BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN
VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 135, DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË



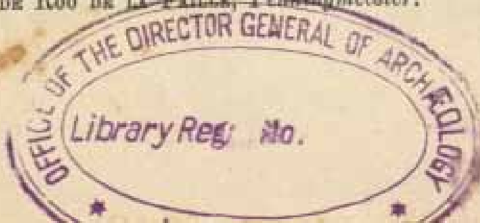
- DEEL 86 -

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1930

INHOUD.

Notulen van de
Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen.

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.



H. T. Damsté.
Prof. J. C. van Eerde.
O. L. Helfrich.
Prof. Dr. Th. W. Juynboll.
Prof. Dr. N. J. Krom.
Mr. F. D. E. van Ossenbruggen.
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel.
Mr. Dr. W. M. G. Schumann.
W. K. H. Ypes.

EERELEDEN.

Sir Dr. H. W. A. Deterding, den Haag, (adres Bat. Petroleum Mij.).
Jhr. H. Loudon, Wassenaar, Huize „Voor Linden".
Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Leiden, Rapenburg 61.
Dr. J. W. IJzerman, Wassenaar, Schouwweg 77.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

E. Aymonier, Parijs, École Coloniale, Avenue de l'Observatoire 2.
Henri Basset, Dir. Inst. d. Hautes Etudes Marocaines à Rabat.
Prof. C. Otto Blagden, Londen E. C. 2, Finsbury Circus, School of Oriental Studies.
Prof. Dr. R. Brandstetter, Luzern, Schloszstr. 18.
G. Coedès, Directeur de l'École Française d'Extrême-Orient, Hanoi (Indochine française).
Prof. A. Cabaton, Parijs, Rue François Bonvin 21.
J. Chailley, Parijs, (16), 3 Rue de Fraktir.
Prof. Clive Day, New Haven, Connecticut, Lawrence Hall 267.
G. Ferrand, Parijs, Rue Racine 28.
L. Finot, Parijs, Rue Poussin 11.
A. Foucher, Parijs, 86 Boulevard Raspail XIVe.
Dr. Henri Froidevaux, Versailles, Rue d'Angivilliers 47.
Prof. A. R. Hein, Weenen, III Kleistgasse 18.
Prof. S. J. Hickson, Cambridge, 26 Barton Road.
G. Julien, Gouverneur des Colonies, Parijs XV, 116 Rue Lecourbe.
Prof. Sylvain Lévi, Professeur au College France, 9 Rue Guy de la Brosse, Paris (Ve).
Mme Ludmila Meerwarth, Leningrad U.R.S.S. Académie des Sciences.

Dr. Oskar Nachod, Dresden—N, Arneltstrasse 2.
Dr. T. H. Pardo de Tavera, Manila, Calle de Centeno.
Prof. P. E. Pavolini, Florence, Piazza San Marco 2.
P. Pelliot, Professeur au College de France, Paris (VII) 38 Rue de Varennes.
James A. Robertson, 54 Flower Ave., Takoma Park, Maryland. (United States).
Raja Sir Sourindro Mohun Tagore, Mus. Doct., Calcutta.
Prof. Dr. Edward B. Tylor, Oxford, University Museum.
Sir George Watt, Londen, Kew Gardens.

LEDEN-DONATEURS EN DONATRICES.

a. door storting van minstens f 1000.— in eens:

Bataafsche Petroleummaatschappij, den Haag, Carel v. Bylandtlaan 30.
Th. F. A. Delprat, Amsterdam, Paulus Potterstraat 24.
S. P. van Eeghen, Amsterdam, Heerengracht 46.
Mr. M. Enschedé, den Haag, Daendelsstraat 33.
Prof. Mr. J. E. Heeres, den Haag, Verlengde Tolweg 6.
E. Heldring, Amsterdam, Heerengracht 478.
Frans Jurgens, Nijmegen, Heyendaal.
A. G. Kröller, den Haag, Lange Voorhout 3.
Landbouw Maatschappij Bantool, den Haag, Wassenaarscheweg 20.
P. A. Pijnappel, Hilversum, Huize „de Hoorneboeg".
H. C. Rehbock, Amsterdam, Keizersgracht 517.
A. Stoop, Bloemendaal, Huize „de Rijp".

b. door jaarlijksche bijdragen van minstens f 25.—:

500 gulden.

Nederlandsche Handelmaatschappij, Amsterdam, Heerengracht 466.

150 gulden.

Administratiekantoor S. E. Ramondt en J. Dolleman (vertegenwoordigende de Cultuur-Mijen: Kemanglen, Doekoewringin, Boedoean,

Soemberredjo, Balong Bendo, Soember Kareng, Mij. t. Expl. der S. f. Waroe, Tjebongan, S. f. Boedjong, Krian, S. o. Poerworedjo, Suiker Cult. Mij.), Amsterdam, Keizersgracht 158.

Maatschappij „Sentanen Lor c. s." en de zuster-maatschappijen Cultuur-Maatschappij „Bogokidoel", Cultuur-Maatschappij „Gempolkrep", Cultuur-Maatschappij „Tangoenan", Landbouwmaatschappij „Ketanen", den Haag, R. J. Schimmelpenincklaan 3.

100 gulden.

Bond van Eigenaren van Suikerondernemingen in Nederlandsch-Indië, den Haag, Laan van Meerdervoort 9.

Cultuurmaatschappij der Vorstenlanden, Amsterdam, Heerengracht 392.

Koloniale Bank, Amsterdam, Heerengracht 543.

Koninklijke Paketvaartmaatschappij, Amsterdam, Scheepvaarthuis, Prins Hendrikkade 112–114.

50 gulden.

Cultuur Maatschappij Besito, den Haag, Wassenaarscheweg 36.

Cultuur Maatschappij Gesiekan en Magoewo, den Haag, Javastraat 14.

Cultuur Maatschappij Kali Bakar, den Haag, R. J. Schimmelpenninck-laan 3.

Cultuur Maatschappij Kaliwoengoe Plantaran, Amsterdam, Heerengracht 392.

Cultuur Maatschappij Langsee, den Haag, Javastraat 14.

Cultuur-Maatschappij „Molio Ardjo", Huize Westerveld, Elden (bij Arnhem. (Adres voor de contributie: Rotterdam, Intern. Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam).

Cultuur Maatschappij Petjangaän, den Haag, Javastraat 14.

Deli-Batavia Maatschappij, Amsterdam, Heerengracht 286.

Deli Maatschappij, Amsterdam, Keizersgracht 690.

Deli Spoorwegmaatschappij, Amsterdam, Heerengracht 164.

Mr. R. H. Erdmann, Amsterdam, Beurskamers 11—13.

Exploratie en Exploitatie Maatschappij Bolang Mongondou, den Haag, van Beuningenstraat 74.

Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton, den Haag, Princessegracht 21.

Handelsvereeniging Amsterdam, Amsterdam, N. Z. Voorburgwal 162.

Hollandsch Amerikaansche Plantage Mij., Amsterdam, Dam 6.

Internationale Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam, Rotterdam, Wijnhaven N. Z. 169.

Javasche Cultuurmaatschappij, Amsterdam, Singel 250.

Koninklijke Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen, den Haag, Carel van Bylandtlaan 30.
Landbouw Maatschappij Bangak, den Haag, Huize „Semarang" Thomsonlaan 40.
Maatschappij tot exploitatie der landen nagelaten door Mr. W. A. baron Baud, den Haag, Schuytstraat 2.
Maatschappij tot exploitatie van de suikeronderneming „Djatie", den Haag, Buitenrustweg 2.
Maatschappij tot exploitatie van de suikeronderneming Tjomal, den Haag, Javastraat 1*b*.
N. V. Cultuurmaatschappij Kremboong en Toelangan, den Haag, Princessegracht 19.
N. V. Handelsvennootschap v/h. Maintz en Co., Amsterdam, N. Spiegelstraat 17.
Ned.-Indische Gasmaatschappij, Rotterdam, Willemsplein 10.
Ned.-Indische Handelsbank, Amsterdam, Singel 250.
Ned.-Indische Landbouwmaatschappij, Amsterdam, Singel 250.
Rotterdamsche Lloyd, Rotterdam, Veerhaven 7.
Samarang-Jonana Stoomtram Maatschappij, den Haag, Jan Pietersz. Coenstraat 2—8.
Senembah Maatschappij, Amsterdam, Leidsche gracht 13/15.
Stoomvaart Mij. „Nederland", Amsterdam, Prins Hendrikkade 159-160.
Vereeniging van Ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, den Haag, Heemskerkstraat 1*a*.

25 gulden.

Alg. Ned. Indische Electriciteit-Maatschappij, Amsterdam, N. Spiegelstraat 17.
Dr. C. J. K. van Aalst, Huis-te-Hoevelaken, Hoevelaken (Gelderland).
Firma H. G. Th. Crone, Amsterdam, N.Z. Voorburgwal 104.
Cultuur Maatschappij Djoewiring, den Haag, Wassenaarscheweg 36.
Cultuur Maatschappij Mandjoong, Amsterdam, Heerengracht 479.
Cultuurmaatschappij „Pagottan", Overveen (gem. Bloemendaal), Julianalaan 33.
Cultuur Maatschappij Tjokro Toelong, Amsterdam, Heerengracht 479.
Cultuurmaatschappij „Tjiomas", den Haag, Mauritskade 3.
Cultuurmaatschappij Watoetoelis Poppoh, den Haag, Wassenaarsche weg 16.
P. L. Dubourcq, Sèvres, Rue de Brancas, 74, Frankrijk.
Jhr. Mr. A. C. D. de Graeff, Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, Buitenzorg.
Th. R. Haasmann, den Haag, Stadhouderslaan 124.

Hollandsche Maatschappij tot het maken van werken in Gewapend Beton, den Haag, Groot Hertoginnelaan 258.

A. W. F. Idenburg, Scheveningen, Cremerweg 5.

Japarasche Cultuurmaatschappij, den Haag, Wassenaarsche weg 36.

O. S. Knottnerus, Rotterdam, Mathenesserlaan 457.

Mr. J. P. Graaf van Limburg Stirum, Berlin - W. 10 - Rauchstrasse 10. (Contributie-adres: F. H. & R. Fockema te Arnhem).

Cultuurmaatschappij „Kali Kempit", den Haag, R. J. Schimmelpennincklaan 3.

N. V. Amsterdamsch Kantoor voor Indische zaken, Amsterdam, N. Spiegelstraat 17.

N. V. de Deli Courant, den Haag, Korte Voorhout.

N.V. Cult. Maatschappij Ver. Lawoe-ondernemingen, den Haag, Wassenaarsche weg 36.

N. V. Java-China-Japanlijn, Amsterdam, Prins Hendrikkade 34.

N. V. Klattensche Cultuurmaatschappij, den Haag, Wassenaarscheweg 36.

N. V. Kultuurmaatschappij „Pasir Nangka", Weltevreden, Kramat Salemba 176.

N. V. Landbouw-Maatschappij „Bantool", den Haag, Wassenaarschekade 20.

N. V. Maatschappij tot Exploitatie der Suikerfabriek „Tandjong Tirto", den Haag, Wassenaarsche weg 20

N. V. Suikerfabrieken Tjeweng-Lestari, Den Haag, p/a. Rotterdamsche Bank, Kneuterdijk.

N. V. Zeehaven en Kolenstation „Sabang", Amsterdam, Beurspassage 8.

Ned.-Ind. Maatschappij tot voortzetting der zaken van Van der Linde & Teves en R. S. Stokvis & Zonen Ltd., Amsterdam, J. W. Brouwerplein 2.

Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij, den Haag, Wassenaarscheweg 40.

Mr. L. Schoutendorp, Den Haag, Laan Copes van Cattenburch 56.

Semarangsche Administratie Maatschappij, Amsterdam, De Wittenkade 48-50.

Mr. A. G. N. Swart, den Haag, Schuytstraat 2.

Ir. P. W. M. Trap, Hilversum, Mozartlaan 35.

Mr. M. W. F. Treub, Scheveningen, Capelplein 10.

F. P. J. Vester, Amsterdam, Honthorststraat 9.

Mr. G. Vissering, Amsterdam, de Lairessestraat 165.

Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Leiden, Rapenburg 40.

GEWONE LEDEN EN CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

R. A. A. Achmad Djajadiningrat, Regent te Weltevreden, Batavia.
Agentschap der N.V. Java-China-Japanlijn te Kobé (Japan), 83 Kyo Machi. (Contributieadres: Java-China-Japanlijn, Amsterdam, Prins Hendrikkade 34).
Agentschap der N. V. Java-China-Japanlijn te Soerabaja. (Contributieadres: Amsterdam, Prins Hendrikkade 34).
Dr. Walther Aichele, Hamburg, Rothenbaumchaussee 12, Universität, Seminar für Afrik. und Südseesprachen.
Algemeen Landbouw Syndicaat, Batavia, Kali Besar West N°. 2.
Mej. E. M. A. A. J. Allard, Rijswijk (Z.-H.), v. Vredenburgerweg, Huize „de Voorde".
Mej. Dr. M. C. H. Amshoff, Oosterbeek, Utrechtschestraatweg 102.
Amsterdam-Tapanoeli Rubber Cultuur Maatschappij, Arnhem, Willemsplein 5.
Prof. Mr. G. André de la Porte, Leiden, Rijnsburgerweg 6*b*.
D. C. van Arendonk, Leiden, Hooigracht 58.
Mej. M. W. U. Avelingh, Java, Buitenzorg, Kartinischool.
T. B. Baart de la Faille, Rotterdam, Willemskade 6.
A. A. Bake, p/a Mevr. Bernelot-Moens-Bake, Bilthoven, Soestdijker-Straatweg.
Mr. C. Bake, den Haag, Riouwstraat 19.
J. F. de Beaufort, Amsterdam, Heerengracht 170. (Adres voor de contributie: Van Loon & Co., Keizersgracht 579).
Dr. L. F. de Beaufort, Amersfoort, de Hooge Kleij.
Prof. Dr. C. C. Berg, Leiden, Rijnsburgerweg 95.
S. van den Bergh Jr., Rotterdam, Westerlaan 1.
A. J. Bernet Kempers, Leiden, Rijn en Schiekade 111.
Mr. C. T. Bertling, Voorzitter Landraad, Amboina.
Mr. W. C. Beucker Andreae, den Haag, Laan Copes van Cattenburch 20.
Prof. T. J. Bezemer, Wageningen, Lawicksche Allée 17.
Bibliotheek der Landbouwhoogeschool, Wageningen.
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Groningen.
Mr. A. J. E. A. Bik, den Haag, Carnegielaan 11.
C. Blatt, Amsterdam, Keizersgracht 295.
Mr. Drs. P. A. F. Blom, Bergen op Zoom, Hoogstraat 10.
C. W. Bodenhausen, Weltevreden (Hotel des Indes). Contributie-adres Mr. N. J. G. Sikkel, te Middelburg.
Prof. Dr. J. H. Boeke, Leiden, Witte Singel 6.
E. A. Boerenbeker, den Haag, Obrechtstraat 486.

Mr. H J. Bool, Makassar. (Adres voor de contributie: Mr. Dr. J. Bool, den Haag, Laan van Meerdervoort 839).

Chr. Boonacker, Vogelensang, Vogelensangsche weg 26.

Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder, den Haag, Laan van Meerdervoort 9.

Dr. F. D. K. Bosch, Chef van den Oudh. Dienst in N.I., Weltevreden, Gang Boentoe gambir 7.

G. Boswinkel, Directeur opleidingsschool Inl. ambt., Weltevreden, Salembalaan 8.

C. Boterhoven de Haan, Contr. B. B. te Singkang (Zuid-Celebes).

M. A. Bouman, Contr. B. B. Koepang, Timor en Onderh.

E. H. B. Brascamp, Opper-Houtvester Pemalang (S. C. S.) Java. (Contributie-adres: Mej. A. H. Brascamp, „Rozenhof" Olst).

Mevr. W. Broese van Groenou, geb. Wieseman, den Haag, Parkweg 9a.

D. Brouwer, den Haag, v. d. Eyndestraat 6. (Adres voor de contributie: Westeinde 135)

G. C. Bruin, Den Haag, Ieplaan 211.

P. M. L. de Bruyn Prince, Voorburg, Laan van Middenburg 15.

Mr. P. G. Bijdendijk, Rechterlijk ambtenaar, Weltevreden (Hotel des Indes).

Mr. K. J. Bijl, Amsterdam, Jan Luykenstraat 32huis.

Mej. Dr. E. Cammerling, Rotterdam, Essenburg Singel 5.

Dr. A. A. Cense, Weltevreden, Tjemaralaan 4. (Adres voor de contributie: Amsterdam, Keizersgracht 50).

H. H. de Cock, Bestuursambtenaar, Klaten, Soerakarta.

Prof. Dr. H. T. Colenbrander, Huis ter Lugt, Leiden, Donkersteeg 19.

Conferentie van Zendelingen in Deli (adres: J. H. Neumann, Raja, Kaban Djahe, Oostkust van Sumatra).

W. Ph. Coolhaas, Contr. B. B. te Padang Sidempoean.

Mevr. L. M. Coster—Wijsman, Groningen, H. W. Mesdagplein 1.

H. K. J. Cowan, den Haag, Celebesstraat 91.

Ch. G. Cramer, Haarlem, Bloemendaal, Hartelustlaan.

Crediet- en Handelsvereeniging Banda, Amsterdam, Heerengracht 161.

Mr. F. J. J. Cremers, Scheveningen, Nieuwe Duinweg 24.

H. Ch. Croes, Inspecteur Inlandsch onderwijs, Weltevreden, Kebon Sirih 30.

Dr. K. C. Crucq, Weltevreden.

Cultuurmaatschappij „Kali Tello", den Haag, Laan van Meerdervoort 16.

Cultuur Maatschappij Melangbong, Amsterdam, Singel 138.

Ir. M. H. Damme, den Haag, Javastraat 52.

H. T. Damsté, Oegstgeest, Prins Hendrikpark, Koninginnelaan 9.

A. C. Deenik, Directeur Osvia, Bandoeng, Menadostraat 10.

R. A. J. van Delden, Hilversum, Sweelincklaan 18.
K. F. van Delden Laërne, Bandoeng, Ceramstraat 3.
I. J. Dermout, Weltevreden, Kramatlaan 2.
Mevr. de Wed. E. M. van Deventer—Maas, den Haag, Nassaulaan 11.
A. Dirks, Controleur 1e kl. B. B., Berabai, Z. O. Borneo. (Contributie-adres: J. M. Baretta, Den Haag, Larixlaan 28).
L. E. Dom van Rombeek, den Haag, Beeklaan 417.
G. J. van Dongen, Scheveningen, Alkmaarsche straat 6a.
Dr. G. W. J. Drewes, Weltevreden, Laan Raden Saleh 4 pav. (Contrib. adres: Nicolaas Witsenstraat 20, Amsterdam).
Ir. U. Driebergen, Balikpapan (O. Borneo).
H. E. Driessen, Haarlem, Baan 23.
W. F. C. Druyvestein, Amsterdam, Keizersgracht 532.
W. Dunnebier, Kotamobagoe, Bolaäng Mongondow, Celebes, N. O. I.
Dr. J. J. L. Duyvendak, Oegstgeest, De Kempenaerstr. 60.
Dr. J. Ph. Duyvendak, Solo, Java (Contributie-adres Dr. J. J. L. Duyvendak, Oegstgeest, De Kempenaerstr. 60).
Mr. E. J. F. van Dunné, Advocaat, Batavia.
L. J. Dijkstra, Den Haag, Hanenburglaan 26.
Prof. J. C. van Eerde, Amsterdam, Oosterpark 75.
Mr. L. Einthoven, Rechterlijk ambtenaar, p/a Dr. E. Creutzberg, Weltevreden, Tjikini 16.
M. G. Emeis, O. I. ambtenaar, Fort de Kock (Sumatra's Westkust).
Encyclopaedisch Bureau, Weltevreden.
Th. van Erp, den Haag, Albertinestraat 12.
Dr. S. J. Esser, Klaten (Gouv. Soerakarta). (Contributie-adres: Dr. J. J. Esser, Kampen, Koornmarkt 3a).
J. J. van Eupen, Nijmegen, Bijleveldsingel 52.
P. A. Euwens, O. P., Curaçao.
Mr. O. W. van Ewijk, Den Haag, Heliotroopstsaat 65.
Mr. H. W. Felderhof, Rechterlijk ambtenaar, Tjimahi (bij Bandoeng), Prins Hendrikpark D 26.
Dr. J. W. H. Ferguson, Den Haag, Stadhouderslaan 49.
Mr. D. Fock, den Haag, Paleisstraat 10. (Contributie-adres: firma Scheurleer & Zoon, den Haag, Spuistraat 11).
Dr. F. J. Fockema, Oegstgeest. (Adres: Nederl. Zendingsschool).
Het Fonds ten behoeve van Indologische Studiën aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, Secretariaat: Stadhouderslaan 2, den Haag.
J. Fortgens, Oegstgeest. (Adres: Nederl. Zendingsschool).
Mr. J. W. D. Francken, den Haag, p/a. Rotterdamsche Bank, Kneuterdijk.
J. Ph. Freyss, Ambtenaar Dep. B. B., m/v. den Haag, Sperwerlaan 7.

Mr. Th. A. Fruin, Adj[t]. Adviseur Volkscredietwezen, Weltevreden, Laan de Riemer 20. (Adres voor de contributie: Prof. Mr. R. Fruin, 's-Gravenhage, Willem de Zwijgerlaan 25).
Mr. A. A. Gaymans, Rechterlijk ambtenaar, Batavia.
Mr. W. F. Gaymans, den Haag, Emantstraat 2.
P. Gedikking, Weltevreden.
J. M. van Gils, Kolonel tit. Topogr. Dienst N. I., den Haag, van Boetzelaerlaan 181.
Prof. Dr. J. van Ginneken S. J., Nijmegen, Stijn Buijsstraat 11.
S. W. G. Gisius, de Sméroe-hoeve, Toempang, Maloeng.
R. H. Gockinga, Arnhem, Sweerts de Landasstraat 50.
Dr. J. Gonda, Gouda, v. Beverninghlaan 21.
R. T. Gontosoebroto, Regent, Banjoemas.
Prof. G. L. Gonggrijp, den Haag, Palmboomstraat 32.
H. Ch. Gooszen, Leiden, Hotel Rijnland.
Dr. R. Goris, Weltevreden, Bureau Oudheidk. Dienst, Museumlaan 2.
Gouvernement der Molukken te Amboina.
S. de Graaff, den Haag, Violenweg 10.
W. R. de Greve, den Haag, Ant. Duyckstraat 104.
Th. O. B. Günther, Contr. 1[e] kl. B.B., Koeala Simpang (Atjeh).
S. M. Hugo van Gijn, Dordrecht.
Prof. Mr. B. ter Haar Bzn., Weltevreden, Kramatlaan 8.
Pangeran A. Hadiwidjaja, Soerakarta.
Dr. Ir. Han Tiau Tjong, Kedoengwoeni, Pekalongan.
Handel en Cultuurmaatschappij voorheen Smidt & Amesz, Amsterdam, Prins Hendrikkade 79.
Handelsvereeniging te Semarang.
A. J. W. Harloff, den Haag, Floris Grijpstraat 31.
Mr. A. W. Hartman, den Haag, Zeestraat 71*a*.
F. J. F. van Hasselt, zendeling te Mansinan.
J. J. ten Have, den Haag, Valkenboschkade 410.
Mr. C. W. Baron van Heeckeren, Bloemendaal, Huize Endymion, Koepellaan 2.
Firma Van Heekeren en Co., Amsterdam, Kerkstraat 257.
O. L. Helfrich, Voorburg (Z.-H.) Oosteinde 26, Pension Huize St. Anthonius Hove.
F. W. Hering, zendeling-leeraar, Poso (via Donggala), Midden-Celebes.
J. W. Th. Heringa, Assistent-Resident, Ambon.
J. G. van Heyst, den Haag, Juliana van Stolbergplein 10.
Dr. G. H. Heijting, den Haag, Statenlaan 106.
L. C. Heyting, Contr. B. B., Praja (eil. Lombok).
Dr. K. Hidding, Voorburg, Koningin Wilhelminalaan 261.

W. P. Hillen, Lid van den Raad van Ned.-Indië, Weltevreden. Kebon Sirih 58.

D. van Hinloopen Labberton, Naarden, Huize Heerlijkheid.

G. H. Hintzen, Rotterdam, Javastraat 4.

Dr. J. F. Hoekstra, Amsterdam, Ceintuurbaan 141.

Prof. R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat, Weltevreden, Oud-Kondangdia 50.

Mr. F. D. Holleman, Rechterlijk ambtenaar, Weltevreden, Mampangweg 80.

G. J. Honig (firma P. Out), Koog—Zaandijk.

Hoofdadministratie der Billiton-Maatschappij, Tandjong Pandan, Billiton.

Hoofdagentschap der N.V. Java-China-Japanlijn, Batavia. (Contributie-adres: Amsterdam, Java—China—Japanlijn, Prins Hendrikkade 34).

Hoogere Krijgsschool, den Haag.

Mr. E. J. Th. à Th. v. d. Hoop v. Slochteren, Slochteren.

Dr. C. Hooykaas, Weltevreden, Javaweg 54.

A. P. H. Hotz, Cologny, près Genève, Schweiz. (Contributie-adres: den Haag, Scheurleer en Zoonen).

D. J. van Houten, Weesp, Villa Casparus.

G. J. Houtsma, Amsterdam, Waller en Plate.

Prof. Dr. M. Th. Houtsma, Utrecht.

Dr. W. Hoven, Contr. B. B., adres: G. J. Hoven, Weltevreden, Koningsplein N. nº 11.

A. Hueting, Zendeling-leeraar te Leksoela (Boeroe). (Contributie-adres: M. J. van Baarda, Utrecht, Hartingstraat 2*bis*).

Prof. Dr. J. Huizinga, Leiden, Witte Singel 31.

Dr. F. W. T. Hunger, Amsterdam, van Eeghenstraat 52.

J. D. Hunger, Resident m. v. (Adres Dr. F. W. T. Hunger, Amsterdam, van Eeghenstraat 52.

Mr. H. A. Idema, Weltevreden, Soerabajaweg 34.

Indische Ondernemersbond, Batavia, Kali Besar W. 2.

Industrieele Mij. Palembang, Den Haag, Korte Voorhout 13b.

Internationale Ver. voor de Rubber- en andere Cultures in Ned.-Indië, Amsterdam, Nieuwe Doelenstraat 5.

Ismail, Leiden, Heerenstraat 6.

F. B. s' Jacob, Huize Staverden, Elspeet.

Jr. Jansen, Amsterdam, Keizersgracht 390.

W. Jansen Hzn., Amsterdam, Keizersgracht 390.

W. F. Jantzen, Administrateur der S.f. Sindanglaoet, Cheribon.

J. Jongejans, Assistent-Resident, Djambi, Sumatra.

Mr. J. A. Jonkman, Rechterl. ambtenaar, Weltevreden, Laan de Bruinkops 15 (Contributie-adres: Vlaer en Rol, bankiers, Utrecht, Oudegracht W. Z. 158).

Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, Oegstgeest, Dorpstraat 29.
Dr. H. H. Juynboll, Leiden, Nieuwe Rijn 69.
Prof. Mr. Dr. Th. W. Juynboll, Utrecht, Julianalaan 6.
P. J. de Kanter, den Haag, Statenplein 2.
Kantoor van den Adviseur voor Inlandsche Zaken, Weltevreden, Kramat 61.
J. S. C. Kasteleijn, den Haag, Javastraat 76.
Mr. L. J. C. Kastelyn, Batavia.
Dr. H. F. C. ten Kate. Adres: Mr. A. de Graaf, Zeist, Lyceumlaan 15.
M. A. ten Kate, Directeur Zendingsnormaalschool Modjowarno (via Modjokerto), Java.
J. Kats, Directeur der Instelling ter bevordering van de kennis van Inlandsche talen enz., Weltevreden.
R. A. Kern, Leiden, Witte Singel 35. (Adres voor de contributie: Amsterdamsche Bank, Bijkantoor Leiden).
G. A. Kessler, Velsen, Stationsweg K. 78.
Khouw Kim An, Majoor der Chineezen, Batavia.
Prof. Mr. J. C. Kielstra, Wageningen, Bergweg 17.
G. L. der Kinderen, den Haag, Joh. v. Oldenbarnev.laan 5, Villa Winternitz.
Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Amsterdam, Oranje Nassaulaan 46.
Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Amsterdam, Emmalaan 18.
H. van der Klift, Zendeling, Kolaka (Celebes).
Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge, De Bilt, Utrechtscheweg 31.
Ir. J. E. F. de Kok, den Haag, Carel van Bylandtlaan 30.
Dr. G. H. van der Kolff, Landbouwconsulent, Buitenzorg, Schenk de Jongweg 5. (Contributie-adres: D. J. Haspels, Nijmegen, St. Annastraat 175.
Koninklijke Militaire Academie (Bibliotheek), Breda.
H. Koot, Den Haag, Adelheidstraat 183.
Dr. V. E. Korn, Ass. Resident, Den Pasar, Zuid-Bali.
Dr. H. Kraemer, Rijswijk, Willemstraat 6.
Prof. Dr. J. Kraus, den Haag, Nassauplein 33.
Dr. G. Krause, Bandoeng (Java), poste restante.
J. Kreemer, den Haag, Antonie Duyckstraat 64.
Prof. Dr. W. B. Kristensen, Leiden, Witte Singel 31.
Prof. Dr. N. J. Krom, Leiden, Witte Singel 18.
R. T. Kromo Adinegoro, Regent, Modjokerto.
Dr. Albert C. Kruyt, Zendeling-leeraar Posso (Midden-Celebes).
J. Kruyt, Zendeling-leeraar, Posso (Midden-Celebes). (Contributie-adres: Mej. A. E. Oosterlee, Van Peltlaan 134, Hatert, bij Nijmegen).
W. L. Labohm, Amsterdam, de Lairessestraat 153.
Mr. J. H. van Laer, den Haag, Lange Vijverberg 14.

J. H. Lagers, Amsterdam, adres: Koloniale Bank.
Mr. J. H. L. Lebbe, Weltevreden.
Mr. L. W. H. de Leeuw, Weltevreden, Palmenlaan 45.
Mr. Dr. W. F. van Leeuwen, den Haag, Bezuidenhoutscheweg 75.
C. Lekkerkerker, Amsterdam-Oost, Linnaeus Parkweg 37.
Dr. W. J. Leyds, den Haag, Frankenslag 337.
Mr. J. C. Ph. Loeff, Landsadvocaat, Hilversum, Dennenlaan 5.
J. E. Loth, Ingenieur van 's Lands mijndiensten, Batavia, Hoofdbureau Mijnwezen.
Mr. Th. H. M. Loze, Weltevreden, Mampangweg 52.
Mr. J. Lubbers, Advocaat, Weltevreden.
S. Luinenburg, zendeling-leeraar, Pareeredja, Paree, Res. Kediri.
Mr. K. P. van der Mandele, Rotterdam, Esschenstraat 2.
P. A. A. Mangkoe Negoro VII, Soerakarta.
Mr. H. Marcella, Rechterlijk Ambtenaar, Weltevreden, Djambolaan 45,
J. van der Marel, voorl. adres: Firma J. H. de Bussy, Amsterdam. Amsterdam, Rokin 60—62.
E. W. Maurenbrecher, Contr. B.B., Tegal.
L. Maurenbrecher, Luit.-Kolonel Inf. O. I. Leger, Zwanenlaan 23, Den Haag.
P. May, Amsterdam, Heerengracht 268.
A. C. Mees, Rotterdam, Westplein 5.
Drs. C. A. Mees, Santpoort.
J. R. Mees, Garoet, Java.
Ph. Mees, Rotterdam, Koningin Emmaplein 5. (Adres voor de contributie: Zuidblaak 4).
Mr. W. A. Mees, Rotterdam, Parklaan 9.
R. S. Mellema, Solo (Djebres).
P. Middelkoop, p/a Ds. H. J. de Zwart, Herv. Pastorie, Wirdum (Gr.).
Ir. J. L. Moens, Djokjakarta, Gondolajoe 14.
M. S. Moewalladi, Leiden, Jan van Goyenkade 39.
J. J. Moerman, den Haag, Valkenboschkade 121.
C. Monod de Froideville, Contr. B.B., Taroetoeng (res. Tapanoeli).
F. A. Monsees, Den Haag, Eschdoornstraat 15.
W. J. H. Mulier, den Haag, Johan van Oldenbarneveltlaan 103.
Abram Muller, Amsterdam, van Eeghenstraat 96.
Dr. Hendrik P. N. Muller, Ministre des Pays-Bas, Praag. (Contributieadres: Nederlandsche Handel-Maatschappij, 's-Gravenhage).
Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik", Rotterdam, Willemskade 26.
Museum Radiapoestaka, Solo (Java).
J. van Muylwijk, Sibolangit, via Medan-Deli.

Mijnbouw Mij. Aequator, Rotterdam, van Vollenhovenstraat 29.
N.V. Moluksche Handels Vennootschap, Amsterdam, Keizersgracht 382.
N.V. Ned. Indisch Land Syndicaat, Amsterdam, Vijzelstraat 32.
N.V. Suikerfabriek Tjoekir, Heemstede, Heemsteedsche Dreef 261.
F. H. van Naerssen, Voorburg (Z. H.), Kon. Wilhelminalaan 21.
Mr. C. B. Nederburgh, den Haag, Vivienstraat 7.
Prof. Mr. I. A. Nederburgh, den Haag, Danckertstraat 31.
Ned. Indische Escompto-Maatschappij, Amsterdam, Keizersgracht 573/5.
Ned. Ind. Levensverzekering en Lijfrente Mij., den Haag, Oranjestraat 13. (Contributie-adres: Weltevreden, Noordwijk 34).
Nederlandsch Bijbelgenootschap, Amsterdam.
Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij, den Haag, Benoordenhoutsche weg 7.
Nederlandsche Zendingsvereeniging, Rotterdam, Heemraadsingel 129.
A. Neervoort van de Poll, Jeddah (via Egypte). (Adres voor de contributie: H.H. Jones & Kruseman, Amsterdam, Keizersgracht 529).
Prof. Dr. H. M. van Nes, Leiden, Vreewijkstraat 8.
J. H. Neumann, Raja, Kabandjahe O. K. Sumatra.
Mr. A. Neytzell de Wilde, den Haag, Boomkruiperslaan 7.
M. A. van Nieukerken, den Haag, van Speykstraat 38.
Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Leiden, Jan van Goyenkade 44.
R. R. Nitie Dhi Poero, Adj.-Djaksa te Djokjakarta.
Prof. Mr. G. J. Nolst Trenité, Amersfoort, Groote Koppel 162.
C. Noordenbos, Directeur Osvia, Madioen.
C. W. Nortier, zendeling-leeraar te Malang (Java).
R. M. Noto Soeroto, den Haag, Fahrenheitstraat 514.
S. Nijdam, Contr. B. B., voorloopig adres: Weltevreden, Departement B.B.
W. Nijhoff, den Haag, Lange Voorhout 9.
V. Obdeyn, Assistent-Resident, m/v. Tervuuren bij Brussel, Rue de la Limite 16.
Dr. B. Ockers, Gewestelijk secretaris te Soerakarta.
Oei Yong Tjioe, jur.-stud., Leiden, Nieuwe Rijn 46.
Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië, den Haag, Kneuterdijk 1.
Dr. L. Onvlee, Karoeni, West-Soemba (Ned.-Indië). Contributie-adres: Groningen, Praedinius singel 31.
G. Oosterink, Weltevreden, Tegalweg 3.
L. van Oosterzee, den Haag, Weltevreden, Laan Trivelli.
J. V. L. Oppermann, gep. Generaal-Majoor N.-I. Leger te Lawang.
Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, den Haag, Statenlaan 60.
J. L. Oudraad, Poerwokerto.
H. E. Ovink, Scheveningen, Hoogeweg 6.
Ch. Palmer van den Broek, den Haag, de Carpentierstraat 205.

E. A. Pan, den Haag, Billiton Maatschappij, Princessegracht 21.
C. Peltenburg Pz., Leiden, Oude Rijn 33 a.
W. A. Pénard, Den Haag, Ieplaan 39.
H. D. Pierson, den Haag, Korte Vijverberg 1 d.
Dr. Th. G. Th. Pigeaud, Kadipala, Soerakarta.
E. K. H. Pluim Mentz, den Haag, ten Hovestraat 73.
Dr. R. Ng. Poerbatjaraka, Weltevreden, Museumlaan 2.
M. Prawiraatmadja, Leiden, Hooge Rijndijk 126.
Dr. G. F. Pijper, Weltevreden.
J. H. Quist, Contr. B.B., Meester Cornelis, Laan Croes 8.
F. H. Ramondt, Villa Maria, Territet (Zwitserland).
L. Graaf van Randwijck, Aerdenhout.
Dr. W. H. Rassers, Leiden, Oude Singel 20.
P. Reinekk, Hilversum, Suzannapark 8.
G. U. van Renesse van Duivenbode, Fort de Kock (Westk. v. Sum.). Mees Rambaldo, den Haag, Bachmanstraat 1).
Mr. H. H. Reyers, den Haag, Nieuwe Parklaan 74.
J. L. W. R. Rhemrev, Soerakarta, Poerwosariweg.
W. Rienstra, Controleur bij de landelijke inkomsten, den Haag, Hollanderstraat 91.
Dr. D. A. Rinkes, Joure (Friesland).
J. Ritsema, Zendeling-leeraar, Malili (Celebes).
F. W. P. Roessel, den Haag, Verhulststraat 106.
Prof. Dr. P. van Romburgh, Baarn.
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Leiden, Zoeterwoudsche singel 44.
P. de Roo de la Faille, den Haag, Danckertstraat 34.
T. B. Roorda, Aerdenhout (bij Haarlem).
P. J. Roosegaarde Bisschop, Overveen, Terhofstede Weg.
Mr. W. Roosegaarde Bisschop, London E. C., 6 Stone Buildings, Lincoln's Inn W. C. 2. (Contributie-adres: Amsterdamsche Bank, Amsterdam).
Dr. J. Rueb, den Haag, Bazarstraat 29.
W. Ruinen, den Haag, 2e Ant. Heinsiusstraat 63.
Dr. A. A. L. Rutgers, Gouverneur van Suriname, Paramaribo.
B. E. Ruys, Rotterdam, Westerkade 7. (Contributie-adres: W. & B. E. Ruys, Rotterdam, Veerhaven 7.)
W. Ruys, Rotterdam, Westersingel 75. (Contributie-adres: W. & B. E. Ruys, Rotterdam, Veerhaven 7).
Rijks Ethnographisch Museum, Leiden.
J. A. van Rijn van Alkemade, den Haag, Groothertoginnelaan 52.
H. W. de Santy, Contr. B.B. Meureudoe (Atjeh en Onderhoorigh.).
H. G. Schadd, Hilversum, Vuursche Weg 80.
Mej. Dr. J. H. Schagen van Soelen, Lunteren, West Paralelweg 9.

Prof. Mr. J. M. J. Schepper, Hoogleeraar, Weltevreden.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke, Weltevreden. (Contributie-adres: Mevr. Dr. Loeff, Epe, Gelderland).
G. G. Schrieke, Brussel, Residence Palace, Rue de la Loi.
Mr. J. J. Schrieke, Camplaan 34, Heemstede.
Joh. A. F. Schut, Zendeling-leeraar, Ambon.
Mr. J. van Schuylenburg, Rechterlijk ambtenaar, Padang (S. W. K.) Ol weg I.
J. Sibinga Mulder, Bussum, Meerweg 27.
Mr. R. Siegenbeek van Heukelom, Fort de Kock (Sum. Wk.).
R. P. Mr. Singgih, Soerakarta, Kadipala.
Mr. H. Smits, Advocaat, Weltevreden, Kramat 144.
Rn. Mr. Soekamto, Den Haag, Hofwijkstraat 41.
R. T. Soenarto, Regent van Grobogan te Poerwodadi.
Soerabajasche Kunstkring, Soerabaja.
R. M. Mr. Dr. Soeripto, Weltevreden, Nieuwe Tamarindelaan 48 (paviljoen).
R. M. A. A. Sosro Boesono, Regent van Ngawi, Madioen.
Prof. C. Spat, den Haag, Burnierstraat 27.
A. S. L. Spoor, Controleur 1e kl. B.B., p/a. Weltevreden, Dept. B. B.
Dr. F. W. Stapel, den Haag, van Boetzelaerlaan 124a.
H. A. van der Steenstraten, Breda, Ginnekenstraat 88.
Dr. P. V. van Stein Callenfels, Insp. Oudh. Dienst, Weltevreden, Museumlaan 2.
W. L. Steinhart Jr., Poeloe Tello, Batoe-eil. (Sum. Westkust).
Th. W. L. Steinmetz, den Haag, Fred. Hendrikplein 7.
Mr. J. C. Stoop, Dordrecht, Singel 82.
Dr. J. W. de Stoppelaar, Ambtenaar B.B. Weltevreden, Dept. B. B.
G. C. Storm, Zendeling-leeraar. Taoebonto via Kolaka, Z. O. Celebes.
Dr. W. F. Stutterheim, Soerakarta, Poerwosarie.
Mr. W. Suermondt Lz., Rotterdam, Westersingel 84. (Adres voor de contributie: Wijnhaven 90).
Jhr. Mr. D. A. W. van Tets van Goudriaan, den Haag, Lange Voorhout 29.
W. C. Thieme, den Haag, Schuytstraat 231.
J. Tideman, Gouverneur, Amboina.
H. F. Tillema, Bloemendaal, Villa Semarang.
Mr. S. Tirtowisgo, den Haag, Laurens Reaalstraat 4.
Dr. G. Tjalma, Veen, bij Heusden.
C. van der Touw, Notaris, Toeban.
Mr. A. L. A. van Unen, Burgemeester, Salatiga.
Dr. H. van der Veen, Rante Pao (via Palopo), Gouv. Celebes. (Adres

voor de contributie: J. W. van der Veen, Boekhandel, Oegstgeest, Geverostraat).

J. Verboom, Secretaris Alg. Syndic. Suikerfabr., Soerabaja, Rochussenstr.

F. R. J. Verhoeven, den Haag, Zwanenlaan 13.

C. Verhulst, den Haag, Rietzangerlaan 15.

A. Vermeer, Zend. leeraar, Meester-Cornelis (Java), Kerkstraat.

Jhr. J. C. van Reigersberg Versluys, den Haag, adres: Ned. Indische Spoorweg-Mij., Wassenaarsche weg 40.

Mr. J. W. S. A. Versteeg, den Haag, Laan Copes van Cattenburch 55.

A. Viëtor, Agent K. P. M., Bandjermasin.

H. F. E. Visser, Bussum, Breede Laan 11. (Contributie-adres: Amsterdamsche Bank, Hoofdkantoor Amsterdam).

Mr. W. Vissering, den Haag, Anna Paulownastraat 115.

O. van Vloten, Huize „de Duno", Oosterbeek (Gelderl.). (Adres voor de contributie: Amsterdam, N.Z. Voorburgwal 326/8).

H. A. Voet, den Haag, Sweelinckplein 80.

Prof. Dr. J. Ph. Vogel, Leiden, Noordeindsplein 4a. (Adres voor de contributie: Amsterdamsche Bank, Leiden).

Dr. P. Voorhoeve, Weltevreden, Bureau voor de Volkslectuur. (Adres voor de contributie: C. Voorhoeve-Serton, Vlissingen, Boulevard Bankert).

Mr. Paul Voûte, Amsterdam, Heerengracht 481.

E. H. de Vries, den Haag, Jacob Catslaan 14.

Dr. L. de Vries, Fort de Kock, (S. W. K.).

Dr. Ir. L. J. Vroon, Landbouwconsulent, Weltevreden.

Prof. L. van Vuuren, Utrecht, Catharynesingel 61.

V. I. van de Wall, Weltevreden, Museumlaan 5.

J. C. M Warnsinck, Luit. ter Zee 1e kl., Amsterdam, Marine Werfkade 4.

Mr. O. J. E. Baron van Wassenaer van Catwyck, den Haag, Koningskade 16.

J. W. J. Wellan, den Haag, Adelheidstraat 52.

H. J. Wesseldijk, Poso (Celebes). (Contributie-adres: Zendingsbureau, Oegstgeest).

J. W. Wesseldijk, Watoetaoe, Napoe, Poso (Celebes). (Contributie-adres: Zendingsbureau, Oegstgeest).

Pr. C. Wessels S. J., Nijmegen, Berg en Dalscheweg (Canisius College).

W. van West, Vlaardingen. Kethelweg. (Contributie-adres: Firma Praetorius & Zoon, Amsterdam, Singel 202/8).

L. C. Westenenk, Wassenaar, Jagerslaan 2, „de Konak".

Mr. A. J. A. Baron van Westerholt, Cheribon.

W. Westerman, den Haag, Hoogeweg 18.

W. G. van Wettum, den Haag, Ten Hovestraat 22.

Mr. A. Weynschenk, Jogjakarta (Java).

P. Wink, Tasdjong Pinang (Riouw).

Wira Tanoe Ningrat, Regent te Tasikmalaja (Preanger).

J. J. Witkamp, Rotterdam, Oudedijk 17.

F. L. Wurfbain, Vandoeuvres, sur Genève, Suisse.

Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, den Haag, Alexanderstraat 16.

W. K. H. Ypes, Amsterdam, Vossiusstraat 15.

Zendingsbibliotheek op Soemba (Bibliothecaris L. P. Krijger), Karoeni (Soemba).

L. J. C. von Zeppelin Obermüller, Parijs (XVI), Rue la Fontaine 25. (Adres voor de contributie: Scheurleer en Zoonen, den Haag).

W. F. Zuur, Administrateur, Den Haag, Bezuidenhout 193.

INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING VAN WERKEN A. A. IN VERBINDING STAAT.

NEDERLAND.

Bibliotheek der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, Witte Rozenstraat 26.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden.
Bibliotheek der Technische Hoogeschool te Delft.
Bibliotheek der Universiteit te Amsterdam.
Bibliotheek van het Ministerie van Koloniën te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Marine te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Waterstaat te 's Gravenhage.
Centraal Bureau voor de Statistiek te 's Gravenhage.
Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap te Delft, adres: Gebouw voor Mijnbouwkunde der Technische Hoogeschool.
Historisch Genootschap, adres: Universiteits-Bibliotheek te Utrecht.
Indisch Genootschap te 's Gravenhage.
Koloniaal Landbouw Museum, Deventer.
Koninklijke Vereeniging Koloniaal Instituut te Amsterdam.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.
Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, adres: Bibliotheek Gem. Universiteit.
Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.
Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.
Marine-Vereeniging te Den Helder.
Missiehuis van het Heilige Hart te Tilburg.
Nederlandsch Zendelinggenootschap, Oegstgeest, Zendingsbureau.
Nederlandsche Zendingsvereeniging, Rotterdam, Heemraadsingel 129.
Redactie „Mensch en Maatschappij", Amsterdam (Oost), Breedeweg 26.
Redactie van „De Indische Mercuur" te Amsterdam, Rokin 60.
Redactie Tijdschrift voor het Onderwijs in de Aardrijkskunde, Aerdenhout, Vondellaan 32.
Rijksarchief te 's Gravenhage, Bleyenburg 7.
Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden.
Sint-Claverbond te Nijmegen, Stijn Buysstraat 11.
Teyler's Stichting te Haarlem.
Vereeniging „Oost en West" te 's-Gravenhage, Korte Voorhout 6.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

Algemeene Middelbare School (V. H. O. afd. A. 1.) te Soerakarta.
Bibliotheek der Kirtya-Liefrinck—Van der Tuuk, te Singaradja, Bali.
Bibliotheek der Vereeniging van Ambtenaren bij het Boschwezen in Ned. O. Indië, Buitenzorg.
Bibliotheek van de Algemeene Secretarie te Buitenzorg.
Bibliotheek van het Departement van Landbouw, Nijv. en Handel, Buitenzorg, Grooteweg 20.
Centraal Kantoor voor de Statistiek, Weltevreden, Schoolweg 11.
Deli-Courant, Medan (Deli) Sum. Oostkust.
Directeur van het Algemeen Proefstation Avros te Medan.
Directeur van het Deli-Proefstation te Medan.
Ind. Krijgskundige Vereeniging te Bandoeng, Riouwstraat *t.* 26.
Java-Instituut. Secretariaat: Kadipolo, Soerakarta.
Kantoor voor de Volkslectuur te Weltevreden.
Kantoor van den Volksraad te Weltevreden.
Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Weltevreden.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië te Weltevreden.
Kweekschool voor inl. onderwijzers te Fort de Kock.
Redactie Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië te Weltevreden, Laan Wiechert 35.
Redactie van de Locomotief te Semarang.
Redactie van de Preanger Bode te Bandoeng.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift te Weltevreden.
Vereeniging „Openbare Leeszaal en Bibliotheek" te Semarang.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel, Paleis der Academiën.
Secrétariat Général de Le Muséon, te Leuven.
Société Belge d'Études Coloniales, te Brussel, Stassartstraat 34.
Société Royale Belge de Géographie, te Brussel, 116, Grensstraat.

FRANKRIJK.

l'Année Sociologique, Librairie Felix Alcan 108 B[d] St. Saint-Germain Paris—VI.

Bibliothèque de l'Institut National de France, te Parijs, 23 Quai de Conti.
École Nationale des Langues Orientales Vivantes, te Parijs, 2 Rue de Lille.
Musée Guimet, Paris (XVIe) 6 Place d' Iéna.
Société Asiatique, te Parijs, 1 Rue de Seine.
Société de Géographie, te Marseille, rue Noailles.
Société de Géographie de Lyon, te Lyon, 6 Rue de l'Hôpital.
Société de Géographie de Paris, te Parijs (XVIe), Avenue d'Iéna.

FRANSCHE KOLONIËN.

Académie Malgache, te Tananarive, Madagascar.
Société d'Études Océaniennes, te Papeete (Tahiti).
Bibliothèque et Archives du Protectorat Français au Maroc, Rabat-Marokko.

INDO-CHINA.

École française d'Extrême Orient, te Hanoi.
Société des Études Indo-Chinoises, te Saigon.

SPANJE.

Sociedad Geográfica de Madrid, te Madrid, Calle del León 21.
Sociedad Española de Antropologia, Etnografia y Prehistoria, te Madrid, 13 Paseo de Atocha.

PORTUGAL.

Sociedade de Geographia de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Biblioteca del Ministero delle Colonie, Roma.
Museo Civico di Storia Naturale di Genova, te Genua.
Reale Accademia Nazionale dei Lincei, te Rome (29) Via della Lungara 10.
Reale Instituto Lombardo di Scienze e Lettere, te Milaan (Mr. Hoepli).
Rivista coloniale, te Rome, Piazza Venezia 11.
Società Asiatica Italiana, te Florence, Piazza S. Marco 2.
Società Geografica Italiana, te Rome, Villa Celimontana, Piazza della Navicella, Roma (24).
Società Italiana d'Antropologia e Etnologia, Via del Proconsolo 12, te Florence.

RUSLAND.

Académie des Sciences, Leningrad.
Société Russe de Géographie, Leningrad.

DENEMARKEN.

Det kongelige danske geografiske Selskab, te Kopenhagen.

NOORWEGEN.

Bibliothèque de l'Université Royale de Norvège, te Christiania.

DUITSCHLAND.

Anthropologische Gesellschaft, te Berlijn S. W., Königgrätzer Str. 120.
Bayer. Akademie der Wissenschaften, te München, Neuhauserstr. 51.
Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, te Halle a. S., Wilhelmstr. 36-37.
Bibliothek der Deutschen Gesellschaft für Islamkunde, Berlin S. 42, Brandenburgstrasse 37.
Commerzbibliothek te Hamburg, Speersort.
Deutsche Kolonialgesellschaft, te Berlijn W., 35, Am Karlsbad 10 (Afrikahaus).
Frankfurter Verein für Geographie und Statistik zu Frankfurt am Main, te Frankfort a/M., adres: Stadtbibliothek.
General-Verwaltung der Königlichen Museen, te Berlijn.
Geographische Gesellschaft te Bremen, Herderstr. 74.
Geographische Gesellschaft für Thüringen, te Jena.
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn S. W., Wilhelmstr. 23.
Gesellschaft für Erdkunde, te Leipzig, Grassi-Museum.
Holland-Institut, te Frankfort a. M., Mertonstrasse 17-21, Zimmer 110.
Hydrographisches Amt der Admiralität, te Berlijn W. Matthäikirchstr. 9.
Kolonial-Institut te Hamburg.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Museum für Völkerkunde te München, N. O. 3. Maxamilianstr. 26.
Preussische Akademie der Wissenschaften, te Berlijn N. W. 7, Unter den Linden 38.
Rautenstrauch-Joest Museum te Keulen.
Redaction der Orientalischen Literaturzeitung, Verlag der J. C. Hinrichs-'schen Buchhandlung, Leipzig C 1.
Rheinische Missionsgesellschaft, te Barmen, Rudolfstr. 137—139.
Sächsisch-Thüringischer Verein für Erdkunde, te Halle a/d Saale.

Seminar für Afrikanische und Südseesprachen, te Hamburg, Rothenbaumchaussee 12.
Seminar für Orientalische Sprachen, te Berlijn 7, Dorotheenstrasse 7.
Universitäts-Bibliothek, te Leipzig, Beethovenstrasse 6.
Städtisches Museum für Völkerkunde, te Leipzig.
Städtisches Völkermuseum, te Frankfort a/M. Grosse Eschenheimerstr. 26.
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Württ. Verein für Handelsgeographie E. V., Stuttgart, Hegelplatz 1.
Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Berlin W. 50, Ausbacherstrasse 6.

TSJECHO-SLOWAKIJE.

Orientální Ústav, Praha III/347, Czechoslovakia.

OOSTENRIJK.

Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen I, Burgring 7.
Geographische Gesellschaft, te Weenen, VIII Friedrich Schmidtplatz 3, II. Stock.
National-Bibliothek, te Weenen, Josefzplatz 1.
Naturhistorisches Hofmuseum, te Weenen, I. Burgring 7.
Redactie van „Anthropos" (Prof. W. Koppers) te St. Gabriël Mödling bij Weenen. (2 exemplaren).

ZWITSERLAND.

Geographische Gesellschaft (Bibliothecaris Dr. Th. Steck), te Bern.
Société Neuchâteloise de Géographie, te Neuchâtel.

ENGELAND.

Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, te Londen W. C., 50 Great Russell Street.
India Office, te Londen S. W., Whitehall.
London Library, te Londen S. W., St. James Square.
Royal Asiatic Society, te Londen W., London W. 1, 74 Grosvenor Street.
Royal Colonial Institute, te Londen W. C., Northumberland Avenue.
Royal Geographical Society, te Londen, S.W., Kensington Gore 7.
School of Oriental Studies, London Institution (University of London). Finsbury Circus, London E. C. 2.
Scottish Geographical Society, te Edinburgh.

BRITSCH-INDIË.

Anthropological Society, te Bombay, 6 Apollo Street.
Archaeological Survey Department of India, te Simla.
Asiatic Society of Bengal, te Calcutta, 1 Park Street.
Calcutta University, Calcutta, Senate House.
Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, te Bombay.
Librarian, Burma Research Society, University Library, University Estate, Rangoon.
Madras Government Museum, te Madras.
Panjab Historical Society, Lahore (British India).

CEYLON.

Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Colombo, Ceylon.

STRAITS-SETTLEMENTS.

Colonial Secretary Straits Settlements, te Singapore (2 exemplaren).
Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, te Singapore.
Perak State Museum, te Taiping, Fed. Malay States.

SERAWAK.

Serawak Museum te Koetjing (Serawak, Borneo).

SHANGHAI.

China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghai.

ZUID-AFRIKA.

Boekerij van de Universiteit te Stellenbosch (Zuid-Afrika).

SIAM.

Siam Society, te Bangkok.
Vajirayan National Library te Bangkok.

JAPAN.

Deutsche Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens, te Tokyo, Kanda, Imagawakaji, Itchome n° 8.
Tokyo Geographical Society, te Tokyo, Japan.

AUSTRALIË.

Polynesian Society, Box 523 G. P. O. Wellington, New Zealand.
Royal Geographical Society of Australasia, te Brisbane, Queensland.

AMERIKA.

American Academy of Arts and Sciences, 8 Newbury Street, Boston.
American Geographical Society, te New York, Broadway at 156th Street.
American Oriental Society, adres: Yale University Library, te New Haven (Connecticut).
American Philosophical Society, te Philadelphia, 104 South Fifth Street.
Bureau of American Ethnology, te Washington D. C.
Bureau of Insular Affairs, War Department, te Washington D. C.
Canadian Institute, te Toronto, 46 Richmondstreet East.
Harvard College Library, Cambridge Massachusetts U. S. A. (Bijdragen-adres: M. NIJHOFF, den Haag, Lange Voorhout).
Johns Hopkins University Library, te Baltimore (Maryland).
Library of the Field Museum of Natural History, te Chicago.
Library of the United States Geological Survey, te Washington D. C.
The H. W. Wilson Company, 958—972 University Avenu, New York N.Y.
The Neuberry Library, Chicago, Illinois.
Smithsonian Institute, te Washington D. C.; adres: Bureau Scientifique Central Néerlandais, Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage.

PHILIPPIJNEN.

College of Agriculture, te Los Baños, bij Manila.
Ethnological Survey, Department of the Interior, te Manila.
Philippine Library and Museum, te Manila.

INSTRUCTIES EN BESTUURSREGLEMENTEN NOPENS HET BELEID DER REGEERING TER KUSTE VAN GUINEE.

I. 1815.

27 July 1815
n° 31.

Extract uit het Verbaal van den Staatsraad in buitengewonen dienst, belast met de portefeuille van het Departement van Koophandel en Koloniën. [1])

Dingsdag 1e Augustus 1815.

Gelezen hebbende een Besluit van Zijne Majesteit den Koning, genomen te Brussel den 27 July j.l. n° 31, van den navolgenden inhoud:

Wy, Willem, by de Gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Gezien hebbende de voordragt van onzen Staatsraad in buitengewonen dienst, belast met de portefeuille van Koophandel en Koloniën [1]), in dato 20 July 1815 n° 32/B 6, opzigtelijk de maatregelen, die wegens de Nederlandsche etablissementen ter Kuste van *Guinea* behooren genomen te worden.

En hebbende geëxamineerd de instructie, voor den Hoofdgebieder te dier Custe ontworpen en ons door den Raad van Koophandel en Koloniën by desselfs rapport van 19 July 1815 aangeboden.

En na op die beide stukken te hebben gehad het advies van den Raad van State in dato 25 July 1815 n° 7.

Hebben besloten en besluiten:

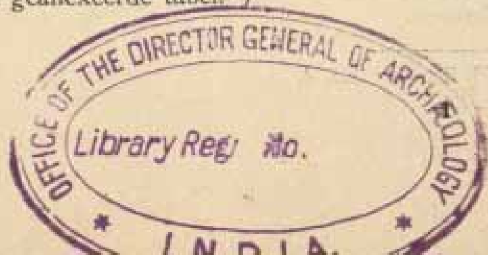
Art: 1.

De administratie der Nederlandsche etablissementen ter Kuste van Guinea zal, wat het personeel betreft, worden ingerigt, overeenkomstig de aan dit besluit sub A geanexeerde tabel. [2])

---

[1]) J. Goldberg.

[2]) Niet opgenomen.



Art: 2.

De thans fungerende Commandant-Generael *de Veer* wordt teruggeroepen, onder betuiging van ons genoegen over den standvastigen iever, welke hy in het waarnemen van dien post heeft aan den dag gelegd en behoudens de verpligting, hem by de volgende artikelen opgedragen.

Art: 3.

De residenten en verdere ter Kuste aanwezige geëmployeerden zullen, desverkiesende, permissie bekomen om te repatrieeren, of zoo zy hun verblijf en dienst in de kolonie wenschen te verlengen, in hunne tegenwoordige ambten of in anderen, volgens de nieuwe organisatie daarmede gelijkstaande, worden gebruikt.

Art: 4.

Mr. H. W. Daendels wordt benoemd tot Gouverneur-Generaal der Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea, op de aan deze sub litt. B geannexeerde instructie. [1])

Art: 5.

De Lieutenenant-Colonel *Starrenburg* wordt aangesteld tot Ingenieur ter meergemelde Kuste, onder verzekering dat hy, na een verblijf van drie jaren aldaar in onzen dienst doorgebragt, komende te repatrieeren, zal gesteld worden in het genot van het pensioen, waarop zijn rang bevonden worden zal hem aanspraak te geven.

Art: 6.

Ons zullen voordragten geschieden 1° van de personen, welke het raadzaam zijn zoude naar de Kuste van Guinea uit te zenden, ten einde met de aldaar aanwezigen dienaren de posten te vervullen, by de tabel van organisatie omschreven. 2° van den voet der uitzending, zoowel van dezelve personen, als van den Gouverneur-Generaal, waarbij in acht te nemen is, dat de voor d'Elmina in dienst gestelde corvet *de Venus* tot hun transport derwaarts behoort te worden gebruikt.

Art: 7.

De aftredende Commandant-Generael *de Veer* zal worden aangeschreven tot het doen der gemeenschappelijke inspectie, by de thans gearresteerde Instructie voor den Gouverneur-Generaal breeder omschreven.

---

[1]) Beneden, blz. 4.

Art: 8.

Die inspectie zal echter nog in den loop van het tegenwoordige jaar moeten worden volbragt, zoodat de overgang van het gezag uiterlijk op den eersten January aanstaande plaats kunne hebben.

Art: 9.

Ter geregelde executie van hetgeene bepaald is by Art: 7 van de meergemelde instructie en speciaal tot kwyting van de zedert 1 December 1813 verdiende en verder tot ultimo December 1815 te verdienen gagiën, zullen aan den Commandant-Generaal de Veer worden toegezonden promessen, overeenkomstig het aan dezen geannexeerde model sub C [1]) en tot een bedrag, niet excederende de som van vijf en tachtig duizend guldens. Wel verstaande, dat de promessen niet zullen *worden gebezigd* tot *liquidatie* der tractementen, competerende aan die ambtenaren, welke, wanneer de Commandant-Generaal de hiertoe betrekkelyke aanschryving zal ontvangen, reeds mogten zijn overleden.

Art: 10.

Aan den vertrekkenden Gouverneur-Generaal zal worden medegegeven eene som van vijf en dertig duizend guldens en zulks ten einde door de gereede voldoening der militaire soldyen en kostgelden, gedurende het eerste jaar van deszelfs bestuur, een gepast crediet worde verzekerd aan de wisselbrieven op het Departement van Koophandel en Koloniën, met welke in het vervolg alle tractementen betaald zullen worden; en in de soldyen, kostgelden en het benoodigde voor de costumen en andere huishoudelyke onkosten zal worden voorzien.

Onze Staatsraad, belast met de portefeuille van Koophandel en Koloniën, is belast met de executie dezes, waarvan afschriften zullen worden gezonden aan den Raad van Staten en aan de Algemeene Rekenkamer.

Gegeven te Brussel, den 27 July des jaars 1815, het tweede van onze Regering,

WILLEM.

Van wege den Koning,

A. R. FALCK.

Accordeert met deszelfs origineel.

De Griffier ter algemeene Staets Secretarie,

S. DASSEVAEL.

---

[1]) Niet opgenomen.

Heeft goedgevonden en verstaan 1o van den inhoud van het voorn: besluit van Zyne Majesteit by extract dezes kennis te geven aan den benoemden Gouverneur-Generaal Daendels, om denzelven te dienen voor acte van commissie en te strekken tot deszelfs informatie en narigt.

De Staatsraad voornoemd
J. GOLDBERG.

Instructie voor den Gouverneur-Generaal
ter Kuste van Guinea.

Art: 1.

De Gouverneur-Generaal, die van hier met een oorlogsvaartuig naar *d'Elmina* zal vertrekken, zal by zyne komst aldaar, alvorens het Gouvernement over te nemen, met den Commandant-Generaal *de Veer* en den hem, Gouverneur-Generaal, toe te voegen secretaris, zich dadelijk onledig houden met het inspecteren van alle de Nederlandsche établissementen en forten, alle 's lands gebouwen en eigendommen, fondsen en effecten, hoe oock genaamd, en onder welke afzonderlyke directie zich bevindende, en waar gelegen, de Lands slaven niet uitgezonderd, inventariseren, laatstgemelden op eene afzonderlyke inventaris, volgens het model L. A. nevens deze gevoegd.[1]) mitsgaders den staat der weeskamer en consignatiekas gedetailleerd opnemen en van al hetzelve proces-verbaal formeren en gezamentlijk teekenen.

Art: 2.

Wegens derzelver bevinding zal door den Gouverneur-Generaal en den Commandant-Generaal een ampel rapport aan het Departement van Koophandel en Koloniën moeten opgemaakt worden.

Art: 3.

Dadelijk nadat deze stukken zullen zijn geformeerd, hetwelk uiterlijk binnen acht dagen na de terugkomst op d'Elmina zal moeten plaatshebben, zal het Gouvernement door den Commandant-Generaal *de Veer* aan den Gouverneur-Generaal moeten worden overgedragen, en daarby een behoorlijk ceremonieel moeten worden in acht genomen.

Art: 4.

Zoodra de regering door den Gouverneur-Generaal zal zijn over-

[1]) Niet opgenomen.

genomen, zal de gedefungeerd hebbende Commandant-Generaal zich moeten gereed maken, om binnen acht dagen daarna met 's lands vaartuig, waarmede de Gouverneur-Generaal is gearriveerd, te vertrekken, en zal dezelve met zich moeten nemen het ampel rapport, in Art: 2 gemeld, om hetzelve by zyne komst alhier, aan het Departement van Koophandel en Kolonien te overhandigen, tevens met een duplicaat van het proces-verbaal, Art: 1 voorkomende, blyvende een triplicaat van hetzelve proces-verbaal onder den Commandant-Generaal berusten.

Art: 5.

Dadelijk na de aanvaarding der Regering door den Gouverneur-Generaal zal deselve, voor alle administratiën, nieuwe boeken doen aanleggen, en zorgen, dat alles, wat onder zijn bestuur voorvalt, daerin wordt te boek gesteld, wijl het 's Konings stellige wil en begeerte is, dat de nieuwe administratie met de oude op *geenerhande wijze wordt vermengd.*

Art: 6.

Teneinde het bepaalde by het laatste gedeelte van het voorgaande artikel in deszelfs geheelen omvang zoude kunnen worden bewerkstelligd, zal door het Departement van Koophandel en Koloniën gezorgd worden, dat de Commandant *de Veer* van de noodige middelen worde voorzien, om de tractementen en soldyen der politieke ambtenaren en militaire officieren, welke voor den ouden dienst zullen loopen, van en met den eersten December 1813 tot en met den dag, dat het nieuwe Gouvernement aanvangt, af te betalen.

Art: 7.

De Gouverneur-Generaal zal de opper-directie voeren over de Nederlandsche Etablissementen ter Kuste van *Guinea,* zoo in het militaire als in civiele, politieke en huishoudelijke, van wat aard en nature zulks ook zoude mogen zijn, en hij zal omtrent alles, wat den dienst in dezelfde Etablissementen betreft, alleen met het Departement van Koophandel en Koloniën corresponderen.

Art: 8.

Hij zal zijne residentie houden te d'Elmina, met vrijheid echter, om na personeel onderzoek, ten nutte van de algemeene belangen, de residentie naar Chama of Axim te mogen verplaatsen.

Art: 9.

Hij zal als het hoofd der krijgsmagt, zoo te water als te land, het

oppercommando hebben over de militie, mitsgaders over alle schepen van oorlog, gedurende hun verblijf op de reede of kusten, zullende hij echter nooit eenige verandering in derzelver bepaalde destinatie mogen maken, dan op zyne personeele verantwoordelijkheid, behoudens dat eene expresse order van den Koning, of zijnentwege, omtrent de verdere destinatie van een zoodanig vaartuig, alle deliberatiën van den Gouverneur-Generaal deswegens dadelijk zullen doen cesseren.

Art: 10.

Hij zal alleen responsabel zijn voor de verdediging der bezittingen, tegen alle aanvallen, zoo van buiten- als binnenlandsche vijanden.

Art: 11.

Hij zal niemand, uit de Nederlanden komende, aan 's Rijks établissementen admitteren, tenzij met een behoorlijke paspoort voorzien, en zal hij dezelve anderzints bij de eerste gelegenheid terug zenden, hun inmiddels onder behoorlijke surveillance houdende, en van den schipper, die zoodanige persoon heeft aangevoerd, doen vorderen eene boete van f 600 voor ieder persoon.

Art: 12.

Hy zal aan niemand, van elders komende, (daaronder mede begrepen de koloniën en établissementen in de beide Indiën) toestaan, zich onder de forten neder te zetten, dan na behoorlijk onderzoek, en zal hy alle nieuw-aankomende, hetzij politieke of militaire ambtenaren of particuliere Europeërs, vrylieden of Tapoeyers, [1]) binnen drie maanden (de militairen in tegenwoordigheid van een Hoofdofficier en de politicquen van een Raadslid en Secretaris) doen afleggen den eed van getrouwheid, invoege als bij het navolgend formulier:

„Wy beloven en zweren trouw aan Zyne Majesteit den Koning „der Nederlanden, alsmede eerbied en gehoorzaamheid aan de be„velen, welke van wegen Hoogstdenzelven zullen worden gegeven, „als mede aan den Gouverneur-Generaal en andere publieke „ambtenaren".

„Dat wy geen deel zullen hebben of nemen aan eenige zamen„scholingen, conspiratiën of factiën, maar dat wij daarentegen de „algemeene rust en veiligheid en welvaard met alle onze vermogens „bevorderen en alle schaden zullen helpen weeren, ons in alles

[1]) Afrikaansche soldaten.

„onderwerpende aan de wetten en reglementen, gelijk zulks aan „goede en getrouwe onderdanen, ingezetenen en militairen betaamt, „zonder daarvan door vreeze voor lijf en goed, nochte door eeniger„hande andere oorzaken, in gebreke te blyven."

„Zoo waarlijk enz."

Art: 13.

Aan den Gouverneur-Generaal wordt de magt verleend, om aan blanken en mulatten of Tapoeyers, de inwoning binnen het territoir van Zijne Majesteit op de Kust te accorderen, ten einde aldaar handel te dryven en gronden te ontginnen, doch zal hij van deze toestemming of weigering t'elken drie maanden een specifique en gemotiveerde opgave, in den vorm van een tableau, aan het Departement van Koophandel en Koloniën inzenden.

Art: 14.

Hij zal den militairen arm niet alleen gebruiken tegen alle vijandelijke aanvallen van buiten, maar ook tegen alle oproerige bewegingen, welke zijn persoon en de belangen der verdere ingezetene in gevaar zouden kunnen stellen (waaronder echter niet kan verstaan worden de bevoegdheid, om eenige minder belangryke geschillen tusschen hem en de inlanders door de wapenen te doen beslissen); voorts zal hij dezelve bezigen tot bescherming en beveiliging van de goede in- en op-gezetenen en hunne bezittingen, tot maintien der orders, die hem door het Departement van Koophandel en Koloniën zullen worden gegeven, en eindelijk ter bescherming der Nederlandsche commercie en navigatiën, en om alle ongepermitteerde practijken en handelingen tegen te gaan en efficasieuselijk te beletten.

Art: 15.

Hij ziet zorgvuldig toe, dat de inlander wel en met menschlievendheid worde behandeld, en dat hem onder geen voorwendsel, hoe ook genaamd, eenige eetwaren, of wat het ook zoude mogen zijn, worde ontvreemd; dat niets beneden de waarde, of wel met andere goederen, dan de bedongen waren, worde betaald, mitsgaders dat de verdiende gagiën en daggelden aan hem niet worden onthouden.

Art: 16.

Zoo wanneer de établissementen ter Kuste met eenen vijandelijken aanval van buiten, of met eene geweldige beweging van binnen, gedreigd of wel dadelijk geattaqueerd of beroerd worden, of in andere zware of moeyelijke gevallen, zal hij eenen groote krijgsraad, be-

staande uit de hoogste officieren, zoo te water als te lande, kunnen convoceren, bij welke hij ingevalle van binnenlandsche beroerte zal kunnen roepen zooveele politique ambtenaren, als hij zal goedvinden, beginnende echter altoos met den hoogsten rang, welke opiniën hij zal innemen, zonder nogthans verpligt te zijn, die te volgen, blijvende ieder gehouden zijne bevelen te obedieeren en te doen obedieeren.

Art: 17.

Van de krijgsraden zal een afzonderlijk naauwkeurig verbaal gehouden worden, hetwelk bij de eerste gelegenheid aan het Departement van Koophandel en Koloniën zal gezonden worden.

Art: 18.

Niet alleen zal hij voor zich zelven trachten in goede harmonie en vaste vrede met de inboorlingen van het land te leven, maar ook, zooveel in zijn vermogen is, door minnelijke schikkingen helpen voor te komen de oorlogen, die tusschen dezelven mogten ontstaan, opdat de wegen niet onveilig zijn en daardoor de handel en correspondentie verhinderd worden.

Art: 19.

Hij zal zorgen dat alle de oude verdragen [1]) met de naburige Koningen of Natiën, ook die, bekend onder den naam van costumen, behoorlijk worden onderhouden, van alle dezelven eene specifieke opgave formerende, om die binnen zes maanden na zijn arrivement aan het Departement van Koophandel en Koloniën in te zenden.

Art: 20.

Zoo dikwijls zich daartoe de gelegenheid gunstig aanbiedt, sluit hij met de naburige Vorsten of volken nieuwe verdragen [1]) of contracten, mits gewijzigd naar de liberale grondbeginsels, volgens art. 60 dezer instructie, [2]) zorgende zooveel mogelijk, wanneer de aard der verdragen zulks vordert, om, tot betere verzekering van de naarkoming, gijzelaars te verkrijgen, verder in het oog houdende, dat door te maken bepalingen de Koningen worden verpligt, derzelver onderdanen bij voorkeur met de Nederlanders handel te doen drijven.

Bij de eerste scheepsgelegenheid zal de Gouverneur-Generaal aan het Departement van Koophandel en Koloniën van het sluiten van zoodanige nieuwe conventiën telken reize moeten kennis geven.

---

[1]) Zie: Tweede rapport der staatscommissie [-Baud] tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven..., 1856, blz. 70—80, 94—96, 321—322, 334—335, 341—342.

[2]) Lees: 59 en 60, inhoudende verbod van slavenhandel.

Art: 21.

De Gouverneur-Generaal zal insgelijks met de naburige natiën kunnen contracteren tot het geven van adsistentie tegen hare vijanden, mits daartegen eenige belangrijke voordeelen voor het Rijk bedingende, en vooral in het oog houdende, dat zoodanige adsistentie nimmer kan worden ingeroepen tegen onderdanen van Europeesche geallieerde mogendheden. In zoodanige verdragen zal de Gouverneur-Generaal byzonder letten, dat de alloude invloed van Nederland onder de inboorlingen van de Kust, bevestigd en uitgebreid worde.

Art: 22.

Hij presideert, of doet door andere beambten presideren de vergadering van de inlandsche hoofden bij de forten en kantoren, tot afdoening van klagten en geschillen, inbreuk op de contracten, en wat dies meer zij, doch welke geschillen, voor zooverre die de inboorlingen aangaan, niet anders dan volgens de voorouderlijke bestaande usantiën zullen beslist worden, van welke decisiën een behoorlijk verbaal zal moeten worden gehouden en om te dienen tot een legger voor de volgende decisiën, welk verbaal alle drie maanden kopielijk zal moeten worden overgezonden aan het Departement van Koophandel en Koloniën, zullende echter noch hy, noch eenig ander van Zijne Majesteits beambten daarvoor van nu voortaan, noch directelijk, noch indirectelijk, iets aannemen, ontvangen, of genieten.

Art: 23.

Hij zal verantwoordelijk zijn, dat de goede harmonie met alle de Europeesche volken, die aan deze Kust komen, aldaar bezittingen hebben of handel drijven, worde onderhouden, en dat alle misverstand, zooveel immer mogelijk zij, worde voorgekomen, of uit den weg geruimd.

Art: 24.

Hoezeer hij in alles het opperbestuur heeft, is hij desniettemin gehouden, in zaken van aangelegenheid den Grooten Raad te convoceren, welke zal bestaan uit alle de ambtenaren, tot den rang van eerste president ingesloten; in zaken van minder belang zal hij alleen raad houden met den contrarolleur van finantiën en der magazijnen, den inspecteur der gebouwen, forten en Gouvernements tuinen, en den secretaris en kassier; en bij absentie van een dezer drie, zal de in rang volgende ambtenaar daarbij adsisteren; en zal deze vergadering den naam van Kleinen Raad voeren; — hij zal zoowel in den Grooten, als Kleinen Raad, presideren en zorg dragen, dat de

notulen van beide die vergaderingen in een appart verbaal worden ingeschreven, dat daarvan alle drie maanden een afschrift aan het Departement van Koophandel en Koloniën wordt ingezonden, en dat de besluiten der vergadering respectivelijk behoorlijk worden geëxecuteerd.

De deliberatiën dier vergaderingen zullen voornamelijk gaan over alle zaken, welke tot voordeel van den Nederlandschen koophandel, de landbouw en navigatiën zal kunnen verstrekken, en voor beide die raden zullen door hem instructiën worden geconcipieerd en ter approbatie des Konings aan het Departement van Koophandel en Koloniën worden ingezonden.

Art: 25.

Door den Gouverneur-Generaal zal een bekwaam persoon uit de respective ambtenaren onder nadere approbatie des Konings worden aangesteld als permanente vice-president, die tevens zal gehouden zijn de functiën van publiek aanklager waar te nemen; en voor zoo verre deze werkzaamheden daardoor te zeer worden vermenigvuldigd, zal hij van Gouvernementswege daarvoor behoorlijk worden gedefroyeerd; in de functie van vice-president werkzaam zijnde, zal hij onmiddelijk den rang op den Gouverneur-Generaal hebben en in dien van publieken aanklager keert hij tot zijnen primitiven rang terug.

Art: 26.

Den Gouverneur-Generaal wordt aanbevolen om inzonderheid te waken, vooral wat eene goede politie vermag, ter bevordering van de gezondheid der onderhoorige ambtenaren en ingezetenen, en ter wering van alle besmettelijke ziekten, waartoe in aanmerking komt:

1° Of het niet raadzaam zijn zoude, om inplaats de ambtenaren in benauwde en weinig gemak hebbende vertrekken van het kasteel te doen wonen, gelijk tot hiertoe heeft plaats gehad, afzonderlijke woningen voor dezelven buiten de forten aan te leggen, hetzij bij wijze van casernen, of dorpsgewijze, met tusschenruimte ter doorlating van den luchtstroom, en met tuinen van moeskruiden voorzien; waartoe de kosten, vermits de bouwstoffen van hout, kalk en dakwerk van verschillend gewas bij de hand zyn, niet groot kunnen wezen.

2° In hoeverre het geraden zij, het aanleggen, indien zulks nog niet geschied mogte zijn, van een hospitaal, hetzij bij St Jago, of dieper landwaarts, of wel bij de bergen, met eenen bekwamen moestuin voorzien, om ook voor de schepelingen en tegelijk voor de nieuw

aangekomen Europeeërs te kunnen dienen, om door eenig verblijf aldaar aan de luchtstreek te gewennen.

3° Het verbeteren van de gevangenhuizen, doende van alles prealabele en gedetailleerde berigten.

Art: 27.

Hem wordt insgelijks aanbevolen zorg te dragen voor de ongestoorde en regelmatige uitoefening van den Openbaren Godsdienst, zoodat bij indispositie van den Leeraar, de viering der Zondagen en verdere gewone kerktijden worde vervangen door het voorlezen in den Bijbel, en de gebeden geschieden volgens alloude gewoonte, zullende hij tot het bijwonen van den Openbaren Godsdienst alle geëmployeerden, zoo hoogere als lageren, welke zich ter Kuste of op de reede bevinden, voor zoo verre zij daartoe door geene wettige redenen verhinderd worden, aanzetten, en daarin zelfs met een goed voorbeeld voorgaen.

Art: 28.

Hij zal, zooveel in zijn vermogen is, het instituut tot onderwijs van de jeugd surveilleren en beschermen, in welk instituut de kinderen, zoowel der inboorlingen als der blanken, tot nuttige leden der maatschappij zullen kunnen worden opgeleid.

Ook zal hij, zooveel in zijn vermogen is, de zendelingen, welke ter onderwijzing en verkondiging van den Christelijken Godsdienst met voorkennis en goedkeuring van Zijne Majesteit aan de Kust arriveren, alle mogelijke hulp en adsistentie verleenen.

Art: 29.

Hij zal niet vermogen eenige augmentatie van gagie aan een geëmployeerde toe te staan, de genoten wordende te verminderen, of eenige nieuwe ambten, ten laste van den lande, te creëren, wanneer hij daartoe niet speciaal geauthoriseerd is door het Departement van Koophandel en Koloniën.

Hij zal ook niet gedogen, dat door eenig geëmployeerde eigener authoriteit nieuwe emolumenten ingevoerd, of de reeds bestaande verhoogd worden.

Art: 30.

Hij zal niet gedogen, dat een der geëmployeerden zich herwaarts begeve, om welke redenen, hoe oock genaamd, zonder zijn verlof te hebben gevraagd en bekomen, zullende zoodanig verlof altijd bepaald zijn op zes maanden, met injunctie aan den verzoeker, om dadelijk bij zijne aankomst in het Rijk daarvan kennis te geven aan

het Departement van Koophandel en Koloniën, de approbatie op zijn verlof en, des begerende, prolongatie, van hetzelve te verzoeken.

Alle ambtenaren welke zich zonder zoodanig verlof van den Gouverneur-Generaal, of langer dan de aan hen geaccordeerden tijd, zonder wettige redenen en speciaale permisse van het Departement van Koophandel en Koloniën, absenteren, zullen van hunne ambten en bedieningen vervallen zijn.

Art: 31.

Hij zal alle ambtenaren, welke hunnen tijd behoorlijk hebben uitgediend en in den dienst niet langer verkiezen te continueeren, voorzien van een dècharge en hen hunne demissiën accorderen, ten ware de noodzakelijkheid anders vereischte; doch zal hij ingeval van bekomen demissie een ieder hunner laten vertrekken, zooals zij best kunnen, buiten kosten van den lande, tenzij zulks te voren geaccordeerd was, als wanneer hij met deze lieden of met den schipper, die hen zal overvoeren, deswegens zal trachten te convenieeren.

Art: 32.

Het gewoon verband voor een ambtenaar is vijf jaren, doch zullen die onder de thans fungeerende ambtenaren, welke alsnu opnieuw worden aangesteld, zich slechts telkens voor een jaar behoeven te verbinden.

Art: 33.

Bij het overlijden van eenig ambtenaar, of eene bediening anderzins vacant rakende, zal de Gouverneur-Generaal daarvan bij de eerste gelegenheid aan het Departement van Koophandel en Koloniën kennis geven, met bijvoeging van zijn advies, of er ook aan de Kust zich geschikte sujetten tot vervulling derzelve bevinden, en die door hun gedrag bevordering meriteren; en zal hij tevens zorgen, dat de vacante bedieningen provisioneel en in afwagting van de dispositie van het Departement van Koophandel en Koloniën door bekwame personen, tegen genot van de daaraan geaccrocheerde appointementen en emolumenten, worden waargenomen.

Art: 34.

De Gouverneur-Generaal zal de magt hebben tot het vervullen der plaats hebbende militaire vacatures, zoo ook om de demissiën van officieren aan te nemen en te verleenen, alles echter onder approbatie van het Departement van Koophandel en Koloniën.

Art: 35.

Hij zal alle personen, onder hem gesteld, beëedigen, voor zooverre

zij den eed niet hebben afgelegd voor het Departement van Koophandel en Koloniën, voorts hen houden tot een vlijtige en getrouwe waarneming hunner posten, en ingevalle zij zich mogten misgaan, hun volgens de wetten doen straffen.

Art: 36.

Hij zal geene personen, die in eed en dienst van het Rijk staan, eigener authoriteit van hunne bedieningen mogen ontzetten of suspendeeren, tenzij de redenen, hem daartoe moverende, alvorens aan den Kleinen Raad te hebben gecommuniceerd, en die bij denzelven Raad, na het verhoor en de verdediging van den beschuldigden, zijn goedgekeurd; en zal van zoodanig feit bij de eerste gelegenheid aan het Departement van Koophandel en Koloniën volkomen informatie moeten worden overgezonden.

Art: 37.

Hij zal geen ambtenaar, hetzij militair, hetzij burgerlijk, uit hoofde van wangedrag naar de Nederlanden vermogen op te zenden (behalven in die gevallen, welke bij het volgende en bij articul 59 zijn omschreven), maar zorgen, dat dezelven naar de wetten, anderen ten voorbeelde, worden gestraft, hetzij met een confinement of op eenige andere wyze, *doch nimmer met uitzetting of bannissement;* en zal hij in geene vonnissen gedogen de woorden: *prefereerende gratie voor rigueur van justitie.*

Art: 38.

De straffe des doods zal hij aldaar niet mogen infligeren, maar de zoodanigen, die beschouwd kunnen worden dezelve te hebben verdiend, herwaarts overzenden, benevens alle de stukken en interrogatoriën, daartoe betrekkelijk, teneinde hier te lande te worden te regt gesteld; wordende hiervan echter uitgesloten alle militairen, welke volgens bestaande krijgswetten aldaar zullen moeten worden gevonnisd en gestraft.

Art: 39.

De contrarolleur van finantiën zal tevens militair boekhouder wezen en het oppertoezicht hebben over alle magazijnen; aan hem zal de magazijnmeester zijn ondergeschikt.

Dezelve contrarolleur zal gehouden zijn, volgens de hem te geven speciale instructie, te werk te gaan en voor zoo verre den inhoud van hetzelve betreft, stiptelijk aan de nakoming derzelve gebonden zijn.

Art: 40.

De Gouverneur-Generaal zal den contrarolleur van finantiën en

der magazijnen, alsmede den cassier, op de meest efficasieuse wijze in de uitoefening hunner functiën ondersteunen, met dezelven overleggen al wat dienen kan tot het daarstellen van eene verstandige bezuiniging in de uitgaven en tot bevordering van 's Lands inkomsten, en wijders met hun nagaan, welke veranderingen in de instructiën der comptabele personen zouden behooren plaats te hebben, en daarvan, hetzij gezamentlijk, hetzij afzonderlijk, van tijd tot tijd aan het Departement van Koophandel en Koloniën een beredeneerd advies inzenden.

Art: 41.

Van de staten, welke door den contrarolleur van finantiën en door den cassier successivelijk aan hem, Gouverneur-Generaal, achtervolgens het bepaalde bij derzelver instructiën, zullen moeten worden overgelegd, zal hij van drie tot drie maanden afschriften aan het Departement van Koophandel en Koloniën moeten overzenden, voorzien van alle zoodanige observatiën en elucidatiën, als hij ten deze nuttig en noodzakelijk zal oordeelen.

Art: 42.

Ingevalle uit de staten mogt blijken dat er achterstallen te ontvangen waren, zal hij, Gouverneur-Generaal zorgen, dat de debiteur daarvoor worde aangesproken, en dat die gelden geïncasseerd worden; bij nalatigheid daarvan zal hij, beneffens den comptabelen, tot welkers functiën de invordering primitivelijk heeft behoord, en den contrarolleur van finantiën, voor de daardoor veroorzaakt wordende schade aansprakelijk zijn.

Art: 43.

Geen comptabele zal meer gelden onder zich mogen hebben dan het bedrag van deszelfs borgtocht; en zal het goud tot den koers, waarvoor hetzelve is ingenomen, als contant geld gerekend worden.

Ingevalle eenige comptabele meerder onder zich mogt hebben, zal, zoodra zulks uit de staten zal blijken, hetzelve worden gestort in eene afzonderlijke kist, aan welke zich zullen moeten bevinden drie onderscheidene werkende sloten, waarvan een in handen van den Gouverneur-Generaal, een in die van den contrarolleur van finantiën, en een in die van den cassier zal verblijven.

Art: 44.

Hij zal verpligt zijn binnen zes maanden na zijn arrivement aan de Kust, kopiën der provisioneele instructiën van de onderscheidene ambtenaren, met en benevens de overeenkomstig artikel 24 door hem

te concipieeren instructie voor den Grooten en Kleinen Raad, aan het Departement van Koophandel en Koloniën in te zenden om 's Konings approbatie daarop te vernemen.

Art: 45.

Ten einde alle betalingen van tractementen en gagiën aan de militaire en civiele ambtenaren geregeld geschieden, zal de Gouverneur-Generaal daarvoor alle drie maanden wisselbrieven op het Departement van Koophandel en Koloniën voor de verschenen tractementen en gagiën afgeven.

Art: 46.

Deze wisselbrieven zullen echter niet voor het totaal montant in massa kunnen getrokken worden, maar zal hij voor hetgeen ieder ambtenaar competeert, afzonderlijk een wissel in *triplo* aan deszelfs order moeten trekken, met vermelding in dezelve, over welk tijdvak hetzelve is verdiend, overeenkomstig het model daarvan, sub L° B,[1]) bij deze instructie gevoegd, zullende het zoodanig ambtenaar vrijstaan met deze wissel naar welgevallen te handelen.

Art: 47.

Alvorens deze wisselbrieven aan de respective ambtenaren worden gedistribueerd, zullen dezelve bij den contrarolleur van finantiën moeten geregistreerd en met zijne handteekening bekrachtigd worden.

Art. 48.

Van deze afgegevene wisselbrieven zal door den Gouverneur-Generaal, bij eene specifique lijst, welke mede door den controlleur van finantiën zal moeten onderteekend zijn, volgens het hierbij gevoegd model, sub L° C,[1]) dadelijk aan het Departement van Koophandel en Koloniën berigt moeten ingenomen worden.

Art: 49.

Behalven deze wisselbrieven zullen in geen geval zonder voorafgaande speciale authorisatie van het Departement van Koophandel en Koloniën, wisselbrieven op hetzelve door den Gouverneur-Generaal worden afgegeven.

Art: 50.

Alle andere betalingen van soldij en kostgelden der militairen, vrije negers en slaven, zullen op de tot nu toe plaats gehad hebbende wijze in goud, à 40 guldens de once, geschieden.

---

[1]) Niet opgenomen.

Art: 51.

De Gouverneur-Generaal zal ten gevolge der inspectie, in artikel 1 en 2 bevolen, zoo spoedig mogelijk een ampel berigt aan het Departement van Koophandel en Koloniën inzenden, bevattende eene gemotiveerde voordragt welke forten, établissementen en gebouwen, naar zijn oordeel, zullen behooren te worden aangehouden, welke uit hoofde van derzelver geringe nuttigheid zouden kunnen worden gemist, hoeveel de reparatiën van die, welke aangehouden moeten worden, zullen bedragen, welke de benoodigdheden zijn, daartoe in de magazijnen voorhanden, welke noodwendigheden aldaar voor die reparatiën kunnen worden aangeschaft en welke van hier daartoe zullen moeten worden uitgezonden; en zal hij daarbij byzonderlijk in consideratie moeten nemen de tegenwoordige omstandigheid van de Kust, in verband met het bij hem daaromtrent bekend systhema des Konings, den staat der finantiën van het Rijk, en de verpligting, om alle niet volstrekt noodzakelijke uitgaven te doen ophouden.

Tot zoo lange op deze voordragt Z. M. intentie aan hem niet zal zijn kennelijk geworden, zal door hem geenerhande reparatie mogen worden bewerkstelligd.

Art: 52.

Hij zal zich met zèle toeleggen op eene verstandige directie in het huishoudelijk en finantieel bestuur, onderzoeken in hoeverre het raadzaam zij de houtzagerijen, smederijen, kalkbranderijen en den canohandel voor rekening van het Gouvernement aan te houden (by dit laatste byzonderlijk in het oog te houden, dat het voordeel, hetwelk door den nu afgeschaften slavenhandel bevorens daaraan werd toegebracht, nu geheel wegvalt) en wel, of het raadzaam zij de houtzagerijen naar *Chama* of elders te verplaatsen en deswegens te dienen van een gemotiveerd rapport.

Art: 53.

Hij zal gehouden zijn stiptelijk te volgen de bevelen, welke hem door het Departement van Koophandel en Koloniën omtrent de inrigting zijner petities, het houden der boeken en verantwoordingen, de afrekeningen der ambtenaren, de liquidatie der boedelzaken van overledenen, de inrigting der magazijnen, met één woord, omtrent alle objecten, tot de huishoudelyke directie der Etablissementen behoorende, zullen gegeven worden, zijnde hij personeel verantwoordelijk voor de exacte executie der hiervoor gemelde bevelen.

Art: 54.

Hij zal de nog in wezen zijnde slaven van het Gouvernement employeren tot den algemeenen dienst, overeenkomstig hunne capaciteiten en physique krachten; hij zal zorgvuldig waken dat de slaven op geenerlei wijzen worden mishandeld, hen desniettemin onder een strikte dicipline houdende, en zal hij niet gedogen, dat zij met meer rigueur worden behandeld, dan de algemeene individueele veiligheid vordert.

Art: 55.

Hij zal onverwijld, nadat hij zich genoegzaam bekend heeft gemaakt met de ligging der rivieren, de vruchtbaarheid der gronden en de dispositie der inboorlingen, om het plan van cultuur bevorderlijk te zijn, daarvan een omstandig verslag aan het Departement van Koophandel en Koloniën doen toekomen.

Art: 56.

Opzigtelijk de scheepvaart, het verlof tot het medegeven van dépèches aan schepen en al hetgeen den handel betreft, zal hij, Gouverneur-Generaal, zich reguleren naar de orders en reglementen, daaromtrent reeds gearresteerd of nog te arresteren. In het byzonder zal hy den Nederlandschen handel en de voortbrengselen van het land favoriseren, en van zijne consideratiën dienen omtrent alles, wat deswegens van nut zoude kunnen zijn.

Art: 57.

De handel en vaart op de bezittingen en etablissementen in Afica langs de Kust van Guinea, zal provisioneel vrij zijn van alle lasten, inzonderheid van alle inkomende en uitgaande regten; geene alteratie te dien opzigte zal plaats hebben, dan nadat alvorens door 's Konings besluit intijds daarvan kennis zal zijn gegeven, welk besluit eerst een jaar na de publicatie aldaar in werking zal worden gebracht.

Art: 58.

Hoewel het geenzins de intentie van den Koning is, eenige culture voor rekening van 's lands schatkist te entameren, wordt hem, Gouverneur-Generaal, niettemin ten sterksten aanbevolen, de belangen der ingezetenen te behartigen, ten einde door zijne tusschenkomst bij de onderscheidene Koningen of opperhoofden der verschillende natiën, zoodanige concessiën van landeryen te verkrijgen, voor hunne rekening en risico, welke meest geschikt zullen worden geoordeeld ter bereiking van hun oogmerk.

Art: 59.

Hij zal ernstig de hand houden aan de stipte inachtneming van het van den Koning geëmaneerd verbod van den overzeeschen slavenhandel, en bij afkondiging van hetzelve alle Nederlandsche onderdanen, ter Kuste woonachtig, kenbaar maken, dat zij zich door de minste overtreding te dien aanzien blootstellen om herwaarts ten hunnen koste te worden opgezonden, en zonder eenige oogluiking teregt gesteld.

Art: 60.

Van het bedoelde verbod zal hij, dadelijk na zijne aankomst ter Kuste, insgelijks kennis geven aan de Koningin of opperhoofden der onderscheidene natiën, met uitnoodiging, om daarentegen hunne landgenooten tot het kweeken van suiker, koffie, katoen en andere voortbrengselen aan te moedigen, door welker ruiling voor Europische koopmanschappen het wederzijdsch gerief bevorderd wordt.

Art: 61.

Met diezelfde bedoeling wordt hem en de hem onderhoorige ambtenaren en ingezetenen vrijgelaten om, voor hunne eigen rekening, eene proeve van zoodanigen cultuur te nemen en de inlanders alzoo bij ondervinding met de heilrijke gevolgen der industrie bekend te maken, zijnde het echter 's Konings intentie, dat bij die proeven hoofdzakelijk en bij voorkeur gebruik worde gemaakt van vrije werklieden, bij huur- of dagloon, en dat slechts bij gebreke van dezen en aanvankelijk, tot den dienst der slaven toevlucht genomen worde.

Art: 62.

Op de billijke en menschlievende behandeling der aanwezige slaven, op het behoorlijk opvoeden der slavenkinderen en tegen het roekeloos door aankoop vermeerderen der slaven, zal de Gouverneur-Generael de meest doelmatige ordres stellen en successievelijck van het te dien aanzien verrigte rapport doen.

Art: 63.

Van alle nieuw te ontginnen landen zal niet dan ten einde van tien jaren beginnen geheven te worden eene jaarlijksche grondlast, ingaande met en over het elfde jaar, en welke grondlast alsdan nader zal worden bepaald.

Art: 64.

De Gouverneur-Generaal zal alle besluiten, dépèches, orders en

verdere documenten, welke hem in zijne qualiteit vanwege het Departement van Koophandel en Koloniën worden toegezonden, benevens de minuten der brieven en andere papieren, welke bij hem ontvangen worden, in de meest mogelijke order in gesepareerde quohieren conserveren, ten einde in geval van vacature alles aan zijnen opvolger zoodanig zoude kunnen worden overgegeven; zullende hij een behoorlijke gedresseerde inventaris van zijne chartres binnen den tijd van drie maanden, of zoo veel eer mogelijk, aen het Departement van Koophandel en Koloniën overzenden.

Art: 65.

De Gouverneur-Generaal zal, in tijd van vrede, in de eerste drie maanden van ieder jaar, voor den dienst van het alsdan volgende jaar, en in tijd van oorlog, wanneer daartoe de gelegenheid voorhanden is, aan het Departement van Koophandel en Koloniën moeten inzenden staten van de militaire rantsoenen en benoodigdheden, tot het onderhoud der gebouwen enz., ter betaling, zoo der soldyen als van andere kosten van onderhoud, met bijvoeging, niet alleen van precise staten, van al hetgeen nog in de magazijnen ter Kuste voorhanden is, maar ook van kopyen der jongste voorgaande staten en gedetailleerde consideratiën over het gebruik, daarvan te maken. En zal hij bij het inzenden dier staten tevens moeten adviseren nopens de reparatiën en verbeteringen, welke aan de forten, magazijnen enz. zoude kunnen en behooren plaats te hebben; doch zal hij geen oude fortificatiën mogen doen slechten of nieuwe doen opwerpen, dan na voorafgaande bekomen authorisatie, welker aanvrage bij alle werken van aanbelang van een plan en van de raming der kosten moet vergezeld gaan.

Art: 66.

Hij zal regulier aan het Departement van Koophandel en Koloniën moeten toezenden behoorlijke, zoo door hem als door den contrarolleur van finantiën onderteekende, maandelijksche monsterrolle, met exacte aanteekening van de aangekomenen, overledenen en vertrokken personen, met designatie van den dag, waarop zij aangekomen, vertrokken of overleden zijn.

Art: 67.

Insgelijks zal hij regulier inzenden pertinente maandstaten van alle slaven, aan de établissementen behoorende, zoo als hij ook ter behoorlijker tijd zal doen formeren en aan het Departement van

Koophandel en Koloniën inzenden, een specifique jaarstaat van alle dezelven, ingevolge de modellen sub L[ra] D en E, nevens deze gevoegd, [1]) te formeren door den contrarolleur van finantiën en magazijnen en door hem, Gouverneur-Generaal, te viseren.

Art: 68.

Hij zal een exact journaal houden van alle zijne ambtsverrigtingen en van al hetgeen, zoo te water als te lande, voorvalt, daarvan alle drie maanden aan het Departement van Koophandel en Koloniën inzendende een dubbeld of kopy, alsmede een dubbeld van alle rekeningen, mitsgaders van de boeken van den contrarolleur van finantiën, kassier, magazijnmeester, en van allen, die eenige administratie hebben.

Hij zal ook jaarlijks een generaal tableau doen formeren, bevattende de namen van alle in- en op-gezetenen, zoo ambtenaren, militairen als particulieren, de middelen van derzelver bestaan, en tot welke natie zy behooren, gelijk ook nog jaarlijks eene generale lijst van alle vaartuigen, in dat jaar aangekomen en afgevaren, met eene gedetailleerde opgave der ladingen, alsook van de plaatsen, vanwaar en waarheen zij gekomen en vertrokken zijn.

Art: 69.

Hij zal niet gedogen, dat klagten van hemzelve tegen ambtenaren, of van ambtenaren onderling, in dépèches, aan het Departement van Koophandel en Koloniën geadresseerd, worden ingelast, maar zal daarvan eene byzondere remonstrantie moeten geschieden, gemunieerd met de noodige bewijzen, zullende anderszins alle onbewezen klagten worden geseponeerd en buiten dispositie gehouden.

Art: 70.

Het is hem striktelijk verboden eenige monopolie te oefenen of in te voeren, eenige hindernis te weeg te brengen, of zich op eenigerlei wijze te verzetten tegen eenige geoorloofde handel van de ambtenaren, geëmployeerden of negotianten, maar hij zal daarentegen verpligt zijn zijne zaken zoodanig in te rigten, dat zij in zijnen handel zelven crediet en ondersteuning voor den hunnen vinden.

Art: 71.

Tot voorkoming van alle misbruik van eenig gezag van de zijde der publieke ambtenaren, is de Gouverneur-Generaal belast, geen

[1]) Niet opgenomen.

hinder toe te brengen aan de vrijheid, welke alle onderdanen des Konings toekomt, om hunne belangen en klagten, zoo zij er eenige hebben, hetzij directelijk, hetzij door het Departement van Koophandel en Koloniën, ter kennisse van Zijne Majesteit te brengen.

Hij zal integendeel, waar het te pas komt, de verzekering geven, dat, gelijk van de eene zijde de wettige authoriteit der chefs en magistraten in de koloniën tegen alle atteinte zal gehandhaafd worden, en eene ongefundeerde klagt niet alleen niet geadmitteerd, maar zelfs de beschuldiger naar de gestrengheid der wetten gestraft, zoo ook aan den anderen kant de requesten en klagten, welke 's Konings onderdanen aan de Kust van *Guinea* vermeenen regt te hebben aan zijne Majesteit te doen toekomen, gunstiglijk aangenomen zullen worden.

Art: 72.

De Gouverneur-Generaal zal in handen des Konings afleggen den navolgenden Eed:

„Ik zweere getrouwheid aan den Koning."

„Ik belove exactelijk te zullen nakomen de wetten, ordonantiën, „reglementen en instructiën, welke mij in Hoogstdesselfs naam zul„len worden ter hand gesteld, te zullen gehoorzamen aan de bevelen „van het Departement van Koophandel en Koloniën, zoo die mij „reeds bekend zijn, als die mij in het vervolg zullen toekomen."

„Ik zweer de établissementen van het Rijk op de Westkust van „Africa te zullen besturen volgens de bestaande wetten, tot nut en „voordeel van mijnen Souverein, en ten welzijn der ingezetenen, „mijne instructie, zoo stiptelijck en getrouwelijck als in mijn ver„mogen is, te zullen nakomen, in mijne ambtsverrigtingen geen „ander doel dan het welzijn en den voorspoed van den Staat, en in „het byzonder van het Gouvernement der kolonie, aan mijne zorg „toebetrouwd, te zullen hebben, de rigtige administratie der justitie „te zullen handhaven en doen handhaven, de voornoemde établisse„menten tot het uiterste te zullen verdedigen en mij te zullen ge„dragen gelijk het een goed en getrouw Gouverneur-Generaal „betaamd."

Zoo waarlijk helpe mij God almagtig.

Art: 73.

Alle tot hiertoe bestaan hebbende reglementen, instructiën en usantiën, worden bij deze voor afgeschaft gehouden en buiten wer-

king gesteld, voor zooverre dezelve aan den inhoud dezes zouden contrarieeren.

Aldus geapprobeerd bij 's Konings besluit van den 27 July 1815 n° 31.

Mij bekend,
A. R. FALCK.

II. 1819. [1]

1° November 1819
n° 32

Wij, Willem, bij de gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Geëxamineerd hebbende enz.
Hebben besloten en besluiten.

Art: 1.

Behalve de hoofdplaats ter Kuste van *Guinea*, *St. George d'Elmina*, zal aan de bovenkust het fort *St. Anthonie* te *Axim* en aan de benedenkust het fort *Crevecoeur* te *Accra*, behoorlijk en in diervoege bezet blijven, dat er het Nederlandsch gezag, zoo binnenwaards als naar den zeekant, steeds kan worden gehandhaafd.

Art: 2.

De overige buitenforten zullen slechts in zooverre bezet worden, als nodig is voor de korrespondentie en om de vlag van afstand tot afstand te vertoonen.

Art: 3.

Al deze buitenforten, zelfs dezulken, welke als ruïnen kunnen worden aangemerkt, blijven onder het bestuur van het Gouvernement ter Kuste.

Art: 4.

Op geen buitenforten zullen residenten worden geplaatst, dan te *Axim* en te *Chama*.

Art: 5.

De titel van Gouverneur-Generaal ter Kuste van *Guinea*, wordt bij

---

[1]) Zie vooral artikel 12 hieronder, blz. 24.

dezen ingetrokken [1]); het hoofd der regering aldaar, welke zijn verblijf zal moeten houden te *Elmina*, zal den titel voeren van *Kommandant*.

Art: 6.

De huishouding ter Kuste zal voortaan ingerigt zijn op den voet, omschreven bij de tabel, aan dit besluit geannexeerd. [2])

Elk der geëmployeerden zal zooveel genieten, als daarop voor de door hem waargenomen bediening uitgetrokken is, en Onze voornoemde Minister zal zorg dragen, dat het beloop der overige kosten, waaromtrent de uitgetrokkene sommen slechts als ramingen worden beschouwd, nimmer te boven ga hetgeene, na voldoening der traktementen, disponibel blijven zal op de f 41.000, welke jaarlijks ten behoeve van dit établissement kunnen worden besteed.

Art: 7.

Alle posten en bedieningen, thans nog in overeenkomst met ons besluit van den 4 September 1817 L^a^ X², n° 62 [2]) ter Kuste bestaand en welke niet bij de nu gearresteerde inrigting zijn vermeld, worden gehouden voor te zijn ingetrokken op den dag, dat het voormelde plan van organisatie zal zijn in werking gebragt.

Art: 8.

De Gouvernementsslaven, zoo mannen, wijven als jongens, welke, boven de *vijf en veertig* manslaven, als soldaten dienstdoende, zich ter Kuste bevinden, met uitzondering echter van de gepensioneerde slaven, zullen tot verschillende werkzaamheden worden gebruikt, en de mannen ook in het byzonder als treingasten.

Art: 9.

De gepensioneerde slaven, zoo mannen en wijven als jongens, zullen dadelijk na het ontfangen van dit besluit worden vrijgegeven.

Art: 10.

Tot de civiele posten, zooals dezelve bij de nieuwe inrigting voorkomen, worden bij dezen benoemd en aangesteld:

Tot Kommandeur:

De heer *F. C. E. Oldenburgh*, thans als president-provisioneel ter Kuste fungeerende;

---

[1]) Daendels (boven, blz. 2) was 2 Mei 1818 overleden.

[2]) Niet opgenomen.

tot boekhouder, om te gelijck de functiën waar te nemen van secretaris, fiscaal en kassier, de heer *M. Veenstra;*

Tot residenten:

de heeren *J. Ooshout* en *M. Casillon*;

tot adsistenten of klerken:

R. Roelofsen, W. Huydecoper, C. H. Bartels, C. G. Coorengel, F. Last en *H. van der Breggen Pauw,* de vier eersten met behoud van den thans door hen bekleden rang van tweede resident.

Tot fabrijk en magazijnmeester, te gelijk de functiën waarnemende van baas van den trein:

de heer *P. Kelfken.*

Tot chirurgijn-majoor, administrateur der medicijnen:

de heer *S. F. Hueff,* terwijl de post van chirurgijn zal blijven onvervuld, tot daartoe zich een geschikt persoon zal hebben opgedaan.

Art: 11.

Ter vervulling van den post van militaire kommandant wordt bij deze benoemd en aangesteld, met den rang van tweede Luitenant, de sergeant *Abraham van der Laan.*

Art: 12.

Bij alteratie van art: 24 der by Ons besluit van den 27e July 1815 ne 31 gearresteerde instructie [1]) voor den Gouverneur-Generaal ter Kuste van *Guinea,* welke instructie, voor zooveel dezelve door de bepaling van het tegenwoordig besluit niet komt te vervallen, in volle kragt blijft, en met vernietiging van de bij het voormelde 24 artikel voorkomende onderscheiding van Groten en Kleinen Raad, wordt het volgende vastgesteld:

A. De Raad ter Kuste van *Guinea* zal zijn tesamen gesteld uit den Kommandeur als president, den boekhouder als vice-president, de twee residenten, den chirurgijn-majoor.

B. Bij absentie van een of meerder der voormelde ambtenaren zullen de oudste adsistenten in rang, welke zich aan Elmina bevinden, derzelver plaats bekleeden.

C. Nimmer zal de militaire kommandant zitting in den Raad mogen hebben, doch in zaken, welke militair zijn, zal dezelve moeten worden gehoord, hetzij schriftelijk of mondelijk, nadat de Kommandeur zulks zal geraden oordeelen.

---

[1]) Boven, blz. 9.

Art: 13.

Ingeval een der ambtenaren, bij art. 10 en 11 van dit besluit benoemd, voor die benoeming mogt bedanken, zal door den Kommandeur een ander uit de overige ambtenaren, onder Onze nadere approbatie, in desselfs plaats worden benoemd.

Art: 14.

Ingeval echter de dienst zulks noodzakelijk mogt komen te vorderen, zal de Kommandeur vrijheid hebben om de demissie, hetzij van den door Ons benoemden ambtenaar, hetzij van dien, welke door hem wordt aangesteld, provisioneel niet aan te nemen, doch zal hij daarvan met opgave der redenen, bij eerste scheepsgelegenheid Onzen Minister voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, moeten kennis geven.

Art: 15.

De ambtenaren, welke ten gevolge van dit besluit komen te vervallen, of die voor de aan hen aangeboden posten bedanken, en welker demissie aangenomen is, zullen bij eerste scheepsgelegenheid naer het Moederland vertrekken; op hen zal in dat geval van applicatie zijn het bepaalde bij Ons besluit van 26 September 1815 n° 13, met betrekking tot de van de Kust repatrieerende ambtenaren, welke hunnen tijd hebben uitgediend, en zulks zoowel ten opzigte van de uitbetaling der traktementen, als van de transportgelden; zullende het kostende daarvan gevonden worden, òf [uit] hetgeen op den dienst van 1819, van de voor de kosten der etablissementen ter Kuste van Guinea geconsenteerde gelden zal bevonden worden over te zijn, òf uit zoodanige andere posten der begrooting, als door Ons zullen worden aangewezen. Onze Minister voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, is belast met de executie dezes, waarvan een extract, benevens kopy der tabel van de nieuwe inrigting, zal worden gezonden aan onze Minister van Financiën en de Algemeene Rekenkamer tot informatie.

Gegeven in 's-Gravenhage, den 1° November des jaars 1819, het zesde van onze Regeering.

WILLEM.

Van wege den Koning

J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.

III. 1838.

23 Maart 1838
n° 104.

Wij, Willem, bij de Gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Willende overgaan tot het daarstellen van eene nieuwe inrigting der administratie van onze Etablissementen ter Kuste van *Guinea,* ter vervanging van die, welke thans nog in werking is krachtens Ons besluit van den 1 November 1819 n° 32.[1])

Gezien de rapporten van Onzen Minister van Koloniën,[2]) de d° 13 en 16 dezer n°° 152 en 23.

Gezien het rapport van onzen Directeur-Generaal van Oorlog, de d° 17 dezer L° R⁶.

Hebben besloten en besluiten:

Art: 1.

De inrigting van het Gouvernement en de administratie onzer établissementen ter Kuste van Guinea wordt vastgesteld zoodanig, als dezelve in de, aan Ons tegenwoordig besluit gevoegde, tabel is omschreven.[3])

Art: 2.

In verband daarmede, worden benoemd en aangesteld:

tot Gouverneur met den titulairen rang van Luitenant-Kolonel: Hendrik Bosch, thans 2de kapitein by de 4° compagnie van het bataillon artillerie-transporttrein, met bepaling:

a. Dat zijne diensttijd ter Kuste aanvankelijk wordt vastgesteld op drie jaren.

b. dat aan hem na verloop daarvan zal worden toegestaan een jaarlijksch pensioen van *twaalf honderd guldens* (f 1200), te vermeerderen met *twee honderd guldens* (f 200) voor elk jaar langer dan drie jaren dienst ter Kuste voormeld.

c. dat, in het geval van overlijden gedurende zijnen dienst in Afrika aan zijne echtgenoote, vrouwe *Maria Lohman,* een buitengewoon jaarlijksch pensioen zal worden verleend van *acht honderd guldens* (f 800).

Tot Kommandant der gewone militaire bezetting ter Kuste en

---

[1]) Boven, blz. 22.

[2]) J. van den Bosch.

[3]) Niet opgenomen.

tevens Kommandant en Directeur van het Afrikaansche Werfdepot te St. George d'Elmina, met den effectiven rang van Kapitein, Dirk Stander, laatstelijk 1e Luitenant by de 9 afdeeling Infanterie, thans op non-aktiviteit, en zulks op het traktement der Indische Infanterie, aan zijnen effectieven rang verbonden, te voldoen uit de fondsen van het Afrikaansche Werfdepôt;

tot Eerste boekhouder, Fiskaal en Secretaris, met den titulairen rang van Kapitein: Christiaan Gerardus van Steenhoven Maarschalk, thans kommissaris van policie der stad Tilburg, en kapitein by het 2 bataillon der 1e afdeeling mobiele Geldersche schutterij, met bepaling dat, ingeval van overlijden gedurende zijne diensten ter Kuste van Guinea, aan zijne echtgenoote, *Johanna Louisa Vrgeswijk* en drie nog jonge kinderen, een jaarlijksch pensioen van *acht honderd guldens* (f 800) zal worden verleend, reversibel op de kinderen tot de jongste *achttien* jaren zal hebben bereikt;

tot Tweede boekhouder en ontvanger, tevens belast met de dienst als Intendant van Oorlog voor de Administratie van het Depôt der Afrikaansche werving te Elmina en elders, met den militairen rang van 1e Luitenant: J. C. Verhoef, wonende te Vlissingen, voormaals in onderscheidene militaire administratieve betrekkingen gediend hebbende;

tot Eerste resident, met den titulairen rang van Kapitein en het oud traktement ad twaalf honderd guldens (1200), mitsgaders overigens op den voet als vroeger gebruikelijk was, ten aanzien van het drijven van handel: A. van der Eb, thans resident ter Kuste en tijdelijk bevelhebber aldaar;

tot Tweede resident, met den titulairen rang van 1e Luitenant: N. B. Groen, thans ter Kuste aanwezig, met bepaling, dat hij, bij de hoofdadministratie geëmployeerd zijnde, zal genieten het tractement van duizend vijf honderd guldens (f 1500) jaarlyksch, doch op een der buitenforten gedetacheerd zijnde (met de bevoegdheid, om voor eigene rekening aldaar handel te drijven) op een traktement van zeven honderd vijftig gulden (f 750)

tot Assistenten:

C. Ruhle.
Ch. Ruhle.
E. Pignari.
en *W. G. F. Derx.*

De drie eerstgemelde respectivelijk thans ter Kuste dienende en

de laatstgemelde woonachtig te *Haarlem*, en zulks met den titulairen rang van 2de Luitenant en het jaarlijksch traktement van *duizend guldens* (f 1000), zoolang zij bij de hoofdadministratie werkzaam zullen zijn, doch op de buitenforten gedetacheerd zijnde (en als zoodanig bevoegd om voor eigen rekening handel te drijven) op *vijfhonderd guldens* (f 500) in het jaar;

tot surnumerair-assistent om bepaaldelijk belast te blijven met de functiën van Agent van het Nederlandsche Gouvernement te Coomassie en Directeur van het succursaal werfdepôt aldaar:

I. P. Huidecoper, thans met de voorschreven dienst belast, en zulks met den titulairen rang van 2de Luitenant, en op een jaarlijksch tractement van negen honderd guldens (f 900) en eene toelage van honderd guldens (f 100) maandelijks, het een en ander betaalbaar uit de fondsen van het Afrikaansche werfdepôt te Elmina, zoolang deszelfs functiën te Coomassie zullen voortduren, en op het enkele traktement van duizend guldens (f 1000) by het eindigen daarvan en alsdan ter laste der koloniale kasse.

Art: 3.

De vroeger bestaande verordeningen aangaande het verleenen van gratificatiën voor uitrusting en voorschotten op de respective tractementen aan zoodanige ambtenaren, welke naar de Kust van *Guinea* worden uitgezonden, zullen in werking blijven, zijnde *drie maanden* tractement voor gratificatie en gelijke drie maanden als voorschot.

Art: 4.

Onzen Minister van Koloniën wordt aanbevolen om te zorgen, dat in de dienstbrieven van alle de bij dezen bedoelde officieren en ambtenaren, uitdrukkelijk worde vermeld „dat van nu voortaan aan den „aangestelden, zoo hier te lande als aan de Kust van *Guinea* aan„wezig, de bevoegdheid wordt ontzegd om ter Kuste, hetzij voor „eigen rekening, hetzij voor die van anderen, directelijk of indirec„telijk, handel te drijven, of zich met handelszaken, hoe ook genaamd, „bemoeyenis te geven, in eenige andere aanraking buiten die, welke, „ambtshalve gegeven, ons Gouvernement tot voorlichting zal kun„nen strekken ter bevordering van den Nederlandschen scheepvaart, „industrie en handel in het algemeen, met uitzondering echter van het hiervoren bepaalde ten aanzien van de residenten en assistenten, op de buitenforten gedetacheerd zijnde, en van het[geen] personeel ten aanzien van den eersten resident *A. van der Eb* is bepaald.

Art: 5.

De kosten, welke ten gevolge van de uitzending der drie voornoemde ambtenaren met namen:

C. G. van Steenhoven Maarschalk.
J. C. Verhoef.
en *W. G. F. Derx.*

naar de Kust van *Guinea* zullen voortvloeyen, zullen gevonden worden uit de voor die gewesten toegestane som van f 43.480, bij de tabel, onder art. 1 vermeld, gespecificeerd.

En zullen afschriften dezes worden gezonden aan Onzen Minister van Koloniën, ter uitvoering, en aan Onzen Minister van Financiën, aan de Algemeene Rekenkamer, alsmede voor zooveel art. 2 betreft (en onder kopielijke mededeeling van het voorschreven advies en bylage van den 21 dezer, n°. 165) aan Onzen Directeur-Generaal van Oorlog, tot informatie en narigt respectivelijk.

Gegeven te 's-Gravenhage, den 23 Maart des jaars 1838, het vijf en twintigste van onze Regering.

WILLEM.

Van wege den Koning:
VAN DOORN.

IV. 1839.

3 Maart 1839
n°. 93.

Wij, Willem, bij de Gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hartog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Gezien het rapport van Onzen Minister van Koloniën [1]) van den 18 Februari l.l., n°. 13, strekkende tot het daarstellen van eenige veranderingen in het bestuur en de administratie van Onze Etablissementen ter *Kuste van Guinea,* mitsgaders tot regeling, zoo van de uitgaven voor de Etablissementen, over 1839 aan te wenden, als van

[1]) J. van den Bosch.

de bezoldiging, gedurende dit dienstjaar, van een regter in het Gerechtshof tot wering van den slavenhandel te *Sierra-Leone*,

Gezien deszelfs nader rapport van den 28 der gemelde maand, n°. 8,

Gezien Onze besluiten de d°. 23 Maart 1838, n°. 104 [1]) en 13 April 1838, n°. 72,

Beschikkende tevens op het rapport van Onzen voornoemden Minister, van den 21 der vorige maand, n°. 15, omtrent de door den Gouverneur der bovengemelde Etablissementen gedane voorstellen tot het doen plaats hebben van reparatiën aan dezelve,

Hebben goedgevonden en verstaan:

1°. de tabel der inrichtingen van het Gouvernement en de Administratie Onzer Etablissementen ter *Kuste van Guinea*, vastgesteld bij Ons voorschreve besluit van den 23 Maart 1838, n°. 104, bij dezen in te trekken en buiten werking te stellen, met bepaling, dat dezelve wordt vervangen door de tabel, aan Ons tegenwoordig besluit gehecht [2]), wordende de hierboven aangehaalde rapporten de d°. 18 en 28 Februari l.l., n°. 13 en 8 gesteld in handen van Onzen Directeur-Generaal van Oorlog, ten einde Ons, nopens dit gedeelte derzelve, hetwelk de militaire rangen van de ambtenaren ter Kuste van Guinea betreft, te dienen van zijn consideratiën en advies.

2°. Onzen voornoemden Minister te magtigen, om tot dekking der kosten voor de gemelde Etablissementen, alsmede tot voldoening van het traktement van een regter in het Gemengd Geregtshof te *Sierra-Leone*, tot wering van den slavenhandel, respectievelijk dienst 1839, over een gezamenlijk bedrag van *zes en vijftig duizend, negen honderd tachtig guldens*, uit de Oostindische fondsen te beschikken.

3°. te bewilligen, dat uit die fondsen door Onzen meergenoemden Minister al verder beschikt worde over een som van *zesduizend guldens*, tot de bestrijding der kosten, welke zullen behooren te worden aangewend om de forten ter Kuste van Guinea,

Batensteyn te *Boutry* en

Oranje te *Nederlandsch Sacconde*, in eenen bruikbaren staat te doen brengen.

En zijn Onze Minister van Koloniën, en, wat het slot van § 1 aangaat, Onze Directeur-Generaal van Oorlog, belast met de uit-

---

[1]) Zie hiervóór, blz. 26.

[2]) Niet opgenomen.

voering dezes, waarvan een afschrift zal gezonden worden aan Onzen Minister van Financiën, tot informatie.

's-Gravenhage, den 3 Maart 1839.

WILLEM.

Vanwege den Koning
VAN DOORN.

V. 1847.

2 Julij 1847 n°. 52. Reglement van bestuur voor de Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea.

Art: 1.

Het hoogste gezag berust bij den Gouverneur. Een ieder is hem gehoorzaamheid en eerbied verschuldigd.

Art: 2.

Aan den Gouverneur is toegevoegd een Kolonialen Raad, te zamen gesteld uit den boekhouder en officier van Justitie,

den hoofdingenieur der mijnen,

den oudsten in rang aanwezigen officier van het garnizoen,

en twee onbezoldigde leden, uit de ingezetenen te kiezen. De laatstgenoemden worden door den Gouverneur, onder nadere goedkeuring des Konings, benoemd, telkens voor den tijd van vijf jaren.

De Gouverneur is voorzitter.

Het lid, op hem in rang volgende, houdt nauwkeurig aanteekeningen van de onderwerpen, in den Raad behandeld, van de geuite gevoelens, van de gronden, waarop zij rusten, en van den uitslag der stemming.

Art: 3.

De Raad komt zoo dikwijls te zamen, als de Gouverneur dit noodig oordeelt, en beraadslaagt uitsluitend over de onderwerpen, door hem in deliberatie gebragt. De leden, voorstellen wenschende te

doen, zullen die schriftelijk aan den Gouverneur mededeelen. Hem is het overgelaten om het voorstel al of niet in beraadslaging te brengen. In het laatste geval zendt hij hetzelve binnen de drie maanden aan het Departement van Koloniën, met opgave der redenen, waarom hetzelve door hem buiten overweging is gehouden.

Art: 4.

De Gouverneur is verpligt het gevoelen van den Raad in te winnen, zoo dikwerf er algemeene bepalingen uitgevaardigd, of belangrijke maatregelen genomen moeten worden. Hij alleen beslist. — Wanneer de Raad gehoord is, blijkt daarvan door de inlassching der woorden: „Gehoord den Kolonialen Raad", in de inleiding van het genomen besluit.

Art: 5.

De Gouverneur is verantwoordelijk voor de door hem genomen besluiten, ook dan, wanneer dezelve overeenstemmen met het gevoelen van den Raad. Telkens, wanneer hij tegen het gevoelen der meerderheid beslist, vermeldt hij de redenen daarvan in zijn dagregister.

Art: 6.

Er wordt, in naam en van wege den Koning, regtgesproken door eene regtbank, die den naam voert van de *Regtbank te St. George Delmina*. Zij bestaat uit den Gouverneur, als voorzitter, en voorts uit den boekhouder en officier van Justitie, die tevens met de functiën van griffier belast is,

den hoofdingenieur der mijnen,

oudst in rang aanwezigen resident,

oudsten in rang aanwezigen officier van het garnizoen,

en de beide ingezetenen, welke leden van den Kolonialen Raad zijn. Alle vonnissen van de Regtbank zullen de gronden moeten inhouden, waarop zij rusten.

De Gouverneur benoemt, uit de ambtenaren en ingezetenen, onder nadere goedkeuring des Konings, regters-plaatsvervangers, om op te treden, zoo dikwijls het vereischte getal leden ontbreekt.

In strafgedingen treedt de Officier van Justitie als openbaar aanklager op, en neemt geen deel aan de deliberatiën en aan de uitspraak.

Hij is belast met de uitvoering van alle strafvonnissen. Geen doodvonnis mag worden uitgevoerd zonder het „fiat executie" van den Gouverneur.

Art: 7.

De Regtbank te *St. George Delmina* doet uitspraak:

a. In het *burgerlijke*, met minstens drie regters, en zonder beroep, omtrent alle vorderingen, eene waarde van f 3000 niet te boven gaande. Wanneer de waarde in geschil meer dan f 3000 is, zal het hooger beroep aan den Hoogen Raad der Nederlanden zijn toegelaten, onverminderd de bevoegdheid van de Regtbank, om de voorloopige executie, met of zonder borgstelling, te bevelen.

b. In het *criminele*, met vijf regters, en in het hoogste ressort, behoudens dat de uitvoering der doodstraf, in afwachting van 's Konings beslissing, wordt geschorst, wanneer de veroordeelde aan Hoogstdezelve een verzoek doet om gratie; in welk geval dat verzoek met de processtukken wordt gezonden aan het Departement van Koloniën.

Alle zaken worden beslist bij volstrekte meerderheid van stemmen.

Art: 8.

Ingeval een Europeaan of daarmede gelijk gestelde persoon veroordeeld wordt tot eene zwaardere straf dan gevangenzetting voor den tijd van twaalf maanden, zullen de processtukken gezonden worden aan het Departement van Koloniën.

Dat Departement zal die stukken telkens onderwerpen aan een opzettelijk onderzoek, ten einde zich te verzekeren, hoedanig de regtspraak wordt uitgeoefend, en of er aanleiding bestaat, om aan den Koning eenige voorziening voor te dragen.

Met Europeanen worden gelijk gesteld alle afstammelingen van dezelven, welke de Christelijke Godsdienst belijden, en als zoodanig in een door den Gouverneur aan te leggen register zijn ingeschreven.

Art: 9.

Ten aanzien van Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen, regelt de Regtbank zich, zooveel doenlijk, naar de in Nederland bestaande wetten. Op de inboorlingen worden in het algemeen de landswetten en gebruiken toegepast, voor zoover zij niet tegen algemeen erkende beginselen van billijkheid en regtvaardigheid strijden.

In geen geval worden verminkende straffen opgelegd. De Gouverneur zorgt, dat binnen het jaar na de afkondiging van het tegenwoordig reglement, een compendium der landswetten en gebruiken worde vervaardigd, en aan het Departement van Koloniën gezonden.

Art: 10.

De Gouverneur mag niet ter Kuste van Guinea geregtelijk aangesproken of in procedures betrokken worden ter zake van misdrijven, in of buiten zijn ambt gepleegd.

In burgerlijke zaken staat hij teregt voor de Regtbank te St. George Delmina..

Wanneer eene zaak voor de Regtbank wordt gebragt, waarin de voorzitter of een der leden is betrokken, onthoudt de betrokkene zich van alle deelneming aan de behandeling der zaak.

Art: 11.

De militairen van het garnizoen zijn onderworpen aan de krijgswetten. Zij staan teregt voor de Regtbank te *St. George Delmina*, welke bevoegd wordt verklaard, om onder het voorbehoud, in art: 7 en 8 bepaald, in het hoogste ressort te beslissen.

Art: 12.

Zonder uitdrukkelijken last des Konings mag tegen de inlandsche Vorsten of Volken geen oorlog worden aangevangen. Vijandige aanvallen worden echter met geweld te keer gegaan.

De Nederlandsche bezittingen worden in elk voorkomend geval tot het uiterste verdedigd.

Art: 13.

De Gouverneur onderhoudt met de Gezagvoerders van andere Europesche bezittingen ter Westkust van Afrika vriendschappelijke betrekkingen, en zorgt, dat alle aanleiding tot stoornis derzelver worde voorgekomen of uit den weg geruimd.

Art: 14.

De overeenkomsten met de negerhoofden en stammen gesloten [1]), worden stiptelijk nageleefd.

De inboorlingen, onder het Nederlandsche gezag staande, worden met zachtheid en regtvaardigheid behandeld, en hunne instellingen en gebruiken geëerbiedigd.

Hun worden geene willekeurige lasten of diensten, door wien ook, opgelegd. Knevelarijen en afpersingen worden met nadruk geweerd.

Art: 15.

De Gouverneur bevordert het schoolonderwijs, zooveel in zijn

[1]) Boven, blz. 8.

vermogen is. Hij zorgt, dat op Zon- en feestdagen Godsdienstige voorlezingen worden gehouden in het hoofdkasteel.

Art: 16.

De slavenhandel blijft ten strengste verboden op de straffen, bij de wet bepaald. De Gouverneur zorgt, dat aan schepen, van slavenhandel verdacht, geen kano's, noch roeyers (rimadores), noch eenige andere hulp van den wal verleend worde. Bijaldien zoodanige vaartuigen op de Nederlandsche ankerplaatsen aankomen, beveelt hij derzelver verwijdering.

Art: 17.

De Gouverneur is gehouden om aan de officieren van vreemde mogendheden, met de wering van den slavenhandel belast, hulp en bijstand te verleenen. Hij laat, op het aanzoek dier officieren, het onderzoek van verdachte schepen op de Nederlandsche reeden toe, ten overstaan van eenen Nederlandschen ambtenaar, daartoe door hem aan te wijzen.

Art: 18.

De Gouverneur bevordert den landbouw met de middelen, binnen zijn bereik liggende. Hij beschermt den handel, en moedigt inzonderheid de handelsbetrekkingen met Nederland aan. De handel is aan geene andere lasten onderworpen, dan die door den Koning zijn of nader zullen worden bepaald.

Art: 19.

Geene ambtenaren mogen handel drijven, dan degenen, aan welke zulks uitdrukkelijk door den Koning is toegestaan. Zij onthouden zich, hunne persoonlijke belangen door de aanwending van hun ambtsgezag te ondersteunen. De Gouverneur is verantwoordelijk, dat ten deze geene misbruiken plaats hebben.

Art: 20.

Niemand mag zich in de Nederlandsche bezittingen op de Kust van Guinea metterwoon vestigen, zonder eene schriftelijke toelating van den Gouverneur. Die toelating wordt verstaan tot weder opzeggens toe te zijn verleend. Wanneer de Gouverneur de aan eenen Europeaan verleende vergunning intrekt, geeft hij daarvan kennis aan het Departement van Koloniën, onder mededeeling van de ter beoordeeling gevorderde stukken en omstandigheden.

Art: 21.

De Regtbank te *St. George Delmina* heeft het toezigt over de *spoedige en regelmatige* afdoening der boedels van ab intestato overledene Europeanen, en daarmede gelijkgestelde personen. Zoodanige nalatenschappen worden beheerd door minstens twee curatoren, door de Regtbank in elk geval te benoemen. De curatoren zorgen, dadelijk na hunne benoeming, dat de nalatenschap worde verzegeld en vervolgens geinventariseerd; dat de nagelaten goederen in het openbaar worden verkocht, en dat de boedel worde verevend. Zoo spoedig doenlijk zenden zij de rekening met de noodige bescheiden, en het batig saldo der nalatenschap, aan de Regtbank. Deze benoemt eene commissie van twee leden uit haar midden, om de rekening op te nemen, en daarvan rapport te doen. De rekening juist bevonden zijnde, wordt het saldo ten behoeve der regthebbenden gedeponeerd in 's lands kas, en worden de curatoren ontslagen.

Wanneer het in het belang der erfgenamen geoordeeld wordt de nagelaten goederen onverkocht te laten, dan wel die uit de hand te verkoopen, zal de Regtbank daartoe bevelen kunnen geven.

Art: 22.

Indien de erfgenamen zich niet op de Kust van Guinea bevinden, zendt de Gouverneur de boedelrekening met de bescheiden, benevens een wissel ten bedrage van het batig saldo, met de eerste gelegenheid aan het Departement van Koloniën, om door hetzelve aan de regthebbende te worden afgegeven. Ook dan, wanneer er geen batig saldo bestaat, wordt de rekening en bijlagen overgezonden ter uitreiking aan de nagelaten betrekkingen.

Art: 23.

De Gouverneur is voor het geldelijk beheer verantwoordelijk. Hij zorgt, dat alle rekeningen en boeken met duidelijkheid en eenvoudigheid ingerigt, en met nauwkeurigheid gehouden worden. Geen ambtenaar mag meer gelden of goederen onder zich hebben, dan voor de dagelijksche dienst worden vereischt. Het meerdere berust in de groote kas, of in het algemeen magazijn. De groote kas of geldkist moet voorzien zijn van drie verschillend werkende sloten. Een der sleutels berust onder den Gouverneur, en de beide anderen onder de twee oudste op hem in rang volgende ambtenaren, die hunne vaste standplaats te Elmina hebben.

Art: 24.

Tot betaling der administrative uitgaven, voor welke plaatselijk geene fondsen beschikbaar zijn, en welke mitsdien moeten worden gekweten uit het door den Koning toe te staan subsidie, geeft de Gouverneur driemaandelijks aan de belanghebbenden wissels in triplo op het Departement van Koloniën, betaalbaar te Amsterdam, drie maanden na zigt. Die wissels zijn voorzien van eenen stempel, en worden door den boekhouder geregistreerd en gecontrasigneerd.

Art: 25.

De Gouverneur maakt eigenmagtig geene veranderingen hoegenaamd in de vastgestelde organisatie van het personeel der ambtenaren, en in het bedrag van derzelver tractementen en emolumenten.

Art: 26.

Aan de ambtenaren en officieren kan, tot herstel van gezondheid of om andere dringende redenen, door den Gouverneur een verlof naar Nederland worden toegestaan, voor den tijd van zes maanden, onder genot van een door het Departement van Koloniën in elk geval te bepalen verloftractement.

Art: 27.

Aan de ambtenaren en officieren kan op hun verzoek en onder nadere goedkeuring des Konings, een voorloopig eervol ontslag uit hunne betrekking worden verleend. Zij mogen de Kust echter niet verlaten, alvorens behoorlijke verantwoording te hebben gedaan van de door hen gevoerde administratie, waarvan de Gouverneur hun een bewijs uitreikt.

Art: 28.

De ambtenaren en officieren, die gedurende twaalf jaren met trouw en ijver ter Kuste van Guinea hebben gediend, en eervol zijn ontslagen, hebben regt op een door den Koning te bepalen pensioen. Aan weduwen en kinderen worden in geen geval pensioenen verleend.

Art: 29.

De Gouverneur is bevoegd, na den Kolonialen Raad te hebben gehoord, burgerlijke of militaire ambtenaren voor een bepaalden tijd in hunne bediening te schorsen. Wanneer hij vermeent, dat eenig ambtenaar uit de dienst behoort ontslagen te worden, zal hij, na voorloopige schorsing, den betrokken ambtenaar in de gelegenheid

stellen, zich te verdedigen op de bezwaren, die tegen denzelven mogten zijn gemaakt. Hij zal de beschuldiging en de verdediging mededeelen aan den Kolonialen Raad en diens advies inwinnen. Bijaldien hij bij het gevoelen volhardt, dat het ontslag van zoodanig ambtenaar behoort te volgen, zal hij de voordragt daartoe inzenden aan het Departement van Koloniën, met bijvoeging van alle tot de zaak betrekkelijke stukken.

Art: 30.

De Gouverneur zendt jaarlijks, in de maand April, aan het Departement van Koloniën een kort verslag van den staat der forten en etablissementen, benevens een algemeenen inventaris van het aanwezig materieel en andere landsgoederen. Hij zendt bovendien telken drie maanden:

1°. een afschrift van het door hem te houden dagregister, waarin zijne voornaamste handelingen moeten worden opgeteekend;

2°. een afschrift van de notulen van het verhandelde in den Kolonialen Raad;

3°. een afschrift der notulen van de Regtbank;

4°. een advieslijst van de door hem getrokken wissels;

5°. de monsterrollen van het burgerlijk en militair personeel, en van de arbeidslieden in 's lands dienst, met vermelding der mutatiën;

6°. eene lijst van de aangekomen en vertrokken schepen, met vermelding van derzelver ladingen en van de plaatsen, vanwaar zij gekomen en werwaarts zij vertrokken zijn; en

7°. eene lijst van de met die schepen aangekomen en vertrokken passagiers.

Art: 31.

De Gouverneur zendt op den 1° Augustus van elk jaar aan het Departement van Koloniën een overzigt van de in het afgeloopen jaar gedane ontvangsten en uitgaven, benevens eene raming derzelver voor het volgend jaar, opgemaakt volgens de deswege gegeven of nog te geven bevelen, alsmede eene aanvraag van uit Nederland te zenden benoodigdheden.

Art: 32.

De Gouverneur doet voorts registers van den burgerlijken stand aanleggen, en, zooveel doenlijk, bijhouden, volgens daarvoor te geven voorschriften.

Art: 33.

Alvorens in functie te treden legt de Gouverneur den navolgenden eed af:

„Ik zweer, dat ik, om de bediening van Gouverneur ter Kuste van „Guinea te bekomen, aan niemand eenige geschenken of beloften „gedaan heb, noch doen zal;"

„dat ik in de uitoefening dier betrekking den Koning getrouw en „getrouw zal zijn";

„dat ik den bloei en de welvaart van de bezittingen, ter Kuste voor- „meld, zal voorstaan en behartigen, zonder aanzien van personen";

„dat ik in de uitoefening mijner ambtspligten, zoo min aan be- „dreigingen, als aan beloften, door wien ook gedaan, zal gehoor „geven";

„dat ik de algemeene en byzondere bevelen, mij door of vanwege „den Koning te geven, getrouwelijk zal nakomen, en voorts alles „zal doen, wat een goed en getrouw Gouverneur schuldig is en be- „hoort te doen".

„Zoo waarlijk helpe mij God Almagtig!".

Wanneer de Gouverneur dezen eed niet in Nederland heeft afgelegd, doet hij dien in eene vergadering van den Kolonialen Raad.

In dit laatste geval wordt van de eedsaflegging procesverbaal opgemaakt, onderteekend, en aan het Departement van Koloniën gezonden.

De ambtenaren leggen bij de aanvaarding hunner betrekking den daartoe staanden eed, benevens dien van zuivering af, in handen van den Gouverneur.

Art: 34.

Wanneer het ambt van Gouverneur openvalt, zal het oudste in rang aanwezige lid van den Kolonialen Raad, volgens de rangschikking bij art: 2 bepaald, met den meesten spoed onderzoeken, of bij geheimen lastbrief vanwege den Koning een opvolger is benoemd.

Wanneer zoodanige lastbrief voorhanden is, zal dezelve in eene vergadering van den Kolonialen Raad worden geopend, en zal de daarbij benoemde persoon, na aflegging van den eed, de bediening van Gouverneur aanvaarden.

Geen lastbrief voorhanden zijnde, of bijaldien de aangewezen persoon afwezig is, zal het oudste lid van den Raad, na aflegging van den eed, de bediening van Gouverneur ad interim aanvaarden en het

daaraan verbonden tractement genieten, totdat deswege door den Koning zal zijn beschikt.

Aldus goedgekeurd bij 's Konings besluit, van den 2 July 1847 n°. 52.

Mij bekend,

De Minister van Koloniën,
J. C. BAUD.

VI. 1848—1872.

Een bij de wet vastgesteld reglement op het beleid der regeering ter Kuste van Guinee, ingevolge artikel 59 der grondwet van 1848, is niet tot stand gebracht.

In 1864 schreef minister Fransen van de Putte aan de Tweede Kamer [1]):

„Het kan betwijfeld worden, of de Nederlandsche vestiging ter Kuste van Guinea eene kolonie of territoriale bezitting in eigenlijken zin zij. Niettemin erkent de ondergeteekende, dat, zoolang ook voor haar geen regeringsreglement bij de wet is vastgesteld, aan art. 59 der Grondwet niet volledig zal voldaan zijn."

„Een aanvankelijk onderzoek heeft hem echter overtuigd, dat de moeilijkheden, aan de uitvoering verbonden, geene bepaalde toezegging hieromtrent voor het oogenblik veroorloven".

Op 10 Mei 1865 voegde de minister daaraan mondeling nog toe [2]):

„Wat een reglement voor de Kust van Guinea betreft, het is geene gemakkelijke taak zulk een reglement te ontwerpen, daar het eigenlijk onzeker is op welke wijze wij daar territoir bezitten".

De Kust ging aan Groot-Brittannië over op 6 April 1872. [3])

---

[1]) Bordewijk, Handelingen over de Reglementen op het beleid der Regering in de koloniën Suriname en Curaçao, 1914, blz. 806 (vergelijk blz. 803—804).

[2]) Bordewijk, 1914, blz. 827 (vergelijk blz. 817 en 824).

[3]) Landvoogd waren na 1815 achtereenvolgens geweest:

Mr. H. W. Daendels	Gouverneur-Generaal	1816—1818
F. C. E. Oldenburg	Kommandeur	1818—1820
J. Oosthout	President-kommandeur	1820—1821
F. F. L. U. Last	Kommandeur-ad interim	1821—1822
L. J. Temmink	„ „ „	1822

W. Poolman	Kommandeur	1822—1823
H. A. Mouwe jr.	Kommandeur-ad interim	1823—1824
J. D. K. Pagenstecher	" " "	1824
F. F. L. U. Last	" " "	1824—1826
J. C. van der Breggen—Pauw . . .	" " "	1826—1827
F. F. L. U. Last	Kommandeur	1827—1832
J. T. J. Cremer	Kommandeur-ad interim	1832
E. D. L. van Ingen	" " "	1832—1833
M. Swarte	" " "	1833
C. E. Lans	Kommandeur	1833—1836
H. J. Tonneboeyer	Kommandeur-ad interim	1836—1837
A. van der Eb	" " "	1837—1838
H. Bosch	Gouverneur	1838—1840
A. van der Eb	"	1840—1846
W. G. F. Derx	Gouverneur-ad interim	1846—1847
A. van der Eb	Gouverneur	1847—1852
H. Schomerus	"	1852—1856
P. J. Runckel	Gouverneur-ad interim	1856
W. G. F. Derx	" " "	1856—1857
J. F. R. S. van den Bosche	Gouverneur	1857
C. J. M. Nagtglas	Gouverneur-ad interim	1857
C. J. M. Nagtglas	Gouverneur	1858—1862
H. A. Elias	"	1862—1864
C. H. D. van Hien	Gouverneur-ad interim	1864
H. Doyer Hzn.	" " "	1864
H. A. Elias	Gouverneur	1865
A. Magnin	Gouverneur-ad interim	1865—1866
W. H. J. van Idsinga	Gouverneur	1866—1867
G. P. W. Boers	"	1867—1869
C. J. M. Nagtglas	"	1869—1871
J. H. H. Hugenholtz	Gouverneur-ad interim	1871—1872

SPRAAKKUNST
VAN HET BOLAANG MONGONDOWSCH.

DOOR

W. DUNNEBIER.

(Slot.)

§ 204. j. Herhaling van met *ko*-vormen afgeleide werkwoorden.

Een herhaald, met *ko-* afgeleid werkwoord geeft veelal te kennen, dat men midden in de handeling zit, er geheel mee bezig is of was, al . . . . ., steeds . . . . ., in verbinding met *dia*[3], dan: heelemaal niet . . . . .

Kobaja-baja[3]: al loopende, terwijl men onderweg is (was). *Kosioe-sioeg*: al slapende, terwijl men slaapt (sliep). *Kolitoe-litoe*[3]: al zittende. *Kokosi-kosing*: al lachende. *Koomba-ombaḷ*: al huilende. *Koriba-ribatoek*: al hollende.

Intau kobaja-baja[3] *jo kobiagan ing koele*[3]: (er is) iemand, terwijl (hij) loopt, komen de paddestoelen op (uit hem). R. Opl.: een ichthyosislijder. *Kosioe-sioeg akoeoi, noḷagoei in sia*: terwijl ik sliep, is hij ontvlucht. *Kobia-biag-pa iakoeoi, jo boengaikoe gama*[3]*an*: terwijl ik nog leefde, werden mijn vruchten (mij) ontnomen. *Bo baḷoe*[3]*an kotono-tonoi kong kadera*: en worden plechtig toegesproken terwijl (zij) steeds opgetild zijn in den stoel. *Ginama*[3]*nja-makow kotanga-tangaḷ*: zij heeft het weggenomen, het steeds tusschen de tanden houdende. *Kainia toea*: *Oempaka, ambe, koganto-gantong*: hij zei: Hoewel (ik) helaas, steeds hangende ben. *Koḷoeka-ḷoekad*: steeds wakende, of: steeds bewaakt. *Kobonoe-bonoe ing kaanon*: steeds gevuld met of voorzien van spijs. *Kobali-bali*[3]*-don*: is al bezig zijn beslag te krijgen. *Kainia: Oentag-don bo pogoeman kon tongo botak, kamakow*: *Naa bo pinogoemanan, goeät bo ḷambon, takin i oekoe-oekoed kobali-bali*[3]*-don*: hij zegt: Ga westwaarts en zeg tegen de eene zijde (hier: de familie van den bruidegom) men zegt: Nu de „tijd waarop het is gezegd", het „scheiden", het „bin-

den", met het „volgens de overleveringen" al bezig is zijn beslag te krijgen (nagenoeg afgeloopen is), ... (Deze uitdrukkingen zijn namen van onderdeelen van een bruidschat, die we naderhand hopen toe te lichten). *Koïndo-indoi*: ziende. *Kokoda-kadai in talong mobondoe kojongki-jongkit*: terwijl (zij) steeds in de hand houdt een aldoor brandende welriekende harsfakkel. *Dia' koginta-gintaaumakow*: terwijl men er heelemaal niets van weet, geheel onverwachts. *Dia' kotola-tolang*: er is heelemaal geen water (in huis).

Kinodolo-dolom-makow motojoe' i intau, lolaki-bobai, adi'-itoi, mamangoi moïndoi kom polamba'an: tot het heelemaal donker is geworden, (den geheelen dag door) vele menschen, mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen, komen kijken naar de plaats waar wordt versierd. *Kon singgai inta naa kinobongkoe-bongkoeg-makow kong koelintang*: op dezen dag wordt steeds bespeeld het vijf-bekkeninstrument.

In de twee laatst gegeven voorbeelden is *kino-* niet als een gewone verleden--tijd-vorm van *ko-* op te vatten. *Kinodolo-dolom* en *kinobongkoe-bongkoeg* duiden heelemaal niet op een afgeloopen zijn der handeling, maar op een tot gewoonte geworden handeling, die men ook nu weer gaat toepassen: zooals de gewoonte meerbengt, (komt men) den geheelen dag door (op bezoek), worde aanhoudend bespeeld . . . . *Kino-* + herhaald stamwoord wordt vaak verbonden met *-ēā* of *-nja*: de gewoonte van het steeds weer . . . ., van het aanhoudend . . . .

Kinolaboe-laboe'-makow i loea' i baai, si monanob ko i ompoenja: voortdurend vallen de tranen van grootmoeder, want (zij) denkt aan haar (gestorven) kleinkind. (Het voortdurend huilen is grootmoeders gewoonte geworden). *Kinolampo-lampoi-makow ing gogoi*: voortdurende hongerlijdende zijn, niet slechts in het verledene, maar ook nu is (hij) gewoon honger te lijden. *Kinogogoe-gogoejang-makow*: gedurende het geheele leven, tot men oud is geworden. *Ki Boelongkod toea kinogogoe-gogoejang-makow kom pinotajakan (pinongoesahaan), oemoeran dia' nokodoengkoel*: B. is gedurende het geheele leven in actie geweest, steeds heeft (hij) niet kunnen verkrijgen (rijkdom). *Adi' inta toea kinoïgoe-igoemēā-makow kong kaanon*: dat kind heeft de gewoonte om steeds maar weer om (gekookte) rijst te vragen (of het honger heeft of niet). *Nongonoe sing kinosiba-siba'nja-bi' iikow ko intau*? waarom is het dat jij toch de gewoonte hebt van steeds maar te schelden tegen de menschen? *Dika imoïkow kinobaja-baja'-nja, aka dia' in singogkoe*! de gewoonte van maar te gaan, moeten

jullie nalaten, als ik het niet zeg! *Dika kinosingo-singogea-makow ko intau tongo doea*! de gewoonte van steeds maar tegen andere menschen te praten moet (je) laten! *Dika kinogoema-goemanea*! (je) mag er maar niet op los spreken! de gewoonte van alles maar te zeggen, mag je niet volgen. *Dika kinolito-litodea*! rol het niet op zooals het gewoonlijk wordt gedaan. *Dia*^{3} *mobali*^{3} *kinolitoe-litoe*^{3}*nja kon tosioegan i intau*: het is niet geoorloofd de gewoonte van maar te gaan zitten op de slaapplaatsen der menschen. *Adi*^{3} *bobai, dia*^{3} *mobali*^{3} *kinopona-ponagea in doḷom*: wat meisjes betreft, de gewoonte van 's nachts naar beneden te gaan, is niet geoorloofd, onbehoorlijk. *Bolian kinotajo-tajokea-makow*: een priester heeft de gewoonte van te dansen (als hij bij een zieke geroepen wordt bijv.), dat is nu eenmaal zijn ambacht. *Kamakow ing ki abo*^{3} *toea na*^{3} *oeḷag bo kinotoba-tobakea*? denk jij dat die jonker gelijk een slang is (die) de gewoonte heeft maar dadelijk in alles te bijten? (d.w.z. maar dadelijk alles gelooft wat hem verteld wordt). Het laatste deel van dezen zin kan ook beteekenen: bij het minste, geringste opstuiven, erg driftig van aard.

Kojoka-jokarit (van *karit*) *na*^{3} *baraga*^{3}: geheel in elkaar gehaakt gelijk (de schalmen van) een ketting. *Kojota-jotakin*: gezamenlijk, te zamen met .... *Mongaan kojota-jokatin*: (zij allen) eten gezamenlijk. *Dia*^{3}*-bi*^{3} *mosoesa ing ginakoe, sing kojota-jotakin ing goerangea*: mijn hart is heusch niet ongerust, want (de kinderen) zijn te zamen met ouderen (op reis). *Kojoka-jokantang-pa doman toea bo kapiton-don i Singkoeton diaan ḷoemoeai*: terwijl (zij) elkaars (handen) vasthouden, wordt zij door S. geleid en naar buiten gebracht. *Kojoko-jokokot*: geheel één met elkaar, vast op of in elkaar geklemd, gegroeid. *Sinoemampot in sia, kojoko-jokokot-pa im bagang*: hij is buiten kennis, zijn tanden zijn nog geheel op elkaar geklemd, vormen één geheel. (*Noïkokot i oeakatea*: de wortels er van hebben goed gepakt). *Kokojo-kojokokot in toniboeḷoi, jo mokibontow*? (je) huwelijk is zóó lang goed gegaan (heelemaal naar elkaar toegegroeid, vereenigd door gezamenlijk verworven bezittingen), en wil (je je) dan laten scheiden? *Moena-don pokiöini*^{3} *i intau, simba*^{3} *koonikan i abo*^{3}*, jo kojongan-don kojosi-josipoen imosia*: laat van te voren de menschen roepen, opdat wanneer de jonker komt, zij allen al reeds verzameld zijn. *Maḷoenang-ka in dia*^{3} *mosoesa moïlioe, jo kojoga-jogaḷoem-pa i togi gadi*^{3}: de reden dat (jij) niet nog meer moeite (zorgen) hebt, is dat (je) nog steeds te

zamen met (je) ouders bent. *Kojosi-josingog ing kami, binoboei-mai dia^3 bidon in sia nogina*: terwijl we met elkaar aan het praten waren, zagen (we) in eens dat hij niet meer ademde.

Wanneer *ko-* wordt herhaald + één lettergreep van het stamwoord, bijv. *koba-kobaja^3*, dan geeft deze wijze van herhaling een beteekenis te kennen, die licht afwijkt van die van *ko-* bij herhaald grondwoord. *Kobaja-baja^3* zegt, dat iemand of iets steeds bezig is met de handeling loopen, er wordt gestadig doorgeloopen, al rust men ook wel eens. *Koba-kobaja^3* doelt meer op een wat rondloopen, drentelen, en niet op een aanhoudend voortgaan zooals van iemand, die zich op reis bevindt. *Koba-kobaja^3 bo ilabot i oeḷag*: terwijl (ik) zoo aan het kuieren was, werd (ik) verhinderd door een slang. *Kodoedoe-doedoei*: aanhoudend volgen, terwijl men steeds volgt. *Kodoe-kodoe-doei*: volgzaam, gewillig of geneigd tot volgen. *Inami naa kodoe-kodoedoei naonda i mopia*: van onze zijde zijn we geheel (gaarne) geneigd te volgen hetgeen goed is. *Bobai kodoe-kodoedoei ko i boeḷoinja ḷoḷaki*: de vrouw volgt, zooals van zelf spreekt, haar mannelijken echtgenoot. *Siningkoi kodoe-kodoedoei kon dodagoem*: de draad volgt natuurlijk steeds de naald. *Kota-kotaaukoe-bi^3-makow kon toroe^{3}anēā, tonga^3 toeodonkoe-bi^3*: ik weet het heel goed (ben er geheel zeker van) dat hij boos op (mij) zal zijn, maar ik doe het juist opzettelijk. *Kotaa-taau-makow ing gogoetoe^{3}nja bo baja^3-anmoe-bi^3 gogingoton?* terwijl (je) volledig op de hoogte bent van zijn gedrag, ga je hem dan nog plagen? *Kopia-pia*: (geheel) in orde, in goeden staat verkeerend, ook wel: naar genoegen. *Kamakow*: *Aindon sinarima kong kopia-pia-makow*: degenen die mij zenden zeggen: (wij) hebben het ontvangen geheel in orde, (alles) is naar genoegen. *Kopi-kopia*: voorzichtig, langzaam, of: ga er voorzichtig mee om, doe het langzaam aan. *Kojoekoed in toebig inta moīlig kopi-kopia*: het kabbelen van het water dat langzaam stroomt. *Pianja kopi-kopiamoe*: het is 't beste dat je het maar heel langzaam aan doet, of: er zeer voorzichtig mee omgaat. *Noonggot-makow jo noboei-bi^3, taïsi^3, kopi-kopia nobiag*: na eenigen tijd kwam hij, ach, weer allengs tot het leven terug.

Aka mojogoegoet nanion in singog, jo moḷogit-makow kodoḷo-doḷomanēā dia^3 im bali^3 in tosingogon: als jullie de woorden aldus trekt (zoo langdradig tegen elkaar bent), waarschijnlijk komen we dan den heelen dag niet klaar met waar het om te doen is (wat

besproken moet worden). *Kinodoḷo-doḷoman-makow*: geheel donker geworden, d.w.z. den geheelen dag door, van af 's morgens totdat de duisternis is ingevallen. *Kinodoḷo-doḷoman-makow kom popojotoe-toeian ing goehangēā, tonga' oemoeran dia' mokotontoelid*: den geheelen dag zijn de ouden bezig geweest om (de beide partijen) met elkaar in overeenstemming te brengen, maar (ze) hebben het niet recht kunnen maken. *Kinobaja-bajagan-makow kom pinogoḷatankoe, tonga' dia' noïangoi*: den geheelen nacht heb ik op (hem) gewacht, maar (hij) is niet gekomen, (in den tijd van mijn wachten op hem is het geheel licht geworden). De vorm *koba-kobajagan-makow* is te vertalen met: tot het zoo nagenoeg licht is geworden, het kan zijn dat de geheele nacht er mee gemoeid is, maar ook is het mogelijk dat men bijv. al om vier uur klaar is. *Kon doḷom ki inta toea boeka'an komintan i ito-itog, ojoeon ki inta motŏp, motokap kong gandang, mobongkoeg kong koelintang, mobondit, mogaïmboe bo mosaḷamat, koba-kobajagan-makow*: in dien nacht worden allerlei spelen ingezet, er zijn er die dobbelen, (die) op de trommel slaan, (die) op het vijf-bekken-instrument slaan, (die) bondit- en aïmboe-zangen zingen, heilwenschen uiten, tot dat het zoo ongeveer licht is geworden. *Moeḷoi in doḷom ing kobaja-bajagan i mogaïmboe, jo dia'-bi' in sia tojokon*: iederen nacht tot het geheel licht wordt zingt hij den aïmboe-zang, en toch is hij niet heesch geworden. *Ponoja' inta naa kinolio-liongan-bi'-makow, bo dia' pinoḷaboe' kong koejat*: deze toespijs (visch) is warempel iederen keer weer vergeten, en niet is ze gedaan in de groente. *Sin dia' kinotaa-taauan-makow*: want (hij) is er heelemaal niets van te weten gekomen. *Dika kogila-gilaan bo pogoeman in singog inta naa*: kom (nu) niet zoo gek te zijn om deze woorden te vertellen (aan anderen). *Dika-bi' ikoḷom-makow bo tooema', dia' panga' kobojo-bojo'an in dondamon*: laat het toch niet later dan morgen en overmorgen worden, dat niet misschien (gijl.) licht ongesteld wordt door onwel worden (en dan verhinderd zult zijn). *Kobaja-baja'an*: er nu en dan komen.

Volledige herhaling van een met *ko*- gevormd woord.

Een dergelijke vorm is veelal te vertalen met: steeds . . . ., hoe langer hoe . . . ., naarmate . . . .

Kogaat-kogaat: steeds afnemend, hoe langer hoe minder worden; *kogaat-kogaat ing kawasanja*: zijn kracht neemt hoe langer hoe meer af. *Kodoegang-kodoegang*: steeds toenemend, hoe langer hoe meer. *Koropot-koropot*: voortdurend sterker worden. *Koïtoi-koïtoi*: steeds

grooter, meer volwassen wordend. *Koïtoi-koïtoi imoïkow, kodoegang-kodoegang i rorigakoe*: naarmate jullie grooter worden, wordt mijn kwelling hoe langer hoe meer. (Een vader in boosheid tot zijn kinderen). *Naonda in sinoemampot-don, koonggot-koonggot kojontot-kojontot ing ginanja*: toen (hij) buiten kennis was, naarmate het langer duurde werd steeds minder zijn adem (die werd hoe langer hoe minder). *Dika-don maja'-makow i onda iikow, sing kodioeg-kodioeg-don im boelan pononggadi'an*: ga jij niet meer zoo overal heen, want al steeds meer nadert de maand waarin (je) moet bevallen. *Kojontot-kojontot in toebig, sampe nogiot-don i osion*: hoe langer hoe meer is verminderd het water, tot droog is geworden de riviertak. *Aka koema bo dia' mokopatoe' kom pogot, jo tosioegan i adi' i atodon-don, sin singgai nion aindon koonag-koonag*: indien het niet warm mocht maken uw gezicht (d.w.z. ontstemmen), worde dan toch gebracht de slaapplaats van (uw) zoon, want de zon daalt al hoe langer hoe meer.

§ 205. Herhaling van met *ko*-vormen afgeleide zelfstandige naamwoorden.

Hierbij heeft *ko*- vooral bezit aanduidende betekenis: steeds voorzien van ...., nog heelemaal in het bezit van ....e terwijl men nog heelemaal is wat het grondwoord zegt.

Jo ki inta sinondeaga toea, maja' in siol kosiri-siripoe: en degenen, die de plechtigheid *monondeaga* hebben ondergaan, gaan te voet, terwijl (ze) steeds voorzien zijn van houten sandalen. *Kobalo-baloi, moboei mogimok*: nog een heel goed huis bezittende, weer bouwmaterialen verzamelen! (Wie doet dat nu!). *Koboelo-boeloi, moboei moboeloi*: nog heelemaal in het bezit van een echtgenoot(e) en dan weer trouwen! ('t Is wat moois!). *Kodatoe-datoe, jo moboei mokidoeī'*: terwijl (hij) nog koning is, laat (hij) zich weer aanstellen. (R. Opl.: een slang, die van huid verwisselt). *Kolensolensokoe bo pinoeatēā*: terwijl ik mijn hoofddoek op had, nam hij hem van (mijn) hoofd. *Kobala-bala' ing kabalokoe bo binoelianēā*: terwijl mijn paard van een toom voorzien was, is het door hem losgelaten. *Dia' kobembe-bembe' im batangan, jo mopotaloei-bi' im bembe'*! (hij) bezit heelemaal geen geiten van zichzelf, en nu verkoopt hij zoowaar een geit! *Aka kodai-daing-pa ko inia, jo dika longkoeton*! zoolang de sarong nog om haar is, mag je die niet uittrekken. (Vermaning tot kleine meisjes, die elkaar een sarong afhan-

dig willen maken). *Goba'koe oemoeran-bi' kotondo-tondok*: mijn tuin is steeds van een omheining voorzien.

§ 206. Herhaling van met *ko*-vormen afgeleide bijvoegelijke naamwoorden.

Een dergelijke vorm geeft te kennen: verkeerend in den door het grondwoord genoemden staat of toestand, toegerust met de genoemde eigenschap. Is het bijv. n.w. geheel werkwoord geworden, dan geldt natuurlijk het in het begin van § 204 gezegde.

Kotoroe-toroe'-pa ing ki abo', bo minaja'moe pinokipojodoeng-koeḷ-an: terwijl de jonker nog verkeerde in den toestand van boos-zijn, heb je hem opgezocht (getracht naar een ontmoeting met hem)! (Hoe kom je er bij!) *Koḷopi-ḷopi'-pa in sia nongkom binaja'an, bo pokipojobibiganmoe?* terwijl hij nog moe is van de reis, wil je dan een twistgesprek met hem uitlokken? *Pitow koḷani-lanit-pa, jo boeion ata'an?* een nog goed scherp mes (nog in den toestand van scherp verkeerend), moet dat weer geslepen worden? *Koroei-roeit ing ginoebat, baja'an-bi' bo moemoeḷan?* terwijl de lans scherp is, ga (jij) die dan warempel stomp stooten? *Mongoadi' kopoesi-poesi'-pa im bagang, to maja'-don moboeḷoi!* kinderen, wier tanden nog wit zijn, gaan al trouwen! *Koḷantoe-ḷantoed i laig, bo ompa-ompa'an?* (je) tuinhut is mooi hoog, en ga (je) haar nu lager maken? *Oïgi-ai im baḷoi inta naa, koḷantoe-ḷantoed kom pondoeḷak*: plant palen voor dit huis, maak ze maar wat hoog aan de achterzijde (van het huis). (In dezen laatsten zin is *koḷantoe-ḷantoed* dus werkwoord. Voor de aansporende of overredende beteekenis van *ko*-, zie § 116 onder 4e). *Koompa-ompa'*: verkeerend in den toestand van laagzijn, maar ook: doe het een beetje lager, bijv.: *Koompa-ompa'-pa kon toemi im boeligan naa*: doe deze draagbaar achter even een beetje naar beneden. *Kopoḷo-poḷok*: de eigenschap hebbende van kort te zijn, ook: terwijl men het aan het kort-maken is, bijv.: *kopoḷopoḷok in tosingogon, moboei modoegang kon singog?* terwijl (wij) de bespreking der zaak kort maken, ga (jij) er dan weer woorden bijvoegen? *Dia'-bi' koginta-gintaau-makow, noïjoedak-bi'-mai in taja toḷoe nongkong kajoeon, kogogo-gogoi*: terwijl ik er heusch heelemaal niets van af wist (alleronverwachts), kwamen warempel zij drieën uit het bosch, hongerig. *Kodioe-dioeg in toebig, bo maja'-bi' monangkob ko mojajoe'*: terwijl het water dichtbij is, ga je dan toch waterhalen in een verre (plaats)? *Kojajoe-jajoe' in toroe'koe, bo baja'anmoe-bi' bo gogingoton*: terwijl mijn boosheid verre is, kom jij dan warempel

om me te plagen? *Tojoeng korondi-rondi*[3], *jo boeion pokiloeli*: terwijl de groote zonnehoed nog zwart is, laat (je) hem weer verven? *Awak kotompo-tompod*: een volledig lichaam (niet verminkt).

k. Herhaling van met *ki*-vormen afgeleide woorden.

Zie hiervoor § 124.

§ 207. 1. Herhaling van met *-oem-* (*-im-*)vormen afgeleide woorden.

Tongkana[3] *ing goemoḷa-goḷak bo inoeai*: terwijl (het water) erg borrelde (kookte), heeft (hij) het van het vuur genomen. *Naanda in sinaḷa*[3]*an-makow i intau noḷobong toea, jo noïangoi-don ing ki Mongkar, nonoengkoed in toengkoed oempai roemente-rente*[3] *in toeḷoe*[3], *mamangoi monikisa ko i baainja toea*: nadat (zij) door de menschen, die (haar) begraven hadden, verlaten was, is (de grafengel) Mongkar gekomen, leunende op een stok (die erg heet was) zoodat de vuurvonken er aanhoudend uitspatten, (hij) kwam pijnigen die grootmoeder. *Onoe-bi*[3] *ing kaanon in toeḷoe*[3], *inta joemongkijongkit-monik ko joeak in dogami toea*? wat toch is het dat wordt gegeten door het vuur, hetwelk steeds weer opvlamt midden in dat struikgewas? *Pondamonkoe-mai ing ginakoe toea i joemongkijongkit*: ik gevoelde me toen, alsof mijn hart geheel in vlam stond (zoo kwaad was ik). *Maja*[3], *kele*[3], *ikow toemaki-takin ko i ama*[3]*moe mogiboḷ*: ga, brave jongen (*kele*[3]: liefkoozingswoord), jij maar steeds mee met je vader sagokloppen. *Dika ikow toemaki-takin-makow ko inia, sin deeman-bi*[3] *ki ama*[3]*moe*! je mag niet voortdurend met hem meegaan, want (hij) is heusch je vader niet! (of: je mag heelemaal niet .....) *Nongonoe sin doemoda-dodak-don-makow moboeat imoïkow*? wat is de reden dat jullie je zoo haaast met vertrekken? *Dika doemoda-dodak, oele, si a monaḷa*[3]*-mai kom baḷoimoe bo ko i adi*[3]*moe*! haast je niet zoo, vriend, daar je zult verlaten je huis en je kinderen? (Dit wordt wel tot een doode gezegd, wanneer men uit enkele verschijnselen, als snel tot ontbinding overgaan, afleidt dat hij over iets ontstemd is en zich daarom haast om weg te komen, of liever: de menschen wil dwingen hem zoo gauw mogelijk weg te brengen. Zoo had eens iemand voor zijn heengaan aan zijn vrouw verzocht bij zijn begrafenis niet veel drukte (onkosten) te maken, daar zij met nog zeer kleine kinderen achterbleef. Toen nu een broer van den overledene dit toch deed, liep den overledene het water uit den mond en zette op, wat een duidelijk teeken was, dat hij ontstemd

was over het niet nakomen van zijn verzoek. Eerst toen men hem gesust had met *Dika doemoda-dodak*: haast je niet zoo, ga niet in boosheid van ons weg, verminderden de genoemde verschijnselen). *Doemalo-ndalot*: zich verkwistend gedragen. *Dika doemalo-ndalot i mokaan kom bojo*³, *simba*³ *ojoeon in tonggoeli*³: gedraag je niet verkwistend bij het gebruiken (letterlijk: eten) van de inkomsten, opdat er een overschot zij (iets voor den kwaden dag). *Koemapa-kapa iikow bo baja*³*an sioengan, mongo onoe in singogon-monia*! sluip gij (er heen) en ga er onder (luisteren), wat door hen wordt gezegd. (Daar hier de huizen op palen staan, is het heel gewoon om onder het huis af te luisteren wat boven wordt verhandeld). *Nongonoe in siolmoe, sin doemengke-dengke*³*-bi*³ *iikow*? wat is er met je voet, want je loopt maar steeds hinkend? *Dolom bo singgai tantoe*³ *maja-maja*³*-makow, dia*³ *mogogai*: nacht en dag, steeds loopt (hij) maar, rust niet. (R. Opl.: de wind).

*Deamansi ko oeloe i oelag inta toea siminda-sindar na*³ *inalanoe modioeg mobajag*: Het goud (de diamant?) op de kop van die slang schittert (straalt licht uit) gelijk de morgenster tegen het lichtworden. *Oelatkoe toea i riminsi-rinsik ko likoed bo kon tajowon*: toen (ik dat verschrikkelijke zag, bijv.) brak mij het zweet uit van achteren en van voren (liep het tappelings langs (mijn) rug en voorzijde). *Noko-ontong-makow in sia ko inako*³, *jo nongombal rimindoe-rindoet, na*³ *adi*³: toen zij mij had gezien, huilde ze heel erg, gelijk een kind. *Naonda im pinoegoetan-makow i oendam, jo bai ng kimimboe-kimboet in takitēā*: toen de medicijn er in was gewreven, trok het samen van de pijn. *Naanta im pongongaanēā in tonga*³*-bi*³ *kimiki-kikil*: wat betreft de wijze waarop hij eet, die is slechts knabbelend. *Aka aindon maja*³, *jo dika simindo-sindog kon dalon*! als je weg bent gegaan, blijf dan niet iederen keer op den weg staan. *Akoeoi naa iminto-intoi doman na*³ *moïkow*: ik begeer zeer te zijn gelijk gij. (zoo welgesteld bijv.). *Dika-don iikow imipoe-ipoet-makow ko inako*³! hecht je niet aldoor als een staart aan mij! volg mij niet steeds!

§ 208. m. Herhaling van met *-in-* afgeleide woorden.

*Naonda im binonsi-bonsig-don komintan im ponoja*³ *toea, bai n toea bo dongka binonoe-bonoe kom patoeng*: toen de toespijs allemaal in stukken was gebroken, eerst toen is ze in bamboe's gedaan (meer dan één bamboe). *Boke*³ *inta toea ginomoe-gomoe*³*-mai oelag*: dat boschvarken (alle beenderen er van) is verbrijzeld door de slang.

Ginomoe-gomoe'-monia i awakkoe! *Aka ginomoe-gomoe'-mai-monia iikow, jo nongonoe si nokobaja'-pa-bi'*? zij hebben mijn lichaam heelemaal kapot geslagen! Als ze je heelmaal kapot hebben geslagen, hoe zit het dan dat je nog hebt kunnen loopen? (Uit dezen zin blijkt wel, dat *ginomoe-gomoe'* niet altijd letterlijk is op te vatten). *Aindon dinongo-dongog-nami*, ... we hebben altijd gehoord, dat . . . . . , we hebben nooit iets anders gehoord dan . . . . . *Naonda in dinongo-dongogmoe in singog-monia*? hoe heb je steeds weer gehoord hun gesprekken? of: hoe is het, heb je alles gehoord van hun woorden? *Dia'-bi' ḷaḷat dinongo-dongogkoe-makow in singog ki inta nion*: die stem (dat geluid) heb ik nimmer gehoord. *Sinano-tanob-koe-mai, jo ojoeon-pa-bi' im bolimoe ko inako'*: ik heb er eens goed over nagedacht, en er is werkelijk nog schuld van jou aan mij. *Ki inta siningo-singogēā-monik nion, komintan totoeoe nanion*: dat wat hij daar allemaal zegt, alles is waarlijk aldus. *Intau boga' nododoejoe siningo-singog-makow, jo nobali'-bi' kaja*: die arme stakker (die) steeds bekletst werd, is warempel rijk geworden. *Sia inta dinajo-dajow ko lipoe' inta naa*: hij is het die steeds wordt geprezen in dit dorp. *Intau ki inta naa, na'-bi' binoetoe-boetoeng*: Dezen man, het heeft er heusch veel van dat hij een gevloekte is. *Deeman-bi' binio-bio'-makow-nami ikow*! we hebben je heusch niet aan je lot overgelaten! *Noïbaja'-mai ing kami, binatoe-batoe' kinoeoek*: toen we waren aangekomen, werden we één voor één geroepen (bijv. bij aanslag in de belastingen). *Bo kinolo-koḷoi-don naja doea i awak i Podomi'*: en zij tweeën hebben heelemaal gekerfd het lichaam van P. *Bo binakoe-bakoet inta ibanēā, in sinilainja-don kom bajongan i intau toea*: en al die andere gemaakte pakjes, die heeft hij verdeeld onder al die menschen. *Jo inoḷa-oḷat ing ki boeḷoinja inta ḷoḷaki*: en (zij) wachtte maar steeds haar mannelijken echtgenoot.

§ 209. n. Herhaling van met *-on* gevormde woorden.

Aka dia' poboeimoe in soḷana'koe, jo bisi-bisi'onkoe-mai i lamboengmoe! als je mijn broek niet terug geeft, dan zal ik heelemaal verscheuren je kabaja! *Aka kobatoekankoe, jo bisi-bisi'onkoe iikow*! als ik (je) kom in te halen (te pakken krijg), dan zal ik je verscheuren! *Ki adi'koe, oele, in dia'-bi' sila-silaionkoe-makow na' ki adi' i oengkoe'*! de kinderen van mij, vriend, die worden maar niet verdeeld gelijk de jongen van een hond! *Ponoja' inta naa baja'anmoe sila-silaion-makow kong ginaḷoem*: deze toespijs moet je geheel gaan

verdeelen onder de familie. (Velen zullen dus iets krijgen). *Tano-tanobon-monimoe in tonggina nai togi gadi*! houden jullie steeds in gedachte de vermaningen der ouders! *Tano-tanobon im pinoboenianmoe kom pasol*! onthoud toch goed de plaats waar je hebt opgeborgen het graafwerktuig! *Dega' mongo tano-tanobon-bi' i adi' minta naa*: wellicht misschien zullen al deze kinderen wel het heimwee krijgen. *Nongonoe sim boea-boeaton-pa-makow i mototakit*? waarom is het dat de zieke aldoor maar weer moet worden opgenomen (verplaatst)? *Moena-don boea-boeaonmoe-monik kon dalan i roda im batoe*: eerst moet je de steenen (vele) naar boven brengen, naar den karreweg. *Pianja, boeni-boenionmoe libo'on, mongo ki ine i noïangoi ko inia*: Het is het beste dat je heel in het geheim vraagt, wie er bij hem is gekomen. *Onoe-bi' im boeni-boenion-makow i adi' inta naa*? wat toch is het dat steeds weer wordt verstopt door de kinderen? *Koïna inontongkoe ing ki Selendoe' kapi-kapiton-makow im poelisi*: Zoo-even heb ik S. gezien, opgebracht wordende door de politie. *Dika kapi-kapiton-makow ko mopatoe' i adi' nion*! je mag dat kind heelemaal niet in de warmte brengen (geleiden)! *Aka dia' bontowonmoe iakoeoi, jo tai-ntaikonkoe-mai in tosilad iikow*! als jij niet verbreekt (den huwelijksband met) mij, dan zal ik je met een mes kris-kras bewerken! *Koeoek batoe-batoe'on im bajongan-monia*! roep ze allemaal één voor één! *Laboe'onmoe batoe-batoe'on im bango'*! je moet de kokosnoten één voor één naar beneden gooien! *Iap im bango' inta toea, oeka-oekaton topopoeloe'*! tel die kokosnoten, (je) moet ze stellen in (hoopjes) van ieder tien! *Dika oeka-oekatonmoe-makow in sisingkoe, si moboeli*! je mag mijn ring niet maar overal neerleggen, want dan raakt hij weg! (je mag hem heelemaal niet neerleggen ....). *Pogama'anmoe-pa ko ladok, si ibo-ibogon-bi' i adi' inta naa*: haal jij even ladok-medicijn, want deze kinderen hebben steeds weer last van speekselvloed. (Voor de beteekenis, die *-on* hier heeft, zie § 189). *Dika ibo-ibogonmoe moïlioe i adi' moïntok, sing kodi'on*! je mag met kleine kinderen niet te veel pret maken (ze niet al te erg laten lachen bijv.), want dan zullen ze verschrikt worden (ziek worden). *Libo-libo'on-mai sampe toebaganēā tontani'*: het wordt zoo lang gevraagd tot zij zelf er antwoord op geeft. *Kita in sinonggadi'-monia, jo ki ompoe-monia im bio-bio'on bidon makow naton*? wij zijn door hen opgevoed, en zullen we dan hun kleinkinderen maar heelemaal aan hun lot overlaten?

§ 210. o. Herhaling van met *-an*-vormen afgeleide woorden.

Bij een herhaald zelfstandig naamwoord duidt *-an* op een plaats waar een meervoud van het door het grondwoord genoemde aanwezig is. Deze samenstelling heeft in den regel *-ēā* achter zich.

Boeḷoe-boeḷoedanēā: waar verschillende bergen zijn, gebergte, de bergstreek. *Lipoe'lipoe'anēā*: de verschillende dorpen van een streek. *Goba-goba'anēā*: waar de verschillende tuinen zijn, de tuinen van een dorp bijv. *Ḷoema-ḷoemadanēā*: de verschillende tuindorpen van een streek. *Kon toea bidon noboei i manoek nogimani' ko intau; binoboei-mai i nosindo-sindog i intau notoekid kom baḷo-baḷoianēā*: toen heeft de haan weer menschen getooverd; in eens zagen (zij) vele menschen staan, overeenkomend met de huizen er van (van dat dorp), (voor ieder huis stonden menschen). *Kon toea sia moïndoi magi'-makow ko ḷoja-ḷojanganēā, bo moïgoem ko inta dia'*: dan kijkt hij her- en derwaarts in al de presenteerbladen er van, en vraagt hetgeen er niet is.

Bai oeḷa-oeḷatan-makow in sia i maja' mogogitog: hij gaat spelen tot (hij) heelemaal bezweet is. *Dia'-bi' ogoikoe ing kabaḷokoe kaba-kabanganmoe-makow*! ik geef mijn paard toch niet (opdat) jij er maar steeds litteekens op maakt! (d.w.z. wonden, waarvan een litteeken achter blijft). *Dika ikow mogogitog takin i adi' inta noeka-noekaan*! je mag niet spelen met een kind, dat nog een beetje met schurft is behept. (De schurft is wel aan het beter worden, maar hier en daar zit toch nog wat).

Bij herhaalde werkwoorden localiseert *-an* de steeds weer of de aanhoudend uitgeoefende werking.

Kanta-kantangan-makow im batangan, jo moboeli? terwijl je het zelf voortdurend vasthoudt, (hoe kan het) dan wegraken? *Tangoimonimoe, toea kanta-kantangan-makow in datoe*: jullie namen, die worden steeds aangehouden door den vorst, d.w.z. het namenregister. *Tango-tangoian*: wat gewoonlijk vermeld of steeds weer genoemd wordt. *Nion in tango-tangoian i moena: Aka mooḷoet im bongkoejoeng, jo mooḷoet doman in sigogow*: dit (spreekwoord) waren die van vroeger (de ouden) gewoon te vermelden: Als de scheenbeenen nat zijn, dan wordt ook de keel nat (d.w.z. een ijverig iemand lijdt geen gebrek). *Dika poḷoesion kom baḷoi i adi', sing kila-kilatan*! breng het kind niet buiten het huis, want het is daar steeds aan het weerlichten! *Koïna-bi' dia-diaan-makow i adi' im botoetoemoe*: zooeven

toch brachten de kinderen overal heen je pruimzak (ze liepen er mee rond). *Dika dia-diaanmoe-makow i adiʼ, si a molimbojoʼ*: je mag het kind volstrekt niet meenemen (van hier), want het is een beetje ziek. *Kojogot i loemandoek bo mogintaʼ, jo tali-talibanēā-biʼ in toemongo-batoeʼ*: terwijl (hij) springt en telt, wordt er door hem iederen keer warempel één voorbij gegaan, overgeslagen. *Pongko-pongkoʼ an-pa im popod ing katow*: hak de uiteinden van de daksparren af. (Van meerdere daksparren wordt dus een stuk afgehakt). *Nongonoe sim bajaʼanmoe-biʼ tata-tatakan-makow in togot ing kabaḷokoe?* waarom is het, dat jij gaat loshakken de touwen van mijn paarden? (*Tata-tatakan* kan zoowel beteekenen meerdere touwen doorhakken, als één touw in vele stukken hakken). *Tonggiloeon-pa dari-daritan in itabangmoe naa*: dezen vijver van je moet (je) geregeld schoonmaken. *Dika tongaʼ kaḷoe-kaḷoetan-moe-makow ing kokoepa nion, si a pokaanan in tongo doea!* je mag in (al) deze djamboe-vruchten maar niet bijten (en ze dan weer neerleggen), want andere menschen willen er van eten! *Nongonoe sin tongaʼbiʼ inoe-inoeman-moe-makow ilosing potaḷoeikoe?* waarom is het, dat jij maar slechts proeft van den palmwijn (in de verschillende bamboe's), dien ik verkoop (en niet koopt)? *Oempaka tongaʼka inoe-inoeman kon toemongopiʼ*: al is het slechts dat (je) van (de verschillende dranken) een weinig drinkt. (Uitnoodigend). *Aka mongaan, jo inoe-inoeman in toebig, simbaʼ diaʼ boboḷon*: als (je) eet, drink dan iederen keer een beetje water (eigenlijk: van het water), opdat het niet blijft steken. *Maḷoenang-ka i moïtongko-tongkod ing kabaḷokos, sim bada-badanganmoe im baḷaʼnja*: de reden dat steeds weer stil komt te staan mijn paard, is dat jij iederen keer aan de leidsels trekt. *Dika-don in sia ogo-ogoian i losing!* (je) mag hem niet meer steeds weer palmwijn geven! *Taḷaʼankoe-makow, jo ogo-ogoianmoe-pa ing kaanon i manoekkoe*: als ik (het huis bijv.) heb verlaten, geef jij dan geregeld eten aan mijn kippen. *Dika dodo-dodokan-makow ing kopi, im boeboeʼ i lotoeng!* (je) mag de koffie niet stampen in al de gaten van het rijstblok! (want dan worden ze allemaal vuil; in één mag het). *Aka mojogogingot imosia, jo toempaḷa ḷotoe-ḷotoepan-makow kon toemokomintan*: als zij elkaar plagen, sla ze dan allemaal ieder één keer. *Pia-piaanmoe i mosambok ko mongoadiʼ!* doe het met mate als je zweepslagen geeft aan de kinderen! je moet het met mate doen het slaan op de kinderen. *Pia-piaan im pososingog ko inia, sin deeman-biʼ ki atamoe!* maak behoorlijk de wijze van spreken tegen hem, want (hij) is toch je slaaf niet! (pas een beetje op je woorden,

gooi er maar niet alles uit!) *Pia-piaan i monagoe*[3] *kom pindan, si mojoemog*! voorzichtig met het opbergen der borden, want (anders) zullen ze breken! *Oni-inikan-pa im pobobambe*[3] *kon totoga*[3]*an inta naa, sing kotoendoelan*: het ophangen van deze lamp moet een beetje hooger zijn, want (men) komt (anders het hoofd) te stooten. *Nongonoe si rindo-rindoianmoe-bi*[3]*mai ing ki adi*[3]*koe*? waarom is het, dat je steeds weer leelijke oogen opzet tegen mijn kind?....., *bo nodait biningki-bingkilan-makow ing karatas*: en overal (tusschen alle pakjes) stak hij een papier tusschen. *Maloenang-ka in sinolikoe-likoedankoe-makow in sia, si motom-boga*[3] *ko inako*[3]: de reden dat ik me heelemaal van hem heb afgewend, is dat hij mij verdrukt, arm maakt. *Komintan noïbo-ibogan maja*[3] *i mongoadi*[3] *minta naa*: allen willen graag gaan, al deze kinderen. *Nopia-piaan kong gina imosia i nokoontong-makow ko inia*: zij waren allemaal verheugd, toen (zij) hem zagen. *Komintan-bi*[3] *notapo-tapodan kom pogot imosia*: zij allen toch werden rood in het gezicht (van kwaadheid). *Naonda i noboeka*[3]*-monik doawa*[3], *noriba-ribatoekan i intau i namangoi nongontong*: toen het oproer uitbrak, holden weg al de menschen die waren komen kijken. (Voor meerdere voorbeelden met *mo-* (*no-*) *-an*, zie § 39, 3e).

Reduplicatie.

Voor hetgeen hier onder reduplicatie wordt verstaan, zie het begin van dit hoofdstuk.

§ 211. 1. Reduplicatie van grondwoorden.

Wanneer de stam van een werkwoord wordt geredupliceerd, dan geeft deze vorm te kennen: 1, het werktuig waarmede de handeling gewoonlijk wordt verricht, waardoor ....., of: 2, de wijze of manier waarop de handeling geschiedt.

Dodagoem: waarmee men naait, naald. *Dodoepa*[3]: hamer. *Gogibol*: waarmee men sago klopt. *Gogonsing*: schaar. *Kokaït*: soort bezem. *Kokambit*: slinger. *Lolosi*: waarmee men splijt, wig. *Kokeab*: waaier. *Jojoedak*: afstootblok. *Ooentap*: zuiger van een blaasbalg. *Popangkoel*: houten hamer of stuk hout waarmee men slaat. *Totajoek*: waterschepper (van wokkablad). *Totopoet*: blaasroer. *Totoengit*: snavel, ook: *popangko*[3]: waarmee wordt gepikt.

Oandol: wijze van leunen. *Bobaja*[3]: manier van loopen, de loop, de gang. *Bobiag*: wijze van groeien, de groei. *Dodoedoei*: wijze van volgen, het volgen. *Loloeai*: wijze van uitgaan, het uitgaan het eruitkomen. *Totakoi* manier van opstijgen.

Na' roematod kom boeboe' in dodagoem: gelijk alsof men zich wil wringen door het gat van een naald (zoo moeielijk, onbereikbaar is het). *Nodioeg ing kinobaroengan im batoe, si nobontow ing kokambit*: dichtbij is de steen gegooid, want de slinger is gebroken. *Bangkoeng inta naa mobali'-pa pomiaan kokajoeg i oeka'*: dit oude kapmes, daarvan kan nog wel worden gemaakt een schraper voor kokosdoppen. *Totoengkoeḷ in daḷan*: een meetlat voor den weg; *totoengkoeḷ* beteekent ook: beproeving, dus waarmee in figuurlijken zin wordt gemeten. *Nodait nojoeog i awakkoe im pinobāōg-mai kom popangkoeḷ*: heelemaal pijnlijk is mijn lichaam van het omhoog brengen (en met kracht weer laten neerkomen) van den (zwaren) klopper. *Na' doman kotoelid in totopoet*: gelijk ook de rechtheid van een blaasroer. *Boeḷoe' inta motoelid bo moḷoḷondoe' mopia pomiaan totopoet*: (een dunne soort) bamboe, die recht en lang van geleidingen is, is goed om er blaasroeren van te maken. *Dia'pa motaau ponontaḷan, sing kinopostoḷan i ooentap*: (ik) kan het nog niet smeden, want de zuiger is gebroken. *Kobangonan-monik, koboeko-boekat i lolingkop*: toen ik opstond, stond de deur open.

Aka mopia i oïgoem-monimoe, adi', jo ogoinankoe-pa: als jullie manier van vragen behoorlijk is, kinderen, dan zal ik het pas geven. *Moḷoemba' im bobiag ing koejat ko ḷobakēā inta naa*: mooi is de wijze van groeien van de groente in deze laagte (dal). *Toemoḷoeboe' in sia, na' bobiag im bawa kong goba' toïmbotoe'nja*: voorspoedig groeit hij, gelijk de groei van bawa-groente in een nieuwen tuin. *Mopia in dodoedoei intau kom bobato-nami*: goed is de wijze van volgen der menschen ten opzichte van ons hoofd. *Mopia totoeoe i loḷoeai in toebog kon tonsiboeḷ inta naa*: zeer goed is het eruitkomen van het water uit deze uitlaatpijp (zij werkt prachtig). Hier is sprake van een afvoerbuis, die in werking wordt gesteld bij het drooglеggen van een vischvijver. *Litoe' imoïkow komintan, na' lolitoe' i lebe*: ga jullie allemaal zitten, gelijk de wijze van zitten is van een lebai. *Ḷolitoe'* kan ook beteekenen: zitvlak. *Sinoemakoi-pa-bi' naonda in totakoi i intau ibanēā*: eerst is (hij te paard) gestegen zooals de manier van opstijgen van andere menschen is (op de gewone manier).

Totaau: waardoor men iets weet, waarmee men iets kan bewerken, kunstgreep, kennis van geheime kunsten bijv., „praktijken", wetenschap, leer, formule. *Akoeoi tontani' in doī' kon totaaumoe moromoe'*: ik voor mij (ik zelf) duld je slechte praktijken niet. *Totaau mopia, im posahabat kon toempaḷa intau*: een goede wetenschap, dat

is er een waarmee vriendschap wordt bewerkt onder de medemenschen.

Totakin: metgezel. *Ki abo' ing ko moena, totakin ing kon toemi*: de jonker die vooraan, de metgezellen die achteraan.

Totabi: waarmee men zijn liefde of medelijden (= *tabi*) toont, geschenk, gave.

Gina: adem, gemoed. *Gogina*: uit eigen beweging. *Ki ine i nopotaba' ko inimoe minaja' ing Kopandakan? Goginakoe-bi' minaja'*. Wie is het die je gestuurd heeft om naar K. te gaan? Het was slechts mijn eigen impuls om te gaan. *Oempaka tolioeanēā i iolapa' imka goginanja i moïngin bo oelang inta goginanja in tòemogot*: al wil hij het verruilen voor een wiedmes dat uit eigen beweging wiedt en een strik die uit eigen beweging zich bindt (om een prooi, vangt).

Totobatoe': alleen, eenig, in het geheel één, w.s. een verkorting van *toba-tobatoe'* (zie het laatste gedeelte van § 195). Het herhaalde *tobatoe'* klinkt iets krachtiger dan het gereduplicëerde. *Ko inako'-bi' totobatoe' in dia' gama'ankoe ko mopia i nanion*: uitsluitend met mezelf gerekend, neem ik het niet goed op iets dat aldus is.

Tongonoe: hoeveel? *Totongonoe* duidt op een veelvoud, d.w.z. men vraagt: hoeveel ieder? of: hoeveel gewoonlijk? of: alles bij elkaar hoeveel? *Pota̱loeimoe totongonoe in tongo pangkei*? voor hoeveel wil je (je kokosboomen) per boom verkopen? Hier wordt niet gevraagd om één boom te verkoopen, maar een verzameling, en met *totongonoe* wordt geïnformeerd hoeveel ieder van die boomen — door elkaar geslagen — moet kosten. *Totongonoe no boenga' in dinia-monimoe komintan*? hoeveel stuks zijn er iederen keer in eens door jullie gebracht? (*Boenga'* hulptelw. voor langwerpige voorwerpen). *Ilibo'-don monia mongo totongonoe no gobii bo mobangon ing ki Koemboi*? zij hebben gevraagd om de hoeveel nachten wel K. gewoon was wakker te worden. Waarschijnlijk staat *totongonoe* hier wel voor *tototongonoe*, d.w.z. voor een gereduplicëerd *tongonoe* + prefix *to-*, of wel: *to-* is hier slechts prefix. Zie § 126 onder 5e en § 235. Zoo moet *totongonoe* soms door: een hoeveel-tal? worden vertaald. *Totongonoe no singgai bo mogiminggoe*? een hoeveel-tal dagen (nog) eer het Zondag wordt? *Dia' totongonoe ing koonggotēā*: niet lang daarna, kort daarop, of: alles bij elkaar genomen niet hoeveel de tijdsduur ervan, niet een hoeveel-tal .....

§ 212. 2. Reduplicatie van met affixen afgeleide woorden.

a. Reduplicatie van met *mo-* en *mog-* vormen afgeleide woorden.

Wanneer een geredupliceerd woord *mo-* wordt voorgevoegd, dan geeft dit te kennen: herhaaldelijk of gewoonlijk doen wat het grondwoord zegt, gewoon zijn te.... (beroepsnamen), ook kan het beteekenen: nu eenmaal onderhevig aan...., nu eenmaal de gewoonte hebben van te....

Mododoengoe': herhaaldelijk koken, druk aan het koken, ook: kookster of koker, die nu eenmaal gewoon is de handeling koken te verrichten. *Oendam*: geneesmiddel, vooral: hetgeen dient om de geesten tevreden te stellen; *mongongoendam*: medicijnmeester, die gewoon is den geesten eten te geven. *Mongongawa'* (v. *awa'*): uithaler, masseerder, d.w.z. iemand die scherpe dingen (spijkers o.a.) uit een patient weet te halen. *Mogogoeman* (v. *oeman*): herhaaldelijk het woord hebben, of: iemand die gewoon is bij sommige gelegenheden het woord te voeren, spreker. Van dit zelfde grondwoord wordt ook gevormd: *mongongoeman*: vertellen. Hier wordt door de reduplicatie slechts te kennen gegeven, dat iemand lang aan het woord is. *Mongongongoeman*: verteller. *Mongongatok* (v. *atok*): padi-planter. *Mongongaḷap*: een „vangert", een „pakkert", die steeds gelukkig is in het vangen; dit bijv. van een net waarmee men steeds gelukkig is op de vischvangst. *Mongonginggoeḷoe* (hoofd: *oeḷoe*): koppensneller. (Hier moet *inggoeḷoe* o.i. als stam worden beschouwd. Over dezen voorslag *i-*, zie § 89.) *Mogogaid* (v. *aid*): werker, die in den regel aan het werk is. *Mososilai* of *motosilai*: verdeeler, of herhaaldelijk aan het verdeelen. *Mososipoen* of *motosipoen*: verzamelaar. *Mononakow* (v. *takow*): dief van zijn ambacht. *Moḷolimod*: moordenaar. *Mononingkoi* (v. *singkoi*): spinster. *Mototoeḷoeng*: helper. *Mogogimpia*: goed opletten of men geen onheilspellende teekens ziet of hoort onderweg, gebruikt in den zin van ons: goede reis! (Hier *impia* als stam te beschouwen). *Mototaau*: iemand die het weet, ervan op de hoogte is. *Dia'-pa-bi' nototaau*: er heusch heelemaal nog onkundig van zijn. *Dia' mobali'*: het kan niet; *dia' mobobali'*: het kan volstrekt niet, onmogelijk!

Mototakit: zieke, ook: nu eenmaal aan ziekte onderhevig. *Mododait*: nu eenmaal de eigenschap hebbend van op te raken. *Moöilang*: de eigenschap hebbend van op den duur te verdwijnen. *Sing gina mododait-bi' bo moöilangbi'*: want de adem heeft nu eenmaal de eigenschap van op den duur op te raken en te verdwijnen. *Moöatoi*: steeds

aan doodgaan onderhevig, sterfelijk. *Bobiagon moöatoi-bi*[s]: huisdieren zijn nu eenmaal immers sterfelijk.

Modoengkoel: verkrijgen; *mododoengkoel*: (wat) gewoonlijk wordt verkregen, of: gemakkelijk te verkrijgen. *Dona*[s]*-ai, si mododoengkoelkoe-bi*[s]: laat maar, want ik zal het toch gemakkelijk (ergens anders) krijgen.

§ 213.

Wordt een geredupliceerd woord *po-* voorgevoegd, dan wordt hierdoor te kennen gegeven: de wijze, de manier waarop gewoonlijk wordt gedaan hetgeen het grondwoord zegt, of: het middel, de weg, de list, waardoor men wil bereiken wat het grondwoord noemt, de omstandigheden waaronder .... (Voor de instrumentale kracht van *po-* zie § 33).

Pododomok: de gewone manier om iets te bemachtigen, of het middel, de list waarmee men het gewoonlijk vangt. *Pongonginoem*: de wijze waarop iets gewoonlijk wordt gedronken. *Pongongaan*: de gewone wijze waarop iets wordt gegeten, ook: de manier om aan eten te komen, en: waarmee men gewoon is zich te voeden. *Pomomatoi*: de weg, de list of het middel om iemand te dooden. *Pinololimod*: de wijze waarop of de omstandigheden waaronder iemand is vermoord. *Pogogaid*: werktuig, waarmee men gewoon is te werken, ook: manier waarop gewerkt wordt, *Pogogingkag*: waarmee men gewoon is iets droog te maken. Lang geleden hoorde ik een Mongondower eens *kartas pogogingkag* gebruiken voor vloeipapier. *Pororai* (*pososangka*): gedachtengang, het denkapparaat. *Pojojindoi*: de manier van zien, het zien, ook gezichtsorgaan. *Pododoedoei*: wijze van volgen, het volgen. *Pokokantang*: wijze van vasthouden, het vasthouden, ook: de manier waarop men zijn verplichtingen nakomt. *Pokokadai*: manier van aanpakken, het aanvatten, ook in overdrachtelijken zin. *Pononotaau*: waarmee men het stellig, gewoonlijk, te weten komt. *Pononakowēā*: zijn diefachtige aard, waardoor hij steeds weer tot stelen komt. *Pososoemba* (*pohohoromat*): wijze waarop men iemand vereert, vereering. *Pololoekad*: wijze waarop iets wordt bewaakt, bewaking. *Pololagoei*: middel of weg om iets te ontkomen, te ontvluchten, ontkoming. *Pojojampoi*: de wijze waarop een epidemie (*jampoi*) zich laat gelden; *pinojojampoi*: de wijze waarop een epidemie zich heeft laten gelden. *Pogogoetat*: broederband (*oetat*: broeder, zuster). *Pototoeloeng*: waarmee men iemand van dienst is, hulp. *Poboboei*: wijze van terugkeeren, terugkeer, ook: gewone terugkeer

(tijd). *Poboboeat*: het plaats zullende hebben vertrek, wat hiermee in verband staat, dit mogelijk maakt. *Pononomok* (v. *tomok*): wijze van handenwasschen, het handenwasschen. *Pototoniboeḷoi*: een plaats zullende hebben trouwerij, de wijze waarop 't huwelijk zal worden gesloten en onderhouden. (Voor *toni-* zie § 140). *Pogogama'*: wijze waarop iemand wordt gehaald, het halen (van een bruid bijv.). *Pononongyadi'*: de wijze van kinderen verzorgen, opvoeden, ook: kinderen-krijgerij. (*Tonggadi'* hier als grondw. te beschouwen). *Pinononobatoe'* (v. *tobatoe'*: één): de wijze waarop is één geworden, de voltooide eenheid. *Pinononakoesi* (v. *takoesi*: getuige): waarmede is getuigd, afgelegd getuigenis. *Pinomangale* (*mangale*: beteekenis): gegeven uitlegging. *Pomomoengainja*: zijn gewone manier van vruchtdragen. *Poöigoem*: het gewone verzoek, waarmee het gewoonlijk wordt verzocht. *Pinononaḷa'* (v. *taḷa'*): de manier waarop, de omstandigheden waaronder het is verlaten. *Pinongonginggojaau*: de manier waarop een castratie heeft plaatsgehad. *Potosilad, potosilon, potosingog*: de wijze waarop iets gesneden, sirih-kalk wordt gegeven, wordt gesproken. In deze drie voorbeelden hebben we slechts schijnbaar met het praefix *to-* te doen; de *t-* staat hier voor *s-* om geen sisklanken vlak na elkaar te moeten uitspreken; *pososilad* enz. kan echter ook wel gebruikt worden. Zie § 28 en ook § 3 en 19 voor de verwisseling van *t-* en *s-*.

Tonga' aka maja', jo pomomake'moe kon soḷana', in tonga' tongo aimpaḷ i ḷoetoedon: maar als (je) gaat, dan is de manier waarop je (je) broek gebruikt (deze:) dat slechts één pijp mag worden aangetrokken. *Aka boengai im bango' bo tompiaan, ande sipoenon toïnoeton, sision, jo kon dampig-ka-bi' im pogogiboeng, pototoga' bo pomomake', tantoe' dia'-bi' mosisi' ko inimoe*: als de kokosnoten goed worden behandeld, of wel zorgvuldig worden verzameld, worden uitgepeuterd (om er copra van te maken), dan zal wat betreft hetgeen er noodig is om zout mee te verkrijgen, dat waarmee men de lamp gewoon is te vullen en hetgeen gewoonlijk wordt gebruikt, U toch stellig wel geen zorg baren. *Kainia*: *Naanda-pa im pososipoenkoe kom bajongan i intau inta positaboed*? Hij dacht: Welken weg zal ik toch inslaan (welk middel toepassen) om te verzamelen al de menschen, die in allerlei richtingen verstrooid zijn? *Kai m boḷai*: *Dantoeg-ai-pa i oelag inta naa, simba' motaaukoe ontongan mongo naonda im pinololengka'moe kom batoe*: De aap zei: Druk even deze slang, opdat ik kan zien hoe wel je manier van het (steenen)verwrikken is geweest.

§ 214.

Een geredupliceerd woord in verbinding met *po--an* duidt veeal aan: plaats waar in den regel wordt . . . . ., waar men gewoonlijk . . . . ., of: waar men druk bezig is (geweest) met wat het grondwoord zegt. (Voor het begrip „plaats", zie § 36).

Pomomata'an (v. *bata'*): waar men gewoon is iets te wasschen, de gewone waschplaats. *Pongonginaauan* (sec. stam: *inaau*; grondw. *taau*): waaruit men iets leert: boek; waarop men zich oefent om te leeren: lei bijv.: waar men gewoon is te leeren: school, de gewone leerplaats. *Pomomoeka'an* (v. *boeka'*): waaruit in den regel voortkomt, uitkomt, opkomt. *Pinongongoemanan* (v. *oeman*): waarin het is verteld, aan wien het is verteld.

Moïkow ki togi gadi', im pongongandolan-nami adi': gij ouders zijt het waarop steeds weer gesteund wordt door ons kinderen, gij zijt onze natuurlijke steun. *Ember inta naa mopia pogoginggoe'an ko adi'*: deze emmer is goed om daarin het kind geregeld te baden. *Kotoelidan im pojojinggoe'an i intau im Bilalang*: *de Kotoelidan*-rivier is de gewone badplaats van de menschen van B. (Het grondw. van de geredupliceerde woorden in de twee laatste zinnen is *inggoe'*. Voor de beteekenis der *mog*-vormen zie § 42 v.v. Wat de *j* van *pojojinggoe'an* betreft, het komt ons voor, dat die hier slechts hulpconsonant-diensten verricht, of wel voor de welluidendheid is ingevoegd; o.i. hebben we hier niet met een *mojo*-vorm te doen, maar met een wat soepel gemaakte uitspraak van *poöinggoe'an*). *Laig inta naa, dika-pa roemboenon, si a pononioengan mobongkal*: deze hut mag voorloo:pig nog niet worden afgebroken, want zij is een goeie schuilplaats voor de wieders. *Kon siolan i linow inta naa im pomomole'an-nami*: in de uitvloeiing (benedengedeelte) van dit meer is onze gewone fuikstelplaats (*Pole'*: fuik). *Ko naa im pinogogalapanmai-nami kom boelog meanto'*: hier is het dat wij gewoonlijk vingen veel palingen. *Roemping inta naa dia'-bi' ogoikoe pododoengoe'an kong kaanon*: deze pan geef ik warempel niet om daarin maar steeds eten te koken. (*Dodoengoe'an*: kookplaats, keuken). *Aka ojoeon-pa i agat i oendam inta pononaboianmoe, jo ogoian-pa iakoeoi*: als er nog een overschot is van de medicijn, die waarmee jij je gewoonlijk berookt, geef mij er dan wat van. (*Motaboi*: berooken van visch, vleesch, ook het vruchtvleesch van de kokosnoot; *monaboi*: iemand berooken met medicijn, of zich zelf daarmee berooken). *Pototaboian kom bango', kom ponoja'*: waar men gewoon is te berooken kokos-

noot, vleesch. *Dia'-pa-bi' pinogogoekatan* (v. *oekat*) *ko minatoi im baḷoi inta naa*: dit huis, daarin is nog nimmer een doode geplaatst. *Posigoong komintan i mongoadi' im pinongongoemanankoe ko ooeman inta mokoondok*: al de kinderen waren er door onthutst, toen ik hun verteld had een verhaal dat bang maakt.

§ 215. Reduplicatie van met *mo--an*-vormen afgeleide woorden.

In § 39 werd onder 2e deze vorm besproken en door eenige voorbeelden toegelicht. Aan het daar gegevene willen we nog de volgende voorbeelden toevoegen.

Naonda i mododoedoeian-don kon singog, jo mongongakoean-don: als (ze) met elkaar overeenstemmen in (wat ze) zeggen, dan belijden (ze) elkaar (trouw te blijven). *Mokokantangan*: met elkaar verloofd zijn (*kantang*: vasthouden). *Kinabit-pa koḷaboeng magi' i nobajagmakow naa sampe niondon in singgai, noponik noponag noḷoḷoeanan kong ginaloem minta*: vanaf gisteren tot het heelemaal licht is geworden en heden totdat aldus de zon is, zijn (we) trap-op trap-af geweest om te leenen bij alle familieleden .... *Bai n toea bo dongka mototaba'an ing ki togi gadi' kom posi-posibotak*: eerst dan gaan ze elkaar gezanten zenden de ouders van weerszijden. *Dia'-bi' nojojajoe'an*: ze zijn heusch niet ver van elkaar. *Tonga'-bi' nojojindoian, jo noboensit ing ki Siti*: ze hebben elkaar alleen maar aangekeken, en toen is ze zwanger geworden. (*indoi* grdw.; de *j* is hier o.i. slechts overgangs- of hulpcons.). *Kon toea nobobajowan in taja doea*: toen hebben zij tweeën met elkaar getwist. *Bo nododandian-don kon dongka pitoe no gobii naa, bo toeba'an ing ki A.*: en ze hebben met elkaar besloten, dat na zeven nachten dan zou worden verbrand. *Naonda i mopaḷoet-don-makow mototali'an toea, jo boeion-don im bobato pojotaka'an ing ki togi gadi' ko ḷoḷaki bo ki togi gadi' kom bobai, sin taja doea, pinomaja' ki togi gadi' kom posi-posibotak, a nokokoerangan kong gina, pinomaja' a nopopadatan, si a nototali'an, nongongeloan, pinomaja' a nongongoeḷaan kong koïbog nai togi gadi' kom posi-posibotak*: als dan dat wederkeerig-bruidschat-geven is afgeloopen, dan moet het hoofd weer met elkaar verzoenen de ouders van den man en de ouders van de vrouw, want zij tweeën, ofwel de ouders van de verschillende zijden, zijn natuurlijk ontstemd over elkaar, of natuurlijk woest op elkaar, omdat (zij) elkaar hebben gebruidschat, elkaar steeds maar meer hebben gevraagd, of natuurlijk wederkeerig maar raak hebben gevraagd overeenkomstig

de wenschen der ouders van weerszijden. *Dika-don mototaliloloʼan kong gina*: koester geen wrok meer tegen elkaar in het hart!

§ 216. c. Reduplicatie van met *mopo*-vormen afgeleide woorden.

Dika mopogogingot ko oengkoeʼ, sing kaḷoetone͞a: plaag den hond niet aldoor, want (anders) zul (je) door hem gebeten worden. *Nongonoe si mopogogondok-biʼ-mai moïkow ko inami?* waarom is het toch, dat jullie ons steeds weer bang komt maken? *Diaʼ biden basiʼ i intau i mopopotoeot in datog ko inia*: niet meer al te veel zijn de menschen, die gewoon zijn in te brengen lading bij hem. *Naonda im popopogonik in toïgoe inta naa?* hoe zullen (we) deze mais naar boven krijgen? (bijv.: zullen we ze in een mand naar boven brengen, of een ander middeltje toepassen?) *Naonda-biʼ im popopodioen i loḷoebag inta nion?* hoe toch is de manier om neer te doen komen dien hamer? (Dit kan gehoord worden, als bijv. de steel van een hamer af is: hoe wil ik daar nu mee slaan?) *Pogoeman-pa ko inakoʼ, mongo naonda im pinopopogaḷow-monia im botoetoenja*: zeg mij even, hoe zij het hebben aangelegd om hem achterna te brengen zijn (vergeten) pruimzak (zijn ze te paard gegaan of....?) *Naonda-biʼ im pinopopoḷoentoekmoe ko manoek inta toea?* hoe toch heb je het klaar gespeeld om op stok te zetten die kippen?

Deze voorbeelden mogen voldoende zijn om aan te toonen, dat door de reduplicatie van het causatieve praefix wordt aangeduid: de wijze of de manier waarop de causatieve werking wordt of is uitgeoefend, dus in zekeren zin is gelijk te stellen met gereduplicEerde woorden, die *po*- voor zich hebben, zie § 213.

§ 217. d. Reduplicatie van met *moko*-vormen afgeleide woorden.

Maḷoenang-ka ing kinodoï'nja-don, jo intau diaʼ mokokotompakeʼ ko i boeḷoinja: de reden dat zij (hem) niet meer wil, is dat (hij) iemand is (die) niet in staat is geregeld van het noodige te voorzien zijn vrouw. *Potomboeḷoi im bajaʼane͞a, diaʼ-biʼ in sia mokokooeliʼ kon silainja*: iederen keer dat hij gaat, krijgt hij warempel steeds weer niet zijn aandeel (men stuurt hem met een kluitje in het riet). *Oemoeran in sia diaʼ mokokooema kom pongaanan*: steeds haalt hij niet den etenstijd, hij is altijd te laat voor het eten. *Maḷoenang-ka inogoiankoe in sinombelinja, jo intau-biʼ mokokodoengkoeḷ kon doit*: de reden (dat) ik heb toegestaan dat door hem schuld is gemaakt (m.a.w.: hem geld heb geleend), is dat (hij) toch iemand is die geregeld geld weet te verkrijgen (te verdienen). *Sia i intau kojongan*

mokokodapot ko inta potaba': hij is iemand die steeds gewoonlijk, kan volbrengen dat waarvoor (hij) wordt gestuurd. *Bogani taja toḷoe toea kojongan mokokoagow kon taboean*: die drie helden (ook: verdrukkers) weten gewoonlijk steeds weer erfgronden te rooven.

e. Reduplicatie van met *moki*-vormen afgeleide woorden.

Zie hiervoor *mokoki-*, § 77.

§ 218. f. Reduplicatie van met *mojo-* (*moro-*)vormen afgeleide woorden.

Aka mojogogingot i mongoadi', jo toempaḷa tongginaan: als de kinderen elkaar herh. plagen, dan moeten (ze) gelijkelijk (allemaal) vermaand worden. *Moeḷoi-makow im pojojobibig-monimoe na' tosingogon i mongoadi' ko ḷanag*: steeds is jullie manier van met elkaar te twisten gelijk het gepraat van kinderen in de watergoot. (*Ḷanag*: o.a. het van een dak vallende en zoo (door een goot) wegstroomende water. Kleine kinderen spelen daar natuurlijk graag in. Met *mongoadi' ko ḷanag* worden dan ook bedoeld: jonge kinderen, die eigenlijk nog van geen onderscheid tusschen vuil en schoon weten, en op ouderen toegepast, dan: net kleine kinderen!) *Pokopiaan im pojojosingog in dojowa motoḷoeadi'*: laat het behoorlijk zijn de manier waarop tegen elkaar wordt gesproken door twee die elkaar bestaan als ouder en kind! *Pokopiaan im pojojogaḷoem-monimoe*: maak dat het prettig is Uw manier van bij elkaar zijn! *Pojobaja'anpa-naton moena mongo naonda im pojojosipoen ing ginaḷoem*: laten we het er eerst met elkaar over hebben (het eens met elkaar worden) wat er wel voor noodig is om de familie bij elkaar te krijgen (d.w.z. nagaan hoeveel proviand enz. er voor noodig is, een dag vaststellen enz.).

Voor vergelijking zie ook § 213.

§ 219. g. Reduplicatie van met *moï*-vormen afgeleide woorden.

Oemoeran dia' moïtotoeot kong kobang i manoek inta naa, si mokalig: steeds komt deze kip niet in het hok, daar (zij) wild is. *Dia' ḷaḷat moïdodajan ko i ina'nja soḷana'an i manoek minta inta naa*: nooit komen na te doen de bebroekte moeder al deze kippen, d.w.z. terwijl de moederkip bevederde pooten heeft, is geen enkel van haar nakomelingen die in deze de moeder volgt. *Intau tonga' moïdodoegang-mai, mopokopia kong gogoetoe'*: iemand die slechts gewoon is er zoo maar bij te komen, laat (hij zijn) gedrag goed doen zijn.

Voor reduplicatie van het praefix *moï-*, zie *moöi-*, § 91.

h. Reduplicatie van met *mongi-* afgeleide woorden.

Zie hiervoor *mongongi-*, § 109.

§ 220. i. Reduplicatie van met *mongo-* afgeleide woorden.

Zooals in § 110 is gezegd, heeft *mongo-* meervoudige kracht. Wanneer dit nu wordt geredupliceerd, dan wordt daardoor te kennen gegeven: velen zijn gewoon te doen wat het grondwoord zegt, zijn in den regel ...., hebben de gewoonte van te ....

Boeīʼnami diaʼ-biʼ mongongongoendam kon takit inta nongkom Baboʼ: ons geslacht is heusch niet gewoon om eten te geven aan den geest van (de plaats) Baboʼ (dien geest vereeren wij niet). *Pokokaanmoe kong kombilei, naʼ intau mongongongidam*: je manier van mangga eten is gelijk aan die der menschen welke nu eenmaal de gewoonte hebben een niet te bedwingen trek in iets te hebben (zooals zwangere vrouwen). *A pa ko moena, nolitoe-litoeʼ ing goejanga i mongongongilad kon deḷaag in doḷo-doḷom-monik*: toen het nog in den ouden tijd was, zeten al de oudjes die de gewoonte hadden zich in de zon te koesteren op het erf 's morgens. *Mosia boeīʼ i mongongoḷagoei*: zij zijn van het geslacht dergenen die gewoon zijn te vluchten (laffe lui). *Mongodeaga naa mongongokosing-pa*: deze jonge dames hebben nog de hebbelijkheid om maar steeds te lachen. *Bojokiaʼ, nion ing kajoe inta mongongoḷantoed im bibiagēā*: de bojokiaʼ-boomen, dat zijn boomen die hebben den aard van hoog te worden in hun groei (de wijze van groeien ervan is dat zij naar hunnen aard in den regel allemaal hoog worden). *Intau i moena-menik, i mongongoropot-pa*: de menschen van heel vroeger, die waren in den regel allemaal nog sterk. *Diaʼ-pa sinantoeʼ ing ko moena, sing kabaḷo mongongoligai komintan*: het is nog niet uitgemaakt van te voren (wie den prijs haalt), want de paarden zijn allemaal geoefende harddravers (gewoon vlug te zijn). *Ki adiʼmoe komintan mongongokoeak*: al je kinderen hebben de gewoonte (bij alles) te schreeuwen (wat zijn het allemaal schreeuwers). *Degaʼ ojoeon i intau, in diaʼ mongongongombaḷ ing kopatoian?* zijn er misschien menschen, die niet de gewoonte hebben te huilen als (een der hunnen) door den dood wordt getroffen? (*Mongombaḷ*: huilen; *mongongombaḷ*: huiler, die vaak huilt; *mongongongombal*: velen, die van nature geneigd zijn tot huilen). *Adiʼ mogoeod-pa diaʼ-biʼ mongongongoeboḷ kong goerangēā*: kinderen (die) nog jong zijn, hebben heusch niet de gewoonte te bedriegen de ouders (ouderen).

§ 221. j. Reduplicatie van met *ko*-vormen afgeleide woorden.

Een met *ko*- afgeleid geredupliceerd woord moet veelal met een abstrakt zelfst. n.w. worden vertaald. In § 213 is gebleken, dat dit ook meermalen het geval is met een *po*- voorgevoegd geredupl. woord. Het verschil tusschen deze twee vormen is o.i. vooral dit: In den *po*-vorm ligt opgesloten de oorzaak waardoor, het middel waarmee of de omstandigheden waaronder de bedoelde handeling wordt of is verricht, terwijl de *ko*-vorm niet meer doet dan van het geredupliceerde woord een abstrakt zelfst. n.w. vormen, zich dus niet inlaat met een „hoe" of „waarom". Bijv.: *Pododomok*: de wijze waarop iets wordt gevangen, waarmee men in den regel vangt, de gewone manier van het te vangen, het vangen. *Kododomok*: het vangen; hierbij wordt niet aan eenig instrument of aan een manier van vangen gedacht. *Pinomomatoi*: de aangewende list of het gebruikte middel of instrument waarmee iemand is gedood. *Kinopopatoi*: de reeds ingetreden dood, de dood; hierbij wordt niet aan een doodsoorzaak of aan de wijze waarop iemand is gestorven, gedacht, slechts het dood-zijn wordt geconstateerd. *Kopopatoi*: de nog niet ingetreden dood, de dood. *Pinoöangoi*: de komst, d.w.z. de wijze waarop, of de omstandigheden waaronder iemand is gekozen. *Kinoöangoi*: de plaats gehad hebbende komst; hierbij wordt niet aan een vervoermiddel of wat ook gedacht, alleen het gekomen-zijn wordt vastgesteld.

Kobobiag: leven, het leven; *kinobobiag*: het doorleefde leven. *Kinobobiag in datoe moena nojoposi-don in datoe naaia*: het leven der vroegere vorsten verschilde van (dat) der tegenwoordige vorsten. *Kobobali'*: wording; *kinobobali'*: de plaats gehad hebbende wording. *Naonda ing kinobobali' nja*: hoe de tot-stand-koming ervan is geweest. *Kinoöojoeon in doenia*: het zijn der wereld, de plaats gehad hebbende aanzijn-geving der wereld. *Kototaau*: het weten, wetenschap; *kinototaau*: verworven kennis. *Kototoeḷoeng*: hulp. *Kopoposik*: het losspringen, ontspannen worden van een strikstok. *Na' kopoposik ing giman, inta kinobaaḷan i lagapan*: gelijk het losspringen van een strik waarin een vogel is geraakt.

In § 116, onder *2e*, is gezegd: *Ko*- vormt abstrakte zelfst. n.w. van bijv. n.w. Wanneer nu een dergelijk met *ko*- afgeleid bijv. n.w. wordt geredupliceerd, dan is ook deze afleiding met een abstrakt zelfst. n.w. weer te geven, maar mét versterkte beteekenis.

Koḷantoed: hoogte; *koḷoḷantoed*: groote hoogte, in bijzondere mate hoog. *Koḷoenat*: schoonheid; *koḷoḷoenat*: groote schoonheid.

Noïlioe ing kinololoenat im bobai inta toea: voorbij de grens was de schoonheid van die vrouw (alles te boven gaand). *Oaidan inta na' toea ing kororaatēā*: werk waarvan de groote slechtheid aldus is. *Podoedoei ing kinoboboga' ande kinojojangko'-nami.....*: volgens onze groote armoede of erge geringheid..... *Koōonow ing ginanja*: de rust, de groote kalmte van zijn hart. *Oempaka na'toea ing kojojomoe' ing gina i baainja toea*: hoewel aldus was de erge slechtheid des harten van die zijn grootmoeder. *Totoeoe-don nogogoejang bo aindon noboengkoet, si noïlïloe-don ing kogogoejangēā*: al zeer oud (was hij) en reeds gebogen (gebocheld), want boven (het gewone) geraakt was zijn hooge ouderdom. *Kai ama'nja: Kobobogat in tata' inta nion*! zijn vader zei: Geweldig de zwaarte van die afgeriste sagopalmbladeren! *Adi'-don inta kototabi i ina'nja i minatoi toea*: het kind dat zeer geliefd was door zijn moeder (de zeer geliefde van.....), dat is gestorven. *Kododioeg*: groote dichtheid, nabijheid, nauwe verwantschap. *Kododioeg i Aman bo i Ameg dia'-pa-bi' motaau toetoeian*: de nauwe verwantschap van A. en A. kan toch heusch niet worden verteld, d.w.z. de dichtheid van die verwantschap is zóó groot, dat zij niet kan worden nagegaan; zij staan elkaar zeer na. *Kopopia*: welstand, schoonheid, heerlijkheid. *Dia'-don ing kopopianja*: de heerlijkheid ervan is er niet meer, d.w.z. iets heerlijkers bestaat niet, zijn heerlijkheid wordt nergens anders gevonden; we zouden hier ook kunnen vertalen: volmaakt.

In de vertaling van de hier gegeven geredupl. met *ko-* afgeleide bijv. n.w. is de kracht der reduplicatie wel eens wat sterker weergegeven dan door vele Mongondowers bij het oorspronkelijke wordt gevoeld. Vooral bij het jongere geslacht kan men constateeren, dat het verschil tusschen allerlei fijne nuanceeringen niet meer of bijna niet meer wordt gevoeld. Zoo ook bijv. het verschil tusschen *po-* en *ko-* bij reduplic.

In het Tontemboansch duidt *ka-* bij adjectieven vooral aan: in hoogen graad (zie Sprkk. Tont. v. Dr. N. Adriani, blz. 95 v.v.). Hier wordt o.i. de hoogere graad echter allereerst door de reduplicatie te kennen gegeven.

Van sommigen kan men een geredupliceerd woord + *ko-* hooren, waar eigenlijk een herhaling dient te worden gebruikt. Bijv.: *Sia(-te) kolololan kon toebig bo noïlig*: terwijl hij bezig was de rivier over te steken, is (hij) meegesleurd (door den stroom). Hier moet eigenlijk staan: *kolola-lolan*, zie § 204. Ook bij andere woorden kan dit voorkomen.

Een met een *ko-an*-vorm afgeleid geredupliceerd woord duidt aan, dat iemand heel gemakkelijk zal kunnen worden gedaan wat het grondw. zegt, of: waar in den regel plaats grijpt..... (Voor *ko-an* zie § 119).

Koöakalan: iemand die gemakkelijk of herhaaldelijk kan worden beet genomen. *Kaka, ikow inta dia*[3] *koöakalan, jo bai naa ikow baja*[3]*an-don laboe*[3]*on kon dagat*: wel wel, jij die heelemaal niet kan worden beetgenomen (die iedereen te slim is), nu zullen (we) je gaan gooien in zee. *Kopopatoian*: tijd of plaats waarin men heel gemakkelijk kan worden getroffen door den dood, steeds in doodsgevaar verkeert. *Boeta*[3] *kopopatoian*: land van doodsgevaar. *Koonda im baloi in dia*[3] *kopopatoain i intau*? waar is het huis, waar een mensch niet steeds door den dood kan worden overvallen?

§ 222. k. Reduplicatie van met *to*-vormen afgeleide woorden.

Mononompajoi: iemand die gewoonlijk veel padi van zijn tuin krijgt, die ijverig in het werk en ook voorspoedig is. *Mononombojo*[3]: in den regel veel veldvruchten verkrijgend. *Mononompomomoelaan*: iemand die zeer ijverig is in het aanplanten van overjarige gewassen. *Mononoñimbojot*: een man, die zich voortdurend aan hoererij schuldig maakt. (Van een vrouw, dan: *mokokisimbojot*). *Mononongkabalo*: iemand die gewoon is er paarden op na te houden. Voor de hier gebezigde *to*-vormen zie § 151).

Totonggoeatokon: stiefkind. *Dongka adi*[3] *totonggeatokon*: slechts een stiefkind. Dit zegt een man van zijn stiefkinderen; een vrouw zegt in hetzelfde geval: *adi*[3] *pinononggoeatok* (zie § 151). Dit woord zou ook in § 225, onder *-on* geplaatst kunnen worden, want hoewel de primaire stam *oeatok* is, kan hier *tonggoeatok* wel als stam beschouwd worden. *Totonggoeatokon* is ook te vertalen met: die in den regel als *oeatok* (stief-) wordt vermeld of aangesproken (door mij).

To- bij geredupliceerde telwoorden, zie hiervoor § 126, onder *5e*, § 231, 232 en 235.

§ 223. l. Reduplicatie van met *-oem-* (*-im-*) vormen afgeleide woorden.

Roemoraboet: die gewoon is zich (het hoofd en ingewanden) uit te trekken, weerwolf. *A pa ko moena, totoeoe mokoondok i intau inta roemoraboet*: in vroegere tijden nog verwekten veel vrees de

menschen die gewoon waren zich (het hoofd en ingewanden) uit te trekken. *Toemotalib*: die gewoon is zich voorbij iets te begeven, ergens langs te gaan, voorbijganger. *Dika ikow moponiba'-mai ko intau toemotalib, si oetangonmonia*: scheld de voorbijgangers niet uit, want dan zullen zij (je) beboeten. *Dega' dinia-don i intau toemotalib i loḷapa'koe*: waarschijnlijk is het meegenomen door een voorbijganger mijn wiedmes. *Ḷoemoḷongon*: zich dwaas of gek aanstellen. *Imaḷow-ai-pa i mongoadi', inta ḷoemoḷongon kom bonoe im baḷoi*: verbied toch de kinderen, die zich als gek aanstellen binnenshuis (heen en weer hollen als gekken bijv.). *Poepoeg inta mopoesi', nion inta doemodakit, tonga' poepoeg paḷopo dia'-bi'*: Ichthyosis die wit is, die is gewoon zich te verspreiden (die is besmettelijk of: is een besmetter) maar de paḷopo-ichthyosis heusch niet. *Goemogojok*: voortdurend rook afgeven, blijven rooken. *Dangoeḷ inta dia'-pa nopiong oemoeran goemogojok-mai*: een dik (en hard) stuk brandhout, dat niet gedoofd is, blijft steeds rooken. (Zooals zoo vaak, moet ook hier *oemoeran*: steeds, altijd, de kracht der reduplicatie wat aandikken). *Moḷogit-makow bondo' doemodoeidoei i mokotakit ko adi' inta naa*: zeer waarschijnlijk is het een bondo.-geest die gewoon is (kinderen) te volgen, die ziek maakt dit kind. (*Bondo'* zijn geesten, die bijv. bij badplaatsen huizen en het vooral op kinderen voorzien hebben, deze volgen en door hen ziek te maken (koortsig, verkouden) de menschen willen dwingen hun te offeren). *Ko moena-monik ojoeon, kai n, in dimboeḷo' in toemotoebag kom pokoeoekan ko adi'*: heel vroeger waren er — zegt men — geesten, die gewoon waren te antwoorden als de kinderen werden geroepen (door de ouders). *Inanakanmonimoe in dia'-bi' toemotaboe kon totaboean-nami*: jullie familie mag maar niet steeds zich gaan begeven op onze erfgronden (d.w.z. om daar boschproducten enz. weg te halen). Er bestaat ook een afleiding *totoemaboe*, maar hier is o.i. geen sprake van reduplicatie, maar van het praefix *to-*, hetwelk hier dan aanduidt: de gezamenlijke rechthebbers, behooren tot de gezamenlijke rechthebbers op de erfgronden. *Kami in totoemaboe-pa-bi' kom boeta' inta naa*: wij behooren toch ook tot de gezamenlijke rechthebbers op deze gronden, ook wij maken toch deel uit van degenen, die het recht hebben zich hier naar toe te begeven om te jagen, boschproducten te halen enz. (Voor dit *to-*, zie § 126, onder 5e). *Ojoeon doman im bobai, inta toemotogot in taat*: er zijn ook vrouwen, die gewoon zijn te binden met het broektouw (van den man), d.w.z. die niet van hun man weg te krijgen zijn, al zijn ze ook gescheiden. *Adi' inta naa kojongan toemotakin*

ko inako' moboei: deze kinderen zijn steeds gewoon met mij mee te gaan (als ik) terugkeer.

In het Tontemboansch worden met *-oem-* van gereduplicеerde woorden o.m. beroepsnamen gevormd. (Zie Sprkk. v/h. Tontemb. blz. 140 v.v.) Bovenstaande voorbeelden toonen aan, dat dit ook van het Bol. Mong. gezegd kan worden, al wordt hier niet zoo'n druk gebruik gemaakt van dezen vorm.

§ 224. m. Reduplicatie van met *-in-* (*in-*) afgeleide woorden.

Inoontong: het herhaaldelijk geziene. *Ginogondok*: de herhaaldelijk bedreigde of banggemaakte. *Toempaḷa ginogondok*: gelijkelijk (allemaal) werden ze herh. bang gemaakt. *Sangkara inta nanion inoogoïbi' i ina'-koe ko inako'*: dergelijke pisangkoekjes was zoowaar mijn moeder gewoon mij te geven. *Kajoe kojongan ginogama' im batangan, jo koliongan*: het hout dat je steeds weer zelf hebt gehaald, vergeet (je) dat? *Dia'-pa ḷaḷat ginogama' in sia, i naa ing koonggotēā*: nog nooit is ze gehaald, en zoo lang is het al (dat ze getrouwd is). (Hier is sprake van het plechtig halen van een pas getrouwde vrouw). *Ooeman kojongan dinodongog, jo ooemanon-pa*! een zoo vaak gehoord verhaal, moet dat nog verteld worden! *Kojongan dinodiamoe, jo doï'-bidon iikow modia?*: altijd ben je gewoon het te brengen, en wil je het dan (nu) niet meer brengen? *Dia'-pa ḷaḷat dinodiakoe, i nobiag-mai, in dodiaan inta naa*: ik heb het nog nooit gebracht, zoolang als ik leef, een dergelijke vracht. *Ojoeon im boengai ing kajoe inta dia'-pa kinokaan, i nobiag-mai*: er zijn boomvruchten die ik nog nimmer heb gegeten, vanaf dat ik ben komen te leven. *Dia'-pa-bi' inooekat kon taḷa', i joko' inta nion*: waarlijk nog nimmer is gebruikt voor het neertellen van boete een dergelijk stuk. *Sikajoe pinomaja' ḷojang nion, dia'-bi' ḷaḷat sinotakow i lakikoe i nobiag-mai*: een antieke doek ofwel zoo'n koperen blad, *nooit* heeft mijn grootvader (zooiets) gestolen, zoolang hij leefde. *Mokotolindak ko inia, intau dia' pinopamping ko mojajoe'*: het zal hem het gemis voelbaar maken (van de dingen waaraan hij hier gewend is), iemand die nimmer overgeplaatst is geweest naar verre (streken). **Ki inta dia'-pa lalat inoontong i mata, pinomaja' dinodongog im bongoḷan* ....: hetgeen nog nooit is gezien door het oog, of gehoord door het oor ....

§ 225. n. Reduplicatie van met *-on* afgeleide woorden.

Deẓe vorm is weer te geven met: wat vaak, gewoonlijk, in den

regel wordt . . . ., of : wat behoort te worden . . . ., er nu eenmaal voor is om te worden, of : gewoonlijk last van . . . ., behept met . . . .

Kokaanon: het gewone voedsel, de spijs die men gewoon is te eten. *Oïnoemon*: hetgeen in den regel wordt gedronken, de gewone drank. *Totajakon*: wat gewoonlijk wordt gezocht of gezocht behoort te worden. *Ḷoḷoemboeʼon*: geschikt om weggegooid te worden. *Popatoion*: het behoort gedood te worden, verdient het zeer om gedood te worden. *Popoejoeton*: wat zeer de moeite waard is om op te rapen, natuurlijk opgeraapt wordt, bijv. een geldstuk; wordt het gebruikt van zaken, dan: het is zeer behoorlijk dat er op wordt ingegaan. *Bobiagon*: wat nu eenmaal verzorgd moet worden, huisdier. *Tosingogon*: wat gezegd behoort te worden, wat besproken moet worden, waar het om te doen is, de bedoeling, ook wel: gepraat, geklets, wat zoomaar gezegd wordt. *Popakeʼon*: hetgeen gewoonlijk gebruikt wordt. *Ḷolioion*: gewoonlijk last hebben van zeeziekte. *Oïmpoʼon*: vaak behept met framboesia-uitslag, er gewoonlijk last van hebben.

Ojoeon doman im binatang, inta diaʼ kokaanon i Mongondow: er zijn ook beesten, die de Mongondowers niet gewoon zijn te eten. *Oendam inta naa oinoemon i monononggadiʼ*: deze medicijn wordt gewoonlijk gedronken door kraamvrouwen. *Mosia isilam, diaʼ-biʼ mokokaan kon dodoengoeʼon-nami, intau ing kaper*: zij mohammedanen, zijn toch niet gewoon te eten van wat gewoonlijk wordt gekookt door ons, heidenmenschen. *Inta ḷoḷaboeʼon kon dagat*: hetgeen men gewoon is in zee te gooien, een net, of wat dient om mee te visschen, ook: die in zee behoort gegooid te worden. *A pa ko moena, intau inta moboei moïbog ko i adiʼnja ḷoḷaboeʼon kon dagat*: nog in den ouden tijd (toen) werd iemand die weder zijn kind begeerde (om bloedschande mee te plegen), gewoonlijk in zee gegooid. *Naa in totajakonkoe*: dit is het, wat ik aldoor zoek. **Diaʼ-don im baragoenanja, dongka bidon ḷoḷoemboeʼon-makow*: het nut ervan is er niet meer, het is alleen maar geschikt om geheel weggegooid te worden. *Aka koema bo mojodoedoei in tosingogon kom posi-posibotak*: als het mocht zijn dat met elkaar overeenstemden de woorden die behooren gezegd te worden (de te uiten bedoelingen) van de verschillende zijden. **Singog inta nanion, deeman-biʼ tosingogon i intau noboendai*: de woorden die aldus zijn, zijn toch heusch geen woorden zooals ze gewoonlijk worden gesproken door een warhoofd. **Diaʼ-don noïtanob ko inia in dodoengoeʼonēā . . . . kinobalinganēā-don in totooḷoetonēā*: niet meer kwam haar in de gedachte hetgeen

naar gewoonte door haar gekookt moest worden (haar gewone kokerij).... heeft zij vergeten, hetgeen naar gewoonte door haar klaar gezet moest worden. *Lenso jojangkomon*: een doek die gewoonlijk in de hand wordt gehouden, of: in de hand behoort te worden gehouden. *Siningkoi oaboḷon*: garen dat steeds voor het weven wordt gebruikt, weefgaren. *Sim boeï*[5] *i lolimodon*: want (hij) is van een geslacht (waarvan de leden) herhaaldelijk worden vermoord (vanwege hun gedrag). *Boengai ing kapot in tosingkoion*: de katoenvruchten die worden geregeld voor het spinnen van draden gebruikt. *Oengkoe*[5] *inta dia*[5] *binoboḷan, popatoion im padoeri*: honden die geen (penning) om den hals hebben, worden steeds doodgeschoten door de pradjoerits. *Popatoion im pinggo*[5] *inta naa, si mododomok kom pipit*: het is behoorlijk dat deze kat gedood wordt, want zij vangt voortdurend kuikens (is een kuikenvangster). *Doee*[5] *kon sii*[5] *in daḷan, popoejoeton i mongongindalan*: de doerianvruchten aan den kant van den weg, die worden geregeld opgeraapt door degene die langs den weg gaan. *Intau ko ḷaig, mokokit angoion gogondokon i mononakow*: de menschen in de tuinhutten, de dieven komen (hen) steeds weer verschrikken. *Maḷoenang-ka i noïbog in sia, sing gogondokon monia patoion*: de reden dat hij heeft toegestemd (hun mederoover te worden, bijv.), is dat zij (hem) voortdurend dreigen te zullen dooden (als hij het niet doet). *Dika gogingoton i oengkoe*[5]*, simba*[5] *dia*[5] *in sia mopongaḷoet*: plaag den hond niet aldoor, opdat hij niet wordt aangezet (je) te bijten. *Maḷoena i mopokokorog, jo intau ing gogogoion-bi*[5]: de reden dat (zij) ijver toonen, (ligt hierin) dat het menschen zijn, die geregeld hongerig zijn (de honger drijft hen). *Ḷolioion in sia, aka toemakoi ko oeangga*: steeds heeft hij last van zeeziekte, als (hij) in een prauw gaat. *Bobitoeḷon*: vaak last van steenpuisten.

§ 226. o. Reduplicatie van met *-an* afgeleide woorden.

Daar *-an* steeds plaatsaanduidende kracht heeft, zie § 190, volgt hier uit, dat wanneer een met *-an* afgeleid woord wordt geredupliceerd, daardoor veelal te kennen gegeven: waar gewoonlijk wordt gedaan wat het grondwoord zegt, de gewone..... plaats, waarop, waarin, waarover in den regel wordt.....; is het grondwoord een zelfstandig n.w., dan moet meermalen vertaald worden: gewoonlijk of erg voorzien van....., in den regel behept met....., waar natuurlijk is....., ook: waar zooiets is als wat het grondwoord noemt; is het grondwoord een bijv.n.w., dan wordt door de redupl.

plus *-an* gezegd: het is zeer wenschelijk of behoorlijk dat een genoemd of bedoeld subject in den door het grondwoord aangeduiden toestand worde gebracht, het worde bijgebracht wat dit noemt. In sommige gevallen is een met *-an* afgeleid en geredupliceerd woord moeielijk anders te vertalen dan met een abstrakt zelfst.n.w.

Tosioegan: slaapplaats, de gewone slaapplaats, brits of ledikant. *Lolitoe'an*: waarop men gewoonlijk plaats neemt, de gewone zitplaats, bank, stoel. *Goendanan* (ook: *gogoendanan*): waarin wordt gewiegd, geschommeld, wieg, schommel. *Ooentapan*: waarin met den *ooentap*: zuiger, wordt gewerkt, blaasbalg. *Poparentaan*: waarover geregeerd wordt, gewoon bevolen te worden, onderdaan. *Ḷoḷodokan*: waarin men gewoon is de vingers te steken, vingerkommetje. *Dondoeja'an*: waarin men gewoon is te spugen, kwispedoor. *Dodiaan*: wat gewoonlijk wordt meegenomen (op reis), de gewone bagage. *Oagowan*: wat gewoonlijk wordt geroofd, buit. *Dodompa'an*: waar de vogels gewoon zijn neer te strijken. *Totondanan*: die in den regel te huren is, huurling.

Jo tosioegan i adi' i ated-ondan: en het bed van het kind (hier: bruidegom) worde toch gebracht. *Bo ki Mohinoe nomia-don ko ooendanan i adi'*: en M. heeft gemaakt een wieg voor het kind. *Jo noroemog-don in dodangoian*: toen is gebroken het bord waarin men gewoon is sago te bakken. *Noḷagoei-don i intau toea minaja' kon dodapoegane̅a̅*: gevlucht is die man, gaande naar zijn zoutbranderij. *Minaja' in sia in totapoean ing kapaḷ*: hij is gegaan naar de gewone ankerplaats der schepen. *Dika-pa sin deeman-bi' totaboean-naton i naa*: voorloopig mag het nog niet, want dit is heusch onze erfgrond niet. *Bo kadera boeḷawan ḷolitoe'an i adi' inta toea*: en een gouden stoel was de gewone zitplaats van dat kind. *Maja' monag, ḷolitoe'n sikajoe Patoali moena*: naar beneden gaande, (dan) zit er in den regel een antieke Patoali-doek. (Hier is sprake van een stapel bruidschat-goederen, die een voor een worden opgenoemd; het „naar beneden gaande" dus niet letterlijk op te vatten). *Pinoḷabot-don pinongiomonik i loemad in dodiaane̅a̅*: (hij) is met zijn gewone bagage den kortsten weg gegaan (hij) is er mee boven langs het tuindorp gegaan. *Kabaḷo inta dodatogan*: een paard dat gewoonlijk wordt bevracht, lastpaard. *Na'tongkai i loḷoeanan*: gelijk iets dat gewoonlijk geleend wordt, leengoed. *Adi' inta naa dia' totoroe'an, si motapoeḷ*: dit kind, daar behoef (ik) niet doorloopend boos op te zijn, want het is lief. *Bajongan in totondeagaan*: allen die in den stand der jonge dames bevestigd moeten worden, waarvoor de plechtigheid *monondeaga* nu

eenmaal wordt gehouden. ...... *noponingkoel-don in dodeangowan kom bajongan i intau inta tajoekan toea*: (de priester) heeft de spanlat (waarop hij gewoon is zijn vingers te spannen) doen aanraken al de menschen ten behoeve waarvan de plechtigheid *monajoek* moet plaats hebben. *Nobali'-don takit ooendaman*: (hij) is geworden een geest aan wien geregeld geofferd wordt.

Dia'-pa-bi' lalat iakoeoi inoendaman ko i Ponoe'-insingon: heusch nog nooit is geofferd aan P. ten behoeve van mij. *Toeang, kadera inta naa dia'-pa lalat ilolitoe'an-nami ata naa, intau moïntok*: heer (vorst), deze stoel is nog nimmer bezeten door ons, deze slaven, (die) kleine (geringe) menschen zijn. *Kabalonja dia'-pa lalat dinodatogan i mobogat*: zijn paard is nog nooit met iets bevracht geweest dat zwaar was.

Laig: tuinhut; *lolaigan*: zooiets als een tuinhut, een boschhut voor tijdelijk verblijf plus opengekapte omgeving. *Baloi ko lipoe' im pinomiadon lolaigan, dongka kobaja-baja'an*: het huis in het dorp, dat heb (je) tot een boschhut gemaakt, slechts nu en dan kom je er. *Toga'*: oerlamp, harsflambouw; *tòtoga'an*: een olielamp, zooiets als een *toga'*, of: waarin een soort *toga'* aanwezig is. *Boera'*: schuim; *boboera'an*: erg beschuimd, met schuim er op. *Jo ngioengēā im boboera'an-don*: en zijn neus die was met schuim bedekt, daar kwam voortdurend het schuim uit. *Boeboel*: haar van beesten, veeren, ook: haar op het lichaam, schaamhaar; *boboeboelan*: zwaar behaard op het lichaam, of: in den regel behaard. *Pogotēā i na' pogot i intau, tonga' awakēā im boboeboelan*: zijn gezicht, dat is als het gezicht van een mensch, maar zijn lichaam dat is geheel (zwaar) behaard. *Kita intau, ojoeon doman in totanda'an i mopoeja pinomaja' morondi'*: wij menschen, er zijn er die gewoonlijk een moedervlek hebben, die rood of zwart is. *Tongit*: stank. *Ijokkoe in dia'-bi' totongitan na' ijok-monimoe*: mijn oksels stinken niet voortdurend (zijn niet gewoon stank af te geven) zóoals jullie oksels.

Moolad: breed. *Dalan inta naa ooladan, si mokidit*: het is noodig (behoorlijk) dat verbreed wordt deze weg, want (hij) is smal. *Molongo'*: vet. *Aka ko inako', lolongo'an-pa in sapi inta nion, sin totoeoe moroetoek*: als (zij) van mij was, dan zou (ik) die koe eerst heel wat vetter laten worden, want (zij) is erg mager. *Molantoed*: hoog. *Jo lolantoedanpa-bi' i laig inta naa*: het is waarlijk wenschelijk nog wat hooger te maken deze tuinhut. *Moloben*: groot. *Manoek lolobenan-pa-bi' bo irata'*: de kip (die ik) warempel nog grooter

wilde laten worden (aan wie nog een behoorlijke dosis grootte had behooren te worden bijgebracht), die is geslacht.

Bobajowan: twist. *Totontoḷan*: ontevredenheid, kopperij. *Oïmpongan*: boosheid, negeering. *Oëmpongan*: schimpscheut, beleediging. *Oosilan*: hooghartige, onheusche behandeling. *Kokantangan*: verloving. *Totaliʼan*: bruidschatterij. *Totabian*: liefde. *Dodamean*: vrede.

HOOFDSTUK IV.

Telwoorden.

De telwoorden worden hier door ons verdeeld in: Hoofdtelwoorden, Hulp-, Rang-, Verzamelende-, Vermenigvuldigende-, Verdeelende-, Gebroken getallen en rekenkundige benamingen, Onbepaalde- en Vragende telwoorden.

§ 227. Hoofdtelwoorden.

1, *intaʼ* (*tongo, tobatoeʼ, mitaʼ*),
2, *doeaʼ* (*dojowaʼ, dorowaʼ, dejowaʼ*),
3, *toḷoeʼ*,
4, *opat*,
5, *lima*,
6, *onom*,
7, *pitoe*,
8, *oeaḷoe*,
9, *siow*,
10, *poeḷoeʼ*,
11, *mopoeḷoeʼ bo mitaʼ*,
12, *mopoeḷoeʼ bo dojowaʼ*,
13, *mopoeḷoeʼ bo toḷoeʼ*,
14, *mopoeḷoeʼ bo opat*,
15, *mopoeḷoeʼ bo lima*,
16, *mopoeḷoeʼ bo onom*,
17, *mopoeḷoeʼ bo pitoe*,
18, *mopoeḷoeʼ bo oeaḷoe*,

19, *mopoeḷoeʼ bo siow,*
20, *dojowa no poeḷoeʼ,*
21, *dojowa no poeḷoeʼ bo mitaʼ,*
22, *dojowa no poeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
23, *dojowa no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ,*
24, *dojowa no poeḷoeʼ bo opat,*
25, *dojowa no poeḷoeʼ bo lima,*
30, *toḷoe no poeḷoeʼ,*
31, *toḷoe no poeḷoeʼ bo mitaʼ,*
32, *toḷoe no poeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
33, *toḷoe no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ,*
40, *opat no poeḷoeʼ,*
41, *opat no poeḷoeʼ bo mitaʼ,*
42, *opat no poeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
43, *opat no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ,*
50, *lima no poeḷoeʼ,*
51, *lima no poeḷoeʼ bo mitaʼ,*
52, *lima no poeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
53, *lima no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ,*
60, *onom no poeḷoeʼ,*
64, *onom no poeḷoeʼ bo opat,*
70, *pitoe no poeḷoeʼ,*
75, *pitoe no poeḷoeʼ bo lima,*
80, *oaḷoe no poeḷoeʼ,*
86, *oaḷoe no poeḷoeʼ bo onom,*
90, *siow no poeḷoeʼ,*
97, *siow no poeḷoeʼ bo pitoe,*
100, *mogatoet,*
101, *mogatoet bo mitaʼ,*
102, *mogatoet bo dojowaʼ,*
103, *mogatoet bo toḷoeʼ,*
110, *mogatoet bo mopoeḷoeʼ,*
111, *mogatoet bo mopoeḷoeʼ bo mitaʼ,*
112, *mogatoet bo mopoeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
120, *mogatoet bo dojowa no poeḷoeʼ,*
130, *mogatoet bo toḷoe no poeḷoeʼ,*
140, *mogatoet bo opat no poeḷoeʼ,*
150, *mogatoet bo lima no poeḷoeʼ,*
155, *mogatoet bo lima no poeḷoeʼ bo lima,*
161, *mogatoet bo onom no poeḷoeʼ bo mitaʼ,*

172, *mogatoet bo pitoe no poeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
183, *mogatoet bo oeaḷoe no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ,*
194, *mogatoet bo siow no poeḷoeʼ bo opat,*
200, *dojowa no gatoet,*
201, *dojowa no gatoet bo mitaʼ,*
222, *dojowa no gatoet bo dojowa no poeḷoeʼ bo dojowaʼ,*
300, *toḷoe no gatoet,*
333, *toḷoe no gatoet bo toḷoe no poeḷoeʼ bo toḷoe,*
400, *opat no gatoet,*
500, *lima no gatoet,*
600, *onom no gatoet,*
700, *pitoe no gatoet,*
800, *oeaḷoe no gatoet,*
900, *siow no gatoet,*
999, *siow no gatoet bo siow no poeḷoeʼ bo siow,*
1000, *tongo riboe,*
1001, *tongo riboe bo mitaʼ,*
1100, *tongo riboe bo mogatoet,*
1500, *tongo riboe bo lima no gatoet,*
2000, *dojowa no riboe,*
3000, *toḷoe no riboe,*
3333, *toḷoe no riboe bo toḷoe no gatoet bo toḷoe no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ,*
4000, *opat no riboe,*
9999, *siow no riboe bo siow no gatoet bo siow no poeḷoeʼ bo siow,*
10000, *mopoeḷoeʼ no riboe, tongo raban,*
20000, *dojowa no raban,*
50000, *lima no raban,*
90000, *siow no raban,*
98765, *siow no raban bo oeaḷoe no riboe bo pitoe no gatoet bo onom no poeḷoeʼ bo lima,*
100000, *mogatoet no riboe, tongo maliong,*
543216, *lima no maliong bo opat no raban bo toḷoe no riboe bo dojowa no gatoet bo mopoeḷoeʼ bo onom,*
1000000, *tongo riboe no riboe, mopoeḷoeʼ no maliong,*
3000000, *toḷoe no poeḷoeʼ no maliong,*
4567893, *opat no poeḷoeʼ bo lima no maliong bo onom no raban bo pitoe no riboe bo oeaḷoe no gatoet bo siow no poeḷoeʼ bo toḷoeʼ.*

6666666, *onom no poeloe*' *bo onom no maliong bo onom no raban bo onom no riboe bo onom no gatoet bo onom no poeloe bo onom.*

Inta' beantwoordt geheel aan ons „één" bij het tellen, maar zoodra aan een tiental, honderdtal enz. „één" wordt toegevoegd, wordt van *inta*' geen gebruik meer gemaakt, doch van *mita*'. Zie 11, 21 enz.

Tongo wordt gebruikt bij maatwoorden of die als zoodanig dienst doen en duidt aan, dat bedoelde maat of hoeveelheid geheel of volledig is: één .... vol.

Tobatoe' geeft te kennen: één ding (mensch, dier, plant), één exemplaar, ook: een zekere, een ander, de eene, de andere. Daar *batoe*' als hulptelw. voorkomt, is het wel duidelijk, dat *to-* hier aan ons én beantwoordt en *batoe*' aan bijv.: exemplaar.

Doea' komt evenmin als *inta*' voor in verbinding met een tiental, honderdtal enz., daar in zulke gevallen *dojowa* (ook: *dorowa* en *dejowa*) gebruikelijk is. Ook zegt men niet bijv.: *intau doea*, maar: *intau dojowa* (*dorowa, dejowa*): twee menschen. Voor den verkorten vorm van *doea*, nl. *-da, -nda*, zie de Pers. v.n.w., o.a. *kitada, kaminda.*

Wat de hamzah (') van *doea*', *dojowa*' (*dorowa*', *dejowa*') en ook *toloe*' betreft, deze wordt alleen maar gehoord bij het tellen: 1, 2, 3, 12, 13, 22, 23 enz. Zoodra *dojowa* en *toloe* een ander woord bepalen, wordt geen hamzah meer gehoord, dus: *mopoeloe*' *bo dojowa*', 12, maar: *dojowa no poeloe*', twee tientallen, 20; *toloe*', 3, maar: *intau toloe*: drie menschen.

Het woordje *no* bij een veelvoud van een tiental, honderdtal enz. is weer te geven met ons: stuks, heele ...., volledige .... bijv.: *toloe no poeloe*': drie stuks of drie volledige tientallen; *opat no gatoet*: vier heele honderdtallen, vier hoopen van honderd. Ook bij andere, door een getal bepaalde, maatwoorden wordt dit *no* gebruikt (zie beneden). (Dit *no* is in beteekenis geheel gelijkwaardig aan het Tontemb. nga. Zie Sprkk. Tont. blz. 58, 115 v.v.).

Het *tongo maliong*: 100,000, is wel een verbastering van ons: één millioen, en toont tevens wel aan, dat men oorspronkelijk hier niet met dergelijke groote getallen rekende. Ook tegenwoordig is dit nog allesbehalve dagelijksch werk voor iedereen. De bovenstaande zeer groote getallen zijn dan ook vooral vermeld om te doen zien, dat ze in het Bol. M. kunnen worden overgezet.

Eenige voorbeelden van het gebruik van *tongo* en *no*.

In § 158 werden reeds enkele voorbeelden van het gebruik van *tongo* gegeven. We voegen daaraan hier de ondervolgende toe, die we zooveel mogelijk van *no*-voorbeelden vergezeld doen gaan, terwijl we ons tevens veroorloven eenige maatwoorden in te lasschen, waarbij een telwoord minder gebruikelijk is.

Soms wordt *tongo* wel verkort tot *to*: *to simpaḷ* voor *tongo simpaḷ*: één (oog, arm, been enz.; *simpaḷ* is hulptelw.); *to jopa* voor *tongo jopa*: één vademlengte. Is de eerste lettergreep van het gebruikte maatwoord *go*-, dan wordt *tongo* wel gehoord als *tong*: *tong gobii* voor *tongo gobii*: één nacht.

*Tongo logoe*ʾ: één vingerlid (dik, diep, lang); *dojowa no ḷogoe*ʾ: twee vingerleden dik enz.

Tongo ponangaḷ: één vingerlengte; *dojowa no ponangaḷ*: twee vingerlengte.

Tongo jangow: één span (lengte, lang), d.w.z. tusschen duim en middenvinger; *toḷoe no jangow*: drie span (lang).

Tongo sikoe, ook: *tongo tombikoe*: één ellebooglengte (van middenvinger tot elleboog); *opat no sikoe* (*tombikoe*): vier ellebooglengten.

Tongo totaang: één lengte van middenvinger tot tweeden schouder. *Lima no jopa*: vijf vademlengten.

Tongo ḷoliod, ḷoḷampang, ḷoḷandoek: één voet, voetstap, sprong (breed, ver).

Bij de volgende maten schijnt een telw. minder op zijn plaats te zijn: *dojot im boeok*: haarbreedte; *dopot in tondoïsik*: pinkbreedte; *dojot ing ki ina*ʾ *i lima*: moeder-van-de-handbreedte (duim-); *dojot in tononoejoe*ʾ: vingerbreedte (letterlijk: wijsvingerbreedte); *dojot im paḷad i lima* (*in siol*): handpalmbreedte (voetzoolbr.). *Baroengonmakow im batoe i jajoe*ʾ*nja*: een steenworp ver, (zoover als) wordt gegooid een steen is de afstand ervan. *Koeoekon in tantoeang i jajoe*ʾ*nja*: een schelproep ver, te beroepen met een schelp de afstand ervan. *Tongkana*ʾ *in tata*ʾ*an ing goerangēā* (*i mongoadi*ʾ) *i jajoe*ʾ*nja*: zoo ongeveer als wordt beroepen (in het bosch op de jacht) door een volwassene (door kinderen) is de afstand ervan.

*Tongo ḷondoe*ʾ *im patoeng*: één bamboegeledinglengte. *Londoe*ʾ wordt ook wel gebruikt voor vingerlid en in het algemeen voor „geleding".

Tongo bontang: één hekbamboelengte (het dunne boveneind is er dan afgeslagen); *toḷoe no bontang*: drie hekbamboelengten.

Tongo pāl: één paal (ruim 1½ K.M.) lengte. Tegenwoordig is het *kilo* (voor kilometer), *siow no kilo*: negen K.M. ver.

Voor „kabajalengte", „rivierbochtlengte", zie § 158.

Inhoudsmaten:

Tongo jojangkom: één handvol, het door de hand omslotene; *toloe no jojangkom*: drie handenvol. *Tongo totamad*: zooveel als in één opgehouden hand kan. *Tongo kokamol*: een volle greep, (het puilt tusschen de vingers uit, dus meer dan *jojangkom*).

Tongo popoejoet: zooveel als in één keer met de vingertoppen kan worden beet gepakt.

Tongo jojakoep (*rorakoep*): zooveel als men met beide handen in één keer kan omvatten; *lima no jojakoep*: vijf zulke hoeveelheden.

Tongo totopa': één hap, beet, één mondvol. *Tongo popoetok*: één mondvol (meer dan *totopa'*).

Tongo oeka': één kokosdopvol; *onom no oeka'*: zes kokosdoppenvol.

Tongo biko', koejon, kodapa, kompe', gantang, tandai poeot, batoeng, tampokan, kojang: één kleine kookpot (vol), kookpot, mandje, sirihmandje, mand, waterbamboe, palmwijnbamboe, rijstvat, groot rijstvat, zeer groot rijstvat.

Vlaktematen:

Voor eenige woorden, die een soort vlaktemaat te kennen geven, en voor de daarbij voorkomende afleiding met het suffix *-an*, zie § 158 en § 190.

Tijdmaten:

Tongo kokiap: één oogwenk. *Toloe no singgai*: drie dagen. *Lima no gobii*: vijf nachten. De woorden *singgai, gobii, boelan, tāong*, dag, nacht, maand, jaar, werden reeds vermeld in § 158. Voor de verschillende phasen der maan, zie vermenigvuldigende telw., § 231.

Tongo pajoi: één rijstjaar; *dojowa no pajoi*: twee rijstjaren. Daar men hier alleen droge rijstvelden kende en dus eens per jaar rijst plantte, is *pajoi* hier vrijwel gelijk te stellen met ons jaar, hoewel er tusschen planten en oogsten slechts 5—6 maanden verloopen. Wil men dan ook bepaald dezen termijn aanduiden, dan zegt men: *tongo tāong im pajoi*. De tijd, die verloopt tusschen het maisplanten heet dan: *tongo taong in toïgoe* (± 4 maanden). Volgens een bejaard zegsman kende men hier vroeger het woord *tāong*: jaar, nog niet. Of dit juist is en dit woord uit het Maleisch overgenomen zou zijn, wagen wij niet te beslissen.

Voor eenige andere tijdmaten, als: pruimtijd-duur, kooktijd-duur, zie beneden bij *Tobatoe*[3] en § 231.

Hier laten we nog eenige tijdsbepalingen volgen, die verschillende tijden van dag en nacht aanduiden:

Moniar im pomataan: het oosten begint te lichten.

Moboenanang: als het licht begint te worden; meer gebruikelijk: *moboena-boenanang*: zoo omstreeksk het aanbreken van den dag, nog heel vroeg, tot ± half zes.

Motona-tonawang (and. *motona-tonang*): even later dan ± half zes, de kippen gaan al van stok.

Doḷo-doḷom mododop: 's morgens heel vroeg, als het nog donkerig is, (de zon is er nog niet uit); *doḷo-doḷom-monik*: tot ± half zeven.

Momoeka[3] *in singgai*: de zon komt op, is aan het opkomen. (De volledige uitdrukking voor zon is *mata in singgai*).

Moniar in singgai: het eerste stralen der zon, de zon zelf is nog achter de bergen, of er nog niet geheel uit, maar haar stralen dringen reeds tusschen de bergtoppen door, tot ± half zeven.

Monindar in singgai: de zon schijnt, haar stralen dringen nu overal door, tot ± zeven uur.

Ai-monakod in singgai: de zon is al aan het klimmen, tot ± acht uur.

Mojoḷomboi-don im ponakodan in singgai: tot op de helft het klimmen der zon, ± negen uur. (*Ponakodan* ook: stijgplaats, stijgtijd). *Nojoḷomboi-don im ponakodan in singgai*: al reeds (goed) tot op de helft het klimmen der zon, negen uur of er even over (in geen geval meer voor negenen).

Noïlioe-don ko joḷomboinja im ponakodan in singgai: al tot over de helft ervan is de zon op (haar) stijgbaan gevorderd, ± 10 uur.

Mogajow-don mooetoe in singgai: het gaat naar het hoogste punt van de zon toe, ± elf uur.

Mooetoe in singgai: de zon komt in het zenith, bijna twaalf uur.

Nooetoe in singgai: de zon is in het zenith, twaalf uur.

Voor den warmsten tijd van den dag, van ± elf tot twee uur, wordt *motoen singgai* gebruikt, wat geen betrekking zou hebben op de plaats der zon, maar alleen op de warmte en het felle licht. Het wil ons voorkomen, dat deze uitdrukking echter niet anders is dan een samentrekking van *mooetoe in singgai*.

Nologit-don in singgai: de zon is al over het zenith heen, tot ± één uur.

Notansi[3] *in singgai*: de zon is (eeen weinig) schuin, tot ± half twee.

Ai-monilig in singgai: de zon begint al te dalen, tot bij drieën.

Mojolomboi-don im poniligan in singgai: tot op de helft het dalen der zon, ± drie uur. *Nojolomboi-don im poniligan in singgai*: al reeds (goed) tot op de helft het dalen der zon, het is wis en zeker al drie uur of er even over.

Noïlioe-don ko jolomboinja im poniligan in singgai: reeds tot over de helft ervan het dalen der zon (of: is de zon op haar daalbaan gevorderd), ± half vier.

Ain-doemajag in singgai: de zon wil al geel worden, even na vijf uur; *doemajag-don in singgai*: de zon is al aan het geel worden, dus even later dan *ain-doemajag*. Voor *doemajag-don in singgai* ook gehoord: *singgai im bolai*: tijd van den dag waarop de apen hun nachtleger gaan opzoeken.

Toemojop in singgai: de zon gaat onder; *sinoemojop-don in singgai*: de zon is al onder.

Mololaboeng: het is aan het avond-worden.

Motojontom: de kippen gaan op stok.

Dolom: avond, nacht.

Noonggot-don kom pinomojongkitan kon toga[1]: reeds lang (geleden) de tijd waarop is opgestoken de harslamp, ± zeven tot acht uur.

Ooloe in sioeg i adi[1]: als de kinderen in hun eersten, vasten slaap zijn (het eigenlijke begin v/d. slaap der kinderen) ± negen tot tien uur. *Ooloe in sioeg i itoi*: als de volwassenen in hun eersten slaap zijn, middernacht, tot ongeveer twee uur.

Pongantog in dolom: middernacht, het hart van den nacht. (*Antog*: kern).

Noïlioe-don kom pongantog in dolom: reeds voorbij middernacht, ± één tot twee uur. Voor deze zelfde tijdsaanduiding wordt ook gehoord: *Pongantog in dolom moroerang*: middernacht is (al) oud, of: aan het oudworden.

Komintan-don nokoekoe[1] *i manoek*: al één keer hebben gekraaid de hanen 3—4 uur; anderen: ± één uur. Eerstbed. rekenen het middernachtelijk gekraai niet mee.

Kodoea-don nokoedoe[1] *i manoek*: reeds twee keer hebben de hanen gekraaid, ± half vijf; anderen: ± half drie, half vier.

Kotoloe-don nokoekoe[1] *i manoek*: al driemaal hebben de hanen gekraaid, ± vijf uur; anderen: ± vier uur, half vijf.

Morogot ing koekoe[1] *i manoek*: het gekraai der hanen gaat onafgebroken door, de nieuwe dag is al aangebroken, even voor half zes.

Zij, die dicht bij het bosch wonen en met de vogelwereld zijn

vertrouwd, gebruiken voor het aanbreken van een nieuwen dag nog de volgende termen: *Ai-nongngoengkoeng*: de koengkoeng-vogel laat zich al hooren; *ai-mongngoeḷo-koeḷow*: de koeḷo--koeḷow-vogel laat zich hooren; *mongasisik*: de kasisik-vogel laat zich hooren.

Bovenstaand lijstje is niet volledig. Zoo hoort men bijv. ook voor het aanbreken van den dageraad: *momoekaʼ i aḷang* en *bagoe soeboe* (Arab. soeboeh: dageraad). En dan kan door het vervangen van *mo-* door *no-* en door gebruikmaking van *ai-*, *-don*, en *aindon* (zie Bijw. van tijd, § 252) nog de noodige nuanceering in vele van de reeds genoemde tijdsbepalingen worden aangebracht.

Eenige zinnen ter toelichting van *tobatoeʼ*.

Ojoeon im baḷoi tobatoeʼ, jo tongaʼ toḷoe i oïginja: er is een zeker huis, slechts drie zijn de palen ervan. (Een kookpot op de haardsteenen). *Koonggotēā degaʼ kinoloetoeʼan ing kaanon i intau tobatoeʼ*: de duur ervan is ongeveer de tijd waarin gaar kan worden het eten voor één persoon. *Ojoeon i intau tobatoeʼ*: er is een zeker iemand, er is iemand. In geheel dezelfde beteekenis wordt door anderen gebruikt: *Ojoeon (in) tobatoeʼ i intau*: er is één van de menschen, iemand die tot de menschen behoort. *Ojoeon i intau tobatoeʼ, domokon diaʼ motaau*: er is een zeker iemand, als men hem wil beetpakken kan het niet (niet mogelijk). (De wind). *Ojoeon in tobatoeʼ i intau, baḷoinja motajak kong kaanonēā*: er is een zeker iemand, zijn huis zoekt zijn eten. (Een spin). *Onda in tobatoeʼ?* waar is de ander? (De eene heb ik wel, maar waar is de andere?) *Tobatoeʼ ing ko naa, tobatoeʼ ing kon toea*: de eene die moet hier, de andere die moet daar. *Tobatoeʼ in diaʼ*: niet één is er, niemand is er. *Oempaka tobatoeʼ bo diaʼ*: zelfs één is er niet, ook niet één is er. *Tobatoeʼ-mai imoïkow nion*: de een of ander van jullie daar. (Voor den invloed van *-mai* op een telwoord, zie beneden).

Voor herhaling van *tobatoeʼ*, zie het laatste gedeelte van § 195.

Eenige zinnen ter toelichting van andere telwoorden.

Kabaḷo dojowa jo takoian i intau tobatoeʼ: twee paarden en (die) worden bestegen door één mensch. (Een paar schoenen). *Ojoeon in tabang dojowa* (and.: *dojowa tabang*), *aka sambokon ing ki togi tabang jo ḷoemebet*: er zijn twee vijvers, als de eigenaar van de vijvers wordt geslagen, stroomen ze over. (De twee oogen). *Dojowa im boeaʼ*,

kojogot maja[5] *jo lima i intau i motomoe*: twee van den stand der) freules, terwijl (zij) onderweg zijn worden zij door vijf (van het geslacht der) menschen afgehaald. (Het schoonmaken van den neus). Dit zelfde raadsel in anderen vorm: *Mamonag in dojowa, abatan i lima*: twee gaan naar beneden, (zij) worden beetgepakt door vijf. *Na*[5] *kobajong im babaan i intau dojowa*: gelijk de hoeveelheid van een rugvracht van twee menschen. *Dega*[5] *diaan (boeaton) i intau-mai toḷoe*: wellicht is het te brengen (op te lichten) door ongeveer drie man. *Dega*[5] *oegoeton in dojowa-mai ande-ka toḷoe-mai*: wellicht is (de paal) te sleepen door ongeveer twee of wel door ongeveer drie (man). *Ki inde*[5], *kon tompigēā opat im poejoengēā*: de moeder, aan haar kant (heeft zij) vier zijn de haarwrongen. (Een soort mandje). *Ojocon in tobatoe*[5] *i intau, pitoe i matanja*: er is iemand, zeven zijn zijn oogen. (Een fluit). *Toïgoe pitoe pinotaboed kom boeḷoed pitoe, pitoe-pa doman i agatēā*: zeven mais (korrels) zijn uitgestrooid over zeven bergen, ook zijn er nog zeven over (de rest ervan is ook nog zeven). (De zeven dagen der week). *Gakapon in toḷoe i lobenēā*: te omarmen door drie (man) de grootte ervan. *Nokirata*[5] *i manoek mopoeḷoe*[5]*-mai*: heeft laten slachten kippen ongeveer tien (of: ruim tien). *Mopoeḷoe*[5]*-mai bo lima i inogoinja*: ongeveer vijftien heeft hij er gegeven. *Manoekēā toea dega*[5] *dojowa-mai no poeḷoe*[5] *in toïna*: die zijne kippen wellicht zijn er ongeveer twintig hennen. *Inoekoer-monag im pajoinja, dega*[5] *mogatoed-mai*: zijn rijst is gemeten, ongeveer honderd (blik). *Toïgoenami kon tāōng inta naa siow-mai no riboe, ko imonia in tongo rabanmai*: onze mais in dit jaar (bedraagt) ongeveer negen duizend (kolven), bij hen is ongeveer tien duizend.

Bij bovenstaande telwoorden maakt *-mai* het getal wat vluchtig: zoo ongeveer, 't haalt wel ....., 't komt wel tot .....; vaak is het niet minder dan het genoemde getal, maar meer, en kan dan ook meermalen met „ruim" worden vertaald. Zie verder voor *-mai* § 251

De tot hiertoe gegeven voorbeelden mogen voldoende zijn om aan te toonen: 1e, dat de telwoorden zoowel bijvoegelijk als zelfstandig kunnen voorkomen; 2e, dat de gewoon bijvoegelijk gebruikte telw. achter het bepaalde woord worden geplaatst; 3e, dat de voor een substantief geplaatste telw. niet meer als bepalende, doch als bepaalde woorden zijn op te vatten, al moge in de praktijk het verschil door velen ook niet meer worden gevoeld (*Mopoejoet ko intau toḷoe*: drie menschen requireeren; *toḷoe i intau i nogoegoet kom baḷak toea*: drie (van het geslacht) der menschen (dus geen drie trekbeesten) die hebben dien balk gesleept).

Over de — waar mogelijk — genasaleerde *i*, die aanduidt dat het volgende substantief met het voorafgaande telwoord in betrekking staat, zie hierover Voornaamwoorden, § 245.

§ 228. Hulptelwoorden.

Hiervan noemen we:

Pangkoi: stam, oorsprong, begin. Dit wordt gebruikt voor boomen, boomstammen die nog in hun geheel zijn, enz. *Kajoe tongo pangkoi*: één boom. *Bango*^{5} *lima no pangkoi*: kokospalmen vijf stuks (stammen).

Boenga^{5}, gebruikt voor langwerpige voorwerpen als: bamboe, touw, rotan, visch, vinger enz. *Āog toloe no boenga*^{5}: bamboe drie stuks. *Sinsing opat no boenga*^{5}: slingerplanten (als touw gebruikt) vier stuks.

Batoe^{5} (zie ook *tobatoe*^{5}), gebruikt bij het tellen van dieren, vruchten, eieren. *Sapi onom no batoe*^{5}: runderen zes stuks. *Bango*^{5} *mopoeloe*^{5} *no batoe*^{5}: kokosnoten tien stuks. Daar *bango*^{5} zoowel voor kokospalm als kokosnoot wordt gebruikt, voorkomt *batoe*^{5} hier alle misverstand, daar dit aantoont, dat er slechts van vruchten sprake is. *Natoe siow no batoe*^{5}: eieren negen stuks. *Tompinit lima no batoe*^{5}: tompinit-vruchten vijf stuks.

Pata^{5} doet dienst bij het tellen van platte dingen als: matten, bladeren, stukken dakbedekking, geldstukken enz. *Bolad dojowa no pata*^{5}: matten twee stuks. *Daoenēā tonga*^{5} *tongo pata*^{5}: zijn bladeren (zijn in het geheel) slechts één blad. *Atop mogatoet no pata*^{5}: dakbedekking honderd stuks. *Pera tongo pata*^{5}: één guldenstuk.

Belang wordt gebruikt bij planken. *Dopi*^{5} *lima no belang*: planken vijf stuks.

Kajoe wordt gebezigd bij stukken goed, die nog in hun geheel zijn *Poesi*^{5} *tongo kajoe*: één stuk wit goed (volledig). *Kajoe* beteekent: boom, hout, maar het wil ons voorkomen, dat het hier gebruikte hulpwerkwoord kajoe uit het Maleisch is overgenomen.

Mata wordt gebruikt bij scherpe voorwerpen als: zwaarden, messen, naalden, lansen enz., soms ook wel voor ring, maar hiervoor is *siät* toch beter. *Soemala dojowa no mata*: zwaarden twee stuks. *Pitow opat no mata*: kapmessen vier stuks. *Dodagoem mopoeloe*^{5} *no mata*: naalden tien stuks. *Toengkoedon toloe no mata*: lansen drie stuks. *Bolioeng tongo mata*: één bijl.

Siät wordt gebruikt bij gebogen voorwerpen als: ring, rib, gespleten

rotan, bamboe. (*Mosiät*: rotansplijten). *Sising toḷoe no siät*: ringen drie stuks. *Toelan ing goetoek tongo siät*: één rib. *Pondot toḷoe no siät*: rotan drie stukken (gespleten). Daar rotan en bamboe in den regel in vieren worden gespleten, tenminste de pondot, die voor het aanhechten van dakbedekking moet dienen, beteekent *toḷoe no siät* hier tevens drie vierde deelen.

Simpaḷ wordt gebezigd bij oogen, ooren, handen, armen, beenen, pooten. *Mata tongo simpal*: één oog. *Bongoḷan dojowa no simpaḷ*: de twee ooren. *Dolo-doḷom sioḷēā opat no simpaḷ, motoensinggai dojowa no simpaḷ, ḷoḷaboeng toḷoe no simpaḷ*: 's morgens zijn beenen zijn vier stuks, 's middags twee stuks, 's avonds drie stuks. (Dit is een gedeelte van een raadsel, waarmee wordt gedoeld op den mensch, die als kind op handen en voeten kruipt en zich bij het oudworden met een stokje moet behelpen).

Politoe^{1} (*litoe*^{2}: zitten), hiermee worden geteld bolgewassen en planten die zich door haar wortelstok vermeerderen, dus gauw een heele verzameling vormen: uien, bamboestoelen, suikerriet-, kurkema-, gember-, planten enz. *Jantoena*^{1} *tongo politie*^{1}: één uienplant. *Āog mopoeḷoe*^{2} *no politoe*^{1}: bamboe tien stoelen.

Als hulptelw. fungeeren ook de vroeger vermelde woorden: *paanan, kawang, magakan, ḷontadan, aparan, bambanan* en de met *-an* samengestelde in § 158 en elders vermelde.

Topi^{2} gebruikt men bij het tellen van pisangtrossen, *simpoengoi* voor aartrossen, *simpoegoer* voor vruchttrossen, *ḷai* voor een tros vruchten van den kokos- en pinangpalm. *Tagin toḷoe no topi*^{2}: pisang drie trossen. *Pajoi pitoe no simpoengoi*: rijst zeven aartrossen. *Ḷantat lima no simpoegoer*: lansa-vruchten vijf trossen. *Bango*^{2} *tongo ḷai*: één tros kokosnoten.

Bogot: binden, doet dienst bij dingen die bij elkaar gebonden zijn. *Kajoe tongo bogot*: één bundel hout (takkenbos bijv.). *Pajoi tongo bogot*: één bos rijst.

Boejoen: oude pinangnoot, wordt gebruikt bij kluwens touw, garen. *Ḷoebid tongo boejoen*: één kluwen touw. *Siningkoi toḷoe no boejoen*: garen drie kluwen.

Boetoeḷ: knoopen, een knoop in touw of draad leggen, wordt gebruikt voor ingepakte arensuiker. *Goeḷa lima no boetoeḷ*: suiker vijf pak.

Pongko^{2}: in stukken hakken, wordt gebruikt bij palen, stijlen, stelen, een stuk touw, en in het algemeen voor dingen die een deel van iets uitmaken. Een paal, stijl, steel enz. ziet een Mongondower

dadelijk als deelen van een boomstam. *Oïgi mopoeloe*[3] *bo onom no pongko*[3]: huispalen zestien stuks. *Poeloe im pasol dojowa no pongko*[3]: graafwerktuigstelen twee stuks.

Poetol: breken, wordt ook voor stukken van iets gebruikt, maar voor kleinere dan bij *pongko*[3] en vooral bij afgebroken stukken. *Tatak*: afhakken, doorhakken, wordt weer bij voorkeur bij afgehakte stukken gebezigd. *Kajoe tongo poetol*: een (afgebroken) stuk hout. *Toïgoe tongo poetol*: een (van een kolf afgebroken) stuk mais. *Oeoi dojowa no tatak*: rotan twee afgehakte stukken.

Bonsig: breken, wordt ook voor afgebroken stukken gebruikt, maar dan van dingen die heel gemakkelijk te breken zijn, als bijv. gerookte visch, in een bamboe gepropte tabak, sagoe-koek enz. *Dinangoi tongo bonsig, (opat no bonsig)*: sagoe-koek één afgebroken stuk (vier afgebroken stukken).

Andere woorden waarmee deelen van iets worden geteld zijn: *silai*: deel, *ogai*: stuk, homp; *tambeng*: stuk, kluit; *ijat*: stukje, partje of mootje (van vruchten); *bisi*[3]: scheuren, afgescheurd stuk; *jabit*: gering deel van iets; *oegat*: spier, pees, voor deelen van een uienplant bijv., een deel van een *politoe*[3] (zie boven); *sinsing*: liaan, gebruikt voor het tellen van de strengen waaruit een touw bestaat; *ising*: voor een deel van een tros pinang-noten. *Dojowa no silai ko inia*: twee deelen voor hem. *Tapoe*[3] *tongo ogai*: één brok vleesch. *Boeta*[3] *tongo tambeng*: één kluit aarde. *Limoe*[3] *tongo ijat*: één partje sinaasappel. *Daing tongo bisi*[3]: één afgescheurd stuk sarong. Ook van een stuk sagoekoek wordt *bisi*[3] gebruikt, bijv.: *Dinangoi tongo bisi*[3] *kaanon i motoloeadi*[3], *dia*[3] *modait*: een afgerukt stuk sagoekoek wordt gegeten door ouders en kinderen (een heel gezin), het raakt niet op. (De tong). *Nogaat-don kon tongo jabit*: (hij) heeft ervan afgescheiden één klein stukje (van een stukje grond bijv.), het is o.z.t.z. niet de moeite waard er over te spreken. *Na*[3] *jantoena*[3] *tongo oegat*: gelijk een deel van een uienplant. Volgens sommigen bestaat een *oegat* ui uit eenige tegen elkaar aangelegen bolletjes, die door een gezamenlijk schilletje omgeven zijn, zoodat *tongo oegat* zoowel een deel van iets als een verzamelde eenheid vertegenwoordigt; volgens anderen is *tongo oegat* alleen maar één niet meer te deelen bolletje. In het juist gegeven spreekwoord treedt vooral de eenheid op den voorgrond, want dit doelt op elkaar zeer nastaande familieleden. De beteekenis van op-zich-zelf-een-geheel-vormend komt ook heel goed uit in: *pajoi tongo oegat*, rijst één korrel; *toïgoe tongo oegat*: één maiskorrel. *Jo dojowa-don no sinsing i nobontat*: al twee strengen

van het touw zijn gebroken. *Mama'-an tongo ising*: één deel van een tros pinangnoten.

Van de tot nu toe genoemde hulptelw., waarmee deelen van een geheel worden geteld, zijn de daardoor te kennen gegeven gedeelten even onbepaald als ons: brok, stuk, klomp, kluit enz. De volgende duiden meer begrensde deelen aan: *losi*: splijten, voor gespleten of gehalveerde dingen; *botak*: scheuren, eveneens voor gehalveerde dingen; *tangkoep*: bijpassende of bijbehoorende helft, wederhelft, gebruikt voor halve stukken arensuiker; *ogi'*, gebruikt voor een halve tros pisang; *silad* (*mosilad*: pinang splijten, *tosilad*: mes) gebruikt voor ¼ pinangnoot. Zie ook het bovengen. *siät*, gebruikt voor ¼ rotan. *Kajoe tongo losi*: één halve boom. *Bango' tongo losi*: één halve kokosnoot. *Tongo botak i jopa*: één helft van een vadem. *Tongo botak im pera*: de helft van een gulden, d.w.z. de waarde van f 0.50. Voor één halveguldenstuk wordt gehoord: *pera tongo botak*. *Goeḷa tongo tangkoep*: één half stuk suiker. (De arensuiker wordt bij het bereiden in kokosdoppen gegoten, waardoor men halfbol-vormige stukken krijgt, die op elkaar passen en waarvan er steeds twee tezamen in een blad worden gewikkeld om aldus bewaard of verkocht te worden). *Goela lima no tangkoep*: suiker vijf losse halve stukken. *Mama'an toḷoe no silad*: pinangnoot drie vierdepartjes. *Dongka tongo silad i mama'an ing kom botoetoekoe*: slechts ¼ pinangnoot (heb ik) in mijn tasch. Hier het één vierdepartje niet al te letterlijk nemen. Ook moeten we het één vierde pinangnoot niet als wiskunstig zuiver opvatten. Men is echter nu eenmaal gewoon een pinangnoot in vieren te snijden. *Tagin tongo ogi'*: pisang één halve tros.

Wel onnoodig te zeggen, dat het hier boven gegeven lijstje van hulptelwoorden allesbehalve volledig is. Er zijn nog allerlei woorden, die als zoodanig kunnen fungeeren, maar we meenen met de vermelde te mogen volstaan.

§ 229. Rangtelwoorden.

I.

Deze worden gevormd van de hoofdtelwoorden door een *i*-voorslag, welke — waar dit mogelijk is — door een nasaal wordt gevolgd. Deze *i*, die is weer te geven met ons „de" of „het" (zie ook Voorn.w. § 245), zal door ons met het grondwoord aaneen worden geschreven.

indoea: de tweede, *intoḷoe*: de derde, *inggopat*: de vierde, *ilima*:

de vijfde, *inggonom*: de zesde, *impitoe*: de zevende, *ioealoe*: de achtste, *insiow*: de negende, *impoeloe'*: de tiende.

(Voor de *ngg* van *inggopat* en *inggonom*, zie § 116, onder *1e*, § 126 en 157).

Wanneer deze rangtelw. zelfstandig worden gebruikt, wordt *-nja* of *-ēā* (bij gesloten eindlettergreep) dus achtergevoegd, dus: *indoeanja, intoloenja, inggopatēā*, enz.: de tweede (ervan), ook: een tweede, de derde (ervan), ook: ten derde, de vierde (ervan), ook: ten vierde, enz.

Voor „de (het) eerste" wordt niet den boven aangegeven regel gevolgd, daar hiervoor geheel andere woorden worden gebruikt, nl.: *inta doengkoel, doengkoelon, toïmbotoe'*. (Zie hetgeen Dr. N. Adriani opmerkt naar aanleiding van het Tontemb. katare, Sprkk. Tont. blz. 63).

Voor „elfde" wordt gehoord *imita'nja*; het tiental wordt dus weggelaten. Bij „twaalfde", „dertiende" enz. wordt gehandeld alsof met *imita'nja* een nieuwe reeks van 1—10 is geopend, en men hoort dus: *indoeanja, intoloenja* enz.

Ki ine inta doengkoel? Wie is de eerste? *Baloi doengkoelon nongko naa*: het eerste huis vanaf hier. *Goba' toïmbotoe'*: de eerste tuin, d.w.z. waar voor de eerste maal getuind wordt. *Indoeanja magi' ko nion, ki inta intoloenja monag*: de tweede kome hier, die de derde is ga naar beneden. *Ko indoea in dolom*: in den tweeden nacht. *Toloe i mobiag, inggopatēā i minatoi*: drie die leven, de vierde die is gestorven. *Ki ine inggopatēā inamoe toloe*? Wie zal de vierde van jullie drieën zijn? *Ko intoloe mongo inggopat ing gobii*: in den derden of vierden nacht.... *Opat no baloian in taliban, ilimanja ko limoeik im baloikoe*: vier huizen moet (je) voorbijgaan, het vijfde een beetje in het oosten dat is mijn huis. *Natoe i manoek lima, inggonomēā i natoe moloben*: vijf kippeneieren, het zesde dat is een groot ei (van moleo-vogel). *Onom im boboeta'an, im pitoenja i Mongondow*: zes dat zijn bijwoners, de zevende dat is een (echte) Mongondower. (*Intau boboeta'an* is eigenlijk een scheldnaam voor iemand, die gewoon is zijn gevoeg op de aarde te doen, en dus niet in de rivier, volgens Mong. gewoonte. *Boeta'*: grond, aarde). *Ioealoenja-pa in dia'*: de achtste is er nog niet. *Oealoe ing goerangēā, insiowēā i mongoadi'*: acht dat zijn bejaarden, de negende dat is een kind. *Onda impoeloe'nja*? Waar is de tiende? *Mopoeloe' i noalapkoe, imita'nja i nolagoei*: tien heb ik er gevangen, de elfde is ontvlucht. *Inggatoetēā*: de honderdste.

De rangtelw. worden ook als werkw. gebruikt, bijv. *Inggonom-ai*: maak het zes! maak de zes vol! *Impitoe-ai*: maak het zeven! (Je wilt zes geven, maak er zeven van!). Verder worden ze afgeleid met de verschillende vormen der *mog*-groep (zie § 42 v.v.): *mogindoea*: de tweede worden, op weg zijn om de tweede te worden; *nogindoea*: de tweede geworden; *Pinogindoea*: het tot tweede gemaakte, ten tweede, waarmee het tot tweede is gemaakt. Op dezelfde wijze kunnen ook *intoḷoe, inggopat* enz. worden afgeleid. (In de Meded. v/h Ned. Zend. Gen. 1911, blz. 112 wordt gezegd: *Mogi-* vormt rangtelwoorden. Door het bovenstaande zal wel duidelijk zijn, hoe dit moet worden verstaan). *I mogintoḷoe in singgai naa*: als het de derde dag wordt (gerekend vanaf) nu. *Noginggopat in singgai*: toen het de vierde dag was geworden. *Dika-pa ikow im pogindoeakoe kaanon*: laat jij maar niet tot tweede worden gemaakt door mij om te worden opgegeten (pas daar maar voor op!). *Oïgi inta pinogimpoeḷoe'*: de huispaal die tot tienden (huispaal) is gemaakt.

II.

Behalve *i*, vormt ook *ko-* rangtelwoorden. (In meerdere verwante talen geschiedt dit door *ka-*). Een met *ko-* gevormd rangtelwoord, hetwelk in den regel zelfstandig voorkomt, geeft verband of een soort eenheid te kennen met de vooraf genoemde dingen. *Kopitoe*: de zevende, wil bijv. vooral zeggen: die het zevental volmaakt, met de voorafgaande zes de eenheid „zeven" vormt. (Zie § 116, vooral onder 6e en de voorbeelden op blz. 432). Het verschil tusschen *ko-* en *i* is inzake vorming van rangtelw. o.i. dan ook vooral dit, dat door *ko-* een veel inniger verband met reeds genoemde dingen wordt uitgedrukt dan door *i*, welke laatste eigenlijk niet meer doet dan rang en volgorde aanwijzen. (Voor de aanwijzende kracht van *i* zie Voornaamw., § 245). *Ko-* geeft echter volstrekt niet allereerst te kennen, dat de vooraf genoemde of bedoelde dingen van dezelfde soort, familie of hoedanigheid zijn — hoewel dit niet uitgesloten is —, maar wel dat deze met het rangtelwoord een eenheid vormen, ze maken bijv. met elkaar het gezelschap uit, vormen tezamen één geschenk, één kudde enz.

Tobatoe' im pinotaba', kodoea' i sangadi: de een die is gestuurd, de tweede is het dorpshoofd, d.w.z.: in het geheel zijn er twee gegaan; de gezondene en het dorpshoofd vormen één gezelschap, één volledig tweetal. *Toḷoe no goba'an i inompat, koopat in toïmbotoe'*: drie stukken tuingrond die zijn beplant geweest, het vierde

wordt voor het eerst bewerkt. De vier stukken grond liggen vlak bij elkaar, vormen één complex gronden. *Opat i mobiag, kolima i minatoi*: vier die leven, de vijfde die is dood. Hier is sprake van leden van één huisgezin of bijv. van jongen uit één nest. Wordt inplaats van *kolima* het met *i* gevormde rangtelwoord *ilima* gelezen, dan is het verband met de voorafgaande vier veel losser. *Boetoeng-i-ata onom, kopitoe im pangkoinja*: zes borden (een soort), een zevende (ding) is het begin ervan (van dien stapel borden). Hier is sprake van een deel van den bruidschat. De zes borden worden dan op bijv. een antieken doek geplaatst en aldus gepresenteerd. De zeven dingen behooren dus bij elkaar, vormen één geschenk. *Onom in tontaga'nja, kopitoe in tonggina'nja*: zes zijn de traptreden ervan, de zevende is als-de-moeder ervan (nl. het sluitstuk, waaruit de zijkanten en de treden als 't ware voortkomen). Ook hier vormen de zeven dingen dus weer één geheel. (Voor *to-* zie § 126). *Pitoe im bobai, kowaḷoe i loḷaki*: (één gezelschap van acht) zeven vrouwen, de achtste is een man. *Oeaḷoe i moboboeboed, kosiow i mogogiboe*: acht die zaaien, de negende (van het clubje) die veegt de gaten dicht. *Siow (no pangkoi) im ponindogēā, kopoeloe' i nokoboeat*: negen (boomen, vooral sagoboomen worden hier bedoeld) die hebben een flinken stam (letterl.: waarmee ze staan) de tiende (van het groepje) die is pas met stamvorming begonnen (verheft zich pas).

Bij rangtelw. boven de tien wordt, evenals bij de met *i* afgeleide, het tiental weggelaten, dus voor „de elfde", „de twaalfde", „de dertiende" enz. hoort men: *komita', kodoea', kotoḷoe'*, enz. *Mopoeḷoe' i nogoegoet komita' i porobis*: tien die hebben gesleept, de elfde (van het clubje) was het tweede dorpshoofd. *Mopoeḷoe' bo mita' i mododok, kodoea' i mogogoeab*: elf die stampen, de twaalfde die zeeft (want). *Mopoeḷoe' bo dojowa i mokokali, kotoḷoe' i mandor*: twaalf die graven, de dertiende is de opzichter.

§ 230. Verzamelende telwoorden.

In de vorige § is gezegd, dat *ko-* bij rangtelw. o.m. duidt op een innig verband met de daaraan voorafgaande getallen. In nog sterkere mate bezit *to-* echter eenheid-te-kennen-gevende kracht. Zooals in § 126 onder 5e is opgemerkt, wil een gerdupliceerd met *to-* afgeleid telwoord zeggen, dat de genoemde hoeveelheid als een eenheid of verzameling van dezelfde dingen is gedacht, te vertalen met ons -tal, ook met: bij ---tallen. (Zie de voorbeelden in de zoo juist genoemde § en ook bijv. *totoemaboe*: de gezamenlijke *toemaboe*: rechthebbers

op erfgronden, aan het slot van § 223). Deze zelfde afleiding geeft echter ook te kennen: ieder een ---tal, of: iederen keer een ---tal. (Zie de boven geciteerde §). We kunnen dan ook zeggen, dat *to-* van geredupliceerde telwoorden zoowel verzamelende als verdeelende telwoorden vormt.

Een ander woord, hetwelk aanduidt dat de door het telwoord genoemde hoeveelheid bij elkaar behoort, is *taja* of *tara*, ook wel *tai*. (Zie hiervoor Pers. v.n.w. § 236). Ook het voorvoegsel *toko-* en de bij verwantschapsnamen voorkomende praefixen *toli-*, *toni-* en *toḷoe-* hebben „verzamelende" kracht, en in sommige gevallen ook het suffix *-an*. Zie hiervoor respectievelijk § 133, 139, 140, 141, en voor *-an* § 190 onder verzamelwoorden, blz. 237.

Behalve door bovengenoemde affixen, worden verzamelende telwoorden gevormd door volledige herhaling: *dojowa-dojowa*: twee aan twee, bij tweeën; *toḷoe-toḷoe*: drie aan drie, bij drieën; *opat-opat*: vier aan vier, bij vieren; *mopoeḷoe’-mopoeḷoe’*: bij tienen; *dojowa-dojowa no poeḷoe’*: bij twintigen; *mogatoet-mogatoet*: bij honderden. *Doit inta naa iapon-pa moena lima-lima no sen bo dongka silaion*: dit geld tel het eerst even vijf bij vijf cent en eerst dan worde het verdeeld. *Kon tongo lipoe’an mopoeḷoe’-mopoeḷoe’ i intau im pinoejoet maja’ in daḷan*: in één dorp bij tientallen worden de menschen opgecommandeerd om naar den weg te gaan. *Pajoi tongo goba’an, dia’ noonggot bo nodait, si noriboe-riboe im bongoḷo’ i modapoe’*: de rijst van een geheelen tuin, niet lang duurt het of die is op, want duizenden rijstdiertjes die eten (ze).

§ 231. Vermenigvuldigende telwoorden.

De vermenigvuldigende telwoorden worden gevormd van de hoofdgetallen door voorvoeging van *ko-*.

Voor „eenmaal" wordt echter niet gehoord *koïnta’*, maar *komintan*, hetwelk ook beteekent: eens, eens op een keer, alles, alles in eens, alles bij elkaar genomen.

Kodoea, kotoḷoe, koopat, kolima, koonom, kopitoe, kowaḷoe (*koḷaḷoe*), *kosiow, kopoeḷoe’*, tweemaal, driemaal, viermaal, vijfmaal, zesmaal, zevenmaal, achtmaal, negenmaal, tienmaal. (Wanneer *ko* voor *oeaḷoe* is gevoegd, wordt meer de w- dan de oe-klank gehoord, terwijl men van anderen weer een extra zware *l* te hooren krijgt). Bij voorvoeging van *ko-* voor getallen, die met *mo-* zijn gevormd, valt dit *mo-* weg, dus: *kopoeḷoe’ bo mita’*: elfmaal; *kopoeḷoe’ bo dojowa’*: twaalfmaal; *kogatoet bo toḷoe’*: honderd en driemaal;

kogatoet bo opat: honderd en viermaal. Bij een veelvoud van een tiental, honderdtal enz. wordt *ko-* zonder meer voorgevoegd: *kodojowa no poeloe'*: twintigmaal; *kodojowa no poeloe' bo lima*: 25-maal; *koopat no poeloe'*: 40-maal; *kowaloe no poeloe'*: 80-maal; *kotoloe no gatoet*: 300-maal; *kolima no gatoet bo onom no poeloe' bo pitoe*: 567-maal; *kolima no riboe*: 5000-maal.

Dega' kodoea-pa-mai pomama'an ing koonggotēā: ongeveer tweemaal een pruimtijd is de duur ervan. Ook: *Kodoea kinoloetoe'an im pomama' ing koonggotēā*: tweemaal den tijd waarin gaar wordt een pruim is de duur ervan. (Een tijdsduur van ± 20—30 minuten). *Pokiboekat kodoea kotoloe-mai*: er wordt verzocht (de deur) te openen twee of driemaal. *Kotoloe-don inatokan ing goba' inta naa*: al voor den derden keer is deze tuin bezaaid (met rijst). *Bo baloe'an kotoloe mongo kolima-mai*: en (zij) worden beschreeuwd (gelukgewenscht) driemaal of ongeveer vijfmaal. *Dega' kolima-mai mogogai bo modapot*: ongeveer vijf keeren rusten (onderweg) voor men er is. (Afstandsmaat). *Aindon kopoeloe' noïoeik in taba'*: reeds tienmaal is de afgezant naar het oosten geweest (gezonden).

Wil men te kennen geven: in het geheel éénmaal, tweemaal, driemaal, enz., dan bezigt men: *tokomintan, tokodoea, tokotoloe*, enz. Zie hiervoor § 133.

In § 227 werden vooral onder *tongo* de noodige maten en tijdsbepalingen genoemd. We willen daaraan hier nog de maanphasen toevoegen.

1. *Tabontasi* (and. *babontasi*) en *komintan ontong* worden gebruikt voor nieuwe maan; het eerste woord geeft te kennen, dat het nog niet zeker is of de nieuwe maan al dan niet te zien is; de tweede uitdrukking zegt: voor den eersten keer te zien.
2. *Kodoea ontong*: voor den tweeden keer te zien.
3. *Kotoloe ontong*: voor den derden keer te zien.
4. *Koopat ontong*: voor den vierden keer te zien.
5. *Kolima ontong*: voor den vijfden keer te zien.
6. *Linggama'*: haalt bijna het zenith, d.w.z. bij het ondergaan der zon; ook: *koonom ontong*: voor den zesden keer te zien. (Voor *li-* zie § 185).
7. *Ko oetoe*: in het zenith, d.w.z. bij het ondergaan der zon; ook: *kopi-oetoe ontong*: voor den zevenden keer te zien.

Wanneer men slechts te kennen wil geven, dat de maan wassend of stijgend is, dan dient hiervoor *boelan tajow*

moeik, maar hiermee is niet de phase van één bepaalden dag bedoeld.

8. *Komintan logit*: voor den eersten keer over het zenith heen, d.w.z. bij zonsondergang; ook: *kowaloe ontong*, and. *loengkan*.
9. *Kodoea logit*: voor den tweeden keer over het zenith heen; ook: *kosiow ontong*.
10. *Kotoloe logit*: voor den derden keer over het zenith heen.
11. *Koopat logit*: voor den vierden keer over het zenith heen.
12. *Singkod*: hiel, d.w.z. de maan komt in vorm overeen met het indruksel dat een hiel maakt. Ook: *kolima logit*. Er zijn er ook, die na den negenden dag, dus na *kosiow ontong*, het woord *singkod* al gebruiken. Zooals bij meer dingen heerscht ook inzake de namen der maanphasen niet altijd eenstemmigheid, vooral niet bij het jongere geslacht.
13. *Momia limboeng*: is aan het rond-worden; bij verkorting ook wel alleen *momia* gehoord. Ook: *koonom logit*.
14. *Limboeng*: cirkel, het door een cirkel omsloten vak; de maan is cirkelvormig. Ook: *kopitoe logit*.
15. *Toeloed*: wegduwen, een stomp geven, hier: volle maan. Het ondergaan der zon (in zee) stoot o. z. t. z. de maan er uit, valt samen met het opkomen der maan.
16. *Darag*, and. *dahag*: geel. De maan ziet er geel uit bij het opkomen. Anderen zeggen voor den eersten dag na volle maan: *lodok*: indompelen, d.w.z. de maan is nog in zee gedompeld als de zon ondergaat.

    De op *toeloed* en *darag* volgende dagen zijn gedeeltelijk verbodsdagen: men mag 'smorgens niets uit den tuin halen of daar rond loopen, laat staan planten.
17. *Komintan sindip*: voor den eersten keer donker.
18. *Kodoea sindip*: voor den tweeden keer donker.
19. *Kotoloe sindip*: voor den derden keer donker.
20. *Koopat sindip*: voor den vierden keer donker.
21. *Kolima sindip*: voor den vijfden keer donker.
22. *Koonom sindip*: voor den zesden keer donker. Ook: *linggama*[1]: haalt bijna het zenith, d.w.z. bij het opgaan der zon.
23. *Kopitoe sindip*: voor den zevenden keer donker. Ook: *Ko oetoe (im boelan)*: (de maan) is in het zenith, nl. bij zonsopgang.

    Wanneer men het slechts heeft over afnemende maan, dus niet één bepaalden dag op het oog heeft, dan spreekt

men van *boeḷan tajow moentag*, of: *boeḷan tajow matoi*, dalende maan, of: maan die op den dood afgaat, aan het sterven is.

24. *Kowaḷoe sindip*: voor den achtsten keer donker. Ook: *komintan ḷogit*, d.w.z. bij het opgaan der zon.
25. *Kosiow sindip*: voor den negenden keer donker. Ook: *kodoea ḷogit*. De dagen, volgende op *kotoḷoe sindip*, *kopitoe sindip* en *kosiow sindip* zijn uitgekozen plantdagen, ook voor rijst en mais.
26. *Kopoeḷoe' sindip*: voor den tienden keer donker. Ook: *kotoḷoe ḷogit*.
27. *Kopoeḷoe' bo mita' sindip*: voor den elfden keer donker. Ook: *koopat logit*: voor den vierden keer over het zenith heen.
28. *Tandai*: waterbamboe, d.w.z. de maan staat ongeveer een waterbamboehoogte van den horizon bij het aanbreken van den dag. Ook: *kopoeḷoe' bo dojowa sindip*, en *kolima ḷogit*.
29. *Ḷodok*: indompelen, d.w.z. bij het aanbreken van den dag is de maan nog in zee gedompeld, (komt er slechts even voor de zon uit).
30. *Kopatoi*: dood! Niets meer van de maan te zien. De dagen na *ḷodok* en *kopatoi* hebben weer hun verbodsbepalingen.

Wel onnoodig te zeggen, dat aan bovengen. woorden en uitdrukkingen het woord *boeḷan*: maan, of: *in boeḷan* kan worden toegevoegd, maar noodig is dit niet.

Vermenigvuldigen.

Wanneer men een getal wil vermenigvuldigen, dan kan dit niet zonder meer achter den vermenigvuldiger geplaatst worden. In dit geval toch heeft de Mongondower er behoefte aan te kennen te geven, dat het te vermenigvuldigen getal een bij elkaar behoorende hoeveelheid is, of liever: hij ziet in gedachten geen getal, maar een hoopje van een bepaalde hoeveelheid voor zich, hetwelk zoo of zooveel-maal moet worden genomen. En deze verzamelde eenheid drukt hij uit door voorvoeging van *to-*, terwijl het herhaaldelijk of iederen keer nemen van de bedoelde hoeveelheid wordt te kennen gegeven door reduplicatie van het telwoord. Ons begrip van bijv. 2 × 3 wordt dus weergegeven met *kodoea tototoḷoe*: tweemaal iederen keer een hoopje van drie (nemen, neerleggen enz.), terwijl iederen keer drie tegelijk, drie

in eens of een drietal. Daar deze vorm ook reeds werd besproken bij het prefix *to-* in § 126 onder *5e*, zullen we hier verder slechts met eenige voorbelden volstaan.

Kodoea toemongobatoe[3]: tweemaal iederen keer één. Als men bijv. eenige jongens uit een voorraad vruchten een keus wil laten doen en ieder tweemaal een beurt wil geven, maar niet toestaat dat er meer dan één per keer wordt genomen, dan is deze uitdrukking op haar plaats, die tevens heel goed dienst kan doen voor ons 2 × 1.

Kodoea tododojowa (*tododejowa*): tweemaal iederen keer een tweetal, 2 × 2.

Kodoea togogopat: tweemaal iederen keer een viertal, 2 × 4.

Kodoea tololima: tweemaal iederen keer een vijftal, 2 × 5.

Kodoea togogonom: tweemaal iederen keer een zestal, 2 × 6.

Kotoḷoe topopitoe: driemaal iederen keer een zevental, 3 × 7.

Koopat towowaḷoe (*toḷoḷaḷoe*): viermaal iederen keer een achttal, 4 × 8.

Kolima tososiow: vijfmaal iederen keer een negental, 5 × 9.

Koonom topopoeḷoe[5]: zesmaal iederen keer een tiental, 6 × 10.

Kopitoe topopoeḷoe[5] *bo mita*[5]: zevenmaal iederen keer een elftal, 7 × 11.

Kowaḷoe (*koḷaḷoe*) *topopoeloe*[5] *bo dojowa*[3]: achtmaal iederen keer een twaalftal, 8 × 12.

Kosiow topopoeḷoe[5] *bo toḷoe*[5]: negenmaal iederen keer een dertiental, 9 × 13.

Kopoeḷoe[5] *togopopat*: tienmaal iederen keer een viertal, 10 × 4.

Wanneer de vermenigvuldiger een getal boven de tien is, dan wordt *ko-* door velen niet meer gebruikt en slechts het gewone getal zonder meer gebezigd, dus:

Mopoeḷoe[5] *bo mita*[3] *topopoeḷoe*[5] *bo dojowa*[3]: elfmaal iederen keer een twaalftal, 11 × 12. *Mopoeḷoe*[5] *bo lima topopoeḷoe*[5] *bo lima*: vijftienmaal iederen keer een vijftiental, 15 × 15. *Dojowa no poeḷoe*[5] *tododojowa no poeḷoe*[5] *bo lima*: twintigmaal iederen keer een vijf en twintigtal, 20 × 25. *Toḷoe no poeḷoe*[5] *togogopat no poeḷoe*[5]: dertigmaal iederen keer een veertigtal, 30 × 40. *Mogatoet tododojowa no gatoet*: honderdmaal iederen keer een tweehonderdtal, 100 × 200.

Daar anderen in de juist genoemde en dergelijke gevallen wèl een met *ko-* afgeleide vermenigvuldiger gebruiken, is het niet bezigen van *ko-* w.s. aan een soort slordigheid te wijten. Wanneer men toch wil zeggen, dat iets bijv. vijftien-, dertig- of honderdmaal gebeurt,

dan hoort men algemeen: *kopoeloe' bo lima, kotoloe no poeloe', kogatoet.*

Voor 1000 wordt steeds *tongo riboe* gehoord, en wanneer dit getal bijv. met vier wordt vermenigvuldigd, dan wordt het niet als de andere telw. gereduplіceerd, maar krijgt *-oem-* ingevoegd, dus: *koopat toemongo riboe*: viermaal iederen keer één duizend, of: viermaal voor ieder één duizend. (Zie boven *kodoea toemongobatoe'* en ook § 176).

§ 232. Verdeelende telwoorden.

Zooals reeds in § 230 bij de verzamelende telwoorden is gezegd, en uit de voorbeelden van de vermenigvuldigende telw. in de vorige § voldoende is gebleken, worden — met uitzondering van „één" — ook de verdeelende telwoorden gevormd door reduplicatie en voorvoeging van het praefix *to-*. *Tololima* bijv. kan zoowel beteekenen: iederen keer een vijftal, als: voor ieder vijf. Daar nu van dezen vorm de noodige voorbeelden zijn gegeven in de onmiddellijk hieraan voorafgaande § en ook in § 126, onder *5e*, wordt hier met de volgende volstaan.

Toemokomintan: allemaal één keer, of: iederen keer één. *Baja'anmonimoe gama'an toemokomintan-makow*: ga jullie ervan halen ieder één keer in het geheel. (Het begrip „in het geheel" wordt hier door *makow* uitgedrukt). *Silaion toemongo-batoe'-makow ko imonimoe*: verdeel het, voor ieder van jullie in het geheel één exemplaar (ieder niet meer dan één). *Mopojodondon in doit toemongo-botak*: verzamel geld bij elkaar, van ieder één halven gulden. (Voor *toemongo* zie verder § 176, onder 2e).

Batooe-batoe'on: één voor één. *Batoe-batoe'on laboe'on, simba' dia' moïraboen*: gooi ze één voor één naar beneden, opdat ze niet (door elkaar of: alle kanten heen) komen te stuiven (wegvliegen). *Noïbaja'-mai binatoe-batoe' kinoeoek*: toen (zij) aangekomen waren, werden (zij) één voor één geroepen.

Modia ko ōōg, tododojowa-makow no boenga' ko imonimoe: bamboe brengen (d.w.z. er moet bamboe worden gebracht), ieder van jullie twee stuks in het geheel. *Modoeloe'-pa imoïkow ko inako' tototoloe no singgai*: toe helpen jullie mij ieder drie dagen. *Laboe'an in tololima im boentel inta naa, dika laboe'an in towowaloe, sin dia' mongabit*: zaai in ieder van deze plantgaten vijf (korrels), doe er geen acht in, want dan dragen ze geen vrucht. *Mobogoi im pajoi imoïkow togogonom no belek kom bobato*: jullie moet rijst geven aan

het dorpshoofd ieder zes blik. *Bogat baḷoen-nami topopitoe no oekaʼ*: onze teerkost-rijst is voor ieder zeven kokosdoppen (vol). *Pinongko-pongkoʼ togogopat no jopa i loebid inta naa*: dit touw is geheel in stukken gehakt, in stukken van ieder vier vadem lang. *Nopotoeot imosia im bangoʼ tososiow no pikoeḷ*: zij hebben (gedroogde) kokosnoot ingeleverd, ieder negen pikoel. *Sadakaan imosia in topopoeḷoeʼ no sen*: geeft hun een aalmoes, ieder tien cent. *Degaʼ togogatoet-mai no boengaʼ inogoi ko i sangadi*: ongeveer honderd kolven (mais) heeft ieder gegeven aan het dorpshoofd. *Aindon sinilai tododojowa no gatoet no meter ko lipoe-lipoeʼ anēā in daḷan inta toea*: reeds verdeeld is die weg over de verschillende dorpen, ieder tweehonderd meter (d.w.z. ieder dorp heeft 200 M. voor zijn rekening). *Toemongo riboe no pikoeḷ in datogon ing kapaḷ tobatoeʼ*: één schip kan iederen keer met duizend pikoel bevracht worden.

§ 233. Gebroken getallen en eenige rekenkundige termen.

Voor zoover ons bekend, beschikt het Mongondowsch niet over een gebroken-getallen-vormer. Wel heeft men woorden voor „helft" en voor een stuk of deel van iets — zie o.a. hulptelw., § 228 —, maar in het algemeen moet men zich voor gebroken getallen behelpen met omschrijvingen en gebruik maken van woorden die „scheuren", „splijten", „deelen" enz. beteekenen. *Botak* bijv. beteekent: scheuren (door droogte vooral) van bijv. een waterbamboe, den grond enz. Daar nu een bamboe gemakkelijk in tweeën scheurt, heeft dit er w. s. wel toe mede gewerkt om *tongo botak* de beteekenis te doen krijgen van: één helft, hoewel het eigenlijk niet anders zegt dan: één afgescheurd stuk. In het laatste gedeelte van § 228 is gezegd, dat voor één halveguldenstuk wordt gehoord: *pera tongo botak*. Het is echter wel onnoodig op te merken, dat *tongo botak* volstrekt niet altijd zulk een nauwkeurig afgepaste helft vertegenwoordigt, in den regel het begrip „helft" zeer ruim moet worden genomen. Zoo ook bij de andere in het laatste gedeelte van § 228 genoemde uitdrukkingen voor „helft": *tongo ḷosi* (*ḷosi*: in tweeën splijten, klieven), *tongo tangkoep, tongo ogiʼ*.

Tondoeanja: een helft ervan, de helft, eigenlijk: wat ongeveer de helft is, wat na het in tweeën deelen ontstaat. Dezelfde beteekenis heeft ook *tombotakēā*. (Voor *to-* zie § 126 v.v.). Door nu deze twee uitdrukkingen te verbinden, dus door *tondoea in tombotakēā*: een helft van de helft, geeft men iets te kennen, wat vrijwel beantwoordt aan ons: één vierde.

Bij de hulptelw. is vermeld, dat *siät* een vierde deel van een gespleten rotan of bamboe, en *silad* een vierde deel van een pinangnoot aanduidt. *Tongo siät* en *tongo silad* beteekenen dus ook: één vierde, maar dit is alleen gebruikelijk bij rotan en bamboe (*mosiät*: bamboe-, rotansplijten (in vieren) en pinangnoten (*mosilad*: pinangnoot-splijten (in vieren), daar deze dingen nu eenmaal gewoonlijk in vieren worden gespleten.

Verder wordt om deelen van een geheel aan te duiden, vooral gebruik gemaakt van *silai*: deelen, verdeelen, welk woord dan gevolgd wordt door een telwoord en een nadere bepaling. Met behulp van zulk een omschrijving is het aantal te vormen breuken eigenlijk onbegrensd. We vermelden slechts de volgende: *Tobatoe' bo silaion in dojowa, jo tongo silai ing ko inimoe*: één geheel worde verdeeld in tweeën, en dan is één deel (de helft) voor jou. *Aka silaion toḷoe, tongo silai i loemondoet*: als (hier: de te veld staande rijst) wordt verdeeld in drieën, één deel (dus: één derde) dat loopt al uit (begint al aren te krijgen). *Aka sinilai opat, jo tongo silai ing ko inia*: als het is verdeeld in vieren, dan is één deel (dus één vierde) voor hem. *Aka sinilai mopoeḷoe' bo lima, jo tongo silai inggama'anmoe*: als het is verdeeld in vijftien deelen, dan mag jij één deel (dus: één vijftiende) wegnemen. Voor ons: één worde gedeeld door twee, drie, vier, vijf enz. kan heel goed dienst doen: *tobatoe' silaion dojowa, toḷoe, opat, lima* enz.

Wanneer er sprake is van het verdeelen van bijv. een partij gevangen visch, dan wordt *bobat* gebruikt: *Aka binobat lima, jo tongo bobat ing ko inia*: als het is verdeeld in vijven, dan is één deel voor hem.

Bovenvermelde uitdrukkingen zijn voldoende duidelijk om weer te geven wat in het dagelijksche leven onder ½, ⅓, ¼ enz. wordt verstaan, maar ze zijn wel wat omslachtig. Allicht mede hierom nemen zij, die schoolonderwijs hebben genoten, voor breuken in den regel hun toevlucht tot het Maleisch. Ook verder bij de rekenkunde laat men het Maleisch soms maar al te vaak dienst doen, meermalen met voorbijgaan van zeer goed bruikbare eigen woorden, waarvan we hier noemen:

Mogiap: tellen, rekenen (voor „rekenen" ook geregeld gehoord het wel uit het Hollandsch overgenomen *moreken*g).

Moginta': tellen, maar minder algemeen gebruikelijk dan *mogiap*.

Modoegang, doegangan, bijdoen, aan toevoegen, dus ook: optellen.

Gaatan: ervan afscheiden, scheiden, heel goed voor ons: aftrekken.

Gama'an: afnemen, ervan wegnemen, dus ook: aftrekken.

Inggama'an: ervan wegdoen, eraf of eruit halen (iets wat er niet behoort te zijn), dus ook: aftrekken.

Silaion: het worde verdeeld, gedeeld; ook: *bobaton*. (Zie boven).

Een woord, dat geheel beantwoordt aan ons „vermenigvuldigen", kan ik nog niet aanwijzen, maar dit is ook minder noodig, want voor het vermenigvuldigen zelf beschikt de Mongondower over vormen, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten. Zie hiervoor § 231, onder Vermenigvuldigen, terwijl ook beneden nog een enkel voorbeeld zal worden gegeven.

Maja' mogiap kom pangkoi im bango': ga de kokosboomen tellen. *Dikadon mogiap-* (*moginta'-*) *mai*: tel maar niet meer (sla er maar een slag in, bijv.).

Lima bo doegangan in toḷoe, mobali' (ook: *nobali'*) *oeaḷoe*: vijf, als er wordt bijgedaan drie, dan wordt het (is geworden) acht, 5 + 3 = 8. In den verleden tijd gesproken, luidt deze uitdrukking: *Lima bo dinoegangan in toḷoe, nobali' oeaḷoe. Mopoeḷoe' bo dojowa bo doegangan im pitoe, mobali' mopoeḷoe' bo siow*: twaalf, als er wordt bijgedaan zeven, dan wordt het negentien, 12 + 7 = 19.

Siow bo gaatan i opat (and. *ko opat*), *dongka lima* (*i agatēā*): negen, als daarvan worden afgescheiden vier, slechts vijf (de rest ervan), 9 — 4 = 5. Voor ditzelfde kan men ook zeggen: *Siow bo gama'an i opat, dongka lima*, en: *Siow inggama'an i opat, dongka lima*. (Het *i agatēā* wordt in den regel weggelaten). *Mopoeḷoe' bo pitoe bo gaatan in toḷoe* (and. *kon toḷoe*), *dongka mopoeḷoe' bo opat*: zeventien, als daarvan worden afgescheiden drie, slechts veertien, 17 — 3 = 14. *Dojowa no poeḷoe' bo lima ininggama'an* (of: *aingginama'*) *i lima, dongka dojowa no poeḷoe'*: vijf en twintig, daarvan zijn er opgeruimd (of: weggenomen) vijf, slechts twintig (bedraagt de rest) 25 — 5 = 20.

Oeaḷoe bo silaion in dojowa, mokodoengkoeḷ opat: acht, als het wordt gedeeld door twee, verkrijgt men vier, 8 : 2 = 4. *Mopoeḷoe' bo dojowa' bo silaion i opat mokodoengkoeḷ toḷoe*: twaalf, als het wordt gedeeld door vier, verkrijgt men drie, 12 : 4 = 3. *Toḷoe no poeḷoe' bo lima bo silaion im pitoe, mokodoengkoeḷ lima*: vijf en dertig, als het wordt gedeeld door zeven, verkrijgt men vijf, 35 : 7 = 5.

Kotoḷoe topopitoe mobali' (ook: *nobali'*) *dojowa no poeḷoe' bo mita'*: driemaal iederen keer een zevental wordt (is geworden) één en twintig, 3 × 7 = 21. *Kopitoe towowaḷoe mobali' lima no poeḷoe' bo onom*: zevenmaal iederen keer een achttal wordt zes en vijftig,

7 × 8 = 56. *Kosiow totosiow* (*tososiow*) *mobali*' *ocaloe no pocloe*' *bo mita*' : negenmaal iederen keer een negental wordt een en tachtig, 9 × 9 = 81.

§ 234. Onbepaalde telwoorden.

Komintan : alles, alles bij elkaar, alles in eens, allen. *Intau komintan* : alle menschen; *komintan intau*: allen zijn menschen, allen die tot de menschen behooren, alle menschen. *Tongo lipoe*'*an komintan bongol*: één dorp vol, allen zijn doof. *Ko liboenja komintan tomak*: rondom zijn het allemaal (is alles) scherpe bamboe's (om dieren mee te vangen). *Jo komintan lagapan moboedo*' *i mamangoi doemompa*' *kong kajoe inta toca*: en alle witte vogels die komen neerstrijken op dien boom. Voor *komi-komintan*, zie § 195.

Minta staat in beteekenis dicht bij *komintan*, maar is minder krachtig. Waar dit laatste o. z. t. z. alles of iedereen insluit, daar laat *minta* uitzondering toe. Als bijv. wordt gezegd: *Dona*'*-ai ko nion imosia komintan*: laat ze allemaal hier blijven, dan mag er niemand weggaan; maar bij: *Dona*'*-ai minta ko nion imosia*: laat ze allemaal (de heele massa) hier blijven, dan zijn er w.s. wel eenigen die toch weggaan. *Nion komintan ing ki adi*'*-koe*: dit zijn allemaal mijn (eigen) kinderen (niemand uitgesloten). *Nion minta ing ki adi*'*koe*: dit zijn — bijwijze van spreken — allemaal mijn kinderen, een groot deel is echt van mij en de anderen zijn van familieleden. *Nongonoe si nokoekoe-koekoeian-bi*' *minta i intau*? wat is er toch dat alle menschen op een drafje loopen (te hoop loopen)? Ook hier „alle" niet al te letterlijk nemen; het is niet uitgesloten dat enkelen kalm hun weg vervolgen, maar de groote hoop is in bijzondere actie door het een of ander. *Minta* komt ook voor in verbinding met *komintan* en versterkt dan de beteekenis van dit laatste woord. *Komintan minta nodia ko oeoi*: allemaal, niet één uitgezonderd, brengen rotan mee. Over het voorkomen van *minta* bij *bajongan*, zie beneden, en voor de beteekenis van *minta* bij herhaalde personeel. v.n.w., zie § 240.

Bajongan (*barongan*) beteekent ook: allemaal, de heele massa, waar veel (alles, allen) tezamen is (*mobajong*: veel). *Bajongan i lagapan kon doenia naa*: al de vogels op deze wereld. *Bajongan-monia*: zij allemaal. *Bajongan inta inontongēā*: alles wat hij heeft gezien. *Bajongan i onoe-don*: alles, wat ook. *Minaja*'*-don minta im bajongan i intau toca*: toen zijn gegaan al die menschen (de heele verzameling, niet één bleef achter). *Mongāōt kom bajongan minta i inoe-don*: alles

en alles, wat ook, leeghalen. Ook van *bajongan* versterkt *minta* de beteekenis.

Palot is eveneens met alle, geheel, te vertalen. *Palot i lolaki*: alle mannen. *Palot i togi gadi*³: alle ouders. *Jo nosipoen kom palot-den ing ginaloem moäbol*: en toen hebben (zij) verzameld de geheele naaste familie.

Modait is ook vaak met geheel, gansch, allemaal, weer te geven. (Als werkwoord beteekent het: opmaker, opraken, afmaken). *Indoian i modait ontongon, tonga*³ *iapon dia*³ *koïapan*: (als) er naar wordt gekeken het is geheel te zien, maar (als men) het wil tellen, het is niet te tellen. *Jo bajongan im bongolo*³ *modait mamangoi modapoe*³: alle rijstdiefjes, allemaal komen eten. *Nodait-monia dinomok i manoekkoe*: al mijn kippen hebben zij gevangen. (Het pers. v.n.w. *-monia* behoort bij *dinomok*, maar *modait* is een van de woorden die de eigenschap hebben het gewoonlijk aan het werkwoord gehechte pers. v.n.w. tot zich te trekken. Zie Pers. v.n.w. § 239).

*Gigi*³: geheel, nagenoeg geheel, bijna heelemaal, beteekent ook: alles, allen, of liever: nagenoeg alles, bijkans allen. *Kai n gigi*³ *pinongandoepan i intau*: men zegt: bijna alles is bezet door de menschen. *Bajongan in tooloetēā, gigi*³ *nion nooeka-oekat*: alles wat er voor noodig is (voor een feest bijv.), zoo goed als alles staat hier al. *Mosia, gigi*³*-pa doī*³ *moboei*: zij, bijkans allen willen nog niet terugkeeren. *Ilibo*³*an-mai, gigi*³*-pa moïbog*: toen (zij) waren gevraagd, wilden ongeveer allen (praktisch gesproken: allen). *Gigi*³ *minta mongoädi*³ *intoea ko laig*: het zijn daar in de tuinhut bijkans allemaal kinderen.

Moeloi, pomoeloi, potomboeloi, beantwoorden aan ons: iederen (keer, dag). *Moeloi in singgai*, of: *pomoeloi in singgai*: iederen dag, dagelijks, gewoonlijk (het kan wel eens een dag missen, maar dit is dan een uitzondering). *Moeloi-bi*³ *in singgai i moïtalib*: iederen dag toch komt (hij) voorbij. *Pomoeloi ing kotalibankoe im pokoeoekanēā*: iederen keer dat ik voorbij kom word (ik) door hem nageschreeuwd. *Potomboeloi in singgai* beteekent ook: iederen dag, maar hierin ligt tevens opgesloten, dat iedere dag met het een of ander gepaard gaat, bijv. *Potomboeloi in singgai monginoem ko oendam*: iedere dag ga gepaard met het drinken van medicijn. (Voor *potomboeloi* zie § 150, *boeloi* beteekent ook: echtgenoot(e)).

*Tobatoe*³*-tobatoe*³ heeft verschillende beteekenissen (zie bijv. het laatste gedeelte van § 195); een daarvan is: sommigen, enkelen. *Kai n toebag in tobatoe*³*-tobatoe*³: volgens het antwoord van sommigen ....

Ojoeon doman tobatoeˀ-tobatoeˀ inta nosingog ko inia: er waren ook enkelen, die zeiden tegen hem.... *Sinalidongog-mai in tobatoeˀ-tobatoeˀ*: het kwam (niet al te duidelijk) gehoord te worden door sommigen (enkelen vingen er iets van op). (Voor *tali-*, zie § 161).

Mobajong (*mobarong*), *modamaḷ*, *moantoˀ*, beteekenen alle drie: velen, veel. *Intau mobajong*: vele menschen. *Totocoe mobajong im bibigēā*: wat heeft hij veel praats (waarlijk veel de praat van hem). *Nobajong-don i noïangoi*? Zijn er al velen gekomen? *Aindon nobajong i noïangoi*: reeds velen zijn het, die gekomen zijn. *Modamaḷ im pajoi-monia*: veel is hun rijst. *Koemoedoeng bo mongaan, si modamaḷ-pa ing kaanon*: buig je voorover en eet, want er is nog veel gekookte spijs (aansporing om flink toe te tasten). *Matanja totoeoe modamaḷ, tongaˀ diaˀ-biˀ mokoontong*: zijn oogen zijn zeer vele, maar toch kan (hij) niet zien. *Totoeoe moantoˀ in datog im pinotoeboe-mai ing kapaḷ*: zeer veel is de lading, die gelost is (aan wal gezet) door het schip. *Moantoˀ-biˀ i intau kom baḷoi inta toea*: Waarlijk veel menschen zijn er in dat huis. *Totocoe moantoˀ i intau binonoe i Soeḷap kong kobang oeatoi*: zeer veel menschen waren door S. opgesloten in een ijzeren hok.

Mojakag: weinigen. *Pinogoemanankoe-monik, mojakag in singogēā*: toen ik hem toegesproken had, waren zijn woorden weinig (had hij weinig meer te vertellen). *Mojakag i nokotompajoi ko mobajong*: weinigen zijn er die veel rijst hebben verkregen. *Tongaˀ mojakag i intau motakit*: slechts weinige menschen zijn ziek.

Tongopiˀ (wel verkort tot *topiˀ*), *tongopilik* (wel verkort tot *topilik*), *tongopeleng*, beteekenen: weinig, een beetje, een weinigje van iets; *tongo* vertegenwoordigt hier weer het begrip „één", terwijl *piˀ*, *pilik* en *peleng* „weinig" aanduiden. *Peleng* vertegenwoordigt een nog geringere hoeveelheid dan *piˀ*, en *pilik*. Voor „één weinig tijdsduur" schijnt *tongopiˀ* meer gebruikelijk te zijn, dan *tongopilik*, maar overigens worden ze voor elkaar gebezigd. *Oempaka tongaˀ-ka tongopiˀ, jo pojodoeaan*: al is het slechts weinig, deel het (toch maar) in tweeën. *Tongopiˀ i intau motakit*: weinig zieke menschen. (*Tongopiˀ* wijst hier op een geringer aantal dan *mojakag*). *Tongopiˀ-mai diaˀ-don*: een weinig (tijds) en dan is het er niet meer (of: dan is hij er niet meer). *Tongaˀ tongopilik in silon i inogoinja*: slechts een beetje kalk heeft hij gegeven. Wanneer in dezen zin voor *tongopilik* het woord *tongopeleng* wordt gelezen, dan duidt dit op een nog geringere hoeveelheid: een nipje bijv. Als in deze met *tongo* afgeleide woorden *-oem-* wordt ingevoegd, dan krijgen ze de

beteekenis: ieder een beetje, of: iederen keer een beetje, bijv.: *Silasilai-makow toemongopi*[5] *ko imonia*: verdeel het geheel onder hen, ieder een weinig. Voor *toemongo*, zie § 176.

Voor „weinigen" wordt ook gebruikt het vragend telwoord *tongonoe*, voorafgegaan door *dia*[5], dus: *dia*[5] *tongonoe*: niet hoeveel, bijna niets, nagenoeg niemand. *Dia*[5] *tongonoe in sinangoi ko lipoe*[5] *inta naa, sin tonga*[5]*-bi*[5] *kami toḷoe mogoetat*: er is nagenoeg niemand die vermaard is in dit dorp, want toch slechts wij drie gebroeders (zijn beroemd). Soms wordt hierbij aan *tongonoe* nog *to-* voorgevoegd: *totongonoe*: het gezamenlijke hoeveel. *Dia*[5] *totongonoe*: alles bij elkaar nagenoeg niets, van geen beteekenis. Zie verder het slot van § 211.

Tobatoe[5] *bo dia*[5] beantwoordt aan ons: geen, niet-één. Zie hiervoor onder *Tobatoe*[5].

§ 235. Vragende telwoorden.

Hiervan weten we slechts te noemen: *tongonoe*: hoeveel? en de van dit telw. afgeleide vormen.

Potaḷoei tongonoe im boeta[5]*moe*? Voor hoeveel wil (je) je grond verkoopen? *Libo*[5] *ko inia, mongo tongonoe im bolinja*: vraag hem hoeveel of de prijs ervan is.

Intongonoe: de hoeveelste? (Voor deze *i-*, zie § 229, onder I). *Intongonoe in singgai kong kinodapotanmoe bo nokooema*? De hoeveelste dag vanaf je aankomst (was het) toen (je) het hebt verkregen? (Bijv. een stuk wild in een strik). *Intongonoe-don in toea ing ki gaat i sangadi*? De hoeveelste gescheiden vrouw van het dorpshoofd is dat? *Intongonoe im bobai bo dongka nokotonggadi*[5]? De hoeveelste vrouw was het, toen je voor het eerst kinderen hebt verkregen? (*bo dongka*: en toen pas, toen eerst, ook: en dan zal).

Kotongonoe: hoeveel keer? *Kotongonoe-don iikow nogaat*? (*noboeḷoi*?). Hoeveel malen ben je al gescheiden? (getrouwd?). *Kotongonoe-don iikow minaja*[5]? Hoeveel keer al ben je gegaan? *Kotongonoe-don nokooema kom bantong*? hoeveel malen heb (je) al een antilope gevangen?

Totongonoe vraagt naar het hoeveel van meerdere dingen. Dit wil volstrekt niet altijd zeggen: het totaal van meerdere dingen, hoeveel? want *totongonoe* wordt vooral gehoord voor een gemeene hoeveelheid, of: alles door elkaar genomen, hoeveel ieder? *Totongonoe im pinobobogoimoe kon tobatoe*[5]? Hoeveel gemiddeld was je gewoon te geven aan één (ieder)? *Totongonoe im boli in tobatoe*[5]? Hoeveel

gemiddeld is de schuld van ieder? In deze beteekenis, nl. in die van „hoeveel ieder", is *totongonoe* wel gelijk te stellen met *tototongonoe*: hoeveel ieder? iederen keer hoeveel? ieder hoopje hoeveel? [Deze laatste vorm is door reduplicatie en het praefix *to-* afgeleid van *tongonoe*, dus geheel op dezelfde manier als bij de hoofdtelwoorden geschiedt, wanneer die worden „vermenigvuldigd" o.a. (Zie hiervoor § 231, onder Vermenigvuldigen)]. In dergelijke gevallen mag dan ook wel worden aangenomen, dat *totongonoe* staat voor *tototongonoe*, temeer waar velen de voorkeur aan laatstgenoemden vorm geven. Als *totongonoe* echter te kennen geeft: tezamen hoeveel? dan is dit o.i. niet een verkorte vorm van *tototongonoe*, maar *tongonoe* + praefix *to-*, welk voorvoegsel o.m. „eenheid" te kennen geeft (zie § 126, onder *5e*), die bijv. heel goed uitkomt in het reeds meermalen vermelde woord: *totoemaboe*: de gezamenlijke rechthebbers (*toemaboe*: rechthebber) op erfgronden. (Voor dit woord, zie ook het laatste gedeelte van § 223). Voor meer voorbeelden van *totongonoe* zie § 126 onder 5e, en het laatste gedeelte van § 211. Van *tototongonoe* volgt hier nog een enkel voorbeeld.

Lantat inta naa, ogoi tototongonoe ing kon tobatoe[3]? Deze lansa-vruchten, hoeveel moet (ik) ieder geven? *Doeë*[3] *inta naa, silaion tototongonoe*? Deze doerian-vruchten, onder hoevelen moeten die verdeeld worden? of: te verdeelen in hoopjes van ieder hoeveel? *Dega*[3] *tototongonoe in doit i oogoimoe ko lebe*? wellicht hoeveel duiten ben je gewoon te geven aan iederen godsdienstbeambte?

HOODSTUK V.

Voornaamwoorden.

§ 236. 1. Persoonlijke voornaamwoorden.

Deze zijn in hun eenvoudigsten vorm:
akoeoi: ik; *ikow* of *iko*: gij; *sia*: hij, zij;
kita: wij (inclusief); *moïkow* of *moïko*: gijlieden; *mosia*: zijl.;
kami: wij (exclusief); *kamoe*: gijlieden; *taja* of *tara*: zijlieden.
Beleefdheidshalve wordt voor *akoeoi* en *kami* wel eens *kita* gebruikt. De aangesprokene begrijpt dan heel goed, dat hij er in werkelijkheid toch buiten staat. Ook wordt *mosia* wel gebezigd voor *sia*. (De vrouw van den vorst doet dit bijv. als zij van haar man spreekt).

Voor den 2den persoon enkelvoud hoort men zoowel *ikwo* als *iko*; het eerste vooral in de meeste dorpen van het onderdistrict Pasi en het tweede vooral in het onderdistrict Lolaian en verder. Ook bij andere woorden, eindigend op *-ow* valt ditzelfde verschil waar te nemen, bijv. bij *makow*, waarvoor men van anderen hoort: *mako*.

Kita wordt gebruikt. als de aangesproken persoon is ingesloten, en *kami* als deze is uitgesloten.

Wanneer bij den 1en pers. meerv. het aantal personen wordt genoemd, dan krijgt, als er slechts twee zijn, *kita* het woordje *-da* en *kami -nda* achtergevoegd, waardoor dus de vormen *kitada* en *kaminda*: wij tweeën, ontstaan. (Dit *-da*, *-nda* is een verkorting van *doea*, *indoea*). Wij drieën, wij vieren wordt: *kita* (*in*(*toḷoe*, *kami* (*in*)*toḷoe*; *kita opat*, *kami opat*.

Wordt bij den 2den pers. meerv. het aantal personen vermeld, dan wordt *moïkow* (*moïko*) vervangen door het overigens niet gebruikelijke *kamoe*. Voor „gij tweeën" hoort men dan ook niet: *moïkonda*, maar: *kamoenda*; „gij drieën" wordt niet *moïkow* (*in*) *toḷoe*, maar: *kamoe* (*in*) *toḷoe*.

De dualis van den 3en pers. wordt niet met *-da* of *-nda* gevormd, doch met het volledige telwoord *doea*: twee, terwijl dan tevens *mosia*: zijlieden, wordt vervangen door *taja* of *tara*. „Zij tweeën" wordt dus niet: *mosianda* of *mosia in doea*, maar: *taja doea* of *tara doea*; „zij drieën": *taja toḷoe* of *tara toḷoe*. (Voor het verschil tusschen *j* en *r*, zie o.a. § 12).

Wat *taja* (*tara*) betreft, dit duidt aan dat het door het volgend telwoord genoemde aantal bij elkaar behoort, en daarom met „zij" of „deze" of met „-tal" kan worden weergegeven; het is dus een oneigenlijk pers. voorn.w. Voor zelfst.n.w., waarmee personen worden aangeduid, wordt dit *taja* verkort tot *tai*, bijv. *tai ama'*: deze vaders, of: de gezamenlijke vaders, die hier bij elkaar zijn of waarover we het nu hebben; *tai toeang*: deze heeren, de heeren die bijv. met elkaar een clubje vormen. (Zie *taha* in Sangireesche Sprkk. blz. 77).

Worden beide personen van den dualis van den 3den pers. met name genoemd, dan worden deze met *taja doea i* aan elkaar gekoppeld: *ki Arepeg taja doea i Boeako'*: A. een tweetal uitmakend met B., of: A. te zamen met B. (De op *doea* volgende *i* is de genitiefvorm van het o.m. voor eigennamen gebezigde lidwoord *ki* — zie § 244 — en wijst hier naar de(n)gene, die met eerstgenoemde een tweetal vormt.

Wanneer uit voorafgaande zinnen reeds bekend is, of wel uit het verband blijkt, wie de één is, dan wordt na *taja doea i* alleen de tweede vermeld. *Taja doea i ama'nja*: zij tweeën (de zoon) met zijn vader. Door *ama'nja* is hier voldoende duidelijk, dat degene die hier met den vader een tweetal vormt, de zoon is.

Simba' akoeoi i motoebag: want dan zal ik het zijn die antwoord.

Dia'-pa ikow noïnanam? heb je het nog niet geproefd?

Dika patoion ing ki adi' in datoe, sin sia intau mopia: dood den zoon van den vorst niet, want hij is een goed mensch.

Kai toeang: jo kita i moromia-don kom pole': de vorst zei: wij zullen allen fuiken maken. *Ponanam, sing kita-bi' ing ki togi*: proef ze, want ik ben toch de eigenaar. (*Kita* staat hier beleefdheidshalve voor *akoeoi*. Letterlijk zou er dus vertaald moeten worden: wij zijn....). *Sing kitada in dia'-pa-bi' kogadi'*: want wij tweeën hebben toch nog geen kinderen.

Aka mobali', jo kami-pa i moloekad kom baloi: als het goed wordt gevonden, dan zullen wij eerst nog de wacht houden in (bij) het huis, of: dan zullen wij het eerst nog zijn, die.... *Jo kaminda im baja'-an lobongon, sin totoeoe-bi' iakoeoi motabi ko i baaikoe nion*: gaat ons beiden begraven, want ik houd waarlijk erg veel van mijn grootmoeder daar.

Moïkow, inta momilog-makow: gijlieden, die de oogen voortdurend dicht hebt. *Bo dongka kamoenda i litodan*: en dan zult gij tweeën er in gerold worden.

Mosia i minaja' in toea: zij, die zijn naar daar gegaan. *Ki adi'nja taja toloe mogoentoe ko i inde'nja*: haar drietal kinderen dragen de moeder op het hoofd. (Drie haardsteenen en kookpot).

§ 237.

De pers. v.n.w., zooals deze in de vorige § zijn vermeld, dus in hun eenvoudigsten vorm, komen bijna uitsluitend te staan vóór een werkwoord; vaak openen zij den zin, waarvan zij steeds het onderwerp vormen. Wanneer een pers. v.n.w. echter wordt voorafgegaan door een werkwoord of bepaling ervan, dan wordt *i* voorgevoegd, welke *i* wordt genasaleerd, d.w.z. waar de begincons. van het pers. v.n.w. zulks toelaat. Hierdoor ontstaan dus de volgende vormen:

iakoeoi: ik;	*iikow*: gij;	*in sia*: hij;
ing kita: wij (incl.);	*imoïkow*: gijlieden;	*imosia*: zijlieden;
ing kami: wij (excl.);	*ing kamoe*: gijlieden;	*in taja* (*tara*): zijl.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, wordt de niet-genasaleerde *i* door ons aan het pers. v.n.w. gehecht en de genasaleerde daarvan gescheiden. Er zijn er, die ook de *i* voor *akoeoi* en *ikow* van een *n* voorzien, maar wij zullen hier slechts *iakoeoi* en *iikow* schrijven.

Wanneer een deze *i* voorafgaand woord op *i* eindigt, dan vloeien deze twee *i*'s veelal ineen, of er wordt slechts één *i* gehoord. Bij een genasaleerde *i* herinnert in zoo'n geval de overgebleven nasaal er aan, dat bij het pers. v.n.w. een *i* behoort, maar bij een niet-genasaleerde *i* is dan het verschil met de in de vorige § genoemde vormen uitgewischt. In dit laatste geval komt dus een pers. v.n.w. in zijn eenvoudigsten vorm te staan na een werkwoord, wat overigens niet gebruikelijk is, al zijn er natuurlijk wel slordige sprekers, die ook dan de *i* weglaten.

Wat de kracht of beteekenis van deze voor de pers. v.n.w. gevoegde *i* betreft, zij geeft een zekeren nadruk te kennen, in het Hollandsch weer te geven met den klemtoon, maar bovenal wil zij aanduiden dat het pers. v.n.w. met het werkwoord in betrekking staat; m.a.w. *i* wijst aan wie met de werking te maken heeft, wie ze verricht of wie ze ondergaat. Zoo zou bijv. *Mongaan iakoeoi* te vertalen zijn met: ik ben het die met de behandeling eten in betrekking sta, of: ik ben het die eet.

Vaak kan *i* worden weergegeven met: namelijk, en wel, wat betreft.

Wanneer een pers. v.n.w. met voorgevoegde *i* een zin begint, dan overheerscht de nadrukkelijke kracht, of er moet vertaald worden: wat (mij, u, hem, enz.) aangaat.

Hoe *i* ook een voor zelfst. n.w. veel gebruikt lidwoord en nominatiefteeken is, als betrekkelijk voorn.w. voorkomt, en hoe de aanwijzende kracht ervan vooral aan den dag treedt bij de passieve zinsconstructie, zie hiervoor § 245.

Moondok iakoeoi: ik ben bang. *Ilotoep iakoeoi*: ik ben geslagen.

Poboeḷoionkoe bidon iikow: jij wordt ook door mij getrouwd.

Tonga' dia' doman noondok in sia: maar toch vreesde hij niet.

Bai naa bo nojodoengkoeḷ ing kitada: eerst nu hebben wij tweeën elkaar ontmoet.

Notalikokog ing kami bo nolagoei: wij schrikten en zijn (daarop) gevlucht.

Gama'ankoe-don imoïkow: ik zal jullie er wel uithalen.

Aka satoeonkoe, ing kamoenda moribatoek mamangoi ko naa: als ik één zeg, dan komen jullie tweeën naar hier draven.

Bo nogoetoen kom baloi inta toea imosia: en zij zijn gaan wonen in dat huis (in het huis dat daar was).

Nonajang in taja toloe motoloeadi[3]: zij drieën, vader, moeder en kind, warmden zich (bij het vuur).

§ 238.

Andere vormen der pers.vn.w. zijn:

inako[3],	*inimoe*,	*inia*,
inaton,	*imonimoe*,	*imonia*,
inami,	*inamoe*,	*inaja* (*inara*)

Deze vormen zijn te vertalen met: het mijne, het uwe, het zijne, het onze, enz. of: die van mij, die van u, die van hem, die van ons, enz. Hier is *i* als betrekkelijk voorn.w. te beschouwen.

inako[3], *inimoe*, *inia*, enz. worden heel vaak verbonden met het woordje *kai*: volgens, volgens het zeggen of de gedachte van ......, waarbij de twee *i*'s tot één samensmelten of wel heelemaal niet meer worden gehoord. *Kainako*[3] (*kanako*[3], eigenlijk: *kai inako*[3]): volgens mij, naar mijne gedachten, naar het gevoelen of het woord dat van mij is, of: ik zei. *Kainako*[3] leidt de directe rede in, dus natuurlijk ook *kainimoe*: jij zei, *kainia*: hij zei, *kainaton*: wij zeiden (excl.: *kainami*), *kaimonimoe*: gijl. hebt gezegd, *kaimonia*: zij zeiden, enz.

Aka mobali[3], *jo inako*[3] *doman im pomiaan na*[3] *bagangmoe nion*: als het gaat, dan worden ook de mijne gemaakt gelijk uw tanden daar. *Kainako*[3]: *ikolom bo moboeat*: ik zei: morgen en dan zullen (wij) vertrekken.

Jo inimoe i nolotoet-don? nou, is die van jou al stuk? *Kainimoe*: *initan ing ki inde*[3]: jij zei: begiet moeder met warm water.

Nopia-don inia: die van haar zijn al beter. (Hier van wonden). *Kainia*: *boelawan in dia*[3]*-don*: hij zei: mijn goud is er niet meer.

Naaia im baloi i sangadi, inaton ing kom popod i lipoe[3]: dit is het huis van het dorpshoofd, het onze dat is aan het eind van het dorp. (Beleefdheidshalve staat hier *inaton* voor *inami* of *inako*[3]).

Jo inami nolagoei-don: maar die van ons zijn al weggeloopen. *Kainami*: *toea-ta ing kamboleng i minatoi*: wij zeiden: aldaar is de haai die dood is.

Nion imonimoe: dat is het uwe. *Kaimonimoe*: *doï*[3] *ing kami*: gijlieden hebt gezegd: wij willen niet.

Inamoenda i noïlig: die van u beiden is met den stroom weggedreven. *Kainamoe toloe*: *totoeoe mooeboḷ in sia*: gij drieën hebt gezegd: wat liegt hij!

Inta toea imonia: hetgeen daar is, dat is het hunne. *Kaimonia: totoeoe toeang*: zij zeiden: het is waar, vorst.

Tonga' inaja doea in dia'-pa: maar die van hen beiden, die nog niet. *Kai naja doea: mobali', oele*: zij tweeën hebben gezegd, het is goed, vriend.

Wanneer voor de bovengen. vormen *inako', inimoe* enz. het voorzetsel *ko* wordt geplaatst, dan is daarmede de datief, de locatief en ook de accusatief der pers.v.n.w. gevormd:

ko inako': aan mij, bij, op mij enz. mij;
ko inimoe: aan u, bij, op u enz., u;
ko inia: aan hem, bij, op hem enz., hem;
ko inaton: aan ons, bij, op ons enz., ons;
ko inami; aan ons, bij, op ons enz., ons (exclusief);
ko imonimoe: aan ulieden, bij, op ulieden enz., ulieden;
ko inamoe: aan ulieden, bij, op ulieden enz., ulieden;
ko imonia: aan hen, hun, bij, op hen enz., hen;
ko inaja: aan hen, hun, bij, op hen enz., hen.

Ook hier heeft *i* aanwijzende kracht, legt verband tusschen het voorzetsel *ko* en het pers. v.n.w.

Bo pinodandi ko inako': en het is mij beloofd.

Indoi-ai-ka, oele, ing ki inde', da' koemosing ko inimoe: kijk toch eens naar moeder, vriend, (ze) lacht tegen je.

Nongombaḷ-don i intau boga' toea, inta nomiag ko inia: (toen) huilde die arme man, die haar verzorgde.

Kai Toepa: kaka! nion-don ing ki Soeḷap mokaan ko inatonda: Toepa zei: he! daar is S. al (om) ons tweeën op te eten.

Nongakaḷ-makow ko inaminda: (hij) heeft ons tweeën heelemaal beetgenomen.

Totoeoe-don mopia ing ginanja ko imonimoe nion: zeer goed toch is haar hart jegens ulieden daar.

Ko inamoenda-don ing kokoensi' bo baḷoi, si naaia iakoeoi matoidon: aan u beiden (geef ik) den sleutel en de huizen, want ik ga al sterven.

Inggama'-ai-pa im batoe inta naa noïdantoeg ko imonia: ruim eerst deze steenen weg, (die) op hen drukken.

Nobangon-monik im bantong toea bo nogaḷow ko inaja doea: die antilope stond op en zette hen beiden achterna.

§ 239.

Wanneer bij den passieven werkwoordsvorm de verrichter door een pers. v.n.w. wordt aangeduid, dan worden hiervoor gebezigd de vormen:

-koe: (door) mij, of: ik; *-moe*: (door) u, gij; *-ēā* of *-nja*: (door) hem, hij;

-naton: (door) ons, wij; *-monimoe*: (door) ul., gijl.; *-monia*: (door) hen, zijl.;

-nami: (door) ons, wij; *-namoe*: (door) ul., gijl.; *-naja* (*nara*) (door) hen, zijl.

Deze vormen worden gewoonlijk direct achter aan het werkwoord gehecht, maar als dit laatste van een enclitisch woordje voorzien is, dan komen de meervoud-aanduidende eerst daarna, ook enkelv. aand. wel eens, bijv. *-moe* na *-ai* (bevel). Is de sluitconsonant van een woord, waaraan *-koe* wordt gehecht, een *-n*, dan wordt deze gehoord als *-ng*. We blijven in deze gevallen echter *-n* schrijven.

-ēā en *-nja* zijn in beteekenis geheel gelijk; *-ēā* komt na woorden met geheel gesloten eindlettergreep en *-nja* na open en half geslotene. Het komt ons voor, dat zoowel *-ēā* als *-nja* zijn ontstaan uit *-nia*. Voor de uitspraak van *-ēā*, zie § 9.

In sommige gevallen worden *-koe*, *-moe*, enz. niet achter aan het werkwoord gehecht, maar komen er voor te staan, d.w.z. zij worden niet bijwijze van praefix voorgevoegd, maar zij worden aan een woord toegevoegd, hetwelk het werkwoord vorafgaat. Sommige woorden toch hebben de eigenschap van het gewoonlijk aan het werkwoord gehechte pers. v.n.w. tot zich te trekken. Hiertoe behooren o.m.: *maja'*, *boei*, *dait*, *taau*, *bali'*, *tantoe'*, *komintan*, *oemoeran* en *lagi*.

De hier genoemde pers. v.n.w. komen, wat den vorm betreft, geheel overeen met de bezittelijke v.n.w. (zie § 242). En daar het ons toeschijnt, dat voor het begrip van een Mongondower een passief geconstrueerd werkw. een naamwoord is, zou het „subjectief-passief" evengoed kunnen worden weergegeven door een naamwoord plus bezittelijk voorn.w., als met een werkwoord plus pers. v.n.w.

Ponontoekadkoe ko ḷangit: ik maak er een trap mee naar den hemel.

Pongonoemoe i nion? si sindon noïtoendoeḷ ko ḷangit: wat wil je daarmee doen (met die trap)? want (zij) komt al tegen den hemel aan.

Tonga' dia' inoïgianēā in totoi: maar niet had hij van pilaren voorzien de brug. *Dinianja ꝑinobaja' i joeak in toebig*: hij bracht

het weg, er mee gaande naar het midden der rivier. *Inoïni'nja, jo noboei-mai in sia*: hij riep (haar) en toen is zij teruggekeerd.

Koligai, porogotoepon-naton i manoek: komaan, wij zullen met elkaar laten vechten de hanen.

Ontong-ai-ka im pinorodomokan-naminda i Soeḷap: toe, bekijk dan eens de plaats, waar wij tweeën (ik) en S. met elkaar hebben geworsteld.

Kinoḷo-koḷoi-don-monimoe i awak i Podomi': jullie hebt het lichaam van P. gekorven.

Nongonoe sin dia'-bi' ilaboe'-namoenda ing ki Tombadja'? waarom is het dat T. toch niet (in zee) is gegooid door jullie tweeën?

Oentoenon-monia, sing ki adi' i intau boga': (hij) wordt door hen weggejaagd, want (hij is) het kind van een arm mensch.

Binoeka'an-don-naja doea in datar: zij tweeën maakten de (fuikvormige) mand open.

Dika kaanon, ba' maja'koe toendoe'on in toja' kaanonmoe: eet (mij) niet op, wacht ik zal u een visch gaan wijzen (die) door u gegeten kan worden. *Ikoḷom baja'ankoe poepoeḷon*: morgen ga ik (den boom) vellen. *Dia' mobali'moe boekatan*: je mag het niet openen. *Ko onda i motaau-naton posioegan*? waar kunnen wij gaan slapen? *Akoeoi-pa i naa in tantoe'-monimoe ḷotoepon*: ik toch word steeds door jullie geslagen. *Nodait-don-monia pinoḷoeai*: zij hebben allen bevrijd. *Oemoeranēā-bi' ogoian iakoeoi ing kaanonēā*: steeds toch geeft hij mij zijn eten. *Komintan-bi' i Dajag pogoeman ko i ina'nja*: alles toch wordt gezegd door D. aan haar moeder.

In deze laatst gegeven zinnen komt het pers. v.n.w., of de eigennaam, niet achter het werkwoord te staan. Dit wil echter niet zeggen, dat een plaatsing achter het werkwoord in deze zinnen fout is te noemen, want ook dit kan, bijv.: *Dia mobali' boekatanmoe*: je mag het niet openen; *komintan-bi' kotaauan i mai togi gadi'*: alles toch wordt geweten door de hierbij betrokken ouders.

§ 240.

Wanneer een pers. v.n.w. met grooten nadruk wordt gebezigd, dan wordt het herhaald en krijgt dan tevens gewoonlijk *-ka* achtergevoegd, welk woordje hier met: toch, alleen, slechts, is te vertalen.

ạkoe-akoeoi-ka: ik, ik alleen (geen ander).

iko-iko(w)-ka: gij, gij toch zijt het.

sia-sia-ka: hij, hij (en niemand anders).

kita-kita-ka: wij, wij alleen, wij slechts.

kami-kami-ka: wij, wij alleen, wij slechts (exclusief).

moïko-iko(w)ka: gij, gijlieden toch.

mosia-sia-ka: zij, zijlieden toch.

Om te kennen te geven, dat iemand geheel alleen is, wordt achter het herhaalde pers. v.n.w. *minta* gevoegd, welk woord hier vertaald kan worden met: in het geheel één, het geheele aantal bedraagt één. (Voor *minta* zie ook § 234). *Sia-sia minta*: hij geheel alleen, „hij in zijn eentje", hij is de eenige.

Ook de andere vormen der pers. v.n.w. kunnen herhaald worden, waarbij dan in den regel ook *-ka* of *minta* wordt achtergevoegd.

inako-nako'-ka: dat van mij (met nadruk), dat is toch heelemaal van mij.

inimoe-nimoe-ka: dat van u (met nadruk), dat is toch allemaal van u.

inia-nia-ka: dat van hem (met nadruk), dat is toch heelemaal van hem.

ko inako-nako' minta: voor (aan, op enz.) mij alleen (niet voor (aan, op enz.) een ander).

ko inimoe-nimoe minta: voor (aan, op enz.) u alleen (niet voor (aan, op enz.) een ander).

ko inia-nia minta: voor (aan, op enz.) hem alleen (niet voor (aan, op enz.) een ander).

Wanneer *inako-nako'* enz. *minta* wordt achtergevoegd, dan moet er vertaald worden: (dit is) van mij alleen (van u, van hem particulier).

Akoe-akoeoi-ka i noïtaḷa': ik slechts, ik alleen ben schuldig.

Naaia ing kinotaauankoe-don, iko-iko(w)-ka i moboeḷoi ko inako': nu weet ik het al, jij (en niemand anders) die trouwt mij.

Sia-sia-minta i mamonik: zij gaat heelemaal alleen naar boven. *Ki Dolindimon naa taja onom mogoetat, liṃa ing ki lokakinja, sia-sia minta im bolai*: deze D. (was een van) een zestal broers en zusters, vijf waren de broers van haar, zij alleen was een meisje.

Baja'ankoe inako-nako' minta: ik zal gaan de wegen die alleen van mij zijn, of: ik zal geheel alleen gaan, mij om niemand anders dan om mezelf alleen bekommeren.

Doemoedoei-bi' in sia ko ibogēā inia-nia: hij volgt slechts den zin, die van hem alleen is, of: hij volgt heelemaal alleen zijn eigen zin.

Tonga' bodito-bi' ko inimoe-nimoe minta: maar het ongeluk zal heusch alleen voor jou zijn (mij zal het niet deren).

§ 241. 1a. Oneigenlijke persoonlijke voornaamwoorden.

Deze worden gebruikt waar het verschil in rang en stand in het oog dient te worden gehouden en bij verwantschap, of wel wanneer men uit beleefdheid of vertrouwelijkheid doet, alsof er verwantschap bestaat.

Spreekt bijv. iemand tot den vorst, dan zal hij, van zichzelf sprekend, niet *akoeoi* gebruiken, maar *ata naa*: deze slaaf. Ook tegenover andere aanzienlijken is dit gebruikelijk, maar dan houden meerderen er zich minder streng aan.

De vorst wordt betiteld met *ki ompoe i ata naa*: de heer van dezen slaaf; *ki ompoe datoe*: de heer koning; *ki toeang*: de heer; *koḷano*: koning, *djo koḷano*: heer koning (*koḷano* wordt slechts door enkele aanzienlijken gebruikt); *poenoe*' *moḷantoed*, zooiets als: hoogedele (dit alleen in zangen).

Naaia-don, toeang, iata naa: hier al, vorst, is deze slaaf (zooiets als ons: goeden dag!). *Aka koema bo dia*' *mokopatoi ko(i)ata naa, jo ojoeon-bi*' *in singog tongopi*' *im popotalib i ata naa kom bongoḷan i ompoe datoe koḷoïgi*: als het mocht zijn dat het niet den dood brengt aan dezen slaaf, dan zijn er heusch een weinig woorden, die deze slaaf wil doen voorbijgaan aan het linkeroor van den heer vorst. *Ki ompoe-don i ata naa in silai mototabi*: de heer toch van dezen slaaf, (wiens) inborst (eigenl. deel) het is steeds weer lief te hebben (medelijden te toonen). *Maloena i namonag naa, jo pinokigama*' *i ompoe i ata naa* (*jo ki ompoe i ata naa i nokigama*'): de reden dat (ik) naar hier ben gedaald, (die is) dat de heer van dezen slaaf (mij) heeft laten halen. *Ata naa, toeang, dega*' *mopotaau-don*: deze slaaf, vorst, heeft wellicht reeds (alles) laten weten. Deze uitdrukking wordt gebruikt in den zin van: ik vraag verlof om heen te gaan. Dezelfde beteekenis heeft: *ki atamoe mogoeman-pa*: uw slaaf spreekt nog even, of: wil nog even zeggen (dat hij verlof vraagt om heen te mogen gaan); deze uitdrukking wordt echter slechts door aanzienlijken gebruikt tegenover den vorst. (Het bezittv.n.w. *-moe* zou voor een gewonen Mongondower te familiaar zijn).

De vrouw van den vorst wordt genoemd: *ki boea*' *moḷoben*: de groote prinses (freule), ook: *ki oetat in datoe*: de zuster van den vorst.

Koningszonen en ook afstammelingen van vroegere Radja's worden steeds met *abo*' aangesproken. Leeftijd maakt in deze geen verschil. De titel voor dochters van den vorst is *boea*'. Met *bai*' worden

meisjes en vrouwen aangesproken, die wel van adel, maar geen directe afstammeling van een vorst zijn. Naar men mij vertelde, kan iemand alleen maar door geboorte den titel *boea'* krijgen; ook een huwelijk met een Radja kan een *bai'* niet tot den rang van *boea'* verheffen. De vrouw van den vorst kan eigenlijk dan ook alleen maar *ki boea' moḷoben* worden genoemd, als zij een echte prinses is.

Evenals bij het spreken tot en over vorstelijke en adellijke personen het pers.v.n.w. door een titel wordt vervangen, geschiedt dit ook met al degenen, die eenig officieel ambt bekleeden. Ook de eigen verwanten gebruiken bij voorkeur den ambtsnaam. Hieronder volgen de tegenwoordige titels der Mongondowsche hoofden, waaraan eenige verwantschapsnamen en aanspraakwoorden worden toegevoegd.

Padoeka Radja, officieele (Maleische) titel van den vorst.

Gogoegoe, na den Radja het voornaamste hoofd, eigenlijk: vertegenwoordiger van het volk. Bij afwezigheid of overlijden van den vorst, trad de *gogoegoe* als waarnemend radja op, maar deze kon — volgens de oude adat — zelf nooit radja worden. Dit woord is het Ternataansche *djooegoegoe*, wat in het plaatselijke Maleisch *djogoegoe* is geworden.

Panggoeḷoe (Mal. panghoeloe), 1e districtshoofd.

Major ing kadato (Majoor kadato), 2de districtshoofd.

Sangadi, dorpshoofd.

Porobis, 2de dorpshoofd.

Djoeroetoelis (Mal.), schrijver.

Ḷaki: grootvader; als aanspraakwoord voor grootvader wordt door de kleinkinderen *aki* gebruik, bij het roepen wel: *akia*! Wil een vreemde iemand met „grootvader" aanspreken, dan bezigt hij: *ḷakinja*: grootvader van iemand. Ook kan men zich tegenover een oud man bedienen van *ogogoejang*: oude, oudje.

Baai: grootmoeder. Een oude vrouw kan men met *baainja* aanspreken.

Ama': vader, ook voor „oom" gebruikt, hoewel dit eigenlijk is: *pokoeama'an* (and.: *pokoama'an*). Zie hiervoor § 63, laatste gedeelte.

Mama': vader, door de kinderen gebruikt aanspr.w.

Inde': moeder, eigen kinderen spreken hun moeder hiermee aan, maar niet overal, want elders is *tete'* weer aanspr.w. voor moeder.

Tete' (ook: *ete'*), moeder, ook: moederborst.

Ina': moeder, ook wel tante, hoewel dit eigenlijk is: *pokoeïna'an* (and.: *pokoïna'an*). Zie hiervoor § 63.

Noenoeton: schoonvader.

Goeja^{3} : schoonmoeder.

Oetat, and.: *oetas*: broer, zuster.

Goeja-goejang: oudere broer of zuster.

Ai-ai: jongere broer of zuster.

Ompoe: kleinkind, ook: heer.

Mototaka: schoonzoon of -dochter.

Lago^{3} : zwager; man en broer van de vrouw noemen elkaar *lago*^{3}, welk woord ook „vriend" kan beteekenen.

Ipa^{3} : schoonzuster, zwager; vrouw en broer van den man noemen elkaar *ipa*^{3}.

Doo^{3} : schoonzuster, zwagerin; vrouw en zuster van den man noemen elkaar *doo*^{3}.

Oeatok: stief (-vader, -moeder, -kind). Uit het verband van den zin blijkt wel, wie bedoeld is en anders wordt eerst *ama*^{3}, *ina*^{3} of *adi*^{3} gezegd.

Boeḷoi: echtgenoot of echtgenoote.

Loḷaki: man, ook: mannelijk en: broer. Een meisje of vrouw noemt haar broer vaak *ḷoḷaki* (*ki loḷakikoe*: de broer van mij), een verkorting van *oetat ḷolaki*.

Bobai: vrouw, ook: vrouwelijk en: zuster. Een jongen of man noemt zijn zuster vaak *ki bobaikoe*, laat dan dus het woord *oetat* weg.

Wil men bij woorden, die op zichzelf niet te kennen geven tot welk geslacht iemand behoort, bepaald de kunne vermelden, dan wordt dit duidelijk gemaakt door de woorden *ḷoḷaki* en *bobai*, bijv.: *adi*^{3} *ḷoḷaki*: mannelijk kind; *adi*^{3} *bobai*: vrouwelijk kind.

Bila: vriend.

Oele: roep- of aanspraakwoord voor mannen onder elkaar, zooiets als: vriend. (*Oele*^{3} : mannelijke eigennaam). Op sommige plaatsen ook door vrouwen onder elkaar gebruikt.

Ambe is soms ook aanspraakwoord, maar onder gelijken, want tegenover hoogeren zou het ongepast zijn; het is dan te vertalen met: vrind, kameraad. Voor andere beteekenis van *ambe*, zie § 269.

Isi^{3} : roep- of aanspraakwoord voor vrouwen onder elkaar. Waar dit niet gebruikelijk is, wordt ook door de vrouwen *oele* gebezigd.

Bangkele^{3} of *angkele*^{3}, soms verkort tot *kele*^{3} : liefkoozingswoord van ouderen tot jongeren, zoowel meisjes als jongens. Volgens sommigen zou *angkele*^{3} nog meer genegenheid uitdrukken dan *bangkele*^{3}.

Anoeʼ of *nanoeʼ*: roep- of aanspraakwoord voor meisjes en ongetrouwde vrouwen, te gebruiken door ouderen.

Auʼ: roep- of aanspraakwoord voor jonge mannen, door ouderen te gebruiken, of door meerderen tot minderen; we zouden het kunnen vergelijken met ons: jij. Vooral in Loleaian gebruikelijk.

Poedoeḷ of *oedoeḷ*: roep- of aanspr.w. voor jongens en jonge mannen. *Poedoeḷ* ook ml. eigennaam.

Boeëʼ wordt door ouderen tegen jongens en jonge mannen gebezigd, maar wordt door velen nog alleen als ml. engennaam gekend. In het afgelegen dorp Doemoga wordt *boeëʼ* nog als roepwoord gekend.

Taeʼ is een soort titel voor adellijken, zooiets als: jonker, jongeheer.

Ondiʼ: aanspraakwoord voor meisjes, door ouderen te gebruiken. Evenals *boeëʼ* is ook *ondiʼ* niet overal meer bekend als aansprkw. wel handhaaft het zich nog als vr. eigennaam.

Tataʼ en *ataʼ* worden gebruikt voor kleine kindertjes. (In sommige plaatsen laat men de begin-*t* weg), zooiets als: schatje. Er zijn ook vrouwen, die onder elkaar *ataʼ* gebruiken.

Dedeʼ wordt wel gehoord voor zeer jonge kindertjes. Volgens sommigen bij voorkeur van adellijke kleintjes (*dedeʼ*: kleintje); anderen kennen het niet.

Soms krijgen zoowel de eigenlijke als oneigenl. pers. v.n.w. het woordje *tontaniʼ* achter zich, wat tot versterking of nadruk dient en is te vertalen met: zelf, in eigen persoon.

Akoeoi tontaniʼ i majaʼ mongontong: ik zelf ga er naar kijken.

Inta mopia ko inimoe, pinogoejaatmoe tontaniʼ: hetgeen goed voor je was, heb je zelf slecht gemaakt.

Ki panggoeḷoe tontaniʼ i noïangoi: de panghoeloe zelf is gekomen.

§ 242. 2. Bezittelijke voornaamwoorden.

De bezitt. v.n.w. zijn in vorm geheel gelijk aan de pronominale suffixen, die gewoonlijk direct aan de passieve werkwoorsvormen worden gehecht om den verrichter aan te duiden. (Voor uitzonderingen, zie het laatste gedeelte van § 239). Van deze vormen is een volledige opgave gegeven in § 239. We volstaan hier dus met eenige voorbeelden. Alleen willen we nog even opemrken, dat de bezittelijke voorn.w. meerv. soms door een *i* met het voorafgaande woord worden verbonden, bijv.: *loḷaigan i naja doea*: hun beider boschhut, en dan dus gelijk zijn aan de in het begin van § 238 genoemde vormen.

Tagoe'onkoe ko i adi'koe bo ko i ompoekoe: ik zal het inprenten (eigenl.: wegleggen, nalaten) aan mijn kinderen en aan mijn kleinkinderen.

Aka dia' kooebolianmoe im bolimoe nion,....: als je niet kunt voldoen deze je schuld,.....

Binonoenja-don ing ki boeḷoinja ko ḷantoengēā: hij heeft zijn vrouw in zijn hok gedaan.

Pinoniba'anēā-mangoi ing ki laki-naton bo ki baai-naton: hij schold voortdurend onzen grootvader en onze grootmoeder uit.

Onda-don im pepekow-nami? waar is onze pepekow-vogel?

Akoeoi dia' motaau moponik kon toekad-monimoe: ik kan uwlieder trap niet beklimmen.

Onoe im pilikara-namoenda nion? wat is de zaak van u tweeën daar?

Totoeoe-don mopia ing gina-monia: zeer verheugd was hun hart.

Tongo boeḷan i onggotēā im pinotoniboeḷoian naja doea: één maand was de duur van hun beider trouwtijd (een maand waren zij getrouwd).

§ 243. 3. Aanwijzende voornaamwoorden.

De aanw. v.n.w. zijn ook bijwoorden van plaats en tijd (zie § 250 en 252); ze zijn te onderscheiden in aanw. v.n.w. van den 1en, 2en en 3en persoon.

Het bij den 1en persoon behoorende aanw. v.n.w. is *naa*: deze, dit; *naa* duidt dus iets aan, dat in mijne (onze) onmiddellijke omgeving is of op eenigerlei wijze verband houdt met mij (ons). Voor *naa* wordt ook *naaia* gezegd.

Geheel dezelfde beteekenis, die *naa* heeft bij den 1en persoon, heeft *nion* bij den 2en pers. en *toea* bij den 3en persoon. In verhalen worden *naa* en *nion* (*i naa, inta naa, i nion, inta nion*) vaak gebruikt bij den 3en persoon, waardoor deze in figuurlijken zin dichter bij komt: *intau toea* wordt dan dus: *intau naa*: deze man, waarover ik het nu heb, of: *intau nion*: die men daar bij u (die u nu al bekend is bijv.).

Niet altijd wordt door iederen Mongondower het bovengenoemde verschil in het oog gehouden. Ook hier valt, vooral bij het jongere geslacht, een zekere slordigheid te constateeren.

Toea wil niet alleen zeggen: bij den 3en pers., maar vooral: niet bij mij (ons) of u, doch: ergens, ginds(ch). Om aan *toea* het wat al te onbepaald karakter te ontnemen, wordt *-ta* achtergevoegd, waardoor wordt aangeduid, dat het bedoelde zich niet bevindt bij spreker

of aangesprokene, maar wel op een hun bekende plaats; *toea-ta*: aldaar, aldaarsch.

Heel vaak nemen de genoemde aanw. v.n.w. het in het Mongondowsch zoo veelvuldig gebruikte woordje *i* voor zich, hetwelk o.m. ook aanwijzende kracht heeft en hier o.i. dan ook bovenal dient om aan te wijzen, dat *naa* (*nion, toea*) met het voorafgaande woord in betrekking staat. De vormen *i naa, i nion, in toea* (voor de *t*- wordt de *i* genasaleerd) zijn dus te vertalen met: namelijk dit (bij mij), en wel dat (bij u), en wel gindsch, of: de deze, de dat, de gindsche, of: die hier, die daar (2e p.) die ginds is.

Om de aanwijzende of nadrukleggende kracht van *i* te versterken, wordt *ta* achtergevoegd, of liever: *-nta*, want hierbij wordt de *i* steeds genasaleerd. Hierdoor krijgt men dus:

inta naa: hetgeen dat hier (bij mij, ons) is, die de deze is;
inta nion: hetgeen dat daar (bij u, ul.) is, dat het daarsche is;
inta toea: hetgeen dat ginds (bij hem, ergens) is, dat het gindsche is.

In deze gevallen hebben we met betrekkelijk voorn.w. te doen, zie § 246.

Inta naa, inta nion en *inta toea* worden, vooral bij vlug spreken, vaak afgekort en gehoord als: *nta naa* of *ta naa, nta nion* of *ta nion, nta toea* of *ta toea*.

Inta nion wordt ook heel vaak gehoord als *inten*.

Akoeoi naa datoe: deze ik is de vorst. *Totoi onoe i naa*? wat voor een brug is de deze? *Inggama'-ai-pa im batoe inta naa*: neem toch weg den steen, die hier is (die mij drukt).

Singgai naa: deze dag. *Kom boelan ontongon naa bo moïboei-mai akoeoi*: met de maan (die) te zien komt (na) deze (maan) dan zal ik terug keeren.

Ikow nion totocoe moligai: jij daar bent erg vlug. *Pomiaan onoe i nion*? wat moet dat (wat je maakt) worden? *Dantoeg-ai-pa i oelag inta nion*: druk even de slang, die daar (bij je) is. *Dona'ai, intau inta nion* (of: *inten*) *kaanonmoe, tagoedang*: laat het geschieden (dat) die man (daar bij je) door je wordt opgegeten, krokodil.

Singgai nion: de zon van dezen dag. Door *nion* wordt hier duidelijk dat met *singgai* niet de dag, maar bepaald de zon is bedoeld. *Singgai* is zoowel „dag" als „zon", hoewel „*mata in singgai*" voor deze laatste vollediger is.

Notoebag-monik kon singog i adi'nja toea: (zij) antwoordde opwaarts op het woord van dat haar kind. *Kon dota' in toea*: aan gindschen kant (aan den kant die daar is). *Kon toengkoeḷ in toea*:

te dien tijde. *Ponoeaḷ* (and.: *potoeḷa*) *kom batoe inta toea*: verwrik ermee den steen, die daar is. (Voor een voorbeeld met *toea-ta*, zie § 250).

§ 244. Het woordje *ki*.

Tot de aanw. v.n.w. worden hier ook gerekend de woordjes *ki* en *i*.

Ki is een lidwoord met sterk bepalende of aanwijzende kracht; *ki* wijst aan, dat hetgeen door het volgend woord wordt te kennen gegeven, een zeer bepaald iemand of iets is, niet meer te vereenzelvigen met de soort waartoe het behoort, maar even apart wordt genomen. *Ki abo'* wil bijv. niet zeggen: een prins (jonker) in het algemeen, doch hiermee is een zeer bepaalde prins bedoeld. Met *ki delek* wordt iets aangeduid, dat door zijn kleinheid opvalt: het kleintje, bijv.: *ki delek in sapi*: het kleine koetje, de koe, die door haar kleinheid opvalt.

De als eigennamen gebruikte woorden hebben hier steeds *ki* voor zich, d.w.z. in den nominatief; door *ki* wordt de naam of het woord van zijn algemeen karakter ontdaan en aan één persoon toegewezen. *Toempaḷak* beteekent kikvorsch, maar *ki Toempaḷak* is een ml. eigennaam.

Komt *ki* voor het betrekkelijk voorn.w. *inta*, dan is het te vertalen met: degeen. Zie hiervoor § 246.

Wanneer het door *ki* bepaalde woord niet den zin begint, maar bijv. eerst na het werkwoord wordt geplaatst, dan wordt in den regel gebruik gemaakt van de *i*, die in § 237 werd toegelicht en ook in de volgende § wordt besproken. Voor *ki* wordt deze *i* dus *ing*.

Van de eigennamen en al de woorden, die in den nominatief *ki* voor zich hebben, wordt de genitief gevormd met *i*, datief en accusatief met *ko i*.

Ki ina'nja motakit, da' ki Toepa minaja' notaḷoei kom boke': de moeder van hem was ziek en toen ging T. een varken koopen (voor een offer). *Ki boeḷoimoe nion kom baḷoi?* de echtgenoot van je (is die) daar (bij je) in huis? *Inoemoena-don ing ki Loog*: L. heeft zich vooruit begeven (ging het eerst). *Dika oïni'on ing ki Soeḷap*: S. mag niet worden geroepen (hier: uitgenoodigd). *Ki laki* (*i*) *Dondo*: de grootvader van D. *Moḷaboe' ko i sangadi*: (hij) is van plan het dorpshoofd te ontslaan.

§ 245. Het woordje *i* (*m, n, ng*).

Dat het zoo druk gebruikte woordje *i* hier wordt behandeld, is

een weinig willekeurig. Wel heeft het o.i. in hoofdzaak aanwijzende kracht, vaak weer te geven met ons bepalend lidwoord, maar *i* is ook betrekkelijk voorn.w., genitiefteeken enz., en zou dus ook onder een ander hoofd kunnen worden behandeld.

Veelal heeft *i*, zooals reeds werd gezegd, aanwijzende kracht, maar niet zoo sterk als *ki*; *i* wil aanduiden, dat het volgend woord met het voorafgaande in verbinding staat, daarmee op eenigerlei wijze te maken heeft, is dan vaak te vertalen met: namelijk, en wel. In andere gevallen vestigt *i* de aandacht op het direct op *i* volgende woord, omdat daarvan bijv. zoo dadelijk iets zal worden gezegd, en is dan weer te geven met: wat betreft, aangaande. (Voor nasaleering van deze *i* en voorkomende ineensmelting met een voorafgaande *i*, zie hiervoor o.a. § 237).

In de bovengenoemde beteekenissen komt *i* voor bij:

a. Pers. v.n.w. in den nominatief (zie § 237); in den datief en accusatief der pers. v.n.w., eigennamen en als zoodanig gebruikte verwantschapswoorden en titels, verbindt *i* het voorzetsel *ko* met het op *i* volgend woord (zie § 238, tweede gedeelte).

b. De aanw. v.n.w. *naa, nion, toca* en *ki* (zie § 243 en § 244).

c. Passief geconstrueerde werkwoorden, nl. als de agens wel wordt genoemd, maar niet door een pers. v.n.w. wordt uitgedrukt, bijv.: *ilotoep i adi'nja; dinongog in tagoedang*. Deze zinnen zijn te vertalen met: het is geslagen door zijn kind; het werd gehoord door den krokodil. Maar toch mag hier, o.i. *i* niet geheel gelijk gesteld worden met ons „door", want in de passieve vormen *ilotoep* en *dinongog* ligt dit „door" reeds opgesloten, daar zij duidelijk zeggen dat de werking door iemand is gedaan. De op *ilotoep* en *dinongog* volgende *i* heeft dan ook geen ander doel, dan aan te kondigen dat die iemand nu ook nog genoemd zal worden, of wel: *i* wijst heen naar den nog niet genoemden verrichter der werking.

d. Eigennamen, wanneer deze door een titel worden voorafgegaan. Bijv.: *ki abo' i Mokosambe'*: de prins namelijk M. Hier duidt *i* op een innig verband tusschen den titel en den eigennaam.

e. Telwoorden, wanneer deze door een naamwoord worden gevolgd. Bijv.: *tobatoe' im bolai*: een (van het geslacht) der apen, een zekere aap, een aap; iemand, namelijk een aap. (Zie verder blz. 298).

f. Overal, waar de Mongondower maar eenige behoefte gevoelt aan verbinding of aanwijzing.

Een andere beteekenis van *i*, welke echter zeer dicht bij bovengenoemde staat, is die van genitief aanduider, zoowel van woorden

die in den nominatief steeds *ki* hebben, als van andere naamwoorden. *Kaanon i Liminoeg*: het eten van L. *Toekad i lolongonon*: een trap van een dwaas. *Ki adi' im boke'*: het kind van een varken. Wanneer na een passief geconstrueerd werkwoord *i* als agens-aanwijzer optreedt, dan zouden we o.i. met evenveel recht kunnen zeggen: *i* is hier genitief-teeken. Zoo zijn bijv. de boven onder c. gegeven zinnen *ilotoep i adi'nja* en *dinongog in tagoedang*, ook te vertalen met: het slaansel van zijn kind, en: het gehoorde van den krokodil. (Zie ook hetgeen in deze in § 239 wordt opgemerkt). Het verschil tusschen de genoemde beteekenissen en genitief-teeken is dus waarlijk niet essentieel.

Soms heeft de *i*, die den genitief aanduidt, een beteekenis, die beantwoordt aan ons: benoodigd voor, ten behoeve van. Zoo moet bijv. *oïgi in totoi* nu eens vertaald worden met: paal van een brug, brugpaal, maar andere keeren met: paal benoodigd voor (ten behoeve van) een brug.

Vervolgens is *i* ook een druk gebruikt lidwoord, waarbij dus de aanwijzende kracht weer uitkomt. Ook kan *i* dan als nominatief-teeken worden beschouwd. Bijv.: *Naa i ooeman*: dit is het verhaal. *Ginama'nja im binakoet*: zij nam het pakje (ingepakte), of: het pakje werd door haar genomen. *Nosingog im bolai*: de aap zei.

Voor *i* als betrekkelijk voorn.w., zie § 238 en § 246.

(Ter vergelijking wordt hier verwezen naar de Tontemboansche *ĭ* en *i* en de Sangireesche *oe* en *u*. Zie respect. Tontemb. Nederl. woordenboek van J. Alb. T. Schwarz en Sangir. Sprkk. v. Dr. N. Adriani, blz. 189 v.v.).

§ 246. 4. Betrekkelijk voornaamwoord.

Zooals boven werd opgemerkt, vervult *i* ook de functie van betrekkelijk voorn.w., waarbij dan veelal — zooals in § 243 is gezegd — een geprenasaleerd *-ta* (*nta*) wordt achtergevoegd. *I* of *inta* is het eenige betrekkelijke voorn.w. in het Bolaang Mongondowsch. Soms wordt *inta* voorafgegaan door het lidwoord *ki*, hetwelk dan de beteekenis heeft van: degeen, hetgeen; *ki inta* is te vertalen met: degene die, hetgeen dat, iemand die.

Ikow, Koligaianta, i maja' mogibol, jo akoeoi i maja'-pa motata' ko oengkoe': jij, K., die gaat sagokloppen, en ik, die ga even de honden roepen (d.w.z. ik ga op jacht). *Ikow in dia' bidon ki togi kom baloi inta toea, si akoeoi bidon i nokooentoeng*: jij, die bent niet meer de bezitter van dat huis (het huis dat daar is), want ik toch,

die heb gewonnen. *Kai tagoedang-bi'*, *inta nodomok kom bantong*: de krokodil, die de antilope had gepakt, zei toch.... *Ki inta totok i ai-ai*: degene, die echt de jongste was. *Tongkana' ing kojogot moïnggoe'*, *bo iloemoeai ing ki inta nogadop*: terwijl (zij) bezig waren met baden, toen is te voorschijn gekomen degeen, die zich verstoken had. *Ojoeon ing ki inta ilamba'an im boeboeḷ i oembo, ki inta ilamba'an im papodong, ki inta ilamboengan, inta iliboe i renda*: er zijn er die versierd zijn met de veeren van een oembo-vogel, die versierd zijn met een kroontje, die van een kabaja voorzien zijn, die omringd is door kant. (In dezen laatsten zin is *ki* moeielijk te vertalen).

§ 247. 5. Vragende voornaamwoorden.

Deze zijn: (*ki*) *ine*, *onoe*, *onda*.

Met *ine* vraagt men naar personen, met *onoe* naar zaken, terwijl *onda* zoowel naar personen als naar zaken kan vragen.

In den nominatief heeft *ine* steeds *ki* voor zich, in den genitief *i*, in den datief en accusatief *ko i*, dus: *ki ine*: wie? *i ine*: van wie(n)? *ko i ine*: aan wien, bij, op wien, wien. Evenals de pers. v.n.w. wordt ook *ine* vaak verbonden met *kai* (zie § 238): *kaiine* of: *kaine* (eigenl.: *kai i ine*): volgens wien? wie zegt? wie heeft gezegd? *Ko i ine* wordt ook vaak verkort tot *koïne*.

Onoe: wat? welk? *Onda*: welk? (*Onda* is vooral bijw. v. plaats en tijd: *onda*: waar? *ko onda*: te waar? *dodai onda*: welk tijdstip? wanneer? Ook als vragend voorn.w. is het begrip „plaats" veelal inbegrepen bij *onda*).

Ki ine in toea? wie is daar? (wie is het, die daar is). *Inde'*, *baja'-pa libo' ing ki boea' inta toea noïtalib-mai, mongo ki ine-ka imosia i moïbog poboeḷoionkoe*: moeder, ga even vragen de prinsessen die daar voorbijgaan, wie of wellicht van haar (het is) die zin heeft door mij getrouwd te worden. *Boeok i ine i naaia*? een haar van wie, de deze? (van wie is deze haar?). *Pinongojowmoe ko i ine*? aan wien heb je het opgedragen? *Kai ine: noḷagoei in sia*? wie zegt (dat) hij ontvlucht is?

E boḷai, onoe i loekadanmoe-makow ko nion? wel aap, wat is het dat je daar aldoor bewaakt? *Onoe ing koondokmoe*? wat is het dat door je wordt gevreesd? *Onoe-onoe-don-makow i inaidankoe, im bai n dongka tongo doea i nopokoḷapat*? wat is het dan toch aldoor van mijn werk, hetwelk eerst een ander kan afmaken?

Ki ompoe datoe, ki gogoègoe, ki major, onda ing koondokmoe? de

heer koning, de djogoegoe (zie boven), de majoor, wie wordt (het meest) door je gevreesd? (Voor *onda* kan in dezen zin ook *ki ine* worden gelezen). *Singog „moïbog" bo „doï'", onda i mogaanmoe singogon*: (het) woord (ik) „wil" en „wil niet", wat het lichtst is (dat) moet je zeggen. (Zoo spreekt o.a. een dorpshoofd tot menschen, die willen scheiden). *Doeë' inta onda im poepoeḷon*: welke doerian (boom) is het die moet worden omgehakt?

§ 248. 6. Wederkeerend voornaamwoord.

Aan een bepaald wederk. v.n.w. heeft een Mongondower veel minder behoefte dan wij, want voor het begrip „zich" (ook wel: zichzelf) beschikt hij over de infixen *-oem-* en *-im-*, *-inoem-* en *inim-*. (Hoe deze infixen soms praefixen zijn, en bij met *l-* en *r-* beginnende woorden alleen *-oem-* en *-im-* worden ingevoegd en *i-* vóór-, zie hiervoor § 174,175, 178). Toch zijn er een paar woorden, die soms als wederk. v.n.w. dienst doen, nl.: *batangan*: voorkomen, gedaante, eigen, zichzelf, model, uiterlijk, (In 't Sangir. is batangeng: zichzelf (Sangir. Sprkk. blz. 250) en in 't Bolaang Itangsch beteekent botanga: lichaam), en *gogina*: uit eigen beweging, uit zichzelf (*gina*: adem, gemoed); ook wel eens *awak*: lichaam, en *badan*: lichaam (Arab.).

Dika mooja', sim baḷoi-bi' im batangan: wees niet verlegen, want het is toch (je) eigen huis. (Dit is een hoffelijke uitdrukking tegen een gast. In werkelijkheid is het niet het eigen huis van dengeen tegen wien men spreekt). *Sia i mondajow kom batanganēā*: hij prijst zichzelf (het voorkomen van hem). *Inontongēā, totoeoe notalikokog totok im batanganēā*: (toen) hij het zag, schrikte zijn zelf waarlijk erg (schrikte hij zich een ongeluk"). **Tonga' ki inta mopodagin im batanganēā*: maar deggeen die doet naderen zichzelf. Zie ook het slot van § 149 en § 205.

Goginanja iloemaboe' kon toebig: zijn eigen impuls was het zich in het water te gooien (en te verdrinken). *Gogina-don im batangan i mogama'*: het is toch uit aandrang van het eigen ik dat hij het haalt (het is geheel eigen verkiezing, uit hemzelf voortgekomen). *Goginamonimoe i nobogoi*: uw eigen wensch die heeft het gegeven, of: geheel uit uzelf is het voortgekomen het te geven. *Bai ng gogina i adi' i nonoetoei ko i ama'nja*: eerst de eigen begeerte van het kind die dreef naar zijn vader (Niemand heeft hem op zijn vader attent gemaakt, maar uit zichzelf is hij er toe gekomen dien uit te vinden, omdat — bijv. — zijn moeder het hem te lastig maakte. Dit slaat

dus op een kind van ouders, die reeds lang van elkaar gescheiden zijn). Voor *gogina* zie ook nog den zin op blz. 272.

Aka kobaalanēā i oelang inta naa, jo mojotapoet doman i awakēā: als het (beest) gepakt raakt door dezen strik, dan wordt hij zelf (zijn lichaam) mede gewikkeld in het doodskleed, d.w.z.: het beest gaat dood, maar door het heftige rukken wordt de strik onbruikbaar.

Aka kodomokankoe, jo oekoeronkoe doman ko mojotapoet im badankoe: als ik (je) te pakken krijg, dan zal ik er mijn best voor doen mezelf (mijn lichaam) met (jou) in het doodskleed te wikkelen, m.a.w.: ik zal je ranselen tot je dood bent en ik mezelf in het ongeluk heb gestort. (Het woord *awak* kan hier ook wel gebruikt worden, maar het Arab. *badan* vinden velen wat netter klinken en ook schijnt dit voor hen een wat ruimere beteekenis te hebben dan *awak*, hetwelk dadelijk aan zoo'n heel erg concreet „lichaam" doet denken.

Voor woorden met *-oem-* en *-im*-vormen wordt hier verwezen naar de § 174—178.

§ 249. 7. Onbepaalde voornaamwoorden.

Als onbep. voorn.w. worden gebruikt de vragende voorn.w. (*ki*) *ine* en *onoe*, de uitdrukking *ki inta*, het woord *intau*, het bezitt. v.n.w. *-ēā* of *-nja*, de onbepaalde telwoorden en *ki kocon*.

Ki ine i moena ko naa, jo sia i mokooentoeng: wie het eerste hier is, die is het die heeft gewonnen. *Dia' bi' ki ine i nomoela*: toch is er niemand, die (het) heeft geplant. *Dia'-pa ki ine i nokotaloei kong gilingan in dodai n toea*: in dien tijd was er nog niet iemand die kon koopen een (mais)molen (omdat die er nog niet waren).

Onoe-don inta pokiatodēā: wat hij ook zendt. *Onoe bo onoe-ka in tangko'ing gina in tobatoe'-tobatoe' kolaboeng pinomaja' kon singgai inta naa*: wat dan ook de meeningsverschillen van ieder mogen zijn gisteren of op dezen dag, ...

Ki inta monginoem ko oendam, jo mareta' bo losing potonon ko inia: degeen, die medicijn drinkt, spaansche peper en palmwijn zijn hem verboden.

Intau: mensch beantwoordt aan ons: iemand, en: men. *Simba' dia' takowon i intau*: opdat het niet gestolen zal worden door iemand, of: opdat men het niet steelt. *Ojoeon i intau tobatoe'*: er is (was) een zeker iemand. Zie verder onder *Tobatoe'*, blz. 298.

Intau tongo doea en *intau ibanja* zijn te vertalen met: een tweede, iemand anders, een ander, anderen, eenigen, sommigen. *Tongo doea*

en *ibanja* worden ook zelfstandig gebruikt en kunnen dan ook „iets anders" beteekenen.

Met *-ā* of *-nja* wordt ook meermalen een onbepaald iemand of iets aangeduid. *Lakinja*: grootvader van iemand. *Siolā*: been van iemand, poot van iets.

Meermalen moet *ojoeon*: er is, er zijn, worden vertaald met: er is iemand, er is iets, er zijn er, vooral als het wordt gevolgd door een betrekkelijk voorn.w. *Aka ojoeon i modomok kong kalow inta toea*....: als er iemand is, die wil vangen dien jaarvogel.... Zie ook de zinnen in het laatste gedeelte van § 256.

Voor de onbepaalde telwoorden, die ook als onbepaalde voornaamwoorden dienst doen, wordt hier verwezen naar § 234.

Ki koeon wordt gebruikt, als men niet zoo dadelijk op den naam van iemand kan komen, of dien naam niet wil zeggen. (*Koeon*: bepalen, vaststellen, uitmaken). *Aka dia*[5] *mojotala*[7], *jo ki koeon i nodia kom pitowkoe*: als (ik) het niet mis heb, dan heeft een zeker iemand (een niet nader aan te duiden persoon) mijn kapmes meegenomen. *Kainia*: *ki koeon i notaloei*: hij zei: nou ja, hoe heet hij ook alweer? die heeft het gekocht. *Kaanon i koeon im pokiatod-don*: het eten voor..... och, je weet wel, dat moet worden gebracht. Is men na het uitspreken van *ki koeon, i koeon* enz. op den naam gekomen, dan wordt deze nog genoemd en luidt de juist gegeven zin: *Kaanon i koeon..... i Manoe, im pokiatod-don*: het eten voor..... och, hoe heet hij ook alweer?..... o ja, van Manoe, dat moet worden gebracht. *Atodonmoe ko i koeon..... ko i Talib*: je moet het brengen naar..... he, nou is zijn naam mij net ontschoten..... o ja, naar Talib.

Met het geven van toelichtende voorbeelden in zinnen hebben we ons in dit hoofdstuk zeer beperkt, daar de voornaamwoorden reeds vroeger door ons werden behandeld en door vele honderden Mongondowsche zinnen nader verklaard, en wel in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Deel 72, Aflevering 1 en 2. 1916.

HOOFDSTUK VI.

Bijwoorden.

Voor zoover wij kunnen oordeelen, beschikt het Bolaang Mongondowsch niet over een bepaalden bijwoord-vormer. De echte bijwoorden worden dan ook zonder eenig toevoegsel gebezigd. Wel onnoodig te zeggen, dat ook andere woordsoorten als bijw. dienst doen.

Meerdere bijwoorden worden aan het voorafgaande woord gehecht. Vooral bij de richtingswoordjes is dit het geval, en bij die welke een bevel, aansporing, opwekking, bekrachtiging of verwondering te kennen geven.

De bijw. en de als zoodanig gebruikte, worden hier door ons ingedeeld in:

1. Bijw. van plaats;
2. Bijw. van tijd;
3. Bijw. van wijze (a. hoedanigheid; b. van omstandigheid; c. van graad of hoeveelheid; d. van bevestiging; e. van ontkenning en verbod; f. van mogelijkheid; g. wenschende, uitnoodigende of aansporende en bevelende);
4. Bijw. van causaliteit.

Daar de begrippen „plaats" en „tijd" meermalen gelijkwaardig zijn, is ook de grens tusschen bijw. v. plaats en bijw. v. tijd niet altijd scherp te trekken. Vaak kunnen beide benamingen met evenveel recht gebruikt worden. Ook komt eenzelfde bijw. in verschillende functies voor. Mede hierom zullen we dan ook zoo vrij zijn ons niet steeds streng aan bovengen. indeeling te houden, en o.a. bij bijw. van plaats ook eenige woorden bespreken, die wel als zoodanig voorkomen, maar vaker in een andere functie worden aangetroffen.

§ 250. 1. Bijwoorden van plaats.

Naa: hier (bij den 1sten persoon), ook: *naaia*; *nion*: daar (bij den 2den pers.); *toea*: ginds, daar (bij den 3den pers.), ergens. (Deze woorden zijn ook aanw. voorn.w., zie § 243). Door achtervoeging van *-ta* wordt aan *toea* zijn wat al te onbepaald karakter ontnomen: *toeata*: aldaar (niet bij den 1sten of 2den pers., maar wel op een hun bekende plaats). Voor *toea-ta* wordt ook gehoord: *to-ta*.

Als bijw. van plaats komen *naa, nion* en *toea* in den regel voor

in verbinding met het voorzetsel *ko*, dus als *ko naa, ko nion, kon toea, kon toea-ta*, te hier, te daar enz.

Akoeoi naa: ik hier, of: deze ik. *Naa-don iakoeoi*: ik ben hier al. *Naaia-don*: hier al, ook: nu al. *Nion-don imoikow*? zijn jullie daar al? Zooiets als ons: goeden dag! *Oentoenon-makow, nion doman*: het wordt steeds weggejaagd (toch) is het daar weer (of: met dat het is weggejaagd, is het er weer. Een vlieg). *Goḷantoengmoe toea-ta ko ḷoentoeng*: je gong is daar op zolder. *Akoeoi ing ko naa, ikow ing ko nion, sia ing kon toea*: ik hier, jij daar, hij daar. (Eigenlijk: ik ben degeen die hier ..... enz). *Si akoeoi ko naaia bidon*: want ik blijf weer hier. *Sinajake̅a̅, diaʼ-biʼ ing kon toea*: hij zocht het, het was daar heusch niet.

Hoewel in § 41 de richtingswoordjes reeds zijn vermeld, willen we ze ook hier nog eens noemen:

magiʼ: herwaarts;

makow (and.: *mako*): derwaarts; (voor andere beteekenissen, zie § 251);

magiʼ-makow: her- en derwaarts, overal heen, ook: over en weer;

monik: opwaarts (ook in figuurlijke beteekenis);

monag: benedenwaarts (ook in fig. bet.);

moeik: stroomopwaarts, oostwaarts;

moentag: stroomafwaarts, westwaarts.

Ginamaʼnja-don-magiʼ i natoe: hij had eieren herw. gehaald. *Tokodia-magiʼ ing kaanon toea*: breng hierheen al dat eten. *Iloemajoeg-magiʼ*: kwam herw. gevlogen.

Ḷoḷan-makow: gene zijde, de overkant. *Atod-makow kom Pontodon*: breng het derw. naar Pontodon. *Toeḷoed-makow ko lioe*: duw (stomp) het weg naar buiten.

Noïtaboed magiʼ-makow: verstrooid geraakt her- en derwaarts. *Kon toea nodait-don iliboʼan magiʼ-makow*: toen werd het ieder over en weer gevraagd.

Pokiatod-pa-monik im pitowkoe: laat even opw. brengen mijn kapmes. *Jo binoekatan-monik*: toen het opwaarts werd opengemaakt.

Simbaʼ diaʼ dodotonkoe-monag in doḷoeong naa: opdat ik niet naar beneden smijt deze haardsteenen. *Doemoḷop-monag Baḷanda, momoekaʼ-monik Papoeaʼ*: als het naar beneden duikt is het een Hollander (zoo wit), opwaarts uit (het water bijv.) komende is het een Papoea (zoo bruin). (Een koekje dat in olie gebakken wordt).

Noboeat-moeik: is stroomopwaarts vertrokken. *Pogambat-moeik*: smijt het oostwaarts neer.

Minaja'-moentag: is stroomafwaarts gegaan. *Oentoen-moentag*: jaag het westwaarts weg.

De met *li-* samengestelde richtingswoordjes worden in den regel in verbinding met het voorzetsel *ko* aangetroffen: *ko limoeik*: een beetje in het oosten, een weinig ten oosten; *ko limoentag*: even ten westen van ....; *ko limonik*: een beetje hoog, een weinig naar boven; *ko limonag*: een weinig naar beneden, slechts even beneden .... (Voor de beteekenis van *li-*, zie § 185).

Verder noemen we hier nog van de als bijw. van plaats gebruikte woorden: *mojajoe'*: ver; *modioeg*: dichtbij; *ko moena*: vóór, vooraan; *kon toemi*: achter, achterean; *ko liboe*: rondom; *ko ḷoeai*: buiten; *kom bonoe*: binnen; *ko joeak*: middenin; *koḷoanan*: rechts; *koḷoïgi*: links; *onda*: waar? *ko onda*: te waar? *nongko onda*: vanwaar? *ko onda-onda-don*: waar ook, overal; *dia' ko onda*: nergens, er is geen plaats waar ....

§ 251. De woordjes *mai*, *mangoi* en *makow*.

1. *mai*.

Dit kan ook richtingswoordje zijn in de beteekenis van herwaarts, beantwoordt soms aan ons: vlakbij, maar bovenal wordt door *mai* te kennen gegeven, dat iets bezig is (of was) te gebeuren, vaak te vertalen met: terwijl ...., toen .... plaats greep, met dat ...., zoo lang als ...., komen te ...., ook: ongeveer, om en bij

In § 176, onder 3e, en in § 227 wordt gezegd, dat *mai* het voorafgaande telwoord vluchtig maakt. Deze beteekenis sluit o.i. heel goed aan bij de juist genoemde, daar door het achtergevoegde *-mai* de telwoorden o.z.t.z. in beweging worden gezet, op weg zijn om te vervloeien in een hooger of lager getal.

mai in de beteekenis van: herwaarts, naar hier, vlakbij:

Ikow i modiaijmai: jij die brengt het herwaarts. *Aka moboei-donmai moïkow, jo popoandoep-ai-mai*: als jullie naar hier terug keeren, laat het dan herwaarts aanreiken. In dezen zin is beide keeren *-mai* door herwaarts vertaald, daar het naar de spreekster toe is, maar vooral het eerste *-mai* kan ook met „terwijl" worden weergegeven, of: bezig met; als jullie al bezig bent met terugkeeren enz. *Ko onda im Bintau? Toeata kom popod-mai im Pasi*: Waar is (het dorp) Bintau? Aldaar in de onmiddellijke nabijheid van het uiteinde van Pasi. (Deze twee dorpen gaan in elkaar over; B. sluit direct aan bij het uiteinde: *popod*, van P.) *Kon doḷaag-mai im baḷoi*: op het erf

vlakbij het huis. *Kon dioeg-mai monimoe, dia*[5]*-bi*[5] *kinantangan*: (het was) vlakbij jullie (en) toch hebben jullie het niet begrepen (als bijv. een kind is gevallen, waar anderen vlakbij stonden). *Baja-baja*[5] *ilimitoe*[5] *kon dioeg-mai i toeang*: dadelijk heeft (hij) zich gezet in de onmiddellijke nabijheid van mijnheer. Wanneer in dezen zin *-mai* wordt weggelaten, dus alleen *kon dioeg*: dichtbij, wordt gebruikt, dan duidt dit op een ietwat grooteren afstand.

mai in de beteekenis van: terwijl, gedurende, zoolang als.

Dodai ing kami noboeat-mai nongko naa, nonaḷa[5]*-mai ko imonimoe*: toen wij bezig waren met vertrekken van hier, terwijl (wij) U verlieten. Hier is het uitgesloten, dat *-mai* herwaarts beteekent, het plaatst ons hier midden in de handeling: toen het vertrekken en het U verlaten aan den gang was. *Noboeat-mai ko naa dia*[5] *ḷaḷat nogogai*: gedurende (den tijd dat ik) van hier ben vertrokken heb (ik) in het geheel niet gerust .... *i nomarenta-mai*: terwijl (je) aan het besturen was, zoolang als (je) hebt bestuurd. *Nobiag-mai in sia, dia*[5] *ḷaḷat nonete*[5]: zoolang als hij leeft, nooit heeft (hij) gezogen. Hier zou ook kunnen worden vertaald: vanaf dat hij is komen te leven enz.

mai in de beteekenis van: herhaaldelijk, voortdurend, steeds.

Dongka norobibig-mai in tara doea: slechts hebben voortdurend getwist die twee. *Oemanankoe-mai ikow ing ki adi*[5] *i intau, naanta ki adi*[5] *im boke*[5] *ikow*: ik dacht steeds (dacht niet anders) (dat) je een menschenkind was, nu blijkt (dat) je het kind van een varken bent.

De beteekenis van: voortdurend, steeds, heeft *-mai* ook bij met *o po-* afgeleide woorden: *o posioeg-mai*: steeds slapende, lag (daar) zoo te slapen (zie verder het laatste gedeelte van § 33); en eveneens bij de met *ki-* afgeleide herhaalde woorden, bijv.: *kilanta-ḷantang-mai kon toebig*: zich herhaaldelijk aan de oppervlakte vertoonen (zooals een drenkeling o.a.). (Voor meerdere voorbeelden en *ki-*, zie § 124) In deze gevallen kan aan *-mai* echter ook een zeker accidenteel karakter worden toegekend.

mai in de beteekenis van: komen te ...., met dat .... (accidenteel).

Nokodongog-mai kon singog inta toea: toen (zij) kwam te hooren dat woord (met dat zij hoorde). *Noponik bo ilimitoe*[5]*-monag nojotajow-mai*: kwam naar boven en zette zich neer met het gezicht toevallig tegenover (hem). *Notoebag-mai in sia kon singog i ....*: kwam hij te antwoorden op het woord van .... *Dinongog-mai in tagoedang ing kosing im boḷai*: met dat de krokodillen hoorden het lachen van den aap. *Mobilo-bilog-mai i matakoe mongo nokoontong*:

mijn oogen zullen geheel blind komen te worden, als (ik) het heb gezien. *Mobongo-bongoḷ-mai im bongoḷankoe mongo nokodongog*: mijn ooren zullen geheel doof komen te worden, als (ik) het heb gehoord. *Nokoboboei-mai*: met dat (hij hem) ontwaarde. *Nokoontong-mai intau i lipoe'* ....: met dat de menschen van het dorp (dat kalf) zagen .... *Dia' moonggot nojodoengkoeḷ-mai i oeḷag motole'*: niet lang (daarna) kwamen (zij) te ontmoeten een groote slang.

mai met vluchtig makende of vervagende kracht: zoo ongeveer, om en bij.

Ki laki-laki-mai: de over-, overgrootouders, erg onbepaald wie, maar nog wel eigen familie. *Kon singgai-mai toemi*: in de komende dagen, in de toekomst. *Kon singgai-mai tobatoe'* (ook: *kon tongo singgai-mai*): op den een of anderen dag, op zekeren dag. *Tobatoe'-mai*: de een of ander, soms: de een noch de ander. *Ojoeon in tobatoe'-mai imoïkow nion i* ....: er is de een of ander van jullie daar, die .... *Kamoenda nion, tobatoe'mai dia' kosompoi*: jullie tweeën daar, de een noch de ander heeft een pruimzak (wie je ook neemt, niemand enz.). (Volgens anderen kan deze laatste zin alleen maar beteekenen, dat één niet van een pruimzak voorzien is en één wel. En om het begrip „niemand" te kennen te geven moet worden gezegd: *oempaka tobatoe' dia' kosompoi*: zelfs niet één is er die een pruimzak heeft, of: *komintan dia' kosompoi*: allen hebben geen pruimzak. Zooals zoo vaak, hebben we ook hier met plaatselijke verschillen te doen). *Dojowa-mai*: ongeveer twee. *Pitoe-mai*: ongeveer zeven. Voor meerdere voorbeelden van het vluchtig maken van telwoorden door *-mai*, zie het laatste gedeelte van § 227 en ook § 176, onder 3e.

Noonggot: lang (geleden, daarna), het duurde lang; *noonggot-mai*: niet lang daarna, spoedig, het duurde niet lang. Door *-mai* wordt het begrip „lang" zoo vervluchtigd, ofwel naar voren (naar het heden of hier) getrokken, dat het de beteekenis krijgt van: niet lang. *Moena-mai*: vroeger eens, erg onbepaald, het kan bijv. zoowel drie als vijf eeuwen geleden zijn. In dezelfde beteekenis wordt ook gebruikt: *doengkoel-mai*. *Moena-mai im boeta' i Mongondow ingkad i Oemboedan*: Heel vroeger was het land van Mongondow tot aan Amoerang. *Doengkoel-mai dia'-pa-bi' in sikajoe ing ko Mongondow*: vroeger waren er heusch nog geen antieke doeken in M.

2. *mangoi*.

In § 41, bl. 353, is gezegd, dat *mamangoi* beteekent: komende of gaande zijn; het zegt dus niet in welke richting men zich beweegt,

maar geeft slechts te kennen: in beweging, bezig. Wanneer nu *-mangoi* aan een woord wordt toegevoegd, dan wil dit zeggen:

1e, dat de door het voorafgaande woord genoemde handeling nog aan den gang is (was), nog steeds doorgaat; *mangoi* plaatst ons midden in de handeling en is dan ook vaak te vertalen met voortdurend, steeds, aldoor, terwijl;

2e, het voorafgaande woord wordt in min of meer vlottenden toestand gebracht, het wordt vervaagd of vervluchtigd. Hier is *mangoi* te vertalen met: ongeveer, naar gissing, om en bij.

In deze twee beteekenissen staat *mangoi* dus al zeer dicht bij *-mai*. Zooals beneden zal blijken, worden *-mangoi* en *-mai* dan ook wel voor elkaar gebruikt. Soms beteekent *-mangoi* goed en wel, geheel, heelemaal, en is dan wel gelijk te stellen met *-makow*.

Noïangoi, nobaba-mangoi kom pada'nja: (hij) kwam, steeds op den rug dragende zijn mand. *Sinoemoentoen-don ing ki Soeḷap, jo noïtajow-mangoi ko i Loog, jo pinongko'-don i oeoi*: S. heeft zich laten zakken, en juist terwijl (hij) voor L. kwam (die al in dat gat zat), toen heeft (L.) de rotan doorgekapt. *Ki Soeḷap mosingog-don-mangoi ko i oḷai*: S. zegt maar aldoor tegen den aap .... *Aka tonga' nanion, dia' ikow mokotaḷa'-mangoi ko inako'*: als het slechts aldus is, (dan) kun je niet blijvend (voortdurend) verschil maken met mij (dan kun je me nimmer overwinnen). *Dika mongombaḷ-mangoi*: huil niet aldoor! *Naonda i noboei-don-mangoi im bajongan im boḷai*: terwijl al de apen aan het terugkeeren waren (of: kwamen terug te keeren). *Jo nobiag-monik im patoeng boeḷawan noïtoendoeḷ ko ḷangit, iloemongkaog-mangoi namoentag nogama' kom barang kom Boḷaang*: en de gele bamboe groeide op (tot hij) kwam te stooten tegen den hemel, boog zich herhaaldelijk in stroomafwaartsche richting (en) haalde goederen van B. *Nobiag-mangoi in sia kon doenia*: zoolang als hij leeft op aarde .... (Anderen gebruiken hier *-mai* in geheel dezelfde beteekenis. Zie boven den zin: *Nobiag-mai in sia, dia' ḷaḷat noncte'*.

Noonggo-onggot-mangoi jo minaja' nomiring kom pepekow: niet lang daarna gingen (zij) een strik stellen voor een pepekow-vogel. [Evenals *-mai* maakt ook *-mangoi* den tijdsduur vluchtig ofwel korter, terwijl hiertoe tevens de herhaling medewerkt; *noonggo-onggot* toch geeft een ietwat korteren tijd te kennen dan *noonggot*. Voor *-mangoi* kan hier ook *-mai* worden gebruikt]. *Jo inontongeā dega' lima-mangoi* (and.: *lima-mai*) *in tagoedang kon tajowoneā*: en hij zag naar gissing ongeveer vijf krokodillen voor

zich. *Nogamaʼ kom batoe, toelidēā-mangoi* (and.: *toelidēā-mai*), *naʼdoman koloben im baloi tobatoeʼ*: (hij) haalde een steen, waarvan de grootte ongeveer was gelijk de grootte van een huis.

Namangoi-don im baloi, jo noïangoi-mangoi sinadang-pa kon dangkoelon-mai: bij het huis gekomen, toen (zij) goed en wel waren aangekomen werd het voorloopig (even) opgehangen in de onmiddellijke nabijheid van de voorgalerij. *Moïbajaʼ-mangoi, baja-bajaʼ ogoi in tongo bakoet*: als (je) goed en wel bent aangekomen (of: met dat je aankomt), geef dan dadelijk één pak.

3. *makow* (*mako*).

Van *makow* als richtingswoordje werden in § 250 enkele voorbeelden gegeven. Hier volgen enkele korte zinnen ter toelichting van *makow* in de beteekenis van: geheel, heelemaal, in het geheel, goed en wel, afgeloopen, ook: steeds, voortdurend (hier dus gelijk aan *mangoi*).

Noïlocai-makow i oelag inta toea: toen die slang er heelemaal uit was. *Sisip-ka-makow, oelag*: toe slang, kruip er heelemaal onder (tusschen). (In een dergelijken zin als hier, kan *makow* ook derwaarts beteekenen). *Nopaloet-don-makow in singogēā toea*: toen die zijne woorden geëindigd waren (hij alles had gezegd). *Modait-makow i oengkoeʼkoe, jo .....*: (als) geheel (allemaal) op (gegeten) zijn mijn houden, dan ..... *Toemokomintan-makow*: ieder in het geheel één keer. *Toemongobatoeʼ-makow*: ieder in het geheel één exemplaar. (Zie § 232). *Ilimitoeʼ-makow*: was goed en wel gezeten, zat al een tijd. *Jo ilobong-makow inta toea ing ki indeʼ*: toen die moeder goed en wel begraven was (de begrafenis geheel afgeloopen was). *Ikolom-makow bo tooema*: na morgen en overmorgen. *Noïganga-makow*: geheel opengesperd van den mond, of: voortdurend open. *Momilog-makow*: de oogen geheel dicht, of: steeds dicht. *Toemanow-makow*: voortdurend gadeslaan, naar beneden kijken.

§ 252. 2. Bijwoorden van tijd.

Allereerst willen we hier iets zeggen over de woordjes *ai* (*a-*), *-don, aindon* (*andon*).

ai- (anderen: *a-*) wordt voor een reeds afgeleid woord geplaatst en is te vertalen met: al, reeds, d.w.z. het zegt volstrekt niet altijd, dat een handeling afgeloopen is, het geeft eenvoudig te kennen: al in actie, of: reeds afgeloopen. *Mopoeling*: bezig met vol-worden;

ai-mopoeling: al bezig met vol-worden, bijna vol; *nopoeling*: vol geworden; *ai-nopoeling*: reeds vol geworden.

Wanneer alleen *a-* wordt gebruikt inplaats van *ai-*, dan is het wel eens moeielijk deze *a-* steeds te onderscheiden van het woordje *a*, dat „wenschen", „willen" beteekent, bijv.: *ai-monginoem*: al begonnen met drinken, aan het drinken zijn; *a monginoem*: willen of wenschen te drinken, maar voor de niet-gebruikers van *ai-* is dit tevens: al begonnen met drinken. Hier moet het zinsverband dus den weg wijzen.

In het Tontemboansch vormt *a* den verleden tijd van de met *i-* afgeleide woorden, en in het Makela'i-dialect vormt *ai-* de praeterita van met *-oem-* afgeleide woorden. (Zie Tontemb. Gramm. blz. 205 v.v. en blz. 209, 154). Zoo krachtig is *ai-* hier niet, het helpt alleen de handeling wat naar voren of naar het verleden toe te schuiven, dikt dus de beteekenis van de tijd-aanduidende affixen een beetje aan.

-don, hetwelk achter aan een woord wordt gevoegd, beantwoordt eveneens aan ons: al, reeds. *Mopoeling-don*: het wordt al vol, het is al bijna vol; *nopoeling-don*: het is al vol, ook: is het al vol? Een *no---don-* vorm wordt vaak gebruikt om mee te vragen: *nongaan-don*? al gegeten?

Ai- (*a-*) en *-don* komen ook gecombineerd voor, waarbij *-don* voorgevoegd wordt en tevens geprenasaleerd: *aindon* (and.: *andon*). Deze prenasaleering is o.i. slechts een phonetische kwestie. Dit *aindon* of *andon* is wat krachtiger dan *ai-* (*a-*) of *-don* op zichzelf, het beantwoordt geheel aan ons: al reeds, bijv.: *aindon mopoeling*: al reeds aan het vol-worden, het vol-worden is flink aan den gang. ((*Ai-* en *a-* worden door ons met een streepje aan het volgende woord verbonden, waardoor tevens verwarring met het bovengen. woordje *a* wordt voorkomen. Bij *aindon* en *andon* wordt geen streepje meer gebezigd).

Daar *ai-*, *-don*, *aindon* in de voorafgaande bladzijden vele malen worden aangetroffen, wordt hier volstaan met nog één voorbeeld, waarbij het wel overbodig is op te merken, dat *ai-* enz. niet alleen bij met *mo-* en *no-* afgeleide woorden voorkomen, bijv. *aintoemojop*: al bezig met ondergaan (van de zon).

Moïngkag: droog, droog wordende: *moïngkag-don*? wordt het al droog? *ai-moïngkag*: al op weg naar droog; *aindon moïngkag*: al reeds nagenoeg droog; *noïngkag*: droog, het droogworden is afgeloopen; *ai-noïngkag*: reeds droog, het droogworden heeft al zijn beslag gehad; *noïngkag-don*: reeds droog, ook: is het al droog?

aindon noïngkag: al reeds droog, reeds lang droog of absoluut droog.

Domai is o.i. een samentrekking van *don* en *mai*. En daar zoowel *don* als *mai* varieerende beteekenissen hebben, is dit ook met *domai* het geval: al bezig met ....., naar hier (bevel), toe dan, ... dan toch herw. (verzoek), al ongeveer .....

Naonda i nojosipoen domai: terwijl (zij) dan al bezig waren bijeen te komen. *Dia domai*! breng het toch hier! *Potoeļoeng domai ko inako' im boke' moe nion*: toe, help mij dan toch herw. met dat varken van je. (Een slang is hier aan het woord). *Dega' dojowa domai no riboe*: wellicht reeds ongeveer twee duizend.

Als bijw. van tijd treden ook de in het begin van § 250 genoemde bijwoorden woorden van plaats op, nl. *naa, naaia nion, toea*. Daarvan worde hier alleen *naaia* door een voorbeeld toegelicht. *Naaia*: nu, op dit oogenblik, thans. *Inta naaia*: (de tijd) die *nù* is, op dit moment. *Diaan-mai inta naaia*: breng het *nù* hier. Door aanhechting van *-mai* wordt *naaia* wat rekbaarder of van wijdere beteekenis, bijv. *Naaia-mai pogogajop* nu (in dezen tijd) is het vruchtentijd.

Tongopi'-mai: aanstonds, meteen, weldra; *-mai* duidt er op dat het korte tijdsverloop niet al te nauwkeurig begrensd is. (Voor *tongopi'* zie onbepaalde telw. § 234). *Tongo-tongopi'-mai jo noïangoi-don ing ki Soeļap*: nagenoeg dadelijk daarop is S, al gekomen.

Poļat: dadelijk, terstond. *Poļat minatoi*: dadelijk stierf (ze). *Pola-poļat-don noponik*: onmiddellijk kwam (ze) boven.

Baja-baja': direct, ineens, dadelijk daarop, regelrecht. *Aka podioen kon toebig jo baja-baja' moroemog*: als het wordt gesmeten in het water, dan is het dadelijk stuk. *Minaja'-don i oeļag toea baja-baja' ko ļaig*: die slang is gegaan, regelrecht naar de tuinhut.

Moliodot-mai, onmiddellijk daarop, plotseling. *Moliodot-mai inta toea simindog-monik ing goehangēā tobatoe'*: dadelijk daarop gaat een oudste staan. *Noliodot-mai dinongogēā*: plotseling hoorde hij .....

Koïna: zooeven (soms verkort tot *kina*) *Ki ine i noïtalib-mai koïna*? wie is het, die zooeven voorbij is komen te gaan?

Bagoe: pas, zoo juist. *Bagoe noïangoi*: pas gekomen. (*Mobagoe*: nieuw). *Bagoe nongaan, tonga' noroetoek-bi'*: pas gegeten, maar toch mager.

Mopanga'-mai: zoo aanstonds, straks. *Bai mopanga'-mai bo maja'*: wacht zoo aanstonds zullen (we) gaan. *Mopanga'-mai kon doļom bo moboeat*: aanstonds als het avond is vertrekken (wij).

Bai, ook: *ba'*: eerst, pas, ook: totdat. *Bai naa* (*naaia*): eerst nu, nu pas, eindelijk; *bai nion*: eerst nu, of: eerst toen, toen pas; *bai*

ntoea: eerst toen; *bai ikolom*: eerst morgen. *Bai nosingog in sia*: totdat hij sprak. *Bai naa bo ojoeon in tontaga'nja poponikan*: eerst nu zijn er de traptreden om langs op te klimmen. *Jo bai nion bo nolapat in totoi*: en eerst nu is de brug gereed. *Ba' nonete' i manoek, jo ki Balanda in doemoedoei ko inaton*: pas als de kippen zoogen, dan zullen de Hollanders ons volgen (naar onze pijpen dansen). *Jo bai momoeka' kon siolanēā*: en pas bij den voet ervan komt (hij) er uit.

Bai en *ba'* komen vaak voor in verbinding met *bi'*, hetwelk dan gepraenasaleerd wordt, waardoor men dus krijgt: *bai-mbi'* en *ba-mbi'*: waarlijk eerst als. Ook *dongka* komt veel voor na *bai* (*ba'*): *bai ndongka*: eerst dan zal, eerst zal ....; *bai-mbi' dongka*: eerst dan toch zal .....

Jo bai-mbi' noïtalib ing ki Kontroleur bo dongka mokaït: en warempel eerst als voorbij is gekomen de Controleur, eerst dan wordt er geveegd. *Bai ndongka taja toloe bo .....*: eerst als ze met hun drieën zijn, dan ..... *Bai n dongka modia kom pitow*: dan zullen (we) eerst een kapmes brengen. Zie verder bij *-bi'* en *dongka*, respect. § 253. onder d. en b. en § 256 en § 260.

a: steeds, van vroeger af, van altijd her, ook: natuurlijk, behoorlijk, vanzelf sprekend, terwijl, ten tijde, ook: dan zal, zie onder *si*, § 261 en elders. *Dia' kopata', ijo abi', mooloet*: het bezit geen beek, maar is toch steeds nat. ..... *ko i adi' i intau a kotongga-tonggadi'*: met het kind van menschen (dat) steeds zorgvuldig wordt opgevoed. *Si a bi' kodoegang-kodoegang in takitēā*: want steeds toch werd hoe langer hoe erger zijn ziekte. *A pa mobajag*: terwijl het nog licht is. *A pa nololot*: is nog steeds slapende, slaapt natuurlijk nog. (*pa*: nog, komt in den regel na het werkwoord, maar met *a* vormt het een soort uitdrukking, die is weer te geven met: natuurlijk nog, zooals vanzelf spreekt nog zijnde of doende wat het volgende woord zegt), ook: wenschen, willen nog ..... *si a pa motoenggoe kon dimoekoed i moena-monik, si a pa poïgoeman kom barakat kom binoboi mobagoe*: want (wij) zijn natuurlijk nog wachtende (met het offermaal enz.) op de geesten van heel vroeger, want zooals vanzelf spreekt wenschen (wij) hun te verzoeken om een zegen over het nieuwe dorp. (*Motoenggoe* is van het Maleische toenggoe, maar daar hier een priester aan het woord is, klinkt dit zeer deftig; het beteekent hier: eerbiedig en feestelijk ontvangen, vooral van geesten). *Kon dodai n sia a pa ko lipoe'*: toen hij nog steeds in het dorp was (hier nog woonde). *A pa ko moena baloion-bi' ko loentoeng*: toen het nog vroeger was (in

vroegere tijden) werden ze heusch opgesloten (binnenshuis gehouden) op zolder.

Voor *a* bij *po-*, zie het slot van § 33, waar blijkt, dat in geheel dezelfde beteekenis voor *a* ook *o* wordt gehoord.

Oemoeran: steeds, aldoor, altijd. *Oemoeran doï*[5] *in sia*: steeds wil hij niet. *Oemoeran mogikokoedoe*[5]: aldoor dragen (zij) een doek op het hoofd. *Oemoeranē̄a-bi*[5] *ogoian iakoeoi kaanonē̄a*: steeds toch geeft hij mij zijn eten.

Mononoi: bestendig, duurzaam, komt ook voor in verbinding met *oemoeran*, bijv.: *oemoeran-bi*[5] *mononoi*: steeds toch bestendig, eeuwig.

Tantoe[5], beteekent ook: steeds, voortdurend. *Ki inde*[5] *bo ki ama*[5] *tantoe*[5] *mokitopa*[5]: de moeder en de vader verzoeken steeds om te kauwen (d.w.z. het eten vor hen te kauwen). *Ko Monadow bo ko Mongondow, jo tantoe*[5]*-bi*[5] *mojosingog*: te Manado en te Mongondow kan men werkelijk voortdurend met elkaar spreken. *Matoimakow, tantoe*[5] *moboei mobiag*: als het dood is, wordt het steeds weer levend.

Kojogot: terwijl, onderwijl. *Kojogot mokojoet*: terwijl men aan het padiplukken is, midden in den padipluk. *Dojowa im boea*[5], *kojogot maja*[5] *jo lima i intau i motomoe*: twee freules, terwijl (zij) onderweg zijn, komen vijf menschen (haar) tegemoet.

Naonda: hoe, moet meermalen vertaald worden met: terwijl, met dat. *Naonda i nojosipoen domai mononobok toea*: terwijl die oorpriksters al bezig waren bijeen te komen.

Tongkana[5]: terwijl, ook: zoo ongeveer. *Tongkana*[5] *im binaja*[5]*anmai in dojowa no boeḷan, eda*[5] *sidia-don ing ki Asiking*: terwijl twee maanden verliepen, is A. zwanger geworden. *Tongkana*[5] *i monilig-don in singgai*: terwijl de zon al aan het dalen is.

In § 227 en 231 zijn de noodige tijdsbepalingen vermeld. We voegen daaraan hier nog toe: *ikoḷom*: morgen; *koḷaboeng*: gisteren; *iloeanan ing koḷaboeng*: eergisteren (de dag die is vervangen door gisteren); *kolipod*: onlangs; *kolipod-makow*: lang geleden (derwaarts van *kolipod*); *doengkoeḷ in doḷom*: 's nachts, ten tijde van den nacht; *ḷoḷaboeng-doḷo-doḷom*: iederen avond en iederen morgen; *kogobii*: verstreken nacht.

Dodai onda (ook: *dodaanda*); welk tijdstip? wanneer? *Ai-minaja*[5] *dodai onda*? wanneer is (hij) gegaan?

Toonoe: wanneer? (toekomende tijd). *Toonoe bo moboei-mai in sia*? wanneer zal hij terugkeeren naar hier?

Dodai n toea: toen; *kon dodai n toea*; te dien tijde.

Toengkoeḷ in toea: toen; *kon toengkoeḷ in toea*: te dien tijde.

Mooele[3]: laat; anderen gebruiken *mooeren* en *mooerem* voor laat. *Totoeoe mooeale*[3] (*mooeren*) *bo noïangoi*: zeer laat is (hij) gekomen, of: het heeft lang geduurd voor hij kwam.

Moonggot en *noonggot*: lang van tijdsduur, laat. *Noonggot noïangoi ikow*: je bent laat gekomen.

Motorong: vlug gauw. *Motorong moḷoetoe*[3]: (het) zal gauw rijp zijn.

Moligai: vlug, snel, haastig, vaardig. *Moligai maja*[3], *moponik, mokatod*: vlug in het loopen, klimmen, bergbestijgen.

Molikat: vlug, snel.

Morombit (*mojombit*): vlug, gauw, snel. *Morombit mosingog, mobongkaḷ, momasoḷ*: vlug in het spreken, wieden, werken met een graafwerktuig.

Moḷamemet: vlug, gauw, terstond, handig. (*Intau moḷamemet*: een handige, vlugge kerel, die zich vlug door iets weet heen te slaan). *Moḷamemet moḷagoei, manokow, mogaid*: handig in het ontkomen, stelen, werken. *Noḷamemet in sia sinoemoeot*: terstond is hij binnengegaan.

Ḷagi: spoedig, gauw. *Ḷagi moḷapat, modapot, moboeat*: spoedig afmaken, aankomen, vertrekken.

(Meerdere van de juist genoemde bijw. behooren nu niet bepaald in deze rubriek thuis, maar vanwege hun verwante beteekenis plaatsten we ze toch maar hier).

Komintan-don: eens, eens op een keer. *Moena*: eerst. *Moena-mai*: vroeger, vroeger eens. *Moena-monik*: heel vroeger. *Moena-moena-mai*: eerder dan . . . . .

Imontan: eens, een keer, ooit. (*Imontan-ai-pa*: voel het dan eerst maar eens (als je me niet gelooven wilt, bijv.)). *Aka mokoïmontan-don*: als het ooit mocht voorkomen, gebeuren. **Nokoimontan-don i intau nosipoe*[3] *kom boengai in samatet nongkom pangkoi im bainggoa*[3]? Is het ooit voorgekomen, dat iemand tomaten plukte van een doornstruik? **Dia*[3] *mongo tobatoe*[3] *i intau, inta nokoïmontan nokoontong ko i Allah*: er is niemand van de menschen, die ooit God heeft gezien. *Dia*[3]*-pa nokoïmontan nonakow*: (hij) heeft nog nooit gestolen.

Ḷaḷat (*aḷat, ḷaat, ḷāt*): ooit, schijnt alleen in verbinding met *dia*[3] voor te komen: *dia*[3] *ḷaḷat*: nooit, in het geheel niet, een zeer langen tijd niet; *dia*[3]*-pa ḷalat*: nog nooit, nog nimmer. *Biniag-mai i ina*[3]*nja*

bo i amaʼnja. jo diaʼ ḷaḷat nogidaing: zoolang als (zij) is verzorgd door haar moeder en haar vader, heeft (zij) nooit een sarong gedragen. *Diaʼ-pa ḷaḷat nojogontongkoe*: ik heb (hem) nog nooit ontmoet, gezien.

Moḷawaʼ: zelden, soms, ook: ver uit elkaar. *Moḷawaʼ-biʼ in sia doemoedoei*: zelden toch volgt hij. *Nongonoe si moḷawa-ḷawaʼ-don moïonag?* waarom is het dat (je) zoo heel zelden naar beneden komt?

Moïlanoe-mai kan ook „soms" beteekenen, en *moïlanoe-ḷanoe-mai* nu en dan. (Voor deze woorden zie ook het begin van § 202). .....*moïlanoe-mai mosaḷamat*: soms worden zegenwenschen geuit. .....*nion taloeion i Tokeʼ bo ogoi ko i Dioʼ toea, moïlanoe-ḷanoe-mai*: dit wordt gekocht door T. en gegeven aan die D., nu en dan.

Moeloi, pomoeḷoi, potomboeḷoi: steeds, iederen (keer, dag). Zie voor deze woorden § 234 en § 150. *Moeḷoi-makow*: steeds weer.

Panga-pangaʼ: meermalen, steeds. *Oempaka panga-pangaʼ angoion i intau roemboenon*: hoewel meermalen menschen kwamen om het te verwoesten. *Intau mononakow panga-pangaʼ hoekoemon*: iemand die voortdurend steelt, zal (steeds) meermalen gestraft worden (zal zijn straf niet ontloopen, den een of anderen tijd komt ze).

Monanid: vaak, herhaaldelijk. .....*inta monanid tangoian*.....: die vaak genoemd wordt.....

Mokakit: vaak, herhaaldelijk. *Mokakit-biʼ ontongon ko lipoeʼ*: vaak toch wordt het gezien in het dorp.

Moboei: weder, opnieuw. *Moboei mobiag*: weder levend worden. *Noboei nosingog in sia*: hij zei weer, of: hij gaf weder geluid.

Bidon: weder, opnieuw, is o.i. een samenvoeging van *biʼ* + *don*, waarbij de ʼ is verdwenen. (Zie hetgeen over de hamzah wordt gezegd in § 25). *Jo nosingog bidon i oeḷag*: toen zei weer de slang..... *Kai in boḷai bidon*: de aap zei weer. *Jo bantong toea noboei bidon noribatoek*: en die antilope heeft weer opnieuw gerend.

-pa beteekent o.m. ook: even, een handeling even doen. *Oḷat-pa*: wacht even. *Mongandoep-pa*: even ergens aangaan.

§ 253. 3. Bijwoorden van wijze.

a. van hoedanigheid.

Hiertoe behooren ook vele van de in § 252 vermelde woorden. We noemen hier nog:

Mopia: goed; *moraat* (*mojaat*): slecht; *moḷaḷoi*: langzaam (van

loopen, praten); *moampal*: langzaam (vooruit komen vanwege zwakte bijv.); (voor *moligai, molikat, morombit, molamemet, lagi*, die alle vlug beteekenen, zie vorige blz.); *moropot*: hevig, fel, krachtig; *morigon*: sterk, stevig (gebouwd bijv.). Behalve *lagi* zijn de hier gegeven woorden met *mo-* afgeleid, wat er op wijst, dat we hier eigenlijk met bijv.n.w. te doen hebben. Ook andere bijv.n.w. kunnen natuurlijk als bijw. voorkomen. Het lijkt ons echter onnoodig er hier meer te noemen.

Naonda: hoe, hoedanig, ook: terwijl, met dat (zie § 252). Voor *naonda* ook *naanda* gehoord. Vaak wordt *don* tusschen *na* en *onda* gevoegd, waarbij *na* wordt voorzien van een hamzah: *na' don onda*: hoe ook, wat ook. *Na'don onda in siningogēā, toea in doedoeian*: wat ook door hem is gezegd (hoe ook door hem is gesproken), dat moet gevolgd worden. *Mongo naonda*: hoe of wel, hoe zou wel. *Bai indoiankoe mongo naonda im pogogama'moe*: dan zal ik er naar kijken, hoe of jij het er uit zult halen (je manier van wegnemen zal zijn).

Nanaa: aldus, gelijk dit; *nanion*: aldus, gelijk dat; *na'toea*: aldus, gelijk dat. Bij deze woorden wordt vaak *doman*: ook, ingevoegd, waarbij de door invloed van de *n* van *naa* en *nion* verloren gegane ' van *na'* weer voor den dag komt: *na'doman naa, na'doman nion, na' doman toea*: aldus ook. Zie voor deze woorden verder § 259.

b. van omstandigheid.

Dongka: slechts, alleen maar. *Dongka poeloenja i inontong*: slechts de steel ervan die is te zien. *Ki boeloinja dongka nokojot ko limanja*: zijn vrouw sloeg alleen maar haar armen over elkaar (en bleef zoo zitten). *Dongka moboeat limitoe'*: slechts opstaan, gaan zitten (deed hij, d.w.z. steeds weer, daar hij in zeer onrustige stemming verkeerde).

Tonga': slechts, maar, wel verkort tot *ta'*. *Boea' tara doea, jo tonga' loemonggo'-makow bo maja'*: twee freules, slechts als zij zich voortdurend uitrekken dan loopen (zij). *Opat i lipoe', jo ta'-bi' tobatoe' in tangoinja*: vier dorpen, maar toch slechts één is de naam ervan.

Doman: ook, toch, wel, maar, steeds, natuurlijk, zelfs, dus. *Mobali'-bi' doman i ogoian im boeta'*: (zij) kunnen ook wel begiftigd worden met gronden. ...... *oekaton doman kon tajowon im bobai toea*: (en dat) moet ook worden geplaatst vóór die vrouw. *Dia' doman gama' anēā*: hij kan het ook niet wegnemen (of: ervan nemen). *Si nion*

doman in tobatoe^{3} *ing kinaanmoe doman*: want (daar) nu toch is er (al) een die wel door je opgegeten is. *Mongaan doman bo mongintaloe*^{5} *doman*: aan het eten en aan het poepen, of: is het bezig met eten, dan is het ook bezig met poepen. (Dit slaat op een maismolen). *Aka toeloe*^{5} *bo bajoek bo mojodioeg doemokot doman*: als vuur en tonder dicht bij elkaar komen, ontvlamt het natuurlijk. (Spreekw.) Zie ook het versje boven voor *doman*.

Janoe^{3}: tevens, gelijktijdig. *Baja*^{3} *oïni*^{5} *ing ki aki, janoe*^{5} *moïgoem kong koïto*^{5}: ga grootvader roepen (en) verzoek dan tevens om sago. *Pokotompodon i hasilmoe bo janoe*^{5}*-don oebolian-ai i adi*^{3}*-moe*: maak volledig je belasting (betaal de rest af) en betaal dan gelijktijdig die van jo zoon.

Toempala: gelijkelijk, gezamenlijk, ook: mede-, -genoot.

Naaia toempala-don dandion i togi gadi^{3} *kom posi-botak*: nu wordt er gezamenlijk beloofd door de ouders van weerszijden ..... *Koonggot-koonggot toempala-don kotaauan ing gina bo gogoetoe*^{5} *in tobatoe*^{3}*-tobatoe*^{3}: hoe langer hoe meer wordt gelijkelijk gekend het hart en gedrag van ieder. *Moïboei-makow kom baloi in tobatoe*^{3}*-tobatoe*^{3}, *toempala-don moki-tooloet* .....: als ieder goed en wel is teruggekeerd in zijn huis, laat dan gezamenlijk (gelijkelijk, gelijktijdig) gereedmaken .....

Mojododai: tegelijk, gelijktijdig (*mojo-* wijst op een veelvoud van subjecten, zie § 78). *Sindog mojododai*: gelijktijdig staan; *sindog pojododai*: gaat (allemaal) tegelijk staan! (bevel) of: staan! allen tegelijk! *nosindog nojododai*: (zij) gingen tegelijk staan. *Pobasa pojododai*: leest allen te gelijk! leest (doe het met elkaar gelijktijdig!). *Litoe. pojododai*: gaat gelijktijdig zitten! *Pogaid pojododai*: werkt gelijktijdig! (begint allemaal te gelijk!). *Motokap mojododai*: allen klappen te gelijk in de handen. *Pongandong* (*pongaloeendong*) *pojododai*: draait de handen (om elkaar heen), allen te gelijk!

Mojotakin: te zamen, te gelijk, gezamenlijk, in elkaars gezelschap. *Moboeat mojotakin*: gezamenlijk vertrekken; *poboeat pojotakin*: vertrekt te zamen! *Mongaan mojotakin*: gezamenlijk eten. *Oegoet pojotakin*: trekt allen te gelijk! *Sintak pojotakin*: tilt het gezamenlijk op!

c. van graad of hoeveelheid.

Totoeoe: zeer, geheel. *Mobajong totoeoe ing kinaanēā*: zeer veel (was het) dat door hem gegeten was. *Totoeoe mopia*: zeer goed. *Totoeoe moraat*: zeer slecht. *Totoeoe mojajoe*^{3}: zeer ver. Ook: *mopia totoeoe, moraat totoeoe, mojajoe*^{3} *totoeoe*.

Modait: geheel, alles. *Naonda i modait-don bontaton.....*: als geheel (alles) is opengekapt. (Zie verder bij Onbepaalde telw.).

Gigi[3]: geheel, nagenoeg geheel. (Zie bij Onbep. telw.).

Gigi[3] *binontat*: geheel (alles) opengekapt.

Makow: geheel. Zie § 251, onder 3.

Basi[3]: al te, zeer hevig, heel erg; het schijnt alleen bij ontkenningen of een verbod voor te komen. *Dia*[3] *basi*[3] *monakit*: niet al te pijnlijk. *Dika basi*[3] *modia ko mobogat*: (je) mag niet al te veel zware (dingen) brengen.

Gogimoi: al te, in bijzonder hevige mate. *Sinoemoroe*[3] *gogimoi*: zich al te erg boos hebben gemaakt. *Gogimoi-don motakit*: heel erg ziek. *Dia*[3] *gogimoi*: niet al te erg, maar kan ook beteekenen: niet te zeggen hoe erg (onvolledige zin). *Nolinoeg dia*[3] *gogimoi*: de aarde heeft geschud, niet al te erg. *Nolinoeg dia*[3] *gogimoi, sampe noroemboem im baḷoi-nami*: de aarde heeft geschud, niet te zeggen hoe erg, zoodat vernield is ons huis. De nadere opheldering maakt hier duidelijk, dat *dia*[3] *gogimoi* hier als een onvolledige zin is op te vatten.

Mooeḷoe-oeḷoe: al te. *Dika toroe*[3]*an mooeḷoe-oeḷoe*: maak je er niet al te boos over.

Kapin: meer, te bovengaand. *Manoek mopoeḷoe*[3]*-mai kapin*: kippen, ongeveer ruim tien. (Hier kan *mopoeḷoe*[3]*-mai*: ongeveer tien, dus in geen geval beteekenen: minder dan tien). *Dega*[3] *toḷoe mai no riboe kapin*: waarschijnlijk meer dan ongeveer drie duizend.

Moïlioe: te bovengaand; *noïlioe*: te boven gegaan, meer dan de maat, over de grens, buitengewoon. *Noïlioe ing kobogatēā*: buitengewoon de zwaarte ervan.

Mobajong, modamaḷ moanto[3] beteekenen: veel *mojakag*: weinig. Voor deze woorden zie boven. Zoo ook voor *tongopi*[3]: weinig. *Dongka tongopi*[3] *bo minatoi*: (het scheelde) maar weinig of (hij) was dood geweest.

Gogio[3]: bijna, nagenoeg. *Gogio*[3] *minatoi*: bijna dood gegaan. *Gogio*[3] *pomoeḷoi in singgai*: nagenoeg iederen dag. *Gogio*[3] *dia*[3] *koïapan*: bijna niet te tellen.

Modioeg: bijna, ongeveer. *Modioeg-mai mobajag*: (als het) bijna licht wordt (zoo ongeveer tegen het licht worden).

Tongkana[3]: zoo ongeveer, ook: terwijl. *Tongkana*[3] *ing kodiaan ing kabaḷo dojowa*: (zooveel) ongeveer als kan worden gebracht door twee paarden.

-mai heeft o.m. ook de beteekenis van: ongeveer. Zie § 251.

-pa kan o.m. ook beteekenen: zelfs, ook, toch, nog, ook nog.

Toengow-pa i modoengkoel, bambi³ karombau: een plantenluis zelfs die kan worden gevonden, hoeveel te meer een karbouw. *Doegangan-pa*: doe er nog bij.

Dia³ tongonoe en *dia³ totongonoe*: onbeduidend. Zie voor deze woorden het laatste gedeelte van § 234.

Toekid: voldoende, toereikend voor ieder, genoeg. .....*inoekatan im bajang in tobok onom toekid doman naja onom*: ..... zijn geplaatst zes tafeltjes behoorende bij het oordoorboren, voldoende dus voor deze zes (voor ieder van deze zes dus één). *Kai n toebagmonia Moïgoem-pa kom pinotoeḷokan, toekid inta mototoeḷok*: zij antwoorden: Wij vragen nog iets voor de moeite van het oppassen, toereikend voor ieder der oppassters.

Notompod: voldoende, volledig, voltallig. (*Motompod*: volledig worden). *Dia³pa notompod*: het is nog niet voltallig. *Inogoi notompod*: volledig gegeven. *Nogaid notompod*: voldoende gewerkt. *Podoengoe³ pokotompodon*: kook voldoende, of liever: kook! maak dat het voldoende is.

Moḷokop: volledig. *Dia³-pa moḷokop*: het wordt nog niet volledig. *Potondok pokoḷokopon*: omhein het volledig, of: omhein het, maak het volledig. *Pomoeḷaan pokoḷokopon*: beplant het volledig.

In het bovenstaande werden enkele onbepaalde telwoorden genoemd. Voor andere telwoorden wordt hier verwezen naar Hoofdstuk IV.

d. van bevestiging.

Oo: ja, goed, het is goed. *Kai intau bidon: Oo-don, gama³ankoedon iïkow*: de man zei weer: het is goed, ik zal je er uit halen. Voor deze *oo*, een soort toestemmend gebrom, kan men ook wel *oeoe* of *oï* hooren.

Ambeo wordt ook gebruikt als toestemmend antwoord op een vraag. *Koïna dḷo-doḷom pinamping-don ing kabaḷo? Ambeo*! Heb (jij) zooeven vanmorgen vroeg het paard al verplaatst? Ja vrind! Tegenover een meerdere kan *ambeo* echter niet gebruikt worden. Zie *ambeo* in § 269.

Toeang: heer, wordt gebezigd om toestemmend te antwoorden op een vraag of gezegde van een meerdere, beteekent dan dus: ja mijnheer!

Totoeoe: zeker, ja zeker, het is zoo, werkelijk. *Totoeoe na³ kai n singogmoe nion*: Ja het is zoo, gelijk gij zegt. *Kai-monia: Totoeoe, motoelid-bi³ in singog i toeang, totoeoe, kom bolian kom boeta³ i*

toeang mongopandoi: zij zeiden: ja zeker, inderdaad juist (waar) is het woord van mijnheer, het is zoo, dat de priesters in het land van mijnheer allemaal knap zijn. *Totoeoe, doï*[5] *akocoi*! werkelijk ik wil niet!

-bi[5]: inderdaad, waarlijk, heusch, warempel, toch, geheel, het wordt steeds achter het bepaalde woord gevoegd en komt vaak voor te gelijk met *totoeoe*, waarvan het dan de beteekenis versterkt. *Totoeoe-bi*[5]: het is inderdaad zoo, heusch waar, geheel juist. *Nosioeg-bi*[5] *in sia*: hij slaapt warempel. *Onoe-bi*[5] *inaidan-namoenda*? wat toch voert gij tweeën uit? *Sia-bi*[5]: hij is het inderdaad.

-te: heusch, werkelijk. *Toea-te*: (het is) daar heusch; dit klinkt wat krachtiger dan *toeata*: aldaar; *toeata-te*: werkelijk aldaar (is het). *Ojocon-te*: er is heusch ..... *Awoeoi-te*: ik ben het heusch. *Komintan-te pajoi inta pinomoeḷa-monia*: heusch, alles rijst wat zij geplant hebben (niets anders).

Samata: echt waar, werkelijk. *Samata ki lakikoe ing ki togi*: het is echt waar (dat) het van mijn grootvader is (mijn grootvader de eigenaar is). *Samata akocoi ing ki togi*: werkelijk ik ben de eigenaar. *Samata doï*[5] *in sia*: heusch hij wil niet.

Totok: echt, wezenlijk. *Jo kon daḷom notoniboeḷoi-don totok*: en binnen zijn (zij) echt getrouwd. (Zie het Maleische *totok* in bijv. *Belanda totok*). Een ander woord voor: echt, wezenlijk, is *ojod*, doch tot nu toe troffen we dit slechts aan ter aanduiding van directe verwanten: *adi*[5] *inojod*: een echt kind (ter onderscheiding van bijv. een stiefkind), bij verkorting ook wel: *ojod*. *Ki ama*[5]*nja nopogojod*: zijn echte vader; *ki ina*[5]*nja pinogojod*: de echte moeder van hem, ook wel: *ki ina*[5]*nja nopogojod*. (Dit laatste iets fijner dan het eerste volgens sommigen). *Ojod* is hier weer te geven met: verwekken, het aanzijn schenken; *nopogojod*: die heeft doen zijn; *pinogojod*: door wie het aanzijn is geschonken. Het fijnere van *nopogojod* — als dit op de moeder wordt toegepast — zal dus wel hierin bestaan, dat eerbiedshalve ook het „doen zijn" aan de moeder wordt toegeschreven.

Dia[5] *mobali*[5] *bo dia*[5]: het kan niet niet (zijn, gebeuren), wis en zeker, stellig, noodzakelijk. *Nion komintan poojoeonon, dia*[5] *mobali*[5] *bo dia*[5]: dit alles moet er zijn (het is) noodzakelijk. *Aka ki ine i monajoek pinomaja*[5] *monondeaga, dia*[5] *mobali*[5] *bo dia*[5] *mobogoi in denda*: indien iemand (de plechtigheid) „waterscheppen" of „in den stand der jonge meisjes bevestigen" wil houden, (dan) moet er noodzakelijk belasting worden betaald.

Notantoe[5]: stellig, vast, zeker. Dit wel het Maleische tentoe. *No-*

tantoe' ko ikoḷom bo maja': stellig morgen zullen (we) gaan. Voor *tantoe'* als bijwoord van tijd, zie § 252.

e. van ontkenning en verbod.

Dia': neen, niet. *Dia' moïbog*: niet willen, niet wenschen. *Dia' motaau*: niet kunnen, niet weten. *Toengkoed in datoe jo dia' motaau kantangan*: een stok van een vorst kan niet worden vastgehouden.

Dia'-bi': toch niet, heusch niet. *Jo dia'-bi' imosia mokaan kon toïgoe*: en zij eten heusch niet van de mais. *Tonga' dia'-bi' moko-ontong*: maar het kan toch werkelijk niet zien.

Dia'-te: heusch niet. *Dia'-te akoeoi koboeḷoi*: ik heb heusch geen echtgenoot(e). *Dia'-te siningogēā*: hij heeft het heusch niet gezegd.

Dia'-pa: nog niet. *Dia'-pa noïangoi in sia*: hij is nog niet gekomen. *Dia'-pa mobali'*: het kan nog niet, of: het mag nog niet.

Dia'-don: niet meer. *Dia'-don mokoontong ing ki Tole'*: T. kan niet meer zien. *Nopia-don ing gina, sin dia'-don mokiompoe*: (zij) waren verheugd, want niet meer waren (zij) slaven (aan een heer onderworpen).

Dia' bidon: heelemaal niet, inderdaad niet meer.

Dia' doman: ook niet, zelfs niet, niet eens. ...... *tonga' dia' doman inontong-monia*: maar ook niet zij hebben het gezien. (Zie *doman*, § 253, onder b.).

Deeman: geen, geenszins, niet zijn of doen wat wordt gezegd of gedacht bijv. *Kooenap deeman toja'*; *kopāōng deeman datoe*: het heeft schubben (en) is (toch) geen visch, het heeft een zonnescherm (en) is (toch) geen vorst. (M.i. is dit raadsel, wat betrekking heeft op een ananas, wel een navolging van het Maleische: *Bersisik boekannja ikan*; *berpajoeng boekannja radja*). *Deeman na' batangan i monimbajow kon singog i* .....: Geenszins (willen wij het doen voorkomen) alsof (wij) ons willen verzetten tegen het woord van ..... *Deeman akoeoi bo deeman sia*: ik ben het niet en hij is het niet (die het heeft gedaan bijv.).

Deeman-bi': heusch geen, toch geen, het waarlijk niet zijn. *Sinsing deeman-bi' sinsing; oïgi deeman-bi' oïgi*: het is een liaan en toch geen liaan; het is een pilaar en toch geen pilaar. *Deeman-bi' ḷagapan, jo ḷoemajoeg*: het is werkelijk geen vogel, maar het vliegt. *Binakoet deeman-bi' pinokidia; ilobong deeman-bi' batoḷ*: het is een pak (ingepakt iets) maar men heeft het waarlijk niet gezonden; het is begraven, toch is het heusch geen pit.

Deeman-ka: is het wellicht niet? is het soms niet zoo? is het mogelijk geen ..... Zie hiervoor onder f.

Mokopoat(-don): onmogelijk! uitgesloten! hoe zou dat kunnen! *A, mokopoat-don! intau minatoi moboei-pa mobiag*: och, onmogelijk! (dat) een doode nog weder levend zal worden. *Mokopoat mongo toemoeod maja'*, *si nokoontong ko oeḷag*: het is uitgesloten om zich opzettelijk verder te begeven, want (wij) hebben een slang gezien.

Dia' mobali': het kan niet, onmogelijk; *dia' mobobali'*: onmogelijk, geheel onmogelijk, het kan heelemaal niet.

Dika: mag niet! niet doen! laat niet! *Dika monakow*: steel niet! je mag niet stelen! *Dika limitoe' ko naa*: (je) mag hier niet gaan zitten! *Dika tajakon magi'-makow*: zoek (hem) niet her- en derwaarts (laat niet .....).

Dika-pa: (het) mag niet voorloopig; even niet doen! stil even! laat (dat) even! ook bedreiging: wacht maar, ik zal je wel krijgen! *Dika-pa moboeat*: vertrek voorloopig nog niet! *Dika-pa limiai*: beweeg je eventjes niet! *Naaia dia' bidon iakoeoi toeḷoenganmoe? Dika-pa iikow!* nu word ik dus inderdaad niet meer door je geholpen? wacht jij maar! (ik zal het je bij gelegenheid betaald zetten). *Jo dika-pa ikow im pogindoeakoe kaanon*: laat jij maar niet door mij tot tweede gemaakt worden om te worden gegeten! (daar jij me zoo hebt belogen).

Dika-don: laat het nu uit zijn! laat niet meer! mag niet meer! *Dikadon mokokoerangan kong gina*: jullie mogen niet meer boos op elkaar zijn! (laat het daarmee nu uit zijn).

Voor herhaald *dika*, dus: *dika-dika*, zie boven.

f. van mogelijkheid.

Dega': wellicht, waarschijnlijk, vermoedelijk, naar gissing. *Dega' dia'-pa dinongogēā*: wellicht heeft hij het nog niet gehoord. *Dega' minatoi-don*: misschien is (ze) wel al dood. *Dega' onom-mai*: naar gissing ongeveer zes. *Dega' ba' sikoemoe bo kinokaḷoetanmoe, jo dega' mokodoengkoeḷ iikow ko inta mopia*: wellicht eerst als je elleboog door je gebeten is kunnen worden, dan waarschijnlijk zul jij iets goeds kunnen verkrijgen.

Moḷogit-makow: zeer waarschijnlijk. *Moḷogit*: in het zenith komen van hemellichamen; *mologit-makow*: bezig met in het zenith te komen, er reeds goed en wel in zijn, of er reeds even over. Daar het met het bloote oog moeielijk is uit te maken of bijv. de zon al dan niet reeds haar hoogste punt heeft bereikt, er altijd eenige speling

is, is dit *mologit-makow* een prachtuitdrukking voor den Mongondower, die er nu eenmaal niet van houdt zich al te positief uit te drukken. *Mologit-makow moïangoi in sia*: zeer waarschijnlijk zal hij komen (zijn komst is niet twijfelachtig, maar je kunt toch nooit weten). Wanneer in dezen zin *-makow* wordt weggelaten, dan is de waarschijnlijkheid van komen iets minder groot. *Mologit-makow dia' nosioeg in sia*: zeer waarschijnlijk heeft hij niet geslapen.

Mongo kan soms ook met „wellicht" worden vertaald. Zie hetgeen in § 115 over het woord *mongo* wordt gezegd, en ook § 258 en 264.

Panga': misschien, wellicht, mogelijk. *Dika-bi' ikolom-makow bo tooema', dia' panga' bo ojoeon i oaidan-ka moïntok-moloben, ande dia' panga' kobojo-bojo'an in dondamon*: laat het toch niet later dan morgen en overmorgen worden, (dat) niet misschien er zal zijn eenig werk klein of groot, of (dat) niet wellicht (iemand van ons) licht ongesteld wordt door onwel worden (en er dan verhindering zal zijn).

Na'-bi' batangan: het heeft er heusch het voorkomen van, het ziet er werkelijk naar uit, het schijnt inderdaad ..... Het is heusch alsof. *Na'-bi' batangan i mongoejan*: het ziet er heusch naar uit alsof het zal gaan regenen. *Na'-bi' batangan i monompoejak in sia*: het heeft er inderdaad den schijn van dat hij gekscheert (ons er in wil laten loopen). *Na'-bi' batangan i mojongo' ko inako'*: het is heusch alsof (hij) mij haat.

-ka kan o.m. ook de beteekenis hebben van: mogelijk, wellicht, misschien soms, wel, bijvoorbeeld, bijgeval. *Aka noïbonoe-ka kom parigi'*: als het mogelijk in den put mocht zijn geraakt. ..... *mongo noïlibod-ka*: of het soms verstrikt is geraakt. ..... *notantoe'-ka mokooeli' kom bodito*: (dan) is het wel zeker (dat we) een ongeluk zullen krijgen. *Tonga' mokotaka-ka ande dia'-ka mokotaka* .....: maar of wij mogelijk tot overeenstemming kunnen komen of wellicht niet ..... *Mama'an, tabakoe' mongo toja'-ka*: pinang, tabak of wel (mogelijk) visch. *Mani'-ka ikow ing kaanonkoe*: (dan is het wellicht het beste (dat) jij door mij wordt opgegeten. *Ojoeon-ka i mojodoengkoel, dika pogoeman*: als er soms (iemand) is die je ontmoet, mag je niet zeggen (wat ik nu net heb verteld). *Moboeat maja'-ka na' kajoeon, mongo maja'-ka na' dagat*: (als hij) vertrekt, gaande bijv. naar het bosch, of gaande bijv. naar het strand. Zie ook *-ka* in § 258.

Deeman-ka: is het wellicht niet? is het soms niet zoo? is het

mogelijk geen ..... *Deeman-ki sia i nonakow?* is hij het dan wellicht niet die heeft gestolen? (Dit weet je toch ook wel). *Deeman-ka kitada i minaja'?* zijn wij tweeën het soms niet, die zijn gegaan? (Is het soms niet zoo, dat wij tweeën zijn gegaan? Wat praat je dan nog!). *Deeman-ka ikow i nodia ko inako'?* ben jij het dan soms niet die mij hebt gebracht (tot dat kwade bijv.). *Deeman-ka-don ikow i modia-mai:* al ben jij het dan ok niet die het hier brengt (als het maar wordt gebracht).

g. wenschende, uitnoodigende of aansporende en bevelende.

-pa beteekent o.m. ook vaak: toe, toe doe even (wat het voorafgaande woord zegt), wees zoo vriendelijk even te ..... *Poontong-pa:* toe, laat het even zien. (Aan het slot van § 252 is gezegd, dat *-pa* ook beteekent: een handeling even doen, wat dus heel goed bij de hier gegeven vertaling aansluit. Voor *-pa* in de beteekenis van: nog, ook, zelfs, zie blz. 137, en voor *a pa*, blz. 144). *Batoen-pa-monag:* toe haal het er uit op. *Modoeloe-pa ko inako':* toe help mij even. Hoe *-pa* ook de kracht van het bij bevelen gebruikte *-ai* verzacht tot een verzoek, zie hiervoor de beneden onder *-ai* gegeven voorbeelden.

Wordt alzoo door de achtervoeging van *-pa* aan het voorafgaande woord een wenschende of uitnoodigende vorm gegeven, krachtiger ofwel beleefder zijn in deze de uidrukkingen: *aka mobali':* indien het kan, indien het mogelijk, geoorloofd, is; *aka koema bo mobali':* als het toch mocht gebeuren; *aka koema bo:* als het mocht zijn dat ..... Als uitroep om welwillendheid, gunst, medelijden enz. op te wekken, dient ook: *ambe*, zooiets als: alsjeblieft. Wat *koema* betreft, dit is in de juist genoemde uitdrukkingen weer te geven met: toch, mocht; zie verder bij Tusschenwerpsels.

Aka mobali', ki ata naa moïgoem kong karombau tobatoe': indien het is geoorloofd, deze slaaf (ik) verzoek om één karbouw.

Aka koema bo mobali', jo poïgoemon i ata naa doeï'on i ompoe datoe mobali' sangadi: indien het mogelijk mocht zijn (als het toch eens zou kunnen gebeuren), dan wordt door dezen slaaf verzocht aangesteld te worden door den heer vorst tot dorpshoofd.

Aka koema bo kitada naa bo mononoi-pa mobiag, jo kitada mokokantangan: als het mocht zijn (indien het toch eens zoo beschikt mocht worden), dat wij tweeën nog lang leven, (laten) wij tweeën ons dan met elkaar verloven. *Aka koema bo mopia doman ko imonimoe:* indien het ook U welgevallig mocht zijn.

Oempai in dia^{3} : moge het niet niet-gebeuren, moge het niet uitblijven; dit vooral bij verwenschingen. *Oempai in dia*^{3} *bo poepoegon in sia*: moge het niet uitblijven dat hij ichthyosis krijgt!

-ka heeft vaak aansporende kracht. Voor andere beteekenis, zie onder f.). *Ponik-ka*: toe, klim dan! *Sintak-ka*: toe, til het op! *Sindog-ka*: toe, ga staan! *Gama*^{3}*-ka in totoeḷa*: toe, haal een hefboom! *Kai in boḷai: Inta-ka, baja*^{3}*-ka toendoe*^{3} *ko inako*^{3} : de aap zei: Kom aan dan, ga het mij dan wijzen! *Pogoelit-ka kong kojongan*: toe, maak het in orde zooals het vroeger was (breng het in zijn vroegeren toestand)! *Sisip-kamakow, oeḷag, kong kinosisipannoe kojongan*: toe, kruip er heelemaal tusschen (onder), slang, in de plaats waar je vroeger tusschen bent geraakt. *Boboei-ka ing ki inde*^{3} : toe, kijk eens naar moeder! *Dia*^{3}*-ka lagi pogoeman*: toe, zeg het niet (zoo) vlug (spreek niet vlug)!

Deze voorbeelden van *-ka* lijken ons voldoende om aan te toonen, dat een woord met achtergevoegd *-ka* zoowat het midden houdt tusschen een verzoek en een bevel.

Komt *-ka* achter persoonlijke voorn.w., dan is het te vertalen met: toch, slechts, alleen. Zie Pers. v.n.w., § 240.

In verbinding met *-ai*, hetwelk een bevel aanduidt, verzacht *-ka* de kracht van het bevel tot een soort dringend verzoek.

-ai heeft bevelende kracht. *Aid-ai*: werk! *Indoi-ai*: kijk! *Boḷad-ai*: leg een mat neer! Zooals reeds werd gezegd, wordt door toevoeging van *-pa* en *-ka* de bevelende kracht getemperd. *Ogoi-ai*: geef het! *ogoi-ai-pa*: toe, geef toch . . . . ., een wel dringend, maar toch beleefd verzoek. De vorm *-ai-pa* is dan ook tweemaal gebruikt bij de vertaling van het Onze Vader, zie Bijbelsch leesboek, bl. 63. *Ogoi-ai-pa ing kami ing kaanonnami*: geef ons toch dat wat door ons gegeten wordt. *Bo ampoeng-ai-pa in taḷa*^{3}*-nami*: en vergeef ons toch onze fouten. *Ogoi-ai-ka* zou hier wat te hard klinken, daar dit zoo ongeveer is weer te geven met ons: toe, geef het nu! *Tatak-ai*: hak het los! *tatak-ai-pa*: toe, hak het toch even los. *Tatak-ai-ka*: toe, hak het nu los! *Indoi-ai-ka na' likoed, mongo ki ine ing kon toea*: toe, kijk toch eens naar achteren, wie daar is! *Loea*^{3}*-ai-ka-magi*^{3} *kom bibigkoe*: toe, spuit dan toch herwaarts in mijn bek! (Meerdere stamw. zijn in 't Bol. M. imperatieven. Zie boven, passim).

Wanneer aan *-ai* het woordje *-don* wordt toegevoegd, dan verscherpt dit de bevelende kracht. Zie beneden, onder *-don*.

-don kwam reeds ter sprake in het begin van § 252; hier wordt slechts de bevelende kracht van *-don* vermeld. *Baja*^{3}*-don*: ga er van

door! loop! *Pokodongog-don*: hoor! *Lagoei-don*: vlucht! *Bingkat-don*: neem op! (een mat bijv.) *Bangon-don*: sta op!

-ai-don. *Lotoep-ai*: sla het! *Lotoep-ai-don*: sla het dan toch: (Ik heb het je nu al eens gezegd, wat drommel, sla het dan toch!) We zouden kunnen zeggen: het gebruik van *-ai-don* duidt in vele gevallen aan, dat de spreker een beetje „warm begint te loopen". *Losi-ai-don*: splijt het dan toch! *Pongko'-ai-don*: hak (sla) het dan toch aan stukken! *Lolok-ai-don komintan*: neem alles dan toch weg!

-a. Zooals vroeger is gezegd, wordt bij aansporing tot iets een *a* achtergevoegd. Dit is echter niet meer algemeen gebruikelijk. Zoo hoort men bijv. voor het gegeven voorbeeld *polagoeia* door anderen *polagoei-ka* gebruiken. De hier onder volgende voorbeelden met *-a* hoort men dan ook niet in ieder dorp.

Magi': hierheen, kom! Wordt hieraan niet gauw genoeg gevolg gegeven, dan hoort men: *magi'a*! kom dan! *Oele*: roep- of aanspraakwoord voor mannen onder elkaar, op sommige plaatsen ook door vrouwen onderling gebruikt. *Oelea*! kom toch! *Kolantoed*: doe het hoog, hoog! *Kolantoeda*: hoog dan! doe het toch hoog!

§ 254. 4. Bijwoorden van causaliteit.

Maloena(n), *maloen*, *maloe*, *maloenangka* worden gehoord in gelijke beteekenis, nl. voor: de reden daarvan is, daarom, daardoor; ook treft men hiervoor aan: *manai*, *manan*, *manangka*. Op grond van deze drie laatste woorden lijkt het ons niet mogelijk, dat de eerstgenoemde met een infix zijn gevormd, maar of dit nu *-al-* of *-loe-* is, durven we niet te zeggen. Wel meenen we, dat bij *manai* enz. *-loe-* is uitgevallen. *Het* hier gebezigde *ka* meenen we gelijk te mogen stellen met het boven besproken *-ka*, onder f.

Maloena i moena pojosingog .....: de reden dat (wij) eerst er met elkaar over spreken, ... *Maloenan in tondokon, simba' dia' toeotan im boke'*: de reden dat het omheind moet worden, is opdat de wilde varkens er niet in komen. *Maloen i na'toea im pinotosingog i sangadi ko inimoe, jo ikow in dia' noiangoi kom bakid*: de reden dat aldus de wijze van spreken van het dorpshoofd was tegen je, (is hierin gelegen) dat je niet bent gekomen op de vergadering. *Maloen* is wel een verkorting van *maloena* of *maloenan* en zoo ook *maloe*, het welk in zangen bijv. bruikbaar is, daar men zich in zangen heel wat vrijheden mag veroorloven. *Maloenang-ka inogoikoe, kaka, ikow ing ki togi*: wat de reden wel zou zijn dat ik het heb gegeven, wel, gij zijt de bezitter.

Manai in dia' noiangoi, ojoeon i labot: de reden dat (ik) niet ben gekomen (is dat) er verhindering was. (Hierom ben ik niet gekomen: er was verhindering). *Manan imalowankoe, simba' dia' mogogoeraat*: daarom verhinder ik het, opdat het niet te loor gaat. *Manang-ka in tonggoba'an sim pomiag ko imonimoe, adi'*: wel, de reden van tuinen maken is deze, dat (we) daarmee willen verzorgen jullie, kinderen.

Sebab: reden, oorzaak, omdat, is wel aan het Maleisch ontleend, doch hier geheel ingeburgerd. *Sebab naa*: hierom, om deze reden, derhalve; *sebab nion, sebab toea*: daarom, om die reden.

Nongonoe: waarom? om welke reden? *Eta nongonoe sim pokigama'bi' i sangadi?* wel waarom is het dat het dorpshoofd (mij) warempel laat halen? Is de man, die aldus spreekt, bij het dorpshoofd gekomen, dan kan hij bijv. dit zeggen: *Pokigama'moe mongonoe iakocoi?* gij laat mij halen om wat te doen? (*Mongonoe*: wat doe (je)? wat wordt er uitgevoerd). Soms wordt *nongonoe* wel verzwegen, alleen *eta*: uitroep van verwondering gebezigd. *Eta sin dia'-bi' domokonmoe?* wel, (waarom is het) dat je ze toch niet pakt?

HOOFDSTUK VII.

Voegwoorden.

De voegwoorden en de als zoodanig gebruikte, worden hier ingedeeld in:

1. aaneenschakelende,
2. rangschikkende en verdeelende,
3. tegenstellende,
4. uitsluitende en beperkende,
5. vergelijkende,
6. verhouding aanduidende,
7. redegevende,
8. gevolgaanduidende,
9. doelaanwijzende,
10. verklarende,
11. voorwaardelijke,
12. toegevende,
13. plaatsbepalende,
14. tijdbepalende.

Wel onnoodig om op te merken, dat vele woorden en uitdrukkingen, die we zoo vrij waren onder bijwoorden te rangschikken, met evenveel of met meer recht voegwoorden kunnen worden genoemd, vooral als men alleen op de vertaling afgaat, die moeielijk altijd geheel juist de bedoeling van het oorspronkelijke kan weergeven.

§ 255. 1. Aaneenschakelende voegwoorden.

Hieronder verstaan we niet alleen woorden, die zinnen en deelen van zinnen tot elkaar in betrekking brengen, maar ook die, welke als beginwoord van een hoofd- of bijzin optreden en vaak moeielijk te vertalen zijn. Deze laatste woorden zouden we voegklanken willen noemen, wier doel allereerst is: de aandacht vestigen op wat komt; het tot-één-zin-maken is o.i. erg bijzaak.

Jo. Van dezen voegklank wordt een zeer druk gebruik gemaakt; hij komt voor aan het begin van een nieuwen zin, maar vaker leidt het een bijzin of zinsdeel in. *Jo* is te vertalen met: toen, en, en toen, dan, en dan; soms moet het worden weergegeven met: maar (tegenstellend). Meermalen is *jo* echter moeielijk te vertalen, is het te beschouwen als een soort komma of pauze, of wel: het wil de aandacht vestigen op wat volgt, zooiets als: let nu even op! en nu moet je weten! begrijp eens! of: wat het juist genoemde betreft!

Jo kon singgai tobatoe', *jo nosipoen kom paḷot-don ing ginaḷoem*: en op zekeren dag, toen hebben (zij) verzameld de geheele familie. *Naonda i nojosipoen domai komi-komintan, jo nopodongog in sia, kainia* .....: terwijl dan allen al bijeen waren, toen liet hij zich hooren, hij zei: ...... *Boeaton dia*' *motaau, aka pampingon jo motaau*: om het op te lichten gaat niet (dat kan niet), indien (men) het wil verplaatsen dan gaat het. (Een weg). *Baja*'*an i siti Patima, jo mogoeloeng in doenia*: wordt het begaan door mevrouw P., dan schudt de wereld. (Aardbeving). *Ojoeon i intau, ogoian ing kaanon jo mongombal, aka dia*' *ogoian ing kaanon jo dia*'*-bi*' *in sia mongombaḷ*: er is iemand, geeft (men) hem eten dan huilt (hij), wordt hem geen eten gegeven dan huilt hij warempel niet. *Ontongon i mokoïbog, jo gama*'*an i mokoondok*: om het te zien dat verheugt, maar om het te nemen (of: ervan te nemen) dat maakt bang.

Hier volgen nu nog een paar zinnen, waarvan *jo* moeielijk te vertalen is, o.i. slechts dient om de aandacht te vragen voor wat komt. *Ojoeon in tobatoe*' *i intau, jo kotoḷoe mobaḷoei im bobaja*'*nja kon tongo singgai*: er is een zeker iemand (één van het menschengeslacht), — en nu moet je even opletten, want er komt iets wonderlijks! —

driemaal verandert zijn manier van loopen op één dag. (De mensch). *Bado*' *bo Bado*' *i notoniboeloi, nononggadi*'-*monag jo Balanda*: Twee Badjoneezen (op zee zwervende, nogal donker getinte menschen) zijn getrouwd, hebben kinderen gekregen — 't is ongeloofelijk! — (die) Hollanders (wit) zijn. (Het met een griffel op een lei geschrevene wordt in dit raadsel beschouwd als de kinderen van de zwarte lei en de zwarte griffel). *Ojoeon i intau tobatoe*', *jo mogisapatoe in toloe*: er is een zeker iemand — nu moet je eens hooren! — drie schoenen draagt (hij). (Een kookpot op drie haardsteenen). *Tonga*' *jo kojogot i loemandoek bo* .....: maar — let wel! — terwijl (hij) sprong en .....

Da', ook: *eda*', is een dergelijk woordje als *jo* en wordt hiermee ook wel gecombineerd: *joda*': en toen. *Da*' *kai baainja toea*: toen zei die grootmoeder. *Da*' *kai tocang: Aka ikow bo moïbog-bi*' *moboeloi kom binatang nion, da*' *poboeloi*: toen zei de vorst: Als jij dan heusch wilt trouwen met dat beest, welnu trouw er dan mee. *Eda*' *dongka nion inta notampoei-magi*': en dus (of: derhalve) slechts dat hebben (wij) herw. kunnen krijgen. *Aka nion-bi*' *in tajakonmonimoe, adi*', *eda*' *inami naa kodoe-kodoe-doei*: indien dat toch jullie bedoeling is, kinderen, wel van onze zijde zijn (we) gaarne geneigd te volgen (hetgeen gij zoekt). *Naonda i noöodon kon dodob im pikiran inta na*'*toea, eda*' *moelai-don* .....: nadat zij hadden beaamd (ja gezegd) in (hun) hart de gedachte die aldus was, toen zijn ze begonnen ..... *Tonga*' *oempaka tonga*' *totocoe oekoed in takit i moena, eda*' *kinooendaman-bi*' *ing goejanga*: maar hoewel het dan waarlijk slechts de inzetting van de geesten van eertijds was — dit nam niet weg — (wij) zijn toch bemedicineerd geraakt door de ouden.

In de bovenstaande zinnen is *eda*' alzoo achtereenvolgens weergegeven door: en dus (derhalve), wel, toen, dit nam niet weg. Het zinsverband moet hier dus den weg wijzen, welke beteekenis aan den voegklank *eda*' kan worden toegekend, die vaak niet te vertalen is. Van *joda*' volgt hier nog een voorbeeld. *Joda*' *nojotakin-don nara doea nononggo-lipoe*' *i intau toea*: en toen tezamen met deze twee hebben die menschen een dorp gesticht. Anderen gebruiken hier liever alleen *jo*. (plaatselijke verschillen).

Bo: en, en dan, dan; soms: en dan zal, hoewel *bo dongka* hiervoor vollediger is. *Ginama*'-*monia bo iloemboe*': zij namen het en gooiden het weg. *Sinimindog-magi*' *in g ki Makaendeg bo ki Poïnga bo nosingog, kai naja doea*: M. en P. stonden herw. op en spraken,

zij tweeën zeiden .... *Kogadi*[5] *kom bodai dojowa bo lolaki tobatoe*[5]: bezit kinderen, twee meisjes en een jongen. *Ki inde*[5] *bo ki ama*[5]: de vader en de moeder. (Voor het samenkoppelen van twee met name genoemden door *taja doea i*, zie Voornaamw., § 236). *Toonoe bo mobocat*: wanneer zullen (we) vertrekken? (wanneer en dan vertrekken? of: welk tijdstip zal samenvallen met het vertrekken?) *Ikolom bo modapot*: morgen en dan komen (we) aan, of: morgen zullen we (ons doel, plaats van bestemming) bereiken. *Tooema' bo moïangoi in sia*: overmorgen en dan zal hij komen. *Dega*[5] *tongonoe-pa no gobii bo lapaton*: Wellicht hoeveel nachten nog en dan zal het af zijn? Soms is *bo* moeielijk te vertalen, wordt het als een soort stopwoordje gebruikt, zooals bijv. in den op de vorige bladzijde gegeven zin: *Aka ikow bo moïbog-bi*[5], waar de vertaling „dan" nog vrij goed past.

Uit het bovenstaande blijkt o.i. voldoende, dat *bo* meermalen duidt op een samenvallen in de toekomst en dan dus meer bijw. van tijd dan voegwoord is.

Ko is veeal voorzetsel, maar soms voegwoord en beantwoordt dan aan ons: dat. Waar dit mogelijk is, wordt *ko* gesloten door een nasaal, die overeenkomt met den beginmedeklinker van het volgende woord. *Si a pogoemankoe, kong ki S. nion nogoeman-monik in sia a moboeloi*: want ikwensch te zeggen, dat die S. opwaarts heeft gezegd dat (hij) wenscht te trouwen. *Akoeoi naa mopotaau ko imonimoe, ki togi gadi*[5], *ko akoeoi bo ki D. a nokokantangan*: ik laat U weten, ouders, dat ik en D. al met elkaar verloofd zijn. ..... *kon dia*[5] *dinongog im bongolan*: dat niet is gehoord door het oor. *Akoeoi naa pinokipogoemanan in singog moloeko*[5] *ko imonimoe-don, ko aka koema bo mogaan-don kong gina*: ik ben degeen wien is opgedragen te zeggen met zachte woorden aan U, dat indien het (U) licht om het hart mocht zijn .....

§ 256. 2. Rangschikkende en verdeelende voegwoorden.

Moïdoedoei en *noïdoedoei*: vervolgens, daarna (Wel onnoodig te zeggen, dat het laatste op verleden tijd duidt). *Moïdoedoei ko naa*: hierop: *moïdoedoei kon toea* (*ko nion*): daarop. *Moïdoedoei kon toea ki togi gadi*[5] *kom bobai moïgoem kom* .....: daarna de ouders van het meisje vragen naar .....

Moena-moena-ma: allereerst, d.w.z. eerder dan een ander of iets anders (zie § 195). *Lolaki bo bobai moena-moena-mai mokokidajowan-pa in singog bo singog mongo bobalitoemboeian, moïdoedoei popadoelian*: (jonge) mannen en vrouwen, allereerst

maken ze elkaar het hof met woorden of grappemakerijen, vervolgens geschenkengeverijen. *Moena-moena-mai sia i nosigog, noïdoedoei iakoeoi*: allereerst was hij het die sprak, daarna ik.

Bo dongka: en dan pas. *Tapoet i moena lobongon, bo dongka intau*: eerst wordt het doodskleed begraven en dan eerst de mensch. *Mopaloetmakow toea bo dongka doegoe'on i manoek im bongolan*: als dat afgeloopen is, dan eerst wordt (besmeerd) met bloed van een haan het oor. *Bai n dongka ko intoloe ing gobii naa bo dongka mopojodoengkoel in tosingogon ing kita motoliompoe*: eerst in den derden nacht vanaf nu (gerekend), dan pas zullen wij grootouders en kleinkinderen (of: de heele familie) doen ontmoeten hetgeen besproken behoort te worden (onze woorden elkaar doen ontmoeten).

Bai (ba'): eerst. *Bai n tongo doea i mopokolapat*: eerst een tweede, die kan het volledig doen zijn (of: afmaken).

Jo bai n toea bo: en eerst dan, en eerst toen, eerst daarna. *Jo bai n toea bo dongka in sia mogoeman ko i adi'nja*: en eerst dan zal zij zeggen tot haar kind. *Jo bai n toea bo nobisi' kon tomajoek*: en eerst toen dan hebben (zij) gescheurd (de wokkabladeren) voor de waterscheppers (d.w.z. waterscheppers gemaakt). Voor *bai* enz., zie ook Bijw. van tijd, en beneden, § 260 (verhouding aanduidende).

Ojoeon: er zijn (er). *Ojoeon in tobatoe' in tomajoek, ojoeon in dojowa, ojoeon i lima*: er zijn er die één waterschepper (vol) (noodig hebben), er zijn er van twee, er zijn er van vijf. *Jo ojoeon ing ki inta mogaïmboe, ojoeon ing ki inta mobondit, ojoeon ing ki inta modjoke', ojoeon ing ki inta moginsingog, ki inta mongoelintang*: en dan zijn er die den aïmboe-zang zingen, er zijn er die den bondit-zang zingen, er zijn er die dansen, er zijn er die toespraken houden, die het slaginstrument bespelen.

§ 257. 3. Tegenstellende voegwoorden.

In § 255 is gebleken dat *jo* en soms ook wel *eda'* als tegenstellend voegwoord kunnen voorkomen, maar *het* woord hiervoor is *tonga'*: maar, doch. *Nion komintan deeman-bi' poïgoemon i D., tonga' ibog-bi' i S.*: dit alles wordt heusch niet gevraagd door D., maar het is werkelijk de wensch van S. *Ki Selendoe i moïbog, tonga' ki Tata' in doï'*: S. die wil, maar T. die wil niet. *Kaanon im bajang toea dia' mobali' doengoe'on kong koejon, tonga' doengoe'on kom patoeng*: de spijs van dat tafeltje mag niet worden gekookt in een kookpot, maar moet worden gekookt in een bamboe. *Ojoeon ing kajoe tongo*

pangkoi, tongaʼ pangkoinja in dojowa: er is één boom(stam), maar zijn begin dat is twee.

§ 258. 4. Uitsluitende en beperkende voegwoorden.

Mongo: of. *Singog nion, moraat mongo mopia, pojosingog-pa doman*: die woorden, slecht of goed, spreek ze toch maar tegen (mij). *Komintan-biʼ pogoeman ko i inaʼnja mongo ko i amaʼnja*: alles toch zegt (zij) tegen haar moeder of tegen haar vader. *Ḷamboeng, solanaʼ mongo daing*: een kabaja, broek of sarong. *Ojoeon potaḷoeian kom boḷoesoe, mongo sising, mongo komansilan*: het gebeurt (dat) wordt gekocht voor (haar) een armband (uit een schelp geslepen), of een ring, of een „akar-bahar"-armband.

Ande wordt in geheel dezelfde beteekenis als *mongo* gebruikt. *Mojondiʼ ande moboedoʼ*: zwart of wit. *Akoeoi i majaʼ ande ikow i majaʼ*: ik ga of jij gaat.

Voor andere betekenis van *mongo* en *ande*, zie § 264, en voor *mongo* ook § 115.

-ka ..... *-ka* is meermalen weer te geven met: hetzij ..... hetzij ..... *Ojoeon-ka, diaʼ-ka, moboei-mai*: hetzij er is, hetzij er niet is, keer terug. *Moitoegat-ka ande moïtalaʼ-ka*: hetzij het juist is of hetzij het fout is ..... Zie ook *-ka* in § 253 onder f. en g.

Ko likoed: behalve; *ko likoed in toea* (*nion*): behalve dat; *ko likoed i naa*: behalve dit ..... *ko likoed in toea komintan sinoemomongondow*: behalve die worden allen op zijn Mongondowsch behandeld. *Ko likoed i naa diaʼ bidon*: behalve deze zijn er niet meer. *Ko lipoeʼ ojoeon in sangadi bo porobis, ko likoed in toea komintan poparentaan*: in een dorp is een eerste en een tweede dorpshoofd, behalve die zijn allen onderdanen. *Tongaʼ-biʼ ikow i mokodoengkoeḷ kon tongo koar, ko likoed i niön dongka topopoeḷoeʼ no sen*: maar alleen jij die krijgt een kwartje, dat uitgezonderd ieder slechts tien centen. Zie *ko likoedtā* in § 265.

§ 259. 5. Vergelijkende voegwoorden.

Naʼ: gelijk, evenals, alsof, zooals, aldus; *naʼ-don* = *naʼ* met eenigen nadruk: gelijk toch, enz.; *naʼ doman*: gelijk ook, zooals ook, enz.; *naʼ doman naa*: gelijk ook dit, enz.; *naʼ doman nion* en *naʼ doman toea*: gelijk ook dat, enz. (Voor het verschil tusschen *naa*, *nion* en *toea*, zie o.a. het begin van § 250).

Naʼ natoe kom popod in toengoi: gelijk een ei op het uiteinde van een hoorn. (Zooiets als ons: een dubbeltje op zijn kant). *Naʼ*

boeok pinoejoeng: zooals het in een wrong gedraaid haar. *Moranga-ranga’ na’ toengoi i roesa*: vertakt gelijkt een hertshoorn. *Na’ dila’ i libang*: gelijk de tong van een leguaan. (Van een leugenachtig iemand). *Na’ doman bolai inta nokodoengkoel kon toïgoe*: zooals ook een aap die mais heeft bemachtigd. . . . . *na’ doman nion ing ki Poesian toea dia’-don motarima kom padoeli i lolaki tongo doea*: aldus ook die P. (die) mag niet meer geschenken aannemen van andere (jonge) mannen.

Na’tongkai: gelijk, is een samenvoeging van *na’* en *tongkai*, welke twee woorden gelijke beteekenissen hebben. *Na’tongkai im pinggo’ bo baka’*: gelijk kat en muis. *Na’tongkai-don im toempalak kon sioep i oeka’*: gelijk toch een kikvorsch onder een kokosdop. *Na’tongkai-don i notomoe ko nolomot*: evenals of men heeft ontmoet een verdronkene. (Zoo ontdaan).

Naonda heeft ook wel de beteekenis van: zooals, gelijk, overeenkomend. *Naonda ing kokow, na’ doman toea in sintak-monik ing kadera*: zooals het geschreeuw, aldus ook het opheffen van den stoel, d.w.z. zoo vaak als er wordt geschreeuwd, zoo veel keeren wordt ook de stoel opgetild.

§ 260. 6. Verhouding aanduidende voegwoorden.

Bai-mbi’ of *ba-mbi’*: hoeveel te meer, laat staan; *bai-mbi’ dongka* of *ba-mbi’ dongka*: hoeveel te meer zal dan wel, hoe inderdaad zal dan wel. [Voor *bai* (*ba’*) zie ook § 252, § 256 en 262; voor *bi’* § 253, onder d.; voor *bai-mbi’* (*ba-mbi’*) blz. 349; voor *dongka* blz. 349, § 253, onder b. en § 256].

Batoe-pa moloben ing kodiaan, jo ba-mbi’ batoe moïntok: zelfs een groote steen die kan worden gebracht, hoeveel te meer dan een kleine. *Bolioeng-pa ing koata’an, jo ba-mbi’ tosilad*: een bijl toch kan worden geslepen, laat staan een mes. *Oeatoi-pa i mopoetal, jo bai-mbi’ kajoe*: zelfs ijzer kan breken, hoeveel te meer hout. *Dinangoi-pa ing koïbog, jo bai-mbi’ pajoi*: gebakken sago toch is geliefd, hoeveel te meer rijst. *Kajoe-pa inta moïlow ing kaanon in toeloe’, jo bai-mbi’ dongka bo kajoe moïngkag*: zelfs hout dat groen (levend) is wordt gegeten door het vuur, hoeveel te meer zal dit het geval zijn met droog hout. *Batoe-pa inta tongo tongkolai na’toea ing kobogatēā, jo bai-mbi’ dongka bo kobobogat im batoe tongo roda toea*: zelfs één draagmand steenen is al zoo zwaar, hoe inderdaad zal dan wel de geweldige zwaarte zijn van die eene kar (vol).

Een volledige herhaling van een met *ko-* afgeleid woord, geeft

iets te kennen, wat overeenkomt met ons: hoe langer hoe ..... *Kotole-kotole*[3]: hoe langer hoe grooter. Zie verder het laatste gedeelte van § 204.

§ 261. 7. Redegevende voegwoorden.

Si: want, wordt — wanneer de beginconsonant van het volgend woord dit toelaat — door een nasaal gesloten. *Nion komintan tondoe-doeton i ina*[3] *i Poesian toea tompiaan, si ojoeon im poton*: dit alles wordt door de moeder van P. terdege onderzocht, want er zijn (dingen) die verboden zijn. *Moondok iakoeoi, sing kaanon i oeḷag*: ik ben bang, dat (ik) zal worden opgegeten door de slang. ..... *si monaba*[3]*-don ing ki togi gadi*[3] *kom bobai toea*: want (wij) willen al gezanten zenden naar de oudere van dat meisje.

Vaak komt *si* tegelijk voor met de *a*, die een wenschen, willen, te kennen geeft. *Akoeoi nokigama*[3] *ko imonimoe-don komintan, si a pogoemanankoe*: ik heb U allen laten halen, want ik wensch U te zeggen ..... *Si a pongaanankoe*: want ik wensch er van te eten.

Inplaats van *si* wordt heel vaak het Maleische *sebab* gehoord, hetwelk hier geheel is ingeburgerd.

Sedang is een ander Maleisch woord, hetwelk hier vrij veel wordt gehoord voor: daar, dewijl, aangezien. *Sedang-pa linow i mogiöt, jo ba-mbi*[3] *limboeong*: daar zelfs een meertje droog wordt, hoeveel te meer een putje.

Zie ook § 254.

§ 262. 8. Gevolgaanduidende voegwoorden.

Bai of *ba*[3]: zoodat, derhalve. (Voor andere beteekenissen van *bai*, zie de in § 260 aangehaalde plaatsen). *Eda*[3] *bai nosingog-don, sim boḷai toea tongo*[3]*-bi*[3] *oemoeboḷ, jo nosingog in tagoedang inta dia*[3] *irekengēā*: zoodat (hij) zei, want die aap deed maar wat, de krokodil die dan niet door hem (den aap) was geteld, zei: .....

Oempai: zoodat, ook, totdat. *Noïtalib-mai i intau tobatoe*[3], *totoeoe-don mogoerang, oempai noboengkoet-don, kaasi*[3]: kwam er iemand voorbij (die) zeer oud was, zoodat (hij) al gebocheld was, ach. *Jo noïangoi-don ing ki Mongkar, nonoengkoed in toengkoed oempai roemente-rente*[3] *in toeḷoe*[3]: toen is de (grafengel) M. gekomen, leunende op een stok (die erg heet was) zoodat de vuurvonken er aanhoudend uitspatten.

Sampe, het Maleische *sampai*, wordt ook gebruikt voor: zoodat, derhalve. *Noḷaboe*[3]*-don in sia sampe poḷat minatoi*: hij is gevallen, zoodat hij dadelijk dood was.

§ 263. 9. Doelaanwijzende voegwoorden.

Bai (*ba*ʾ) bekleedt meermalen ook deze functie: opdat, dan zal. Verder is hier te noemen *simba*ʾ: opdat, want dan zal. (*Simba*ʾ = *si* + geprenasaleerd *ba*ʾ). *Akoeoi naa mopotaau ko imonimoe, jo ba*ʾ *dia*ʾ*-don herangon-monimoe onoe-ka im popadoelian-nami*: ik laat (het) U weten, opdat gijl. u niet meer zult verwonderen in eenig opzicht over onze geschenken geverij. *Pinogoemankoe simba*ʾ *mopia*: ik heb het gezegd, opdat het goed zal worden. ..... *simba*ʾ *dia*ʾ*-pa-bi*ʾ *i moïlabot, pinomaja*ʾ *ba*ʾ *dia*ʾ*-pa-bi*ʾ *i oejan mongo gotoep*: opdat er toch nog niet iets in den weg zal komen, of opdat er toch niet eerst regen of donder (zal komen). *Naonda i moïtobok-don makow, jo siningkoi tongo tatak tolimaoedan* [1]) *kom bongoḷan, simba*ʾ *dia*ʾ *mokipoet im boeboe*ʾ *inta bagoe sinobok toea*: met dat er geprikt is, dan wordt een stuk draad in het oor gelaten (gehangen), opdat niet dicht zal trekken het gat dat pas geprikt is.

§ 264. 10. Verklarende voegwoorden.

Mangalenja: de beteekenis ervan, de bedoeling ervan, dat wil zeggen. *Baja*ʾ*an-makow in tongonoe-mai no boeḷan, mobobiasaan-don, mangalenja*: *toempaḷa-don kotaauan ing gina kom bonoe in dodob in tobatoe*ʾ*-tobatoe*ʾ: als eenige maanden voorbij zijn gegaan, zijn ze aan elkaar gewend, dat wil zeggen: gelijkelijk kennen (ze) de gezindheid binnen, in de borst van ieder. *Boeḷoi polibo*ʾ, *mangalenja: adi*ʾ *bobai bo adi*ʾ *ḷoḷaki toempala-pa kotongga-tonggadi*ʾ *na togi gadi*ʾ: een echtgenoot(e) die (door bemiddeling der ouders bijv.) wordt gevraagd, wat wil zeggen: het meisje en de jongen zijn gelijkelijk steeds behoorlijk opgevoed door de ouders. *Ooeman inta inooemanēā toea, mangalenja*: het verhaal dat hij heeft verteld, de beteekenis (bedoeling) daarvan is .....

*Pinomaja*ʾ: of, of wel, of liever. *Akoeoi naa, pinomaja*ʾ *kami toḷoe inta inojod*: ik, of liever wij drieën, die eigen kinderen zijn. *Jo nosipoen kom paḷot-don ing ginaḷoem moabol, pinomaja*ʾ *ginaḷoem kon tete*ʾ: toen is vergaderd de geheele naaste familie, of wel familie die een gemeenschappelijke moeder heeft. ..... *mangalenja: tonga*ʾ*-pa doemoedoei kon naonda i atorang i moena, pinomaja*ʾ *atorang*

---

[1]) *tolimaoed, monolimaoed*: met rotan, touw of garen in de weer om iets te maken of iets te binden; wanneer het grondw. hiervan gelijk mag worden gesteld met *paud, momaud*: dakbedekking-naaien, dan is *monolimaoed* te vertalen met: een beetje doen zooals bij dakbedekking-naaien. Voor *toli*- zie § 139.

pinojosingog, pinomaja' atorang pinodandian i mogogoejang: dat wil zeggen: maar toch volgt (men) zooals de vroegere regeling was, of wel de regeling die met elkaar is besproken, of wel de regeling waarbij het is vastgesteld door de ouden. *Nion komintan pojosingog ko naonda i mopia, pinomaja' toempaḷa gama'an im posibotak kong kosana-sanang ing gina*: dit alles wordt met elkaar besproken zooals behoorlijk is, of wel gelijkelijk wordt het van de verschillende zijden goed opgenomen. (Hier is het Maleische senang gebruikt, doch geheel op Mongondowsche wijze afgeleid; zuiverder zou zijn: *kopia-pia*). *Simba' dia'pa mongoejan, pinomaja' dia'-pa koḷantoedan in singgai*: opdat het niet eerst zal gaan regenen, of wel dat niet eerst hoog kome de zon. In dezen laatsten zin en ook in een dergelijken zin van § 263, komt de verklarende beteekenis van *pinomaja'* wel niet zoo duidelijk uit, als in voorafgaande zinnen, maar zij is er o.i. toch nog wel, al zou men hier ook wel aan uitsluitende betekenis kunnen denken. We zullen niet zeggen, dat *pinomaja'* nooit als uitsluitend voegwoord wordt gebruikt, maar wel meenen we het allereerst als verklarend te mogen beschouwen en verder ter inleiding van de een of andere mogelijkheid of onderstelling. Wil men bepaald een uitsluiting te kennen geven, dan is vooral *mongo* aangewezen en ook *ande*, hoewel men deze twee woorden ook wel voor *pinomaja'* kan hooren gebruiken, bijv.: *Jo ojoeon-bi' in singog niatonkoe singogon, mongo podapot ko inimoe*: er is heusch een woord (dat) ik van plan ben te zeggen, of U wil doen toekomen. *Oempa-ka in sia sinondeaga-ka ande irimang-ka*: niettegenstaande zij zelfs de plechtigheid *monondeaga* of wel *rimang* heeft ondergaan. (Deze twee woorden duiden beide op: in den stand der jonge meisjes bevestigen, maar het laatste wordt voor aanzienlijken gebruikt).

Daka' wordt gebruikt, als men zich bij het spreken vergist en zijn fout herstelt; het is een soort tuschenwerpsel, dat is weer te geven met: och, ik vergis me, het moet zijn: . . . . . Bijv.: *Baḷoi, daka' boeḷoi*: huis, ik bedoel: echtgenoot. *Boḷai, daka' baḷoi*: aap, och ik wou zeggen: huis. Ook als men bij ongeluk op zoo'n manier een „leelijk" woord zegt, is de fout door *daka'* te herstellen: *boetoe'*, *daka' boeta'*: penis, och neem me niet kwalijk, ik wou zeggen: aarde.

§ 265. 11. Voorwaardelijke voegwoorden.

Aka: als, indien, wanneer. *Ojoeon in tobatoe' im pomomoeḷaan, aka kaanon im boengainja jo mongaḷoet in sia*: er is een zeker plantsel, indien de vrucht er van wordt gegeten, bijt zij. *Ojoeon i*

intau taja toḷoe maja' i lipoe', aka tonga' tobatoe' i adi' i maja' jo dia' modapot, aka tonga' taja doea i maja' jo dia' doman, bai n dongka taja toḷoe bo dongka modapot ko lipoe' inta toea: er is een gezelschap van drie dat naar het dorp gaat, als slechts een der kinderen gaat dan komt zij er niet, indien er twee gaan dan komen zij er ook niet, eerst als zij met hun drieën gaan dan zullen ze dat dorp bereiken. (Drie pruimbenoodigdheden). *Aka dia' ḷoekadanmoe, jo sambokon iikow*: als je er niet op past, dan krijg ję met de zweep. *Aka oïni'-on jo totoeoe molikat in sia i mamangoi*: indien hij wordt geroepen, dan komt hij zeer vlug. Zie verder voor *aka* ook § 253, onder g.

Ko likoedēā bo: tenzij dan dat. *Poïgoem, si ogoianēā-bi', ko likoedēā bo dia' ing ko inia*: vraag het, want hij zal het stellig geven, tenzij dan er niet is bij hem (hij het niet heeft). *Ikoḷom bo monaban-bi', ko likoedēā bo moninggai*: morgen dan zullen (we) toch rijst uitplanten, tenzij dan dat het droog is.

Ko likoedēā bo beantwoordt verder vaak aan ons: alleen voor het geval dat, slechts dan als ..... *Ko likoedēā bo boenionēā, eda' dia'-don modoengkoeḷ*: alleen voor het geval dat hij het zal verbergen, dan is het niet meer te vinden (er is dus erg veel kans het wel te vinden). *Kainia: ko likoedēā bo ojocon i labot, eda' dia' in sia moïngoi*: hij zei: Slechts dan als er is dat verhindert, dan zal hij niet komen. *Ko likoedēā bo dia' in sia ing kon toea, jo dia' pogoemankoe*: alleen voor het geval dat hij daar niet is, dan zal ik het niet zeggen.

Vooral in de beteekenis van: alleen voor het geval dat ..... is *ko likoedēā* hier minder op zijn plaats, behoort meer in § 258 bij *ko likoed*.

§ 266. 12. Toegevende voegwoorden.

Oempa: hoewel, ofschoon, niettegenstaande; heel vaak in verbinding met *-ka*, dus *oempa-ka*: al zou ook, hoewel mogelijk, ofschoon wellicht, ofschoon soms, niettegenstaande zelfs, enz. (Voor *-ka* zie blz. 359—360 en 361). *Oempa iikow im pinotaba'koe, doï' doman in sia*: niettegenstaande gij (met nadruk) door mij zijt gezonden, toch wil hij niet. *Oempa i nion i inogoikoe, doï' doman in sia*: hoewel ik (hem) dat heb gegeven, toch wil hij niet. *Oempa in sia im pinokigama'an, dia' doman kinodiaan*: hoewel hij degene is aan wien is verzocht het te halen, toch is het niet gebracht kunnen worden. (Wanneer *oempa* door een *i* wordt gevolgd, worde gelezen: *oempai*).

Dika ogoi, oempa-ka dondooeloeganea: geeft het niet, al zou hij (je) ook vleien. *Oempa-ka toloe i moliboet ko inako*[5], *jo dia*[5] *mokotoeli*[5]: al zouden ook drie (mannen) mij omringen (om mij te overmeesteren), het zal niet gelukken (mijn kracht zullen ze niet kunnen weerstaan). *Oempa-ka doï*[5] *in sia, tonga*[5] *didankoe*: al zou hij het ook niet goed vinden, maar ik neem het mee. *Oempa-ka tonga sikajoe nobisi*[5] *tongopi*[5], *pokibaloei*; *pindan oempa-ka tonga*[5] *nolaloe tongopi*[5], *pokibaloei*: ofschoon soms een antieke doek slechts weinig gescheurd is, er wordt verzocht hem te vervangen; een bord, hoewel het dan slechts even gescheurd is, er wordt verzocht het te vervangen. ..... *pinomaja*[5] *oempaka-don in sia ki adi*[5] *i intau nokodoengkoel*: of wel, al zou zij dan ook het kind zijn van een rijk iemand. *Oempa-ka aing ko londoek, oempa-ka ai-nomakot, jo moboei-don mangoi in dimoekoedmoe*: al zou (hij) ook zijn bij de bronnen, al zou (hij) ook naar boven gevlogen zijn, dat toch terugkeere uw geest.

Siabi[5]: laat het zijn, al zou ook; *siabi*[5] *bo*: laat het dan zijn dat, al zou dan ook. Om dit woord direct te kunnen onderscheiden van het persoonlijk v.n.w. *sia*: hij, met achtergevoegd *-bi*[5] (*sia-bi*[5]: hij toch), wordt hier geen scheidingsstreepje gebruikt, al bestaat *siabi*[5] o.i. ook uit drie woorden: *si, a* en *bi*[5]: want, dan zal, toch. *Siabi*[5] *bo monakit, jo oendaman doman*: laat het dan zijn dat het pijn doet, bemedicineer toch maar. *Siabi*[5] *bo matoi, jo maja*[5] *doman iakoeoi*: al zou (ik) dan ook omkomen, maar toch ga ik. *Siabi*[5] *bo tonga*[5] *tongopilik i ogoi ko inia*: al zou het dan ook slechts een beetje zijn, dat hem werd gegeven. *Siabi*[5] *bo mojajoe*[5]: al is het dan ook ver.

§ 267. 13. Plaatsbepalende voegwoorden.

Onder de in § 250 genoemde bijw. van plaats zijn er vele die ook als plaatsbepalend voegwoord dienst doen, o.a. *ko naa, ko nion, kon toea, ko onda* enz. Het lijkt ons overbodig dit door vele voorbeelden toe te lichten, en we volstaan dan ook met één volzin. *Ko onda in dodagoem, kon toea in siningkoi*: waar een naald is, daar is garen. (Sprkw.).

14. Tijdbepalende voegwoorden.

Hiervoor verwijzen we allereerst naar § 252 (bijwoorden van tijd), daar het ons onnoodig voorkomt vele van de daar genoemde woorden, nl. die welke zonder eenige wijziging ook als voegwoorden worden aangetroffen, te herhalen. Daarom worden hier slechts genoemd:

Oemaan: tot, totdat. *Oemaan i nodapot kom baloi*: totdat bereikt

is het huis. *Oemaan i matoi*: tot den dood (tot wordt bereikt het doodgaan). Voor *oemaan* wordt vaak gehoord het van het Maleisch afgeleide *sampe*.

Magi[5] beteekent veelal herwaarts (zie § 250), maar soms: totdat, tot aan. ..... *dolo-dolom-monik magi*[5] *i mogajow mooetoe in singgai*: 's morgens vroeg tot aan ± elf uur (totdat het naar het hoogste punt van de zon toegaat). ..... *magi*[5] *i mobajag*: totdat het licht wordt. *Bajongan inta sinobok toea, dia*[5]*-don mobali*[5] *rimitak kom boeta*[5], *moelai kon singgai inta naa magi*[5] *im pomoeligan*: allen die in de ooren geprikt zijn, mogen niet meer de aarde betreden, te beginnen met dezen dag tot aan den tijd dat (zij) worden rondgedragen.

Kon toea: toen, en toen, op dien tijd, *Jo kon toea pinotaau-don kom bobato*: en toen is het gezegd tegen het hoofd. *Kon toea ilibo*[5]*-don kon deangow toea*: en toen is gevraagd aan dien span (geest). *Kon toea, aka moboei-don in sia*: en dan, als hij terugkeert. Meermalen is *kon toea* niet tijdaanduidend, maar slechts beginwoord, zoo iets als bijv. *jo* en *eda*[5] (zie § 255). *Kon toea atorang inoekatmonag i intau moḷoben*, ...: wat betreft de regeling (die) is ingesteld door de groote heeren, ...

HOOFDSTUK VIII.

Voorzetsels en tusschenwerpsels.

§ 268. Voorzetsels.

Het aantal voorzetsels is hier al zeer gering. Allereerst noemen we *ko*, hetwelk beantwoordt aan een heele rij van onze voorzetsels, nl.: aan, op, in, bij, te, naar, over, tegen, tusschen, van, voor, betreffende, aangaande enz.

Wanneer de beginconsonant van het volgend woord dit toelaat, dan wordt *ko* gesloten door een met dien medeklinker overeenkomende nasaal.

Het lijkt ons overbodig om van de meest voor de hand liggende beteekenissen van *ko* hier voorbeelden te geven, temeer waar in de voorafgaande bladzijden o. z. t. z. bijna overal *ko* wordt aangetroffen. We beperken ons dus tot het volgende.

Meermalen is *ko* te vertalen met: van den (voorraad bijv.), van

het (aanwezige): *Potaḷoei kon tabakoe', kom ponoja'*: koop hiermee tabak, toespijs (van den bijv. op de markt aanwezigen voorraad). Hier is geen bepaald aangeduide hoeveelheid bedoeld, maar wordt zoo in het algemeen van tabak en toespijs gesproken. *Kabaḷo inta nion potaḷoeikoe kom bango' pinomaja' kon sapi*: dit paard hiervoor (hiermee) wil ik koopen kokosboomen of een koebeest. (De kooplustige heeft nog geen bepaalde boomen of koeien op het oog, maar spreekt in het algemeen: w. s. zal zijn keus wel vallen op een partijtje kokosboomen). *Bo totoeoe mobanat im pobonoeanēā kong kaanon*: en zeer lang was zijn mand om in te doen van het (daar aanwezige) eten). *Podiaan kon toeḷoe'*: iets waarin men vuur brengt (een stukje, om dit elders te gebruiken). *Monotop kon doegoe'*: bloedzuigen, zooals bijv. een insect (er op uit zijn een deel van iemands bloed te bemachtigen). *Podoengoe'an kom ponoja'*: een voorwerp waarin toespijs wordt gekookt, een kookpan voor toespijs.

In de bovengen. zinnen kan o.i. aan *ko* een soort partieele beteekenis worden toegekend. Men kan hier in *ko* echter ook een accusatiefteeken zien, of wel: *ko* duidt aan dat het volgende woord volstrekt geen hoofdzaak is, het dient slechts ter toelichting. Valt de nadruk op *tabakoe', ponoja', bango', sapi, kaanon, toeḷoe', doegoe'* — om nu bij de bovengen. woorden te blijven —, dan is *ko* niet meer op zijn plaats, maar is een andere constructie aangewezen, bijv.: *Taḷoei in tabakoe'*: koop de tabak. *Doengoe' im ponoja'*: kook de toespijs. *Poepoeḷ im bango'*: hak den kokosboom om. *Rata' in sapi*: slacht de koe. *Atod ing kaanon*: breng het eten. *Dia in toeḷoe'*: breng het vuur. *Taḷoed in doegoe'*: vang het bloed op. In deze zinnen, waarbij opzettelijk dezelfde woorden van zoo even zijn gebruikt, is geen sprake meer van „tabak", „toespijs" enz. in het algemeen, maar is een bepaalde hoeveelheid of soort aangewezen. De toegesprokene weet wat of wie er is bedoeld. (Voor de aanwijzende kracht van *i*, zie § 245). De constructie van de juist genoemde zinnen is zuiver passief en ook deze zegt dus reeds — afgescheiden van de *i* — dat de nadruk niet valt op de werking, maar op het subject dat de werking zal ondergaan. Hier volgen nog een paar voorbeelden, waarbij de twee zinsconstructies naast elkaar worden geplaatst: *Motogot kom bembe'*: vastbinden, nl. een geit; *togot im bembe'*: bind de geit vast, of: *de geit* worde vastgebonden. *Nodia kon soerat*: (hij) heeft een brief gebracht; *dinia in soerat*: *een brief* is gebracht. (In den eersten zin is „brief" bijzaak, maar in den tweeden hoofdzaak). *Motaik ko manoek*: (met een soort strik) kippen vangen; *taikon*

i manoek: *de kip* moet worden gevangen. *Dia*^{3} *motaau pondabai kom patoeng, si molitod i matanja*: hiermee kan (ik) geen tuit aan bamboe hakken, want de snee er van ligt om. *Dabaian-monag im patoeng, inta potaḷoed kon doegoe*^{3}: hak een tuit aan de bamboe, die voor het opvangen van bloed moet dienen.

Voor *ko* als voegwoord, zie § 255.

Bij persoonlijke voornaamwoorden en eigennamen wordt bij het gebruik van *ko* tevens ook *i* aangewend. Zie hiervoor Pers. v.n.w., § 238 en 244.

Het woordje *i* is soms als voorzetsel te beschouwen, terug te geven met ons: naar. *Maja*^{3} *im Boḷaang*: gaan naar Bolaang. *Mamoeik im Popo*: oostwaarts gaande naar P. *Manonag ing Kotobangon*: dalende naar K. *Mamangoi im baḷoi naa*: komende naar dit huis. Ook bij de andere woorden, die te kennen geven: zich in de een of andere richting begeven, komt deze *i* voor, waaraan ook hier o.i. allereerst aanwijzende kracht is toe te kennen.

Nongko: vanuit, vanaf, van, afkomstig van, *Nongko onda ikow*? van waar kom je? *Nongkom Boḷaang*: van B. *Jo noïangoi-don in singog nongko i toeang Major*: toen is gekomen het woord afkomstig van het tweede districtshoofd. *Kinabit nongko mogogoejang-mai, dia*^{3}*-bi*^{3} *noïtaḷa*^{3}: gerekend vanaf eenige voorgeslachten, (deze familie) is niet fout komen te zijn (van een goed geslacht!). *Oea*^{3} *nongko o makow bo namagi*^{3}: de gewoonte afkomstig van vroegere tijden en tot heden (geldig). *Bagoe noïonik nongko lipoe*^{3}: pas opwaarts aangekomen uit het dorp.

O: te, in, komt voor bij richting aanduidende woorden: *o monik*: te boven; *o monag*: te beneden; *o moeik*: in het oosten; *o moentag*: in het westen; enz. *Pangkoinja o monik, ḷoentoengēā o monag*: het begin (de oorsprong) ervan is bovenaan (te boven), het bovenste ervan is beneden. (De regen). *Ḷoḷok-don komintan i atop inta naa, ko o monik bo poonag*: gooi al deze dakbedekking eraf, vanaf bovenaan en dan (zoo) naar beneden. *Mongonoe imosia o moeik*? wat doen zij (daar) in het oosten? *Jo o moentag ko minanga i .....*: en in het westen (of: rivierafwaartsche) bij de rivier van.....

Voor deze *o* kan men van anderen wel eens *a* hooren. *Onoe, toeang, inta a monag*? wat, vorst, is het dat te beneden is? Voor verwisseling van *o* en *a*, zie ook § 4 en 33, van beide het laatste gedeelte.

Na^{3} (ook wel gehoord zonder hamzah): naar, in de richting van. *Kon toea notaḷoeg-don na*^{3} *oeḷoeanēā ing kami*: en toen zijn wij de rivier gevolgd in de richting van den oorsprong. *Indoi-ai-ka na*^{3}

likoed: toe, kijk toch eens naar achteren (kijk even om). *Minaja' na' Kotaboeman:* is gegaan in de richting van K. *Maja' na' dagat:* gaan naar het strand. Het komt ons voor, dat *na'* aanwijzende kracht heeft, doch in mindere mate dan *i*.

Takin: met, ook: metgezel. *Kamoe toloe i maja' takin im bobato:* gij drieën die gaat met het hoofd. *Takin i ina'nja:* met zijn moeder.

Podoedoei: volg! doet ook als voorzetsel dienst: volgens. *Podoedoei i ooeman a pa ko moena-monik:* volgens het verhaal van heel vroeger. *Podoedoei im pororaikoe, sia i mobali' sangadi:* volgens mijne gedachten zal hij het zijn die dorpshoofd wordt. *Podoedoei ing kopopianja:* volgens zijn groote goedheid, of: volgens de voortreffelijkheid ervan.

Ingkad: vanaf. *Aidan i Mongondow ingkad in danow bo monag:* wat bewerkt moet worden door de Mongondowers (dat is) vanaf het meer en dan naar beneden. *Ingkad inaa bo makow, dika-don mojotakin ing kamoenda:* vanaf nu en verder, mogen jullie beiden niet meer te zamen (handeldrijven bijv. of: te zamen een werk ondernemen). *Koloben im boeta' inta naa, ingkad im batoe moloben naa bo notoelid-monag i lobakēā bo nodapot kon toebig:* de grootte van dezen grond (is) vanaf dezen grooten steen en recht naar beneden de inzinking (gevolgd) en totdat is bereikt het water. (*Nodapot* kan hier ook wel met „tot" worden weergegeven, maar het is geen voorzetsel. Zoo zijn er meer woorden, die soms het best met een voorzetsel kunnen worden vertaald, al zijn ze dit ook niet. Zie bijv. *oemaan* en *sampe* in § 267, onder 14.)

§ 269. Tusschenwerpsels.

Hiermede noemen we allereerst *a*, welke klank zoowel een uitroep van vreugde, als van angst en schrik kan zijn, maar waarmede vooral ook bevreemding, verbazing of verwondering wordt te kennen gegeven. De toon wijst hier den weg. Zoo wordt bijv. van iemand in angst een zeer gerekte *a* (*aaaaaaa*) gehoord. *A! nion-don iikow:* ha! ben je daar. *A! noïangoi-don in sia:* ha! hij is al gekomen. *A! nongonoe sim ponikonmoe-bi':* he! waarom is het dat zoowaar door je worden beklommen (mijn kokosboomen)? Deze *a* wordt ook *bi'* achtergevoegd: *a-bi'*: nee maar!, ook: *ambi'*. *Inontongan-mai, a-bi'! kom pangkoinja:* (ik) kwam (de vrucht) te zien, nee maar! bij den stam. (Dit bijv. van een doerianvrucht, die in den regel juist ver van den stam valt). *A-bi'! kom botoetoe bo noboeboet:* nee maar! in de tasch en dan verloren (hoe is dat mogelijk). Hier kon ook vertaald

worden: het was warempel toch steeds in de tasch enz. *Sinagoeˀkoe, ambiˀ! ginamamoe*: wat ik had opgeborgen, nee maar! (hoe is het mogelijk!) (dat) heb jij weggenomen. *A* komt ook wel voor tegelijk met *ta*, hetwelk ook verbazing te kennen geeft. *A! ta! batoe-biˀ*: he! nee maar! het is warempel een steen.

Eta (bij verkorting *ta*) geeft ook bevreemding en verbazing te kennen: he! wel! wat nou! hoe kom je er toe! *Eta! onoe*: he! wat is er? *Eta! diniamoe-biˀ im pitowkoe*: wat nou! (nee maar!) heb jij zoowaar mijn kapmes meegenomen (hoe kom je zoo brutaal!). *Ta* (*eta*) *onda*: nou! waar?

Ambe (*ambee, ambeo*) kan verwondering en protest uitdrukken, he! wel, wel! nou vrind! zeg er's! jongen-jongen! Meermalen geeft *ambe* een dralen met een bepaald antwoord te kennen, zooiets als: nou ja, zie je ..... (dat zeg ik liever niet) ja, kijk er 's, dat is om te zeggen iets ..... *Ambe* wordt echter vooral aangewend om welwillendheid en medelijden op te wekken: asjeblieft! och toe! helaas! Zie ook *ambeo* in § 253, onder d.

Diaˀ-pa, ambe! noloetoeˀ: het! is het nog niet gaar (rijp)? (of: het is nog niet gaar.) *Ambe! akoei-pa in diaˀ pinongapinmoe*: zeg vrind! (zeg er 's!) ik ben nog niet door je geteld. *Kainia*: *Ata naa, ambe! in diaˀ-biˀ nototaau*: hij zei: deze slaaf, ja ziet U! die weet het heusch niet. *Daˀ toebagon-monia*: *Ambe! bo pepekow-nami*: toen antwoordden zij: ja wat zullen we daarop zeggen! (d.w.z. we zouden het heel graag verzwijgen, maar aangezien dit niet gaat, zullen we dan maar vertellen, dat) het is onze pepekow-vogel (die ons rijk maakt). *E! tagoedang, dikapa, ambe! domokon iakoeoi*: *hei*! krokodil, pak mij, asjeblieft! nog niet. *Jo ojoeon-biˀ, ambe! in singog niatonkoe singogon*: dan is er toch, als 't U blieft! een woord dat ik van plan ben te zeggen. *Akoeoi-pa, ambe!* ik nog, als 't U blieft! (geef mij asjeblieft nog een beurt). *Tongaˀ, ambe! diaˀ nokodoengkoel*: maar, helaas! niet hebben (we) kunnen vinden. *Dika, ambeo! kaanon*: eet het, asjeblieft! niet op. *Diaˀ-ka, ambeo! jo diaˀ kaanon*: wat nou! is spijs er dan niet om gegeten te worden? (zeg er 's, het is toch niet zoo, dat spijs er is om niet gegeten te worden?)

Adodoi is een uitroep van pijn: au! o! *Adodoi! in siankoe*: O! mijn buik. *Bai monakit bo dongka mosingog*: *adodoi*! wacht maar als je pijn voelt, dan zul (je) zeggen: au!

Adedeˀ is ook een uitroep van pijn, maar minder krachtig dan *adodoi*, meer een diepe zucht dan wel een uitroep. Bij het uithalen van een doorn of splinter bijv. kan men *adedeˀ* hooren.

Iow is een uitroep van schrik of angst, vooral door vrouwen gebruikt, als ze bijv. plotseling in een gat trappen of op een slang. *Iow*! *oeḷag inaa*: o! dit is een slang. *Iow*! *jo ta onoe-bi'* *inaa*: o! he, wat is dit toch wel?

Asese' of *asese'e*, geeft afkeer te kennen: foei! bah! *Asese'*! *dia' nogiḷamboeng bo moponag*: foei! (je) hegt geen kabaja aan en wil (je) dan naar beneden. *Asese'*! *ing kekebēā bo dia' oendamanēā*: bah! hij heeft een wond en wil er geen medicijn op doen. *Asese'*! *im boeïngēā*: *bah*! de houtskool op je gezicht enz. Wat zie je er uit!).

Kaasi' *en taïsi'* drukken medelijden of beklag uit: och! helaas! *Kaasi'*! *aindon minatoi in sia*: och! hij is al dood. *Taïsi'*! *i manoekkoe, i minatoi* och! mijn kip, die is dood. *Kaasi'*! *ing ki adi'koe, dia'pa nongaan*: och! mijn kind (dat) heeft nog niet gegeten. (Volgens sommige is *kaasi'* iets sterker dan *taïsi'*, maar anderen vinden de beide woorden gelijkwaardig).

Kaka (*kakaa, kaa*) geeft verwondering te kennen: wel, wel! nee maar! *Kaka*! *iko i nogama'*: wel, wel! heb jij het gebracht (meegenomen). *Kaka*! *dia'*, *jo poïgoemon*: nee maar! er is niet (aanwezig), toch zeur (je) er steeds om. *Jo kai inde'nja*: *Kaka*! *intau bo ai-minatoi bo ai-noboeroek, jo poangoi i laig*: zijn moeder zei: Nou nog mooier! iemand die al gestorven is en al stinkt, breng (jij) dien in de tuinhut? *Kaka*! *sia i nodia*: wel! hij heeft het gebracht. *Kakaa*! *diaan bo doï' in sia*: wel! (ik) wou het brengen, maar hij wou het niet hebben. *Kaka*! *dika gama'an*: wel! er mag niet van worden weggenomen.

Kirik drukt leedvermaak uit: lekker! dat gun ik je! *Kirik*! *si a bi' pinogoemankoe*: lekker! want ik heb het steeds gezegd (dat je het niet moest doen). *Noḷaboe'-monag, kainia doman*: *kirik*! (ik) viel naar beneden (en) hij zei nog: lekker! Voor *kirik* ook wel gehoord *kiik*, wat iets zachter klinkt en dus niet alleen leedvermaak te kennen geeft, maar tevens een weinig medelijden. (Zie hetgeen over de *r* wordt gezegd in § 12, onder *f*).

E! hei! heidaar! hei, hei! zeg! *E*! *ponag-don*: heidaar kom naar beneden. *E dika maja'*: hei! (je) mag niet gaan. *E*! *oele Toepa*: hei! vriend T. *E*! *onoe i mokaja ko imonimoe nion*? zeg! wat is het dat jullie rijk maakt?

Daka' werd reeds genoemd in § 264. Behalve de daar gegeven vertaling, kan het ook beteekenen: he, he! een soort verzuchting. *Ai daka'*! *moḷopi'*: he, he! (ik) ben moe. *Ai daka' kaka*! *nion i*

oekoerkoe, jo onoeon-bi': Ja, of het nu prettig is of niet! dit is mijn lot, en wat zal (ik) er dus aan doen.

Koema wordt o.m. gebruikt om de instemming van een ander in te roepen: is 't niet zoo? vindt je ook niet? nietwaar? is het niet zooals ik zeg? Soms kan *koema* worden weergegeven met: zooals ik zelf zag, meemaakte, in mijn droom aanschouwde, enz. *Koema* toch wil vooral te kennen, dat wat men vertelt eigen ervaring is of eigen woorden zijn. *Dika-bi' oele, simba', koema? kitada bidon i moïtolioe ko i Tombadja'*: dat gaat niet vriend, want dan zullen wij tweeën — is het niet zoo? — toch in de plaats worden gesteld van T. (en in zee worden gegooid). *Koema, ikow i nodia?* (Het is toch zoo gelijk ik denk) nietwaar, jij hebt het gebracht? *Kai toeang: Koema, Aboenawati, ikow-don, kai n, i nomarenta ko lipoe' in Sondana*: de vorst zei: Is het zoo, A., (dat) jij, zooals men zegt, het dorp S. bestuurt? *Jo, koema, nokoembang i langit*: en toen — zooals ik zelf zag — er was een gat in de lucht. *Kon toea nobantaḷ-don, koema, in dimoekoedkoe*: en toen — ik zag het (in mijn droom) — heeft mijn geest (het benoodigde) ingepakt. *Jo ki inta totok daḷan toea, baja'annaminda toea, koema, ilantang-bi' monik*: en hetgeen de eigenlijke weg was, waar wij tweeën langs zouden gaan, dat was — zooals ik zag, of: heb verteld — zoowaar verhoogd. (Zie ook *koema* in § 253, onder g).

Inta: komaan! vooruit! *Inta-don! maja' moïnggoe'*: komaan dan! ga baden.

Baton: kom! een roep- of uitnoodigingswoord van vrijwel dezelfde beteekenis als *inta*, maar het wordt vooral gebruikt voor geesten en hooge gasten. *Baton! in doeata*: kom! geesten (goden). *Baton-don! aindon noto-oḷoet komintan*: kom toch! alles is gereed.

Kaman verleent aan een verzoek of bevel een zeer beleefde uitdrukking: och, wees zoo vriendelijk! (Door ouderen tot jongeren gebruikt). *Dika, kaman! limitoe' kong kadera, inta toea*: och, wees zoo vriendelijk niet te gaan zitten op dien stoel. *Dika, kaman! moboeat kon singgai inta naa*: och, wees zoo goed vandaag niet te vertrekken. *Dika, kaman! ponikonmoe im bango'nja*: och, wees nu zoo vriendelijk zijn kokosboomen niet te beklimmen (om er de vruchten af te slaan). Door *kaman* wordt hier alle scherpte aan *dika*: mag niet, laat niet, ontnomen.

Naanta is te vertalen met: o ja! ik zou het bijna vergeten! laat ik 't niet vergeten! denk er om! vergeet niet! ook: zoo zoo nee maar! *Naanta! pinogoeman-don i sangadi .....*: o ja het dorpshoofd heeft

gezegd..... *Naanta! lioe in tooema im bakid-naton*: denk er om! over-overmorgen is het onze vergadering. *Naanta! ikow i modomokmai ko manoekkoe*: zoo zoo! ben jij het die aldoor mijn kippen vangt.

Tabea' wordt gebruikt om aan een volgend woord een wat zachteren klank te geven, of om te voorkomen dat men er om lacht, dus bij zulke woorden die een dubbelzinnige beteekenis hebben, of wel in klank met minder oorbare overeenkomen. *Noboki*: opengebarsten van een vrucht bijv., maar ook: even open van de vagina. Door het voorvoegen van *tabea'*, dus: *tabea'! noboki*, voorkomt men een verkeerde uitlegging, ofwel gelach. *Boeboe'*: gat. Daar bij dit woord echter nogal gauw aan vagina- of endeldarmopening wordt gedacht, is bijv. ook hierbij het gebruik van *tabea'* aan te bevelen. *Ki inta toea, tabea'! noboeboe'*: dat daar — excuseer het woord — was een gat in.

O'ai is soms niet anders dan een schreeuw of uithaal, waarmee men bijv. een versje besluit. *Oeoi binotok kon dalan totok. O'ai!* Een gespannen rotan op den echten weg. Hiiiii! Een anderen keer is *o'ai* zoo iets als: zeg er 's! *O' ai! motoensinggai, jo tomposioeg*: zeg er 's! midden op den dag en dan slaperig.

O is wel gelijk te stellen met *a*, zie boven. Ook *o* komt wel voor tegelijk met *ta* (*ta'*). *O ta'! nomilang in sia*: o vreeselijk! hij is naakt.

Wela (een van de zeer weinige woorden, die met w beginnen) kan worden gehoord bij het sleepen van balken. De aanvoerder zegt dan bijv.: *Oegoet-ka!* toe, trekken! waarop al de trekkers invallen met *wela!* Vervolgens de aanvoerder weer: *im baļak!* de balk; waarop de trekkers weer *wela!* laten hooren. Verder: *ponondatoe!* voor den vorst! *wela!* enz. (Deze woorden worden gezongen). (In het Tontemboansch is, *wela* ook uitroep tot aanmoediging en beteekent daar tevens: zegen, geluk, voorspoed. Zie Tontemb. Woordenboek van J. Alb. T. Schwarz).

Hier volgen eenige kracht-uitdrukkingen en scheldwoorden.

Ļaba, zooiets als: wat deksel! wat drommel! *Ļaba! da' dika gogingoton*: wat deksel! (je) mag hem niet aldoor plagen. *Ļaba* wordt vooral door vrouwen gebruikt. Sommigen vinden dit al een vrij kras woord, terwijl anderen er niets ergs in zien, schijnbaar niet meer weten, dat het eigenlijk een verboden woord is.

Pali' is een zeer kras woord. In den oogsttijd is het verboden dit te gebruiken ook in het bijzijn van een priester is het niet geoorloofd, terwijl deze laatste het heelemaal niet mag gebruiken. Het woord beteekent eigenlijk niet anders dan: wond, in welke beteekenis men

het ook nu nog in vele dorpen kan hooren gebruiken, en wel voor een uit het gestel voortgekomen cirkelvormige wond. Door dubbelzinnige duiding werd het echter een zeer onkiesch woord, men zinspeelde er nl. mee op het vrouwelijk geslachtsdeel. Dit woord wordt dan ook door mannen tot vrouwen gebezigd, zoowel als scheldwoord, als bijwijze van grapje. In het algemeen worden de vrouwen op het hooren van dit woord vreeselijk kwaad, maar ik hoorde ook eens een vrouw, die bij het passeeren van eenige wegwerkers op zoo'n manier werd begroet, hard meelachen.

Waliʼ is een dergelijk woord als *paliʼ*. Ook *waliʼ* mag niet door een priester en in diens bijzijn worden gebruikt; verder is het verboden in den oogsttijd. Het is een van de sterkste uitdrukkingen, die zoowel door mannen als vrouwen in hevige drift wordt gebruikt. Wat de juiste beteekenis is, weten we niet.

Waḷoʼ (*oeaḷoʼ*) is een vooral door vrouwen gebruikt krachtwoord, maar minder sterk dan *waliʼ*, terwijl *waleng* weer iets zwakker is dan *waḷoʼ*.

Ook *waḷoʼ* en *waleng* zijn verboden woorden.

Wat scheldwoorden betreft, is het Mongondowsch nu niet bepaald arm te noemen. We noemen slechts de ondervolgende.

Boejajat (*boerarat*): *ongeluk*! *uitschot*! Dit woord wordt ook wel eens bijwijze van grapje gebruikt en is dan dus niet grof. Vaak wordt *boejajat* gevolgd door een ander scheldwoord. Zie bijv. *boere*.

Boere is een van de meest gebruikte scheldwoorden. Er kan bijna niets in den weg komen, of het is: *boere*! ja soms wordt het wel als aanspraakwoord gebezigd, bijwijze van aardigheid, d.w.z. door menschen, die nu eenmaal ruw in den mond zijn, want de fijner besnaarden schrikken voor dit woord terug, hetwelk beteekent: sperma en ook: vagina-slijm. *Boejajat im boeremoe*, zooiets als: rot is je sperma! (je vagina-afscheidsel). Dit scheldwoord wordt zoowel door mannen als vrouwen gebruikt. Heel vaak wordt er nog „van je vader en je moeder" of „van je grootvader en je grootmoeder" aan toe gevoegd, waardoor het voor den hoorder wordt als „om door den grond te zinken", tenzij het als aardigheid is bedoeld. (Dit laatste komt heusch voor). Eens was het wiedmes van een vrouw ontvreemd, waarover zij zoo in woede ontstak, dat zij luidkeels schreeuwde (met de bedoeling dat de dader het zou hooren): *Boere*! *intau inta nonakow ko ḷoḷapaʼkoe*! *Boereeee i inaʼnja bo i amaʼnja*! *inta nonakow ko ḷoḷapaʼkoe*! *Boereeeeee i lakinja bo i baainja*! *inta nonakow ko ḷoḷapaʼkoe*! Slijmerig afscheidsel uit penis en vagina!

degeen die heeft gestolen mijn wiedmes! Slijmerig afscheidsel uit penis en vagina van zijn moeder en zijn vader! die heeft gestolen mijn wiedmes! Slijmerig afscheidsel uit penis en vagina van zijn grootvader en zijn grootmoeder! die heeft gestolen mijn wiedmes! (De *eeeee* is hier niet anders dan een uithaal). Dergelijke uitdrukkingen kunnen doodslag ten gevolge hebben.

Boeroek, moboeroek, noboeroek: rot! verrot!

Boendai, noboendai: warhoofd! gek!

Ḷoḷongonon: gek! erger dan *boendai*.

Pompoeḷong: domkop! suffer!

Paradidoe': leeglooper! zwerver!

Parapoeḷoek: lummel!

Tetel heeft betrekking op het vrouwelijk schaamdeel. Als vrouwen dit onder elkaar gebruiken, is het niet zoo erg, maar wel klinkt het heel hard, wanneer een man dit tegen een vrouw zegt.

Koḷait is een zeer grof woord voor penis. *Koḷait* en ook *tetel* worden onderscheidenlijk wel gevolgd door: *i ama'nja, i lakinja* en: *i ina'nja, i baainja,* dus op de manier zooals boven bij *boere* is aangegeven. Maar hoe hard bijv. *koḷait i ama'moe* en *tetel i ina'moe* ook mogen klinken, *boere i ama'moe* enz. is toch nog erger.

Pandaḷ: zitvlak van een aap, wordt door vrouwen onder elkaar wel gebruikt als scheldwoord.

Moromoe' (*moronsing*) *in totoi'anmoe*: smerig (stinkend) is de plaats waar je urine gewoon is uit te komen. (*Toi'* is een plat woord voor urine). Zoowel door mannen als vrouwen wordt dit gebruikt.

Het zou ons al heel gemakkelijk vallen, hier nog de noodige woorden, betrekking hebbend op genitaliën en deelen ervan, hun functies enz. te noemen, maar het bovenstaande heeft o.i. wel al voldoende aangetoond in welk milieu sommige Mongondowers met hun gedachten vertoeven, wanneer zij meenen het iemand „eens goed te moeten zeggen".

Voor woorden, waarmee personen worden geroepen, zie Voornaamwoorden, § 241.

Voor geluidnabootsende klanken, zie § 180 t/m. 183.

INHOUDSOPGAVE.

Invoegsels:

Achtervoegsels:

HOOFDSTUK III.

DEEL 86.

HOOFDSTUK IV.

HOOFDSTUK V.

HOOFDSTUK VI.

HOOFDSTUK VII.

HOOFDSTUK VIII.

EEN EN ANDER OVER DE MOLUKKEN-PUBLICATIE VAN 1824.

DOOR

Dr. F. W. STAPEL.

Toen na de honderd dagen Napoleon voor goed van het staatstooneel was verdwenen, konden de groote mogendheden overgaan tot uitvoering der besluiten van de Londensche Conventie van 1814, waartoe ook behoorde de teruggave der door de Engelschen bezette koloniën aan Nederland. Koning Willem I belastte de Commissarissen-Generaal Elout, Buyskes en Van der Capellen met de overname, en droeg hun tevens op het bestuur opnieuw te regelen, waartoe zij van een uitvoerige instructie werden voorzien. De laatste alinea van artikel 19 dier instructie luidde:

> „Ten aanzien der nagelen, op Ambon en daar omstreeks „ingezameld wordende, zullen zij speciaal moeten onderzoeken, „of en waarom derzelver monopolie voor den Staat voor„deeliger moet geacht worden dan het aanmoedigen van den „landbouw door eene vrije vaart en het percipiëren van grond„lasten en in- en uitgaande regten".

Aan dit deel van hun opdracht hebben C. C. G. G. niet voldaan. De overname van het uitgestrekte gebied, de regeling der financiën, met de taxatie der over te nemen goederen, vorderingen en verplichtingen, het onderzoek naar de werking van het Landrentestelsel, het herstel van het geschokte prestige van het Nederlandsche Gouvernement, en dit alles onder de tegenwerking van Raffles, nam hen zoodanig in beslag, dat voor de regeling van verschillende detailkwesties geen tijd beschikbaar bleef. Zij moesten de overneming van de meeste buitenposten zelfs aan anderen delegeeren en, voor wat de Molukken betreft, wezen zij 31 December 1816 daartoe aan den bekenden Nicolaas Engelhard [1]) en den ambtenaar J. A. van Middelkoop, welke

---

[1]) Zie voor hem DR. F. DE HAAN, *Priangan* I, (personalia) blz. 77—87.

laatste als gouverneur zou optreden. Den 25sten Maart d.a.v. droeg de Engelsche gouverneur Martin hun de residentie Ambon over; 2 April volgde Banda.

Na den overgang van de bezittingen der Compagnie aan de Bataafsche Republiek, was in de Molukken de verplichte levering der specerijen van kracht gebleven, en het Staatsmonopolie verschilde in beginsel en praktijk niets van dat der Compagnie; zelfs de betaling door middel van lijnwaden bleef gehandhaafd. Ook de Engelschen hadden tijdens hun interregnum het stelsel niet opgeheven, maar wel met groote soepelheid toegepast. Toen nu in 1816 het Nederlandsche bestuur hersteld werd, vreesde de bevolking een terugkeer tot de strenge handhaving van het monopolie, zooals zij zich dat uit den Compagniestijd herinnerde; zij werd, door het ontactisch optreden van Engelhard en Van Middelkoop, in die meening versterkt. Dit leidde tot den opstand, die in Mei 1817 op Saparoea uitbrak, en die zich weldra uitbreidde over de geheele residentie Ambon. Een krachtdadig optreden van Buyskes was noodig om de rust te herstellen, waarna de verplichte levering van alle kruidnagelen, voor een groot deel in ruil voor lijnwaden, gehandhaafd bleef. Van Middelkoop moest plaats maken voor generaal De Kock.

Tijdens den opstand had Van der Capellen een byzondere belangstelling betoond voor de werking van het Moluksche stelsel en den invloed daarvan op de bevolking. Toen hij, na het vertrek van Elout en Buyskes, als Gouverneur-Generaal het hoogste bewind had aanvaard, was een zijner eerste maatregelen het instellen van een Molukken-commissie, bestaande uit de heeren Mr. H. J. van de Graaff en G. F. Meylan. In hun in 1821 ingediend rapport spraken deze heeren de meening uit, dat de toestand der bevolking onder het vigeerende stelsel zeer ongunstig was; zij adviseerden tot afschaffing van het monopolie, en aanmoediging van kolonisatie door Europeesche landbouwers, om de specerijen in vrij bedrijf aan te kweeken.

Het oordeel dezer commissie, voor wat aangaat den ellendigen toestand der bevolking, werd geheel onderschreven door den gouverneur der Molukken, Mr. P. Merkus, nadat hij in 1823 was teruggekeerd van een inspectiereis door zijn geheele gewest.

Alvorens in deze een besluit te nemen, besloot Van der Cappellen zich nog eerst persoonlijk ter plaatse op de hoogte te gaan stellen. Daartoe begaf hij zich in den aanvang van 1824 met Van de Graaff

naar Ambon, waar zij, in gezelschap van Merkus, opnieuw een uitgebreid onderzoek instelden. [1]) Dit bracht Van der Capellen tot het inzicht, dat een algeheele afschaffing van het monopolie noodzakelijk was, zoowel in het belang der bevolking als in dat van den Lande, doch hij achtte zich niet gerechtigd een zoo belangrijke principieele beslissing te nemen zonder een uitvoerige bespreking der consequenties in de voltallige vergadering der Hooge Regeering. Wel meende hij al aanstonds maatregelen te moeten treffen tot wegneming van den ergsten druk, en het zijn deze maatregelen, welke in de Molukkenpublicatie van 1824 werden vastgesteld en, in Hollandschen zoowel als Maleischen tekst, onder de bevolking verspreid. Men vindt dit merkwaardige stuk in Staatsblad 1824, No. 19a. Het begint met de erkenning, dat het lot der bevolking nog beklagenswaardiger gebleken is, „dan Wij Ons hadden kunnen voorstellen", en bepaalt o.a. dat voor den verplichten arbeid het dubbele zal worden vergoed, van hetgeen tot nu toe werd betaald; dat leveringen en diensten-omniet zijn afgeschaft en dat geen hongie-tochten meer zullen plaats hebben.

In zijn hiervóór genoemd Journaal schrijft Van der Capellen, na de publicatie te hebben besproken: „Den Koning heb ik met „mijne verrigtingen te Amboina bekend gemaakt, en Z. M. niet ver„borgen, dat nu het monopoliestelsel niet meer in stand te houden „zal wezen. Hetzelfde heb ik aan den graaf G. K. van Hogendorp [2]) „geschreven, met toezending mijner publicatie."

Het zal stellig niet de minste geweest zijn der vele teleurstellingen, die Van der Capellen gedurende zijn Indische loopbaan heeft ondervonden, dat het Opperbestuur van een opheffing van het monopolie voorshands niets wilde weten. Nog geen volle maand, vóórdat de publicatie te Ambon was afgekondigd, hadden de vertegenwoordigers der moederlandsche regeering het Tractaat van Londen onderteekend, waarbij o.m. aan de onderdanen van beide contracteerende staten vrije vaart en handel in elkanders koloniën werden gegarandeerd, „de „Moluksche eilanden, en speciaal Ambon, Banda en Ternate met „derzelver onmiddellijke onderhoorigheden uitgezonderd, tot tijd en „wijle het Nederlandsch Gouvernement raadzaam oordeelen zal van

---

[1]) Zie vooral het *Journaal van den baron Van der Capellen op zijne reis door de Molukko's*, afgedrukt in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 1855, deel II.

[2]) Gijsbert Karel gold, na den steun, dien hij verleend had aan de denkbeelden van zijn broeder Dirk, voor een der meest verlichte koloniale politici.

„den alleenhandel in specerijen af te zien". Hiermede was het lot van Van der Capellen's voorstel beslist; het heeft tot 1864 geduurd, eer de aanplant en verkoop van specerijen geheel vrij werden.

De Molukken-publicatie zal steeds haar waarde behouden als het eerste officieele staatsstuk, waaruit een nieuwe geest spreekt. Haar redactie wijkt in dit opzicht van alle vroegere staatsstukken af, dat zij de openlijke erkenning bevat, dat de tot dusver gevolgde politiek verderfelijk voor de bevolking was.

De waardeering van zoodanige openhartigheid is, gelijk men begrijpen zal, zeer uiteenloopend geweest. De Luitenant-Gouverneur-Generaal De Kock voelde er de grootste bewondering voor; een (anoniem) ambtenaar plaatste bij de publicatie de kantteekening: „indien de bevolking ze had kunnen begrijpen, zou ze veel kwaad „hebben gesticht."

Het heeft velen geïnteresseerd, wie de opsteller van dit befaamde stuk is geweest. In een correspondentie, daarover in 1918 gevoerd tusschen wijlen P. H. van der Kemp en Prof. Mr. C. van Vollenhoven, verklaarde eerstgenoemde van meening te zijn, dat Mr. Van de Graaff het stuk zou hebben geredigeerd, terwijl laatstgenoemde in Mr. P. Merkus den auteur zag. Naar dezerzijdsche meening is zonder eenigen twijfel Van de Graaff de opsteller geweest. Een eerste aanwijzing daarvoor geeft de publicatie zelf; deze bevat namelijk den volgenden passus:

> „Wij hebben in dengeen, dien Wij het opperbestuur over „u hebben toebetrouwd, en die met Onzen wil en met Onze „bedoelingen bekend is, eenen waarborg voor de zachtheid en „lankmoedigheid, met welke verongelijkten zullen worden „aangehoord . . . .".

Het is moeilijk aan te nemen, dat gouverneur Merkus een zoodanig judicium over zichzelf zou hebben neergeschreven. Maar er is meer. In het reeds eenige malen genoemde Journaal van Van der Capellen leest men, onder 15 April (blz. 301):

> „Op heden zijn de konferentiën met den heer *Van de* „*Graaff* en den gouverneur *Merkus* afgeloopen, en de „organieke stukken voor de residentie Amboina gearresteerd. „Zij bestaan uit eene publicatie, gerigt aan alle ingezetenen „. . . . en uit een reglement op het binnenlandsch bestuur en „dat der financiën in de residentie Amboina . . . . Den

„raad van Indië *Van de Graaff*, die zich met de redaktie „der stukken belast heeft, ben ik veel dank schuldig".

Bij een onderzoek naar het auteurschap had Van der Kemp op het Rijksarchief een stuk gevonden, dat de overwegingen bevat, welke tot de Molukken-publicatie hebben geleid,[1]) een soort considerans dus. Hij maakte er een afschrift van, met het doel dat te publiceeren, doch door een voor schrijver dezes onbekende oorzaak is dit niet geschied. Als het thans volgt, is dat niet alleen om het stuk zelf, maar tevens als een posthume hulde aan den ijverigen geschiedvorscher, die Van der Kemp was.

F. W. S.

AMBOINA.

Overwegingen van het Besluit van den G. G. van 15 April 1824, No. 1. (Stbl. No. 19a).

Naar aanleiding van het besluit van den 7 January l.l. No. 1 nader in overweging genomen zijnde

a. het rapport van de Commissie, bij resolutie van den 4 September 1820 No. 3 speciaal belast om in de *Molukkos* een naauwkeurig onderzoek te bewerkstelligen en van derzelver bevindingen een beredeneerd verslag te doen omtrent de zaken, vermeld bij het laatste gedeelte van art. 19 der instructie van Commissarissen-Generaal, bij 's Konings besluit van den 5 January 1815 gearresteerd:

„Ten aanzien der nagelen, op Ambon en daar omstreeks ingezameld wordende, zullen zij speciaal moeten onderzoeken of en waarom derzelver monopolie voor den staat voordeeliger moet geacht worden dan het aanmoedigen van den landbouw door eene vrije vaart en het percipieren van grondlasten en in- en uitgaande regten"

welk rapport

door den Gouverneur-Generaal om consideratiën en advies is gesteld geworden in handen van de Raden van Indië *Muntinghe* en *D'Ozij*, doch waarop door gemelde Raden niet is gediend geworden en waaromtrent de dispositie ten laatste tot het persoonlijk aanwezen van den Gouverneur-Generaal in de *Molukkos* is aangehouden;

b. het rapport van den Gouverneur der *Molukkos* d.d. 21 Mei 1823 (secreet), houdende een algemeen verslag van zijne bevinding op *Amboina*; en

---

[1]) Zie R. A., „Koloniën na 1813" bundel 966.

c. het rapport van den Gouverneur voornoemd in dato 18 September 1823 (secreet) omtrent de onlangst door hem bezochte residentiën van *Ternate* en *Banda*.

En uit alle deze stukken, zoowel als uit het persoonlijk onderzoek van den Gouverneur-Generaal gedurende deszelfs aanwezen alhier, mitsgaders uit de conferentiën over de in gemelde stukken vervatte berigten en voorstellen herhaaldelijk alhier met den Raad van Indië *Mr. H. J. van de Graaff* en den Gouverneur der *Molukkos-eilanden* *Mr. P. Merkus* gehouden, ten volle gebleken zijnde,

dat alle gevoelens zich vereenigen, dat het monopoliestelzel van het Gouvernement in de specerijen, zoo als het tot dusver in de Moluksche eilanden *Amboina, Banda, Ternate* en onderhoorigheden is in staat gehouden, niet langer kan noch behoort te blijven bestaan, niet alleen in het belang der bevolking, welke daaronder sedert twee eeuwen bitter is gedrukt geworden, maar ook in het wezenlijk belang van den Lande;

dat dit gevoelen in de voorhandene stukken gegrond wordt:

op de onmogelijkheid om, sedert dat de vaart in de Moluksche zeeën voor vreemde natiën is opengezet, al de maatregelen, tot handhaving van het monopoliestelzel vereischt, ten uitvoer te leggen, speciaal om de onzedelijke extirpatie der specerijboomen in de geheele uitgestrektheid dezer bezittingen (met uitzondering der weinige eilanden, alwaar de specerijteelt gewettigd en aangehouden is) bij voortduring en in derzelver ganschen omvang te doen plaats hebben;

op de groote kosten van bestuur, toezigt en verdediging, welke van het bestaande stelsel onafscheidenlijk zijn, vermits de belangen der geheele bevolking lijnregt strijdig zijn met de vorderingen van het Gouvernement;

op de jaarlijks verminderende inkomsten, welke het Gouvernement der *Molukkos* oplevert, daar de prijs der specerijen bij voortduring daalt, zoowel op de Indische als Europeesche markten, het natuurlijk gevolg der overbrenging van de specerijboomen naar plaatsen buiten Nederlandsch-Indie gelegen, byzonder gedurende den tijd, dat de *Moluksche eilanden* in het bezit der Engelschen zijn geweest, en op het hieruit geboren wordend vooruitzigt, dat de *Moluksche eilanden*, in plaats van eene winstgevende bezitting voor het vaderland te zijn, een drukkende last voor de Indische finantiën staan te worden;

dat wijders zoowel de Kommissie als de Gouverneur der *Moluksche eilanden* overeenkomen, niet alleen omtrent de onvermijdelijke noodzakelijkheid, om onder deze omstandigheden bijtijds indachtig te zijn

op het invoeren van een doelmatiger stelzel van bestuur voor deze gewesten, meer overeenstemmende met de beginzelen, op welke in het algemeene de Regering in N. I. thans gevestigd is, met de billijkheid ten aanzien der reeds te lang onder het monopoliestelzel gebukt gaande bevolking, en met de welbegrepene en duurzame belangen van het Gouvernement, maar ook in het gevoelen, dat de bedoelde verandering moet bestaan in eene geheele opheffing van het vigerend monopoliestelzel, en het daarstellen in deszelfs plaats van een stelzel van vrijen handel en vrije cultuur, gegrond op regelmatige belastingen tot goedmaking der onkosten van een behoorlijk politiek en finantieel bestuur — dat echter in de wijze, om dit doel te bereiken en de middelen, tot dat einde in het werk te stellen, de meeningen verschillend zijn, daar de Kommissie geoordeeld heeft de nieuw in te voeren inrigtingen door voorbereidende en op tijd werkende maatregelen te moeten doen voorafgaan, terwijl de Gouverneur der *Molukkos* van meening is geweest, dat de veranderingen reeds dadelijk zouden kunnen worden ingesteld en uitgevoerd, hebbende bovendien de Kommissie in haar overzigt der gevolgen van de opheffing van het monopolie alle, of ten minste de voornaamste landen, onder het Moluksche Gouvernement behoorende, begrepen en tevens, hoezeer als een meer verwijderd doel, ook de intrekking van den alleenhandel op de Bandasche eilanden toegepast, terwijl de Gouverneur in zijne beschouwing het monopolie der notenmuskaat op de Bandasche eilanden (als van een geheel byzonderen aard) heeft gehouden;

dat in de keus tusschen deze twee opiniën, welker adoptie in elk geval gedurende eenige jaren beduidende opofferingen in geld zal vorderen, aan de eene zijde in aanmerking komt, dat bij het omhelzen der voorstellen van de Kommissie wel alle maatregelen gaandeweg de strekking zullen moeten hebben, om direct of indirect tot het erkende doel te leiden, maar dat het Gouvernement telkens geene enkele schrede verder zal behoeven te gaan dan deszelfs verkregen kennis en de op het oogenblik beschikbare middelen zullen toelaten, terwijl het tevens volkomen in staat zal zijn om jaarlijks de opofferingen, die het tot bevordering van het doel wil en kan doen, vooraf te bepalen, maar dat het aan den anderen kant geene mindre overweging verdient, dat onder de voorschreven maatregelen de zoo onvermijdelijk geacht wordende hervorming van het stelsel van bestuur slechts eenen zeer langzamen tred zal kunnen gaan; dat de handel, die alleen de van-een gereten banden tusschen de verspreid liggende volken van den *Molukschen* archipel onderling, èn tusschen die vol-

ken, èn de overige onderdanen van het Gouvernement herstellen kan, bij voortduring en zoo lang het monopoliestelzel staat, de beperkingen, welke dat stelzel vereischt, zal blijven gevoelen en alzoo de stremming, welke die beperkingen in een vrij en onbelemmerd verkeer moeten veroorzaken, zal blijven ondervinden, en dat mitsdien ook op weinig of geen medewerking van de zijde der bevolking te hopen is, daar zij zelf in de maatregelen, eeniglijk in haar eigen belang daargesteld, meer het onaangename der nieuwigheid, dan het heilzame van het doel zoude bespeuren;

dat leiding, aanmoediging en overreding alleen dus niet genoegzaam zullen zijn, maar bij voortduring door dwangmiddelen ondersteund zullen moeten worden, waarbij vooreerst althans aan geene vermindering van krijgsmagt gedacht zou kunnen worden en gevolgelijk de geldelijke opoffering, hoezeer voor het oogenblik ongevoeliger, op den duur, en berekend over den tijd, dien de voorbereidende maatregelen zullen vorderen, aanzienlijker zullen zijn, dan bij eene dadelijke verandering van het stelzel met grond zou kunnen worden verwacht, terwijl nog, onverminderd de vorenstaande bedenkingen, in aanmerking komt, dat vooral in deze gewesten onder de meer dan elders afwisselende besturen, alle maatregelen, welke een aanhoudend geduld vorderen, door volharding in doel en middelen alleen tot stand kunnen gebragt worden en op langen tijd werken;

dat daarentegen aan den anderen kant de dadelijke geheele en onherroepelijke vernietiging van het monopoliestelzel met al de ruime en heilzame middelen, daarmede in verband staande, terstond eene weldadige uitwerking op het lot der bevolking zal uitoefenen, welke door die bevolking onmiddelijk gevoeld en ondervonden wordende, derzelver medewerking tot bereiking van 's Gouvernements doeleinden zal opwekken, alle reactie, uit strijdige belangen geboren, zal doen ophouden en al dadelijk eene vermindering van krijgsmacht en besparing van uitgaven ten gevolge zal hebben;

dat deze ontwikkelingen en overwegingen, gevoegd bij de gelegenheid, waarin zich de Gouverneur-Generaal sedert eenige weken heeft bevonden, om zich met al het grievende, hetwelk in het thans bestaande stelzel voor de bevolking der *Moluksche eilanden* onvermijdelijk gelegen is, persoonlijk bekend te maken, zoowel als met de onregtvaardigheid en onredelijkheid der middelen, tot instandhouding van hetzelve gebezigd zijnde en bij voortduring vereischt wordende, dan ook aan den Gouverneur-Generaal de volle overtuiging hebben gegeven, dat dit stelzel van onderdrukking onbestaanbaar is met de

persoonlijke denkwijze des Konings, zoowel als met de beginselen, op welke Zijne Majesteit verlangd heeft, dat deszelfs bestuur in Indië in het algemeen zou wezen gevestigd; dan dat, hoezeer de Gouverneur-Generaal door deze overtuiging geleid, reeds nu volkomen bereid en genegen zoude zijn om alle deze bezwaren onverwijld uit den weg te ruimen en zich te vereenigen met de voorstellen tot intrekking van den uitsluitenden handel in *kruidnagelen*, met al de gevolgen van dien, daartegen echter de bedenkingen bestaan, in de eerste plaats, dat het wenschelijk is, dat tot zoodanigen hoogst gewigtigen stap niet worde overgegaan, dan met overleg van al de leden der Hooge Regeering, ten einde ook door de consideratiën, welke zij te dezen aangaande zullen suppediteren, over deze zaak al dat licht te verspreiden, waarvoor dezelve slechts eenigermate vatbaar is; en in de tweede plaats, dat de korte tijd, welke de Gouverneur-Generaal nog voor deszelfs verblijf te dezer plaats kan afzonderen, ongenoegzaam is, om dadelijk te voorzien in al de maatregelen, welke eene geheele verandering en buiten werking stelling van het monopoliestelzel zoude noodzakelijk maken;

dat evenwel eene onverwijlde voorziening in de drukkendste bezwaren, aan welke de bevolking onder de bestaande inrigtingen onderhevig is, ook zonder eene onmiddelijke opheffing van het monopoliestelzel, onvermijdelijk noodzakelijk is geworden, zoowel tot eene dadelijke verbetering van het lot der bevolking, als om aan die bevolking reeds nu terstond metderdaad te toonen, dat derzelver belangen door het Gouvernement ernstig ter harte zijn genomen, en ten einde dezelve van stonde aan wordt opgeheven uit den staat van ontmoediging, onder welken zij, als een gevolg van het stelzel van geweld en onderdrukking, reeds sedert zoolang gebukt heeft gegaan, terwijl afgescheiden daarvan de buitengewone omstandigheid des aanwezens van den Gouverneur-Generaal in deze afgelegene bezittingen, zoozeer geschikt voor de invoering van zachtere en meer beschermende maatregelen, alsmede om aan de bedoelingen des Gouvernements meer vertrouwen, en aan de te maken bepalingen meer klem bij te zetten, eene gelegenheid aanbiedt, welke niet ongebruikt behoort te worden gelaten;

dat de bedoelde maatregelen, voor zooveel de *Ambonsche eilanden* aangaat (zullende de speciale belangen der Bandasche eilanden en voor de residentie *Ternate* op die plaatzen zelve nader in opzettelijke overweging komen) hoofdzakelijk bestaan:

in eene betere en vollediger zamenstelling des Bestuurs;

eene meer doelmatige verdeeling van het grondgebied in het belang der ingezetenen, en byzonder ter bevordering van de gemakkelijkheid en veiligheid van derzelver onderling verkeer;

eene goede, gereede en onkostbare regtsbedeeling;

eene onherroepelijke afschaffing der noodlottige extirpatiën en daaraan verbondene dwangwetten, en een nauwkeurige en meer doelmatige van 's Gouvernements wege te houden zorg en toezigt tot bevordering van de culturen, inzonderheid van de kruidnagelen;

eene verligting van de heerendiensten en beperking derzelver tot volstrekte noodzakelijkheid, zoolang de omstandigheden niet zullen toelaten dezelve geheel op te heffen;

de afschaffing van allen dwangarbeid en verpligte leverantiën om niet, of voor al te geringe prijzen;

de afschaffing van de wreede en schier zonder doel geworden hongytogten, en de betere bescherming van de ingezetenen in derzelver handelsverkeer door meer behoorlijke en doelmatiger zamengestelde verdedigingsmiddelen;

in eene naauwkeurige omschrijving der regten en verpligtingen van de bevolking, van derzelver regenten en oudsten, met duidelijke bepalingen van hetgeen, inzonderheid ten aanzien der regenten, betrekking heeft tot derzelver afkomst, opvolging en verkiezing, en de grenzen hunner bevoegdheid in het aanwenden van middelen tot handhaving van politie, en in het beslissen van kleine huishoudelijke geschillen, zijnde de provisioneele instructie voor de regenten, gearresteerd den 15 Augustus 1818, in vele opzigten ondoelmatig, onvolledig en ongenoegzaam bevonden, terwijl ook meerdere der daarbij voorkomende bepalingen door de veranderingen, thans in het Bestuur der *Ambonsche eilanden* ontstaande, niet meer te pas kunnen komen;

en eindelijk in eene eenvoudige, duidelijke en naar de begrippen en vatbaarheid der bevolking ingerigte openlijke bekendmaking van alle deze onderscheidene maatregelen als een onmiddelijk gevolg van de vaderlijke belangstelling des Konings in haar lot, en van de weldadige bedoelingen van het Gouvernement te haaren opzigte, met vermelding tevens van de billijke verwachting, welke het Gouvernement, als eene erkenning van dit goede, wederkerig van ,de bevolking koestert,

Is goedgevonden en verstaan:

(Zie Stbl. 1824, No. 19a).

LOHGAWE EN LOHAKĀRYA.

DOOR

Dr. J. GONDA.

De naam van den in de Pararaton voorkomenden brahmaan *Lohgawe*, den pleegvader van Ken Angrok, is naar mijn weten nog door niemand verklaard (vgl. Pararaton, ed. Brandes, Verh. Bat. Gen. XLIX, p. 8, 24 volgg., vertaling p. 45, register p. 233; 2e ed., ibid. LXII, p. 12, 14, aanteekeningen pp. 70, 71; Krom, Hindoe-Jav. Gesch., pp. 309, 310).

Dezelfde persoon wordt genoemd in de onlangs door Prof. Dr. C. C. Berg uitgegeven Kidung Pamañcangah, IV, 8 en wel met den nevenvorm *Logawya*, door den uitgever gedrukt als *Lo-Gawya* (vgl. de lijst van eigennamen, p. 103; over de verhouding *-ya*: *-e*: Berg, Inl. tot de studie van het Oud-Javaansch, p. 182).

Het wil mij voorkomen, dat de spelling *Lo-Gawya*, waarbij *Lo-* als een, verder onbekend, voorvoegsel wordt aangeduid, minder juist is, en dat de naam in zijn geheel, en niet slechts het tweede deel *-gawe*, verklaard kan worden. En dat wel door vergelijking met den in dezelfde Kid. Pam. voorkomenden eigennaam *Lo(h)-Akārya* (spelling van Prof. Berg). Deze *Lo(h)-Akārya*, de zoon van den dichter Dawuh Bale-Agung, wordt op andere plaatsen (vgl. p. 107 van de lijst van eigennamen) genoemd Pāṇḍe-Bhāṣā en Pāṇḍya, resp. = „woordensmid" en „smid". Daar het dus voor de hand ligt ook in *Lo(h)-Akārya* de beteekenis „smid" te zoeken, wil ik wijzen op het Sanskrit *lohakāra* = metaal-werker, smid (bv. Rāmāyaṇa 2, 9023; Milindapañha 331). De gang van zaken denk ik mij nu als volgt. Toen het Oud-Jav. *pāṇḍya*, *paṇḍe*, oorspronkelijk de titel van een geleerden brahmaan en van een brahmaanschen dichter, ook gebruikt kon worden voor „smid" (vgl. hierover Berg, Inleiding, p. 179, noot 2), is men het Skt. *lohakāra* = smid omgekeerd als titel van een brahmaan, een wijze, een dichter gaan bezigen. Zooals vaker (vgl. omgekeerd *Airlangga-Nīralangga*, zie Berg, Inleiding, p. 186) is in een volgende

periode slechts één lid van het samengestelde woord vertaald, vandaar: *Lohakāra* > *Lohagawe*. Hieruit ontstond door het uitvallen van de *h* en contractie der klinkers (Berg, Inleiding, p. 182): *Logawe* (zóó hs. A van de Pararaton en de Kid. Pam.) of *Lohgawe* (Pararaton, behalve hs. A). Tenslotte heeft men, toen voor bovengenoemden zoon van Dawuh Bale-Agung een deftige of metri causa een vierlettergrepige naam noodig was, *-gawe* vervangen door het synonieme *-akārya*, zoodat men kreeg: *Lohakārya*, voor iemand, die elders Pāṇḍya heet, een goed passenden naam. De schrijfwijzen *Lo(h)-Akārya* en *Loh gawé* (v. d. Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. III, 641) dienen dus, in verband met het bovenstaande, eigenlijk veranderd te worden in *Lohakārya* en *Lohgawe*. In het midden dient echter te worden gelaten, of de schepper van *Lohakārya* de namen als één woord of als tweeledige combinaties heeft opgevat.

ENCYCLOPAEDIE-ARTIKELEN VAN Dr. G. P. ROUFFAER. †

De zeven hier volgende artikelen waren door den auteur bestemd voor den tweeden druk der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië; verschil van opinie met redactie en uitgever dier Encyclopaedie [1]) deed hem echter van plaatsing afzien. Overwegende, dat publicatie dezer stukken aan belangstellenden welkom zou zijn, en dat tegen zulk een publicatie te minder bezwaar bestond, waar ze nog door den auteur zelf geheel persklaar waren gemaakt, besloot het Bestuur van het Instituut, ze in de Bijdragen op te nemen.

BOCARRO (ANTONIO). Voortzetter van het geschiedkundig seriewerk van COUTO (zie hieronder), en in telling aansluitend bij diens onvoltooide Decada XII, welke eindigde met het aftreden van Onderkoning Dom Francisco da Gama in Dec. 1600. Zijn doorgetelde „Decada XIII" behandelt echter alleen den regeertijd van Onderkoning Dom Jeronimo de Azevedo, Dec. 1612—Nov. 1617. De 12 jaren 1601—1612 bleven onbeschreven, en vormen een gevoelig hiaat in de bronnen voor de kennis onzer eigen opkomst in Indië.

Van zijn leven is zeer weinig bekend; hij was zeker een volbloed Portugees, geboren omstreeks 1590, waarschijnlijk gestorven te Goa begin 1643. Schijnt vóór 1624 in Indië te zijn gekomen in de positie van Couto bij diens tweede uitreis, d.w.z. schijnbaar als particulier, maar inderdaad als aspirant-Rijksgeschiedschrijver; dit volgens den wensch van Koning Philips IV van Spanje, tevens Philips III van Portugal, in 1621 op den troon gekomen. De Onderkoning Dom Miguel de Noronha, graaf van Linares, opgetreden in Oct. 1629, benoemde toen in Aug. 1631 Bocarro tot „Chronista", blijkbaar na den dood van den in 1626 benoemden functionaris (Bartholomeu Galvão, † begin 1630?), van wien geen arbeid is overgebleven. Bocarro echter, juist als Couto, was reeds lang aan den arbeid zijner Decada

---

[1]) Zie Herdenking van dr. G. P. Rouffaer, in deze Bijdragen 84 (1928) p. 273.

XIII, en kon ze met opdracht dd. Goa 17 Febr. 1635 in haar 2 gedeelten voltooid aanbieden aan den Koning; in de Opdracht van het eerste gedeelte daarbij memoreerend, hoe hij hieraan reeds „tien jaren schrijvende" was geweest (ed. 1876, p. 377 en 2). Hij was dus zijn arbeid in 1625 begonnen. Dat hij te goeder trouw meende met zijn werk, zijn eigene „I^e Decade" zooals hij haar in beide titels der 2 Gedeelten noemt, aan te sluiten bij het slot van Couto's handschriftelijke nalatenschap, in Portugal aanwezig doch toen nog niet gedrukt, en dat hij bereid was geweest de lacune 1601—1612 aan te vullen indien men hem maar uit Iberië behoorlijk op de hoogte had gebracht van den stand van zaken, blijkt overtuigend uit het slot der Opdracht van het 1^e Gedeelte. Dat de tot Dec. 1635 in functie gebleven Onderkoning, de „conde de Linhares", zijn groote fautor was geweest, blijkt uit het slot van zijn Proloog.

Pas in 1876 is dit werk verschenen met zijn 186 Hoofdstukken, bezorgd door de Kon. Akademie van Wetenschappen te Lissabon, de 2 Gedeelten gescheiden, maar met doorloopende pagineering, met inleiding van B. H. = R. A. de Bulhão Pato, en voortreffelijken Index. Men zie daar, hoe dikwijls „Hollandezes" en „Inglezes" in den tekst voorkomen!

Bocarro als historicus is een aangelengde Couto; zonder diens latiniseerende gezwollenheid, maar met groote langwijligheid, aldus naderend tot Correa's senielen stijl (zie dien naam hieronder). Van de in begin 1636 naar den Koning verzonden biographie van Sancho de Vasconcellos († ca. 1580, een befaamd Molukken-held), en de — waarschijnlijk later geschreven — biographie van Gonçalo Pereira (op 27 Mei 1531 als Kapitein van het fort te Ternate vermoord), is tot heden niets naders bekend; evenmin over een politiek-Indisch geschrift, ook reeds in begin 1636 verzonden; zie over alle 3 de inleiding van Bulhão Pato, 1876, p. XI.

Daarentegen sluimert een andere arbeid van Bocarro nog steeds ongepubliceerd; n.l. de tekst dien hij schreef bij de talrijke plattegronden der forten en steden en nederzettingen van de Portugeezen in het Oosten, 52 in getal, in 1635 bijeenverzameld door den particulieren secretaris van den Onderkoning voornoemd, en vóór dezes aftreden (8 Dec. 1635) in duplicaat aan Koning Philips verzonden, met Opdracht van Bocarro dd. Goa 17 Febr. 1635, op denzelfden datum dus als zijn Decada. Dit werk, gelast door den Koning, staat echter in de wandeling op naam van dien secretaris, PEDRO (of Pero) BARRETO DE RESENDE, welke de plattegronden teekende, en

Bocarro's hulp inriep voor de historische bijschriften; verg. toch Bulhão Pato, l.c. p. XI—XII.

De dood van Bocarro staat zoo goed als vast door de benoeming van den opvolger in zijn ambt dd. 7 Maart 1643; zie A. C. Teixeira de Aragão's voortreffelijke „Descripção geral e historica das moedas cunhadas .... de Portugal", III (1880, p. 79). Hier vindt men ook de namen der 5 landsarchivarissen te Goa tusschen Couto's dood en Bocarro's optreden, welke geen van allen iets schijnen nagelaten te hebben.

Over de gedeeltelijke aanvulling van het hiaat 1601—1612 door de uitgave der Moesson-boeken, zie op dezen naam.

CORREA of CORREIA (GASPAR). Geboren in Portugal ca. 1497, gaat 25 Maart 1512 op de vloot van Jorge de Mello Pereira naar Indië, en treedt, via Goa te Cochin begin Sept. aankomend, dadelijk als pennist (escrivão) in dienst bij G.-G. Affonso d'Albuquerque (4 Sept. 1509—† 16 Dec. 1515), wien hij volle 3 jaar dient als een van diens 4 klerken.

Maakt van Febr.—Nov. 1515 diens verovering van Ormuz mee, en beleeft bij terugkeer op de reede van Goa den dood van zijn meester; wordt dan opzichter van publieke werken aldaar, en krijgt zoowaar bevel van den nieuwen G.-G. Lopo Soares (1515—'16), dd. 8 Sept. te Goa reeds in functie getreden, fellen vijand van Alb., om den vloer van diens grafkapel op te breken! Wordt daarna „magazijnbeheerder" (boekhouder) te Cochin, wat hij o.a. nog is in Mei 1525. Moet echter in Jan. '26 naar Portugal zijn thuisgevaren, waar hij kamerjonker (moço da camara) wordt aan het hof van Koning D. João III (reg. 1521—'57), die hem op 7 Maart 1527, toen al geadeld tot ridder (cavalleiro), benoemt tot factorij-pennist op zijn oude standplaats Cochin. Is echter nog in Juni '29 te Lissabon, waar hij een reçu onderteekent met gewagmaking van zijn eerste uitreis (zie het facsimile in de editie-Lima Felner, I, p. VIII); maar moet met de vloot van Duarte da Fonseca in voorjaar 1530 naar Indië zijn teruggekeerd, om, dadelijk na aankomst, gehoor te geven aan den oproep van den nieuwen G.-G. Nuno da Cunha (18 Nov. 1529—14 Sept. 1538) tegen Diu, door met een eigen inlandsch vaartuig (catur) in Dec. '30 mee te gaan (Lendas, III, p. 391). Woont op 2 Febr. 1531 het bloedbad bij op het „Dooden-eiland" voor Damão (ib., p. 404), en 15 Febr. den vruchteloozen aanval op Diu, dien óók de sinds kort in Indië verblijvende CASTANHEDA (zie dezen naam)

bijwoont. In ca. 1563, bij het schrijven der laatste helft van zijn Lendas, beklaagt hij zich nog „na 52 jaren dienst" de kosten van dat eigen vaartuig voor Diu niet terug te hebben gekregen (ib., p. 355—356)!

Van 1531—'39 minstens was hij dan factorij-pennist te Cochin, maar moet na 1545 zijn teruggekeerd naar Goa; want in '47 draagt de Onderkoning Dom João de Castro (12 Sept. 1545—6 Juni 1548) hem wegens zijn kennis van teekenen op, om, samen met een inlandsch schilder, de portretten te maken van alle G.'s-G. voor het Paleis, beginnend bij den eersten, tevens Onderkoning — een verschil in titel enkel, niet in macht —, Dom Francisco d' Almeida (24 Oct. 1505—4 Sept. 1509); van welke reeks Correa uitdrukkelijk zegt, dat hij alle deze G.'s-G. met eigen oogen gezien had (IV, p. 596—597). Dit kan voor d' Almeida slechts waar zijn, indien hij als jongen hem vóór 1505 in Portugal had gezien; maar behoeft nog niet in te sluiten dat hij niet van 1526—'30 in Portugal zelf kan terug geweest zijn, aangezien G.-G. Lopo Vaz de Sampaio (22 Sept. 1526—18 Nov. 1529) daarvóór Kapitein van Cochin was geweest. Naar deze reeks, later zeer sterk bijgeschilderd, staan de portretten van Albuquerque tot en met Cabral gereproduceerd in de editie-Lima Felner, 12 in getal.

Wat daarna met Correa geschied is, blijft onzeker. Hoogstwaarschijnlijk is hij niet alleen ingezetene van Goa gebleven, waar eenigszins in den trant van later Couto (zie hieronder), meer ondershands dan officieel ten Paleize werkzaam geweest in een nederig ambt. Doch vast staat, dat hij te Goa in 1560 — en *niet eerder*; tijdens het Onderkoningschap van den eerlijken, maar fanatieken Dom Constantino de Bragança (8 Sept. 1558—7 Sept. 1561) —, dus als ruim 60-jarig man, den onweerstaanbaren lust voelt opkomen om uit te voeren wat hij als jonkman reeds vaag gevoeld had bij het in handen krijgen van het Journaal der eerste ontdekkingsreis van Indië onder Vasco da Gama (8 Juli 1497—8 Sept. '99): de gebeurtenissen sindsdien in Indië-zelf te beschrijven (Lendas, I, p. 134).

Van 1560—'63 schrijft hij dan de geweldig omvangrijke „Lendas da India" of Geschiedverhalen (letterlijk „Legenden", „Lezenswaardheden") van Indië, ruim 3500 pp. kwarto-druks, beëindigd in ca. 1563. Want herhaaldelijk komen de jaartallen 1560, '61, '62, en '63 in zijn tekst voor als data dat hij ze „schreef" (o.a. I, p. 265, 995; II, 329, 722; III, 438, 474).

Daardoor alleen staat reeds vast, dat hij niet overleden kan zijn „te Goa omstreeks 1560" of „kort na 1561", zooals men elkaar uit den treure naschrijft. Overleden moet hij zijn te Goa tusschen begin 1564 en 21 Febr. 1583; want op dezen laatsten datum vertrok Dom Miguel da Gama uit Indië naar Portugal met bij zich het hs. van Correa dat hij te Goa (van wien??) had aangekocht.

Aldus bleef het hs. rusten in de bibliotheek der grafelijke Da Gama-familie; werd door den Rijksgeschiedschrijver (Chronista-mór do Reino) Francisco de Andrada (of Andrade) zeer sterk gebruikt voor Indië bij het schrijven van zijn Kroniek van Koning D. João III (Correa's fautor; zie boven), in 1613 te Lissabon voor het eerst verschenen, gelijk Andrada eerlijk zegt (Parte II, cap. 66 en 68; 2e ed. 1796, II, p. 419 en 434); maar werd pas, en op voortreffelijke wijze, vanwege de Kon. Akademie van Wetenschappen, die het hs. in 1790 had aangekocht, door het lid J. R. de Lima Felner, tusschen 1858 en 1866 in 4 kwartijnen uitgegeven met een uitstekend Register op de 4 dln., een vrij goede Inleiding, de gezegde 12 portretten en 11 aanzichten van forten en vestigingen, waaronder een van Malaka. Deel II—IV daarbij naar Correa's eigen hs., doch dl. I naar een oude copie, aangezien het origineel al vóór 1836 was „verdwenen". Dit laatste gebeurt vaak in Portugal (verg. Castanheda en Couto)!

Als geschiedschrijver is Correa bekrompen, slordig, telkens onbetrouwbaar, en in den letterlijksten zin (zie boven) seniel. Men zou kunnen zeggen: een Valentijn op zijn slechtst. Zie voor een nader gemotiveerd oordeel Rouffaer in Bijdragen Kon. Inst. 6e Reeks, VI (1899), p. 159—162; en voor zijn slordigheden de staaltjes in Bijdr. K. I. dl. 77 (1921), p. 170—172. Aan den anderen kant moet men diepen eerbied hebben voor de werkkracht van dezen circa 65-jarigen, die in het Goa'sche klimaat zóó iets volbrengt in vier jaren tijds, zonder zelfs kenbaren steun van anderen.

Het resultaat van zijn taai volhouden is geweest een werk, dat bedroeft en verheugt. Méér dan de allermeesten, had hij iets ontzagwekkends kunnen geven over de jaren 1497—1550 welke hij beschrijft; maar zijn kleinheid van geest drukt zelfs deze heroïsche periode der Portugeezen neer tot een kronijk van gemengde berichten in slechten journalistieken trant. Van land- of volksbeschrijving, zooals bij Barros, Castanheda, Couto, is bij hem geen sprake; alleen personaliteiten geeft hij, in orde des tijds. Wat hij speciaal boekte over ons tegenwoordig Oost-Indië, beperkt zich in hoofdzaak tot Malaka, Pasei, Pedir, Atjeh, Soenda, Java (deze 4 alle weinig) en

dan de Molukken. Dat hij echter ooit zelf bij Tidore zou zijn geweest (zie de thans geheel verouderde levensbeschrijving in de Nouvelle Biographie Générale, Parijs, Firmin Didot, XI, 1856, p. 915—916), is een dwaling; uit het hierboven gegevene zal tevens duidelijk zijn, hoe de aldaar als 2 ppersonen voorgedragen naamgenooten, de een „historien portugais" de ander „artiste voyageur"(!) één en dezelfde man zijn.

Correa is nooit geweest buiten de Westkust van Voor-Indië, behalve ééns, wel in 1523, te São Thomé bij Madras (II, p. 725—726; met foutief jaartal 1521, in het gevolg van G.-G. Dom Duarte de Menezes (22 Jan. 1522—4 Dec. 1524); en alleen Cochin en Goa kende hij goed. Castanheda, wiens dood († 23 Maart 1559 te Coimbra) hem pas met de Indië-vloot van 1560 in Nov. te Goa bekend kan zijn geworden, noemt hij nooit; vrage, was dit bericht in het eind van dat jaar de groote prikkel voor hem, om toen zelf naar de „veder der historie" te grijpen? Barbosa (zie dezen naam) wordt daarentegen tweemaal door hem met respect genoemd (I, p. 3 en 357). De Index op Couto's seriewerk (van 1788) is veel te slecht, om te durven volhouden, dat Couto zijnerzijds Correa nooit noemt.

Van de 4 dikke dln. behandelt dl. I de periode 1497—1509, dus bevat voor ons enkel de Port. ontdekkingsreis van Sequeira naar Malaka in 1509; dl. II boekte eind 1509—Jan. 1526, d.i. den tijd van Albuquerque tot en met G.-G. Dom Henrique de Menezes, dus voor ons bij verre het meest gewichtig; dl. III geeft Febr. 1526—Sept. 1538, d.i. G.-G. Vaz de Sampaio—Da Cunha; dl. IV Sept. 1538—Nov. 1550, d.i. G.-G. Dom Garcia de Noronha—Jorge Cabral, een mooie aanvulling vormend op de „verdwenen" boeken IX—X van Castanheda, en de Decaden V—VI van Couto.

COUTO (DIOGO DO). Geboren uit welgestelde ouders in begin 1542 te Lissabon; krijgt eerst een litteraire opvoeding, maar scheept zich, na den dood van zijn beschermer, den Infant Dom Luiz, en dien van zijn eigen vader, 15 Maart 1556 met de vloot van João de Menezes in naar Port.-Indië als militair, dient daar na zijn 10-jarig verband nog een paar jaar door, zoodat hij pas op 2 Febr. 1569 met de retourvloot van den afgetreden Onderkoning Dom Antão de Noronha terugkeert, in het eigen schip van dezen (Dec. VII, 1, p. 218; VIII, p. 228—229). Van dezen diensttijd memoreert hij o.a. zijn vechten als 18-jarige voor Suratte in eind April 1560 (Dec. VII, 2, p. 396), dan in Dec. 1567 zijn dienst voor Mangalor (Dec. VIII,

p. 107); te Goa had hij vriendschap gesloten met den dichter Camões, die, in 1553 naar Indië gegaan, door den G.-G. Francisco Barreto in 1555 verbannen was geworden naar Macao, en in 1561 op Goa terugkwam. Met dezelfde retourvloot, doch op een ander schip, straatarm, maar met het hs. zijner Lusiadas als kostbaren schat bij zich, keert ook Camões in Nov. 1569, van Moçambique af, huiswaarts; alwaar Camões reeds in eind 1567 was heengegaan in het gevolg van den nieuwen Capitão (Pedro Barreto Rolim), terwijl Couto's retourvloot aldaar op de reede den zomer van '69 moest overblijven, wachtend op goed seizoen. Hier aan wal kan Couto met andere vrienden Camões in zijn nooddruft helpen, „mijn mede-passagier en vriend", zooals Couto hem noemt (Dec. VIII, p. 233). Pas in April 1570 komt de vloot voor den Taag, terwijl pest heerscht in Lissabon; Couto draagt echter de officieele bescheiden, hem toevertrouwd, aan Koning Sebastiaan als eerste af (ib. p. 232).

Maar reeds het volgend jaar keert Couto met de vloot van den nieuw benoemden Onderkoning Dom Antonio de Noronha op 17 Maart 1571 naar Indië terug, alweer in het schip van den eigen G.-G.; schijnbaar als particulier, maar blijkbaar als een soort archivaris-secretaris en vertrouwensman (verg. Dec. IX, p. 3—4, met Dec. X, 2, p. 130). Te Goa blijft hij nu wonen, en trouwt er (wanneer is onbekend); de geestelijke band met Camões na diens dood (te Lissabon, 10 Juni 1580), blijft zoo innig, dat hij een commentaar schreef op de eerste 5 zangen van Camões' in 1572 te Lissabon voor 't eerst in druk verschenen beroemde Lusiadas.

Over zijn leven als ingezetene („morador") van Goa tusschen 1571 en 1595 schijnt weinig bekend te zijn, hoewel hij van Sept. 1583—Nov. 1588 er samen was met onzen Jan Huyghen van Linschoten; in zijn in 1616 uit herinnering weer opgeschreven, maar door zijn dood onvoltooid gebleven Decada IX (zie onder), memoreert hij een feit uit April 1575 (p. 247), en een oude herinnering uit ongeveer 1583 (p. 84). Hij bleef nog obscuur; Linschoten noemt hem nimmer, hoewel hij waarschijnlijk Couto wel kende, en zelfs van zijn kennis geprofiteerd heeft. Want dat Couto een man was, die reeds toenmaals in alle stilte — waarschijnlijk ondershands toegang hebbend tot het archief ten Paleize van den G.-G. — een massa historischen arbeid verrichtte, bleek, toen hij dd. Goa 15 Nov. 1593 aan koning Philips II van Spanje (tevens sinds Aug. 1580, door Alva's verovering van Portugal, Philips I van dit land) kon melden: de geschiedenis van Port.-Indië over 1581—1587 — Couto's latere Decada X —

als gereed in hs.; alsmede zijn voornemen om deze geschiedenis te vervolgen daar waar BARROS (zie dezen naam) haar bij zijn dood in 1570 had laten steken; d. w. z. van Febr. 1526 af, bij het eind van diens Decada III.

Toen Philips II hierop inging, en Couto bij Kon. Besluit van 22 Febr. 1595 benoemde tot Hoofdbewaarder („Guarda Mór") van een in Goa tegelijk voor 't eerst opgericht Indisch Lands-Archief („Torre do Tombo do Estado da India"), gehuisvest binnen het paleis van den Onderkoning, — kon Couto aan den Koning in eind 1595 niet alleen die gereede Decada X toezenden, maar dd. Goa 20 Nov. 1597 evenzeer de voltooide Decada IV (over 1526—1535); en bij den geleidebrief van deze laatste tevens melden: dat ook Decada V, VI, XI (loopend over resp. 1536—1544; 1545—1554; en 1588—1597) af, of zoo goed als af waren; terwijl hij blijkbaar reeds in klad Decada IX gereed had (zie toch Dec. X, 1, p. 1 en 272), en begonnen was aan Decada XII. Zie bedoelde „Epistola" aan den Koning, voorin Decada IV; en verg. den brief van Philips II dd. 28 Febr. 1595 aan Couto, voorin Decada V. Zijn ambtelijk hoogtepunt was toen wel 25 Dec. 1597, de Kerstdag waarop hij in het Raadhuis van Goa, op verzoek van H.H. Schepenen, de feestrede hield der 100-jarige ontdekking van Port.-Indië door Vasco da Gama, ten gehoore van den in dat jaar nieuw opgetreden Onderkoning Dom Francisco da Gama, achterkleinzoon des Ontdekkers; zie die feestrede in Dec. XII, 1, p. 114—119.

Bij den dood van Philips II op 13 Sept. 1598, bleef aan Couto de gunst van diens zoon en opvolger Philips III (zijnde Philips II van Portugal) bestendigd; en scherpte de Koning, op Couto's verzoek, aan den G.-G. te Goa nogmaals dd. 13 Febr. 1602 zijn bevelen in omtrent het Lands-Archief aldaar (verg. s' Konings brief aan Couto dd. 10 Febr. '02, voorin Dec. V; en zie Couto's beklag in Dec. IX, p. 84—85).

Het eerst schijnt Couto toen Decada XII in haar eerste helft (over 1597—1600; de periode van zijn grooten beschermer te Goa en later in Portugal, den bovengenoemden Onderkoning D. Francisco da Gama) voltooid te hebben; en daarna pas gegaan te zijn aan het voltooien van het hs. der tusschenliggende Decada's VII, VIII en IX (loopend over resp. 1555—1564; 1565—1571; en 1572—1580), zijnde tevens zijn eigen tijd als militair, en als ooggetuige uit den bloei van zijn leven. Evenals Dec. IV—VI en X—XII (1^e helft), kwam het hs. van Dec. VII in welstand aan bij zijn zwager, den

Augustijner monnik Adeodato da Trindade, vroeger te Goa, toen terug in Portugal. Maar Dec. VIII—IX (waarin o.a. voorkwamen de regeertijden der 2 hem toegenegen Onderkoningen Noronha), die Couto nog had aangehouden, werden hem in eind 1614 tijdens een ziekte ontstolen, zoodat Couto genoodzaakt was deze in 1615 op hoogen leeftijd naar oude aanteekeningen en uit geheugen opnieuw verkort neer te schrijven als „Epilogo" = Overzicht (zie Couto's gezwollen maar tevens droeven brief aan den Koning, dd. Goa 28 Jan. 1616, voorin Dec. VIII). Een jaar na dezen letterroof overleed hij te Goa op 10 Dec. 1616, waarbij hij met het compendieeren van zijn Dec. IX — welke *oorspronkelijk* in eind 1573 aanving, met den G.-G. Antonio Moniz Barreto — nog niet verder was gekomen dan 1575; zoodat de 2ᵉ helft van dit Epilogo ontbreekt (Mei 1575—1580), en Dec. IX sluit met een „Tot zoover kwam hij (= Couto), en niet verder" van den eersten uitgever in 1736 (zie onder).

Het stelen was hiermee waarachtig nog niet uit; want de heele Decada XI, voor ons Nederlanders vermoedelijk het allergewichtigst, als gevend in haar slot ook de periode van onze eerste schipvaart naar Indië (1595—'97), en die in 1624 nog bij zijn genoemden zwager in hs. berustte, verdween spoorloos in 16..! Dit gaf vooral den regeertijd van Onderkoning Matthias de Albuquerque (1591—'97).

Van zijn reuzenarbeid heeft Couto zelve in druk gezien Decada IV (Lissabon 1602); V (ald. 1612); VI (ald. 1612); slechts in 6 exx. uit een brand gered); en misschien nog VII (ald. 1616); alle bezorgd door zijn zwager. Later verscheen nog XII (1ª Parte) te Parijs in 1645; VIII te Lissabon in 1673; IX, 1ª Parte (tot April 1575), samen met een herdruk der andere IV—VIII) ald. 1736. Maar X — het éérst door Couto geschreven — kwam niet vroeger aan 't licht dan in 1788, bij den totalen herdruk en standaard-editie van Barros + Couto in 9 + 15 deeltjes (Lissabon 1777—'78; en 1778—'88), waarin de verdwenen Dec. XI door een excerpt uit andere boeken en bronnen ietwat werd aangevuld; terwijl een Index op elk der twee werd toegevoegd, die echter beide zéér veel te wenschen overlaten, en eigenlijk geheel *nieuw* dienden te worden samengesteld. Deze standaard-editie is hier bij de verwijzingen steeds gebruikt.

Als historicus kan Couto niet halen bij Barros; hij is een verbeterd chroniekschrijver naast Castanheda (zie dezen naam), zonder diens naïve trouwhartigheid, doch veel rijker in zijn beschrijvingen der volken en landen; dit laatste wel onder den invloed van Barros

(† 1570) en Camões († 1580). Van eenigen invloed door zijn grooten stadgenoot, den plantkundige en medicus Garcia da Orta († te Goa ca. 1570) ,wiens levenswerk in 1563 aldaar verschenen was, blijkt niets; toch was Camões met Orta bevriend geweest. Meermalen is Couta gezwollen, onjuist, ook kleingeestig en partijdig; hij trachtte te veel de Livius te zijn of te schijnen van Port.-Indië. Met dat al is zijn doorloopend oeuvre over de jaren 1526—1600 (ondanks die twee ongelukkige lacunes van 1575—1580 en 1588—1597; alsmede den slechts als verkort „Overzicht" ons bewaarden vorm der 2 Decaden over 1565—1575) een heel groote schat, die voor ons zijn grootste beteekenis heeft door de talrijke gegevens over de Molukken.

Een extra-toevoeging op koloniaal-historisch gebied schreef Couto in 1611, het „Leven van D. Paulo de Lima Pereira" (Vida de etc.), zijn grooten vriend, den veroveraar van de Mal. vesting Djohor (Lama) op 15 Aug. 1587; gedrukt verschenen te Lissabon in 1765. Van de totale 41 Capita zijn Cap. 20—31 geheel gewijd aan de heldendaden van Lima Pereira tegen de Maleiers van Djohor; de dan volgende slot-capita, met het droef relaas der thuisreis en schipbreuk in 1589 van Dom Paulo, en diens dood, waren reeds in 1736 als iets aparts verschenen in dl. II van B. Gomes de Brito's „Historia tragico-maritima", een verzameling van 12 schipbreuk-verhalen; daar ook blijkt alleen bovenstaan jaartal als het jaar van ontstaan.

Voor 's mans leven, alsmede zijn politiek geschrift Soldado pratico, dat Ned.-Indië niet raakt, zie de biografie van den kanunnik M. Severim de Faria († 1655), die briefwisseling met Couto had gezocht en verkregen, en in zijn „Discursos varios politicos" (Evora, 1624) de levens beschreef van Camões, Barros, en zijn vriend Couto; dit laatste herdrukt voorin Dec. IV, I^{a} Parte, van 1778, met bibliographische aanteekeningen uit Barbosa Machado's „Bibliotheca Lusitana", I (1741), en IV (1759); een en ander gebruikt door T. Denis in de Nouvelle Biographie Générale, Parijs, Firmin Didot, XII (1856), p. 284—287. Verg. ook Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 6e Reeks, VI (1899), p. 155—159. Een moderne Port. biografie over Couto moet nog geschreven worden; evenals trouwens over Barros. Een uitgaaf door A. L. Caminha van inedita van Couto (Lissabon 1808), waarin twee particuliere brieven (een daarvan dd. Goa, 6 Jan. 1616; verg. A. C. Teixeira de Aragão, Descripção de moedas etc., III, Liss. 1880, p. 42—43), moet met eenig wantrouwen beschouwd worden.

Over het ongeveer gelijkloopen in tijd van Couto's IVe Decade (1526—'35), verschenen in 1602, en de lang ná Barros' dood door

Lavanha persklaar gemaakte en in 1615 verschenen IV[e] Decade van dezen (over 1526—'39), zie reeds bij LAVANHA. Over de voortzetting door BOCARRO van Couto's seriewerk, maar met de groote lacune over 1601—1612, zie gezegden naam hierboven. Het stukje in dl. I dezer Encyclopaedie, p. 533, is hiermede tevens vervallen.

MOESSON-BOEKEN (PORTUGEESCHE). Uitgaaf in den trant van onze „Dagh-Registers gehouden int Casteel Batavia", maar inhoudend wat men zou kunnen noemen de „Uitgaande Brieven" der Spaansch-Portugeesche regeering aan de G.'s-G. (casu quo met hoogeren titel: Onderkoningen) van Port.-Indië; welke folianten te Goa den naam droegen van „Moesson-boeken".

Van deze Regeerings-bundels, die, wanneer het goed ware, te Goa hadden dienen bewaard te worden van 1505 af — toen Port.-Indië met haar eersten Onderkoning, destijds zetelend te Cochin, haar geregeld politiek bestuur kreeg —, bleken in ca. 1775 slechts te bestaan de Moesson-boeken van 1605 af! Men ziet, dat Couto's beklag (verg. dezen naam) vóór 1505 over ergerlijke toestanden in het bewaren der archiefstukken te Goa, op slechts al te gegronde redenen rustte. Dat de minuten dezer stukken van ca. 1500—1750 slechts zeer ten deele te Lissabon waren bewaard gebleven, is grootendeels te wijten aan de schrikkelijke Lissabonsche aardbeving van 1 Nov. 1755.

Nadat in 1774 deze Moesson-boeken uit Goa, voorzoover daar toen nog aanwezig, door de Port. regeering waren opgevraagd, kwam in 1777 te Lissabon aan een serie van 62 folianten, bevattend de volledige serie Uitgaande Stukken over 1605—1651, met daarin bijgeschreven van 1616 af de antwoorden der Ind. regeering. Sindsdien opgeborgen in het Rijksarchief (Torre do Tombo) te Lissabon, kregen zij hier den officieelen naam: Teruggezonden Documenten uit Indië (Documentos remettidos da India). Een specificatie der bundels en jaren gaf A. C. Teixeira de Aragão in zijn standaard-werk „Descripção geral e historica das moedas .... de Portugal", dl. III (1880), p. 82.

Van deze belangrijke serie heeft in ditzelfde jaar 1880 de Kon. Akademie van Wetenschappen te Lissabon de uitgaaf begonnen, bezorgd door haar lid R. A. de Bulhão Pato, den uitgever ook van BOCARRO in 1876 (zie dien naam). Maar hij is niet verder gekomen dan de eerste 4 dln. over 1605—begin 1618, bevattend de eerste 10½ Moesson-boeken der totale 62; verschenen tusschen

1880—'93. Daarna is de verdere uitgaaf tot heden (1922) toe blijven steken. De wijze van uitgaaf is geheel in den trant van onze Dagh-Registers: alléén de teksten, met soms een Inleiding, maar met zeer goede Registers.

Dl. I (1880) geeft Febr. 1605—eind 1610; dl. II (1884) Jan. 1611—Jan. 1614; dl. III (1885) Jan. 1614—Maart 1616, met o.a. vooraan interessante onderschepte stukken (in het Spaansch) van Eng. kooplieden bij Suratte (p. 71—88) uit Jan.—Febr. 1613, en een gewichtig document (p. 400—404) uit Febr. 1616 over Madagascar; ten slotte dl. IV (1893) over Maart 1616—Febr. 1618, dit deel natuurlijk met de antwoorden der Ind. reegeering (zie boven).

Uit een en ander blijkt, dat de groote lacune 1601—1612 tusschen COUTO en BOCARRO (zie deze namen) slechts van 1605 af — en dan nog eenzijdig, uit missives enkel van de moederlandsche regeering — wordt aangevuld door dl. I; en dat de uitgaaf van Bocarro gewichtig steunmateriaal vindt in dl. II—IV. Wanneer men weten wil, hoe belangrijk deze uitgaaf is voor ons, zie men slechts de 4 Registers b.v. op het woord „Hollandezes". De jaren 1601—1604 blijven helaas een *vacuum*. Tiele heeft in zijn magistrale serie „De Europeërs in den Maleischen Archipel" (1877—'87) deze serie nog niet gebruikt.

GADJAMATI. Een mysterieuze naam van een bizonder soort hofbeambten van lagen rang in de Vorstenlanden en wel speciaal als stalknechts dienende. De naam „doode olifant(en)", wordt aldus in het Jav.-Ned. Handwdb. van Roorda-Vreede — onder verwijzing naar C. F. Winter's Jav. Zamenspraken (1[ste] druk, I (1848), n°. 44 — verklaard: „een bijzondere, van de Javanen onderscheidene, klasse van menschen (oorspronkelijk krijgsgevangenen uit Balambangan, ...), die in den omtrek van Kartasoera wonen, en waarvan de vrouwen de zweepen, singels en ander paardetuig voor het hof van Soerakarta vervaardigen, terwijl de mannen eenig ander handwerk uitoefenen" (1901, II, p. 612). Hieruit zou men niet opmaken, dat zij ook in Djokjakarta aan 't hof voorkomen, zooals wel degelijk het geval is. Vandaar toch dat de „*Kalang's, Pinggir's* en *Gadjahmati's*" in art. 18 van de op Zo. 4 Oct. 1818 voor de beide Vorstenlanden, Solo èn Djokja, afgekondigde Anggĕr Agĕng speciaal worden genoemd en uitgezonderd; terwijl ze in art. 24 van de oorspronkelijk alleen voor Solo geldende, maar ook door Djokja overgenomen Nawala Pradata van dienzelfden datum, in dezelfde volgorde worden

genoemd. Zie daarvoor nader Rouffaer in Encycl. v. N.-I., 1[ste] druk, IV [1905], p. 294; waar ook het voorkomen van den naam „Gadjah mati's" in twee oudere redacties der Nawala Pradata, van resp. 15 Mei 1771 en 21 Jan. 1784 wordt aangegeven.

Aldaar is ook (p. 295) getracht aannemelijk te maken, dat de Gadjah-mati's oorspronkelijk geweest moeten zijn ingezetenen van het rijkje *Gadjah-mada*, ongeveer de residentie Pasoeroean van tegenwoordig, en speciaal het bergachtige Malang-Těnggěr-gebied, het laatst door Pigafetta in 1521 vermeld als „Gaghiamada", en in de Jav. overlevering der 16[e] eeuw bekend als het rijkje Soepit Oerang, of ook Sěnggoeroeh, dat zich krachtig wist te verzetten tegen den veldwinnenden Islâm; een voortzetting dus van het oudere rijk Toemapěl of Singasari (verg. Veth, Java, 2[de] druk, I, 1896, p. 255—257 en 297). Inderdaad bestaat de Jav. overlevering, dat de befaamde rijksbestuurder van Madjapahit, Gadjah Mada (kanselier van Vorstin Bhreng Kahoeripan en haar zoon, Vorst Hajam Woeroek, van 1331—1364) indertijd „vluchtte" naar Sěnggoeroeh, d.i. het bovenland van Malang, thans het district Kěpandjen. Dit is, zóó gezegd, natuurlijk onzin; maal wèl waar is, dat die vermaarde Patih van Madjapahit ongeveer in deze buurt een apanage had gekregen van zijn Vorst vóór 1359, hetwelk hij tot een Boeddhistisch stift (zeg: bisdom) had gemaakt, geheeten Madakaripoera, en gelegen aan den N. W. hoek van de tegenwoordige res. Probolinggo, ongeveer het distrikt Tongas van thans (zie Niermeyer in Tijdschr. Aardr. Gen. 2[e] Ser., XXX (1913), p. 324; en Dr. Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 506 en 522).

De naam van het latere, 16[e] eeuwsche, rijkje Gadjah-mada of boven-Pasoeroean, dankte dus zeker zijn naam aan de roemruchte herinnering van den *patih* Gadjahmada, die in deze buurt een apanage had bezeten, en daarvan een Boeddhistische stichting had gemaakt. Doch wanneer kan dit rijkje gevallen zijn voor de macht van den Moh. zeloot Soeltan Agoeng? Dit moet òf zijn geweest in 1617, toen Pasoeroean door hem veroverd werd (verg. Veth, o.c. I, p. 360); òf in 1639, toen Balambangan door hem werd onderworpen (ibid. p. 389).

Het feit, dat in de latere Vorstenlandsche wetten de Gadjah-mati's steeds nà de PINGGIR's worden genoemd, welke laatsten (zie dezen naam) gewis „strand"-bewoners zijn geweest door Soeltan Agoeng geroofd uit Balambangan en meegevoerd naar Mataram, maakt het waarschijnlijk dat de Gadjah-mada's (of „geile" = sterke „olifanten")

uit boven-Pasoeroean niet vóór 1639 door Soeltan Agoeng, dan wel door zijn zoon Mangkoerat I (1646—1677), naar Mataram zijn overgebracht; en zóó, onder den spotnaam Gadjah-mati's, of „doode olifanten", daar tot dienstbaarheid gehouden.

Waar echter nog in art. 24 der Nawala Pradata in haar redactie van 1818 (en analoog in art. 18 der Anggĕr Agĕng) blijft gestipuleerd „in zaken tusschen man en vrouw zal..... voor het volk der Pinggir's en Gadjah-mati's de vrouw den voorrang hebben", d.w.z. een brokstuk matriarchaat werd bewaard, ligt de conclusie voor de hand: dat indertijd alléén vrouwelijke Pinggir's en Gadjah-mati's als *slavinnen* zijn meegenomen naar Mataram; waardoor dan tevens het bovenstaand gegeven van Winter omtrent de „vrouwen" der Gadjah-mati's verklaring zou vinden, die bij den ouden kraton van Kartasoera later kwamen te wonen.

De titel van de Djokja'sche hof-palfreniers, die Gadjah-mati's zijn, n.l. *windoesara* (zie Veth, o.c. IV, 1907, p. 104), is in het Jav. Woordenboek echter niet te vinden.

GIRI of de „Berg", op ruim 3 K.M. zuidwest van Grĕsik (Grissee), een der hoogste toppen van het daar vrij steil uit de omringende vlakte oprijzend kalkmergel-complex, waarvan de 126 M. hooge Goenoeng Pĕtoekangan het hoogste (en het topographisch signaalpunt) is. Noordwest daarvan op 1,2 K.M. hemelbreed, ligt de top Giri, die, met de moskee van Dĕmak, en den grafheuvel GOENOENG DJATI bij Cheribon, tot de drie heiligste Moh. plekken van Java behoort, en er zeker de grootste historische rol heeft gespeeld. Vrij kort na de stichting der groote moskee van Dĕmak (die gebeurd moet zijn in een der jaren tusschen 1468—1507), werd toch Giri tot de heilige berg der Mohammedanen op Java door de stichting (in ca. 1510?) op zijn top van een groote moskee door Raden Pakoe, zoon van een Arabier bij een Balambangan'sche vorstendochter, en opvoedeling van Soenan Ngampel van Soerabaja (te voren Raden Rahmat; den éérsten Soenan of „Heiligheid", waarvan de Jav. geschiedenis gewaagt).

Raden Pakoe, de „spil" (*pakoe*) van den Islâm op Java, kreeg weldra den naam Santri Giri („de priesterleerling van den Berg"), blijkbaar omdat hij zich reeds te Giri gevestigd had; waar precies, is onbekend, maar vermoedelijk in de buurt der tegenwoordige desa Kadjen (de „Hadji-desa"), aan den Zuidvoet van den top Giri. Als zeloot, stelde hij zich, samen met zijn „kouden" broer (immers zoon

van Soenan Ngampel), Santri Bonang (later Soenan Bonang), aan het hoofd van 6 à 7 verdere zeloten met hun aanhang, die later de 8 of 9 WALI's of Islâm-apostelen van Java zouden heeten (zie dit woord), en veroverde Madjapahit in vermoedelijk 1518. Onder den naam van Praboe Setmata (beter: Satmata), den „Zichtbaren Vorst", of ook onder dien van Soenan Giri („Zijne Heiligheid van den Berg"), heerschte hij na die „verdwijning" van den Vorst van Madjapahit, en werd daarna begraven aan den Westkant van de door hem op den top gestichte moskee. Zijn kleinzoon en tweede(?) opvolger, Soenan Prapen („Z.H. van den Vuurhaard"), moest het aanzien, dat Madjapahit weer opstond, Giri veroverde, en het graf van Soenan Giri zelfs verstoorde; maar hij kwam weer tot macht, en heet degene te zijn die uit een lans van zijn grootvader de heilige kris liet maken, die thans nog bij het graf van Soenan Giri wordt vertoond, na van 1680—1772 in vreemde handen te zijn geweest. Deze historische gegevens naar de Babad Tanah Djawi (Register door Dr. Brandes van 1900); Veth's Java, 2[e] druk, I (1896), p. 235—237; en Van Hoëvell's Reis over Java enz., I (1849), p. 159—163, die Soenan Prapen als „derde *Soehoenan* van Giri" vermeldt, in tegenstelling tot de Babad Tanah Djawi, die „tweede" zegt.

Zeker is, dat de groote tijd van den Priestervorst van Giri, waarin deze „van alle d' ander Coninghen met ghevouwen handen altoos aenghesproken wordt" (Lodewycksz, D' Eerste Boeck, 1598; ed. 1915, p. 101), geduurd heeft van ca. 1540—1628 (toen de Vorst van Mataram Giri veroverde). En dat die Priestervorst inderdaad op het heuvelland van Giri, doch niet in de stad Grĕsik woonde, wordt zeker door het bericht van Olivier van Noort, die in Febr. 1601 schrijft: „In *Ioartan* [= Djaratan = Grĕsik] woonde de opperste Priester der Indianen in *Java*, die een stuck weeghs buyten de stadt een hof hadde met veel huysen, ende was wel 120 jaar oud; dies niet tegenstaende hielt noch veel vrouwen, die hem moesten verwarmen, ende voeden met hare melck, want hy ouderdoms halven gheen ander spyse nutten, noch elders by leven konde. Was een groot vyand van de Christenen, dan de Coningh [n.l. van Grĕsik] liet evenwel de Portugesen als oock andere natien haer vryheydt, om dat se groot profijt ende welvaren in zijn landt brengen" (Begin ende Voortgangh, 1645, I, n° 5, p. 52—53). In dit gewichtige bericht, zij het door een kwaadwillige Port. tong te Grĕsik aan Van Noort verteld, is duidelijk de Soenan Prapen der Babad Tanah Djawi te herkennen; die zich blijkbaar als stokoud man „bij den vuurhaard" moest verwarmen,

vijand was der Christenen in tegenstelling tot den Pangeran („Coningh" of wereldlijken Vorst) van Grĕsik, te Giri woonde, den tijd van Padjang's oppermacht (ca. 1550—1586) had meegeleefd en in begin 1601 nog leefde (tijdens Senapati als Oppervorst van Mataram, 1587—1601).

Maar de opkomst van Mataram werd de ondergang van Giri. Dit lag reeds voor de hand, omdat het Soenan Prapen van Giri was geweest, die in 1568 den *geestelijken* titel van Sultan had verleend aan den Vorst van Padjang, wiens oppermacht nu verdrongen was door Mataram. Eerst werd Grĕsik — dat reeds kort vóór 1600 onder bedwang was gekomen van den Pangeran van Soerabaja, die de stad had laten ontmantelen; verg. toch het bericht bij Lodewycksz, l.c. met dat van Van Noort, p. 52; die zegt dat óók Pasoeroean en Balambangan toen onder Soerabaja stonden — aangetast en verwoest door Senapati's opvolger, den Panĕmbahan Seda Krapjak (Vorst van Mataram 1601—Sept. 1613), in Aug. 1613. Een tweede verwoesting van Grĕsik volgde in najaar 1623 door diens zoon en opvolger Panĕmbahan Tjakrakoesoema (den lateren Soeltan Agoeng, 1613—1646); die daarna in 1624 geheel Madoera aan zich onderwierp, in 1625 ook zijn machtigsten tegenstander, den Pangeran Pĕkih (Adipati van Soerabaja), en daarmee de suprematie over de geheele BANGWETAN (zie dit woord) verwierf. Door den Pangeran van Cheribon, kleinzoon van wijlen den Heilige, Soenan Goenoeng Djati, aldaar (verg. boven), liet de Vorst van Mataram zich toen tooien met den *geestelijken* titel van „Soesoehoenan" (of Soehoenan, Soenan); als *uitdaging* reeds van dien anderen Oostelijken Priestervorst, den Soenan van Giri.

In 1628 — het eigen jaar van 't ultimatum van Mataram's Vorst aan Coen te Batavia — sloeg het uur der onderwerping van Giri-zelf, aangetast door de troepen van den Mataramschen heerscher onder Pangeran Pĕkih van Soerabaja (die zich met zijn overwinnaar had verzoend). De toenmalige priestervorst van Giri, Soenan Kawis Goewa (zoon van Soenan Prapen; verg. Van Hoëvell, p. 162, waar foutief „Kawis Koelo" staat), werd tenslotte overwonnen, gevangen genomen, naar Mataram opgestuurd, en daar door Soesoehoenan Tjakrakoesoema (die pas in 1633 Soeltan Agoeng zou worden) gedegradeerd tot Panĕmbahan Agĕng, en naar het schijnt onder dien titel van „Groot-Aangebedene" (die echter één rang lager was dan „Soenan") teruggezonden naar Giri (verg. Veth, l.c., p. 351—352 en 380—381).

Doch het Pausdom van Giri was hiermee nog geenszins geëindigd; waarover Coen in Oct. 1615, na het opheffen der in 1603 gestichte Holl. loge te Grĕsik, nog kon schrijven: „Eenige maenden te vooren zyn 2 mannen van de logie, aen 't geberchte buyten Grissé [dus: Giri] daer der Mahometisten paus is woonende, als honden doot geslagen, sonder datter yets op gevolcht sy; den Coninck [n.l. van Grĕsik] hielt hem hieromme geheel gestoort, maer wie sal den paus in den ban doen". (De Jonge, Opkomst, IV (1869), p. 35). Het dreigde pas, toen de opvolger van Panĕmbahan Agĕng, met den titel van Pangeran, juister: Panĕmbahan Mas Giri, door zijn stoken tegen de Compagnie aan het Mataramsche Hof, met deze in conflict kwam sinds ca. 1676, in de laatste regeerjaren van Soeltan Agoeng's opvolger, Soesoehoenan Mangkoerat I (1646—1677). De Compagnie kreeg medewerking van den nieuwen Soesoehoenan, Mangkoerat II (1677—1703), om het hof van dezen „Gieryschen Paap" te vernielen; alzoo gebeurde het dat op 28 April 1680 Giri werd aangetast door de Compagnie's troepen onder commandeur Couper, en de Javaansche troepen onder eigen leiding van den Soesoehoenan; waarbij de Panĕmbahan, een man van „soo men affirmeert, 80 jaeren" het leven liet, met 24 van zijn zonen en neven (zie vooral de Jonge, Opkomst, VI, 1872, p. 206—207 met noot 1, en VII, 1873, p. 298—304, met het aangrijpende verhaal der verovering van Giri; verg. Veth, Java, 2[e] druk, II (1898), p. 56—57).

Neemt men nu het zonderling artikel van den ass.-res. Wiselius uit 1873 in Tijdschr. Bat. Gen. XXIII(1876), p. 458—599, dat in hoofdzaak gebaseerd is op de ten deele zeer onvertrouwbare maar ten deele ook goed ingelichte Babad Grĕsik, in *pegon* geschreven (l.c. p. 459), dan krijgt men, na kritisch overwegen der gegevens van andere zijde, als lijst der vermoedelijk 5 opvolgende Priestervorsten van Giri *ongeveer* dit:

1. *Soenan Giri*, alias Praboe Satmata; alias(?) Soenan Dalĕm (zie Wiselius, p. 474, 480, 482, 507). Stichter en Heilige van Giri, ± 1500—1540.

2. *Soenan Seda Margi* (Wiselius, p. 482, 507), d.i. „Z. H. die stierf op den weg", ± 1540—1546.

3. *Soenan Prapen* (zie boven).[1]) Sterft als stokoud man, ± 1546 —1605.

[1]) Wiselius zegt — in tegenstelling tot de boven beproefde verklaring van 's mans naam —, dat „zijne oorspronkelijke woonplaats (mogelijk geboorteplaats) Prapen" was (l.c. p. 482). Doch de resident van Grĕsik, A. D. Cornets

4. *Soenan Kawis Goewa*, „Z. H. van het Koraalsteen-Hol", gedegradeerd tot *Panĕmbahan Agĕng;* ± 1605—1640.

5. *Panĕmbahan Mas*, later Panĕmbahan seding Rana, d.i. „de P. die stierf in den Oorlog" (Wiselius, p. 495, noot); ± 1640 — † 29 April 1680.

No. 2 was hoogst waarschijnlijk de in begin 1546 voor Pasoeroean gesneuvelde „Caciz Moulana", dien Mendes Pinto vermeldt, maar wien de Babad Grĕsik slechts „twee jaar" regeerens toekent (Wiselius, p. 482), zoodat in 1676 Panĕmbahan Mas (No. 5) zeggen kon: „vermits 't Moors geloof van Pangeran Gierie [= Soenan Giri, No. 1] zijn overgrootvader, die een Arabier was, eerst op Java gesticht en geleerd is" (De Jonge, VI, p. 207 noot), en zichzelf dus als No. 4 in de rij erkende, niet No. 5. Of de Soenan Dalĕm der Babad Grĕsik wel iemand anders is geweest als Soenan Giri (No. 1) mag ernstig betwijfeld worden. Merkwaardig is voorts, dat in 1680 de Panĕmbahan Mas van dien éérsten Soenan Giri spreekt als van „den Sousouhounan Ratou (wiens graff ik hier beware)", op. cit. VII, p. 299; alsmede dat ook Couper zelf spreekt van „d'Astana en 't heyligh graff van [er staat foutief: aan] den Sousouhounan Ratou (den dooden Godt)", p. 302.

Na den val van Giri, stelde toen Mangkoerat II het geestelijk gezag in handen van een neef van Panĕmbahan Mas, onder den veel lageren titel van „Mas Giri", hetgeen dezen en zijn opvolgers echter niet verhinderde nog tot ca. 1750 onder de bevolking te blijven gelden als „Pangeran Giri"; tevens stelde Mangkoerat toen twee andere hoofden aan „tot sleutelbewaarders van de twee tempels [sic] en de heylige graven" (De Jonge, l.c. p. 304). Welke deze „twee" tempels waren, is onzeker, maar dat dit geen vergissing is, blijkt uit het persoonlijk bezoek aan den top van Giri door G.-G. Van Imhoff op 27 April 1746 gebracht, die duidelijker nog spreekt van: „op welke berg, buiten twee tempels der Mahometanen en eenige begraafplaatsen, onder anderen te zien zijn twee rivieren, in 't klimmen van dezelve, die een aangenaam gezigt geven, en het graf van Soesoehoenang Gieri, waar voor de hier woonende papen welkers hoofd

---

de Groot, zegt weer in zijn „Statistiek der Residentie Grissee in 1822", ten deele afgedrukt in Tijdschr. v. N.-I. 1852, dl. II, dat Soenan Prapen „is begraven te Prapen, waar men nog heden zijn graf met de meeste zorg bewaakt, en waaraan vele Javanen en al de inwoners van Grissé veel eerbied bewijzen en bijgeloof hechten" (p. 413). Een desa Prapen is echter in het Aardrijksk. en Statist. Wdb. van N.-I., II (1869), niet te vinden.

zig pangerang Gieri laat noemen .... groote eerbiedigheid betuigen" (Bijdr. Kon. Inst., 1e Reeks, I, 1853, p. 366). Misschien (doch weinig waarschijnlijk) zijn dat de „*missighit* en *langgar*, die digt bij de grafplaats staan", door Van Hoëvell (op cit., p. 162) vermeld; meer waarschijnlijk zijn er mee bedoeld de *mĕsigit*, plus de *pĕsantren* die er eertijds op Giri moet geweest zijn (zie Wiselius, p. 473).

Thans staat op den top van Giri (pers. bezoek Sept. 1888 en Aug. 1909) maar één mĕsigit, aan den Oostkant, van welks platform men een prachtig gezicht heeft op het Westgat van Soerabaja, met Grĕsik aan den voet, en de talrijke bamboebosschen (verg. in 1680 De Jonge VII, p. 301!) over het heele heuvel-complex verspreid; deze moskee heeft echter niets opmerkelijks. West daarvan staat het moderne houten grafhuis over het heilige graf van Raden Pakoe, alias Soenan Giri, dat, blijkens een jaartal op den linker deurpost, in Hidjra 1303 (= 1885 Ao. D.) schijnt hersteld, doch, naar de Kjahi Panghoeloe zeide, door lieden van Palembang is gebouwd; met rijk snijwerk, goud op rood geverfd. Dit graf staat op de hoogste top. De heilige kris, Kalam Moenjĕng (alias Soera Angon-Angon) (echt of namaak?) wordt nog vertoond; zie een afbeelding van kris en scheede uit 1822 als Plaat 84 in Rouffaer & Juynboll, Batikkunst (1914); zijnde een kris van het fatsoen *sĕngkĕlat*, met 13 *loek* (golvingen), en een krisheft van het fatsoen *toenggak sĕmi*. Ook wordt nog vertoond het document over die kris van Van der Burgh, dd. 27 Oct. 1772 (verg. Van Hoëvell, p. 161). Overigens liggen er verschillende jongere inlandsche graven verspreid om het heilige graf heen, met vrij wat inscripties.

Maar het allermerkwaardigste van de grafplaats Giri is dat, wat nauwelijks genoemd wordt in de schaarsche beschrijvingen (met name Veth, zie onder): de opgang tot het heilige graf, vanaf den weg, die van Grĕsik over het heuvel-complex in Z.-W. richting naar de desa Pĕrambangan gaat. Ten Zuiden van het graf voert toch van dien weg een vrij breede steenen trap de geloovigen naar boven, naar schatting 50 M. hoog met ca. 200 treden, die te halver hoogte een *gapoera* (Jav. open poort, de Balische *tjaṇḍi bĕntar*) draagt van kranigen antieken bouw; een tweede, zeker van boven gesloten poort (Jav. *regol*), moet er vroeger zijn geweest, en heeft wel geheel bovenaan zich bevonden (zie Veth, Java, 1ste druk, III (1882), p. 840—841, die de zaak deels verkeerd opvat; waarschijnlijk naar de beschrijving van Poerwa Lĕlana uit 1860), maar is thans totaal verdwenen. En vanaf die open poort te halver hoogte golven twee monumentale

slangen-lijven (*naga's*) bijwijze van trapleuningen, omlaag, die onderaan hun prachtige naga-koppen opheffen. In 1888 waren deze slangenlijven nog vrijwel intact, in 1909 deerlijk geschonden, en door opstapeling van koraalsteen aangevuld; alleen de mooie koppen onderaan waren nog in wezen. Zij behooren gewis tot den oudsten tempelbouw, en moeten vóór 1550 zijn aangebracht; zij herinneren aan antieke houten naga-lijven in de (overigens ook al in 1849 nieuw gebouwde) moskee van Dĕmak. Voor den geloovigen Javaan, die het heilig graf bezoekt, deden en doen zij dus dienst als „ingang-behoeders", analoog aan den banaspati boven een Hindoejav. overdekten poortdoorgang.

GOENOENG DJATI, of de heilige „Djati-berg", 5 K.M. noordwest van de kota Cheribon, thans de grafheuvel, maar weleer de woonplaats van den Moh. heilige, Soenan Goenoeng Djati, die een groote en beslissende rol heeft gespeeld in de Islamiseering van West-Java, zeer kort na den val van Madjapahit (vermoedelijk 1518). Hoewel hij waarschijnlijk niet behoord heeft tot de 8 WALI's (zie dit woord), die te samen met hun aanhang van zeloten, die hoofdstad der Hindoejav. dynastie veroverden, heeft hij onmiddellijk daarna, en naar het schijnt als aanvoerder alléén, voor West-Java gedaan, wat die allen samen voor het, trouwens zoo heel veel sterkere Oostelijk Midden-Java, hadden volbracht.

Na de onderzoekingen van Dr. Hoesein Djajadiningrat (Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn, 1913, p. 72—116, vooral p. 87, 92—95 en 110—112), is het leven van den Cheribon'schen Heilige als volgt samen te vatten: geboren te Pasei ca. 1500, wijkt in 1521 uit bij de verovering dier stad door de Portugeezen onder den nog niet nader verklaarden eigennaam „Faletehan" (Barros, Dec. IV, Livr. 1, cap. 13), gaat naar Mekka, en komt na een paar jaar als hadji naar Java, eerst naar Midden-Java (Djapara en Dĕmak), waar hij een zuster van den derden Vorst van Dĕmak, Pangeran Trĕnggana (ca. 1521—1546) tot vrouw kreeg; trekt daarop naar de in opkomst zijnde havenplaats Bantam (Bantĕn), de tweede toen in rang van het nog Hindoejav. rijk Padjadjaran (de eerste haven was er toen nog Kalapa, voluit Soenda Kalapa = Djakĕtra na ca. 1570 = Batavia na 1619); hier weet hij den Toemĕnggoeng tot den Islâm te bekeeren en maakt zich, met hulp van Dĕmak'sche troepen, heer en meester van de stad, vóór 1525 reeds; trekt in Jan. 1527 op tegen Soenda Kalapa, dat hij verovert vlak vóór de komst daar van een deel der

Port. vloot onder Francisco de Sá, er heen op weg om gevolg te geven aan het op 21 Aug. 1522 te Kalapa gesloten vriendschapsverdrag tusschen de Portugeezen en den Padjadjaran'schen Hindoe-vorst. De „Faletehan" van hierboven was dus de Portugeezen precies vóór geweest; want zelfs de Vorst van Padjadjaran was in den strijd gesneuveld, en het heele plan om een Port. fort te bouwen te (Soenda) Kalapa lag in duigen. Wat er tusschen 1527 en 1545 met West-Java en „Faletehan" (of „Falatehan") gebeurde, blijft duister. Maar in najaar 1545 verschijnt de, *nu Moh.*, vorst van „Soenda" weer in MENDES PINTO's (zie dezen naam) eenigszins opgeblazen, maar toch in hoofdzaak vertrouwbaar zwerftochten-verhaal, de Peregrinação (1ᵉ ed. Lissabon 1614, cap. 172—181), nu onder den alweer raadselachtigen naam (cap. 172) van „den Tagaril, Koning van Soenda [= West-Java]", die uit Bantam optrekt met zijn zwager en suzerein, den „Koning van Dĕmak" en „Keizer van het geheele eiland van Java", tegen het nog Hindoejav. Pasoeroean — de éérste maal, dat deze naam in de geschiedenis verschijnt voor het oude „Toemapĕl", en het latere „Gadjahmada" —, dat echter in begin Maart 1546 met een volledig fiasco eindigde, en zelfs met een katastrofe (de vermoording van Pangeran Trĕnggana door een van zijn panakawan's). Na deze débâcle, trekt de Moh. vorst van „Soenda" zich terug, eerst wel naar Bantam, waar thans echter zijn zoon (Hasanoeddin) groot zal worden als Vorst (ca. 1546—1570), maar spoedig dan naar Cheribon; dat als plaats het eerst in 1529 te constateeren valt op een kaart van Diogo Ribeiro (zie facsimile bij Tiele's studie in Feestnummer Bijdr. Kon. Inst. 1883, Land- en Volkenkunde), als „churban".

Hier begint de loopbaan van den Soenan Goenoeng Djati, „Zijne Heiligheid van den Djati-berg", bij Cheribon. Naar de reden van dit zich vestigen van „Faletehan", den „Tagaril van Soenda", te Cheribon, en het overlaten van zijn Bantamsche heerschappij aan zijn zoon, kan slechts gegist worden (verg. Hoesein, p. 111). M.i. had de zoon van 's vaders afwezigheid het bekende dynastieke gebruik gemaakt, en zich tot heerscher opgeworpen, terwijl we door Pinto weten èn dat „Kjahi Ansĕḍah, Patih van Cheribon" („Quiay Ansedaa Pate de Cherbom") in die functie van Kjahi Ansĕḍah — ongeveer = Boepati Gĕḍong, of Majordomus aan de Jav. hoven van later; verg. den titel Njahi Sĕḍah Mirah — te Dĕmak in Maart 1546 werd vermoord (cap. 178), èn dat „hun (= der Javanen) priester Maoelana, opperste waardigheid in de Moh. sekte" („o seu caciz Moulana, dig-

nidade suprema na seita Mafometica", ib.), dus hoogstwaarschijnlijk de „Soenan seda ing Mĕrgi" van GIRI (zie hierboven), de maand te voren voor Pasoeroean gesneuveld was. Bantam was dus wel „bezet", Cheribon integendeel open gevallen, en de Soenan van Giri pas gesneefd; geen kans kon schooner zijn voor den toch óók als verslagene van Pasoeroean terugkeerenden „Koning van Soenda", om zich neer te zetten in of bij Cheribon, dat in begin 1548 nog door Pinto uitdrukkelijk een „dorp" wordt genoemd („aldea", eind cap. 180; de door hem in 't begin van dat cap. genoemde „Kerstdag" 1547, viel, indien opgevat als „Kerstavond" inderdaad op een „Zaterdag"). Er kan nòg een reden zijn geweest; n.l. deze, dat vroeger reeds een der 8 (of 9) Wali's, de invloedrijke Soenan Kalidjaga (alias S. Kadilangoe) zich te Kalidjaga, 3 K.M. Z. O. van Cheribon, aan de kust had neergezet, terwijl de door dezen gedoode schismatiek-mystieke andere Wali, Soenan Lĕmah Abang (alias Seh Siti Djĕnar) zijn graf vond te Kĕmlaṭen of Pamlaṭen. Cheribon was dus ongetwijfeld veel beter terrein voor Moh. zeloten, dan Bantam of Kalapa, dan Sĕmarang of Pĕkalongan, die nooit „Wali's" hebben opgeleverd.

Over dit heiligen-leven van Soenan Goenoeng Djati bij Cheribon van ca. 1546 tot zijn dood in ca. 1570 (zooals Dr. de Haan waarschijnlijk heeft gemaakt in zijn Priangan, III, 1912, p. 30—33) is niets bekend. Toen de Vorst van Padjang (te voren Mas Karebet, dan Ki Djaka Tingkir, en Pandji Mas) zich in 1568 tooien wilde met den Moh. heerschers-titel van Soeltân, wendde hij zich tot Soenan Prapen van Giri als den Paus des Islâm's toen op Java. Doch na den val van Padjang's oppermacht in ca. 1580 door den Senapati van Mataram (± 1575—1601), begon de stad-wording van Cheribon onder den kleinzoon van S. G. Dj., Panĕmbahan Ratoe, die evenals Soenan Prapen van Giri stokoud werd, en over Cheribon regeerde van ca. 1570—1650 (verg. De Haan, l.c., p. 35—36). Zoozeer stond hij bij den Senapati in den gunst, dat deze in ca. 1585 den „stercken muer" om Cheribon bouwde, door Lodewycksz in zijn Eerste Boeck van 1598 vermeld (ed. 1915, p. 103; en verg. De Haan, l.c., p. 38). Dit was natuurlijk een zet.... contra Bantam, waarmede Cheribon zooveel historische verbinding had gehad, doch er verwijderd van was geraakt en nu door Mataram in zijn opkomende alleenheerscherspolitiek als pion tegen Bantam gebruikt werd.

De kroon op dit politiek-geestelijke spel werd gezet door den tweeden opvolger van den Senapati in Mataram, Panĕmbahan Tjakrakoesoema (den lateren Sultan Agoeng), toen deze in 1625, na de

onderwerping van Soerabaja en daarmede van zoo goed als de heele BANGWETAN (zie dit woord), zich gekroond wilde zien met den *geestelijken* titel van „Soesoehoenan". Verbitterd op Giri, dat indertijd Padjang tot algemeen aanzien had gebracht, niet van zins zich te wenden tot nazaten van de 4 voornaamsten der andere 7 Wali's (Bonang, Dradjat, Kalidjaga, Oendoeng), die alle de suprematie van Giri erkenden, zocht hij zijn heul bij den eerwaardigen kleinzoon van Soenan Goenoeng Djati, den Pangeran (= Heerscher) van Cheribon, die toen *minstens* 80 jaar was; en liet zich door dezen in dat jaar 1625 uitroepen tot „Soesoehoenan", waarna hij in 1636 (zie De Haan, l.c., p. 34—35) zijnerzijds aan zijn geestelijken promotor zijn eigen ouden titel van „Panĕmbahan" vereerde (verg. Veth's Java, 2^{e} druk, I, 1896, p. 371). Doch reeds in 1628 laat de nieuwe Soesoehoenan in 't Oosten het heilige Giri veroveren door zijn schoonzoon Pangeran Pĕkih van Soerabaja, en zendt zijn eigen Mataramsche troepen naar het Westen op Batavia af. Hier valt het allermerkwaardigst Jav. document van Do. 10 Moeharam Wawoe [òf 1553 òf 1561] = *Vrij.* 8 Aug. 1631 òf *Vrij.* 13 Mei 1639, waarin op verlangen van „Kan(g)djĕng Soesoenan Mataram" aan een inwoner der Preanger-desa Tjikĕroeh, die zich dapper had gedragen bij de belegering van Batavia door de Mataramsche troepen, een piagĕm wordt uitgereikt, waarbij de „Kan(g)djĕng Soesoenan Mataram" de hulp inroept van Allah, den Profeet, de „9 Wali's" („Walih sasanga"), èn van „den Soesoenan Goenoeng Djati, die vereerd wordt in de begraafplaats ter stede Cheribon" („Soesoenan Goenoeng Djati, kang ginoenggoeng hing padjaratan hing nagari Tjĕrbon"), en waar dus de Soesoehoenan van Mataram, vóór zijn Soeltan (Agoeng) - worden in 1641 (zie De Haan, l.c., p. 56—57, en zie het stuk-zelf, door Holle gepubliceerd in Tijdschr. Bat. Gen. XIII, 1864, p. 492—494; en verg. Veth, Java, 2^{e} druk, I, 1896, p. 323); uit welk gewichtig stuk dus blijkt: 1°. dat de Vorst van Mataram toen officieel 9 Wali's telde, niet 8, en dus *natuurlijk* den eerwaardsten Soenan Ngampel als n°. 1 (in 't midden) en de 8 anderen, doch zonder S. Goenoeng Djati daarna (en in een kring om n°. 1 heen gedacht; dàt spreekt voor een Jav. begrip vanzelf); 2°. dat „Soesoenan Goenoeng Djati" daarnà wordt genoemd, dus tevens gedacht als historisch-later gekomene, maar met uitzonderlijke en uitvoerige eere!

Als echter de oude Pangeran van Cheribon, nu Pangeran Ratoe of Panĕmbahan Ratoe genoemd — verg. den titel „Soesoehoenan Ratoe" van Soenan Giri (I) — in ca. 1645 sterft, en zijn kleinzoon opvolgt,

is het met het aanzien van Cheribon sinds 1646 gedaan, bij het op den troon komen van Soeltan Agoeng's zoon, Soenan Mangkoerat I, die een „papen"-hater bleek, ondanks dat zijn moeder de dochter was van den Panĕmbahan Ratoe en dus achterkleindochter van Soenan Goenoeng Djati. De nieuwe Pangeran van Cheribon werd zelfs in ca. 1650 opgeroepen naar Mataram, daar gevangen gehouden door Mangkoerat I (den lateren „Soeltan Tĕgalwangi), en bij zijn overlijden in 1662 begraven op den heuvel Girilaja in Mataram (noordoost van Imogiri) waar eerst Soeltan Agoeng zelve zijn begraafplaats gewenscht had, maar daarna Imogiri (zie dezen naam) uitkoos en daar in 1646 begraven was. Met dezen, naar zijn begraafplaats, „Panĕmbahan Girilaja" geheeten nazaat van Soenan Goenoeng Djati (verg. De Haan, l.c., p. 36—37), is het met de geestelijke glorie van Goenoeng Djati-Cheribon geheel gedaan, dus nog ca. 30 jaar vóór den volstrekten val van Giri.

De eenige goede beschrijving van de „Astana" of grafplaats Goenoeng Djati is gegeven.... door Valentijn, dl. IV, 1 (1726), fol. 15—16, zijnde niet van hemzelf, maar „van een boezemvriend" verkregen, met daarbij een folio-afbeelding uit 1722 (zegt V. zelf) der „Graf: stede van Sjeich Ibn Moelana". De beschrijving-zelve dateert dus ook wel uit 1722, en is dus zéér waarschijnlijk van de hand van den toenmaligen resident *W. Tersmitten* (± 1720—1725), aan wien juist in dat jaar speciaal toezicht was aanbevolen op „Beedevaarten aan 't graf van Astana", omdat daarbij Bantammers aan 't stoken konden gaan te Cheribon (De Jonge, Opkomst, IX, p. 80). De beschrijving is zóó aarts-nauwkeurig (de treden tot de 5 terrassen worden b.v. telkens opgegeven in aantal), dat men hier gewis een officieel rapport over de Astana heeft, door Valentijn gecopieerd. Tersmitten zelve is blijkbaar niet hooger mogen komen dan tot op het derde der 5 terrassen, en heeft n° 4 en 5 zoo goed mogelijk van daar af waargenomen en beschreven; terwijl hij rapporteerde dat Jacob Couper — en dat moet dan zijn geweest in 1678; zie De Jonge, VII, p. CXXXV — wèl heelemaal boven was geweest met verschillende andere Holl. hoogere militairen, maar het had moeten bekoopen met den dood van 5 hunner! Dit verhaal, door Tersmitten en Valentijn voetstoots opgedischt, was natuurlijk een handige leugen van de bewaarders van 't graf; een pasklaar-making van 't verlies o.a. van een luitenant bij de bestorming van Giri op 28 April 1680 voor de handhaving der ongereptheid van de twee bovenste terrassen der Astana. Maar tot heden is er niets beters dan deze oude beschrijving;

de twee bovenste terrassen zijn en blijven afgesloten, zijn alleen voor de panghoeloe's toegankelijk, en worden slechts ééns in het jaar (verg. Van Hoëvell, Reis over Java enz., I, 1849, p. 79), n.l. Moeloed, door de 2 (à 3) Sultans van Cheribon bezocht, die dan gaan bidden in de mĕsigit op het 4[e] terras (verg. hierbij Valentijn's plaat en Tersmitten's tekst). Een modern onderzoek en een moderne beschrijving is dus hoogst gewenscht. Al de door Veth in zijn Java, 1[ste] druk, III (1882), p. 187 noot 1, vermelde bronnen, behelzen niets dat iets toevoegt aan zijn samenvatting in dl. II (1878), p. 191—192. De hoogte van den grafheuvel is niet meer dan 30 M.; de berg daarachter op Valentijn's plaat is pure fantasie.

TERNATE'SCHE TEKSTEN.

DOOR

J. FORTGENS.

In het archief van den ex-Sultan van Ternate bevindt zich een aantal geschriften, welke zoowel uit een geschiedkundig als uit een taalkundig oogpunt waard zijn nader gekend te worden.

De meeste dezer schrifturen zijn geschreven in het Ternatesch en dateeren uit de 19e eeuw; die uit de 18e eeuw zijn nog slechts schaarsch voorhanden, terwijl een heel enkel stuk uit de 17e eeuw nog fragmentarisch aanwezig is.

In den loop der tijden moeten er heel wat van deze geschiften zijn zoekgeraakt of verloren gegaan, hetzij door onzorgvuldige bewaring of anderszins, wat onmiddellijk te constateeren valt uit de incompleete verzameling bundels der opeenvolgende jaren. Bovendien is het — meest uit een taalkundig oogpunt — te betreuren, dat de oudste geschriften door vocht en door gebruik van papier-aantastende inkt, welke men eertijds zelf bereidde uit boom- en plantensappen vermengd met ijzerroest (vooral van oude vuurwapenen!), niet meer leesbaar zijn en dus voor het taalkundig onderzoek als verloren zijn te beschouwen.

De Ternatesche taal (van dezelfde familie als de Noord-Halemahera-talen), oorspronkelijk geen eigen letterschrift kennende, heeft zich altijd — d.w.z. sedert het hof van Ternate den Islam omhelsde — bediend van het Arabisch letterschrift, [1]) hetwelk alleen bekend was aan rijksgrooten, geestelijken, schrijvers en verdere ingewijden, terwijl de gemeene man (*ngofa gam*, dorpsbewoner, ongeletterde) geen kennis bezat van deze schrijfkunst en tot op heden nog niet bezit. Want het Ternatesch heeft geen volksliteratuur en de gewone kampongbewoners leeren derhalve niet hun taal in letterschrift uitdrukken. De geschreven literatuur is dan ook alleen ontstaan uit de

---

[1]) Een beeld van de Tern. teksten geven de (eenige malen verkleinde) lithografische facsimile's in de „Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate", door F. S. A. de Clercq.

directe belangen van Sultan en rijksgrooten om hetzij onderling briefwisseling te houden over zaken het sultansgebied rakende, hetzij een kroniekmatige beschrijving aan te leggen van alle voor Sultan en rijksgrooten belangrijke aangelegenheden van den dag, hetzij om contracten, overeenkomsten e.d. tusschen de O. I. Compagnie, het N. I. Gouvernement en de „Kompani Inggris" — zooals zij het Engelsch tusschenbestuur noemen — te sluiten, welke laatstgenoemde schrifturen veelal in het Maleisch (met Ar. kar.) geschreven zijn.

Uit deze omstandigheid volgt, dat het Ternatesch, vastgelegd in deze geschriften, zich beweegt binnen een bepaald milieu, hetwelk dan ook aan dàt Ternatesch een bizonder karakter geeft, welk karakter b.v. niet wordt aangetroffen bij de gewone spreektaal. Immers is in deze geschriften in hoofdzaak de Sultan — de man met zijn ontzagwekkend langen titel — degene van wien de bevelen, in deze geschriften vastgelegd, uitgaan en tot wien de belangstelling en vriendschap van de oude, ronde, gulle „Kompani Wolanda" zich keert; is in deze dagbladen al het doen en laten van dezen heerscher in het geestelijk en wereldlijk rijk vaak van dag tot dag beschreven, maar aangezien het leven van zulk een vorstje zich schier uitsluitend bepaalde bij het toucheeren van zijn *pipi ngara* (maandelijksche gouvernementstoelage van een paar grove duizend gulden, waarop prinsen en dano's aasden als roofvogels en die dan ook in een ommezien verdwenen was; van zijn *pipi moesoeng* (recognitiepenningen); van eenige zakken rijksdaalders voor de levering van z.g. „Ternaatsche Alfoeren" (hulptroepen voor afstraffing van recalcitrante rijkjes elders in de Molukken), enz.; de ontvangst en verzending van een brief van en naar Batavia; de bezoeken en contrabezoeken van en aan den Resident en „mamferooe" (residentsgade), welke gebeurtenissen telkens met hetzelfde ceremonieel gepaard gingen, ligt het voor de hand, dat men uit deze geschriften wèl een „beeld" krijgt van de Tern. taal, maar dan ook slechts een zeer oppervlakkig beeld. Want dezelfde woorden en uitdrukkingen van de eene bladzijde vindt men op een volgende bladzij terug. Elke nieuwe mededeeling begint met denzelfden aanhef; of men nu de beschrijving leest van een bezoek „ten hove" van een resident of gouverneur in het jaar 1800 of 1900, deze zijn precies hetzelfde gestileerd en hetzelfde vocabulaire van Ternatesch is daarbij verwerkt.

Bovendien staan die schrifturen sterk onder den invloed van het Maleisch, wat geen wonder is, aangezien de briefwisseling der Sultans met de residenten en Batavia steeds in die taal geschiedde, waardoor

als vanzelf de in het Ternatesch moeilijk te vertalen Maleische uitdrukkingen gemakshalve onveranderd in de Ternatesche schrifturen werden opgenomen, terwijl de neiging om deze stukken een meer deftig cachet te geven, het aantal Maleische woorden nog vermeerderde. Ter illustratie enkel deze zin: *la toean residen se Djoooe Kolano kalari* (Ned. klaar) *oti ge, nistjaja* (*M*) *sagala* (*M*) *manoetjia* (*M*) *ganapoe* (*M*) *kolofino se bingoe* (*M*).

Dan bediende de Ternatesche hoftaal zich gaarne van de onder de moluksche mohammedaansche geestelijkheid gangbare Arabische woorden, welke eveneens onvertaald — dikwijls vervormd naar de Ternatesche uitspraak — in de geschriften werden neergelegd. Voorts dient nog vermeld, dat ook de Nederlandsche taal een aantal woorden en uitdrukkingen aan die schrifturen geleverd heeft, welke voor den vertaler menig struikelblok kunnen zijn, t.w. om uit die verbasterde, met Arabisch karakter geschreven woorden de juiste uitdrukking in het Nederlandsch uit te vinden. Wie zal b.v. zoo spoedig uit het met Ar. letterschrift geschreven *lewak*, „lijfwacht" opdiepen; in *perestil*, „voorstellen" terugvinden; begrijpen, dat *marsel* „marcheeren" moet zijn; *mares*, „marsch"; *garanati*, „kornet" (hoofddeksel); *artape*, „aardappelen"; *foris*, „voorhuis"; *koldir*, „commandeeren"; *orolopoe*, „voorlooper"; *montere*, „monteering"; *freïman*, „civiel" tegenover militair; *asite*, „eerste" (luitenant); *obos*, „overste", enz.

Uit het boven uiteengezette volgt, dat de Ternataan zijn volksverhalen, fabelen en raadsels e.d., welke men overal elders onder de bewoners van Halemahera in rijke mate vinden kan, niet in schrift heeft vastgelegd en daartoe zeker nooit zal komen, aangezien — zooals reeds gezegd — ten 1e, het schrijven met Arabisch karakter een privilege is in engeren zin van den *djooe ma ngofa* (lett. sultanskinderen tegenover *djooembala* = *djooe ma bala* = gemeene volk = niet-Ternataan = bevolking van Halemahera en andere eilanden tot het sultanaat behoorende); ten 2e, het Arabisch alphabet een gebrekkig hulpmiddel is om een vocalische taal, zooals het Ternatesch in haar huidig stadium nog is, uit te beelden.

De zendingsscholen op Halemahera leeren den Ternataanschen leerlingen hun eigen taal schrijven met latijnsch karakter, voor de verdere ontwikkeling waarvan twee leesboekjes in het Ternatesch werden saamgesteld met een daarop correspondeerende woordenlijst; [1]) deze laatste ten dienste van de onderwijzers en verdere in het Ternatesch

[1]) Verkrijgbaar bij 's Lands Depot van Leermiddelen te Weltevreden, getiteld: „Kitab arti logat Ternate" en „Sabi Moi".

belangstellenden. Indien deze boekjes (voorloopers voor het spoediger en gemakkelijker aanleeren der Maleische taal) op de vele op Ternate geopende volksscholen en elders, waar het Tern. gesproken wordt, zullen ingevoerd worden, zal het jongere geslacht zijn eigen taal leeren schrijven en teboek stellen, wat evenzeer in het belang van de taalwetenschap kan zijn.

Teneinde nu het Ternatesch in bovengenoemde schrifturen toegankelijk te maken voor nader onderzoek, wordt hierbij allereerst aangeboden een transcriptie van de teksten, opgenomen in genoemde „Bijdragen" enz. van de Clercq, ingevoegd tusschen de blz. 244—245.

Ter vergemakkelijking van het onderzoek is de vertaling zoo woordelijk mogelijk weergegeven.

Ternate, Maart 1920.

TRANSCRIPTIE.

I.

1. *Ngongadje enane isinjata:*

Madero se Djoooe Kolano Assoeltoean Tadjoelmoelki Amir oeddin Iskandar Kolin (Koelin?) Sjah Poetera Mohammad Zain, se i baba padoeka toean jang terhormat moelia, Derek Feredek Hermanoes Helbak, residen Tarinate nga pareta madaha, toma koetika enage simara Djoooe Allah ta'ala sigoetji balaa sodidi lamo toma kie Tarinate; ma tjarita rimoi isingongadje toma lefo enane maadoe.

2. Jaane, madero toma hidjratal-nabi, njonjohi pariama tjalamoise-ratoeromdidi-se-njagiromtohase-romtoha, tahoen Dal-achir ma njiha toma ara Doelhadji, ifane foetoe njagimoi, malam Djoemaati, oras tjako njagimoi, moelain sodidi wigoe togoerioewa. Berenti tjai-

Dit verhaal geeft te kennen:

Ten tijde van Heer Koning den Sultan, eigenaar der Kroon, Hoofd van den godsdienst, Alexander, Vorst, Prins Mohammad Zain en diens vader, de hoogwelgeboren heer Dirk Frederik Hermanus Helbach, resident van Ternate, in hun bestuur, op dat tijdstip zoo de Heer Allerhoogste God deed nederdalen groote aardbevingramp op den berg Ternate. Een verhaal daarvan wordt verhaald in dit geschrift beneden.

Namelijk, ten tijde van H. A. (vlucht van Mohammad naar Medina), getal-jaar één duizend en tweehonderd en vijftig en vijf (1255), laatste jaar Dal z'n rest (einde), in de maand Zoe'lhidjdjah, den tienden nacht der stijgende (wassende) (maan), Vrijdag-

tjai bato rai wigoe kodiho, tatapi foetoeroeöewa. Jaadi toma sifoetoe enage besa silom lobi se kore talaloe foetoeroe, mai kane toma limaoe madaha ge besa foforai bato, mara toma kampong Nasarani se Tjina se toma kie madoedoe ge, besa talaloe lamo silom goehi toma ngoeai Toegoerara mai goehi, ge sodidi enage berentioewa, so manoetjia toma limaoe madaha mai hotoerioewa.

avond tien uur begon de aardbeving te schommelen zonder ophouden. Hield slechts plotseling op om dan weer te gaan schommelen, doch niet sterk. Alsnog was er dien nacht regen gepaard met wolken en wind geweldig sterk, hoewel hier in de stad slechts stofregen, doch in de Christen- en Chineesche kampongs en achter den berg was er zeer groote regen gepaard met overstrooming, in den geul (barangka) Toegoerara overstroomde 't ook, en de aardbeving hield niet op, dus de menschen binnen de stad toch sliepen niet meer.

3. Sigado toma oras tjako rimoi simara Djoooe Kolano tjatoe idin se djooe kali bangsa Ilham, soedo ana imam se hatibi se modin moimoi malom toma sigi sidego lolahi. Toma koetika enage toean komadan, mener Lebrom soedo taboe oespera walomoi toma kota Oranja. Simara Djoooe Kolano soedo oepas tara ginado se ana solodadoe djaga toma kota ma ngara. Simara iwadje, toean komadan soedo taboe se hakawaro manoetjia soedo hotoe afa, karana dadi pasamaroewa toma kaha Jaba sodidi wigoe foetoeroe waloromdidi bato, fala mari matai roeba doda manoetjia sone talaloe dofoe.

Totdat om één uur alzoo Heer Koning bevel gaf aan den kali bangsa Ilham te gelasten hun, de imam's en chatib's en modin's alle zich te verzamelen in de moskee zich neer te zetten tot verzoek (gebed). Op dat oogenblik heer Commandant, mijnheer Le Bron (de Vexela), beval afteschieten het kanon één keer in het fort Oranje. Vervolgens Heer Koning zond oppasser naar beneden om te vragen aan hen, de soldaten, die aan de deur van het fort de wacht hielden (nl. te informeeren naar de beteekenis van het schot). En zij zeiden: heer Commandant beval te schieten om den menschen te kennen te geven niet te slapen, want het was reeds gebeurd in het land Ambon, dat de aardbeving slechts twee keeren geweldig schudde, de steenen huizen alle instortten, be-

4. Sigado toma oras tjako raange sodidi enage moelain foetoeroe, ena ma boeaoe dokasaa rato ge waloraange, tatapi foetoeroe talaloe hangoe. Enage pasa sodidi lotje mehe-mehe se ma boeaoe dokasaa rato ge kamatogoerioewa. Sigado lofo-lofo oras tjako romtoha, lofo nita waktoe soeboe, ana djooe lebe isabea toma sigi, toean sjech Makkah, ngofa Makkah madihoetoe amoi, i ronga Mohammad Saïd, ibn Ahmadoe'ldjami Almakie Alsalah osigasa sabea, batja ajat Alam Tanzil, roekoeoe hangmodjoe, toma kokoko madaha modjoe, sodidi rofoe talaloe foetoeroe serta kaha dokasaa manoetjia tede ena ie-tara.

5. Silom ma boeaoe toma kie ma toeboe dokasaa loeloe, manoetjia toma kie enane ingitoe doeko oehi, tatapi boekan doeko hanja doefa toma kie ipala, silom mari loele. Ana djooe lebe sabea, haka salam pasa, sodidi adi walomoi ma foetoeroe dokage bato. Ge imam se hatibi se modin toma sigi madaha igaraki mohega, soepoe toma doedoe moi-moi; rai monjika bato iwosa kodiho sirato nga poedjipoedji, monjika iwosarioewa, doega-doega toean sjech Makkah se

delvende menschen, die stierven ontzettend veel.

Totdat om drie uur de aardbeving begon geweldig (te worden), dat-wil-zeggen z'n gesuis als van een storm, driemaal, doch altesterk nog niet. Toen dat voorbij was, de aardbeving schokte langzaam en z'n gedruisch gelijk den storm, die maar niet wilde eindigen. Totdat 't bijna vijf uur was, bijna licht ten tijde van het morgengebed, zij, heeren geestelijken, zij baden in de moskee, en heer sjech Mekka, een echt(e) Mekka-kind (zoon), z'n naam (wiens naam was) Mohammad Saïd, zoon van Ahmadoe' ldjami Almakie Alsalah, hij droeg 't gebed voor, las vers „Alam Tanzil", was nog niet toe (aan het oogenblik van) zich nederbuigen, was nog in (het moment van) staan, de aardbeving rukte zeer sterk, terwijl de grond alstware door menschen werd opgetild op en neer.

Nog z'n gedruisch op den berg z'n top zooals 'n donderslag, menschen op dezen berg dachten, dat de krater stroomde (spoog), doch 't was niet de krater, enkel aardstorting, die van den berg losraakte, gepaard met rollende steenen. Zij heeren geestelijken, die baden, hadden reeds den zegen gegeven, (toen) alweer aardbeving één keer, z'n kracht slechts dezelfde. De imam's en de chatib's en de modin's binnen de moskee bewogen zich springende, gingen

djooe imam djoeroetoelis-lamo, hadji Abdoe'lhabib bato simara isoepoeoewa, madoeoeroe maroewa sikara isoepoe; mara djooe kali bangsa waktoe enage i badan sakioewa so osabea toma sigi-oewa.

naar buiten aan den achterkant alle; (toen dat) afgeloopen (was) slechts enkelen gingen weer binnen om aftemaken (te beëindigen) hun lofzeggingen, eenigen gingen niet meer binnen, uitgezonderd heer sjech van Mekka en heer priester hoofd-schrijver hadji Abdoe'lhabib toch gingen niet naar buiten, eerst later pas kwamen zij naar buiten; doch heer kali bangsa op dat tijdstip z'n lichaam was niet lekker (voelde zich niet wel) dus hij bad in de moskee niet.

6. Toma oras tjako romtoha pasa enage Djoooe Kolano tjatoe idin se djoeroetoelis Hai tagi se toean residen, lahi oro fofoheka toma kampong Mangkasar amoi, mi ronga Boenioe, sebaboe mogolaha haram ma'boed, mododemo ma hodo madihoetoe, Kolano Palembang ma ngofa nonaoe amoi, i ronga Paraboe Zain. Toma wange rimoi enage sigado sifoetoe ge, toean residen se Djoooe Kolano nga sosoedo ie se tara makoesihabar hal rimoi-rimoi kamatogoerioewa. Toma koetika djoeroetoelis Abdoel Hai otagi sihabar mina Boenioe dokasaa terseboet, oras tjako rara pasa, Kolano Palembang soedo ma ngofa ngamoedii ie, iseba se Djoooe Kolano mai ilahi permisi se toean residen hangoe, so Djoooe Kolano tarima ana hangoe; tjatoe idin soedo masigodiho tara, lahi permisi, itara enage ie-rioewa.

Reeds had 't vijf uur geslagen, toen Heer Koning bevel gaf aan den schrijver Hai te gaan naar den resident, te vragen te halen een vrouw uit de kampong Makasser, d'r naam Boenioe, omdat zij verricht had „haram ma'boed", zij overspel gepleegd met d'r eigen schoonvader, de vorst van Palembang z'n zoon, z'n naam Paraboe Zain. Op dien eenen dag totaan den avond heer resident en Heer Koning hun gezanten gingen naar boven en beneden elkaar berichtende aangaande een en ander slechts zonder ophouden.

Ten tijde dat de schrijver Abdoel Hai, hij ging berichtgeven (over) haar, Boenioe, zooals vermeld, toen het over zessen was, zond koning Palembang z'n kinderen, twee hunner (van hen twee) naar boven, zij opwachtingmaken (dichtbijkomen) bij Heer Koning, doch zij verzochten vergunning aan den resident nog niet

(hadden nog niet verzocht), dus Heer Koning ontving hen nog niet; gaf bevel te gelasten zich-tedoen-terugkeeren naar beneden te verzoeken vergunning, zij daar beneden zijnde, gingen naar boven niet meer.

7. Se adi toma oras enage bato toean komandan-kota pane djara ie kage toma ngara-lamo, ginado Djoooe Kolano kasaa. Ana ofsir-djaga iwadje: dakoe toma kadato. Gila-gila oie toma ngara-oepas, ohaka tita koga-koga se ana lewak, rai simara okodiho sitara.

Toma oras tjako rara enage Djoooe Kolano tjatoe idin, soedo kokaro toean sech Makkah se djoooe imam djoeroetoelis-lamo ifere toma kadato, tatapi Djoooe Kolano tego toma kadato madaha-rioewa. Koga se maronga njawa toma kadato madaha, soepoe moi-moi tego toma kadato ma soanjie, dia-tia toma fala ngasoe-ngasoe madaha.

En nog (vervolgens) op dat uur toch heer Fort-commandant besteeg paard ging naar boven daar tot bij de groote poort, vroeg waar Heer Koning was. Zij de officieren-van-de-wacht zij zeiden: boven in het paleis. Terstond ging hij opwaarts naar de oppasserspoort, hij gaf eenige bevelen aan hen, de lijfwacht, en daarna hij terugkeerde benedenwaarts.

Op dien tijd om zes uur Heer Koning gaf bevel, te gelasten te roepen heer sjech Mekka en heer priester hoofd-schrijver zij opklimmen naar het paleis, doch Heer Koning verbleef in het paleis binnen niet meer. Al wat genaamd was zielen in het paleis binnen, allen waren naar buiten gegaan en zaten op het erf (plein) van het paleis, daar aan de landzijde in de paalwoningen binnen.

8. Rai tjatoe sadakaa se hatibi bangsa Tosi; hatibi bangsa Ali; imam Takome, Abdoel Aman; hatibi djoeroetoelis hadji Abdoel Fatah; hatibi Mojaoe Sidik; soedo ana ngaromotoha tagi dijarat (ziarah) koeboer-koeboer karamat se djere-djere kolano.

Jaadi toma wange enage oras tjako tomdii, Djoooe Kolano ise

Daarna (hij) schonk aalmoezen aan den chatib-bangsa; den chatib-bangsa Ali; den imam van Takome, Abdoel Aman; den chatib-schrijver hadji Abdoel Fatah; den chatib van Mojaoe (genaamd) Sidik en zond hen vijven (van hen vijf) te gaan bedevaarten naar de heilige graven en 's Konings offerplaatsen.

habari, Todore Mariekoe amoi ododemo ma ngofa madihoetoe, itego kage toma Tobona. Gila-gila Djoooe Kolano tjatoe idin se djoeroetoelis Abdoel Hai, tagi sihakawaro se toean residen. Toma enage toean residen haka tita se Djoooe Kolano, soedo tagi oro ana bato, oro se koeat, gasa toean residen i ronga. Simara Djoooe Kolano tjatoe idin se djoeroetoelis Abdoel Mothalib se sardjeti (in het handschrift staat „serdjent") Hajoen se kabo ngamoedii, tagi oro ana, tatapi dero ana rioewa, ifiri pasamaroewa.

Dan nog op dien dag om zeven uur, Heer Koning hoorde bericht, een Tidorees van Mariekoe hij besliep zijn eigen kind, hij woonde daar bij Tobona. Dadelijk Heer Koning gaf bevel aan den schrijver Abdoel Hai, te gaan te doen weten aan den resident. Op dat moment heer resident gaf bevel aan Heer Koning te gelasten te gaan halen hen maar, te halen met geweld, te brengen (gebruikmaken van) den resident z'n naam. Verder Heer Koning gaf bevel aan den schrijver Abdoel Mothalib en den sergeant Hajoen en boodschappers twee hunner te gaan halen hen, doch vonden hen niet meer, zij gevlucht reeds lang.

9. Toma oras tjako tomdii enage koga se maronga oti, itji se lamo, rorehe se pakataa, wito moi-moi hoko toma ngolo; dahoe toma Toboko se Kotabaroe se ie haro toma Toloko, monjika imabelo modjoe, monjika horoe pasamaroewa. Ge fomina hoko dokasaa bati taga. Koga se maronga manoetjia tego toma kie enane talaloe kolofino se bingoe, moi-moi dodoho nga kira-kira-oewa, sababoe mina-mina dokage walomoi hang-modjoe: so monjika se nga diti-diti, monjika se nga badjoe, monjika ka nga badjoe-oewa, laba tobo-tobo ikaino; toma limaoe madaha doega-doega ngasisioko, giki bariman bato, simara ibingoenoewa; mara giki ngasisioko nga bingoe ge fokolofino silom fohohe, sababoe ma-

Om zeven uur wat genaamd was prauw, groote en kleine, rorehe's en pakataa's, werden geduwd alle zeewaarts naar zee; beneden bij Toboko en Kotabaroe en boven komende totaan Toloko, eenige (prauwen) lagen-nog-aan-den-staak, eenige weggevaren alreeds. 't Zag er uit aan zee-zijde alsof drijfhout tegenelkaar botste (door de menigte prauwen). Al wat genaamd was mensch wonende op den berg hier waren erg bang en verbijsterd, iedereen kende z'n gedachten niet (ieder's hoofd was op hol), want gezien was zulks nog niet één keer: sommigen met hun pakjes-onder-den-arm, eenigen met hun baadjes (d.i. gekleed), anderen zelfs zonder hun baadje, holden al-door-

noetjia dofoe nga oti malo so roepa-roepa ena ma kalakoean, mai ngofangare tosipodo habari bato.

10. Jaane Tjina faitji se fofoheka silom ngofa koeroen-koeroen, sakira-kira ngaratoemoi foloi, labaie gila-gila ipane se djooe kapiten-laoet poetera Mohammad Daoet i oti djoengkoe rimoi, tego toma lolanga, monjika tego toma adoe, simara isigaro soedo wito.

Jaadi ana Tjina-Tjina monjika ipane oti rorehe rimoi, manoetjia sakira-kira nganjagirara foloi (ngolo ma ngido hasta rimoi foloi) simara goegoe sari so ihoroe; monjika dia toma njiha imina oti enage djahaoewa, so labahoko marorebe pane, mara ana toma oti madaha-maroewa ge, ihoroe gila-gila bato, tatapi oti torihi modjoe, so itagioewa. Mara ana toma soa Mangkasar amoi, i ronga Badi, osibane oena i ahali se manoetjia roregoe nga oti rorehe rimoi, simara ogoegoe sabel rimoi, simahaoewa enage madihoetoe iseba akoeoewa.

't-water-wadende her- en derwaarts; binnen in de stad alleen enkelen, geloovige lieden slechts, en zij waren-niet-van-streek; doch enkele lieden hun verbijstering was om bang te worden, voeg daarbij om te lachen, want veel menschen hun prauwen ontbraken, zoodat verschillend was hun wijze van aanstellen, doch ik, ik verkort 't bericht slechts.

Teweten, Chineesche kleine kinderen en vrouwen, ook maagden, omtrent honderd hunner daarboven, holden naar boven onmiddellijk instijgende Heer vlootvoogd prins Mohammad Daoet z'n jonkprauw, welke lag (zat) op de optrekplaats; eenigen zaten eronder (d.w.z. zooals men gewoon is onder en naast een prauw te zitten, die op het drooge ligt), terwijl zij overlegden te gelasten (de prauw) afteduwen.

En nog zij, Chineezen sommige, bestegen 'n rorehe-prauw, menschen omtrent meer dan zestig hunner (de zee d'r diepte 'n elleboogslengte daarboven), en zij hielden vast pagaaien en pagaaiden; anderen landwaarts aan-land zij zagen die prauw niet zinken, dus holden zij zeewaarts als-om-strijd zij inklommen, doch zij in de prauw binnen reeds zijnde, zij pagaaiden onmiddellijk maar, doch de prauw raakte nog aan den grond vast, dus zij gingen niet (vooruit). Doch een van hen in de kampong Makasser, z'n naam was Badi, hij deed

bestijgen van hem z'n bloedverwanten in andere menschen hun rorehe-prauw, terwijl hij vasthield een sabel, niet toestaande de eigenaars ervan, zij naderbij-komen niet-in-staat (hij gedoogde niet, dat de prauw-eigenaars dichtbij hun prauw kwamen.

11. Dokage ana bangsa ma dopolo, ḑano Djoooe, otoeloeng oti enage ma dihoetoe, so ogoegoe ma sama ma sonanga, tedeie so idjaha, ngolo ma ngido kokoko haro toma gonora. Koga se maronga manoetjia toma limaoe enane madaha ipane toma oti; monjika tego toma njiha modjoe ge, dofoe pane toma oti maroewa. Simara Djoooe Kolano tjatoe idin se djooe bobato soedo hoko tahan manoetjia ge iise idin enage rioewa. Monjika isanga ana djooe bobato: ma gonaga enane maroewa so niseba ngofangare-ngomi riafa! — Mara ana dakoe toma Hekoe ge, toma oras tjako romtoha hang-modjoe, nonaoe se fofoheka, faitji se gikilamo iwito oti so ifiri sosira pasamaroewa.

Aldus zij adellijken hun hoofd, dano Djoooe, hij hielp die prauw d'r eigenaar, dus hij hield-vast de eene kant der uitleggers, tilde-op, dus zij (de opvarenden) zonken, zee d'r diepte (was) staande komende totaan het middel. Dus wat genaamd was mensch in deze stad binnenin zij beklommen de prauwen; sommigen, die zaten aan-land nog, velen bestegen de prauwen niet meer. Vervolgens Heer Koning gaf bevel aan heeren hoofden te gaan zeewaarts tegentehouden die menschen, zij (die) luisterden naar dit bevel niet meer. Sommigen zij antwoordden (aan) hen heeren hoofden: 'n gedrag als dit niet noodig (d.w.z. stel jelie je niet zoo aan), derhalve laataf van dichtbijkomen bij ons (dienaren)! — Evenwel zij daarboven te Hekoe, toen geslagen vijf uur nog niet, mannen en vrouwen, kinderkens en volwassenen zij duwden-af prauwen, dus waren alreeds eerder gevlucht.

12. So toma oras tjako romtoha idin se djooe bobato ie ge, dero ana rioewa; doega-doega ana ronga-ronga monjika se ana ngofataro, kasaa ana dadi baroe-baroe,

Dus om vijf uur opdracht aan heeren hoofden te gaan opwaarts, vonden zij hen niet meer; enkel zij, sommige gegoeden, en zij geringen, van wie oppassers worden,

simara ifiri hang-modjoe, mara letnan Djoemaati toma soa Ngofaoedoe, nitaika ge oseba, so Djoooe Kolano tjatoe idin, soedo oena ie djai-djai, tahan manoetjia ma njiha-njiha, simaha ifiri riafa ge; oena oie bato, gila-gila ofiri adi.

Mara toma oras tjako tomdii, dokasaa terseboet pasa ge, manoetjia gasa habari dahoe-ie, wadje, kampong Fala-djawa idjaha pasamaroewa. Toma enage manoetjia ganapoe kolofino, mai habar enage hasi bato. Mara toma oras tjako tofkange kolano Palembang se ma ngofa se momote sakira-kira manoetjia nganjagiromdidi foloi, dokage tagi tawaf mote tapak daitai-ie tjiko-isa toma ngaralamo, tagi sitara kodiho.

13. Rai djooe kali soedo imam Takome fere tede soeba se Djoooe Kolano, tjoba akoe kira-kira moemoerari la mahoi toma gamoe enane, mai Djoooe Kolano hodoe mahoi, simara idin kokaro djooegoegoe se djooe kapiten-laoet se djooe hoekoem se ana djooe bobato moi-moi. Gila-gila Djoooe Kolano tjatoe idin se ana moi-moi: „Waktoe enane ngoni ronga se „bobato nia kira-kira ma gonaga

en zij gevlucht nog niet, doch luitenant Djoemaati van de kampong Ngofaoedoe, bij 't morgengloren hij kwam-bij (maakte z'n opwachting), dus Heer Koning gaf bevel, zond hem opwaarts vlug-vlug, tegentehouden de menschen d'r overblijfselen (overgebleven menschen), toetestaan zij vluchten niet (niet toetestaan dat zij vluchten); hij, hij ging al opwaarts, (doch) onmiddellijk hij vluchtte eveneens.

Doch om zeven uur, toen voorbij was zooals vermeld, menschen brachten bericht van beneden naar boven, zeggende, de kampong Faladjawa zij is verzonken alreeds. Daardoor menschen alle vreesden, doch dit bericht was leugen slechts. Evenwel om acht uur vorst Palembang met z'n kinderen en volgelingen (gevolg) van ongeveer meer dan twintig menschen, aldus gingen in processie (ommegang), volgden de straat aan zeezijde opwaarts, zwenkten landwaarts naar de groote poort, gingen naar beneden terug.

Daarna heer kali droegop den imam van Takome opteklimmen te verzoeken aan Heer Koning, indien mooglijk te overwegen heel spoedig, opdat men optrekke uit deze stad (d.w.z. een veiliger plaats van vestiging zoeken), doch Heer Koning weigerde uittetrekken, en beval te roepen heer rijksbestierder en heer vlootvoogd en heer hoekoem en henlieden heeren hoofden alle. Dadelijk Heer Koning gaf be-

„dokasaa: nitagi atau nitego, ka-„rana gamoe ma gonaga enane „maroewa; mara ngori Kolano se „ri boki se ri ngofa ge sigado ma-„hira mamote se kadato enane, „ngori Kolano tomahoi rioewa." — Toma enage ana ronga se bobato imamoi-moi itede nga soeba, Kolano se ronga se bobato ge fomakoetika akoeoewa: „Siino do-„kasaa bolo dokasaa, laha mamoi-„moi, ira mamoi-moi, kasaa akoe „fangare mimakoetika Djoooe Ko-„lano?" —

vel aan hen allen: „Op dit oogen-„blik gijlieden voornamen en hoof-„den ulieder vorm van overwe-„ging is hoedanig: gaan jelie of „blijven jelie, want deze plaats d'r „uiterlijk is niet meer (als voor-„heen); doch ik Koning en mijn „gemalin en mijn kinderen, al-„was-'t-dat verloren ging alles, dit „paleis ik Koning eruit-trekken „niet meer". — Daarop zij voornamen en hoofden gezamenlijk zij hieven-op hun eerbetoon, de Koning en de voornamen en hoofden van-elkaar-te-scheiden was onmooglijk: „Van-nu-afaan, hoeda-„nig of hoedanig, 't zij goed „samen, slecht samen, waar ook „mooglijk wij (dienaren) wij-van-„elkaar-scheiden Heer Koning?"

14. Rai bato idin se ana moimoi masilage oetji-tara toma ngaralamo. Jaadi ana manoetjia sala-sala toma ngaralamo ge idin sifereï ana toma pengadjaran moimoi. Jaadi toma koetika enage toean residen haka tita ie se Djoooe Kolano, soedo ma kira-kira golaha kalari oti bato, mai Djoooe Kalono masilahi, tjoba akoe sabar bato, tjoba oewa, la toean residen se Djoooe Kolano kalari oti ge, nistjaja sagala manoetjia ganapoe kolofino se bingoe, so isidodika limaoe enane, marai Todore ihiri ngone dai toma ngolo se to njiha. Toma enage toean residen i lolahi enage, so ana toean-toean Walanda ge djaga soedoie, hida Djoooe Kolano i oti bato, toean residen

Daarna bevel aan hen allen zich oprichten (uit hun hurkende houding) aftedalen naar beneden naar de groote poort. Dan nog zij, de gestraften ter groote poort, last-werd-gegeven vrijtemaken hen in de gevangenis allen. Dan nog op dat oogenblik de resident gaf bevel opwaarts naar Heer Koning, droegop te overwegen te makengereed 'n prauw slechts, doch Heer Koning vroeg-voor-zich, indien mooglijk geduld te oefenen slechts, indien niet, en zouden heer resident en Heer Koning gereedmaken die prauw, ongetwijfeld alle menschen (zouden) gansch bevreesd en de-klutskwijt zijn, dus zij erbij-verlaten deze plaats (stad), gewis (zou)

simara otega se oena i roembai ma siboea, mara mamfrooe se ana ngofa simara ipane toma roembai maroewa, so imaroeroe-hoko imabelo tego toma laboean.

Tidore zoeken ons daar-aan-zee op zee en aan land. Aangaande heer resident z'n verzoek, dus zij de hollandsche heeren waakten te zenden-opwaarts, te zien Heer Koning z'n prauw slechts, heer resident toch hij zat bij zijn z'n roembai-prauw-loods, doch mevrouw en zij kinderen zij aanboord gegaan reeds van de roembai-prauw, dus deze op-zee drijvende, aan-staak-gebonden liggende op de ree.

15. Mara toean komandan simara osoedo djoedjoe oespera toma kota Oranja so haka tita, tjoba kapal se berek se oto-oti toma kampong Nasarani, Tjina se Mangkasar ihoroe ge, taboe ana moi-moi, sarta ohaka tita se ana ofsir-ofsir se solodadoe moi-moi, domaha mina Djoooe Kolano tagi, sikara ngone akoe fotagi. Parenta ma koeat se ma foetoeroe enage, mai toean fiskal mener Henderik Oto, sarta ma ngofa se ma foheka idero firi siika toma Todore, itego toma Roemoe, mara kapiten borgor, mener Doefembode se mener Wilemanis simara ifiri se nga oti, haro dia toma Pasilamo.

Evenwel heer Commandant toch hij gelastte te laden 't kanon in het fort Oranje, dus gaf bevel, indien 'n schip en brik en prauwen uit de kampongs der Christenen, Chineezen en Makassaren zij wegvoeren, te schieten hen allen en hij gaf bevel aan hen officieren en soldaten alle, te wachten te zien (of) Heer Koning ging, (zoo ja) dan pas wij instaat te gaan. Tegen dit bevel z'n sterkte en z'n kracht in, evenwel heer gewestelijk-secretaris, mijnheer Hendrik Otto met z'n kinderen en z'n echtgenoote, zij slaagden te vluchten derwaarts naar Tidore, zij verbleven te Roem, terwijl de kapitein der schutterij, mijnheer (van Renesse van) Duivenbode en mijnheer Willems toch zij vluchtten in hun prauw, komende daar aan-land te Pasilamo (Groot-Rif).

16. Mara toma oras tjako tofkange enage pasa, koga se maronga fala-mari ge ibodito moi-moi, tatapi toma bendar Tarinate bodito

Terwijl het reeds acht uur geslagen had, was alles wat maar steenen huis heette verongelukt alle, maar in de stad Ternate 't

dadi kafoloioewa: monjika atji, monjika anga bato. Jaadi kota Oranja se masdjid Tarinate se kadato ma balakoen, kota Toloko se kota Kajoemerah, ngaralamo se Boeloeloe ma dehe, mai dokage adi bodito dadi kafoloioewa. Boloasoe kota Oranja ma ngara ma sonangaie simara itoefa-tara tjikaboe, sakira-kira ma gila moho raha foloi; jaadi toma kadato ma liboekoe papo-tara dai-tai simara iatji makoetalanga lamoöewa, ma gila ie-tara moho moi foloi; mara toma bendar Nasarani, Tjina se Mangkasar nga fala-mari roeba sioko-oko ge dofoe roeba, monjika sigado mote kaha.

ongeluk werd slechts niet veel: sommige gescheurd, sommige gebarsten slechts. Dan nog het fort Oranje en de moskee te Ternate en 't paleis z'n balkon, 't fort Toloko en 't fort Kajoemerah, de groote poort en (bij) kaap Boeloeloe toch was 't ook aldus, 't ongeluk was niet heel erg. Uitgezonderd 't fort Oranje z'n poort d'r helft-boven toch was gestort naar beneden 'n weinig, ongeveer z'n lengte vadem vier meer (meer dan 4); dan nog in het paleis z'n hoek dich beneden aan-zee-zijde (was) toch gescheurd uitelkaar-geweken niet groot, z'n lengte van boven naar beneden een vadem meer (meer dan een vadem); doch in stad der Christenen, Chineezen en Makasaren hun steenen huizen waren omgevallen, van die-nog-staan-waren-gebleven vele vielenom, sommige totaan te volgen den grond (met den grond gelijkgemaakt).

17. Toma wange enage la tjoba Djoooe Allah Ta'ala sigoetji balaa enage oewa, genae kie Tarinate ma ramean talaloe foloi, karana hari raja Hadji dahe wange djoemaati, sarta Djoooe Kolano ma kabesaran oepas salaka se moetjikan nga pakean mai dogo ena ma hoenjahoenja silom koeas salaka. Jaadi toean komandan sari sisoepoe i patalioen iie ibaris-taboe toma soanjie lamo. Jaadi Djoooe Kolano osabea hari raja Hadji sabea djoemaati wange enage se ma atoeran

Op dien dag indien toch de Allerhoogste had doen neerkomen deze plage niet, dan zou geweest zijn de berg (de stad) Ternate z'n feest geweldig veel (groot), want de feestdag Hadji trof (viel op een) Vrijdag, en Heer Koning z'n statie de „zilveren" oppassers en muzikanten hun kleeding toch was daarbij-gevoegd de versieringen daarvan, gepaard-met kwasten van zilver. Dan nog heer Commandant was voornemens naar buiten-doengaan z'n battaillon zij-boven zij-

se ma kabesaran rimoi-rimoi. Jaadi tjoba sabea oetji, ana moetjikan tagi tambaroe, tonjiroe se ana ronga-ronga, djoooe-ngofa se nongoroe nga fala; pasa, ma wangetjako toniroe dodengo silom toniroe legoe-legoe se dadangsa silom dahe tambaroe Tjina. Tatapi koeasa Allah Ta'ala sigoetji balaa so ramean enagee dadirioewa moimoi. Doega-doega soeisa, wangelobi oras tjako tofkange se lofonita tjako romtoha, enage bato.

exerceeren-schieten op 't groote voorerf. Dan nog Heer Koning hij bad (zou gebeden hebben) op den Hadji-feestdag 't vrijdaggebed, dien dag met (bepaalde) regeling en met statie alle. Nog, wanneer gebed afgeloopen, zij muzikanten zouden gaan-nieuwjaren, (n.l.) spelen bij hen voornamen, sultanskinderen (nakomelingen) en jongere broers (v. .d sultan) hun huizen; daarna, op den vooravond zou-gespeeld-worden 't schermspel en dansen, gepaard met spelen van den danspas, dat samen-trof met Chineesch nieuwjaar. Doch de macht des Allerhoogsten deed neerdalen de plaag, zoodat dit feest heelemaal niet meer gewerd. Uitgezonderd de trom (werd geslagen) 's avonds om acht uur en bij 't ochtendkrieken om vijf uur, dat enkel.

18. Mara dadi ka ma gamoe ma istiadat dokasaa biasa sabea-ari walomoi se walomoi, ge golaharioewa moi-moi; ma lamo dokasaa ronga se bobato nga moelia koro Djoooe Kolano sabea, mai kororioewa. Doega-doega oro salawati bato, tatapi lebe toma langgar Hekoe imalomoe toma sigi-lamo, simara ioro kawalomoi bato, enage simara ibatja takbir dahoe toma sigi, tagiie kokoko toma ngara oepas. Simara idin sadaha kadato si sardjent oro salawati sisoepoe mote toma ngara-itji dia-tia, gasahoko toma ngara oepas, sikara ana djooe lebe itarima pake pajong ma-

't Was toch de dorpen d'r gewoonte zooals gebruikelijk was de gebeden van den dag elken keer (te houden), deze werden verricht niet meer teneenemale; het grootste (het allervoornaamste) zooals voornamen en hoofden hun eerbewijs af-te-halen Heer Koning te bidden (tot het gebed), evenwel af-te-halen (geschiedde) niet meer. Alleen werden gehaald liefdegaven slechts, doch de geestelijken van de bidkapel te Hekoe verzamelden-zich in de groote moskee en zij haalden 't in één keer maar, dat-wil-zeggen terwijl zij lazen „God is groot" beneden in de moskee,

rioewa, kompania-lamo atau toropo mai mote kata salawati enage rioewa.

gingen (zij) opwaarts (om te) staan bij de oppassers poort. Vervolgens bevel aan den paleisbewaarder en den sergeant te halen de liefdegaven te brengen-naar-buiten te volgen naar de kleine poort aan landzijde, te brengen zeewaarts naar de oppasserspoort, dan-pas zij heeren geestelijken zij-in-ontvangst-nemen, te gebruiken een zonnescherm niet meer (d.i. het eerbewijs die liefdegaven en geestelijken met een zonnescherm te beschaduwen, werd nagelaten), de peloton (sultanstroep) noch troepen toch volgden te brengen die liefdegaven niet meer.

19. Jaadi toma koetika sabea hari raja Hadji se djoemaati, toma wange enage toma sigi madaha rioewa. Djoooe Kolano tjatoe idin, soedo sose djongoetoe toma soanjie, papo-tara toma tandjoeng Matiti, toean sech Makkah osigasa sabea, hatibi-bangsa Ali ofere chotbah; sodidi rofoe ge ana toma kokoko sabea madaha ge rasa-rasa nga badan sari tjiko, mai toeloengan Allah Ta'ala so nga lafal magrib horofoe mai ka ma bedaoewa. Mara chotbah toma sabea djoemaati ge hatibi Moti, Maksoed, ofere. Mara dakoe toma langgar Hekoe, toma sabea Hadji ge imam Ngofaoedoe, Laro, osigasa. Koetika soedidi rofoe-ino ana toma sabea madaha ge maamoeman, imam se hatibi, modin saraa, marinjo ifiri soepoe toma doedoe moi-moi, pasa makoreho, mo-

Dan nog op 't tijdstip 't gebed van den Hadji-feestdag en vrijdag, op dien dag in de moskee (gebeurde) niet. Heer Koning gaf bevel, te bevelen te ontrollen slaapmatten op 't voorerf, dicht-beneden bij kaap Matiti (Oorsprong), heer sjech van Mekka hij-doen-voordragen gebeden, de chatib-van-adel Ali hij besteeg (las voor) de vrijdagpreek; de aardbeving rukte, zij in het staan-bidden gevoelden hun lichaam te willen overhellen, doch door hulp des Allerhoogsten was hun uitspreken des zonsondergang-gebeds in de letters toch geen enkel verschil (merkbaar). Doch de vrijdagpreek chatib van Moti, Maksoed, hij besteeg (las-voor). Evenwel boven in de bidkapel te Hekoe, bij het Hadji-gebed, de imam van Ngofaoedoe, Lare, hij-deed-voordragen.

njika iriki imam toma kokoko, monjika iriki-rioewa.

Toen de aardbeving rukte-herwaarts zij (waren) middenin 't bidden (n.l.) de maämoeman's, imam's en chatib's, de groot-modin's, marinjo's zij-vluchten naar buiten naar achteren allen, daarna zich-omkeerende, sommigen zij-bereikten den imam bij 't staan, sommigen zij-bereikten reeds niet meer.

20. Toma wange enage toeloengan Djoooe Allah Ta'ala sitatap Djoooe Kolano ma iman tego ogo-ogo. Mai tjoba-oewa la Djoooe Kolano mahoi toma kadato atau palisi-hoko toma soanjie-lamo, nistjaja sagala manoetjia Islam se Nasarani se Tjina imahoi, tika limaoe Tarinate; domaha se nageana bariman bato, bangkali itego toma limaoe, sedang ma lamo dokasaa djooe kali bangsa Ilham, mai ofiri haro toma Sidangoli. Jaadi ronga-ronga tjotjooe se Djoooe Kolano toma koersii maadoe, talaloe paratjaja, sajang se gogoroe, dokare djoeroetoelis Kama, toma soa Takome, mai ofiri toma kaha Halimahera.

In die dagen de hulp des allerhoogsten Heer maakte-vast Heer Koning z'n geloof te blijven stil. Doch indien niet, dat (b.v.) Heer Koning was weggetrokken uit 't paleis of voorbijgegaan was zeewaarts aan 't groote voorerf, ongetwijfeld alle Mohammedanen, Christenen en Chineezen zij-weggetrokken, verlatende de stad Ternate; (en) zouden alwie nog gelooven mooglijk zij-blijven in de stad, terwijl 'n groote (voorname) zooals heer kali bangsa Ilham, toch hij-vluchtte, komende aan Sidangoli. Dan nog voornamen (hooge ambtenaren) dienende Heer Koning beneden z'n stoel (troon), werden zeer vertrouwd, ontzien en bemind, zooals de schrijver Kama van het dorp Takome, ook hij-vluchtte naar 't land Halemahera.

21. Waktoe enage baba se ngofa, ngofa se jaja, raka se foheka, monjika imakoetjinta-rioewa; manjonjata djoeroetoelis Kama ofiri sidika ma jaja se ma fira madihoetoe, so hatibi Ngofaoedoe, Djaronga, oro sibane ana toma oti

Dien tijd vaders en kinderen, kinderen en moeders, echtgenooten (ml.) en echtgenooten (vrl.), sommigen van-elkaar-houden-niet meer; wat uitkwam door schrijver Kama hij-vluchtte liet achter z'n moeder en z'n zuster z'n eigen (z'n

roregoe, sigado ma baba madihoetoe, imam Takome, Abdoel Aman, kokaro oena soedo oetji, simara osango ma baba, wadje: ngoni ge nipoeas ma doenia maroewa, mara fangare ge hang-modjoe, masiki madoeöeroe liwangka fangare! — Mara soseba Adjahar firi sidika ma baba, letnan toma soa Sangadji, i ronga Batai. Jaadi toekan goeratji toma soa Takofi amoi, i ronga Bapo, oena ofiri pane oti roregoe, ma foheka mara pane oti roregoe.

eigen moeder en zuster), dus chatib van Ngofaoedoe, Djaronga, haalde-doen-instijgen hen in andere prauw, zoodat z'n eigen vader, de imam van Takome, Abdoel Aman, hem riep beval uittestijgen, doch hij antwoordde z'n vader, zeide: jelie, gij-verzadigd van de wereld alreeds, doch ik nog niet, ofschoon (men naderhand (wil) boeien mij! — Doch de lakei Adjahar vluchtte achterlatende z'n vader, luitenant van het dorp Sangadji, z'n naam Batai.

Dan nog 'n zekere goudsmid van het dorp Takofi, z'n naam Bapo, hij hij-vluchtte bestijgende een andere prauw, z'n echtgenoote evenwel besteeg 'n andere prauw.

22. Se adi sardjeti-itji toma soa Ngofangare ge oena se i dagilom ngasio ilaba-hoko iwito Djoooe Kolano i oti bangkoe, ma hema ngatomdii rimoi, sigado siroeroe toma ngolo ge, sababoe kolofino bato ma monara. Jaadi ana dakoe toma Hekoe, fofoheka se ngofaitji moi-moi, ka ma nonaoe-oewa, maronga njawa-mantjia nganjagiraänge foloi ipane se hatibi Takome, Atimoe, i oti-fonae, ma hema ngasio rimoi, simara ma io ma ngofa fofoheka djodjaroe amoi, mi ronga Rahima, mara singongoedi, ana fofoheka dofoe ihoroe, sigado haro Sidangoli. Mara hatibi Djawa, Amil ge, sodidi so ena irofoe-ino silom wigo, ge omatjoho se djooe imam Moti, Ismael, so otorara, sebaboe

En nog de kleine sergeant van het dorp Ngofangare, die hij met z'n negen makkers (met-hun-negenen) zij-holden zeewaarts zij-duwden-af Heer Koning z'n banken-prauw, z'n voorplecht met-z'n-zevenen tegelijk, zoodat (zij zich) lieten afdrijven naar zee, om reden van vrees slechts voor de gebeurlijkheden. Dan nog zij boven te Hekoe, vrouwen en kinderkens alle, zonder mannen (de mannen er-niet-bij), zoogenaamd (zoogezegd, zoo ongeveer) menschenzielen z'n dertigen daarboven zij-bestegen chatib van Takome, Atimoe, z'n visschersprauw, op de voorplicht met-z'n-negenen tegelijk, terwijl z'n oudste broer z'n dochter, 'n maagd, d'r naam Rahima, toch bestuurde (het roer

sodidi wigo talaloe foetoeroe; manjonjata, Djooegoegoe majoroeperang Saptoe se djoertoelis Sadang itego kage toma ngara-lamo, sodidi wigo, ge ana ngamoedii ibaboe toma kaha.

23. Jaadi kage toma kota Oranja ma ngara, hoko toma ngoko tagi ie-tara ge kaha iatji; toma antara kota se kampong Mangkasar ma bati, ngoko tagi isa-hoko, enage mai kaha atji; toma sigi-lamo ma kintal papoie mai kaha atji; toma kadato ma ngoko tagi isa toma ngara-itji toma kantor-oepas madoedoe mai kaha atji; jaadi toma soa Limatahoe, toma ngoko-lamo tagi ie-tara mai kaha atji. Mara kaha atji ge doega-doega toma limaoe madaha bato-oewa, toma goera-goera se kie madoedoe kololi-ino moi-moi atji dokage adi, tatapi makoetalanga lamooewa; monjika ma lamo akoe singosa gia ma raga-raga rimoi, monjika ma rasai lamo, mara ena ma gila monjika hasta rimoi foloi, monjika moho rimoi foloi, monjika lebe gila adi.

hanteerde), zij vrouwen veel zij pagaaiden, totdat komende te Sidangoli. Doch chatib van Java (de javaansche chatib), Amil, 't aardbeefde, dus die (aardschok) rukte herwaarts gepaard schommelen, hij-zich-vastgreep aan heer priester van Moti, Ismael, dus hij schreeuwde, want de aardschok schudde alte-sterk; wat duidelijk werd (door) rijksbestierder-oorlogsmajoor Saptoe en schrijver Sadang, zij zaten daar aan de groote poort, aardschok schommelde, zij met-z'n-tweeën vielen op den grond.

Dan nog daar bij fort Oranje z'n deuropening, zeewaarts naar den weg gaande van boven naar beneden, de grond was gescheurd; tusschen 't fort en kampong Makassar d'r grens, de weg loopende landwaarts-zeewaarts, die grond ook was gespleten; bij de groote moskee d'r erf dicht-boven was ook de grond gespleten; bij 't paleis z'n weg loopende landwaarts naar de kleine poort bij 't oppasserskantoor erachter, was ook de grond gescheurd; dan nog bij 't dorp Limatahoe, bij den grooten weg, gaande op-afwaarts was ook de grond gescheurd. Doch die gespleten grond was alleen binnenin de stad slechts niet, in de akkers en achter den berg rondom was alles gescheurd daar ook, maar uitelkaarwijken niet groot, sommige (scheuren) d'r grootte kon worden ingestoken 'n hand d'r

24. Jaadi toma oras tjako njagimoi pasa idin kokoro djooe imam djoertoelis-lamo se djooe imam-bangsa Saïd, fere toma kadato mote ngara-itji dia-tia. Simara Djoooe Kolano tjatoe idin se ana tagi tawaf batja salawat moelain toma ngara-oepas, tagi-tara tjiko-hoko toma Tarinate se Mangkasar ma bati, tagiie sidogo toma ngara-oepas kodiho. Waktoe enage dero lebe roregoe mote ana rioewa, doega-doega hatib-bangsa se hatib Moti, Maksoed, hatib Tarangara, Mahadoem, se modin Abdoel Karim sarta djoertoelis Djamaoe'ldabas, toma tawaf enage pasa toeloengan Allah Ta'ala sodidi marasai sajang.

25. Toma enage pasa toean residen haka-tita soedo lapas faitji se fofoheka pane toma oti ge. Djoooe Kolano tarima-laha, gila-gila idin soedo wito oti bangkoe se roembai, sarta idin se ana djooe bobato soedo sidodemo toma sagala mantjia kasaa pane-pane toma oti; akoeoewa sakali-kali ana ihoroe sosira, domaha mina Djoooe Kolano se ronga se bobato hoko pane

vinger, sommige voelden groot, doch deze z'n lengte sommige meer dan 'n elleboogslengte, sommige meer dan een vadem, sommige langer nog.

Dan nog om over tienen 't bevel te roepen heer priester hoofdschrijver en heer priester-van-adel Saïd, op-te-gaan naar het paleis te volgen de kleine poortingang landwaarts. Vervolgens Heer Koning gaf bevel aan hen te gaan te lezen formuliergebeden, in processie naar den oppasserspoort, tegaan-afwaarts ombuigende-zeewaarts naar Ternate en Makassar z'n grens, tegaan-opwaarts doen voortgaan naar de oppasserspoort terugtekeeren. Toen kwam uit, dat andere geestelijken volgden hen reeds niet, uitgezonderd de chatib's-van-adel en chatib van Moti, Maksoed, chatib Tarangara, Mahadoem en modin Abdoel Karim met schrijver Djamaoe'ldabas, die toen die ommegang voorbij was, de hulp des Allerhoogsten ontvingen, daar de aardbeving hen ontzag.

Toen dat voorbij was, heer resident gaf bevel vrij tegeven kinderkens en vrouwen te bestijgen de prauwen. Heer Koning stemde toe, gaf terstond bevel te doen aflaten de bank-prauw en de roembai-prauw en beval aan hen heeren hoofden te gelasten te doen weten aan alle menschen, waar men aan het instijgen der prauwen was, (dat zij) in geen geval zij eerst weg-

toma oti maroewa, sikara ana mai fao belo.

Sigado toma oras tjako romtoha toean residen se mener Loris pasiar-ie se Djoooe Kolano tjara sobat; simara Djoooe Kolano ginado mina Boenioe mi habar; simara toean residen owadje: „Afa „wadje mina ge masiki nage amoi „adi waktoe enane, la Djoooe Ko„lano lahi, malikan tosidoa. Tatapi „domaha tosoedo oro mina la tosi„giha toma kota Oranja madaha, „wange-nita sikara tosoedo kata „mina ie". —

26. Mai Djoooe Kolano tarimaoewa, lahi gasa mina ie bato la forban mina toma Kaoe; ge toean residen otarima-laha, owadje: atas se Djoooe Kolano i njinga-masoeka. Pasa, njemo-njemo tjikaboe bato toean residen lahi kodiho.

Ma lobi-tara malam saptoe oras tjako tomdii toean residen soedo ana Mangkasar sarsan amoi, koporal amoi, solodadoe ngamoedii

roeien, (doch) te wachten te zien (als) Heer Koning en de voornamen en hoofden zeewaarts gingen bestijgen de prauwen, dan pas zij ook (mochten) uittrekken de prauwstaken (teneinde de vaartuigen lostemaken).

Totdat om vijf uur heer resident en mijnheer Laurens bezoek brachten boven bij Heer Koning op vrienden-manier (d.i. niet officieel); vervolgens Heer Koning vroeg naar haar, Boenioe, d'r bericht (hoe het met die zaak van B. stond), waarop heer resident hij zei: „Laat af van te spreken over „haar of over wie ook in dit „oogenblik, wat Heer Koning ook „anders moge verzoeken zal ik „gunstig ontvangen". (De resident wilde blijkbaar die vrouw sparen, doch om een eind te maken aan het gezeur van den bijgeloovigen Sultan, zei hij verder): „Doch wacht, ik zal opdragen te halen „haar, opdat ik haar plaatse in het „fort Oranje, morgen vroeg dan „pas ik zal opdragen te begeleiden haar opwaarts". —

Doch Heer Koning nam dat niet aan, verzocht te brengen haar opwaarts slechts, om te verbannen haar naar Kau; dit heer resident hij-vond-goed, hij zei: op Heer Koning z'n hartewensch (op uw verantwoording). Daarna, nog een beetje keuvelen en heer resident verzocht terugtekeeren.

's Avonds op den avond van zaterdag (d.i. vrijdagavond) om

gasa mina Boenioe ie toma ngaralamo. Gila-gila idin lefo tanda rimoi, hoko sibane mina toma oti ge, ma ngofa fofoheka itji amoi mote mina, ma sifoetoe enage bato kado toma Dodinga, rai sitara toma Kaoe, haka motego dia toma gamoe, simaha soepoe toma lako akoeöewa sakali-kali.

zeven uur heer resident droeg-op aan hen Makassaren, een sergeant, een korporaal, soldaten twee hunner (twee soldaten) te brengen haar, Boenioe, opwaarts naar de groote poort. Dadelijk bevel te schrijven een bewijs, naar zeezijde te doen embarkeeren haar in de prauw, haar kleine dochtertje te volgen haar, dien nacht nog kwamen (zij) aan te Dodinga, daarna zuidwaarts te Kau, vergunnende haar te wonen landwaarts in 't dorp (d.i. in de vroegere kampong Kau-Slam), toetestaan naar-buitentegaan naar den riviermond in geen geval.

27. Mara toma koetika gasahoko mina Boenioe se ma ngofa toma Boeloeloe-ma-dehe, sari sibane ana toma oti ge, ana ngamoedii ikolofino talaloe, ikira-kira bangkali djodjaha ana toma ngolo so itorara so ana mantjia dofoe toma oti-oti mamabelo iise ana jaja-ngofa nga idi ge, ikira-kira dia toma njiha barangkali dadi dokasaa maroewa. Gila-gila ikokaro nga dagilom, ana toma njiha soedo djai-djai pane. Mara ana toma njiha ilaba-hoko silom torara, wadje, domaha ana la ipane. Tatapi monjika imadomaha-rioewa; manjonjata toekan batoe Soela Oeloefoela amoi, i ronga Nagara, oetji-isa oro ma ngofa ma ngogoe toma fala so ise geger enage so omakoreho laba-hoko ge oriki ana ma ngofa se foheka rioewa, ihoroe pasamaroewa.

Doch op 't oogenblik (men) bracht zeewaarts haar, Boenioe, met haar kind bij kaap Boeloeloe, willen doen instijgen hen in de prauw, zij tweeën zij-vreesden zeer, zij-meenden, (dat men) mooglijk zou-doen-zinken hen in zee, dus zij-gilden, dus zij menschen veel (die) in de prauwen-aan-staken-lagen zij-hoorden hen moeder en kind hun stem (gegil) zij-dachten daar-landwaarts-aan-land gebeurde er zooals reeds (geschied was, n.l. een aardbeving). Terstond zij-riepen hun makkers, zij-aan-land bevalen vlug-vlug te stijgen (in de prauwen). Doch zij-aan-land zij-holden-zeewaarts, bovendien schreeuwden, zeggende, dat zij moesten wachten om intestijgen. Maar sommigen deden-zich-niet-meer-wachten; wat bleek door een Soelaschen steenhouwer

van Oeloefoela, z'n naam was Nagara, (die) landwaarts-uitsteeg om tehalen z'n kind z'n voedsel uit (z'n) huis, dus hoorende dat lawaai, dus hij-zich-omkeerende holde zeewaarts en hij trof-aan hen z'n kind en vrouw niet meer, zij-pagaaiden alreeds weg.

28. Toma sifoetoe enage oras tjako tofkange toean residen soedoie se Djoooe Kolano lahi manoetjia ka oena i oti-ma-awo, karana toean residen se mamfrooe se ma ngofa sari pane hotoe toma roembai, matapoe toma laboean. Gilagila Djoooe Kolano haka manoetjia nganjagiromodidi ngofa Tarinate moi-moi se nga dopolo ofsir amoi tara idjaga, tatapi sifoetoe-foetoe bato, wangelamo oewa; idjaga toma ara rao-rao-ino ge, se nga gadji foetoe rimoi-rimoi amoi nga gadji pipi njagi-moi

Op dien nacht om acht uur heer resident zond-opwaarts naar Heer Koning te verzoeken menschen voor hem z'n matrozen (om hem als matrozen te dienen), want heer resident en mevrouw en z'n kinderen wilden embarkeeren (en) slapen in de roembai-prauw, voor-anker-gaande in den haven. Terstond Heer Koning gaf menschen twintig hunner, kinderen van Ternate alle (allen Ternatanen) met hun hoofd 'n officier, om beneden te waken, enkel des nachts maar overdag niet; (zij, die waken moesten, waren degenen) die waakten in eenige komende maanden (n.l. die aan de beurt waren) en hun loon was elken nacht per man z'n loon duiten tien.

29. Jaadi toma malam sapitoe enage ana djoooe-ma-ngofa se djoooe-ma-dano, faitji se fofoheka ikolofino hotoe toma njiha, so Djoooe Boki motede-soeba se Djoooe Kolano lahi mina se ana ngofa se dano ipane hotoe toma bangkoe se roembai. Mara otibangkoe se roembai rao-rao enage se ma oti-ma-awo toto-toto, sarta se ma dopolo ana bobato Hekoe se Tjim. Mara Djoooe Kolano ge

Dan nog op dien nacht van zaterdag (d.i. vrijdagnacht) zij sultanskinderen en sultanskleinkinderen, kinderkens en vrouwen zij-vreesden te slapen aan land, dus Heer Koningin (Sultane) zij-hief-op betuiging van eerbied aan Heer Koning verzoekende te zien naar hen kinderen en kleinkinderen (dat) zij embarkeeren (zouden en) slapen in de bank- en roembai-prauwen. Evenwel de eenige bank-

tego toma njiha bato.

Toma sifoetoe enage mantjia ma bati toma Santosa sitara ge dero fala hoetoe sisioko se ma mantjia modjoe, mara toma Santosa siie ge dero fala rimoi se madaha-rioewa. Doega-doega fofoheka amoi, mi ronga Djidja, toma soa Takofi bato, simara motika mi fala oewa.

30. Fotagi toma limaoe madaha ma ade-ade dokasaa njiha rara, mara oti mamabelo toma Toboko se Kotabaroe siie kado toma Tolokohoko ge dokasaa bati itaga. Mara dia toma njiha fala rimoi-rimoi ma ngara monjika koetji, monjika koetji-rioewa, so Djoooe Kolano tjatoe-idin soedo djooe bobato se ofsir tagi pataroeli toma fala rimoi-rimoi ma kintal.

Koetika enage Djoooe Allah Ta'ala toeloeng sihohira mantjia fasik se moenafi(k) nga akal so sagala mantjia firi-firi enage sigado kodiho nga gogoroahe ka ma koerang-oewa. Mara toma waktoe sodidi enage dadi ka istiadat ronga se bobato doenia se achirat, ngofa

en roembai-prauwen waren al voorzien van voldoend-aantal roeiers en met d'r hoofden, (n.l.) zij opzichters van Hekoe en Tjim. Doch Heer Koning verbleef aan land maar.

In dien nacht de menschen d'r grens (was) vanaf Santosa (gaande) naar beneden (werden) gevonden enkele (stuks) huizen voorzien van menschen nog, doch vanaf Santosa (gaande) naar boven (werd) gevonden één huis met-inhoud-niet-meer (zonder bewoners). Uitgezonderd een vrouw, d'r naam (was) Djidja, van het dorp Takofi toch, zij-achterliet haar huis niet.

Ging men in de stad binnen, zoo was 't alsof 't aan-land leeg was, evenwel de aan-staken-liggende-prauwen bij Toboko en Kotabaroe, (gaande) opwaarts komende bij Toloko-zeewaarts geleken op tegen-elkaar-aanbotsend drijfhout. Doch aan de landzijde aan-land huizen eenige d'r deuropening (waren) sommige gesloten, sommige gesloten niet, dus Heer Koning gaf bevel optedragen den hoofden en officieren te gaan patrouilleeren op elk huis z'n erf.

Dien tijd Heer Allerhoogste God hielp te doen verdwijnen de snoodaards en huichelaars d'r listen, dus al die weggeloopen menschen totdat (zij) terugkeerden hun huisraad was ja niet minder geworden (m.a.w. niemand had iets gestolen). Doch op het oogenblik van die

kolano se ngofangare pihak raange se bangsa kolano idjai-djai se ana nga pihak ma djongihi oewa; doega-doega djooe bobato Soa-sio se Sangadji se bobato Hekoe se Tjim se nga dopolo ngaroeha: djooegoegoe, kapiten-laoet se djooe hoekoem ngamoedii, simara imalom toma ngaralamo kamatola-oewa, jaadi ipalisi-hoko toma njare-ma-ingi mai oewa.

aardbeving was het gewoonte, (dat) voornamen en hoofden, wereldsche en geestelijke, koningskinderen (afstammelingen) en ngofangare's drie standen en koninklijke verwanten zij heel spoedig op hen d'r standplaats niet (zij waren niet op de voor ieder bestemde plaats aanwezig), uitgezonderd heeren hoofden van Soasio (Negendorp), van Sangadji en de hoofden van Hekoe en Tjim en hun vier hoofden: de rijkskanselier, de vlootvoogd en twee heeren hoekoem's, vervolgens zij-zich-verzamelden in de groote poort onafscheidelijk, ja zelfs zij gingen voorbij zeewaarts naar het rif niet (d.w.z. zij vluchtten niet).

31. Mara ana djooe lebe ge toma koetika sabea hadji se djoemaati ge ka ma koerang amoi hang-modjoe; pasa toma enage ana ngamalo-maroewa. Ma sifoetoe-tara ge monjika bato ihotoe toma sigi mara monjika ge ihotoe toma oti maroewa, monjika ifiri-pasamaroewa, so monara toma sigi madaha sidego-lolahi se sabea waktoe romtoha ge djooe imam djoertoelislamo se djooe imam-bangsa Saïd, djooe imam Moti, Ismael, sarta ana hatibi se modin monjika bato. Jaadi ana ofsir mai ngasisioko bato ino toma ngaralamo, mara monjika ge ifiri-pasamaroewa. Doega-doega ana ofsir djaga, jaane toma ngaralamo: letnan Pe, sardjeti Djamaloeddin, toma ngara-oepas sardjeti Hadji, sarta ana toma pos-pos toma kota Toloko, Boeloeloe-ma-

Doch zij de heeren lebai op 't moment van 't hadji- en vrijdaggebed was er een tekort toch-nog-niet (ontbrak niemand); toen dit was afgeloopen zij-eenigen zij-ontbraken alreeds. Toen de nacht gedaald was sommigen toch zij-sliepen in de moskee doch sommigen zij-sliepen in prauwen alreeds, sommigen zij-gevlucht alreeds, dus 't werk (dienst) in de moskee binnen (n.l.) doen-zitten-verzoeken (smeeken) en bidden (op) de vijf gebedsstonden, heer priester-hoofdschrijver en heer priester-van-adel, Saïd, heer priester van Moti, Ismael, met henlieden sommigen der chatib's en modin's slechts (hielden den dienst). Dan nog zij officieren slechts enkelen hunner (kwamen) herwaarts naar de groote poort, doch sommigen

dehe se benteng radja, simara itika toma pos enage oewa.

zij-gevlucht alreeds. Uitgezonderd zij de wacht-officieren, teweten aan de groote poort: luitenant Pe, sergeant Djamaloe'ldin, bij de oppasserspoort de sergeant Hadji, met henlieden bij de posten aan het fort Toloko, .Boeloeloemadehe en koningsschans evenwel zij-verlieten die posten niet.

32. Jaadi toma djoeroetoelis mai ngasisioko bato ikado toma astana ma ngara; mai toma djoemaati moso-moso ge bato, pasa toma enage iino-rioewa; doega-doega djoeroetoelis Abdoe'lhair, djoeroetoelis Abdoe'lkarim, djoeroetoelis Abdoe'lmorid, djoeroetoelis Abdoe'ldjabir se djoeroetoelis Djamaoe'ldabas se imam Takome, Abdoe'laman se ngofamanjira Kolontjoetjoe, Abdoe'lkarim se bangsa kolano ma dopolo djoooe-madano, Djooe, ana ngatofkange itika Djoooe Kolano oewa toma sifoetoe se wange ge ana kage toma istana ma ngara bato. Mara ana toma bangsa kolano toma malam sapitoe enage doega-doega dano Abdoe'lkabir, dano Djoeba, dano Baba, dano Abdoe'llah bato simara iino toma istana ma ngara, sigado toma oras tjako njagimoi-se-romdidi enage kodiho. Mara djooe majoroe manjira poetera Ismoe'lnadar toma sifoetoe enage tjai-tjai oena dahoe se oena i fala, tjai-tjai ofere toma kadato, tjai-tjai oena toma ngaralamo.

Vervolgens van de schrijvers toch enkelen hunner slechts zij-aangekomen in het paleis z'n poort (aan de paleispoort); doch na vrijdag toen 't daagde (d.i. zaterdagmorgen-vroeg) toch nadien zij (kwamen) herwaarts niet meer, behalve schrijver Abdoel Hair, schrijver Abdoel Karim, schrijver Abdoel Morid, schrijver Abdoel Djabir en schrijver Djamaoel Dabas en de priester van Takome, Abdoel Aman, en kamponghoofd van Kolontjoetjoe, Abdoel Karim, en 't vorstengeslacht z'n hoofd, 's vorsten kleinboon, Djooe, zij acht lieden zij verlieten Heer Koning niet, bij nacht en dag zij (waren) daar bij 'paleis z'n poort slechts. Doch zij van 't vorstengeslacht op dien nacht van zaterdag (d.i. vrijdagnacht) waren 't enkel dano Abdoel Kabir, dano Djoeba, dano Baba, dano Abdoellah slechts die kwamen bij 't paleis z'n poort, totaan twaalf uur (zij) terugkeerden. Doch heer oud-majoor prins Ismoelnadar op dien nacht vlug-vlug hij naar beneden naar hem z'n huis, vlug-vlug hij-opklom naar 't paleis, vlug-vlug hij (was) aan

33. Toma waktoe enage manoetjia dofoe ifiri, tatapi ana djooedjooe se ronga-ronga monjika ipake akal so ikodiho-ino sifoetoe madaha. Dadi ge sinjata ana nga ronga-ronga rioewa toma bokoe enane madaha. Mara djooe kali bangsa Ilham; letnan Solo; djoertoelis Kama; hatibi Mado, Lahababa; hatibi Mado, Abdoe'lsamad; hatibi gam Tjim, Tini; soseba Adjahar; modin Dodoti; modin Djepi; modin Mohioeddin; modin Abdoe'ldjabar; modin Baksoe; modin Ahmad; modin Ali; modin Baha; modin Ada; modin Abdoe'lbasir; letnan Djoemaati enage, sigado Djoooe Kolano tjatoe-idin se djooe majoroe poetera Achmad horoe-isa lom mantjia dofoe firifiri, so ikodiho-hoko toma kie Tarinate, sikara ana imomote-hoko, dadi ge njata ana ifiri tika nga kie se nga Kolano.

34. Mara toma koetika firi enage oena soseba Adjahar haro toma Djailolo, so owadje: habar dai toma Tarinate ge fowarorioewa, Toboko se Faladjawa djaha pasamaroewa, rai sikara ngomi firi-isa enane. — Habari enage ikado

de groote poort.

Te dien tijde menschen veel zijvluchten, doch zij heeren en aanzienlijken sommigen zij-gebruikten listen, want zij-terugkeerden-herwaarts in den nacht. Daardoor wordt duidelijk, zij hun namen niet-meer (hebben) in dit geschrift. Doch heer kali bangsa Ilham; luitenant Solo; schrijver Kama; chatib van Mado, Lahababa; chatib van Mado, Abdoel Samadi; chatib van 't dorp Tjim, Tini; de sirihdrager Adjahar; modin Dodoti; modin Djepi; modin Mohioeddin; modin Abdoel Djabar; modin Baksoe; modin Ahamadi; modin Ali; modin Baha; modin Ada; modin Abdoel Basir; de luitenant Djoemaati (hier moet blijkbaar volgen, dat deze menschen waren weggeloopen, doch de schrijver breekt zijn onduidelijke mededeeling plotseling af. Vert.), totdat Heer koning bevel gaf aan heer majoor prins Achmad (Ahamadi), te roeien landwaarts te verzamelen de vele wegloopende menschen; derhalve zij-van-zee-terugkeerden naar den berg Ternate, toen pas zij zij-volgden (gingen) naar zee, waaruit bleek zij zij-vluchtten verlatende hun berg en hun koning.

Doch op dat vlucht-oogenblik hij sirihdrager Adjahar kwam-aan te Djailolo, dus hij zei: bericht daar-over-zee van Ternate wijweten-er-niet-meer-van, Toboko en Faladjawa verzonken alreeds, daarna pas wij vluchtten land-

kasaa se mantjia nage-nage nga ahali toma Tarinate ge ibaratjinta so iari moi-moi. Manjonjata djoertoelis Badjawarati toma soa Ngafangare oena ge oparenta toma Djailolo, ise habari enage gila-gila ohoko kado toma Tarinate toma malam sapitoe jang terseboet, gila-gila oro ana ma jaja se fira toma fala madaha, toma sifoetoe enage bato imakoreho firi siisa kodiho. Waktoe enage manoetjia ana kolofino sodidi so ifiri gasa habari toma gamoe-gamoe talaloe sangat adjaib, sababoe se ana nga kolofino bato; dadi gasa habari ma gonaga dokage. Toma koetika sodidi enage pasisir gamoe-gamoe toma kaha Halemahera se kie Mara ge baso sodidi moi-moi, tatapi foetoeroeöewa. Mara toma Todore ge sodidi lofo-lofo matero bato se Tarinate, mai ana Todore ma mantjia, ronga se bobato, djooe se bala, amoi-oewa imangakoe wadje ana idero sodidi, sigado madoeöeroe maroewa, simara bala Tarinate se kompania ma orang ngasisioko koetika sabea-hadji enage ana daka toma Todore enage simara ino igasa habar, wadje sodidi adi daka toma Todore.

35. Ma nitalaha wange sapitoe

waarts hier! — Dit bericht, waar 't kwam bij menschen alwie z'n familie had te Ternate (die) zij hartzeer-hadden, derhalve zij weenden allen. Dit bewees schrijver Badjawarati van 't dorp Ngofangare, hij-die hij-bestuurde te Djailolo, hoorende deze tijding, onmiddellijk hij-zeewaarts kwam-aan te Ternate op dien nacht van zaterdag (vrijdagnacht) vermeld, dadelijk haalde hen z'n moeder en zuster vanuit huis, dien nacht toch zij-zich-omkeerden vluchtten landwaarts (d.i. naar Djailolo) keerden terug. Dat tijdstip menschen zij vreesden aardbeving, dus zij-vluchtten brachten tijding naar de dorpen heel erg wonderlijk, terzake van hun vrees slechts; derhalve brachten (zij) dergelijke tijding. Op 't tijdstip der aardbeving 't strand der dorpen op het land Halemahera en Makian voelden alle de aardbeving, doch sterk niet. Evenwel te Tidore de aardbeving was bijna zooals te Ternate, doch zij de Tidoreezen, voornamen en hoofden, heeren en onderdanen niemand die erkende, zeggende zij zij-voelden de aardbeving, totdat later reeds onderhoorigen van Ternate en van het goevernement z'n lui, sommigen hunner, tijdens het hadji-gebed, zij daar van Tidore (kwamen) evenwel herwaarts zij-brachten bericht, zeiden, (dat) de aardbeving ook daar op Tidore (was geweest).

Den volgenden zaterdagochtend

oras tjako rara pasa, Djoooe Kolano tagi pasiar se toean residen tjara sobat bato, kabasaran-oewa, oepas ngaroeha, serdjeti amoi, soseba se djoertoelis ngaroeha; waktoe enage djooe majoroe poetera Ismoe'lnadar se djooe imam djoeroetoelis-lamo imote-tara, simara toean residen se Djoooe Kolano tagi-ie iwosa hida kota Oranja madaha.

Ma nitalaha Ahad-ma-wange, ara Doelhadji enage bato ifanefoetoe njagimoi-se-romdidi simara Djoooe Kolano Todore se i ronga-ronga se i bala-bala monjika iino mario bantoeng residen se toean-toean Walanda nga monara, ma antara wange rao-oewa ikodiho siika moi-moi.

Koetika enage Djoooe Kolano Todore opasiar-ie se Djoooe Kolano-oewa, i sosoedo mai-oewa.

36. Toma ara Doelhadji enage ifane-foetoe njagimoi-se-rara, wange salasa, toean residen lahi djoeanga rimoi se ma mantjia se ma dopolo gasa soerat se toean gofernoer toma kaha Jaba, hakawaro mangale sodidi; sarta haka djoeanga enage ma dahe, sarta haka nga dafoma, ma idja dokasaa biasa golden njagirara, pipi tambaga. Gila-gila Djoooe Kolano haka djoeanga rimoi se ma oti-maao toto-toto se ma dopolo ngofa-

over zessen, Heer Koning ging bezoeken heer resident op vriendschapsmanier, statie geen (zonder vertoon), oppassers vier, sergeant een, lijfknechten en schrijvers vier; dat oogenblik heer majoor prins Ismoelnadar en heer priester hoofdschrijver zij volgden naar beneden, vervolgens heer resident en Heer Koning gingen opwaarts zij-binnengingen zien fort Oranje van binnen.

Den volgenden ochtend Zondag, die maand Zoe'lhidjdjah toch, opgekomen twaalf nachten (d.i. op den 13en dag dier maand), vervolgens Heer Koning van Tidore met z'n aanzienlijken en z'n onderdanen, sommigen zij (kwamen) herwaarts om tehelpen bijstaan den resident en heeren Hollanders hun werk, na niet veel dagen zij keerden terug derwaarts allen.

Dien tijd Heer Koning van Tidore hij-bezocht-opwaarts Heer Koning niet, z'n afgezanten zelfs niet.

In dien maand Zoe'lhidjdjah, opgekomen veertien nachten (d.i. op den 15en dag dier maand), dinsdag, heer resident verzocht een hongi-prauw met z'n menschen (roeiers) en z'n hoofd te brengen een brief aan heer goeverneur van land Ambon, kennistegeven omtrent de aardbeving; en te geven die hongi-prauw z'n wapens (gereedschap, benoodigdheden) en te geven hun proviand, z'n prijs (de kosten ervan) zooals gewoonte is

manjira Saki, i ronga Tabaroe, iside kata soerat dokasaa terseboet.

37. Jaadi toma wange salasa enage kapal-perang rimoi, ma ronga Nihalenia, ma dopolo obos, iwosa siboi tapoe toma laboean gofornemen. Sigado wange-tjako oras tjako romtoha simara toean residen se mamfrooe se toean obos se toean komadan toma kapal-perang dokasaa terseboet pasiar-ie se Djoooe Kolano tjara sobat bato, ka ma hormat koga-koga-oewa. Doega-doega djooe majoroe se djooe imam djoertoelis-lamo bato marimoi se Djoooe Kolano pake fereïman bato. Koetika enage doega-doega Djoooe Boki bato soepo torari mamfrooe. Waktoe enage Djoooe Kolano se djooe majoroe se djooe imam djoertoelis-lamo oetji tarima toean residen se mamfrooe se ana toean-toean kage toma ngoete maadoe dokasaa biasa. Fere-ie, wosa gila-gila toma gandaria papo-isa tego toma koeroesii. Tego pasa, sisoepoe akesahoe se momami; oke se oho se njemo-njemo sigado oras tjako rara, simara lahi kodiho.

(n.l.) zestig gulden (in) koperen duiten. Onmiddellijk Heer Koning gaf een hongi-prauw met bemanning compleet met z'n hoofd, 't kamponghoofd van Saki, z'n naam (was) Tabaroe, zij-zeilden begeleidden den brief zooals vermeld.

Dan nog dien dinsdag een oorlogschip, welks naam Nehalennia, welks hoofd 'n overste, 't kwambinnen wierp anker in de haven van 't goevernement. Totdat in den vooravond om vijf uur vervolgens de resident en mevrouw (de residente) en heer overste en heer commandant van het oorlogschip zooals vermeld, bezochten-opwaarts (brachten boven een bezoek) aan Heer Koning, op vriendschapsmanier, zonder eenig eerbetoon. Alleen (vergezelden den vorst) heer majoor en heer priester hoofd-schrijver slechts, gezamenlijk met Heer Koning droegen (zij) burgerkleeding slechts. Dat oogenblik alleen Heer Sultane slechts kwam-naar-buiten zich-stellende-tegenover mevrouw (de residente). Dien tijd Heer Koning en heer majoor en heer priester hoofd-schrijver daalden-af te ontvangen heer resident en mevrouw en hen heeren daar aan de trap beneden zooals gewoonte was. Opwaarts-gaande, gingen (zij) binnen rechtdoor naar de gaanderij dicht-aan-landzij (gingen zij) zitten op stoelen. Reeds gezeten, werd naar-buiten-gebracht warmwater (thee) en zoetigheidjes (ge-

bak); drinkende en etende en babbelende tot zes uur, vervolgens werd verzocht terugtekeeren.

38. Toma ara Doelhadji enage ifane (foetoe) njagimoi-se-tomdii wange djoemaati, Djoooe Kolano tjatoe sadakaa pipi golden njagiromotoha ka ana djooe lebe toma sigi-lamo se langgar toma Hekoe imamoi-moi mapoela ena.

In die maand Zoe'lhidjdjah den zeventienden nacht des Vrijdags, Heer Koning schonk liefdegaven geld vijftig gulden aan hen heeren geestelijken van de groote moskee en bidkapel te Hekoe, ieder-aan-zich te geven dit (om te verdeelen onder elkaar).

Jaadi wange Djoemaati enage ma lobi-tara malam sapitoe oras tjako tomodii pasa toean residen soedo toean fiskal, mener Teo Oto se kapiten-borger mener Doefembode, dadi komisi ie se Djoooe Kolano hakawaro waktoe enane toean residen se toean Walanda moi-moi kahendak mapindah tego toma kaha Halemahera; se toean residen sidingo tabea se hormat ginado Djoooe Kolano kira-kira dokasaa. Sarta toean residen se toean Walanda moi-moi lahi se Djoooe Kolano toeloeng badoe kapal-perang dakasaa terseboet enage. Jaadi lahi haka komisi tagi sokare gam ma djongihi kage toma Dodinga, Sidangoli, Djailolo.

Bovendien dien vrijdag, (toen) 't avonde, van zaterdag (vrijdag-avond) om zeven uur voorbij (na zevenen) heer resident zond heer gewestelijk-secretaris, mijnheer Theo Otto en schutterij-kapitein mijnheer (van Renesse van) Duivenbode, te worden afgevaardigd naar boven naar Heer Koning kennistegeven thans heer resident en heeren Hollanders allen willen verhuizen wonen op 't land Halemahera; en heer resident deedzenden groeten en eerbied vragende Heer Koning (erover) denkende hoedanig. Nog heer resident en heeren Hollanders allen verzochten aan Heer Koning te helpen tegenhouden (aanhouden) het oorlogschip zooals genoemd (genoemd oorlogschip). Dan nog te verzoeken te geven (aantestellen) een commissie om te gaan uitkijken-naar een dorp z'n plaats (nederzetting) daar te Dodinga, Sidangoli (of) Djailolo.

39. Toma enage simara Djoooe Kolano owadje se ana toean komisi ngamoedii: „Niwadje

Daarop vervolgens Heer Koning hij-zeide tot hen heeren commissie d'r tweeën: „Zegt gij-

„tabea se ri hormat dofoe-dofoe „bato se ri baba toean residen, i „ngofa, ngori Kolano, tomanga- „koe tobadoe kapal-perang, silom „komisi tagi sokare gamoe ma „djongihi enage, totarima-laha, „mara dadi kapindah gamoe ge „tomangakoe ena hang-modjoe".

„lieden groeten en mijn eerbieds- „betuiging heel veel maar aan mijn „vader heer resident, zijn kind, ik „Koning, ik-stem-toe ik-aanhoud „oorlogschip, daarbij (aantestellen „een) commissie tegaan uitkijken- „naar die vestigingsplaats, ik- „vind-'t-goed, doch overteplaatsen „deze vestiging ik-stem-toe dat „nog-niet".

Sigado toma ara Doelhadji enage bato ifane-foetoe njagiromodidi-se-rimoi, wange salasa, simara toean residen se Djoooe Kolano se toean obos toma kapal-perang imarimoi so ihaka ofsir toma kapal-perang ngaroekange, silom kapiten-borgor, mener Doefembode se toean dokter-toewa, mener Koldenhof, letnan-mariam toma kota, mener Karawoes se mener Loris se djooe majoroe poetera Ahamadi; djooe hoekoem Soasio, Bo, se djoertoelis Sadang idadi komisi horoe sokare gamoe toma Dodinga, Sidangoli se Djailolo. Ma antara foetoe romodidi, hamis ma wange, komisi enage ikodiho.

Zoodat in die maand Zoe'l-hidjdjah toch den eenentwintigsten nacht, dinsdag, vervolgens heer resident en Heer Koning en heer overste van 't oorlogschip gezamenlijk zij gaven officieren van het oorlogschip drie-hunner, daarbijgevoegd schutterij-kapitein, mijnheer Duivenbode en oud-docter mijnheer Coldenhoff, kanonnen-luitenant (luit. der artillerie) van het fort, mijnheer Krause en mijnheer Laurens en heer majoor prins Achmad, heer hoekoem van Soa-sio, Bo, en schrijver Sadang, zij-werden de commissie (om) teroeien uitttezien (naar een) vestiging (negorij) te Dodinga, Sidangoli en Djailolo, na tusschenruimte van twee nachten, op donderdag, die commissie zij-keerden terug.

40. Toma ara Doelhadji enage (i)fane-foetoe njagiromodidi-serara, malam Ahad, oras tjako rara pasa simara toean residen soedo djoeroetoelis Walanda, Peroeis Boekhoewer amoi se djoeroetoelis Soleman igasa soerat rimoi ie se Djoooe Kolano. Toma

In die maand Zoe'lhidjdjah den zesentwintigsten nacht, avond van Zondag (d.i. zaterdagavond) zes uur voorbij (na zessen) vervolgens heer resident zond een hollandschen schrijver, Pruis Boekhouwer en schrijver Soleman zij-tebrengen een brief opwaarts naar

soerat enage madaha isingongadje, toen residen dari nama Goefornemen se toean-toean Walanda imamoi-moi ilahi pindah tego toma Halemahera. Sigado isnen wa wange ara enage foetoe njagiromodidi se tomodii Djoooe Kolano tjatoe idin se djooe imam djoertoelis-lamo se djoertoelis Sadang gasa soerat rimoi se toean residen; toma soerat enage madaha isingongadje, Djoooe Kolano sarta ronga se bobato imasilahi ampoen i njinga-soeka-oewa, toean residen dari nama toean Gofornemen Walanda se toean-toean Walanda basarta Djoooe Kolano se ronga se bobato mapindah tego toma Halemahera sarta isinjata rimoi-rimoi ena malawan toma soerat enage madaha.

41. Toma wange isnen enage bato oras tjako raha Djoooe Kolano pasiar se toean fiskal tjara sobat bato; simara toean fiskal osibai bokoe rimoi, ma daha tjarita doeko silom sodidi se tofan madero se Djoooe Kolano Saïd Allah Tadj' Djalaloeddin poetera Soeartikroen i tempo ge ma roro tahoen walo-raänge toma waktoe enage ma daha Her ngamoedii matiadi parenta toma koetika doeko se sodidi se tofan enage, sigado sodidi lamo enane ge njo-

Heer Koning. In dien brief z'n inhoud werd medegedeeld, (dat) heer resident uit naam van heer Goevernement en heeren Hollanders allen tezamen zij-verzochten te verhuizen te verblijven op Halemahera. Zoodat maandag die maand den zevenentwintigsten nacht Heer Koning gaf bevel aan heer priester hoofd-schrijver en schrijver Sadang tebrengen een brief aan heer resident; in dien brief z'n inhoud werd medegedeeld, (dat) Heer Koning met voornamen en hoofden zij-voor-zich-verzochten-vergiffenis (zij zich verontschuldigden), ('t was) hun hartewensch niet (om met) heer resident uit naam van heer hollandsch Goevernement en heeren Hollanders benevens Heer Koning en voornamen en hoofden teverhuizen tewonen op Halemahera, wat alles uiteengezet was, namelijk testrijden tegen dezen brief z'n inhoud.

Op dien maandag toch om vier uur Heer Koning bezocht heer goevernements-secretaris op vriendschapsmanier; vervolgens heer goevernements-secretaris hij-vertoonde een boek, welks inhoud (bevatte) uitbarsting gepaard met aardbeving en vloedgolf ten tijde van Heer Koning Saïd Allah Tadj' Djalaloeddin prins Zwaardekroon z'n tijd drie jaren lang in dien tusschentijd dat twee heeren (landvoogden) verwisselden 't bestuur, vanaf den tijd dier uitbarsting en

njohi tahon nasarani ge tahon walo njagitomodii maroewa.

aardbeving en vloedgolf totaan de groote aardbeving (van heden) (is de) rekening (wordt gerekend) christelijke jaren tot-een-aantal-van zeventig alreeds.

Se adi toma djoemaati ma wange Djoooe Kolano soedo gasa sadakaa goldin njagiraha se ma dodai sosaha salaka rimoi, gasa toma sigi-lamo ka ana djooe lebe imamoi-moi.

En nog op vrijdag Heer Koning droegop te brengen liefdegaven veertig gulden met z'n draaggelegenheid een zilveren schenkblad, tebrengen naar de groote moskee aan henlieden heeren geestelijken tezamen.

42. Ma nitalaha wange sapitoe oras tjako raha pasa toean residen se toean obos toma kapal-perang pasiar-ie se Djoooe Kolana tjara sobat bato, ka ma hormat-oewa: Djoooe Kolano tarima ana ma atoeran dokasaa ana iie masosira bato. Koetika enage toean obos lahi side kodiho; ge Djoooe Kolano tarima-laha. Oke ake-sahoe pasa, tego njemo-njemo sigado tjako rara simara ikodiho.

Den volgenden morgen zaterdag om vier uur voorbij (na vieren) heer resident en heer overste van 't oorlogschip bezochten-opwaarts Heer Koning slechts op vriendschapswijze, zelfs eerbewijzen geene: Heer Koning ontving hen (volgens) regeling zooals zij opwaarts-kwamen vroeger toch. Dat oogenblik heer overste verzocht tezeilen-terug; dit Heer Koning vond-goed. Gedronken hebbende warm-water (thee), zittende babbelen totaan zes uur vervolgens zijkeerden-terug.

Jaadi ma nitalaha Ahad ma wange Djoooe Kolano tjatoe idin se djoertoelis Abdoe'lhair tagi se toean residen gasa toean obos toma kapal-perang, i dofoma jaane: namo doesin raänge; lemo sangkari lesa-lesa romodidi; lemo lolamo baki rimoi; igo-ma-ake oki njagiraänge; bia-djihi tata njagiraänge; soesoe-ma-dodai bika-maahi par moi se ma hangi; kabila mokoe-ma-dodai rimoi. Rongamoi enage toean residen haka tita se

Dan nog den volgenden Zondag Heer Koning gaf bevel aan schrijver Abdoel Hair tegaan naar heer resident tebrengen heer overste naar het oorlogschip, zijn (d.w.z. van den overste) reiskost (was) dit: drie dozijn vogels (kippen); twee schotels sinaasappelen; twee schotels kippeneieren; twee schotels aardappelen; een presenteerblaadje pompelmoezen; dertig trossen kokosnootwater (d.i. jonge klappers); dertig kratten mosselen;

djoeroetoelis Abdoe'hair ogasa gila-gila sibane toma kapal-perang sidoa se toean obos.

43. Se adi toma wange Ahad enage bato oras tjako sio Djoooe Kolano tjatoe idin se djooegoegoe majoroe-perang, Sapitoe; djooe majoroe-manjira poetera Ismoe'l-nadar; djooe imam djoertoelis-lamo hadji Abdoe'lhabib pake monteri-lamo, sarta djoertoelis Djamoe'ldabas se djoertoelis Abdoe'lkabiri dadi komisi, pane toma roembai saja-saja, pake bandera se amral, horoe-tara se toean residen, lahi permisi pane toma kapal-perang, haka Djoooe Kolano ma tarimakasi se toean obos. Ge horoe-tara oetji-isa se toean residen toma fala, gila-gila djooe imam djoeroe-toelis-lamo owadje-wadje Djoooe Kolano i tabea se hormat se toean residen, sihabar mangale toean Gofornemen Walanda ma lolahi: manoetjia nganjagiraänge, silom gaba totole tjala-njagimoi; katoe totore tjala-raänge; ngasoe soki ratoemoi ge ka ma idja-oewa; jaadi manoetjia nganjagiraänge dokasaa tersebœt mai ka nga gadji-oewa, Djoooe Kolano taloengan Gofornemen bato, mara manoetjia enage nga oho ge toean Gofornemen haka wange rimoi pipi njagimoi.

melkvaten (kannen) van nautilusschelpen een paar met d'r onderstel; een sirih-pinangdoos. Deze artikelen heer resident droeg-op aan schrijver Abdoel Hair, hij-brengen dadelijk doen-inladen in 't oorlogschip, te overhandigen aan heer overste.

En verder op dien Zondag toch om negen uur Heer Koning gaf bevel aan den rijkskanselier oorlogsmajoor, Saptoe; heer oud-majoor prins Ismoelnadar; heer priester hoofd-schrijver hadji Abdoel Habib aantetrekken groottenue, en schrijver Djamoel Dabas en schrijver Abdoel Kabir zij-werden afgevaardigd te bestijgen een bloemen-roembaiprauw (een met bloemen versierde prauw), voerende vlaggen en wimpel te roeien afwaarts naar heer resident, te verzoeken vergunning te bestijgen het oorlogschip, te geven Heer Koning z'n dank aan heer overste. Pagaaiende afwaarts, debarkeerende aan-land naar heer resident naar (z'n) huis, terstond heer priester hoofd-schrijver hij-vertelde (bracht-over) Heer Koning z'n groeten en eerbewijzen aan heer resident, deed-berichten aangaande heer Goevernement van Holland z'n verzoek: menschen dertig hunner, daarnevens gedroogde sagopalm-bladsteelen één duizend; gedroogde sagobladeren (atapbedekking) drie duizend; rizophorenpalen honderd, dit (alles) zonder betaling; dan nog dertig menschen

zooals vermeld, doch met hun loon niet (zonder loon), Heer Koning hielp 't Goevernement slechts, doch die menschen hun eten, (daarvoor zou) heer Goevernement geven per dag tien duiten.

44. Se adi toma sodidi enage so toean residen se toean-toean Walanda nga lolahi katoe, gaba, tabadikoe, hate-hate se totara, ngasoe se hate-gila, maronga fala-ngasoe-ngasoe ma monara se mantjia nganjagi rao-rao golaha, silom se toekan-toekan, Djoooe Kolano taloengan parasadja bato; doega-doega ana nga oho ge kolaha se toean-toean enage poela oho, sarta katoe mai se ma idja dokasaa biasa, mara kasaa se ana gogolaha toean residen ni fala, ge mantjia enage nga oho toma toean nofangoe riafa, karana ana nga oho wange njagiromodidi siino ge Djoooe Kolano poela ana nga oho pasamaroewa. Toma enage toean residen haka tarimakasi, rai sisoepoe te, soesoe se goela; djooegoegoe se djooe majoroe se djooe imam djoertoelis-lamo ioke.

Verder bij deze aardbeving heer resident en heeren Hollanders hun verzoek (om) dakbedekking, wandbedekking, bamboe, houtsoorten en dakspanten, palen en lang-hout, namelijk paalhuizen d'r materialen en lieden eenige tientallen (om te) werken benevens de bazen, Heer Koning hielp (gaf die) om niet slechts, behalve henlieden d'r eten (dat) gemaakt (moest worden) door die heeren wier huis (hersteld werd), die heeren schonken eten en de dakbedekking toch met vergoeding zooals gewoonte (was), doch alwaar zij werkende (waren) heer resident uw huis, die lieden hun eten voor mijnheer (voor U), Gij-betalen niet meer (behoeft Gij resident niet te betalen), want henlieden hun eten twintig dagen lang Heer Koning schonk hun hun eten alreeds. Toen heer resident bracht dank, daarna werd-buiten-gebracht thee, melk en suiker; rijksbestierder en heer majoor en heer priester hoofd-schrijver zij-dronken.

45. Sigado toma oras tjako njagimoi simara masilage haka tabea toean residen, hoko ipane toma roembai horoe-hoko pane toma kapal-perang ge, matros ngamoedii oetji goegoe ngoete, fere-ie sikilwak amoi kokoko toto hormat

Totdat om tien uur vervolgens (zij) oprezen, gaven groeten heer resident, zeewaarts zij-bestegen de roembai-prauw, pagaaiden zeewaarts, bestegen het oorlogschip, twee matrozen daalden-af, hieldenvast de trap, opwaarts-gaande een

pasantir. Jaadi solodadoe ngaroeha, sersan amoi, tamboer rimoi kokoko mafato hormat paka sinapan bato, tjako soeisa-oewa. Toma koetika fere-ie ge kapiten kapal-perang, mener Djiasis, se asti letnan amoi domaha ana so imakoehaka tabea kage toma deki ma njekoe, rai letnan oenage oöetji hakawaro se toean obos, pasa ofere kokaro ana simara oetji momote-tara toma kamar. Ge sersan amoi goegoe sabel kokoko hormat ana toma kamar ma ngara; simara wosa-ika makoehaka tabea dokasaa biasa; pasa gila-gila djooe imam djoeroetoelislamo owadje: „Djoooe Kolano sidingo tabea se hormat se toean „obos; mangale kie Tarinate ma„daha, toean residen dari nama „toean Gofornemen Walanda se „Djoooe Kolano sarta ronga se „bobato se bala-rajat mimamoi„moi mimokoe kabasaran Allah „Ta'ala; kage-kage bato toean „obos se kapal enane iwosa ge „Djoooe Kolano talaloe simore, „sarta olahi badoe toean obos se „toean-toean moi-moi se kapal„perang enane nitego toma wange „njagiromodidi madaha ge Djo„ooe Kolano haka tarimakasi „dofoe-dofoe se toean obos se „toean-toean moi-moi dari nama „toean Gofornemen Walanda; toe„an ni laha enane Djoooe Kolano „loepa ena oewa". —

schildwacht stond in-de-houding eerbiedig presenteerende ('t geweer). Dan nog vier soldaten, een sergeant en tamboer stonden in 't gelid eerbewijzende (door) aanteslaan 't geweer, trom (werd) niet geslagen. Bij 't oogenblik van opstijgen de kapitein van 't oorlogschip, mijnheer Denies(?) en een eerste luitenant wachten-op hen, dus zij-elkaar-gaven-groeten daar op dek z'n boven (bovendek), daarna die luitenant hij-afdaalde gaf-kennis aan heer overste, vervolgens hij-klom-op, riep hen, vervolgens (zij) daalden-af volgende beneden naar de kamer. Daar een sergeant hield sabel stond beweescerbied aan hen bij de kameringang; vervolgens binnen-gingen derwaarts gaven elkaar groeten volgens gewoonte; daarna priester hoofd-schrijver hij-zeide: „Heer „Koning doet-zenden groeten en „eerbied aan heer overste; aan„gaande den berg Ternate binnen „(aangaande de aardbeving) heer „resident uit naam van heer Hol„landsch Goevernement en Heer „Kolano met rijksgrooten en hoof„den en volk wij-allen-voor-ons „wij-dragen (op onze schouders) „de grootheid des Allerhoogsten „God (m. a. w. wij buigen ons „voor Zijn wil); waar toch heer „overste en dit schip binnenviel, „daar Heer Koning zeer verheugd „met dat hij-vroeg aantehouden „heer overste en alle heeren met „dit oorlogschip, gij-bleeft in de

„twintig dagen, daarvoor Heer Ko-„ning geeft-dank veelmaals aan „heer overste en alle heeren uit „naam van heer Hollandsch Goe-„vernement; heer, deze uw goed-„heid Heer Koning vergeet deze „niet.” —

46. Toma enage toean obos obalas haka tarimakasi adi se Djoooe Kolano. Koetika enage toean obos se toean komadan se ana ofsir moi-moi pake monteri moi-moi, tego njemo bato, sisoepoe minoeman; oke pasa bato toean obos se toean komadan igasa ana komisi siwoeni kapal enage madaha, oetji toma deki lape romodidi; mara kapal enage ma dahe rete romodidi: oespera njagiromotoha se romodidi, pont njagiraänge tego toma adoe, pont njagiromodidi tego toma njekoe; oeba kojang njagiromotoha. Rai, tego toma koersii kodiho, simara toean obos owadje: „Sidingo tabea se „hormat bato se Djoooe Kolano; „tarimakasi dofoe-dofoe Djoooe „Kolano soedo ngoni ronga nidadi „komisi tara, nipane se ngori toma „kapal, silom golaha soesa adi to-„foma ngori rongamoi koga-koga „ge tarimakasi dofoe-dofoe, „Djoooe Kolano iboedi enane to-„loepa ena oewa”. —

Daarop heer overste hij-vergold (beantwoordde) gevende dank ook aan Heer Koning. Toen heer overste en heer commandant en zij alle officieren hadden-aan groot-tenue, zaten tepraten nog, werd-naar-buiten-gebracht dranken; na drinken toch heer overste en heer commandant zij-brachten hen de commissie te-doen-zien dat schip z'n binnenste, daalden-af op twee dekverdiepingen; doch dat schip z'n wapens (hadden) twee afdeelingen: tweeënvijftig kanonnen, die van dertig pond verbleven beneden, die van twintig pond verbleven bovenop; kruit vijftig kojan; daarna zat (men op de) stoelen weergekeerd, vervolgens heer overste hij-zei: „Zendt groeten en eerbied „toch aan Heer Koning, zeer veel „dank (dat) Heer Koning zond „ulieden rijksgrooten gij-werd af-„gevaardigd naar beneden, gij-be-„steegt mijn schip, daarenboven te-„maken moeite nog te proviandee-„ren mij met allerlei zaken, zeer „veel dank daarvoor; Heer Ko-„ning z'n weldaden deze, ik-verge-„ten deze niet.” —

Pasa bato masilage haka tabea toean obos se toean komadan se toean-toean moi-moi, oetji ge toe-

Dit voorbij toch (men) zichdeed-oprijzen, gaf groeten aan heer overste en alle heeren, daal-

an obos omote kata-ie toma deki manjekoe; oetji oras tjako njagimoi-se-romodidi; djoewa adanja.

den-af, heer overste hij-volgde begeleidde-opwaarts naar dek-vanboven (opperdek); daalden-af (van het schip) om twee uur; aldus.

II.

1. Madero toma hidjrat oelnabi — salla'llahoe 'alaihi wasallam! — njonjohi parima tjalamoi-se-ratoeromdidi-se-njagisio-se-rara, tahon Alif, toma ara Sawal, ifane-foetoe njagimoi-se-tomdii, malam djoemaati satenga tomdii pasa, simara kapal-asap mel kompania rimoi iwosa mote Hiri se Baboea ma soa tara, ioemo tapoe toma laboean Gofornemen; sigado sifoetoekonora oras tjako njagimoi-seromdidi simara padoeka toean jang terhormat Owen Moeris Daminik soedo letnan Abdoe'lhalik ie se Djoooe-ma-ngofa djooe kapiten-laoet poetera Ajanhar toma fala.

Ten tijde vanaf de vlucht van den profeet — God zegene hem en geve hem vrede! — getal jaren een-duizend-en-twee-honderd-ennegentig-en-zes, jaar Alif, in de maand Sawal, zij (d.i. de maan) opgekomen nachten tien-en-zeven, avond van vrijdag (d.i. donderdagavond), half zeven voorbij (na half zeven), vervolgens een stoomschip mail Compagnie 't-kwam-binnen volgde Hiri en Baboea z'n tusschenruimte benedenwaarts, 'twierp anker in goevernementshaven; totdat middernacht twaalf uur vervolgens hoogwelgeboren heer Owen Maurits de Munnick zond luitenant Abdoel Halik opwaarts naar Heer-z'n-kind (koningszoon) heer vlootvoogd prins Ajanhar naar (diens) huis.

2. Koetika enage ana djoertoelis Malajoe ngamalo moi-moi; djoertoelis Malajoe kapita Mangkasar odero tita mote kapal-asap-perang tagi toma Papoea, djoertoelis Malajoe letnan Baba odero tita mote toean konteler kata falalom ma idja toma Soela se Taliabo, Tomboekoe se Banggai; kodiho hang-modjoe, dadi koetika enage toean residen soedo djoertoelis Malajoe-rioewa so soedo letnan

Te dien tijde zij Maleische schrijvers zij-afwezig allen; Maleische schrijver kapitein der Makassaren hij-ontving bevel tevolgen oorlogsstoomschip tegaan naar Nieuw-Guinee, Maleische schrijver luitenant Baba hij-ontving bevel tevolgen heer controleur tebegeleiden lijfeigenen hun (af)koopsom naar Soela en Taliabo, Toboengkoe en Banggai; (zij) teruggekeerd nog-niet, zoodat dien

Abdoe'lhalik Mangkasar bato gasa toean residen i tabea sihabar se Djoooe-ma-ngofa djooe kapiten-laoet, waktoe enane toean maha bangsawan Gofornoer Djindaral se Rat toma kaha Batawi iterpili sarta ipoetoes rai pasamaroewa kolano-ma-ngofa roregoe akoe-öewa, malinkan Djoooe-ma-ngofa djooe kapiten-laoet bato nodadi Kolano toma kie Tarinate notiadi ni hadji.

tijd heer resident zond niet meer Maleische schrijvers (kon geen M. schrijvers zenden), dus (hij) zond luitenant AbdoelHalik der Makassaren maar tebrengen heer resident z'n groeten tedoen-berichten aan Kroonprins heer vlootvoogd, dit tijdstip hoogedele heer Gouverneur Generaal en (de) Raad te lande Batavia zij-gekozen en zij-uitgemaakt klaar alreeds, (dat) een ander konigskind (troonopvolger) niet zou mogen (aangesteld worden), behalve de Kroonprins heer vlootvoogd slechts gij-wordt Koning op den berg Ternate gij-verwisselt (komt in de plaats van) uw vader.

3. Ma sifoetoe enage, letnan Abdoe'lhalik otagi pasa bato, Djoooe-ma-ngofa djooe kapiten-laoet soedo kokaro djooe imam djoertoelis-lamo Abdoe'l'aziz o-hoko simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet owadje toean residen i tita enage.

Dien nacht, luitenant Abdoel Halik hij-was-reeds-gegaan-toch, Kroonprins heer vlootvoogd zond teroepen heer priester hoofdschrijver Abdoel Aziz hij-zeewaarts (te komen), vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd hij-zeide (deelde mee) heer resident z'n bevel dit (dit bevel van den resident).

Sigado manitalaha djoemaati-ma-wange oras tjako tofkange bato, Djoooemangofa djooe kapiten-laoet soedo djooe imam djoertoelis-lamo se toean residen sigogise tita sarta siginado ena. Ma waktoe okodiho-ie owadje: toean residen i tita oena osoedo letnan Abdoe'lhalik ie ge osihabar bato se Djoooemangofa jang toean Gorfornemen iterpoetoes Djoooemangofa malinkan dadi Kolano, mara ena ma waktoe ge

Totdat den volgenden ochtend vrijdag-z'n-dag (op vrijdag) om acht uur toch, Kroonprins heer vlootvoogd zond heer priester hoofdschrijver naar heer residen tevernemen bevelen en tedoen-vragen-naar deze. Dien tijd hij-keerde-terug-opwaarts hij-zei: heer resident z'n bevel hij hij-zond luitenant Abdoel Halik opwaarts hij-deed-berichten toch aan Kroonprins, dat heer Goevernement had uitgemaakt, (dat) Kroonprins al-

poetoes ena akoe-hangoe, sababoe toean residen maoe chalifat-mawange enage silom tarima kontrak mamote walomoi bato, so haka-tita difoetoe sapitoe-ma-wange ge komisi tara, simara, bitjara ena.

leen kon worden Koning, doch deze z'n tijd (d.w.z. aanstellingstijd) uittemaken (vasttestellen) dit was mooglijk nog-niet, want heer resident wilde die aanstellingsdag en ontvangst van contract zichdoen-volgen in-eens toch, dus gafbevel (dat) morgen zaterdag de commissie beneden (zou komen), vervolgens te bespreken dit.

4. Gila-gila Djoooemangofa djooe kapiten-laoet soedo kokaro djooegoegoe majoroe-perang, Boenga, se djooe hoekoem sangadji Makdim, tatapi djooegoegoe majoeroe-perang oöedoeroe, soepoe akoeöewa, so djooe hoekoem sangadji bato, so gila-gila imoefakat mote dokasaa toean residen i tita, difoetoe oras tjako sio ana ngaroekange itagi.

Terstond Kroonprins heer vlootvoogd zond teroepen rijksbestierder oorlogs-majoor, Boenga, en heer rechter distriktshoofd Makdim, doch rijksbestierder oorlogsmajoor hij-verhinderd, uittegaan niet-in-staat, dus heer rechter distrikshoofd (kwam) slechts, dus terstond zij-overeenkwamen tevolgen zooals heer resident z'n bevel (om) den volgenden dag negen uur zij hun-drieën zij-gaan.

Sigado manitalaha sapitoe-mawange oras tjako sio simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet se djooe imam djoertoelis-lamo se djooe hoekoem sangadji itagi-tara se toean residen, simara toean residen owadje:

„Ngori adi tonjingasoeka tjoba
„akoe totede Djoooe Kolano toma
„tjai-tjai dokane, tatapi kontarak
„tiahi hang-modjoe, sabari sigado
„kontarak tiahi, sikara tede Djo-
„ooe Kolano; so ngori tolahi tempo
„adi ara raänge." —

Totdat den volgenden ochtend zaterdag negen uur vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd en heer priester hoofdschrijver en heer rechter distriktshoofd zijgingen-naar-beneden naar heer resident, vervolgens heer resident hij-zeide:

„Ik ook ik-hartewensch indien
„mooglijk ik-verheffen-tot Heer
„Koning met spoed aldus, doch
„contract is gemaakt nog-niet, heb
„geduld totdat contract gemaakt is,
„dan-pas (zal) aangesteld (worden)
„Heer Koning; daarom ik ik-ver-
„zoek tijd (uitstel) nog drie maan-
„den". —

5. Gila-gila djooe imam djoertoelis-lamo owadje:

„Fangare misigogise tita se toe-„an, tatapi kane toma Tarinate ge „dadi se Djoooe Kaoesamasaha „poelang-poelang chalifat ge, „wange enage tarima kontarak „hang-modjoe, sigado madoeöeroe „ma-wange simara nitara la poe-„toes ena." —

Gili-Gila toean residen haka tita se ana komisi: „Tjoba dokage „ngoni kodiho la nitike bokoe ena-„ge, domaha ngori totike bokoe „kane toma kantor adi, la salasa-„ma-wange simara nitara la poe-„toes ena." —

6. Ana komisi ikodiho-ie, ma wange enage bato soedo kokaro sahbandar hatib-djoertoelis Sawoe marimoi se djooe imam djoertoelis-lamo ipala kantor pariksa toma bokoe atoeran. Simara idero toma bokoe madaha, madero se Djoooe-mangofa djooe kapiten-laoet ma hadji sjaj lillahi Djoooe poelang chalifat ge sigado ma antara ara njagimoi-se-romtoha sikara tarima kontarak. Sidago salasa-ma-wange ara Sawal, ifane-foetoe njagimoi-se-rimoi, simara ana komisi ngaroeha: djooegoegoe major-perang se Djoooemangofa djooe kapitenlaoet se djooe imam djoertoelislamo se djooe hoekoem sangadji — tatapi koetika enage djooegoegoe

Dadelijk heer priester hoofdschrijver hij-zei:

„Wij, wij-aangehoord (hebben) „bevelen van U, doch hier te Ter-„nate gebeurde 't met wijlen Heer „Zijne Majesteit, (die) aangesteld „(werd) „(hoewel) dien dag ont-„vangen 't contract nog-niet, tot-„dat later heer goeverneur van „Ambon landwaarts-kwam (d.i. „herwaarts) toen-pas werd-in-ont-„vangst-genomen 't contract". —

Onmiddellijk heer resident gaf bevel aan hen (de) commissie: „Indien 't aldus (gesteld is) gijlie-„den keert-terug, opdat gijlieden-„zoekt dat boek, wacht ik, ik-zal-„zoeken 't boek hier op kantoor „ook, opdat dinsdag daarop gij-„beneden-komt, opdat (worde) be-„slist dit." —

Zij commissie zij-terugkeerde-opwaarts, dienzelfden dag toch opdragende teroepen den havenmeester-chatib-schrijver Sawoe tezamen met heer priester hoofdschrijver zij-openden 't kantoor te onderzoeken in 't boek der regelingen (gebruiken). Vervolgens zij-vonden in 't boek, (dat) ten tijde van Kroonprins heer vlootvoogd wijlen z'n vader, den overleden Heer (Koning) (z'n) installatie totaan een tusschenruimte van vijftien maanden toen-pas ontvangen werd 't contract. Zoodat dinsdag den eenentwintigsten nacht der maand Sawal, vervolgens zij commissieleden vier hunner: rijksbestierder oorlogsmajoor en Kroonprins heer

osoepoe akoe-hang, so ana komisi ngaroekange bato — itagi gasa bokoe atoeran enage tara ibitjara se toean residen.

7. So toma wange enage toean residen oterfakat se ana komisi, ipoetoes toma ara Doelkaidat ifane-foetoe raha wange isnen bato perstel Djoooe Kolano, tatapi toean residen haka-tita soedo komisi golaha se ma soerat-lahi, la toma isnen enane singosa se toean residen dari nama toean Gofornemen, sarta toean residen haka tita se komisi soedo lomoe ronga se bobato se ngofa-kolano se bangsakolano, la sihakawaro ana moimoi dokasaa biasa, sarta Kolano ma adat se ma atoeran rao-rao ge golaha tiahi ena moi-moi; se adi kadato ma doedoe se ma daha ma koerang koga-koga malinkan golaha ena moi-moi; se adi toean residen ohaka-tita se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet, difoetoe roboma-wange djooe imam djoertoelislamo tara tarima tjap se segel sarta boroea kolano ma koetji; se adi djooe imam djoertoelis-lamo hakawaro, sari tede Kolano dokane atoeran malinkan kolaha soerat, sidingo toma gamoe-gamoe sihakawaro sarta kokaro ana dopolo-dopolo; ge toean residen otarimalaha. Gila-gila ana komisi ihaka

vlootvoogd en heer priester hoofdschrijver en heer rechter districtshoofd — doch dien tijd de rijksbestierder hij-buitenkomen instaat nog-niet, — dus zij commissieleden hun drieën slechts-zij-gingen brengen dat ceremoniën-boek naarbeneden zij-bespraken (om te bespreken) met den resident.

Dus op dien dag heer resident hij-overlegde met hen de commissie, zij-besloten in de maand Zoe'lkaedah den vierden nacht op maandag toch voortestellen (aantestellen) Heer Koning, doch heer resident gaf-bevel droeg-op de commissie temaken (optestellen) een verzoek-schrift, opdat op dien maandag (dien brief) tedoen-ingaan (intedienen) aan heer resident uit naam van (bestemd voor) heer Goevernement, nog heer resident gaf-bevel aan de commissie, droegop teverzamelen rijksgrooten en hoofden en koningskinderen (prinsen) en vorstentelgen, opdat kennis-gegeven-werd aan allen zooals gewoonte is, nog de Koninklijke gebruiken en regelingen eenige temaken-in-orde deze alle; en nog het paleis z'n achterzijde en vanbinnen z'n gebreken welke ook enkel te-maken deze alle; en nog heer resident hij-gaf-bevel aan den Kroonprins heer vlootvoogd om morgen woensdag heer priester hoofdschrijver naar beneden (te zenden) te-ontvangen stempel en zegel met koningskist z'n sleutel; en nog heer priester hoofdschrij-

tabea toean residen, ikodiho-ie.

8. Koetika ana komisi kodiho-ie ge iwosa moi-moi kage se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet toma fala, simara nga salam se djooegoegoe majoroe-perang omakoetale-hoko so isihabar toean residen i tita dokasaa terseboet enage. Pasa ana komisi moi-moi nga salam kokaro djooe kali sarta djooe majoroe se djooe kapita-ngofa se djooe kapita-kie se sadaha-kie, sahbandar-hatibi-djoertoelis; koetika enage djooe imam-sowohi, Abdoe'lchair odero oedoeroe, soepoeöewa; so ana ronga-ronga dokasaa terseboet moi-moi malomoe-ino se Djoooemangofa kapiten-laoet toma fala. So ana komissie ihakawaro ana: „Waktoe enane toean residen „haka-tita adi maroro wange nja-„gimoi-se-raha bato Gofornemen „tede ngone nga Kolano, so toma „wange enane ngone pihak rimoi-„rimoi nisoedo hakawaro nia do-„oeroe: djooegoegoe soedo marinjo hakawaro djooe bobato Soa-„sio, sangadji Hekoe se Tjim; „djooe kali soedo modin tagi haka-„waro ana djooe imam se hatibi

ver gaf-te-kennen, tewillen aanstellen den Koning (met) zulke gebruiken, kan-enkel-door temaken een brief, (dien) tedoen-zenden naar de dorpen en tedoen-kennisgeven en door teroepen hen de hoofden; dit heer resident hijvond-goed. Onmiddellijk (daarop) zij commissie zij-gaven groeten aan heer resident, zij-terugkeerden-opwaarts.

Toen zij commissie terugkeerden-opwaarts zij ingingen allen daar bij den Kroonprins heer vlootvoogd in huis, vervolgens hun groeten (deden) aan den rijksbestierder oorlogsmajoor, (die) met-uiterste-inspanning zeewaarts (kwam wegens ziekte), dus zij-deden-bericht (gaven te kennen) heer resident z'n bevel zooals dat vermeld is. Daarna zij commissie allen (zonden) hun vredegroet, riepen-op heer kali met heer majoor en heer prins-kapitein en heer berg-kapitein (d.i. van Ternate) en berg-sadaha, havenmeester-chatib-schrijver; dien tijd heer priesterherder, Abdoel Chair, hij-vond (had) verhindering, (kon) buitenkomen-niet; dus zij rijksgrooten zooals vermeld allen zich-vergaderden bij Kroonprins heer vlootvoogd aan huis. Dus zij commissie zij-tekennen-gaven (aan) hen: „Dit oogenblik heer resident geeft-„bevel, nog den duur van veertien „dagen slechts 't Goevernement „stelt-aan ons, onzen Koning, dus „op dien dag gijlieden in elken

„toma sigi-lamo se sigi Soela Ta- „kome se langgar Kolontjoetjoe; „djooe majoroe ngamoedii haka- „idin se djooe kapita-kie, soedo „hakawaro djooe kapita-ngofa se „djooe letnan-ngofa, sarta soedo „kolano-fangare tagi hakawaro „ana ofsir moi-moi; mara ana „bangsa, ge djooegoegoe soedo „marinjo hakawaro ma dopolo bato." —

9.... Koetika enage dano Abdoe'l'aziz omalo so hakawaro dano Mahjoeb bato; oena simara osoedo i ngofa se ngongiri tagi hakawaro ana bangsa imamoi-moi; doega-doega ana ngofa kolano bato simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet soedo sadaha-kie haka oepas tagi hakawaro ana; sarta soseba se djoertoelis, mai oepas hakawaro ana; haka-idi ana moi-moi, difoetoe robo-ma-wange oras tjako tofkange malomoe toma ngaralamo. Se adi koetika Djoooe-mangofa djooe kapiten-laoet dero idi ma wange enage bato, haka idi se sadaha kadato simara soedo

„rang gij-opdraagt kennistegeven „(aan) uwlieder ondergeschikte „(hoofden): rijksbestierder draagt- „op den schout kennistegeven den „heeren hoofden van Soasio, den „distriktshoofden van Hekoe en „Tjim; heer kali draagt-op den „modin tegaan kennisgegeven hun „heeren priesters en chatib's van „de groote moskee en de Soela'sche „moskee te Takome en den bidka- „pel te Kolontjoetjoe; twee heeren „majoors (moeten) gelasten aan „heer berg-kapitein te-zenden ken- „nistegeven aan heer kapitein-van- „den-bloede en aan heer luitenant- „van-den-bloede, daarbij optedra- „gen den heerendienstplichtingen „tegaan kennisgeven hun officieren „alle, doch aan hen adellijken, de „rijksbestierder (moet) zenden den „schout kennistegeven den hoof- „den maar (n.l. der adellijken)." —

Dat oogenblik dano Abdoel Aziz hij-afwezig, dus (werd) kennisgegeven (aan) dano Mahjoeb maar; hij vervolgens hij-zond z'n kinderen en neefjes-en-nichtjes tegaan kennisgeven hun aanzienlijken tezamen; behalve (aan) hen vorstentelgen toch en den Kroonprins heer vlootvoogd werd den berg-opzichter opgedragen tegeven oppassers tegaan aanzeggen hun; en ook den sirih-dragers en schrijvers alleen 'n oppasser (moest) kennisgeven hun; tegeven 'n stem (aantezeggen) aan hen allen (om) morgen woensdag acht uur tevergaderen aan de groote

kokaro sangadji Fagoeodoe, sangadji Wajola se nga doöeroe soepoe moi-moi. Simara haka idi ana soedo sisoepoe nga manoetjia soedo sigoko hito romdidi toma kadato, silom diahi paseba romdidi, silom diahi kadato ma hisa, makoedogo se iskoenjir ma mantros moi-moi, manoetjia nganjagiromotoha foloi. Djooe letnan-ngofa Aman se djooe letnan-ngofa Alwi isigogoko ana; Djoooemangofa djooe kapiten-laoet poela ana oho. Sarta Djoooemangofa djooe kapiten-laoet haka idi, sadaha-kadato lomoe ana toma soa Ngongare idiahi kadato ma daha silom koewas dofoe siram bata, golaha barsii moi-moi.

poort (hoofdingang). En nog toen de Kroonprins heer vlootvoogd ontving de stem (de kennisgeving ontving) op dien dag toch, gaf (hij) stem (bevel) aan den paleisopzichter om tebevelen teroepen het distriktshoofd van Wajola en hun onderschikte (hoofden) naar-buiten-tekomen allen. Vervolgens gaf stem (beval) aan hen gelastte tedoen-uitkomen hun menschen (volk) tedoen-opzetten twee keukens bij 't paleis, daarbij tevervaardigen twee loodsen, daarbij tevervaardigen 't paleis z'n omheining, bijelkaar-gevoegd met (vermeerderd met; d.w.z. de werkkrachten) den schoener z'n matrozen alle, menschen (koppen) over de vijftig. Heer luitenant-van-den-bloede, Aman, en heer luitenant-van-den-bloede, Alwi, zij-doen-staan hen (d.i. aan het werk zetten); Kroonprins heer vlootvoogd (zou) geven eten hun. Ook de Kroonprins heer vlootvoogd gaf stem (bevel), de paleisopzichter (moest) verzamelen hen van 't dorp Ngofangare, zij (moesten) maken (opknappen) 't paleis van binnen, daarbij te kwasten (witten) veel (flink), te spoelen de tegels, temaken schoon alles.

10. Sigado manitalaha robo-mawange oras tjako tofkange bato ronga se bobato doenia se acherat Soa-sio, Sangadji, Hekoe se Tjim se ngofa-ngofa-kolano se bangsa-kolano sarta ngofangare pihak raänge moi-moi hadir toma ngara-

Zoodat den volgenden ochtend woensdag acht uur toch rijksgrooten, wereldsche en geestelijke hoofden van Soasio, Sangadji, Hekoe en Tjim en vorstentelgen en die-van-koninklijken-bloede, met de drie rangen van ngofangere

lamo. Mara djooegoegoe se djooe hoekoem simara tagi oro fakat se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet modjoe, rai simara ana nga-moedii bato iie toma ngaralamo. Simara letnan-djaga fato bangkoe, gila-gila ronga se bobato se bangsa se ngofa-ngofa-kolano imamoi-moi wosa itego.

allen verschenen aan de groote poort. Doch rijksbestierder en heer rechter vervolgens gingen halen samenspreking met den Kroonprins heer vlootvoogd nog, daarop zij tweeën slechts zij-op-waarts naar de groote poort. Vervolgens de wacht-luitenant ordende de banken, dadelijk rijksgrooten en hoofden en prinsentelgen en vorstentelgen allen-samen kwamen-binnen zij-zaten.

Simara djooegoegoe-majoroe-perang koko-ie hakawaro ronga se bobato doenia se acherat se ngofa-kolano se bangsa-kolano se ngofangare pihak raänge imamoi-moi: „Waktoe enane toean residen „dari nama toean Gofornemen „haka-tita se ngomi komisi, adi „maroro wange njagimoi foloi „toean Gofornemen sigoko ngone „nga Kolano, so mihakawaro se „ngoni nimamoi-moi, koga se „Kolano ena ma adat se ma atoe-„ran, ma hormat se ma kabasaran, „sarta ngone pihak rimoi-rimoi „nga tjooe-djooe se nga moelia „rao-rao malinkan fogolaha tiahi „ena moi-moi."

Vervolgens rijksbestierder-oorlogsmajoor stond-opwaarts gaf-kennis den rijksgrooten en wereldlijke en geestelijke hoofden en vorstentelgen en prinsentelgen en drie rangen ngofangare's allen tezamen: „Dit oogenblik heer „resident uit naam van heer „Goevernement gaf-bevel aan ons „commissie, na verloop van over „de tien dagen heer Gouverne-„ment doet-oprichten (aanstellen) „van-ons onze Koning, derhalve „wij-geven-kennis aan ulieden al-„len tezamen, wat betreft de „vorstelijke gewoonten en rege-„lingen, de eerbied en de hofhou-„ding, met onze rangen elk-voor-„zich d'r heerendiensten (vorsten-„diensten) en vele luister, moet-„niet-anders-dan dit alles degelijk „verricht worden."

11. Pasa ginado ana moi-moi, wadje iise maroewa. Gila-gila haka-idi ana moi-moi imasigo-diho; doega-doega ana djooe bo-bato se ofsir moi-moi imaroeba-hangoe ibarenti toma ngaralamo

Daarna werd gevraagd hun allen, (zij) zeiden zij-gehoord (verstaan) hebben alreeds. Dadelijk werd-gegeven-stem (te kennen gegeven) aan hen allen zij-zich-de-den-terugkeeren; behalve zij hee-

modjoe. Simara ana djooe bobato imoefakat, rimoi-rimoi haka baroe-baroe malolofo sigolaha ka solodadoe, sidoa se djooe kapita-kie odoto, sarta soa koga-koga nga moelia oepas se kolano-fangare wosa-hangoe ge djai-djai singosa; sarta ana Hekoe se Tjim nga moelia djodjaroe-itji se ngongare-itji, mai djoem golaha kalari bato; sarta ana ofsir mai makoedjoem nago-nage soepoe toma patalioen se oepas, mara ana oepas garanati-ahi nganjagi-romodidi-se-ngaroera enage dahe ana soa Ngofangare moi-moi ma koldir se djooe kapita-kie, mara oepas garanati-salaka nganjagimoi-se-ngaroekange enage sitantoe-oewa manoetjia pili-pili bato; ana djooe bobato se ofsir imoefakat enage pasa bato imaroe-ba; doega-doega djooegoegoegoe se djooe hoekoem simara tagi isi-habari ana nga fakat enage se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet; pasa sikara ikodiho toma fala.

12. Se adi toma salasa-ma-wange

ren hoofden en officieren allen zij-zich-verwijderen-nog-niet zij-verbleven aan de groote poort nog. Vervolgens zij heeren hoofden zij-overlegden, elk tegeven twee politieoppassers tedoen-maken (hen) tot soldaten, tedoen-overgeven (hen) aan heer berg-kapitein hij-leeren (die hen zou africhten) en van de dorpen, welker luister oppassers en vorstendienstplichtigen nog-niet-binnengekomen waren, dezen (moesten) zoo-spoedig-mooglijk worden binnengebracht; en zij (de dorpen) Hekoe en Tjim d'r luister, de kleine maagden (meisjes) en kleine jongelingen (knapen) zelfs worden aangewezen temaken (zich) gereed toch; en zij officieren zelfs (moesten) elkaar-aanwijzen wie zou-gaan-uit 't bataillon naar de oppassers; doch zij de schildpadden-cornet-oppassers zesentwintig hunner treffen hen (worden gerecruteerd) uit het dorp Ngofangare allen, onder commando van heer berg-kapitein, doch de zilveren-cornet-oppassers dertien hunner waren niet bepaald (aangewezen), (deze waren) uitgezochte lieden toch; zij heeren hoofden en officieren zij-overlegd hebbende dit toch, zij-zich-verwijderden; behalve rijksbestierder en heer rechter gingen berichten aangaande hun samenspreking aan Kroonprins heer vlootvoogd; daarop pas zij-keerden-terug naar huis.

En nog op Dinsdag zij commis-

ana komisi idero-idi kodiho-ie bato soedo kokaro sahbandar-hatibi-djoeroetoelis Sawoe marimoi se djooe imam djoeroetoelis-lamo igolaha soerat njagimoi-se-raänge: Dodinga, Kaoe, Tobolo, Galela, Loloda, Tolofoeo, Tobaroe, Gamkonora, Sahoe, Djailolo, Gane, Mara se Kajoa; biasa lefo se djooe imam djoeroetoelis-lamo toma fala, tatapi koetika enage oena i monara dofoe, so omasilahi ana djoeroetoelis malomoe sahbandar-hatibi-djoeroetoelis toma fala ilefo soerat, enage, ma idi enane:

sie zij-ontvingen-stem (opdracht) terugtekeeren-opwaarts toch, kregen-opdracht teroepen den havenmeester-chatib-schrijver Sawoe tezamen met heer priester hoofdschrijver, zij-maken (opstellen) dertien brieven (voor): Dodinga, Kaoe, Tobelo, Galela, Loloda, Tolofoeo, Tabaroe, Gamkonora, Sahoe, Djailolo, Gane, Makian en Kajoa; gewoonte was, teschrijven door (dat die geschreven werden) heer priester hoofdschrijver aan huis, doch dien tijd hij zijn werk was veel, dus hij-verzocht-voorzich (dat) zij schrijvers (zouden) vergaderen bij havenmeester-chatib-schrijver aan huis (en) zijschrijven dien brief, z'n stem (inhoud) aldus:

„Bahwa padoeka toean jang ter„hormat moelia, Owin, Moeris „Daminik, residen Tarinate se i „ronga toean Gofornemen Wa„landa ogoegoe parenta jang ka„tinggian toma kota Oranja ma„daha, ohaka-tita koewat-koewat „se ngomi komisi ngaroeha toma „kie Tarinate: djooe kapiten-laoet „poetera Ajanhar se djooegoegoe „majoroe-perang Boenga, se djooe „imam djoertoelis-lamo Abdoe'l' „aziz se djooe hoekoem sangadji „Makdim, masilefo toma sjatar „enane, ikado se ngana hatibi„djoeroetoelis Abdoe'lkadir se „djoeroetoelis Aboe Tahir se alfi„ris Baba se sardjeti Hamiroe se „sangadji Sahoe, Aksam, se go„goegoe Sahoe, se dopolo-dopolo

„De weledelgeboren heer Owen „Maurits de Munnick, resident van „Ternate en in naam van heer „Hollandsch Goevernement, hijheeft-in-handen (dat in handen „heeft t') hooge bestuur in het „fort Oranje, hij (heeft) gegeven „krachtig bevel aan ons commis„sie z'n vieren op den berg Ter„nate, (n.l. aan): heer vlootvoogd „prins Ajanhar en rijksbestierder „oorlogsmajoor Boenga, en heer „priester hoofdschrijver Abdoel „Aziz en heer rechter distrikts„hoofd Makdim om-te-doen-schrij„ven op deze bladzijde, 't komt tot „u chatib-schrijver Abdoel Kadir „en schrijver Aboe Tahir en alpe„res (vaandrig) Baba en sergeant „Hamiroe en distriktshoofd van

„Soaraha, se dopolo-dopolo Talai „se Palasoa, Tatjim se Balisoa to-„ma moi-moi kage toma djiko Sa-„hoe, mihakawaro toma ara Doel-„kaidat enane ifane-foetoe raha „wange isnen, Gofornemen iper-„stel ngone nga Kolano so maha „dika nibatja soerat enane pasa „bato, ngana hatibi-djoeroetoelis „se serdjeti Hamiroe, se sangadji „Sahoe, nidjai-djai moemoerari „hoko kane toma kie Tarinate ni-„gasa silom ana dopolo-dopolo „Soaraha se bala Talai se Palasoa, „Tatjim se Balisoa ma dopolo, „mara djoeroetoelis se alfiris se „gogoegoe Sahoe simara itego dja-„ga parenta kage. Se adi mihaka-„waro dadi ka ngoni djiko Sahoe „nia tjooe-djooe se nia moelia to-„ma Kolano dokare oepas se ko-„lanofangare se manoetjia ngara-„toemoi se rongamoi koga-koga ge „nigolaha tiahi la nigasa ena mo-„mote hoko moi-moi ni-oewa sa-„kali-kali". —

„Sahoe, Aksam, en plaatsvervan-„gend hoofd van Sahoe en hoof-„den van de Vier Dorpen en hoof-„den van Talai en Palasoa, Tatjim „en Balisoana aan allen daar in de „baai van Sahoe wij-kennisgeven, „(dat) in deze maand Zoe'lkaedah „op den vierden op maandag 't „Goevernement 't (zal) installee-„ren onzen Koning, dus wacht „laat-staan (wacht totdat) gij hebt „gelezen dezen brief toch, gij cha-„tib-schrijver en sergeant Hamiroe „en distriktshoofd van Sahoe gij-„lieden onmiddellijk en zeer spoe-„dig (moet komen) zeewaarts „hierheen naar den berg Ternate „(opdat) gijlieden-brengt mede hen „hoofden van Vier Dorpen en het „volk van Talai en Palasoa, Tatjim „en Balisoana z'n hoofden, doch „de schrijver en vaandrig en on-„derbestierder van Sahoe zullen „zij-blijven bewaken 't bestuur „daar. En nog wij-geven-kennis 't „wordt op ulieden uit de baai van „Sahoe (gesteld) uw heerendien-„sten en uw statie (te leveren) aan „den Koning, zooals oppassers en „vorstendienstplichtigen en hon-„derd lieden en alle dingen welke „ook (moet) gijlieden-maken-in-„orde, opdat gij-brengt dit volgen-„de zeewaarts alles, het kan niet „zijn van niet." —

13. Soerat njagimoi-se-raänge irai, ma wange enage Djoooema-ngofa djooe kapiten-laoet osoedo djooe imam djoeroetoelis-lamo tagi ogasa sibai se toean residen, sarta

(De) dertien brieven af zijnde, dien dag Kroonprins heer vloot-voogd hij-zond heer priester hoofdschrijver tegaan hij-brengen te toonen (die brieven) aan heer

toean residen osiboetoe tjap Kompania; pasa djooe imam djoeroetoelis-lamo ogasa soerat enage kodiho-ie, sarta toean residen osidoa tjap kolano romodidi silom segel se djooe imam djoeroetoelis-lamo, ogasa-ie sidoa se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet, mara atoeran tjap ge domaha sigado chalifat-mawange enage sikara tarima. Tatapi koetika enage toean residen osidoa ena lebe sosira, sarta ohaka-tita: „Tjoba komisi golaha soerat atau tanda se pas ge, siboetoe bato". —

resident en heer resident hij-drukte daarop 't Compagnie-stempel; daarop heer priester hoofdschrijver hij-bracht die brieven terugopwaarts, en heer resident hij-overhandigde twee koninklijke zegels, daarbij-gevoegd 't zegel aan heer priester hoofdschrijver, hij-bracht (die) opwaarts naar Kroonprins heer vlootvoogd, doch de aanwijzing der stempels werd uitgesteld tot den aanstellingsdag dan-pas (die) te ontvangen. Maar dat tijdstip heer resident hij-overhandigde deze veel eerder (bij voorbaat) en hij-gaf-bevel: „Als „de commissie maakt (schrijft) „een brief of 'n merk op de pas-„sen (wil aanbrengen), drukt 't „dan maar af." —

Kodiho-ie ma wange enage bato, gila-gila Djoooemangofa djooe kapiten-laoet siboetoe tjap lamo toma soerat njagimoi-se-raänge enage: tjap kompania toma goenjira, tjap Tarinate toma goebadi. Simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet soedo kokaro ana komisi malomoe moi-moi, simara lepas soerat enage. Alfiris Siha ogasa soerat toma Mara, Kajoa se Gane; alfiris Mohammad ogasa soerat toma Dodinga, Kaoe, Tobelo se Galela; sardjeti Djidoen ogasa soerat toma Djailolo, soa Gamkonora, Tobaroe, Tolofoeo se Loloda; mara ana gamoe-gamoe goedoe-goedoe Soela se Taliabo, Banggai se Tomboekoe ge, domaha chalifat pasamaroewa, la gasa

Teruggekeerd-opwaarts dien dag toch onmiddellijk Kroonprins heer vlootvoogd drukte-af 't groote stempel op die dertien brieven: 't Compagniestempel op de rechter, 't stempel van Ternate op de linker zijde. Vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd droeg-op teroepen hen commissie te-vergaderen allen, vervolgens vrij-tegeven (te verzenden) deze brieven. Vaandrig Siha hij-bracht brieven naar Makian, Kajoa en Gane; vaandrig Mohammad hij-bracht brieven naar Dodinga, Kaoe, Tobelo en Galela; sergeant Djidoen hij-bracht brieven naar Djailolo, Gamkonora, Tabaroe, Tolofoeo en Loloda, doch zij dorpen van-verre, Soela en Taliabo, Banggai en To-

poedji sikara sikokaro ana isa isoeba dokasaa biasa.

boengkoe zouden (wanneer) de aanstelling reeds voorbij was, opdat gebracht (zou worden) de titulatuur (van den Koning), dan pas zouden-geroepen-worden zij (te komen) landwaarts zij (zouden) eerbiedbetuigen (den vorst huldigen) zooals gebruikelijk is.

14. Se adi toma koetika djooe imam djoeroetoelis-lamo ogasa soerat sibai se toean residen ma wange enage silom obitjara mangale pipi-moesoeng ge, atoeran pasamaroewa, tjoba habari toean Gofornemen sitantoe sari tede Kolano maroewa, ge komisi dero pipi enage rioewa wosa se Djooemangofa djooe kapiten-latoet moi-moi.

En nog toen heer priester hoofdschrijver hij-bracht de brieven (en) toonde (die) aan heer resident, op dien dag ook hij-sprak aangaande de recognitiegelden (welker) regeling reeds voorbij was, en indien 't bericht van heer Goevernement bepaaldwas tewillen aanstellen den Koning reeds, (dat dan) de commissie ontvangen zou dat geld niet-meer, (doch zou) binnenkomen bij Kroonprins heer vlootvoogd alles.

Ge toean residen mai tarimalaha, tatapi koetika enage ma ara kado-hang-modjoe, so Djoooemangofa djooe kapiten-laoet lahi forskot. Ge toean residen tarimalaha, sarta haka Kolano ma moesoeng ara moi enage se djooe imam djoeroetoelis-lamo ogasa-ie sidoa se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet otarima pasamaroewa.

Dit vond de resident zelfs goed, doch dat oogenblik was de maand nog-niet uit, terwijl Kroonprins heer vlootvoogd verzocht voorschot. Dit vond de resedent goed en gaf des Konings termijngelden voor dien maand (n.l. deel der recognitiegelden) aan heer priester hoofdschrijver, hij-bracht-opwaarts (dit geld) overhandigde 't aan Kroonprins heer vlootvoogd, hij-ontving (dit) alreeds.

Sigado robo-ma-wange oras tjako romotoha pasa, simara toean residen haka-tita se toean fiskal, mener Sorso Rasoe Kioer, okata boroea kolano ma koetji ie sidoa se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet.

Zoodat woensdag na vijven vervolgens heer resident gaf-bevel aan heer gewestelijk-secretaris, mijnheer George Razoux Kuhr, tebegeleiden de vorstelijke kist d'r sleutel opwaarts teoverhandigen aan Kroonprins heer vlootvoogd.

15. Se adi koetika toean residen opoetoes perstel Kolano ma ara se ma wange maroewa, tatapi ohakatita soedo komisi kodiho-ie golaha se ma soerat singosa se toean residen, lahi perstil Djoooe Kolano sarta sitantoe ma ara se ma wange, sarta lahi Djoooe Kolano i poedji sidingo se toean residen.

En nog toen heer resident hijbepaalde des Konings installatie d'r maand en d'r dag alreeds (toen hij bepaald had maand en dag van aanstelling), niettegenstaande hijgaf-bevel droeg-op (dat) de commissie terugkeerde-opwaarts om temaken (optestellen) z'n (een) brief, (die) intezenden aan heer resident, verzoekende te installeeren Heer Koning z'n titulatuur intezenden aan heer resident.

Sigado toma ara Sawal ifanefoetoe njagiromodidi-se-raha wange djoemaati simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet se ana komisi ngaroekange haka djooe imam djoeroetoelis-lamo ogasa Djooe Kolano i poedji sidoa se toean residen, ma idi enane:

Zoodat in de maand Sawal den vierentwintigsten nacht, vrijdag, vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd en zij commissie z'n drieën schonken (droegen-op) heer priester hoofdschrijver hij-bracht (te brengen) den Koning z'n (diens) titulatuur te overhandigen aan heer resident, z'n stem (luidende) aldus:

„Assoeltan tadjoelmachsoel bi
„'inajatillahilhanan siradjoelmoelki
„amiroeddin Iskandar moenawa-
„roessadik wahwa minaladilin
„Sjah".

„De sultan, kroon van het rijk,
„door de voorzienigheid van Allah
„den Erbarmer; lamp van het
„koningschap, lichtgevend den op-
„rechten, rechtvaardigen vorst."

Gasa momote se soerat komisi nga lolahi toma ara Doelkaidat enane ifane-foetoe raha, dahe isnen-ma-wange perstil Djoooe Kolano.

Tebrengen volgende met (dezen) brief de commissie d'r verzoek, (om) in deze maand Zoe'lkaedah den vierden, rakende (op) maandag teinstalleeren Heer Koning.

16. Sigado manitalaha sapitoema-wange toean residen balas soerat enage ie, soedo djoertoelis Malajoe gasa-ie sidoa se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet; ma daha sihabar komisi nga lolahi enage toean residen dari nama Gofornemen mai otarima-laha

Zoodat den volgenden ochtend zaterdag heer resident beantwoordde dien brief opwaarts, zond den Maleischen (inlandschen) schrijver tebrengen-opwaarts teoverhandigen aan Kroonprins heer vlootvoogd; z'n inhoud gaftekennen de commissie d'r verzoek, dat

magonaga dokage adi, sarta toean residen sihakawaro toma soerat enage madaha: toma isnen-mawange enage oras tjako njagimoi bato ronga se bobato doenia se achirat se ngofa-kolano se bangsa-kolano se ngofangare pihakraänge se kabasaran koga-koga moi-moi kalari se toean residen toma fala.

heer resident uit naam van het Goevernement toch hij-ontving-goed (goedkeurde) op dezelfde wijze, nog heer resident deed-mededeelen in dien brief erin: op dien maandag om tien uur toch voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden en vorstentelgen en prinsentelgen en drie standen der ngofangare en statie welke ook (moesten) gereed aanwezig) zijn bij den resident aan huis.

17. Se adi toma salasa-mawange jang termadzkoer enage modjoe ana komisi idero-tita madiahi tede Kolano. Koetika enage toean residen lahi se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet, perstil Djoooe Kolano ma wange lobitara ie pesta toma kadato. Ge Djoooemangofa djooe kapiten-laoet otarima-laha. Tatapi gamoe ma atoeran chalifat-ma-wange-lobi enage dahe ronga se bobato se bangsa iseba moelia, so domaha Djoooemangofa kodiho-ie imakoetiba se komisi, simara sidingo djoertoelis-lamo tara. Ikodiho-ie ma wange enage bato Djoooemangofa djooe kapiten-laoet omakoetiba se ana komisi se hal gamoe ma atoeran chalifat-ma-sifoetoe enage moelia, silom toean residen i lolahi dokasaa terseboet: simara ngoni nga diba dokasaa?? Simara djooegoegoe se djooe hoekoem iwadje: „Lebe-laha Djoooemangofa tarima toean residen i lolahi lebe-sosira, mara gamoe ma

En nog op dien dinsdag bovengemeld nog zij commissie zij-ontvingen-bevel zich-gereed temaken teverheffen den Koning. Dien tijd heer resident verzocht aan Kroonprins heer vlootvoogd op den avond van Heer Konings installatie boven te feesten in het paleis. Dit Kroonprins heer vlootvoogd hij-vond-goed. Doch de gebruiken der dorpen (landsgebruiken) op dien installatiedag 's avonds betreffende rijksgrooten en hoofden en adellijken (dat) zij (zouden) voegen (hun) eerbewijs, zou plaatshebben als Kroonprins teruggekeerd was opwaarts en over-en-weer overlegd had met de commissie, vervolgens werd gezonden den hoofdschrijver naar beneden. Zij-teruggekeerd opwaarts dien dag toch Kroonprins heer vlootvoogd hij-pleegde-overleg met hen commissie omtrent de dorpsgebruiken (aangaande) den installatieavond (z'n) luister, ook (omtrent) heer resident z'n verzoek zooals

„atoeran masiki madoöeroe". —

Gila-gila Djoooemangofa djooe kapiten-laoet soedo djooe imam djoertoelis-lamo tagi sihabar se toean residen, mangale toean lahi chalifat-ma-wange-lobi festa ge Djoooemangofa tarima se njinga-ma-soeka-soeka, sarta Djoooemangofa lahi se toean ana toean-toean se nona-nona ge, tjoba akoe toean soedo not, mara ana ronga-ronga se boki-boki toma Tarinate simara Djoooemangofa not ana; ge toean resident tarima-laha.

18. Se adi toma ara Sawal ifane-foetoe njagiromdidi-se-tomdii wange salasa simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet soedo djooe imam djoertoelis-lamo tagi se toean residen, lahi hagi Kolano ma pipi moesoeng ara raänge ma doeë; ge toean residen tarima-laha, sarta sidoe pipi enage se djooe imam djoertoelis-lamo gasa-ie sidoa se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet pasamaroewa; sigado chalifat pasa, tarima moesoeng ara moi-moi tola roepiah ratoeraänge-se-njagiraänge sigado empas.

Sigado toma ara Doelkaidat ifane-foetoe rimoi malam djoemaati satengah tjako tomdii simara

vermeld: „En hoedanig is uwlie-„der overweging?" (vroeg de Kroonprins). Vervolgens rijksbestierder en heer rechter zij-zeiden: „Het is beter, (dat gij) Kroonprins „ontvangt (opvolgt) heer resident „z'n verzoek 't eerst, doch de „dorpsgebruiken ofschoon later". -

Dadelijk Kroonprins heer vlootvoogd zond heer priester hoofdschrijver tegaan doen-berichten aan heer resident, aangaande hij (heer) vroeg (om) den installatie-avond te feesten, dit Kroonprins ontving vreugde des harten; ook Kroonprins verzocht aan heer (resident), (of) zij heeren en dames, indien mooglijk optedragen uittenoodigen, doch zij rijksgrooten en sultanes van Ternate, de Kroonprins (zou) uitnoodigen hen; dit heer resident vond-goed.

En nog in de maand Sawal op den zevenentwintigsten dinsdag, vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd zond heer priester hoofdschrijver tegaan naar heer resident teverzoeken op-schuld-tenemen des Konings termijngelden (recognitiegelden) drie maanden z'n deel; dit heer resident vond-goed, ook overhandigde (hij) dit geld aan heer priester hoofdschrijver (dit) tebrengen-opwaarts teoverhandigen aan Kroonprins heer vlootvoogd alreeds; zoodat de installatie voorbij (na de installatie) (zou van de) termijngelden van elke maand worden afgetrokken driehonderddertig gulden, totdat afbetaald (de schuld).

Djoooemangofa djooe kapiten-laoet se ma fira-kawin, djoooemangofa boki Tjina ifere toma kadato.

Zoodat in de maand Zoe'lkaedah den eersten, avond van vrijdag (d.i. donderdagavond) half zeven vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd met z'n getrouwde zuster vorstentelge prinses Tjina zij-bestegen (namen intrek in) het paleis.

19. Ge Djoooe-ma-io djooe majoroe ma njira se djooe kapita ngofa, Hanafi, se djooe letnan ngofa Mohammad Daoet se djooe letnan ngofa Alwi se djooe kali Mahdoem, sahbandar hatib djoertoelis Saoe se toean Mohammad bin Abdoel Rahman Albar sarta ana djoooemangofa se Djoooe-ma-nongoroe se Djoooe-ma-fira silom ana sosowohi nonaoe se fofoheka imote kata-ie moi-moi; ge djoooemangofa ngamoedii hira-bira ipane kareta, gasa ana ngosa-ngosa Mara inaro.

De oudere broeder des Konings, de oud-majoor en heer kapiteinszoon, Hanafi, en luitenantszoon Mohammad Daoet en luitenantszoon Alwi en heer kali Mahdoem, havenmeester-chatib-schrijver Saoe en heer Mohammad zoon van Abdoel Rahman Albar met hen prinsen en jongere broeders des Konings en de broeders des Konings, gevoegd daarbij hen de vrouwelijke en mannelijke boden zij volgden te begeleiden opwaarts allen; twee koningskinderen „geschwister" bestegen den wagen, werden gebracht door hen de Makiansche dienstplichtigen, die trokken.

Sigado Ahad-ma-wange simara ana djooe bobato Hekoe se Tjim singosa nga moelia: ngongare-itji se djodjaro-itji ge soa enage ma dopolo silom nga foheka imote kata ana nga moelia enage, tatapi igasa se djooegoegoe majoroe-perang sosira, rai simara djooegoegoe soedo marinjo kata ana ie toma paseba, momote se ana soa ma dopolo se nga kawin, ie toma paseba sidoa ana nga moelia enage se sadaha Kie se sahbandar-hatib-djoertoelis.

Totdat Zondags vervolgens zij heeren hoofden van Hekoe en Tjim deden-binnengaan (brachten) hun statie: aankomende jongens en meisjes, die dorpen hun hoofden daarbij-gevoegd hun vrouwen zij volgden brachten hun hun statie, doch zij brachten den rijksbestierder-oorlogsmajoor eerst, daarna vervolgens de rijksbestierder droeg op den marinjo te begeleiden hen opwaarts naar de vergaderloods, gevolgd door hen de dorpen d'r hoofden met hun echtgenooten; opwaarts (gaande) naar

20. Mara atoeran nga moelia

enage toma Hekoe ngongare-itji ngaroekange, djodjaroe-itji amoi; toma Tjim ngongare-itji ngaroekange, djodjaroe-itji amoi; toma enage sadaha Kie se sahbandar ipariksa, dero doega-doega djodjaroe-itji Ngofaoedoe amoi; ngongare-itji Laboea amoi; gamoe Tjim amoi; Siko amoi; Ngofatake amoi, koerang ngongare-itji ngamoedii se djodjaroe-itji amoi: so sadaha Kie se sahbandar itarima ena oewa, sigodiho se djooegoegoe, osoedo golaha tiahi ana moi-moi kata-ie toma paseba. Simara sadaha Kie se sahbandar itarima ana, sidoa se sadaha kadato, haka se ana Djoooe-ma-fira toma kadato madaha adanja.

de vergaderloods gaven-over hun hun statie aan den bergopzichter en den havenmeester-chatib-schrijver. Doch de regeling hunner statie van Hekoe was: drie aankomende jongens, één aankomend meisje; van Tjim: drie aankomende jongens, één aankomend meisje; daarop de bergopzichter en havenmeester zij onderzochten, vonden enkel één aankomend meisje van Ngofaoedoe en één aankomenden jongen van Laboea, één van Tjim, van Siko één, van Ngofatake één, (er) ontbraken twee aankomende jongens en één aankomend meisje; dus de bergopzichter en havenmeester zij namen geen genoegen daarmee, (doch) deden (hen) teruggaan naar den rijksbestierder, droeg-op temaken in orde (voltallig te maken) en hen allen te begeleiden opwaarts naar de vergaderloods. Vervolgens de bergopzichter en havenmeester ontving hen, gaf hen over aan den paleisopzichter, om te geven aan hen des Konings broeders in het paleis.

21. Sigado toma ara Doelkaidah ifane-foetoe raha, wange isnen, oras tjako rara bato, djooe kapita Kie, kimalaha Tomagola, Pe, soedo tjako faranggarang, peper se tamboer toma ngara-lamo sidagi-tara, mote ngoko-lamo dai-tai haro toma Mangkasar ma bati, tjiko-isa haro toma ngoko-lamo dia-tia, tagi-ie haro leger Santosa manjekoe, makoreho-tara sidogo

Totdat in de maand Zoe'lkaedah den vierden nacht, maandag, zes uur toch, heer bergkapitein, dorpshoofd van Tomagola, Pe, droeg-op te slaan op 't bekken (muziekuitvoering te geven) door de pijpers en tamboers van de groote poort te-doen-gaan naar beneden, tevolgen den grooten weg aan zee, tegaan-opwaarts komende aan de grens van (kampong) Makassar,

toma ngara-lamo, sarta tataboean toma ngara-lamo, momote se faranggarang dokasaa biasa, sihakawaro ronga se bobato se bangsabangsa sarta bala se rajat dokasaa biasa perstel Kolano.

Sigado toma tjako tomdii pasa bato ronga se bobato doenia se acherat se ngofa-kolano se bangsa sarta ngofangare pihak raange se kabasaran gonaga rao-rao moi-moi kalari toma ngaralamo se toma istanja ma ngara, jaane: djooe bobato Soasio; sangadji Hekoe se Tjim, mie se sara se bala kadato madaha ma dopolo se ma ofsir sarta ngofa-kolano se bangsa-kolano malomoe toma ngaralamo; djooe lebe, imam se hatibi malomoe toma sigi-lamo; soseba se djoertoelis malomoe toma ngara-oepas.

22. Sigado toma oras tjako tofkange simara djooe majoroe poetera Abdoelwahab ogasa kompania-lamo, solodadoe nganjagirara, alabadir Soela ngaroeha, Toboko ngaroeha; idoöeroe djooe kapita-kie, letnan adjadan Tamadi, letnan Kamis, letnan Mohammad; sardjent amoi gasa padji ibobongo sardjent ngamoedii, ana ngaroekange pake sabel singele,

inslaande-landwaarts komende totaan den grooten weg aan de landzij, opwaarts-gaande komende aan den duiker Santosa boven, zichomwendende-benedenwaarts nogmaals naar de groote poort, met bekkenslag aan de groote poort, volgende met de taptoe zooals gewoonlijk, te kennengevende aan voornamen en hoofden en adellijken en aan geringen en het volk zooals gebruikelijk is bij de aanstelling van den Koning.

Zoodat om na zevenen toch de voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden en koningstelgen en adelijken met drie standen der ngofangare en eenige soorten statie alles gereed was aan de groote poort en voor de paleispoort, teweten: heeren hoofden van Soasio (Negendorp); de sangadji's van Hekoe en Tjim, van noord en zuid en de hoofden van het binnenvolk van het paleis en de officieren met de koningstelgen en adelijke telgen verzamelden zich aan de groote poort; heeren geestelijken, priesters en chatibs verzamelden zich in de groote moskee; wapendragers en schrijvers verzamelden zich bij de oppasserspoort. Zoodat om acht uur vervolgens heer majoor prins Abdoelwahab hij-bracht (deed aanrukken) de groote kompagnietroep van zestig soldaten, vier hellebardiers van Soela en vier van Toboko; zijvolgden heer Berg-kapitein, luitenant-adjudant Tamadi, luitenant

moi-moi rofol soewisa se hioe peper imarsel fere-ie toma balakoen maadoe. Koetika kompania-lamo ifere ge, oepas garanati-ahi nganjagiromodidi-se-ngaroera, alabadir Soela ngaroeha, peper rimoi, tamboer ma dopolo, alifiris Berhan, oepas garanati-salaka nganjagimoi-se-ngaroekange, ma dopolo letnan famanjira enage iwosa sosira, mafato dokasaa biasa ihormat kompania-lamo. Mara kompanialamo se moetjikan romodidi imote tagi sitara-oewa, idomaha hormat kage toma balakoen maadoe bato. Doega-doega ma dopolo djooe majoroe simara osibere kompania ie bato okodiho-tara toma ngaralamo; domaha omakoemote se ronga se bobato tagi sitara perstel Djoooe Kolano. Sigado batja aktir pasa bato oena odjai-djai kodiho sosira ie, odomaha koldir hormat Djoooe Kolano kage toma balakoen maadoe; mara koetika oena itagi sitara ge tika djooe kapita Kie ana ofsir toma patalioen bato itego kage toma ngara idjaga patalioen enage adanja.

Kamis, luitenant Mohammed; een sergeant droeg de vlag begeleid door twee sergeanten, zij drieen droegen afhangende sabels, allen roffelden de trommen en bliezen de fluiten, zij-marcheerden en stegen opwaarts tot onder het balkon. Toen de groote kompagnie opwaarts steeg, de oppassers met de schildpadhoofddeksels, zesentwintig hunner, vier Soelasche hellebardiers en een pijper, het hoofd der tamboers, de vaandrig Barhan, dertien oppassers met zilveren hoofddeksels, hun hoofd was de luitenant-kamponghoofd zij-gingen het eerst binnen, naast-elkaar-opgesteld zooals gebruikelijk is bracht de groote kompagnie-troep eerbewijs. Doch de groote kompagnie-troep en twee muziekinstrumenten zij-volgden niet naar beneden, zij-wachtten eerbewijs te geven beneden het balkon. Uitgezonderd het hoofd, heer majoor, vervolgens hij-deed-opwaarts-gaan de kompagnie toch, hij-keerde-benedenwaarts-terug naar de groote poort, om dan hij-over-en-weervolgende met de voornamen en hoofden, tegaan naar beneden aantestellen Heer Koning. Zoodat na het lezen van het besluit toch hij hij-vlug-vlug keerde eerst opwaarts, hij-wachtte het komando te eeren Heer Koning daar bij 't balkon beneden; doch toen hij hijterugkeerde naar beneden, bleven de Berg-kapitein en zij officieren bij het bataillon toch, zij-zaten daar

23. Sigado satengah tjako njagimoi simara djooe imam djoeroetoelis-lamo Abdoe'l'aziz, se sahbandar-hatib-djoeroetoelis Saoe igasa kabasaran sosira tara, ge oepas garanati-ahi hele sosira; rai kabasaran Kie, magogasa ana djooe bobato Soasio se sangadji nga ngofa, ma dopolo marinjo Kie, Sabda; rai torompet salaka romodidi; rai orolopoe romodidi, magogasa ana soa Ngongare; rai kabasaran soseba se djoeroetoelis; rai pajoeng-gakoe raha, magogasa ana djooe bobato Falaraha nga ngofa, pake dasitár-ngongare se takowa boboedo se rapi podikoe oroe (anage igasa tagi kane tara bato; kodiho-ie ana soseba ngofa kaoetjil ngaroeha igasa sipajoeng Djoooe Kolano); rai mokoe ma dodai se gidi ma dodai se kipas, djoertoelis gasa; rai Djoooe Kolano i kareta ma daha malo, ana toma Hekoe nganjagimoi-se-ngamoedii, ipake badjoe-kamo-kamo se toeala-kasoeba, tjalana boboedo, inaro; ge oepas salaka sibobongo kareta; djooe imam-djoertoelislamo, sahbandar se ana hatibidjoertoelis sarta ana soseba se djoeroetoelis ferei sidoöeroe. Itagi-tara haro toma leger Soasio bato, ronga se bobato sarta ana ngofa-kolano se bangsa se ofsir isoepoe toma ngaralamo; tagitara toedoe ana lebe toma sigilamo tagi momote-tara. Ronga se

aan de poort te passen op het bataillon.

Zoodat om half tien vervolgens heer priester hoofdschrijver Abdoelaziz en havenmeesterchatib-schrijver Saoe zij brachten de statie eerst benedenwaarts, de oppassers met de schildpadden hoeden gingen voorop; daarna de statie van den Berg (Ternate), voorgedragen door hen heeren hoofden van Soasio (Negendorp) en distriktshoofden hun kinderen, hun hoofd (de aanvoerder van deze troep) was de Berg-marinjo, Sabda; daarna twee zilveren trompetten, gedragen door hen (lui van) het Jongelingen-dorp; daarna de statie der wapen- en sirihdragers en schrijvers; daarna vier hooge zonneschermen, gedragen door hen heeren hoofden van Vierhuizen d'r kinderen, gekleed met een jongelingen-tulband en witte kabaja en een sarong gewikkeld om den buik (dezen zij-droegen (de statie) gaande hier benedenwaarts toch; opwaarts teruggekeerd, zij nakomelingen der wapen- sirihdragers vier hunner zij werden gebracht om te be-zonneschermen Heer Koning); daarna de sirih-pinangdoos en kwispedoor en waaier werden door de schrijvers gedragen; daarna Heer Koning z'n wagen zonder inhoud (leege wagen), zij twaalven van Hekoe, die gekleed waren in gebloemde baadjes en roode hoofddoeken, witte broeken, zij trokken

bobato palisi-tara toma sigi ma ngara bato, Djoooemangofa djooe kapiten-laoet oetji toma kadato. Koetika enage Djoooemangofa opake kapiten-laoet ma pakean bato. Adi koetika enage toean residen haka solodadoe Djawa toma kota ngatofkange se koporal amoi ie sibobongo Djoooemangofa i kareta-bendi tagi-tara.

(dat rijtuig); de zilveren oppassers zij omringden 't rijtuig; heer priester-hoofdschrijver, havenmeester en zij chatib-schrijvers met hen gewezen sirih-dragers en schrijvers kwamen achteraan. Zij-gingen benedenwaarts komende totaan den duiker van Negendorp toch, voornamen en hoofden met hen koningstelgen en adelijken en officieren zij kwamen buiten naar de groote poort; gaande benedenwaarts gingen-aan bij hen geestelijken van de groote moskee, die meegingen volgende benedenwaarts. Voornamen en hoofden waren voorbij benedenwaarts bij de moskee-ingang toch, (toen) Kroonprins heer vlootvoogd afdaalde uit het paleis. Op dat oogenblik de Kroonprins hij-droeg des vlootvoogds kleeding slechts. Ook op dat oogenblik heer resident gaf Javaansche soldaten uit het fort acht hunner en een koporaal opwaarts te begeleiden Kroonprins z'n bendy-wagen te gaan benedenwaarts.

24. Koetika enage oepas haro toma fala residen ma ngara bato, imares-masok mafato dokasaa biasa; mara kabasaran simara wosa mafato toma gandaria madaha masonanga papo-ie torari-tara. Koetika enage toean-toean toma kota se borger, sarani, tjina se mangkasar se toean-toean arabi sarta patalioen toma borger se toropo toma kota, silom komisi Todore: hoekoem Soasio, Abdoe'lra-

Op dat oogenblik oppassers kwamen aan het residentshuis z'n ingang toch, zij marcheerden-binnen opgesteld zooals gewoonlijk; doch de statie vervolgens gingen binnen zich scharende in de gaanderij binen aan de overzijde dichtbij boveneinde met front benedenwaarts. Op dat oogenblik heeren van het fort en burgers (schutters), Christenen, Chineezen en Makassaren en heeren Arabieren met het

sid se bobato ngaroeha, hatibidjoeroetoelis ngamoedii se djoeroetoelis loa-loa ngamoedii se nga toropo rimoi ikalari moi-moi kage toma fala residen.

battaillon der schutters en de troep uit het fort, daarbijgevoegd de Tidoreesche afgevaardigden, (n.l.): rechter van Negendorp, Abdoelrasid en vier hoofden, twee chatib-schrijvers en twee onderschrijvers en een troep van hen zij-gereed waren allen daar in het huis van den resident.

Se adi toma koetika enage ronga-ronga Batjaa itara adi so toean residen haka-tita ana isoepoe komisi adi, ene: ma djooegoegoe se ngofamanjira Lata-lata se ngofa-kolano ngamoedii ipake fereiman se djoeroetoelis amoi.

En nog op dat oogenblik de voornamen van Batjan waren nog beneden, dus heer resident gaf bevel dat men-zou-doen-uitkomen ook die commissie, teweten: de rijksbestierder en 't oudste kamjonghoofd van Lata-lata en twee koningstelgen, die in 't burger gekleed waren en een schrijver.

Kabasaran sarta ana ronga-ronga se bobato doenia se acherat se ngofa-ngofa-kolano se bangsakolano iwosa pasa bato, Djoooemangofa djooe kapiten laoet haro-tara ge wosa se ma kareta gila-gila toma soanjie madaha. Simara Djoooemangofa djooe kapiten-laoet oetjitara ge toean fiskal domaha tarima kage toma ngoete-ngoete maadoe; haka tabea, hele kaki se goegoe gia toean fiskal; pasa toean fiskal tjooedoe Djoooemangofa nga gia, wosa-isa toma foris, haka tabea, hele kaki se goegoe gia toean residen, pasa tego toma koeroesii, berenti tjikaboe torari-hoko. Ge toean residen tego kokonora; goebadi-ie Djoooemangofa djooe kapiten-laoet; rai toean fiskal; pasa toean komandan borgor; rai djooegoegoe majoeroe perang Boenga

De statie met hen voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden en koningstelgen en adelijke telgen waren reeds binnengegaan toch, (toen) Kroonprins heer vlootvoogd van beneden aankwam en binnenging met de wagen rechtdoor binnen het (paleis-)plein. Vervolgens Kroonprins heer vlootvoogd steegafwaarts, daar wachtte heer gewestelijk secretaris om te ontvangen daar bij de trappen beneden; gaf groeten, deed een pas vooruit en hield de hand van den gewestelijk secretaris; daarna heer gewestelijk secretaris hield den arm van Kroonprins heer vlootvoogd, ging landwaarts binnen in de binnengaanderij, gaf groeten, zette zich in postuur en hield de hand van den resident, daarna zitten op een stoel, rusten een beetje

se djooe kali se djooe majoroe, se djooe kapita-ngofa, se djooe letnan-ngofa se komisi Todore se Batjaa tego torari-tara; toean residen i gonjira-tara toean komandan kota; pasa toean-toean toma kota se toean-toean toma borgor tego torari-ie, mara ronga se bobato (se) bangsa imamoi-moi kokoko toma gandaria torari-isa, monjika tego toma koeroesii. Tego berenti tjai-tjai bato, toean residen koko-ie, ge Djoooemangofa djooe kapiten-laoet se toean imamoi-moi ikoko-ie. Simara toean residen ohaka-tita:

tegenover zeezijde. De resident zat in het midden; links-opwaarts Kroonprins heer vlootvoogd; daarna heer gewestelijk secretaris; daarna heer schutterij-commandant; daarna rijksbestierder de oorlogsmajoor Boenga en heer kali en heer majoor en kapitein-prins en luitenant-prins en de afgevaardigden van Tidore en Batjan zaten tegenover het zuiden; aan heer resident z'n rechterkant-afwaarts (zat) heer fort-commandant; daarna heeren uit het fort en heeren uit de burgers zaten tegenover het noorden, doch voornamen en hoofden (en) adelijken zij allen tezamen stonden op de voorgalerij tegenover de landzijde (d.i. het westen), sommigen zaten op stoelen. Zitten rusten heel eventjes slechts, heer resident stond-op, toen ook Kroonprins heer vlootvoogd en heeren allen gezamenlijk opstonden. Vervolgens heer resident hij-gaf bevel (nam het woord):

25. „Waktoe enane ngori toha-„kawaro se toean nimamoi- moi, „wange enane toean gofornemen „itede Kolano toma Kie Tari-nate". — Pasa simara omakorehoika se Djoooemangofa djooe kapiten-laoet osidodemo:

„Dit oogenblik ik, ik-geef-ken-„nis aan heeren uallen, dezen dag „heer Goevernement het-stelt-aan „den Koning op het eiland Ter-„nate". — Daarna vervolgens hij-zich-keerende-tot den Kroonprins heer vlootvoogd hij-deed-te-kennen-geven:

„Ni papa Djoooe Kolano oko-„diho toma asal siino maroro ta-„hon walo raange foloi Goforne-„men itede Kolano iakoe-hangoe „ge sababoe se kaha Halemahera

„Vanaf Heer Koning uw va-„der hij-terugkeerde tot (zijn) ge-„slachten (vanaf den dag van zijn „overlijden) tot thans, lang meer „dan drie jaren was het Goever-

„ihiri-hara hal se parakara Hasan. „Tatapi waktoe enane ogo pasama- „roewa se toean maha bangsawan „Goebernoer Djendaral se toean- „toean Rat toma kaha Batawi „ihakawaro se ngomi jang ana „iterpili ma laha pasamaroewa „Kolano-ma-ngofa roregoe akoe- „oewa itiadi toma pangkat enage „malinkan Prins kapiten-laoet „bato notiadi toma pangkat jang „gakoe enage, sababoe se ngofa „halal jang manjira se Djoooe Ko- „lano jang poelang so wange ne „sigalaran ni ronga toma pangkat „pasamaroewa:

„Assoeltan tadjoelmachsoel bi „'inajatillahilhanan siradjoelmoel- „ki amiroeddin Iskandar moena- „waroessadik wahwa minaladilin „Sjah". —

„Sarta kage toean Goforneman „igolaha djanjian soengi-soengi „rimoi, domaha tarima madooe- „roe". —

26. Toean residen osidodemo enage pasa bato, Djoooe Kolano obaratanda sarta osiboetoe tjap, sarta djooegoegoe se djooe hoekoem se djooe kali se djooe imam se djooe majoroe se djooe kapitangofa se djooe letnan-ngofa ibaratanda moi-moi; rai Djoooe Kolano osasi tjobo Koran. Pasa bato toean residen hakatita se djooe imam-djoeroetoelis-lamo sigiha Djoooe Kolano i stampa. Gila-

„nement nog niet instaat te benoe- „men een Koning omreden het „land Halemahera in opstand was „aangaande de zaak van Hasan. „Doch nu is dat reeds voorbij en „de hoogaanzienlijke heer Goever- „neur Generaal en heeren Raden „ten lande Batavia zij-te-kennen- „geven ons, dat zij zij-verkozen „dus zij-vonden 't goed alreeds dat „geen andere zoon des Konings „instaat zou zijn de plaats intene- „men van het ambt dan gij, prins „vlootvoogd slechts gij-neemt-de- „plaats-in van dit ambt, dat hoog „is, want van de wettige oudste zo- „nen van den overleden Koning „zal op dezen dag uw naam wor- „den betiteld voor genoemd ambt:

„De Sultan, kroon van het rijk, „door de voorzienigheid van Allah „den Erbarmer; lamp van het ko- „ningschap, lichtgevend den op- „rechte, een der rechtvaardigen". —

„Bij dat heer Goevernement het- „zal-maken een nieuw contract, „dat later zal worden ontvan- „gen". —

Heer resident hij-te-kennen gegeven hebbende dit, Heer Koning teekende en deed afdrukken 't stempel, nog heer rijksbestierder en heer rechter en heer kali en heer priester en heer majoor en heer prins-kapitein en heer prinsluitenant zij-teekenden allen; daarna Heer Koning hij-zwoer hieldvast den Koran. Dit voorbij heer resident gaf-bevel aan heer priester-hoofdschrijver te doen plaat-

gila Djoooemangofa djooe kapiten-laoet opala i dastar simara sosowohi oena Nasaroe'din osidafo sosaha salaka rimoi sidjahe serewet boboedo, ogasa sigodiho sosira toma kadato. Toma koetika enage Djoooemangofa opala i dasitar pasa bato, djooe kali se djooe imam-djoeroetoelis-lamo itede i stampa giha se Djoooe Kolano, toma tabea ge hormat taboe oespera toma kota Oranja walo njagimoi-se-raange, sarta sipake Djoooe Kolano i banda rante goeratji. Pasa bato toean residen ohaka salamat Djoooe Kolano; rai Djoooe Kolano haka tarimakasi toean residen dari nama toean Gofornemen; pasa ana toean-toean toma militèr se toean-toean toma borgor imamoi-moi ihaka salamat Djoooe Kolano; rai ronga se bobato doenia se acherat se ngofangare fihak raange se ngofa-kolano se bangsa-kolano imamoi-moi itede nga soeba.

27. Pasa ana komisi Todore se Batjaa itede nga soeba; pasa bato tego toma koeroesii kodiho. Simara djooe imam-djoeroetoelislamo ohakawaro se toean residen, gila-gila ana djooe lebe Ahgrah

sen (opzetten) Heer Koning z'n kroon. Onmiddellijk Kroonprins heer vlootvoogd hij-deedaf zijn hoofddoek vervolgens de gezant, hij (genaamd) Nasaroedin hij-inontvangst-nam (dien hoofddoek op) een zilveren schenkblad, bedekt met een wit servet, hij-bracht deed-terugkeeren eerst (dien hoofddoek) naar het paleis. Op dat oogenblik Kroonprins (toen) hij had afgenomen zijn hoofddoek alreeds, heer kali en heer priesterhoofdschrijver zij-namen-op zijn kroon plaatsten die op Heer Koning, voor groeten en eerbewijzen werd afgeschoten het kanon in het fort Oranje dertien keeren; ook werd bekleed Heer Koning (werd hem omgehangen) zijn gouden bandelier-ketting. Daarna heer resident wenschte geluk aan Heer Koning; vervolgens Heer Koning gaf dankbetuigingen aan heer resident in naam van het Goevernement; daarna zij heeren van de militairen en heeren burgers zij-gezamenlijk zij-gaven heil Heer Koning; daarna voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden; daarna de drie standen der ngofangare en Koningstelgen en adelijke telgen zij-gezamenlijk zij-maakten hun *sembah*.

Daarna zij afgevaardigden van Tidore en Batjan zij-maakten hun *sembah*; daarna zaten (zij) op stoelen weer. Vervolgens heer priesterhoofdschrijver hij-gaf-kennis aan heer resident (waarschuwde hem),

simara djooe kali Mahadoem obatja do'a; ram gonaga pasa simara toean residen ma oepas sisoepoe kanapoe rimoi, ma daha mokoe se ma padjabea salaka sigiha kage se Djoooe Kolano toma koeroesii ma gonage; rai sisoepoe ake se ma safo salaka kage se Djoooe Kolana; pasa sisoepoe ake sahoe tè se momami roepa-roepa se toean residen se Djoooe Kolano se toean-toean imamoi-moi oke ake sahoe; rai toean residen tjooedoe Djoooe Kolano i gia, soepoe hoko kokoko toma gandaria madaha torari-hoko; simara toean fiskal obatja Djoooe Kolano i aktir; ge patalioen borgor se militèr sarta oepas salaka se ahi itoto hormat moi-moi dokasaa biasa. Rai wosaisa tego toma koeroesii kodiho, njemo-njemo tjikaboé bato. Toean residen wadje Djoooe Kolano, laha maroewa sarta soedo kata. Gilagila toean residen se Djoooe Kolano masilage toma koeroesii makoekeler, soepoehoko, ge kompania borgor se militèr se oepas itoto hormat moi-moi; haro toma gandaria ma ngoete-ngoete makoehaka tabea, hele kaki se goegoe gia sarta hame goenjira se goebadi sigoreho to goenjira, rai simara Djoooe Kolano pane toma kareta. Ge soseba ngofa kaoetjil ngaroeha itarima pajoeng se ana bobato Falaraha nga ngofa isipajoeng Djoooe Kolano; ge fiskal omote kata Djoooe Kolano ie toma kadato.

terstond zij heer geestelijke Ahgrah en heer kali Mahadoem hijlas de gebeden; nadat de handen over het gelaat waren gestreken, vervolgens heer resident z'n oppasser bracht tevoorschijn een knaapje, welks inhoud betel en de zilveren areekbak werd geplaatst daar bij Heer Koning voor bij den stoel; daarna werd voorgebracht water met z'n zilveren kom daar bij den Koning; daarna werd voorgebracht warm water thee en zoetigheden in soorten en heer resident en Heer Koning en heeren gezamenlijk dronken warm water; daarna heer resident nam den arm van Heer Koning, ging naar buiten zeewaarts, staande op de gaanderij binnen naar de zeekant; vervolgens heer gewestelijk secretaris hij-las Heer Koning z'n benoemingsbesluit; het battaillon der schutterij en der militairen met de zilveren oppassers en de schildpadden (oppassers) stonden aangetreden voor het eerbewijs allen zooals gewoonlijk. Daarna ging (men) landwaarts binnen en zat op stoelen weer, pratende een beetje toch. Heer resident zeide Heer Koning, dat 't reeds goed (afgeloopen) was en gaf bevel tot begeleiding. Onmiddellijk heer resident en Heer Koning richttenzich op van de stoelen, namen elkaars arm, gingen-naar-buitenzeewaarts, daar de schutters en soldaten en oppassers stonden in het gelid eertebewijzen allen; aan-

28. Koetika enage hele tagi-ie, ge oepas garanati ahi hele sosira; rai toropo Todore; rai kabasaran Kie; rai torompèt salaka romodidi; rai kabasaran soseba se djoeroetoelis; rai orolopoe romodidi; rai Djoooe Kolano se ma kareta; ge lewak Djawa se oepas salaka ibobongo; rai djoeroetoelis gasa-gasa mokoe ma dodai se gidi ma dodai se kipas isidoöeroe, sarta djooe imam-djoeroetoelis-lamo se sahbandar se ana hatibi-djoeroetoelis sarta soseba se djoeroetoelis fereï isidoöeroe; pasa ronga se bobato doenia se acherat se ngofangare sarta ngofa-ngofa-kolano se bangsa-kolano, silom ana komisi Todore se Batjaa isidoöeroe tagi-ie haro toma kota Oranja ma ngara, hormat taboe oespera walo njagimoi se raange. Ie haro toma tapak djere ma ngara, hormat tjako tataboean, tasa se saragi toma (ma) ngaralamo; sarta taboe oespera-panta romodidi toma Boe-

gekomen bij de gaanderij d'r trappen, groetten elkaar, deden een pas vooruit en hielden elkaars hand en kusten rechts en links, herhalende aan den rechterkant, daarna vervolgens Heer Koning steeg in het rijtuig. De vier telgen der sirihwapendragers ontvingen de zonneschermen en zijlieden hoofden van Vierhuizen d'r kinderen bezonneschermden Heer Koning; de gewestelijken secretaris hij-volgde, begeleide Heer Koning opwaarts naar het paleis.

Op dat oogenblik toen men opwaarts marcheerde, gingen de oppassers met de schildpadden kornetten voorop; daarna de troep van Tidore; daarna de statie van Ternate; daarna twee zilveren trompetten; daarna de statie der sirih-wapendragers en schrijvers; daarna twee voorloopers; daarna Heer Koning en z'n wagen; de Javaansche lijfwacht en de zilveren oppassers zij omringden (het rijtuig); daarna schrijvers dragende de beteldoos en de spuwbak en de waaier liepen achteraan, ook heer priester-hoofdschrijver en de havenmeester en zijlieden chatib-schrijvers en wapendragers en ex-schrijvers zij liepen achteraan; daarna voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden en jongelingen en koningskinderen en koningstelgen, gevoegd daarbij zij de afgevaardigden van Tidore en Batjan zij liepen achteraan gingen opwaarts komende totaan het fort

loeloe ma dehe walo njagimoi-seraange, sigado haro toma faladjawa ma ngara bato, kompanialamo itoto hormat, tjako soewisa se hioe peper, sarta oepas garanati salaka se garanati ahi se toropo Todore imares-masok toto hormat sarta ana moetjikan fiola hormat toma balakoen maadoe; moetjikan trompèt se kalawarnet ikoko toma ngoete maadoe hoko ihormat kage.

29. Gila-gila toean fiskal se Djoooe Kolano ioetji toma kareta, fere-ie ge hormat tjako soewisaboko toma balakoen maadoe, ge ronga de bobato doenia se acherat se ngofa-ngofa-kolano se bangsakolano sarta komisi Todore se Batjaa momote-ie moi-moi, wosa gila-gila toma foris, Djoooe Kolano tego toma koeroesii toma ngara foris kokonora, torari-hoko kanapoe se ma djahe biloedoe roriha igoebadi-ie toean fiskal.

Oranje z'n poort, saluutschoten uit het kanon dertien keeren. Opwaarts komende totaan den weg (van) het kerkhof z'n ingang, eerbewijzen op slaginstrumenten, bekkentjes en bekkens aan de groote poort; ook 't afschieten van twee groote kanonnen bij kaap Boeloeloe dertien maal, totdat (men) kwam aan het wachthuis z'n poort toch, (toen) de groote Compagnie in het gelid stond eerbewijzen te geven, trom werd geslagen en pijpers bliezen, ook de zilveren-kornet-oppassers en schildpadden-kornet-oppassers en de eerewacht van Tidore zij-marcheerden-binnen, gaven eerbewijzen en zij muzikanten speelden de viool als eerbewijs onder het balkon; de muzikanten met trompet en klarinet zij-stonden beneden de trap zeewaarts daar zij eerbewezen.

Onmiddellijk heer gewestelijk secretaris en Heer Koning zij-afdaalden uit den wagen, stegen-opwaarts, toen eeresaluut geslagen werd op den turkschen trom bij het balkon beneden en voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden en de koningskinderen en vorstentelgen met de commissie van Tidore en Batjan volgden-opwaarts allen, gingen dadelijk naar binnen in binnenhal, Heer Koning zat op een stoel bij den ingang midden in de binnenhal, daartegenover-zeewaarts een knaap (tafeltje) met z'n bedekking van

Mara djooegoegoe-majoroe-perang se djooe hoekoem sarta ana komisi Todore se Batjaa tego toma koeroesii torari-ie; ana nga doedoe-ika fato bangkoe rete raha-ika ka ana djooe bobato Soasio, Sangadji, Hekoe se Tjim, mie se sara se bangsa; mara djooe kali se ana djooe imam ngaroeha toma sigi-lamo se hatibi ngaroeha tego toma koeroesii torari-tara; nga doedoe-ika bangkoe rete raha adi, ka ana djooe lebe moi-moi se ofsir; mara ana djooe majoroe se djooe kapita se djooe letnan-ngofa, sarta Batjaa ma Kolano ma ngofa atau ma bangsa ngamoedii, pake fereiman enage, tego toma koeroesii toma ngara ma sonanga papo-ie, torari-hoko sibapo toma mesel; mara ana ngofa-kolano se bangsa tego toma koeroesii toma ngara ma sonanga papo-tara torari-hoko; mara ana bangsa moi-moi tego toma koeroesii sibapo toma mesel; kololi-ino monjika tego toma bangkoe, dofoe ana djooe bobato se ofsir; mara ana ofsir monjika tego toma balakoen; mara ana dopolo mie se sara se modin moi-moi itego toma siboea paseba; mara ana kompania-lamo se oepas salaka se ahi ihormat Djoooe Kolano fere pasa bato, djooe majoroe okoldir rofol soewisa se hioe peper imarsèl toma balakoen, ma gonaga hoko, imakoedofa mafato torari-hisa

rood fluweel, links-opwaarts (zat) heer gewestelijk secretaris.

Doch de rijkskanselier-oorlogsmajoor en heer rechter en zij afgevaardigden van Tidore en Batjan zaten op stoelen daartegenover-opwaarts; henlieden hun rug derwaarts waren gesteld vier rijen banken, (daar zaten) zij heeren hoofden van Negendorp, Distriktsdorp, Hekoe en Tjim, van noord en zuid en de adellijken; doch heer kali en zijlieden vier heeren priesters van de groote moskee en vier chatibs zaten op stoelen tegenoverbeneden; hun ruggen derwaarts waren vier rijen banken nog, (daar zaten) zijlieden heeren geestelijken allen en offi--cieren; doch zij heeren majoor en heeren kapitein en heeren prinsen-luitenant, met de vorst van Batjan z'n twee zonen of telgen, die maar in het burger waren, zaten op stoelen bij den ingang z'n overzijde dichtbij boven, tegenover zeezijde vlak bij den muur, doch zij prinsen en adelijken zaten op stoelen bij den ingang z'n overzijde dichtbij beneden tegenover zeezijde, doch zij adelijken allen zaten op stoelen vlakbij den muur; rondom herwaarts sommigen zaten op banken, (onder wie) veel hunner heeren hoofden en officieren; doch sommige officieren zaten op het balkon; doch zij hoofden van noord en zuid en de modins zijzaten in de loods; doch zij de groote kompagnie en de zilveren

idomaha hormat batja Djoooe Kolano i aktir.

30. Koetika enage tego tiahi bato, djooe hoekoem Jadi Abdoe'l-rasid otede-soeba-moelia se ma poedji-poedji, mote dokasaa atoeran Todore se Tarinate; rai, djooe hoekoem-sangadji Makdim osoeba; rai, kimalaha-Marsaole Todore osoeba; rai, kimalaha-Marsaole Tarinate osoeba; rai, kimalaha Tomatjala Todore osoeba; rai, ngofamanjira Batjaa Lata-lata osoeba; rai, ngofamanjira Tasoema Todore osoeba; pasa sikara ana djooe lebe, djooe imam-sangadji Bian otede-soeba-poedji-poedji. Pasa bato toean fiskal otjooedoe Djoooe Kolano i gia, soepoe-hoko kokoko toma balakoen, seba toma garande; torari-hoko; simara toean fiskal obatja Djoooe Kolano i aktir atau soerat pangkat behasa Malajoe; rai, djooe imam-djoeroetoelis-lamo Abdoe'l'aziz obatja ma Tarinate, ma idi enane:

en schildpadden oppassers, toen zij eerbewijzen gegeven hadden toch, heer majoor kommandeerde te roffelen den trom en de pijpen te blazen, zij-marcheerden naar het balkon, hun front naar zee, zich-met-elkaar-vereenigende zich-opstellende tegenover landzijde, in-afwachting-van (het te geven) eerbewijs bij het voorlezen van Heer Koning z'n besluit.

Op dat oogenblik, (toen men) gereed zat toch heer rechter Jadi Abdoelrasid hij-nam-op vereering en huldebewijzen, volgde (daarbij) zooals de instelling van Tidore en Ternate was; klaar zijnde, heer rechter-distriktshoofd Makdim hij-vereerde; klaar zijnde, het kamponghoofd van Marsaole te Tidore hij-vereerde; klaar, het kamponghoofd van Marsaole te Ternate hij-vereerde; klaar, het kamponghoofd van Tomatjala op Tidore hij-vereerde; klaar, de ngofamanjira van Lata-lata op Batjan hij-vereerde; klaar, de ngofamanjira van Tasoema op Tidore hij-vereerde; daarna pas zij de heeren geestelijken, heer priester-distriktshoofd Bian hij-hief-op-vereering-aanbidding. Daarna toch heer gewestelijk secretaris hij-nam-in-den-arm Heer Koning z'n arm, ging-naar-buiten-zeewaarts, staande op het balkon, dichtbij 't hekwerk, tegenover zeezijde; vervolgens heer gewestelijk secretaris hij-las-voor Heer Koning z'n besluit of ambtsbrief in de Maleische taal;

„Soerat sitantoe Djoooemangofa „djooe kapiten-laoet poetera A-„janhar salakoe Kolano, pake „ronga se galar „Assoeltan tadjoel „machsoel bi 'inajatillahilhanan „siradjoelmoelki amiroeddin Is-„kandar moenawaroessadik wah-„wa minaladilin Sjah". Poetera „Ajanhar sitiadi Kolano Tarinate „jang poelang jaane: „Assoeltan „almachfoed bi 'inajatillahilhanan „siradjoelmoelki Mohammad Ar-„sjad wahwa minaladilin Sjah" — „ge Gofornemen toma Hindia „Nederlandi iterpilih maroewa se „tede Djoooemangofa djooe kapi-„ten-laoet poetera Ajanhar toma „Tarinate ngofa halal jang manji-„ra se Kolano jang poelang, saba-„boe enage poetera Ajanhar toma „Tarinate, kapiten-laoet toma wa-„nge enane toma ara Oktobèr, „foetoe njagiromodidi, tahon tja-„la-moi-se-ratoetofkange-se-njagi-„tomodii-se-sio, sarta osasi pasa-„maroewa se ngori, Owen Moris „de Moenik, residen Tarinate, sar-„ta osiboetoe tjap se ogia i gia se „hadapan se ngori maroewa ge „soerat perdjandjian kage imomote „se soerat enane dadi ge poetera „kapiten-laoet Ajanhar so enane „ngori tosikoeat toma njekoe „pangkat Kolano Tarinate sironga „i galar: „Assoeltan tadjoelmach-„soel bi 'inajatilahilhanan siradjoel-

klaar, heer priester-hoofdschrijver Abdoelaziz hij-las-voor in het Ternate'sch, z'n stem aldus (aldus luidende):

„Brief te-doen-aanstellen Kroon-„prins heer vlootvoogd prins „Ajanhar als Koning, onder den „naam en titel: „De sultan, kroon „des rijks, door de voorzienigheid „van Allah den Erbarmer; lamp „van het koningschap, lichtgevend „den oprechte, een der rechtvaar-„digen". — „Prins Ajanhar ver-„wisselt den Koning van Ternate, „die overleden is, teweten (ge-„naamd): Sultan enz. enz. Mo-„hammad Arsjad enz. enz. zoodat „het Goevernement van Neder-„landsch Indië heeft verkoren „reeds en aangesteld Kroonprins „heer vlootvoogd, prins Ajanhar „van Ternate, wettige oudste zoon „van den overleden Koning, daar-„om wordt prins Ajanhar van Ter-„nate, de vlootvoogd, op dezen dag „van de maand October, den twin-„tigsten nacht, van het jaar dui-„zend-en-achthonderd-en-zeventig-„en-negen (1879), nadat hij-gezwo-„ren had voor mij, Owen Maurits „de Munnick, resident van Ter-„nate en had gedrukt het stempel „en hij gezet had zijn hand (tee-„kening) voor mij reeds en een „verbintenisbrief overeenkomstig „dezen brief (had overhandigd), „derhalve prins vlootvoogd Ajan-„har, dus thans ik, ik-bevestig „daarenboven het ambt van den „Koning van Ternate, onder den

„moelki amiroeddin Iskandar moe-„nawaroessadik wahwa minaladilin „sjah, poetera Ajanhar adanja". —

31. Batja pasa bato, wosa-isa tego toma koeroesii kodiho. Ge kompania-lamo se oepas mai imarsel kodiho-ika mafato dokasaa masosira kodiho, domaha hormat toean fiskal oetji. Djooe majoroe sidiahi kompania pasa bato, ofereie, tego toma koeroesii; pasa bato sisoepoe ake-sahoe, Djoooe Kaoesamasaha se toean fiskal ioke; rai, singosa kodiho, simara sisoepoe ronga se bobato doenia se acherat Tarinate se Todore se Batjaa imamoi-moi, sarta ngofa-kolano se bangsa se ofsir nga tjotjatoe akesahoe; ge kokaro toropo Todore ma dopolo fere oke ake-sahoe.

Koetika enage sangadji Limatahoe, Achmar, osoeba siloloa se ma poedji-poedji; rai, simara itarima tjotjatoe. Koetika enage toean fiskal malahi kodiho; gila-gila Djoooe Kolano tjatoe-idin se djooe majoroe Abdoe'lwahab kata toean fiskal oetji-tara; ge kompanialamo se oepas toto hormat tjako soewisa se hioe peper sarta tjako soewisa-boko.

„titel van: (zie vertaling bo-„ven)." —

Na het voorlezen (men) ging binnen landwaarts, zat op stoelen weer. De groote kompagnie en oppassers toch zij-marcheerden terug derwaarts, zich opstellende als vroeger weer, teneinde eerbewijs te geven aan heer gewestelijk secretaris als (hij) afkwam (naar beneden ging). Toen heer majoor de kompagnie had opgesteld toch, hij-ging-opwaarts, zat op een stoel; daarna werd buitengebracht warm water (thee), Heer Zijne Majesteit en heer gewestelijk secretaris zij-dronken; klaar, werd (de thee) weer binnengebracht, vervolgens naar buitengebracht aan voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden van Ternate en Tidore en Batjan gezamenlijk, met de prinsen en adelijken en officieren hun eerbewijs (was) warm water (thee); toen werd geroepen de troep van Tidore d'r hoofden opteklimmen te drinken warm water.

Op dat oogenblik het distriktshoofd van Limatahoe, Achmar, hij-vereerde, deed-groeten en (bracht) aanbidding; klaar, vervolgens nam in ontvangst het geschenk (n.l. een kom thee). Op dat oogenblik heer gewestelijk secretaris verzocht terugtekeeren; terstond Heer Koning gaf last aan heer majoor Abdoelwahab te begeleiden heer gewest. secretaris af-

tedalen naar beneden; de groote kompagnie en de oppassers stonden in het gelid, (gaven) eerbewijs (door) slaan op den trom en blazen der pijpen met slaan op den turkschen trom.

32. Toean fiskal oetji pasa bato, Djoooe Kolano wosa toma kamar, mangadi istampa pake toeala wari se toloe banta; soepoe torari ronga se bobato sigado tarima tjotjatoe ake sahoe; pasa simara sisoepoe tjotjatoe mokoe se sadakaa soseba gasa. Jaane komisi Todore nga sadakaa roepia njagiromtoha, ma dodai sosaha salaka, ma djahe serewèt boboedo; toropo Todore roepia njagimoi, ma dodai sosaha salaka se ma djahe serewèt, soseba amoi gasa; hatibi djoeroetoelis mote kata tara, sidoa se ma dopolo kage toma ngoete maadoe. Mara ana komisi Batjaa nga sadakaa roepia tofkange mote ana nga atoeran ma dero se Kompania iperstèl Djoooe Kolano Batjaa ge ihaka komisi Tarinate nga sadakaa roepia tofkange. Mara ana ronga se bobato doenia se acherat Soasio, Sangadji, Hekoe se Tjim, mie se sara sarta ngofa-ngofa kolano se bangsa se ngofangare nga sadakaa ge sigado sibere poedji, oho doa salamat, sikara sisoepoe.

Nadat de gewest. secretaris vertrokken was, ging Heer Koning de kamer binnen te verwisselen den kroon en optezetten 'n geopende hoofddoek en een banta-hoed; ging naar buiten, stelde zich vóór voornamen en hoofden, totdat zij beschonken werden met thee; vervolgens werd naar buiten gebracht beschenking van betel en (geldelijke) geschenken gebracht door de wapendragers. Namelijk het geschenk van de Tidoresche commissie was vijftig gulden, z'n vat (het voorwerp waarop die 50 gld. gedragen werden) was een zilveren schenkblad; z'n overdekking een wit servet; de Tidoresche eerewacht (troep ontving) tien gulden, z'n vat was een zilveren schenkblad met 'n servet als overdekking, een wapenknecht bracht dat; de chatib-schrijvers volgden te brengen benedenwaarts, overhandigden dat aan hoofden daar beneden aan de trap. Doch de commissie van Batjan d'r geschenk was acht gulden, volgens d'r eigen regeling, ten tijde dat de Kompania aanstelde Heer Koning van Batjan en de Ternate-commissie acht gulden ontving. Doch zij voornamen en wereldlijke en geestelijke hoofden van Soasio, Sangadji, Hekoe

en Tjim van noord en zuid met de koningstelgen, adelijken en ondergeschikten hun geschenk (werd eerst uitgereikt toen zij) opklommen tot huldebewijs en na gegeten (ontvangen) te hebben heilwensch, vervolgens (zij) gingen naar buiten.

Koetika ronga se bobato itarima tjotjatoe mokoe pasa bato, Djoooe Kolano tjatoe idin se komisi Todore se Batjaa masilage kodiho sarta Djoooe Kaoesamasaha sidingo salam ta'lim bato se Djoooe Kolano Todore. Gila-gila ana komisi se Batjaa masilage isoeba Djoooe Kaoesamasaha pasa, simara oetji, ge ana komisi Todore igasa silom nga toropo.

Toen voornamen en hoofden de betelbeschenking ontvangen hadden, beval Heer Koning aan de commissie van Tidore en Batjan optestaan terugtekeeren, terwijl Zijne Majesteit meezond heil en zegen toch aan Heer Koning Tidore. Terstond zij commissie van Batjan stond op, gaf eerbewijzen aan Zijne Majesteit, daarna vervolgens daalden-af, zij de Tidoresche afgevaardigden zij namen met zich hun eerewacht.

33. Ana itagi pasa simara Djoooe Kaoesamasaha tjatoe idin wangelobi toean residen se mamfraoe se toean-toean se nona-nona moi-moi ie festa kanè toma kadato; so moelia hang-modjoe, domaha difoetoe lobi simara sigogise idin. Sarta idin wangelobi kabasaran rao-rao enagé sisoepoe moimoi, doega-doega kabasaran Kie bato simara sisoepoe-oewa. Sarta idin se djooegoegoe se djooe hoekoem se djooe majoroe se djooe kapita-ngofa se djooe letnan-ngofa pake monteri moi-moi, mara ana ngofa-ngofa se nongoroe loaloa ge idin masosira pasa maroewa pake fereïman; moi-moi wangelobi oras tjako tomdii fere toma

Nadat zij vertrokken waren vervolgens Zijne Majesteit gaf bevel, (dat) dien avond heer resident en mevrouw en heeren en dames allen hier boven zouden fuiven in het paleis; maar nog geen festiviteit (zou er zijn), daaromtrent zou morgenavond het bevel afgewacht worden. Ook nog werd bevolen, dat er enkele optochten zouden uitkomen, alleen de statie van Ternate toch moest niet opkomen. Ook nog werd bevolen aan den rijkskanselier en heer rechter en heer majoor en heer prins-kapitein en heer prins-luitenant om tenue aantetrekken allen, maar de telgen en werkelijke broeders (des Konings) hadden reeds eerder bevel ont-

balakoen marimoi se Djoooe Kaoesamasaha; se adi idin se djooegoegoe majoroe-perang soedo marinjo tagi sibaba fala toma ngokolamo dai-tai toma Mangkasar ma bati, haro toma ngaralamo fala rimoi-rimoi ma ngara pake salo kofo se mokoe moi-moi; mara toma ngaralamo siie haro balakoen maadoe sadaha kadato giha.

Tjatoe idin enage pasa bato idin se ronga se bobato se ngofa-kolano se bangsa imamoi-moi imasilage kodiho. Gila-gila itede nga soeba; oetji pasa idin se sadaha-kie, sahbandar siroeba soseba se djoeroetoelis se ana kabasaran-kie magogasa. Se adi djooe kapita-kie osimarsel kompania-lamo kodiho tara toma ngaralamo; ana oepas-ahi se salaka imares soepoe-ika toma kantor dokasaa biasa.

vangen zich te kleeden in burger; allen moesten 's avonds om zeven uur opklimmen tot het balkon tegelijk met Zijne Majesteit; dan nog een bevel aan rijkskanselier-oorlogsmajoor (dat hij zou) zenden een boodschapper te gaan ervoor-zorgen((dat) de huizen vanaf den grooten weg aan zeezijde bij de grens van de Makasaarsche wijk, komende totaan de groote poort, elk huis afzonderlijk moest voorzien zijn van verlichte pisangstammen en bladerfranjes; doch vanaf de groote poort totaan beneden het balkon zou de paleisbewaker (die versiering) aanbrengen.

Dat bevelen was afgeloopen, werd bevolen aan voornamen en hoofden en aan prinsen en adelijken allen gezamenlijk optestaan (en) terugtekeeren. Terstond zij gaven hun huldeblijk; afgedaald zijnde, (werd gegeven) bevel aan den Berg-opzichter te doen marcheeren de groote kompagnie terug benedenwaarts naar de groote poort: zij de schildpadden oppassers en de zilveren (oppassers) zijmarcheerden naar buiten, zich richtende naar het kantoor, zooals gewoonlijk.

III.

1. Madero toma hidjrat oelnabi — salla'llahoe 'alaihi wasallam — njonjohi pariama tjalamoi-se-ratoeromodidi-se-njagirara-se-rimoi, tahoen Ba, ma ara Sawal ifane-foetoe

Tentijde vanaf de vlucht van den Profeet — God zegene hem en geve hem vrede! — 't getal jaren een-duizend-en-tweehonderd-en-zestig-en-een, jaar Ba, z'n

njagimoi-se-tomodii, wange Ahad, simara Djoooe Kaoesamasaha silahir idin lomoe ronga se bobato Soasio se Sangadji se Hekoe se Tjim, sarta djooe lebe, kali se imam se hatibi se ngofa-kolano se ngofangare fihak raange.

Toma oras tjako sio mamoi-moi hadir toma ngaralamo, simara soedo kokaro ana fere toma kadato, tego toma foris dokasaa biasa. Pasa simara Djoooe Kaoesamasaha silahir idin:

„Ngori Kolano tolomoe ngoni „ronga se bobato se kali, imam se „hatibi, basarta ngofa-kolano se „bangsa-kolano se ngofangare fi„hak raange mamoi-moi toma wak„toe enane, ge mangale gam enane „ma galib se loekdi. Madero se „ngori Kolano ri goeroe se hadji „rete-rete nan-nan se ngoni nia „himo-himo ronga se bobato ma„sosira igolaha adat se atoeran; rai „pasamaroewa toma limaoe Fora„madiahi sigahado (sigado) toma „limaoe Malajoe dadi ka adat se „kabasaran toma gogahoe sigodiho „ge rimoi-rimoi se ma bati so toma „hal gogahoe ge pake dokasaa biasa „bato; mara toma godiho ge, kage „monjika larang toma hoekoem sa„raa toma kitab Allah madaha „soedo-oewa. Sarta tjatoe idin gi„nado se ngoni ronga se bobato: „laha pake dokasaa biasa bato

maand Sawal, opgekomen nachten tien-en-zeven, Zondag, vervolgens Zijne Majesteit openbaarde 't bevel om te vergaderen voornamen en hoofden van Soasio en Sangadji en Hekoe en Tjim, met heeren geestelijken, den kali en priesters en chatibs en prinsen en de drie rangen van ngofangare.

Ten negen ure waren allen tezamen tegenwoordig aan de groote poort, vervolgens werd opgedragen teroepen hen opteklimmen in 't paleis, te-gaan-zitten in de binnengaanderij (voorhuis) zooals gewoonlijk. Daarna vervolgens Zijne Majesteit openbaarde 't bevel:

„Ik, Koning, ik verzamel u „voornamen en hoofden, de kali, „priesters en chatibs, mede prin„sen en adelijken en drie standen „ngofangare allen tezamen op dit „oogenblik, dit ter oorzake van dit „land z'n noodzakelijkheden en „gebruiken(?). Ten tijde van — ik „Koning — mijn voorvaderen van „geslacht tot geslacht en uw ulieder „ouderen (voorouders), voorna„men en hoofden, die maakten „vroeger tijd de gewoonten en re„gelingen; daarna (in later tijd) „vanaf (de sultansvestiging) te Fo„ramadiahi totaan die in de negorij „Malajoe werden toch de gebrui„ken en staties een beroep, terug„gegeven aan enkelen met z'n „grenzen (d.i. onder voorbehoud), „dus ten aanzien van deze beroe„pen (betrekkingen), deze worden „gehandhaafd, zooals gewoonlijk

„ataoe laha fopili kasaa se lara-„ngan saraa fohoi ena?". —

„toch; doch betreffende deze te-„ruggeving, daarvan zijn er enkele „verboden bij de goddelijke wet, „in het Boek Gods (Koran) wor-„den die niet bevolen. Bevolen „wordt te vragen aan ulieden „voornamen en hoofden: is het „goed te doen zooals we gewoon „zijn of beter dat wij kiezen, wat „door de goddelijke wet verboden „is en dat wegdoen (afschaffen?)".

2. Toma enage gogoegoe majoroe perang Gamsoengi se hoekoem Soasio se hoekoem Sangadji, kapita perang se bobato Soasio se sangadji Hekoe se Tjim mamoimoi itede nga soeba:

Daarop de rijksbestierder oorlogsmajoor van Gamsoengi en de rechter van Soasio en de rechter van Sangadji, de oorlogskapitein en de hoofden van Soasio en de distriktshoofden van Hekoe en Tjim gezamenlijk zij hieven op hun eerbewijs (d.i. zij antwoorden):

„Djoooe Kaoesamasaha ma djaiz „ma gonaga dokasaa ge ngofa-„ngare ngomi mitaadim (ta'lim) „ena, mote ma gonage dokage; „tjoba akoe ge adat se kabasaran „kasaa se larangan saraa fopake „riafa".

„Uwer Majesteits keuze van „hoedanigen aard ook, wij, wij „vereeren die, volgende die aldus; „indien mooglijk de gewoonten en „staties, waar die verboden zijn „wettelijk, die zullen wij niet meer „volgen".

Pasa, idin ginado se djooe lebe simara djooe kali bangsa Ilham se imam se hatib itede nga soeba: „Adat se kabasaran dadi kalara-„ngan saraa enage, madero toma „zaman djahiliah modjoe; toma „kitab Allah madaha soedo-oewa; „tjoba pake bato, dokasaa bara-„hala dadi kaharam ma dosa tala-„loe lamo".

Daarna (werd) bevolen te vragen aan heeren geestelijken, vervolgens heer kali van vorstelijke afkomst, Ilham, en de priesters en chatibs zij hieven op hun eerbewijs (zij antwoordden): „De gebruiken „en staties, welke bij de godde-„lijke wet verboden zijn, zijn nog „uit de tijden der onwetendheid; „in het boek Gods worden die niet „bevolen; indien die toch gebruikt „worden, zooals afgoden, dan „wordt dat verbod z'n zonden „altegroot".

Rai, idin ginado se ronga se bobato, ana lebeh itede soeba: „Enage maroewa, ge dokasaa ngo-„ni". — Simara majoroe-perang se ronga se bobato terseboet mamoi-moi itede nga soeba: „Adat „se kabasaran rao-rao dadi kalara-„ngan saraa ge ngofangare milahi „hoi ena; ge talaloe rame njinga-soeka se simore, karana idadi ka-„pahala sarta moerah se gampang „rimoi se ngofangare ngomi; mara „adat se kabasaran rao-rao dadi „kalarangan saraa oewa, enage si-„kara fopake la idadi kalaha se „djangoe". —

Daarna gevraagd aan voornamen en hoofden, zij temeer zij hieven-op hun eerbewijs: „Dit is „niet noodig, zooals jelie (aldus „besluiten ook wij)." — Vervolgens oorlogsmajoor en voornamen en hoofden voornoemd tezamen zij-hieven-op hun eerbewijs: „Eenige gebruiken en staties, ver-„boden bij de goddelijke wet, wij „verzoeken die afteschaffen; dit „zal algemeen verheuging des har-„ten en blijdschap zijn, want dit „wordt toch (onze) verdienste, „(terwijl) dit teneenenmale licht en „gemakkelijk aan ons Uwe diena-„ren zal vallen; doch eenige ge-„bruiken en staties, die niet bij de „goddelijke wet verboden zijn, „deze toch zullen wij gebruiken, „opdat het goed en mooi „worde".

3. Sjahadan toma enage Djoooe Kaoesamasaha se ronga se bobato se lebe mamoi-moi terfakat, tjoba dadi kagodiho ge adat:

Voorts ten aanzien hiervan Heer Majesteit en voornamen en hoofden en geestelijken tezamen besloten, dat zou worden teruggekeerd tot deze gewoonten:

perkara rimoi: ronga se bobato itede-soeba-moelia se ma poedji-poedji, dokasaa toma gogahoe adi, akoeoewa;

eerste zaak: dat voornamen en hoofden zouden eerbewijzen en huldigen (den overleden vorst) als nog in leven zijnde, wordt niet toegestaan;

perkara romodidi: ronga se bobato se ngofangare fihak raange nga kawin pake daoe-daoe-side, akoerioewa; imote tagi kata mait toma djere, mai akoerioewa;

tweede zaak: dat de voornamen en hoofden en de drie standen der ngofangare hun vrouwen overkleeden-van-pandan dragen, wordt niet meer toegestaan; dat zij volgende wegbrengen het lijk (van den overleden vorst) naar de begraafplaats (in genoemde klee-

perkara raange: kabasaran toloe-mesa se poro-poro magogasa fofoheka, akoeoewa, malinkan sitiadi nonaoe;

perkara raha: legoe-legoe ibanda toma kadato madaha se toma djere akoerioewa;

perkara romotoha: toropo rimoi se bobato ngamoedii tagi koro Kolano ma jaja se ma baba, jaane: kimalaha Marsaoli se bobai Marsaoli la ino, simara kimalaha Marsaoli osoeba-moelia, bobai Marsaoli moari toma kadato se toma djere, akoerioewa;

perkara rara: palangki se bobane djara pake boraka, akoerioewa; gasa ena mote tagi toma djere, mai akoeoewa;

perkara tomodii: woto pasa simara golaha djongihi toma kadato madaha, akoerioewa; mara legoe-legoe ibanda se toloe mesa se poro-poro, magogasa fofoheka, akoeoewa; maronga fofoheka mote tagi woto sone, akoeoewa; sigolaha sone-sone ma djongihi toma fala madaha, akoerioewa.

ding), dat toch wordt niet meer toegestaan;

derde zaak: de statie met de hooge hoeden en gouden drinkbakken, gedragen door vrouwen (bij de begrafenis van den vorst) mag niet meer, mannen moeten haar daarin vervangen;

vierde zaak: het legoe-legoe-met-zang in het paleis of bij de begraafplaats, mag niet meer;

vijfde zaak: dat een brigade met twee hoofden gaan afhalen de Koning z'n moeder en z'n vader, teweten het kamponghoofd van Marsaoli en een-in-ondertrouw-zijnde-vrouw, (en wanneer die vorstelijke ouders) herwaarts komende, vervolgens dat het kamponghoofd van Marsaoli (aan hen) eerbied bewijst, en de-in-ondertrouw-zijnde-vrouw van Marsaoli weent in het paleis en op het graf, mag niet meer;

zesde zaak: dat de palangkijn en het paard overdekt worden met rouwbekleeding, mag niet meer; deze (rouwbekleeding) brengende, volgende, gaande naar de begraafplaats, mag niet meer;

zevende zaak: dat na het begraven vervolgens wordt gemaakt een verblijfplaats (voor den doode) in het paleis, mag niet meer; voorts legoe-legoe-met-zang en hooge hoeden en drinkbakken, gedragen door vrouwen, mag niet meer; al wat vrouw heet volgen gaan begraven dooden, mag niet; dat gemaakt wordt de dooden hun

4. Ge dadi pasamaroewa manjonjata Djoooe ma nongoroe kapiten-laoet Poetera Aboe Maha; rai Djoooe ma ngofa majoroe Poetera Ahmad; rai Djoooe ma io kapiten-laoet Poetera Mohammad Daoed, ana ngaroekange ipoelang ge pake ena rioewa.

So adat se kahasaran toma larangan saraa, perkara rao-rao dokasaa terseboet toma lefo enane madaha, ge Djoooe Kaoesamasaha se ronga bobato Soasio, se Sangadji, Hekoe se Tjim basarta kali, imam se hatib iterpoetoes pasamaroewa toma istana madaha akoerioewa sakali-kali pake ma gonaga dokage, malinkan mote toma kitab Allah madaha; mara adat se kabasaran rao-rao dokasaa biasa ge pake dokage bato, hoi ena oewa, haroes sipake, karana hoekoem al saraa toma kitab Allah madaha larangoewa.

Pitoesan fakat enane toma sempoerna madaha, manjonjata Djoooe Kaoesamasaha itanda tjap maha-moelia toma awal al-satar, sarta ronga se bobato Soasio se Sangadji, Hekoe se Tjim se djooe lebe, kali, imam se hatib mamoi-moi igiha gia toma lefo enane maadoe.

(slaap)plaats binnen in huis, mag niet meer.

Dit werd reeds duidelijk gemaakt toen des Konings jongere broeder, zeekapitein Prins Aboemaha; daarna des Konings kind (zoon), majoor Prins Ahmad; daarna des Konings oudere broeder, vlootvoogd Prins Mohammad David, toen zij-drieën overleden, waren deze (gewoonten) al niet meer in zwang.

Aldus de gebruiken en staties, bij de goddelijke wet verboden, n.l. eenige zaken, zooals genoemd in dit geschrift, deze Heer Zijne Majesteit en grooten en hoofden van Soasio, en van Sangadji en van Hekoe en van Tjim, daarbijgevoegd de kali, de priesters en chatibs zij reeds hebben uitgemaakt binnenin het paleis mogen teneenemale niet meer op die wijze gebruikt worden, alleen moet gevolgd worden het boek Gods z'n inhoud; hoewel eenige gebruiken en staties, zooals de gewone, aldus kunnen gebruikt worden toch, deze opteheffen is niet noodig, (doch) moeten ingebruik gesteld blijven, want bij de goddelijke wet in het boek Gods zijn die niet verboden.

Het besluit dezer overeenkomst wordt ter vervollediging geopenbaard doordat Zijne Majesteit (zijn) luisterlijk zegel afdrukt op het begin (hoofd) dezes geschrifts, daarbij voornamen en hoofden van Soasio en Sangadji, Hekoe en Tjim en heeren geestelijken, de

kali, priesters en chatibs tezamen zij-zetten (hun) hand (teekening) op dit geschrift eronder.

5. Toma enage madoöeroe i ngofa, ngori Kolano, se ronga se bobato misaraha pitoesan enane se ri baba toean residen Tarinate dari-nama-toean-Gofornemen, sarta milahi pitoesan enane ma koeat adanja.

Aldus zal later zijn kind, ik Koning, en voornamen en hoofden, wij (zullen) overhandigen dit besluit aan mijn vader heer resident van Ternate uit-naam-van-heer-Gouvernement, daarbij wij (zullen) verzoeken dit besluit z'n bekrachtiging aldus.

Gogoegoe majoroe-perang Gamsoengi ri gia ×;

Onderbestierder oorlogsmajoor van Gamsoengi (Nieuwdorp) mijn hand(tekening) (kruis);

Hoekoem Soasio, Abdoe'lrahman, ri gia ×;

Rechter van Soasio (Negendorp) Abdoelrachman mijn hand(teekening) (kruis);

Hoekoem Sangadji kapiten-perang, Abang, ri gia ×;
Sowohi Sangadji-Malajoe-Konora Abdoel Boki, ri gia ×;
Kimalaha Marsaoli, Abdoe'lmatlib, ri gia ×;
Sangadji Limatahoe, Abdoe'llah, ri gia ×;
Kimalaha Tomagola, Hodoe, ri gia ×;
Kimalaha Tomaito, Dian, ri gia ×;
Sangadji Malajoe Tjim, Makdim, ri gia ×;
Kimalaha Pajahe, Sadaha, ri gia ×;
Sangadji Toboleoe, Dai, ri gia ×;
Ngofamanjira Ngofaoedoe, Matala, ri gia ×;
Ngofamanjira Saki, Tabaroe, ri gia ×;

enz.

enz.

Ngofamanjira Siko, Koniri, ri gia ×;
Ngofamanjira Togolobe, Bapo, ri gia ×;
Ngofamanjira Tomaofo, Doeri, ri gia ×;
Ngofamanjira Gam Tjim, Tair, ri gia ×;

Kali-bangsa, Ilham, ri gia ×;
Imam-bangsa, Said, ri gia ×;
Imam Djiko, Mahasoer, ri gia ×;
Imam Sangadji, Daim (Zaim), ri gia ×;
Imam Moti, Sadok, ri gia ×;
Chatib-bangsa, Tosi, ri gia ×;
Chatib-bangsa, Ali, ri gia ×;
Chatib Djiko, Abdoe'l Gani, ri gia ×;
Chatib Djawa Abdoe'lhakim, ri gia ×;
Imam Takome, Abdoe'laman, ri gia ×;
Chatib Sangadji, Adjahar, ri gia ×;
Chatib Moti, Maksoed, ri gia ×;
Chatib Tarangara, Mahadoem, ri gia ×;
Chatib Mojaoe, Adja, ri gia ×;
Chatib Mado, Abdoe'lsamad, ri gia ×;
Chatib Togalobe, Masir, ri gia ×;
Chatib Siko, Fakir, ri gia ×;

Imam-djoeroetoelis-lamo, Hadji Abdoe'lhabib ri gia.

AANTEEKENINGEN.

I.

1. *ngongadje,* van *wadje,* spreken (vgl. Mal. *adji*; Sahoesch *adjele*); *singongadje,* verhalen, te kennen geven.
djoóoe, alleen gebruikt voor Allah en den vorst van Ternate, in alle andere gevallen *djóoe.*
2. *jaane,* verb. Mal. *ja'ni*; in navolging daarvan vormde men van *adji*: *jaadi.*
3. *tjatoe idin,* (bevel geven, vgl. Mal. *tjatoe* en *izin, idjin*); ook wel *silahir* (Mal. melahirkan) *idin*; deze uitdrukking wordt alleen van den vorst gebezigd; van een resident b.v. heet het: *haka tita* (Mal. titah).
kaha Jaba of *goera-ma-ngofa Jaba,* land of eiland Ambon (*goera,* akker; *ngofa,* kind, deel, onderdeel).
4. *lebe,* Mal. *lebai*; *ngofo Makkah,* Mekkaan; *ngofa Tarinate,* Ternataan.
5. *badan* (Ar.) verternataanscht tot *badang*; het eigenlijke woord voor lichaam, *rehe,* heeft thans een andere beteekenis.
7. *soa,* oorspr. beteekenis: opengekapte plek, ontboscht terrein, *ie,* opwaarts.
10. *koeroen-koeroen* (Mal. koeroeng), de opgeslotenen, d.w.z. de huwbare meisjes, die naar Ar. adat nog binnenshuis gehouden worden.
11. *faitji,* verk van *ngofa itji,* kleine kinderen, kinderkens.
12. *tawáf,* Ar. ommegang rond de kabah in Mekka.
14. *pengadjaran,* verb. Mal. pendjara.
17. *tambaroe,* Mal. tahoen baharoe.
18. *sabea,* Mal. sembahjang.
salawati, Ar. salat, pl. selawat.
19. *tandjoeng,* Mal. i.p.v. Tern. *dehe.*
maamoeman, vgl. Ar. moeminin, plus Tern. pref. *ma.*
20. van Mal. *tetap* vormde men caus. *sitatap*;
bangkali, Mal. barangkali.
tjotjooe van *djooe,* heer.
21. *maskena,* van Mal. *meski* en Tern. *ena* (Mal. ini); *masiki,* Mal. meski.
24. *marasaï,* van Mal. *rasa.*

28. *oti-ma-awo,* Tern. vertaling van Mal. awak perahoe.
37. *Nehalennia,* locale naam voor de germaansche godin Nerthus; (P. J. Blok, Gesch. N. V. I, 18).
42. *sangkari,* mandje, vlechtwerk van arenbladeren, waarin deze soort limoenen verpakt worden; vgl. Mal. sangkar.
baki, wrsch. niet van Ned. bakje, maar van Ar. tabak, presenteerblad.
45. *amoi* en *rimoi* staan hier gelijkwaardig naast elkaar; met „tamboer" bedoelt men dan ook minder den naamsdrager dan wel het instrument, aangezien een trom ook wel „tamboer" i.p.v. *soeïsa* heet. Verderop wordt voor „muzikanten" ook het telwoord voor zaken gebruikt.

II.

1. *Djoóoemangofa* is de titel van den kroonprins.
2. *hadji,* vadernaam voor vorsten, wrsch. uit eerbied voor hen als bedevaartgangers; *goeroe se hadji,* voorvaderen.
3. Ar. *chalifah* in verbalen zin: aanstellen tot kalief, hoofd van den godsdienst, wat tevens in zich sluit: hoofd van den staat, dus: *chalifat ma wange,* kroningsdag.
4. *oedoeroe,* Ar. *'oezoer.*
5. *kaoesamasaha,* van Ar. *kauṭ* (*kauts*), schoen; synoniem met *padoeka,* titel van vorstl. personen;
saha, handpalm, voetzool, (Mal. tapak); *ma,* part. tot vorming der genitief.
poelang-poelang, i.p.v. *poelang kerachmatoe'-llah,* synoniem met in 6 *sjai lillahi.*
8. *kolanofangare,* verkort: *kolofangare*; *kolano,* vorst, *fangare, ngofangare,* dienaar (Mal. hamba, patik); *ngongare,* jongeling, vrijgezel.
9. *haka idi,* synoniem met spreek-Mal. kasi soeara.
iskoenjer, schoener; *istanja,* Mal. *astana, istana.*
11. *garanati-ahi* en *garanati-salaka,* aldus genoemd naar de twee verschillende hoofddeksels, e.s.v. helmen of kornetten; eerstgen. belegd met platen van *ori ma ahi* (wrdl. schildpaddenhuid), de andere met platen van zilver (*salaka*).
17. *madzkoer* voor *terseboet* op andere plaatsen.
omakoetiba, recipr. van Mal. timbang.
soedo, (Mal. soeroeh) als kroonprins; zoodra de „perestil" tot „kolano" heeft plaats gehad, heet het: *tjatoe idin.*

not, verb. Ned. noodigen, uitnoodigen.
Niet eigen aan het Tern. zijn de woordherhalingen (*ronga-ronga*; *ngofo-ngofa*; *boki-boki*, enz.) en kunnen beschouwd worden als een navolging van het conversatie-Maleisch.

18. *empas* (Bat.) *impĕs* (Jav. sprkt), gedelgd, afbetaald.
19. de reduplicatie *sosowohi* staat voor de wrdherh. *sowohi-sowohi*; *ngosa-ngosa* van *wosa* (Mal. masoek), de binnenkomenden (dienstplichtigen), die voor allerlei werkjes gebruikt worden; ook naam van een prauw, door zulke lieden bemand.
20. *paseba* (Jav. *pāsĕban* van *sĕba*, voor een meerdere z'n opwachting maken); Tern. *seba*, dichtbij, naast, in de buurt van.
21. *faranggarang*, vgl. Mal. *ĕrang-rangan*.
lègèr, wrsch. van Ned. legger (duiker).
tataboean, Mal. taboeh-taboehan.
22. de volg. woorden zijn schier alle verb. Ned.
pèpèr, pijper; *moetjikan*, muzikant, muziek; *toropo*, brigade, troep; *balakoen*, balkon; *rofolo*, roffelen, trommelen; *koldir*, commandeeren; *marsel*, marcheeren; *alabadir*, hellebardier; *foris*, voorhuis; enz.
famanjira, verk. van *ngofamanjira*, ook wel verk. tot *fanjira*.
23. *kaoetjili*, nakomelingen van de *soseba*.
26. *banda goeratji*, gouden band, bandelier.
kanapoe, tafeltje, „knaapje".
31. *toeala* (Port) *wari*, de witte hoofddoek op houten vorm opgemaakt en stijfgestreken, aan een zijde met een open (*wari*) punt.

III.

1. *galib* (Mal.); *loekdil* (*loekoedi*), laatstgen. wrd. van onbekenden oorsprong.
hoekoem saraa, Ar. alsjara'.
2. *djaiz*, Ar. wettelijk geoorloofd.
zaman djahiliah, de tijd vóór den Islam.

OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN.

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM. [1])

IX.

De zoogenaamde zuil van Ratoe Baka.

IJzerman heeft in zijn bekend werk over de tempelbouwvallen van Prambanan en omgeving eenige regels gewijd aan die eigenaardige ovale steenblokken, die hij geheel aan den oostkant van de bouwvallen op den heuvel van Ratoe Baka had aangetroffen en die er ook thans nog liggen. Hij spreekt van „eenige stukken van een zuil, welker grond- en bovenvlak den vorm van een ovaal had (65 c.M. bij 50 c.M.) en op welker buitenoppervlak dieren, zooals olifanten, paarden, enz. gebeiteld waren. Deze stukken waren 30 c.M. dik en pasten op elkander. Of ze voor een altaar, een kolom, dan voor iets anders gediend hebben is zonder opzettelijk onderzoek niet uit te maken." [2])

In den aanvang is IJzerman er dus van overtuigd met de „stukken van een zuil" te maken te hebben, hoewel hij eenige regels verder een „opzettelijk onderzoek" eischt om uit te maken, wat de eigenlijke bestemming kan zijn geweest. Hieruit kan overtuigend blijken, dat de schrijver niet goed wist wat hij voor zich had en dat deze steenblokken een archaeologische puzzle voor hem uitmaakten, zooals er zoovele zijn. Niettegenstaande dit hebben zij een stiefmoederlijke behandeling ondergaan, daar zij in de officieele inventaris der oudheden, opgemaakt in 1915, staan opgegeven als ... verdwenen, hoewel de stukken er thans nog steeds liggen. Wel deelt deze inventaris de schuld hiervan met de lijst van Verbeek, die ze ook al als verdwenen opgaf, doch een bezoek aan de bouwvallen zelf had den opsteller

---

[1]) Zie Bijdragen, dl. 85, 1929, bl. 479 vgg.

[2]) *IJzerman*, Beschrijving enz., pag. 112.



Voetstuk met olifanten van den heuvel van
Ratoe Baka bij Prambanan.

ervan kunnen overtuigen, dat Verbeeks opgave herziening behoefde.[1])

Zulk een stiefmoederlijke behandeling verdienen zij echter geenszins en een ieder, die ze heeft aanschouwd en heeft getracht er de oorspronkelijke bestemming van te weten te komen, kan de stemming navoelen, die bij Brandes moet hebben geheerscht, toen hij in zijn verslag van 1903 deze oudheden behandelde.

Inderdaad leveren deze steenblokken een puzzle op. Hun boven- en ondervlak is volkomen glad en ovaal; in het midden van het bovenvlak bevindt zich een vierkant gat. Het buitenvlak is verdeeld in casementen, die beurtelings een lotusrozet en een dierfiguur dragen, doch steeds zóó, dat op één steen hetzelfde type van dier viermaal voorkomt. Ook de lotusrozetten zijn per steen vier in getal. In één geval vindt men geen lotusrozetten, doch een pilasterversiering met eenig ornament; in dat geval past de steen echter met doorloopend ornament op een andere, die wèl de lotusrozetten draagt. Alle andere stukken kunnen weliswaar, doordat zij van ongeveer gelijke afmetingen zijn, op elkaar gezet worden, doch van eenig bewijs voor het oorspronkelijke van dien toestand is geen sprake. De hoogte varieert van 25 tot 40 c.M.

Op het oogenblik liggen er voor den toeschouwer bereikbaar 6 exemplaren met olifanten, 3 met leeuwen, 1 met pauwen, 3 met garuḍa's en 3 met paarden. Met uitzondering van de eenigszins grove wijze, waarop soms de paarden zijn gehakt (een verschijnsel dat zich bijkans overal in de hindoe-javaansche kunst voordoet), zijn de dieren

---

[1]) De samensteller der inventaris heeft in zijn compilatie van vroegere inventarissen nog enkele andere onjuistheden overgenomen, waarvan de verbetering hieronder moge volgen. In O. R. 1915: 37 leze men in plaats van „op den top": „verspreid over den uitlooper". In plaats van „Verder de fundeering" tot „hoofdgebouw" leze men „Verder de verhoogde vloer van een oorspronkelijk houten, pĕnḍapa-achtig bouwwerk, met sporen van de plaatsing der neuten voor de stijlen, omgeven door een lager gelegen geplaveiden ommegang, die naar buiten met een muur is afgesloten, terwijl makara-spuiers het van het hoofdgebouw in deze ruimte vloeiende regenwater naar buiten loosden. Voorts". Na „voetstukken" leze men: „Op den ommegang van het hoofdgebouw ligt een geschonden beeld van Wiṣṇu, zittend op Garuḍa". Na „aangetroffen" voege men in: „, thans verdwenen". In plaats van „evenzoo een zuil enz." leze men: „Ten Oosten van de hoofdgroep bevinden zich enkele ovale steenblokken met afwisselend lotusrozetten en dierfiguren (leeuw, olifant, paard, pauw en garuḍa) op den buitenkant versierd." Ten slotte leze men den laatsten zin aldus: „Nabij den noordelijken rand van den heuvel bevinden zich de resten van een tjanḍi, Dawoeng geheeten; bij het triangulatiepunt liggen enkele ornamentstukken, terwijl ten N.W. van het hoofdbouwwerk een onbeschreven oorkondesteen van oostjavaansch model ligt".

buitengewoon fraai uitgevoerd en behooren zij tot de beste stijlen van Midden-Java. Vooral geldt dit voor de pauwen en garuḍas.

Het juiste aantal is niet op te geven, tenminste niet, zoolang van de zijde van den Oudheidkundigen Dienst nog geen pogingen zijn in het werk gesteld om ze alle uit de steenhoopen, die oorspronkelijk een verhoogde pĕṇḍapa-vloer hebben gevormd, te voorschijn te halen; thans steken er nog minstens twee voor een gedeelte uit den grond. Ten slotte dient nog vermeld te worden, dat de versiering met lotusrozetten en dierfiguren naar boven wordt afgesloten door een lotuskussen van zeer smalle afmetingen.

Het is eigenlijk eenigszins verwonderlijk, dat men er niet eerder in slaagde de oplossing van deze puzzle te vinden. Waarschijnlijk is dat het gevolg van het vasthouden aan IJzermans eerst geopperde meening, dat deze steenblokken namelijk een zuil zouden hebben gevormd. Maken wij ons echter van deze meening los (welk een voor de hindoejavaansche kunst wonderlijk en vreemd ding zou zulk een zuil van ovale doorsnede niet geweest zijn!), dan kunnen wij het volgende opmerken.

De afgebeelde dieren zijn geen onbekenden in de iconografie. Het is zelfs mogelijk ze op een dusdanige wijze te rangschikken, dat ze een bijzondere beteekenis krijgen en dat wij tot onze geruststelling plotseling de wāhana's der dhyānibuddha's in de juiste volgorde voor ons zien. Aldus:

leeuw = zenith = Wairocana.
olifant = oosten = Akṣobhya.
paard = zuiden = Ratnasambhawa.
pauw = westen = Amitābha.
garuḍa = noorden = Amoghasiddha.

Gezien nu het feit, dat de steenblokken alle aan de bovenzijde zijn voorzien van een lotuskussen, mogen wij wel aannemen, dat wij hier voor ons hebben de overblijfselen van een reeks dhyānibuddhabeelden, wellicht van brons, doch in ieder geval verdwenen en waarin de Wairocana-figuur op het hoogste, dubbele steenblok troonde, zooals dat voor dezen buddha past. Omtrent de oorspronkelijke opstelling kunnen wij, zoolang nog niet alle stukken opgegraven zijn, niets naders te weten komen. Een en ander doet denken aan de wijze, waarop aan tjaṇḍi Baraboeḍoer eveneens vele exemplaren van dezelfde dhyānibuddha-figuur voorkomen. Dat dit hier in een tjaṇḍi plaats zou gehad hebben, is op grond van hetgeen aan geornamenteerde steenen gevonden werd, niet aan te nemen; het voorkomen

van steenen met sporen van neuten doet aan een pĕṇḍapa-achtig bouwwerk denken, misschien met een meroe gekroond. Er blijkt echter tevens duidelijk en overtuigend uit, dat naast het çiwaitische element, dat in het Wiṣṇu-beeld van het hoofdgebouw is vertegenwoordigd, ten minste op één plek het Buddhistisch stelsel tot uitdrukking was gebracht. Dit samengaan heeft, naar algemeen bekend mag verondersteld worden, niets vreemds in zich.

Elders heb ik, naar ik hoop, aannemelijk gemaakt, dat de bouwvallen van Ratoe Baka geen kraton hebben gevormd, doch de versiering van een oud-inheemsch heiligdom zijn geweest. [1]) Thans is dit dus nog iets waarschijnlijker geworden.

X.

De ouderdom van tjaṇḍi Soembĕrnanas.

Er is een kleine groep van oostjavaansche oudheden, die van twijfelachtige dateering zijn en, wat hun plaatsing in eenige periode van beteekenis betreft, min of meer „in de lucht hangen". Dat zijn de oudheden van Goenoeng Gangsir, door Brandes ontdekt als oudste schakel tusschen de middenjavaansche en oostjavaansche kunst, welke twee stijlen hij nog als regelmatig uit elkaar ontstaan veronderstelde; die van Pamotan, van Sanggariti en van Soembĕrnanas. De plaatsing is ook geografisch vreemd. Goenoeng Gangsir in het Bangilsche, Pamotan op de plaats, waar vroeger de kust moet hebben gelegen, Sanggariti hoog in het malangsche en Soembĕrnanas heel in het Zuiden, op de helling van den Këloet. Men brengt ze gemeenlijk alle met de periode van Siṇḍok in verband, zoodat hun dateering in het tweede kwart der tiende eeuw zou moeten vallen. Krom zegt echter voorzichtigheidshalve: „Het spreekt vanzelf, dat bij de dateering van zulke monumenten altijd een grootere speling gelaten moet worden, en men gebouwen, die sterk aan Midden-Java herinneren, misschien met meer recht aan den tijd van het zich in beide rijkshelften krachtig uitende rijk van Mataräm, dan juist aan dien van Siṇḍok zal dienen toe te schrijven." [2]) Dat Krom nochtans de vermelding van deze bouwwerken in de periode van Siṇḍok plaatst, zal wel in navolging van Brandes zijn, die dezen koningsnaam bij de beschrijving van Goenoeng Gangsir dan ook vermeldt. [3])

---

[1]) Djawa 1926: 129 vlgg.
[2]) *Krom*, Geschiedenis 211.
[3]) *Brandes* in O. R. 1903: 37.

Bosch wijdt eenige stijlcritische beschouwingen aan het in 1919 door de Këloet-eruptie te voorschijn gekomen monument van Soembërnanas, welke hem de overtuiging schonken, dat dit bouwwerk merkwaardige stijlovereenkomsten vertoont met de groep van Lara Djonggrang. [1]) Ik geloof wel, dat niemand zich tegen deze slotsom zal willen verzetten, hetgeen dan ook, naar ik meen, nimmer is geschied. Iets anders is het of de vergelijking van gelijksoortige voorwerpen tot dezelfde slotsom zou hebben geleid. Vat men namelijk het door Bosch in de vergelijking betrokken beeld van den Nandiçwara van tjaṇḍi Soembërnanas als relieffiguur op, dan is de vergelijking in orde; is het echter een zoogenaamd cultusbeeld, dan dient men het niet te vergelijken met de relieffiguren van Lara Djonggrang, doch met de beelden uit de nissen en dan is de stijlovereenkomst heel wat minder treffend. Niettemin, de op Midden-Java wijzende eigenaardigheden zijn door Bosch terecht naar voren gebracht en de algemeene indruk is ongetwijfeld die van een groote stijlverwantschap. [2])

De schrijver komt dan te staan voor de beslissing op de vraag of het bouwwerk in de zgn. bloeiperiode van de Kaḍirische kunst valt, die hij in de 12e eeuw stelt, of belangrijk eerder, waarvoor dan de tijd van den Gaṇeça van Blitar, met de inscriptie van Balitung uit 907 erop, in aanmerking zou komen. Het verschil is inderdaad groot en Bosch blijft aarzelen. Krom slaat een tusschenweg voor, door aan te nemen, dat het bouwwerk noch in de eene, noch in de andere, doch in de Siṇḍok-periode (929—944) thuis zou hooren. Daarmede wordt echter, zooals wij zien zullen, aan de vindplaats niet ten volle recht gedaan.

In zulke gevallen is het zeker goed om alle aanwijzingen, die tot nadere determineering van de periode aanleiding kunnen geven, voor het voetlicht te brengen, ook al zijn zulke aanwijzingen te vinden in algemeen toegankelijke publicaties. In het bijzonder zal het daarbij gaan om de keuze tusschen de drie genoemde perioden, waarvan wij de zgn. bloeitijd van Kaḍiri in navolging van Krom wel kunnen laten vervallen. [3]) Alles wat wij over die periode weten pleit eer

[1]) *Bosch* in O. V. 1920: 25 vlgg.

[2]) Ik wijs nog op de spitse tanden van den kāla-kop (O. V. 1920 plaat 10), die mij bepaaldelijk op een zelfstandige, van die van Lara Djonggrang afwijkende kunstrichting lijken te wijzen, die echter niet oostjavaansch behoeft te zijn, daar die tanden ook bij sommige monumenten van Midden-Java worden aangetroffen. De voluten aan de trap komen mij echter beslist on-middenjavaansch voor.

[3]) *Krom*, Inleiding II: 34.

tegen dan voor deze keuze. Het gaat dus tusschen Balitung en Siṇḍok.

Krom zelf noemt tjaṇḍi Soembĕrnanas „waarschijnlijk slechts weinig jonger" dan Goenoeng Gangsir en acht het niet twijfelachtig, dat dit laatste monument moet dateeren uit den tijd der latere middenjavaansche. Nu acht ik het op zichzelf reeds onwaarschijnlijk, dat Siṇḍok een zoo heilig monument als het onderhavige (blijkens de vondsten zou het een bijzettingstempel zijn geweest) in een uithoek van zijn rijk zou hebben geplaatst, waaruit wij geen enkel bewijs zijner werkzaamheid over hebben. [1]) Siṇḍok geldt terecht als de man, wiens machtssfeer zich tot het meer oostelijke deel van Java heeft beperkt, met als centrum de Brantasdelta.

Aan den anderen kant zou het toekennen van zulk een bouwwerk van dynastieke beteekenis aan den middenjavaanschen Balitung uit de oude kraton van Mĕḍang i bhūmi Matarām ook eenigszins ongerijmd klinken. Tegen een landschenking op onderworpen gebied (inscriptie op Gaṇeça) is niet zoo veel in te brengen; tegen de stichting van een dynastieken tempel meer.

Het is daarom dan ook, dat wij met groote belangstelling dienen kennis te nemen van hetgeen Goris ons weet te vertellen aangaande de waarschijnlijke herkomst der laatste middenjavaansche vorsten, te beginnen met onzen Balitung. [2]) Zijn zijn veronderstellingen en conclusies juist, dan is er geen twijfel meer mogelijk of deze vorsten hebben zich langs den weg van een huwelijk of iets dergelijks van de erfenis der matarāmsche dynastie weten meester te maken, hoewel zij oorspronkelijk uit Kaḍiri afkomstig moeten zijn. Daarmede komt echter tjaṇḍi Soembĕrnanas in een geheel ander licht te staan. Het is dan geen bouwwerk meer, waarvan de plaatsing ons vreemd voorkomt en niet goed met bestaande bloeiperioden in verband kan worden gebracht, doch een bijzettingstempel in het gebied van herkomst dier vorsten, met wier periode het om redenen van stijlkundigen aard in verband kan worden gebracht. Geen bastaard op vreemden bodem, doch een „huistempel" voor hen, die in den vreemde verkeerden.

Het heeft er dan ook allen schijn van, dat wij in Zuid-Kaḍiri een oud machtscentrum moeten reconstrueeren, dat weliswaar door de verovering van Sañjaya tijdelijk het zwijgen is opgelegd geworden, doch dat onder zijn laatste navolgers de oude glorie ziet weder-

---

[1]) De meest westelijke oorkonde van Siṇḍok hoort bij Ngandjoek thuis, dus in Noord-Kaḍiri.

[2]) *Goris* in Feestbundel B. G. I: 202 vlgg.

keeren. In dat verband is het misschien veelzeggend, dat de oorkonde van Soekaboemi bij Paree geen koningsoorkonde is (in 784 moet zelfs Malang al aan het middenjavaansche gezag onderworpen geweest zijn, dus Kaḍiri zeker), doch uitgevaardigd door geestelijke Heeren, bhagawantas; meer nog, dat door Tuloḍong, na het herstel van de macht der kaḍirische vorsten, het noodig is geacht dit onder vreemde suprematie gegeven handvest opnieuw te bevestigen met zijn koninklijken naam.

Het is in verband met het bovenstaande dan ook zeer te betreuren, dat er zoo weinig over is van dit merkwaardige tempelcomplex bij Soembĕrnanas, al mogen wij er dankbaar voor zijn door de groote uitbarsting althans van het bestaan ervan op de hoogte te zijn gesteld. Het is echter thans zaak de aandacht opnieuw op deze tjaṇḍi en de omgeving gevestigd te houden; het zou de eerste keer niet zijn, dat uit oude, lang bekende en half vergeten, want uitgeput geachte gegevens een nieuwe waarheid opkwam. Hier geldt het daarenboven de streek, waarvan de javaansche en balische overleveringen spreken als van het eigenlijke Java.

XI.

De frequentie der Gaṇeça-beelden.

In zijn bijdrage tot de kennis van het Çiwaisme van Midden-Java heeft Krom geconstateerd, dat de frequentie der Gaṇeça-beelden op het Diëng-plateau, doch ook elders, veel grooter is dan die der overige godenbeelden, zooals die van Durgā of Guru (Agastya). Hij zegt: „Naast een aantal gevallen, waar klaarblijkelijk Gaṇeça en Nandi tezamen werden vereerd, zijn er plaatsen, die uitsluitend Gaṇeça-beelden, dikwijls in groot aantal uit één heiligdom, opleverden; in dit verband mogen vooral genoemd worden Pĕngilon, waar van vier tot negen Gaṇeça's stonden, Sikunir, waar een groote Gaṇeça klaarblijkelijk het hoofdbeeld was en (naast vijf andere voorstellingen van denzelfden god) Çiwa slechts door een veel kleiner beeld was vertegenwoordigd, Sĕtan, dat niet minder dan veertien Gaṇeça's opleverde. Natuurlijk zijn deze god en zijn dienst van oorsprong Indisch, maar de hooge vlucht, die deze vereering op Java genomen heeft, is toch wel opmerkelijk".[1]) Elders stelt hij het aantal op den Diëng aangetroffen Gaṇeça's op een vierde van alle gedetermineerde

[1]) *Krom* in Mededeelingen der Kon. Akad. Wetenschappen Afd. Letterkunde deel 58 (Serie B) pag. 11.

stukken. [1]) Inderdaad is het groote aantal van Gaṇeça-beelden opvallend, te meer, waar toch weinig of geen sprake is van een of andere bijzondere secte van Gaṇeça-vereerders, zooals de Gāṇapatya's van Indië. Het ziet er een oogenblik naar uit, dat de aanwezigheid der vele Gaṇeça's juist op het Diëng-plateau in verband zou kunnen worden gebracht met het feit, dat de onderdanen van dezen olifantkoppigen god, de Gaṇa's, thuis hooren op den Kailāsa, waarmede, zooals bekend is, wel bedoeld gebergte werd gelijkgesteld. Doch daartegen pleit onmiddellijk het feit, dat ook elders, en evengoed op Oost- als op Midden-Java, de beelden van dezen god talrijker zijn, dan die der andere goden.

Het is dan ook langs een anderen weg, dat men tot een oplossing van deze schijnbare onregelmatigheid moet komen, welke Krom meent te kunnen verklaren door een grootere mate van vereering en populariteit aan den Gaṇeça van het oude Java toe te kennen. Daarmede komt men er echter mijns inziens niet, aangezien het alleenvoorkomen dier beelden dan ook in zich zou moeten sluiten het vereeren als *hoogste* godheid, wat, zooals reeds werd opgemerkt, uit geen enkele bron kan blijken.

Indien wij echter eens een blik slaan op de plaatsing van enkele zeer bekende *afzonderlijk voorkomende* Gaṇeça-beelden, dan is daar wel een zekere regelmaat in te bemerken, die ons misschien op het spoor kan brengen van de juiste beteekenis dier overmatig veelvuldige beelden.

In de eerste plaats wijs ik naar den alleenstaanden Gaṇeça van Bara, ten rechte van Djimbe, die zich bij den overgang over de Brantas in Blitar bevindt. Een tweede bekend solitair Gaṇeça-beeld bevindt zich bij den overgang over de bekende „grensrivier", de Lĕksa, gelegen tusschen Kĕḍiri en het Malangsche, eenmaal tusschen Pañjalu en Janggala den rijksgrens uitmakende. Beide zijn geheel op zichzelf staande beelden, die ook op zichzelf moeten hebben gestaan in den ouden tijd, hetgeen althans voor dien van Djimbe duidelijk wordt uit het feit, dat ook de achterkant met overdadig lofwerk is versierd en een deel der inscriptie draagt. Elders moeten zich meer zulke afzonderlijk staande beelden van onzen god hebben bevonden, getuigen de neuten, die erbij zijn gevonden en die verraden, dat het beeld in kwestie niet anders was opgesteld dan zooals dat met dat van Bara thans geschiedt, nl. onder een eenvoudig dak

[1]) Ibidem pag. 13.

op palen.[1]) Dat een afzonderlijke Gaṇeça *in* een rivier gevonden werd zal wel samenhangen met een oorspronkelijke plaatsing *aan* dien waterstroom. Elders staan Gaṇeça's bij bronnen[2]), weer elders aan den rand van rotsen en heuvels op plateaus.[3])

Dit alles zijn dus, wel te verstaan, afzonderlijk voorkomende Gaṇeça's, waarvan men niet kan aannemen, dat zij eenmaal in de bekende westelijke nis van een tjaṇḍi zullen hebben gestaan; zij zijn het natuurlijk vooral, die behooren tot dat deel der Gaṇeça-beelden, dat boven het normaal te verwachten aantal uitgaat.

Bezien wij thans eens de eigenlijke kwaliteiten, die aan onzen god in Indië werden en worden toegekend en die, voorzoover wij kunnen nagaan, ook op Java moeten hebben gegolden, dan treft ons allereerst de grondbeteekenis van geluksgod, uitgedrukt in zijn kwaliteit van wighnajit, wighnaghna, wighnanāyaka, wighnanāçaka, -pati, -rāja, -hantṛ, -harin enz. enz., termen, die alle duiden op het vermogen om obstakels uit den weg te ruimen. Het is zonder eenigen twijfel ook deze kwaliteit, die hem doet afgebeeld worden boven de deurdorpel, van ouds een machtig magisch obstakel, en die hem doet aangeroepen worden aan den aanvang van boeken van allerlei aard, tot kasboeken toe, waarin ook al menig obstakel kan voorkomen! Uit deze oer-kwaliteit kan zich dan zeer goed de latere wijsheidsgod hebben ontwikkeld, daar hij het was, die dus ook aan den aanvang van alle wijsheid, in boeken verzameld, regelmatig werd aangeroepen. Secundair lijkt mij deze beteekenis echter in ieder geval.

Het behoeft thans wel niet veel betoogs meer om aannemelijk te maken, dat de afzonderlijke plaatsing van een beeld van Gaṇeça bij rivierovergangen, bij bronnen, gevaarlijke hellingen en vooral in bergstreken met vele gevaren van anderen aard (solfataren, doodendalen enz.), eigenlijk niets verwonderlijks meer heeft en dat het groote aantal van deze beelden voor een deel zeer wel daaraan zijn ontstaan te danken kan hebben. Zij zullen er hebben gestaan als afweerders van het gevaar of de gevaren, die de bezoekers dier plaatsen bedreigden en zullen de offers hebben ontvangen van hen, die hun hulp in deze gevallen niet konden ontberen. De grootere frequentie van zijn afbeeldingen kan langs dezen weg een licht aanvaardbare verklaring vinden, welke niet in strijd is met hetgeen ons overigens omtrent de vereering van Gaṇeça op Java bekend is.

---

[1]) B.v. die van Gandasoeli en Plikon.

[2]) Kali Klotok en Sikoenir.

[3]) Ratoe Baka-heuvel.

XII.

Lingga = voorouder-receptaculum.

In zijn artikel over het Lingga-heiligdom van Dinaja heeft Bosch uitvoerig gesproken over den lingga-cultus, zooals deze zich in de oudste oorkonden van Java en Achter-Indië heeft laten kennen. De schrijver heeft alles, wat uit de Sanskrit-literatuur kon betrokken worden bij dezen cultus, verzameld en onderling in verband gebracht, daarmede ons inzicht in de hindu-opvattingen ten deze ongemeen verhelderend. [1] Hiermede is de eigenaardige vereering van den lingga op het Oude Java in verband gebracht met de dynastieke macht en van indische zijde benaderd; de benadering vanuit indonesisch gezichtspunt geschiedde reeds vroeger, doch belangrijk minder uitvoerig door het gebrek aan ruim vloeiende bronnen. Op het 3e congres van het Oostersch Genootschap in Nederland heb ik getracht door het trekken van paralellen tusschen de zoogenaamde lingga-heiligdommen der javaansche bergen eenerzijds en de vooroudertempels van de eilanden in den oostelijksten Archipel anderzijds eenige klaarheid te brengen in onze voorstelling dier heiligdommen op Java. Daarbij bleek, dat de beteekenis der steenschilfers, welke in grooten getale op de terreinen dezer heiligdommen kunnen worden aangetroffen, moeten worden in verband gebracht met de voorouder-zetels van elders en dat de beteekenis van het geheel moet hebben overeengekomen met die van een vooroudertempel.

Daarbij werd gissenderwijze verondersteld, dat er inderdaad eenig verband moet bestaan tusschen den vorm dier steenschilfers en den lingga, hoewel bestreden werd, dat deze schilfers van langwerpigen vorm zonder meer gedegenereerde vormen van oorspronkelijk hinduistische linggas zouden zijn. Duidelijk werd in ieder geval, dat men hier weder een van die interessante knooppunten voor zich heeft, waar de oud-indische opvattingen aan de oud-indonesische werden verbonden; vooral de half-hinduistische vormen van Soekoeh konden deze samensmelting duidelijk demonstreeren.

Intusschen kan elk bewijs van de juistheid dier veronderstellingen slechts welkom zijn. Reeds de naam der poespalinggas van Bali, de zielepoppen, in gebruik bij het mĕmoekoer, zou eens en voor altijd

---

[1]) T.B.G. LXIV (1924): 227 vlgg.

[2]) Verslag van het 3e congres v/h. Oostersch Genootschap in Nederland. pag. 28 vlgg.

het verband kunnen leggen tusschen den lingga en het voorouderbeeld.[1]) Daarbij kan thans nog gevoegd worden hetgeen ik kon opmerken naar aanleiding van op Bali aangetroffen eigenaardige vormen van hoofdtooisels en lingga's.[2] Het onomstootelijkste bewijs echter zou geleverd zijn, indien een dier steenschilfers kennelijk als lingga zou zijn aangeduid.

Dit bewijs nu wordt inderdaad geleverd door de door Kinsbergen afgebeelde steenschilfers uit West-Java, waarop zich een korte inscriptie bevindt, luidende: „sang hiyang lingga hyang".[3]) De beteekenis daarvan zal ongeveer zijn: „Dit is de heilige lingga van den Hyang", waarbij men echter denken moet aan de oorspronkelijke beteekenis, die hyang moet hebben gehad, namelijk die van voorvader-geest. Behalve door den vorm dier stukken, een spits steenschilfer, wordt nu ook door het opschrift verband gelegd tusschen voorouder-dienst en lingga-cultus. Het schrift is van een tamelijk ouden vorm en zou er op kunnen wijzen, dat deze primitieve vorm van hetgeen elders in de gedaante van een fraai behakte lingga op voetstuk of daarmede overeenkomend Çiwa-beeld werd uitgedrukt, reeds in de oudere tijden van hinduïsme op Java zijn beslag moet hebben gehad, met andere woorden, dat het appliceeren van den steenschilfer niet was een verbasterd en gemakzuchtig nabootsen van den lingga, doch een van huis uit gebruikelijke en bekende methode om een godenzetel of geestenzetel te scheppen.[4])

---

[1]) Ook wel geheeten poespasarira. In Nāg. LXIV: 5e sang hyang puspa, idem LXVII: 2c sang hijang puspaçarira.

[2]) Oudheden van Bali (Kirtya L. v. d. Tuuk) I sub voce lingga.

[3]) *Van Kinsbergen*, foto No. 56, 57.

[4]) Ook al zou het schrift niet zoo oud zijn als het lijkt, wat met soendasche inscripties wel het geval pleegt te zijn, dan nog kan het gebruik ervan onvereenigbaar blijven met de veronderstelling, dat de steenschilfer een gebrekkige nabootsing was van een lingga. Lieden, die zulk schrift wisten te hakken, zullen zeker geen moeite gehad hebben met een eenvoudigen lingga; waarschijnlijker is het zelfs, dat het schrift later is aangebracht op zeer veel oudere steenschilfers.

HET HOOFDENVRAAGSTUK IN NOORD-OOST NIEUW GUINEE.

DOOR

N. HALIE.

Gezaghebber van Hollandia.

Waar vooral gedurende de laatste jaren een streven merkbaar is om de adat-instellingen der verschillende bevolkingsgroepen van Nederlandsch-Indië meer recht te doen wedervaren en het hoofdenbestuur daarbij een belangrijk vraagstuk oplevert, lijkt het mij thans het juiste moment om deze materie, voor zoover zij meer in het bijzonder de onderafdeeling Hollandia betreft, aan eene zoo beknopt mogelijke beschouwing te onderwerpen.

Teruggaande tot den tijd dat de eerste bestuurspost aan de Humboldtsbaai werd gesticht, troffen wij hier een door geen oppergezag beheerschte inheemsche maatschappij, die zich aan geen andere regelen dan die van eenige duizenden jaren her gebonden wist. Het steentijdperk was in al zijn uitingen en primitieve vormen nog voorhanden, de gebruiken waren barbaarsch en bloedgierig, terwijl men van huis uit een uitgesproken hekel had aan goede trouw.

Verdeeld en onderverdeeld in vaak minimale gemeenschappen bloeiden vijandschap en moordlust op weligen bodem.

In geen enkele streek van de Mamberamo tot aan de Duitsche grens werd een stam aangetroffen die uithoofde van betere leiding op een machtspositie van eenig belang kon bogen. Men stelde zich reeds tevreden met eenige zeggingschap over de onmiddellijke omgeving, doch wist blijkbaar van de eigen kracht niet voldoende te profiteeren om in wijden kring een overmachtige positie in te nemen, zoodat zelfs zeer volkrijke nederzettingen zich slechts wisten te doen gelden in een opmerkelijk klein gebied.

De reden van dit in een ongebonden maatschappij zoo typeerend verschijnsel bleek hoofdzakelijk te zijn het gemis aan centrale leiding.

Toen de eerste bestuursambtenaren zich zetten aan de taak om

nauwer contact met de bevolking aan te knoopen, zagen zij zich dan ook voor eene eigenaardige puzzle geplaatst.

Niet alleen toch bleek van een centraal gezag in de nederzettingen zeer weinig naar buiten, maar bovenal was het gesloten karakter, gepaard aan het wantrouwen van den Papoea, een groote handicap om in de adatverhoudingen der bevolking door te dringen.

Voor zoover pogingen in het werk werden gesteld om den juisten man, in casu het adathoofd eener nederzetting, in de hand te krijgen teneinde het contact met de bevolking te bevorderen, leden deze gedeeltelijk schipbreuk op den onwil om deze voorgangers bekend te maken. Men vond het blijkbaar voldoende om een ander lid der gemeenschap, dat zoo mogelijk eenige woorden Maleisch sprak, naar voren te schuiven en daarmede aan den wensch van de vreemde indringers te voldoen.

Van het standpunt dezer primitieven bezien was deze geste een meesterlijke zet om aan den invloed der vreemde heerschers te ontkomen, althans dien invloed zoo veel mogelijk te remmen. Eerst vele jaren later zou blijken van hoeveel belang deze voorzichtige houding is geweest.

Weinig bespeurende dus van een centraal gezag en om den tuin geleid door het naar voren brengen van eenige drieste of Maleisch sprekende personen, werden alom door het bestuur kamponghoofden aangesteld die niet alleen een quantité négligenble in de inheemsche maatschappij waren, doch tevens een sterken rem tegen het verwerven van den noodigen invloed op de bevolking. De lukraak tot kamponghoofd benoemde personen waren niet dan ledepoppen in de handen hunner adathoofden, die zelve achter de schermen bleven.

Het Westelijk deel.

Daar waar dit centraal gezag achter de schermen ontbrak was men blijkbaar zoo belust op een titel, dat in het Westelijke gedeelte der onderafdeeling, van Demta baai tot Mamberamo, een handvol titels in elke nederzetting werd uitgedeeld, die elk voor zich den eigenaar het gewichtigste air onder zijn dorpsgenooten verzekerde.

Zoo wist men tot voor kort nog niet goed aan wien men zich te houden had: was nu de korano, of was de kapitan laoet dan wel de djoeroebahasa of mandoer de man?

Al deze fraaie benamingen, door de vreemdelingen ingevoerd, dienden slechts om naast het wekken van een goeden indruk, tevens te kunnen beschikken over tusschenpersonen die de aanraking met de

bevolking eenigszins konden vergemakkelijken. Dat zij niet de minste zeggingschap over hunne omgeving hadden, deed er minder toe. Men kende nu eenmaal geen hoofden in de kampongs ten Westen van Demta en beschouwde dus de benoeming van allerlei functionarissen door het Gouvernement (van het Zelfbestuur van Tidore wist men niets) als eene aardigheid voor de betrokkenen, doch als een onnutte vertooning voor de gemeenschap. In den krijg trad de meest dappere als voorganger op en een oud ervaren krijger had, op zijn lauweren rustende, wel eenig gezag, doch niet meer dan hetgeen voortvloeit uit het respect van minder ervarenen voor den man van ondervinding.

In het dagelijksch leven was een met gezag bekleede voorganger onbekend. Noch eene dorpshoofd, noch een familiehoofd troonde boven de massa. Geschillen werden bij onderlinge overeenkomst tusschen partijen, zoo noodig met welwillende medewerking van vrienden, uit den weg geruimd.

Kwam men tot geen bevredigende oplossing, dan werd wel eens naar de niboeng-latten en een enkele maal naar de wapens gegrepen, doch over het algemeen heerschte er vrede in eigen kring. Tusschen de kampongs onderling werd in den regel minder consideratie gebruikt. De tegenstelling van kust- tot binnenlandbewoner leverde vele conflicten die met pijl en boog werden beslist, terwijl de daarbij opgedane ervaringen en heldenmoed menigmaal een gelegenheid zochten om in de onmiddellijke nabijheid de leering in praktijk te brengen.

Niettemin leverden meerdere kampongs die op de eilanden waren gevestigd een beeld van volkomen vrede, zoodat o.a. de kampong Pedena zich er op beroemt, nog nimmer een mensch te hebben gedood.

In den loop van den tijd toen het bestuur vasteren voet kreeg in die streken, bleef er met het oog op bovengeschetste maatschappelijke verhouding niet anders over dan het steunen der reeds aangestelde hoofden opdat deze zich in hunne moeilijke positie zouden kunnen handhaven. Vlot ging dit, tengevolge van ongeschikt bestuurspersoneel eenerzijds en de communale en animistische gebruiken der bevolking anderzijds, niet bepaald. De gewoonte om van oudsher geen gezag boven zich te dulden woog ten deze nog niet zoo zwaar als de vrees die de aangestelde voorgangers werd ingeboezemd door de openlijke of bedekte bedreigingen met bezwering van terzake kundigen. De oudere karawarie voorgangers, leiders van het geestelijke leven, waren gevreesd om hunne bekendheid met de geestenwereld. Deze medicijn-

mannen stonden voor eenig materieel gewin een ieder ten dienste die iets tegen den nieuwen kampongleider mocht hebben, wat niet naliet diens positie tenslotte tot een alles behalve benijdenswaardige te maken.

Aan de eene zijde de steeds scherper gestelde eischen van het bestuur, aan de andere de vrees voor onaangenaamheden met de dorpsgenooten, bleken deze korano's, kapitans, mandoers en djoeroebahasa's met hunne eertijds zoo gewaardeerde titels tenslotte een slechte keus te hebben gedaan.

Van beide zijden gedrukt en op de vingers gekeken gaven al spoedig de zwakkere broeders zich gewonnen en namen ontslag, meer door de vrees voor de eigen maatschappelijke gebruiken dan voor de door het bestuur uitgeoefende contrôle. De oude instellingen wonnen het glansrijk van de nieuwe en langen tijd had het er allen schijn van dat een behoorlijk hoofdenbestuur ten westen van Demta een onbereikbaar ideaal zou blijven.

Na verloop van tijd, toen de ambtenaren eenigszins in het zieleleven van den Papoea waren doorgedrongen, de geestenhuizen en zwelgpartijen met hunne uitspattingen op velerlei gebied waren opgeheven en de bevolking een beter inzicht in het bestuurswerk kreeg, terwijl zij zich langzamerhand in het onvermijdelijke leerde schikken, kwam de gelegenheid om den persoon van den dorpsvoorganger meer gezag over zijne omgeving bij te doen brengen. Met taaie volharding werd aan zijn reconstructie gearbeid, tegenover bevolking zoowel als vreemdelingen zijn positie versterkt en hijzelf doordrongen van de noodzakelijkheid om zich, ondanks de tegenwerking der oudere generatie, als hoofd te doen gelden. Zoowel tengevolge van den slag aan het animistisch leven toegebracht, door het verdwijnen der geestenhuizen, als door het meerdere contact met vreemdelingen en latere oprichting van scholen, werd een der grootste hinderpalen voor zijn gezag: — de vrees voor bezwering — zoo goed als opgeruimd.

Uit de oorspronkelijke zuivere bestuursvertegenwoordiger groeide een volkshoofd dat, ofschoon nog op een lagen trap van ontwikkeling staande, als zoodanig werd erkend en, gerugsteund door het bestuur, langzamerhand de vraagbaak en voorganger werd die de bevolking onder het nieuwe regime noodig had.

De bestuursinvloed breidde zich thans sneller uit, verderfelijke animistische gebruiken konden, niettegenstaande den schroom der bevolking om daarover te spreken, worden opgespoord en tegengegaan en momenteel is de toestand van dien aard dat van een geregeld

bestuur kan worden gesproken, waarin de korano de plaats bekleedt die hem uit hoofde eener maatschappelijke behoefte toekomt.

Dat nog veel aan het werk dezer hoofden ontbreekt, ligt voor de hand. Men verandert een steentijdperkmensch niet binnen luttele jaren in een voorganger die er mag zijn, noch is de communale idee van samenleving, zooals die sedert duizenden jaren werd nagestreefd, in een handomdraai te vervangen door een erkenning van centraal gezag, zoolang dit niet berust op persoonlijkheid, doch nog alle teekenen vertoont van een kunstproduct, geschapen door de behoefte van een nieuwe overheersching en daarmee gepaard gaande omvorming van sociale gewoonten.

Het Oostelijk deel.

Een communale maatschappij zooals die hiervoren in het kort werd geschetst bestond slechts ten Westen van Demta, doch het wantrouwen waarmede de Papoea iederen vreemdeling beschouwde, gevoegd aan de weinig intensieve pogingen van het bestuur om in de adatverhoudingen door te dringen, waren oorzaak dat van de geheele onderafdeeling vrijwel eenzelfde beeld werd verkregen.

Zoo er al getracht werd banden met eventueel bestaande volkshoofden aan te knoopen, leed dit streven overal schipbreuk op de vooropgezette bedoeling der bevolking om die hoofden achter te houden. Zoo sterk was de onwil van de inwoners om de adathoofden aan het bestuur bekend te maken, dat nog in 1926 slechts een viertal hunner zich beschikbaar stelde om als kamponghoofd op te treden en deze gevallen nog alle zeer kleine kampongs betroffen.

Sedert 1926 werden de nasporingen op adatgebied door het bestuur stelselmatig ter hand genomen, familie- en stamverhoudingen nagegaan en aan menige verderfelijke gewoonte een einde gemaakt. De val van het karawarie-wezen ontnam aan de eeuwenoude gebruiken met hare gewilde geheimzinnigheden en noodzakelijke fopperij den stralenkrans die de leden van deze instelling daaraan in eigen belang hadden verleend. Het weefsel van leugen en bedrog, culmineerend in den ritus van deze geestenvereering, werd vaneen gereten, de vrouwen kregen steeds meer te hooren van de meer dan onhebbelijke wijze waarop zij door de mannen middels het karawarie-systeem waren klein gehouden en uitgebuit, terwijl de jeugd de oogen opengingen en voor de eer van het lidmaatschap bedankte.

Voortdurend werden door de oudere generatie nog pogingen in het werk gesteld om den tanenden invloed te herwinnen, doch zonder

succes. Een algeheele ommekeer was aangevangen, men kon na het verdwijnen der tempels niet meer den waren luister ten toon spreiden en deed dus noodgedwongen afstand van zoo menig materieel voordeel, dat het schermen met de bedreiging der geestenwereld had opgeleverd. De animistische gebruiken verwaterden of gingen te gronde en thans was de tijd voor bestuur zoowel als zending aangebroken om de leemten in het geestelijk leven aan te vullen. Zienderoogen oriënteerde de bevolking zich op godsdienst en onderwijs, de landbouw kwam, na het sluiten van de voor het land verderfelijke jacht op paradijsvogels, op het eerste plan en heeren- zoowel als gemeentediensten in goede orde doorgevoerd, deden het hunne om de mannen eenigszins te genezen van hun gemakzucht en brachten van lieverlede de overtuiging dat mannenarbeid nu niet bepaald een schande of nadeelig was. Het nauwere contact met de bevolking vorderde goed. Waar vroeger een wantrouwend stilzwijgen in acht was genomen, werd nu en dan reeds een stem uit het diepste binnenste van het vroegere karawarie-wezen vernomen. Hier en daar schroomde men niet langer om het animistische zieleleven te openbaren en al diende de toehoorder zeer voorzichtig met zijn informaties te zijn en ze menigmaal onder bijvoeging van een korreltje zout te verwerken, zoo kon toch na verloop van tijd een beeld worden verkregen van den opbouw der inheemsche maatschappij in het Oosten der onderafdeeling.

Wat wel het meest typeerende onder de verkregen inlichtingen was, was het bestaan van erkende en met groot gezag bekleede adathoofden in alle nederzettingen Oostelijk van Demta.

In de Humboldtsbaai voert zulk een hoofd den titel van harsorie; nabij de grens van Australisch Nieuw Guinée wordt hij bari, aan het Sentanimeer ondoforo, in de Moenggestreek, Zuidwestelijk van het Cycloop gebergte, doine, bij de Nimborans dagona, nog verder naar het Zuiden dekenei en aan de Tanah merah baai ondowafi genoemd. In hem was en is het hoogste centraal gezag vertegenwoordigd dat in een Papoesche nederzetting bestaat. Ofschoon tengevolge van zijne onthouding van openbare zaken sedert de vestiging van ons bestuur, zoomede door de ideeën der jongere generatie een weinig op den achtergrond geraakt, bleek hij bij zijn ontmaskering een factor van groot belang in de samenleving.

In de eigen nederzetting onvoorwaardelijk als de hoogste erkend, bedeeld met een hoogere macht in het stamverband, was hij de meest autocratische heerscher die men zich in deze primitieve maatschappij vermocht te denken. Dat hij desondanks zoolang schuil kon blijven

voor het bestuur vond zijn oorzaak in de meer dan eenvoudige wijze waarop hij zich in zijn klein vorstendom bewoog. Geen uiterlijke teekenen van zijn waardigheid verrieden wie men voor had, geen slaafsche gehoorzaamheid of Oostersch eerbetoon vielen hem ten deel, noch voerde hij een staat welke van die der omgeving verschilde. Zijn hofhouding muntte uit door soberheid.

Meer dan twee vrouwen werden zelden — „onderhouden" — zou het woord niet zijn want hij als man onderhield niemand, zoo min als eenig ander mannelijk wezen zulks in den lande deed.

Hoogstens had men hem op het spoor kunnen komen door aandacht aan zijn vrouwen te schenken, die bij werkzaamheden buitenshuis menigmaal een kleed van geklopte boomschors, versierd met kralen en bepaalde figuren als een kap op het hoofd droegen, neerhangende over schouders en rug. En wie, die bij toeval of geleid door speurzin, eenig standverschil op het spoor zou zijn gekomen, zou aan de geringe afwijkende streepjes van dien hoofdtooi hebben ontdekt dat hij een vrouw van den hoogsten bewindhebber ontmoette.

Zoo bleef tengevolge van de weinig opvallende leefwijze dezer hoofden hun bestaan langen tijd voor de vreemdelingen een open vraag, wat juist de bedoeling der bevolking was.

Toen eindelijk en nog niet lang geleden het ijs werd gebroken en de belangstellende tusschen de schotsen hier en daar een vaargeultje vond om tot den kern van de zaak door te dringen, ontdekte hij dan ook een zoo goed als maagdelijk terrein van operatie en wachtte hem een dankbare taak. Hier en daar een graantje pikkend werd met veel geduld en voorzorg een behoorlijk beeld verkregen van de Papoesche maatschappij in haar oorspronkelijk wezen in het algemeen en de hoofdenkwestie in het bijzonder.

De titel van „ondowafi" bleek de meest verspreide. Ondanks het groote aantal talen en dialecten in deze streken begrijpen alle stammen dat met deze betiteling hun adathoofd wordt bedoeld, weshalve wij ons verder aan de benaming zullen houden.

De „ondowafi" ontleent zijne positie aan het instituut van erfopvolging.

Een eigenaardig mengelmoes van autocratische en communale gebruiken wordt bij het optreden van een nieuwen titularis gevolgd. Kleine plaatselijke verschillen daargelaten treedt de oudste zoon automatisch in de plaats van zijn vader. Hierbij wordt geen ceremonieel vertoon gemaakt. Na het verscheiden van den vader of de overdracht van de waardigheid door dezen op den zoon, maakt de

laatste den volke bekend dat hij thans „ondowafi" is en men hem heeft te gehoorzamen. Feesten worden bij deze gelegenheid niet gevierd, zoodat wederom valt te constateeren het gemis aan uiterlijk vertoon, waardoor men wel geneigd zou zijn dit adathoofd als primus inter pares te beschouwen, hetgeen evenwel eene verkeerde conclusie zou blijken.

Bijaldien de oudste zoon geestelijk of lichamelijk ongeschikt is om de functie van „ondowafi" te vervullen, treedt automatisch de tweede zoon in de rechten van den vader en bij ontstentenis van dezen de derde enz. Zijn geen zonen capabel of beschikbaar, dan wordt een jongere broeder van den titularis verkozen door de bevolking of, waar familiehoofden bestaan, zooals aan het Sentanimeer, door deze. De verkiezing heeft met den vorm van een met dien naam aangeduide gebeurtenis in beschaafder oorden geen overeenkomst, doch draagt meer het karakter van eene bespreking, waarbij eenige ouderen en vertegenwoordigers van betere standen den toon aangeven.

Is de erfelijke opvolger nog te jong, dan wordt een oom met het regentschap belast, doch reeds als klein kind ontvangt de erfopvolger veel van wat hem rechtens zou toekomen als „ondowafi". De moeder waakt bovendien voor zijn belangen, hetgeen, ofschoon de vrouw een nederige plaats in deze maatschappij inneemt, niet mag worden onderschat, daar haar als echtgenoote van den „ondowafi" vele faciliteiten toekomen.

Zooals gezegd is de „ondowafi" alleenheerscher. In sommige streken bestaan enkele gebruiken die zouden doen vermoeden dat hij aan beperkende bepalingen is gebonden, doch bij nader onderzoek blijken deze steeds een wassen neus te zijn voor dengene die zich daaraan zou willen vastklampen. Aan het Sentanimeer bloeit het instituut van familiehoofden, ter plaatse „koitero" of „kedzjero" genoemd.

Deze nu vertegenwoordigen ieder voor zich een grootere of kleinere familiegroep en hebben over die groep een groote zeggingschap.

Als zoodanig zouden zij gemakkelijk een rol van belang in de gemeenschap kunnen spelen, doch doen dit niet dan in familiezaken, daar tenslotte de „ondowafi" zulk een overwegenden invloed bezit, dat zij zich als familiehoofd slechts in eigen kring kunnen doen gelden. Komt het zulk een „ondowafi" gewenscht voor, dan raadpleegt hij deze „koitero's", maar hij is in geen enkel opzicht aan hunne meening gebonden en gaat geheel naar eigen goedvinden te

werk. Zelfs in zaken van oorlog of vrede is zijne beslissing bindend al zal hij niet verzuimen de familiehoofden te raadplegen.

Vooral inzake grondrechten blijkt de sterke positie van den „ondowafi". Geen duimbreed van dien grond valt buiten zijn toezicht; over de niet bij de familie's in gebruik zijnde terreinen beschikt hij naar willekeur; het houtgewas, zelfs het wild behooren hem toe. Verlaten tuinen worden onmiddellijk weer bij zijn domein gevoegd, al blijven ook de overjarige gewassen het eigendom van dengene die ze heeft uitgeplant. Verhuren en vervreemden van den grond is zijn goed recht, doch wordt aan het Sentanimeer in den regel eerst na overleg met de „koitero's" toegepast. In zaken van krijg of geschillen met andere nederzettingen beslist hij over de te nemen maatregelen, is aanvoerder, ontvangt na den slag geschenken van de tegenpartij ter verzoening met de familieleden der gewonden en gesneuvelden en treedt in alle kampongzaken als hoogste arbiter op.

In den regel was hij tevens hoofd van de karawarie, het geestenhuis, en had voor de regeling der dagelijksche karawarie-zaken de beschikking over een of twee ouderen die als goeroe en leider de zaak voor de „ondowafi" gemakkelijker maakten. Beslissingen van eenig belang berustten echter steeds in handen van den „ondowafi".

De feesten, de jacht, de groote vischvangst en dergelijke belangrijke gebeurtenissen, die een integreerend deel van het bestaan uitmaakten, werden door hem geregeld.

De eerste oogst van een nieuwen tuin, de eerste vangst bij het trekken der groote scholen visch, al het wild, de eerste sagoe van een nieuw complex, alle bijzondere vondsten en vangsten zooals zeekoeien, groote schildpadden en onbekende dieren behoorden hem toe. Het was zijn taak om toe te zien dat de voorvaderlijke gebruiken behoorlijk in eere werden gehouden. Bij de ontvangst van een stuk wild droeg hij zorg voor de verdeeling onder de kamponggenooten en lette daarbij op dat degene die het wild had gedood, zelf niet bedeeld werd, daar zulks in strijd met de gebruiken was. Een jager is het namelijk verboden zelf van het wild te gebruiken, teneinde de geest van het dier geen gelegenheid te geven hem te benadeelen.

Zelfs sieraden van groote waarde zooals bijzonder kostbare oude Portugeesche kralen, Portugeesche armbanden, fraaie steenen bijlen van hoogere dan de gebruikelijke waarde en curiositeiten behooren rechtens den „ondowafi". Deze voorwerpen worden door hem bewaard in een negri-kas, de „nokeng negri", waarover de „ondowafi" de absolute beschikking heeft. Wil hij een dier voorwerpen benutten

voor bruidsschat teneinde zijn huisgezin te vermeerderen, zoo staat hem dit geheel vrij. Hoofdzakelijk worden deze negeri schatten echter gebruikt om, ten behoeve van het algemeen, sagoebosschen, gronden en andere belangrijke zaken aan te koopen.

De „nokeng negri" wordt door den „ondowafi" met behulp van eenige personen bewaakt die ten allen tijde te zijner beschikking zijn tot het verrichten van hand- en spandiensten. Zij behooren tot de laagste standen der gemeenschap, eten de restanten van 's Konings disch, bewaken zijne vrouwen zoo die zich buitenshuis begeven, kortom zorgen voor alles en nog wat tegen vergoeding van den kost.

Een slavenbestaan leiden deze menschen allerminst, noch is van pandelingschap sprake. Zij groeien in den regel in het gezin van den „ondowafi" op en vormen daarvan een deel, worden goed behandeld en genieten veel vrijheid.

Een ander bewijs van de hooge positie van dit adathoofd is het eerbetoon dat men hem toekent. In alle stilte worden vele regelen gehuldigd die in kracht en strekking niet onderdoen voor de menigmaal bombastische eerbewijzen die elders worden toegepast.

Passeert men den „ondowafi" dan wordt gezwegen. In de nabijheid van zijn huis, of dat waarin hij vertoeft, wordt zorgvuldig elk rumoer vermeden. Hardop lachen in zijne nabijheid geldt als een zwaar vergrijp.

Een geschil in de kampong moet op eerste bevel zijnerzijds worden beëindigd, zoo niet dan stelt men zich aan eene zware boete, vroeger zelfs aan den dood bloot. Een ongehoorzaam of gevaarlijk lid der samenleving kon gemakkelijk op zijn bevel uit den weg worden geruimd, waarbij het gansch niet noodig was om geheimzinnig tewerk te gaan daar de „ondowafi" het volste recht had om zulk een persoon onschadelijk te doen maken.

Niet alleen aan de rechten van erfopvolging, doch wellicht nog meer aan de omstandigheid dat hij in het erfelijk bezit was van de machtigste korwars en de hulp bezat van de voornaamste geesten, dankte de „ondowafi" zijn grooten invloed.

De machtige geesten die hem bijstonden en zijn wezen van hun kracht doordrongen, zijn bezweringen tot de gevaarlijkste, zijn medicijn tot de beste maakten, verzekerden hem gemakkelijk een belangrijk overwicht op de omgeving. Dat diverse van de krachtigste bezweringsattributen en korwars door hem werden bewaard en voor uitleening beschikbaar waren, droeg er veel toe bij om het respect der onderhoorigen te bestendigen, daar men nooit zeker was in wiens

handen de gevreesde voorwerpen op een gegeven moment zouden berusten.

Zoo bezaten, met uitzondering der Sekodorpen aan de Australische grens, alle kampongs hun eigen adathoofd, waaraan zij zich volkomen onderwierpen en die zij vreesden. De uitzondering hierop betreft den „bari" te Seko Jambe die over drie dorpen heerschte en in de twee andere Sekodorpen een vertegenwoordiger, den „meti tó" bezat welke hem strikte gehoorzaamheid verschuldigd was.

Na de ontdekking van de adathoofden en hunne positie in de inheemsche maatschappij diende te worden overwogen in hoeverre het gewenscht en noodig was om hen te erkennen en zoo mogelijk dienstbaar te maken aan het algemeen belang, dat onder bestuursleiding thans beter behoorde te worden gediend dan voorheen het geval was.

In aanmerking nemende dat vooral de „ondowafi" gebaat was bij eene bestendiging van den ouden gang van zaken; dat hem een krachtig machtsmiddel zou ontvallen door de algeheele vernietiging der animistische gebruiken en daarmede gepaard gaande verwerping der korwars en hulp der geesten, moest zeer voorzichtig worden aangevangen met het op den voorgrond brengen dezer adathoofden. De nieuwe lijn onder leiding van het bestuur gevolgd zou immers slechts gevaar loopen bij benoeming tot kamponghoofd van een „ondowafi" die met hart en ziel de voorvaderlijke gebruiken zou zijn toegedaan. Op zijn steun tot invoering van verbeteringen of het bijbrengen van meerdere kennis zou in geen geval behoeven te worden gerekend, daar alles wat nieuw voor de bevolking was een gevaar voor de macht en het aanzien van den „ondowafi" zou kunnen beteekenen. Bovendien waren meerdere kamponghoofden reeds zoo vele jaren als zoodanig werkzaam, dat men zich hier en daar reeds aan hen had onderworpen voor zoover het bestuurszaken gold en deze lieden naar buiten derhalve een dragelijk figuur als kamponghoofd sloegen.

Voetje voor voetje werd en wordt dan ook gewerkt aan verwezenlijking van het plan om de natuurlijke hoofden van lieverlede in het bestuursverband op te nemen. Waar de gelegenheid gunstig is en de titularis niet al te star aan zijne voorvaderlijke gebruiken gehecht is, wordt het adathoofd steeds meer door het bestuur gekend in allerlei zaken zijn kampong betreffende. Blijkt de man onbruikbaar of ontoegankelijk voor verbeteringen in zijne nederzetting dan wordt hij noodgedwongen gepasseerd teneinde hem niet als struikelblok op

den weg te stellen, die onder geregelde leiding thans door de bevolking wordt bewandeld.

Niettemin wordt in dit geval getracht zijn zoon die hem naderhand zal opvolgen, eenig onderwijs te doen volgen teneinde deze, na meerdere jaren contact met het bestuur, als kamponghoofd te kunnen aanstellen. Verkiezingen werden totnutoe niet gehouden. De aanstelling van den een of anderen Maleisch sprekenden Papoea tot kamponghoofd was reeds een parodie op alles wat hoofdenbestuur heette, doch zou van nog minder doorzicht getuigen, indien men de comedie van eene verkiezing ging opvoeren daar, waar reeds door het adathoofd achter de schermen was beslist wie de „karona kantor" zou moeten spelen.

Wanneer na verloop van tijd de adathoofden alle in eene bestuursfunctie als volkshoofd werkzaam zullen zijn, een kwestie die binnen luttele jaren kan zijn opgelost, dan kan aan de opleiding der hoofdenzonen de noodige zorg worden besteed en is uit hoofde der erfelijke opvolging eene verkiezing voor kamponghoofd niet alleen overbodig doch zelfs uitgesloten te achten daar men door eene verkiezing de adat met voeten zou treden en een geweldige tweespalt zou veroorzaken in nederzettingen die een eenigszins recalcitrante partij zouden herbergen.

Resumeerende, kan worden gezegd dat van de voorhanden adatinstellingen ten aanzien van het hoofdenvraagstuk een nuttig gebruik kan worden gemaakt, mits gedurende de eerstvolgende jaren zeer langzaam en voorzichtig de daartoe geschikte adathoofden op het juiste moment tot kamponghoofd worden benoemd na reeds geruimen tijd naast het bestaande kamponghoofd in alle zaken door het bestuur te zijn gekend, waardoor zij niet alleen een inzicht verkrijgen in de werkzaamheden van het bestuur, doch tevens kunnen dienen om den als quantité negligeable beschouwden titularis eenigszins te rugsteunen.

De voormalige kamponghoofden, geen adathoofd zijnde, kunnen langzamerhand hun adathoofd als tolk terzijde leeren staan en naderhand de functie aan hem overdragen.

Ten Oosten van Demta is op deze wijze een goed hoofdenbestuur in te voeren, waarbij de bestaande voorbeelden een gunstig teeken zijn dat de vervanging der uit vroeger systeem spruitende kamponghoofden door de adathoofden, mits met overleg doorgevoerd, eene aanmerkelijke verbetering zal beteekenen.

Ten Westen van Demta zal bij gebrek aan adathoofden moeten

worden volstaan met de meest geschikte der thans bestaande kamponghoofden, terwijl in den vervolge verkiezingen voor dit ambt de vacatures zullen moeten vullen. Men is daar nog niet zoo ver om opzettelijk een indolent persoon te kiezen in de hoop daardoor gemakkelijker aan de maatschappelijke plichten te ontkomen, doch stelt prijs op iemand die voor de bevolking opkomt en belichaamt daarin wederom eenigszins de idee van den voorvechter, die slechts in noodzakelijke gevallen zich doet gelden.

DE TO LOINANG VAN DEN OOSTARM VAN CELEBES,

(met 6 foto's, 2 kaarten en 4 tekstfiguren)

DOOR

Dr. ALB. C. KRUYT,

Zendelingleeraar van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

Inleiding.

In de maanden Juni en Juli van het jaar 1928 heb ik vier weken onder de To Loinang doorgebracht. Dit is een volkje, dat op den Oostelijken arm van Celebes woont, in hoofdzaak aan den loop van de Loboe-rivier; later heeft het zich ook verspreid naar het bovenland van de Boenta-rivier. Deze twee rivieren ontlasten hun water in de Tominibocht. In lateren tijd moet een klein deel van deze menschen zich gevestigd hebben aan den Zuidkant van de waterscheiding. Velen van deze laatsten zijn thans gevestigd in dorpen aan den grooten weg van Batoei naar Loewoek. De voornaamste vestiging aldaar is Doombola.

Toen het Gouvernement in deze streek kwam, hebben de To Loinang zich zonder tegenstand aan het nieuwe gezag onderworpen. Alleen is het optreden van een patrouille soldaten in 1907 oorzaak geweest, dat zich een paar Hoofden van de Baloa-clan hebben verzet, en daarom moesten worden neergelegd. Dit optreden heeft de lieden die hooger in de bergen wonen, schuw gemaakt, zoodat het tot nu toe moeite kost met hen in aanraking te komen. Tot voor korten tijd namen ze nog de vlucht bij de nadering van Europeanen, en verbergden zich in de wildernis.

In tegenstelling met de bergbewoners zijn de Loinangs die meer naar de kust toe wonen voor het grootste deel tot het Christendom overgegaan. Dit heeft uiterlijk een groote verandering teweeggebracht: de menschen gaan over het geheel goed gekleed, en velen hunner spreken Maleisch. In de dorpen langs de Loboe zijn te Pinapoean, Lingketeng, Tamboenan en Baloa onderwijzers gevestigd, die behalve school houden ook het Evangelie verkondigen. In het benedenland van de Loboe is een school gevestigd te Balean. Onder

de Loinangs in het achterland van de Boenta zijn scholen opgericht te Tombonga en te Koninis; de laatste echter is kortelings opgeheven uit gebrek aan leerlingen.

Over den naam Loinang heb ik geen inlichting kunnen krijgen. Zooals het meer met zulke namen gaat, noemen de menschen zich zelven niet zoo. „Wij weten dat de vreemdelingen ons To Loinang noemen," zegt men, „maar wij kennen het woord niet." Een deel van het volk noemt zich „menschen van Kintom", omdat zij den Sengadji van Kintom als heer erkenden; en een ander deel noemt zich „menschen van Tangkian", naar de woonplaats van hun eigen Sengadji. Beide deze plaatsen zijn gelegen aan de zuidkust van den Oostarm, aan de Golf van Tolo.

Meer is bekend de naam Saloean. Een deel van den kop van dit schiereiland is bewoond door het Saloean-volk. Deze naam wordt vooral gebruikt om de gemeenschappelijke taal dezer menschen aan te duiden, de basa Saloean, die over de Oostelijke helft van dit schiereiland verspreid is, en alleen in enkele dialekten onderscheiden wordt, zooals het Saloeansch, het Balantaksch en het Loinangsch.

Kort na mijne vestiging te Poso in 1892 hoorde ik den naam Loinang noemen. Nu en dan werd door de bewoners van Poso een tocht naar het gebied der Loinangs ondernomen om er koppen te snellen. In het binnenland van de Loinangstreek zijn de Posoërs echter nimmer geweest; ik heb hiervan althans geen overlevering bij deze menschen kunnen vinden.

De eerste man van wetenschap, die deze streek bezocht heeft, was Dr. J. Wanner, die in 1905 den Oostarm bereisde. Een beschrijving van zijn tochten heeft hij gegeven in Petermanns Mitteilungen, Februari en Maart-aflevering 1914, onder den titel van „Eine Reise durch Ost Celebes". De geologische resultaten van deze reis waren toen reeds gepubliceerd in Neues Jahrbuch für Mineralogie, Band 29, 1910.

Dr. Wanner maakte een tocht in het bovenland van Kintom, waarbij hij een aantal nederzettingen van Loinangs vond. Nog drie andere tochten werden in het kustgebied ondernomen, waarna de reiziger via Biak en Poh naar de Tominibocht overstak om ook het gebied ten Noorden van het scheidingsgebergte te onderzoeken. Van Pangimanan uit reisde Wanner naar Dolong aan de Loboe, welke rivier verder naar de monding toe werd gevolgd tot Balean. Toen ging het via Dolong over het gebergte naar Salean. Van daar over Mongolos naar Pinapoean. Verder over de Sensean naar de

dorpenreeks van Lingketeng, en eindelijk weer terug over de Sensean naar Soloedoek.

Had de reiziger tot nu toe weinig te klagen gehad over de bevolking, in het dorpencomplex van Lingketeng werd dit anders. In Pinapoean had men hem al tegen willen houden, en te Indang werd hem den toegang tot het dorp door een troep bewapende mannen belet. Te Bahingin vond hij toen een onderkomen in de woning van het Hoofd, Daka'njo. Van hier ging het naar Soloedoek aan den voet van het hooggebergte, en van daar trok hij in drie dagen over de waterscheiding naar Kintom.

Aan de hand van wat Wanner vertelt, geef ik hier in 't kort een beschrijving van het pad, dat in den ouden tijd meermalen door de lieden van Lingketeng werd begaan, wanneer zij hun heer of hunne verwanten te Kintom bezochten. Tegenwoordig wordt het zelden meer gevolgd, tenzij dan door een patrouille soldaten.

Dadelijk buiten Soloedoek, een dorp dat niet meer bestaat, gaat het pad steil bergopwaarts, zoodat men op een afstand van 2½ à 3 K.M. 550 M. steigt. Maar dan is men ook op een breed plateau, dat zich 10 K.M. ver naar het Zuiden uitstrekt. Aan het eind er van gekomen, is men 100 M. hooger gestegen en dicht genaderd tot het punt vanwaar het gebergte naar de Molukkenzee afvalt.

Den eersten nacht wordt gewoonlijk in een spelonk doorgebracht, Liang Boto genaamd, die zich vele kilometers ver in het kalkgebergte zou uitstrekken tot in de nabijheid van Pinapoean. Den volgenden dag is men al spoedig op de zuidelijke helling van het gebergte, dat niet zoo steil afloopt als aan den Noordkant. Als men in het dorp Toipang is aangekomen, is men weer in het gecultiveerde gebied. Van hier loopt het pad langs het riviertje Tondoeno in zuidelijke richting, en als men de Mendono is overgestoken, is men in een paar uur te Kintom.

Ofschoon de ontmoetingen, die Dr. Wanner met de bevolking heeft gehad, teekenend beschreven zijn, vertelt deze geleerde niet veel van de bewoners der bereisde streken.

In het einde van 1919 brachten Dr. W. Kaudern en zijn gezin twee en een halve week onder de Loinangs door. Hij had zijn verblijf in Pinapoean genomen, en van hier uit maakte hij een uitstap naar het Lingketang-complex en naar Tamboenan. Een verder doordringen naar Baloa moest in verband met de omstandigheden achterwege blijven. Kaudern had zeer te klagen over de ongastvrijheid en onvriendelijkheid van de menschen, zoodat ze hem niet eens hun

gebruiksvoorwerpen lieten zien, laat staan aan hem verkoopen. Een van deze ontoeschietelijke menschen was het Hoofd, de *tonggol*[1]) van Pinapoean, Talahata genaamd, van wien deze reiziger nog een goed gelijkend portret heeft geschilderd. Deze man is sedert dat bezoek wel veranderd, want hij heeft mij zes dagen lang met het grootste geduld van 's morgens vroeg tot het vallen van den avond op al mijn vragen geantwoord, zoodat ik een vrij volledig beeld van dit volk kreeg, dat ik op andere plaatsen kon controleeren en aanvullen.

De menschen van Lingketeng en Tamboenan waren vriendelijker tegenover Dr. Kaudern, zoodat deze daar nog een verzameling ethnografica bijeen heeft kunnen brengen. Niettegenstaande de geringe medewerking heeft deze geleerde toch nog vele bizonderheden van dit volk bijeen kunnen brengen, al waren ze niet voldoende om een aaneengesloten beeld van dit volk te vormen. Voor zijn reis naar en verblijf onder de To Loinang zie men zijn werk I Celebes obygder, 1921, tweede deel, hoofdstuk 12 en 13, bl. 284—340.

Voorts heeft de Heer E. Gobée in den tijd dat hij Assistent resident van Poso was (1924—1926) eenige malen de To Loinang bezocht, en zijn aandacht voornamelijk op hun taal gevestigd, waarvan mettertijd wel een en ander zal worden gepubliceerd. Ik mocht van zijne aanteekeningen gebruik maken, waardoor het mij makkelijker is gevallen om mij met de Loinangs te onderhouden.

In het begin van 1926 bracht de gewestelijke arts van Manado Dr. W. E. L. Weck een kort bezoek aan de lieden in het Simpangsche, van welke gelegenheid hij gebruik heeft gemaakt om eenige anthropologische onderzoekingen onder dit volk te verrichten, waarvan de resultaten voor zoover mij bekend nog niet gepubliceerd zijn.

Gedurende mijn verblijf onder de Loinangs heb ik mij voor langeren tijd opgehouden te Pinapoean, Bahingin, Tamboenan, Koninis en Bangkoehan; deze laatste plaats als uitgangspunt voor de Mantam-streek. Van mijne zegslieden noem ik hier de voornaamsten: Talahata Lambajang, Hoofd van Pinapoean,[2]) Jacob Koetondong (als Heiden heette hij Lalekang), vroeger dorpshoofd, thans ouderling van de Christelijke gemeente te Tamboenan; Koehanga Mondjawap,

---

1) Aan het strand zegt men *tonggol*, in het binnenland daarentegen spreekt men van *tonggon*. Er zijn vele voorbeelden van hetzelfde verschijnsel. Aangezien *tonggol* door alle buitenstaanders gebruikt wordt, volg ik dit voorbeeld na. Op het woord zelf kom ik nog terug.

2) Men zie de reproductie van zijn fraai en goedgelijkend portret in Kaudern's I Celebes obygder, II, bl. 328.

onderdistriktshoofd (kapitan) van Lingketeng, en het onderdistriktshoofd van Mantan (woonplaats Koninis), wiens naam mij ontschoten is. Verder hebben de drie inheemsche onderwijzers, en verscheiden andere menschen mij inlichtingen gegeven.

Beschrijving van het Land.

Wanneer men het woongebied van de Loinangs bereizen wil, moet men als uitgangspunt nemen de kustplaats Pangimanan. Drie K.M. ten Oosten van deze plaats woont in het oord Lembangan het districtshoofd van Mendono, zooals de streek tegenwoordig heet (oorspronkelijk is Mendono een plaats aan de zuidkust, aan de Molukkenzee). Pangimanan is een vrij aanzienlijke handelsplaats, uitsluitend bewoond door vreemdelingen; iedere vier weken doet een boot van de Kon. Paketvaartmaatschappij de plaats aan. Van hier gaat een aangelegde weg naar het binnenland. Tot nu toe is die „weg" niet meer dan een paardenpad, dat alleen in den drogen tijd te berijden is, omdat er groote stukken in voorkomen, waar men in den regentijd tot aan de knieën door de modder gaat. Het tracé is echter heel goed, en als er aan gewerkt wordt, zal dit pad met weinig moeite in een goeden weg zijn te veranderen.

In den omtrek van Pangimanan, op weinige kilometers van daar, liggen eenige kleine vestigingen van Loinangs, die voor het meerendeel tot het Christendom zijn overgegaan. Aanvankelijk voert het pad in zuidwestelijke richting tot de rivier Pooehoea is bereikt, een van de vele rivieren met kort verloop, die zich door het gebergte een weg banen naar de Tominibocht. Dicht bij de monding er van wonen ook Loinangs, die zich daar in lateren tijd hebben gevestigd. Is men de Pooehoea over, dan gaat de weg meer zuidelijk. Van de berghelling die men langs trekt, heeft men nu en dan een heerlijk gezicht op een deel van de Togian-eilanden. Het eiland Walea vertoont zich in al zijn lengte aan het oog.

Van dit gebergte spoeden zich verscheidene rivieren en beken naar het diepe ravijn, dat men rechts van zich heeft, en waardoor de Loboe haar water naar zee stuwt. Zoo heeft men er de Hako, die in de Bololang valt, en dan in de Loboe uitmondt. Verder de Kolobias en de Bonto. De grootste van de beken die men op dit deel van het terrein overtrekt, is de Loema'an. Men is hiermee weer in bewoond gebied gekomen. Na een kleinen klim vanaf de rivier bereikt men het dorp Salingan („voorbeeld, monster"). Een tweede klim brengt ons op

een kleine bergvlakte, die in het midden ingezakt is. Aan deze omstandigheid dankt het gehucht, dat daar staat, den naam van Mongolos, dat zulk een plek aanduidt. Dit gehucht ressorteert onder het dorpshoofd van Salingan.

Van hier is het nog slechts een paar kilometer naar het groote dorp Pinapoean. De afstand van Pangimanan naar Pinapoean bedraagt 26 K.M. Pinapoean is afgeleid van *papoe* (*pa-apoe*) en beteekent „waar verbrand is", nl. het dorp. De voormalige vestiging lag meer naar het Noorden, en deze werd door de strandbewoners om de eene of andere reden verbrand, toen de inwoners er van zich op de akkers bevonden. Pinapoean is nu de naam van een complex van kleine kampongs vlak bij elkaar: Lombe, Sopa („pisangspruit"), Pangi (een boom met eetbare bladeren, Pangium edule), Salean („de plaats waar men het *sale*-feest vierde). Andere gehuchten zijn verlaten, en de inwoners er van wonen nu in Pinapoean, of zijn naar de kuststreek verhuisd, zooals Damak („damarhars"), en Boehangas (de naam van een soort leem, *tano boehangas*, die bij regen aanstonds tot modder wordt). Andere dorpen die onder het Hoofd van Pinapoean staan zijn Panimboelan („bergrug") en Padang („grasvlakte"). Dit laatste ligt reeds aan de overzijde van de Sensean; de inwoners van die plaats hebben verzocht naar Pinapoean te mogen verhuizen, maar het onderdistriktshoofd staat dit niet toe.

Over al deze kampongs is één Hoofd aangesteld, die in elk der gehuchten een onderhoofd heeft. In den ouden tijd werd met Pinapoean deze geheele streek aangeduid, en het Hoofd er van voerde den titel van Tonggol (in het binnenland *tonggon*). Deze titel komt veel voor op Celebes als *tongko*. Onder de Poso-Toradja's werd er een Hoofd mee aangeduid, die door den radja van Loewoe of van Mori was aangesteld om een heele streek te vertegenwoordigen (*tongko* beteekent in 't Boegineesch „dekken, bedekken", iemand dus die een landstreek bedekt, daarvoor instaat: tenzij het hier een op zichzelf staande beteekenis heeft). Bij de Sa'dan-Toradja's komt het nog voor in het woord *tongkon-an*, „stamhuis", plaats van den *tongkon* of *tonggol*. Dat de macht van den *tonggol* van Pinapoean zeer is ingekrompen, hindert hem nog steeds. Op het *tonggol*-schap kom ik beneden nog terug.

Van uit Pinapoean heeft men naar het Zuidwesten het gezicht op een bergrug, waarop met kleine onderlinge afstanden vier dorpen liggen: van Zuid naar Noord: Lingketeng (de naam van een klimplant), Indang (de naam van een boom), Bahingin („waringin") en

Hejoeha (de naam van een kruid). De gemiddelde hoogte van dezen rug is 600 meter. Om er te komen daalt men van Pinapoean in het dal van de Sensean, een zijrivier van de Loboe, af. Aan de overzijde gekomen moet men voortdurend klimmen; eerst komt men door het reeds genoemde dorpje Padang, hoogerop door Boelakan (een uit den grond opwellende bron); de plek waar vroeger Boemboele (de naam van een knolgewas) lag, laat men rechts liggen, en dan bereikt men na een laatsten steilen klim de Lingketeng-kam tusschen de dorpen Indang en Lingketeng. Indang ligt op het hoogste punt er van (een goede voorstelling krijgt men van het pad, dat naar Indang leidt, door fig. 119, bl. 293 van Kaudern's I Celebes obygder, II). De afstand van Pinapoean tot op den Lingketeng-kam bedraagt slechts 4½ K.M., maar het klimmen eischt veel inspanning.

Van hier uit heeft men overal een zeer fraai gezicht op het ravijn waardoor de Loboe stroomt, en op het gebergte aan de overzijde daarvan. Iets daarvan laat ons fig. 123, bl. 297 van I Celebes zien; deze opname is genomen van uit het dorp Kolomboi. Naar zee toe ziet men het eiland Walea voor zich uitgestrekt. Verder naar het Westen wordt het uitzicht op de zee afgesneden door de uitloopers van het gebergte, die naar het ravijn van de Loboe afdalen. In Bahingin woont het onderdistriktshoofd of kapitan van de door Loinangs bewoonde streek aan de Boven-Loboe.

Het pad dat ons verder van Lingketeng langs het Loboe-ravijn voert, levert weinig bezwaren op, daar het in de berghelling is uitgegraven. Al spoedig na Lingketeng komt men in het reeds genoemde Kolomboi. Er bestaat onder deze menschen blijkbaar een zucht om de namen hunner dorpen te verklaren; zoo vertelde men van Kolomboi, dat dit zou afgeleid zijn van *lombo*, dat beteekent: een kleedingstuk of iets dergelijks over een horizontaal geplaatsten stok hangen; dit zou men gedaan hebben, toen men dit dorp aanlegde. Hier wonen de menschen die eertijds het 3 K.M. verder gelegen Banta hebben bewoond; deze lieden zouden een afzonderlijke clan hebben uitgemaakt, waarover straks meer. Op dezen weg trekt men een aantal beken over, waarvan de Solo poendo de grootste is; vóór deze is men de Beleo overgegaan, en daarna krijgt men de Lawana. Een korte maar stevige klim brengt naar het gehucht Doehian („Doerian"), dat van Tamboenan uit gesticht is. Een beeld van dit uit twee huizen bestaande gehucht geeft fig. 124, bl. 298 van I Celebes, II.

Van hier heeft men het ravijn van de Aloe waja door te trekken om in Tamboenan („hoop, stapel") te komen. Van Lingketeng tot

Doehian bedraagt de afstand 9 K.M. Tamboenan ligt 1½ K.M. verder. Tamboenan is een groot dorp met een eigen Hoofd (de fig. 125 en 126 van I Celebes, II geven een indruk van dit dorp). Van hier uit heeft men een mooi uitzicht op de omringende bergen, de Lokait (een rotansoort), de Pojoe en de Kawean beto'eon („waar men naar de maan reikt"), met de daarachter liggende Damak („damarhars"). Een lagere berg, de Angkap, ligt meer naar het Noorden; een uitlooper van het gebergte, dat zich aan den rechteroever van de Loboe verheft, en dat den naam van Angetan draagt, belet het oog om van Tamboenan uit den heuvelrug van Lingketeng waar te nemen.

De hoogste berg naar het Zuiden is de Boeloe Toempoe „berg van den eigenaar", of „berg die de eigenaar, d.i. de voornaamste is". Op dezen bergknoop zouden volgens de Inlanders de Batoei, de Tobolombang, de Boenta, de Toimaa, en de Loboe ontstaan. Een kleinere berg, de Posini, ligt er voor, evenals de Homboeha en de Boengka maninis.

Dr. J. Wanner geeft in zijn „Eine Reise durch Ost Celebes" een overzicht van dit gebergte, zooals het zich aan zijn oog voordeed van uit Salean (Pinapoean): „Die exponierte Lage dieses Ortes (Salean) auf einer schmalen Bergrippen etwa 650 M. Höhe gewährt eine vortreffliche Uebersicht über das Gebirge an beide Seiten und an den Quellen der Lobu. Nach S. zu erblickt man den steilen Nordwestabfall des Zentralgebirges, das die Eingeborenen Hoho nennen, d. h. „der grosse Wald". Sein Kamm zieht sich nach S.W. zu fast eben und ohne Unterbrechung bis zum Hompu hin und senkt zich dann langsam nach dem Tale der Lobu zu herunter. Davor schiebt sich wie eine Kulisse eine Bergrippe ein, die vom Hompu abzweigt und auf ihrem ebenen Kamm die Dörfer Lingketeng, Indang, Bahingin, Momolos und Kabu trägt und dan schroff zur Lobu abfällt. Aus dem Tale dieses Flusses selbst steigt in der Richtung S. 52° W. am rechten Ufer ein isolierter, steiler, oben gerundeter Kegel auf, der Angatan, eine wegen ihrer eigenartigen Form auffallende und in dem Landschaftsbild dieses Gebirges fremdartige Erscheinung .... Auf der linken Talseite der Lobu sieht man anschliessend an den Bulutumpu ungefähr hinter der Angatan fünf Bergrippen kulissenartig in das Tal vorspringen, von denen die nördlichste, der Kawean-Bituon, mit seinem nach S. steil abfallenden Gipfel die übrigen weit überragt. Nach den N. senkt sich dieser Kamm ganz allmählich ab und taucht hinter dem breiten Rücken des Tendatenda unter. [1])

[1]) De in dit stuk genoemde Hompoe zal de Homboeha zijn; de naam Hompoe is onbekend. In de rij van dorpen op den Lingketeng-rug is Mongolos (niet

Het laatste dorp van deze streek is Baloa („waar *balo*-bamboe-is"), dat ruim vier K.M. verwijderd ligt van Tamboenan, en dat van hier uit duidelijk te zien. Om er te komen moet men het ravijn van de Loemoek („mos"), een van de bronrivieren van de Loboe overtrekken. Vóór de komst van het Gouvernement was Baloa een groot dorp met veel inwoners, maar later zijn velen naar het bovenland van Boenta verhuisd.

Van Baloa kan men over de bergen reizen naar het tweede woongebied der Loinangs in het pas genoemde binnenland van Boenta. Men moet daartoe een nacht in de wildernis doorbrengen. Ik maakte dezen tocht niet, maar keerde terug naar Pinapoean om van daar via Dolong naar Loboe te reizen. Daartoe volgt men eerst het pad dat naar Pangimanan leidt om, als men dit 5 K.M. lang gedaan heeft, links af te slaan en het gebergte af te dalen. Dit gaat vrij steil. Het is een uitlooper van het gebergte, die men daarbij volgt, en die later tot een steilen klim dwingt. De afstand van Salingan naar Dolong zal niet meer dan 13 K.M. bedragen, maar door het moeielijke terrein doet men er lang over. Dolong en de verder naar het strand toe gelegen dorpen zijn voornamelijk van uit Pinapoean en Lingketeng bevolkt.

Van Dolong gaat de weg langs de Loboe-rivier, waarbij men deze elf maal heeft over te trekken. Waar de vallei van deze rivier breeder wordt, vindt men aan haar linkeroever een aantal nederzettingen van Loinangs, namelijk Kadodi, Balean (waar een school is), Bomban en Nioeboelan. Daar tijdens mijn bezoek aan deze streek de rivier banjirde, moest ik een pad aan den rechteroever volgen om aan het strand te komen. Dit pad gaat over zwaar terrein, waarbij men verscheidene uitloopers van het gebergte dwars over te klimmen heeft. Op 1 K.M. afstands van Dolong steekt men de Bololang over, een rechterzijrivier van de Loboe, die ontstaat uit de Bololang, de Hako en de Bombin. De afstand tot het dorp Loboe aan het strand zal misschien 10 à 11 K.M. zijn.

Loboe is een handelsplaats vanwaar veel copra wordt uitgevoerd. De oorspronkelijke bewoners van dit dorp waren Loinangs van Lingketeng, die naar het strand zijn afgedaald en die later door invloed van vreemdelingen Mohammedaan zijn geworden. Nadat het Gouvernement hier gekomen is, hebben vele Gorontaleezen zich in Pangi-

Momolos) geen dorp maar een kleine inzinking in den bergkam, waar tegenwoordig de pasanggrahan staat. Kaboe bestaat niet meer; de inwoners zijn naar het Dolongsche verhuisd.

manan, Loboe en Boenta gevestigd, die daar als koelies in de kokostuinen werken.

Langs het strand van de Tominibocht is een weg aangelegd. Van Poh tot Pangimanan is de afstand 28 K.M., van daar tot Loboe 20, en van hier weer tot Boenta 30 K.M. Met een prauw liet ik mij van Loboe naar Boenta brengen.

In Boenta heeft het landschap een geheel ander voorkomen dan in de reeds genoemde kustplaatsen. Een uitgestrekte vlakte heeft zich hier vóór het gebergte uitgespreid, die door verscheidene rivieren wordt doorsneden. De voornaamste daarvan is de Boenta. In het gelijknamige dorp aan de monding van deze rivier woont het Distriktshoofd, Sengadji, van het distrikt Tangkian, onder wien de Loinangs van deze streek staan.

Na 10 K.M. van Boenta geloopen te hebben langs de rivier, komt men aan het dorp Hion „de gedoornde", zoo genoemd beweert men naar de sagobosschen die men hier vindt, omdat deze palm gedoornd is. Hier wonen Loinangs die voor een deel Mohammedaan zijn en voor een ander deel Christen zijn geworden. 3 K.M. verder ligt Koninis, zoo genoemd naar een klein riviertje. Hier woont de Kapitan van de Mantanstreek als Onderdistriktshoofd.

Van deze plaats volgt men den loop der Boenta nog een 7 K.M.; dan steekt men de Bohotokon, die zelfstandig haar weg naar zee zoekt over, tot men te Bangkoehan komt. Bangkoehan is een uitgehold blok hout, waarop men seinen geeft, zooals dit vroeger werd gedaan om de menschen samen te roepen. Deze plaats ligt aan den voet van het gebergte, aan den oever van de Kaloembanga, die niet ver van dit punt ontstaat uit de samenvloeiing van een aantal rivieren: Kaloembangoe, Oeë Mea, Kaheas en Koempi. Van deze plaats gaan twee wegen uit: Het pad naar het Z.Z.W. voert naar Mantan, „lang", dat nog in de vlakte ligt. De naam zou het dorp hieraan te danken hebben, dat het in den ouden tijd uit een zeer lange rij huizen bestond. Nog is Mantan een van de grootste Loinang-dorpen, en samen met de dichtbij gelegen gehuchten Tondok („benteng") en Binohoe „georakeld zijn", [1]), is het geen onbelangrijk bevolkingscentrum.

Het tweede pad leidt naar het Z.O., eerst door een paar riviertjes, waarop een korte maar steile klim volgt tegen het gebergte op; dan is men in Tombongan, waar een school is. De afstand van Bangkoehan

---

1) *Mobohoe* is het keuren van een plek met het orakel, *ohoe*, of de plaats voor het doel goed is.

hierheen zal niet meer dan 1½ K.M. bedragen. De naam Tombongan leidt men af van *tombo*, dat touw draaien uit rotan beteekent; voordat het dörp gesticht werd zou men dit werk op deze plek hebben gedaan; maar de afleiding is zeer onwaarschijnlijk. Tombongan bestaat uit twee gedeelten: Tombongan en Bahoe (de waroe-boom, Hibiscus tiliaceus). Het is een echt bergdorp. De huizen staan er in een lange rij op een smallen bergrug geschaard, aan welks eene zijde de Kaloembangoe en aan den anderen kant de Oeë Mea stroomt. Ten Z. van het dorp verheft zich de berg Tajojo.

Zes uur verder naar het Z.O. over het gebergte heen komt men aan Simpang. Dit woord duidt twee kruiselings in den grond gestoken stokken aan, maar men gebruikt het ook, wanneer bergen elkaar op deze wijze naderen en ontmoeten. Simpang is de naam van de streek. Het dorp dat zich daar bevindt, heet Kohoemmamaon. De inwoners van alle dorpen boven Bangkoehan zijn van Baloa hierheen getrokken.

Aan den benedenstroom van de Kaloembanga zijn nog een aantal kleine nederzettingen van Loinangs. Aan een andere rivier, de Bela, vindt men ze ook, evenals aan den benedenstroom van de Toimaa, die zich tusschen de Loboe en de Boenta een weg naar zee baant.

De Loinangs.

Ieder die nader kennis maakt met het volk der Loinangs, valt het aanstonds op, dat het uit twee deelen bestaat: de lieden van Lingketeng, Pinapoean en al de dorpen, waarheen deze menschen zich hebben verspreid; en de lieden van Baloa, Tanboenan, Mantan en Simpang. De eerste groep zal ik aanduiden met den naam van Lingketeng-clan, omdat zij dit dorp zooal niet voor het oudste, dan toch voor het voornaamste houden. De tweede groep noem ik de Baloa-clan; we zullen beneden zien, dat deze menschen eerst op andere plaatsen hebben gewoond, maar Baloa is dan toch de oudste van de nu bestaande nederzettingen. Vraagt men aan de inwoners van Tamboenan vanwaar ze zijn gekomen, dan antwoorden ze: „Van Baloa". Zoo zeggen ook alle lieden uit de Mantan-streek in het bovenland van Boenta.

De eerste Europeaan, die de Loinangs bezocht, Dr. J. Wanner, geeft in zijn reeds genoemde reisbeschrijving de volgende aanteekening van de Lingketeng-menschen, naar aanleiding van het feit, dat men hem het doorreizen van deze streek wilde beletten: „Und so

wird es wohl nicht leicht werden, dieses kräftige, rauhe und von einem starken Unabhängigkeitsgefühl beherrschte Volk, das mich übrigens in dieser Gegend in seiner gelblichen Hautfarbe, den etwas schiefstehenden Augen und auch in der Gangart an die japanische Rasse erinnerte, vom Gegenteil zu überzeugen und dauernd zu unterwerfen".

Dr. Wanner heeft geen gelegenheid gehad de menschen van Lingketeng met die van Baloa te vergelijken. Dr. W. Kaudern heeft het verschil tusschen de beide clans wèl gezien. Ofschoon de cultuur van beide groepen dezelfde is, zegt hij, verschillen de lieden van Tamboenan (Baloa) in voorkomen met die van Pinapoean en Lingketeng. De laatstgenoemde twee groepen zijn langer van gestalte, hebben kleine gezichten met rechte of eenigszins gebogen neus. Het Tamboenan-(Baloa-)volk heeft aanzienlijk grovere trekken, breedere gezichten, en schijnen minder krachtig gebouwd. Kaudern houdt deze menschen voor het meest onvermengd.

Prof. Dr. W. E. L. Weck, gewestelijk arts van Manado heeft in 1925 de Loinangs van Boenta en Simpang anthropologisch onderzocht. Deze heer is zoo vriendelijk geweest mij toe te staan om de volgende aanteekeningen omtrent die onderzoekingen mee te deelen:

„Ik heb ongeveer 30 volwassen mannen (te Simpang) gemeten. De vrouwen en kinderen kwamen namiddags; de vrouwen voelden niets voor de metingen, misschien minder omdat ze bang waren, ik denk meer uit verlegenheid. Bij de kinderen beperkte ik mij tot het gewone onderzoek naar miltindex enz. Ik vond een krachtige, en voorzoover ik de menschen gezien heb, gezonde bevolking, mooi en goed gebouwd lichaamsgestel, maar zeker een zuiver ras en niet gemengd met vreemdrassige elementen. Ik denk ook niet dat deze menschen bij hetzelfde ras behooren als de man uit Nioeboelan, dien ik te Boenta nog meten kon. Hij toonde althans heel andere cijfers van schedelafmetingen dan deze menschen, terwijl ik te Simpang een zoo groote overeenstemming vond, dat de getallen bijna overeenkomen, zoo miniem is het verschil tusschen de gemeten personen, afgezien natuurlijk van het verschil in lichaamslengte en daarmede samenhangende afmetingen van de ledematen.

„Het verschil tegenover de bevolking van Bangkoean en de kampongs Tombongan Bahoe en Koninis is eveneens zeer groot. Niet alleen op raskundig gebied, maar vooral op hygienisch gebied. Terwijl boven te Simpang praktisch geen malaria is, heerscht in deze kampongs zeer zware endemische malaria. Alles wat ik uit deze kampongs

te zien kreeg, was ziek, zonder uitzondering malaria; enkele frambosia-lijders heb ik met Neosalversaan behandeld".

Ik zelf heb ook ruimschoots gelegenheid gehad het verschil tusschen beide clans op te merken. Het meest trof mij dit te Tombongan. Daar was de goeroe met zijn gezin afkomstig van Lingketeng, en hij had nog vele familieleden van zichzelf en van zijne vrouw meegenomen, zoodat in de zeer ruime onderwijzerswoning een kolonie van lieden van Lingketeng woonde. Hierdoor viel het verschil in gelaatstrekken van deze menschen met die van hun omgving bizonder duidelijk op. Onder de vrouwen van het Baloa-volk heb ik verscheidenen opgemerkt met Melanesische trekken en min of meer golvend, kroesend haar.

We mogen dus wel vaststellen, dat de Lingketeng-menschen voortgekomen zijn uit een vermenging van een oorspronkelijk daar gewoond hebbende tak van het Saloean-volk, dat zich over dat deel van Celebes' Oostarm verspreid heeft, en een volk van immigranten. Deze binnendringers hebben zich nagenoeg niet vermengd met de leden van de Baloa-clan, die we waarschijnlijk het zuiverst bewaard vinden in de lieden van Simpang, die ik echter niet heb ontmoet.

We zullen beneden zien, dat de Lingketeng-groep vorsten uit hun midden hebben gehad, die de Baloa-menschen niet hebben gekend. Deze omstandigheid is waarschijnlijk de voornaamste oorzaak geweest van de voortdurende schermutselingen tusschen de beide clans. De Baloa-menschen kenmerkt ook de groote schuwheid die hun eigen is, zoodat de lieden van Simpang nog niet onder geregeld bestuur zijn gebracht. Onder de inwoners van Baloa en Tombongan zag ik velen met denzelfden angstblik in de oogen, als ik zoo menigmaal bij de To Wana heb opgemerkt, die het westelijk deel van den Oostarm bewonen. In tegenstelling hiermee hebben de Lingketeng-menschen zich zonder slag of stoot aan het Gouvernement onderworpen, terwijl ze zich geredelijk hebben laten bekeeren tot het Christendom. Van het Baloa-volk kan dit alleen nog gezegd worden van de inwoners van Tamboenan en de van hier uitgezwermde lieden van Koninis. Enkele jaren geleden zijn de lieden van het dorp Baloa en bloc tot het Christendom overgegaan, en in Tembongan zijn thans ook enkele gedoopten. Maar overigens wil men in de Mantan-streek en in Simpang nog niets van het Christendom weten. Een poging die daartoe in het Mantan-gebied is gedaan, is mislukt.

Wanneer de menschen verhalen, dat hun voorouders van Boalemo zijn gekomen, hebben deze overleveringen alleen betrekking op de

vreemdelingen, die zich later met een deel van het in deze streek wonende volk hebben vermengd. Dit blijkt uit verschillende trekken van die overleveringen zelf, waar ondersteld wordt, dat de immigranten in het binnenland menschen aantroffen. En in de tweede plaats blijkt dit uit de omstandigheid, dat de invasie nog niet zoo heel lang geleden kan hebben plaats gehad. De overleveringen spreken daartoe te duidelijk, de reeks van vorsten, die in Lingketeng hebben geregeerd is niet lang, terwijl ten overvloede de tijd der verhuizing nader bepaald kan worden door gegevens die we uit het Gorontalosche hebben.

We vinden ten opzichte van de Loinangs dus hetzelfde verschijnsel als bij de Toradja's: een oorspronkelijk, lager staand, volk dat niets weet van een land van herkomst, maar dat meent van het begin van de wereld af daar te hebben gewoond; en een geïmmigreerd, hooger staand, volk dat zich hier meer, daar minder innig met dat oorspronkelijke volk heeft vermengd, en dat de overleveringen van zijn herkomst bewaart, welke overleveringen ten slotte door de elementen van de oorspronkelijke bevolking ook als de hunne worden beschouwd.

Herkomst van de Immigranten.

Onze voorouders, zoo vertelde men mij zoowel in Pinapoean als in Lingketeng, komen van Ternate (waar dit ergens ligt, wist geen van de ouden te zeggen). Dit land werd door een grooten watervloed overstroomd. Toen was daar een man, Balajan genaamd, die een prauw hakte met een deksel, zoodat ze op een groote kist geleek. Daarin kroop hij met vrouw en kinderen, terwijl hij niets meenam dan wat pisang-spruiten en een *njoeli-vogel* (dit moet een soort parkiet of papegaai zijn, *loeri, noeri*). Zoo gaf hij zich aan de baren over, waarop de kist doelloos werd rondgedreven (een ander zei mij dat de man Kiamat, en de vrouw Alamat heette).

Nadat de kist zeven dagen had rondgezwalkt, lichtte Balajan het deksel op om te zien of er soms al land te bekennen was, maar hij zag niets dan water. Eindelijk na 14 dagen stootte de kist op land. Balajan lichtte het deksel af, en toen bleek dat ze te Malik op de kust van Boalemo waren. Aan land gegaan, liet hij den vogel los, en deze kwam niet terug, hetgeen hij aanmerkte als een gunstig teeken om op die plek te blijven wonen. Toen plantte hij de meegebrachte pisang-spruiten, en deze groeiden voorspoedig, zoodat ook

dit een bewijs voor hem was, dat hij zich gerust op die plek kon vestigen. Balajan noemde haar Malik, omdat de vloed daar was teruggekeerd (*mobalik*). Dat het land aan den kop van Celebes' Oostarm Boalemo genoemd werd, komt omdat het zich aan Balajan voordeed als een *boca lemo* „lemoen-vrucht". Balajan had een zoon, die volgens sommigen Toembala heette, volgens anderen Sampalagading. Deze laatste naam doet onwillekeurig denken aan den Loewoeschen sageheld Sawerigading. Van Balajan's zoon weet de overlevering alleen te vertellen, dat hij een zoon en een dochter had: de eerste heette Lalogani, de tweede Mapaang.

Lalogani bezat een hond (*dedeng*), die alle wild, dat hij op de jacht nazette, ving. Mapaang had een vischarend (*lensama*), die er elken dag op uitging om visch te halen voor zijn meesteres. Eens leende Lalogani den vogel van zijne zuster, maar omdat de arend hem niet anders dan kleine visschen bracht, sneed hij hem in zijn boosheid de nagels af, zoodat het dier daarna geen visch meer kon grijpen.

In een andere lezing wordt verteld, dat broer en zuster een weddenschap aangingen wiens hakbord (*padotan*), waarop vleesch en visch aan stukken wordt gehakt, het eerst doorgehakt zou zijn door het drukke gebruik dat er van gemaakt werd; m.a.w. wiens dier het meeste ving, zoodat daar het hakbord ook het meest gebruikt moest worden. De vogel bleek het meest aan te brengen, en uit boosheid sneed Lalogani hem de nagels af. [1])

Mapaang wilde daarom niet langer daar blijven, en ging naar haar man, den vorst van Loewoe. Ze riep de hulp in der Ternatanen om zich op haar broer te wreken, en deze lieden kwamen in talrijke prauwen naar Boalemo. De woonplaats Malik was echter goed versterkt met eenige omheiningen, zoodat het den Ternatanen niet gelukte naar binnen te dringen. Toen gebruikte men een list: in den nacht strooide de vijand een menigte zilverstukken om het dorp heen en tusschen de palen van de versterking, waarna hij zich terugtrok. Toen Lalogani en zijne mannen al dit geld op den grond zagen liggen, kwamen ze naar buiten om het op te rapen. Toen zagen ze dat ook tusschen de palen van de versterking veel geld lag. Om dit machtig te worden, hakten ze de benteng om. Toen kwam de vijand weer opdagen, en de inwoners van Malik moesten naar alle kanten vluch-

[1]) Dit verhaal is in verschillende deelen van Celebes bekend; o.m. wordt het verteld met betrekking tot de To Pajapi (de Barée sprekende Toradjas, [verder aan te duiden als Toradja's], I, 42).

ten om niet in zijn handen te vallen. Lalogani sneuvelde, en de Ternatanen namen zijn hoofd en zijn hoofdbedekking van goud, *totooemba mosoni* geheeten, met zich mee. Mapaang eigende zich den heelen oorlogsbuit toe, als vergoeding voor de schade, die haar broer haar had berokkend.

Lalogani had vier zoons: Mamgamben, Tongkoi, Binelo en Lakaoeta, die zich naar verschillende kanten uit de voeten maakten. Voordat we deze broers op hun zwerftochten zullen volgen, moet ik mededeelen, dat het deze katastrof op Boalemo moet zijn geweest, die ook een aantal van deze lieden naar Gorontalo bracht. De berichten die we hierover hebben, zijn afkomstig van Dr. J. G. F. Riedel (De Landschappen Holontala, Limoeto, Bone, Boalemo en Kattinggola of Andagile, Tijdschrift Bat. Gen., deel 19, 1870, bl. 123). Ik deel daarvan mede wat hier ter zake dient. Volgens overlevering woonde de bevolking van de landstreek Boalemo (Tilamoeta) in de onderafdeeling Gorontalo voorheen aan den overwal tusschen Patipati en Balantak. „Door Ternatanen en Tobeloërs bestookt, verhuisde ze naar dit gedeelte van de Tominibocht, en stelde zich onder bescherming van Holontalo en Limoeto. Vervolgens door de Limoetosche hoofden als slaven bejegend wordende, vertrok in 1787 hun opperhoofd Paloa naar Ternate om zich te beklagen en hulp bij de Nederlanders te erlangen. Te Ternate legde hij den eed van trouw aan de Kompagnie af."

„Toen in 1790 de gouverneur der Molukkos, Alexander Cornabe, te Holontalo was, werd in eene deswege gehouden vergadering de zelfstandigheid van Boalemo erkend, en beval hij de radja's van Holontalo, Limoeto, Bolanga, Bone en Kattinggola aan om de Boalemoërs, welke 's Kompagnies bescherming hadden ingeroepen, niet te onderdrukken".

Uit dit bericht blijkt duidelijk, dat we ten opzichte van deze Boalemoërs niet te doen hebben met uitgewekenen, maar met krijgsgevangenen. Aan de expeditie die Malik ten val bracht, hebben ongetwijfeld veel Gorontaleesche Hoofden deelgenomen. Gorontalo stond geheel onder invloed van Ternate, en het is bekend, dat twee eeuwen geleden meermalen Ternatanen en Gorontaleezen gezamenlijk strooptochten in de Tominibocht ondernamen. De Boalemoërs die we in het Gorontalosche vinden, kunnen wel niet anders dan krijgsgevangenen zijn geweest. Vandaar dat ze door de Gorontaleesche Hoofden als slaven werden behandeld.

In 1893 heeft de toenmalige Officier van Gezondheid A. E. H.



Een man van Simpang met het krijgsversiersel, soealang, op het hoofd, den krijgsdans uitvoerende (oemapos) (foto W. E. C. Veen, Ass.-Res.)



Een groep mannen van Simpang, een rivier doorwadende (foto W. E. C. Veen, Ass.-Res.)

Lubbers in Geneeskundig Tijdschrift voor N.-I., dl. 32 (1893) de resultaten van zijn anthropologisch onderzoek gepubliceerd: „Eene bijdrage tot de Anthropologie der bevolking in de Assistent residentie Gorontalo (residentie Menado)". Lubbers merkt op, dat een merkbaar verschil bestaat tusschen de inwoners van de distrikten met een groote kustlijn, en die van de meer naar het binnenland gelegen distrikten. Terwijl de eerste groep 80—88 pCt. subbrachyceph. + brachyceph. bevat, heeft de laatste groep 50—65 pCt. Lubbers schrijft dit toe aan de omstandigheid, dat de vreemdelingen, die door de tijden heen in het Gorontalosche kwamen wonen, zich het meest in de kustdistrikten hebben gevestigd.

Wat nu Tilamoeta betreft, de streek die door de Boalemoërs is bevolkt, sluit dit zich met zijn index van 84.0 aan bij de distrikten met kustlijn, maar verschilt er van door zijn lengte-diameter van 176 en breedte-diameter van 148. „Het hoofd is kleiner in beide demensies; waarschijnlijk hebben wij hier dus te doen met eene andere vestiging dan in de overige kustdistrikten. Volgens den Heer Riedel is Tilamoeta bevolkt door Boalemoërs, die in 't midden van de 18de eeuw van den overkant van de Bocht van Tomini verhuisden.... Het is opvallend dat dit distrikt in zoo korten tijd anthropologisch zulk een verandering heeft kunnen ondergaan. Onder de Inlanders van Batoedaa leeft de traditie, dat zij voor een groot deel afstammen van de Boalemoërs, en het is een feit dat velen uit Batoedaa naar Tilamoeta (= Boalemo) gaan of omgekeerd om een vrouw te halen. De indices cepalic van Batoedaa en van Tilamoeta staan wel is waar vlak naast elkaar, maar de lengte- en breedte-diameters van Batoedaa zijn resp. 179 en 151, tegenover 176 en 148 in Tilamoeta. Er bestaat dus wel degelijk een verschil, dat òf toe te schrijven is aan de tijdelijke vestiging der Boalemoërs in Batoedaa, òf aan het verblijf van een ander volk met een groote D transvers van het hoofd, want er bestaat een duidelijk merkbaar verschil tusschen de kampongs, die niet ver van de kust, en die ver van de kust, en die, welke dieper het binnenland in liggen".

Na deze uitweiding kan ik het verhaal vervolgen van de wederwaardigheden van Lalogani's zonen. Slechts van twee hunner worden de omzwervingen medegedeeld, maar ook in deze verhalen is verschil op te merken. De kapitan van Lingketeng vertelt als volgt: Mangamben en Tengkoi waren ieder op zichzelf naar het Westen gevaren. Toen de laatste nabij Kaap Djapara voorbij Pangimanan

was gekomen, liet hij alle goederen, die hij nog mee had kunnen nemen, in zee vallen, om zijn prauw te verlichten, omdat hij bang was, dat de Ternatanen hem nog zouden inhalen. Die goederen bestonden uit: 8 stukken *sakalati* (een soort oud en duur katoen), 8 st. *patola* (soort weefsel), 8 schilden van *koelaloe* (tin), 8 speren (*talombo*), 8 zwaarden (*badjak*), 8 *sepen koelaloe* (groote borden van tin). Mangamben behield de goederen, die hij had meegenomen. Dit is de reden, waarom de nakomelingen van den eerste arm, en die van de laatste rijk zijn.

De eerste plaats die Mangamben en de zijnen aandeden, was Pangimanan: ze pruimden daar sirih (*nomangan*), en daaraan heeft die plek haar naam te danken. Vandaar ging men naar Tongko noenoe: daar kauwden zij suikerriet (*montoë toemba*), en daarom heet die plek tot op heden Ntoë toemba. Aan de monding van de Pooehoea praatten de reisgenooten met elkaar (*binahooe*), wat ze nu zouden doen: vandaar dat die plaats Pooehoea heet. Hier verlieten de vluchtelingen hun vaartuig, en trokken langs de genoemde rivier het binnenland in.

Het eerste dorp maakte Mangamben aan de Boengka, een klein zijriviertje van de Pokooeha. Van hier trok hij naar de Totopan lai, een berg. Daarna verhuisde hij naar de Binti, een riviertje dat in de Mendono valt (men was dus al aan de overzijde van de waterscheiding gekomen). Van de Binti kwamen ze naar den berg Tonii, waar de Kintom-rivier langs stroomt. Deze stroomafwaarts volgende kwamen ze tot de rivier Tongkea en van hier naar Laboengkoe. Op deze plek ontmoette Mangamben een hoofd (*bobato*) van Banggai, en deze stelde hem aan als Sengadji van Kintom.

Te Pinapoean vertelde men eenigszins anders: Mangamben zou namelijk met zijn prauw te Kintom zijn gekomen: hij moet dan den kop van Celebes' Oostarm om zijn gevaren. Op die plek gekomen plantte hij den stok (*pentokon*), waarmee hij zijn prauw had voortgeboomd, in den grond, en daarnaar zou die plek Kinton heeten.

Tongkoi voer de Pokooeha voorbij naar de monding van de Loboe. Daar liet hij palmiet van de rotan snijden, die *oboe* heet, om deze als toespijs bij de rijst te gebruiken, en hieraan heeft de rivier haar naam te danken. Een ander verhaal zegt, dat Tongkoi stukken *oboe* in de rivier vond, die blijkbaar door menschen waren afgesneden; hij maakte daaruit de gevolgtrekking, dat er menschen bovenstrooms woonden, en hij besloot naar boven te gaan om ze op te zoeken. Tot aan den berg Toenggoenjo gekomen, bleef hij daar eenigen tijd om

het vogelgeluid te beluisteren (*mompihongoi*) om daaruit op te kunnen maken of de Ternatanen hem nog volgden of niet. Van hier voort getrokken vestigde hij zich te Bintonoe, een plek tusschen de Sensean-rivier en den bergrug van Lingketeng gelegen (hij was dus uit het ravijn van de Loboe de Sensean stroomopwaarts getrokken). Van hier uit moeten dan de verschillende dorpen zijn gesticht, eerst Netes, op denzelfden bergrug waarop Lingketeng ligt, vervolgens Lingketeng zelf en andere dorpen. [1])

Er is nog een verhaal, waarin gezegd wordt, dat de beide andere zoons van Lalogani, Binelo en Lakaoeta, met Tongkoi mee zijn gegaan. De eerste stichtte het dorp Indang, en van hem zouden de menschen van Pinapoean afstammen. Lakaoeta bleef aan den bovenloop van de Pokooeha, en zijn nakomelingen zijn de lieden, die die streek en de kuststrook bewonen.

Tongkoi ging van Bintonoe uit veel op de jacht. Eens werd hij door den nacht overvallen, terwijl hij nog een heel eind van huis was. Toen zag hij in de verte een vuur branden. Hij plantte een stok in den grond, waarmee hij den volgenden morgen de richting zou kunnen bepalen, waarin hij het vuur had gezien. Toen de dag was aangebroken, liep hij dien kant uit. Zoo kwam hij te Banta (de lieden van Banta wonen nu in Kolomboi). De menschen die hij daar aantrof, spraken een andere taal, maar men verstond elkaar toch. Die lieden voedden zich uitsluitend met knolvruchten, die zij niet eens wisten toe te bereiden. Tongkoi overviel hen, maar hij sloot vriendschap met ze, en men sprak een dag af, dat de menschen van Banta naar Bintonoe zouden komen, en dan zou Tongkoi hen rijst en andere nuttige gewassen leeren planten. Dit gebeurde en

---

1) Volledigheidshalve vermeld ik een verhaal, dat Kaudern in zijn boek heeft opgenomen uit een patrouille-rapport, dat hij in het archief te Loewoek vond. Volgens dit verhaal zouden de lieden van Lingketeng afstammelingen zijn van drie matrozen, die gered zijn van een vaartuig, dat bij Tandjong Api verloren ging. Als bewijsgrond voor dit bericht wordt vermeld dat de lieden van Lingketeng graag korte pijpen rooken, zooals zeelui dit vaak doen. Verder zouden er verbasterde Hollandsche woorden in hun taal voorkomen, zooals Lingketeng „lange ketting", daar hun voornaamste dorpen op een rij op een langen bergrug liggen. Verder zou de huidskleur opvallend licht zijn. — Kaudern hecht terecht aan deze fantasie geen waarde. Bij navraag vond Kaudern, dat niemand iets van zoo'n overlevering afwist. Maar toen ik er nu hier en daar over sprak is mij gebleken, dat Europeanen al meermalen naar dit verhaal navraag hebben gedaan; en als dit nog een poos zoo voortgaat, gaan de Loinangs zelf aan de waarheid van het verhaal gelooven, en disschen zij het zelf aan bezoekers op.

sedert dien zijn de menschen van Banta aan Lingketeng onderworpen.

Op een van zijne jachttochten ontmoette Tongkoi zijn broer Mangamben, die van Kintom uit het gebergte ingetrokken was om te jagen. De beide broers herkenden elkaar niet, hielden elkaar voor vijanden, en wilden elkaar te lijf. De een zeide: Weet je niet dat ik een afstammeling ben van Boalemo? „En de ander trachtte de tegenpartij te intimideeren met de woorden: „Nu zult ge eens zien, of ik geen zoon ben van Lalogani!" Uit deze woorden begrepen ze, dat ze broers waren, en in stede van met elkaar te gaan vechten, hernieuwden ze de kennismaking. De beide broers ruilden nu als teeken van vriendschap hun vuurslag (*potinding*) met elkaar, en daarom heet die plek op den berg Omponan, waar ze elkaar ontmoetten: Kolongan petinding, „stuk van een vuurslag".

Mangamben zei tot Tongkoi: „Breng mij een *kaliding* (een soort mand) met rijst naar Tonii, dan geef ik u daarvoor boonen (*boeë*). Toen Tongkoi zoo'n *kaliding* vol rijst naar de andere zijde van het gebergte had gebracht, vond Mangamben, dat een *kaliding* te klein was, en hij eischte een *besi* vol, d.i. een vat van sagogladscheede gemaakt (*popa oe ladang*). Hieruit is langzamerhand de toestand ontstaan, dat de oudere broer, Tongkoi, aan den jongere, Mangamben, schatting of hommage moest opbrengen. Hierop komen we beneden terug.

Tongkoi gaf het aanzijn aan het geslacht der vorsten van de Loinangs, die den titel voerden van *daka'njo* „de groote". De zoon van Tongkoi was Babinto. Deze kreeg drie zoons: Kamboa, Momping en Pedan. Kamboa kreeg weer drie zoons: Besa, Idjam en Doempapa. Besa gewon Mondjawap en eenige dochters. Mondjawap was de vader van den huidigen kapitan. Wanneer wij den leeftijd van den laatste op 55 jaar stellen, en voor elk geslacht 25 jaar rekenen, komen we op 155 jaar. Naar deze berekening zou Tongkoi als 25-jarig man ongeveer in 1777 in dit land zijn gekomen. Deze berekening komt overeen met wat wij uit de geschiedenis van Gorontalo weten.

De machtigste van deze Hoofden is Kamboa geweest. Zijn lijk werd niet begraven, maar in een kist op een rots geplaatst buiten het dorp Lingketeng. Zijne beenderen worden nog steeds vereerd. Ik kom hierop later uitvoerig terug.

Een waardigheid welke op die van *daka'njo* volgde, was die van *tonggol* (zooals ik reeds heb opgemerkt, zegt men in het binnenland

tonggon). De voornaamste van deze *tonggol* was die van Pinapoean, die afstamt van Tongkoi's broer Binelo. Deze had een zoon, Ponsasap geheeten, wiens zoon Liapong huwde met Tina, een dochter van Tongkoi. Dit paar kreeg een zoon Pohae; deze woonde te Padoengnjo, waar ook zijn graf is, maar zijn dorp was Hejoeha; hij sneuvelde te Bete'o aan den overkant der bergen. Een zoon van deze was Olibaja, die met Salilaja huwde, en een zoon kreeg, Biniloe geheeten. Deze Biniloe zou Indang hebben gesticht, maar hij verhuisde later naar Boehangas, waar hij stierf. Een broer van hem, Pogajaman geheeten, stierf te Kintom bij gelegenheid dat men schatting daarheen bracht.

Biniloe had vier zonen: Pasawe, die te Palaoekan in 't gebergte woonde, Boloeloeng, Doemondon en Mogoembali. De eerste en de derde werden geen *tonggol*; de tweede en de vierde wel. Mogoembali volgde zijn broer in dit ambt op, omdat de eerste geen zoon had. Mogoembali stichtte Sopa, en nadat hij daar 5 jaar had gewoond, stichtte hij Doija boengin, dat tijdens het bestuur van zijn zoon Loembajang verbrand werd, waarna deze streek voortaan Pinapoean werd genoemd. Deze *tonggol* werd weer vervangen door Lalangi, die in November 1919 overleed, en door Talahata werd opgevolgd, het tegenwoordige Hoofd van Pinapoean.

Behalve in Pinapoean stelde de *daka'njo* nog *tonggol* aan te Banta (thans Kolomboi), te Soloedoek, waarvan de inwoners eerst naar Tabangian, en daarna naar Sinampangnjo, dicht bij Pangimanan verhuisden; te Kaaboeng aan het Westelijk uiteinde van den Lingketeng-bergrug, waarvan de inwoners naar de Toimaa-rivier zijn verhuisd; te Tabango, te Babang en te Tina'an, alle plaatsen in het Kintomsche; ten slotte was er nog een te Oedjoela'an, dicht bij Poh.

De macht van den *daka'njo* strekte zich uit over alle Loinangs tot aan de zee; in Loboe en Pangimanan woonden toen nog geen menschen. Naar het Zuidwesten ging zijn invloed tot de Solo poenda, zoodat de heele Baloa-clan er buiten viel. Aan de andere zijde van de waterscheiding behoorden de dorpen Tina'an en Tabalon, boven Kintom, nog tot zijn machtsgebied, dat liep tot Mahenge.

Toen het Gouvernement bezit nam van dit land, wilde het, dat de Sengadji van Kintom naar Loboe zou verhuizen, omdat de aan hem onderhoorige Loinangs niet over de waterscheiding heen konden worden bestuurd. Maar hiernaar had deze functionaris geen ooren. Hij droeg dus zijn macht over aan Mendono. Dit is een plaats, die niet ver van Kintom afligt, en waarvan de inwoners aan die van

Kintom verwant zijn. Mendono had al een nederzetting te Lembangan aan de Tominibocht, 3 K.M. van Pangimanan, en zoo werd de Sengadji van die plaats het Hoofd der Loinangs. Als onderdistriktshoofd of kapitan fungeerde het Hoofd van Loboe (een Gorontalees), maar later werd de voormalige *daka'njo* der Loinangs hun Hoofd, terwijl die van Loboe zijn macht over de kuststreek uitoefent. De kapitan van Lingketeng (hij woont echter te Bahingin) heeft aan gene zijde van de waterscheiding niets meer te zeggen; daarentegen behooren Tamboenan en Baloa met hunne gehuchten tot zijn machtssfeer. Het distrikt waartoe de Loboe-Loinangs behooren, heet thans Mendono.

De Immigranten van Baloa.

Omtrent de lieden, die de menschen van Baloa hebben voortgebracht, bestaan twee overleveringen. De eene vernam ik van Jakob Koetondong (alias Lalekang), de woordvoerder der Baloa-menschen; de ander werd mij verteld door den kapitan van Lingketeng, dus door iemand, die niet tot de Baloa-clan behoort. Beide verhalen bevatten merkwaardige trekken. Ik begin met het verhaal van den Kapitan.

Er leefden eens drie broers samen op den berg Baloembe'a, ten Westen van de Loboe-rivier, dicht bij de zee. Deze mannen heetten: Daeng, Mintoedoe, en Kadangaan. Dit waren echte boschmenschen, en niemand weet, vanwaar ze gekomen waren. Op een goeden dag kwamen Tobeloreezen aan het strand, en dezen doodden Daeng. De beide broers namen hierover wraak door de prauwen der Tobeloreezen te verbranden. Dezen konden nu niet meer naar hun land terugkeeren, en ze trokken daarom het binnenland in. Ze vestigden zich eerst te Tahian Soealang ten Westen van den berg Lokait. Vandaar verhuisden zij naar Totap bonoea, in de buurt van de vorige plaats, en ten slotte gingen ze naar Lontojon, dicht bij het tegenwoordige Baloa. Daar bleven ze en vermenigvuldigden zich.

De twee broers begaven zich van Baloembe'a naar Mata noe ampa, het latere Banta, tusschen Tamboenen en Lingketeng. Zooals boven verteld is, verraadden deze lieden hun aanwezigheid door het vuur, dat Tongkoi zag (anderen beweren, dat het Tongkoi's zoon Babinto was, die hen ontdekte).

Het verhaal van Jakob Koetondong gaat terug tot Boalemo. De Tobeloreezen waren daar gekomen, maar ze waren niet in staat de sterkten in te nemen. Toen strooiden ze zilverstukken om de

benteng, waarvan vele in het daar groeiende hooge gras vielen. Om zich snel daarvan meester te maken, brandden de lieden van Boalemo het gras af; maar het vuur tastte ook het dorp aan, dat in de vlammen opging. Toen vluchtten de menschen.

Eenige gezinnen dezer vluchtelingen kwamen terecht te Awok bij de Hako-rivier. Maar op een goeden dag kwam een ontelbare menigte zeeslakken (*see*) opzetten, en vulde de huizen. Overal drongen ze in door, zoodat de menschen het niet konden uithouden. Ze vluchtten nu naar Tandjong Api; maar nauwelijks hadden ze hun huizen daar klaar, of ze hadden een aanval te doorstaan van zwaardvisschen (*mantaoen*), zoodat ze genoodzaakt waren weer weg te trekken. Ze gingen Oostwaarts. Dit waren twee gezinnen, een met zes en een met drie kinderen. Te Lialiatongon tusschen Boenta en Tobolombang gingen de twee gezinnen uiteen. Dat met 3 kinderen ging langs het strand tot aan de monding van de Loboe. Ze wilden naar hun vroegere nederzetting Awok terugkeeren, maar ze eindigden met een dorp te maken te Balanga, dicht bij de Loboe. Van daar trokken ze naar Oeë Manoek. Jakob beweerde den kokosboom nog gezien te hebben, dien de voorvaderen daar geplant hadden. Van hier trokken ze nog verder naar binnen tot Kompanga, dicht bij Baleang.

Het gezin met de zes kinderen trok van Lialiatongon dadelijk verder het binnenland in, en vestigde zich te Kolioeang, een eindje boven het huidige Baloa. Deze menschen kenden de rijst nog niet, maar ze aten *kosi* (Colocasia) en *laboe* (Lagenaria vulgaris). Beide gezinnen wisten niets van elkaars wedervaren af. Geruimen tijd daarna zagen de nakomelingen van het gezin van drie kinderen houtspaanders in de rivier afdrijven, zoodat ze begrepen, dat er bovenstrooms menschen moesten wonen. Ze beklommen nu de Soele manoek („hoenderhart"), een bergje tusschen Lingketeng en Tamboenan in gelegen. Daar zagen ze een cuscus in een boom zitten; ze klommen het dier na om het te vangen, en toen ze boven in den boom waren, zagen ze rook in de verte. Ze trokken nu verder, de Loemoet-rivier over. Toen kwamen ze bij een verhakking in het bosch, en nog verder doordringende, zagen ze menschen, die bezig waren het merg van den arenpalm uit te hakken om er sago van te winnen. Dit werk heet *oemonoenang*, en daarom heet het riviertje, aan welks oever men dit deed, tot op den huidigen dag Onoenang. Onopgemerkt trok men verder tot men aan een *poeloli*-boom kwam, die juist door eenige mannen was geveld. Zoodra dezen de bezoekers hadden opgemerkt,

wilden ze het op een loopen zetten. De anderen riepen hen toe niet bang te zijn, en wonderlijk: men verstond elkaar dadelijk, men had dezelfde taal!

Het heele gezelschap mannen bleek slechts één hakmes te bezitten, waarmee ze om beurten in den boom kapten. Toen beide partijen wat op hun gemak met elkaar waren gekomen, vertelden ze elkaar hun wederwaardigheden, en toen bleek al spoedig dat ze aan elkaar verwant waren, want dat de bewoners van beneden afstammelingen waren van het gezin met drie kinderen, terwijl de anderen behoorden tot het gezin met de zes kinderen. Die van beneden vroegen aan de pas gevondenen: „Wat is uw dagelijksch voedsel?" De anderen noemden op: „Pompoen, keladi, larven en honing" (de was gooiden ze weg). Hun bloedverwanten van beneden beloofden hen nu rijst en hoenders, kapmessen, garen, katoen en naalden te zenden. Maar, voegden ze er aan toe, „als het gewas gelukt, en de hoenders zich vermenigvuldigd hebben, moet ge ons elk jaar kippen en was geven". Dit beloofden de binnenlanders graag.

De afstammelingen van het gezin met drie kinderen gingen van Kompanga naar Tohoekoe, een plaats die aan het zeestrand moet gelegen zijn, tusschen Toimaa en Boenta. Het Hoofd van die clan had drie zoons; de middelste werd *sengadji*, de oudste werd *talenga* (legeraanvoerder) en vervolgens *daka'njo*, met den titel van daka'njo Awok, ofschoon hij niet meer op die plek woonde; en de jongste kreeg den titel van *meniboeloeak*, en bleef te Awok wonen. De Sengadji ging naar Tangkian aan de Molukkenzee om vandaar uit de Baloa-clan te besturen. Hij zou zijn verhuisd, omdat men anders door het gebied van de Lingketeng-menschen, dus door vijandelijk terrein, zou moeten trekken om bij zijn heer aan de Tominibocht te komen. De daka'njo Awok ging te Boenta wonen. Zoo komt het dat men zijn rechtstreeksch hoofd te Boenta had, maar de heer des lands ver weg in Tangkian woonde. Volgens mijn zegsman Jakob aten twee geslachten sengadji nog varkensvleesch, en de tegenwoordige Sengadji zou uit het zevende geslacht zijn. Wanneer we elk geslacht op 25 jaar stellen, zou het hier medegedeelde hebben plaats gehad 150 à 175 jaar geleden, wat weer goed overeenkomt met de reeds genoemde gegevens van de Lingketeng-clan en van Gorontalo.

Behalve Baloa en Tamboenan behooren Kohoemamaon (Simpang), Mantan, Tombongan en de dorpen in de Boenta-vlakte alle tot de Baloa-clan; verder Hoombola en Kajoa boven Batoei (aan den anderen kant van het gebergte). Na de komst van het Gouvernement

heeft Tangkian geen bemoeienis meer met zijne vroegere onderdanen. Baloa en Tamboenan behooren nu tot het distrikt Mendono; Simpang, Tombongan en de Mantan-streek en Koninis en wat verder aan Loinangs in de Boenta-vlakte woont, staan onder den Sengadji van Boenta. Het heele distrikt heeft echter den naam van Tangkian gekregen.

Bij de Berg-Toradja's van de onderafdeeling Poso, en ook bij de Toradja's van Poso en van de Westgroep bestaan verhalen, waarin verteld wordt van dorpen, welker inwoners de geesten hadden vertoornd, zoodat hun huizen gevuld werden met millioenenpooten en ander ongedierte, waardoor de menschen gedwongen waren hunne haardsteden te verlaten; ze trokken toen naar Loindangi. Altijd wanneer er sprake is van naar een ander land trekken, dan is het naar Loindangi. De verhalen, waarin ongedierte menschen verjaagt, moeten heel oud zijn. Zooals we zagen worden ze niet gevonden bij de moderne Lingketeng-clan, maar wel bij de meer oorspronkelijke Baloa-menschen. Historische waarde is dunkt mij niet aan die overleveringen te hechten, tenzij de gelijkheid der bizonderheden haar grond vindt in de omstandigheid, dat de oorspronkelijke bewoners van Celebes' Oostarm en die van Midden Celebes, dat thans door de Toradja's is bezet, tot eenzelfde volk hebben behoord. Hiervoor zou ook pleiten de omstandigheid, dat bij alle verschil in taal, zeden en gewoonten, sommige treffende gebruiken, en enkele belangrijke woorden overal op Celebes dezelfde zijn. In den loop van mijne mededeelingen is er gelegenheid hierop te wijzen.

Ik hoorde ook nog een overlevering vertellen, waarin sprake is van een Hoofd van Kolioean, wiens kinderen de stamvaders werden van eenige onderclans: de oudste ging naar Tamboenan, de tweede werd de stamvader van de lieden van Lontojon, die later in Baloa gingen wonen. Een derde trok over het gebergte naar Bolonoean boven Tangkian, en een dochter werd uitgehuwelijkt aan Lingketeng. Dit verhaal luidt als volgt: Het Hoofd van Kolioean ging met zijn dochter Pomboloa naar de Pokooehan-rivier om kookpotten te koopen. Onderweg werd de man door Babinto, de zoon van Tongkoi, gesneld, en Babinto nam het meisje in huis, en behandelde haar als zijn vrouw. Het duurde niet lang of het Baloa-meisje werd zwanger. Toen zeide Babinto tot zijne overige reeds volwassen kinderen: „Wanneer Pomboloa van een meisje bevalt, zal u dit tot slavin zijn; maar is het een jongen, beschouw hem dan als mijn zoon. Dan moet ge zijn moeder, wanneer ik gestorven ben, naar Baloa terugbrengen".

Het kind was een zoon. Toen brachten de kinderen van Babinto een slaaf en een kanon (*lela*) naar Baloa, als bloedschuld voor het dooden van Pomboloa's vader, en een mand (*baki*) met twee streng *kamagi* (zeer kleine ringetjes met golvende randen van goudbrons, die aan een snoer zijn geregen), 4 stukken *tobila*-katoen, 5 vadem *gadja*-katoen, als bruidsschat voor Pomboloa. De zoon van Pomboloa was Kamboa, de grootste *daka'njo* van de Lingketeng-clan. — Alle lieden uit het Lingketengsche, die ik naar de juistheid van deze overlevering vroeg, ontkenden de waarheid er van.

Een andere zoon van Kolioean's vorst heette Bikasi. Deze vestigde zich te Banka oe nioe, beneden Doehian. Deze gewon Djingkalap, wiens zoon Lambeng was; deze kreeg Mojajang, wiens zoon Mohege heette, en diens zoon weer was Simpaga. Simpaga kreeg Koetondong, de vader van mijn zegsman Jakob.

Ook de *tonggol* van Pinapoean zou van Baloa afstammen, en wel door een dochter van Ondoloe; maar ook dit wordt door de Lingketeng-clan ontkent. De Lingketeng-menschen zeggen niets met de lieden van Baloa gemeen te hebben.

In lateren tijd hebben zich plaatselijk nog andere elementen met het Baloa-volk vermengd. Zoo is het bekend, dat er lieden van Lontio, tusschen Loeok (Loewoek) en Kintom zich in het Baloasche hebben gevestigd. Men kwam hier om handel te drijven, maar men bleef. Zoo deden ook lieden van Makolong boven Batoei.

Dat de Baloa-clan in veel mindere mate met immigranten vermengd is, blijkt ook uit de omstandigheid, dat ze nooit gezaghebbende Hoofden hebben gekend. In Baloa, Mantan en Tamboenan waren *mian kopian* „vredestichters" (*mengkopian* is „vredestichten" tusschen twistende partijen). En verder luisterde men naar den *talenga*, den aanvoerder in den strijd. In Tamboenan moet ook een *tonggol* zijn geweest, maar de berichten hierover zijn zóó vaag, dat het vermoeden rijst, dat men deze instelling heeft overgenomen van het Lingketeng-volk.

Wanneer wij alle berichten samenvatten, komen we tot het besluit, dat de Oostelijke helft van het Oostelijk schiereiland van Celebes oorspronkelijk bewoond was door een primitief Saloean-volk, waarvan ten opzichte van de Loinangs, de menschen van Simpang een onvermengd overblijfsel zijn. In Boalemo had zich door immigratie van uit het Oosten een rijkje gevormd, dat om de eene of andere reden het ongenoegen had opgewekt van den Sultan van Ternate, die het met de hulp van Tobeloreezen en Gorontaleezen ging tuchtigen; dit gebeurde in de tweede helft van de 18de eeuw. Deze

expeditie moet geweldig hebben huisgehouden onder de menschen, zoodat de lieden van Boalemo naar alle kanten een goed heenkomen zochten. Enkele afdeelingen van dit volk, dat een hoogere trap van beschaving bezat dan het oorspronkelijke volk der Saloeans, zochten een toevlucht aan de Zuidkust van het schiereiland, en bleven daar wonen, waarschijnlijk omdat ze zich dadelijk onder bescherming van den Sultan van Banggai stelden. Andere afdeelingen vluchtten naar de Togian-eilanden, vooral naar Walea, en naar den vasten wal van de Tomini-bocht. Met kleinere en grootere partijen trokken ze op verschillende plaatsen het land in, waar ze zich meer of minder intens met de daar reeds aanwezige menschen vermengden. Op de eene of andere wijze kwamen deze lieden al spoedig in aanraking met hun vroegere stamgenooten, en aangezien zij die aan de Zuidkust waren blijven wonen, veel meer wisten en wereldwijzer waren dan de in het binnenland wonende lieden, ontstond hieruit spoedig een verhouding van heer en ondergeschikte, die in de hand gewerkt werd door het aanzien, dat de Sultan van Banggai aan de Hoofden van deze nederzettingen aan het strand verleende. De titel van den Sultan van Banggai luidt bij de Loinangs Tomoendo i Banggai.

Ten slotte moet ik nog even mededeelen wat de Kapitan van Mantan mij vertelde. Ik moet echter opmerken, dat hetgeen deze man mij vertelde, en waarvan ik niet alles zal weergeven, er blijkbaar geheel op ingericht was om te bewijzen, dat hij eigenlijk het ware stamhoofd der Loinangs is. Hij is, evenals alle lieden van Mantan, afkomstig van Baloa. Volgens hem dan zouden zijne voorouders van Boalemo gekomen, te Pada oelojo bij Tandjong Api hebben gewoond. Daar werden ze bestookt door twee vischsoorten *mantocan* en *sce*. Ze maakten water kokend, en begoten daarmee de zee. Hierdoor stierven de visschen en er ontstond zoo'n stank, dat men wegtrok. De eene broer ging de Bongka-rivier op tot Watoe moana (het woongebied van de To Wana dus), en vandaar over het gebergte naar den berg Toempoe, en verder naar Baloa. De andere broer trok langs het strand, en vervolgens de Loboe-rivier op. Dan volgt de reeds medegedeelde ontmoeting. Dit verhaal is alleen merkwaardig, omdat het spreekt van een trekken van het brongebied van de Bongka naar dat van de Loboe. Wanneer in deze overlevering een kern van waarheid zit, dan moet het deze zijn, dat het volk waaruit zoowel de To Wana als de To Loinang door verschillende vermenging zijn opgebouwd, hetzelfde moet zijn. Dit is dan een volk met sterk Melanesische trekken.

Het Huldebetoon aan den Heer.

Doordat de Baloa-menschen door hun geringe vermenging met de vreemdelingen hun democratische samenleving bleven handhaven, en zij geen opperhoofden hadden, had het jaarlijks opbrengen van de schatting met niet veel plechtigheid plaats. Volgens de mededeelingen heeft men de schatting slechts éénmaal naar de monding van de Loboe gebracht; na dien tijd ging men er mee over de bergen naar Tangkian. Een reden voor deze verandering wist men niet op te geven; maar een verhaal als bij de Lingketeng-clan, waarin wordt verteld van de ontmoeting van twee Hoofden in het gebergte, terwijl men aan het jagen was, kent de Baloa-clan niet. Vermoedelijk heeft deze verandering plaats gehad in navolging van de Lingketeng-menschen, en onder invloed van Banggai. Dat aan het Baloa-volk een anderen „heer" is aangewezen dan aan de Lingketeng-groep, zal wel een gevolg zijn geweest van de vijandschap, die er voortdurend tusschen die twee clans heeft geheerscht. Tangkian en Kintom liggen 7 K.M. van elkaar verwijderd, en de bevolking van beide plaatsen is nauw aan elkaar verwant. De weinige dorpen van Loinangs boven Kintom, Tangkian en Batoei zijn volgens de menschen een gevolg van het verkeer met de woonplaatsen van de beide heeren des lands.

Volgens de mededeeling van oude lieden zal de hoeveelheid rijst, die de Baloa-clan jaarlijks opbracht, ongeveer twee pikoel hebben bedragen. Verder bracht men den heer hoenders. Dezen tocht ondernam men elk jaar na afloop van den rijstoogst. Als tegengeschenk kregen de menschen aarden kookpotten en lappen katoen.

De heeren of Sengadji van Kinton en Tangkian droegen den titel van *bosanjo*, dat vermoedelijk „de groote" beteekent. De opperhoofden van de clans der To Wana hadden eveneens denzelfden titel. Hij zal wel van Banggai afkomstig zijn. Behalve in beide genoemde plaatsen waren nog *bosanjo* te Batoei, Mendono, Nambo, Lantio en Loeok (Loewoek), maar met deze „heeren" hadden de Loinangs niets uit te staan.

Voordat ik een en ander mededeel over het ceremonieel, waarmee de schatting door de Lingketeng-clan naar Kintom werd gebracht, moet ik eerst iets zeggen van de waardigheidsbekleeders in het Lingketeng-gebied. We weten reeds, dat het Opperhoofd, de *daka'njo*, in Lingketeng woonde, en dat over het distrikt Pinapoean de voornaamste *tonggol* bevel voerde. We hebben gezien, dat er nog meer

tonggol waren, maar deze hadden minder aanzien dan die van Pinapoean. Dat deze zeer groot is, wordt verklaard uit de omstandigheid, dat toen de heer (*bosanjo*) van Kintom voor het eerst in dit land kwam, hij bij den eersten *tonggol* van Pinapoean, Tibahakon genaamd, inkeerde. Maar hier zullen oorzaak en gevolg wel met elkaar verward zijn. Uit het bovenmedegedeelde blijkt duidelijk, dat de *tonggol* van Pinapoean nauw verwant zijn aan het geslacht van den *daka'njo*. Alle *tonggol* hadden tot hunne beschikking: een *pabisala* (de *pabisara* „woordvoerder" van de Boegineesche hoven), en de *mian kopian*, „de vredestichter". Die twee hielpen den *tonggol* zaken onderzoeken en beslechten. Verder had de *tonggol* nog een *melinoe*, een soort van oppasser of bode, die overal heen gezonden werd om boodschappen of bevelen over te brengen, en die de menschen moest oproepen. „De *tonggol* riep den *melinoe* met den mond", vertelde de tegenwoordige hoofdman van Pinapoean, „want we hadden toen nog geen gongs".

De *daka'njo* van Lingketeng en de *tonggol* van Pinapoean genoten van hun onderdanen dezelfde diensten. Dezen kwamen onder leiding van hun eigen dorpshoofden helpen bij het akkerwerk van hun opperhoofd. Wanneer een van die twee een huis noodig had, bewerkten de menschen het hout er voor, en brachten de dakbedekking, de planken enz. bijeen. Deze dorpshoofden droegen den titel van *langka-langkai*. *Langkai* heeft weer de beteekenis van „groot" (in 't Morisch is *langkai* nog het gewone woord voor „groot"); de reduplicatie wil dus zeggen: „de eenigszins groote", de op één na groote. Aan den *daka'njo* bracht elk huisgezin van het Lingketeng-distrikt na afloop van den oogst een mandje (*baki*) met rijst, een bamboe vol palmwijn, en een hoen, en daarna zorgde men, dat de schatting voor Kintom bijeenkwam. Van den jachtbuit kreeg de *daka'njo* niets, maar wanneer men een gemsbuffel slachtte, gaf men hem daarvan vooraf kennis, en schonk hem 4 brokken van het vleesch, veelal stukken uit de halsstreek.

De schatting aan den heer te Kintom bestond in de eerste plaats uit gepelde rijst. Deze schatting heette *hochoe* (Poso *roeroe*) of *bagi toempoe* „het deel van den eigenaar" (van het land, of misschien: van de rijst). Iedere nederzetting of *Langka-langkai*-schap bracht een *batadi* rijst op. Een *batadi* is een kokervormige mand, van de bladscheede van den sagopalm gemaakt. Ook de *daka'njo*, en iedere *tonggol* zorgde voor zoo'n *batadi* met rijst, maar de mand van de laatstgenoemden was grooter, bevatte ongeveer 25 kati rijst, en was

met een deksel afgesloten, wat bij die van de anderen niet het geval was. Zoo'n *batadi* met deksel heet *kinoloban*. Die van een *langka-langkai* was kleiner, bevatte ongeveer 15 kati rijst; zoo'n vat heet *bebesokon*. Al deze manden of vaten met rijst werden afgeleverd aan den *bosanjo* (sengadji) van Kintom; alleen die van den *daka'njo* werd door menschen van Kintom naar Banggai gebracht.

De *langka-langkai*schappen van Pinapoean waren: Soeasa, Koepedja, Alawi, Koong, Tonggi ngkalia. In Tonggi ngkalia was de *tonggol*. De heele streek werd vergeleken met de vingers van de hand, waarvan de middelvinger, die boven de andere uitsteekt de *kinoloban*, de andere de *bebesokon* zijn.

Verder bestond de schatting uit stukken (*kelong*) bijenwas (*tahoe*) van een span lengte en de dikte van de pols; een *tonggol* zorgde voor 25 van die stukken, een *langka-langkai* voor 15.

Wanneer de afgesproken dag, waarop de schatting zou worden gebracht, was aangebroken, ging de *daka'njo* met al zijn *tonggol*, en een menigte mannen op weg. Men was wel 150 man sterk. In het dorp Poesoek, dicht bij Kintom, gekomen, werd rust gehouden om de lieden van Kintom gelegenheid te geven zich op het bezoek voor te bereiden. In Poesoek woonde de *kapitan tano;* diens plicht was het de huldebrengers naar den heer te geleiden. Als men zich in optocht naar Kintom begaf, liep de *daka'njo* voorop, dan volgde de *kapitan tano;* na dezen kwamen de *tonggol*, en dan volgde een man, die den titel droeg van *toema noe daka'njo* „vader van den *daka'njo*", zooveel als „oudste". De Sengadji van Kintom had ook een *toema noe bosanjo* „vader van den *bosanjo*". Deze betrekking ging over van vader op zoon. Wanneer de *toema* overleden was, had er bij de aanstelling van den nieuwen functionaris een groot feest plaats. Bij die gelegenheid gaf de *daka'njo* hem een nieuw stel kleeren, dat de *toema* zoolang droeg tot het van zijn lijf viel. Wanneer de *daka'njo* afwezig was, verving de *toema* hem. De *daka'njo* besliste geen zaak, of de *toema* moest er bij tegenwoordig zijn. De *toema* huwde wel eens met een zuster of een dochter van den *daka'njo*, maar uit het *toema*-geslacht kon nimmer iemand tot *daka'njo* worden aangesteld. Vermoedelijk hebben wij in den *toema* „vader" de vertegenwoordiger te zien van een hoofdengeslacht van de oorspronkelijke bevolking, voor wien bij de vermenging met de hooger staande vreemdelingen, dit ambt werd geschapen, dat wel eer, maar geen macht gaf.

Wanneer nu de *dakanjo* in het huis van den Sengadji (*bosanjo*) was gekomen, liep hij door naar het slaapvertrek van dit Hoofd.

Daar ging hij aan het voeteneinde van de slaapplaats zitten, en dan kwamen enkele menschen van Kintom hem de voeten wasschen. Wanneer dit was afgeloopen, ging hij den Sengadji (*bosanjo*) de hand geven. Vervolgens geleidde deze den *daka'njo* naar de ontvangzaal, en de slaapmat, waarop de laatste bij de voetwassching had gezeten, werd hem achterna gedragen. Als deze mat in de ontvangzaal was uitgespreid, zetten beide Hoofden zich daarop neer, de *daka'njo* aan de rechterhand van den *bosanjo*. Dan werd de schatting, *bagi toempoe*, vóór den Sengadji opgestapeld; alleen het aandeel van den *daka'njo* werd afzonderlijk naast den stapel gezet. Als alles gereed was, nam de *toema noe daka'njo* het woord. Hij zeide: „Met eerbied geven wij de *bagi toempoe* over; alle zeven *tonggol* zijn hier tegenwoordig". Dan antwoordde de Sengadji: „Ik geef den zegen aan de *7 tonggol* en aan den *daka'njo*". Hiermede was de eigenlijke plechtigheid afgeloopen. Dit alles gebeurde in den loop van den ochtend. Dan bracht men de bakjes met eten binnen en zette men zich aan den maaltijd. Tegen den avond had weer een maaltijd plaats, en daarna bracht men den nacht verder door met *mosakalelewoe, montontila, montende,* alle dansen, waarop ik beneden terugkom.

Wanneer de huldebrengers naar hun land teruggingen, schonk de Sengadji aan den *daka'njo* en zijne *tonggol* stukken katoen van de soorten, die den naam dragen van *kasambang* en *boekoe;* ook gaf hij fraaie broekbanden, *popochoes;* verder een aantal *motombing*. Deze *motombing* zijn ook onder de Moriërs en de Oost-Toradja's bekend; onder de laatsten dragen ze den naam van *kolokompa*. Het zijn kleine saronkjes van circa 3 à 4 d.M. lengte en breedte, waarvan de draden (katoen) ver uit elkaar liggen, zoodat ze doen denken aan nethemden die om het bovenlijf gedragen worden. Ze zijn ongeschikt voor eenig gebruik en toch vertegenwoordigden ze in den ouden tijd een vrij groote waarde, onder de Poso-Toradja's nog grooter dan onder de Loinangs. Bij de eersten wordt in sommige streken tot op den huidigen dag zulk een *motombing*-weefsel bij den bruidsschat gevoegd. De denkbeeldige waarde, die de Loinangs aan dit weefsel hechtten, zal uit het vervolg van deze mededeelingen blijken. Vanwaar men de *motombing* gekregen heeft, weet men niet; men onderstelt dat ze van Kintom afkomstig zijn. Vele boeten werden met deze *motombing* of *tombing* betaald; had men er geen, dan betaalde een ander, maar dan werd men pandeling bij dien persoon. Voor 1 *tombing* betaalde men 10 soepa of maten gepelde rijst. Zoo'n

soepa (Mal. *tjoepa*) was een stuk bamboe van bepaalde lengte. Een blok ongebleekt katoen (*balasoe*) gold voor 15 *motombing*. Dit zelfde aantal kreeg men voor een stoel sagoboomen (*sampoeoen ladang*).

Wanneer het gezelschap huldebetooners terugkeerde, maakte het halt op een plek in het gebergte, die Kadilan heet, vanwaar men op den Lingketeng-heuvelrug neerziet. Daar werd dan een donderbus afgeschoten, zoodat allen het in Lingketeng hoorden. Later deed men dit op een plek, die dichter bij het dorp gelegen is, en die den naam kreeg van Lontoeban „waar de knal afgegeven wordt, of plaats heeft". Was bekend geworden, dat de reizigers teruggekeerd waren, dan werd in elk dorp, waar een *tonggol* woonde, een groote maaltijd bereid, waarbij voor elken deelnemer aan den tocht een hoen werd geslacht en een ei werd gekookt.

De Aanstelling van een Daka'njo.

Voordat het gezelschap huldebetoogers van Kintom heenging, zei de Sengadji (*bosanjo*) nog: „Mocht de *daka'njo* komen te sterven, geef mij daarvan dan dadelijk bericht". Men geloofde vast, dat als men niet zoo deed, de rijst niet zou gelukken, en een besmettelijke ziekte het volk zou komen teisteren. Het bericht van het overlijden van den *daka'njo* werd door Banggai doorgegeven naar Ternate, en de Sultan van dit rijk zond dan een nieuw baadje, een soort van hadji-jas; ook zond hij een soort hoofdbedekking, dat den naam draagt van *kokoa*. Deze kleedingstukken, welke aan den laatsten *daka'njo* hadden toebehoord, worden nog zuinig bewaard, en ze spelen nog steeds een rol bij verschillende godsdienstige handelingen, waarover beneden meer.

Wanneer de *daka'njo* overleden was, kwamen alle clangenooten op om den rouw over hem aan te nemen, *kabaloe*. Aan elken *tonggol* werd kennis gegeven van het overlijden van den *daka'njo* door hem een stuk wit katoen van anderhalven vadem te zenden. Dezen lap geeft de *tonggol* aan den krijgsaanvoerder, *talenga*, en deze trekt er met een bende op uit om een of meer koppen te gaan snellen. Is hij om de eene of andere reden niet in staat om menschen voor dit doel uit te zenden (bv. door ontstentenis van een krijgsaanvoerder), dan is de *tonggol* verplicht den lap wit katoen zelf te dragen. Als de *tonggol* ter begrafenis kwam, bracht hij een blok ongebleekt katoen (*balasoe*) mee. Na de begrafenis keerden allen naar huis terug, en dan kwam men na 2 × 7 dagen terug voor het dooden-

feest. Iedere *tonggol* droeg daarvoor 4 *binoentoeng* of kokers vleesch en een mand rijst bij; de overige bevolking zorgde voor rijst, hoenders en bamboes met gerookt gemsbuffelvleesch.

Bij het doodenfeest werd ook de nieuwe *daka'njo* aangesteld. Van te voren was reeds uitgemaakt wie den overledene zou opvolgen. Gedurende de periode van 2 × 7 dagen na het overlijden nam de *toema noe daka'njo* het ambt waar. (Op zijn beurt nam bij het overlijden van den *toema de daka'njo* diens ambt waar gedurende de genoemde periode na het overlijden). Gewoonlijk was ook de Sengadji (*bosanjo*) van Kintom bij het doodenfeest aanwezig. Deze vroeg dan eerst aan den *toema*, wien men als *daka'njo* wenschte. Wanneer deze den naam had genoemd, deed de Sengadji dezelfde vraag aan den *tonggol poesaka* „erftonggol". Deze man moest steeds te Mongolos wonen, een plek op den Lingketeng-heuvelrug tusschen de dorpen Indang en Baningin (*mongolos* beteekent een ingezakte plek tusschen de bergen). Had ook de *tonggol poesaka* geantwoord, dan werd de gekozene door den *toema* met de reeds genoemde jas en hoofdbedekking bekleed, waarna hij zich vóór den Sengadji neerzette. Deze legde hem een hakmes op het hoofd en sprak: *Akoe mamposoehang i Anoe timbali daka'njo. Montebeni po'oehan natimbongon; po'oehan na mokini; po'oehan na mabongon; po'oehan na maboetak. Be'i oemoeoemoen, be'i penta-pentan, isa, doea, toloe, opat, lima, anom, papitoe.* „Ik plaats (stel aan) NN als *daka'njo*. Dat zijn leven niet kort zij, dat hij niet de geelzucht krijge, dat hij niet doof worde, dat hij niet blind worde. Geef hem een lang leven; geef hem gevatheid (verstand). Een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven". Daarna werden hem een nieuw kleed en een nieuwe hoofdbedekking gegeven. Een kanonnetje, *lela*, werd afgeschoten, en een groot feest werd gevierd, waarop krijgsdansen (*oemapos*) werden uitgevoerd, en allerlei reidansen werden gehouden.

Wanneer het huis van den *daka'njo* moest worden gemaakt of hersteld, kwamen alle *tonggol* met hunne mannen daaraan helpen, en ze zorgden voor het benoodigde materiaal. Bij het ontginnen van den grond voor een akker, bij het planten en wieden van de rijst kwam men hem helpen, maar voor het binnenhalen van den oogst moest hij zelf zorgen. Alle lieden die hunne aangelegenheden met hem kwamen bespreken, kregen van hem te eten. Leden van de *tonggol*-families huwden vaak met bloedverwanten van den *daka'njo*.

Men vertelde mij, dat er oorspronkelijk geen slaven waren geweest, maar door schulden en het opleggen van boeten, die men niet kon

betalen, vervielen velen in pandelingschap. Deze schuldslaven werden vaak door den *daka'njo* en de *tonggol* verkocht; voornamelijk naar de Togian-eilanden, vanwaar men naar den vasten wal kwam om slaven te koopen. Hoogstwaarschijnlijk is dit echter een kwaad geweest, dat zich pas enkele tientallen jaren vóór de komst van het Gouvernement heeft ontwikkeld, toen zich reeds vreemdelingen (Boegineezen) in de Tomini-bocht hadden gevestigd.

Meermalen vluchtten schuldenaars naar den Sengadji van Kintom. Deze betaalde dan hun schuld en dan bleef de schuldenaar met zijn gezin bij dit Hoofd. Aan dit gezin werd een plek aangewezen, waar het kon wonen en akkers aanleggen. Dit waren „menschen van den *bosanjo*". Op deze wijze moet het aantal zijner onderhoorigen snel zijn toegenomen. Alle krijgsgevangenen moesten aan den *bosanjo* worden afgegeven. Menschen koopen of verkoopen deed hij nimmer, en meer dan eens heeft men mij gezegd, dat de *bosanjo* niets afwist van het verkoopen van menschen naar de Togian-eilanden, want anders zou hij dit zeker verboden hebben.

Een pandeling kon zich vrij maken door zijn schuld te betalen, maar meestal kwam niets hiervan. Hij werd als een slaaf behandeld, en daarom had hij weinig gelegenheid eigendommen te verzamelen. De som die hij aan zijn meester moest betalen om vrij te komen, was steeds hooger dan zijn oorspronkelijke schuld bedroeg. Het aflossen van een schuld om vrij te komen heet *batolos*.

Wanneer een aanzienlijk persoon in schuld was geraakt en hij kon niet betalen, durfde men hem niet te gijzelen, maar dan trachtte men zich op een slinksche wijze meester te maken van een zijner kinderen. Wanneer de vader zag dat men zijn kind opving, kwam het wel tot een gevecht, maar als hij van het geval vernam, wanneer het kind reeds in de macht van den ander was, dan berustte hij er in onder het gevoel van zijn schuld; hij trachtte dan zoo spoedig mogelijk zijn schuld af te doen, ten einde zijn kind terug te krijgen.

Rechtspraak.

Alle geschillen werden door den *tonggol* beslist. Kon deze het niet af, dan ging men er mee naar den *daka'njo*. Deze was de eenige die het recht had iemand in het blok te sluiten: de enkels werden dan gelegd in halfcirkelvormige uithollingen in den kant van een dikke plank. Een dergelijke plank werd er bovenop geplaatst, zoodat de enkel in een gat besloten was, waaruit de voet niet kon worden weggetrokken. Zoo'n blok heet *panga'an*. Soms werden dieven op

deze wijze vastgehouden, voordat hun zaak was berecht; maar het misdrijf waarvoor men in 't bizonder in het blok werd gesloten, was, als iemand uit boosheid over het verloop van een rechtsgeding vóór den afloop der zitting wegliep; dit heette *molengkati*. Daar men dit vergrijp tegen de adat altijd en soms uitsluitend noemde, wanneer ik vroeg welke overtredingen met het sluiten in het blok werden gestraft, schijnt het wegloopen van de zitting nogal veel voorgekomen te zijn. Voor dit misdrijf bleef men drie dagen in het blok gesloten.

Nimmer werd een zaak voor den Sengadji van Kintom gebracht. Alleen als men besloten had om iemand te dooden, hetzij omdat hij zich met zwarte kunst zou bezighouden, hetzij om bedreven bloedschande, of omdat men zich om zijn onbehoorlijk gedrag van hem wilde ontdoen, moest men hiervoor eerst toestemming van den Sengadji van Kintom hebben. Deze werd altijd geredelijk gegeven, onder voorwaarde, dat de kinderen van den veroordeelde aan hem moesten worden gebracht, zoodat ook op deze wijze het aantal van „zijne menschen" toenam.

Een menschenleven had in den ouden tijd blijkbaar niet veel waarde. Ik kreeg verhalen te hooren, hoe men elkaar om kleinigheden te lijf ging. Een van die gevallen deel ik hier als voorbeeld mede: Een man uit Pinapoean gaat het bosch in om te jagen. Gedurende zijne afwezigheid trekt een oom van hem met diens vier zoons naar het strand; de vrouw van den jager sluit zich bij het gezelschap aan. De man komt terug en vindt zijn huis leeg. Hij hoort van de menschen dat zijn vrouw met zijn oom en neven mee getrokken is naar het strand. De man denkt dat ze dit met booze oogmerken heeft gedaan; in zijn boosheid gaat hij naar den akker van zijn oom en hakt daar het gewas tegen den grond; ook de sagoboomen van zijn oom vernielt hij. — Na enkele dagen komt het reisgezelschap terug, en verneemt wat er is voorgevallen. De oom en zijn zoons wapenen zich, en zoeken den man op, die hun velden heeft verwoest. Deze staat alleen door zijn zwager bijgestaan tegenover de vijf. In het gevecht dat volgt, worden beiden gedood; van de aanvallers wordt één gedood, en een ander werd met een speer door de wang gestoken. Na afloop van den strijd wordt de zaak voor den *tonggol* gebracht. Deze beslist dat aan beide kanten evenveel slachtoffers moeten vallen, en daarom wordt de vrouw, die aanleiding gegeven had tot al de ellende, aan menschen van het eiland Walea verkocht.

Wanneer men iemand zonder opzet verwond had, werd *tampong* of *pontampong* („instopsel, oplegsel") geëischt. Het bedrag daarvan was zeer verschillend, en hing van vele omstandigheden af: van de verhouding waarin de twee personen tot elkaar stonden, en van den aard van de eischende partij. Meestal varieerde deze boete tusschen 1 en 4 blokken ongebleekt katoen (*balasoe*). Wanneer te veel gevraagd werd, moest de *mian kopian* of „vredestichter" beslissen.

De grootte van de boete bij doodslag hing van dezelfde omstandigheden af. Waren de partijen elkaar welgezind, dan zorgde de doodslager voor het doodskleed van den verslagene, en gaf hij een bijdrage tot het dodenmaal. Of men gaf 10 à 12 blokken katoen, dit is ongeveer de helft van den prijs, dien men voor een slaaf betaalde. Of de doodslager ving bij de andere clan een kind op, en gaf dit aan de familie van den verslagene, met nog vier blokken ongebleekt katoen er bij. Maar in de Lingketeng-clan schijnt het meermalen te zijn voorgekomen, dat er naar aanleiding van doodslag een gevecht ontstond tusschen de beide families, waarbij dooden vielen, en kinderen tot slaven werden gemaakt. Bij de Baloa-lieden kwamen zulke dingen volgens de getuigenissen niet voor.

Wanneer men de oorzaak was, dat eens anders huis afbrandde, gold als regel, dat die persoon alle schade vergoedde. Wanneer iemand bijvoorbeeld het gevelde hout op zijn akker ging verbranden, en hij had allen, wier woningen in de nabijheid van zijn veld stonden, gewaarschuwd, waarbij hij tevens de hulp dier lieden had ingeroepen om over het vuur te waken, dan ging „de eigenaar van het vuur" vrij uit als er soms een huis in de asch werd gelegd, ja al verbrandde de heele kampong.

Had iemand iets van een ander weggenomen, dan gold als regel, dat hij de dubbele waarde van het gestolene vergoedde. Had men bijvoorbeeld een hakmes weggenomen, en kon men het teruggeven, dan moest de dief er nog een hakmes als boete bij doen. De boete werd bij de Lingketeng-lieden vaak voldaan in *tombing* of *motombing*, de reeds beschreven lapjes van een soort zakkegoed. Voor een voorwerp van niet al te groote waarde bedroeg de boete vijf van die lapjes; het gestolene moest daarbij steeds worden uitgeleverd. Was men hiertoe niet meer in staat, dan werd de boete veel zwaarder. Het wegnemen van kleinere dingen, b.v. het stelen van een hoen, werd met 2 *motombing* beboet; voor het gestolen hoen werd een ander in de plaats gegeven.

Veel zwaarder werd het stelen van rijst gestraft. Wanneer iemand

betrapt werd op pogingen om de schuur te beklimmen of te forceeren, dan moest hij 8 *motombing* betalen. Nam iemand rijst van den akker weg, dan had hij 15 aarden borden te betalen. Had men rijst uit de schuur weggenomen, dan werden hem 30 *leang* (realen) als boete opgelegd, al had hij slechts 1 bos weggedragen. De boete kon zelfs oploopen tot 25 *balasoe*. Gewoonlijk was de dief niet in staat zoo'n hooge boete te betalen. De *daka'njo* deed dit dan voor hem, en de schuldige werd pandeling. Gewoonlijk kwam eenvijfde van de opgelegde boete aan den *daka'njo* als belooning voor zijne moeite. Dit loon heet *oedjoe laa*; hij deelde dit met den *toema* en den *tonggol*, die mede hadden gewerkt op de rechtszitting.

Kwaadspreken of lasteren heet *mohait*. Deed men dit van een *tonggol*, dan moest men 4 *motombing* geven als zoen; gold de lastering een gewoon mensch, dan waren 4 lapjes voldoende.

Het kwam natuurlijk vaak voor, dat men ter terechtzitting ontkende schuldig te zijn aan het hem ten laste gelegde. Men was er dan ook spoedig bij om met krachtige bewoordingen zijn onschuld te betuigen, en allerlei onheil over zich af te roepen, ingeval men onwaarheid mocht hebben gesproken. Dergelijke zelfvervloekingen waren voor de beslissing van eenige zaak van geen beteekenis.

Om te weten te komen wie gestolen had, werd gewicheld, *metahi*, zooals men ook doet wanneer men wil weten of een zieke zal herstellen of niet. (Ik kom beneden op dit wichelen terug). Was op deze wijze een persoon aangewezen, dan werd hij beschuldigd (*mompotoka*). Dat het orakel hem als den dief had aangewezen, gold niet onomstootelijk als bewijs, dat hij werkelijk schuldig was. Die persoon ontkende dan ook gewoonlijk heftig alle schuld. Wanneer er niet voldoende bewijzen voor de schuld waren bij te brengen, zat er niet anders op, dan de zaak door een godsoordeel te doen beslissen.

Men kent nog een spiritistisch gekleurd middel om den dief van een of ander vermist voorwerp uit te vinden. Dit noemt men *mongkokoesoe*, maar dit kent men alleen bij de Lingketeng-lieden. De leider van het experiment neemt dan een gewone rijstwan, waaraan hij een touw vastbindt, waarvan hij het andere uiteinde in de hand houdt. De wan ligt plat op den vloer van het huis van den leider. Nu neemt hij wat ongepelde rijstkorrels en legt die in het vuur; terwijl ze verbranden, spreekt hij ze toe, maar men kon mij niet vertellen wat de man zegt. Na een poos begint de wan heftig te bewegen en schokt weg, voortdurend op den vloer slaande. Met

rukken beweegt ze zich voort en trekt het medium, dat de lijn vasthoudt, met zich mee. Zoo gaat het langs den weg naar het huis van den dief, die soms in een ander dorp woont. Is de dief gevonden, dan slaat de wan heftig tegen hem aan, soms tegen zijn hoofd. Het medium laat zich bij zijn werk altijd van een aantal gewapende mannen vergezellen, omdat het wel eens op een vechtpartij kan uitloopen, wanneer de dief op deze wijze is aangewezen. Het was een gezelschap van drie mannen, dat mij dit experiment mededeelde, en alle drie beweerden het met eigen oogen gezien te hebben. — Soms blijft men in huis: dan worden een aantal kokosdoppen om de wan heen gelegd op den vloer, en aan elken dop geeft men den naam van een persoon, die mogelijkerwijs het vermiste voorwerp zou hebben kunnen wegnemen. In dit geval sleept de wan het medium niet mede naar buiten, maar geeft een klap op den dop, die den naam van den dief draagt.

Het godsoordeel, dat het meest wordt toegepast om uit te maken of iemand schuldig is of niet, is het duiken, *makakiop*. Om de verdenking, dat iemand aan zwarte kunst doet tot zekerheid te maken, wordt een ander godsoordeel aangewend, waarover we beneden zullen spreken. Wanneer een zaak zal worden uitgemaakt door de duikproef, komen beide partijen aan den oever van een rivier te zamen. Het Hoofd, dat de leiding van de zaak heeft, roept de *balakat* (Mal. *berkat*, hier in den zin van bovennatuurlijke macht) van Banggai aan. Aan deze *balakat* wordt gevraagd om den aangeklaagde vrij te spreken of schuldig te verklaren. Na afloop van deze aanroeping, herhaalt de eene partij hare beschuldiging, waarna de beschuldigde zijne schuld plechtig ontkent. Beiden roepen de gerechtigheid aan om hunne woorden waar te maken.

Iedere partij heeft een man aangewezen, die voor haar zal duiken. Beiden staan in het water en houden een stok vast, die in de bedding der rivier is geplant. Op een teeken van het Hoofd verdwijnen beiden onder water, en in spanning wachten de omstanders af, wie van de twee het eerst boven zal komen. Komt de beschuldigde het eerst te voorschijn, dan is hiermede bewezen, dat hij schuldig is, of ongelijk heeft. Werd het godsoordeel gehouden om een diefstalzaak, dan moest de schuldige een zware boete betalen, soms tot 50 blokken ongebleekt katoen toe, waarvan dan 20 blokken voor den aanklager (bestolene), terwijl 30 blokken werden verdeeld onder de aanwezige Hoofden, die hun medewerking bij de rechtzitting hadden verleend.

Kwam de duiker van den beschuldiger het eerst boven, dan bleek hieruit dat de aanklacht valsch was, en had de aanklager een zware boete te betalen aan den verdachte. Deze boete varieerde tusschen 8 en 20 blokken ongebleekt katoen. Deze boete heet *kinaha'i*.

Naast het duiken kent men nog een ander godsoordeel, dat *momamas* „warm maken" heet. Dit wordt op twee wijzen toegepast: een koperen duit wordt in kokend water gelegd, en dit geldstuk moet de beschuldigde er met de hand uithalen. Wanneer de hand daarna geen brandwonden vertoont, heeft hij hiermee bewezen onschuldig te zijn. — Of men maakt een stuk ijzer gloeiend (*montoenoe lambing*), en daarmede wordt over de palm van de hand gestreken. Verdraagt de beschuldigde dit zonder van pijn de hand toe te knijpen, dan is hij onschuldig. Dit *momamas* wordt o.m. toegepast, wanneer een man tegenover een vrouw, die zwanger is, volhoudt, dat hij niet de vader van het kind is. Het *momamas* werd ook toegepast om uit te maken, of iemand die beschuldigd werd aan zwarte kunst te doen, werkelijk een heks of toovenaar was of niet.

Huisbouw.

Wanneer men een huis wil gaan opzetten, wordt eerst gewicheld (*mantahi, otahi'i* „er wordt gewicheld"). Dit gebeurt met de span van de hand of met een pinangnoot; beneden komen wij op de eerstgenoemde wichelmethode uitvoeriger terug. Door dit wichelen wordt in het algemeen vastgesteld of men veilig met het bijeenbrengen van het hout voor de woning kan beginnen. Dit neemt echter niet weg, dat men toch bij den aanvang van dit werk op allerlei vogelgeluiden heeft te letten. Hoort men een ongunstig geluid, dan moet men dadelijk ophouden. Enkele overigens goede houtsoorten mogen niet voor den bouw van een huis gebruikt worden, omdat de naam er van ongunstig is, zooals *kaoe goein* en *kaoe sala*; de eigenaar van de woning zou spoedig sterven, als hij van dit hout gebruik gemaakt had. Voor het maken van een grafhut wordt dit hout echter bij voorkeur gebruikt. Wanneer een boom die geveld wordt, in zijn val gestuit wordt door een anderen boom; of wanneer de stam bij het vallen splijt, kan men het hout van dien boom toch gebruiken. Maar wanneer de omgehouwen boom op den grond valt, en het ondereinde blijft op den stronk rusten, dan heet dit *toemben*, en het hout van dien boom mag niet voor de woning worden gebruikt, omdat anders de eigenaar er van zou sterven.

Wanneer het benoodigde hout bijeengebracht is, wordt de plek schoongemaakt, waarop de woning zal verrijzen. Op die plek wordt tegen het vallen van den avond een wit aarden kom neergezet, boordevol met water. Een ter zake kundige blaast er op en spreekt het water toe, waarbij hij het verzoekt om aan de bouwers te openbaren, of de plek geschikt is om daar een huis te zetten. Of anders uitgedrukt: Of de aardgeesten het goed vinden, dat de menschen daar bouwen. Na deze toespraak dekt de kundige de kom toe met een lap ongebleekt katoen. De kom wordt geplaatst op de plek waar men van plan is de hoofdpaal, *oesoi,* te planten. Aan den oostkant van de kom legt men vier stuks sirih en vier pinangnoten neer. Den volgenden morgen gaat men naar de kom kijken; blijkt dat er geen water uit de kom is gestort, of op andere wijze de hoeveelheid vocht geslonken is, dan is dit een gunstig teeken; men is dan overtuigd, dat men op deze plek gezond zal blijven. Allen die in het huis zullen wonen, nemen dan een slok van het water uit de kom. Blijkt de hoeveelheid water den volgenden morgen geslonken te zijn, dan zoekt men een andere bouwplaats.

Heeft het orakel gunstig voorspeld, dan maakt men dienzelfden dag eten gereed, en den daarop volgenden dag worden de gaten voor de palen gegraven, beginnende met het gat, dat voor den midden- of hoofdpaal, *oesoi,* is bestemd. Dan wordt een bakje (*soehoe*) gemaakt van pisang- of Dracaena-blad; daarin stort men wat kokosolie, en legt er een oud Hollandsch dubbeltje in. Dit bakje wordt op den bodem van het gat waarin de hoofdpaal komt te staan, gezet. Vervolgens wordt die paal met water begoten, eens van het onder- naar het boveneinde, en eenmaal in omgekeerde richting. Dan moeten allen, die aan den bouw van het huis medehelpen den paal vasthouden; aan het benedeneind staat de huisvrouw, op haar volgt haar echtgenoot, dan het Hoofd (*tonggol*), verder een oude man, en dan de overige leden. De leider van het werk spreekt: *Momboelakon oesoi, po'oehanna mombindak, po'oehanna toboeto, po'oehanna motaoe, po'oehanna moohop, po'oehanna talomba, po'oehanna motojo, po'oehanna otandoi; mokaoemoenakon, nokabosoeakon nokakawasaakon nokapentanakon, isa, doea, toloe opat.* „(Wij) richten nu den hoofdpaal overeind; dat wij er niet plotseling door mogen sterven; dat wij er niet ziekelijk van mogen worden; dat wij er niet door naar beneden moeten gaan (d.w.z. zoodanig beboet worden, dat men genoodzaakt is al zijn have naar beneden te brengen om de boete te kunnen voldoen); dat wij geen honger mogen lijden; dat ons huis niet afgebroken (ver-

woest) worde; dat (ons huis) niet verbrande; dat er niet geweend worde (d.w.z. dat er niets in moge gebeuren, waarover moet worden geweend); opdat wij een lang leven mogen hebben; opdat we (altijd) verzadigd mogen wezen; opdat wij rijk mogen worden; opdat wij gevat (slim) mogen zijn; 1, 2, 3, 4". Bij 4 heffen allen een grommend geluid (*motaligaga*) aan, waarmee tevens het rythme wordt aangegeven, waardoor men met vereende krachten den paal oplicht en met den voet in het gat laat glijden.

Zoodra de hoofdpaal in den grond is gezet, gaat men dadelijk door met het planten van de overige palen, en brengt men alle onderdeelen aan. Alleen op dezen eenen dag wordt men door alle kamponggenooten geholpen, zoodat men moet zorgen dat het geraamte van de woning gereed komt. Voor deze gelegenheid wordt een maaltijd aangericht als belooning voor de werkers. Verder werkt de eigenaar van de woning met zijne naaste verwanten het huis af. In den ouden tijd werden voor de dwarsliggers (*ila*), waarop de eigenlijke vloer komt te liggen gaten in de zijbalken gebeiteld. Dit heet *montepek ila* „(gaten voor) vloerlatten uitbeitelen". Het was een tijdroovend werk, waaraan allen, die den beitel wisten te hanteeren, kwamen helpen, zoodat deze arbeid ook in één dag was afgedaan. Ook bij deze gelegenheid werd een overvloedige maaltijd bereid. Tegenwoordig doet men dit niet, omdat men niet meer zooveel werk van zijn woning maakt als vroeger; men beweert daarvoor geen tijd meer te hebben, omdat men telkens voor allerlei dienstverrichtingen door de Hoofden wordt opgeroepen.

De derde maaltijd bij het bouwen van een huis wordt aangericht, wanneer de daksparren worden aangebracht, voor welk werk van 5 tot 10 mannen worden uitgenoodigd. De vierde maaltijd heeft plaats bij het dekken van het dak, en ten slotte de vijfde en grootste maaltijd bij de inwijding van de woning. De nok van het huis werd niet in een bepaalde richting aangebracht. Herhaaldelijk heeft men mij verzekerd, dat men dit liet afhangen van de gesteldheid van den bodem waarop het huis komt te staan; bij het bouwen op een bergrug zal de nok de richting van dien bergrug volgen. Wanneer men nog aan een richting de voorkeur gaf, dan was het die van Zuid naar Noord. Bij het aanleggen van nieuwe kampongs onder het Gouvernement is niet op de richting van de nok gelet.

Wanneer het huis zoo goed als klaar is, brengt de eigenaar er zelf den haard (*poloe*) in aan. Dit is als bij alle volken van Celebes een vierkant gat in den vloer, waarin een bodem is aangebracht, die een paar decimeter beneden den vloer van het huis ligt. Dit kistvor-

mige gat wordt met aarde gevuld, waarop het vuur wordt aangemaakt, zoodat zich dit niet aan het hout van de woning kan meedeelen. Voordat nu de aarde in het gat wordt gestort, wordt de bodem er van met pinangbladeren en repen pisangstam belegd, en hierop worden 4 groote draagmanden vol aarde leeggegooid. Wanneer de aarde wat gelijk gemaakt en aangestampt is, haalt men vuur uit een ander huis, en samen met dit vuur brengt men een bamboekoker met water binnen, die aan den middelpaal (*oesoi*) wordt vastgebonden. Terwijl men het vuur op den haard neerlegt, begraaft men in de 4 hoeken daarvan een stukje oebi (*kela*); dit heet *pampakani tano* „de aarde te eten geven", en men wil hierdoor voorkomen, dat het vuur door de aarde heen zal dringen tot aan den houten vloer en hierdoor de woning in brand zal steken.

Gedurende het bouwen van de woning heeft men zich niet veel ingelaten met voorteekenen. Alleen wanneer bij het dekken van het huis een omineuze vogel een ongunstig geluid laat hooren, moet dit kwaad worden weggedaan. Dit geschiedt bij de Lingketeng-clan door het *piloeloes* of *poelias*, dat ik later zal beschrijven. Dit moet ook gebeuren, wanneer het houtwerk van de woning kraakt terwijl de eigenaar er van bezig is den haard te maken; ook wanneer op het oogenblik, waarop men in huis komt om dit te betrekken, een boom omvalt; ook wanneer men in den eersten nacht, dien men in de nieuwe woning doorbrengt, droomt, dat de wind de dakbedekking oplicht, of dat het erf door water wordt overstroomd.

De trap wordt altijd aangebracht aan de zijde van het huis waar de haard zich bevindt. Ze moet steeds 5 treden hebben, hetzij ze een werkelijke trap of een ladder is, hetzij ze niet meer is dan een boomstam met inkervingen.

Op den dag waarop het vuur in huis wordt gebracht, wordt de woning betrokken. Zoodra het vuur op den haard lustig brandt, snijdt men een haan den hals af, en laat hem dan in huis rondspartelen, zoodat het bloed uit den halsstomp naar alle kanten rondspat. Dit is ook de bedoeling, want door het bloed wordt de woning stevig gemaakt en alle kwade invloeden worden er mee gebannen. Alleen moet men zorgdragen, dat de vogel bij het rondspartelen niet op het voorste gedeelte van de *boenan* (we zouden zeggen: het portaal) komt, want dan zou de huisheer spoedig sterven. Zoo moet men ook oppassen, dat het spartelende dier niet met de pooten tegen den haardrand schopt, want dan zou de huisvrouw spoedig sterven. Een gunstig teeken is, wanneer de haan liefst herhaalde malen tegen den

oostelijken wand van het huis trapt. Wanneer het dier eindelijk is uitgebloed, en stil blijft liggen, gaat men na naar welken kant het de pooten heeft uitgestrekt. Is dit naar het Oosten, dan mag men op veel zegen en voorspoed rekenen.

Behalve de haan met wiens bloed het houtwerk is bespat, worden nog meer hoenders geslacht, waarvan het vleesch door de huisvrouw en hare helpsters wordt klaargemaakt. Degeen die den middelpaal (*oesoi*) bij het oprichten heeft toegesproken, krijgt twee kippepooten; voor den huisheer worden vier kippepooten klaargemaakt.

Op den avond van dezen dag heeft nog een bizondere plechtigheid plaats: de huisvrouw, de huisheer, de *tonggol*, en de oude man, die bij het oprichten van de hoofdpaal aan het benedeneinde er van hebben gestaan, scharen zich nu om den paal in huis. De vrouw steekt een harsfakkel (*soeloe*) aan, reikt deze aan haar man toe; deze geeft haar aan het Hoofd, en deze weer aan den ouden man. De laatste reikt de fakkel weer aan de vrouw toe, die het rondgeven voortzet, totdat de fakkel viermaal om den paal heen is geweest. Dit heet *mampalialiana'i*. Terwijl men dit doet, spreekt een der vier lieden, gewoonlijk de oude man, de bezwering uit (*mohondawit*), waarbij dezelfde woorden gebruikt worden als bij het oprichten van den paal.

Aan de beide uiteinden van den nokbalk en in het midden er van worden twee kokosnoten opgehangen, een in *kolobias*-blad gewikkeld pakje gepelde rijst en wat sirih-pinang. Deze dingen worden later weggehaald door gasten, die in deze woning verblijven. Priesters komen bij deze gelegenheid niet te pas.

Nadat men de woning betrokken heeft, wacht men vier dagen, waarin niets bizonders gebeurt; gedurende dien tijd mag niets uit de woning worden weggegeven. Na afloop van die 4 dagen wordt een maaltijd aangericht voor allen, die tot de instandkoming van de woning hebben medegewerkt. Dit feestje draagt den naam van *kasompolannjo* „het teneindebrengen", het slot van alles.

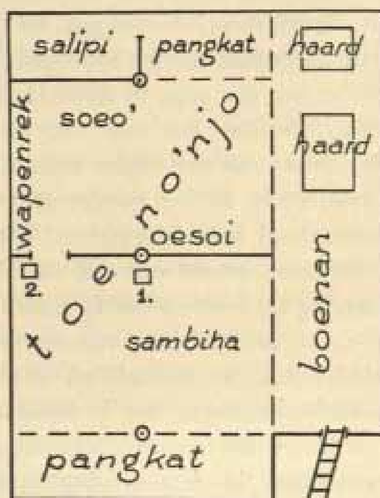
Bij het bouwen van huizen wordt tegenwoordig reeds veel het model gevolgd, dat in de Minahassa algemeen is; men ziet dit vooral bij de Lingketeng-clan. Van de oorspronkelijke inrichting van een Loinangsche woning geeft bijgaande plattegrond een voorstelling. [1])

Zoo'n oude woning zit gewoonlijk stevig in elkaar. Het huis bestaat eigenlijk uit één groote ruimte, die vierkant zou zijn, wanneer de

---

[1]) Het uiterlijk voorkomen der oorspronkelijke huizen is goed te zien op enkele platen in Kaudern's I Celebes obygder II, vooral op de platen 124 en 126.

vloer niet bij een der hoeken inschoof op de plek waar de trap is aangebracht, die hierdoor onder het dak komt te staan. Deze ruimte is geheel omringd door een anderhalven meter hoogen wand, die in de meeste gevallen van planken is gemaakt. De vloer zelf is van bamboe latten. Op de plaats waar de trap staat, is een deur in den wand aangebracht. Van die plek af loopen twee banen, die een weinig boven den vloer van het huis verheven zijn, maar die niet van de overige ruimte zijn afgescheiden door een wand. De baan langs de lengtezijde der woning heet *boenan*, en hierop bevinden zich op het



Plattegrond van een Loinangsche woning.
1. De eereplaats voor voorname bezoekers.
2. Zitplaats van den heer des huizes.

achterdeel twee haarden, een grootere voor de gewone bewoners van het huis, en een kleinere voor een oude grootmoeder of ouden grootvader, die een min of meer afgezonderd leven achter in de woning leidt. De vloerbaan langs de breedtezijde heet *pangkat*, de plaats waar gasten hun verblijf houden, of waar anders de ongehuwde mannen slapen.

Het overige deel van de ruimte draagt den naam van *toeno'njo*, met den hoofdpaal (*oesoi*) ongeveer in 't midden er van. In gewone omstandigheden loopt midden door deze ruimte een wand, die de woning in twee deelen scheidt. Het voorste deel zou men ontvangkamer kunnen noemen; dit heet *sambiha*; daar eet en praat men met gasten en bezoekers. De vaste zitplaats van den heer des huizes is

bij de deuropening, die beide vertrekken verbindt, zoodat de man steeds het oog kan houden op wat er binnen voorvalt. De eereplaats voor bezoekers is vóór den middenpaal.

Het tweede vertrek is de *soeo'*, het woon- en slaapvertrek van het gezin. Aan den wand tegenovergesteld aan dien waar de haard zich bevindt, ziet men een rek, waar de huisheer wapens en werktuigen en andere dingen bewaart. Achter in huis is meestal nog een klein kamertje, *salipi*, afgeschoten, waarin de huisheer en de huisvrouw hun bezittingen en kostbaarheden bewaren; ook allerlei huisraad en eetgerei, dat alleen bij bizondere gelegenheden wordt gebruikt.

Op de gedeelten van den vloer waarop men zich te ruste legde (*kamale'an* „ligplaats") bracht men dikke planken aan om te voorkomen, dat men in den slaap door den vloer heen met een speer werd doodgestoken (*montoehak*).

Wanneer het gezin feest viert, wordt de wand tusschen beide vertrekken weggenomen; zoo ook als er een doode is; men kan dan over de heele ruimte van het huis beschikken voor de gasten en bezoekers.

In oudere huizen ziet men soms boven het huis- en slaapvertrek (*soeo'*) een vliering gebouwd, de *bangkala*. Hier slapen de jonge dochters van het gezin. In nieuwere huizen vindt men geen *bangkala*, maar slapen de meisjes samen met de ouders in de *soeo'*. Ik moest er altijd bij hooren vertellen, dat het slapen op deze zoldering geen waarborg was, dat de meisjes geen bezoeken van jongens ontvingen; want de laatsten klommen langs den voorpaal van het huis naar het dak op, en wisten zoo over de dakbalken ongemerkt het verblijf der meisjes te bereiken. In gewone omstandigheden werd het als zeer onbehoorlijk beschouwd, wanneer een bezoeker het tweede vertrek, de *soeo'*, betrad. Men kon hem daarvoor een boete opleggen van 4 *motombing*. Wanneer een huis afbrandt, wordt op die plek geen nieuwe woning opgetrokken. [1])

Huisraad.

Huisraad vindt men niet veel in de huizen; het voornaamste bestaat wel uit verschillende soorten van manden. Zoo heeft men de *kaliding*, een mandje van pandanbladeren met deksel, waarin gestampte rijst

---

[1]) Op bl. 338 van zijn boek geeft Kaudern een plattegrond van een Loinangsche woning, die in hoofdzaak met de mijne overeenkomt. Hij laat ook een aantal ornamenten zien, die in het hout van de woningen zijn uitgesneden. Vele oude huizen zijn door nieuwe vervangen, en in de laatste trof ik weinig snijwerk aan.

en dergelijke worden bewaard. Hierin wordt ook de zaairijst gedaan en naar den akker gebracht, waaruit de kokosdoppen (*boean*) worden gevuld, die iedere plantster in de hand heeft, en waaruit zij de korrels neemt om die in de pootgaten te storten. — *Bosi* zijn manden van sagobladscheede die de gedaante hebben van een afgeknotten kegel; deze worden op den rug gedragen. Een dergelijke mand, maar dan van een deksel voorzien is de *batadi*; deze wordt gewoonlijk alleen gebruikt voor het bewaren van gepelde rijst. Weer een ander type van dezelfde soort is de *basoeng* (Poso: *baso*); deze mand is evenals in Poso de onafscheidelijke metgezel van de vrouw, waarin zij haar brandhout en de produkten van haar tuin naar huis draagt. Zulk een mand in den vorm van een afgeknotten kegel, maar dan vervaardigd van repen bamboe, die door een rotanvlechtsel bij elkaar gehouden worden, heet *doson*. Soms ontmoet men groepen menschen, elk met zoo'n *doson* op den rug, gevuld met damarhars. [1])

Een *patembang* of *takilon* is een klein mandje, dat de oogstenden om het middel hangen, en waarin ze de rijst leggen die geen steel heeft. [2])

Een veel door vrouwen gebruikte draagmand is de *baki*, een rotanvlechtwerk, dat in den vorm van een afgeknotte pyramide opgebouwd is op een vierkant raampje van hout.

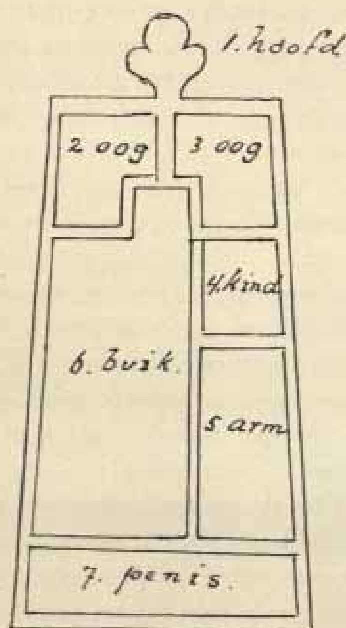
Naast veel emaille werk dat men in de toko's koopt, stammen de koperen schalen met en zonder voet nog uit den ouden tijd. Boeten schijnen er niet mee te zijn betaald, zooals zoo vaak onder de Toradja's voorkwam. Deze koperen schalen, *doelang*, werden voornamelijk gebruikt om daarop bij feestelijke maaltijden het eten op te dragen. Daar men slechts enkele van deze schalen bezit, wordt het eten voor de andere gasten gelegd op langwerpig vierkante rekjes, die gemaakt zijn van de bladsteel (*ambaha*, Mol. Mal. *gaba-gaba*) van de sago, die in den vorm wordt gehouden door rotan banden, waarop een pisang, of een *tike-* of *tambeako* (Heliconia Bihai)-blad worden gelegd, waarop een paar pakjes rijst en vier van palmblad vervaardigde bakjes voor de toespijs. Dit rekje is nog voorzien van vier pootjes, die in een tweede vierkant van sagobladsteel gestoken zijn. Vaak ziet men

[1]) Een afbeelding van zulk een rij damarharsdragers geeft Kaudern in I Celebes obygder II, bl. 335. Hierop zijn duidelijk de *doson* (rechts) en de *katoako* (links) te herkennen.

[2]) Tegenover bl. 320 van I Celebes obygder II geeft Kaudern een reproductie van een olieverf schilderij van Alisa, als ze op weg gaat om te oogsten; om haar middel hangt de *patembang* of *takilon*; op den rug draagt ze de *basoeng*, waaruit een *kaliding* komt kijken, waaroverheen weer een zonnehoed is gelegd.

die rekjes, die den naam dragen van *aga-agalan*, op hoopjes aan den buitenkant van het huis hangen.

Een gebruiksvoorwerp, dat de aandacht van alle reizigers onder de Loinangs trekt is een kleine kast of doos, die de mannen aan twee koorden over de schouders hangende bij zich dragen. Dit kistje, *tibok* geheeten, is circa 25 c.M. lang en 13 à 15 c.M. breed; gesloten is het 1 decimeter hoog. Het is van hout gemaakt, en aan het uiteinde van den bodem is een knop uitgesneden. Dit kistje is in vakken verdeeld, zooals de bijgevoegde figuur laat zien; het geheel wordt



Indeeling van de Loinangsche sirih-pinangdoos (tibok), 2/7 der ware grootte.

vergeleken met het menschelijk lichaam: 1 de knop is het hoofd; 2 en 3 zijn de oogen, en het beschot dat die ruimte van elkaar scheidt, is de neus; 4 draagt den naam van het kind, maar bedoeld wordt de baarmoeder; 5 is de arm, 6 de buik en 7 de penis, terwijl de rand onderaan, die dikker is dan op andere plaatsen, de voeten heeten. In 2 wordt tabak bewaard, in 3 kalk, die steeds met de rechterhand daaruit genomen moet worden; in 4 legt men de zwam van den arenboom, die noodig is om vuur aan te maken; in 5 bevinden zich allerlei kruiden, die men onderweg noodig kan hebben als men ver-

wond raakt of ziek wordt. In 6 is een flinke voorraad sirih en pinang, en in 7 vindt de vuursteen (*behese*) een plaats. Het deksel is van de bladscheede van den sagopalm gemaakt, en sluit geheel over de doos heen; daarin bewaart men de droge arenbladeren om er sigaretten van te draaien en een voorraad tabak. Ook zag ik daarin vaak een gedraaid touw van arenvezels, aan welks uiteinde het in gloed gebrachte stukje zwam wordt gedrukt, waardoor het vuur zich aan de arenvezels mededeelt; met deze lont kan men dan het vuur overbrengen op damarhars, houtspaanders en dergelijke. Daarin bevindt zich ook een els, waarmee men een vlechtsel van rotan kan maken om het handvat van een hakmes en dergelijke. In het deksel wordt een stuk sagobladscheede gedrukt, zoodat de genoemde voorwerpen er niet uit kunnen vallen als men het deksel omkeert. [1])

De vrouwen gebruiken de *tibok* niet, maar zij bedienen zich van de *singkolop*, dit is een mandje met deksel van pandanblad gevlochten. Enkelen hebben ook een soort van tasch, *botetoe*, waarin ze de pruim-ingredienten met zich dragen, maar dit voorwerp is van de To Wana overgenomen.

Sirihkauwen heeft men sedert menschengeheugenis gedaan. Dat er een tijd geweest zou zijn, dat men dit niet zou hebben gekend, weet men niet. Wel kan men nog vertellen, dat er in den ouden tijd nog geen pinang was; men maakte toen in stede daarvan gebruik van de vruchten van de *hompoe*, *sohoa* en *side*, wat men uit gebrek aan betel tot op heden doet.

Naast sirihkauwen heeft men het rooken van tabak ook van ouder her gekend. Sedert men tot het Christendom is overgegaan, is de gewoonte van het rooken aanmerkelijk toegenomen, want nu men de tanden niet meer kort, meent men dat het kauwen van sirih niet meer te pas komt.

Aarden potten vindt men op het rek boven den haard staan. Ze werden oorspronkelijk alleen aan de Poko'oehan-rivier gemaakt op de gewone meermalen beschreven manier (zie De Bare'e sprekende Toradja's. II, bl. 335 e.v.). In den ouden tijd kochten de menschen van Pinapoean leem van de lieden van de Poko'oehan, en begroeven die in den grond. Die leem groeide, en thans vindt men veel van die klei in die streek, zoodat men daar ook potten bakt. Zoo vertelt men. Overal uit het binnenland komt men naar de Poko'oehan toe om potten te koopen. Tegenwoordig koopt men ze al naar de grootte

---

[1]) Op bl. 327 van I Celebes obygder II geeft Kaudern een afbeelding van de sirihdoos of *tibok*.



Een groep mannen van Simpang (foto W. E. C. Veen, Ass.-Res.)

met 2 of 3 *koemolan*, d.z. pakken damarhars van bepaalde afmeting.

Naast het koken in potten is het bereiden van spijs in bamboe kokers nog algemeen in zwang. De koker wordt daartoe van binnen met jong pisangblad belegd, of de gepelde rijst wordt vooraf in *pihaki*- of *tikala*-bladeren (een Amomum-soort) gepakt, en deze pakjes worden in den bamboe koker geschoven, waaraan dan water wordt toegevoegd.

Rijst is het hoofdvoedsel der Loinangs, maar daarnevens eet men nog veel sago, die zoowel uit de Metroxylon als uit de Arenga wordt gewonnen. De wijze waarop dit geschiedt, is geheel en al die welke men overal in Midden Celebes vindt; het merg van den palm wordt zoowel met de hand gekneed in een bak, als met de voeten uitgetrapt in een stevige mand van rotan om de sagodeelen in het telkens daaraan toegevoegde water te doen oplossen, waarna dit van sagomeel verzadigde water in een bak vloeit, waarin het meel bezinkt. Van beide werkwijzen geeft Kaudern in I Celebes obygder II, afbeeldingen (zie de platen 120, 121, 122). De laatst genoemde methode wordt toegepast bij het merg van den arenpalm, aangezien de vezels hiervan te hard zijn om met de hand te worden bewerkt.

Men vertelt dat zoowel de Metroxylon als de Arenga vroeger menschen zijn geweest; de eerste was een vrouw, de tweede een man. Dit echtpaar kreeg een kind, maar dit was een krokodil. Ze voedden het diertje eerst op in een kokosdop met water. Toen het voor deze ruimte te groot werd, bracht men het over in een trog, daarna in een grooteren bak, en eindelijk in een poel. De moeder was diep beschaamd over het feit, dat ze aan een krokodil het leven geschonken had, en ze verborg het diertje zorgvuldig voor de oogen der menschen. Eindelijk moest het dier naar zee worden overgebracht. Uit verdriet en schaamte wilde de vrouw nergens heen en ze bleef maar thuis zitten. Daardoor kon ze ook niet den akker bewerken. Om zich voedsel te verschaffen, schrapte ze zich het vuil van de armen, en bereidde het; dit was sago. Wanneer haar man thuis kwam, zette ze hem dit gerecht voor, en beiden aten het. Toen dit eenige dagen had plaats gehad, begon de man na te denken: Waar haalt mijn vrouw dit voedsel vandaan, want ze gaat er nooit op uit om iets te halen! Op een goeden dag bespiedde hij haar ongemerkt, en toen kwam hij tot de ontdekking, dat ze hem huidvuil te eten gaf. Hij verweet haar dit met scherpe woorden, zoodat de vrouw nog beschaamder werd, en in haar verdriet naar den vijver ging, waarin haar kind, de krokodil, een poos lang had ge-

leefd. Daar zat ze te treuren, en ze veranderde ten slotte in een Metroxylon. De man ging eens kijken waar zijn vrouw bleef. Van een hoogte af zag hij haar zitten aan den kant van het water, en terwijl hij zoo op haar neerzag, schoten zijn voeten wortel, en veranderde hij in een Arenga.

Foejakloppen.

Vroeger behoorde tot het dagelijksch werk van de vrouwen ook het kloppen van boomschors, een werk dat door de meisjes van den tegenwoordigen tijd niet meer beoefend wordt. In alle dorpen der Loinangs, waar ik geweest ben, heb ik geen foeja meer zien dragen; maar in Simpang, dat zoo ver van het zeestrand ligt, moet nog foeja worden geklopt. Lieden uit Mantan vertelden mij, dat de mannen van Simpang hun eigen lendengordels kloppen met hamers van het hout van de *wanga* (Metroxylon elatum), uit de bast van den *toengke'*-boom. De vrouwen kloppen er hun eigen kleeren van de bast van den *baa*-boom. De geklopte bast, die voor kleedingstof geschikt is gemaakt, heet daar *kahas*.

Men gebruikte voor foeja de schors van de volgende boomen: *baa*, *toengke'*, en *top*. Wanneer de binnenbast van de buitenste schors gescheiden is, wordt de eerste met een houten klopper of knots murw geslagen. Zoo'n klopper heet *ponteteki*, en hiernaar heet het bewerken van boomschors tot kleedingstof *monteteki*. Na in het water te zijn uitgespoeld, worden de lappen boombast opgevouwen en in bladeren gepakt, waarna men ze drie dagen lang laat liggen om te fermenteeren. Daarna is de schors geschikt om met steenen hamertjes (evenals overal elders in Midden Celebes *ike* genaamd) op daarvoor bestemde planken beklopt te worden. Men maakte die steenen hamertjes zelf, en men verzekerde mij, dat er geen dorp of streek bestaat, waar men er het monopolie van had.

Alleen gedurende den rouwtijd voor een overledene was het verboden foeja te kloppen; op alle andere tijden was het geoorloofd. Van foeja werden gemaakt: lendengordels (*petak*) voor mannen, en *tambio* voor vrouwen; dit waren breede lappen foeja, die de vrouwen om het middel wikkelden. Verder maakte men *singgan* (Poso: *siga*) hoofddoeken, die door oudere mannen werden gedragen. Voor zoover ik heb kunnen nagaan, hebben de vrouwen vroeger haarbanden gebruikt: een lap foeja die tot een band werd opgevouwen; zoo'n band heet *saladoeng*. In de streek, die ik heb bereisd, heb ik geen

enkele vrouw met zoo'n hoofdband meer gezien.

Verder maakte men grove sarongs (*saleen*) om daarin een en ander op den rug te dragen; 's nachts dekte men zich daarmede toe. Ook werden baadjes zonder mouwen vervaardigd, die *pasanga* heeten. Ten slotte nog sirihtasschen, *poehihi*, die ik nog door oude vrouwen zag gebruiken, evenwel niet van boombast maar van katoen gemaakt.

Het smeden van ijzer is onder de Loinangs geheel onbekend.

Huisdieren; Jacht.

Opvallend is het gebrek aan huisdieren bij de Loinangs. Karbouwen heeft men niet en de enkele dieren, die aan het strand worden aangetroffen, zijn van zeer jongen datum. Dit is ook het geval met de weinige geiten, die er zijn. Deze heeft men pas leeren kennen, toen er Mohammedanen aan het zeestrand zijn komen wonen.

Huisvarkens heeft men ook nimmer gekend, en eerst sedert de Minahassische en Ambonsche goeroes onder hen varkens zijn gaan fokken, zijn enkele Loinangs hiermede ook begonnen.

In bijna elke kampong zijn een of meer gemsbuffels, *onoeang*, te vinden. Deze dieren die jong gevangen worden, zijn door langdurigen omgang met de menschen tam geworden, echter niet zóó, dat men ze los kan laten loopen. Men legt ze aan een stevig rotantouw vast, uit vrees dat ze weg zullen loopen, of dat ze kinderen met hunne scherpe horens zullen verwonden. Oude exemplaren zegt men laten zich niet levend vangen. Vooral in den ouden tijd ving men veel jonge gemsbuffels, want toen verbleef men de helft van zijn tijd in de wildernis, zegt men. Als men zoo'n tammen *onoeang* van een ander kocht, betaalde men daarvoor 2 blokken ongebleekt katoen (*balasoe*), en een met bloemen versierde, aarden kom, een totale waarde vertegenwoordigend van f 6.[1])

Hoenders zijn de eenige huisdieren, waarvan men het vleesch gebruikt. Eenig verhaal hoe hoenders zouden zijn ontstaan heb ik nergens gehoord. Evenals bij de andere volken op Celebes heeft de dagelijksche omgang met dieren de menschen er toe gebracht om op hun geluiden en gedragingen te letten, en daaruit allerlei gevolgtrekkingen te maken ten opzichte van het leven hunner verzorgers. Er bestaat een innige band tusschen menschen en hoenders, en de laatste kunnen een magischen invloed uitoefenen op hun meesters.

Wanneer een kip een zoogenaamd hanenei legt, een ei dat zoo groot

[1]) Op fig. 137 in Kaudern's I Celebes obygder II ziet men een aangebonden *onoeang* afgebeeld.

en zoo rond is als een flinke knikker, of een ei met een zachte schaal, dan noemt men dit *nggaloe seoepit*. Wanneer dit gebeurt, meent men dat een lid van het gezin moet sterven, en daarom slacht men het dier spoedig. Dan komt iemand dit gezin van de magische smetstof, die door deze gebeurtenis op de menschen is gebracht, ontdoen door hen de plechtigheid van het *piloeloeson* te doen ondergaan, een handeling die we straks nader zullen beschrijven, wanneer we over de priesters en hun werk spreken. De priester, die dit werk doet, krijgt het schuldige hoen ten geschenke.

Ook wanneer veel hanen op een ongewoon uur in den nacht tegelijk kraaien, *kololok oe manoe*, zal er spoedig een doode zijn. Het komt er dan alleen maar op aan te weten waar het laatste gekraai is gehoord. Men zegt, dat al die kraaiende hanen vragen: „Waar is datgene wat stinkt?" en dat het de laatste haan is die antwoordt: „Hier in het huis van mijn meester".

Wanneer hoenders op de nok van het huis paren (*makantoboa*), dan zal de eigenaar van die woning sterven; de beide schuldige hoenders worden dan gedood, en het kwaad dat de bewoners van dat huis is aangedaan, wordt door den priester weggenomen (*poelias*).

Een zeer bedenkelijk iets is het, wanneer een kip den inhoud van haar eieren opslurpt: dan zal iemand van het gezin sterven, zoodra de nieuwe akkers zijn aangelegd; de vogel wordt alleen dan pas gedood, wanneer hij bij herhaling zijn eieren ledigt.

K a t t e n, *toete*, heeft men overal in de dorpen. Er bestaat een verhaal, waarin verteld wordt, dat een dorpshoofd krankzinnig werd en in dien toestand steeds zijnen lieden gelastte bamboe, *awok*, te halen. Hij zei niets dan „awok! awok!" En toen hij gestorven was veranderde hij in een kat. Men kocht een kat voor een stuk bijenwas (*tahoe sangkolong*). Men mag geen *kaoe hanggi* (Albizzia saponaria, waarvan de bast als zeep is te gebruiken), en geen *langkoebobon*-hout in huis brengen, want dit zou onvermijdelijk ten gevolge hebben, dat de kat uit het huis verdween. — Dit dier speelt overigens een zeer onbeduidende rol in het leven der Loinangs. Wanneer er een doode in huis is, moet men oppassen, dat de kat niet over het lijk springt of loopt, want dit zou ten gevolge hebben, dat het lijk zich oprichtte, en dan zou onvermijdelijk een mensch uit de omgeving moeten sterven (sommige Toradja-stammen gelooven, dat een doode zal gaan opzitten, als een hond over het lijk springt; de hond wordt dan gedood; bij de Loinangs wordt de kat niet gedood, als ze over het lijk springt).

De hond is ook voor de Loinangs de trouwe metgezel huns levens. Men kocht vroeger een hond met een van rotan gevlochten draagmand (*baki*) of met van 1 tot 4 stukken was. Tegenwoordig volgt men een andere waardebepaling en de prijs wordt in geld voldaan. Met let ter dege op de teekenen, die het dier aan het lijf heeft. Het zijn niet de haarwervels, waarop men acht geeft, zooals de Toradja's doen, maar men kijkt uitsluitend naar de tepels van het dier: heeft het meer of minder dan 4 paar tepels, dan is het niets waard; maar zoo iets schijnt weinig voor te komen. Wanneer de tepels van een paar dicht bij elkaar staan, is dit een teeken, dat de hond goed is voor de jacht. Hoe verder de tepels van elkaar verwijderd staan, hoe minder het dier waard is. Wanneer het eerste paar tepels ver van elkaar staat, en het tweede paar op gelijke hoogte is met de punt van den penis, dan is dit een heel mooi teeken, en voor zoo'n hond wordt een hooge prijs gegeven. Staat het paar wat verder naar voren, dan loopt de hond gevaar door een gemsbuffel te worden gestoken. Heeft het dier een paar tepels op gelijke hoogte met den navel, dan zal het niet lang leven. Dit zal ook het geval wezen, als de hond een zwarte tong heeft: als hij zelf niet spoedig doodgaat, zal zijn meester sterven.

Heeft men een hond gekocht, en is men met het dier thuis gekomen, dan is het eerste wat men doet hem een snorhaar uit te trekken, welk haar men in de aarde van den haard begraaft: hierdoor zal de hond zich aan het huis hechten, en niet wegloopen. Bovendien schrapt de meester zich wat eelt van handpalm en voetzool, en schaaft wat houtvezels van de scheede van zijn hakmes, en dit alles mengt hij in het voedsel van den hond, waaraan hij ook nog wat van zijn speeksel toevoegt. Dit zal het dier aan den meester hechten, zoodat het hem overal naloopt.

Men mag niet met een hond omgaan, alsof hij een mensch ware, en men mag geen grappen met hem uithalen. Dit geldt trouwens van alle dieren. Het gevolg zou zijn, dat zware regen komt, of dat de aarde inzakt, of dat men in steen verandert. Een paar voorbeelden er van mogen hier volgen: Op den weg van Lingketeng naar Kintom is een groote steen, waarvan men het volgende vertelt: Er was eens een jager die Toena heette. Op jacht zijnde werd hij door een regenbui overvallen, en daarom zocht hij een schuilplaats onder pasgenoemden steen. Daar maakte hij vuur aan en warmde zich. Zijne honden kwamen er ook om heen staan, maar de baas joeg ze weg om alleen van de warmte te genieten. Telkens kwamen de dieren

terug, en telkens joeg hij ze weg. Toen hij dit voor de derde maal had gedaan, opende een hond den mond en zeide: „Wat moeten we dan nu doen?" Op datzelfde oogenblik viel de steen over den jager heen, en hij zelf veranderde in steen. Maar men moet niet naar den steen gaan kijken, want dan zou het hard gaan regenen.

Een andere plek waaraan een verhaal verbonden is, waarin met dieren wordt gespeeld, is het meertje Ansamboelang boven Lembangan. Daar was vroeger een dorp, waarin Tama Oengkoei woonde. Hij was een oude man, die zou trouwen met een jonge vrouw, Popiisi genaamd. Popiisi wilde den ouden man niet, maar de familie dwong haar tot het huwelijk. Popiisi's hart hing aan een anderen man. Zij besloot nu om de krachten der natuur in beweging te brengen om haar van den ouden man te verlossen. Op den huwelijksdag ving ze een garnaal en een kreeft, en stopte die te zamen als een echtpaar in een gat in den paal van de woning. Verder deed ze een kippenei in de wrong van haar hoofdhaar (dit laatste waarschijnlijk om zich van meer levenskracht te voorzien). Toen het avond geworden was, heerschte er groote vreugde op het feest; men danste, zong en lachte. Maar het duurde niet lang of water begon uit de aarde op te spuiten. Niemand merkte er iets van behalve Popiisi, die er op had gewacht. Ze waarschuwde haar vrijer, en samen namen ze de vlucht. Het duurde niet lang of de grond stortte in en op de plek ontstond een meer.

Na deze uitweiding keeren wij tot den hond terug.

Wanneer een hond, die zijn baas veel voordeel heeft aangebracht, doodgaat, wikkelt zijn meester hem in een lap katoen, en legt hem op een tak van een boom, of op een orchidee (*dampe*), die op den stam van een boom groeit. Het lijk van een hond mag nooit in den grond begraven worden, want hierdoor zou de dapperheid van de andere honden verdwijnen.

Mannen eten hondevleesch; vrouwen niet, want als ze dit doen, zal haar hoofdhaar uitvallen. Ook priesters eten geen hondevleesch. Het mocht wel in huis worden gebracht, en op den haard klaargemaakt; maar alleen mannen deden dit werk. Het moest in bamboe kokers worden gestoofd, en uit bladeren en kokosdoppen worden gegeten, die na het gebruik werden weggeworpen; want potten, kommen en borden, die met hondevleesch in aanraking zijn geweest, zijn voor ander gebruik ongeschikt geworden. Men doodt alleen honden die voor de jacht van geen nut zijn, of die door het wild zoodanig verwond zijn, dat men ze niet meer in het leven kan be-

houden. De baas van den hond eet meestal niet van het gerecht mee. Als offer wordt een hond nimmer gedood.

Wanneer honden in huis paren of met hun achterste over den vloer der woning schuren, heeft dit in tegenstelling met het geloof bij de meeste andere stammen, die Midden Celebes bewonen, niets te beteekenen. Wanneer de hond in den nacht een huilend geblaf aanheft, *mohoeakon* of *toemoon*, dan ziet hij een ziekte aankomen, zegt men. Of hij ziet een doodenziel die een levende komt halen. Heft hij dit gehuil in huis aan, dan valt de doode in het dorp; laat hij dit geluid buiten hooren, dan zal iemand sterven in de woning, waarheen de snuit van het dier gericht is. Als een hond bizonder veel wild vangt, zoodat zijn meester nooit vergeefs er op uitgaat, dan ziet men hierin niets goeds. Dit toch bewijst, dat de hond medelijden heeft met zijn baas, omdat hij ziet dat deze spoedig zal sterven. Bij wijze van troost (*pomakalon*) voorziet het dier hem flink van wild, opdat hij zich vóór zijn heengaan nog eens te goed kan doen. Men ontdoet zich niet van zoo'n hond, want hiermede zou niets aan het noodlot veranderd worden; integendeel stelt men zoo'n dier op hoogen prijs, èn om de gehechtheid, die hij voor zijn meester toont, èn om het voordeel dat hij aanbrengt.

Het gebeurt ook nu en dan, dat de honden herhaaldelijk niets vangen, en de Loinang merkt dit aan als het gevolg van een ban, die op de dieren is gelegd. Deze ban kan door twee oorzaken ontstaan: de eene reden is, dat een doodenziel de honden belet te vangen, ze betooverd heeft. Dit heet *oemasaa*. Sommigen beweren medicijn te hebben om dien tooverban op te heffen; deze medicijn wordt in kleine stukjes gesneden, en in het voedsel der honden gemengd. Deze wijze van behandelen noemt men *oboeloki;* de medicijn heet *pomboeloki*. In Lingketeng kent men ook andere middelen, *pontoeloi*, waarbij den honden medicijn in de oogen wordt gedaan.

Maar de gewone manier om ze te onttooveren, zoodat ze weer vangen, is om ze in de rivier onder te dompelen, *olomosi*. Men brengt den hond aan den oever van de rivier, en licht hem bij het vel aan den nek en aan de billen op. Dan dompelt men het dier viermaal in het water met den kop naar de monding van den stroom gericht, en dan doet men hetzelfde nog eens driemaal met den kop naar den oorsprong van de rivier gewend. Als men het dier na zijn bad loslaat, en het schudt zich dadelijk het water van het lijf, dan zal het weer vangen; maar loopt het weg zonder zich te schudden, dan kleeft de ban nog aan hem, en hij zal nog niets vangen.

Gewoonlijk gaat deze nadeelige invloed op de honden uit van een sterfgeval, waarvan men nog niet heeft gehoord. Eertijds toch bleef men weken lang in het bosch jagen, en dan kwam het meermalen voor, dat in dien tijd iemand thuis stierf. Wanneer het pas beschreven *olomosi* „ondergedompeld worden" geen resultaat had, zat er niets anders op dan naar huis terug te keeren. Als men wist wie de overledene was, die hun deze parten had gespeeld, was zijn invloed op de honden ook tevens opgeheven. Daarna kan men dan met hoop op zegen er weer opnieuw op uitgaan.

De tweede reden waarom honden geen geluk hebben op de jacht is, omdat de lieden van het gezin, waaraan de hond toebehoort, iets gedaan hebben, waardoor ze het geluk der dieren hebben bedorven. Zoo mag men den stok, *padoho*, waaraan het varken gehangen heeft, toen men het zijn borstels boven het vuur zengde, niet doorhakken of als brandhout gebruiken; dit zou ten gevolge hebben dat de dapperheid der honden verdween. — Het vleesch van gemsbuffels wordt op een rek (Baloa: *tanggaoean*, Lingk.: *tapaan*) gelegd, en daaronder wordt vuur aangemaakt om het vleesch te rooken. Dit rek is aan rotanlijnen opgehangen; als men de hut verlaat, verbergt men het rek ergens in 't bosch; want als een ander het hout, waarvan dit rek gemaakt is als brandhout gebruikte, zouden de honden van hem, die het rek gemaakt heeft, niet alleen niets vangen, maar de dieren zouden kans loopen door de horens van een gemsbuffel, of door de slagtanden van een wild zwijn gedood te worden. Wanneer het bekend wordt, dat een jager het droogrek van een ander als brandhout heeft gebruikt, wordt hij beboet, want hij moet alle schade betalen, die den eigenaar van het rek is of zal worden toegebracht, hetzij in zijn geluk, hetzij in zijn honden.

Ook wanneer de jachtbuit verkeerd verdeeld is (waarover straks meer) zal daarvan het gevolg zijn, dat de honden niets meer vangen. Of wanneer de ingewanden van het wild niet volgens den regel zijn behandeld. Niet alleen zullen de honden dan niets meer vangen, maar de jager zal telkens verkeerd stooten met zijn speer, en boomen raken in plaats van het wild.

Het is ook verboden om van stukken wildbraat, die men aan een spit, *pohahang*, heeft geroosterd, brokken af te snijden, terwijl het vleesch nog aan het spit zit. Men moet er de stukken eerst met de hand aftrekken, en dan mag men ze pas aansnijden. Acht men niet op dit voorschrift, dan is weer het gevolg, dat de honden onder een ban raken, waardoor ze niet in staat zijn iets te vangen. Het vleesch

op den rand (*tangon*) van den haard in kleine stukken hakken, is ook verboden, maar niet met het oog op het jachtgeluk der honden; wanneer men zoo deed, zou men kans loopen om door een krokodil gegrepen te worden, als men aan het zeestrand komt.

Om het kwaad waardoor de honden bevangen zijn geraakt weg te nemen, zoodat de honden het wild weer zullen pakken, neemt de aanvoerder van den troep een bamboe van 4 geledingen: de eerste geleding legt hij in het vuur, en zegt daarbij: „Als we den buit verkeerd verdeeld, of fouten begaan hebben bij de behandeling van de ingewanden, dan moge dit kwaad in den bamboe gaan". Als dan de eerste geleding met een knal is opengesprongen, schuift men achtereenvolgens de andere geledingen in het vuur. Wanneer geen enkele geleding met een knal openspringt, behoeft men voorloopig niet op succes te hopen. Springen er slechts 1 of 2 open, dan zal men wel weer geluk hebben, maar pas over enkele dagen. Ontploffen alle 4 geledingen, dan zal men dadelijk geluk hebben, zoodra men er weer op uittrekt. Deze handeling heet *mompogoali.*

In Lingketeng gaat men nog op een andere wijze te werk, namelijk door *ponggeges:* Men neemt dan een bos onkruid, en draait deze viermaal over den kop van het dier heen. Dan strijkt men hem daarmee over de borst, verder over den buik, tusschen de achterpooten door over den rug en den kop, waarna de bos onkruid wordt weggeworpen. Door deze handeling strijkt men het kwaad, dat den honden belemmerd heeft te vangen, van hen af. De lieden van Baloa erkennen, dat dit *ponggeges* een afdoend middel is, maar ze willen het niet toepassen, want, zeggen ze, daarna zullen de honden wel is waar weer vangen, maar als een der dieren, die op deze wijze behandeld is, gestorven is, zal men geen goeden hond meer in diens plaats krijgen.

Ik zeide reeds, dat men vroeger soms weken achtereen in de bosschen verbleef om te jagen. Men gaat altijd in gezelschap van anderen, en de troep staat onder leiding van een aanvoerder, den *tonaas.* Deze aanvoerder behoeft geen bezitter van honden te zijn; de anderen kiezen hem tot *tonaas* omdat hij om de eene of andere reden vertrouwen wekt. Gaan b.v. eenige broers samen jagen, dan is het meestal de oudste hunner, die als aanvoerder optreedt. De aanvoerder mag niets van de ingewanden van het wild eten; hij mag ze zelfs niet zien. Daarom wordt een varken of een gemsbuffel, die men heeft gedood, steeds op eenigen afstand van de hut, waarin de aanvoerder zich bevindt, ontweid. Wanneer de *tonaas* de ingewanden van het wild te zien kreeg, zou men geen geluk meer op dezen tocht hebben. Bij

de verdeeling van den buit krijgt de aanvoerder een grooter deel dan de anderen. Hij heeft twee assistenten, de *pombebe'i* en de *pahemata*, evenals de aanvoerder in den krijg die heeft; bij de jacht hebben deze assistenten echter niets te beteekenen.

Voordat men ter jacht gaat, wordt wel eens gewicheld met een pinangnoot om te zien of men geluk zal hebben. De noot wordt gekloofd, en dan kijkt de jager hoe de roode aderen op het snijvlak loopen. Wanneer een paar aderen van den rand uitgaande elkaar in het midden raken, dan is dit een zeer gunstig teeken. Wanneer geen roode aderen van den rand naar binnen uitstralen, zal men niets krijgen. Het bekijken van het ingewand van een hoen of varken, om daaruit te kunnen opmaken of men geluk dan wel tegenspoed zal hebben, een methode die bijna overal bij de Toradja--stammen toepassing vindt, kennen de Loinangs niet. Alleen wanneer een varken is neergelegd, en het dier is geslacht, kijkt men naar de galblaas: als deze goed gevuld is, en dus uitpuilt, zal men spoedig weer een varken machtig worden; de honden zullen dan alles pakken wat ze vinden.

De aanvoerder is het die op de teekenen let, welke nagenoeg de zelfde zijn als die waarop acht gegeven wordt als men ten strijde trekt; ik kom hierop beneden uitvoerig terug. De aanvoerder vraagt aan den Aardgeest, *toempoe noe tano*, die als de eigenaar van het wild wordt beschouwd, om geluk. Wanneer de troep jagers namelijk in dat deel van het bosch gekomen is, waar men zijn geluk zal beproeven, wordt eerst een hut, *ilion* opgericht. Wanneer men hiermee gereed is, wordt een bamboestaak in den grond geplant, waaraan een streng *sole*-vruchtjes (Coix lacryma Jobi, waarvan de witte korrels aan een koord geregen worden, en als halssieraad worden gedragen); verder wat pisang, mais, cassave, sirih-pinang, een houten zwaard en een houten speer. Dan roept de aanvoerder den Aardgeest, *toempoe noe tano*, of den Boschgeest, *toempoe no ngapa*, aan, en vraagt hem om geluk. Dit doet hij tegen het vallen van den avond, en gedurende den nacht wordt op de vogelgeluiden gelet. Als de *eketi* (een kleine uil, die in Poso *totokesi* heet), de *laoentoka* of de *kiposo* zich laten hooren, dan voorspelt dit geluk; men zal dan elken dag wat vangen. Er is een vogel, de *mongkoëk*, die een groote rol speelt in de gedachtenwereld van de Loinangs (we zullen het beneden nog meermalen over hem hebben). Wanneer deze vogel *ki-koko*! roept, noemt men dit *melawa*, en dan gaat men er den volgenden dag niet op uit, want dan is men overtuigd, dat men niet alleen geen geluk zal heb-

ben, maar de jagers loopen ook kans om gewond te raken. Eerst wanneer gunstiger geluiden zich hebben laten hooren, trekt men er weer op uit.

De jagers mogen geen *tongkoeasi* eten, een kleine soort paddestoel, *tomboelo'on*, een groote soort paddestoel en geen *hongohoet*, een bladgroente, die geplant wordt, maar die ik te voren nog nimmer gezien heb (Ook de mij vergezellende Posoër kende de plant niet). Wanneer ze zich niet aan dit voorschift houden, willen de honden het wild niet pakken.

Als men een varken heeft buitgemaakt, moet men de regels voor de behandeling van het wild goed in acht nemen. Brandt het vuur flink, dan wordt eerst de kop van het varken daarboven geschroeid; daarna worden de borstels van de rechterzijde gezengd, vervolgens die van den linkerkant, van den rug, en ten slotte van den buik. Dan wordt het dier met een scherp gemaakt stuk hout of bamboe afgeschrapt. Zoo'n schrapper heet *koekoes*, en deze wordt na gebruikt te zijn. in het dak van de hut gestoken, want er mag niets mee gebeuren, of dit zou weer van nadeeligen invloed zijn op het jachtgeluk. De schrapper mag voor meerdere dieren gebruikt worden, maar de stok (*padoho*), waaraan het dier hangt, terwijl de borstels worden geschroeid, moet voor elk zwijn een ander zijn.

Bij het slachten mag men ook geen fouten begaan, *sala sampan* of *sala sehe*, want daarmee zou men weer zijn geluk verspelen. Men moet de darmen niet uit elkaar halen, maar op een hoop laten liggen; men mag de spier van het aarsgat niet doorsnijden, maar men moet er om heen gaan met het mes.

De honden krijgen een deel van het borstbeen, *oebak oe dada*, en een stuk van het buikvleesch beneden den navel; dit heet *nggalaoenjo*. Verder zijn de halswervels, *poloan*, voor hen. Dit aandeel van den buit voor de honden heet *doso oe dedeng*. Het hier gezegde wordt door de lieden van Baloa gevolgd. In het Lingketengsche krijgt de hond, die 't eerst het wild heeft aangeblaft, de galblaas, *pooe*, met bloed uit 't hart, *soele*; verder krijgt elke hond vier stukjes, *koejoe*, van de longen.

Ik zei boven reeds, dat het niet eerlijk afstaan aan de honden van hun deel ten gevolge heeft, dat ze niets meer vangen. De kop van het wild is voor den eigenaar van de honden, die het dier hebben aangegrepen; alleen als men een varken buit maakt in de nabijheid van het dorp, is de helft van den kop voor den meester der honden, en de andere helft is voor het dorp. Verder krijgt hij een stuk van de

lever (*bonoea noe pooe*, lett. woning van de galblaas), het hart en het nekbeen (*tempasang*), en het vleesch met vel van de borst, dat *tali-anannjo* heet. Deze vijf dingen heeten *doso' olima*, of *pokonaan*. De huisgenooten van den jager mogen van deze *doso'* mede eten, maar lieden uit andere gezinnen niet.

Overigens wordt de buit gelijkelijk onder de jagers verdeeld, of ze honden bezitten, of niet; alleen krijgt de aanvoerder een grooter deel, zooals reeds is gezegd.

Ook de aard- en de boschgeesten worden niet vergeten. Een oor en de staart van het wild worden met een rotan aan de tak van een boom opgehangen, in de richting van de plek, waar men het wild gekregen heeft. De aanvoerder spreekt daarbij: „Dit is voor u, Toempoe noe tano, opdat ge ons morgen en overmorgen weer wild zult geven.

Om zijn jachtgeluk niet te bederven moet men vermijden een aantal woorden uit te spreken, terwijl men in het bosch is; daarom heeft men die door synoniemen vervangen. Wanneer men zich hieraan niet houdt, zou er zwaar weer komen: hevige regens van onweer vergezeld zouden dan neerdalen. De voornaamste van deze woorden zijn de volgende: Voor *manoek* „hoen", zegt men: *siboeoet;* voor *oelo* „slang": *no'as;* voor *oehang* „garnaal": *kohoka;* voor *toete* „kat": *toempoe noe poloe*; voor *bonoea* „huis": *soong*; voor *booene* „vrouw": *penengkoehang*; voor *boko* „schildpad": *pintiisan*; voor *minanga* „riviermonding": *kalangaan*; voor *kahambaoe* „karbouw": *kokapi*; voor *tigo* „tabak": *loemoet;* voor *gohoeng* „donder": *kaoe motoea*; voor *ikan* „visch": *loobang*; voor *tindoli* „paling": *kohoeoi*; voor *adjahan* „paard": *djalan*; voor *koehon* „kookpot": *pesaak*; voor *timoeson* „zout": *koteeon*; voor *malisa* „Spaansche peper": *kosehon*; voor *pilon* „kalk": *pongaboe'i*; voor *doehian* „doerian": *kaoe mahii*. De woorden voor varken, gemsbuffel, man regen, zon, maan, speer, vuur, en de benamingen voor handelingen blijven onveranderd. Bij de lieden van Baloa zijn de oogsttaal en de jachttaal dezelfde.

Men jaagt op varkens en op gemsbuffels. De babi roesa (*bajangoa* of *sangkoboeloe*) moet veel voorkomen aan den bovenloop van de Toimaa. Ze worden meermalen gedood door lieden van de Lingketeng-clan, als ze in genoemde streek rotan gaan zoeken.

Zooals ik reeds zeide wordt het vleesch van varkens en gemsbuffels gerookt, waarna de stukken in bamboe kokers worden gedaan, die daarna stevig met de bladeren van den Livistona rotundifolia worden toegebonden; daarover heen gaat weer een deksel van de bladscheede

van den pinangboom. Zoo'n koker heet *binoentoen*, en het vleesch blijft, op deze wijze bewaard, maanden lang goed. Men maakt de kokers van gelijke grootte, opdat ze gemakkelijk onder de jagers kunnen worden verdeeld. Zoo'n bamboe met vleesch heeft een waarde van 1 *pehe-peheet*, een soort aarden kom, die sedert langen tijd niet meer wordt ingevoerd; of 1 blok ongebleekt katoen (*balasoe*).

Jonge *onoeangs* worden gevangen en mee naar huis genomen; ze worden gevoed om bij gelegenheid van eene of andere feestelijkheid of plechtigheid te worden gedood. Men mag het dier dan niet den hals afsnijden, maar men moet het met een speer steken, zooals men op jacht zijnde doet. Als men dit niet deed, zouden de honden sterven, omdat ze hun aandeel, de *doso' noe dedeng*, niet zouden krijgen langs den gebruikelijken weg.

Wanneer een getemde *onoeang* aan een ander wordt verkocht, moet er bij den prijs ook een kom zijn, zooals boven is genoemd; deze kom heet *botoe toeboeng* „voor het verbreken van de lijn" (waarmee het dier is vastgebonden). De kooper moet ook beloven het dier met de speer te zullen dooden. Als men een *onoeang* heeft gedood, wordt het dier niet gevild, maar men hakt het in stukken met de huid er aan. De waarde van dierenhuiden voor den handel heeft men pas in later jaren leeren kennen. Tot op den huidigen dag echter vilt men onoeangs niet, omdat men juist de huid bizonder lekker vindt. Alleen de huiden van herten worden gedroogd en verkocht.

Op de groote jacht wordt het blaasroer, *sopoet*, niet meegenomen. Dit wapen wordt evenals bij de Toradja's van twee geledingen van de bamboesa longinodes gemaakt, welke stukken precies op elkaar passen. Zoo worden ze in een wijderen bamboe van dezelfde soort geschoven, zoodat ze een recht kanaal vormen van circa 1 vadem lengte. De pijltjes heeten *hihis*; ze worden van bamboe gemaakt; om de punt van het pijltje maakt men een insnijding, zoodat deze in het lichaam van het dier afbreekt; men snijdt er ook wel eens een weerhaakje aan. Het pijlgif is het sap van den *djalit*-boom, de Antiaris toxicaria. Dit sap vermengt men met dat van de rotanplant, dat *lambangasoe* heet, waarna het met een kippeveer op de punten der pijlen wordt gestreken. Alle mannen kunnen met het blaasroer schieten. Ook op het oorlogspad neemt men het blaasroer niet mee. Men moet oppassen om in de buurt van blaasroerpijltjes geen cassave te eten; ook moet men er voor waken, dat het blaasroer niet in aanraking komt met *longgolia*-hout, want in beide gevallen zal het

pijlgif krachteloos worden. Dit zal ook het geval zijn, wanneer een vrouw over den koker met pijlen stapt. Met het blaasroer wordt op vogels, apen, cuscus geschoten.

Het gebruik van pijl en boog kent men niet; ook niet als spel, alleen weet men te vertellen, dat de Tobeloreezen deze wapens gebruiken.

Men kent allerlei middelen om wild te bemachtigen. Aangepunte bamboes, die schuin in den grond worden gestoken op het pad, waarlangs varkens gaan, met de bedoeling dat ze er tegenaan zullen loopen, en doodelijk verwond worden, heeten *hamba* (Poso: *ampa*). Een springlans, die op zulk een wijze met een veerkrachtige lat is verbonden, dat ze losschiet, en in het lichaam van het wild dringt, zoodra dit tegen een daarmee verbonden lijn loopt, heet *botikan* (Poso: *watika*; voor de beschrijving er van zie men Toradja's II, 365). De plek waar men zoo'n springlans heeft opgesteld, of scherpe bamboes in den grond heeft geplant, moet men aanwijzen door middel van een stok, dien men in den grond steekt, en aan het boveneinde splijt; in die spleet klemt men een plankje, waarmee de richting wordt aangegeven, waarin de gevaarlijke dingen zich bevinden. Zoo'n waarschuwingsteeken heet *bateak* (in het Bare'e is *bate* een opgerichte stok als kenteeken van het een of ander); heeft men er een bos geknoopt gras in geklemd, dan heet het *oloet* (in het Bare'e is *ojoe* „knoop").

Een strik voor muizen heet *sidi* (Poso: *sigi*; voor de beschrijving zie Toradja-boek II, 367): een dergelijke strik voor eekhorens (*djo'oe*), die op de takken der boomen wordt opgesteld, heet *ampa*. Het vangen van boschhoenders door middel van een tammen haan, die te midden van een aantal opgezette strikken zijn wilde makkers lokt door zijn gekraai, en dan met ze gaat vechten, zoodat ze met hun pooten in de strikken verward raken, heet *montambat* (Poso: *bantara*; voor de beschrijving zie Toradja-boek II, 368). Muizen in huis en op den grond worden gevangen met een bamboe, waarin een strik is aangebracht; zoo'n voorwerp heet *tolo* (Poso: *tojo*, beschrijving: Toradja-boek II, 369). Sommige muissoorten worden gegeten, andere niet; onder de laatste behoort de *pongka*, die een halfwitte staart heeft.

In het Loinangsche komen beide buideldieren voor, die ook in het overige Midden Celebes gevonden worden: de *koese* (Phalanger ursinus, of buidelbeer), en de *bolotok* (Phalanger celebensis, of buidelrat; de Loinangs rekenen dit dier tot de muizen). De buidel heet *kandoengannjo*.

Cosmos en Schepping; Geestenwereld.

De voorstellingen omtrent den cosmos en de schepping van aarde en schepsels zijn zeer schaarsch, wat van een volk dat nog niet lang geleden zoo'n sterke vermenging heeft ondergaan, wel te verwachten is. Wellicht dat de lieden van Simpang nog meer van de oorspronkelijke overleveringen hebben bewaard, waarvan bij de meer gemengde bevolking nog slechts magere resten zijn overgebleven. Men spreekt algemeen van Toempoe „de eigenaar", als van den Urheber van alle dingen, maar hoe hij alles zou hebben gemaakt, daarvan maakt men zich geen voorstelling. Men kent van hem alleen de uitdrukking: „Toempoe die de vingers en de teenen vaneen gespleten heeft" (een zegswijze die bij alle Toradja-stammen in gebruik is). Op mijn vraag hoe hij de menschen geschapen heeft, kreeg ik tweemaal het volgende antwoord: Wanneer man en vrouw cohabiteeren, dan is Toempoe in den man, en hij is in de vrouw, en daaruit ontstaat het kind.

Het uitspansel noemt men *lajano,* waar wezens of geesten wonen, die bij het einde der wereld (*kiama*) de koorden doorsnijden, waarmee de aarde aan het uitspansel hangt. De ruimte onder de aarde heet *babatoengo*; daar wonen ook wezens, maar dezen hebben geenerlei gemeenschap met de aardbewoners. (Wij hebben hierin misschien een overblijfsel te zien van een geloof van de oorspronkelijke bewoners in een onderwereld, waarheen de zielen der afgestorvenen gaan). Nergens kende men een verhaal, dat de hemel eertijds dicht op de aarde zou hebben gerust, of dat er een trap naar den hemel zou hebben bestaan. Alleen zou men uit de mededeeling, dat de berg Lokait ontstaan is uit een rotan, die naar beneden stortte, kunnen afleiden, dat deze rotan eertijds de verbindingsweg kan zijn geweest tusschen hemel en aarde.

Naar de voorstelling der ongeschoolde Loinangs rust de aarde op een waringin-boom (*noenoek*); wanneer een buffel zich tegen den boom schuurt, schudt deze en daardoor ook de aarde, die op hem rust. Sommigen voegen er nog aan toe, dat de eigenaar van den buffel Baginda Ali is. Bij aardbeving (*loeloe'*) roept men: *tano madodo* „de aarde is stevig". Men trekt onkruid uit den grond, en de op deze wijze verkregen kruiden zouden een uitstekend middel zijn tegen malaria. Want het beven van de aarde wordt in verband gebracht met het beven van het lichaam bij een koortsaanval. De eieren die tijdens een aardbeving in de nesten der kippen hebben gelegen, worden opgegeten, opdat er geen kuikens uit voort zullen komen

(gewoonlijk zegt men, dat zulke eieren niet kunnen gelukken, maar de Loinang zegt dit te willen voorkomen). Op den dag, die op een aardbeving volgt, moet men niet op reis gaan, want dan zou men niets dan nadeel ondervinden. Vooral het uittrekken ten strijde was op dien dag verboden.

Van zon (*sina*) en maan (*bitoe'on*) maakt men zich de voorstelling, dat beide met elkaar getrouwd zijn. De zwarte figuur in de maan houdt men voor een jager met 7 honden. Bodoeng heet deze man. Hij had eens den heelen dag met zijn honden in het bosch rondgezworven zonder iets te vangen. Moedeloos legden hij en zijn dieren zich eindelijk bij een grooten steen te slapen. Gedurende den slaap kleefden ze aan den steen vast, en zoo ziet men ze nog in de maan.

Een verduistering, *hakomon*, van de maan ontstaat door een draak, *naga*, die het hemellichaam wil verslinden. Wanneer zoo iets plaats heeft, graaft men snel een gat in den grond, legt daarover de bladscheede van den sago, en tokkelt er op. Ook op trommen, rijstblokken en andere voorwerpen wordt geslagen. Men roept naar boven: *Loeaakon mae intan mami* „spuw onze parel uit". Verduistert de zon, dan zegt men dat ze copuleert met de maan, want de zon wordt als man gedacht. Men slaat dan ook op allerlei voorwerpen om door het geraas de zon te bewegen weer te voorschijn te komen.

Voor den bliksem, *kilat*, is men zeer bevreesd. Wanneer men om een dier lacht, gelooft men, dat men door den bliksem zal worden getroffen. Wordt een boom door het hemelvuur geraakt, dan neemt men wat van zijn hout, en draagt dit bij zich, niet alleen om tegen het hemelvuur beschermd te zijn, maar zoo iets acht men voor de meest uiteenloopende doeleinden nuttig.

Ook het gezicht van een regenboog, *tandalo*, wekt geen gevoelens van bewondering, maar alleen van vrees op, want met den regenboog is een geest verbonden, de *setan noe tandalo*, die een nijdigen aard heeft. Als een regenboog op een boom rust, houdt men zich overtuigd, dat in dien boom een machtige geest woont. Men komt dan liefst niet in de buurt er van, vooral niet met een kind, want dit zou met zijn nog zwakken levensgeest ziek worden. Wanneer men onder een regenboog heen gaat, moet men onvermijdelijk ziek worden: het lichaam zet dan op. Alleen de priester, *bolian* of *boehake*, kan de ziekte cureeren. Op het oorlogspad zijnde trok men zich niets van een regenboog aan; want door de ceremoniën, die men heeft doorgemaakt, voordat men op weg ging, had men zich zóó sterk gemaakt, dat dit verschijnsel de strijders geen kwaad meer kon

doen. Maar bevond men zich op een handelstocht, of was men op den akker bezig, dan moest men dadelijk ophouden bij het verschijnen van een regenboog. Wanneer de voet van den regenboog in het dorp rust, heeft dit geen bizondere beteekenis. In 't algemeen is het geraden om niet naar een regenboog te kijken, dan kan hij ook geen invloed op u uitoefenen; nog minder moet men naar hem wijzen, anders zal de vinger krom blijven staan. Men spreekt van den regenboog als van een omslagdoek of de vlag van een boozen geest, *setan*.

Onder de geesten, aan wie men gelooft, spelen de *boenake* en de *djin* de voornaamste rol. *Woerake* is een naam die bij de Bare'e sprekende Toradja's gegeven wordt aan de geesten, die tusschen hemel en aarde wonen, en die zich in menschen (priesters en priesteressen) incarneeren, en langs dezen weg aanwijzingen geven voor het genezen van zieken. Volgens de verklaring van Dr. Adriani zou het woord beteekenen „floep, naar boven", en dit zou dan slaan op de omstandigheid, dat de ziel van de Pososche priesteres in een oogwenk in gezelschap van zulk een geest naar het luchtruim opstijgt om daar den Hemelheer om levenskracht voor den zieke te vragen. *Djin* is een Arabisch woord voor geesten, dat via het Boegineesch zijn intocht in de talen van Midden Celebes heeft gedaan. Sommigen zeggen, dat *boehake* geesten zijn van de zee, die met de immigranten mee zijn getrokken naar het binnenland. Jacob Koetondong van Tamboenan vertelde mij, dat *boehake* de geesten zijn van *poita*, zeesterren met 5 armen. Hij beweerde, dat deze zeesterren heel groot kunnen worden, en dan zijn ze in staat een prauw om te keeren; zulke groote zeesterren heeten *mokoloimboe*. Ze hechtten zich vast aan alles, waarmee ze in aanraking komen; zoo doet ook de *boehake*: deze klampt zich vast aan elken mensch, dien hij ontmoet. Op het land wonen de *boehake* in rivieren en op groote boomen.

De *djin* daarentegen zouden juist van het land komen; ze wonen in rivieren en op bergen, vooral op steile afhangen. *Boehake* zouden dus zeegeesten, *djin* landgeesten zijn. De *djin* wonen in den hemel, en daar „geven ze de hand" aan den Hemelheer, Alahoe taala of Toempoe, d.w.z. ze staan steeds met den Oppersten Geest in gemeenschap.

De *djin* en de *boehake* dragen namen, zooals Bahaelan, Bombange, Pondjongoe Toimaa, Pongkeali, Mata ngkalana, Oewaloek matanjo, Mandja, Halap, Tombaja, Djoeroe toelis, Kota, enz. Zoowel *djin* als *boehake* bezielen de priesters; in de praktijk zijn beide soorten

van geesten gelijk, en een oude man te Pinapoean vertelde mij dan ook, dat het twee namen zijn voor dezelfde zaak. Daar men het bijna altijd over *boehake* heeft, en *djin* weinig gebruikt wordt, zal ik mij in 't vervolg alleen van eerstgenoemd woord bedienen.

Wanneer de *boehake* in huis komt, zet hij zich neer op de *oliboeboes*. Dit is een blad van de Livistonia rotundifolia, dat omgebogen is in den vorm van een waterschepper, en wel op zulk een wijze, dat de uiteen gerafelde kanten van het blad aan beide zijden van het bakje als franje neerhangt. Bij elke gelegenheid van belang waarbij de priester te pas komt, wordt een nieuwe *oliboeboes* gemaakt, die bij de andere wordt opgehangen. Verhuist men naar een andere woning, dan gaan al deze offerbakjes mee. Wordt het aantal van deze dingen te groot, dan vinden de oudste, half vergane *oliboeboes* een plaats buiten aan den wand van het huis, als men maar oppast, dat ze niet door regen nat kunnen worden. In het nog heidensche Mantan zag ik hier en daar heele bossen van die dingen buiten aan de huizen hangen.

In deze *oliboeboes* zet men een aarden bord, en daarop worden offers voor den *boehake* gelegd: sirih, pinang en een ui; geen tabak legt men er in. Wanneer men zich onwel voelt, vernieuwt men het offer in de *oliboeboes* om te voorkomen, dat men ziek zal worden.

Vindt men de *oliboeboes* in elke woning van Heidenen, een andere soort verblijfplaats van geesten, de *malige-lige* treft men slechts aan in de huizen der priesters. Dit zijn vier houten plankjes, die in een vierkant aan elkaar zijn gevoegd, en in dit vierkant heeft men een vloertje aangebracht van bamboe latjes. Dit voorwerp is aan vier touwtjes opgehangen, die van de vier hoeken uitgaan. En dan is er nog een geestenwoning, die *salogan* heet; deze is op dezelfde wijze gemaakt als de *malige-lige*, alleen met dit onderscheid, dat aan de vier hoeken een bamboetje afhangt, welke bamboes de palen van het geestenhuis moeten voorstellen. Dit laatste voorwerp vindt men alleen in de woning van een hoofdpriester, een man dus voor wien de geestenwereld geen geheimen meer heeft. Waar een *salogan* is, wordt geen *malige-lige* meer gebruikt. Ik geloof, dat de *malige-lige* alleen bij de Baloa-menschen bekend is, en dat de Lingketeng-clan alleen de *salogan* naast de *oliboeboes* gebruikte. Daar de leden van deze clan allen tot het Christendom zijn overgegaan, en alle voorwerpen van den heidenschen eeredienst verwijderd zijn, kon ik hierin geen zekerheid krijgen. Dit is vast te stellen, dat de *oliboeboes* de offerplaats is voor de *boehake* in het algemeen, geesten zonder naam;

vandaar dat er telkens nieuwe bij gemaakt worden. Maar de *malige-lige* en *salogan* zijn de verblijfplaatsen van bepaalde *boehake* of *djin*, die een naam dragen, en die den priester komt bezielen als deze hem te hulp roept. [1])

De Priester en zijn werk.

De personen, waarin de *boehake* zich incarneeren, de priesters dus, worden gewoonlijk ook *boehake* genoemd, minder *bolia*; met dit laatste woord duidt men meestal het werk aan, dat de priester doet, *mobolia*. Er zijn heel veel meer mannen dan vrouwen, die door geesten bezield worden, en daarom zal ik verder alleen van Priesters spreken. In Baloa en Tamboenan waren op het tijdstip, dat men tot het Christendom overging, slechts drie vrouwen priester, tegenover een aantal mannelijke priesters, dat men mij niet wist op te geven.

Wanneer de *boehake* in den priester is gevaren, is hij *sokoe'on* „bezield"; dit moet onderscheiden worden van *sawe'on*, dat „bezeten" beteekent, en gezegd wordt van iemand, die buiten zichzelf is geraakt en als een razende om zich heen slaat; het is wel voorgekomen dat zoo'n bezetene in dien toestand anderen doodde.

Men leert niet om priester te worden, maar een *boehake* of *djin* kiest een persoon uit, met wien hij in geregeld contact wil komen; men noemt dit „vriendschap sluiten" van een geest met een mensch. Zoo'n persoon keert bijvoorbeeld terug van een bezoek aan een ander dorp, of hij heeft iets van den akker gehaald, en dan wordt hij thuis gekomen, plotseling ziek. In zijn ziekte praat hij van allerlei vreemde dingen, waarvan hij zich later niets herinnert. Wanneer de ziekte aanhoudt, en de *boehake* zijn medium dreigt ten ondergang te brengen, wordt een hoofdpriester geroepen. Zoo iemand draagt den naam van *sosolan*; hij is van alles op de hoogte wat er in de geestenwereld gebeurt. Deze man treedt dan in contact met den *boehake*, die den nieuweling heeft ziek gemaakt, en weet hem te bewegen die persoon voorloopig te verlaten, waarna de geest later op een kalmer manier tot zijn medium weerkeert. Mocht die mensch

---

[1]) Op fig. 133 van Kaudern's I Celebes obygder II, zien we eenige *oliboeboes* en later te noemen *kabila* (mandjes van orchidee-stengel gevlochten) aan het dakgebint opgehangen. Wat daar onder c staat aangegeven als offerplaats voor Manja, is een *malige-lige*. Den geest Manja wist niemand, wien ik er in Tamboenan naar vroeg, thuis te brengen.

weigeren den geest in zich te ontvangen en als zijn medium op te treden, dan zou de *boehake* of *djin* terugkeeren en hem dooden.

Een priester mag een aantal dingen niet eten, en daaruit vloeit voort, dat de leden van zijn gezin zich eveneens daarvan hebben te onthouden, omdat de potten anders met die spijzen besmet zouden worden. Die verboden spijzen zijn: *lobian* (Mal. *laboe,* Lagenaria vulgaris), *kosi* (Mal. *keladi,* Colocasia antiquorum), *likong* (Mal. *pakoe,* een soort eetbare varen),*hongohoet* (een groente, die ik niet nader weet te definieeren; ze vertoont veel overeenkomst met de *langgoeloeng* (Poso: *longoeroe,* Hibiscus Manihot), en slangenvleesch. Wanneer de priester zich niet streng hieraan houdt, wordt hij ziek.

Het loon dat de priester krijgt, hangt af van het werk, dat hij heeft gedaan. Heeft de *boehake* door zijn mond alleen een advies gegeven, hoe men met een zieke heeft te handelen in verband met de oorzaak van de krankheid, dan ontvangt de priester alleen wat sirih-pinang, 1 of 2 aarden borden, en de pooten van het hoen, dat geslacht wordt voor den onvermijdelijk bij zulk een gelegenheid aan te richten maaltijd. Verstrekt de priester aan den zieke ook medicijn, beblaast hij het lichaam van den kranke, betast hij diens buik, of begiet hij den patient met levenskrachtig gemaakt water, dan krijgt hij meer: gepelde rijst en een lap ongebleekt of rood katoen (*balasoe* en *kasaedja*).

Wanneer er een zieke is voor wien men den priester wil laten komen, stuurt men hem sirih-pinang met de boodschap er bij, dat zijn hulp wordt ingeroepen. De priester begeeft zich dan naar de woning waar hij is ontboden. Hij gaat in zijn dagelijksche kleeding daarheen, maar hij zorgt dat hij een ui en gember (*halia*) bij zich heeft; van Dracaena-blad, waarmee overigens de priesters en priesteressen bij nagenoeg alle stammen op Midden Celebes werken, maakt hij geen gebruik. De priester doet zijn werk alleen wanneer de duisternis gevallen is. Als hij bij den zieke gekomen is, zet hij zich kalm naast dezen neer, en kauwt rustig zijn sirihpruim. Heeft dit een poosje zoo geduurd, dan legt de priester een heele pinangnoot vóór zich neer, brandt er wierook (*kamangian*) bij, legt een ui tegen zijn voorhoofd, waarbij hij om hulp aan de geesten vraagt; plukt de ui uit elkaar, ruikt er herhaaldelijk aan, geeuwt (*oemoa*), en dan is de geest in hem gekomen. Nu spreekt de geest zingende door den *bolian,* vertelt wat de oorzaak is van de ziekte. „Waarom hebt ge ook cassave uitgegraven, terwijl het regende en de zon scheen?" „Waarom

hebt ge een gemsbuffel gevangen onder belofte, dat ge dan een feest zoudt geven, en ge hebt 't niet gedaan?" Met dergelijke vragen, geeft de geest tevens te kennen aan welke oorzaak de ziekte moet worden toegeschreven.

Wanneer de geest zegt, dat er niets aan te doen is, dat de kranke moet sterven, dan sterft hij ook. Maar wanneer de geest zegt, dat de verwanten van den zieke den volgenden dag een hoen moeten slachten, dat ze op een offerstelling (*talaian*) moeten offeren, dan zal hij beter worden. Heel vaak is het de eene of andere gelofte die men heeft afgelegd, maar niet gehouden, wat de menschen ziek maakt.

Meermalen wijst de geest ook een bepaald persoon aan, die den patient medicijn zal geven om beter te worden. Personen die verstand hebben van allerlei kruiden, heeten *sando*. Ze worden buiten den priester om geroepen; vaak probeert men het eerst met een *sando*, voordat men den priester roept.

De taal, die de priester gebruikt, verschilt van de dagelijksche. Mijn zegsman Jacob meende, dat het Banggaisch is. Maar het aantal woorden dat de priester bij zijn werk gebruikt, is zóó gering, dat allen die woorden kennen, en de beteekenis er van weten. Er zijn ook priesters die de omgangstaal, *salocan*, spreken. Wanneer de geest weg wil gaan, geeft hij dit te kennen. Hij zegt dan: *Banggai'o*! geeuwt weer, en zwijgt dan ten teeken, dat de geest uit hem is gevaren. Vele priesters sluiten onder het bezield zijn de oogen, maar ze bedekken nimmer het hoofd. Nooit heb ik vernomen, dat de priester onder zijn werk zou dansen.

Een voornaam onderdeel van de werkzaamheid van den priester bestaat in het terugbrengen van de levenskracht des menschen (de *santoeoe*, de *semangat* der Maleiers), wanneer deze door den eenen of anderen geest is geroofd, of ergens is achtergebleven. Deze laatste soort geesten of *setan* verblijven in rivieren of aan steile onbegroeide rotswanden, *keles* geheeten. Als de geest, die in den priester is gevaren, heeft te kennen gegeven, dat de ziekte een gevolg is van de omstandigheid, dat de levenskracht van den patient door den *setan* van die en die plek is geroofd, gaat men op die plaats een offer brengen. Daartoe neemt men een bamboestaak, die veel takjes heeft; deze ontdoet men van de bladeren; zulk een staak, die tot offerstok moet dienen, heet *pompalati*. Aan de takken er van hangt men: *sole* (Coix lacryma Jobi) die als kralen dienst doen; suikerriet, pisang, gepelde rijst, sirih, pinang en allerlei gekleurde lapjes. Aan den voet van dezen bamboe, die in den grond wordt gestoken, is een offer-

tafeltje (*talaian*) opgericht, en daarop legt men: gekookte rijst, sirih-pinang, tabak, palmwijn, een hakmes, een speer en een kris, alle uit hout gesneden. Bij deze gelegenheid wordt geen poppetje, *nggaling*, gebruikt, waarover later meer. Aan het strand gebruikt men wel zoo'n poppetje, waarvoor men zelfs een klein huisje (*goesali*) maakt.

Is alles gereed dan spreekt de priester terwijl hij den offerstaak vasthoudt: „O gij die op dien rotswand (*keles*) woont, kom hier en neem onze geschenken in ontvangst, die wij nu geven in de plaats van ons kind, welks levensgeest gij genomen hebt; want ons kind willen we niet aan u afstaan." Wanneer dan een vlinder, een vlieg of een ander gevleugeld insekt zich op den offerstaak of het offertafeltje neerzet, ziet men in dit diertje den *setan*, die aan de uitnoodiging gehoor geeft, en daarmee tevens aantoont, dat hij den levensgeest teruggeeft. De priester begint dan hevig te trillen, en met hem de bamboe dien hij vasthoudt. Is het een zwarte vlinder, die zich op het offer heeft neergezet, dan is men overtuigd, dat men met een bizonder machtigen *setan* te doen heeft. Vlinders van andere kleur beduiden de minder aanzienlijke geesten.

Wanneer iemand van het zeestrand is teruggekeerd, en hij wordt ziek, dan is men er zeker van, dat een geest van de zee in hem is gekomen, en hem krank heeft gemaakt. Dan maakt de priester van den bladsteel van de sago een rechthoekig raam, op dezelfde wijze als men een *aga-agalan* maakt, waarop het eten voor de gasten wordt opgediend (boven reeds beschreven). Moet zoo'n voorwerp dienen om er den geest een offer op aan te bieden, dan heet het *pongatohi*. Dit raam is aan den onderkant versierd met jong arenblad, en bovenop zijn in den bladsteel kippeveeren gestoken. De ruimte binnen in het raam is met een stuk rood katoen overdekt, en daarop ligt het offer: allerlei etenswaren en sirih-pinang. De lieden van de Lingketeng-clan leggen er ook nog een pisangbloem (*poesoe*) op, dat waarschijnlijk is bedoeld als een plaatsvervanger voor den zieke, maar zelf weet men het niet meer waarvoor het dient. Is alles gereed, dan houdt de priester deze *pongatohi* boven het hoofd van den zieke, en verzoekt den *setan* van de zee den patient te verlaten, en op het offertoestel over te stappen. Als de zieke dan begint te trillen, is dit een bewijs, dat de *setan* aan het verzoek heeft voldaan. Dan loopt de priester altijd met het offerstel in de handen langzaam achteruit, al door roepende: „Kom! kom! dit is uw weg". Op deze wijze loopt hij door het heele dorp, en aan het eind van de kampong gekomen, hangt

hij het voorwerp ergens aan een boom op. De zieke moet dan herstellen.

Weer een andere voorname tak van de werkzaamheid van den priester is het *miloeloes*. In het dagelijksche leven gebeuren dingen, waarvan men gelooft, dat een magische werking op den mensch uitgaat, die daarvan nadeel aan zijn gezondheid ondervindt. Enkele van deze gevallen heb ik al genoemd, bijvoorbeeld als een omineuze vogel een huis binnenvliegt, moet hiervan het gevolg zijn, dat de eigenaar er van sterft. Het *miloeloes* nu heeft ten doel den verderf aanbrengenden invloed van zoo'n gebeurtenis van den bedreigden persoon af te halen, hem van de smetstof te ontdoen. Zoo'n handeling heet *piloeloesan* of *polias*, die in de uitvoering van elkaar verschillen.

Voor het *piloeloesan* maakt de priester een ring van een bepaalde rotansoort. Deze ring wordt omwikkeld met bladeren van verschillende planten, waaraan men om haar eigenschappen of om haar naam bizondere kracht toeschrijft, zooals *tabang* (Draecena), *bomban, tawas, bakolo, pepas, kaoe goein, teatang*. Deze ring haalt de priester over de bedreigde persoon heen, over het hoofd, langs het lichaam tot aan de voeten, waarna de behandelde er uit treedt. Zoo doet hij viermaal, en onder dit werk spreekt hij voortdurend, zeggende, dat alle kwaad, dat door de bewuste gebeurtenis kan worden veroorzaakt, nu weggenomen is. Soms worden alle leden van een gezin op deze wijze behandeld.

Nadat de ring viermaal over allen is heengegaan, maakt de priester hem open, en hakt den rotan in 4 stukken. Wanneer het gebeurt dat de rotan niet met één slag van het hakmes wordt doorgekapt, zal één van de daarmee behandelde menschen sterven. De vier stukken van den rotan worden in een bak met water gelegd, en met dit water wascht elk der behandelden zich het gelaat. Tenslotte legt de priester de vier stukken in een waterplas of in de rivier, zet er een paar steenen op, opdat ze goed onder water zullen blijven, en gaat dan weer naar het huis van dengeen, dien hij op deze wijze heeft gecureerd. Wanneer hij daar een poos heeft gezeten, sirih heeft gepruimd en gerookt, komt de *boehake* of de *djin* in hem, en dan deelt deze door zijn mond aan de aanwezigen mede, of iemand aan de smetstof, die hij heeft afgestreken, zal sterven of niet. In bezeten toestand wrijft hij ieder met een ui, die daarna in de deuropening van het huis wordt opgehangen. Wanneer de geest den priester heeft verlaten, heeft er een maaltijd plaats.

Een andere wijze om een slecht werkenden invloed van een persoon

af te nemen is het *polias*. Dit kan ook door iemand worden gedaan, die geen priester is. De priester neemt dan een takje van drie planten, waarvan men mij de namen niet kon noemen, omdat zich onder zijn zegslieden niemand bevond, die het *polias* kon uitvoeren. Van deze takjes snijdt hij 7 stukjes af, en pruimt die. Vervolgens wendt hij het gelaat naar het Westen, houdt een hakmes voor den mond, en spuwt het pruimsel. Het hakmes met het pruimsel er op zwaait hij naar het Westen toe en zegt: *Mompiakon djoiloe Ampana*, „dit moge de lieden van Ampana treffen". Zoo doet hij zevenmaal.

Vervolgens legt hij het hakmes om beurten op de hoofden van allen, die hij van de gevaarlijke smetstof moet ontdoen, en zegt daarbij: *Soemo besak oemoen*, „als ijzer (zoo langdurig) zal uw leven zijn". Dan neemt hij het pruimsel van het hakmes af, en strijkt daarmee over ieders hoofd. Is dit afgeloopen, dan maakt de priester zich 7 kleine bamboe kokertjes, die hij alle met water vult, en dan tot een bos samenbindt. Hiermee plaatst hij zich tegenover de te behandelen personen. Terwijl hij nu de kokertjes in de hoogte houdt, slaat hij er met het hakmes tegen, zoodat het water dat er zich in bevindt, uit de bamboetjes spat op de vóór hem zittende menschen. Onder dit werk spreekt hij: *Natawasa ambelo. Liasakon na nokon, liasakon na nobana; liasakon na noajooe. Inatawas, timbali membocoen.* „Alle voorteekenen (waarvan een schadelijke werking op den mensch uitgaat) zijn krachteloos gemaakt. Dat ze (niemand) moge treffen; dat ze niemand kwaad moge doen; dat (de kracht van de voorteekenen) zich niet moge verspreiden (en anderen treffen). Ze zijn krachteloos gemaakt, en wind geworden (d.i. ze zijn als de wind weggegaan)". Hiermede is de zaak afgedaan.

Een bizondere rol speelt de priester bij sterfgevallen. Het gebeurt vaak, dat een kind ziek wordt, en dan geeft de *boehake* door den mond van den priester te kennen, dat de reden van de krankheid gelegen is in de omstandigheid, dat het graf van de overleden moeder of van den vader niet is schoongemaakt. Natuurlijk wordt dit verzuim dan dadelijk hersteld.

Of het kan gebeuren, dat iemand zóó bedroefd is over het verlies van een kind, dat hij of zij er niet aan denkt het offer voor den *boehake*-geest in de *oliboeboes* (offerkorf) te vernieuwen; dan wordt die persoon ziek gemaakt door de ziel van het gestorven kind, die blijkbaar macht over den levende krijgt, omdat de *boehake* niet „levend" (krachtig) wordt gehouden door offers. Het is weer de priester die dit in bezielden toestand mededeelt. Dan begiet hij het

heele huis met water, waarbij hij met een bos bladeren tegen de stijlen en de wanden van het huis slaat om de doodenziel (*tominovat*) die de krankheid heeft veroorzaakt weg te jagen. De patient zelf wordt ook met water besprenkeld, en met de bladeren beklopt. De bos bladeren wordt ten slotte vóór in het portaal van het huis gestoken. Deze heele handeling heet *mombohobas*.

Wanneer men van het begraven van een lijk thuis gekomen is, heeft de priester weer een en ander te doen. Hij gaat na afloop van den maaltijd naar beneden met een Dracaena-tak (*tabang*) in de eene, en een bakje (*soehoe*) van palmblad in de andere hand. Aan dat bakje is een kippeveer gestoken, en het is gevuld met water. De priester loopt het pad op naar het graf, en halfweg gekomen zet hij het bakje met water op den grond. Daarbij wordt ook een leege draagmand (*basoeng*) geplaatst, en een man of jongen, die geen ouders meer heeft, verstopt zich in de struiken in de nabijheid van die plek. Allen die aan de begrafenis hebben deelgenomen, volgen den priester, en hebben de bladeren, waarvan ze hebben gegeten, bij zich; deze worden op een hoop midden op het pad gelegd. Ook de weduwnaar is meegegaan; hij heeft het hoofd bedekt met een lap wit katoen. De priester loopt spiedende rond, tot hij zegt: Daar komt de *setan*; hij wil de levenskracht (*santoeoe*) van N. N. grijpen". Dan holt de priester naar voren, maakt allerlei onverwachte wendingen links en rechts, alsof hij iets achterna loopt, en doet dan plotseling een greep in het gras, waarvan hij wat afrukt.

Hij vertelt, dat het hem gelukt is de levenskracht van N. N. nog juist bijtijds te grijpen, voordat de *setan* deze mee kon nemen naar zijn voor menschen onbereikbare woonplaats. Men beweert, dat ouden van dagen, die geen priester zijn, ook in staat zijn den *setan* te zien, wanneer ze zich de oogen wasschen met het water uit het bakje. Ten slotte steekt de priester met den Dracaenatak een gat in het bakje van pandanblad, zoodat het water daaruit wegvloeit. Op datzelfde oogenblik geeft de verborgen persoon een hevigen slag op de leege draagmand; daarvan schrikt de *setan* geweldig, en maakt zich uit de voeten. Het water in het bakje moet mede dienen om een scheidingsmuur op te richten tusschen mensch en geest; dit water kan de laatste niet overgaan om den eerste kwaad te doen. Deze heele handeling noemt men *molaa*. Na afloop er van keert men naar het sterfhuis terug.

De rol die de priester bij den landbouw vervult, is van geringe beteekenis. Het eenige wat hij doet is bij het begin van het bewerken

van den akker vaststellen of de landbouwers gedurende het jaar ziek zullen worden, dan wel of zij in gezondheid de vruchten van hun werk zullen plukken. Daartoe brengt men hem een kluitje aarde van het veld, dat men gaat bewerken, en dan vertelt de geest, die den priester bezielt, wat van de toekomst is te verwachten.

Bij huwelijk, bij bevalling en bij naamgeving komt de priester ook te pas, maar hetgeen hij daar doet, zal ik later ter plaatse mededeelen.

Andere Geesten.

Tot nu toe hebben wij alleen gesproken over *boehake* en *djin*, geesten, die den menschen welgezind zijn, en over minder welwillende wezens, die algemeen met den naam van *setan* worden aangeduid. Deze heeten ook wel *mohaki*, wat „ziek zijn" beteekent. Men treft ze overal aan, en elke handeling van menschen, die hen niet aanstaat, wordt met ziekte van den schuldige gestraft.

Dan heeft men nog *montailowo*, of *montailobo*, wezens die voortdurend heen en weer gaan tusschen het bovenland en het zeestrand. Een andere naam voor hen is *baio*. Men zegt, dat ze als apen zijn, die op den rug van hun handen en voeten loopen, zoodat de indrukken van hun vingers en teenen wijzen naar de plaats, waar ze vandaan komen. Ze hebben maar één tand in den mond. Wanneer men zoo'n wezen in de wildernis ziet, moet men gauw wegloopen en naar huis gaan, anders zou men ziek worden. Ze verwonden zich wel eens aan scherpe bamboes, die de menschen in den grond steken om wild te bemachtigen, en dan sterven ze. Hun voornaamste woonplaats is op den berg Hehede boven Toimaa. Ze laten menschen in de wildernis verdwalen, zoodat ze daarin omkomen.

Een andere soort geesten zijn de *lambeboeang*, die onder den grond wonen, maar op aarde komen, en de menschen ziek maken. Eens kwam zoo'n *lambeboeang* in het huis van zekeren Langkoeadong, waar hij al het gerookte vleesch van gemsbuffels opat, waarna hij ging liggen slapen. Toen Langkoeadong thuisgekomen den geest zag slapen, smeerde hij den vloer met vogellijm in, zoodat de lange haren van den geest daaraan vastkleefden. Toen maakte hij zijn speer gloeiend in het vuur, en stak die den geest in het lijf. Met een schreeuw sprong deze op, en rukte den vloer waaraan zijn haren kleefden, los, en daarmee ging hij op den loop. Langkoeadong volgde hem, en zag den *lambeboeang* in een gat in de aarde verdwijnen. Hij volgde hem daarin en kwam zoodoende in het dorp van de aardgeesten. Daar

vond hij vele van die geesten geschaard om het ziekbed van hun Hoofd, maar niemand kon de oorzaak ontdekken van zijn ziekte. Langkoeadong begreep, dat de geest krank was door het lemmet van zijn speer, dat in diens lijf was blijven zitten. Hij bood zich aan om den vorst der *lambeboeang* te genezen. Toen hij tot hem was toegelaten, trok hij het lemmet uit diens lijf, ten gevolge waarvan de vorst stierf. Langkoeadong vluchtte met zijn speer, achtervolgd door een groote schare geesten. Bij het gat, dat naar de oppervlakte van de aarde voerde gekomen, stopte hij dit achter zich dicht, zoodat de geesten hun vervolging moesten opgeven [1]). Deze *lambeboeang* overvallen de menschen nu en dan als ze aan de bron water halen of in het bosch brandhout verzamelen.

De pas genoemde geesten zijn weer andere dan de *toempoe noe tano* „eigenaars van den grond". Met dezen houdt men rekening, wanneer men akkers aanlegt. Ze worden voor heel nijdig gehouden, geesten, die om een kleinigheid de menschen ziek maken. We zullen deze aardgeesten meermalen tegenkomen, wanneer we over den landbouw spreken.

De voornaamste en misschien meest oorspronkelijke geesten der Loinangs dragen den naam van *pilogot*. Dit zijn de zielen van de lang geleden gestorven stamvaders. Elke familie in uitgebreiden zin heeft zijn *pilogot* of stamvader, en aangezien elk dorp door één familie in uitgebreiden zin wordt bewoond, heeft ieder dorp zijn *pilogot*. Alleen de afstammelingen van dezen oervader kunnen hem vereeren. Voor menschen die niet tot zijn nakomelingschap behooren, is hij niets. Van den *pilogot* verwacht men alle mogelijke zegeningen. Maar hij is ook degeen, die streng waakt tegen alle tekortkomingen in de adat. Zijn macht en zijn ongenoegen openbaren zich in rampen, die een familie overkomen. Ieder zijner nakomelingen, die door hem vervloekt wordt, moet sterven.

Wanneer de *pilogot* wordt aangeroepen, wordt zijn naam gewoonlijk verbonden met *balakat*, het Arabische *bĕrkat*, welk woord, zooals ik al opmerkte, waarschijnlijk via Ternate onder de Loinangs is gekomen. Met dit *balakat* wordt bedoeld de zegen, die langs magischen weg uitstroomt van de Sultans van Banggai en Ternate.

---

[1]) We herkennen in dit verhaal een variant van het overal in Indonesië voorkomende verhaal, hoe een mensch een meestal van een ander geleend voorwerp uit de onderwereld terugbrengt. Men zie hiervoor Dr. P. Voorhoeve, Overzicht van de Volksverhalen der Bataks, onder no. 110, de Twist tusschen Si Sangmaima en Datu Dalu (blz. 125—128).

Vooral de *pilogot* van de clan der Lingketeng-menschen zijn zeer gevreesd. Twee van hen zijn de voornaamsten. Voor het Lingketengsche is dit de ziel van Kamboa, een der eerste Hoofden van dit volk. Voor het Pinapoeansche is het de ziel van Mogoembali, dien we in het historisch overzicht hebben ontmoet. Men durft den naam van den *pilogot* niet uitspreken, tenzij men er een hoen bij slacht, om hem daarvan te offeren. Bij de Baloa-clan is de vrees voor *pilogot* al even groot als bij de andere lieden, maar de vereering van hem gaat veel eenvoudiger toe dan bij de Lingketeng-menschen.

De naam *pilogot* wordt weinig gebruikt, en in de gevallen, waarin de leden van de Lingketeng-clan van *pilogot* spreken, noemen de Baloa-menschen den geest *boehake*. Dit komt nog duidelijker uit, wanneer we straks over het feest spreken, waarbij de *pilogot* in het bizonder verbonden is, namelijk het *monsale*.

Met den *pilogot* bij de Lingketeng-clan hebben de priesters niets uit te staan. De bemiddeling tusschen den *pilogot* en zijne nakomelingen heeft namelijk plaats door het Hoofd van de familie waarvan de *pilogot* de stamvader is. In het Lingketengsche is dit de *daka'njo* (tegenwoordig *kapitan*), in 't Pinapoeansche de *tonggol* (tegenwoordig *kapala*) van die plaats. Verder zijn er meer *pilogot*, wier aanzien niet groot is, omdat het aantal lieden, dat hen vereert, niet groot is.

De *pilogot* houdt verblijf in de woning van het Hoofd der familie. Voor hem staat in het slaapvertrek van den heer des huizes een houten bord (*doelang*), waarop een van orchideeën-stengels gevlochten sirihdoos (*kabila*) staat. De orchidee van welker bladscheeden het dikke gele uiteinde voor het maken van deze doozen wordt gebruikt heet *mintoe* (Poso: *wintoe*, Dendrobium utile). Deze doozen worden uitsluitend voor den eeredienst van *pilogot* gebruikt. Wanneer enkele personen zoo'n sirihdoos ook voor dagelijksch gebruik er op na houden, wordt ze toch alleen aan zeer voorname personen voorgezet. Die doos moet altijd goed voorzien zijn van pruim-ingrediënten, die worden vernieuwd als ze wat oud zijn geworden.

Wanneer de *piligot* iets aan zijne nakomelingen wil te kennen geven, daalt hij in het familiehoofd neer. Dan breekt dezen het zweet uit; hij voelt zich duizelig worden; hij ziet alles dubbel en als door een waas, en begint dan te spreken; maar hij weet niet wat hij zegt; dit hoort hij later van de omstanders. De taal waarin de *pilogot* spreekt is de dagelijksche omgangstaal. Wanneer er kwestie was van ten oorlog te gaan, blies het stamhoofd in dezen toestand op de gember, die den strijders te eten werd gegeven om dapper te zijn. De

pilogot geeft ook vaak uitsluitsel over ziekte, waarmee het dorp is bezocht; hij geeft de oorzaak daarvan op, en de wijze waarop men haar kan bestrijden. Ten opzichte van voorname lieden onder zijn nakomelingschap deelt hij vaak mee, of ze van hun krankheid zullen herstellen of niet.

Van den *pilogot* verwacht men, dat hij de rijst zal doen gelukken. Wanneer van de nieuwe rijst zal worden gegeten, wordt eerst een kom met gepelde rijst op de verblijfplaats van den *pilogot* neergezet, en daarna pas mag men er van koken en eten. In kleine particuliere aangelegenheden mengt men den *pilogot* niet, maar wanneer het moeilijkheden of geschillen van algemeenen aard aangaat, waarin de heele familie betrokken is, dekt de tusschenpersoon (het Hoofd) het houten boord, waarop de *pilogot* woont, met wit katoen, en legt daarop sirih pinang en een bakje met palmwijn. Met het gelaat naar de deuropening gekeerd roept de vertegenwoordiger van den *pilogot* den oervader aan, en vraagt hem om zijn hulp in de gerezen moeilijkheden te verleenen. Daarna wordt de woonplaats van den voorouder weer in de slaapkamer van den heer des huizes weggezet, en niemand mag er aan raken.

Eenmaal 's jaars werd (wordt ?) er bij de lieden van den Lingketeng-clan een groot *sale*-feest gevierd, waaraan alle leden der groote familie deelnamen. Dit feest, *monsale*, had plaats ter eere van den *pilogot*. Het woord *sale* zal wel hetzelfde zijn als dat wat wij uit het Bare'e kennen, en dat de beteekenis heeft van „deelnemen aan een feest, plechtigheid of werkzaamheid". Ik moet dit *sale*-feest voor de beide afdeelingen van de Lingketeng-clan (Lingketeng en Pinapoean) en voor de Baloa-clan afzonderlijk behandelen, aangezien tusschen die plechtigheden vrij veel verschil bestaat.

Een algemeene trek van het *monsale* is, dat het gevierd wordt na afloop van den rijstoogst, wat eigenlijk vanzelf spreekt, omdat het gelukken van den oogst aan den zegen van den *pilogot* wordt toegeschreven, en omdat men dan genoeg rijst heeft om feest te kunnen vieren. Wanneer de dag voor het *monsale* in het Pinapoeansche is aangebroken, wordt het graf van Mogoembali met jonge arenbladeren versierd. Een gemsbuffel en een groot aantal hoenders worden gereed gehouden om op het feest te worden geslacht. Aan het hoofdeneind van het graf wordt een vloertje van bamboelatten gebouwd, waarop later het offer aan *pilogot* zal worden gelegd. Wanneer men met alles gereed is, wordt op gongs geslagen, en dan komen allen die aan de vereering van den *pilogot* willen deelnemen, bijeen.

Dit gebeurt ongeveer om 4 uur 's namiddags, en om 5 uur heeft de gemeenschappelijke maaltijd plaats. Op het reeds genoemde vloertje worden 4 Dracaenabladeren in een vierkant gelegd, en daarop wordt geelgemaakte rijst gestrooid. Op een bord tusschen de Dracaenabladeren in liggen rauwe maiskorrels (*osale*), 5 sirih-vruchten, 5 pinangnoten, 4 sigaretten en 4 ongekookte eieren, terwijl een wit hoen wordt vastgehouden, dat men na de aanbieding van het offer los laat. Iemand die niet tot de nakomelingschap van den *pilogot* behoort, mag het hoen nemen en slachten; men gelooft, dat in het dorp, waarheen het hoen liep, een ziekte zou uitbreken. Het Hoofd (*tonggol*) zit op het vloertje bij het offer, en de menigte schaart er zich om heen; de voornaamste lieden zitten vooraan, en dezen houden het vloertje met arenbladeren (*taliti*) vast. Dan roept de *tonggol* den *pilogot* aan, en vraagt hem om gezondheid, rijkdom, geluk voor al zijne nakomelingen. Na afloop van den maaltijd keert men naar huis terug.

Wanneer in het Lingketengsche *monsale* plaats zou hebben, werd hiervan kennis gegeven aan alle leden van de groote familie. Van alle kanten kwam men dan naar Lingketeng toe met trommen en gongs, en vele mannen hadden de *hamboet*, een speer met haar versierd (*hamboet* is het Mal. *ramboet* „hoofdhaar"), bij zich om daarmee krijgsdansen uit te voeren. Om een uur of 11 gaat men onder leiding van het Hoofd (*daka'njo* of *kapitan*) naar de graven van Kamboe en Besi, wier beenderen, zooals ik al heb verteld in een paar kisten boven den grond staan. Men gaat dan om de kist zitten en spreekt het volgende: *Imangan mae aia, balakat i Tongkoi, balakat i Babinto, balakat i Kamboa. Mihi-mihidje be'i mae kawa-kawasa, liasakon panjakit, be'i meoemoen-oemoen, dat nota'oep oe Komponia napohahopnjo hasin.* „Komt hier pinangpruimen, kracht van Tongkoi, kracht van Babinto, kracht van Kamboa. Geeft ons welvaart in het vervolg, laat er geen ziekte komen, maar geeft, dat we een lang leven hebben, opdat door het Gouvernement verkregen worde wat er aan wordt opgebracht, belasting". Want, voegt men er bij, als de menschen dood gaan, kunnen ze geen belasting meer voor het Gouvernement zoeken. Bij deze gelegenheid wordt niets op de kisten gelegd. Nadat de *pilogot* is aangeroepen, gaat men naar huis terug, waar in den namiddag een groote maaltijd wordt gehouden. Alles duurt slechts één dag.

Ik moest dit alles in den verleden tijd vertellen, omdat de menschen van Lingketeng tot het Christendom zijn overgegaan. Maar ik heb

reden te gelooven, dat velen hun geloof in den *pilogot* nog niet hebben opgegeven. Het distriktshoofd zelf althans voert de bedoelde plechtigheid nog elk jaar met een aantal getrouwen uit, al is hij gedoopt. „Ik zou niet weten wat er van ons land en ons volk moest worden, als ik het *monsale* naliet," zei hij mij. „Want wanneer *pilogot* zijn zegen niet meer gaf, zouden alle menschen in korten tijd omkomen".

Behalve het jaarlijksche *monsale* tot heil van den stam na afloop van den rijstoogst, houdt men nog samenkomsten om de hulp van den *pilogot* in te roepen bij bizondere gelegenheden. Zoo wanneer de oogst dreigt te mislukken door te veel regen of langdurige droogte. Dan wordt het deksel van de kist, waarin de beenderen van Kamboa zijn, afgelicht, en de beenderen worden met water afgewasschen als regen gewenscht is; ze worden met olie ingewreven, als men droogte wil hebben. „Zoodra dit was gedaan," vertelde men mij, „volgde regen of droogte". Ook wanneer er een ziekte in aantocht was, kwam men bij het graf van den *pilogot* te zamen om zijn hulp af te smeeken en de ziekte af te wenden.

Het Baloa-volk heeft evenzeer zijn stam-*pilogot*, die in het huis van het Hoofd woont op een houten schaal, waarop een sirihdoos van orchideeën (*kabila*). Wanneer men bijeenkomt om den *pilogot* aan te roepen, wordt geen maaltijd gehouden; men verzamelt zich alleen in de woning van het Hoofd, die den stamvader aanroept en om hulp vraagt, bij welke gelegenheid door de aanwezigen alleen palmwijn wordt gedronken. Zoo'n samenkomst had gewoonlijk slechts plaats, wanneer een besmettelijke ziekte in aantocht was. Na afloop daarvan mocht niemand zich gedurende een aantal dagen buiten de nederzetting begeven; men moest zich in alle opzichten stil houden.

Heeft zich bij de Lingketeng-clan de dienst van den *pilogot* blijkbaar om den stamvader geconcentreerd, of liever nog om den stamvader van de Hoofden, bij de Baloa-menschen is dit niet het geval: hier kent men nog de vereering van den stamvader van ieder gezin, maar deze heet dan niet *pilogot*, maar wordt *boehake* genoemd. Bij de Baloa-menschen wordt dus nog de ziel van den voorvader met de *boehake* vereenzelvigd, dus met de geesten die in den priester varen, en hem helpen om zieken te genezen. Het is daarom niet te verwonderen, dat bij de vereering van de stamouders der Baloa-menschen de priester wèl een rol speelt, zooals we dadelijk zullen zien. Wij zien dus, dat de Baloa-menschen in dit opzicht in een oorspronkelijker stadium verkeeren dan hetgeen we over *pilogot*-vereering bij de

Lingketeng-menschen vinden, welke laatste vereering blijkbaar ontstaan is onder invloed van het hoofdengeslacht, dat onder de Baloa-menschen geen voet heeft kunnen vatten. Het algemeene *monsale*, dat bij de Baloa-menschen na den rijstoogst wordt gevierd, draagt dan ook een ander karakter. Elk gezin namelijk viert dit feest voor zichzelf, waarbij de leden van het eene gezin als gasten bij het andere komen. Het *monsale* is hier dus een reeks van kleine feesten, die achter elkaar worden gehouden, en het duurde volgens mijn zegsman Jakob soms drie maanden, voordat elk huis zijn beurt had gehad. De Baloa-menschen die geheel democratisch leefden, kenden niet de macht van een vorst, die alles om zijn persoon concentreerde, zooals dit het geval was bij de Lingketeng-clan.

Een andere benaming dan *monsale* voor dit feest was bij de Baloa-menschen *mombaoe boehake* „boehake-geesten maken". Een hoofdpriester maakt dan twee houten borden als offertafels gereed door er een vlechtwerk van uiteengerafeld kokosblad op te leggen, aan de vier hoeken waarvan geurige kruiden zijn vastgemaakt; verder bloemen, sirih-pinang, tabak en andere dingen zijn neergelegd. Op deze houten borden wordt een aarden schotel met gekookte rijst gezet, en daarnaast twee kleinere schoteltjes, een met kippepooten en een met palmwijn. Daarover heen wordt een nieuwe hoofddoek, of een lap van een ander soort katoen uitgespreid, en daarop vindt de sirihdoos (*kabila*) van orchideeën een plaats; dit is de doos, waarin steeds pruim-ingrediënten aan den stamvader worden aangeboden. Verder worden er twee offerkorven (*oliboeboes*) gemaakt, waarin ongeveer hetzelfde offer wordt geplaatst. De beide houten borden met de sirihdoos er bovenop zijn bestemd voor den vader van den huisheer en voor dien van de huismoeder. De offerkorven zijn bestemd voor de moeders van huisheer en huisvrouw. Zoo drukt men het ten minste uit, maar de bedoeling is waarschijnlijk het stamouderpaar van den huisheer en dat van de huisvrouw te vereeren.

Wanneer al deze dingen gereed zijn vangt de hoofdpriester aan al die geesten (*boehake*) te vragen alle ziekte van het huis af te wenden en voorspoed te geven. Daarna zet men zich aan een gemeenschappelijken maaltijd. Is deze afgeloopen, dan heeft er nog een kleine plechtigheid plaats. Aan den middelsten paal van het huis is namelijk een bamboe koker met palmwijn vastgebonden. Deze wordt door den hoofdpriester toegesproken (besproken) om daarin (voor zoo ver ik heb begrepen) kracht of een zegen te doen neerdalen. Hierna wordt de bamboe van den paal losgemaakt, en drinken alle leden van het



Een groep mannen van Simpang (foto W. E. C. Veen, Ass.-Res.)

gezin er uit; ook de rijst en de kippekluiven, die op de houten borden en in de offerkorven zijn gelegd, worden door hen opgegeten, waarschijnlijk om op deze wijze den zegen der voorouders deelachtig te worden.

Twee dagen daarna heeft een kleine plechtigheid zonder feestelijkheid plaats, die *molapa doelang* „loslaten van de houten borden" heet. Dan worden de sirihdoozen (*kabila*) voor de stamvaders en de offerkorven (*oliboeboes*) voor de stammoeders in het dak van de woning opgehangen.

Om in gemeenschap te komen met den *pilogot*, ging men op de graven van de stamvaders slapen. Bij dat van Kamboa deed men dit zelden, vertelde men. Op deze wijze trachtte men met den geest een ontmoeting te hebben om van hem tooverkruiden of eenig voorbehoedmiddel machtig te worden. Deze wijze van handelen heet *alatapa* (Poso: *baratapa*, een verbastering van het Maleische *bertapa*, als kluizenaar leven). Zoo iets schijnt echter alleen bij de Lingketeng-clan bekend geweest te zijn.

De ziel van iemand die niet lang geleden gestorven is, heet *tominoeat*, en deze wordt door de menschen gevreesd. Wanneer ze een harer nabestaanden toespreekt, moet die persoon ziek worden. We hebben gezien dat de levenskracht van den mensch *santoeoe* heet [1]). Deze verwijdert zich nu en dan van haar woning, het lichaam; bijv. in den slaap, en dan droomt die persoon. Als de *santoeoe* niet tot hem terugkeert, wordt die mensch ziek en sterft. Nu gebeurt het wel eens, dat die *santoeoe* door een boozen geest, een *setan*, wordt gegrepen. Dan komt de priester en maakt een poppetje van hout, *nggaling* geheeten. Hij brengt een offer aan den *setan*, spreekt dezen toe, en biedt hem het poppetje aan als plaatsvervanger voor den zieke, opdat de *setan* de levenskracht teruggeve. De priester gaat dan op zoek naar de verloren levenskracht, vangt die op in een doek, en brengt haar daarin naar huis terug. Bij den patient gekomen drukt hij den doek op diens hoofd om zoo de levenskracht weer in 't lichaam terug te brengen.

Maar het kan ook zijn, dat de ziel van een doode (*tominoeat*) de levenskracht in haar macht heeft gekregen. Dan gaat men op een

---

1) Dit woord doet denken aan het nabootsen van een klank. In het Pososch is *katoeoe-ntoeoe* „aldoor pang, pang! bons, bons!" Bijvoorbeeld *kantoeoe-ntoeoe asoendodonja* „zijn hart (eig. hartskuil) klopte", van angst, enz. Het is dus mogelijk, dat met *santoeoe* het kloppen van het bloed in de aderen wordt bedoeld, speciaal de pols.

andere wijze te werk, en daarbij behoeft geen priester te helpen. Een van de oudere huisgenooten maakt dan op een bord een offer klaar van gekookte rijst met ei, waarbij ook sirih-pinang wordt gelegd. Dit bord wordt bij het hoofd van den zieke neergezet, en dan zegt men: „Kom eten en pruimen, en maak niet ziek". Wanneer er dan veel vliegen op het eten afkomen, is dit een bewijs dat het offer is aangenomen, en dan zal de zieke herstellen. Dit voedsel wordt verder door de aanwezigen opgegeten. Men noemt deze handeling *mondedesi*. Het is hierbij niet duidelijk of de doodeziel wordt geroepen om haar te bewegen levenskracht te geven, dan wel de levenskracht zelf.

Duidelijker is de bedoeling in het volgende: Wanneer iemand bloed opgeeft, zegt men dat het een doodenziel (*tominoeat*) hiervan de oorzaak is. Dan verzoekt men iemand die dit meer gedaan heeft om de doodenziel te vragen dien mensch niet langer te kwellen. Men legt dan op een koperen schaal (*doelang*) sirih-pinang en een sigaret, en dan zegt men: *Komioe tominoeat, mangan atina: mokopangan monsosop kopi-kopian, sinalao na kami. Pooeahemo atina i pomangan.* „Gij doodenziel, pruim dat; als ge gepruimd hebt, rook dan terdege; wij hebben kwaad gedaan (wij zijn schuldig). Verhuis (de ziekte) op de pinangschaal".

Zooals we dus hebben gezien, verleenen de priesters hunne diensten om met de hulp van de *boehake* en de *djin* zieken te genezen. Niettegenstaande men meermalen tegenover mij beweerde, dat het werk van een priester altijd met succes bekroond wordt, is men er blijkbaar niet zoo gerust op, of de zieke wel beter zal worden, en daarom wichelt (*metahi, montahi'i*, over iets wichelen) men om dit te weten te komen. Bij de Lingketeng-menschen doet men dit algemeen door het meten van den arm met de span der hand, dat *badjangan* heet. De span van de rechterhand wordt driemaal op den linkerarm afgemeten, nadat vooraf de toppen van de beide middelvingers precies op elkaar zijn gelegd. Wanneer men nu weer naar de hand terugmeet, moet de top van den rechter middelvinger over dien van den linker heen reiken, wil het een gunstig antwoord op de vraag ten opzichte van den zieke wezen. Haalt de top van den rechter middelvinger dien van de linkerhand niet meer, dan is dit een ongunstig teeken.

Men doet iets dergelijks met een speer, *badapa*: aan een speer of stok wordt gevraagd om aan te wijzen, of een zieke beter zal worden of niet. Dan meet men de speer met den vadem, dien men zoo lang mogelijk maakt, en geeft een teeken tot waar de top van den middelvinger heeft gereikt. Daarna meet men nog eens over: komt de top

van den middelvinger dan over het aangegeven punt heen, dan beteekent dit een gunstig antwoord. Kan de top van den vinger bij de tweede meting dit punt niet meer halen, dan moet de zieke sterven.

Nu en dan wichelt men voor een zieke ook met een pinangnoot op dezelfde wijze als dit beschreven is bij de jacht, wanneer men wil weten of de tocht succes zal opleveren of niet.

De genoemde wichelmethoden brengt men ook in praktijk, wanneer men op een handelsreis uitgaat, en men wil weten of de tocht voorspoedig zal verloopen of niet.

Intusschen wordt al dit wichelen alleen gedaan door de lieden van de Lingketeng-clan. Onder de Baloa-menschen verzekerde men mij, dat men slechts één wijze van wichelen (*metahi*) kent om te zien of een zieke beter zal worden of niet, en wel door middel van maispitten. Men neemt 24 maispitten in de hand; dan blaast men op de gesloten vuist en spreekt de mais toe: „Gij, mais, zult mij vertellen of N. N. beter zal worden; wanneer gij ziet, dat hij zal herstellen, zeg mij dit dan". Daarna opent men de gesloten hand een weinig, zoodat er enkele korrels uitvallen; vervolgens doet men dit nog eens, een eindje verder, en dan weer eens. Wanneer men de eerste maal 4, de tweede maal 3, en de derde maal 1 pit laat vallen, beteekent dit, dat de ziekte een gunstig verloop zal hebben; vallen er eerst 3, dan 4, dan is het antwoord niet hoopvol. Deze wijze van wichelen wordt bij de Baloa-menschen ook toegepast om na te gaan of een verdacht persoon werkelijk heeft gestolen. Men noemt dan een naam en vraagt aan de maispitten om aan te toonen, of die persoon het inderdaad is. Laat men achtereenvolgens 4, 3, 1 pitten vallen, dan is het antwoord bevestigend, anders niet.

Weerwolven die de lever van hun medemensch opeten, schijnen de Loinangs niet te kennen. Wel personen, die een ander door hun slecht werkenden invloed ziek maken. Het geheimzinnige vergif, dat zoo'n persoon in eens anders lichaam toovert, heet *oesaha* of *lasoeng* (Mal. *ratjoen*). Op allerwijze kan zoo iets gebeuren. Men wordt bevoorbeeld ziek, kort nadat men iemand te eten of te drinken heeft gegeven; of men voelt zich onwel worden vlak na een gesprek met iemand. Of men heeft iemand een hand gegeven, en voelt daarbij een kleinen steek alsof men door een mier wordt gebeten; de pijn plant zich in het lichaam voort, totdat men bloed opgeeft (ook in den ouden tijd zegt men de gewoonte gehad te hebben elkaar de hand te geven, en dan een zegenwensch uit te spreken; dit heet *moita do'a*). In weinig dagen kwijnt men weg en men sterft. Gedurende zijne

ziekte deelt de kranke zijne vermoedens aan de omstanders mede, dat die en die persoon met zwarte kunst omgaat. Het geval wordt aan den *tonggol* medegedeeld. Wanneer driemaal een dergelijke klacht over dezelfde persoon bij het Hoofd was binnengekomen, gaf hij daarvan kennis aan den *daka'njo,* die dan een boodschap zond naar den *bosanjo* te Kintom, met het verzoek om de bewuste persoon te mogen dooden. Zonder uitzondering werd de toestemming altijd gegeven.

Wanneer de beschuldiging in de oogen van anderen niet overtuigend was, of de verdachte had beschermers, dan werd besloten een godsoordeel aan te laten wijzen of die persoon schuldig was of niet. Dit gebeurde altijd door het *momanas*, dat ik boven al beschreven heb: een pot met water werd dan te vuur gezet; aan de eene zijde er van nam de beschuldigde plaats, aan den anderen kant een der beschuldigers. Wanneer het water aan den kant van den eersten begon te koken, werd zijn schuld bewezen geacht. Begon het te koken aan de zijde van den beschuldiger, dan werd de aanklacht voor valsch gehouden, en dan had die partij een boete te betalen van 25 blok ongebleekt katoen (*balasoe*). Kookte het water over de heele oppervlakte tegelijk, dan werd er een koperen duit in gedaan. De aanklager moest deze er 't eerst uithalen: vertoonde zijn hand brandwonden, dan werd de aanklacht voor valsch gehouden, en moest hij de reeds genoemde boete betalen.

Bleek de aangeklaagde schuldig te zijn en had men de toestemming van den heer te Kintom gekregen, dan werden gewoonlijk lieden uit een andere streek verzocht den gifmenger te komen dooden. De lieden van Lingketeng en Baloa bewezen elkaar wederkeerig dezen dienst. Bij de Baloa-clan ging het op dezelfde wijze toe bij de berechting van zoo'n zaak; alleen besliste daar niet het Hoofd, maar moest de publieke opinie tegen een gifmenger zijn, voordat men er toe kwam hem te laten dooden.

Iemand die door zwarte kunst was ziek gemaakt, werd niet door een priester behandeld, maar door een *sando,* iemand die verstand heeft van kruiden en medicijnen. Deze snijdt van allerlei planten waarvan hij alleen de namen kent, 7, 9 en 3 stukjes en laat deze samen met gember door den patient pruimen. Ook wordt deze wel met belezen water gewasschen.

Men beweert dat er ook menschen zijn, die zich als een vlam voordoen. Men noemt dit *mamboelit.* In hoeverre zulke lieden gevaarlijk zijn voor hun omgeving, ben ik niet te weten kunnen komen. Men

had het vooral over één sterk werkend vergif, dat evenwel alleen door lieden, die dicht bij het zeestrand wonen, kan worden gemaakt. Men heeft daarvoor een kat noodig. Dit dier wordt gedood en het lijk in arenvezels gewikkeld op sagobladscheede gelegd. Na verloop van drie dagen neemt men het lijkwater, dat zich op de bladscheede heeft verzameld; dit doet men in een bamboe koker en vermengt het met allerlei andere dingen, die alleen de beoefenaar van deze zwarte kunst kent. De koker wordt aan den buitenkant van de woning bewaart, opdat de kracht van dit middel de bewoners niet zal aantasten. Wil men iemand vergiftigen, dan doet men ongemerkt iets van dit mengsel op zijn eten. De persoon in kwestie zal dan hevig gaan hoesten, bloed opgeven; hij teert heelemaal uit en sterft. — Hetzelfde effect heeft het, wanneer men de beenderen van een kat droogt en fijn stampt, en van dit poeder een weinig in het voedsel mengt.

Wanneer een ziekte in aantocht is, wordt bij de Lingketeng-menschen een bamboestaak genomen, waaraan allerlei etenswaren worden opgehangen. Zoo'n offerstaak heet *odoe-odoedoek*. Onder geleide van een priester wordt deze bamboe uitgedragen in de richting, vanwaar de menschen door de ziekte bedreigd worden. Daar wordt de staak in den grond geplant, en op den top er van plaatst men een wit hoen. Dan spreekt de priester de naderende krankheid toe, en verzoekt haar de aangeboden staak met etenswaren aan te nemen, en elders heen te gaan. Mocht het hoen later in het dorp terugkeeren, dan verkoopt men het; zelf mag men het niet eten.

Behalve deze algemeen gevolgde methode zijn er heelmeesters (*sando*), die er hun eigen methode op na houden. Zoo vertelde de meer genoemde Jakob, dat zijn eigen vader een beroemde *sando* was. Toen eens in Jakobs jonge jaren de pokken het dorp Tamboenan bedreigden, droomde zijn vader, dat hij op een weg liep; hij kwam toen aan een brug, en onder die brug zag hij een enorme pan met vuur. Aan den overkant van den afgrond stortten 4 waterstralen zich op den grond. Toen de man verder liep, kwam hij in een kampong, waar men bezig was den Koran te reciteeren. Hij werd aangesproken door een kleinen ouden man met een baard. Deze vroeg hem wat hij kwam doen. Toen vertelde Jakobs vader van de zorg, die hem vervulde bij het naderen van de gevreesde ziekte. De oude heer zei hem echter geen zorg te hebben, en naar huis terug te keeren. Nadat ze elkaar de hand hadden gegeven, nam hij den terugweg aan. Bij de vier waterstralen gekomen, wiesch hij zich het gelaat, en hiervan schrok hij wakker. Bij zijn ontwaken vond hij in zijn hand een steen,

die er als glas uitzag. Jakobs vader begreep, dat hij in den droom een ontmoeting had gehad met den pokkengeest, en dat deze hem den steen in de hand had gedrukt, als het geneesmiddel tegen deze ziekte. Toen de pokken dan ook werkelijk hun intrede in het dorp deden, legde de sando den steen in water, en liet de aangetasten daarvan drinken. Dezen herstelden allen!

Van een anderen *sando* hoorde ik, dat hij alle menschen prophylactisch 4 maispitten en 4 stukjes gember liet eten; in vier dagen mocht men dan niet baden; wanneer gedurende die 4 dagen geen menschen door de ziekte waren aangetast, mocht men weer baden. Waren enkelen ziek geworden, dan moesten allen nog eens 4 maispitten en 4 stukjes gember eten, en werd het verbod van niet baden gehandhaafd. Daarbij mocht op geenerlei wijze gerucht worden gemaakt, en geen dieren mochten worden geslacht.

Wanneer de ziekte had uitgewoed, werd een feest gevierd bij het Hoofd aan huis. Dit heet *moloeba*. In het Lingketengsche noemt men het ook *njiat* (door 't Mal. uit 't Arab. *nyat* „voornemen, plan"). Hierbij wordt weer de stamvader (*pilogot*), en de overige zielen der afgestorvenen aangeroepen, waarbij hun gesmeekt wordt om de menschen in den vervolge tegen een herhaling van zoo'n ramp te beschermen. Priesters doen hierbij hun werk om van de geesten te weten te komen of de ziekte zal terugkeeren (van het wegzenden van de ziekte door het laten afdrijven van een prauwtje, waarin allerlei offergaven zijn gelegd, weten de Loinangs niets. Ook het bij andere stammen van Midden Celebes veel voorkomende aanstrijken van de menschen met bloed van geslachte dieren, ten einde hun levensgeest daarmee te versterken, is bij de Loinangs onbekend).

L a n d b o u w.

Alle Loinangs verbouwen rijst op droge velden. Sawahs heeft men nooit gekend. Uit het geschiedkundig deel van dit opstel hebben we gezien, dat de oorspronkelijke bevolking geen rijst verbouwde, maar dat ze dit gewas heeft leeren kenen door later binnengekomen immigranten, met wie ze zich heeft vermengd, en van wie ze dus ook de cultuur, die met den rijstbouw verbonden is, moet hebben overgenomen.

Den Lingketeng-menschen is de mythe bekend, dat de rijst zou zijn voortgekomen uit een mensch. Men vertelt: Een *nabi* (eig. „profeet", maar bij natuurvolken als de Loinangs wordt met dit woord een onbekende grootheid aangeduid) stuurde eens zijn dochter er op uit om voedsel te zoeken. Ze weigerde aan dit bevel te voldoen, en de

vader werd hierover zóó boos, dat hij zijn dochter doodde, het lijk in stukken hakte, en de deelen overal verspreid begroef. Uit die lichaamsdeelen groeiden allerlei gewassen op: het bloed werd rijst, de tanden mais, uit het hoofd groeide een kokosboom op, uit de galblaas kwam tabak voort.

Wanneer men akkers aanlegt, vereenigt men zich tot gezelschappen, die elk hun velden aaneengesloten, als één geheel, maken. Zoo'n landbouwgemeenschap heet *sambaba*, en ze staat onder leiding van een voorganger, de *tanaas* (anderen zeggen *tonaas*). Een aanvoerder in den krijg (*talenga*) kan ook als landbouwvoorganger optreden. De tanaas moet den tijd bepalen, waarop men met het akkerwerk zal beginnen. Dit doet hij in verband met den stand der sterren (*mandala*). Deze zijn dezelfde als bij de andere stammen die Midden Celebes bewonen: *mian daisan* „de vele menschen", zijn de Pleiaden: *mian totoloe* „de drie menschen", is de naam voor den gordel van Orion. Het is vooral de laatste die voor den landbouw van beteekenis is. Wanneer de drie sterren bij het aanbreken van den dag in het midden van den hemel staan, is de tijd voor het openen der akkers aangebroken. [1])

De *tanaas* (of *tonaas*) heeft twee assistenten, van wie de eerste den naam draagt van *pombebe'i*, en de ander dien van *pahemata*. [2]) Bij den landbouw is hun functie van geen beteekenis, maar wij vinden ze terug als luitenants van den aanvoerder in den oorlog. Met hun drieën vormen ze een soort van raad: ze overleggen wat de teekenen kunnen beduiden, en ze vragen naar elkaars meening voordat de *tanaas* er toe overgaat een of ander gebod of verbod uit te vaardigen, in verband met de akkerwerkzaamheden. De *pahemata* is tevens degeen, die de regelingen, welke de *tanaas* maakt, aan de akkergenooten, de *olitaoe* (eig. „jongmensch, ongehuwd man", Poso: *ngalitaoe*) over te brengen; hij geeft hun kennis, wanneer men bij den *tanaas* moet samenkomen en derg. Na afloop van den oogst geeft elk gezin een mandje (*kaliding*) met gepelde rijst en een hoen aan den voorganger (*tanaas*).

---

1) In de Minahassa heet de landbouwpriester *tonaas*. Dit woord vindt men bij de Toradja stammen terug in *motonaa* „wichelen". Bij de Sa'dan toradja's is het *tominaa* „priester".

2) Dit *pahemata* vinden wij bij de Posoërs terug in *paramata* „edelgesteente", de titel van een voormalige waardigheidsbekleeder in Loewoe. De Hoofden met dezen titel hadden het onmiddellijk toezicht over een landschap, in dien zin dat zij door den heer des lands naar die streek werden gezonden, wanneer dit om de eene of andere reden noodig was. Het waren dus meer zendelingen die een boodschap van den heer des lands kwamen overbrengen.

Deze deelt deze inkomsten met de beide anderen, in dier voege, dat hij er zelf drievijfde van neemt, drietiende aan den *pombeb'i* en ééntiende aan den *pahemata* geeft.

Men begint met het omhakken van het hout al in de tweede helft van Augustus, zoodat in de maand Mei het oogsten is afgeloopen. Men snijdt dus de rijst in een tijd, dat de meeste regen valt. Men doet dit omdat men heel bang is voor den sterken Zuidoosten wind, die *baleba heet*, en die soms al in Mei doorzet (de moesonwind uit het Noorden heet *nombosoen*). Wanneer het gewas door dezen wind overvallen wordt, terwijl de vrucht aan het uitkomen is, zullen alle aren loos zijn. De dorpen, die op den Lingketeng-heuvelrug liggen, hebben soms veel van dezen wind te lijden. Ik zag daar dan ook vele huizen door middel van zwaren rotans met de omringende boomen verbonden, ten einde te voorkomen, dat de *baleba*-wind ze omver zou blazen.

De *tanaas* heeft in de eerste plaats na te gaan of de teekenen voor den landbouw gunstig zijn, maar hij doet dit pas wanneer men al een aanvang met het werk heeft gemaakt. De mannen gaan dan een hut bouwen midden op het terrein, dat door een heele akkergemeenschap zal worden ontgonnen. Wanneer de hut gereed is, gaan tegen het vallen van den avond daarheen: mannen, vrouwen en kinderen. Men maakt niet ver van de hut een offertafeltje, *talaian*, en als de avond valt, legt men er een offer op: gekookte rijst en een gekookt ei, dat men in vier parten heeft gedeeld. Verder twee inheemsche sigaretten. Bij de offertafel is nog een rekje opgericht, waarover kleeren worden gehangen van alle leden van de akkergemeenschap. Ten slotte worden de speren der mannen er bij in den grond geplant: voorop die van den *tanaas*, dan die van zijn assistenten, de *pombebe'i* en de *pahemata*, en dan die van de andere menschen. Elk gezin heeft gezorgd voor een klein matje, dat van kokosblad is gevlochten, en dat den naam draagt van *tompakoea*. Dit legt men bij het offertafeltje op den grond, en daarop plaatst ieder gezinshoofd een dergelijke offerande als op de *talaian* ligt.

Wanneer men hiermee klaar is, plaatst de *tanaas* zich vóór het offertafeltje, dat hij vasthoudt; alle mannen, vrouwen en kinderen, die tot zijn akkergemeenschap behooren, scharen zich aan zijne rechterzijde. Een der aanwezigen telt dan uit hoeveel menschen, groot en klein het gezelschap bestaat; laat ons zeggen, dat het 50 zielen telt. Nu verheft de *tanaas* zijn stem en zegt: *Komioe atoenae atina, komioe tominoeat, apa kita sampoeoes, ngkan mae kakadian, atina*

likidjii ka nggalaoe, moko kan nggalaoe, monginoem doeang, moko inoem doeang, momangan, moko pangan saidi koetoetoengi dje na gaoe; ka otimbang mae; otimbang mae na kami aia, mompaas tano aia, kon sahoebaan mboele, mohopoe mboele, kami miannjo limampoeloe, madi mboele ko anoe oala mami i tano aia, notabas mboele mian noe laoon; io saidi koetoetoengi na gaoe, metoedang noe pintoloeng, ka meotewa noe salebak maliana. „Gij moet hier tegenwoordig zijn, gij zielen der afgestorvenen, want wij (zoeken) levensgeest. Komt u hier te goed doen, hier is rijst met ei; als gij de eieren hebt gegeten, drinkt dan palmwijn; als ge palmwijn gedronken hebt, pruimt dan sirih-pinang; als ge gepruimd hebt, zal ik aanstonds de sigaretten voor u aansteken; en kijkt dan hierheen, kijkt naar ons hier, die dezen grond gaan schoonmaken, of wij tegenspoed zullen krijgen, of wij (in menigte) zullen sterven, wij die met ons vijftigen zijn; moge er niets zijn, dat ons op dit land zal overkomen, dat wij ook niet door krankzinnigen gesneld mogen worden; zoo aanstonds zal ik de sigaretten voor u aansteken, komt dan zien naar het driemaal (geschreeuw der vogels)". (Het laatste van de aanroeping kan ik niet vertalen).

Na deze bede zet men zich aan den maaltijd, en als men daarmee gedaan heeft, steekt de *tanaas* de beide sigaretten aan, die op het offertafeltje liggen. In dien nacht luistert de voorganger naar de vogelgeluiden, waarin hij bijgestaan wordt door de andere mannen van het gezelschap, als dezen er niet de voorkeur aan geven te gaan slapen. In de eerste plaats wordt op het gekras van de uil gelet, dat men weergeeft met koëk! Maar deze tonen kunnen met allerlei variaties geuit worden. Roept de vogel eenvoudig koëk! dan heet dit *mengkoëk*; roept hij: kikokokoëk, dan heet dit *po'o boekoe*, en dit geluid wordt als zeer gunstig aangemerkt. Nu en dan roept hij é é é! Dit is ten allen tijde ongunstig. Roept hij eens of driemaal koëk! dan is dit ook ongunstig, tweemaal is beter, maar viermaal is 't beste. Van al de varianten in dit geroep, gaf men mij als het meest gunstige op: Wanneer de uil in den voornacht viermaal koëk! roept, en tegen het aanbreken van den morgen kikokokoëk! laat hooren.

De meest onheilspellende combinatie is, wanneer men in den voornacht niets dan é é é! hoort, en de vogel tegen den morgen slechts eens de kreet koëk! uit. In dit geval zit er niet anders op, dan dat men een ander terrein gaat zoeken om er zijn akkers op aan te leggen. De beide genoemde uitersten komen naar het getuigenis der menschen

zelden voor. Tusschen die twee in liggen allerlei combinaties, die den menschen in elk geval veroorloven daar te blijven. Het komt er bij het vernemen van ongunstige geluiden op aan, of deze door later opgevangen gunstige kreten te niet worden gedaan of niet.

Het geluid van andere vogels is van bijkomstige beteekenis. Wanneer bevoorbeeld een kaketoe (*kea*) in dien eersten nacht schreeuwt, zegt men dat men veel rijst zal krijgen. Zoo hoort men niet graag het grommen van den *djee*-vogel (Poso: *teka-teka*, Phoenicophaeus calyorinchus); men is dan geneigd een ander terrein voor zijn akker te gaan zoeken. Laat deze vogel een lachend geluid hooren, dat men *madjama* noemt, dan voorspelt dit voorspoed.

Wanneer de resultaten van het nachtelijk onderzoek gunstig zijn geweest, wordt den volgenden dag het boschland onder de gezinnen verdeeld, en er worden merkteekens aan de boomen gegeven om te weten voor het ontginnen van welk deel ieder voor zichzelf heeft te zorgen. Later, wanneer de grond is schoongemaakt, en men tot planten zal overgaan, worden overal stukken hout (*mbatang*) op de aarde neergelegd om de grens (*tempas*) aan te geven. Eertijds plantte men *osole* (Coix agrestis) om de verschillende akkers van elkaar te scheiden. Maar sedert men kennis heeft gemaakt met de mais, is de cultuur van *osole* sterk achteruit gegaan. Daar de Coix geplant wordt, zoodra het hout is verbrand, was dit een goede manier om de grenzen aan te geven.

Na de verdeeling van den boschgrond wordt gedurende den nacht, die daarop volgt, weer naar de vogelgeluiden geluisterd. Als dit ook gunstig is, komt men in den morgen te zamen om te *mongahat*, een begrip, dat niet met een enkel woord is weer te geven. Ieder die iets ervaren heeft, waarvan hij meent, dat er een voorzegging van de toekomst in gelegen is, vertelt deze ervaring aan de anderen, opdat vooral de *tanaas* en zijne assistenten daaruit de beteekenis zullen kunnen opdiepen. Meestal zijn het droomen, die men elkaar heeft te vertellen. Iemand vertelt bijvoorbeeld, dat hij in dezen nacht heeft gedroomd, dat hij een rivier stroomafwaarts volgde tot hij aan een kolk (*likoe*) in de rivier kwam, die aan beide kanten door steenen wanden was ingesloten. Hij wilde toen verder gaan, maar schrok wakker. — Dan wordt over het geval gepraat, en men komt tot het besluit, dat de zin van den droom gunstig moet wezen voor den droomer: zijn akker zal veel rijst voortbrengen, maar niet in gelijke mate; er zullen plekken zijn met een overvloedige opbrengst, en andere stukken zullen minder vrucht dragen. Want dit wil toch het

verschil beduiden in diepte van het water: in den stroom zelf weinig water, in de kolk veel water.

Een ander vertelt: „In mijn droom kwam ik in een huis, waar men feest vierde. Men noodigde mij uit om deel te nemen aan het maal, en ik kreeg varkensvleesch te eten. Toen werd ik wakker". Men blijft elkaar een poos zwijgend aankijken, want men voelt al dadelijk iets in dezen droom, dat niet gunstig kan zijn. Ten slotte verklaart de *tanaas*, dat de droomer moet sterven, als hij op het hem aangewezen stuk grond gaat werken. Om dit te voorkomen raadt hij aan, dat de droomer met een ander van grondstuk ruilt. Dan wordt uitvoerig overleg gepleegd met wien hij van land zal ruilen, totdat ook dit naar aller genoegen is geregeld.

Nu komt een derde met de mededeeling, dat hij in den droom in een pinangboom klom, en daaruit een tros noten naar beneden bracht. Hierover behoeft niet lang te worden nagedacht, en van meer dan één kant wordt de overtuiging uitgesproken, dat deze droom een rijken oogst belooft. Want er zijn van die droomen, die een vaste beteekenis hebben: Als men zich in den droom in helder water baadt, zal men veel rijst oogsten; doet men dit in troebel water, dan zal men met veel onkruid te worstelen hebben.

Wanneer ieder gezegd heeft wat hij op het hart heeft, en de algemeene indruk van de aanwijzingen gunstig is, komt men na drie dagen weer op dat land bijeen om zijne bevindingen in droomen en andere voorteekens nog eens te bespreken. Wanneer ook hierin geen aanleiding wordt gevonden om van bouwland te veranderen, wacht men nog eens 4 dagen om dan een begin te maken met het kappen van het onderhout en het struikgewas (dit heet *mongahe* of *mompaas*).

Den eersten dag bewerkt men slechts een klein stuk van het land, dat aan den leider (*tanaas*) is toegewezen. Den volgenden dag werkt men dit af, en daarna gaat ieder het stuk land bewerken, dat hem is toegewezen, waarbij men elkaar wederkeerig helpt.

Als men onder dezen eersten arbeid een muis vindt, en het gelukt haar te dooden, dan zal men veel rijst krijgen. Gelukt dit niet, dan is de kans op een goeden oogst minder, maar men gaat toch voort dat land te bearbeiden. — Wanneer men een *loeloen djaling* of een *oelo wonti* (twee soorten van slangen) aantreft, dan doodt men ze, maar men heeft de overtuiging, dat voordat de rijst, die op dezen akker geplant zal worden, binnengehaald is, een familielid zal zijn overleden. Toch zet men het werk voort. — Vindt men tusschen

de boomen op het hem aangewezen stuk land een liaan, die in een lus is gegroeid, dan is dit een goed teeken, omdat de lus alles bijeenhoudt, er niets verloren gaat; men zal dan voorspoed hebben. Vindt men echter aan een *bakolo*-boom een blad, dat zich in tweeën heeft gedeeld, dan is dit een heel ongunstig teeken, dat er toe noopt een ander terrein voor zijn akker te zoeken.

Wanneer men klaar is met het onderhout, begint men de boomen te vellen (*monto'alei*), weer het eerst op het land van den leider der gemeenschap. Staat er op dit terrein een bizonder groote boom, dan moet de priester uitmaken of in dien boom een geest woont of niet. Dit is al vastgesteld, voordat men het terrein in bewerking heeft genomen, want het gebeurt wel, dat de *boehake*-geest door den mond van den priester de mededeeling doet, dat de geest, die in den boom verblijf houdt, zóó gevaarlijk is, dat men beter doet daar geen akker aan te leggen. Is de geest wel genegen zijn woonplaats te verlaten, dan steekt men bij den boom een bamboestaak in den grond, waaraan men een streng kralen van *sole*-vruchten (Coix lacryma Jobi), rijpe pisang, sirih-pinang en tabak hangt; men zegt er bij: „Dit is de prijs voor dezen boom, dien ik wil omhakken". Zoo'n handeling heet *mompalati*.

Als men het gehakte hout, dat men in stukken heeft gekapt (*monoso*), en dat inmiddels in de zon droog geworden is, zal gaan verbranden (*mompapoei*), maakt men daartoe een fakkel van droge bamboe gereed, waaraan een bruine en een zwarte kippeveer wordt toegevoegd, waarna de fakkel nog met kalk wordt bestrooid. Bruin (rood) zal het vuur echt warm maken; zwart doelt op de kool die overblijft, nadat het hout is verbrand; en dat het kippeveeren moeten zijn, heeft de bedoeling om te maken dat het vuur over den grond vliegt, zoo spoedig is alles in de asch gelegd. De kalk moet dienen om droog weer te tooveren.

Na het branden, wordt het verkoolde hout opgeruimd, en reinigt men verder den grond; dit alles heet *mongakat*.

Wanneer men zal overgaan tot het beplanten (*mosoe'an*) van den schoongemaakten akker van den leider, wordt daartoe een goede dag uitgekozen. Het mag bijvoorbeeld niet gebeuren op een dag, waar in den voorafgaanden nacht een vrouw bevallen is, want dan zou men veel last van muizen krijgen. In den nacht, die aan den plantdag voorafgaat, komen de akkergenooten te zamen op het veld van den *tanaas*; dit heet *momboeha*. In dezen nacht wordt weer naar de geluiden der vogels geluisterd. Een slecht teeken is, wanneer de

keketi (een vogel die in Poso *popoko* heet) zijn kreten slaakt. Men moet het planten dan een dag uitstellen.

De *tanaas* heeft intusschen aan den rand van het akkercomplex, dicht bij den zoom van het bosch een offertafel opgericht, die in andere gevallen *talaian* heet, maar die bij deze gelegenheid *pombe'ian* „waarop gegeven (aangeboden) wordt" genoemd wordt. Op dit toestel legt de *tanaas* gekookte rijst en een gekookt ei, dat in vieren gedeeld is. Dan spreekt hij den *setan* en de zielen der afgestorvenen toe en zegt: „Hier is uw aandeel; komt het onze niet halen". Deze handeling heet *mombe'i* „geven".

Zoo gaat het bij de Lingketeng-menschen. Bij de Baloa-clan maakt de *tanaas* twee offertafeltjes aan den zoom van het akkercomplex, die hier als bij andere gelegenheden *talaian* heeten. Hij legt er het offer van gekookte rijst en ei op, en zegt: „Al wat hier binnen wil komen (apen, varkens, muizen enz.), hier is uw aandeel". De bedoeling van de aanbieding bij beide clans is dezelfde, want als setan en zielen van afgestorvenen (*tominoeat*) op den akker komen rooven, doen ze dit in de gedaante van de pas genoemde dieren.

Verder wordt bij beide clans door den *tanaas* nog een offertafeltje in het midden van de akkers gemaakt, waarop hij een zelfde offer van rijst en ei legt, en vraagt (aan wien kon men mij niet zeggen) om alle slangen uit den akker verwijderd te houden, waarmee bedoeld worden alle booze invloeden, die hun schadelijke werking op het gewas kunnen uitoefenen.

In beide clans heeft dan het volgende plaats: De *tanaas* heeft gezorgd voor een *lansat*-boompje (Loin.: *baboeno*, Lansium domesticum), of een *silo*-boompje, of anders een tak van deze boomsoorten. Met *silo* worden verschillende ficussoorten aangeduid, wier vruchten met korte steeltjes aan den stam en de takken zelf groeien, bij sommige soorten rood, bij andere wit (de ficussoorten, die in Poso *kampendo* en *pokae* heeten, worden beide door de Loinangs *silo* genoemd). De kracht van de twee genoemde boomen wordt gezocht in den overvloed van vruchten, die ze voortbrengen: de rijst moge dit voorbeeld volgen. Bij de *lansat* speelt de gele kleur der vruchten nog een rol, omdat men verwacht, dat de rijst ook geel zal worden. Groeit er reeds zulk een boom op het te bewerken terrein, dan laat men hem staan, en maakt hem tot middelpunt van het akkercomplex. Aan den voet van den ficus wordt curcuma (*kini*) geplant. Men trekt er zich niets van aan als de geplante tak geen wortel schiet en doodgaat, wat gewoonlijk het geval is.

De *lansat*- of ficustak wordt bij het offertafeltje midden op den akker geplant. Deze plek heet *okoeman*. Daar wordt op den dag, dat men zal planten, de mand (*basoeng* of *batadi*) met plantrijst neergezet op vier stukjes hout van de genoemde ficussoorten. Boven in de mand met plantrijst is een *booeang* gelegd, dit is een bakje van pandan of *andjala*-blad; in dit bakje liggen 1 pinangnoot, 1 sirihvrucht, 1 stukje curcuma en 1 stukje kokosvleesch; met dit bakje zal de eigenares van het veld straks de zaairijst uit de mand scheppen om die uit te deelen aan de vrouwen en meisjes, die het zaad zullen storten (*mombocoe*) in de pootgaten, die de mannen in den grond hebben gestoken.

Wanneer men nu met planten zal beginnen, loopt de *tanaas* voortdurend met zijn pootstok gaten in den grond stekende, viermaal om de *okoeman* heen, zoodat er vier kringen van gaten ontstaan, die door zijn vrouw, die achter hem aan komt, met rijst worden gevuld. Bij het steken van het eerste gat, zegt de man: „Mijn rijst gelukke, het onkruid zij kort, de rijstplanten lang". Nadat hij zijn werk heeft gedaan, wordt de pootstok (*pontoegan*), die van hard hout moet zijn gemaakt, bij den ficustak in den grond gezet, en deze blijft daar het heele jaar staan. Dit planten om de *okoeman* heen heet *momboeliling* „er om heen loopen". Na afloop hiervan gaan de aanwezigen den heelen akker beplanten. Als het planten gedaan is, maken in 't Lingketengsche jongens en meisjes elkaar zwart met de overal verspreid liggende houtskool. Dit geeft aanleiding tot veel pret.

Bij de Lingketeng-clan heb ik niet veel gemerkt van de beide assistenten van den *tanaas*. Wanneer ik naar hen vroeg, antwoordde men, dat men ze in die streek ook kende. Maar ik heb den indruk gekregen, dat het in gemeenschap werken onder een *tanaas* bij deze menschen niet meer zoo geregeld plaats heeft als bij de Baloa-lieden. Velen in het Lingketengsche leggen hun akkers op zichzelf aan.

De leden, *olitaoe*, van de akkergemeenschap maken geen offertafeltjes, maar wel plant ieder in het hem toegewezen stuk grond een ficustak en maakt er een *okoeman*, die ook bij den oogst een rol speelt.

M a a n d a g e n. De Loinangs houden ook rekening met de maanphasen, waarnaar de dagen worden genoemd. Evenals bij alle volken op Midden Celebes worden de dagen tijdens de wassende maan slechts geteld. Wanneer iets van de maansikkel te zien is, heeten die nacht en de daarop volgende dag *koloa*. Dan volgen *koloa oeampaho*,

koloa toloempaho enz., d.i. de tweede *koloa*, de derde *koloa* enz.; totdat de elfde dag weer zijn eigen naam heeft: *magesoek*. Dan volgen verder 12. *molompo*. 13. *timoemoen*, 14. *oeloenjo*, 15. *toemba*, 16. *baani*, 17. *kobinsihan*, 18. *kakas*, 19. *tobongbaloe*, 20. *toemangaha*, 21. *oemoto*, 22. *kolioe ise*, 23. *kolioe daka*, 24. *matanjo*, 25. *tongaknjo*, 26. *toeonjo*, 27. *posoknjo*, 28. *boelan i oeno*, 29. *hagaion*.

Ik ben niet genoeg met het Loinangsch vertrouwd om mij aan een verklaring van al deze namen te wagen. De 19e (*tobongbaloe*), de 22e (*kolioe ise*), de 26e (*toe'onjo*) en de 27e (*posoknjo*) dag zijn ongunstig voor den landbouw. Wanneer men op die dagen op den akker ging werken, zouden muizen den aanplant vernielen. *Baani* (Mal.: *berani* „dapper") en *tinoemoen* zijn goede dagen om daarop van huis te gaan, als men een tocht gaat ondernemen; ook als men in den ouden tijd een koppensnellerstocht ging ondernemen. Met het laatstgenoemde doel mocht men nimmer op *kakas* van huis gaan, want dan zou men niets dan ellende ondervinden.

Bij het wieden (*montetep, mongaoet*) van de rijst valt niets op te merken. Wanneer het gewas teekenen van ziekte vertoont, besprenkelt men het met water, dat door iemand die de kunst kent, beblazen of besproken is. Al sprenkelende loopt men op den akker rond, steeds meer de *okoeman* (de ficustak bij het offertafeltje) naderende. Als men daar is aangekomen, wordt de bamboekoker waarin het water is geweest, bij den tak neergezet. Of men verzamelt droge takken van den *doda*-boom (Mal.: *dadap*, Erythrina hypaphorus), en verbrandt die aan den kant van den akker, vanwaar de wind komt, zoodat de rook van het vuur over den heelen akker wordt verspreid. De kracht van dit middel zit waarschijnlijk in den naam van dit hout.

Wanneer het gewas bedreigd wordt door een insekt *ochop* (Mal.: *walang sangit*, Leptocorisa acuta), die het vocht uit de zich vormende korrels zuigt, dan kauwt de akkerleider (*tanaas*) ui of kalk, en spuwt dit hier en daar over de planten. Vogels die de rijst eten, zijn er in twee soorten: roode, die *koeloendii* heeten, en *pekeet*, het gewone rijstvogeltje, dat soms in groote scharen op de rijst neerstrijkt. In dit geval spant men rotan lijnen (*bantang*) over den akker, waaraan bladeren zijn opgehangen, die in beweging worden gebracht door aan de lijnen te trekken, zoodat de vogels verschrikt opvliegen. Men verjaagt ze ook door stukken bamboe tegen elkaar te laten tikken; zoo iets heet *galasa*; of men splijt een bamboe, en laat de beide helften tegen elkaar kleppen; zoo'n toestel heet *koepak-koepak*. Molentjes (*pili-pili*) die door den wind worden rondgedraaid, en dan een piepend

geluid maken, maakt men ook wel eens; maar eigenlijk zijn ze verboden; waarom men ze niet mag maken, wist men mij niet te vertellen.

Tegen het binnendringen van varkens beschermt men den akker door het planten van scherpe bamboes, waaraan deze dieren zich verwonden. Soms zijn het een soort luizen (*antila*) die de rijst aantasten. Om deze plaag tegen te gaan brandt de *tanaas* op verschillende plekken in het veld de schil (*boenoet*) van kokosnoten. Ditzelfde doet hij ook tegen een ziekte van de mais, wanneer deze plant door wormen (*koë*) wordt aangetast.

Wordt een aanplant door muizen (*bokoti*) geteisterd, dan haalt de *tanaas* de vruchten en de wortel van *sampangadje*; deze kauwt hij, en dan loopt hij steeds strak naar den grond kijkende door het beschadigde veld, en spuwt nu en dan van het kauwsel op de aarde, tot hij aan den rand van de nakker is gekomen. Dan kijkt hij plotseling op, en spuwt in de wildernis vóór zich. Alle muizen zullen zijn weg volgen, en alleen eten van de planten die buiten den akker groeien, in de richting waarin zijn blik is gegaan (door het plotseling opkijken heeft hij de diertjes met zijn blik buiten den akker geworpen; de kracht van de plant waarvan hij wortel en vruchten kauwt, ligt weer in den naam: *sampang* is „slachten", de deelen van het lichaam van elkaar scheiden, en *adje* is „kin", „kaak"; de onderkaak, waarmee ze knagen zal den muizen worden afgehouwen).

Wanneer een akker met medicijn is behandeld, mag niemand er gedurende 3 dagen komen, opdat de krachtige doorwerking van de medicijn niet worde verstoord.

Ik noem hier even de namen, die men voor de verschillende standen van de rijst heeft: wanneer de loot uit de korrel is gebroken, heet dit *soemae*; komt het blaadje boven den grond uitkijken, dan noemt men dit *soe'oen boehing* „de houtskool op het hoofd dragen", omdat de top van het plantje de houtskooldeelen, waarmee de akker na het verbranden van het hout bedekt is, oplicht; *sampon* heet het, wanneer de plantjes zijn te zien, en de grond met een zacht groen kleed is bedekt; *sombolitoetoek*, de blaadjes buigen zich naar beneden om; *topoboentoeng*, de planten staan in vollen bladerdosch; *tiandië*, wanneer de stengel zwelt door de wordende aar; *ndoei*, de plant is zwanger; *sikabeebong*, wanneer de aar op doorbreken staat; *mobongkas* „er uit gebroken", nl. de aar uit de halm; *bilat mata*, de oogen dwalen rond om hier en daar te blijven rusten op de planten, die hun aren in de hoogte steken; *goema nggaho*, alle planten dragen nu hun aar; *tombontoeloeng*, beginnen om te buigen van de aar, doordat

de korrels zich beginnen te vormen; *tombongkaloe'*, geheel omgebogen door de zwaarte van de vrucht; *toembalon*, de uiteinden van de aren beginnen geel te worden; *poepoesmo na tinanjo*, de moeders (*tina*) d.z. de oorspronkelijke planten, dus niet de later bijgekomen spruiten, zijn rijp. Dan volgen spoedig de *anak* „kinderen", d.z. de planten, die er na het stoelen van de rijst bijgekomen zijn. En dan kan men beginnen met oogsten.

Ook de Loinangs kennen vele soorten van rijst. Men beweert dat de eerste rijst, die in Loinang geplant is *tomonihoet* is. Hier volgen nog enkele namen van de meest voorkomende soorten: *limboejoeng, tomoiki* (de naam van een landstreek in Mori), *bosoe, loempane, pae balan, landoejoe* (een roode soort), *pae langkojan, djambaha, koengkoeng, talaboet, labangi, adjahan, pae ocan*. Van de kleefrijstsoorten noem ik: *pae langkai, bonoi*.

Voordat de tijd is aangebroken dat de rijst kan worden gesneden, wordt de mais (*binde*) geoogst. Zooals reeds gezegd is, wordt deze vóór de rijst geplant, en daar ze sneller groeit dan deze, zijn de maisplanten uit den akker verwijderd, voordat de vrucht van de rijst uitkomt; ze kunnen de rijst dus niet door hun schaduw belemmeren. Wanneer nu de maisvruchten uitkomen, moeten voor het geheele veld een aantal verbodsbepalingen in acht genomen worden, die moeten worden volgehouden tot na afloop van den oogst. Men mag dan geen rotan meer snijden in de nabijheid van den akker; men mag geen springlans opstellen in den akker om varkens te dooden, die op de mais afkomen; wanneer men succes heeft gehad op de jacht, mag men het wild niet op den akker roosteren, maar men moet dit daarbuiten doen. Als men zich aan deze regels niet stoorde, zou er noch van de mais, noch van de rijst iets terecht komen. De leider (*tanaas*) mag zich in den eersten tijd, nadat de velden beplant zijn, elders heen begeven, maar tegen den tijd dat de mais rijp wordt, moet hij bij het akkercomplex, dat aan zijn zorgen is toevertrouwd, blijven, totdat de oogst is afgeloopen.

Op een afgesproken dag brengen alle akkergenooten eenige jonge maiskolven aan den leider (*tanaas*). Deze roostert er 2 of 4 van, legt ze op een bord en biedt ze den kinderen van de *boehake*-geesten en de zielen (*tominoeat*) van gestorven kinderen aan. Daarna worden die 2 of 4 vruchten door de kinderen van den akkerleider (*tanaas*) opgegeten. De overige maiskolven, die zijn samengebracht, worden ook geroosterd, en deze worden onder de kinderen der akkergenooten verdeeld. Dan keert men naar zijn eigen tuinhut terug, en schrapt de

nog zachte korrels van jonge maiskolven af; dit wordt in bamboes gekookt; deze spijs heet *kiningki*. De bamboes worden alle naar den *tanaas* gebracht. Deze legt er een deel van op de offertafel, en het overige wordt gezamenlijk genuttigd. Dit feestje heet *monsawe binde* „mais bovenop brengen" (op de offertafel). Den volgenden dag doet men hetzelfde bij den eersten assistent, den *pombebe'i*, en den daarop volgenden bij den anderen, den *pahemata*. Inmiddels is de mais tot volkomen rijpheid gekomen.

Het is weer de leider (*tanaas*) die begint met het binnenhalen der maiskolven; daar zijn akker het eerst beplant is, levert deze ook het eerst vrucht. De eerste 4 of 7 kolven, die hij afsnijdt, rijgt hij aan een rotan (zoo'n rist maisvruchten heet *kaladang* of *pangkae*). Deze rist eerste vruchten wordt op het offertafeltje bij de *okoeman* in het midden van het akkercomplex gelegd. Alle akkergenooten brengen daar zoo'n rist van eerste vruchten, en die blijven daar liggen als aandeel van de geesten. Bracht men dit offer niet, dan zou de mais òf door de muizen worden gegeten, òf men zou telkens als men er van at, buikpijn krijgen.

Oogsten. Wanneer men nu de rijst zal gaan snijden, is het weer de akker van den leider, waar dit 't eerst gebeurt. Voor elken akker is een voorgangster bij den oogst aangewezen, die meestal de vrouw van den eigenaar van het rijstveld is. Ze heet *mian momboca takilon*, degeen die de *takilon* draagt. De *takilon* (in Baloa wordt dit mandje ook wel *patembang* genoemd), is een open mandje, dat alleen de voorgangster bij het snijden van de rijst om het middel heeft hangen; dit mandje onderscheidt haar dus van de anderen die haar helpen. [1]) Voordat zij aan het werk gaat, verzamelt zij eerst allerlei boombladeren en kruiden, die als medicijn voor de rijst dienst moeten doen, en die door hun naam of eigenschap moeten maken, dat de rijst niet wegloopt (minder wordt). Zulke medicijn neemt men van de *kalaisi, pasekel, pohon djongi, peboeke, peantok, pebawo, panakoe, loia* (gember). Al die bladeren en kruiden worden in stukjes gesneden, en daarvan worden pakjes gemaakt.

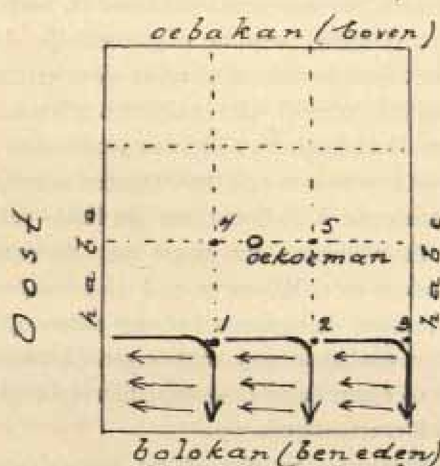
Wanneer ze den akker opgaat om te oogsten op den eersten dag, maakt zij nog geen gebruik van de medicijn; ze laat die in de veldhut achter, en snijdt van de rijst in het rond; deze rijst doet ze in haar mandje (*talikon*), en als dit vol is, stort ze den inhoud in een grootere

---

[1]) Op de reproductie van Kaudern's schilderij tegenover bl. 320 in het tweede deel van zijn I Celebes obygder, is de *talikon* duidelijk te zien.

mand (*basoeng*) over. Zijn op deze wijze twee van die groote manden gevuld, dan houdt ze op. Deze eerstgesneden rijst heet *doehoekan*; deze wordt zonder ze eerst te ontbolsteren (dus met de schil er om) gekookt; dit heet *mompohii*. Daarna worden de korrels op het rek boven het vuur gedroogd, en vervolgens gestampt. Dit stampsel wordt in van palmbladeren gevlochten zakken (*balase*) en in mandjes (*kaliding, booeng*) bewaard om later te worden gegeten.

Daarna doet de voorgangster de pakjes oogstmedicijn in haar mandje en gaat weer snijden, maar nu doet ze dit systematisch. Het hooger gedeelte van den akker heet *oebakan*, het beneden deel noemt men de *bolokan*, en de beide zijden heeten *habe*. De akker wordt op het oog in eenige vierkante vakken verdeeld, op de wijze die de figuur aangeeft. De voorgangster gaat altijd van links naar rechts,



Plattegrond van een rijstveld als dit afgeoogst wordt. Op 1, 2, 3 enz. wordt het offerhutje (langka) opgericht. De gebogen pijl geeft de richting aan, waarin de voorgangster bij den oogst, de rijst snijdt. De rechte pijltjes geven de richting aan, waarin hare helpsters zich snijdende bewegen.

en maakt eerst in het hoekpunt 1 een eenvoudig miniatuur huisje, *langka* genaamd, waarin ze haar medicijn neerlegt; daar ook bindt ze vier rijststoelen met hun eigen bladeren aan elkaar vast, en legt daarin een pakje van haar medicijn neer. Aan den voet van die saamgebonden planten zet ze een betelmandje (*singkolop*, van pandan gevlochten) neer, en ze spreekt de planten toe, en vraagt aan de

toempoe noe pae „de eigenaar van de rijst", de rijstgeest, om veel rijst. De aren van den saamgebonden stoel snijdt ze af, en legt die op het sirihmandje. Deze plek heet *panganian* „waar men sirih te pruimen geeft". Het afsnijden van deze aren en het leggen er van op het mandje heet *mobengke-bengkele'i.*

Nu begint ze te snijden van links naar rechts gaande. Sommigen zorgen er voor steeds met het aangezicht naar het Oosten gekeerd te zijn, maar anderen beweren dat dit er niet op aan komt. Terwijl de voorgangster als het ware een breede gang om het eerste vierkant heen snijdt, zijn degenen die haar bij dit werk helpen, bezig het vak verder af te oogsten. Die helpsters moeten steeds zorgen niet achter de voorgangster te loopen, want dan zouden ze flauw vallen. Alle bossen, die van dit vak komen, worden bij het hutje op 1 opgestapeld. Zoo'n stapel rijst heet *tompoeson.*

Wanneer het eerste vak zoo goed als klaar is, verplaatst de voorgangster het hutje (*langka*), met de oogstmedicijn daarin naar het hoekpunt 2 van het tweede vak, en begint weer een gang van links naar rechts te snijden, terwijl haar helpsters alles wat binnen dien gang ligt, afhalen. De bossen van dit vak worden in 2 opgestapeld, zoodat daar ook een *tompoeson* ontstaat. Daarna wordt het hutje naar 3 verzet, vervolgens naar 4, 5, 6 enz. tot het heele veld is afgeoogst.

Komt men bij de *okoeman,* dan oogst men de rijst van die plek gewoon met de andere mee. Wanneer er 4 of 5 *tompoeson* of stapels rijst zijn ontstaan, maakt de eigenaar van den akker op het afgeoogste stuk grond een hut (*bahahan* genaamd, eigenlijk niet meer dan een vloertje op palen met een dak er boven); hierin bergt hij al de rijst van den akker achtereenvolgens op.

Wanneer vreemdelingen op den akker komen waar men bezig is met oogsten, moeten ze denzelfden weg, dien ze gekomen zijn, weer teruggaan; hun wordt niet toegestaan om het veld heen te loopen. Geven ze hieraan geen gehoor, dan worden ze beboet met aarden bordjes.

De voorgangster bij den oogst heeft een aantal voorschriften in acht te nemen. Ze mag niet baden voordat één vierkant is afgeoogst. Bij het Baloa-volk mag ze alleen baden, als het donker geworden is. Ze mag alleen warm water drinken en ze mag niet koken. Hoenders mogen gedurende het oogsten niet geslacht worden. Geen voorbijganger mag haar toespreken. Deed iemand dit, dan zou hij beboet worden met een hoen, sirih, pinang, tabak en gember; dit alles moet aan de voorgangster gebracht worden. Men mag nooit

achter of links van haar voorbijgaan, want degeen die dit deed zou er ziek van worden.

Onder het oogsten moeten allen zich van de oogsttaal bedienen. Men gelooft vast, dat ieder die een woord zegt, dat verboden is, flauw zal vallen. Soms geeft men daarbij bloed op. De voorgangster moet zoo iemand dan weer bijbrengen met gember, die ze uit haar mandje haalt. Men vertelde mij in vollen ernst, dat als een vogel over een veld vliegt waar geoogst wordt, hij dood ter aarde valt. Maar niet alleen de mensch zelf moet de schadelijke gevolgen ondervinden van het verwaarloozen van de oogsttaal, ook de rijst zal er minder door worden; ze verdwijnt.

Hier volgt een lijst van de woorden van de oogsttaal:

Pae „rijst" wordt *bonjo*; *oeë* „water": *anggan*; *kaoe* „hout": *hengkot*; *hoon* „blad": *tambeako*; *basoeng* „draagmand": *koemba*; *apoe* „vuur" en *soeloe* „harsfakkel": *pogoelot* (Baloa), *pobilat* (Lingketeng); *doeang* „palmwijn": *anggam poete* „wit water" (Bal.), *kohiboeon* (Ling.); *timoeson* „zout": *ote'on*; *laigan* of *bonoea* „huis": *soong*; *balan* „aap": *loempat panga* „takken bespringer"; *dedeng* „hond": *dodi*; *onoeang* „gemsbuffel: *koboeho*; *manoek* „hoen": *aam* (verg. Mal. ajam) B., *poeloet* L.; *oedjan* „regen": *anggamon*; *bitoe'on* „maan": *koloa* of *boelan*; *sina* „zon": *djingkele* B., *kahang* L.; *tindoeng* „regenmatje": *soeoet* B., *pinsihaho* L.; *bangko'* „kapmes": *bangkoko* B., *bensit* L.; *mongkoemit* of *mompadak* „oogsten": *mombanit*; *koehon* „kookpot": *pesaak*; *tigo* „tabak": *sohoba*; *popos* „pinang": *baposon*; *momangan* „sirih pruimen": *mongkomea'i*; *mongkan* „eten": *monje'o*; *monginoem* „drinken": *mongga'oep*; *nioe* „kokos": *kolimboengo*; *mamba* „heengaan": *memboeka*; *mamba i hobo* „naar 't bosch gaan": *memboeka i tano panas* „naar het warme land gaan": *mamba i winanga* „naar 't strand gaan": *memboeka i kalangaa* „naar de helderheid gaan; *baboeno* „lansat": *kamboeloloi*; *mantapa* „iets boven het vuur rooken": *monsajo*; *montoedja* „rijststampen": *montoetoek*; *mongoendjang* „koken": *mohiis*; *ala mae* „haal het hier": *hawe mae naidjo* (*hawe* is in sommige Toradjatalen „aankomen"; *naidjo* is „dat"); *mongala* „halen": *mohawe*; *mingkot* „op, afgedaan": *mahapoemo*; *tilon* „kalk": *teoela* of *aboe* (*teoela* is in Poso „kalk"; *apoe* is „asch") B., *pongaboe'i* L.; *alang* „rijstschuur": *peta* (*peta* is in Poso een broednest voor hoenders); *sagin* „pisang": *loka* (in verschillende talen van Midden Celebes „pisang"); *pongkoemit* „rijstsnijmesje": *kalapini*; *mindii* „baden": *minsosop*; *matemo* „dood": *nate'omo*; *ale* of *bonde* „rijstveld":

hombolo B., *takap* L.; *djalan* „weg": *kodjan*; *malisa* „Spaansche peper": *kosehon*; *boeaa* „krokodil": *sampolangkai*; *boko'* „schildpad": *pintisan*; *ikan* „visch": *loobang*; *kela* „cassave": *bakat oe kaoe* „boomwortels": *sampoeloe* „tien": *santakap*; *sa'atoe* „honderd": *mineete*; *takilon* „mandje", dat de voorgangster bij het oogsten om het middel draagt: *telenon*; *tompoeson* „stapel rijst": *poloempoeng*; *mongkolon* „iets op den rug dragen in een mand": *mensadik*; *baoe* „varken": *ponjamiti*. Met dit *ponjamiti* worden alle dieren die in het bosch leven aangeduid, dus ook de gemsbuffel, cuscus enz.

Er zullen natuurlijk wel meer woorden zijn in de oogsttaal, maar de meeste woorden uit de dagelijksche taal worden ook bij het oogsten gebruikt. Enkele woorden hebben in de oogsttaal geen synoniemen, en mogen in dien tijd heelemaal niet worden uitgesproken. Dit zijn: *kosi* „Colocasia", en *tolobian* „Lagenaria vulgaris". Dit moet in verband staan met de rivaliteit, die tusschen het oude en het nieuwe voedsel gedacht wordt te bestaan.

Men beweert, dat men nu en dan een rijstplant vindt, wier stengel gesplitst is. In den voet van zoo'n plant, zegt men, bevindt zich altijd een bezoarsteen (*kilooe*, in Poso *kilowoe*). Er wordt dan eerst wierook (*kamangian*) bij de plant ontstoken; dan wordt ze uitgetrokken en de steen er uit gehaald (de wierook waarvan hier sprake is, is de hars uit de bast van den *kamangian*-boom, die een zoete lucht verspreidt, als ze wordt aangestoken). Men legt den steen in een kom met water en deze plaatst men bij de *okoeman* in het midden van het veld. Zulke steenen worden beschouwd als de geconcentreerde levenskracht van de rijst, die het gewas rijkelijk vrucht doet dragen. De voorgangster bij het oogsten heeft meestal ook een of twee van die steenen in haar mandje (*takilon*), dat ze om het middel draagt. Wanneer men den steen niet naar de voorschriften behandelt, loopt hij weg, verdwijnt.

Zij die bij het snijden van de rijst komen helpen, mogen daarmee niet eindigen, of zich ergens elders heen begeven, voordat het heele veld is afgeoogst. Het loon is één zeer groote bos rijst per dag, of twee gewone bossen (1 bos is *santimpa*), of een mand (*basoeng*) vol met rijst zonder steel, die men niet bij elkaar heeft kunnen binden. Zulke rijst zonder steel heet *koentoep* of *kajantapnjo*.

Als men nog rijst van het vorige jaar over heeft, kookt men voorloopig niet van de nieuwe rijst, maar men oogst het heele veld eerst af. Heeft men echter geen rijst meer over, dan mag men op den tweeden dag van het snijden van de nieuwe rijst nemen, en die

stampen en koken. Als men de nieuwe rijst voor de eerste maal stampt, moeten enkele regels in acht genomen worden: bij het wannen wordt het kaf op een mat opgevangen; dit wordt in een boomblad gepakt en aan een stok opgehangen, die bij het rijstblok in den grond is geplant. Ook mag men niet met de vingers in de rijst, die op de wan ligt, roeren om te zien of er nog ongepelde korrels onder zijn, en die er dan uit lichten; men mag wel gepelde korrels van de wan nemen, maar geen ongepelde.

Als de nieuwe rijst gekookt is, vermengt men ze met kippevleesch, en maakt er een pakje van in *imoang*-blad gewikkeld; dit zijn harige bladeren (de haren moeten vermoedelijk zorgen, dat de kracht niet uit dit voedsel, waarvan men voor de eerste maal gebruikt, wegtrekt). Met dit pakje tikt men een kind op den rechterkant van den mond, en zegt daarbij: *Tinoenda mae noe mian, madi'-mo osawe; oelas oe tinaoemtoemaoen, aia sinawemo na oelas noe toemaoemtinaoem, toka santempo osawe ahe na oelas sidoe-sidoetoe, sa'am pokodaka, ladje sambatoe molompo'no.* „De booze woorden (vervloeking) van menschen hebben geen uitwerking meer door het werk van vader en moeder; dit heeft uitwerking gehad, wat door vader en moeder is gedaan; het geluk wordt groot, en dan wordt men van één korrel rijst al dik". Met het werk van vader en moeder wordt het akkerwerk bedoeld. De zin is niet goed weer te geven, maar de bedoeling is, dat men door het eten van deze rijst gezond en krachtig zal worden, zoodat zelfs het eten van een enkele korrel al verzadigt.

Na het uitspreken van deze woorden moet het kind van de rijst eten. De gewoonte die men bij andere stammen op Midden Celebes vindt, dat aan de huistrap, den haard, het droogrek, het stampblok en andere deelen van het huis wat van de nieuwe rijst wordt meegedeeld, kennen de Loinangs niet. Dit eten van de nieuwe rijst gaat met een feestje gepaard. Dit noemt men *monsawe*, hetzelfde *sawe*, dat in de formule wordt gebruikt; het beteekent eigenlijk „er bovenop brengen", het doel bereiken, uitwerking hebben. Als dit eten van de nieuwe rijst plaats heeft, nadat het heele veld is afgeoogst, noodigt men er ook wel anderen bij uit. In het Baloasche komen de akkergenooten bij den leider (*tanaas*) samen op den tweeden dag, dat hij aan het oogsten is; zoo doet men ook bij zijn beide assistenten, de *pembebe'i* en den *pahemata*, en vervolgens bij de overige leden van de gemeenschap. Een eigenlijk oogstfeest kennen de Loinangs dus niet.

Inmiddels heeft men de rijstschuur in orde gemaakt. Dit is een

hut op 4 palen.[1]) Eens zag ik in het dorp Tombongan een schuur op 1 paal. De palen zijn van boven voorzien van ronde planken (*dompong*) om de muizen het binnenklimmen te beletten. Soms heeft men in de plaats van planken de bladscheede van den sago-palm om de palen gebonden; zulke dingen heeten *soeda* (in Pose heeten de muizenplanken *toeda*). Bij de Lingketeng-clan worden van de rijst, die den eersten dag gesneden is, 4 kleine bossen gemaakt, en deze worden midden op den vloer van de schuur gelegd. Daarbij wordt het mandje met oogstmedicijn geplaatst, dat de voorgangster om het middel heeft gedragen, en waarin ze een bos rijst heeft gezet. De andere bossen worden er om heen gerangschikt, en er bovenop gestapeld. Bij de Baloa-menschen worden de aren, die van de vier bijeengebonden rijststoelen zijn gesneden in de *takilon* (mandje met oogstmedicijn) gelegd. Hierop komt een groote bos rijst te liggen. Dit alles bij elkaar heet *bengke-bengkele* „oude vrouw" (in Poso *bangkele* of *bongkolo*). Om en op de *bengke-bengkele* komen de andere bossen te staan en te liggen. Wanneer de schuur gevuld is, mag men den eersten nacht de deur er van niet sluiten, en de trap niet weghalen. Is den volgenden morgen de schuur gesloten, dan mag men er gedurende de eerste dagen niet in. De Baloa-menschen wachten hiermee 4 of 8 dagen, waarna wierook wordt gebrand, voordat men enkele bossen van den stapel afneemt. In het Lingketengsche wacht men met het openen van de schuur totdat de rijstkorrels, die bij het binnendragen op den grond zijn gevallen, hoog zijn opgeschoten.

Er is geen bepaald lid van de familie aangewezen, die in de schuur mag komen; elk lid van het gezin mag er in, wanneer de huisvrouw hiertoe last geeft. Als iemand rijst wil koopen voordat de eigenaars de schuur uit zichzelf hebben geopend, moet hij vooraf een stuk ongebleekt katoen (*balasoe*) geven. Dit katoen heet *pomboekai* „om te openen". Men kent geen vaten van gevlochten bamboe of van boombast om daarin rijst te bewaren. Wanneer iemand slechts een gering aantal bossen rijst heeft geoogst, bouwt hij een galerijtje aan de rijstschuur van een ander om daarop zijn voorraad te bewaren.

Alle Loinangs in het binnenland gebruiken het overeind staande rijstblok, dat nu eens de gedaante heeft van een beker, dan van een paddestoel. In het laatste geval is de voet of de steel er van in den

---

[1]) Fig. 143 van Kaudern's I Celebes obygder II geeft een rijstschuur te zien in Pinapoean; om de palen zit de bladscheede van den sago-boom om de muizen te beletten naar binnen te klimmen.

grond geplant. Zoo'n blok heet *kalengkoe* of *oedja'an*. Dicht bij het zeestrand heeft men de liggende rijstblokken overgenomen, die *doelan-doelan* heeten. De stamper heet *aloe* of *pongoedja*. Een wan die van pandan-bladeren gevlochten is, heet *tapian*. Is zij van repen bamboe gemaakt, dan noemt men haar *kiapan*. Verder gebruikt men nog bij het stampen van de rijst een wan met hoogeren rand, een soort van mand, die *tembanan* heet: daarin wordt het kaf van de rijst opgevangen.

Wanneer de oogst geheel mislukt, wordt dit toegeschreven aan een fout, die de leider, *tanaas*, moet hebben gemaakt. Hij wordt dan uit zijn ambt ontzet, en een ander wordt in zijn plaats gekozen.

Oorlogvoeren.

Wanneer men de menschen de verhalen uit den ouden tijd hoort vertellen, zou men daaruit besluiten, dat de Loinangs voortdurend op voet van oorlog verkeerden. Wanneer men zijne akkers aanlegde, bleven de akkergemeenschappen zooveel mogelijk in elkaars buurt; om een of meer tuinhuizen werd een versterking aangebracht; op het minste gerucht van onraad trok men zich daar dan samen. De dorpen van de Lingketeng-clan hebben nimmer met elkaar gevochten, want alle zaken, die daartoe aanleiding zouden kunnen geven, werden door het Hoofd, den *daka'njo*, beslecht. Zoo ook hebben de menschen van de Baloa-clan nimmer onder elkaar gevochten.

De lieden van Linketeng en die van Baloa lagen echter voortdurend met elkaar overhoop, en veelal waren daartoe aanleiding geschillen bij het zoeken van damar. Aangezien het verzamelen van boomhars een werk van den lateren tijd is, moeten vroeger andere oorzaken tot de herhaalde krijgstochten aanleiding hebben gegeven. We mogen zelfs aannemen, dat het zoeken van dit boschprodukt eerder verbetering van den toestand heeft gebracht, omdat het in 't belang van de menschen was elkaar bij dit werk met rust te laten.

Elk jaar, vertelde men, gingen we met elkaar vechten, en elk jaar maakten we dan weer vrede.

Naar buiten trokken de Lingketeng-lieden gewoonlijk naar Boalemo om te snellen, en dan gingen ze tot Sioena toe. De Baloa-menschen gingen ook wel naar het Boalemosche, maar ze hadden hun vaste operatieveld onder de To Wana aan de Bongka-rivier. De To Wana kwamen op hun beurt geregeld bij de To Loinang wraak nemen. Een der aanvoerders (*talenga*) van de Loinangs was Badili (misschien wel

het Mal. *bedil* „geweer"), die grooten naam maakte door zijn dapperheid. Hij sneuvelde in een gevecht tegen de lieden van Lingketeng.

Men deed mij eenige verhalen waaruit moest blijken, hoe dapper de Baloa-menschen waren. Ik deel daarvan één mede, omdat dit het oudste moet zijn. Het was in den heel ouden tijd, toen de stam nog te Lontojon samenwoonde. Op de plek waar nu het dorp Tamboenan staat, stonden toen acht huizen; die plek droeg den naam van Sabahang, dat „onoverwinnelijk" moet beteekenen (*sabahang* zou hetzelfde kunnen zijn als *sebarang*, in den zin van „het komt er niet op aan"). In dien tijd nu was een troep To Wana onder hun aanvoerder Lope ongemerkt het land binnengedrongen. Ze kwamen voorbij een tuinhuis, waar een kind hen opmerkte, maar niet wetende, dat het vijanden waren, vroeg het: „Waar gaat ge heen?" De moeder herkende de vreemdelingen als vijanden, trok het kind naar zich toe en vluchtte er mee naar Sabahang. Daar ontstond een hevig gevecht, want slechts 8 Loinangs stonden hier tegenover 30 To Wana. Velen van de laatsten sneuvelden echter, en de rest begon terug te wijken, maar de aanvoerder Lope en een man die de *tata'oemba salakati*, een soort strijdhoed, droeg, hielden stand. Een man van Lontojon, die met Lope in gevecht was geraakt, hakte diens oor af. Lope greep den ander bij de keel, en deze hield Lope's testes vast. Zoo vielen ze al worstelend op den grond. Lope lag boven, maar een man van Sabahang doodde hem. Drie To Wana waren nog overgebleven; dezen vluchtten het ravijn van de Loboe in. De lijken der verslagenen lagen op een hoop bijeen, en dit is de aanleiding geweest, dat het dorp voortaan Tamboenan „stapel" werd genoemd. De verslagenen werden in een kuil begraven tusschen Baloa en Tamboenan.

De drie overlevenden staken de Loboe over en beklommen den aan den anderen oever gelegen berg. Al klimmende zagen ze de maan heel dicht bij zich, en ze meenden, dat als ze op den top waren gekomen haar wel met de hand zouden kunnen bereiken (kawe „naar iets reiken; *betoe'on* „maan"). Vandaar dat die berg voortaan *Kawean betoe'on* „waar naar de maan gereikt is", heet. Boven op den berg gekomen kookten ze rijstepap, en daar ze niets anders konden vinden om die pap op te doen, namen ze *kooka*-bladeren, die giftig zijn. Toen ze nu de pap met de vingers oplepelden naar den mond, gingen de vingers opzetten; toen ze de bladeren aflikten, zwelde ook de tong op, en alles deed hen pijn. Toen zeiden ze: „Wat is dat hier voor een land! Niet alleen de menschen zijn er dapper, maar zelfs het

onkruid is er dapper, en valt ons aan!" Toen keerden ze naar hun woonplaats terug.

In het gebied van Lingketeng kwamen de To Wana niet. Hier had men meer last van menschen van Lembangan (dicht bij Pangimangan). Dezen zijn het ook geweest, die Pinapoean kwamen verbranden. Verder had men te lijden van invallen van Tobeloreezen, die zeeroof pleegden in de Tominibocht. Deze lieden kwamen tot dicht bij het dorp Salingan. De To Lage uit het Pososche strekten hun tochten niet ver in het binnenland uit, en hielden zich in de buurt van de monding van de Pokooehan.

Behalve de oorlogen met vijanden ging men er jaarlijks op uit om een of meer koppen te halen (*mangae*), wat noodig werd geacht om gezond te blijven, en om het gewas te doen gelukken. Alleen in het Lingketengsche ging men ook snellen, wanneer een hoofd (*daka'njo* of *tonggol*) of een lid van zijn familie was gestorven. Bij zoo'n gelegenheid stal men vaak een hoofd bij de Baloa-menschen. Overigens ging men voor dit doel overal heen, waar het niet het gebied van den Sengadji van Kintom was. Men trok ook wel eens uit op bevel van pasgenoemden Sengadji om een dorp of streek te tuchtigen, die op de eene of andere wijze het ongenoegen van dezen potentaat had opgewekt.

De aanvoerder in den strijd droeg den titel van *talenga*. Bij de Baloa-clan was de *talenga* tevens het hoofd van het dorp, zooals we gezien hebben, toen we over de bestuursinrichting van deze primitieve maatschappij spraken. De *talenga* heeft drie assistenten: de *pondjolo*, de *pongkeali* en de *sega*. Deze vier vormen samen een soort van raad, die over alle verschijnselen op het oorlogspad beraadslagen. De *talenga* is de voornaamste van hen; hij regelt den tocht, maar degeen die eigenlijk de teekenen waarneemt is de *pondjolo*. De *pongkeali* is een soort zendeling van den *talenga*, die aan de menschen eenig besluit overbrengt. De *sega* eindelijk is de representant van de krijgers, die meegaan; de laatsten heeten dan ook *to sega-sega*.

De *talenga* was een lid van het geslacht, waaruit steeds deze lieden gekozen werden. Tot zijne uitrusting behoorde een eigenaardige hoofdbedekking, die *soealang* heet. Dit is een soort tulband, een lap foeja, aan welks uiteinde franje is gesneden. Deze ineengedraaide lap wordt zoodanig om het hoofd gewikkeld, dat het einde met de franje aan de linkerzijde van het hoofd hangt. In dien hoofdband is een versiersel vastgemaakt, dat uit twee aan elkaar verbonden

slagtanden van de babi roesa (een slagtand uit de boven-, en een uit de benedenkaak) bestaat. Soms draagt men twee van die tandversiersels op het hoofd, maar regel is één.

Naast die slagtanden gebruikt men ook de *koelaloek;* dit is een uit koper gegoten spiraal, die in Poso en in Mori *sanggori* heet. Deze spiralen zijn in den ouden tijd gekocht, en sedert hebben deze voorwerpen tot de erfstukken behoort. Deze *sanggori* zijn vermoedelijk door de To Mori gegoten, en waarschijnlijk heeft het pasgenoemde slagtandversiersel als voorbeeld gediend. Wanneer zoo'n koperen spiraal op het hoofd wordt bevestigd, gebruikt men daarbij een dubbel gevouwen band van foeja, die om het hoofd sluit, en waaraan de spiraal met een reep bont katoen wordt vastgebonden. Ook deze reep katoen eindigt in franje, die boven het linkeroor komt te liggen. Het doek of de foeja, waaraan de franjekwast (*djamboenjo*) hangt, heet *kinini* „de geelgemaakte", omdat hij met curcuma geel gemaakt is. Een andere naam voor deze kwast is *tinatakan.*

Verder bestaat de uitrusting van den krijgsman in een zwaard (*bangko'*), speer (*sosoedoek* of *talombo*), en een schild (*kanta*). Dit laatste is van hout, versierd met schelpjes en haar. Het heeft denzelfden smallen vorm als de schilden, die bij de Toradja-stammen worden gebruikt, en die meer dienen om slagen te pareeren, dan om er zich mede te dekken; in het midden, waar aan de achterzijde het handvat is uitgesneden, is aan de buitenzijde een dikken knobbel hout gelaten, om te voorkomen dat het schild op die plaats zou worden doorgehakt, en de hand gewond zou worden. [1])

In deze uitrusting hield men ook krijgsdansen, *oemapos,* vooral ter eere van een voornaam bezoeker. Wanneer de radja van Banggai, die de tegenwoordige Zelfbestuurder van het Loinanggebied is, te Lembangan komt, gaan één oud strijder van Pinapoean, en één oud strijder van Tamboenan ook daarheen om hun vorst met spiegelgevechten te eeren.

Wanneer men er op uit zou gaan, trokken de *talenga* en zijn makkers en al degenen, die mee van de partij zouden zijn, naar een plek in het bosch. Daar werden een of meer hutten gemaakt om er den nacht in door te brengen. Verder bouwde de luitenant (*pondjolo*)

---

[1]) Van de uitrusting van den krijgsman heeft Dr. Kandern in zijn I Celebes obygder II twee afbeeldingen gegeven: één in de reproductie van een schilderij tegenover bl. 312, en één in fig. 136, waar een man den krijgsdans uitvoert (*oemapos*). In fig. 131 vinden we een paar hoofdversierselen van babi roesa tanden, welk versiersel *soealang* heet; fig. 117 is een zwaard met de daarbij behoorende scheede, en fig. 118 geeft een schild te zien.

een tafeltje op vier pooten met een vloertje van bladstengels van den sagoboom, versierd met jong arenblad. Dit tafeltje, *talaian* geheeten, was naar het Oosten gericht, en daarop legde de *pendjolo* de volgende dingen: 2 bakjes (*sochoe*) van palmblad met gekookte rijst, waarop vleesch is gelegd afkomstig van een hoen, dat men bij die gelegenheid heeft geslacht. Verder twee bakjes met palmwijn (*doeang*) en 2 sigaretten, *lopotan sosop*; een pinangnoot, die in vieren gekloofd was, een in vieren gebroken sirihvrucht en 4 pruimpjes tabak. Bij de Lingketeng-clan gaf het hoofd, de *tonggol*, die sigaretten aan de strijders, maar bij het Baloa-volk zorgde de *talenga* er zelf voor. Ook werd bij dit offertafeltje een rek gemaakt, waarop de strijders hun kleeren hingen en waarbij ze hun speren plantten.

Wanneer de zon al laag stond, plaatste de luitenant (*pondjolo*) zich bij de offertafel, en hield deze vast. Rechts van hem stond de *talenga*, die de linkerhand op den rechterschouder van den *pondjolo* hield. Zoo deed ook de tweede assistent van den *talenga*, de *pongkeali*, bij den *talenga*, dan de *sega* en al de overige strijders. Dan riep de *pondjolo: Kamoe sampoeoes, pia mae na kami mombamo mompatei mian; otimbang monsahoeba moeli' mae na kami, jo potoi mae noe ambolo, ambolo anoe maidek, metoedang noe pintoloen, ka otewa noe salebak maliana, ka otimbang kami loemadjango na kami, aia madi mansahoeba mae jo tipani na pintoloen, tiba salebak pokona mae noe timpaton, oeka malom. Potatai mae maliana na sa'angoe maka atina tanda pongala mami mae oebak moiton.* „Gij sampoeoes (levenskracht, levensbeginsel), zie naar ons, die er op uit trekken om menschen te dooden; als gij merkt dat wij moeilijkheden zullen krijgen, laat ons dit dan weten door de voorteekens, leelijke voorteekens, laat het driemaal (herhaald geroep) hooren, en houd tegen het eenmaal (geluid geven) tegen het aanbreken van den dag. En als gij merkt, dat ons die nu op reis willen gaan, geenerlei onheil zal treffen, laat dan niet het driemaal en het eenmaal klinken, maar laat (het vogelgeschreeuw dan) viermaal (herhaald) zijn, als de avond straks gevallen is. Spreek tegen het aanbreken van den morgen slechts eenmaal, want dat is het teeken, dat wij zwart hoofdhaar (de scalp) hierheen zullen brengen".

Het woord *sampoeoes* zijn we al eens tegengekomen, en daar heb ik het weergegeven met „levenskracht". Maar de beteekenis van dit woord is veel uitgebreider. Het vogelgeschreeuw, dat aan de menschen voorspoed en geluk verzekert, heet ook *sampoeoes;* of misschien is het wel de kracht, die de menschen waarschuwt of aanmoedigt, die

sampoeoes heet. In elk geval heet het viermaal herhaald vogelgeschreeuw in den voornacht, vereenigd met den enkelen kreet tegen den morgen *sampoeoes,* want deze combinatie verzekert den strijders, dat ze gezond en krachtig zullen blijven. Men gaat nog verder: de voorspoed, die door het vogelgeschreeuw is toegezegd, juister: veroorzaakt, wordt door de krijgers op het oorlogspad meegenomen, vastgehouden in de beide sigaretten, en die heeten nu ook *sampoeoes. Sampoeoes* is dus niet alleen wat de Maleiers *semangat,* en de Posoërs *tanoana* noemen, maar het is ook alles wat aan de *semangat* kracht geeft, en het voorwerp, dat die kracht vasthoudt of in zich bergt.

Wanneer de aanroeping heeft plaats gehad, trekt men zich in de hutten terug om te eten. Na afloop hiervan vermaakt men zich een poos lang met het houden van spiegelgevechten, en het uitstooten van den krijgskreet. Als het goed donker geworden is, gaat men weer in de hutten; sommigen gaan slapen, maar de meesten blijven waken om samen met den leider van de troep in spanning te luisteren naar de vogelkreten, die zich in de nachtelijke stilte zullen laten hooren.

De vogel die het meest in deze aangelegenheid heeft te zeggen, heet *koekao*; hij schreeuwt alleen 's nachts. Ik heb geen beschrijving van dezen vogel kunnen krijgen; men zei steeds, dat niemand hem ooit heeft gezien, want overdag verbergt hij zich; men zegt zelfs, dat mocht iemand den *koekao* te zien krijgen, deze mensch moet sterven. De meergenoemde Jakob van Tamboenan beweerde, dat de *koekao* veel gelijkenis zou hebben met een soort duif, die de Loinangs *sapataoe* zouden noemen (het is opmerkelijk dat zich hier eenzelfde geval voordoet als met den ouden naam van Tamboenan Sabarang „het komt er niet op aan", want *sapataoe* doet sterk denken aan het Maleische *siapa tahoe* „wie zou het weten", namelijk hoe de *koekao* er uit ziet.[1]) De Baloa-menschen hebben zich overigens weinig met den *koekao* ingelaten, want er is in het langst bewoonde deel van dit distrikt weinig zwaar bosch meer, en aangezien de vogel zich alleen in oerwoud ophoudt, had men ver van het dorp weg moeten gaan om naar zijn geroep te luisteren.

De vogel heeft zijn naam gekregen naar de kreet die hij slaakt. Als hij juist viermaal achtereen koekao! laat hooren (dit noemt men

[1]) In verband hiermee is een mededeeling van Dr. J. M. Elshout in zijn „De Kenja-Dajaks uit het Apo-Kajan-gebied", bl. 497 van belang, waar hij over den vogel oewak spreekt, waarvan hij niets naders kan mededeelen, omdat de Dajaks zelf hem niet of zelden schijnen te zien.

pimpaton) dan beteekent dat geluk en voorspoed, en dit geluid heet *sampoeoes*. Driemaal (*pintoloen*) en éénmaal (*santaa of salebak*) is hoogst ongunstig; over andere combinaties zal ik maar niet uitweiden.

Men onderscheidt ook nog de richting, vanwaar het geluid komt. Laat de *koekao* zich driemaal hooren aan den kant waar de vijand woont, dan geldt dit ongunstige teeken den vijand: deze zal tegenspoed hebben en nadeel lijden.

Als tweede in beteekenis onder de omineuze vogels geldt de uil, *koèk*, waarvan ik al het een en ander heb meegedeeld in verband met den landbouw. Wanneer de uil roept: *kokokokoèk!* heet dit *laoentako momposopan;* dit is heel goed. Roept hij alleen kokoko! zonder den kreet met koèk te besluiten, dan heet dit *laoentako djoemondjoho* (de zin dezer woorden ben ik niet te weten gekomen); dit is minder goed; wordt dit kokoko! op verschillende toonhoogten uitgestooten, dan heet het *kololook;* dit voorzegt, dat er een rechtzaak van belang op handen is. Maar wanneer de vogel kikiki! laat hooren, zal men sterven. Van vogelgeluid in het algemeen dat goed voorspelt, zegt men *momansin;* kwaadvoorspellend vogelgeschreeuw heet *poso*.

Een derde nachtvogel welks geroep men beluistert, is de *keketi;* diens kreet is in alle gevallen onheilspellend, en daarom is het noodig, dat hij zwijgt, wil men met goede verwachting er op uit trekken. Laat deze vogel ten Oosten van het offertafeltje (*talaian*) zijn kreet hooren, dan zal het den heelen troep slecht vergaan; schreeuwt hij aan den Westkant er van, dan moet de luitenant, *pondjolo*, sneuvelen.

Het waarnemen van de vogelgeluiden heet *mompihongoi* „iets beluisteren", of *montindjohi*. Na dit beluisteren der vogels moesten de mannen zich onthouden van allen omgang met vrouwen. Wanneer men den ganschen nacht niets goeds vernam, keerde men naar huis terug, en herhaalde de proefneming na 4 dagen nog eens. Waren de voorteekenen gunstig geweest, dan aten de krijgers het offer dat op het altaartje was gelegd, op, pruimden de daar aangeboden sirihpinang, en de luitenant, *pondjolo*, maakte een doosje van sagobladscheede, waarin hij de beide sigaretten wegborg. De *sampoeoes*, het geluk, de voorspoed, is aan die sigaretten verbonden, en zoo werd de zegen op het oorlogspad meegenomen. Het doosje met de sigaretten bond de *pondjolo* zich met foeja onder den linkeroksel, en daarna mocht niemand meer links aan hem voorbijgaan.

Zoodra het goede vogelgeluid was waargenomen, maakte men dienzelfden dag alles voor den tocht gereed, en na drie dagen vertrok men om den volgenden nacht door te brengen op de plek, waar men

de vogelkreten had beluisterd. Wanneer men den volgenden morgen van deze plek opbrak, deed de luitenant, *pondjolo*, eerst vier stappen in de richting, die men gaan wilde, en bleef daar staan; dan trok de heele troep hem aan zijn rechterzij voorbij; op den verderen tocht bleef de *pondjolo* altijd achteraan loopen.

De Hoofden bij de Lingketeng-clan (*daka'njo* en *tonggol*) namen nooit aan zoo'n tocht deel. Zoo ook bleef bij het Baloa-volk de *mian kopian* thuis.

Meisjes gaven aan de strijders tabak mede om die te pruimen, wanneer zij hun slag gingen slaan, ten einde daaruit moed te putten. De echtgenooten der krijgers moesten er zich voor wachten om gedurende de afwezigheid der mannen te twisten, de kinderen te slaan; ze mochten overdag niet slapen, en het vuur mocht niet uitgaan. Haar gedrag beinvloedde haar mannen, zoodat ze moesten meewerken om het welslagen van den tocht te bevorderen. Overigens was haar geenerlei arbeid verboden.

Op weg zijnde sliep het geheele gezelschap, dat nooit groot was (meestal beneden de twintig) in één hut; de *talenga* kreeg daarin een plaats geheel vooraan, naar den kant van den vijand toe. De uil, *koèk*, wees den weg in de wildernis aan. Men liep steeds in de richting, vanwaar men 's nachts het gekras van dezen vogel had vernomen; dit maakte dat men soms erg lang onderweg was; alleen op de geluiden, die achter den troep werden vernomen, werd geen acht geslagen.

Overdag was het de vogel *koelis*, waarop gelet werd: wanneer hij links of rechts van de krijgers zijn koelis! koelis! liet hooren, beduidde dit: Vooruit! vooruit! de weg is veilig. Maar vloog hij vóór den troep over den weg, dan wilde de vogel daarmee te kennen geven: Gaat niet voort, want er dreigt iets op het pad!

Ook de *toentoehoei*, een soort arend, gaf den krijgers waarschuwingen: wanneer hij met den troep meevloog, leidde hij hen ter overwinning; maar vloog hij hen tegemoet, dan was dit een waarschuwing om niet verder te gaan. Men maakte dan dadelijk een hut om er den nacht in door te brengen. Ditzelfde deed men ook, wanneer een slang het pad kruiste, en het gelukte den mannen niet haar te dooden. Gelukte dit wel, dan kon men gerust doorloopen. Zoo ook als men een boom hoorde vallen: gebeurde dit vóór den troep uit, dan moest men een nacht op die plek overblijven; hoorde men een boom achter zich omvallen, dan mocht men doorloopen, maar dan was men overtuigd, dat er iemand thuis was overleden.



Het dorp Tombongan, een rijstschuur op één paal op het midden van den dorpsweg.



De lijkkist van Kamboa, staande op een rotspartij bij Lingketeng.

Viel een boom om ter zijde van de strijders, dan had dit geen beteekenis.

Ook op droomen werd in zoo'n tijd nauwkeurig gelet. Wanneer bijvoorbeeld de aanvoerder, *talenga,* droomde, dat hij door een gemsbuffel werd aangevallen en door dit dier verwond werd, dan moest men net zoo lang op die plek blijven, tot een gunstiger droom den slechte had tenietgedaan. Doodde de aanvoerder in zijn droom het dier, dan beteekende dit groot geluk. Zag een der strijders zich in den droom een rivier overtrekken, en kwam daarbij een drijvende boomtak of iets dergelijks tegen hem aan, dan moest eerst een gunstiger teeken worden afgewacht, voordat men verder mocht gaan. Of als men al dicht bij het land van den vijand was, liet men den droomer achter om op de goederen te passen, terwijl de overigen een aanval gingen doen. Wanneer men in den droom een kokos- of een pinangboom beklom en vruchten plukte, of als men in den droom een of ander ten geschenke ontving, mocht men er op rekenen veel voorspoed te hebben. Eenig teeken mocht nog zoo ongunstig zijn, teruggaan deed men nimmer; men had immers de *sampocoes,* het geluk, de voorspoed, bij zich.

Was men dicht bij de plek gekomen, waar men zijn slag dacht te slaan, dan werden enkelen aangewezen om bij de goederen achter te blijven; hiervoor nam men de zwaksten. Twee van de vlugsten werden nu uitgezonden om den omtrek te verkennen. Dit heet *montongkajan.* Voorzichtig liepen de aangewezenen vooruit, met het zwaard vóór zich opgeheven in de hand om de lianen en takken, die hun weg versperden, onhoorbaar door te snijden. Hadden ze bijvoorbeeld een tuinhut ontdekt, waar menschen in waren, dan kwamen ze dit berichten, en men maakte zich gereed voor den aanval. Tegen het aanbreken van den morgen zette de luitenant, *pondjolo,* zich rustig neer, en nam de sigaretten, waaraan de *sampocoes* gebonden was in de hand, samen met de gemberwortel, die door het hoofd aan de strijders was meegegeven. Hij blies op deze dingen, en sprak de strootjes toe: „Gij *sampocoes,* houd de speren, zwaarden en geweren tegen, die ons willen treffen; maak ons onkwetsbaar. Gij *sampocoes,* ga daarheen naar den vijand, en maak zijn oogen blind, ontneem hem zijn kracht, opdat hij slap zij". Dan stapte de aanvoerder, *talenga,* over de *sampocoes* heen, en na hem volgden de anderen; ieder kreeg een snipper van de gemberwortel te eten.

Zóó toegerust trok men in de morgenschemering er op uit om

zijn slag te slaan: de *talenga* voorop, de *pondjolo* geheel achteraan. De eerste had zijn talisman, *bakat* (Mal. *berkat*) *pangae*, over den schouder hangen; deze talisman bestaat uit tanden van krokodillen en slangen, en uit verschillende wortels.

Degeen die een vijand verslagen had, hakte hem ook het hoofd af, dat in veiligheid werd gebracht. Dan pelde men de scalp (Link: *koeliap*, Baloa: *kaliabang*) er af, en deze werd op een rekje uitgespannen om spoedig te drogen. De hersens werden door het achterhoofdsgat uit den schedel verwijderd, en dan werd het skelet boven het vuur gerookt. Wanneer men meerdere vijanden verslagen had, werd gewoonlijk toch slechts het hoofd van één hunner meegenomen; meer dan 3 hoofden nam men nooit mee. De scalp werd door den luitenant, *pondjolo*, bewaard. De schedel werd met jong arenblad, *taliti*, versierd, en door een van de jongeren van den troep gedragen. Wanneer Lingketeng- en Baloa-menschen bij elkaar hadden gesneld, nam men vaak alleen een stukje vel uit den nek, of een paar vingerkoten van den verslagene mee om te voorkomen, dat de clangenooten zouden ontdekken, wie hun bloedverwant had gedood; een hoofd toch is moeielijk te verbergen voor de oogen van hen, die er op uitgaan om uit te vinden, waar dit is gebleven.

De terugkeer. Wanneer de troep teruggekeerd was, maakte men halt op een punt in de buurt van het dorp. Daar hief men het krijgsgeschreeuw aan, *mobagoha* (Poso: *mogoemora*), en gilde den krijgskreet *kahoe*! *kahoe*! uit; voor elken verslagene gilt men éénmaal zijn vreugde uit: „De vrouwen der vijanden zijn weduwen geworden, zij beweenen hare dooden!" Hierdoor kon men in het dorp dadelijk weten hoevelen men verslagen had. Daarna trok men in optocht het dorp binnen, waar men opgewacht werd door de inwoners, die zich intusschen netjes hadden aangedaan, en dadelijk tot het koken van spijzen waren overgegaan.

Men begaf zich rechtstreeks naar het huis van het Hoofd, *tonggol*, (ik vertel hier hoe het terugkeeren bij de Lingketeng-clan plaats had), en bleef aan den voet van de trap staan. De *talenga* had inmiddels het hoofd van den verslagen vijand overgenomen van dengeen, die het gedragen had; hiermee sloeg hij zoovele malen tegen den paal van het huis als er dooden gemaakt waren, en draaide den kop dan zoovele malen in de lucht rond als er lieden aan den tocht hadden deelgenomen. Vervolgens gaf hij het hoofd over aan den *tonggol*, die boven aan den trap stond, en die den volgenden zegen over de schare van dapperen uitsprak: *Po'ochanna timbongan; po'ochanna*

maboehoe; po'oehanna mangkadjoe; po'oehanna toepehon; po'oehanna moendoen; po'oehanna toboeto; nokaoemoenakon; nokasipatakon; nokawadjitakon; nokabaniako; nokakabanakon. „Dat gij niet ontijdig sterven moogt; dat gij geen vrees kennet; dat gij niet onvoorspoedig moogt zijn op het oorlogspad; dat gij niet gewond wordet; dat ge niet moogt terugdeinzen; dat gij van niets de schadelijke inwerking moogt ondervinden; dat gij een hoogen ouderdom moogt bereiken; dat uw werk niet afgebroken worde; dat gij vaardig moogt zijn (in het afslaan van de aanvallen van den vijand); dat gij dapper moogt zijn; dat gij onkwetsbaar moogt zijn".

Dan werd de kop in een schaal gelegd, en het Hoofd (*tonggol*) ging in huis om een mooi baadje of een hoofdversiersel (*soealang*) te halen, dat hij aan den aanvoerder (*talenga*), die inmiddels naar boven was gekomen, schonk. Eerst daarna mocht de *talenga* zich neerzetten.

Bij de Baloa-clan had het volgende ceremonieel bij den terugkeer van een troep krijgers plaats: Wanneer de troep dicht bij huis gekomen was, maakte hij halt, en een paar der deelnemers aan den tocht werden vooruit gezonden naar het dorp om aan de achtergeblevenen kennis te geven, dat men was aangekomen. Ook hier was het krijgsgeschreeuw niet van de lucht. Gewoonlijk bleven de krijgers twee nachten op de plek, waar ze halt hadden gemaakt. Dan kleedden de dorpelingen zich mooi aan, mannen, vrouwen en kinderen, en trokken de dapperen tegemoet. Bij de ontmoeting werden spiegelgevechten gehouden. De gewoonte om hierbij op bamboe trompetten te blazen, zooals de Posoërs dit doen, kent men niet; wel blies men op Nautilus-schelpen (*boeoet*). Een oude van dagen sprak den luitenant, *pondjolo,* toe, en zeide: *Toka tanaas, anoe mombebe'i, pahemata, pakita kinopikopian na mompoimboa to sega-sega, boele sangkoeka na notoa.* „Hoe is het *tanaas, pombebe'i* en *pahemata,* zijt ge allen in gezondheid weergekeerd met de strijders (*to sega-sega*), die ge hebt meegenomen, en ook hoevelen hebt gij gedood?" (We zien dus dat men hier de strijders toesprak, als waren het jagers die van de jacht terugkwamen, of als hadde men te doen met de leiders van een akkercomplex).

De luitenant, *pondjolo,* antwoordde: *Aitoe mboele kita anoe i lipoe mompokilawa ladjang mami, boetongki nopikopian, oele boele a sampoeloe notoea ka taoean a opat.* „Daar zijt gij, die in het dorp zijt gebleven, vragende naar onzen tocht. Wat ons zelf aangaat, wij maken het best, tien zijn er gedood, en vier hebben we krijgsgevangen gemaakt".

Vervolgens werd een spiegelgevecht gehouden, en dan sprak de oude weer: *Kaloe kita binamiminsan nompedja oee Toili, mangka singkona balaniat monggalapakon oele aia sampoeoes.* „Wij zullen gezamenlijk de Toili-rivier betreden (in het gebied der To Wana), want wij ook zijn van plan om hoofden te gaan halen met de *sampoeoes*".

Dien nacht bracht men gezamenlijk door in de hutten op de rustplaats, waar een maaltijd werd gehouden, en men veel feestvreugde bedreef. Den volgenden morgen ging het naar het dorp; hier trad de *mian kopian*, de regelaar van de dorpsaangelegenheden, den troep tegemoet, en dan ontwikkelde zich een gesprek als pas is medegedeeld. Spiegelgevechten werden gehouden, en de *mian kopian* gaf aan de teruggekeerden de verzekering: „Al zijn wij in het dorp teruggebleven ,wanneer de vijand ons hadde aangevallen, dan zouden wij ons ook dapper hebben getoond".

De troep trok, in het dorp gekomen, eerst viermaal om het huis van den *mian kopian*, dan viermaal om dat van den aanvoerder (*talenga*), en vervolgens even zooveel malen om dat van zijn luitenants en de andere deelnemers aan den tocht. Ten slotte hield men stil bij de trap van het huis van den *pondjolo:* het hoofd van den verslagen vijand met de franje van arenblad (*taliti*) werd onder een rijstschuur neergelegd. Boven aan de trap stond de vrouw van den *pondjolo* met het uiteinde van een langen ouden doek (*kain patola*) in de hand; deze doek werd over de trap uitgespreid. De vrouw sprak den *pondjolo* aldus toe: „Kom naar boven, *sampoeoes*; wees niet verlegen om boven te komen". Dan zei de *pondjolo*: „Ga naar boven, *sampoeoes*, dit is vanzelfsprekend uw woonplaats". Dan klom de *pondjolo* met al de krijgsgevangenen vlak achter zich aan naar boven, terwijl zijn vrouw met enkele helpsters uit alle macht aan het doek trokken, als om degenen die het betraden, naar boven te trekken. Boven gekomen ging de *pondjolo* dadelijk met de krijgsgevangenen naar de *salipi*, het kamertje achter in de woning, waar de eigendommen van de familie worden bewaard, en daar zetten ze zich neer, terwijl de vrouwen en de overige aanwezigen krijgsdansen uitvoerden. Aan de krijgsgevangenen werden koperen schalen met rijst en kippevleesch voorgezet. Ook de andere lieden werden onthaald, en er heerschte groote vreugde. De *mian kopian* kwam daar als gast; het feest ging niet van hem uit. Dit maakt een groot verschil met de Lingketeng-lieden, waar alle regelingen van het Hoofd, den *tonggol*, uitgingen.

Na het koppensnellersfeest, *mompasok*, waarover straks meer, werden de krijgsgevavngenen aan den *mian kopian* overgegeven. Bij de Baloa-clan was het bij deze gelegenheid, dat de *mian kopian* aan den luitenant (*pondjolo*) een speer en een baadje schonk. Dit Hoofd bracht de krijgsgevangenen dan naar zijn heer, den sengadji (*bosanjo*) van Tangkian. Zoo bracht ook het Hoofd der Lingketeng-clan, de *daka'njo*, zijn krijgsgevangenen naar den sengadji (*bosanjo*) van Kintom. De krijgsaanvoerder (*talenga*), die het Hoofd hierbij vergezelde, ontving dan van den sengadji een speer, een zwaard en een baadje. Bij de Baloa-clan, waar de *talenga* tevens als volkshoofd werd beschouwd, stelde de sengadji van Tangkian een nieuwen functionaris aan, als de oude overleden was, of zich om de eene of andere reden had teruggetrokken.

Wanneer men een menschenhoofd was gaan halen voor een overledene uit de hoofdenfamilie, werd het hoofd naar het graf van den doode gebracht, en daar op een staak aan het hoofdeneinde geplaatst. Men hield wat spiegelgevechten en stootte eenige malen den krijgskreet uit, en daarmede was de zaak afgeloopen. Had men meer dan één hoofd meegebracht, dan werden de overige bij de graven van andere dooden geplaatst, maar de familie van den overledene, aan wien deze eer bewezen was, moest dan aan den aanvoerder van den troep een geschenk geven.

Vier dagen na den terugkeer der strijders in het dorp had het koppensnellersfeest plaats. Bij de Lingketeng-clan kwam men hiertoe samen in de woning van het Hoofd, den *tonggol*; bij de Baloa-menschen in de woning van den *pondjolo*. Wat beide feesten gemeen hadden, was, dat er een groote maaltijd werd aangericht, waartoe allen hun bijdrage gaven. Verder vermaakten zich de mannen den heelen dag en nacht met het uitvoeren van een soort dans, *moseili* geheeten, waarbij gezongen wordt. Elke strofe van dezen zang vangt aan met *jaja-lele*. Ieder danst op zichzelf met langzame bewegingen in de rondte draaiende, en elk oogenblik met den voet op den vloer stampende.

Op dit feest had het slaan tot ridder van de dapperen plaats, en deze plechtigheid verschilde bij de beide clans. Degeen die een vijand had neergestooten of neergeslagen ontving van den *tonggol* een speer of een baadje, een hoofdversiersel (*socalang*). Het baadje was van een soort stof, die *sakalati* heet, en dit kleedingstuk was het eenige uiterlijke teeken voor een dapperen man bij de Lingketeng-clan, omdat anderen geen kleeren van deze stof mochten dragen. Meestal

was de aanvoerder zelf de gelukkige, die deze onderscheiding ontving, omdat hij vooropgaande steeds het eerst met den vijand in aanraking kwam. Maar nu en dan was het ook een *to sega-sega*, een soldaat, die den eersten vijand had gedood. Het hoofd (*tonggol*) slachtte ook een hoen, en met het bloed van dezen vogel smeerde hij voorhoofd en tong van den gelukkige aan, opdat diens dapperheid zou toenemen. Ook werden hem bij den maaltijd de pooten en de vlerken van het hoen als toespijs voorgezet.

Bij de Baloa-clan hield men er nog verschillende rangen op na. Degeen, die op den tocht voor de eerste maal een vijand gedood had, mocht een hoofddoek dragen, die met curcuma (*kini*) geel gemaakt was. Zoo'n hoofddoek heette *tomboeloon*. Hij werd door de echtgenoote van den krijger gemaakt, en op het koppensnellersfeest (*mompasok*) naar het huis van den *pondjolo* gebracht. Deze liet dan den doek door iemand, die zijn sporen in den strijd al verdiend had, den geridderde op het hoofd zetten. Had men voor de tweede maal een vijand gedood, dan had men het recht om de *kinini* „de geelgemaakte" te dragen. Deze doek zag er bijna evenzoo uit als de pas genoemde, maar aan het uiteinde waren franjes gesneden (we hebben boven reeds gezien, dat met zoo'n doek de babiroesa-tanden van de *soealang* op het hoofd werden gebonden). Had dezelfde dan weer geluk gehad, dan mocht hij de varkenstanden in den hoofddoek dragen, de *soealang*. Nog een rang hooger en hij mocht de *soealang* met twee paar slagtanden dragen. Maar dit was ook het hoogste dat hij bereiken kon. Doodde hij daarna weer een vijand, dan begon hij van voren af aan met de *tomboeloon*.

De Baloa-lieden hadden nog een ander onderscheidingsteeken, waarvan ik bij de lieden in 't Lingketengsche niet vernomen heb, en ik verzuimde er opzettelijk onderzoek naar te doen. Dit is de *bantoejan*. Hij bestaat uit een stokje, waaraan het haar van een verslagen vijand gebonden is. Om stokje en haar is een koord gewonden; het aantal windingen geeft het aantal vijanden aan, dat de drager er van heeft verslagen. Deze *bantoejan* droeg de krijger aan het snoer met talismans, dat hij over de borst had hangen. Maar hij verborg het steeds voor vreemde oogen door er zijn draagsarong over te plooien.

Boven vertelde ik dat het meegebrachte menschenhoofd bij de Lingketeng-clan dadelijk na de aankomst van de troep door den aanvoerder (*talenga*) in het huis van het Hoofd (*tonggol*) werd gebracht. Bij die gelegenheid bracht hij daar ook binnen een jonge arentak, waarvan de bladeren aan repen waren gescheurd, en ver-

volgens omgeknikt; aan de op deze wijze klaargemaakte tak, *taliti* genoemd, was een stukje van de scalp gebonden. Deze tak met scalp werd door den *talenga* boven in het dak van het *tonggol*-huis bevestigd.

Bij de Baloa-lieden had het bovenbrengen van het hoofd pas plaats na afloop van het koppensnellersfeest (*mompasok*). Dan haalde een oud man den kop van onder de rijstschuur, waar men hem zoo lang had opgehangen, weg. Hij stootte hem eenige malen tegen een plank, die op de trap van het huis van den luitenant (*pondjolo*) was gelegd, en sprak daarbij: *Momoentoen taliti aia, liasakon na akoe paha, liasakon toempo ohoboeno; isa, doea, toloe, opat, lambakonnjo akoe langkai.* „Ik stoot deze arenbladeren (waarmede de kop versierd is) (tegen de trap), opdat ik niet blind moge worden, opdat ik niet onverwacht moge sterven; 1, 2, 3, 4, totdat ik een oud man moge geworden zijn".

Daarna reikte hij den kop over aan een vrouw, die in huis stond; deze voerde er een krijgsdans mee uit, en daarna werd het hoofd midden aan den zolderbalk opgehangen. Vervolgens werd de scalp onder de deelnemers aan den tocht verdeeld; dezen voegden wat jong arenblad (*taliti*) aan het hun toebedeelde stukje toe, en brachten het zoo naar het graf van een overleden bloedverwant, waar ze het aan de grafhut ophingen.

Vervolgens had bij beide clans nog plaats het *mompolapas sampoeoes* „het loslaten van het geluk" (of den voorspoed, welke aan de beide sigaretten was verbonden, die door den *pondjolo* onder den linkeroksel werden gedragen). Vier tot tien lieden gingen daartoe onder veel vreugdebetoon en met voortdurend uitvoeren van krijgsdansen en spiegelgevechten naar het bosch, en zochten daar een waringin-boom (*moenoe'*) uit. Dezen gaven ze 7 kepen boven elkaar in de bast; in de onderste keep klemde men de beide sigaretten, waarbij de luitenant (*pondjolo*) aldus sprak: „Hier moet gij inklimmen, *sampocoes*, en als wij weder gaan vechten, dan moet ge u laten hooren, en ons kennis geven, of we er op uit kunnen gaan of niet."

Wanneer een clangenoot was gesneuveld, werd hij bij de Baloamenschen zonder kist begraven; of men den gedoode in het bezit van zijn hoofd had gelaten of niet, kwam er niet op aan. Bij de Lingketeng-clan werd de gesneuvelde als elke andere doode begraven, maar men mocht voor hem het dodenfeest niet vieren dan aleer men zijn dood had gewroken. Het hoofd van een verslagene, dat men naar huis bracht, werd dan op het graf in den grond gestopt.

Ik heb reeds met een enkel woord gezegd, dat wanneer de beide clans een poos lang met elkaar hadden geschermutseld en er aan beide kanten enkele dooden waren gevallen, men vrede sloot. Op den afgesproken dag ging dan een aantal *mian kopian*, dorpsregelaars, van de Baloa-clan naar Lingketeng, naar de woning van den *daka'njo*. Aan beide zijden had zich veel volk verzameld, dat zich bezighield met spiegelgevechten en krijgsdansen te houden. Dan volgde een groote maaltijd, waarbij de *balakat* (magische kracht) van den *toemondo* (sultan) van Kintom en Tangkian, soms zelfs de *balakat* van Soeltan Talinate, werden aangeroepen, om te verzekeren, dat welke van de beide partijen zou beginnen met het plegen van vijandelijke daden, door de aangeroepen *balakat* zou worden „gegeten", d.w.z. dat hij op geheimzinnige wijze te gronde zou gaan, of allerlei rampen zou ondervinden. Maar — voegde mijn zegsman, de *daka'njo*, nu kapitan van het Loboe-gebied, er bij — niet lang na dit vredesluiten was het weer mis, want de menschen van Baloa waren erg slecht!

Huwelijk.

Voor beide clans geldt dezelfde regel wat betreft de familie-verhouding, waarin man en vrouw tot elkaar staan om met elkaar te mogen trouwen of niet. Broerskinderen mogen met elkaar huwen, zoo ook zusterskinderen; kinderen van broer en zuster alleen dan, wanneer de broer een dochter en de zuster een zoon heeft; heeft de eerste een zoon en de tweede een dochter, dan kunnen deze twee nimmer een paar worden. Zelfs zoolang het nog bekend is, dat grootvader en grootmoeder, of overgrootvader en overgrootmoeder in die verhouding tot elkaar gestaan hebben, mag het paar niet met elkaar huwen. Als men zich hieraan niet stoorde, dan *molioe*, d.w.z. de aarde zou instorten, het zou voortdurend regenen, aardschuivingen zouden plaats hebben, in één woord er zou een natuurramp plaats vinden. Pas lieden uit het vierde geslacht mogen er aan denken zich met elkaar te verbinden, en dit mag dan nog alleen met *mongkojo'i*.

Voor het *mongkojo'i* is een priester noodig. De man brengt hem een haan, de vrouw een kip. Beide vogels worden door den priester gedood; het bloed van den haan strijkt hij op het voorhoofd van de vrouw, en dat van de kip smeert hij op het voorhoofd van den man. Daarbij spreekt hij: „Ik *mongkojo'i* u, opdat er geen natuurramp zal plaats vinden, opdat uwe kinderen niet zullen sterven, enz." Dan worden de hoenders toebereid: de man krijgt de beide

pooten van de kip, en de vrouw die van den haan te eten. Ook wordt een kokosnoot in tweeën gedeeld, met het vleesch waarvan beiden zich het hoofdhaar moeten reinigen. Men laat hierbij niets in het water afdrijven.

Wanneer ouder en kind, of broer en zuster het met elkaar hielden, werden beiden gedood door ophangen, *segot ka oelajo-oelajo* „in de lucht ophangen", noemde men dit; ook wanneer een oom zich met een nicht, of een tante zich met een neef afgaf, werden beiden gedood. Was de familieverhouding wat verder verwijderd, dan kon het *molioe*, het plaats hebben van een natuurramp, voorkomen worden door het betalen van 50 blokken ongebleekt katoen (*balasoe*), waarbij het Hoofd (*tonggol* bij de Lingketeng-clan, *mian kopian* bij het Baloa-volk) de *balakat* van den stamvader aanriep om mogelijke rampen, die uit deze verbintenis zouden kunnen voortkomen, af te wenden.

In het Lingketengsche is een huwelijk van twee broers met twee zusters geoorloofd. In Baloa mag dit ook, maar dan moet degeen, die het laatst huwt, aan zijn reeds gehuwden broer *oetoen* betalen, anders zouden zijne kinderen ziekelijk zijn, of spoedig sterven. Deze *oetoen* bestaat altijd uit een stoel sagoboomen, omdat sagoboomen koud zijn. Ditzelfde moet ook worden gegeven, wanneer iemands broer trouwt met een tantezegster van diens vrouw.

Wat men graag ziet, is, als iemand huwt met de zuster van zijn zwager, zoodat broer en zuster gehuwd zijn met zuster en broer. In Lingketeng noemt men dit *monsoesoele'an lai* „tot elkaar wederkeeren" (*monsoele* is „terugkeeren"), in Baloa *montolosan* „met elkaar ruilen". Wanneer de ouders van zulke paren overleden zijn, blijft de bruidsschat gewoonlijk achterwege.

Een dubbelhuwelijk, *mongohoea*, kwam volgens het getuigenis der menschen in den ouden tijd weinig voor. Maar bij de Loinangs hebben we weer een voorbeeld, hoe vorsten de zeden bederven. Kamboa, wiens ziel nog steeds door de menschen wordt aangeroepen, had zeven vrouwen, en het voorbeeld van deze Hoofden werd onder de menschen van Lingketeng veel gevolgd. Bij de Baloa-lieden moet het dubbelhuwelijk minder voorkomen. Wanneer de man een tweede vrouw er bij wilde nemen, moest hij daartoe de toestemming hebben van zijn eerste vrouw. Soms verzette deze zich hiertegen, maar dan trachtte de man haar door een geschenk tot toegeven te bewegen: hij gaf haar een stel oorknoppen (*djaling*), een mooie sirihdoos, een kain, en derg.; zoo'n geschenk heet *pontambo* „om in den steek te

laten" (haar verzet). Soms zoekt een gehuwde vrouw een tweede echtgenoote voor haar man, bijvoorbeeld als zij kinderloos is, en ze bang is, dat haar man er op een goeden dag toch toe over zal gaan; dan maar liever een vrouw van haar eigen keuze, dan eene mét wie de man voor den dag zou komen, en met wie ze het niet zou kunnen vinden. Dat een man met twee zusters tegelijk gehuwd zou zijn, wordt wel is waar niet met bloedschande gelijk gesteld, maar de clangenooten voelden zich over zoo iets beleedigd, en zoo iemand moest een boete van 4 blokken ongebleekt katoen (*balasoe*) aan zijn Hoofd betalen.

Het aanzoek van de familie van den trouwlustige naar de hand van een meisje heeft bij beide clans een eenigszins verschillend verloop, al blijkt de eenheid weer uit de gelijkheid van de namen der geschenken, die worden gewisseld. Wanneer in het Lingketengsche een jongeling het oog op een meisje heeft laten vallen, tracht hij haar 's nachts te bezoeken. Wil het meisje den jongen niet, dan stuurt ze hem weg; mag ze hem lijden, dan staat ze toe, dat hij bij haar blijft slapen. Dit heet *mondolong*. Hij zorgt er echter voor, dat niemand in dat huis iets van zijn bezoeken merkt, en vóór het aanbreken van den dag is hij weer verdwenen. Wanneer dit eenigen tijd geduurd heeft, geeft de jongeling aan zijn vader kennis, dat hij met dat meisje wil trouwen. De vader of een oom van den jongen begeeft zich dan naar de ouders van het meisje om te *mompokilawa* „een verzoek te doen". Hij zegt dat hij een kuiken op dat erf heeft gezien, dat hij graag zou opvoeden. Bij deze gelegenheid geeft hij ook de *pongoosi*, het zetten van een merkteeken om aan anderen te kennen te geven, dat iets besproken is, een eigenaar heeft. Dit is gewoonlijk een ring van koper of uit schelp gebikt (*boeso* heet een armband van schelp); bovendien een lap katoen, *posoeocon*, waarvan de jongeling verwacht, dat het meisje hem een broek of een baadje zal naaien. De ouders van het meisje zeggen dan, dat de familie over het aanzoek zal beraadslagen. Regel is, dat de beslissing niet langer dan 4 dagen mag worden aangehouden.

Wanneer het aanzoek is aangenomen, spreekt de jongeling van *dohoikoe* „mijn verloofde" (modohoi „een verloofde hebben"; *indohoi* „verloofd zijn"; *saloealenjo* „zijn geliefde"; *mosaloeale* „liefhebben"). Tien of twintig dagen nadat het aanzoek is aangenomen, gaat de familie van den jongeling een sirihdoos aan de ouders van het meisje brengen; dit heet *mantoean*; daarbij wordt ook besproken, *motoon*, dat men over vier dagen bijeen zal komen om over den bruidsschat,

koë, te spreken. Dit bespreken van den bruidsschat heet *molato*. Eerst wanneer de bruidsschat bijeen is, kan het huwelijk plaats hebben.

Ook in het Baloasche tracht de jongeling zich eerst van de genegenheid van het meisje te overtuigen. Wil het meisje hem, dan geeft hij haar geschenken, *pongoosi*, om te voorkomen, dat een ander haar zal vragen. Eertijds bestond dit geschenk in een *motombing*, een onbruikbaar weefsel, waarover reeds gesproken is; tegenwoordig geeft men in de plaats daarvan een fraaien zakdoek. Verder een blikken doosje met een spiegeltje er in, een *salak*, kam uit hout gesneden (een kam die gemaakt is van de bladnerven *-olis-* van den sago, die in een bamboetje zijn bevestigd, en door een vlechtsel van garen aan elkaar verbonden zijn, heet *sisi*, Mal. *sisir*) en een armband, die door handelaren worden ingevoerd, en die hier den naam dragen van *maladjan*.

De huwelijkskandidaat brengt aan zijne aanstaande schoonouders sirih en pinang, maar bij dit bezoek spreekt hij nog niet over zijn voornemen; vaak vertelt hij er voorloopig ook niets van aan zijne ouders, totdat dezen zelf merken, dat er iets aan de hand is, en hem vragen op welk meisje hij het oog heeft laten vallen. Dan maken de ouders van den jongen de *sindoea* of *pagawe* klaar; dit is een sirihdoos met toebehooren, waaraan zijn toegevoegd: 1 stuk kain (*lipa sangkolong*), een armband van schelp (*boeso santida*), een ring van zilver (*sinsing oeansila*), een motombing (*motombing sa'angoe*), een baadje (*badjoenjo sa'angoe*), een slendang (*saleenjo sa'angoe*), een mes (*pisonjo samata*). Dit geschenk heet *mantoean*, en het wordt na voorafgaande waarschuwing door een oom van den jongeling naar de ouders van het meisje gebracht. De oom zegt dan ongeveer hetzelfde als in het Lingketengsche: „Wij zijn gekomen om een kip te zoeken, misschien hebt gij nog een kuiken (*koto hodo*)". De andere partij antwoordt: *Timbali* „het kan gebeuren", maar wij vragen een paar dagen den tijd om de kip te ondervragen, en dan zenden we u bericht". Het meisje wordt gevraagd of ze met den jongen wil trouwen. Wil ze niet, dan gaat het huwelijk niet door, al wenschen de ouders het. In dit geval zullen de laatsten trachten hun dochter over te halen om toe te geven, maar men dwingt haar niet om tegen haar zin te trouwen. Meestal antwoordt het meisje op de vraag harer ouders: „Ik weet niets te zeggen: als gij het wenscht, dan wil ik ook". Dan wordt aan de familie van den jongeling meegedeeld, dat het aanzoek is aangenomen.

Tijdens de verloving gaat de jongen zijn aanstaande schoonouders

bij allerlei gelegenheden helpen. Als er iets op den akker van de ouders van haar verloofde te doen is, verleent het meisje daarbij haar diensten. Deze verloving duurt soms een jaar, want het huwelijk kan niet worden voltrokken, voordat de bruidsschat bijeen is. Gedurende dezen tijd gaat de jongeling telkens 's nachts bij zijn verloofde slapen.

Wanneer het meisje zich, nadat de *pongoosi* gegeven is, misdraagt, wordt alleen dit geschenk teruggegeven, en volgt nog geen boete. Maar trekt het meisje zich terug na het overreiken van de *mantoean*, dan heeft zij ook nog 1 of 2 blokken katoen (*balasoe*) te betalen. Deze boete heet *pangoetang* „schuld" of *pongapin* „inwikkelaar", waarschijnl. om er de gewisselde teekenen van de trouwbelofte in op te bergen.

Gaat het huwelijk niet door omdat het meisje zich misdragen heeft, dan moet ook de man, met wien ze het gehouden heeft, de *pangaoetang* betalen. Voordat men het ongebleekt katoen kende, werden alle boeten in aarden borden, *lean*, betaald. Een blok *balasoe* geldt voor 15 borden.

Hetgeen de jongeling bij zijn huwelijk aan zijne schoonouders moet geven, bestaat uit twee deelen: de *koë* en de *patakon*. De eerste is de eigenlijke bruidsschat. In het Baloa-distrikt was deze eertijds gewoonlijk 1 stuk ongebleekt katoen (*balaose*), en in het Lingketengsche gewoonlijk 4 stukken. Toen ik er mijne verwondering over te kennen gaf, dat de bruidsschat zoo laag was, zei een oude man: „Vroeger was een blok *balasoe* moeielijk te krijgen; men moest lang werken, voordat men genoeg aan damar en bijenwas bij mekaar had om 1 blok (dat een handelswaarde had van f 2 of f 2.50), te kunnen koopen". In het Lingketengsche bedraagt de bruidsschat tegenwoordig al gemiddeld f 150.

Tot de *patakon* behoort alles wat ooms en tantes en andere familieleden van het meisje eischen, als vergoeding voor ware en vermeende diensten, die vroeger aan de bruid zijn bewezen. Daartoe behoort in de eerste plaats de *pantana noe soesoe*, de vergoeding die aan de moeder van de bruid wordt gegeven voor het zoogen van haar kind. Dit is gewoonlijk een koperen schaal (*doelang*). Andere familieleden van de bruid vragen een hakmes, een sirihdoos, een kain, en derg. Op deze eischen mag men afdingen, maar zijn ze eens vastgesteld, dan moet de jongeling soms maanden lang er op uit om alles bij elkaar te zoeken.

De aanstaande schoonvader van zijn kant gaat met zijn naaste verwanten geruimen tijd op de jacht om het gemsbuffelvleesch bij

elkaar te brengen, dat noodig is voor de bruiloft. Als een vast tegengeschenk geeft de bruid vier bamboes met gedroogd onoeang-vleesch aan de ouders van haar aanstaanden man. Dit geschenk heet *tawa*.

Huwen heet *moosoa*. Het feest van de huwelijkssluiting heet van de zijde van den man *momboa* „geleiden", n.l. van den bruidegom; van den kant van de vrouw spreekt men van *pompopea* „wachten", n.l. op den bruidegom die gebracht wordt. We zullen de gewoonten in deze weer van elke clan afzonderlijk behandelen. Bij de Lingketeng-menschen heeft het geleiden van den bruidegom in den namiddag om een uur of 5 plaats. De bruidegom draagt een mand, *baki*, op den rug, waarin een mes, een kain en een sirihdoos liggen. De stoet, die uit een groot aantal menschen bestaat, familie en vrienden van den bruidegom, wordt voorafgegaan door een oud man, liefst een krijgsaanvoerder (*talenga*). Onderweg heft men voortdurend gejuich aan, dat *mohagai* heet. Bij het huis van de bruid gekomen, houdt de stoet stil; de vader van de bruid komt dan naar beneden en legt een zwaard op den grond neer, waarop de bruidegom gaat staan. Dan legt' de aanstaande schoonvader zijn rechterhand op het hoofd van den bruidegom, en zegent hem met de woorden: *Mompolibamo i Anoe i booenenjo i Anoe, liasakon na singgaatan, liasakon na timbongan* enz. volgen dezelfde wenschen, als het Hoofd uitspreekt over teruggekeerde krijgers. „Om N.N. (naam van den bruidegom) op te doen klimmen tot zijne vrouw N.N. (volgt de naam van de bruid), dat ze niet van elkaar mogen scheiden, dat ze niet een kort leven mogen hebben, enz." Als men daarna de trap opklimt, moet de bruidegom er voor zorgen den rechtervoet er het eerst op te zetten.

In huis gekomen gaat de bruidegom zitten op het verhoogde deel vóór in de woning, en plaatst de mand, die hij gedragen heeft, vóór zich; de bewoners van het huis en de gasten zetten er zich om heen. Dan wordt de bruid geroepen, die zich zoo lang verborgen gehouden heeft in het kamertje (*salipi*) achter in het huis. Ze gaat tegenover den bruidegom zitten met de mand tusschen hen in. Beiden houden de mand met de rechterhand vast, en dan zegent het Hoofd (*tonggol*) hen in, met ongeveer de volgende woorden: „Ik trouw N.N. met N.N., dat ze niet van elkaar zullen scheiden, dat ze niet ontijdig mogen sterven, enz.", dan volgen weer de wenschen, die ik reeds eenige malen heb opgegeven. Na het uitspreken van dezen zegen laten beiden de mand los, geven elkaar de hand, en zeggen: *Salamat nika lahen* „Geluk met een helder (zuiver) huwelijk". Dan neemt de

bruid de mand mee naar binnen en bergt die op, nadat haar vader eerst de voorwerpen, die zich daarin bevinden, er uit genomen heeft.

Nu wordt de maaltijd opgediend. Iedere geleider van den bruidegom krijgt een kippepoot als toespijs bij zijn rijst; bovendien ontvangt elke vrouw, die den bruidegom heeft gebracht, nog een halven vadem ongebleekt katoen, en de mannen een hoofddoek (*singgang*); dit katoen wordt over de schaal of het bakje met gerechten heen gespreid. De familie van de bruid moet wel goed toezien, dat alles in orde is, want de gasten zijn er bij deze gelegenheid op uit om aanmerkingen te maken, en de gastheeren voor tekortkomingen te beboeten. Heeft men bijvoorbeeld vergeten een bakje met toespijs te vullen, of vindt een gast een stukje pinangschil op zijn schaal met spijzen, dan verwijdert hij zich beleedigd, en beboet de feestgevers.

Wanneer allen hun deel vóór zich hebben staan, neemt een der gastheeren het woord: dit heet *momasor* of *basiloloa*. Hij zegt: *A kita totoetoeoema, pisieka-soekapmo mae, pa soehoe singgi-songgiling pa kanan tigo, pa koelap noe popos, pa soehoe oea lapis*; *boli pake koelang, madi maala ototonggolakon, pa sinangkalinga*. „O gij heeren, doet (de bakjes of schalen met eten) open (d.i. licht er de lap katoen, die het bedekt af), misschien staat er een bakje (van pisang- of palmblad) scheef, misschien is er wat tabak op, of een pinangschil, of staan twee bakjes in elkaar (waarvan dus één niet gevuld is); neemt dit dan niet kwalijk, men heeft dit niet met opzet gedaan, misschien heeft men verkeerd gezien (zich verkeken)".

Op deze toespraak antwoordt een der gasten: „Gastheeren, gij behoeft niets te zeggen, als het niet de dorpsregeling ware (zoo te doen); al mocht het zijn dat we een pinangschil of een paar bakjes in mekaar aantroffen, we nemen dit niet kwalijk, wanneer slechts onze eensgezindheid krachtig blijft".

Na afloop van den maaltijd wordt het jonge paar „de les gelezen". Dit doet gewoonlijk het Hoofd (*tonggol*). Hij zegt bijvoorbeeld: „Al zijt gij pas één dag bij elkaar, en een uwer krijgt een wond, of wordt ziek, dan moet de ander hem (haar) goed verplegen; en als de een den ander slaat, doe dit dan niet midden op den weg, maar doe het in huis, als de een werkelijk verkeerd heeft gedaan. Als de vrouw verkeerd doet en zich met een anderen man afgeeft, zullen alle goederen naar den man terugkeeren. Als de man naar een andere vrouw loopt, zullen de goederen (bij echtscheiding) niet naar den man teruggaan. Gij moet uwe wederzijdsche ouders helpen; en als gij een of ander voordeel hebt (b.v. jachtbuit) moet ge daarvan aan

uwe ouders mededeelen". De nacht wordt verder doorgebracht met allerlei spelen en dansen.

In het Baloasche gaat het sluiten van een huwelijk eenigszins anders, al zijn de hoofdlijnen dezelfde. Ook hier verzamelen zich vrienden en kennissen in het huis van den bruidegom. Ieder hunner brengt iets mee als bijdrage in de te maken kosten, veelal een aarden bord (*lean*) per man. De bruidsschat (het stuk *balasoe*, dat door den vader van den bruidegom is gegeven, en dat afzonderlijk in een regenmatje — *tindoeng* — is gewikkeld) de *pantana noe soesoe* en andere geschenken voor de ooms en tantes van de bruid (waarvoor de ooms van den bruidegom hebben gezorgd), worden alle in een mand (*baki*) gepakt, die in den optocht wordt meegedragen. Men eet vooraf in het huis van den bruidegom, en daarna wordt de stoet opgesteld, met het Hoofd, den *mian kopian*, voorop, en zóó trekt men om een uur of 5 in den namiddag naar de woning van de bruid.

Bij de trap gekomen houdt men stil, en roept de *mian kopian* naar boven het doel waarvoor men hier is gekomen, nl. om een paar te trouwen. Dan roept iemand uit de woning: „Blijft daar niet staan, maar komt boven; de trap is wel niet mooi, maar komt hier zitten".

Dan gaat men naar boven, maar een aantal familieleden van de bruid heeft de toegang verspert, *mongomboni sabatang*. Ieder eischt wat van de binnenkomenden, voordat men hen den weg vrijlaat. In den ouden tijd werden de meermalen genoemde weefsels, *motombing*, en borden gegeven om doorgelaten te worden. Binnen getreden wordt de mand met den bruidsschat en bijbehoorende dingen in het midden van de ontvangkamer gezet, en allen zetten zich neer.

De bruid heeft een aantal makkers, jongens en meisjes, verzameld, die elk met een sirihdoos, die men in soorten heeft als *sakoepa, kabila, mantoean*, gewapend zijn. Die doozen zijn gevuld met pinangnoten, en aan elken voornamen gast wordt zoo'n doos aangeboden. Deze neemt er de noten uit, en legt er iets anders, vroeger meestal een *motombing*-weefsel, voor in de plaats. Dit heet *mohangkati* (verg. Mal. *angkat* „oplichten, opnemen").

Daarna wordt het eten opgedragen en heeft de maaltijd plaats. Dat is om een uur of 8 in den avond afgeloopen, en dan wordt de mand, waarin de bruidsschat met de bijgeschenken naar binnen in het woonvertrek (*soeo'*) gebracht, waar de inhoud er uit wordt gehaald en opengemaakt; alles wordt nauwkeurig onderzocht of een en ander wel in overeenstemming met de afspraak aanwezig is. Heeft men

zich hiervan overtuigd, dan laat men alles aan het Hoofd en de voorname gasten zien.

Nu worden bruid en bruidegom geroepen; ze gaan tegenover elkaar zitten, en dan spreekt het Hoofd (*mian kopian*) het paar toe. Eerst richt hij zich tot den bruidegom: „Gij krijgt nu N.N. tot vrouw, en ge moogt niet minachtend spreken (*motaap odjole*) van hare ouders". Dan tot de bruid: „Gij hebt nu N.N. tot echtgenoot, die honderd blokken katoen (dit wordt zoo maar gezegd, want in werkelijkheid is de bruidsschat slechts één blok) als bruidsschat voor u heeft gegeven, wat geen kleinigheid is, en dit alles zult ge terug moeten geven, als ge hem wegwerpt (van hem scheidt)". Weer tot den man: „Gij hebt alles en alles bij elkaar wel 150 blokken katoen onkosten gehad (al zijn het er maar 2 of 3, bruidsschat met de bijbehoorende geschenken); dit alles zijt ge kwijt, als ge uwe vrouw weggooit (van haar scheidt). Als ge op jacht zijt geweest, moet ge niet alleen uw eigen ouders een deel van het wild geven, maar ge moet ook uwe schoonouders bedenken". Weer tot de vrouw: „Als gij buitenshuis gaat eten, zonder uw man, doe dit dan niet bij een eigen broer of zuster (dit wordt beschouwd als een teeken, dat de vrouw van haar man af wil, een begin van wegloopen), maar ga dan eten bij een familielid van uw man".

Vervolgens spreekt het Hoofd de menigte aan en zegt: „Nu weet gij allen, dat N.N. de vrouw is van N.N.; als iemand haar benadert, mag hij overhoop gestoken worden, en niemand zal naar hem om kijken (men noemt dit *nohadja ka hambaoe* „door een buffel vertreden", zoodat hij niet gewroken wordt; ik herinner er aan dat de Loinangs geen buffels hebben). Ieder weet nu dat N.N. de man is van N.N.; wanneer een vrouw hem verleidt, mag zij doodgestoken worden, zonder dat iemand haar zal wreken. Hebt gij allen het gehoord?". Eenigen uit de aanwezigen roepen: „Nog niet!" Dan herhaalt het Hoofd alles wat hij heeft gezegd en vraagt weer: „Hebt gij het gehoord?" Weer antwoordt men: „Nog niet". Als hij dan deze vraag nog eens doet na voor de derde maal zijn mededeeling te hebben herhaald, weer ten antwoord krijgt: „Nog niet!" zegt hij alles voor de vierde keer, en dan roepen alle aanwezigen: „Ik heb het gehoord!" en dan volgt er een gejoel en geschreeuw van belang, waarbij meermalen de krijgskreet wordt uitgegild.

Als het rumoer tot bedaren is gekomen, neemt de *mian kopian* de rechterhand van den bruidegom, en legt daarin een klaargemaakte sirihpruim; hierbij zegt hij hem nog eens, dat N.N. nu zijn vrouw

is, en dat hij haar op alle mogelijke wijzen moet helpen. Dan pruimt de bruidegom de sirih-pinang, waarbij hij al het opgewekte speeksel moet inslikken, niets mag hij uitspuwen. Zoo doet het Hoofd ook bij de bruid. De meergenoemde mand, die de bruidegom meebrengt, wordt bij de Baloa-clan niet door het bruidspaar vastgehouden. Na afloop van dit pruimen geeft de bruidegom het Hoofd en den aanzienlijken gasten en den familieleden van de bruid de hand, en ditzelfde doet de bruid bij de familieleden van den bruidegom. Hiermee is de plechtigheid afgeloopen.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat de huwelijksvoltrekking van een lid van het *daka'njo-* of van een *tonggol-* geslacht in het Lingketengsche met bizonderen luister wordt voltrokken. Wanneer een man uit het volk met een meisje uit een *tonggol*-geslacht wilde huwen, moest hij eerst „zijn aanzien (grootheid) koopen", *mongoli kadaka'an*. Hij deed dit door het geven van een slaaf, die in den ouden tijd een waarde vertegenwoordigde van 50 blokken ongebleekt katoen (*balasoe*). Dan kwam nog de bruidsschat, die uit den aard der zaak aanmerkelijk hooger was dan de gewone reeds genoemde bedragen voor het volk. Deze bestond uit allerlei katoenen goederen. Verder koperen borden, koperen waterketels, speren, een *pamaki*, d.i. een zwaard met zilveren scheede. Alles te zamen werd deze bruidsschat op een waarde van 100 blokken katoen gewaardeerd (dus ongeveer f 250). Ook deze bruidsschat moest geheel worden voldaan op den dag, waarop het huwelijk plaats had. Dit werd op dezelfde wijze gesloten als boven beschreven is door het vasthouden van de mand (*baki*).

Bij de Lingketeng-clan gaan vier dagen na het huwelijk man en vrouw naar het huis van de ouders van den eerste. Dit heet *monsoeleakon* „doen terugkeeren"; het gaat met een plechtigheid gepaard. De vader van den bruidegom gaat naar beneden wanneer de stoet is aangekomen, legt een zwaard op den grond, waarop de bruid gaat staan en dan zegent hij haar op dezelfde wijze als de vader van de vrouw het den bruidegom heeft gedaan. In huis gekomen ontvangt de jonge vrouw een koperen bord (*doelang*) ten geschenke, dat den naam van *pomboeat* „oplader" draagt, en dat de bedoeling heeft om haar over te halen naar boven te gaan. Elk van hare geleiders krijgt bij den daarop volgenden maaltijd een kippepoot als toespijs, maar de schaal met eten wordt niet met een lap katoen toegedekt, zooals bij den maaltijd tijdens de huwelijkssluiting. Het jonge paar blijft dan een jaar bij de ouders van den man wonen, in welken tijd het

de ouders van beide kanten helpt bij het akkerwerk. Wederzijdse ouders zorgen gedurende dit jaar voor het eten van het jonge paar. Na afloop van genoemden tijd bouwt het nieuwe gezin zich een eigen woning in het dorp van den man. Groote huizen, waarin een aantal gezinnen bij elkaar wonen, heeft men bij geen van beide clans gekend.

Bij de Baloa-menschen heeft het tegenbezoek aan de ouders van den man reeds plaats in den namiddag volgende op den huwelijksdag. Zoo eenigszins mogelijk trekt de familie van de vrouw bij deze gelegenheid een levenden gemsbuffel (*onoeang*) met zich mee als geschenk, benevens rijst en toespijs. Zoodra de jonge vrouw de trap van het huis op wil gaan, komt haar schoonvader naar beneden en trekt haar aan haar hand naar boven. In huis gekomen doet hij haar een zilveren armband (*poto*) om. Dan zetten allen zich neer om sirih te kauwen, en spoedig daarop volgt de maaltijd. Wanneer de bruidsschat niet hoog is geweest, keert het jonge paar na twee dagen reeds terug naar het huis van de vrouw. Is de bruidsschat groot geweest, dan brengt het een langen tijd in de woning van den man door. Gaat het er toe over een eigen huis te bouwen, dan doet het dit in het dorp van den man.

Zoowel schoonouders als schoonkinderen heeten *monian*. De broers en zusters van de vrouw (van den man) zijn de *dawok* van den man (van de vrouw). De echtgenooten van die broers en zusters zijn zijn (haar) *andalan*. De schoonzoon mag in eerbied voor zijn schoonouders in niets te kort schieten. In de eerste plaats behoort daartoe, dat hij hun namen niet mag noemen. Hij mag de slaapplaats zijner schoonouders niet betreden; hij mag geen sirih-pinang uit de doos zijner schoonouders nemen; alleen als zij hem iets daaruit toereiken, mag hij dit pruimen. Wanneer hij dit alles niet in acht namen, zou hieruit *balaa* over hem komen, een toestand, waarin niets van hetgeen hij deed, zou gelukken; wat hij plant zou niet opkomen, of mislukken; op zijne tochten zou hij geenerlei voorspoed hebben. Wanneer de vrouw zich niet behoorlijk tegenover hare schoonouders gedraagt, zou de *balaa* zich daarin uiten, dat haar kind niet geboren kan worden. Soms roept iemand de *balaa* af over zijn schoonzoon of schoondochter; hij spreekt dan een vloek over hem of haar uit, terwijl hij het gelaat gericht houdt naar de opgaande of ondergaande zon. Deze vervloeking zal dan na zijn dood in vervulling gaan.

Wanneer iemand zonder opzet tekortgekomen is in eerbied tegenover een zijner schoonouders, kan de *balaa*, die over hem dreigt te

komen, worden afgewend: de schoonvader wascht dan de handen in water of in palmwijn, en van dat vocht drinkt de schoonzoon.

Wanneer een kind oneerbiedig tegenover vader of moeder is, treft hem geen *balaa*, maar *boeto*, een geheimzinnige macht, die het lichaam aantast: het kind gaat sukkelen, zoodat van zwakte „het lijfje" (*tompos*) uitzakt; bij een jongen openbaart zich *boeto* ook in het lang worden van den penis.

Van alles wat als bruidsschat en bijgeschenken aan de ouders van de vrouw gegeven is, mag het jonge paar niets gebruiken. Is er bijvoorbeeld gemsbuffelvleesch mee gekocht, dan mag het paar daarvan niet eten, anders *podoso'i*, het wordt hen tot schuld aangerekend; ze zouden allerlei puistjes en ontstekingen op de huid krijgen; ze zouden geheel en al onder de luizen geraken.

Bij beide clans worden ongehuwden aangetroffen. Men vertelde van een paar lieden „wier uitrusting niet voldoende was", waarmee bedoeld wordt, dat de geslachtsdeelen niet ontwikkeld waren, hermaphrodieten dus. De reden waarom anderen ongehuwd blijven, is hun leelijkheid, die het andere geslacht terugstoot. Enkelen vertoonen ook een afkeer van het huwelijk waarvan men geen verklaring weet te geven.

E c h t s c h e i d i n g. Wanneer een echtpaar wilde scheiden, werd de zaak door het Hoofd, de notabelen en de familie onderzocht en besproken. Soms is de aanleiding tot het verzoek om echtscheiding, dat man of vrouw *motaap odjolie*, onbehoorlijke woorden heeft geuit ten opzichte van de schoonouders. Men tracht den vrede dan te herstellen door den beleedigden schoonouders een geschenk aan te bieden. Wanneer de reden is, omdat de man zijn vrouw heeft geslagen, dan maakt hij de zaak weer goed met een geschenk, dat *pontambo* heet, een kain of een armband. Moeielijker is de zaak, wanneer een van de twee een afkeer van de ander heeft gekregen. Wanneer degeen, die den afkeer heeft opgevat, bij zijn eisch om te scheiden blijft, moet hij (zij) het gelag betalen. Gaat de zaak van den man uit, dan moet hij uit zijn huis trekken met achterlating van al zijne goederen, zelfs van zijn baadje en zijn hakmes. Wil de vrouw niets meer van den man weten, dan moet zij de gemeenschappelijke woning verlaten met achterlating van alle goederen; ook de bruidsschat moet zij vergoeden.

Dat de vrouw een afkeer krijgt van den man is meestal een gevolg van de omstandigheid, dat ze haar hart aan een anderen man verloren heeft. Als de echtgenoot eenig vermoeden heeft op een ander

man, die hem zijn vrouw zou hebben ontvreemd, dan spreekt hij wel eens een bedreiging uit bij de scheiding; zoo'n bedreiging heeft *pala-palangan*. Hij zegt dan: „Wanneer mijn gescheiden vrouw trouwt met iemand van dien kant van het dorp (waarbij hij in de richting wijst van de woning waar de verdachte woont), dan dood ik ze beiden". Hij zorgt er voor, dat alle dorpsgenooten zijne woorden hooren. Wanneer men dan in den ouden tijd aan zulk een bedreiging uitvoering gaf, werd dit als iets vanzelfsprekends beschouwd, en de moordenaar werd niet gestraft. Eens had een mijner zegslieden te Tamboenan zoo iets bijgewoond. De gescheiden echtgenoot zag eens zijn voormalige vrouw met den man, dien hij in zijn *pala-palangan* had aangewezen, samen naar het water gaan. Hij bond toen alle dingen die als bruidsschat teruggegeven waren tot een pak bijeen, en volgde de twee. Aan het water doodde hij ze beiden. Thuisgekomen wierp hij den bruidsschat naar buiten, en riep het Hoofd en de notabelen om naar de verslagenen te gaan kijken. Allen legden zich bij het gebeurde neer. De ouders van de gedoode vrouw namen den bruidsschat weer tot zich.

Wanneer de man zonder voorkennis van zijne vrouw den nacht bij een andere vrouw doorbrengt, kan dit als een reden tot echtscheiding gelden, waarbij het recht geheel aan den kant van de echtgenoote is. Meestal echter weet de man zijn beleedigde echtgenoote tevreden te stellen door een geschenk. Heeft een echtscheiding met wederzijdsch goedvinden plaats, zonder dat er een bepaalde aanleiding toe is, dan worden de bezittingen in twee gelijke deelen verdeeld, en gaat men uit elkaar. In zoo'n geval laat de man zijn woning aan de vrouw, tenzij zij er de voorkeur aan geeft naar hare ouders terug te keeren.

De echtscheiding wordt uitgesproken door het Hoofd (in Lingketeng de *tonggol*, in Baloa de *mian kopian*). Het Hoofd deelt een pinangnoot en een sirihvrucht in tweeën, en steekt de beiden helften in den mond van den man en in die van de vrouw, waarbij hij zegt: „Van heden afaan zijt gij niet meer gehuwd; als de vrouw een anderen man wil nemen, en de man een andere vrouw, kunt gij uw gang gaan". Deze handeling heet *mosilaakon pomangon*. Bij de Baloa-menschen wist men er niet van, dat de *mian kopian* hiervoor eenig loon zou ontvangen; maar in Lingketeng was het gewoonte, dat de man van de aan hem teruggegeven huwelijksgoederen (in geval de scheiding van de vrouw was uitgegaan) een deel aan den *tonggol* gaf. Wanneer b.v. de teruggegeven goederen een waarde vertegen-

woordigden van 15 blokken katoen (*balasoe*), dan kreeg de *tonggol* er 5 van. Als de vrouw alle bezittingen behield, dan gaf zij den *tonggol* voor zijne beslissing een geschenk, dat den naam draagt van *oedjoelaa* of *bonto-bontolan*.

Wanneer een reeds gescheiden paar zich wil verzoenen, brengen zoowel de man als de vrouw een hoen en wat gepelde rijst aan het Hoofd, dat de echtscheiding heeft uitgesproken. Deze verklaart dan dat beiden weer een echtpaar zijn geworden. Als bij de scheiding de bruidsschat is teruggeven, moet de man deze weer ter beschikking stellen van zijne schoonouders. Is de man de oorzaak geweest van de scheiding, en wil de vrouw geen gehoor geven aan zijn wensch om weer samen te leven, dan gaat de man er wel eens toe over den bruidsschat voor de tweede maal te betalen om haar terug te krijgen.

O v e r s p e l. Wanneer een man bij eens anders vrouw komt, heet dit *molosoki*, of *mombolosakon*. In den ouden tijd mocht de overspeler gedood worden, tenzij hij naar den *daka'njo* of den *mian kopian* vluchtte, of het Hoofd er op andere wijze bijtijds tusschen kon komen. De boete die voor zulk een misdrijf betaald moest worden, werd mij heel verschillend opgegeven. In alle gevallen wordt eerst uitgemaakt, of de echtgenoot van de overspelige vrouw haar nog als echtgenoot wil handhaven of niet; zoo wordt ook aan de echtgenoote van den overspeligen man gevraagd, of zij bij haar schuldigen echtgenoot wil blijven of niet. Blijven ze bij elkaar, dan moet de overspelige vrouw in het Baloasche 50 blokken katoen (*balasoe*) geven aan de echtgenoote van den man, met wien ze overspel heeft gepleegd. In Lingketeng zou dit bedrag de helft van het genoemde aantal blokken katoen zijn; in Pinapoean slechts 8 blokken; hoe dichter dus bij het zeestrand hoe minder. Ging het paar uit elkaar, dan moest de overspelige alle huwelijksgoederen en den bruidsschat aan den beleedigden echtgenoot uitleveren.

De overspeler moest in Baloa aan den beleedigden echtgenoot 70 blokken katoen uitbetalen, in Lingketeng en in Pinapoean slechts 8. De Hoofden kregen hiervan weer een deel als belooning of *oedjoe laa*.

Wanneer een gehuwd man zonder toestemming van zijn vrouw het met een meisje houdt, heet dit *molangkasakon* „er over heen stappen", n.l. over zijne wettige echtgenoote. Dan moest hij aan zijne echtgenoote 50 blokken katoen betalen om van haar te scheiden, en dan kon hij met het meisje trouwen. Alleen wanneer de echtgenoote er haar toestemming voor gaf, kon de man dat meisje als tweede vrouw nemen. De eerste vrouw werd dan de *booene poe'oe* „de echte

vrouw". Dit gebeurde in den regel alleen dan, wanneer de man de toestemming zijner vrouw had gevraagd, voordat hij naar het meisje toeging.

Bij de Baloa-clan werd een misstap van een gehuwd man met een meisje lichter gestraft: de man gaf aan het Hoofd (*mian kopian*), dus aan de gemeenschap 3 tot 5 blokken katoen, terwijl het meisje er 4 moest geven aan de vrouw van den man, dien ze bij zich had toegelaten.

Wanneer een ongehuwd man een meisje zwanger had gemaakt, konden haar ouders net zooveel vragen als bruidsschat, als ze wilden; het stond dan aan den man of hij daarna het meisje wilde huwen of niet, maar de geeischte som moest hij betalen.

Erfrecht. Bij de Lingketeng-clan krijgt een zoon tweemaal grooter deel van de erfenis dan de dochter. De verdeeling heeft altijd zóó plaats, dat de zoons het gereedschap, de wapens en de andere speciale bezittingen (als gongs en koperen borden) van den vader krijgen. Ook de woning valt meestal aan een hunner, veelal aan den oudsten zoon, ten deel. Alle aanplantingen als sagobosschen, kokosboomen en dergelijke vallen de dochters toe. Bij de Baloa-menschen werd mij gezegd, dat de zoons in het algemeen meer krijgen dan de dochters, ofschoon niet juist tweemaal zooveel. Het schijnt hier ook voor te komen, dat de oudste zoon het leeuwendeel ontvangt, en het overige gelijkelijk onder zoons en dochters wordt verdeeld; waarschijnlijk treedt de oudste zoon hier dan op als beheerder van het erfgoed.

Zwangerschap en Geboorte.

Behalve het reeds medegedeelde geval, dat een vrouw van een krokodil beviel (een verhaal dat waarschijnlijk van vreemdelingen is overgenomen), heb ik niets vernomen omtrent bizondere geboorten, dat een vrouw eenig dier, of eenig dier een mensch zou hebben ter wereld gebracht. Ook kende men geen verhalen, dat de mannen vroeger (b.v. in de kuit) zwanger werden. Tegen kinderloosheid kon men mij nergens eenig middel opgeven; alleen onderwerpt men zich wel eens aan een kuur, die een vreemdeling tegen een ruime vergoeding voorschrijft.

Voor „zwanger zijn" kent men twee woorden: *hompo* en *tianan*; het eerste is een net woord; het tweede gebruikt men alleen, als men met minachting spreekt, b.v. wanneer een vrouw van een onecht kind zwanger is. Men schaamt zich voor dit laatste, en meestal tracht

het meisje abortus op te wekken, voordat anderen den toestand waarin zij verkeert, hebben opgemerkt; want als men te weten kwam in den ouden tijd, dat een meisje of vrouw de vrucht afdreef, dan werd zij gedood door ophangen, want het opwekken van abortus veroorzaakte een natuurramp (*mobioe*).

Merkt men, dat een meisje zwanger is, dan ondervraagt het Hoofd haar naar den vader van het kind. Soms weigert zij halstarrig den naam te noemen van den man, die haar zwanger heeft gemaakt. In zulke gevallen steekt er altijd iets achter: dan is het een oom of een ander familielid geweest, met wien het houden van seksueele gemeenschap als bloedschande wordt beschouwd. Als het meisje haar verleider heeft genoemd, ontkent deze wel eens de vader te zijn. Ik heb reeds verteld, dat het Hoofd in zulk een geval het houden van een godsoordeel voorschreef in den ouden tijd: er moest in het water om gedoken worden. Als degeen die voor den man onderdook, het won, moest het meisje de boete betalen, die stond op het valsch beschuldigen van een persoon. Maar de gemeenschap vergat het geval niet, want in hun hart gelooft men in zulke gevallen de woorden van de vrouw. Wanneer het kind dan ter wereld was gekomen, en het was een paar jaar oud, dan keek ieder het scherp aan, en als men trekken in het gelaat van het kind opmerkte, die deden denken aan den man, die door zijn moeder als de vader was aangewezen, dan hielp geen ontkennen meer, en de man moest het bedrag van den bruidsschat betalen, of hij met de moeder van zijn kind huwde of niet. Bovendien moest hij nog 10 blokken katoen geven, waarvan 5 aan de familie van de vrouw, en 5 aan het Hoofd (de gemeenschap) kwamen; deze boete heet *lioe* „natuurramp", omdat de man door het opwekken van zwangerschap buiten het huwelijk de natuur had getart om zich op ongewone wijze te openbaren.

Men ziet er niets beangstigends in als het kind op vader of moeder lijkt; men beschouwt dit blijkbaar als een natuurlijke zaak. Alleen wanneer de gelijkenis heel sterk is en aan ieder opvalt, maakt men zich wel eens ongerust, of dat kind misschien niet te veel van de levenskracht van vader of moeder heeft genomen, zoodat deze spoedig zal moeten sterven. Dan werd of wordt de priester geroepen; deze slacht met eenig ceremonieel een hoen, en smeert wat van het bloed op de voorhoofden van ouder en kind.

In de geboorte van tweelingen (*hapi*) ziet men niets bizonders, van welk geslacht de beide kinderen ook mogen zijn. Nimmer werd een van de twee gedood of aan een familielid ter opvoeding gegeven.

Men beweert, dat van te voren te zien is of een vrouw tweelingen met zich draagt, want dan zou over haar buik een streep of vouw loopen. Zoo zegt men ook, dat de vrouw een dochter ter wereld zal brengen, als haar gelaat bizonder bleek ziet; heeft ze last van bloedaandrang, zoodat haar gezicht vaak rood is, dan zal ze een zoon krijgen.

Wanneer bij herhaling een kind doodgeboren wordt, of kort na de geboorte sterft, wordt de priester er bij gehaald; deze spreekt met den *boehake*-geest, die gewoon is in hem af te dalen, en vraagt om een vloek, die mogelijk op de ouders rust, van hen af te nemen. Mij denkt hierbij in de eerste plaats aan een vervloeking van een der schoonouders, die het teleurgestelde echtpaar heeft getroffen. Dan wordt een maaltijd aangericht, die als een verzoeningsacte is bedoeld. De man geeft aan zijn schoonvader een kain, en zorgt dat hij bij den maaltijd een kippepoot als toespijs heeft. Zoo doet ook de vrouw ten opzichte van haar schoonvader. Daarna zegenen (*mohondawit*; *mompohondawiti* „iets als zegen over iemand uitspreken") beiden hun schoonkinderen op de reeds enkele malen medegedeelde wijze. Het kind, dat daarna geboren zal worden, zal blijven leven, zegt men.

Als een ouderpaar alleen zoons heeft, of altijd maar dochters krijgt, verlangt het naar een dochter of een zoon; dan doet men een belofte (*matindja*), b.v.: „Wanneer ik nu een dochter (een zoon) krijg, dan zal ik een gemsbuffel (*onocang*) slachten bij gelegenheid, dat het kind voor de eerste maal naar beneden wordt gebracht". Het kan ook zijn, dat een echtpaar altijd zoons krijgt, omdat de vader bij zijn huwelijk gezegd heeft: „Ik wil alleen jongens hebben". Wil hij dan toch later wel eens een dochter hebben, dan moet hij aan zijn vrouw een geschenk geven, en haar vragen hem een dochter te geven. Helpt dit niet, dan moet hij zich bij de zaak neerleggen, want dan heeft Toempoe „Eigenaar" (van alles, dus God) het eenmaal zoo vastgesteld.

Is een vrouw zwanger, dan komt een priester bij haar; deze blaast op haar, en laat haar water drinken, waarop hij geblazen en waarover hij een tooverformule uitgesproken heeft. Dit moet dienen om alle booze geesten en kwade invloeden, die de vrucht kwaad zouden kunnen doen, te verdrijven.

Zooals bij alle andere Indonesische volken heeft ook de Loinangsche zwangere zich voor allerlei dingen in acht te nemen. Het is een vrij lange lijst van voedingsmiddelen die ze niet mag eten: mais, vet, suikerriet, *sampioto*-groente (Min. *sajoer lilin*, Saccharum edule

Hassk.), en dit alles omdat het kind in de moederschoot anders te dik zou worden, en niet meer ter wereld zou kunnen komen. Honing van *andjihon*, een soort bijen, die hun nest in holle boomen en spleten maken, mag ze niet eten, want daardoor zou het kind niet te voorschijn komen. Honing van gewone bijen, *oeani*, mag ze wel eten, want de nesten van deze diertjes worden aan den buitenkant van boomen aangebracht. Het vleesch van *bahano*, een groote soort kikvorschen, mag ze niet eten, omdat het kind dan net zulke groote oogen zal hebben als dit dier heeft. Ze mag geen *sontjong* (Poso: *awati*), een witte worm, die in het vergane merg van sago- en arenboomen leeft, en waaruit een kever ontstaat, eten; het zich in de diepte van den stam verbergen van deze worm is de reden, waarom de zwangere hem niet mag eten, want op dezelfde wijze zal het kind zich in de moederschoot verbergen. Om dezelfde reden mag ze geen boontjes (*katimbang*) eten, omdat deze zich in de peulen verschuilen. Wanneer haar ure nabij is, moet ze maar veel *hongohoet*-groente eten, want deze is slijmerig en daardoor zal het kind gemakkelijk naar buiten glijden.

Ze mag geen knolvruchten roosteren bij vuur waarop een kookpot staat, want dan zal het kind bij het geboren worden veel kindspek ontlasten. Wanneer een goed mensch achter de zwangere heengaat, kan zulks geen kwaad, maar een boos mensch wel, want het kind zal den aard hebben van dengeen, die achter den rug van zijn moeder voorbijgaat; daarom vermijdt men zoo iets in elk geval. Over een liggend persoon heenstappen is in alle gevallen onbehoorlijk; deed men zoo bij iemand van beteekenis, dan werd men beboet. De zwangere noch een bezoeker van haar woning mogen op de trap of op de dorpel gaan zitten; dit zou een voorspoedige ontbinding tegenhouden. Telkens als ze gegeten heeft, moet ze opstaan en haar sarong los maken om het kind in haar schoot niet vast daarin te laten beklijven. Haar draagsarong mag ze niet om den hals laten afhangen, want dit zal ten gevolge hebben, dat het kind met de navelstreng om den hals geboren wordt, waardoor het licht kan stikken. Om dezelfde reden moet ze tijdens de zwangerschap geen halsketting dragen. Zoolang ze in positie is, mag ze niet op den rug slapen, want dan zou Toempoe, de Hemelheẹr, het kind in tweeën deelen, zoodat ze een tweeling ter wereld zal brengen. Om dit te voorkomen mag ze ook geen aan elkaar gegroeide pisangvruchten of een ei met twee dooiers eten, of pruimen van een pinangnoot met twee kernen.

Als wat van haar gevraagd wordt, moet ze het geven; ze mag

niets verbergen, want zoo iets zou een voorspoedige bevalling tegenhouden. Ook haar man mag niemand iets weigeren, want dit zou ten gevolge hebben, dat de placenta (*toempoenjo* of *toboeni*) niet uit zichzelf te voorschijn wil komen. Ze moet zorgen geen brandhout met het benedeneind in het vuur te leggen, want hierdoor zou de uitdrijving van het kind vertraagd worden. Haar man mag geen dier slachten, want anders zal het kind last hebben van stuipen.

Bij de bevalling zit de vrouw op een lang stuk hout, waarop ze met de beide armen kan steunen om zich op te heffen bij de uitdrijving; soms houdt ze zich daartoe aan een rotanlijn vast, die aan het dak is gebonden. Haar man, haar moeder of een ander familielid zit achter haar, en steunt haar zooveel mogelijk. Vroedvrouwen kent men niet, maar bij de bevalling zijn altijd enkele ervaren vrouwen aanwezig, die helpen het foetus naar beneden te drukken; dit heet *timpoeng*.

Een lange en zware bevalling wordt toegeschreven aan de omstandigheid dat de vrouw haar vader of moeder in een of ander heeft tegengestaan, al is ze zichzelf daarvan misschien niet bewust. Dan verschaft haar echtgenoot een nieuwen kain, legt daarop sirih en pinang, en plaatst dit alles op het hoofd van haar ouders, waarbij vergeving wordt gevraagd voor het bedreven kwaad. Een dergelijk offer biedt men de zielen der afgestorvenen, de *tominocat*, op een koperen bord (*doelang*) aan, als men vermoedt, dat dezen het kind tegenhouden. De booze macht, die het kind in zijne bewegingen belemmert, wordt van de barende afgedaan door haar op den buik te blazen, haar een hoofdhaar uit te trekken, en dit door de reten van den vloer te laten vallen. Men doet water in een kom, waarvan de vrouw een deel moet drinken, waarna men het overschot door de vloerlatten wegwerpt. Men licht de trap van de woning op, men maakt de mand (*pandak*), waarin het gezin zijn katoen bewaart, open; het haar van de barende wordt al heel spoedig losgemaakt. Meestal wordt er ook een priester bij geroepen, die aan den *boehake*-geest vraagt, wat de reden is van de zware bevalling.

Men gelooft ook in de *pontianak*, een wezen dat onder de barende tracht te komen; wanneer hem dit lukt, moet de vrouw sterven. Daarom tracht men hem weg te jagen. Wat de *pontianak* eigenlijk is, weet men niet te zeggen, alleen beweert men, dat hij in verband staat met een vrouw die tijdens de bevalling sterft. Sommigen zeggen: de *pontianak* ontstaat uit de placenta. Maar als men dan vraagt: uit welke placenta? weet men het niet. Anderen beweren, dat een dood-

geboren kind *pontianak* wordt. Hij heeft de gedaante van een vogel, maar schreeuwt als een kikvorsch.

Er zijn er die zeggen, dat de *pontianak* bij voorkeur zijn verblijf houdt op het graf van een in het kraambed gestorven vrouw, dat hij onder voortdurend krijschen tracht te openen. Anderen weer zeggen: dat de *pontianak* dicht bij het dorp woont; liefst op verlaten akkers. In elk geval zijn de vrouwen van het dorp zeer bang, als een harer in het kraambed sterft; ze binden zich dan medicijn op den buik om zich tegen de aanvallen van den *pontianak* te vrijwaren.

In het Baloasche waar men de meening is toegedaan, dat de *pontianak* uit een doodgeboren kind ontstaat, worden de groote teenen van de beide voeten van het doode wicht aan elkaar gebonden om te voorkomen, dat het wezen, dat er uit ontstaat, op zal vliegen. Overigens wordt in beide clans het lijk van een doodgeboren kind in een regenmatje gewikkeld, en op de gewone begraafplaats in den grond gestopt.

Ook bij het lijk van een in het kraambed gestorven vrouw neemt men bepaalde maatregelen in het Baloasche: haar beide beenen worden aan elkaar gebonden. Verder wordt haar lijk bij beide clans behandeld als dat van iemand, die aan een natuurlijken dood is heengegaan, en alle ceremoniën voor de dooden worden voor haar in acht genomen. Van eenige plechtigheid om alle andere vrouwen voor eenzelfde lot te behoeden, weten de Loinangs niet.

Van de wijze waarop een kind ter wereld komt, trekt men zich niets aan. Of het in voetligging geboren wordt, of het op den vloer neerkomende het gelaat naar beneden of naar boven gekeerd heeft, dit is den menschen precies hetzelfde. Wanneer een jongen op den maandag *toempa* geboren wordt, zal hij extra dapper zijn. Van kinderen, die met den helm geboren worden (*hampe kila-kilamboen*) gelooft men, dat ze lang zullen leven, en dat ze onkwetsbaar zijn.

Wanneer kind en placenta beide geboren zijn, wordt iemand geroepen, die gewend is de navelstreng door te snijden. In het Lingketeng-gebied wordt de streng op twee plaatsen met zwart garen afgebonden, en tusschen die twee bindsels wordt zij doorgesneden. In het Baloasche gebeurt het afbinden op 3 plaatsen, en wel met wit garen; de streng wordt zóó doorgesneden, dat er twee bindsels zijn aan het stuk, dat aan het kind vastzit. Dit stuk moet zóó lang zijn, dat het uiteinde totaan de schaamdeelen reikt. Op de streng en daaronder wordt een stukje curcuma (*kini*) gelegd, en dan wordt ze doorgesneden met een scherpen bamboesplinter (*emban*), door het bovenste

stukje curcuma heen tot op het onder de streng liggende brokje.

De placenta (*toempoenjo* „de eigenaar van het kind", of *toboeni*) wordt met water begoten; dan perst men er kokosmelk over uit. Vervolgens wikkelt men haar in het Baloasche in een lap wit katoen, en begraaft haar een vier meter van het huis af; in welke richting dit gebeurt komt er niet op aan. In 't Lingketengsche legt men de placenta in een kokosdop (*oensoen*), plaatst er de andere helft bovenop, en bindt dan beide halfbollen stevig aan elkaar; daarna wordt ze aan den Oostkant van de woning begraven. Liefst laat men dit werk door een oude van dagen doen, opdat het kind zoo oud moge worden als deze. De oude slaat zich daartoe eerst een doek over het hoofd, opdat zijne oogen niet naar rechts of links zullen dwalen. Onder het graven van het gat, moet hij (zij) het lichaam doodstil houden, anders zal het kind veel huilen. Wanneer de placenta in het gat ligt, wordt er asch op gestrooid en als het gat weer dichtgemaakt is, plant de oude vier bamboetjes op die plek. Weer in huis teruggekeerd (ook op den terugweg blijft hij (zij) strak voor zich kijken) wordt er een matje gespreid, en daarop legt hij (zij) zich te slapen. Na enkele oogenblikken bootst een der huisgenooten het gekraai van een haan na, en dan staat de oude op. Men zegt zoo te doen, opdat het kind altijd rustig zal doorslapen.

Als de oude is opgestaan, neemt hij (zij) eenige aangescherpte bamboelatten (*hamba*), voor een jongen zes, voor een meisje acht, en plant deze schuin in den grond aan den kant van de woning, waar de bevalling heeft plaats gehad, opdat de booze geesten, die moeder of kind kwaad willen komen doen, in die bamboes zullen loopen, en gewond terugijlen (in het Baloasche laat men het aantal van deze bamboelatten niet afhangen van het geslacht van het kind, maar plant men 3, 4, 8 of 9 randjau's, al naar gelang men van plan is over 3, 4, 8 of 9 dagen het feestje voor den kleine te geven). Verder neemt hij (zij) kokos- of sagobladeren, en omheint daarmede de plek onder het huis, waar het bloed van de kraamvrouw is neergekomen; die omheining heet *boombong* „versperring" (het planten er van is *momoombong*). Wanneer het kind enkele dagen na de geboorte sterft, graaft men de placenta weer op, en begraaft deze samen met het lijkje op het kerkhof. Nimmer wordt de nageboorte in een boom opgehangen.

Zoodra het kind ter wereld is gekomen, wascht men het met lauw water (dit wordt volgehouden, zoolang het kind klein is). Dan legt een der aanwezigen een ui op het voorhoofd van het wicht en zegt:

Komioe tenak. anoe nontenak mae maaloem aia na ponsalamat mami, da boli mae okinde na anak „Gij schutsgeesten (dit moeten kleine *djins* zijn), die den moederschoot bewaakt tot ons heil, laat niemand komen, die met het kind zijn spel drijft". Ook legt men op een bord een stuk katoen en daarop sirih-pinang. Dit zet men bij het hoofd van het kind voor de zielen (*tominoeat*) van de afgestorvenen, wier hulp men mede inroept om het kind te beschermen tegen aanvallen van den „*setan*".

Men beweert nog goed te weten, dat vroeger in het gebied der Loinangs geen wiegen (*todjongan*) werden gebruikt, maar nu ziet men ze in het Lingketengsche hier en daar, in navolging van de bewoners van het strand. In 't Baloasche is de wieg nog onbekend.

Wanneer de vader niet bij de bevalling van zijne vrouw tegenwoordig is geweest, legt zijn schoonmoeder hem bij zijn komst in huis een ui tegen het voorhoofd, en daarna doet de vader hetzelfde bij zijn kind. Dit wordt gedaan om te voorkomen, dat kwade invloeden, die misschien samen met den vader konden zijn meegekomen, het zwakke wicht zouden benadeelen. Van het geven van een geschenk door den vader van het kind aan zijne schoonouders is geen sprake. Een eerstgeborene heet *toempe*, de middelste is *pantonga*, en de jongste is *tampaloei*; jongens en meisjes vormen echter afzonderlijke reeksen, zoodat men spreekt van *toempe moane*, de eerstgeboren jongen, en *toempe booene*, het eerstgeboren meisje.

Bij de Baloa-clan tracht de vader ook te weten te komen of zijn kind een lang leven is beschoren. Daartoe zal hij den eersten nacht na de geboorte wakende doorbrengen om het geroep der vogels te beluisteren. Wanneer de *keketi*, de vogel die in het Pososche *popoko* heet, zich in den voornacht laat hooren, zal het kind spoedig sterven; hoort hij den vogel middernacht, dan zal het kind groot worden, maar als jongmensch sterven. Roept de vogel pas tegen den morgen, dan zal de pasgeborene den middelbaren leeftijd bereiken. Maar als de vogel zich heelemaal niet laat hooren, is dit een bewijs, dat het kind pas op hoogen leeftijd zal sterven. In het laatste geval herhaalt de vader de proef gewoonlijk in den tweeden nacht om volkomen zekerheid te erlangen. Dit voorteeken noemt men *ambolo mampatoe*.

De kraamvrouw wordt met lauw water gewasschen. Ze wordt op een hellend vloertje gelegd, dat *tawas* heet, en naast haar wordt vuur aangelegd, waaraan ze zich warmen kan. Of het vloertje wordt naast den algemeenen haard geplaatst, zoodat de kraamvrouw van het vuur dat daarop brandt, kan genieten. Elken dag wordt haar buik gewreven

om alle inwendige organen weer in hun normale houding te brengen. Zoodra de kamponggenooten hebben vernomen, dat de kleine geboren is, komen ze de kraamvrouw bezoeken. Als geschenk heeft men wat rijst en een stuk gerookt gemsbuffelvleesch bij zich, welke geschenken den naam dragen van *polaboti*. Ook brengt ieder een stuk hout met vuur mee, dat op het haardje bij de kraamvrouw wordt neergelegd. Men zegt er uitdrukkelijk bij, dat dit dient om te voorkomen, dat de *setan* de moeder kwaad zullen doen. Bij dit met zich dragen van vuur zal men dus wel de gedachte hebben om de booze invloeden, die met de bezoeksters mee kunnen komen en kraamvrouw en kind kwaad kunnen doen, af te weren of te verjagen. Over enkele dagen, als het feestje voor den pasgeborene zal worden gevierd, zal de vader zorgen, dat elk dezer vuurbrengsters een kippepoot als toespijs bij den maaltijd krijgt.

Wanneer de vrouw een jongen ter wereld heeft gebracht, mag zij gedurende zes dagen geen sago, of iets waaraan kokos is toegevoegd, eten. Men meent dat de buik van de kraamvrouw nog niet sterk genoeg is om deze dingen te verdragen. Ze mag ook geen koud water of palmwijn drinken. Haar eenige voedsel bestaat eigenlijk uit een dikke soep van gemsbuffel vleesch met rijst; men zegt, dat hierdoor zog wordt opgewekt. Ze mag ook niet zelf koken.

Zes dagen na de geboorte van een jongen, acht na de geboorte van een meisje heeft bij de Lingketeng-clan een feestje voor de pasgeborene plaats; bij de Baloa-menschen gebeurt dit 3, 4, 8 of 9 dagen na de geboorte, al naardat men dit vooraf heeft bepaald. Dit feestje heet *malapa' boombong* „de versperring verwijderen", n.l. het hekje dat om de plek is gemaakt, waar het bloed van de kraamvrouw is gevallen. De kamponggenooten dragen voor dit feestje hoenders en rijst bij, opdat de vader over een voldoend aantal kippepooten kan beschikken om die aan de gasten voor te zetten. Bij deze gelegenheid worden de randjau's en de heining om de bloedplek uitgetrokken, bijeengebonden en aan een paal van de woning opgehangen. Dan gaat de moeder met haar kind in de armen naar beneden; op den grond gekomen gaat ze op een daar neergelegd hakmes staan, en dan komt een oude van dagen met vier Dracaena bladeren in de hand, en raakt daarmede hoofd, schouders, knieën en enkels van den kleine aan, onder het uitspreken van een zegenwensch. Daarna gaan de oude en de moeder samen die Dracaena planten. Bij sommige families legt men op die plek ook de bladeren van het heininkje onder het huis neer, inplaats van ze aan een huispaal te binden.

Vaak gaat de moeder op dezen dag ook baden, maar zonder haar kind. Op weg naar het water strooit ze voortdurend asch om zich heen, terwijl ze een aangestoken lont, *abitang*, van katoen met zich draagt, om de booze geesten op een afstand te houden. Het kind wordt pas veel later naar het water gebracht, wanneer het al kan loopen. Hierbij neemt men geenerlei voorzorgen. Eerst wanneer het een jaar of acht geworden is, durft men het meenemen naar het zeestrand. Wanneer dan op dien eersten verren tocht vóór het kind de moeder aan een groote rivier komt, neemt ze daaruit twee steenen, en slaat die vóór het gelaat van het kind driemaal tegen elkaar, waarbij ze zegt: „Zoolang deze steenen niet vergruisd zijn, zal je geen kwaad treffen".

Gedurende de eerste drie dagen na de bevalling wordt het kind door een ander gezoogd, waarna de moeder hiermee doorgaat. Heeft ze geen zog, dan weet men geen ander middel om dit op te wekken dan het eten van de bovengenoemde krachtige soep. Kan de moeder haar kind niet helpen, of is ze overleden, dan wordt de kleine door een andere vrouw gezoogd. Is deze een tante of een ander nabestaand familielid, dan is er geen sprake van belooning; maar moet dit werk aan een ander worden opgedragen, dan wordt loon gegeven; iemand noemde mij als loon een blok ongebleekt katoen (*balasoe*) voor elke drie maanden. Zoogbroer en zoogzuster mogen niet met elkaar huwen.

Wanneer een kind veel huilt, heet dit *kajangoen*. Dit komt omdat booze geesten het plagen. Om dezen af te weren neemt men kruiden en verpakt die in zwart katoen, waarna het pakje om den hals van het kind wordt gebonden. Of men legt op een vierkant stuk pisangblad wat rijst en de bloemkolf van een pisang, en dit brengt men naar den rand van het bosch, waar men het neerzet met de woorden: „Dit is ons offer, kom het kind niet meer plagen". — Of men heeft een fout begaan tegenover de doodenzielen (*tomīnoeat*), of de *boehake*-geesten. Dan wordt hun een offer aangeboden, op een koperen schaal (*doelang*) gelegd, en men vraagt hun om vergeving. Of men bedenkt dat een der grootouders het kind nog niet heeft gezien, en het wel eens kon huilen uit verlangen naar die persoon. Dan wordt ze gehaald en men verwacht, dat het kind daarna bevredigd en rustig zal zijn.

Het Kind. Men gelooft dat het kind met zijne geboorte alle teekenen meebrengt, waaruit kan worden opgemaakt, welke geaardheid het later zal vertoonen, en welke trekken zijn leven later zullen

kenmerken. Daarom bekijkt de moeder het lijfje van haar kleine nauwkeurig om te zien waar zich zwarte plekjes (*ela*, Pososch *ila*) vertoonen, want alle hebben hun beteekenis. Heeft het kind er een op den rug, dan wacht hem veel verdriet, want al zijne kinderen, die het later op den rug zal dragen, zullen sterven. Veel verdriet zal ook zijn deel zijn als het zoo'n vlekje onder een der oogen heeft; daar is de weg der tranen en het zal veel weenen om verliezen in de familie. Heeft het kind zoo'n vlekje bij den neus of het oor, dan zal het later veel voordeel en geluk in zijn leven hebben. In de handpalmen zegt het vlekje, dat het 't geluk zal vasthouden, en dat alles wat het zal doen, zal gelukken. Vertoont zich op den benedenarm een *ela*, dan zal het kind later veel dooden begraven, die het in den arm neemt om het lijk in de kist te leggen. Heeft het kind een *ela* in de linkerliesstreek, dan zal het veel rechtszaken in zijn leven hebben; heeft het zoo iets aan de rechterlies, dan zal het in alle twistzaken winnen. Twee kruinen (*poesising*) op het hoofd voorspelt, dat de ouders van het kind spoedig zullen sterven. Heeft het drie haarwervels op het hoofd, dan zal het later veel huisdieren bezitten. Deze vlekjes op de huid hebben voor jongens en meisjes dezelfde beteekenis.

Als het kind loopen kan, dus een jaar of twee oud is, wordt er weer een feestje gegeven, dat *mompoladjang* „laten loopen" heet. De dorpsgenooten brengen dan weer eten bij elkaar en ze verzamelen zich in het feesthuis. Bij aanzienlijke gezinnen neemt het Hoofd het kind in den arm, en gaat er mee naar beneden; met het gelaat naar het Oosten gewend spreekt hij een zegen over het wicht uit, dezelfde dien we straks zullen aantreffen bij het korten der tanden. Daarna zet hij den kleine overeind op den grond, en daar ontvangt het allerlei geschenken van vrienden en bloedverwanten, die er om heen staan: kleeren en sieraden. Tegenwoordig geeft men den kleine geldstukken, die op den grond gelegd worden, vanwaar het kind ze opraapt. Bij gewone lieden doet een oud man denzelfden dienst voor het kind, en wordt er voor den maaltijd slechts een enkel hoen geslacht. Bij de aanzienlijken wordt onder het verrichten van deze plechtigheid voortdurend op de trom en de gong geslagen, en den heelen nacht door wordt er gedanst en feest gevierd.

Niet lang daarna wordt ook het hoofdhaar van het kind voor 't eerst gesneden, *mongkiis*. Aanzienlijken slachten daarbij een hoen, waarvan het kind een poot te eten krijgt; armen doen het af met een ei. Iedereen kan worden uitgenoodigd het haar van het kind te snijden. Dit wordt daarna op een tak van een kokos- of een sagoboom gelegd.

De naam van het kind is al vastgesteld voordat het geboren is; die naam wordt meestal door een der grootouders bepaald. Wanneer de navelstreng wordt doorgesneden, wordt de gekozen naam daarbij uitgesproken, want degeen die dit doet zegt: „Ik snijd de navelstreng van N.N. (den naam van het kind) door". Is de kleine vaak ziek, dan schrijft men dit wel daaraan toe, dat het zijn naam niet goed vindt. Dit wordt door een priester verklaard, die geroepen is om eens aan den *boehake*-geest de reden te vragen waarom de kleine altijd sukkelend is. Die priester geeft dan tegelijkertijd een anderen naam op, dien het kind wel zal bevallen.

De ouders laten zich bij den naam van het kind noemen met voorgevoegd „vader van" (*toema i*), en „moeder van" (*tina i*), bijv. Toema. i Goeliis, Tina i Goeliis. Grootouders worden aangeduid met Ikai i Goeliis „grootvader van Goeliis", en Kele i Goeliis „grootmoeder van Goeliis". Ook ooms en tantes maken van dien naam gebruik, en heeten dan: Babo i Goeliis „oom van G.", en Ka'aka of Dada i Goeliis „tante van G.". Kent men den naam van een kind niet, dan spreekt men een jongen aan, of roept hem met *tatoe* „ventje", een meisje met *oedoe*.

Een gehuwd paar voedt vaak het kind van verwanten op. Het wordt echter niet officieel geadopteerd. Wanneer het aangenomen kind niet in een verhouding tot de kinderen zijner pleegouders staat, waardoor een huwelijk met een hunner als bloedschande wordt beschouwd, is een echtverbintenis tusschen die twee niet verboden. Maar zoo iets schijnt toch zelden voor te komen, omdat de jongelui er zich voor schamen, want de dorpsgenooten beschouwen hen als broer en zuster.

Besnijdenis van jongens is geheel onbekend. Men had van zoo iets (behalve van de Mohammedaansche *soenat*) nimmer gehoord; wanneer ik vertelde, hoe dit onder de Posoërs wordt gedaan, veroorzaakte dit steeds groote hilariteit onder de hoorders. Alleen een oude man in Baloa vertelde, dat het boven in het bosch wel eens gebeurde, maar hij wist er geen bizonderheden van mee te deelen.

Wanneer de melktanden uitvallen, worden deze op den haard begraven, opdat een hoen ze niet zal oppikken. De oorlellen worden bij meisjes van een jaar of zes doorgestoken; men doet dit door middel van een ring, die uit de steenvrucht (*konta*) van de aren gesneden wordt; deze ring die op één punt doorgesneden is, wordt met de beide uiteinden aan weerszijden van den oorlel geklemd; het sap uit de vrucht bijt de huid en het vleesch uit. In het daar-

door ontstane gat steke men een staafje van *doloepang-hout* (Poso: *doloepo*, een hooge woudboom). Is de wond genezen, dan verwisselt men genoemd staafje met een van sagobladsteel. Dit wordt herhaaldelijk door een dikker staafje vervangen, totdat het gat wijd genoeg geworden is om er een oorknop (*djaling*) van inlandsch maaksel in te dragen. Ook doet men er wel een opgerold boomblad, bloemen of strengetjes kralen in. Rijke meisjes dragen oorknoppen en oorhangers van goud en zilver, die van handelaars worden gekocht.

Het maken van brandwonden op den bovenarm door middel van arenzwam, zooals alle Toradja-stammen dit doen, kennen de Loinangs niet. Aan tatoueeren heeft men nooit gedaan. In den lateren tijd is men zijn naam en allerlei figuren op den onderarm gaan tatoueeren, maar deze kunst heeft men van de soldaten geleerd, die op geregelde tijden in deze streek komen patrouilleeren.

T a n d e n k o r t e n. Wanneer de tanden der kinderen worden gekort (*monggisin*), wordt een groot feest aangericht, dat dikwijls heel kostbaar is, en daarom wacht men er gewoonlijk mee tot er een aantal kinderen zijn, van wie de tanden dan bij dezelfde gelegenheid gekort kunnen worden. Daarom is de leeftijd waarop dit plaats heeft, zeer verschillend; in elk geval zorgt men, dat het gebeurd is tegen den tijd, dat de puberteit intreedt. Er moeten heel wat etenswaren bijeengebracht zijn, voordat men tot het korten van de tanden kan overgaan. De voormalige *tonggol* van Pinapoean heeft mij opgesomd wat hij bijeen had gebracht, toen hij dit feest voor de laatste maal had gegeven: 30 bamboekokers (*winoentoeng*) met gerookt varkensvleesch (als zoo'n bamboekoker voor vleesch voorzien is van een deksel van hetzelfde materiaal, dan heet hij *tatale*), twee levende gemsbuffels, een menigte hoenders en manden vol gepelde rijst, en tusschen 40 en 50 bamboekokers met palmwijn. Het bijeenhalen van het benoodigde brandhout, bladeren om de spijzen in te pakken, en bamboes, geeft ook veel arbeid. Aan de woning wordt een verlengstuk aangebouwd voor al de gasten die aan het feest deelnemen. Op den vooravond van het feest wordt het eten klaar gemaakt; dit heet *momboeka*. Rijke lieden verzamelen de dorpsgenooten wel eens gedurende acht avonden voordat het feest begint in hun huis, waarbij zij ze te eten geven. Deze gasten houden gedurende den nacht reidansen (*montontila*), waarbij gezongen wordt. In dit gezang vragen ze den feestgever om allerlei geschenken.

Op den eersten morgen van het feest om een uur of 7, worden de kinderen, die de operatie zullen ondergaan, jongens en meisjes,

naar het water gebracht, waar ze zich baden en de tanden goed reinigen. In huis teruggekeerd vindt elk kind een matje voor zich gespreid op een rij naast elkaar. De rij moet gevormd zijn naar den leeftijd der kinderen, beginnende bij den oudste tot den jongste toe. Jongens en meisjes liggen door elkaar naar gelang van het nummer, dat ze in de rij naar hun leeftijd innemen. Ieder kind gaat op het voor hem bestemde matje zitten.

Dan nadert het Hoofd of een ander persoon van aanzien; deze legt de rechterhand op het hoofd van het eerste kind in de rij, en zegt: *Koepomalemo i Anoe, po'oehanna toempo'o hoboeng; po'oehanna boeling; po'oehanna masala; po'oehanna ma'andjoe; po'oehanna manaboe poso; po'oehanna tabas oe mian; po'oehanna maboehoek, po'oehanna ponga. Nokaoemoelakon, nokakekeakon, nokahosanakon, nokasipatakon, nokawadjipakon. Isa, doea, toloe, opat.* „Ik doe N.N. (naam van het kind) nederliggen, dat hij niet op jeugdigen leeftijd sterve; dat hij geen dief worde; dat hij niet verkeerd moge doen (d.i. overspel plege); dat hij niet door den stroom worde meegesleurd; dat hij niet (uit een boom) dood valle; dat hij niet door een ander gedood worde; dat hij niet vreesachtig zij; dat hij niet dom zij. Dat hij een hoogen leeftijd bereike, dat het hem tot ijver (aansporing) worde, dat het hem tot kracht worde, dat hij vlug worde, dat hij er waardig van worde (om eenig ambt te bekleeden). 1, 2, 3, 4". Bij die „vier" duwt de zegenaar het hoofd van het kind naar beneden, zoodat het op het matje wordt uitgestrekt. Zóó doet hij achtereenvolgens met al de kinderen, wier tanden gekort zullen worden.

De operateurs zijn altijd mannen; er zijn er even veel als er kinderen te behandelen zijn, want iedere operateur neemt één kind onderhanden. Zijne vrouw helpt hem daarbij. Deze zit bij het hoofd van het kind en houdt met een reepje katoen de bovenlip opgetrokken; dit heet *mompa-oloen*. De man slijpt de rij tanden met een steen af; deze dompelt hij herhaaldelijk in een kom met water, waarin een stuk van het binnenste van den pisangstam is gelegd. Gewoonlijk worden de tanden tot op de helft afgeslepen; maar er zijn er ook, bij wie de operateur maar heel weinig van de tanden heeft overgelaten. Bij hen die tot het Christendom zijn overgegaan, gebeurt dit niet meer. Is de bovenkaak klaar, dan worden de tanden van de onderkaak afgeslepen. Wanneer men ook hiermee gereed is, moet de operateur ten slotte nog viermaal langs den rand van de tanden van de bovenkaak schuren, voordat hij den steen mag neerleggen.

Onder het slijpen heeft het kind alle geestkracht noodig om elke kermende zucht (*toloengoes*) te onderdrukken. Want als hem gekerm ontsnapt, terwijl de bovenkaak geslepen wordt, zou vader of moeder spoedig komen te sterven; overkwam het hem, terwijl men bezig is met de onderkaak, dan zou de patient zelf of zijn operateur spoedig komen te sterven. Is zoo iets gebeurd, dan moet spoedig een priester komen om het kwaad, dat zich aan de betrokkenen heeft gehecht, en op hen inwerkt, van hen af te halen (*piloeloes*). Als tijdens de operatie een boom omvalt, moet een van de kinderen spoedig sterven.

Tijdens het slijpen der tanden houden de gasten op den grond spiegelgevechten, waarbij zich trom en gong voortdurend laten hooren.

Volgens het zeggen der menschen duurt het ongeveer twee uur om de tanden van een persoon te korten. Terwijl men bezig is met slijpen, verzamelen de familieleden zich in het huis, en zoodra het werk is afgeloopen, brengen zij aan de nog liggende patienten een kleedingstuk: een sarong, een broek, een baadje of een hoofddoek. Als dit is afgeloopen, worden de kinderen weer één voor één door het Hoofd opgericht met het uitspreken van een zegen, zooals deze boven is meegedeeld. Hij wrijft dan met een stuk sirihvrucht over de afgeslepen tanden. Na hem komt de vader van het kind, en smeert het wat zwartsel op de lippen. Dit zwartsel heet *doli*, en het wordt verkregen door hout van *kaoe goein* te verbranden, en de rook er van tegen een hakmes aan te doen slaan, waar het roet zich op vastzet. De patiënten laat men dan aan hun lot over: ze mogen doen wat ze willen. Niet lang daarna heeft een groote maaltijd plaats, en wordt de nacht met allerlei spelen en dansen doorgebracht.

Dadelijk na afloop van hun werk gaan de operateurs met hunne vrouwen naar huis, en dan wordt elk hunner achterna gedragen: een bamboekoker met vleesch, een hoeveelheid gekookte rijst, een stuk zout, een pluk tabak voor den man, en de helft van deze hoeveelheid voor zijn vrouw, die hem geholpen heeft. In den namiddag komen ze terug om verder aan het feest deel te nemen.

Den volgenden morgen is het feest afgeloopen, en dan wordt onder de gasten katoen rondgedeeld; bv. 5 blokken *balasoe* worden in stukken gescheurd voor hen die aan de reidansen hebben deelgenomen, en 5 andere blokken mogen degenen die zittende allerlei spelletjes hebben gedaan, onder elkaar verdeelen. Dit heet *ponggodos* of *sadaka* (Mal. *sedekah*, Boeg *sidakka*, enz., uit 't Arabisch).

Vier dagen na de operatie, wanneer de pijn uit de tanden ver-

dwenen is, heeft er nog een klein huiselijk feest plaats, dat *posompo lanjoe* heet. Bij deze gelegenheid worden de tandstompjes ingewreven met het reeds genoemde zwartsel (*doli*).

S p e l e n. Spelen is *mohaik* of *biang*. Alles wat de kinderen groote menschen zien doen, trachten zij in hun spel na te volgen. Zij koken zand in stukjes kokosdop, ze leggen tuintjes aan en bouwen huizen. Maar ze hebben ook spelen zooals wij die onder dit woord verstaan. Zoo kennen zij de tol, *gasing*, die denzelfden vorm heeft als bij de Posoërs. Men speelt er ook op dezelfde wijze mede als de Toradja's doen. Op mijn vraag of er een tijd voor tollen is vastgesteld, antwoordde men mij steeds: Neen, de kinderen mogen het doen wanneer ze willen. Mijn verblijf onder de Loinangs viel tusschen den rijstoogst en het openen der nieuwe akkers, maar ik heb nergens zien tollen. De exemplaren, die ik op mijn verzoek te zien kreeg, moesten uit de huizen worden gehaald.

Een veel geliefd spel is dat met *babele*; dit is een stukje kokosdop, dat in den vorm van een bijltje is gesneden. Gewoonlijk speelt men dit met z'n zessen. Drie leggen hun *babele* naast elkaar op den grond; de drie anderen hebben hun stukje kokosdop met den bollen kant op den grond gelegd, op een afstand van ongeveer 4 meter er vandaan; bij het smalle gedeelte van hun *babele* steken ze een stok in den grond, en slaan er tegen met een ander hout, zoodat de kokosdop over den grond tolt, en een der drie andere stukjes raakt. Dit is ten minste de bedoeling. Missen alle drie het doel, dan moeten ze hun *babele* voor de anderen neerleggen.

De *papadjoet* is een stok, op welks uiteinde men een klont leem plakt, die daarna naar een bepaald doel wordt weggeslingerd. Men schommelt op een rotan, welks beide einden aan een boomtak zijn vastgemaakt; *ngkang kadoem be'an* noemt men dit. Graag schieten jongens met een proppenschieter, die van een dunnen bamboe is gemaakt op dezelfde wijze als in Poso (Toradja's II, 388). Men maakt spuitjes van bamboe, waarmee men water naar elkaar toe spuit, *pana noe oee* geheeten. *Ladjangan* „waarop men loopt", zijn stelten, stokken waaraan een stukje hout gebonden is, waarop de voet wordt gezet. Kinderen loopen ook graag op een paar kokosdoppen, *ladjangan moensoen*, die ze met een koord, dat tusschen de teenen doorgaat, tegen de voetzool klemmen. Verstoppertje spelen, *manintampoeng* of *toemampoeng*, doet men veel. Kuitschoppen, *mobinde*, is ook onder de Loinangs een geliefd spel.

Onder de reidansen neemt het *montontila* een eerste plaats in. Voor

het Christelijk deel van het volk moet ik hier in den verleden tijd spreken, want de inheemsche predikers trekken sterk tegen deze dansen te velde, en verbieden ze. Ik heb ze dan ook niet gezien in het Christelijk deel, en in het Heidensche waren de omstandigheden er niet gunstig voor. Dr. Kaudern heeft het zien doen (I Celebes obygder II, 330). Men doet het zoowel in huis als op den grond, en in onderscheiding van den algemeenen reidans, het *moraego* bij de Oost- en de West-Toradja's, waaraan geen gehuwde vrouwen mogen deelnemen, doen dezen aan het *montontila* wel mee. Kaudern vertelt dat de deelnemers achter elkaar aan gaan, waarbij zij hunne handen leggen op de schouders van den voorman. Mannen en vrouwen vormen elk een afzonderlijke rij. Zoo draait men langzaam in een kring tegen de zon in rond, onder het aanheffen van een eentonig gezang. Nu en dan schreeuwen de mannen op, en stampen daarbij op den vloer (of op den grond). Deze reidans wordt den heelen nacht volgehouden. De strophen die worden gezongen, heeten *soelat tontila*.

Een ander soort zang is *montende*; deze heet zoo omdat elke strophe met het woord *tende* begint. Men zingt zittende. Hieraan nemen alleen jongens en mannen deel, en terwijl de mannen bezig zijn, loopen de vrouwen af en aan met bamboekokertjes en nappen palmwijn, waaruit ze de mannen laten drinken (*mompo'inoe*), en met allerlei eetwaren, die ze den mannen in den mond stoppen (*monsosoki*).

Iets dat op dezelfde wijze wordt uitgevoerd als het *montende* is het *doeadoengkala*, dat Kaudern ook heeft zien doen (I Celebes obygder II, 330). Hij zegt, dat dit gedaan wordt om een gast te eeren. Volgens de verklaringen der menschen zou men eerder kunnen zeggen, dat de gasten er hun gastheer mee eeren, die zij prijzen om zijn gulheid en dergelijke. Kaudern vertelt dan, dat de gasten en hun gastheer in een kring tegenover elkaar zitten. Beiden nemen hun nap met palmwijn op, en de gastheer zingt samen met de anderen, die tegenwoordig zijn, een welkomstlied voor den gast. Onderwijl zwaaien allen hun bekers in 't rond voor, achter, boven en onder elkaar; en als de zang ten einde is, drinkt elk den nap van zijn buurman leeg.

Een reidans die *mondampas* heet, moet volgens de beschrijving veel overeenkomst hebben met het *mokajori* der Posoërs, waarbij twee partijen elkaar toezingen en in verbloemde taal hun wenschen en bedoelingen en voornemens te kennen geven. Een man gaat voorop, die de strophen maakt, welke door de anderen worden nagezongen.

Deze voorzanger heet *oeloebalang*; de achterste in de rij dansers is de *polopi*.

Over het houden van spiegelgevechten (*oemapos*) heb ik al iets gezegd. Ik moet er alleen bijvoegen, dat men dit ook doet bij gewone feesten, vooral bij het feest voor het korten der tanden. Terwijl de mannen hun spiegelgevechten houden, maken de vrouwen ook allerlei passen, waarbij ze met een doek in beide handen op en neer bewegen onder het voortdurend uitgillen van lele! lele! Hiernaar heet deze vrouwendans *monsalele*. Mijn Maleisch sprekende zegsman noemde dezen dans „het *tjakalele* der vrouwen". Aangezien ik het niet heb zien doen, kan ik het niet nader aangeven. Op den weg en in huis zingt men liedjes; dit heet *mongelok*. Men vertelt allerlei dierenverhalen en sprookjes, *oendoe-oendoeon*, en verhalen, die waar gebeurd heeten te zijn, overleveringen (*sisikon*).

M u z i e k. Naast dansen en zingen heeft men ook allerlei instrumenten, waarmee men muziek maakt. Daar is de *taoedo* of *tatendo*, een bamboe, die aan twee zijden in de lengte is uitgesneden, zoodat hij 2 tongen vormt, die door het handvat, dit is het ondereinde van den bamboe dat in zijn geheel gelaten is, bij elkaar gehouden worden. Deze stemvork van bamboe wordt in trilling gebracht door de lippen op de muis van de linkerhand te slaan. Kaudern heeft van het voorkomen van dit muziekinstrument een overzicht gegeven in het derde deel van zijn Results of the authors Expedition to Celebes: „Musical Instruments in Celebes", waarin ook een en ander te vinden is over de andere hier te noemen muziekinstrumenten der Loinangs. Men vertelde mij, dat jongens en meisjes elkaar des avonds met dit instrument serenades gaan brengen, en dat zij in de wijze waarop ze het bespelen kunnen uitdrukken, welke gevoelens ze tegenover elkaar koesteren. Toen ik mijn zegslieden vroeg mij dit eens voor te doen, antwoordden ze lachende, dat ze de kunst verleerd hadden, en dat ze er te oud voor waren geworden. Tijden waarop wèl, en waarop niet op dit instrument mag worden gespeeld, kent men niet.

De mondharp, *ohing*, ziet er precies zoo uit als de Pososche *woringi* (Toradja's II, 385). Men zingt er op: *gong, gong, hema koelinding* „gong, gong, wiens naam spreek ik uit", en dan tracht het meisje den naam van den jongen door de tong van haar instrument te laten zeggen, en de jongen zoo met den naam van het meisje.

De *poponting* is een geleding zware bamboe, waaraan aan beide zijden het schot is gelaten; hierin is een gaatje geboord. Van de bast van den bamboe is een reep opgelicht, die door middel van aan beide

einden ondergeschoven stukjes hout vrij komt te staan; als men de snaar aanslaat begint ze te trillen en geeft geluid; onder de snaar is een gat in den bamboe gesneden. Men vertelde mij, dat dit instrument niet inheemsch is, maar van lieden van het strand is afgekeken. Zoo zag ik ook aardig afgewerkte harpen met 7 snaren, die van boombast waren gedraaid. Deze harp heet *gamboeoes*; ze is een navolging van de *ketjapi*, die men aan het strand had leeren kennen. Men sprak ook van een primitieve viool, die *alabaa* wordt genoemd, welk woord een verhaspeling zal zijn van *rebab*. Er is ook nog een kortere die *talindo* heet, en waarvan de snaren met de vingers worden getokkeld. Geen van de beide instrumenten heb ik te zien kunnen krijgen, omdat ze niet vooradig waren op de plaatsen waar ik er naar gevraagd heb.

Van fluiten kent men de *toelali*, een bamboe met vier gaten voor de toonhoogten; ze wordt rechtuit voor den mond gehouden. Aan het eind van den bamboe waarvan de fluit gemaakt is, is het schot gelaten, en daarin is bovenaan in schuine richting een gaatje gebrand; dit gat wordt gedeeltelijk toegedekt met een reepje pandanblad, en daartusschen blaast men de lucht.

De *kokoeak* is een kleine klarinet van een rijsthalm, aan welks uiteinde een schelp wordt gewonden van sagoblad.

Wanneer men kennis wil geven, dat men op reis wil gaan, of dat men van een tocht is teruggekeerd, blaast men op een Nautilus-schelp; *boeoet* noemt men zoo'n ding. Men maakt het na van een stuk zware bamboe, waarvan aan het eene eind het schot is gelaten; men blaast in een gat, dat dicht bij dit schot in den wand van den bamboe is gebrand. Dit namaaksel noemt men ook *boeoet*.

Onder de slaginstrumenten vinden wij de *koedendeng* of *golondong*, een bamboegeleding, waarvan aan beide zijden de schotten zijn gelaten. In de lengte is een reep van den bamboe weggesneden; de Loinangsche *tongtong*. Men geeft er seinen mee door er op verschillende wijzen op te slaan.

Het voornaamste slaginstrument in de trom (*gandang*). Ze is van een uitgehold stuk hout (een stuk van een boomstam) gemaakt, en ongeveer tweemaal zoo lang als de middellijn van de doorsnede bedraagt. Beide einden zijn met herte- of slangevel overtrokken. Men bespeelt de trom zittende, waarbij zij op de dijen wordt gelegd; aan de eene zijde slaat men er met een stok, aan de andere met de hand op. De trom wordt niet gebruikt als de priester zijn werk doet. Vooral wanneer men gemeenschap zoekt met den geest van den

stamvader, den *pilogot*, moet het juist heel stil zijn. De trom wordt alleen geslagen bij feestelijkheden: om het rythme van den dans aan te geven en het gezang te begeleiden. Wanneer men met succes van de jacht teruggekeerd is, slaat men uit vreugde een roffel op de trom. Een rol bij den godsdienst schijnt dit instrument nimmer gespeeld te hebben. De onafscheidelijke metgezel van de trom is de gong.

Dood en Begrafenis.

De Loinang kent ook verhalen, waarin wordt verteld, dat de menschen vroeger niet stierven, maar oud geworden van huid wisselden en dan weer jong waren. Eens ging een vrouw naar het water om van huid te wisselen. Toen zij hiermee bezig was, kwam daar een man, die Liko-likooenon heette. Deze schrikte van het vreemde gezicht, en riep uit: „Wat doe je daar!" Van dezen uitroep schrikte op haar beurt de vrouw, en hierdoor ging het proces van de huidwisseling niet door; sedert gebeurt het niet meer, en moeten de menschen sterven.

Ik heb al medegedeeld, hoe de man den eersten nacht na de geboorte van zijn kind wakende doorbrengt om uit het geschreeuw van den *keketi*-vogel op te maken of zijn kind een lang leven beschoren is, of niet.

Soms gebeurt het ook, dat een *boehake*-geest door middel van een priester mededeelt, dat de stamvader (*pilogot*) heeft verteld, dat dit of dat kind door verdrinken of door een omvallenden boom zal worden gedood. De ouders worden dan gewaarschuwd om hun kind ver van water, en uit de buurt van zwaar geboomte te houden.

In den loop van mijne mededeelingen hebben wij al meermalen kunnen zien, hoe geluiden of handelingen van dieren aan de menschen voorspellen, dat er dooden zullen vallen. Ik voeg hier nog enkele van die gevallen bij: Wanneer een *loeloen djaling*-slang of een *oelo wonti* (een soort slang) op het woonerf verschijnt, moet de eigenaar van dat huis sterven, tenzij een priester den toover van den bedreigde afhaalt door het reeds beschreven *miloeloes*. Hetzelfde moet ook dadelijk worden gedaan, wanneer een omineuze vogel zich onder een huis laat hooren, of dit schreeuwende doorvliegt. Of wanneer zoo'n vogel een kreet slaakt, terwijl men bezig is aan het bouwen van een huis. Als een balk die men bij het bouwen op wil brengen, valt, moet een van de huisgenooten spoedig sterven. Of men brandt kalk en deze wordt zwart; dan zal een van de kalkbranders spoedig sterven.

Wanneer een muis aan het hoofdkussen knaagt of aan het eelt van den voet bijt, weet men dat men moet sterven. — Als een padde op het woonerf schreeuwt, moet men dadelijk haar naam *kongkong*! roepen, want als men dit niet doet, zal men uitteren en sterven. Een andere soort padde heet *bahangkakak*; als deze bij een huis komt schreeuwen, spreekt men haar toe: „Maak daar geen leven, wie van mijn bloedverwanten zal sterven, ik weet het al". Als het dier dan ophoudt met schreeuwen, komt het zeggen, dat een familielid den geest zal geven. Gaat het door met kwaken, dan heeft dit geen beteekenis.

Als een vuurvlieg (*kochap*) 's avonds binnenvliegt, en in het haardvuur verbrandt, meende men in den ouden tijd stellig, dat een der aanwezigen zou worden gesneld. Gaat de vuurvlieg op het droogrek (*omba*) boven den haard zitten, dan zegt dit alleen, dat men op de jacht een hert of een varken zal krijgen. — Aan vlinders (*tentelengan*) hecht men geenerlei geloof; alleen als een nachtvlinder (*toka-toka*) 's avonds op het vuur afkomt, houdt men zich verzekerd, dat er den volgenden dag een gast zal komen; is de vlinder wit, dan zal hij in het wit gekleed zijn, is ze geel, dan is de gast iemand in gele kleeren.

Een python heet *bintana*. Deze dieren schijnen aan de Loboe niet voor te komen, althans zoo beweert men; wel aan de Toimaa. Komt zoo'n dier in een dorp, dan is dit een teeken, dat een groot onheil dreigt, dat velen zullen sterven. Men moet de slang dan met rotanstrikken zien te vangen, en vastbinden. Dan begiet men haar kop met water, waarbij men spreekt: „Dit water reinige de slang, opdat het oordeel des doods haar zelf treffe en niet ons". Daarna doodt men haar. Heeft men geen water bij de hand, dan doodt men haar ook zonder dit, maar met dezelfde woorden. Als men ergens heen op weg zijnde een slang over het pad ziet kruipen, moet men zich neerzetten, pruimen en een sigaret opsteken. Ongeveer een uur lang moet men rust houden, en in dien tijd mag men niets zeggen of doen.

Wanneer de ijsvogel (*djengket*), die alleen overdag zijn geluid laat hooren, een enkele maal in het donker een kreet slaakt, zal er een doode in het dorp zijn.

Behalve deze voorteekenen in verband met dieren geven droomen aan, of men spoedig zal sterven. Ziet men een zieke in den droom als een ellendig wezen, met vuile kleeren aan, dan zal hij herstellen. Ziet men hem als een welgedaan en goed uitgerust persoon, dan wil dit zeggen, dat hij spoedig zal heengaan. Als ik droom, dat ik een tand verlies, zal een kind van mij sterven, of mijne vrouw (een man

wist nog te vertellen, dat het uitvallen van een tand uit de bovenkaak een zoon, uit de benedenkaak een dochter beteekent). — Wanneer ik droom dat ik den heer te Kintom een hand geef, dan wil dit zeggen dat ik spoedig zal sterven. Als een waterstroom die door zwaren regen ontstaat, voorbij een huis trekt, zal daar iemand sterven. Droom ik dat ik een rivier oversteek, maar den overkant niet kan bereiken, dan heb ik niet lang meer te leven; haalt men den overkant wel, dan moet iemand anders uit dat huis of dat dorp sterven. Als in den droom mijn speer breekt, zal ik een zoon door den dood moeten verliezen; breekt mijn kapmes, dan sterft mijn dochter. Zien we in den droom iemand in een prauw wegvaren, dan zal die persoon sterven. Wanneer men een berg beklimt, en den top niet bereikt, zal men niet lang meer te leven hebben. Wanneer in den droom mijn hoofdhaar wordt gesneden, zal ik spoedig heengaan; zie ik mijzelf met lang hoofdhaar, dan beteekent dit een lang leven. Ook de man, die droomt dat hij rotan voortsleept, mag op een lang leven rekenen.

Volledigheidshalve noem ik hier nog enkele andere droomen: Valt men in zijn droom uit een boom, dan rekent men er op om de eene of andere reden beboet te zullen worden. Vooral als men in den droom door den stroom wordt meegesleurd, wacht die persoon een zware boete. Droomt iemand, dat hij geluisd wordt, dan zal hij ziek worden. Zie ik iemand in den droom zijn gevoeg doen, dan spreekt men kwaad van mij.

Wanneer werkelijk gebeurt wat men gedroomd heeft, als men bijvoorbeeld een varken doodsteekt, na dit den nacht te voren in den droom gedaan te hebben, of iemand inderdaad tot mij komt, die mij al in den droom heeft bezocht, dan heet dit *mompaton*. De gewone wijze om te maken dat een kwade droom niet in vervulling gaat, is, dat men 's morgens naar de rivier gaat, en in het water zittende den droom vertelt, er aan toevoegende, dat hij niet in vervulling gaat; daarna duikt men viermaal in het water onder en gaat vervolgens naar huis. Gaat het om het leven, dan wordt er een priester bij geroepen, die op water in een kom blaast; van dit water drinkt die persoon een deel, en met de rest wascht hij het gelaat. Voor het wegdoen van de werking van een droom wordt niet het *miloeloes* gebruikt.

Wanneer iemand op sterven ligt, spreekt men hem aldus toe: *Hengetoem atina boai boetongoem, olaa pinosangaloejoem pooenaakon mae i anakoem, ka boli oko minsaloengi bahangkakak, olaa minsaloeng i koëkot, ka kami mamba i koehat, otimbang kaidekan, opoto'i akon*

noe ambolo anoe maidek; ka otimbang ka'imaan mami, da opoto'i akon noe ambolo anoe ma'ima. „Uw ziekte heeft uw lichaam meegenomen, wil slechts uwe genegenheid laten blijven (onderhouden) voor uwe kinderen; ga niet in een padde (manifesteer u niet in een padde, die den menschen den dood komt aanzeggen), maar belichaam u in de uil, en als wij naar het bosch gaan, en gij ziet iets slechts (dat ons bedreigt), geef ons daarvan dan kennis in een leelijk voorteeken; en als ge iets goeds ziet (dat we voordeel en geluk zullen hebben), wil ons dit dan te kennen geven in een goed voorteeken."

Wanneer een stervende zijn broer of zuster aankijkt, en dan de oogen op zijn kind richt, waarbij hij de vuist dichtknijpt, dan wil hij daarmee zeggen: „Zorg goed voor mijn kind". — Men let er bij een stervende op, of de laatste adem merkbaar uit den mond komt. Is dit het geval, dan is men overtuigd, dat de levensgeest (*santoeoe*) naar *Toempoe* „den Eigenaar (van alles)" is teruggekeerd. Blijft de mond gesloten, dan zegt men, dat de levensgeest uit een andere opening van het lichaam, bijvoorbeeld uit de aars, weggaat. Dan wordt de levensgeest een boos wezen, *setan*.

Eerst als de stervende den laatsten adem heeft uitgeblazen, mag men hoor- en zichbaar weenen en klagen. Dan wordt ook op de gong geslagen, telkens met lange tusschenpoozen één slag. Dit heet *montoebangi*.

Een lijk heet in het bovenland *bangke*. Meer naar zee toe zegt men *biok*. In het bovenland is dit *biok* een krachtwoord geworden, dat men gebruikt als men pijn heeft of verbaasd is. Dat de beteekenis er van niet vergeten is, blijkt uit het verbod om dit woord te zeggen als men oogst, rijst draagt, kortom in nauwe aanraking met dit gewas is; dan zal de rijst verdwijnen en men zal honger lijden.

Wanneer een lijk de oogen openhoudt niettegenstaande men ze gesloten heeft, moet iemand uit de omgeving spoedig sterven, want dan kijkt de doode rond wien hij mee zal nemen. Blijft alleen het linkeroog geopend, dan zal een verre bloedverwant sterven; is alleen het rechteroog niet gesloten, dan moet een van zijne kinderen sterven. Om dit te voorkomen houdt iemand de hand boven de oogen van den stervende, en dekt ze toe, als de laatste adem is uitgeblazen. Sterft iemand onder een zwaren doodstrijd, zoodat hij onrustig is en met de handen aan de kleeren plukt, dan is hij in zijn leven een roover geweest. Laat hij de tong uit den mond hangen, dan was hij een leugenaar. Komt er bloed uit den mond van het lijk, dan is de doode door een heks vermoord.

De behandeling van het lijk is bij beide clans nagenoeg dezelfde. Zoodra de dood is ingetreden, legt men het lijk met het hoofd naar 't Oosten, de beenen naar 't Westen. Dan maakt men het voedsel voor den doode klaar: 7 stukjes gemsbuffel- of varkensvleesch, want kippevleesch of visch mag men den doode niet geven; heeft men geen gerookt vleesch in huis, dan vraagt men wat aan een ander. Verder een bord (*lean*, een groot soort bord heet *lean bola*) met gekookte rijst en een kommetje (*patongko*) met palmwijn. Dit alles plaatst men boven aan het hoofd van den doode, samen met sirihpinang. Dan worden hem de kleeren uitgedaan; dit doen bloedverwanten, mannen behandelen het lijk van een man, vrouwen dat van een vrouw; de kleeren worden straks ook naar het graf gebracht. Eén persoon giet met de linkerhand telkens wat water op het lijk, en een ander wrijft het met de linkerhand af; soms wordt daarbij schrapsel van *hanggi*-hout (Poso: *langgiri*, Albizzia saponaria) als zeep gebruikt. De harsfakkel (*soeloe*), die bij het lijk brandt, wordt met de linkerhand uitgekrabd om haar helderder te doen branden. Dan wordt het lijk weer aangekleed in nieuwe kleeren; alleen voorname personen krijgen een dubbel stel kleeren over elkaar aan. Verder wordt wat zwartsel (*doli*) met de linkerhand over de lippen gestreken: driemaal over de beneden- en viermaal over de bovenlip. In het Lingketengsche wordt ook het haar met kokosschrapsel gewasschen en uitgekamd.

Is de doode aangekleed, dan worden twee banen wit katoen op den vloer uitgespreid, een el langer dan het lijk is; de stukken liggen met den lengterand over elkaar. Hierop wordt de doode gelegd, en dan slaat men het katoen over het lijk toe. Bij het hoofd en bij de voeten wordt het katoen in mekaar gefrommeld samengebonden; een derde band gaat om het middel. Ten slotte pakt men het nog in een mat van pandanbladeren. Op deze wijze bindt men het aan een stok (*pombilian*), of legt het op een draagbaar (*hansa-hansa* of *hensa-hensa*), en op die manier draagt men het 't huis uit langs de trap met de voeten vooruit.

Gewoonlijk wordt het lijk begraven op denzelfden dag, waarop die persoon gestorven is. Alleen wanneer b.v. een kind sterft, waarvan de vader op jacht is, gaat men dien dadelijk halen, en dan duurt het wel eens 2 of 3 dagen, voordat het lijk wordt weggebracht. Terwijl men de wacht houdt bij het lijk, kort men zich den tijd met het doen van allerlei spelletjes, en het voordragen van vertellingen. Wanneer een verteller even naar buiten moet, neemt hij vuur

met zich mee, anders zou hij op de plaats doodblijven, aangevallen als hij wordt door allerlei booze geesten.

Wanneer iemand in het huis van een ander sterft, moet de familie van den doode 1 of 2 stukken ongebleekt katoen (*balasoe*) aan den huisheer geven. Heeft men echter iemand uit een ander dorp om de eene of andere reden tot zich geroepen, en sterft de geroepene in de plaats waarheen hij zich heeft begeven, dan wordt degene die den ander geroepen heeft, met 4 stukken van dat katoen beboet.

Van lieden, die bijzonder ijverig zijn geweest, zoodat ze altijd voldoende rijst hadden, van menschen, die boven de anderen uitstaken in rijkdom en dapperheid, neemt men wel eens wat van de haren van baard en hoofd, en van de nagels. Men bewaart deze relieken, opdat de genoemde hoedanigheden van deze dooden op de levenden zullen overgaan. Van lieden die zich in niets van hunne medemenschen onderscheiden hebben, houdt men niets van dezen aard achter.

De meeste lijken worden in een kist begraven; alleen personen die niet veel verwanten hebben, die een kist kunnen maken, worden wel gewoonweg in hun mat begraven. Als men een lijkkist, *solongan*,[1]) gaat maken, komt het er niet op aan hoe de boom, dien men voor dit doel omhakt, valt. Alleen wanneer men onder het maken van de kist een van de vogels *toentoehocis, koelisdo* of *mongee* hoort, houdt men zich overtuigd, dat er binnen korten tijd weer een doode zal zijn; hiertegen is niets te doen.

De kist die het meest gebruikt wordt, en die *katoele* heet, bestaat uit drie lange planken en twee kleine om de einden af te sluiten. De bodem van de kist is een gewone plank, langs welks randen gleuven zijn ingesneden, waarin de beide andere planken rusten. Deze twee planken zijn eenigszins uitgehold, zoodat ze de gedaante hebben van vlakke goten. Als het lijk op de onderste plank is gelegd, worden de twee zijplanken in de gleuven van de eerste gezet en over het lijk heengelegd, zoodat de beide andere randen elkaar boven den doode, dien ze overwelven, raken. De doorsnede van de kist heeft dan deze gedaante:  Men heeft zulke kisten van losse planken ook met 4 lange en 2 zijstukken; maar deze soort komt

[1]) Vgl. het Pososche *sosoronga*, een kistje waarin de beenderen van een lijk werden opgeborgen, die bij het doodenfeest waren schoongemaakt. *Sosoronga* en *solongan* beteekenen „de plaats waar (het gebeente, het lijk) ingaat".

minder voor (deze heeten *solongan*). Eertijds had men deze kisten in voorraad; in de nog heidensche dorpen van Mantan zag ik onder bijna elk huis nog een of meer *solongan* staan. Ik zag daar ook één kist, zooals de Posoërs die maken: een boomstam, die als een prauw is uitgehold, met een daarbij passende deksel. Zulk een kist wordt eenvoudig *kaoe* „hout" genoemd; men vertelde mij, dat ze alleen voor Hoofden en voorname lieden worden gemaakt, en dit klopt met de mededeeling van een ouden man van Baloa, dat in zijn clan slechts nu en dan zulk een kist voor een doode wordt gemaakt, terwijl ze veel meer voorkwamen bij de Lingketeng-clan, die uitgebreide Hoofdengeslachten heeft. Ik spreek hier weer in den verleden tijd, want in de streken waar men tot het Christendom is overgegaan, worden geen *solongan* of *kaoe* meer gemaakt, maar spijkert men een lijkkist van zes gewone planken in mekaar. De kisten van Kamboa, Idjam en Obaki, waarvan ik boven een en ander heb verteld in verband met de vereering, die eerstgenoemde geniet, zijn alle als prauwen met een deksel er op. De steenen waarop de kisten staan, heeten de *polanggan*; de kist met de beenderen heet *soeli-nsoeli*; iemand wiens lijk op deze wijze op een stelling is geplaatst, wordt *mian sinanda* „iemand die gesteund wordt" genoemd. De *daka'njo* (*kapitan*) van Lingketeng vertelde mij, dat wanneer eertijds een Hoofd op sterven lag, hij aan de omstanders mededeelde van welken boom hij zijn doodkist gemaakt wilde hebben. Het geven van een dergelijke opdracht door een stervende heet *molawit*.

Bij het graven van het graf, *mongkele bolo*, worden geen bizondere dingen in acht genomen: alleen moeten de gravers zorgen om steeds het aangezicht naar het Westen gewend te houden. Wanneer het graf gereed is, moet er altijd iemand de wacht bij blijven houden, want anders zouden booze geesten komen, en het gat weer met aarde dichtwerpen. Wordt het lijk in een kist begraven, dan wordt deze leeg in het graf gezet, waarna het lijk daarin wordt neergelaten.

Ik heb reeds gezegd hoe het lijk wordt uitgedragen. De weduwe en de kinderen, die de hoofden met een lap wit katoen hebben overdekt, loopen in den stoet mee. Ze dragen met zich een mand waarin 7 borden; is de overledene een vrouw, dan is de mand een *basoeng*, is hij een man dan een *kawako*. In het eerste geval gaan ook haar kapmes mede; in het tweede zijn speer en zijn zwaard.

Is men bij het graf aangekomen, dan wordt het lijk op den rand er van neergelegd. Mat en lijkwade worden een weinig geopend, zoodat het gelaat zichtbaar is, en dan spreekt een der aanwezigen

den doode toe: „Ga nu rustig uws weegs; neem niet mee uwe dapperheid, uw ijver en uw rijkdom, uw vernuft en uw kracht, laat dit alles voor uwe kinderen; loop langzaam voort, opdat ge u aan niets stootet; kijk niet om en denk niet meer aan uwe verwanten en uwe kinderen, want gij zijt nu aangekomen bij uw (overleden) vader, moeder en verwanten, wij blijven nog wat achter; geef ons nog lang te leven". Dan wordt het lijk in het graf gelegd, op de plank, als het een kist krijgt, waarna de banden, waarmede de lijkwade is gebonden, losgemaakt en op het lijk gelegd worden. In het Baloasche maakt men dan nog eens het gezicht vrij en zegt: *Komioe mala'ikat anoe monaoelaja mae na mala'ikat boeooe*. „Gij overledenen van vroeger (die vroeger gestorven zijt) roept de pas overledene". Men legt daarna op den buik van den doode een bord gekookte rijst, op het hoofd een kommetje, en op de voeten een klein bordje; een gewoonte die men in het Lingketengsche niet kent. Men zegt zoo te doen, opdat de doode, wanneer hij zich opricht, dadelijk zal zien, dat alle eetgerei aanwezig is.

Nu worden de planken over het lijk heengestulpt, of wanneer de doode in een kist ligt het deksel er op geplaatst; niets wordt vastgebonden; heeft de doode geen kist, dan wordt ook niets over het lijk gelegd, en komt de aarde rechtstreeks op het matje neer, waarin het gewikkeld is. Terwijl het graf nog open is, hakt iemand een rotan door, wat *mompatak sipit* heet, en daarbij zegt hij: „Dit is voor het laatst dat gij ons ziet, kijk niet om naar uw verwanten, maar blijf hier". De twee stukken rotan worden in het graf geworpen. Hierop wordt het graf zonder meer dichtgegooid, en men bouwt er een voorloopig hutje van sagobladeren op. Het dak van deze hut moet met 7 stuks atap bedekt zijn, die omgekeerd (met den rug naar beneden) worden aangebracht. Begraven heet *mompatoeoen*.

Wanneer men van het graf teruggaat, is het de weduwe die dit 't laatst verlaat. Ze zegt tot de ziel van den overledene: „Dit is de weg!" Want men onderstelt, dat de ziel straks naar het sterfhuis teruggaat, zooals we zullen zien. Thuisgekomen wasschen allen zich de handen, en zeggen: „Alleen ditmaal wasschen we de handen, we willen het niet nog eens doen" (m.a.w. er zal niemand meer sterven, dien we moeten gaan begraven). Men zegt er ook wel eens bij: *Andjoehakon i Togi'an*. „Drijf af naar Togian, n.l. de ziekte of datgene wat de persoon ten grave heeft gesleept, die men pas is gaan begraven.

Tegen den avond van den dag der begrafenis zet men op den weg, die naar het graf leidt een kokosdop met water; rechts er van steekt

men 4 kippeveeren in den grond, en links 3. Men doet dit, zegt men, opdat de ziel van den overledene, wanneer zij straks naar huis komt, daarop zal trappen; want hierdoor pas zal men overtuigd worden, dat hij overleden is.

Nadat degenen die aan de begrafenis deelgenomen hebben, gegeten hebben (men maakt van dezen maaltijd echter geen bijzonder werk) blijven allen bij elkaar in het sterfhuis. Men is doodstil, geen licht mag worden ontstoken, en op deze wijze wacht men de komst van de ziel van den overledene af. Midden in den nacht hoort men een geluid, alsof iemand een stok in den grond steekt, of de deur piept, of de vloer kraakt; als het regent hoort men voetstappen in het nat: dat is de ziel die haar voormalige woning komt bezoeken. Men hoort aan het brandhout op den haard morrelen, en een zacht trillend geluid: rrrr! de ziel rilt van koude en ze wil het vuur aanmaken, dat gedoofd is, omdat er geen licht mag zijn. Soms ziet men iets lichtends, maar dit heeft geen vorm. Dan is het of een koude tocht strijkt over het gelaat van de weduwe, van hare kinderen of van andere verwanten van den overledene: dit is de doode die zijn geliefden betast. Als een hunner in slaap is gevallen, begint hij of zij vaak in den slaap te praten: de slapende spreekt met den doode, en schudt hem wakker, anders kon de overledene hem wel eens meenemen.

Wanneer deze teekenen van de aanwezigheid der ziel goed zijn waargenomen, begint men op eens te roepen: „hij is er! hij is er!" Dan ontsteekt men spoedig de fakkel en blaast het vuur aan; want de overledene wordt gevolgd door booze geesten, die de draagbaar (*hensa-hensa*), waarop het lijk is weggebracht, en die bij het graf is gelaten, aandragen om daarop levenden weg te brengen. Of ze besprenkelen de verzamelden met lijkevocht (*sagoe*), zoodat ze sterven moeten. Allen heffen dan een hevig geween aan (*toemando*). Men eet wat, en brengt het overige van den nacht wakende door. De volgende avonden mogen vuur en licht niet uitgaan; afwisselend slaapt en waakt men. De wakenden vertellen elkaar oude verhalen (*oendoe-oendoeon*), of geven elkaar raadsels op. Dit is de eenige tijd, waarin men dit mag doen. Van deze verhalen en raadsels (*tangkitangkion*) heb ik eenige opgeteekend, die ik aan dit opstel toevoeg.

Nadat de weduwe van het graf is teruggekeerd, moet ze de rouwgebruiken in acht nemen; dit heet *mondosoakon*. Voor elken doode is er één persoon die *mondosoakon*. Sterft een weduwe of weduwnaar dan zal een zoon of dochter, een broer of een zuster de rouwplichten op zich nemen; voor een kind doet de moeder het gewoonlijk. Ik

zal voor het vervolg onderstellen, dat het de weduwe is die de rouwplichten vervult.

Met matten wordt er een hokje (dat ook *salipi* heet) in huis afgeschoten, waarin ze zich terugtrekt. Ze moet zoo weinig mogelijk spreken, en als ze het doet, fluistert ze. Wanneer ze naar beneden gaat, moet ze het hoofd altijd met den witten doek bedekken. Buiten de twee bijzondere gelegenheden, waarvan beneden sprake zal zijn, mag ze eigenlijk niet baden, maar als er plassen zijn met stilstaand water, die in den drogen tijd verdwijnen, mag ze zich daarin wasschen. Ze mag niet zelf koken. Rijst is niet voor haar verboden, maar bij voorkeur eet ze pisang en oebi. Dat is ook het voedsel, dat aan den doode op zijn graf wordt gebracht. Wel krijgt deze óók rijst, maar dit wordt op een andere plaats gebracht, zooals we straks zullen zien. De spijzen, die voor haar verboden zijn, zijn sago en maïs. Wanneer ze een sirihpruim wil nemen, moet ze eerst wat sirih-pinang voor den overledene op een bord naast zich neerleggen; zoo ook zondert ze van alles wat ze eet op dezelfde wijze een weinig af. Telkens komt de ziel van den overledene haar in den slaap betasten; dan schrikt ze wakker en heft een geween aan (*toemando*). Wanneer ze zich in dezen tijd niet in acht nam, zou „het lijk (*biok* of *bangke*) haar beschuldigen", en ten gevolge daarvan zou ze onnoozel of krankzinnig worden. Op de gedenkdagen voor den doode eet ze niet met de gasten mee.

Wat er verder met de weduwe gebeurt, zullen we straks zien. We moeten eerst nagaan hoe men verder den doode verzorgt. Zoodra men van het graf is teruggekeerd, hebben ook de familieleden allerlei in acht te nemen: men mag niet schreeuwen, niet op gong of trom slaan; in 't kort: alle rumoer moet worden vermeden. Wanneer een familielid tegen dit voorschrift zondigt, zal zijn mond verstijven of zijn hals zal worden verdraaid. Men geeft hem dan een stukje menschenscalp te eten, of strijkt hem daarmee over de lippen, dan zal hij beter worden.

Op den derden dag na de begrafenis, die *boelanjo ito-itoloe* heet, maakt men op de plek waar de nap met water is neergezet, die den doode moet overtuigen, dat hij gestorven is, een klein huisje, *laigan ise'* of *sohonsang* geheeten. In Lingketeng maakt men de 4 staken, waarop het dakje rust van hout, in Baloa van bamboe. Er is een vloertje van bamboelatjes in: het is niet grooter dan 3 × 3 decimeter. Het dakje mag uit niet meer dan 3 stukjes atap bestaan, die omgekeerd (met den rug naar beneden) worden aangebracht. Een trapje

bestaande uit een stok met inkervingen wordt omgekeerd (met de treden naar beneden gewend) tegen het vloertje aan gezet. In dit hutje plaatst men drie borden, waarop gekookte rijst en verschillende vleeschsoorten; verder legt men er in: drie pisangs en wat suikerriet. Er wordt ondersteld, dat na de oprichting van dit hutje de ziel van den overledene niet verder komt dan tot dat punt. Op den dag van de oprichting heeft in het sterfhuis een maaltijd plaats, waaraan echter alleen familieleden van den overledene deelnemen.

Op den zevenden dag na de begrafenis (*boelanjo ipi-ipitoeng*) heeft weer zoo'n intieme maaltijd plaats. Heel in de vroegte gaat de weduwe naar het meergenoemde hutje en baadt zich daar. Als de overledene nog kleine kinderen heeft, worden die daar ook gebaad. Men spreekt daarbij: „Alleen deze keer baad ik hier; nu zijn er geen dooden meer". De kinderen moeten door het water bespat worden, waarna men uitroept: *sinongkomo*, „(ik ben) overal getroffen (door het water)". Want anders baadt een booze geest hen, en dan worden ze heelemaal zwart. De maaltijd die hierop volgt, heet *pelaboti*. Iedere gast krijgt daarbij 3 bakjes met toespijs, hetzij met hetzelfde, hetzij met verschillende gerechten. Alle bladeren die bij deze gelegenheid noodig zijn, moeten na gebruik op den grond worden geworpen. Een deel van het voedsel wordt naar het hutje gebracht. Naar het graf gaat men niet in deze dagen, daarvoor is men bang.

Op den veertienden dag (2 × 7 dagen) na de begrafenis heeft dan het eigenlijke doodenfeest plaats, dat *moliwang* heet. De weduwe is in den vroegen morgen, als het nog donker is, naar het hutje geweest om er te baden, met of zonder kinderen, want zij moet weer in huis zijn, als de mannen komen *mongkahoehoei* (Lingketeng) of *manggoha'i* (Baloa). Uit alle dorpen in den omtrek zijn menschen uitgenoodigd om te komen *mongkahoehoei*. Voor dag en dauw zijn ze er soms al, geheel uitgerust in oorlogscostuum met de *soealang* op, met speer en schild. Ze moeten er vóór het aanbreken van den dag zijn, want dan is de ziel van den overledene er nog, en het is juist hun bedoeling deze te verjagen, opdat ze niet meer in het sterfhuis terugkeere. Met heel veel geschreeuw en telkens den krijgskreet aanheffende (dit laatste is *mekahoehoei*, en hiernaar is in het Lingketengsche de plechtigheid genoemd) bestormen ze als het ware het sterfhuis, waarbij ze geweldig op den vloer stampen. Alle eigendommen van den overledene, die ze vinden kunnen, eigenen ze zich toe. Men rekent hier natuurlijk op, en daarom zetten de nabestaanden

een deel van die bezittingen, die ze voor dit doel willen afstaan, klaar; de rest bergen ze in de *salipi* of in de rijstschuur op.

Hebben de mannen (het zijn er doorgaans zeven, in Lingketeng staan ze onder leiding van een priester) alles geroofd, dan leggen ze dit bij elkaar, en begeven zich naar het hutje halfweg het graf; dit hakken ze stuk en eigenen zich de daarin liggende borden toe. In 't Lingketengsche gaan de mannen door naar het graf, waarvan de grafhut onaangetast gelaten wordt, maar alles wat op het graf voor den doode gezet is, wordt meegenomen. Gewoonlijk steekt de leider van den troep nog een klaargemaakte jonge arentak (*taliti*), zooals men die maakte als men van een sneltocht terugkwam, in het dak van de hut. Als men bij deze gelegenheid een groote vlieg (*leleoeang*) om het graf ziet vliegen, of het is alsof er een schaduw over 't graf glijdt, dan meent men, dat er spoedig weer iemand moet sterven. — In het Baloasche gaan de mannen niet door naar het graf, omdat men hier geen voorwerpen voor den doode er bovenop zet. Zijn de mannen weer in het sterfhuis teruggekeerd, dan verdeelt het Hoofd de buit onder hen.

Intusschen is er een groote maaltijd klaar gemaakt, want alle inwoners van het dorp, en nog velen uit den omtrek zijn opgekomen om aan de plechtigheid deel te nemen. Deze bestaat hierin, dat de mannen naar het bosch gaan, en uit duurzaam hout een dak voor het graf hakken. Dit dak heeft den vorm van een halven cylinder; het wordt door allen naar het dorp gesleept, en daar op vier, maar meestal twee palen opgericht. Zoo'n houten dakhut heet *laloeng* (fig. 134 in Kaudern's I Celebes obygder II geeft een duidelijke voorstelling van zoo'n grafhut). Wanneer daarna de groote maaltijd is afgeloopen, wordt de nacht verder doorgebracht met allerlei spelen, want men heeft geheel met den doode afgerekend. Met dit *moliwang* is ook de tijd voor het opgeven en oplossen van raadsels afgeloopen.

Twee dagen later gaat de weduwe in den vroegen morgen met een dracaenatak (*tabang*) in de hand naar het water, baadt zich, en steekt de tak aan den kant van het water in den grond. Een van de bladeren draait ze om tot een peperhuis, en steekt dit met een stukje hout vast. In dit peperhuisje legt ze wat sirih-pinang, en spreekt aldus: „Nu zijn we gescheiden (*mogamba* of *mogaa*); gij zijt naar *alehat* (Ar. *acherat*) gegaan, en daar kunt ge doen zooals ge wilt; ik ben hier op aarde gebleven, en ik zal ook mijn gang gaan". Die dracaenatak heet *bojontoegon* of *pogaatan* „scheidingsteeken". Dan gaat ze naar huis terug, en ze mag haar gewone leven hervatten. De lap wit

katoen blijft ze als rouwteeken dragen tot ze weer hertrouwt; fatsoenshalve wacht ze hiermee eenige maanden, opdat men haar niet zal verwijten, dat ze niet van den overledene heeft gehouden, of opdat men er haar niet van verdenken zal, dat ze haar man door zwarte kunst uit den weg heeft geruimd.

In huis teruggekomen wordt er nog een intieme maaltijd gehouden, waarbij een priester tegenwoordig is, die een hoen slacht en toebereidt, waarvan hij een deel op een koperen schaal (*doelang*) legt, samen met gekookte rijst. Dit is voor den overledene bestemd, die daarbij toegesproken wordt. Deze plechtigheid heet *monsale*, waaruit blijkt, dat de bedoeling er van is om gemeenschap te oefenen met den overledene. Men zegt dan ook, dat men zulks doet om te maken, dat de ziel van den overledene niet te ver weg zal gaan, maar bij het gezin zal blijven om dit op den duur in alle moeielijkheden des levens als *pilogot* bij te staan.

Voor kinderen en arme lieden worden al die gedenkdagen tot één dag beperkt, namelijk op dien volgende op den dag der begrafenis. Er wordt dan geen hutje gebouwd en het graf wordt niet van een houten bekapping (*laloeng*) voorzien. Bij sommige dooden worden de feesten tot 7 dagen beperkt: de maaltijd die op den zevenden dag wordt gehouden, heeft dan op den derden plaats, die van den veertienden dag op den zevenden. In elk geval komt men de eigendommen van den overledene rooven, en de schim wegjagen; al gebeurt dit bij de kleine lieden door een enkelen man.

Bij aanzienlijken worden na het *mongkahoehoei* eenige boomen omgekapt, die de overledene zelf geplant heeft: van zijn pisangboomen één; zoo ook één van zijn sago- en van zijn kokos- en pinangboomen. Dit omkappen moet met de linkerhand gedaan worden.

Men zal zich wel wachten om op een van de gedenkdagen van iemand, die in zijn omgeving gestorven is, op zijn rijstveld te gaan werken, want als men dit deed zouden de muizen den aanplant verwoesten.

De begrafenis van een Hoofd en van iemand uit het volk heeft hetzelfde verloop, alleen wordt van de teraardebestelling van een Hoofd meer werk gemaakt. Zoo graaft men om de laatste rustplaats van een *tonggol* een goot, en hoogt de plek met aarde op. Dan is ook de rouw (het *modoso*), die 3 dagen duurt (totdat het hutje halfweg het graf is gemaakt) veel strenger en deze wordt niet alleen door de familieleden van den overledene, maar door alle bewoners van het dorp en van den omtrek in acht genomen: dan mag men

geen vuur buitenshuis aanmaken, geen versch hout kappen, niet in den grond graven, geen speer in den grond steken, geen padi stampen. Wanneer een *daka'njo* was gestorven, werd deze rouw zeven dagen volgehouden. Anderen zeggen, dat deze strenge rouwverboden alleen voor den derden dag na de begrafenis golden. Op de andere dagen had men alleen maar te zorgen, dat men geen leven maakte. Bij den dood van een *daka'njo* kwam een *tonggol mongkahoehoei*.

Ik moet hier nog iets naders mededeelen over de doodkisten van Kamboa, Idjam en Obaki, die op steenen staan, in plaats van in den grond te zijn begraven. Toen Kamboa op zijn sterfbed lag, zei hij tot de omstanders, dat zijn lijk niet in den grond mocht worden begraven, maar dat men de doodkist met zijne beenderen op een rotspartijtje moest plaatsen, vlak in de nabijheid van de plek waar het oude dorp Lingketeng lag. Het deksel mocht ook niet op de kist worden vastgebonden, anders zou de doode het te benauwd hebben; er waren zelfs gaten in de zijwanden der kist gebrand. Een slaaf werd aangewezen om bij de kist te waken, en de vliegen weg te jagen. De vrouw van den slaaf bracht haar man zijn eten, en dit at hij, aan den kant van de kist gezeten, op. Hij koos die zijde, waar de wind op dien tijd de lijklucht van hem afwaaide. De slaaf droeg den naam van Poling (ik heb verzuimd te vragen of dit de eigennaam van den man was, dan wel de aanduiding als wachter, want ook bij de kisten van Idjam en Obaki werd zoo'n waker aangesteld). Na 2 × 7 dagen, dus na het doodenfeest (*moliwang*), werd de slaaf met heel zijn gezin vrij verklaard. Een enkele maal moest er een nieuwe kist voor de beenderen worden gemaakt; meermalen is de grafhut (*laloeng*) vernieuwd. Als dit moest gebeuren, werden alle verwanten van Kamboa uit 't Lingketengsche en het Kintomsche bijeen geroepen, en dan had de vernieuwing met veel feestelijkheid plaats. Dit heette *mombalii loengoen* (als *loengoen* hetzelfde is als *loemoe* „doodkist", beteekent deze naam „de doodkist verwisselen, nieuwmaken"). De kist moet van *taiti*- of van *oehoe*-hout (Michelia Celebica) gemaakt zijn, omdat dit duurzame houtsoorten zijn. Men moet zorgen, dat de afmetingen geheel dezelfde zijn als de vroegere. De beenderen werden uit de oude kist genomen door een paar mannelijke nakomelingen van Kamboa, die ze met olie inwreven, in een lap wit katoen wikkelden, en in de nieuwe kist legden. Kleeren en andere voorwerpen, die aan den doode waren meegegeven, en die sedert vergaan waren, werden vervangen. Het feest had in het dorp plaats, maar dit bestond alleen in het houden van maaltijden.

Voedsel voor den doorluchtige overledene mocht niet naar het graf worden gebracht, want daardoor zouden de nakomelingen overlijden. Dit offer legde men in den namiddag om een uur of 4 neer op het koperen bord (*doelang*), waarop ook de sirihdoos staat, en waar de pilogot (geest van den stamvader) neerdaalt, als men gemeenschap met hem houdt. Kamboa is de eenige *daka'njo*, wiens lijk op deze wijze wordt behandeld, want Idjam en Obaki waren *tonggol* en *mian kopian*.

Ziel en Zielenland. Waarheen de ziel na den dood gaat is den Baloa-menschen geheel onbekend. Ze zeggen: „Bij 't graf, bij de woning, en op den duur wordt ze *pilogot*". In 't Lingketengsche heeft men allerlei verhalen over de ziel. Ze gaat naar *alehat* (*acherat*). Eerst komt ze aan een water, dat den naam draagt van Oeë noe kalakaoesa. Aan den kant van dit water groeit een boom, *kaoe mangakoe* „de boom van het bekennen". De bladeren van dien boom zijn de representanten van de zielen der menschen: wanneer een dor blad afvalt, sterft een oude van dagen, valt een jong blad af, dan gaat een jong mensch heen.

Bij het water houdt een vrouw de wacht. Ze heet Santahalan. Zij bepaalt of de ziel door mag gaan naar het zielenland of niet. In het laatste geval keert de ziel naar de aarde terug, en herleeft de doode. In het eerste geval wascht ze het gelaat van de ziel, en hierdoor is ze voorgoed van de aarde gescheiden. Het water stroomt door twee leidingen, de eene is van goud, de ander van zilver, maar wie met het water uit de eene leiding, en wie met dat uit de andere wordt gewasschen, wist men niet te zeggen. Gaat de ziel verder, dan komt ze aan een brug, waaronder de hel, *nalaka* (*naraka*), is: niet anders dan vuur en warm water, dat uit een bron opborrelt, die *kawa* heet. De zielen van dieven en overspelers (in het algemeen zij die seksueele zonden hebben begaan) vallen er in, doordat de brug zich omdraait.

De andere zielen komen veilig over de brug, en treden zoo de woning van Toempoe den Hemelheer binnen. Van daar uit maken ze tochten naar de aarde, als ze door hun bloedverwanten in nood en moeite worden aangeroepen. Maar degenen die in het vuur zijn gevallen, blijven daar niet lang in. Na 3 of 7 dagen mogen ze er uit, en komen dan ook in het huis van Toempoe. Alleen de zielen van heel slechte menschen worden weggejaagd, en die worden dan booze geesten.

VERHALEN.

1. *Oendoe-oendoeon anak ngoenom oea.*

Dagi ko anak aitoe oea, aha madimo toemanjo sagala tinanjo, aha i ngoenomo. Aha mombaoe ala oe kela, montetebimo kela. Mingantokmo, ingoeakmo noe baoe. Tinoa noe aha, ihambamo noe aha noe boeloe' i djalan noe baoe, ka sinolanjo, lamba-lamba inate, ohani laigan noe Langka-langkai.

Sinainjo oetoesnjo momoita apoe i Langkai. Saaba Langkai aitoe maidek hondo ka mabebesi ponoha. Inamba momoita na anak aitoe noe apoe. Konjo noe Langkai aitoe: Lako bebaoe apa na apoe? Konjo noe anak aitoe: Baoe pontoenoean njeekoelit. Konjo moele Langka-langkai aitoe: Lako tokahan mata-mata njeekoelit, ola olonta-lonta ka okan mata.

Ja, nambamo na anak aitoe, madi bine'annjo apoe. Po'oele sinai noe oetoesnjo, konjo: Lako pe'e poto'i pontoenoean baoe, atinadje ka bine'annjo mae apoe Ka Langkai aitoe tiba Bengkelenjo namba mae. Tinoka aidjo i ponoha, sinampannjomo i oeë. Pinokaoenjo na Bengkelenjo, konjo: Pokajong mae i aloeknjo, ta'ani noe basoeng da koeandjoehakon tede-tede. Saaba antoknjo noandjoehakon, imihinjo boekoenjo bine'njo i anak aha aitoe.

Ja, nambamo i Laigan. Toka i djalan dagi kaoe anoe natibanta i djalan. Konjo noe anak haha aitoe: Doekoe pe'e, kele, da koealinakon na oenok. Saaba mongoebeti antoknjo, nobolosi noe batang ngapoe.

Langkainjo so'o mae mangala balo. Tinako i laigan konjo noe Bengkelenjo: Imbo da kita mongkan osa-osa mate ponoha. Saaba kidjo i kolononjo kaoe mapoek; ka tinoanjo konjo: Beee pojo, madimo ko antokkoe ponoha.

Saaba anak aitoe nolibamo i oendjoling i biwi oeë. Ka namba na Langkai aitoe Bengkelenjo nolio. Tinoka aitoe i oeë, tinoanjomo na loloeng akaong mae i oeno noe oeë. Konjo: Na komioe silakamo. Ngalapakonnjo talombo ka binoenoenjo, saaba loloeng. Manga-manga kiniopnjomo; ngisiannjomo noe oeë na bihing, sinindanjo, aitoe i toe'oe oe kaoe. Tinaanjo bobolo'. Ohanimo motoea', na tataemo na anka haha aitoe: Bebeng! Kaoe loeling, po'oele daka!

Manga-manga ilibanjomo. Ohanimo konjo noe anak aitoe: Be' mae na bangko' da koeoenaakon i aia. Nolalinakon na bangko', lamba-lamba pinotabasnjo noe anak. Panjo aitoe dagi djinandji i Bengkelenjo konjo: Saata toedoen koeloe-koeloep, toetoek ka oebaknjo noe doepa.

Saaba tinabas noe anak aiaitoe lamba-lamba nanawoe tinoedoen koeloe-koeloep, boo', ka tinoetoek oe Bengkelenjo noposo-poso na oebak noe langkainjo.

Manga-manga tinoanjo na ohoep oe langkainjo asi, aitoedje ka ia ninoo. Tinoa anak aha aitoe natemo, atinadje ka ilamoen noe aha, binolosakonmo noe aha laigannjo.

Vertaling.

Het Verhaal van de twee weezen.

Er waren eens twee kinderen; ze hadden geen vader en moeder meer; ze waren weezen; ze maakten een tuin van knolvruchten, en ze wiedden het gras weg om in den grond te planten. Toen (de planten) knollen hadden gekregen, werden ze uitgegraven door een varken. Toen de kinderen dit zagen, zetten ze randjau's van dunne bamboe op den weg, dien het varken volgde; dit stak er zich aan (het liep er in), en stierf daarna; dit gebeurde dicht bij het huis van den Ouden Man.

Zij (het eene meisje) stuurde haar zuster om vuur te vragen. Nu was die Oude Man heel slecht, die niet anders dan vleesch vrat. Zij ging, en dat meisje vroeg om vuur. De Oude Man zei: Wat ga je met dat vuur doen? Het kind zei: Om er een *njeekoelit* (een klein vogeltje) mee te roosteren. De Oude Man zei weer: Dat het rauw gegeten worde, die *njeekoelit*, trek (den vogel) slechts uit mekaar en eet hem rauw op.

Dat kind ging weg, omdat haar geen vuur werd gegeven. Haar zuster stuurde haar wederom; ze zei: Ga nog eens kennis geven, dat het is om een varken te roosteren, dan zal hij wel vuur geven. Toen gingen de Oude Man samen met de Oude Vrouw er op af. Toen ze bij het wild daar gekomen waren, slachtten ze het bij het water. De Oude Vrouw gaf bevel en zei: Ga naar beneden (naar het water), en zet de draagmand klaar, opdat ik de faeces af late drijven (en gij die in de mand kunt opvangen). Het was echter het vleesch, dat de Oude Man liet afdrijven, en dat door de Oude Vrouw in de mand werd opgeborgen. Aan de kinderen gaven ze alleen de beenderen.

Ze gingen naar huis. Toen ze op den weg kwamen, was daar een boom over den weg gevallen. Het meisje zeide: Buk u wat Grootmoeder, opdat ik de rotan dorens wat op zij trekke (om te passeeren). Zij nu wipte er het vleesch uit (uit de mand, inplaats van de dorens

weg te halen, wierp ze het vleesch uit de mand), en deed daarvoor droog hout in de plaats.

De Oude Man bleef achter om bamboe te halen. Toen hij thuis gekomen was, zei de Oude Vrouw: kom, opdat wij tot zat wordens toe alleen maar vleesch eten! Maar daar in de draagmand nu was niets dan vergaan hout. Toen ze dit zag, zei ze: Och arme, mijn vleesch van het wild is er niet!

Intusschen waren de kinderen in een *oedjoling*-boom aan den kant van het water geklommen. De Oude Man en de Oude Vrouw gingen hen zoeken. Toen ze aan het water gekomen waren, zagen ze het spiegelbeeld (van die meisjes beneden in het water). Hij zei: Nu is het met jullie gedaan! Toen nam bij zijn speer, en stak naar ze, maar het was maar haar spiegelbeeld. Ten slotte dook hij naar ze (want hij was zijn speer kwijt door die naar het spiegelbeeld te werpen). Bij het duiken liep zijn oor vol water; hij keek op (om het water uit zijn oor te kunnen schudden), en zag daarboven in den top van den boom (de meisjes). Hij hakte den boom met zijn bijl; toen de boom op omvallen stond, zeiden die meisjes: *Bebeng*! *Kaoe loeling* (waarschijnlijk „wonderboom", want *loeli* is wondermiddel) wordt weer groot!

Toen (al zijn hakken niets hielp) klom hij er ten slotte in. Toen hij al dichtbij (de meisjes) was, zeiden de kinderen: Geef ons uw hakmes, opdat we dit (voor u) bewaren. Hij gaf zijn hakmes over, en dadelijk hakten zij (de kinderen) hem (den Ouden Man). Maar hij had een afspraak gemaakt met de Oude Vrouw, zeggende: Zoodra er iets op zijn buik (voorover) valt op den grond, sla dan het hoofd met een hamer stuk.

Toen nu de kinderen hem hadden gehakt, viel hij onmiddellijk, en kwam voorover liggende op den grond, boem! Toen tikte de Oude Vrouw er op, en brak het hoofd van den Ouden Man aan stukken.

Zoodra zij (de Oude Vrouw) zag, dat het het gelaat van den Ouden Man was, pleegde ze zelfmoord (de Oude Man had met zijn woorden bedoeld: als een van de meisjes naar beneden valt; de Oude Vrouw merkte te laat, dat ze haar eigen man had gedood). De kinderen zagen dat ze dood waren, begroeven ze en zij betrokken in hun plaats hun woning.

Aanteekeningen.

Dagi = zijn. *Ko* is een stopwoord met geen bepaalde beteekenis. *Aha*, pers.vnw. derde persoon meervoud.

Madimo = niet meer; het achtervoegsel *mo* dient als in het Bare'e tot versterking van de beteekenis; of het wil zeggen, dat een handeling is afgeloopen.

Aitoe = dat, *aia* = dit, vaak komen ze voor in den zin van het lidwoord.

Sagala = met; het gewone voegwoord „en" is *ka*.

Antok is „vleesch" tegenover „beenderen"; *mingantok* is „vleesch hebben of krijgen", in dezen zin gezegd van de wortelstokken van de katella.

Ingoeak, oeak met infix *in*, uitgegraven worden.

Tinoa is *toa* met infix *in* „gezien". Een ander woord voor „zien" is *pia*; *lako mbatoa* is hetzelfde als *lako mbapia pia* „ga eens kijken"; *potoa mae „laat mij eens kijken"*; iets met aandacht bezien is *djonohi*.

Hamba is randjau, maar hier als werkwoord gebruikt beteekent het randjau's maken.

Boeloe' of *lambangan* is de bamboe toewi; de echte bamboe waarvan watervaten worden gemaakt, heet *balo*, de boeloe batoe: *awok*; de gele bamboe: *balo kandala*; een soort boeloe betoeng: *peking*.

Sinola van *sola*, Bare'e *soela*, in iets scherps trappen, en zich daardoor verwonden.

Lamba-lamba, dadelijk rechtstreeks. *Tinoka i Tonggon lamba-lamba i Tamboenan* = Toen de *Tonggon* (*tonggol*) kwam, ging hij dadelijk door naar Tamboenan (hij bleef hier niet overnachten).

Mate is „dood"; men voelt er den grondvorm *ate* in, en maakt hiervan *inate* „doodgegaan". Misschien is het ontstaan uit *pinate*.

Ohane = dichtbij.

Laigan is „huis"; men heeft ook *bonoea*, maar dit hoort men zelden; als ik naar het verschil in beteekenis tusschen deze beide woorden vroeg, wist men mij dit niet te zeggen; iemand dacht dat *bonoea* geen echt Loinangsch zou zijn, dus overgenomen.

Kai of *langkai* is „grootvader". *Langkai-langkai* is de Oude Man, die vaak voorkomt in de verhalen. Het was onder de Loinangs vroeger ook een titel voor dorpshoofden, in dit geval in den zin van „groote".

Sinai van sai, *monsai* „zenden, sturen". De eene zuster stuurt de ander, maar dit moet uit den zin blijken.

Momoita is vragen; *minoita* = gevraagd worden; *poitaakon akoe* = vraag voor mij; *pomoitanjo* = zijn verzoek; *pinoitanjomo* = toen hij dit gevraagd had; *nomoitamo noe anak aitoe* = het kind vroeg.

Saaba is niet met één woord weer te geven. Als iemand bijvoorbeeld beschuldigd wordt iets weggenomen te hebben, zal hij ant-

woorden: *Saaba misa akoe mongala* „ik ben het niet, die het heeft genomen". Als men iets vraagt, en de een weet het niet en de ander wel, zegt de eerste: *Saaba ii* „hij is 't die het weet". *Saaba aia* „dit is het". Aan het antwoord op een raadsel laat men vaak *saaba* vooraf-gaan: *Saaba nioe* „het is een kokosboom".

Maidek „slecht".

Hondo „erg, zeer".

Mabebasi zegt men van een veelvraat, een slokop.

Ponoha, vleeschspijs, jachtbuit, alle gedierte, dat op het land gevonden wordt. Al het gedierte in zee heet *ikan*, en alles wat in de rivieren leeft, noemt men *ihoo*.

Inamba. Mamba (misschien beter *maamba*) „gaan, weggaan"; *inamba* is *amba* met infix *in* hier voorgevoegd: weggegaan.

Lako „gaan", in het Bare'e nog in *tadoelako*; alleen in dezen vorm gebruikt; het gewone woord voor „gaan, loopen" is *loemadjang*.

Baoe „maken, doen"; *ala ka baoe* „neem het mee en maak het"; *ala ka obaoe* „neem het en het worde gemaakt"; *nobaoe noe goeroe* „door den goeroe gemaakt" *binobaoenjo* „toen hij het gemaakt had".

Konjo „zeggende, hij zeide". Dit woord wordt alleen in dezen vorm gebruikt. *Pinotoinjo, konjo* „hij sprak zeggende"; *konjo madi mongkaoho* „hij zegt dat hij niet wil".

Moele, po'oele „weder". *Ola* = slechts.

Lonta, rauw opeten, zoo maar ophappen.

Tokakan. Komioe aia mongkan baoe „eet gij hier varkensvleesch?" *Timbali okan boea aidjo*? „kunnen die vruchten gegeten worden?"; *kinannjo* „toen hij het gegeten had"; *be' mongkan anak aitoe* „geef dat kind te eten"; *pinokan baoe* „varkensvleesch te eten geven"; *mongkanakon* „iemand iets laten eten; *nokan na baoe* „hij at varkensvleesch; *i kan*, in dezen zin; „eet".

Mata „rauw".

Bine'an „gegeven, gave", van *be'* „geven"; *mombe'* „geven"; *be'akon* „geef het"; *nobe'mo noe goeroe* „de goeroe heeft het toegestaan"; *obe'mo* „sta het maar toe", het worde toegestaan.

Pe'e = even, een weinig, eerst; *imbo pe'e* „kom even, kom eerst".

Poto'i = kennis geven, doen weten; *pinoto'injo* „zij deden weten, gaven kennis".

Atina „dit", door *dje* er achter te voegen wordt er nadruk op gelegd, en krijgt het den zin van „daarom, dus".

Bengkele is een oude vrouw (Bare'e *bangkele*).

Tinoka „aangekomen" van *toka* „aankomen, totaan".

Aidjo is de aanwijzer voor iets dat lager ligt: daar beneden; *aita* voor iets dat hooger ligt: daar boven.

Sinampan van *sampan* „slachten".

Pinokaoenjo van *pokaoe* „gelasten".

Pokajong is naar een lager gelegen punt gaan; *pokiita* naar een hooger gelegen punt gaan.

Ta'ani = iets gereed zetten met een bepaald doel.

Basoeng is de van sagoebladscheede gemaakte draagmand, die de vrouwen op den rug dragen.

Koeandjoehakon „ik zal laten afdrijven". *Tede* = faeces.

Imihinjo = naderhand, daarna, achteraf.

Boekoe = beenderen. *Doekoe* = bukken (Mal. *toendoek*). *Kaoe* = hout, boom.

Djalan en *loemadjan* worden beide voor „weg" gebruikt.

Alinakon van *ali* (Bare'e *jali*), afhalen wegdoen; *ningalinkoemo* „ik heb het weggedaan".

Oenok zijn de gedoornde uiteinden van rotanstengels, die vaak over het pad hangen, en de voorbijgangers in de kleeren grijpen, of hen de huid schrammen.

Mongoebeti, een mand, kist en derg. ledigen, den inhoud er uit halen (Bare'e *oeati*).

Bolosi „verwisselen, vervangen"; *binolosakon* „in iemands plaats treden, hem vervangen".

So'o = hier en daar aangaan, om iets achterblijven. *Imbo* = kom!

Osa-osa = tot verzadigens toe. *Mate* = niet anders dan.

Kolono, iets waarin op den rug gedragen wordt (Bare'e *kojo* „op den rug dragen in een mand" enz.); *mongkolo* „op den rug dragen".

Mapoek (Bare'e *mapoe*), verrot, vergaan, verwaarloosd.

Moliba, in een huis of boom klimmen; *ilibanjo*, hij beklom iets.

Oendjoling, naam van een mooien hoogen boom.

Biwi = *zijde*, kant, lip; *i biwi* = aan den kant van.

Molio „zoeken". *Loloeng* „schaduw, schaduwbeeld". *Akaong* „beneden".

Sikala van het Maleische *tjelaka*.

Ngalapakonjo van *ala* „nemen". *Talombo* = speer.

Binoenoe van boenoe, met de speer steken of werpen.

Manga-manga = langzamerhand, ten langen laatste, ten slotte.

Kiniop van *kiop* „duiken".

Ngisian van isi „vullen". *Behing* „oor"; wanneer water in 't oor geloopen is, dat er niet uit wil, noemt men dit *iligon*.

Sininda van *sinda, monsinda* „naar boven kijken"; naar beneden kijken is *montiko*.

Toe'oe „uiteinde, top". *Tinaa* van *taa, montaa* „behakken, een vorm geven".

Motoea' „omvallen"; *tontoea'* „omgevallen".

Bebeng is een niet te vertalen woord.

Kaoe loeling heb ik met „wonderboom" vertaald. *Loeli* is een tegenmiddel, dat men toedient om een mensch of dier iets af te leeren; in 't algemeen een wonderlijk werkend middel. Dat het een wonderlijke boom was, blijkt uit het feit, dat het hout dadelijk weer aangroeit, wanneer de Oude Man er een stuk uitgehakt heeft.

Daka „groot". *Bangko'* „hakmes".

Oena „bewaren"; *koeoenaakon* „ik zal het (voor u) bewaren".

I aia „hier".

Nolalinakon „hij gaf het over, hij deed het verhuizen"; *akoe nolalin* „ik ben verhuisd"; *akoe molalin* „ik verzet het"; *pinolalinannjo*, zoo noemt men iemand, die vlak na een ander sterft, alsof de ziekte van den een op dien ander is overgegaan.

Pinotabas van *tabas, montabas*, „hakken"; *tinabasnjo* „hij heeft hem gehakt; *notabas noe talenga*, „hij werd door den voorvechter gehakt".

Djinandji van *djandi* „overeenkomen, beloven"; misschien uit het Maleisch.

Toedoen, aangekomen op een lagere plaats; *tinoedoen* „gevallen".

Koeloe-koeloep, voorover, op den buik liggende; *malintibaha*, achterover, op den rug liggende.

Toetoek „tikken, slaan" met een hamer of dergelijk voorwerp; *tinoedoek*, betikt". *Oebak* is zoowel „hoofd" als „hoofdhaar".

Doepa „hamer". *Manawoe* „vallen". Als men zegt „laat vallen" is dit: *toea'*, dat eigenlijk „omvallen" beteekent.

Boo', tusschenwerpsel, bang.

Poso „gebroken"; *naposo-poso* „aan stukken gebroken".

Ohoep „aangezicht, gelaat".

Asi „dus". *Misa anak aha aitoe asi, moanenjo*, het waren dus niet de kinderen, maar haar man.

Ninoo van *noo* „zelfmoord plegen".

Lamoen „begraven".

2. *Oendoe-oendoeon anak booene sanggonjo i Taoedo tiba tinanjo ka toemanjo.*

Dagi ko sansinaän tinanjo toemanjo monsai i Taoeda momoita loia. Sata anak aitoe mohoempakmo, kiniapnjo i lampeokannjo, manga-manga tinoemoemo sampe nihoon. Sata soemo aitoe tinoamo noe toemanjo ka tinanjo, atinadje ka binoanjo djodjoon na anak aiaitoe; sata obatong na gong, madimo ohongo; atinadje ka pinodjoonnjomo.

Minto-mintonga ia djodjoong tinokamo na onoeang mokahanda'i montandoek anak aiaitoe, panjo bine'annjo sagin maha, aitoedje ka minsoele na onoeang.

Sasinaän babonjo namba mombebas, nonsahak aitoe. Tinoamo noe anak aitoe binatoeknjomo; notoamo na babonjo ia soemoehang, kabai matisoeloek. Toka-toka i laigan noe babonjo, atinadje ka aha nombaoe lame-lame ka bogandang.

Sata ihongo noe toemanjo tinanjo, ka mamba, pinoto'injo: Boli pe'e mae bagela-gela; anakkoe i Taoedo maisa ilapas na anoe ipiipitoe sampe i anoe pindoe- pindoeang ipitoen. Panjo tinaloakon i Taoedo: O mama nene! boli olio mioe na akoe, aiamo akoe na i Taoedo.

Sata soemo aitoe atinadje ka aha minsoesoele, tiba molibos. Ka toka pinapoenjo na laigan ka motojo' tiba aitoe ahamoto langkai bengkele.

Vertaling.

Verhaal van het meisje genaamd Taoedo met haar moeder en haar vader.

Op zekeren dag zonden de moeder en de vader (hun dochter) Taoedo om gember te vragen (zoeken). Toen het kind het had gekregen, wikkelde ze het in (haar sarong) op haar heup. Het ging dadelijk groeien tot het bladeren kreeg. Toen dit zoo was, zagen haar vader en haar moeder het, en daarom brachten ze hun kind ver weg (omdat het verschijnsel, dat zich bij haar had voorgedaan, onheilaanbrengend was); wanneer op de gong geslagen werd, was het (daar) niet te hooren; daar dus moest ze verblijven.

Terwijl ze daar verbleef, kwam er een gemsbuffel, die dat meisje met de horens wilde steken, maar ze gaf hem rijpe pisang, en daarom ging de gemsbuffel terug.

Den volgenden dag ging haar oom jagen, en hij vond wild. Toen

het kind hem (den oom) zag, volgde ze hem; als haar oom haar zag, ging ze zitten om zich te verbergen. Toen ze aan het huis van haar oom gekomen was, zag haar oom haar, en daarna maakten ze een feest, en sloegen op de trom (uit vreugde over de ontmoeting).

Toen de vader en de moeder dit hoorden, gingen zij er heen, en zeiden (deelden mede): Maakt toch geen leven, want voor ons kind Taoedo zijn de 7 dagen nog niet verstreken tot de tweemaal zeven dagen (op den 3den, 7den en 14den [2 × 7] dag na de begrafenis worden doodenmalen gehouden; gedurende dien tijd mag geen leven worden gemaakt; de ouders van Taoedo dachten dat hun kind na haar verbanning was gestorven). Maar Taoedo zeide: O vader, moeder, zoekt mij niet, hier ben ik, Taoedo.

Toen dit alles gebeurd was, keerden ze naar huis terug met liefdesmart (ze hadden gedacht, dat het kind dood was, en ze hadden nu verdriet, dat ze het onschuldig hadden weggedaan). Toen ze aangekomen waren, staken ze hun huis in brand, en dit verbrandde samen met den ouden man en de oude vrouw.

Aanteekeningen.

Sansinaän van *sina* „dag, zon"; *sansinaän* kan beteekenen „op zekeren dag", maar ook „den volgenden dag".

Loia = gemberwortel. *Hoempak* = krijgen, vinden.

Kiniapnjo „ze wikkelde het in", namelijk in haar sarong, van *hiap*.

Lampeokan = heup. *Tinoemoe* van *toemoe* „leven, groeien". *Sampe* verg. Mal. *sampai* „totaan, totdat".

Nihoon van *hoon* „blad". *Soema aitoe* „als dat", aldus.

Binoa van *boa* „brengen, meenemen".

Djodjoon, herhaling van *djoon*; *madjoon* „ver".

Sata zal het Mal. *serta* zijn. In dit stukje komen verscheidene Maleische woorden voor.

Obatong „geslagen worden" van een muziekinstrument, van *batong*.

Ohongo „te hooren zijn"; *koehongo* „ik hoor"; *madi mahongo* „niet hoorbaar"; *pohongo mae na onjinjo*, laat het geluid er van eens hooren"; *ia na nohongo, misa akoe na nohongo* „hij heeft het gehoord, ik heb het niet gehoord; *ihongomo mioe?* „hebt gijlieden het gehoord (verstaan)?"

Pinodjong, iemand ergens laten verblijven; *djinodjong* „ergens verblijven", uit eigen verkiezing.

Minto-mintonga „middelerwijl, ondertusschen".

Onoeang, de sapi hoetan, gemsbuffel of boschantiloop, Anoa depressicornis.

Mokahanda'i of *mongka'oko* „willen, wenschen".

Montandoek „met de horens steken". *Sagin maha,* rijpe pisang.

Minsoele' „terugkeeren", ook in den zin van: ergens op één dag heen en weer heengaan; *minsoesoele'* beteekent alleen terugkeeren; *soele'akon anak aitoe* „breng dat kind naar huis terug"; *monsoele'* „terugbrengen"; *sinoele'akonnjomo* „toen hij het teruggebracht had".

Babo „oom", zoowel van vaders- als van moederszijde; tante is *ka'aka.*

Mombebas „jagen"; men zegt ook *mondasoe,* met honden jagen, terwijl „hond" *dedeng* is.

Monsahak is iets vinden zonder er naar gezocht te hebben, toevallig iets vinden.

Binatoeknjo van *batoek* „volgen"; *oko mombatoek* „gij moet volgen"; *pinobatoek* „iemand een ander laten volgen".

Soemoehang van soehang „zitten"; *sinoemoehangnjomo akoe* „hij zette mij neer".

Matisoeloek „zich verbergen"; *lako posoeloek* „ga dat verbergen"; *posoeloekakon* „verberg dat voor (mij)".

Kabai „misschien"; *kabai dagi, kabai madimo,* „misschien is er nog, misschien is er niet meer. Als men iets vertelt, wendt men zich tot een ander met de woorden: *kabaimo sia'o* „misschien is het zoo", is het niet zoo. *Kabai mojaa'o* „waar gaat dat soms heen?"

Lame-lame zal wel uit het Maleisch zijn overgenomen (*ramai-ramai*).

Bogandang „op den trom, *gandang,* slaan".

Boli wordt gebruikt om de verbiedende wijs te vormen.

Bagela-gela „leven, geraas maken". *Maisa* „nog niet".

Ilapas „vrij" van hetgeen er volgt. Voor elken doode namelijk wordt op den 3den, 7den en 14den dag een feest gevierd. Eerst na het feest van den 14den (2 × 7) dag heeft men met den doode afgerekend.

Tinaloakon van *montalo* „zeggen". Wanneer iemand de woorden van een ander overbrengt, zegt hij: *tinaloakonnjo* „hij zegt".

Molibos moet zijn als het Bare'e *mawo* „sterk verlangen, groote begeerte, heimwee", zoodat het zoowel van vreugde als van verdriet kan zijn.

Pinapoenjo „hij heeft in brand gestoken"; *bonoea mopapoemo* „een afgebrand huis".

Motojo beteekent eveneens „afgebrand"; meer nog in den zin van „verzengd", of zich aan iets branden.

Ahamota „zij met z'n allen".

3. *Oendoe-oendoeon i He'a ka i Balan.*

Saaba i He'a ka i Balan mombaoe ale samian-samian, hi Balan ale oe kela ka toemba, hi He'a lae noe sagin. Djadi aia hi Balan saintoemoeoe nohempos; aia hi He'a moloemba hondo ka boeanjo mandjoo, anoe maha itoeoennjo. Be ka notoa asi i Balan ka lako binoelingnjo. Sata tinoa i He'a soepoe boelingon ka ia mongambi hamba tina'annjo i poeoenjo. Salata noliba a i Balan nokokannjo iwi-iwi, ia nalaloempatmo aita mae nokajong i tano; ka nopasong asi i boetongnjo lamba-lamba inate. Salata tinoa i He'a Balan sinilakamo, ingalanjo ka tinoenoenjo na boetongnjo sampe ihansoen na boekoenjo ka ingalanjo binaoe tilonnjo.

Manga-manga asi ilionjo noe Balan sagaät nokidjo i laigan i He'a; tinoka aitoe labotmo pinanganannjomo noe boekoe aiaitoe. Ja i He'a matisoeloekmo i aloek noe banga noe nioe. Ka i He'a notatae: E paja na ko waweng mioe, saaba tilon atina boekoe-boekoenangmoe. Salata ihongo noe Balan soema aitoe, ka lako ingalanjo na i He'a. Konjo i He'a: Sata opatei mioe na akoe, ola momoita ampoen akoe oo'alin i oeë, sahanjo akoe opapoei da akoe mate asi sabaa' oeë na tanoikoe.

Salata ihongo noe Balan soemo aitoe atinadje ka ingalinnjo i oeë noe liooe tinoedoen i oeë. Ia notataemo mae: Ja aiadje ka akoe sinanang tanokoe na aia komioe pikok hondo-hondo. Salata inhongo noe Balan soemoe aitoe kan aia notambo i anoeang da mohoson na monggojok oeë noe liooe. I He'a notambo i olipan, konjo: Salata bekoen monggojokmo lakomoobosik ontoloenjo. Salata onoeang nonggojok ka nabosik asi noe olipan, lamba-lamba onoeang tinaloea-loea (of tinooea), po'oelemo noboeke a liooe, lamba-lamba onoeang mate.

Vertaling.

Het Verhaal van de Schildpad en den Aap.

Daar waren eens een Schildpad en een Aap, die ieder een tuin aanlegden, de Aap (maakte) een tuin van ketella en suikerriet; de schildpad (maakte) een tuin van pisang. Dat van den Aap nu, zoodra het opgroeide (nl. de katella en het suikerriet), haalde hij het uit

mekaar; dat van de Schildpad gedijde prachtig, en er kwamen veel rijpe vruchten aan den top (van den boom). Toen de Aap dat zag, ging hij ze (de pinangs) stelen. Toen de Schildpad zag dat alles gestolen werd, maakte hij randjoe's scherp, en plantte die aan den voet (van den boom). Toen de Aap er in geklommen was, en hij alles had opgegeten, sprong hij daarboven, en sprong op den grond, (de randjoe's) doorstaken hem en hij was dadelijk dood. Toen de Schildpad zag dat den Aap een ongeluk getroffen had, nam hij hem en roosterde zijn lichaam, zoodat het verteerde, zijn beenderen nam hij, en daarvan maakte hij kalk.

Ondertusschen zochten eenige apen hem (hun makker) daarginds in het huis van de Schildpad; toen zij daar gekomen waren, reikte zij (de Schildpad) de sirih-pinang van die beenderen toe. De Schildpad had zich onder en kokosdop verborgen. En de S. zeide: Och arme, wat zijt gij toch dom, want de kalk is uw gebeente. Zoodra de apen dit hoorden, gingen ze en haalden de Schildpad. De S. zeide: Als ge mij wilt dooden, vraag ik vergiffenis, dat ik in het water geworpen worde (d.i. wil mij dan niet in het water werpen), maar verbrandt mij liever, opdat ik sterve, want het water is mijn land.

Toen de apen dit hoorden, brachten ze haar over in het water van een vijver, en wierpen haar in het water. Toen zei zij (de Schildpad): Ja, zoo is het goed, ik heb het prettig in mijn land hier; gijlieden zijt uitermate onnoozel. Toen de apen dit hoorden, huurden zij een sterken gemsbuffel om het water uit den vijver op te drinken. De Schildpad huurde een duizendpoot en zei: Als de oude aan het drinken is, ga hem dan in de testes steken. Terwijl de gemsbuffel het water dronk, stak de duizendpoot hem, en toen ging de gemsbuffel dadelijk aan het braken, en toen werd de vijver wederom vol, en de gemsbuffel stierf daarna.

4. *Het Verhaal van de Hemelnimf.*

Er waren eens zeven hemelnimfen (*mian bidjodjali,* Mal. *bidadari*), die naar de aarde kwamen gevlogen om er in een poel te baden. Dat zag Ade Banggai, en hij besloot om een van die nimfen te vangen. Daarom maakte hij een haak (*oenok*) van rotan klaar, en verborg zich daarmee aan den kant van den vijver. Niet lang daarna kwamen de hemelnimfen; zij legden hun bekleeding (*baloelang*) op den waterkant, en gingen baden. Ade Banggai in zijn schuilplaats haakte de bekleeding van de jongste hemelnimf vast, en trok die naar zich toe.

Nadat de hemelnimfen gebaad hadden, kwamen ze weer op het land, en trokken hun bekleeding aan. De jongste zocht naar haar omhulsel, maar kon het niet vinden. De zes anderen wilden haar toen met zich naar den hemel dragen, maar dat ging niet, en daarom moest zij achtergelaten worden.

Toen de zes hemelnimfen vertrokken waren, kwam Ade Banggai te voorschijn, greep het achtergebleven meisje, en droeg haar naar zijn woning. Het meisje weende voortdurend, maar Ade Banggai troostte haar, zoodat zij er in toestemde zijn vrouw te worden. Haar omhulsel intusschen verborg hij in een fluit, die hij in het dak stak.

Na eenigen tijd beviel de hemelnimf van een dochter; maar het kind huilde voortdurend. Men riep er een priester bij, en deze zeide: Wanneer Ade Banggai een prauw gaat maken, zal het kind zeker ophouden met huilen. De vader ging nu naar het strand, hakte een boom om en begon een prauw te maken.

Intusschen bleef het kind, dat den naam van Manoek loeling gekregen had, maar steeds schreien. Om het wat af te leiden, lichtte de moeder telkens een stuk van de dakbedekking op, zoodat het zonlicht door de opening naar binnen viel. Terwijl ze dit deed, viel de fluit naar beneden, die Ade Banggai in het dak had gestoken. De vrouw nam het speeltuig op, en wilde er op blazen, maar er kwam geen geluid uit. Daarom spleet zij de fluit om te zien wat er in was, dat ze geen geluid gaf. En daar vond ze haar omhulsel! Ze trekt het aan, en voelt dadelijk, dat ze weer naar den hemel kan opstijgen.

Nu ving ze een hoen, bereidde dat, kookte rijst, en zette alles klaar voor haar man, opdat hij te eten zou hebben als hij thuis kwam. Daarna nam ze haar kind Manoek loeling in de armen, en hield haar kalkbusje in de hand. Toen vloog ze op naar het strand, waar Ade Banggai bezig was de prauw te maken. Toen ze boven hem gekomen was, liet ze haar kalkbus vallen, en die kwam vlak vóór Ade Banggai neer. Hij nam het ding op, en zag dat het de kalkbus van zijn vrouw was. Toen keek hij op om te zien waar deze vandaan gekomen was, en toen zag hij zijn vrouw met zijn dochter hemelwaarts vliegen. Hij riep: Ga niet weg! Kom terug! Maar de vrouw vloog voort.

Ade Banggai liet zijn prauw in de steek, en ging naar huis. Daar zag hij den maaltijd, die zijn vrouw voor hem klaar gemaakt had. Hij at dus eerst, en toen ging hij uit om een middel te zoeken om ook in den hemel te komen. Hij kwam bij een *oewe bokoe* (soort

rotan), en zeide: He, *oewe bokoe,* kan je mij misschien tot den hemel (*lajano*) brengen? De rotan antwoordde: Ik kan zoover niet reiken, maar vraag het aan de *oewe tabang* (een andere soort rotan), die kan er misschien wel komen. Ade Banggai ging naar de *oewe tabang* en vroeg: Zeg, *oewe tabang,* kan je wel tot aan het hemelruim komen? De *oewe tabang* antwoordde: Neen, zoover kan ik niet reiken, maar vraag het eens aan de *oewe sampang* (weer een andere soort rotan). Ade Banggai deed zoo, maar ook de *oewe sampang* kon hem niet naar den hemel brengen, en verwees hem weer naar een andere soort rotan. Dit gebeurde zoo eenige malen.

Eindelijk kwam Ade Banggai bij de *kohioehoeng,* een zeer dikke soort rotan. Hij vroeg: Zeg, *kohioehoeng,* kan jij tot aan den hemel komen en mij daar brengen? Maar de rotan antwoordde niet. Eerst nadat Ade Banggai driemaal zijn vraag herhaald had, antwoordde de *kohioehoeng*: Dat is goed, ik zal je naar den hemel brengen; sla een bamboe pen in mijn top, en ga daarop staan (in dien tijd had de rotan nog geen dorens). De rotan zei nog: Al sla ik over naar het Noorden, Zuiden, Oosten of Westen, je moet mij niet loslaten. Toen sloeg Ade Banggai een bamboe pen in het topeinde van den rotan, en ging daarop staan. Dadelijk strekte de rotan zich naar boven uit; hij ging hoe langer hoe hooger; hij slingerde erg, nu eens naar dezen kant, dan naar die zijde; maar Ade Banggai liet hem niet los.

Na verloop van enkele nachten was de rotan aan het gat gekomen, dat toegang geeft tot den hemel; hij haakte het topeinde aan het gat vast, en Ade Banggai trad den hemel binnen. Daar zag hij een dorp. Hij ging er heen, en bond het topeinde van den rotan aan de paal van het huis. Toen vroeg hij waar de moeder van Manoek loeling woonde, en men wees hem haar huis aan. Hij klom er in, en zijn vrouw was zeer verbaasd hem te zien. Zij vroeg: Hoe kom jij hier? Hij antwoordde: De rotan heeft mij gebracht. Daarna reikte de vrouw aan Ade Banggai sirih-pinang toe, maar zij waarschuwde hem: Pruim geen pinang, die al een poos geleden is doorgesneden, want dan worden wij hemellingen slangen; je moet alleen versch doorgesneden pinang pruimen. Ade Banggai zag ook, dat de sterren de oogen zijn van de hemelbewoners.

In zekeren nacht wilde Ade Banggai een sirihpruim nemen, maar hij lette er niet op, of hij versch doorgesneden pinang nam. Toen gebeurde het, dat hij pinang pruimde, die al een poos geleden was doorgesneden. Zoodra hij dit gedaan had, veranderden al de bewoners van dat huis in slangen, behalve hij zelf. Er kwam een kleine slang

naar hem toe, die hakte hij de punt van de staart af, en deed het dier daarna onder een deksel. Toen het dag geworden was, werden de slangen weer menschen, maar zijn dochter Manoek loeling huilde voortdurend, omdat ze een wond had; zij was de kleine slang van wie Ade Banggai de staart had afgekapt.

Ade Banggai voelde zich niet op zijn gemak in den hemel, en hij wilde naar de aarde terug. Maar op dien morgen ging een hemelling onder het huis vegen, en hij zag den rotan, dien Ade Banggai aan den paal had vastgebonden. Hij zei: Wat is dat voor onkruid, en hij hakte den rotan los, zoodat deze op de aarde neerstortte, en tot een berg werd, de berg Lokait.

Ade Banggai was nu erg verdrietig, dat hij niet meer naar de aarde terug kon. Maar toen kwam de Njeekoelit tot hem. Dit was toen nog een groote vogel [1]). Ade Banggai vroeg hem: Njeekoelit, wil je mij naar de aarde terugbrengen!

De vogel zeide: Wat zal je mij als loon geven, als ik je terugbreng? Ade Banggai antwoordde: Dan zal ik een groot rijstveld voor je aanleggen. Dit vond de vogel goed. Ade Banggai ging nu aan de pooten van den vogel hangen, en deze droeg hem terug naar de aarde. Maar toen ze dicht bij de aarde waren gekomen kon Ade Banggai zich niet meer vasthouden; hij liet los en stortte naar beneden. Hij kwam in een waringin terecht, en daar bleef hij wonen, tot hij in een aap veranderde, en aan alle apen het aanzijn gaf. En de vogel kwam met zoo'n kracht in een alang-alangveld terecht, dat het de pooten bezeerde aan de scherpe uitspruitsels van deze planten, zoodat hij niet meer in staat was naar den hemel terug te keeren. Hij bleef dus op aarde, waar hij steeds in grootte afnam, tot hij het kleine vogeltje van heden werd.

5. *Het Verhaal van de zes Dieren, die gaan visschen.*

De *hambaoe* (karbouw — deze komt in het bovenland niet voor, en in de strandstreek vindt men niet veel van deze dieren; op enkele plaatsen wordt hij alleen in verwilderden staat gevonden, een bewijs dat de voormalige eigenaren niet meer in staat zijn geweest deze dieren te verzorgen en te weiden — het rund, het paard en de bok zijn alle dieren, waarmee de Loinangs pas in later tijd bekend zijn

[1]) De *njeekoelit* — in Poso *djeekoeli* — is een mooi blauw vogeltje, dat graag zijn nest tusschen de rijst maakt, maar dat aan het gewas zelf geenerlei kwaad doet. Zoowel de Posoër als de Loinang beschouwt dit diertje als de drager van de rijstziel.

geworden. Men had vijf groote dieren noodig om deze tegenover den kleinen spookaap te stellen, en daar men niet genoeg groote dieren uit eigen omgeving kende, zocht men ze daarbuiten. Opmerkelijk is, dat naast de *onoeang* niet het varken is genoemd) groef een massa toeba-wortel (Loin. *toewa,* Derris elliptica, waarvan men den wortel murw slaat en daarna in het water spoelt, zoodat het bedwelmende sap uit de plant zich met het water vermengt, en de visschen bedwelmt, zoodat ze boven komen drijven), en bond dit in zes bossen. Eén van deze vrachten nam hij op den rug, en begaf zich op weg. Het duurde niet lang of de buffel ontmoette een rund. Hij sprak het toe en zei: Laten we samen gaan visschen. Het rund stemde toe. Ga dan een vracht *toeba*-wortel halen, zei de buffel.

Ze waren nog niet lang op weg, toen ze het paard vonden. Waar gaan jullie naar toe? vroeg het paard. Wij gaan visschen zei de karbouw, als ge met ons wilt gaan, ga dan een bos *toeba*-wortel halen. Het paard nam dus een vracht op den rug, en toen gingen ze met hun drieën verder.

Een eind verder zagen ze den bok. Ook deze werd uitgenoodigd mee te gaan en hij droeg zijn vracht *toeba*-wortel. Weer een eind verder zagen ze den gemsbuffel (*onoeang*); deze nam de vijfde bos op den rug, en ging mee.

Ten slotte kwamen ze den spookaap (*bonsing*) tegen. Deze vroeg ook om mee te mogen gaan. Eigenlijk wilden de andere dieren niet dat hij meeging, maar omdat er toch nog een vracht *toeba*-wortel over was, stonden ze het toe, mits de spookaap zijn eigen pak droeg.

Aan de groote rivier gekomen, maakten ze een hut, en daarna bewerkten ze een deel van de rivier met den *toeba*-wortel. Ze vingen een massa visschen, wel twee manden vol. Toen maakten ze een groot vuur en rookten (*montapa*) de visch.

Den volgenden morgen zouden ze weer gaan visschen. Wie zal op de visch passen? vroegen ze. Dat zal ik doen, zei de karbouw. Dus gingen de vijf anderen visschen, en de karbouw bleef in de hut. De vijf waren nog niet lang weg, toen het ging regenen, terwijl de zon scheen, en in dien regen met zonneschijn kwam de boschgeest Lambeboeang. Geef mij van je visch, zei de geest. Die geef ik niet, antwoordde de karbouw. Laat er ons dan om vechten, hernam Lambeboeang, als ik het win, eet ik alle visch op. Toen vochten ze samen, maar de boschgeest overwon den buffel, en toen at hij alles op.

Toen de andere dieren thuiskwamen, waren ze erg verdrietig, dat de visch op was, maar de buffel vertelde wat er was gebeurd. Den

volgenden dag bleef het rund waken, maar ook dit moest het tegen den boschgeest afleggen. En zoo ging het ook met het paard, de bok en de *onoeang*. De dieren weenden, en zeiden: Nu zullen we zonder visch naar huis terug moeten keeren! Maar de spookaap zei: Gaat jullie maar visschen, en ik zal maken, dat Lambeboeang niets van de visch wegneemt. De andere dieren geloofden hem niet, maar ze gingen toch uit visschen, den spookaap bij de visch achterlatende.

Het duurde niet lang, of er kwam weer regen met zonneschijn, en toen verscheen de boschgeest. Geef mij van je visch, zei hij. Ik geef niet, antwoordde de spookaap. Wilde jij met mij vechten? riep de boschgeest verbaasd. Ja, zei de spookaap. Toen Lambeboeang hem wilde pakken, sprong de spookaap steeds maar heen en weer, dan in de boomen, dan weer op den grond. De boschgeest was een en al verbazing over die vlugheid. Als ik eens zoo vlug was! riep hij. Zeg, spookaap, welke medicijn heeft je zoo vlug gemaakt? Wil je die aan mij geven, opdat ik net zoo zal kunnen springen als jij? Als je mij dit middel geeft, zal ik je alles schenken wat je hebben wilt.

Dat is goed, zei de spookaap, maar de reden waarom ik zoo vlug ben, is omdat ik zoo'n kleinen buik heb. Ik kan je wel een kleinen buik bezorgen, maar dat doet pijn. — Dat komt er niets op aan, zei de boschgeest verheugd. Toen bond de spookaap Lambeboeang met rotan aan een dikken boom vast, zoodat de boschgeest en de boom één waren. Toen maakte de spookaap een wig, en sloeg die tusschen de rotan en den boom, zoodat de rotan den buik van den boschgeest insnoerde. Deze nu begon te schreeuwen: au! au! De spookaap hield op met op de wig te slaan, en zei: Ik heb je immers gezegd, dat het pijn zou doen! Maar als je niet meer vlug wilt worden, maak ik den rotan los. — Neen, neen, riep de geest, ga maar door, als ik maar zoo vlug word als gij.

Toen sloeg de spookaap weer op de wig, zoodat Lambeboeang gilde van de pijn. Maar nu bleef de spookaap doorslaan, zoodat de buik van den geest berstte. Daaruit ontstond de regenboog (*tandalo*).

Toen de andere dieren 's avonds thuis kwamen, waren ze erg blij dat ze hun visch behouden hadden, en dat de boschgeest dood was. Ze keerden met veel visch naar huis terug.

6. *Het Verhaal van den slaaf die Koning werd.*

Er was eens een vorst die een slaaf had, die Langgoela heette. En hij had ook een dochter, die bijna volwassen was; en deze heette

Oedoe. Toen de vorst weer een kind gekregen had, wilde hij het wijdingsfeest voor dat kind vieren (*malapa' boombong*). Daarom gelastte hij Langgoela om visch te gaan vangen om als toespijs te dienen op het feest. Langgoela vroeg nu om een metgezel, want hij zeide: Ik kan niet alleen gaan. — Daar er niemand anders was, zei de vorst tot zijn dochter: Oedoe, vergezel jij Langgoela! Dus gingen die twee weg om te visschen.

Toen ze aan het water gekomen waren, deed L. geen aas aan zijn hengel, zoodat geen visch wilde bijten, en hij niets ving. Tegen den avond zei L.: Hoe zou het toch komen, Oedoe, dat we heelemaal geen visch gevangen hebben? Het heeft geen nut om naar huis terug te keeren. Laat ons in de hut overnachten, en dan zal ik naar het vogelgeluid gaan luisteren (*mompihongoi*), of ze ons voor morgen geluk voorspellen; want als de *koekaoe* viermalen roept, zullen we zeker visch krijgen.

Toen het donker geworden was, zei L. tot Oedoe: Oedoe, ik ga mijn behoefte doen, en jij moet goed op het vogelgeluid letten. — L. verwijderde zich en klom in een boom. Vandaar uit riep hij: *Kakoea, kakoea, kakoea, patitoedoe na i Langgoela hi Oedoe* (laat Langgoela en Oedoe op elkaar komen). Een poos daarna kwam L. in de hut terug, en vroeg: Wat heeft de *koekaoe* geroepen? Oedoe zei: De *koekaoe* heeft geroepen: koekaoe, koekaoe, koekaoe, laat L. en O. op elkaar komen. Toen zei L.: Hoe moet dat nu, laten we maar doen wat de vogel gezegd heeft.

Den volgenden dag ving L. veel visch, omdat hij aas aan zijn hengel deed. Toen zij thuis gekomen waren, vertelde Oedoe alles wat gebeurd was aan haar vader. De vorst was heel boos, en hij zei, dat L. in zee verdronken moest worden. Daarom liet hij een groote mand (*kalandjang*) van rotan maken, en daarin werd L. opgesloten. Men liet de mand zoo op den weg staan, want de menschen gingen eerst eten, voordat ze L. in zee zouden gaan werpen.

Intusschen kwam iemand voorbij, die aan L. vroeg: Wat doe je hier? L. antwoordde: Ik zit hier te wachten op mijn overleden bloedverwanten, die mij zullen komen ontmoeten. Als men zoo in deze mand zit, ziet men ze allen. — De voorbijganger vroeg: Is dat heusch waar? — Werkelijk waar, antwoordde L. — Laat mij er dan ook eens in, vroeg de voorbijganger. L. antwoordde: Dat is goed, maak de mand maar open. — Toen de mand open was, kwam L. er uit, en de voorbijganger nam zijn plaats in.

Toen de menschen gegeten hadden, kwamen ze terug, lichtten de

mand op, en zeiden: Nu zullen we Langgoela in zee werpen. De vreemdeling begon te schreeuwen en riep: Ik ben Langgoela niet! Maar de menschen geloofden het niet, en lachten hem uit. En zoo werd de vreemdeling verdronken in de plaats van Langgoela.

Langgoela ging naar het bosch en jaagde op gemsbuffels en varkens, waarvan hij het vleesch rookte. Ook verzamelde hij aan het zeestrand veel schelpdieren, en dit alles droeg hij naar het dorp. Daar maakte hij van het vleesch vele pakjes in bladeren gewikkeld, en zwaar bevracht trad hij het dorp binnen. Ieder die Langgoela zag, was verwonderd over zijn terugkeer. Toen de vorst hoorde dat L. er was, liet hij hem bij zich komen, en vroeg hem naar de reden van zijn terugkeer. L. zei: Toen ik op den bodem van de zee was aangekomen, vond ik daar een groot dorp, waar uwe ouders en grootouders woonden. Er was volop van alles, en ik was er graag gebleven. Maar uw vader en uw moeder zeiden, dat ik naar de aarde terug moest gaan om u geschenken te brengen. En toen de andere afgestorvenen dit hoorden, gaven ze mij ook allerlei geschenken mee.

Daarna ging L. aan het uitdeelen van de geschenken, de pakjes vleesch en schelpdieren die hij had gemaakt.

De vorst dacht maar steeds na over het verhaal van L., totdat de lust groot in hem werd om zijn gestorven familie op den bodem der zee te gaan bezoeken. Toen hij zijn voornemen te kennen had gegeven, waren er wel 100 menschen die met hem mee wilden in de zee om hun afgestorvenen te ontmoeten. Ieder maakte voor zich een mand, en liet er zich in opsluiten. Met een groote prauw, waarin wel 10 manden tegelijk gingen, werden ze in zee gebracht, en daarin geworpen. L. zei tot de overige menschen: De vorst heeft mij gezegd, dat als hij het goed had op den bodem der zee, hij niet meer naar de aarde terug zou keeren, en dat ik in dat geval radja moest worden. — Toen de vorst dan ook niet terugkeerde, werd Langgoela vorst en hij huwde met Oedoe.

7. *Het Verhaal van den weerwolf Kokosili.*

Er was een oude man die Kokosili heette. Hij had een zoon. Eens staken vader en zoon over naar een eiland, waar veel bijen waren om er was te verzamelen, en die dan te verkoopen. Ze zochten een geruimen tijd naar was, zoodat ze er heel wat van in hun hut verzamelden.

Toen werd Kokosili ziek, en omdat hij zich koud voelde, sliep

hij met de voeten naar het haardvuur gekeerd (dit heet *mananengke* van *tengke* „been, voet"; met den rug naar het vuur gekeerd liggen heet *mananikoe* van *tikoe*, het grondwoord van het Bare'e *talikoe* „rug"). De zoon ging er dus alleen op uit om was te zoeken. Toen hij tegen den avond weer aan de hut kwam, zag hij dat de voeten van zijn vader aan het branden waren. De zoon riep uit: Vader, voel je niet, dat je voeten aan het branden zijn! Waarom trekt gij ze niet van het vuur terug? — De vader antwoordde: Het is lekker warm zoo. — De zoon goot water over het vuur aan de voeten van zijn vader; maar hoe meer water hij er over stortte, hoe grooter de vlammen werden.

Den volgenden dag ging de zoon weer was zoeken, en toen hij in de hut terugkwam, zag hij, dat het vuur tot aan de kuiten van zijn vader had voortgevreten. Hij lichtte zijn vader op, en wilde hem van het vuur wegtrekken, maar deze zeide: Laat maar, het is zoo lekker warm! — Hij goot weer water op het vuur, maar dit vlamde hiervan nog meer op.

Den volgenden dag ging de zoon er weer op uit, en thuis gekomen vond hij het vuur opgeklommen tot aan de knie van zijn vader. Zijn vader voelde er niets van, en zei aldoor maar: Zoo is het lekker warm! — Als de zoon thuis was, bleef het vuur op dezelfde hoogte, maar als hij weggegaan was om te zoeken, klom het op. Toen hij weer thuis kwam, was het vuur tot aan zijn billen gekomen. Den volgenden dag tot aan zijn navel, den volgenden dag tot aan zijn borst, en den volgenden dag was alleen het hoofd nog over. Toen zei de vader: Nu voel ik mij pas heelemaal genezen, geef mij nu sirih-pinang te pruimen. Maar de zoon was erg bang voor het hoofd, want hij zag dat de ooren lang waren geworden.

Nu dacht de zoon: ik zal wegloopen. Daarom zei hij: Blijf maar hier, vader, dan zal ik de prauw in orde maken. Toen zei hij tot zijn vader: De prauw kan niet meer in orde worden gemaakt. Maar dat was niet waar, de zoon wilde slechts vluchten. De vader zei: Je moet de prauw in orde maken, dan kunnen we vertrekken. De zoon verzamelde nu heimelijk zijn kleeren, en daarmee ging hij naar het strand; al de was liet hij achter, maar hij zei tot zijn vader: Als de prauw klaar is, kom ik de was halen. Toen hij aan het zeestrand was gekomen, ging hij in de prauw, en roeide zoo hard hij kon weg.

In zijn dorp gekomen, riep hij alle menschen toe: Vooruit, menschen, neemt allen de vlucht, want mijn vader is een weerwolf

geworden. Zoo verlieten dan alle menschen het dorp, zoodat het leeg werd.

Intusschen riep de vader zijn zoon, maar deze kwam niet. Toen wipte het hoofd op, en vloog naar het strand. Het vond daar de prauw niet meer, en daarom vloog het naar den vasten wal, en kwam in zijn dorp aan. Toen hij hier niemand aantrof, riep het hoofd: Waar zijn jullie allen gebleven?? — Kokosili vloog in zijn huis, en zette zich op een koperen bord (*doclang*) neer, en daar ging het hoofd van allerlei zingen.

De kinderen van de gevluchte menschen dachten aan het suikerriet, dat op het erf naast hun huis groeide, en daarom kwamen ze in het dorp terug om daarvan te halen. Ze hoorden het hoofd in huis zingen, en toen het suikerriet bij het afbreken kraakte, sprong het hoofd naar beneden. De kinderen vluchtten, en het hoofd rolde hen achterna, maar omdat de kinderen zigzagsgewijs liepen, kon het hoofd hen niet krijgen, en daarom keerde het naar huis terug.

Op zekeren dag kwamen zes jagers in dat verlaten dorp. Slechts in één huis hoorden ze zingen. De mannen vroegen van den grond af: Mogen we boven komen? — Het hoofd antwoordde: Komt boven, maar steekt eerst uwe speren op een rij in den grond vóór het huis, en terwijl gij boven komt, ga ik sirih voor u halen. — Het hoofd echter ging geen sirih halen, maar het verborg zich in het kamertje.

De jagers deden zooals hun gezegd was, en toen riep het hoofd: Komt boven om sirih te pruimen! — De jagers klommen in huis, en zetten zich neer. Toen sprong het hoofd te voorschijn. De jagers schrikten geweldig, en sprongen naar beneden; maar ze vielen in hun speren en stierven allen. Het hoofd ging toen in de deuropening zitten, en zei allerlei spreuken op. Daardoor scheidden de hoofden van de zes jagers zich van hun lichamen, en die hoofden sprongen voort, en ze bleven maar steeds bij het hoofd van Kokosili. Toen werd dat dorp een dorp van weerwolven, en niemand durfde er meer voorbijgaan.

8. *Het Verhaal van Boenga poete', „Witbloem".*

Boenga poete' was een vrouw, en haar man heette Sasoendjawa. Toen Boenga poete' zwanger was, reisde ze met haar man naar een ander dorp. Onderweg kwamen ze aan een mangga-boom, en daar Boenga poete' de lusten van zwangeren had, wilde ze van de onrijpe vruchten van den boom eten. Ze zei dus tot Sasoendjawa: Zeg, man,

klim in den boom, en haal voor mij van de vruchten. De man stemde er in toe, en klom in den boom. Terwijl hij boven in den boom zat, kwam een vrouwelijke booze geest, Tongkoiwi geheeten, bij Boenga poete', en bood aan haar te luizen. Maar terwijl ze dit deed, en Boenga poete's hoofd op haar dij lag, stak ze haar de oogen uit, en wierp haar lichaam in de wildernis. Daarna deed Tongkoiwi zich voor als Boenga poete'. Ze slikte een steen in om haar buik te doen opzetten, opdat men zou zeggen, dat ze zwanger was. Toen Sasoendjawa weer beneden gekomen was, merkte hij niets van de verwisseling, en hij zette de reis met Tongkoiwi voort, tot ze aan het dorp Datoe djawa kwamen, waar Sasoendjawa radja geworden was.

Na verloop van eenigen tijd werd Tongkoiwi werkelijk zwanger, maar toen haar kind geboren werd, kleefde de ingeslikte steen aan de kuit van het kind, en daarom kreeg het den naam van Takin boitan „aan wien de slijpsteen kleeft".

Intusschen kroop de blinde Boenga poete' in het bosch rond, en ze was heel bedroefd. Toen kwam een muis tot haar, die zeide: Waarom ben je bedroefd? Boenga poete' antwoordde: Ik heb het zoo koud. — De muis bracht haar vuur, en Boenga poete' legde dit bij het hout, dat ze al tastende bijeenvergaard had, en nu kon ze zich warmen. Maar nog was ze bedroefd. Toen vroeg de muis weer: Waarom heb je verdriet? En Boenga poete' antwoordde: Omdat ik naakt ben. — Toen stal de muis een sarong, en sleepte die naar Boenga poete'. Ten laatste werd haar kind geboren. De muis onderhield haar, want telkens bracht zij haar voedsel, dat ze gestolen had.

De jongen groeide snel op. Op zekeren dag vroeg hij aan zijn moeder: Moeder, maak mij een blaasroer. — Boenga poete' antwoordde: Haal mij een stuk bamboe, dan zal ik een blaasroer voor je maken. — De jongen haalde een bamboe, en de moeder maakte een blaasroer. Alles waarop de jongen schoot, raakte hij ook. Wanneer hij een vogel geschoten had, haalde hij de oogen van het dier er uit, en deed die in de oogholten van zijn moeder; maar ze pasten niet, en daarom wierp hij ze weer weg. Als hij een cuscus geschoten had, deed hij de oogen van het dier in de oogkassen van zijn moeder; maar ze pasten niet, en daarom gooide hij ze weer weg. Zoo deed hij met de oogen van alle dieren, die hij schoot.

Op zijn zwerftochten kwam de jongen ook eens in de kampong Datoe djawa. Daar speelden kinderen, en hij speelde met hen mee. Onder dat huis was een kippenest, waarin een kip op haar eieren aan

het broeden was. Hij nam een der eieren en sprak het aldus toe: He, ei, als ge opengaat, komt er dan een dappere haan uit je? — Maar het ei hield zich stil. Zoo deed hij ook met het tweede en derde. Het vierde eindelijk gaf antwoord. Dit zei: sik! sik! Dit ei nam hij mee, en legde het naast de hut van zijn moeder onder een kokosdop.

Eens op een dag klom hij in het huis van zijn vader, maar hij wist niet dat het zijn vader was. Hij wilde een sirihpruim nemen, en hij deed daarom de sirihdoos van Tongkoiwi open. Het kalkbusje was leeg, en daarom zocht hij in de doos, of er soms een pakje kalk in was. Hij vond een pakje, deed dit open, en zie, dat waren de oogen van zijn moeder. Hij liep gauw met die oogen weg, wies ze in helder water, en toen deed hij ze in de oogkassen zijner moeder.

Intusschen was uit het ei een witte haan gekomen. Met dit dier ging de zoon van Boenga poete' naar het dorp van zijn vader, en hij liet zijn vogel vechten tegen de andere hanen van het dorp. Telkens verloren de eigenaren der hanen het tegen hem. Al de winst die hij hierdoor kreeg, bracht hij aan zijn moeder. Deze liet van al dien rijkdom een mooi huis bouwen met vele fraaie voorwerpen er in. Maar nooit zagen de menschen welken weg hij volgde, als hij van zijne moeder kwam, of naar haar terugkeerde.

Ten slotte bezaten de menschen niets meer om te verwedden, en daarom zetten ze zichzelf op het spel: Wanneer hun haan het won van dien van Boenga poete's zoon, dan zou deze hun slaaf worden. Maar won de witte haan, dan zouden zij de slaven van Boenga poete's zoon worden. En zie, alle inwoners van dat dorp werden zijne slaven.

Toen zei de radja tot Boenga poete's zoon: Nu zal mijn haan met dien van jou vechten; als ik win, neem ik jou en alles wat je bezit; als gij wint, neemt gij mij en alles wat ik bezit. — De witte haan won het weer. Maar de radja werd boos, en sloeg den jongen onder zijn huis dood, en den haan bond hij aan een poot aan een paal van zijn woning. De haan nu zoog met zijn snavel al het bloed van den grond op, dat uit de wond van Boenga poete's zoon was gevloeid, en bracht het terug in de wond. Tegen den avond kraaide de haan: Toetoehoeooe, *oeminanga noe Datoe djawa, binalamo, toemanjo nosipateimo anaknjo* „Kukeleku, in de strandkampong Datoe djawa is er een onheil geschied, de vader heeft zijn kind gedood". Den heelen nacht door bracht hij het bloed in de wond van Boenga poete's zoon terug, en streek er dan met den vleugel over.

Tegen het aanbreken van den morgen leefde de jongen; hij maakte zijn haan los, en keerde er mede naar zijn moeder terug. Deze had

gedurende de afwezigheid van haar zoon voortdurend geweend. De zoon maakte nu een mooi huis voor zijn moeder. Toen sloot hij de oogen en zei: Als ik werkelijk een zoon van Sasoendjawa ben, dan zal er een heele kampong met veel menschen zijn, als ik de oogen weer opendoe. — En werkelijk, daar was een kampong met veel menschen.

Intusschen had Sasoendjawa van de macht en het aanzien van den jongen vorst gehoord, en daarom ging hij een bezoek aan het nieuwe dorp brengen om kennis te maken. Toen Sasoendjawa gekomen was, vertelde Boenga poete's zoon hem wat Tongkoiwi met Boenga poete' had gedaan. Sasoendjawa keerde naar huis terug, en verbrandde Tongkoiwi en haar zoon. Uit hun asch groeide de *baloeangin*, een soort groente (Mal. *bajam*); wanneer men deze groente kookt, pruttelt ze nog steeds in den pot: Wak, wak, *akoe i Tongkoiwi* „Wak, wak, ik ben Tongkoiwi".

Sasoendjawa vroeg vergiffenis, en toen leefde hij weer samen met Boenga poete'. Toen Sasoendjawa gestorven was, volgde zijn zoon hem op.

9. *Het Verhaal van Pompoelion.*

Er was eens een radja, die Sasoendjawa heette. Hij kreeg geen kinderen, en daarvan had hij veel verdriet. Ten slotte werd zijn vrouw toch zwanger, maar toen zij van een dochter bevallen was, stierf de vader. De moeder gaf het kind den naam van Pompoelion. Ze legde haar dochter in een wieg, en bond het daarin vast met allerlei kleurige draden. Toen zei de grootmoeder: Niemand mag die kleurige draden losmaken; eerst als het kind groot geworden is in de wieg, zal het zelf de draden verbreken. — Wanneer dus de moeder het kind zoogde, stak ze de borst tusschen de draden aan het kind toe. Maar het kind had nog niet lang geleefd, toen ook de moeder overleed. Nu zorgde de Grootmoeder voor het meisje, en een tante kwam het zoogen.

Eindelijk was het kind zóó gegroeid, dat het door zijn grootte de draden deed doorknappen; toen viel het op den vloer en liep daarop voort. Haar overleden vader nu had een kamer in huis; de sleutel daarvan gaf de grootmoeder aan haar kleindochter, en toen sloot Pompoelion zichzelf in die kamer op, opdat niemand haar zou zien.

Eens was het vuur uitgegaan, en toen moest de grootmoeder Pompoelion wel naar het dorp sturen om vuur te vragen. Ze nam een *doei-doei mosoni* (soort mandje?) mee om het vuur in te doen.

Maar de grootmoeder zeide haar: Als de wind van het land komt, houdt het vuur dan in de linkerhand, anders zullen de prauwen verbranden; als de wind van uit zee blaast, houd het vuur dan in de rechterhand, anders zullen de huizen verbranden. Toen de zeewind waaide, paste ze op; maar toen de landwind blies, gaf ze daarop geen acht, en daardoor verbrandden de prauwen, die op het land waren getrokken. De eigenaar nu van die prauwen was Ade Banggai, een broer van Sasonsina (*sina* is „zon").

Toen Pompoelion thuisgekomen was, vertelde ze aan haar grootmoeder wat er was gebeurd: gouden en zilveren prauwen waren er verbrand. Ade Banggai nu deed overal navraag wie zijne prauwen had verbrand. In het dorp vertelde men hem, dat een heel mooi meisje om vuur was komen vragen, en dat zij het wel zou zijn geweest, die de prauwen in brand had gestoken. Daarom gelastte Ade Banggai twee van zijn slaven, Tapio poedoeng en Tapio bisa om dat mooie meisje te gaan zoeken, en haar te vragen tot Ade Banggai te komen.

De beide slaven zochten heel lang, en eindelijk vonden ze Pompoelion. Ze vroegen haar om naar Ade Banggai te gaan, maar Pompoelion wilde niet. Telkens vroegen de afgezanten het weer. Toen zei Pompoelion: Goed, gaat gij maar terug naar Ade Banggai, en zeg hem, dat ik zal komen.

Toen de beide mannen weggegaan waren, nam Pompoelion haar draagmand (*baki*) en deed daarin een zwarten steen, dien ze van het graf van haar vader nam, en een witten steen, dien ze van het graf van haar moeder nam. Zoo ging ze dan op weg.

Toen ze halfweg gekomen was, wierp ze den zwarten steen naar het Westen, en den witten naar het Oosten, en ze zei daarbij: Wanneer mijn vader en mijne moeder werkelijk vorsten zijn, dan word ik opeens veranderd in een oude vrouw. En ze werd ook werkelijk opeens een oude vrouw.

Ade Banggai nu had alles in orde gemaakt voor de ontvangst van het mooie meisje. Maar in plaats van eene schoone maagd kwam er een oude vrouw. Ade Banggai was erg boos, en toen Pompoelion de trap vóór op wilde gaan, stootte hij haar terug; en toen ze de achtertrap wilde opgaan, stootte hij haar er af. Maar Sasonsina, Ade Banggai's broer, had medelijden met de oude vrouw. Hij liet een varkenshok onder de woning maken, en daar verbleef Pompoelion.

Ade Banggai zocht nu een andere vrouw, en hij vond er een, Daoede

genaamd. Er zou een groot huwelijksfeest plaats hebben, waar allen heengingen. Ook Pompoelion vroeg er heen te mogen gaan, maar Ade Banggai zei: neen, blijf thuis. — Pompoelion bleef echter aandringen, en toen zei Ade Banggai: Goed, ga mee, maar als we zijn geland, moet je aan het strand blijven om op de prauwen te passen. — Toen zeilde men weg tot men bij het dorp van Daoede aankwam. Daar werd een groot feest gevierd, maar Pompoelion was er niet bij, omdat ze op de prauwen paste.

Te midden van de feestvreugde zagen de menschen opeens een grooten gloed aan het zeestrand, en men riep: De prauwen staan in brand! Maar het was niet, dat de prauwen brandden, dat er zoo'n gloed was, maar Pompoelion had haar huid van de oude vrouw geopend, en van haar lichaam ging de glans uit.

Ade Banggai zond een slaaf uit naar het strand om te zien, wat er gebeurde. Maar toen hij daar kwam, was de glans weg, en Pompoelion was een oude vrouw. Toen de slaaf bij Ade Banggai terug was, zag men weer de glans, maar toen iemand ging kijken, was de gloed weer verdwenen. Dit gebeurde zoo eenige malen.

Op dien avond nu zou het haar van Daoede rondom het hoofd worden geschoren, zooals de gewoonte is bij meisjes die trouwen. Maar het zitvlak van Daoede was puntig, en daarom moest ze altijd tegen iets leunen, anders zou zij omvallen. Pompoelion nu had haar gedaante van jongmeisje weer aangenomen. Ze had de oogen dicht gedaan en gezegd: Als ik werkelijk een kind van vorsten ben, zullen er, als ik de oogen opendoe, 3 slaven en 3 slavinnen zijn, en vele roode paarden (*adjahan kasoemba*). — Toen ze de oogen opende, waren die allen er ook werkelijk. Zoo ging Pompoelion met al haar volgelingen naar het huis van Daoede. Men was daar erg verbaasd deze voorname gast te zien. Mij kende haar niet, maar toen zij vroeg om het haar in het rond om het hoofd van de bruid te mogen scheren, stond men haar dit toe. Ze ging in Daoede's kamer en schoor haar het haar om het hoofd in 't rond.

Sasonsina zei nu tot zijn broer Ade Banggai: Dat schoone meisje is de oude vrouw, die op de prauwen paste. — Toen Ade Banggai haar wilde opzoeken om navraag te doen, was Pompoelion met haar gevolg al heengegaan; en toen hij aan het strand kwam, was ze al weggezeild. Ade Banggai was echter zóó van haar bekoord, dat hij haar dadelijk volgde en Daoede in den steek liet.

Pompoelion kwam thuis, maar daar vond ze haar grootmoeder overleden, en alleen hare beenderen waren nog over. De parkiet, die

Pompoelion had achtergelaten, leefde nog. De vogel sprak: Je grootmoeder is niet van honger gestorven, maar uit verlangen naar jou, omdat je niet terugkwam. — Toen nam Pompoelion de beenderen van haar grootmoeder, wies ze goed af, en wreef ze daarna met olie in. Ze zei een tooverspreuk over de beenderen en toen herleefde haar grootmoeder weer.

Ade Banggai nu was ook aan het huis van Pompoelion gekomen. Hij klopte aan en zeide: Hier is Ade Banggai, doe open. Maar Pompoelion antwoordde: Neen, ik doe je niet open, want je hebt mij weggejaagd. Toen trok Ade Banggai zich terug. Niet lang daarna klopte zijn broer Sasonsina aan, en zei: Hier is Sasonsina, doe open. Toen antwoorddde Pompoelion: Je hebt medelijden met mij gehad, en daarom doe ik je open. Toen ze de deur had geopend, sprong Ade Banggai te voorschijn, en drong het huis in. Hij wilde Pompoelion dwingen met hem te trouwen, maar de grootmoeder sprak: Als je met Pompoelion wilt trouwen, dan moet je ons huis overbrengen en naast het uwe zetten. — De grootmoeder zei dit, omdat ze dacht, dat Ade Banggai dit niet zou kunnen. Maar Ade Banggai zeide een tooverspreuk op, en toen stond het huis van Pompoelion opeens naast het zijne. Toen trouwde Ade Banggai met Pompoelion en hij keek niet meer naar Daoede om.

RAADSELS.

1. *Dagi ko binatang aitoe pandai hondo na loemaap. Apa aitoe? Poniki.*

Er is een beest dat heel knap is in vliegen. Wat is dat? De vleermuis.

2. *Dagi ko anak booene, salata hampe tiba poetnjo, salata daka'mo madimo monsoem boe mompoet. Apa aitoe? Oetan lingkong.*

Er is een meisje dat geboren wordt met een haarwrong, maar als het groot geworden is, weet het niet meer een haarwrong te dragen. Wat is dat? Een varensoort, die als groente gegeten wordt. (Mal. *sajoer pakoe*).

Wanneer het jonge blad van deze varen te voorschijn komt, is dit geheel omgekruld als een haarwrong van een vrouw, maar ouder geworden strekt het blad zich.

3. *Dagi ko samian na langkai, boetongnjo boeloeon, limanjo djoe-*

madjoeit, nooli noe mian ka oinoem. Apa aitoe? Konaoe ka doeangnjo.

Er is een oude man, wiens lichaam met haar bedekt is, uit zijn hand druppelt het, de menschen koopen dit en drinken het. Wat is dat? De arenplam en zijn vocht.

4. *Dagi ko sambatoe na boea' noe kaoe; kaloe otoloek, adede; ababa. Apa aitoe? Doehian.*

Er is een boomvrucht, als ze aangepakt (vastgehouden) wordt, zegt men: au, au daarna (zegt men): ha, ha! Wat is dat?

De doerian-vrucht, welker stekels iemand eerst een kreet van smart ontlokken, maar als ze geopend wordt volgt een uitroep van verrukking.

5. *Dagi ko anak aha aitoe, sata mohoempakmo palakala nohikoe na kapala. Apa aitoe? Salo ka mian anoe soemoehang.*

Er zijn een aantal kinderen, als ze een rechtszaak (Mal. perkara) hebben gekregen, draaien ze het dorpshoofd den rug toe. Wat is dat? De vloer van het huis (die gedacht wordt als het dorpshoofd), en de menschen die er op zitten.

6. *Dagi ko sa'angoe a kampoeng nahampate ti'anak; samian ihopoeannjo, metinontoeha samian. Apa aitoe? Pangasoe oeë.*

Een heele kampong wordt met kinderen en al uitgemoord, een mensch maakt ze op, en er blijft maar één mensch over. Wat is dat? Het bamboe watervat (dat door één mensch wordt leeggegoten).

7. *Dagi ko kaoe noenoek, dagi soeboe ia mantan, sata sonsoeoen ia kodemo. Apa aitoe? Loloeng oe mian.*

Er is een waringin-boom, 's morgens is hij hoog, en 's middags is hij laag. Wat is dat? De schaduw van den mensch.

8. *Dagi ko sapoeoen na kaoe, hoonnjo soemo badjak, boea'njö soema soepa. Apa aitoe? Nanasi.*

Er is een boom, zijn bladeren zijn als hakmessen, zijn vrucht is als een rijstmaat. Wat is dat? De ananas.

9. *Dagi ko samian na mian mipajoeng, misa radja, misonoekoe, misa ikan. Apa aitoe? Nanasi moele'.*

Er is een mensch die een zonnescherm draagt, en toch geen vorst is, die schubben heeft en toch geen visch is. Wat is dat? Weer een ananas (hier is echter speciaal de vrucht bedoeld).

10. *Anoe bangka' mohombi tagelong, inmihinjo mandjoo njewekan. Apa aitoe? Doeang ka malangoe.*

De opgezwollene slaat de kromme en later heeft hij veel praats.

Wat is dat? Palmwijn en dronken zijn (met een stuk hout wordt de omgebogen vruchttros beklopt, d.i. het bewerken van den arenboom, en als men dronken is geworden van het vocht, heeft men veel praats).

11. *Gohoeng oemonjo, siok madjama. Apa aitoe? Anoe mongoedja: pae aloe tiba howas.*

De donder weerklinkt en de kuikens zijn blij. Wat is dat? Degeen die rijst stampt, de stamper en de ontbolsterde rijst (de donder is het geluid van het stampen, en de rijstkorrels openbaren hun blijdschap door op te springen).

12. *Dagi ko nioe sambatoe, kolong sakolong, madi ko isinjo. — Poso'njo: papo.*

Er is een kokosnoot, snijd er een stuk af, en er is geen vleesch in. Beteekenis: De kalkbus, waarvan het deksel het afgesneden stuk beteekent.

13. *Dagi ko sopoet aitoe, kaloe opepa, timbali ale santake. — Poso'njo: lolong oe sagin.* (Zie ook No. 43).

Er is een blaasroer, als men het uitspreidt, wordt het een rijstveld. Beteekenis: een jong pisangblad, dat opgerold uitkomt, als een blaasroer.

14. *Dagi ko anak aitoe toemoe i oeë, mate i oeë. Poso'njo: ladang.*

Er is een kind dat in het water leeft en in het water sterft. Beteekenis: de sagoboom.

15. *Dagi ko sangkaoe na kaoe, boekoe na boea'njo, kilitnjo popa oe ladang, panganjo oewe. Apa aitoe? Tibok.*

Er is een boom, beenderen heeft hij tot vrucht, bladscheede van den sagoboom tot schors, en rotan tot takken. Wat is dat? De sirihdoos der mannen (die van hout is gemaakt met een deksel van sagobladscheede, en een band van rotan er omheen, die doos en deksel bijeenhoudt).

16. *Dagi ko anak aitoe, salata hampe tiba laigannjo. Apa aitoe? Bojoekoe.*

Er is een kind, dat met zijn huis geboren wordt. Wat is dat? De slak.

17. *Dagi ko sa'angoe na kampoeng, pakiannjo aitoe maoe booene moane soepoe misongko. Apa aitoeв Kaoe poeloli.*

Er is een kampong waar zoowel vrouwen als mannen altijd een

hoed dragen. Wat is dat? De *poeloli*-boom (wiens vruchten veel van eikels hebben, de vruchtdrager stelt dan de hoed voor).

Of: *iwi-iwi a boea'njo tisongko.* D.i. Alle vruchten hebben elk een hoed.

18. *Dagi ko sa'angoe na laigan iboiboina, isi noe laigannjo madi liwat aha olima, soepoe olima isinjo. Apa aitoe? Sapatoe ka boea' noe tengke.*

Er is een huis van Grootmoeder; de bewoners van dat huis komen nooit de vijf te boven; altijd zijn er vijf bewoners. Wat is dat? De schoen met de vijf daarin stekende teenen van den voet.

19. *Dagi ko anak aitoe mongkan i doenia hojot i bobotoengo. Apa aitoe? Boengkang.*

Er is een kind, dat op de aarde eet, en in de aarde slaapt. Wat is dat? De kreeft.

20. *Dagi ko sangkaoe na ohii oe laigan, ohii satotonjo, bolo'njo olalilalin. Apa aitoe? Sising ka kangkam.*

Er is een paal van een huis, de paal blijft maar staan, maar het gat er van verwisselt telkens. Wat is dat? De ring (het gat) aan den vinger (de paal).

Of: *Dagi ko sa'angoe abolo olalin.* D.i. Er is een gat dat verhuisd (verplaatst) wordt.

21. *Dagi ko sa'angoe kampoeng aitoe soepoe ko oelo. Apa aitoe? Tindoeng.*

Er is een dorp, dat vol pezen zit. Wat is dat? De regenmat (die uit aaneengeregen pandanbladeren bestaat en daardoor veel strepen (als pezen) vertoont).

22. *Oeampoeloe ka olima na takean noe dopi, pakana sama dala na anoe hojot aitoe. Apa aitoe? Doson ka damak.*

25 stuks planken, maar duizend die er in slapen. Wat is dat? De *doson* met damar (een mand die gemaakt is van een aantal repen bamboe, die met rotan aan elkaar verbonden zijn; de „duizend" zijn de stukjes damarhars, die in zulk een mand op den rug vervoerd worden).

23. *Dagi anak na ia misaloean, salata daka'mo na ia milanggomo. Poso'njo: balo.*

Er is een kind, dat een broek (soms zegt men: baadje) aan heeft, terwijl het als het groot is, naakt is. Oplossing: bamboe (met de broek of het baadje wordt de scheede bedoeld, waarin de bamboe-

spruit is gewikkeld, en waaruit zich later de naakte bamboestengel verheft).

24. *Dagi ko ale iboiboina kondjo-kondjoo pakana banit ala-alamo santimpa. Apa aitoe? Oeba.* (Zie No. 86).

Er is een rijstveld van grootmoeder met heel veel (rijst), maar als (die rijst) gesneden wordt, haalt men er een bos van. Wat is dat? Het hoofdhaar (dat veel lijkt, maar afgesneden slechts een klein bundeltje is).

25. *Dagi ko iboiboina soeha-soehang i laigannjo, pakana limanjo mompahakawa toemondo kodjo-kodjoon i tanonjo. Poso'njo: montoelis soerat.*

Daar is grootmoeder, die maar in huis zit, maar haar hand reikt zij aan vele vorsten in hun (eigen) land. Oplossing: brieven schrijven (terwijl de schrijver thuis blijft, gaat de brief die de hand geschreven heeft, naar iemand in een ver land).

26. *Dagi ko tomoendo mamba mahantabas, salata konao natabas jo ia dagi mae minsoelsoele, salata madimo, jo ia madimo mae minsoesoele. Poso'njo: hihis.* (Zie ook No. 74).

Er is een vorst die gaat jagen; als hij iets raakt, snijdt hij er in, en dan keert hij weer terug; als hij niet (treft), dan keert hij ook niet meer terug. Oplossing: de pijl uit het blaasroer (als deze het wild treft en doodt, krijgt de jager met het wild de pijl terug; treft de pijl niet, dan is ze verloren).

27. *Dagi ko anak iboiboina dagi ise na aha dagi moimboa, salata toea'njomo na aha mahampoengkoenmo. Poso'njo: manoek.*

De kinderen van grootmoeder zijn zoolang ze klein zijn, familie van elkaar (in den zin van: aan elkaar gehecht), maar als ze groot zijn, vechten ze met elkaar. Oplossing: hoenders.

28. *Dagi ko patoe'on iboiboina pengkotnjo na akaong mae lobolobong i ambai, pakana oebaknjo na aita mae mongkan i boengkoetnjo. Apa aitoe? Lampoe tiba soemboenjo.*

Een huisdier van grootmoeder heeft zijn staart naar beneden in de zee afhangen, terwijl zijn hoofd naar boven steekt en op den berg eet. Wat is dat? De lamp en de lampekous.

29. *Dagi kutampoea iboiboina odoempoe i ampinjo. Apa aitoe? Soesoe noe booene.*

De aardhoop (die b.v. om jonge sago- en kokosboomen wordt opgeworpen om ze krachtiger te doen groeien) wordt op de helling

er van (in het midden tusschen voet en top) opgehoogd. Wat is dat? De vrouwenborst (die in het midden opzwelt).

30. *Dagi ko patoe'on noe tomoendo nopinsoele na Banggai. Poso'njo: mata.*

Er is een huisdier van den vorst, dat van Banggai is teruggekeerd. Beteekenis: het oog (dat Banggai bereikt — kan zien).

31. *Dagi ko mian noe iboiboina oegat saatoe na madala, pakana nopatei noe anak samian. Poso'njo: kalapini tiba pae.*

Er zijn misschien 100 of 1000 menschen van grootmoeder, maar die worden gedood door slechts één kind. Oplossing: het rijstmesje en de rijst (het rijstmesje dat duizenden aren afsnijdt).

32. *Polipik iboiboina mailoloi pee i tano toka-toka i langit. Poso'njo: balo.*

De vleugels van grootmoeder vervolgen elkaar van den grond tot aan den hemel. Oplossing: de bamboe (de scheede, die zich aan elke bamboegeleding bevindt, wordt vergeleken met een vleugel).

33. *Dagi ko ponoha iboiboina, antoknjo na madi oala, pakana boekoenjo na oala. Apa aitoe? Oewe.*

Er is vleeschspijs van grootmoeder, waarvan het vleesch niet genomen wordt, maar waarvan de beenderen genomen worden. Wat is dat? Rotan (waarvan het merg weggeworpen en de bast gebruikt wordt).

34. *Dagi ko aha olima na motoetooes, salata ahamo opat na motooetoes mate, doedoen koolima'njo madimo makeke. Poso'njo: lima tiba kangkam.*

Er zijn vijf gebroeders, wanneer 4 van die broeders dood zijn, is de vijfde niet krachtig meer. Oplossing: de hand met de vingers (wanneer de 4 vingers gewond zijn, kan de duim alleen niets doen).

35. *Dagi ko samian pakana tengkenjo totoloe. Poso'njo: mian langka-langkai.*

Er is een mensch, maar hij heeft drie beenen. Oplossing: een oud mensch (die met een stok tot steun moet loopen).

36. *Mintao salala, moliba salala. Poso'njo: Toete.*

Naar beneden gaande zegt het *salala*; naar boven gaande zegt het *salala*. Oplossing: de kat (die de trap afgaande of opgaande altijd miauw zegt).

37. *Iboiboina, boetongnjo lagasoeng, matanjo dagi ko djila-djila. Apa aitoe? Poso'njo: kamansi.*

Van grootmoeder is het lichaam vergaan, maar haar oogen schitteren nog. Oplossing: de vrucht van den broodboom, Artocarpus communis (waarvan het vleesch spoedig zacht is als dit gekookt wordt, maar de pitten blijven glanzen).

38. *Moliba ka mobanatoeoe, mototiliban na songko. Poso'njo: poeloli.*

Of ze naar boven gaan of naar beneden vallen, ze hebben alle een hoed op. Oplossing: de vruchten van de *poeloli*, of Indische eikel, Quercus Celebica (de vruchten van dezen boom lijken op de eikels, de vruchthouder wordt hier de hoed genoemd).

39. *Maoe tomoendo nosoehang noe anak ise-ise aia i siakan.* Of: *Dagi ko samian maoe tomoendo ala nolangga-langgai. Apa aitoe? Lalo.*

Zelfs bij vorsten zitten de kleine kinderen ervan hen op het voorhoofd. Of: Er is iemand, die al is het een vorst, over hem heen durft loopen. Wat is dat? De vlieg.

40. *Dagi ko adjahan i tonga oe padang, madi ia mongkan hempoet, panjo mongkan tano. Poso'njo: koetoe.*

Er zijn paarden in het veld; ze eten geen gras, maar ze eten aarde. Oplossing: luizen (die op het hoofdvuil teren).

41. *Dagi ko sa'angoe anak ia mampoboa-boa intam. Apa aitoe? Koehap.*

Er is een kind dat voortdurend een edelsteen met zich draagt. Wat is dat? de vuurvlieg.

42. *Kolonga boengkoetnjo sa'angoe, mohoempak oeë. Apa aitoe? Nioe.*

Als men een berg doorhakt, vindt men water. Wat is dat? Een kokosnoot.

43. *Oposok lambangan sa'angoe, timbali ale santake. Apa aitoe? Lolong noe sagin.* (Zie ook No. 13).

Als men een *boeloe toewi* (soort dunne bamboe) verbreekt, wordt het een akker. Wat is dat? Het jonge blad van de pisang (dat opgerold groeit, maar dat men openlegt om er rijst in te verpakken).

44. *Dagi ko sa'angoe balase oe pae, paenjo madi ooedjang, panja balasenjo na oedjang. Apa aitoe? Lobian.*

Er is een (van palmblad gevlochten), zak met rijst; de rijst wordt niet gekookt, maar de zak wordt gekookt. Wat is dat? De laboe, Lagenaria vulgaris (waarvan de pitten worden weggegooid, en het omhulsel gekookt wordt).

45. *Dagi ko sambatoe na ikan, madi lompo i antoknjo, panjo molompo i bohibitnjo. Apa aitoe? Atop.*

Er is een visch die niet vet is in het vleesch, maar vet aan de borstzijde. Wat is dat? Het dak (*bohibit* is de rand van een baadje, ook wel het oplegsel dat zich vaak aan den rand er van bevindt; de „rand" van de visch is hier het scherpe borststuk; de zin is: wanneer het geregend heeft, is de nok van het dak al droog, wanneer het aan de dakranden nog druppelt). (Vergelijkt No. 94).

46. *Nioe noe Banggai mompahanjawe nioe i Talinate. Apa aitoe? Bangkoelang.*

De kokosboom van Banggai raakt met de bladeren aan die van den kokosboom van Ternate. Wat is dat? De wenkbrauwen.

47. *Panimboeloeon ina aitoe, nodjoloi noe oelo moitom. Apa aitoe? Kakoja of tindoeng.*

Over gindschen heuvelrug kruipt een zwarte slang. Wat is dat? Een regenmatje (dit bestaat uit repen pandanusblad, die aan elkaar geregen, en in het midden omgevouwen worden: over de vouw wordt een reep donker katoen genaaid om aan dit voorwerp stevigheid te geven).

48. *Inda oko, inda oko* (of *inta oko, inta akoe*). *Apa aitoe? Molangkasakon.*

Vooruit jij, vooruit jij. Wat is dat? Het voortstappen van de beenen. (Zie No. 54).

49. *Siloi pakot, siloi kapot. Apa aitoe? Bihing.*

Omkijken, verdwenen, omkijken, verdwenen. Wat is dat? Het oor (als men er naar wil kijken, is het door het wenden van het hoofd tevens verdwenen).

50. *Kolontoeat, kolontoeat.* Of: *Dagi ko sa'angoe mian, basoengnjo kolontoeat. Apa aitoe? Soeoeng.*

Onderste boven, onderste boven. Of: Er is een mensch die zijn draagmand onderste boven draagt. Wat is dat? de neus (die met de opening naar beneden is gekeerd.

51. *Lintoboeng ina aitoe tinondok oe besak. Apa aitoe? Nganga ka bese.* (Zie ook No. 79):

Die poel daarginds is door een ijzeren heining omringd. Wat is dat? De mondholte met de tanden.

52. *Popos ina aitoe oalin notoka na togon. Apa aitoe? Mata.*

De pinangnoot daarginds wordt weggeworpen en komt op het eiland. Wat is dat? Het oog (dat ver reikt).

53. *Ponoha sampado ina aitoe, maoe mboele sihoeoe ma mian, madi opokokan.* Of: *Ponoha iboiboina madi ko kamingkotanjo. Apa aitoe? Boitan.*

Ginds stuk vleesch, al komen ook alle menschen er zich om verzamelen (om er van te eten), het wordt niet opgegeten. Of: De vleeschspijs van grootmoeder raakt nooit op (ten einde). Wat is dat? Een slijpsteen.

54. *Pasi-pasi doengkoeng, pasi-pasi dangkang. Apa aitoe? molangkasakon.*

Gebogen vooruit, met de beenen van mekaar vooruit. Wat is dat? Het voortstappen van de beenen. (Zie ook No. 48).

55. *Dagi ko sa'angoe mian, makakio i salikoe, loebat i salikoe. Apa na aitoe? Paka'oet.*

Er is iemand, die in het eene diepe deel van de rivier onderduikt, en op een andere diepe plek te voorschijn komt. Wat is dat? De naald (die op en neer steekt).

56. *Dagi ko sa'angoe goela iboiboina, mamba samian molodjok. Apa na aitoe? Papo tilon.*

Daar is de suiker van grootmoeder, ieder steekt er den vinger in. Wat is dat? Het kalkpotje (waarin ieder bij het sirihpruimen den vinger steekt om er zich van te bedienen).

57. *Dagi ko sa'angoe na mian mombaoebaoeon, notoenoe bengga, madi nodait, notoenoedje na soligege, oe dait dje. Apa na aitoe? Soeloe.*

Er is iemand, die een feest maakt, hij roostert een buffel, en het is niet voldoende; hij roostert een *soligege* (naam van een kleinen vogel), en dan is het (vleesch) voldoende (voor al de gasten). Wat is dat? De lamp (de groote lompe harsfakkel, die weinig licht geeft, is hier de buffel; tegenover de kleine petroleumlamp, die haar licht overal heen verspreidt; *toenoe* is zoowel roosteren als aansteken).

58. *Dagi ko sa'angoe binatang, pondjolonjo salamba-lamba; atenjo mololo; binatang aitoe sadjodjongnjo. Apa na aitoe? Laigan ka miannjo.* Of: *Adjaham i kele boetongnjo soepoe loekoet-loekoet ola atenjo na mololo.*

Er is een beest, het strekt zich in één richting uit; zijn lever (of zijn innerlijk) gaat er op uit, maar het beest zelf blijft op zijn plaats.

Wat is dat? Een huis en de bewoners (het huis blijft op zijn plaats en de bewoners gaan overal heen). Of: Een paard waarvan de rug op zijn plaats blijft, maar waarvan de lever er op uitgaat (zich voortbeweegt).

59. *Dagi ko kaliding mian aitoe, nooena i sambihanjo. Apa aitoe? Bihing.*

Iemand heeft een mandje, dat hij aan den buitenkant (van zijn huis) bewaart. Wat is dat? De oorschelp.

60. *Dagi ko docangan iboiboina sake'njo ola Poca adji. Apa aitoe? Solo.*

Er is een prauw van grootmoeder, waarvan de lading uit louter Mekkagangers bestaat. Wat is dat? Een doos lucifers.

61. *Lintoboeng iboiboina madi ko matanjo. Apa aitoe? Nioe.*

De put van grootmoeder heeft geen wel. Wat is dat? Een kokosnoot.

62. *Dagi ko sa'angoe anak iboiboina, ola minsan na ia mongkan. Poso'njo: Tangonan.*

Grootmoeder heeft een kind dat slechts eenmaal heeft gegeten. Oplossing het hoofdkussen (dat slechts eenmaal met kapok wordt opgevuld).

63. *Mandjoo hondo na mian mindii i oeë, panjo madi mohiboe; minsandje mian anoe magesoek, atinadje ka mohiboe. Apa aitoe? Mongoendjang.* Of: *Maka kiop a tomoendo maisa mohiboe, maka kiop dja na botoean, mohiboe dje.*

Zeer veel menschen baden zich in het water, en het wordt niet troebel; als slechts éénmaal een mager mensch (er in baadt), wordt het troebel. Wat is dat? Rijstkoken (wanneer de rijst te vuur wordt gezet, is het water nog niet troebel ,maar als de magere steel van de pollepel er in roert, wordt het troebel). Of als de radja onderduikt, wordt het (water) niet troebel, eerst als zijn slaaf onderduikt, wordt het troebel.

64. *Dagi ko aitoe samian, sina malom ia soepoe loemadjang. Apa aitoe? Oeë.*

Er is iemand, die dag en nacht maar steeds loopt. Wat is dat? Het water (in de rivier).

65. *Dagi ko sa'angoe na kapan, sake'njo ola gamben. Poso'njo: Tede noe adjahan.*

Er is een schip, waarvan de lading slechts gambir is. Oplossing: Paardefaeces.

66. *Dagi ko samian na langka-langkai nopahampateakon noe anoe i mada-madalannjo, madi mate. Apa na aitoe? Koehon.*

Er is een oud man, die met duizenden vecht, en niet dood gaat (of: een oud man verslaat duizenden, maar gaat zelf niet dood). Wat is dat? De kookpot (waarin ontelbare rijstkorrels gaar — dood — gekookt worden).

67. *Dagi ko aha popitoe djinodjong i oeno noe sa'angoe a laigan, toto samian koposisalipinjo. Apa aitoe? Boea noe doehian.*

Ze zijn met hun zevenen, die maar binnen in huis blijven, ieder in zijn eigen kamertje. Wat is dat? De doerianvrucht.

68. *Dagi ko aha totoloe ninsop i oeno noe salipi; imihi nosabat me samian i hoempismo noe baso. Apa aitoe? Hampa, popos ka tilon.*

Met hun drieën gaan ze in een kamer; later komt er nog maar één uit, geheel nat van bloed. Wat is dat? Sirih, pinang en kalk (die tezamen gekauwd worden, en het roode speeksel voortbrengen, dat wordt uitgespuwd).

69. *Anak iboiboina olaga na okoea, lamba-lamba basoon. Poso'njo: momangan.*

Het kind van grootmoeder wordt aangeroepen, en brengt een bezoek, en dadelijk is het bebloed. Oplossing: sirih kauwen (aan een bezoeker wordt sirih-pinang voorgezet, en deze maakt het roode sirihspeeksel).

70. *Dagi ko ikan sampadot; ikan aitoe okan, madi komingkotannjo. Apa aitoe? Djila.*

Er is een stuk visch; die visch wordt gegeten, maar ze raakt niet op. Wat is dat? De tong.

71. *Otoa' timbali, okanjang madi timbali. Apa aitoe? Loloeng i mongkitaan.*

Men kan het zien, maar men kan het niet grijpen. Wat is dat? Het spiegelbeeld (*mongkitaan* is ook voorbeeld, model, iets dat men afkijkt).

72. *Boengkoetnjo mobehe loebat na njawa. Apa aitoe? Galaoe' mimoso.*

De berg wordt gespleten en er komt een ziel uit. Wat is dat? Een ei, dat openbreekt (en waaruit een kuiken komt).

73. *Oeë i kele oasoeoe i pohintongaan noe langit. Apa aitoe? Doeang.*

Het water van grootmoeder wordt midden in het luchtruim opgeschept. Wat is dat? Palmwijn (die van den boom afgetapt wordt).

74. *Dagi ko samian namba mombebas; de mohoempak mae baoe dagi mae minsoesoeloe; de madi mae ia mohoempak mambamo na ia i koehak. Apa aitoe? Hihis.*

Iemand gaat uit jagen; als hij een varken heeft gekregen, keert hij terug; als hij niets heeft gevonden, gaat hij het bosch in. Wat is dat? De pijl van het blaasroer. (Vergelijk No. 26).

75. *Anak i kele mosisali-salipi. Apa aitoe? Oeani.*

De kinderen van grootmoeder hebben elk voor zich een kamertje. Wat is dat? Bijen (in het bijennest).

76. *Takoehak sakakaannjo, poete'an salalaapnjo. Apa aitoe? Bobolo ka lobano.*

De donkergroene boschduif is maar aan het eten; de witte boschduiven zijn maar aan het vliegen. Wat is dat? De bijl en de spaanders (de bijl die voortdurend in het hout hakt en er de spaanders van af laat vliegen).

77. *Ikan i kele otoloek i atenjo. Apa aitoe? Kanta.*

De visch van grootmoeder wordt in de lever gegrepen. Wat is dat? 't Schild (waarvan het handvat zich in het midden bevindt).

78. *Dagi ko samian mindako mintoea mohoempak oealinnjo. Apa aitoe? Soebat.*

Er is iemand die bergen bestijgt en bergen afdaalt en vindt zijn vijand. Wat is dat? De haarkam.

79. *Boeboeng i kele tinondok oe salaka. Apa aitoe? Nganga.*

De put van grootmoeder heeft een zilveren heining. Wat is dat? De mondholte (omringd door de rij tanden). (Zie ook No. 51).

80. *Polintoep a gohoeng, tangoekap a doenia. Apa aitoe? Peti.*

Het ratelen van den donder en de aarde opent zich. Wat is dat? Een kleerenkist (deze kisten zijn voorzien van sloten met bellen er aan, die met het omdraaien van den sleutel rinkelen, waarna men de kist kan openen).

81. *Dagi ko sandoempoek a batoe, kadjangan noe ikan sa'angoe. Apa aitoe? Djila.*

Er is een hoop steenen, waar een visch ingaat. Wat is dat? De tong (die tusschen de rij tanden inzit).

82. *Minsop mae i poeoes noe tano, minsop poepoe-poepoes. Apa aitoe? Adat.*

Het komt naar binnen bij het einde der aarde, en gaat er tot aan het einde in. Wat is dat? De adat (die ten allen tijde, geheel en al, gevolgd moet worden, van de vroegste tijden af).

83. *Koesapahakon na oebakkoe timbali apoe. Apa aitoe? Solo.*

Ik sla met mijn hoofd, en er ontstaat (komt) vuur. Wat is dat? Lucifers.

84. *Mongala sanaang, mongkan tolohiis. Apa aitoe? Mase noe malisa.*

Men neemt het met genoegen, als men het eet, voelt men zich onaangenaam. Wat is dat? De scherpte van Spaansche peper.

85. *Tano'koe tano'njo, sanggonjo, sanggokoe. Apa aitoe? Oeani,* of *liatong.*

Mijn land is zijn land, zijn naam is mijn naam. Wat is dat? De bij, of de brandnetel (Dit is eigenlijk geen raadsel; wanneer men door bijen gestoken wordt of met brandnetel in aanraking gekomen is, legt men het gestoken lichaamsdeel tegen een boom, en zegt bovenstaande woorden, opdat de pijn zal ophouden; met die woorden draagt men de pijn op den boom over).

86. *Ale i kele santake, pinadak a paenjo ola santimpa'. Apa aitoe? Hambahan oebak.*

Grootmoeder heeft een rijstveld, maar als de rijst er van geoogst is, is het slechts één bos. Wat is dat? Het hoofdhaar (*padak* en *banit* beteekenen beide rijstsnijden, het eerste is dagelijksche, het tweede oogsttaal).

87. *Kilit i kele madi kohison, ola i oeno noe kilitnjo kohinson. Apa aitoe? Pehing.*

De huid van grootmoeder heeft geen schubziekte, alleen binnen in de huid is schubziekte. Wat is dat? De bamboe betoeng (die van buiten glad is, maar waarvan het zachte binnengedeelte het voorkomen heeft van een geschubde huid).

88. *Dagi ko samian loemadjang mae i poeoes oe kampoeng, ola toka i poeoes oe kampoeng matemo. Apa aitoe? Mompawot atop.*

Er is iemand die naar het einde van de kampong loopt, maar als hij aan het eind van de kampong gekomen is, is hij dood. Wat is dat? Dakbedekking van sagoblad naaien (langs een lat van het eene einde tot het andere, waarna de „draad" wordt afgehecht).

89. *Dagi ko samian ia mongkaeng boa-boa na laigannjo, ie male boa-boa na laigannjo. Apa aitoe? Oemang.*

Er is iemand die onder het werken zijn huis bij zich draagt, en als hij slaapt draagt hij zijn huis met zich. Wat is dat? De slak.

90. *Mintandoek i tengke, mingkonoekoe i oebak. Apa aitoe? Tadi oe manoek ka toengkoesnjo.*

Aan den voet draagt hij een hoorn, aan den kop draagt hij een nagel. Wat is dat? De sporen en de snavel van een haan.

91. *Aha totoloe a mahandoepoe da samian na motojo'. Apa aitoe? Potinding.*

Met hun drieën slaan ze tegen mekaar en een van hen verbrandt. Wat is dat? De vuurslag (bestaande uit steen, staal en tonder).

92. *Otoa balo moitom, okoelisik balo mokini. Ape aitoe? Binde.*

Gezien is het een zwarte bamboe, geopend is het een gele bamboe. Wat is dat? De maïsvrucht (als deze oud is, worden de dekbladeren zwart, voor een deel door den rook van het haardvuur, waarin ze hangen om ze te bewaren).

93. *Oemapos na djonga, mohata na boengkoetnjo. Apa aitoe? Sindoe ka pae i lean.*

Als een hert den krijgsdans uitvoert, wordt de berg gelijk (geslecht). Wat is dat? Een lepel en rijst op het bord (de lepel die al scheppende den berg rijst op het bord doet verdwijnen).

94. *Ikan i kele molompo i bohibitnjo. Apa aitoe? Pohodas.*

De visch van grootmoeder is vet aan den rand (de borst). Wat is dat? De dakrand. (Vergelijk No. 45).

95. *Oealoe na mian momboenoe, ohoea sakoesii, madi osoemboe na mian oeboenoe. Apa aitoe? Pohapa lima.*

Acht menschen dooden (begaan een moord), twee zijn getuigen, de man die gedood wordt is onbekend. Wat is dat? De beide handen tegen eens anders hand slaan (als groet bij de Mohammedanen aan het strand; de duimen staan daarbij overeind als getuigen).

BIJLAGE.

Bevolkingscijfers der To Loinang.

Door de vriendelijke hulp van den fd. Controleur te Loewoek, Kapitein J. F. H. L. Goslings, ontving ik een opgaaf van het zielental der inwoners van de dorpen in de door To Loinang bewoonde dorpen van de distrikten Mendono en Tangkian. Zulk een statistiek wordt elk jaar opgemaakt, bij gelegenheid, dat de aanslag in de belasting plaats heeft. Aangezien met verschillende omstandigheden geen rekening kan worden gehouden, zijn deze opgaven niet in alle opzichten betrouwbaar. In de kustplaatsen, woont een zeer gemengde bevolking, met een klein percentage aan Loinangs; in enkele van die plaatsen wonen uitsluitend vreemdelingen. Overbodig is op te merken, dat de inwoners van de dorpen, die buiten het op de kaart aangegeven woongebied der To Loinang wonen, niet meer tot dezen stam mogen worden gerekend te behooren. De spelling van de namen der plaatsen heb ik gelaten zooals deze in de kohieren der belasting zijn ingeschreven. De opgaven gaan over drie jaren: 1920, 1924 en 1928, zoodat eenige vergelijking mogelijk is.

Bevolkingscijfers in het Distrikt Mendano:

Dorpen.	1920	1924	1928
Lambangan	663	544	315
Pisou	164	181	249
Basaboenga	450	195	105
Pagimana	336	416	616
Lengkoean	107	158	130
Tongkonoenoe	317	224	253
Sinampangnjo	56	74	129
Hohoedangan	51	64	131
Badjo Pagimana	442	538	584
Pokowa Pagimana	140	131	97
Tondok	61	71	82
Sepa	91	98	127
Talojon	114	108	96
Oewe daka	88	105	98
Tintingan	195	218	165
Onsolikoe	93	104	163

Dorpen.	1920	1924	1928
Hoehak	63	71	146
Mahaap	89	108	84
Pooh	390	466	299
Badjo Poat Selatan	305	143	192
Gamoeo Poat Selatan	105	115	140
Tampe Poat Oetara	200	92	104
Baleigondi Poat Oetara	102	114	138
Boealimo	354	416	532
Longkoga	264	321	484
Malik	309	320	287
Majajap	119	171	376
Salipi	82	105	140
Binsil	127	143	153
Nipa Sampaka	131	143	153
Sioena	219	245	348
Lingketeng	314	247	103
Indang	50	61	159
Bahibgin	83	87	114
Pinapoean	308	159	233
Tamboenan	114	146	174
Balowa	136	150	246
Boelakan	80	91	100
Salingan	61	81	181
Totaal	7373	7224	8353

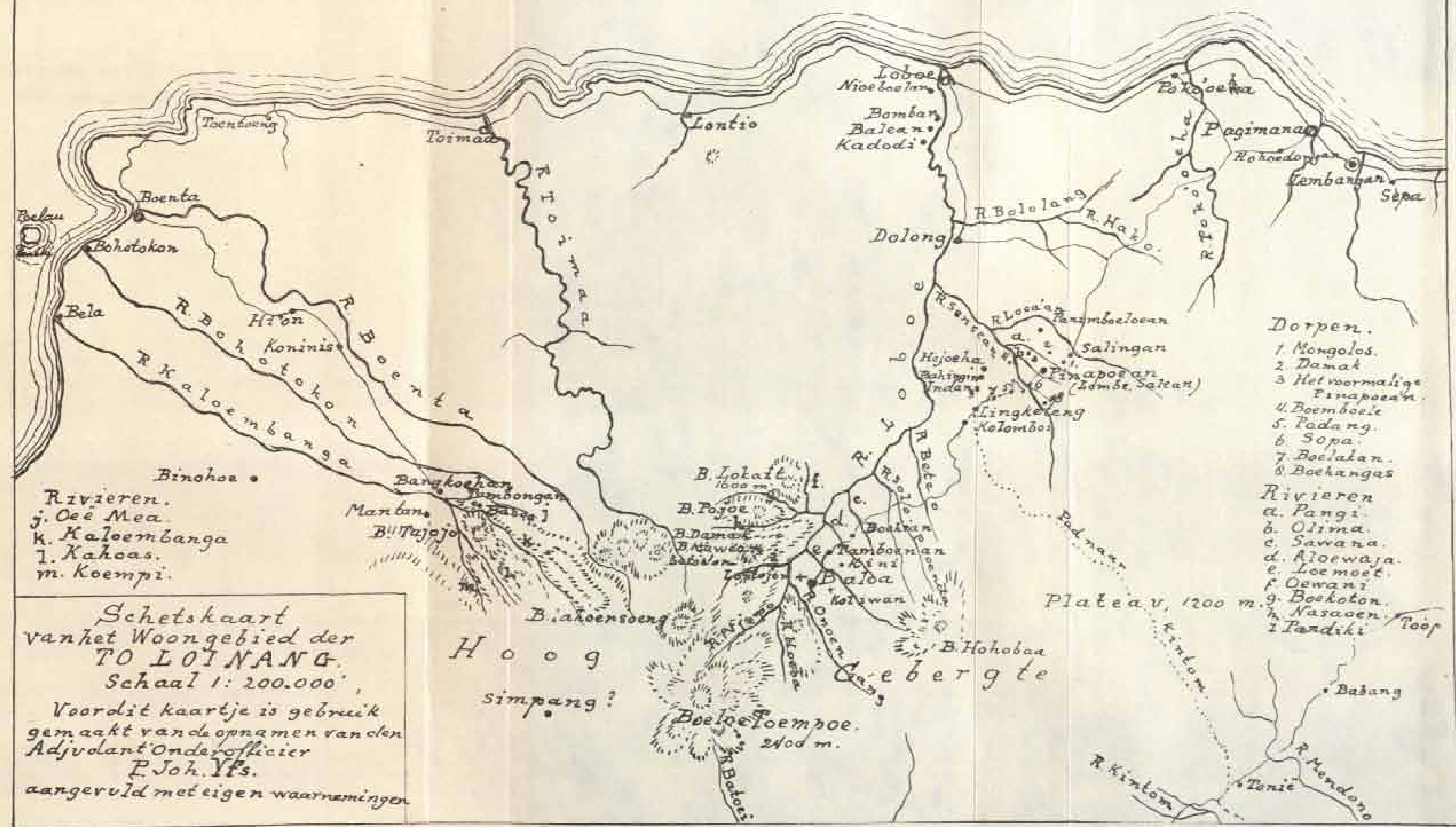
Bevolkingscijfers in het Distrikt Tangkian:

Dorpen.	1920	1924	1928
Boenta	607	714	679
Bohotokong	297	404	534
Pongiang	300	171	196
Tobelombang	440	460	505
Bella-Petak	323	282	227
Temeang	280	267	284
Balaang	109	133	156
Batoeitam	36	46	105
Bangketa	211	153	194
Taema	303	362	380

Dorpen.	1920	1924	1928
Hoehak	95	106	120
Toentoeng	139	211	209
Toentoeng Nanga-nangaon . . .	33	33	53
Lontio	118	166	184
Balean	77	93	120
Koninis	55	45	148
Tombongan	584	272	293
Mantang	197	217	215
Hion	42	61	91
Binohoe	79	89	98
Loboe	297	281	393
Boloboengkang	353	258	316
Kadodi	79	46	59
Nioeboelan	47	65	77
Bomban	50	44	63
Oewepaoh	61	45	65
Oewedaka	41	52	85
Oeha-oehangon 1	63	49	79
Oeha-oehangon 2	28	34	55
Dalom	51	60	83
Loegge	55	66	90
Pokowa Loboe	432	528	694
Totaal	5782	5813	6929

E. Oena-Oena
Togian- of Schildpad-eilanden
E. Waleakodi
E. Waloa bahi
E. Togian
E. Talata koh
E. Batoedaka
E. Poeah
TOMINI-BOCHT
T. Api
Ampana
Pobelombang
Mendono
Boalemo
Sioewa
Poko-bondolong
Samala
Boenta
Lobae
Lembangan
Bangkoekan
Mantoni
Simpang
Tamboenan
Balba
Loewoek
Soe-woek
Biak
Kintom
Mendono
Tangkian
Batoei
Todjo
To djo
Poso
R. Bongka
Tangkian
Onderafd. Banggai
Batoei
Onderafd. Poso
R. Koelo
Noord-Boengkoe
Woongebied der To Wana
Straat Peling
E. Bakalan
E. Peling
E. Banggai
Banggai
E. Labobo
E. Bangkoeloeng
R. Soemara
Onderafd. Boengkoe en Mori
R. Tiworo
R. Morowali
R. Tokala
Tokala
Golf van Mori
Kolono Dale
Mori
R. Laa
GOLF van TOLO.

Schetskaart van den Oostarm van Celebes. Schaal 1 : 1.250.000


TOMINI - BOCHT.
Schetskaart
van het Woongebied der
TO LOINANG.
Schaal 1: 200.000,
Voor dit kaartje is gebruik gemaakt van de opnamen van den Adjudant Onderofficier P. Joh. Yts. aangevuld met eigen waarnemingen
Dorpen.
1. Mongolos.
2. Damak
3. Het voormalige Pinapoean.
4. Boemboele
5. Padang.
6. Sopa.
7. Boelatan.
8. Boehangas
Rivieren
a. Pangi
b. Olima
c. Sawana
d. Aloewaja.
e. Loemoet.
f. Oewani
g. Boekoton.
h. Nasaoen.
i. Pandiki
Rivieren.
j. Oeë Mea
k. Kaloembanga
l. Kahoas.
m. Koempi.
Toentoeng
Toimaa
Lontio
Loboe
Nioeboelan
Bombar
Balean
Kadodi
Pokoeka
Pagimana
Rohoedongan
Lembangan
Sèpa
Boenta
Bohotokon
Bela
Hion
Koninis
R. Boenta
R. Bohotokon
R. Kaloembanga
R. Toimaa
R. Bololang
R. Hako.
R. Pokoeha
Dolong
R. Loboe
R. Sensean
R. Losa'an
Panimboeloean
Salingan
Hejoeha
Pinapoean
(Lombe Salean)
Lingkeleng
Kolombo
R. Betelo
R. Sole
R. Loboe
Binohoe
Bangkoehan
Tambongan
Mantan
B. Tajojo
B. Lokatt 1600 m.
B. Pojoe
B. Damak
B. Nawean
Tamboenan
Kini
Baloa
Kotiwan
B. akoensoeng
B. Hohobaa
Hoog Gebergte
simpang?
Boeloe Toempoe. 2400 m.
R. Batoei
Plateau, 1200 m.
Pad naar Kintom
Toop
Babang
R. Kintom
Tonie
R. Mendono

VERTALING VAN SARGA XIX VAN HET OUDJAVAANSCHE RĀMĀYAṆA.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.[1]

Sarga XIX.

Vervolgens nadat zij vruchten gegeten hadden, was het geheele apenleger volkomen verzadigd. Zij werden hoe langer hoe onstuimiger en wilder; ongeduldig beraadslaagden zij, wenschende de vijanden te verdelgen (1).

Ook het leger der *rākṣasa's* was ongeduldig; nadat zij gegeten hadden, beraadslaagden zij luidruchtig en drinkende. Zij sneden (vleesch?)[2]) en tooiden zich met goud en edelgesteenten. Hun gelaat en borst was vol blanketsel en zij waren allen versierd met bloemen (2).

Daarna stonden zij op en vatten hunne (wapens) op: knotsen, dolken, *kṛtala's*[3]), *lori's*, *muçala's* (soorten knotsen), bijlen, werpspiesen, speren met ploegscharen, pijlkokers, bogen, drietanden, speren, verschillende wapens en bijlen (3).

Zij gingen uit de voortreffelijke burcht en het gebouw; de vaandels en vlaggen werden alle omhoog gestoken.[4]) De paarden werden gepantserd en de olifanten in krijgsgewaad gekleed. De wagens werden gevuld met allerlei wapens (4).[5])

Terwijl de heldhaftige *rākṣasa's* schreeuwden en luidruchtig juichten, ongeduldig wachtende, was Rāwaṇa bezorgd, verbijsterd van geest, hoorende dat Rāma op den Suwela was (5).

De nevel en duisternis van zijn hart namen hevig toe, alsmede zijn

---

[1]) Sarga XVIII is vertaald in deze Bijdragen, deel 85, p. 291—296.

[2]) Het woord „vleesch" heb ik ingevoegd, omdat *manĕwĕri* anders geen object zou hebben.

[3]) Welk wapen hieronder verstaan wordt is mij onbekend.

[4]) *Pinasang* beteekent eigenlijk: „aangewend, toegepast, gebruikt worden".

[5]) *Praharaṇakalikā* is tevens de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 75. Ook de beide laatste woorden van het vorige vers: *sapraharaṇa kuliça* zinspelen hierop.

nijd, hartstocht en afgunst. „Deze Sītā zal ik dooden, (zoodat) zij noch van u, noch van mij is", dacht hij bekommerd (6).

Hij peinsde over (hare) onreinheid en schande op aarde, over de slechtheid der vrouwen, die zeer vreeselijk is. Toen verhief zich zijn eigenwaan en zijne dapperheid. Zijn geest werd vertoornd en dit veroorzaakte, dat hij zou sneuvelen op het slagveld (7).

Hij riep zijne raadslieden op, *patih* Prahasta en Mahāpārçwa en hem, die Ghaṭodara heette, alsmede Wirūpākṣa, Wilohitākṣa en Yupākṣa, den zesden der voornaamste *mantri's* (8).

Degenen, die zeer krachtig waren, de legeraanvoerders: Mitraghna en Praghasa, Prajanggha, Jambumālī, hij die Açaniprabhā heette, Dhūmrākṣa, Akampana, Bajramuṣṭi (9).

Dewāntaka, de zoon van Daçāsya, Narāntaka en Triçiraḥ en Trikāya, de zonen van zijn jongeren broeder Kumbhakarṇa, vermaard in de wereld, Nikumbha en Kumbha (10).

Dit waren de *mantri's* en helden van het leger. Hunne troepen telden honderdduizendtallen. Zij beraadslaagden, de groote helden, het puikje der strijders. Scherp en puntig waren hunne wapens als Indra's bliksemflits [1]) (11).

Toen alle *rākṣasa's* bevolen werden, om ten strijde te trekken, werden de voortreffelijke horens geblazen ten getale van honderden en honderdduizenden. Hun geluid was zeer geducht en zij schetterden luid als de bliksem, (zoodat) de zeven onderwerelden trilden. De aarde, het luchtruim en de hemel overstroomde, alsof datgene, wat het wereldruim heet, zou splijten en inzakken (12).

En honderdduizendtallen, honderd millioenen trommen weerklonken met een hevig diep geluid; als zij geslagen werden, was het als de wolken bij de vernietiging der wereld, die een donderend geluid maken, en de aarde schudde en beefde. De harten der menschen werden daardoor doorboord en sidderden aanhoudend; geducht waren de bekkens. De trommen (*mardala*) weerklonken aanhoudend en de pauken (*paṭaha*) en *mahāsāra's* [2]) wedijverden met de koperinstrumenten (13).

Vele paarden hinnikten, alle bedreven in den strijd, in het verpletteren en vertrappen van ieder, die hen tegemoet trad. De olifanten brulden daverend, alsof het rijk Langkā verdelgd werd en wankelde.

---

[1]) *Indrabajra* is de naam van een versmaat (Wṛttasañcaya, 44).

[2]) Welk muziekinstrument hieronder verstaan wordt, is mij niet bekend. — Volgens Mr. J. Kunst (Hindoe-Javaansche muziekinstrumenten), p. 81 is *mahāsāra* de naam van een gong, wat hier ook goed zou passen.

De reeën in het dichte woud schrikten; sommige waren ontsteld en bezinningsloos van angst; ten gevolge van het zeer vreeselijke, geduchte geluid, (was het) alsof de bergen zouden instorten, vallen en vernield worden (14).

De helden waren uitermate verheugd over het weerklinken van de ontelbare horens en trommen. Hoe langer hoe meer haastten zij zich, om ten strijde te trekken. Sommigen stonden op en allen hieven een leeuwengebrul aan. Zij namen hunne lansen en messen ter hand en grepen hunne werpspiesen en *candrahāsa's.*[1]) Onmiddellijk daarop schreden zij voorwaarts en verheugd dansten de helden, bedreven in de vijf soorten van wapens (15).

Zij die ervaren waren in de olifantenkennis reden op bronstige en woeste olifanten. Zorgvuldig zaten zij te paard, met een dolk in de hand, zij die bedreven waren in de paardenkennis. Andere *rākṣasa's* waren vermaard door hunne kennis van de leerboeken der boogschietkunst. Allen maakten zich gereed en bestegen hunne wagens. Sommige wachtten op hunne zeer krachtige wagenmenners (16).

Vreeselijk van uiterlijk waren de *rākṣasa's,* die messen droegen, alle met verschillende gevesten.[2]) De steelring[3]) van hunne dolken was van rood goud, waartusschen diamanten flikkerden. Buitengewoon waren hunne gevesten in leeuwengedaante, geducht als de dood. Degenen die hen zagen sloten de oogen. Zelfs god Kāla was geschokt, bevreesd bij het zien van hen, die (zoo) gruwelijk en vervaarlijk waren (17).

De krachtigen braken op, met ijzer gepantserd. De wegen waren vol en door hen versperd. „Vooruit! Stoot de voorsten, loopt door, zonder ophouden!" zoo sprak men wegens het gedrang. Evenzoo waren hunne wapens blinkend, groote bijlen, die vijf vademen breed waren. Wanneer zij de vijanden in den strijd doorsneden, (zooals) vroeger, deden zij dat niet voor de tweede maal (18).

Bij het vertrek der juichende helden weerklonken de trommels luid langs den weg en werden de horens geblazen. De gemalinnen der helden waren verheugd; zij lachten van vreugde bij het zien, dat hare echtgenooten zouden uittrekken. Zij steunden op hunne geliefden onder het loopen en vergezelden hen tot buiten het paleis. „Heer!

---

[1]) *Candrahāsa* is de naam van een snijdend wapen.

[2]) Volgens den samenhang moet *swāngga* hier „gevest" beteekenen en niet „kleedingstuk".

[3]) *Wintang-wintang* beteekent etymologisch „gesternte", maar hier moet het „steelring" beteekenen.

Wees toch op uwe hoede en streef naar roem!" Zoo spraken zij, afscheid nemend en een *sĕmbah* makend (19).

Niet zoo waren (andere) vrouwen, die zeer bevreesd waren en weenden; velen begonnen onwillekeurig te wateren, terwijl zij zich bukten. Allen waren bij het zien voorover gebogen, nederhurkende, treurig, deerniswaardig ten gevolge van hare liefde. De helden waren eveneens bij het zien daarvan bedroefd en deerniswaardig, hunne tranen met moeite bedwingende. Zij keerden terug, hunne geliefden geleidende en kussende en een oogenblik omhelzende, terwijl zij hare tranen afwischten (20).

Vriendelijk en liefelijk waren de vrouwen, die pas de liefde hadden leeren kennen, en weerstrevende spraken zij snel: „Heer! Wacht toch! Ach! Gij zijt niet welwillend, daar ik juist bedroefd en smachtend ben. Haast u niet! Ik zal met u sterven en mij in het vuur storten, als gij sterft." Zoo waren hare woorden. Verliefd wachtten de helden, terwijl zij afwisselend de voortreffelijke vrouwen troostten (21).

Zij waren kwijnend en afgemat; er waren er, die juist de lusten hadden, teeder en liefelijk was haar blik. Stralend,[1]) liefelijk en schoon was haar blik, die liefde inboezemde en het hart der minnaars aantrok. Dicht was haar haarwrong, zwart, glad, fijn en bekoorlijk, op hare wangen. Haren echtgenoot roepende, trachtten zij te loopen, (maar) hare knieën knikten en hare beenen waren zwak (22).

„Heer! Keer toch terug! Gij zijt toch werkelijk zeer liefdeloos en niet smachtend, doch ik zal niet achterblijven. Ik zal u vergezellen en met u meegaan, ik zal niet scheiden van uwe voeten. Als gij wilt sterven, zal ik niet anders doen, ik zal zelfmoord plegen en amok sterven, zal ik niet anders doen, ik zal zelfmoord plegen en *amok* makende sterven. Ten gevolge van mijn trouw wordt gij alleen beschouwd als een beeld in mijn hart (23).

„En als ik achterbleef, wie zou dan zooals gij mijn lichaam behoeden en beschermen? Alleen tot u wend ik mij weenend om bescherming, als de tijd van leed komt, want gij zijt mijn geliefde vriend. Ik heb geen bloedverwanten en vader en moeder heb ik nooit gezien, wegens mijn schuld, omdat ik weggeloopen ben naar u. Vurig verlang ik en neem geen afscheid" (24).

---

[1]) De beteekenis van *maṗwaypway* blijkt niet duidelijk uit de O. Jav. woordenboeken. Bij van der Tuuk ontbreekt het en de beteekenis in mijn O. Jav. woordenlijst (p. 393) past hier niet. Dr. Aichele (Grundsätzliches zur Kawi-Interpretation, Feestbundel Bat. Genootschap, I, p. 10) vertaalt het met „lieblich strahlend" en brengt het in verband met Sund. *powe* (dag).

Zoo spraken zij, verliefd, een *sĕmbah* makende. Het hart van den held smolt en hij wilde mingenot smaken, ten gevolge van zijne begeerte, doch zij verzette zich hiertegen, daar zij juist zwanger was. Haar hart brak en hare tranen waren onstelpbaar bij de gedachte aan hare liefde en hare deerniswaardigheid. De hevigheid van den hartstocht en de liefde brengt het hart der menschen, die nu eenmaal menschen zijn, in beroering (25).

„Vorstin, wees niet verlangend! Keer naar huis terug, zusje, wacht gij allen daar, onbewegelijk! Uw gemoed is zeer afgemat en ook hebt gij de lusten; uwe voeten zijn zacht en zwak. Ik bestrijd gevaren en bevind mij in het verhemelte van den dood, waarin het moeielijk is te leven. Het is jammer, o vorstin! draag zorg voor de schoonheid van uw lichaam en uw buik, zusje, is zwanger (26).

„En ik zal niet sterven, zusje, doch de vijand zal sneuvelen en zeker zal Raghu's telg overwonnen worden, want uw heer is machtig in de drie werelden en hier in Langkā is men hem onderdanig. Wacht toch, geliefd zusje! Ik zal niet overwonnen worden. Kus uw man, die afscheid neemt, om uit te trekken". Zoo waren de woorden van den held; daarop ging hij weg, terwijl zijn gemoed voortdurend gekweld werd (27).

De liefhebbende *rākṣasa* was bedroefd en weende om zijn kind; zijn hart was gebroken van liefde. Snel droeg zij het op de heup, omarmde en kuste het en gaf het na een oogenblik aan zijne geliefde: „Vorstin! Draag uw kind, liefkoos het en verzorg het! Vergeet niet, er zorg voor te dragen! Waarlijk, wanneer ik sneuvel op het slagveld, laat dan mijn geliefd kind goed door u verzorgd worden" (28).

Zoo waren de woorden, die de *rākṣasa* sprak. Het was alsof het hart der bedroefde vrouw gebroken werd. Zij sprak niet en nam haar kind niet op, omdat zij vermoeid was en hare tranen neervielen en hare liefde verdwenen was. Hare gewrichten waren pijnlijk bij het omarmen der voeten en hare ellebogen waren zwak en haar weenen was heesch. De held was zeer medelijdend, zoodat hij haar omhelsde en haar op het rustbed legde (29):

„O vorstin! Laat uw leed varen, want dit is niet de reden, dat ik u kom opzoeken. Niet verdiet is de oorzaak, dat gij u geluk ondervindt en van uw geluk in het hiernamaals. Alleen uw trouw verlost iemand zooals gij, vorstin. Wanneer eene vrouw niet trouw is, zal zij zeker scheiden en in de *Aweci-hel* vallen (30).

„Zoo is de handelwijze van iemand zooals ik, die mij als dienaar

beschouw en de voeten van den vorst dien. Al zijne woorden en bevelen worden door zijne onderdanen steeds ten uitvoer gebracht. Als wij dit echter niet doen, zullen wij zeker hiernamaals in de hel gekookt worden. Dit is de reden, dat ik van u afscheid neem, om dapper ten strijde te trekken en verwoed te strijden" (31).

Nadat de helden zoo gesproken hadden en hunne vrouwen omtrent den inhoud der wetboeken ingelicht hadden, werd haar gemoed bevredigd en hielden zij op met weenen, trouw de woorden van haren echtgenoot opvolgende. Na met haar geminnekoost en mingenot gesmaakt te hebben, trokken de helden uit, niet langer verslapt. De voortreffelijke vrouwen versierden zich en stonden vervolgens op, met rokken, die met kransen [1]) getooid waren, terwijl zij een *sĕmbah* maakten (32).

Bij het uittrekken van het dappere leger der *rākṣasa's* onder luid geraas, werden zij vervolgens gelast, aan de leidende *patih's* hun taak aan te wijzen. De beroemde Prahasta was de oudste in den strijd. Deze bevond zich in het Oosten van de stad bij de opstelling in slagorde (33).

Ghaṭodara was de buik (het centrum) in den strijd benevens *patih* Mahāpārçwa. Hij was het puikje, die het Zuiden bewaakte, reeds geheel gereed. De voortreffelijke held Meghanāda werd gelast, hem bij te staan. Hij bevond zich gereed in het Westen en stelde hen, die zich in het Noorden bevonden, in slagorde (34).

Wirūpākṣa was voornemens, het binnenste van de stad te bewaken. Hij beval zijne makkers, naar binnen te gaan en de vergaderzaal te bewaken: „Wacht hier en houdt hier de wacht en brengt hier alle wapens! Overstelpt den vijand, als hij komt en vlucht niet, als gij met pijlen beschoten wordt!" (35).

Zoo sprak de *mantri* tot zijne onderdanen, waarop zij snel binnentraden. Er was niemand, die niet volledig toegerust was. Allen grepen hunne wapens en waren krachtig in het standhouden. „Zonder ophouden moet gij allen binnenkomen", zeide hij, hen oproepende. Hij riep het volk op, dat gezamenlijk een vreeselijk rumoer maakte (36).

Hun toorn vlamde op, om snel het apenleger te verdelgen. Zij waren gewelddadig, ruw, zich verbijtende, schaterende, vreeselijk, met opengesperden muil. Hun geest was besloten om den zegevierenden Rāma te dooden. Wij zullen overwinnen, dachten zij, omdat zij overmoedig en steeds zeer dom waren (37).

---

[1]) *Sragdharā* is de naam van een bekende versmaat (*Wṛttasañcaya*, 92).

Zij wisten niet, dat zij verslagen en zelfs met hunne geheele geslacht verdelgd zouden worden. Hun twijfel verdween bij het zien van kraaien en wilde honden. Ontelbaar en zooals nooit gezien was kwamen deze en maakten een luid geraas, alsof zij verheugd waren. Hunne vreugde was daarover, dat de booswichten, alle *rākṣasa's* zouden sterven (38).

Toen het leger van Daçāsya geheel gereed was en allen gewapend waren, keek Rāma, dat hoorende, Lakṣmaṇa aan. Zijn jongere broeder, die verstandig was, begreep het snel, toen hij aangekeken werd. Behoedzaam stond hij op en eerbiedig, terwijl hij alle apen opriep (39).

Zij die de voornaamste en krachtigste en oudste van alle apen waren: Anggada, Susena, Nīla, Nala, Jāmbawān, Māruti en Marut's zoon, Sahasra, Hari, Mainda, Bhīmamukha, Mattahastī, Gaja, Gawākṣa, Winata, Indrajānu, hij die Çarabha heette en Sampāti (40).

En Çatabalī, Dhruwa, Drawiḍa, Dhūmra, Tāraprabha, Çubhodara, Karālawaktra, Kumuda, Pralambodara, Wisangkaṭa, Puṭākṣī en Wṛṣabha, Kṛṣṇa, Singhānana, Darīwadana, Gandhamādana, Dhanurdhara en Ākrandana (41).

Dit waren de aanvoerders van het apenleger, heldhaftig in den strijd. Uitgelaten hieven zij een leeuwengebrul aan en allen waren verheugd en juichten luid. Tegelijk knotten zij den berg af, den top van den Suwelaberg en het geboomte er van trokken zij zonder overschot uit (42).

Vlakke steenen, die hard en scherp waren, werden door hen afgebroken zonder einde(?). Deze dienden hun tot wapen, dat zij droegen, geheel gereed. De edele Rāghawa was verheugd, ziende dat zij allen volledig toegerust waren. Hij bracht hulde aan god Çatarudra en nam afscheid (43).

Er waren achthonderd gelukvoorspellende loftuitingen, om zijn heil te bewerken, hem geschonken, om zich zelf te beschermen, toen hij nog een kind was. Zijne reinheid was de oorzaak van zijn zegepraal en van een lang leven. Deze sprak hij alle uit en vertrok daarna (44).

Bij zijn optreden bewoog zich plotseling de aarde en beefde. Een bloedregen langs den weg, dat was een voorteeken van zijne overwinning. De reebokken vluchtten aan zijn linkerkant, hun weg was gunstig en het gekweel der vogels was zacht en bekoorlijk en veroorzaakte vreugde (45).

Vóór hem vielen onder verbazend gebulder vuurklompen en ontelbare wilde honden huilden, hem tegemoet gaande. Deze gunstige

teekenen zag hij wel, doch hij vertrouwde ze niet. Het is de aard van hem, die naar het schoone streeft, om zeer twijfelmoedig te zijn (46).

Wibhīṣaṇa, die ervaren was in het verklaren van voorteekenen, sprak: „Koningszoon, o voortreffelijke Rāma! Er is geen twijfel aan. Zeker zal de vijand verdelgd worden en zult gij overwinnen in den strijd. Dat deze voorteekenen zich vertoonen is de reden, dat ik overtuigd ben" (47).

Zoo waren zijne woorden. Het gemoed van den vorst was uitermate verheugd en alle voornaamste apenhelden waren allen verblijd. Zij werden hoe langer hoe ongeduldiger, om alle boosdoeners te verslaan bij het hooren van de gunstige uitlegging [1]) van Wibhīṣaṇa aangaande de goede voorteekenen (48).

Bij hun komst in de nabijheid van de stad en het rijk Langkāpura hieven zij allen een leeuwengebrul aan als woeste en vertoornde leeuwen. Hunne oogen schitterden, hunne nagels waren hard en hunne slagtanden scherp, alsof zij de dienaren van den Doodsgod waren, die de zielen der *rākṣasa's* weghaalden (49).

Zij traden naar voren, naar het Zuiden gewend. Vervolgens stelden zij zich in slagorde, de plaatsen verdeelende. In grooten getale verspreidden zij zich en breidden zich rondom uit, in het Westen en Zuiden. Andere bevonden zich ten Oosten van de hoofdstad, in dichte massa's. Onvergelijkelijk, als eene overstrooming waren de apen, luidruchtig en daverend (50).

Het zand aan den oever van de zee, wie zou dat kunnen tellen? Evenzoo was het apenleger, want het was zeer talrijk; zij waren ontelbaar, zoodat het Noorden en Zuiden door hen versperd was, die dicht opeen in rijen geschaard waren. Geheel Langkāpura was gevuld, bedekt .... [2]) en overstelpt (51).

Het was nog niet de helft, die daar gekomen waren; verscheidene waren nog niet gekomen. Zij kwamen onafgebroken van den Suwelaberg. Anderen hadden pas den Suwela-berg bestegen, zonder tusschenruimte. Men zag hen dicht opeen en anderen waren pas (de zee) overgestoken (52).

Evenzoo waren zij, die op den berg Mahendra waren, nog niet op weg, ten getale van honderd duizend, tien millioen, honderd duizend, millioen en honderd millioen. Vermoeid stonden zij te wachten op

[1]) *Pamujī*, dat gewoonlijk „eerbewijzing" beteekent, moet hier opgevat worden, zooals hierboven vertaald is.

[2]) Voor *kakaṇḍa* geven de woordenboeken geen, hier bruikbare beteekenis.

hen allen, die overstaken. Zij gabberden, verheugd, gehurkt, op zijde gaande en anderen knikkebolden (53).

Hoe meer er kwamen, des te meer wankelden zij en trilden en maakten een verward geraas. Zij stieten (elkander) omver, onophoudelijk sschreeuwende, verward dooreen wegens het gedrang, alsof de grond zou splijten en alsof de bergen zouden barsten, alsof de hemel zou instorten door het geraas der apen (54).

Vreeselijk stonden zij klaar en beraadslaagden, hoe zij alle *rākṣasa's* zouden overstelpen. Van wege hun toorn draaiden zij hunne handen rond en verbeten zich. Hunne haren waren lang en fijn en rossig; zij wapperden alsof het een vuurzee was, die de *rākṣasa's* kwam verbranden (55).

Op verschillende wijzen gedroegen zij zich, ongeduldig(?),[1]) omdat zij zich haastten om te strijden. Zij riepen en stonden op, om vooruit te trekken en dansten, vooruit schrijdende. Zij maakten verheugd een *sĕmbah*, anderen trokken de wenkbrauwen op, zeer verheugd. Als schoone maagden beschouwden zij de vijanden, zonder hen te vreezen (56).

Zij werden gelast te wachten en niet dadelijk ten strijde te trekken, want zij waren inderdaad helden, die zich verweerden, nadat zij gewond waren. De eersten om te strijden op het slagveld, degenen die de middelsten waren strekten niet tot weg van de voortreffelijkste helden (57).

De apenvorsten waren onderricht in de wetenschappen en men had hen geleerd, het Noorden en het Zuiden te onderscheiden. Er was geen in staat, om de bevelen op te volgen, want zij waren vluchtig van aard en dom, doch niet weerspannig. De macht van den voortreffelijken telg van Raghu was in staat om de geheele wereld te beheerschen (58).

Onder alle *patih's* was er geen, die zich verzette tegen zijne bevelen. De apenvorsten waren verheugd en blijde, ingetogen, bedaard en vastberaden. Zij toefden, er op wachtende, dat de *rākṣasa's* zouden vooruittrekken, doch hun gemoed was ongeduldig, eene herinnering aan hun apenaard (59).

Aan Daçānana werd bericht, dat de apen hem kwamen overstelpen. Hoe langer hoe meer sidderde zijn gemoed en hij was mismoedig en bevreesd, doch hij liet niet merken, dat hij door vrees getroffen was, zooals de aard van een vorst is, verborg hij alle droefheid in zijn gemoed en liet hij die niet merken (60).

[1]) *Tan duga-duga* beteekent gewoonlijk: „onoprecht", doch dit past hier niet.

Hij stond op en ging snel naar buiten om te kijken. Hij keek naar de omstreken van de residentie, doch er was geen veld, geen bosch of dal te zien, want alles was bedekt en vol en gevuld met apen (61).

Het gevaar was dreigend, [1]) ziende hoe verspreid de apen waren. Zij vertoonden zich zonder grenzen, evenals de zee, wanneer deze davert, en de heuvels, die zij afgebroken hadden, waren te vergelijken met klippen. Als een door storm gebeukt ravijn was, naar zijne meening, de stad, die overstelpt werd (62).

Er was geen middel, peinsde hij, en het was onvermijdelijk, doch de hoogmoed van zijn koninklijken aard en zijn eigenwaan verhief zich. Hij gelastte zijn leger vooruit te rukken en woedend te strijden op het slagveld, want het is de gelofte van hem, die de heerschappij verworven heeft, te zullen sneuvelen in den strijd (63).

De legerhoofden, alle helden, traden toe op Indrajit. De vorsten werden gelast vooruit te trekken, om de helden in de pan te hakken in den strijd. Zij traden naar voren met het gelaat naar het Noorden gewend. Zij waren allen volledig toegerust. Zij werden allen ingedeeld en in slagorde geschaard, in rijen geplaatst, gerangschikt en in deelen gesplitst (64).

De voorste op het veld waren de wagens, de voetgangers en de paarden. Zij, die met hamers en bogen gewapend waren, werden gelast zich te bevinden in het kreupelhout. De olifanten waren de voorste in het moeras en werden gebruikt voor (het doorwaden van) breede en diepe rivieren. Alle gepantserden, zeer sterk, waren in de ravijnen van het gebergte (65).

Zij, die uittrokken in het veld, stelden zich op en schaarden zich in slagorde. Het voetvolk in het midden waren allen aan de zijde van de paarden. Achter de voetknechten waren de wagens op een rij, om hen te beschermen. De naam ervan was Makarānana, beroemd als de voornaamste der slagorden (66).

De bereden troepen waren in rijen in het centrum geschaard. Het leger der voetknechten flankeerde hen, allen in rijen geschaard. Daarop volgden alle wagens, vijf honderd, ter bescherming. De naam ervan was Bajrapañjara, zegevierende over moeielijk te overwinnen vijanden (67).

De voetknechten liet men aansluiten(?), [2]), zich bevindende in het centrum. De bereden troepen omgaven hen, doch gingen niet vooruit.

---

[1]) Deze vertaling van de woorden: *ikang bhaya ya kobhayan* is onzeker.
[2]) De vertaling van *kahundula* is twijfelachtig.

volstrekt niet ver verwijderd. De wagens dekten de paarden; dit heet de Sucīmukha, van ouds vermaard als in staat, om den geheelen aardbodem [1]) te overwinnen (68).

Zoo was de slagorde van de legeraanvoerders, die zich opstelden en zich tegenover elkaar stelden; onmiddellijk daarna trokken zij op. Zij maakten een geraas als wilde geduchte leeuwen, alsof de Doodsgod nederdaalde. Hunne haren waren rossig en gekruld en verward als de gloed van het vuur. Hunne oogen waren uitpuilend, rood en glinsterend als gloeiende kolen, die voortdurend flikkeren (69).

Hunne pupillen bewogen zich trillend als de bliksem, vreeselijk om te zien. Zij waren zoo zwart als wolken in den regentijd; hunne kinbaarden waren verward en ruig. Hun adem was als een storm, verschrikkelijk en als een onweersstorm, ruischend en suizend. Zij schreeuwden en joelden en hieven een leeuwengebrul aan en sisten; hun geluid was te vergelijken met den donder (70).

Nadat zij geschreeuwd hadden, gingen zij hoe langer hoe meer vooruit, dronken en snel en raakten allen handgemeen. Zij hieuwen met *kṛtala's* en staken met messen en werpspiesen en stieten en wierpen met werpschijven en staken met krissen. Zij sloegen met stokken en zij beukten met knotsen en strikten en stieten met ploegijzers. Snel staken zij met dolken en beukten met knotsen (71).

De voortreffelijkste wagenmenners, dapper en moedig, draaiden stokken in hunne linkerhand. Strikken waren in hunne rechterhand; snel zweepten zij de paarden. De paarden sprongen op, onmiddellijk, zonder verhindering keerden zij terug en vielen zij alle aan. En zij, die op den wagen stonden, schoten hunne speren af en troffen de zijden, die doorboord werden (72).

Alle helden, die te paard zaten, beijverden zich vooruit te trekken en hun opmarsch was niet te vergeefsch. Zij wisten allen, welke vijanden gedood waren en welke niet zouden sneuvelen; onophoudelijk trokken zij voorwaarts. De lieden, die keken naar hen, die kwamen, kwamen te laat; ziende, dat de apen gestooten werden, vervolgden zij hen, als roofvogels; snel als de bliksem strikten zij hen en trokken hen voort (73).

En gepantserde helden, geducht en woest van inborst, waren onbedwingbaar. Zij knarstandden van woede in hun hart en hunne lippen trilden (krulden zich om? [2]), omdat zij beten. Zij allen sneden en

[1]) *Pṛthwītala* is tevens de naam van de versmaat.

[2]) De beteekenis „knarsen", die het woordenboek aan *kumĕrĕkĕt* geeft, past hier niet.

drongen aan en streden woedend, opdringende; alle apen werden in beweging gebracht. Golvende naderden zij de rivier in het ravijn, velen raakten beklemd en werden afgesneden (74).

Het leger der apen was vertoornd, omdat hunne makkers in het nauw gebracht werden en zij namen snel weerwraak. Zij stompten en besprongen hen(?) [1]) en sloegen en beten en zij zweepten met hun staart. Het middel der vijanden sloegen zij met hunne beide handen, zij omklemden en drukten het. Snel werden zij teruggestooten en heen en weer geslagen; hunne armen werden verbrijzeld en verpletterd (75).

Andere apen staken met hunne scherpe nagels; het was verbazingwekkend, zooals zij staken. De zijden der *rākṣasa's* werden doorboord van achteren, terwijl zij hun achterste grepen. Bij anderen werden de oogen doorboord, zoodat zij vielen, gestuit, achterover zijgende, overwonnen. Het bloed spoot uit hun mond; zij werden verbrijzeld en verpletterd en bezwijmden, overstelpt door steenen (76).

En krachtige apen wierpen de paarden om, die hen naderden. Zij grepen vlakke, harde en scherpe steenen, geweldig als donderbeitels. De wangen der paarden werden verpletterd en verbrijzeld; zij vlogen verschrikt weg en hunne oogen vlogen er uit, al spattende, en hun nek brak, hun hart viel eruit en het bloed dwarrelde gruwelijk in hun neus (77).

De ruwe apen draaiden hunne halzen om; overmoedig staken zij en vlogen achteruit. De dappere *rākṣasa's* drongen vooruit, overweldigend; hun hoofd was verdwenen. De apen vlogen weg, spottende, brutaal, terwijl zij vervolgd werden door de kwaadaardige rompen. Zij gingen weg, overweldigd wordende, naar de rivier, overwonnen, niet wetende, dat zij in ravijnen vielen (78).

De verbazend dappere apen trokken aan hunne voeten; ten gevolge van hun kracht viel het hen niet moeielijk. Zij overstelpten het leger der *rākṣasa's* met gespleten rotssteenen, waardoor hun borst gewond werd. De apen bewogen zich op de wijze van kinderen; zij klommen op hen en overstelpten hen. Zij stegen op de ruggen der reuzen, trachtende hen te overweldigen; verbaasd juichten zij luidkeels (79).

Andere apen vlogen en streken neder, terwijl zij de handen der vijanden grepen. Zij waren zeer ruw en kenden geen genade, op de

---

[1]) Hier schijnt *māmrĕkĕsĕt* iets anders te beteekenen, dan „wringen", zooals het woordenboek opgeeft.

heup der *rākṣasa's* zittende. Zij werden ellendig gekweld, gekwetst en gescheurd, zoodat het scheen, alsof hun lichaam geen lichaam was; wat de apen in het luchtruim betreft, die waren in grooten getale en beten allen vertoornd (80).

Als leeuwen waren de apenvorsten; zij stompten en sloegen met hunne handen. Het gestolde bloed kleefde aan hunne handpalmen, terwijl zij hen bij de haren grepen en hen in het gelaat sloegen. De reuzen vochten woedend en omvatten hen, afwisselend hen bijtende; wrevelig omdat zij geslagen werden, sloegen zij terug. Zij trachtten hen op den neus te slaan en klemden zich vast en wederom werden hunne tanden gebroken en afgeknot (81).

En de *rākṣasa*-helden streden in het woud, uitermate verschrikkelijk. Hunne bogen waren zoo groot als een wijnpalmboom, als een elleboog, hunne pijlen zoo dik als een vrucht, en de afmeting van hunne pijlen, hun punt was een vadem lang en het vooreinde was scherp en vlijmend(?)[1] Dat was hun schietwerktuig, als de slagtanden van Kāla om te zien (82).

De apen waren uitgeput, toen zij beschoten werden en hun hals viel gebroken en geknot op den grond. Anderen waren er, wier zijde getroffen werd en hen op hunne zijde dragende, vlogen zij weg. Vele apen werden ter zijde geraakt en hunne zijde scheurde, zoodat die bijna brak. Zij zuchtten en kermden voortdurend, vervoerd wordende, in ellendigen toestand, hevig gewond (83).

Andere *rākṣasa's* schoten met scherpe sporen, wier punten alle troffen. En hunne *nārāca*-pijlen snorden in menigte en bleven steken in de apen, die getroffen werden. Scherpe pijlen staken in (?)[2] hun heup, sterk en stevig, vreeselijk staken zij vast in hunne knieën. De ribben van hen, die getroffen werden, werden verbrijzeld en verpletterd; velen werden versplinterd en hunne ....[3]) werden gebroken, als zij getroffen werden (84).

Het apenleger werd hoe langer hoe zwakker, uitgeput en vernietigd; velen werden getroffen, mismoedig en bewegingloos; hunne aderen werden gewond door de houwers en hunne spieren werden doorgesneden. Zij vielen in zwijm en anderen vlogen weg en werden

---

[1]) De beteekenis „ontbloot", die de woordenboeken aan „*mĕngĕs*" geven, past hier niet.

[2]) *Hitu* ontbreekt in Van der Tuuk's K. B. Wdb. De vertaling „staken in" is onzeker.

[3]) Welk lichaamsdeel met *purĕn* bedoeld wordt, is mij niet bekend. Het ontbreekt in de woordenboeken.

weggeslingerd; omdat zij getroffen werden, vielen er velen. Zij bewogen zich onrustig, ontredderd; vervolgd wordende, vluchtten zij terug, door pijlen achtervolgd (85).

Toen de apen voortgeduwd werden en voortgedrongen en teruggedreven, werden zij verslagen en verdelgd. In beroering gebracht en getrapt wordende, kermden de kleine apen; anderen werden gestooten en omvergeworpen. De *rākṣasa's* in het woud juichten, weerwraak nemende, tandenknarsende en fel aanvallende; als tijgers, die reebokken zien, vervolgden zij hen, dringende, om hunne hoofden te bemachtigen (86).

Toen Sugrīwa zag, dat de apen in het nauw gebracht werden, sprak hij tot Nala: „Foei, Nala! Het goede (schoone) wordt slecht, als uwe makkers overwonnen worden; beveel hen, zich in te spannen! Laten Nīla en Anila's zoon zich niet stilhouden, maar laten zij alle apen aansporen, want het is niet de aard van spelende tijgers [1]), om te vluchten" (87).

Vervolgens nadat de voortreffelijke apenvorst gesproken had met Māruti, Nala en Nīla, traden de drie dappere helden vooruit, het apenleger tot dapperheid aansporende, om vooruit te trekken (88):

„Mannen, helden van het apenleger, gij die beroemd zijt als de dapperste in de wereld! Uw roem is uitermate rein. Het zou zeer te betreuren zijn, als die door u bezoedeld werd (89).

„Immers gij zijt vroeger onderricht in de wetenschappen, die voor u verhaald werden en die u uitgelegd werden. Wat is er toch voor reden om zeer bevreesd te zijn, naar uwe meening? Wat is het overwonnen worden van helden in den strijd? (90).

„Wat is toch de strijd, naar uwe meening? Immers de hemel wordt daardoor bereikt. De heldenmoed is de rechtvaardiging ervan. Roem en verlossing zijn de belooning ervan (91).

„Als men echter zeer bevreesd is, dan zal zeker de slechtheid hier toenemen. Het zweet vloeit en besproeit, de hel en de schande zijn de gevolgen, die ondervonden zullen worden (92).

„En dit behoort door u gedaan te worden. Het volgen van zijn aard veroorzaakt volmaaktheid. Wanneer gij maakt, dat uw aard onrein is, zult gij in de hel komen en te schande gemaakt worden in de wereld (93).

„Wat is het nut ervan, dat gij vele dienaren hebt, wanneer de

---

[1]) *Çārdūlawikrīḍita* is tevens de naam van een bekende versmaat (Wṛttasañcaya, 88).

bevelen van den vorst niet volbracht worden, want dit is passend, om door u gedaan te worden: het gehoorzamen van de bevelen van den vorst moet door u verricht worden (94).

„Het sterven van u is niet doelloos, want daardoor zult gij u roem verwerven. Vroeger toen uwe vijanden overwonnen werden, werdt gij ongetwijfeld geprezen op aarde; roem, geluk en de wereld van Wiṣṇu werden door u verkregen (95).

„Een Brahmaan is trouw aan de heilige geschriften, prevelt gebeden en verricht devotie; een vorst (*kṣatriya*) is een onvergelijkelijke held op aarde. Een *Waiçya* moet de *sawah's* bewerken en handeldrijven. Gij echter moet de bevelen van uwen vorst volbrengen (96).

„Daarom moet uw geheele leger er naar streven, de overwinning uwer vijanden te weerstaan. Het is immers moeielijk voor hem, die streeft; alles wat hij beoogt zal zeker slagen (97).

„De oceaan en het luchtruim zijn niet ruim; zelfs het ongebaande en verschrikkelijke woud is licht. De top van den Meru is zelfs laag, naar de meening van hem, die zich inspant en hooghartig is (98).

„Het binnendringen in de hellen *pātāla* en *nitala* zal slagen, alsmede in een hol, waar een tijger in huist. Al is het duister in de Raurawahel en in het hellevuur, dit alles vreest niet hij, die (naar iets) streeft (99).

„Doch het *rākṣasa*-leger en de trekdieren, maakt die af, draait hen rond, vernietigt en overstelpt hen! De belooning van uw heldenmoed zal zeker gevolgen hebben; het sneuvelen bij de overwinning op het slagveld (brengt) verlossing" (100).

Zoo waren de woorden van Anila's zoon. Nala en Nīla vermaanden hen tegelijk. Het gevolg was, dat alle apen zich herstelden; de aard der helden werd doọr hen gevolgd [1]) (101).

Alle genietingen der troostende woorden werden door hen genoten(?); het was alsof hun hart met nectar besproeid werd. Hun heldenmoed nam hoe langer hoe meer toe, alsof hun vrees weggevaagd was (102).

Zij namen allen hunne wapens weder op; sommigen knotten in hunne driestheid bergen af. Hooge boomen werden door hen uitgetrokken; de bonte bloemen [2]) ritselden (103).

Nadat zij volledig toegerust waren, trad het apenleger zeer onstuimig naar voren. Zij rukten voorwaarts, stootende met boomen en

---

[1]) Het woord *uḍah* ontbreekt in de Oud- en Nieuwjavaansche woordenboeken.
[2]) *Kusumawicitra* is de naam van een bekende versmaat (Wṛttasañcaya, 59).

lontar-, sommigen met *arèn*-palmen. Er waren er, die stieten met kokospalmen, terwijl anderen die als knots gebruikten. Zij wierpen en sloegen en beukten en anderen wierpen met bergen (104).

De reuzen waren uitgeput; zij schoten met pijlen, (doch) hunne pijlen werden getroffen en weggeworpen. Snel werden zij teruggedreven en rondgedraaid; hunne armen werden getroffen, geraakt en gestooten. Er waren er, die hun boog spanden en juist aanlegden, toen hun pijl gegrepen werd. Zij (hunne armen?) werden verpletterd, verbrijzeld en vermorzeld, doordat zij geslagen, gewelddadig behandeld en gebeukt werden (105).

Zij zegen achterover en anderen werden gestooten en op de knieën geworpen en op zijde geduwd; velen werden voortgeduwd, ineengezonken, onbewegelijk, in zwijm gevallen en verdelgd; hunne gewrichten werden gebroken. Er waren er, die kermden, omdat zij geslagen werden, terwijl twee van hen een weinig geraakt werden. Zij werden meegesleept door de apen en gesteenigd, (zoodat) hunne hersenen er uitspatten (106).

Er waren reuzen, die woedend streden als tijgers, alsof zij niet zouden sneuvelen, wanneer zij vooruittrokken. Zij waren zeer wrevelig in hun gemoed, omdat zij gegrepen werden en zij sloegen hunne armen om hen (de apen) en trachtten te bijten. De apenvorsten bewogen zich snel en sloegen met knotsen en omvatten hen (de reuzen) en drukten hun keel dicht. Zij (de apen) overstelpten de reuzen met steenen; hun hoofd werd fijngestampt en verbrijzeld (107).

Er waren er, die stootten met hunne bogen en anderen, die staken met vergiftigde pijlen. Zoo snel mogelijk sloegen zij met hunne bogen, zeer vertoornd. De apen waren zeer moedig en ontweldigden snel den *rākṣasa's* hunne bogen. De reuzen vielen in zwijm en op hun beurt werden hunne bogen vernield (108).

Hoe langer hoe grooter werden hunne verliezen, omdat zij gegrepen en verdelgd werden; verscheidenen werden gewond, doch zij waren niet bevreesd en trachtten allen tegenstand te bieden en zij beraadslaagden, hoe zij den vijand zouden verslaan. Zij hielden op met hunne bogen te spannen, doch grepen hunne zwaarden en bijlen. Zij vatten lansen aan en messen en *kṛtala's* alsmede ploegijzers en strikken (109).

Zij traden vooruit, dringende, houwende, duwende, vervolgende en ronddraaiende, doch de apen waren niet bevreesd en duwden ook, terwijl zij krachtig [1]) geduwd werden. Op hun beurt sloegen zij (de

[1]) *Sāra* kan hier opgevat worden als Skr. *sāra* (kern, merg., kracht) of als

apen) geducht bijtende en stekende met hunne harde nagels. Zij werden met hamers geslagen en snel gestoken [2]) en gestrikt, zoodat zij uitgeput neervielen (110).

De *rākṣasa's* traden naar voren en sloegen de apen met knotsen, terwijl zij door strikken getroffen werden. Zij werden tegemoet gegaan met werpspiesen en gestoken en wederom werd hunne zijde getroffen. Anderen werden weggeslingerd en gestooten en vielen, getroffen door lansen. De apen waren bedreven en kundig in het slaan en sloegen terug zonder dat zij teruggeslagen werden (111).

Hoe langer hoe woedender werd het *rākṣasa*-leger en het apenleger. Zij werden gedrongen en drongen en zij overwonnen; ook waren er, die verslagen werden, zoodat zij terugkeerden. De apen en de reuzen raakten handgemeen, vreeselijk, zoodat het was, alsof zij kwaadaardige leeuwen en tijgers waren. Hunne dapperheid was buitengewoon verwonderlijk, als de onwankelbaarheid van een berg [3]) (112).

Evenzoo werden de olifanten gepantserd; hunne slagtanden waren zeer scherp, vlijmend en puntig. Uitgelaten maakten zij hun geluid, dol en kwaadaardig, buitengewoon, evenals de vorst der zonenolifanten (113).

Zij nu trokken ten strijde in de moerassen, moedig standhoudend; als een veld was hun slagveld. Anderen trokken in ravijnen en wouden; de wouden waren propvol, velerlei, ontelbaar (114).

Al wat zij betraden werd verwoest, telkens zoo door hen behandeld [4]); nadat hun kracht goed gekeurd was, trokken zij alle vooruit. De apenvorsten gingen voorwaarts, in dichte drommen; zij beraadslaagden, allen wenschende, de olifanten te verslaan (115).

Zij grepen geweldige knotsen, een vadem dik; vernietigende sloegen zij daarmede allen tegelijk. Anderen wierpen met vlakke steenen; de apen slingerden al vliegende bergen tegen hen (116).

De zeer krachtige apen stegen en klommen, staande op hunne ruggen; op de hielen volgende, zeer gewelddadig duwden zij tegen hunne ribben, hen isoleerende. Er waren er, die duwden tegen hunne hoofden en kelen (117).

Er waren er, die kwamen met *palu-palu*'s (stokken of werktuigen

---

Middeljav. *sara*, dat „tevens, tegelijkertijd" schijnt te beteekenen, o.a. in den *Malat*.

[2]) *Ginala* beteekent waarschijnlijk: „met een lans gestoken", van *galah* „lans".

[3]) *Çikariṇī* beteekent tevens „met een krans getooid" en is de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 83.

[4]) De vertaling van *lāgi lĕkasan* is onzeker.

om mede te slaan), die zij ronddraaiden; zij beukten op de snuiten der groote olifanten. Hunne slagtanden werden door hen omvat en alle afgebroken; zij staken hunne oogen uit, daarop mikkende, (zoodat zij) krachteloos werden (118).

De olifanten werden afgemat, van alle kanten aangevallen, woedend aangegrepen, overstelpt, geslagen en geduwd. Hunne pantsers werden gebroken, verpletterd en verbrijzeld; de kracht der apen was verbazend groot (119).

Evenzoo werden de ribben der olifanten geknakt; hunne ingewanden hingen er uit en hun bloed vloeide. Zij vielen, getroffen door *tĕbĕng*'s [1]) en geslagen wordende; zij kermden en kreunden en verbijsterd stierven zij (120).

Anderen waren er, die zij (zich) lieten achterovervallen op hun rug; hunne kaken en hun hals werden doorstoken. Hun borst werd gestooten, geschopt en geduwd; hunne pooten werden omgedraaid, (zoodat) zij alle vier braken (121).

Ook waren er, wier aars gescheurd werd en opengereten; fluks werden zij aan het wankelen gebracht en vielen zij op hunne knieën. Hun hals werd omvat en hun lichaam boog voorover; hunne slagtanden, die wit waren, werden geknakt als *Crinum asiaticum* (122).

Iedere olifant, die vooruittrad, stierf en werd afgemaakt, doch zij verminderden niet; verscheidene lagen opgestapeld en opgehoopt. Ook waren er, die streden in een diepe rivier; de olifanten waren bedreven in het afdalen in het hoogstaande water [2]) (123).

Vervolgens, toen de legers tegelijk slaags raakten, hielden zij stand, doch er was niemand, die terugdeinsde. Onstuimig en onbevreesd was hun gemoed; zelfs als zij dachten te zullen sneuvelen, aarzelden zij niet. Allen werden zij vernietigd en verdelgd, woedend aangevallen en woedend aanvallende, overweldigend, terugslaande en teruggeslagen wordende; sommigen werden in eens afgemaakt, anderen waren half dood; doorstoken, kermden en zuchtten zij (124).

Hunne oogen gluurden, hun tong was uitgestoken, hunne ingewanden puilden uit en hun bloed vloeide. Het bloed bedekte hun gelaat, dat verpletterd en verbrijzeld was en hunne wangen werden met vuisten en hamers geslagen. Hun hals werd omgedraaid, hunne handen beefden en hunne voeten trilden en spartelden. Hun borst

---

[1]) Dit schijnt de naam van een wapen te zijn. Van der Tuuk (II, 814) heeft een stam *tubabing*.

[2]) *Jaloddhatagati* is tevens de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 60.

werd gebroken, geslagen, gestoken en gescheurd, gespleten [1]) en opengereten (125).

Hunne vingers werden verscheurd en verwond, gebeten door de apen, die waren als manleeuwen. Hun borst werd verscheurd, opengereten en in honderd stukken gescheurd; hun fijne huid veranderde niet. De rug van hen, die bekropen werden, werd getrapt; hun middel werd geduwd, geknakt en gebogen. Hunne knieën scheurden uiteen, ontveld en verbrijzeld, gewond door hunne harde nagels (126).

Sommigen werden geslingerd, deerniswaardig, getrokken en geworpen vielen zij, door een *halang* (soort wapen) getroffen; gepijnigd, vertrapt, teruggeslagen, vlogen zij onopgemerkt bevreesd weg. Anderen lieten de tanden zien, ijzende, ... [2]); men zou denken van hen, dat zij bevreesd waren, te zullen sterven. Pas stonden zij op en traden naar voren, om te vergelden, naar zij meenden, doch zij waren te laat en werden voorkomen, vernietigd en woedend aangevallen (127).

Er waren met bijlen gewapende, uitgelezen helden, goede wachters, voortreffelijke en sterke *rākṣasa's*. Zeer krachtig en onstuimig vielen zij aan als de wind, ziende dat de apen vielen. Bij tien tegelijk werd in een oogenblik de hals afgesneden en de nek gebroken, (zoodat) zij omrolden. Zij beukten en troffen samen en botsten tegen elkaar, omdat zij voortdurend vielen en omvergesmeten werden (128).

Hoe langer hoe dichter opeengestapeld waren de lijken, naar het er uitzag; anderen waren bezeerd [3]), naar vermogen, honderden, tienduizenden, millioenen, honderd millioenen, *prayuta* [4]), honderdduizenden, tienduizenden. Het samenstroomen van het bloed der lijken was zoo verbazend, dat de diepte ervan tot de borst reikte. Olifanten, wagens en voetgangers verspreidden zich, uitgeput; de zich verlustigende paarden (*açwalalita*) [5]) werden gedrukt (129).

Buitengewoon verschrikkelijk was het slagveld; alles was rood.

---

[1]) Voor *tumihuk* in den tekst leze men: *tinuhuk*.

[2]) *Ulāsa* ontbreekt in de O. Jav. woordenboeken. Misschien is de woordscheiding verkeerd en moet men lezen: *ulā salinga*. Dan is de vertaling: als slangen, „men zou meenen", enz.

[3]) *Tajar* is volgens V. d. Tuuk (K. Bal. Wdb. II, 735) = *papacĕk*, bezeerd.

[4]) *Prayuta* beteekent in het Sanskṛt „millioen", doch deze beteekenis wordt in het O. Jav. aan *koṭi* gegeven, dat in het Sanskṛt „tien millioen beteekent. Hier schijnt *prayuta* in de beteekenis van „duizend millioen" gebruikt te zijn. *Lakṣa*, dat in het Sanskṛt „honderdduizend" beteekent, heeft zooals men weet, in O. en N. Javaansch de beteekenis „tienduizend".

[5]) *Açwalalita* is de naam van een bekende versmaat (Wṛttasañcaya, 94).

Het meer van *Yama* zou zoo schoon zijn, als het afdaalde. Het bloed was te beschouwen als het water ervan, troebel, stinkend en vunzig. De vaandels, zwart, rood en sommigen wit, zou men kunnen vergelijken met het schuim (130).

De halzen der helden, die afgesneden waren, keken uitpuilend. Zij dreven in menigte in het midden als ontloken lotussen. Hunne ingewanden, die er uitstroomden en zich kronkelden, die waren als ranken. Uiterst rein was het slagveld, als het vergeleken werd met een meer (131).

OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN.

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.[1])

(Met 2 platen).

XIII.

Het opschrift van tjaṇḍi Tjĕṭa.

Eigenlijk moest ik spreken van „de opschriften", aangezien er in totaal drie in laag relief aangebrachte opschriften van verschillenden inhoud aan de oudheden van Tjĕṭa, op de helling van den Lawoe, zijn te ontdekken.

Van der Vlis vermeldt er in zijn bekende beschrijving uit 1843 slechts twee en wel de volgende: een, bestaande uit een jaartal, dat door Raden Ngabehi Rangga Warsita voor hem gelezen werd als 1370, en een ander, bestaande uit een tekst, gevolgd door een jaartal, luidende volgens opgemelden zegsman 1378.[2]) Verbeek is met die jaartallen eenigszins in de war en kan ze niet meer terugvinden.[3]) Ten rechte zijn zij er echter nog steeds, hoewel de aan Van der Vlis gegeven lezing foutief is.

Een der jaartallen bevindt zich beneden de achter kain-slip van een Bhīma-achtige figuur en luidt 1390 = 1468 A.D.[4])

Het andere vinden wij op de achter kain-slip van een werkelijke Bhīma-figuur; het luidt 1394 = 1472 A.D. Dit jaartal was aan Van der Vlis onbekend en komt dus in latere beschrijvingen niet voor.

Ten slotte vinden wij een jaartal aan het einde van een 5-regelig opschrift in Soekoeh-schrift, luidende 1397 = 1475 A.D. Dit jaartal, door Van der Vlis als 1378 gelezen, bewijst dus, dat de oudheden

---

[1]) Zie Bijdragen. dl. 85, 1929, bl. 479; 86, 1930, bl. 302.

[2]) V. B. G. 1843: 118 vlgg. De afteekening der inscriptie is onbruikbaar. Men zie hiervoor thans foto O. D. 9369.

[3]) V. B. G. XLVI (1891): 195.

[4]) *Krom*, Inleiding I: 382 geeft de jaartallen van Van der Vlis, die dus thans verbeterd kunnen worden.

van Tjĕṭa jonger zijn dan die van Soekoeh en dat zij moeten dateeren uit den allerlaatsten tijd van het oude Majapahit.

Waar het mij echter hier in het bijzonder om te doen is, is de inhoud van de eenige tekst-inscriptie van Tjĕṭa. Het schrift is, zooals reeds werd opgemerkt, geheel hetzelfde als dat van Soekoeh en kan dus, voorzoover het niet om de een of andere reden onduidelijk moet worden genoemd, gelezen worden dank zij den voortreffelijken arbeid, op dit punt door Mej. Dr. M. Muusses verricht. Het is aangebracht tegen den zuidkant van den trapopgang, die van het zevende naar het achtste terras voert (telling-Van der Vlis) en strekt zich uit over niet minder dan een zestal steenen van dien wand. Het opschrift wordt door mij als volgt gelezen:

pel(ing pa)damĕlira kang bu
kutirtasunya hawaki
ra ya hilang .
sākakalanya wiku
goh anahut iku .
1397 .

Onmiddellijk valt het op, dat we in dit opschrift twee gedeelten hebben, die ons opschriften van Soekoeh in het geheugen terug roepen. Het eerste is „padamĕlira kang bukutirtasunya" en het tweede „sakalanya wiku goh anahut iku".

Het eerste vinden wij ongeveer zoo in de transscriptie van het opschrift op het relief met den strijdenden Bhīma, gelezen door Dr. Muusses: „padamĕl rikang bukutirtasunya" en vertaald met: „dit is aangebracht op de omheining van de badplaats met de kluizenarij." [1]) Muussus zegt daarbij: „De *i* van *rikang* staat eigenlijk boven de paten van de *la*, maar daar het onmogelijk is, dat een aksara tegelijk met een wulu en met een paten is voorzien, blijft er o.i. geen andere lezing over." De door schrijfster bedoelde onmogelijkheid kan ik echter niet inzien. Als een i-teeken boven een letter staat geschreven, dan geldt m.i. onverminderd de noodzakelijkheid, die klank op het uitspreken van de letter te doen volgen. Mej. Muusses heeft waarschijnlijk de paten, de klinkerdooder, willen lezen nà de i-klank, wat inderdaad onmogelijk zou zijn; leest men de paten echter daarvóór,

[1]) T. B. G. LXII: 506.

dan staat er op eenigszins ongebruikelijke, maar toch niet te misvatten wijze: „padamĕl-ira". Hiermede wordt echter de beteekenis eenigszins anders.

We zouden hebben te vertalen: „Maaksel van den bukutirtasunya" en niet: „Dit is aangebracht enz." Trouwens, de vorm padamĕl laat zich reeds om andere redenen niet zoodanig vertalen. En wij zouden in het bukutirtasunya een persoon kunnen zien, vooral als wij het nu volgende van de Tjĕṭa-inscriptie in het oog vatten. Daar staat namelijk verder: „daar zijn lichaam verdwenen was", hetgeen een gewone uitdrukking mag genoemd worden voor het begrip „verlost zijn". Wie is die bukutirtasunya dan wel?

Muusses vertaalt „omheining van de badplaats met de kluizenarij". Het is mij niet duidelijk hoe Dr. Muusses aan de beteekenis van omheining is gekomen, aangezien zij nalaat deze vertaling te motiveeren. De gebruikelijke woordenboeken geven die beteekenis niet, tenzij zij bij Winter te rade is gegaan. In dat geval heeft zij een beteekenis, die kennelijk het privilege is van de, het Oud-javaansch niet meer machtig zijnde poedjangga's uit de 19e eeuw, zonder meer gebezigd ter verklaring van een woord van eenige eeuwen ouder. Mij lijkt dit niet een zekere weg en ik zou willen voorstellen de beteekenis van buku of bukut voor niet duidelijker te willen verklaren, dan de context toestaat. Tirta sunya kan voorts zeker nooit beteekenen: „badplaats met kluizenarij", doch lijkt mij te vertalen te zijn met: „verlossingswater", hoogstens „verlossingsbadplaats".

Dat hier sprake is van „verlossing" en wel in dubbelen zin, mag ons niet verwonderen, indien wij de reliefs van het zeer verwante Soekoeh eens nader beschouwen. Wij zien dan, dat de afgebeelde scènes in hun clou voor het overgroote deel een „verlossing" voorstellen. Om te beginnen hebben wij de verlossingsscène uit het Sudamala-verhaal, waarin Durgā haar boosaardige gedaante verliest. [1])

De tweede verlossingsscène is die van den kluizenaar Tāmbrapetra in hetzelfde verhaal. [2]) De derde is die van den reus Kālāntaka en de vierde die van zijn broeder Kālañjaya. [3]) Voorts vinden wij elders op het monument de verlossing van Garuḍa's moeder Winatā van den vloek harer dienstbaarheid en die van de broeders Wibhāwasu

---

[1]) Afbeelding bij *van Stein Callenfels* in V. B. G. LXVI: 1: plaat 17.
[2]) Ibidem, plaat 18.
[3]) Zie volgende Oudheidkundige Aanteekening.

en Supratikā, terwijl het waarschijnlijk is, dat het monumentje voor den hoofdtempel, de zgn. tjaṇḍi, eveneens verlossingsscènes van minstens twee personen in zijn reliefs verborgen houdt.[1])

Deze duidelijk in het oog springende beteekenis van verlossings- (= roewat-) monument zou het dus al zeer waarschijnlijk maken dat wij in het „sunya" zoowel als in het „hawakira ya hilang" uitdrukkingen hebben te zien, die iets met een verlossing te maken hebben.

Een moeilijkheid blijft echter het onverklaarbare buku.

Dr. Muusses leest, zooals gezegd, bukut, waarbij de slot-ta dan zou zijn samengesmolten met de volgende ta van tirta. Aanleiding tot deze veronderstelling is er thans echter niet meer te vinden. Blijft de term buku, wat een bamboe-geleding, bamboe-pijp of bamboe-waterleiding kan beteekenen. Ik moet bekennen dat hiermede de vertaling niet gemakkelijker wordt. Men zou zich tenslotte afvragen of onder bukutirtasunya dan toch niet een zaak en geen persoon moet worden verstaan, zoodat vertaald moet worden: „de leiding van het verlossingswater". Maar dan moet ook „hawakira ya hilang" niet in verband gebracht worden met de verlossing, doch eenvoudig vertaald met: „omdat hij vervallen was" of „verdwenen was", hetgeen dan zou moeten slaan op de waterleiding.

Er is echter nog wel een enkel punt aan te wijzen, waardoor deze kwestie iets van haar onoplosbaarheid verliezen kan. Het is namelijk voor ieder bezoeker gemakkelijk om te constateeren, dat de oudheden van Soekoeh eenige min of meer ingewikkelde waterleidingen gekend moeten hebben. Behalve die van het noordelijke terrasje, *die bovenop de reliefsteenen heeft geloopen, waarop ons opschrift staat*, heeft er zich nog een leiding op het zuidelijke terrasje en een boven den trapingang van het hoofdmonument bevonden. Dat zijn er dus drie, een tamelijk groot aantal voor een overigens niet groot complex.

Zoo iets ons ertoe vermag te brengen om een beslissing te nemen in de vraag of met bukutirtasunya een persoon, dan wel een zaak gemeend is, dan kan het dit zijn en ik geloof, dat wij zonder veel gevaar kunnen vertalen: „herinnering aan het maken van de verlossingswaterleiding, daar deze vervallen was enz." (Tjĕṭa) en „het maken van de verlossingswaterleiding in 1361". (Soekoeh).

Blijft thans nog de dateering van het Tjĕṭa-opschrift.

Zooals reeds werd opgemerkt bevindt zich deze in het tweede

[1]) Waarvan één misschien wederom die van Durgā is.



Fig. 1. Relief van tjaṇḍi Soekoeh met Sudamala-voorstelling. Foto O. D. 7117.

gedeelte, dat aan een ander opschrift van Soekoeh doet denken. Dat is de sĕngkala: „wiku goh anahut iku". Immers, op het thans te Batavia vertoevende relief van den in zijn staart happenden kluizenarenden stier staat te lezen: „goh wiku hanahut butut". Het verschil is gering, bestaat niettemin, daar het eerste dient vertaald te worden met: „De stieren-kluizenaar hapt in zijn staart" en het tweede: „De kluizenaaren-stier hapt in zijn staart". Wat de beteekenis van dit verschil is en welke toespeling daarin schuilen kan, ontgaat mij. Voor de jaartallen heeft het een belangrijk verschil ten gevolge, zooals door de cijfers wordt aangeduid.

Als wij thans alles bijeen nemen, wat wij hebben kunnen opmerken, dan blijft er ons niet veel anders over dan het opschrift van Tjĕṭa, onder voorbehoud, als volgt te vertalen:

„Herinnering aan (dateering van) het maken van de verlossings-waterleiding, daar deze vervallen (verdwenen) was, in het çaka-jaar: „de stieren-kluizenaar hapt in zijn staart" = 1397 (1475 A.D.)".

XIV.

De Sudamala-reliefs van tjaṇḍi Soekoeh. I.

Een oogenblik vraag ik de aandacht voor het relief, dat door Dr. Callenfels is afgebeeld in zijn Sudamala-studie op plaat 16 en dat een voorstelling bevat, bestaande uit een kṣatriya, nederknielende voor een vorstelijk of goddelijk persoon, welke op een verhooging staat. De kṣatriya maakt een sĕmbah, hetgeen door de op dit tafereel voorkomende panakawans, zijn gezellen, eveneens wordt gedaan. Een kĕlapa verheft zijn hoogen kruin boven dit tooneel. Zie Fig. 1.

Callenfels verkeert in het onzekere omtrent de plaatsing van dit relief in de reeks van Sudamala-voorstellingen, doch besluit ertoe een en ander op te vatten als de ontmoeting tusschen Sahadewa en Bhaṭāra Guru. [1]) Wel denkt de schrijver aan de mogelijkheid van een ontmoeting tusschen den jongste der Pāṇḍawa's en den door dezen verlosten Citrasenu (tevoren de reus Kālañjaya), doch om verschillende redenen verkiest hij de voorafgaande verklaring boven deze. Deze redenen zijn de volgende.

In de eerste plaats vermeldt de door hem geraadpleegde tekst

1) V. B. G. LXVI: 1: 133 vlgg.

duidelijk, dat *beide* hemelingen zich aan den jongste der Pāṇḍawa's vertoonen, terwijl hier slechts sprake is van één.

Ten tweede acht hij de eerbiedige houding van den kṣatriya meer in overeenstemming met den hoogen rang van Bhaṭāra Guru dan met dien van een lager wezen als een gandharwa.

Aan den anderen kant voelt schrijver het bezwaar, dat gelegen is in de daemonische gelaatstrekken van de godheid, die niet in overeenstemming zijn met die van Guru, doch wèl met die van een gandharwa, zeer goed, doch dit bezwaar meent hij te kunnen ontzenuwen door dit als een fout van den beeldhouwer op te vatten, wijzende op de weinig verfijnde wijze, waarop ook elders de gelaatstrekken zijn uitgebeeld.

Tot mijn spijt kan ik deze redeneeringen niet onderschrijven.

In de eerste plaats lijkt het mij niet voldoende verantwoord om een episode van een *midden*javaansch relief te determineeren door middel van een *oost*javaanschen tekst met zeer in het oog vallende oostjavaansche eigenaardigheden. Nergens toch is het Dr. Callenfels mogen gelukken aan te toonen, dat de inhoud van den tekst, gebezigd in zijn dissertatie, precies klopt met dien der reliefs; integendeel, vaak genoeg moet hij afwijkingen constateeren. En ook al ware dit het geval geweest, dan nòg had schrijver voldoende speling dienen open te laten voor plaatselijke afwijkingen of individueele opvattingen. Waar, zooals gezegd, in de overige reliefs talrijke afwijkingen te constateeren vielen, die den schrijver geen aanleiding gaven tot twijfel, gaat het niet aan om thans te zeggen, dat het niet-kloppen met den letterlijken inhoud van den tekst een geheel andere episode moet doen veronderstellen.

In de tweede plaats lijkt mij de op een verhevenheid staande goddelijke figuur in geen opzicht met de voor Soekoeh bekende afbeelding van Bhaṭāra Guru in overeenstemming te brengen. Toevallig beschikken wij immers over een dergelijke afbeelding, die ook aan Dr. Callenfels niet zal ontgaan zijn: het is de op een verhooging staande, van een kluizenaarshoofdtooi en aureool (prabhā) voorziene, vier-armige figuur, waarvóór zich Bhīma bevindt en die is aangebracht in het medaillon van hoefijzervorm, rustende tegen de noordelijke obelisk en gekeerd naar het Westen. Aan de identiteit van deze figuur met Guru valt niet te twijfelen. Niettemin zal Dr. Callenfels mij tegenwerpen, dat Bhīma zich staande voor deze figuur bevindt, wat dan weer niet met zulk een hooge godheid zou kloppen. Of liever, Dr. Callenfels zal mij dit *niet* voorhouden, aangezien hij

een te goed kenner van de wajang is om niet te weten, dat Bhīma *nooit* knielt.[1])

Vergelijken wij nu onzen hemeling of gandharwa met dezen Guru, dan vervalt elke aanleiding om in de plaats van den gandharwa den hoogsten oppergod te vermoeden.

Daar komt dan nog bij, dat de verwijzing naar de grove gelaatstrekken der overige figuren op de reliefs, die aan gebrek aan vaardigheid zouden te wijten zijn en dus op een fout van den beeldhouwer zouden teruggaan, hier in het geheel niet opgaat. Immers, hoe grof en onbeholpen de oogen enz. ook worden gehakt, immer zal men daemonische trekken van niet-daemonische kunnen onderscheiden. Dr. Callenfels toovert hier een beetje met de uitdrukking grof, die hij stilzwijgend met daemonisch gelijk stelt; hij redeneert aldus: „als het een Guru zou zijn, dan zouden de oogen fijn, indien een gandharwa, dan zouden zij daemonisch = grof moeten zijn uitgebeeld. Ik zie thans daemonische trekken, doch, aangezien ik daemonisch gelijk heb gesteld aan grof en alle trekken der reliefs grof zijn te noemen, mag ik ook in de plaats van daemonisch stellen niet-daemonisch." Maar schrijver vergeet, dat hij met het eene grof geheel iets anders meent dan met het andere.

Als men van daemonische oogen spreekt en die grof noemt, dan is dit een zeer gebrekkige uitdrukking voor het feit, dat deze oogen als volgt dienen te worden gevormd: rond, groot, open, min of meer uitpuilend. Het daardoor uitgedrukte karakter zou men grof kunnen noemen (kasar), doch de vorm der oogen is niet met het woord grof weer te geven. Daemonische oogen kunnen uiterst fijn gevormd zijn, niettemin een grof (= kasar) karakter verraden door hun vorm. Schrijver verwart dus den uiterlijken vorm en het daardoor weergegeven karakter. Als omgekeerd dus het oog van een aloes-figuur als Arjuna grof (= onbeholpen) gebeeldhouwd is, mag men daar nog maar niet de gevolgtrekking uit maken, dat nu ook het karakter van dien held kasar is.

Aangezien het bij de reliefverklaring niet gaat om hetgeen men verwacht te zien, doch om hetgeen er inderdaad staat, dienen wij dus van de identificatie met Guru af te stappen en een gandharwa te veronderstellen, in ons geval misschien Citrasena-Kālañjaya.

Maar daarmede komt het relief voor een andere plaats in aan-

---

[1]) Bhīma maakt voor niemand de sĕmbah en spreekt tegen een ieder ngoko, behalve voor Dewaruci.

merking. Het behoort dan naar alle waarschijnlijkheid thuis aan het einde van de serie, als slotapotheose van het optreden van Sahadewa. De volgorde wordt dan, uitgedrukt in de nummers der figuren bij Callenfels, als volgt: 15, 17, 18, 19, 20, 16. Inderdaad is er naast relief No. 19 nog een plaats open en het zou de moeite waard zijn na te gaan in hoeverre ons relief daar zou hebben kunnen staan.

Intusschen wordt de kans hierop reeds zeer verminderd door iets anders, wat ik hier even kort wil aanstippen.

Er bevinden zich onder de reliefs, die los staan opgesteld aan den noordkant van het terrein, twee voorstellingen, die wij met ons relief in verband kunnen brengen. Het zijn die van een gehoornd zwijn en een olifant. Dat zij bij ons relief behooren kan volgen uit de vergelijking met een relief van Tjĕṭa, waarop dezelfde episode staat afgebeeld en zwijn èn olifant op één en denzelfden steen met die episode zijn uitgebeiteld. [1]) Helaas geeft ons deze overeenkomst geen uitsluitsel omtrent de volgorde, aangezien die der reliefs van Tjĕṭa volkomen teloor is gegaan. Aan den anderen kant maakt het de plaatsing van ons relief in de nog opengelaten plaats naast de obelisk vrijwel onmogelijk. Ja zelfs vraag ik mij af of deze in de Sudamala-tekst niet voorkomende episode niet een bijzondere beteekenis kan hebben; in ieder geval maakt het de identificatie minder zeker. De kans is namelijk lang nog niet uitgesloten, dat de serie van Sudamala-reliefs ten rechte niet een doorloopend verhaal vormt, doch eenvoudig een aaneenschakeling van verlossingsscènes geeft, *juist zooals dat bij de reliefs van de noordelijke obelisk het geval schijnt te zijn.* Daar toch is kennelijk gèèn doorloopend verhaal uitgebeeld, doch zijn korte, symbolische episodes aan elkaar gevoegd. [2])

Nader onderzoek ter plaatse zal een en ander misschien kunnen ophelderen.

XV.

De Sudamala-reliefs van tjaṇḍi Soekoch. II.

Hebben wij ons in de voorgaande aanteekening voornamelijk bezig-gehouden met het relief, afgebeeld op fig. 16 van de studie van Dr.

---

[1]) Foto O. D. 9398.

[2]) Ik wijs op het feit, dat op het relief op den pijler, die aansluit aan dat van *Callenfels* fig. 20 en zeker tot de serie zal behoord hebben, de figuur van Hanumat voorkomt, hetgeen met de Sudamala wel nauwelijks te rijmen valt. Later hoop ik op een en ander terug te kunnen komen.



Fig. 2. Relief van tjaṇḍi Soekoeh met Sudamala-voorstelling. Foto O. D. 7116.

van Stein Callenfels, thans zullen wij onze aandacht besteden aan dat, hetwelk is afgebeeld op fig. 19 van bedoeld werk.[1]) Zie Fig. 2.

Dr. Callenfels beschrijft het relief als volgt.

„Ook het nu volgend paneel stelt ons voor moeilijkheden, die zullen blijken gelukkig niet geheel onoplosbaar te zijn. Het geeft ons een held, die met de rechterhand een ander persoon optilt en hem met een dolk doorsteekt, die hij in de linkerhand houdt. Achter den held staat dan nog een panakawan, die links een schild, rechts een speer met buitengewoon grooten punt draagt". [2])

Deze beschrijving vereischt een kleine correctie: niet de linkerhand van den held draagt de dolk, doch de rechter en niet de rechterhand tilt den vijand op, doch de linker. De juiste beschrijving van den panakawan kan laten zien, dat hier geen verkeerde afdruk van het negatief een rol speelde. Nader aangevuld kan zij voorts worden door de opmerking, dat de opgetilde persoon een daemonische figuur is en de held een kṣatriya. Een pinangpalm bevindt zich voorts achter de daemonische figuur, terwijl het bekende opschrift uit 1449 A.D. is aangebracht boven den kṣatriya en zijn panakawan.

Callenfels beredeneert zijn verklaring van het relief voorts als volgt: „Het feit, dat de tegenstander in de lucht wordt opgeheven, zou er op het eerste gezicht toe leiden te besluiten dat het gevecht tusschen Bima en Kalanjaya is gegeven. Dit lijkt mij echter niet juist. Bima toch is, zoowel in de tegenwoordige wayang als reeds aan Tegawangi gekenmerkt door zijn buitengewoon grooten en harden duimnagel, de beroemde „pancanaka". Deze nagel nu mist de held op ons tafereel geheel. Bovendien valt het op, dat het gedicht vermeldt, dat zoowel Kalanjaya als Kalantaka gedood worden, doordat Sadewa hen met een dolk de borst doorsteekt. Daar nu op het relief inderdaad de held met een dolk steekt in de borst van de persoon, die hij vasthoudt, acht ik het vrij zeker, dat wij hier te doen hebben met Sadewa's overwinning, hetzij op Kalanjaya, hetzij op Kalantaka".

Met deze redeneering kan ik het echter om meerdere redenen niet eens zijn.

In de eerste plaats is het gegeven, dat Callenfels gebruikt om aan te toonen, dat de voor de hand liggende gissing, dat we hier met Bhīma te doen hebben, onjuist is, daartoe geheel onvoldoende. Misschien heeft de schrijver zijn opmerking gemaakt naar aanleiding

[1]) V. B. G. LXVI: I.

[2]) Ibidem pag. 136. Voor een speer lijkt mij de steel wel wat al te kort; kan het geen ander wapen zijn?

van een slechte afdruk van het negatief, of naar een vluchtig bezoek ter plaatse, zonder nader aan de foto een en ander te controleeren; hoe dit ook zij, vast staat, dat *deze* foto, gereproduceerd in zijn studie, op onbetwistbare wijze de pañcanakha te zien geeft. Men kan den duimnagel van de linkerhand volgen tot ongeveer aan het einde van de saboek van het slachtoffer.

Misschien heeft Callenfels gedacht aan de wijze, waarop Bhīma in de wajang dien duimnagel pleegt te dragen, namelijk in phallische handhouding (mano in fica). Het lijkt mij echter te veel van het wajang-karakter der reliefs gevergd, indien bij het aanvatten en opheffen van een vijand deze handhouding niet zou kunnen worden gewijzigd, zooals in natura zou zijn geschied, en alleen in de koelit-wajang, door de onbewegelijkheid der handen onmogelijk is.

Callenfels' eenige bezwaar van internen aard vervalt hier dus mede; meer nog, bij nadere beschouwing blijkt de figuur wel degelijk nog meerdere kenmerken van Bhīma te dragen.

Vooreerst is daar de kain, waarvan de saamgevouwen slip zeer duidelijk de poleng, het patroon van vierkante blokjes, vertoont. Ten tweede draagt Bhīma hier geen broek en is hij met uitzondering van zijn kain, slechts gekleed in een (hier natuurlijk onzichtbare) tjawĕt (schaamdoek), geheel dus zooals de wajang nog aangeeft.

Niet minder dan drie kenteekenen van Bhīma konden dus worden aangetoond, welke nog versterkt kunnen worden door de ook door Dr. Callenfels geconstateerde strijdwijze middels opheffen van den vijand en de geweldige gĕloengan van de haartooi.

In de tweede plaats besluit schrijver uit het feit, dat in de door hem geraadpleegde teksten (die, gezien hun typisch oost-javaansch karakter, niets met Soekoeh en Midden-Java te maken behoeven te hebben) door Sahadewa met een dolk gestoken wordt, dat nu ook maar overal op de reliefs, waar met een dolk wordt gestoken, deze jongste der Pāṇḍawas dient te worden herkend. Daarbij wordt over het hoofd gezien, dat volgens de bekende spreekwijze wel alle ganzen vogels, maar daarom nog niet alle vogels ganzen behoeven te zijn, m. a. w. als Sahadewa in Dr. Callenfels' tekst met een dolk steekt, behoeft elke afbeelding van een met een dolk stekenden held nog maar geen Sahadewa te verbeelden.

Ik geloof dan ook voor te mogen stellen het relief te lezen als de strijd tusschen Bhīma en een der beide daemonische tegenstanders, hetzij op de boven aangehaalde plaats in het verhaal, hetzij in den eindstrijd. De mogelijkheid van een sterk afwijkende redactie van

het verhaal op Midden-Java doet ons een beslissing voorloopig uitstellen. [1])

XVI.

De verhouding tusschen Çrīwijaya en Matarām in de 8e eeuw A.D.

In het eerste nummer van het Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van 1928 heeft Dr. F. D. K. Bosch naar aanleiding van zijn uitvoerige behandeling en uitgave der Kĕloerak-inscriptie eenige opmerkingen gewijd aan de oorkonde van Kalasan en de daarin genoemde vorsten. [2]) Het zij mij vergund naar aanleiding van Bosch' bovenbedoelde opmerkingen hier het een en ander in het midden te brengen in den vorm eener oudheidkundige aanteekening, aangezien mij tijd en gelegenheid thans ontbreken om een uitvoerige studie aan bedoeld artikel te wijden.

Op pagina 27 en volgende heeft schrijver zich dan bezig gehouden

---

[1]) Een hernieuwd bezoek aan de oudheden van Soekoeh stelt mij in staat om niettemin een beslissing te nemen en wel op zeer goede gronden. Reeds eerder gevoelde ik twijfel opkomen bij het lezen van de beschrijving van het relief door Dr. Callenfels en de vergelijking van die beschrijving met de foto O. D. 7116, gereproduceerd in diens dissertatie. Deze twijfel werd versterkt, toen ik het origineel van die foto zag en blijkt bij nader onderzoek van het betrokken relief zelf gegrond te zijn.

Zooals boven werd geciteerd, ziet Callenfels in het wapen, waarmede de kṣatriya zijn vijand doorsteekt, een dolk. Welk wapen hij dan vervolgens in verband wil brengen met hetgeen in zijn tekst te lezen staat omtrent het optreden van Sahadewa met een dolk.

Nadere bezichtiging van het origineele relief heeft nu aan het licht gebracht, dat het wapen, hetwelk de kṣatriya in de hand houdt, *hetzelfde is als dat, hetwelk door den volgeling wordt gevoerd,* d.w.z. een korte speer (koenta of konta). Hiermede echter is het relief plotseling de getrouwe uitbeelding geworden van hetgeen in Callenfels' tekst staat te lezen in zang IV, vers 125:

„Hamalĕs ta sira mangke, hanuduk dening konta, raden bima tan tĕtĕs ta mangka, raden wṛkodara hangucap, mani hanuduka mangke".

„Hij" (de reus) „beantwoordde het van zijn zijde met een werpspies. Raden Bima werd niet gewond. Raden Wĕrkodara" (= Bhīma) sprak: „Nu zal ik weer steken." (vertaling Callenfels, pag. 106).

Dit moment is dus in beeld gebracht en daarmede wordt aan het geheele relief een plaats aangegeven vóór den eindstrijd en vóór het opgeven der pogingen van de Pāṇḍawa's om de reuzen te overwinnen.

[2]) Dit tijdschriftnummer is door mij eerst in Juni 1929 ontvangen, zoodat ik niet in de gelegenheid was den inhoud in mijn „A Javanese Period in Sumatran History" te verwerken. Over Bosch' behandeling van de Kĕloerak-inscriptie hoop ik later nog nader in een aanteekening terug te komen; hier wil ik mij beperken tot hetgeen hij aangaande de Kalasan-oorkonde opmerkt.

met de vraag in welke verhouding de uitvaardiger van de Kĕloerak-inscriptie stond tot dien van de Kalasan-oorkonde. Daarbij de gelijkstelling van den çrī mahārāja rakai panangkaran en den (çrī mahārāja) kariyāna paṇaṃkaraṇa vermeldend en overnemend, meent hij, dat mede hierdoor Vogel's gissing, als zouden er twee verschillende vorsten in de Kalasan-oorkonde gemeend zijn, één van het soematraansche Çrīwijaya en één van den javaanschen vazalstaat Matarām, krachtigen steun zou ontvangen. De gurus van den eerste zouden bij de stichting van het Tārā-heiligdom een voornamen rol hebben gespeeld en schrijver tracht dan ook iets naders omtrent deze gurus te weten te komen.

„In vers 2" zoo gaat hij voort „wordt gezegd, dat het Tārā-heiligdom door de bedoelde guru's gebouwd werd, nadat zij hun invloed hadden aangewend op den (Javaanschen) vorst, en in vers 3 heet het kort en bondig, dat op hun bevel (ājñā) de stichting plaats had."

Vervolgens trekt hij uit een en ander de conclusie, dat het er nu toch allen schijn van heeft, dat de politieke verhouding tusschen den soematraanschen en den javaanschen vorst meer die van een afhankelijkheid van den laatste van den eerste moet worden genoemd, dan wij na het kennisnemen van de Nālandā-oorkonde wel zouden willen aannemen. [1]) Deze zinsnede is door schrijver zeer voorzichtig

[1]) Deze uitspraak is in strijd met hetgeen schrijver opmerkt in T. B. G. LXIX: 154 noot, waar wordt betoogd, dat er geen sprake meer is van een „Soematraansche overheersching". Ik kan dan ook het op die plaats geuite verwijt niet accepteeren. De brochure „A Javanese Period in Sumatran History" richtte zich tegen den officieel aanvaarden stand van zaken, zooals die b.v. nog onlangs is neergelegd in het werk van Grousset „Histoire de l'Extrême-Orient" (I: 154 vlgg.) en andere recente werken. Zij richtte zich tegen de engere vakliteratuur, hoewel door het geven van loci voldoende gelegenheid gegeven is alles te controleeren. Haar strekking, op pag. 22 aangegeven, is waarschijnlijk door Dr. Bosch misvat.

Ik vestig er dan ook de aandacht op, dat de detailstudies van Krom en Bosch voortdurend tot tegengestelde resultaten komen; voorzoover dit de studies van Bosch betreft, hebben wij dat boven reeds geconstateerd. In Kroms „Geschiedenis" wijs ik voorts op de volgende loci: pag. 129 regel 6 v. b. (buitenbezittingen); 138, waar slechts gesproken wordt van argumenten, die tegen de overheerschingstheorie zouden pleiten; 140, waar het rijk van den Mahārāja als een eenheid wordt voorgesteld, waarin Java en Soematra gelijkelijk uitloophavens voor zijn vloten bezitten. Waar deze vorst echter in Soematra blijkt te zetelen, moet Java dus wel onderhoorig geweest zijn; hiertegenover de passages in dat hoofdstuk, waarin het tegendeel betoogd wordt, terwijl schrijvers eigen hypothese, die van de Javaansche overheersching, in het geheel niet genoemd wordt. Uit een en ander blijkt dus voldoende hoe dwaas het zou zijn in zulk een ongedetaileerde brochure te willen uitgaan van den stand der onderzoekingen, welke zich elk oogenblik wijzigt en waarin niemand helder

gesteld; in werkelijkheid leidt zijn redeneering tot het aannemen van een volledige afhankelijkheid van Java, aangezien toch in het andere geval (onafhankelijkheid) moeilijk de vorst van Java *op bevel* van de gurus van zijn soematraanschen ambtgenoot een heiligdom zal zijn gaan bouwen.

Door deze woorden in het bijzonder op de betrekkelijke passage attent gemaakt, heb ik mij gezet tot een critische beschouwing daarvan. Het resultaat is verrassend.

Bosch zelf twijfelde trouwens aan de juistheid van de vertaling, heeft bij het trekken van zijn conclusies echter dezen twijfel weder het zwijgen opgelegd. In een noot bij zijn vertaling van de opnieuw gelezen Kalasan-oorkonde (pag. 60) deelt hij namelijk mede, dat het kṛtajñais van strofe 3, door Brandes vertaald met „dankbaren" en door Bhandarkar met „grateful ones", door hem weliswaar evenzoo vertaald werd, doch dat aan de juistheid van die vertaling getwijfeld moet worden. Ik vraag mij echter af, waarom schrijver dezen twijfel niet in de daad heeft omgezet en de oorspronkelijke beteekenis van dit woord heeft ingevuld. Kṛtajña toch beteekent in afgeleide beteekenis weliswaar dankbaar, doch deze beteekenis gaat uit van de oorpsronkelijke, welke luidt: „wetende, wat juist is" (knowing what is right, MW; Das Rechte kennende, PW). Dat wil dus zeggen: deskundig; kennende de juiste details van de zaak; wetende dat, wat behoort gedaan te worden. Zien wij thans wat de tekst dan geeft te lezen.

Het „gurwājñayā kṛtajñais tārādewī kṛtāpi" enz., dat door Bosch is vertaald met: „Op bevel van (die) gurus is door dankbaren een (beeld van de) godin Tārā vervaardigd" enz. zullen wij moeten vertalen met: *„Op bevel van (die) gurus is door deskundigen een (beeld van de) godin Tārā vervaardigd"* enz.

Ik behoef wel nauwelijks nog aan te toonen tot welk een geheel andere conclusie deze vertaling leiden kan. Er is thans geen sprake meer van een bevel der gurus aan dankbaren = de middenjavaansche dynastie, zooals door Bosch stilzwijgend is aangenomen (dit en niets anders is b.v. uit hetgeen op pag. 28 van zijn Kĕloerak-opstel is te lezen en op te maken), doch eenvoudig aan toekangs, werkbazen-van-de-bovenste-plank.

Vers 2 en 3 sluiten dan naar den inhoud prachtig aan:

---

inzicht blijkt te vertoonen. Omgekeerd werd haar te veel eer aangedaan, door haar te beschouwen als bronnenstudie; er wordt geen enkel nieuw gegeven in verschaft.

„Nadat zij den grootkoning Dyaḥ Pañcapaṇa Paṇangkaraṇa (daartoe) hadden overreed, hebben de gurus van (dien) Çailendra-vorst een heerlijk Tārā-verblijf doen bouwen; (en ook) is op bevel van die gurus een Tārādewī gemaakt door deskundigen" enz. Na de *toestemming* van den vorst, het *bevel* van de guru's.[1])

Het eenige wat op deze vertaling mijns inziens zou kunnen worden aangemerkt, is, dat de gurus in regel 2 van strofe 2 nader worden aangeduid met çailendrarājaguru. In mijn „naschrift" heb ik deze moeilijkheid meenen te moeten oplossen door aan te nemen, dat Panangkaran, teneinde een zoo zuiver mogelijke wijding te verkrijgen, gebruik zou hebben gemaakt van gurus uit Soematra, van den Çailendra-vorst. Waar ik thans echter de matarāmsche dynastie voor Çailendra's houd, vervalt deze gissing natuurlijk, hoewel om andere redenen dan die, welke door Bosch werden aangevoerd. Ons blijft niets anders over dan het betitelen der gurus op deze wijze op te vatten als een nadere aanduiding dáárvan, dat de vorst zijn eigen gurus bezigde.

In aansluiting hierop wil ik nog iets opmerken, hetwelk evenzeer de meening, als zouden twee vorsten in de Kalasan-oorkonde gemeend zijn, minder aannemelijk kan maken. De uitvaardiger van deze oorkonde toch noemt zich çrī mahārāja. Voorzoover mij bekend is, wil dat op Java steeds zeggen, dat de zich aldus noemende vorst zichzelf als oppervorst beschouwt, zijnde aan geen ander onderworpen. Ware deze Panangkaran dus een vazal van den vorst van Çrīwijaya geweest, zoo zou het zich noemen met dezen titel kunnen worden aangemerkt als een daad van opstandigheid. *Daarbij wordt dan de eigenlijke machthebber*, die het bevel door zijn gurus zou hebben laten overbrengen (Bosch pag. 28), *met geen enkelen naam genoemd*, hetgeen, de aziatische etiquette in aanmerking genomen, zeker niet verwacht mag worden en een grofheid zou zijn, welke

---

[1]) Het is mij niet duidelijk waarom Bosch het bevel aan den vorst wil gegeven zien. Misschien omdat hij nog steeds van de overheerschingstheorie uitging? Als men den tekst leest, is het onmogelijk er iets in te lezen, wat op een afhankelijke positie van Panangkaran kan wijzen. Vroeger zocht men dit in het „rājye prawarddhamāne rājñaḥ çailendrawangçatilakasya", waarin men een Soematraansch rijk wilde zien en om begrijpelijke redenen, daar die naam Çailendra nu eenmaal meer bij Soematra dan bij Java scheen te behooren. Nu zoekt men het in „gurwājñayā". Geen van beide heeft goede redenen. Terloops zij opgemerkt, dat Brandes het bevel niet aan den vorst, doch aan toekangs, werklieden, wilde zien gegeven. T. B. G. XXXI: 256, 257. Toen was er echter nog geen spoor van Çrīwijaya te bekennen, zoodat de oorkonde hem geen moeilijkheden bood.

bijkans ondenkbaar is. Zelfs in moderne verhoudingen zou zulks als ongepast worden aangemerkt.

Alles bijeengenomen geloof ik dan ook niet, dat er reden is om aan te nemen, dat een Çailendra-vorst van Çrīwijaya op een of andere wijze in de uitvaardiging van de oorkonde van Kalasan is betrokken geweest. De verdere consequenties hiervan aan te toonen, gaat buiten het bestek van een aanteekening als deze; misschien zal ik later bij de opmerkingen, die ik mij voorneem naar aanleiding van de eigenlijke Kĕloerak-inscriptie te publiceeren, daartoe meer gelegenheid hebben. Duidelijk is intusschen, dat zij zich niet verzetten tegen een als zelfstandig gereconstrueerd Matarām onder een Çailendra-dynastie.

Ten slotte wil ik nog wijzen op een eigenaardigheid, die aan Bosch schijnbaar is ontsnapt en die op het inheemsch karakter van den vorst van Kalasan kan wijzen.

Door het gebruik van den hervonden Kalasan-steen is het aan Bosch gelukt den volledigen titel van den uitvaardiger te reconstrueeren. Deze luidt dan als volgt: Çrī mahārāja dyaḥ pañcapaṇa paṇangkaraṇa. Nu heb ik te anderer plaatse betoogd dat de sanskrit-naam Paṇangkaraṇa, welke in de Kalasan-oorkonde verschijnt, ten rechte een indonesische Panangkaran (met pa-praefix en an-suffix) is en dus moet worden opgevat geheel als de sanskritisaties tāwana, tīripa en pangkura voor tawan, tirip en pangkur. Een soort van Voetius of Grotius dus.

Wat let ons echter om in het Pañcapaṇa een dergelijke formatie te zien en dit woord uit te spreken pantjápan of pĕntjápan, afgeleid van een wortel tjap. Wat de beteekenis hiervan kan zijn kan ik niet gissen; misschien hangt het samen met tjap-tjapan en kan het wijzen op een *plaats*, zooals misschien Er-langga dat ook doet? [1]) De sanskrit-beteekenis van „Hij die de vijf weddenschappen heeft aangegaan" lijkt mij een literaire spitsvondigheid van den sanskrit-kennenden hofdichter, die het stuk opstelde.

[1]) Zie Feestbundel K. B. G. deel II: 393.

LIJKBEZORGING BIJ DE TO BADA' IN MIDDEN CELEBES.

DOOR

JAC. WOENSDREGT,

in leven Zendeling van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

(Met 2 platen en 1 tekstfiguur.)

Voor den To Bada' is het sterven een verschijnsel, dat eigenlijk niet bij den mensch behoort. Hij vindt de dood iets vreeselijks, iets noodlottigs, en al zijn doen en denken zijn er dan ook op gericht om in 't leven te blijven. Zijn heele bestaan is in den grond der zaak een strijd tegen den dood. Toen het Christendom in Bada' kwam, was het een teleurstelling voor de menschen, dat dit geen medicijn had tegen den dood. Ik herinner mij hoe kort na mijn vestiging in dit land een edelman mij vroeg, hoe het na den dood met de ziel gaat. Toen ik hem vertelde, dat de ziel eeuwig voortbestaat, riep hij uit: „Dat is een geluk! een goede boodschap!" Wij zullen later zien hoe naar de voorstelling der To Bada' de ziel eenige malen moet sterven om dan in het nageslacht voort te leven.

Het Napoesche verhaal (zie mijn Mythen en Sagen, No. XXVI, Verhand. Kon. Bat. Gen. v. K. en W. dl. LXV, 3e stuk, 1925), waarin verteld wordt, dat het des menschen eigen verkiezing is om een vergankelijk leven te leiden, kent men ook in Bada'. Zoo ook het Besoasche verhaal, dat vroeger de menschen van huid verwisselden, als ze oud waren geworden (Mythen en Sagen No. XXIX).

De Leboniërs vertellen (zie Mythen en Sagen No. XXVII), dat de dood in de wereld gekomen is, doordat men op de eerste vrouw die zwanger werd, de keizerssneede toepaste om het kind ter wereld te brengen.

Nog een ander verhaal in Bada' (zie ook Mythen en Sagen, No. XXVIII) vertelt, dat Ala Tala eens een gezant naar de aarde stuurde om de menschen te zeggen, dat ze slechts gedurende 1 maand dood zouden zijn, en daarna weer herleven zouden. To'olo (de berggeest, de woudgeest, de echo), die *titiloe*-bladeren tot kleeding heeft, en zeer rad van tong is, hoorde de mededeeling van den gezant, en hij begon toen uit alle macht te roepen: „Neen, neen! de mensch zal voor goed

sterven!" De gezant van Ala Tala kon niet tegen To'olo op, want deze had steeds het laatste woord, met het gevolg, dat de menschen dood blijven, als ze gestorven zijn. Volgens anderen was het Tolise, de booze, jaloersche geest (een vrouw), die maakte dat de menschen niet meer herleven, als ze gestorven zijn.

Een variant op het laatste verhaal zegt het volgende: Er leefde eens een grootvader met zijn kleinkind. De grootmoeder ging eens uit, en liet het kind bij den ouden man achter. Onder het afdalen van de trap riep de man: *Mate samboela*! „Blijf gedurende 1 maand dood!" Zijn kleinkind begreep deze woorden niet, en vroeg: „Wat zegt ge Grootvader?" De oude man herhaalde zijn woorden, maar nog begreep het kind de beteekenis er niet van. Tot tienmaal toe deed het kind zijn vraag, en toen werd Grootvader zoo boos, dat hij riep: „Sterf dan voorgoed!" En zóó kwam de dood in de wereld.

Een Besoasch verhaal vertelt, dat de Schepper, Topeloente, zijn gezant naar de aarde zond om te vragen of de menschen slechts één maand dood wilden zijn om daarna weer te herleven, of dat ze voorgoed wilden sterven. De menschen antwoordden: „Wij willen eerst eens zien wat ons het beste bevalt". Niet lang daarna stierf een oude vrouw, en deze keerde na een maand verjongd in het leven terug; ze zei tot haar kleinkinderen: „Hier is je grootmoeder weer!" Maar de kinderen geloofden haar niet, omdat ze in de jonge vrouw niet hun grootmoeder herkenden, en ze wilden niets van haar weten. Toen verzochten de menschen den gezant aan Topeloente te vragen om voorgoed te mogen sterven, wat ook gebeurde (zie ook Mythen en Sagen, No. XXIV).

De dood is dus het lot voor iedereen. Ala Tala heeft den adem van elk mensch in een bamboekoker onder zijn huis hangen (zie Mythen en Sagen, bl. 169). Breekt het koord van een bamboe door, en valt de bamboe naar beneden, dan sterft de persoon aan wien de daarin besloten adem behoort.

Door invloed van het Mohammedanisme is de To Bada in het noodlot gaan gelooven; voordien niet, want alle gebruiken zijn er op gericht om de menschen in 't leven te behouden. De To Bada' gelooft, dat al moet men eenmaal sterven, men in staat is het tijdstip te verschuiven, als men de middelen daartoe maar kent. Onder vreemden invloed is hij ook gaan spreken van *dandi'*, Mal. *djandji*, waarmee hij zijn van te voren vastgesteld stervensuur bedoelt. Als men iemand waarschuwt voor een dollen hond, een wilden buffel, hoort men hem soms antwoorden: *Tapanoe'oembamo'i, ane dandi'tamo'i*?!

„Wat zouden we er aan kunnen doen, als het onze tijd is om te sterven!"

Reeds vóór zijn geboorte bepaalt iemand zelf in welke gedaante hij ter wereld zal komen, als buffel, als varken, als mensch, enz. (zie Mythen en Sagen, bl. 169). Zoo bepaalt de mensch ook zelf, wanneer en op welke wijze hij zal sterven. De Topebagi, Lotsbedeeler, vraagt aan het nog ongeboren wicht in den moederschoot, hoe het wil sterven. En tegen dit zelfbepaalde lot is niets te doen. Maar de praktijk is sterker dan de leer, en gewoonlijk blijft hij al het mogelijke doen om weer beter te worden als hij ziek is geworden; om een gevaar te ontloopen, dat hem bedreigt.

Iemand zei eens tegen mij: „Als mijn ziel een vracht hout draagt (de lasten des levens torscht), en het begint haar te vervelen, dan werpt ze de vracht neer, en dan sterf ik". De gewone opvatting echter is, dat de mensch sterft door gebrek aan levenskracht, of omdat de ziel (*tanoana'*) zich voor te langen tijd van het lichaam verwijdert. Het eerste kan ontstaan door ziekte, waarvan men de oorzaak altijd bij slechtgezinde menschen of geesten zoekt, of door onverzoende schuld. Het tweede kan gebeuren als men schrikt, valt; door een slag of door bloedverlies. Sterft iemand, en komt er dan bloed uit zijn tandvleesch, of spuwt hij bloed, dan gelooft men, dat hij een groot kwaad heeft gedaan, en ten gevolge daarvan sterft. Ziekte en dood worden heel vaak als een oordeel beschouwd. Vaak hoort men zeggen: „Ik was wel heel erg ziek, maar ik ben niet gestorven, omdat ik geen kwaad heb gedaan". Als men ziek is, en men weet eenig kwaad of onrecht te hebben bedreven, tracht men dit spoedig goed te maken, uit vrees anders te zullen sterven.

Teekenen, die aanzeggen, dat iemand zal sterven, kent men in menigte. Ziet men in den droom iemand in het wit (d.i. in rouw) gekleed, dan zal een bloedverwant sterven; wordt in den morgen een regenboog zichtbaar, dan zal een kind van den adel sterven; vertoont zich een regenboog in den middag, dan zal een jongeling of een jongedochter, of een „echte" edelman heengaan; ziet men hem tegen het vallen van den avond, dan zal een oude edelman sterven; zoodra men den regenboog toespreekt, verdwijnt hij, maar dit doet niets af van hetgeen hij met zijn verschijnen heeft te kennen gegeven. Bevinden zich twee regenbogen boven elkaar, dan duidt de onderste op een edelman, die zal sterven, en de bovenste op den buffel, die bij zijn dood zal worden geslacht; ook wel op de goederen, die in het sterfhuis worden opgehangen. Vliegt een *totohi*-vogel

overdag, en het gelukt niet hem te vangen, dan zal iemand sterven; vangt men hem, dan heeft men niets te vreezen. Vliegt een *hiora*-vogel in huis en valt daar dood neer, dan zal de heer des huizes sterven. Komen veel *tambata lalari*, een soort paddestoel, uit den grond, dan zullen velen den dood vinden. Is er een kring om de maan (*metali woelo*), of om de zon (*metali alo*), dan zal iemand van adel sterven; de kring ziet op de rouwdoeken, die de slaven voor hun heer zullen dragen. Voelt men plotseling stekende pijn in de borst, dan zal men niet lang meer te leven hebben; men zegt hiervan *nahangka* „hij (de dood, of een geest) grijpt". Wordt iemand erg dik (*bombo loli* „bolrond dik"), dan is hij zijn ontbinding nabij.

Werpt een buffel een gevlekt jong, of wordt dit in stuitligging geboren, dan moet de eigenaar van het dier sterven. Laat een spin zich op den vloer van het huis neer, trillen de wangen (*toramidi'a*), of de wimpers der oogen, dan voorspelt dit evenzeer een sterfgeval. Ziet iemand in den droom zijn buffels verzameld, dan beduidt dit, dat er weldra van deze dieren zullen worden geslacht bij gelegenheid van zijn begrafenis. Rekt een hond zich al loopende voor een huis uit, dan zal in die woning spoedig rouw zijn. Heeft de hond bij dit uitrekken echter den kop naar het huis gewend, dan is dat een goed teeken, er zal dan iemand een onderdak komen vragen, waardoor men vermeerdering van werkkrachten krijgt. Huilt (*merengke*) een hond des nachts, dan ziet hij de ziel van een zieke, die zal sterven; laat hij een lang aaneengerekt gehuil hooren (*mantoeoe*), dan ziet hij de ziel van een overledene, die een levende komt halen. Paart een haan op de nok van het dak tegen het vallen van den avond, dan zal een van de bewoners van dat huis sterven; men moet om dit te voorkomen het dier de pooten bijeen binden, en het zóó over het huis heen gooien, en het daarna slachten. Ziet men een verschijning als van een kind met een witten omslagdoek, en fluit het, dan zal een kind sterven. Is het gedurende een enkelen nacht heel koud, of onweert het, dan is een edelman stervende. Hoort men iemand om het huis weenen, maar is er niets te zien, dan is dit de ziel van een stervende. Hoort men tweemaal op den wand kloppen, dan is dit de voorbode van een begrafenis (waarbij eenmaal op het hoofdeneind, en eenmaal op het voeteneind van de lijkkist met het graafijzer wordt geklopt). Morst een zieke bij het innemen van medicijn, dan zal hij sterven. Vindt men bij het branden van het gevelde hout op den akker een *ile toe'ana* „edelslang", waarvan men beweert, dat ze twee koppen heeft, dan zal een van de leden van het gezin van den

eigenaar van dien akker sterven. Zoo ook als men onder het gewas een geheel witte aar opmerkt, want dit wijst op rouw. Vangt men een witten paling, dan zal er spoedig worden gerouwd (in de laatste twee gevallen spreekt men van *meita* „iets (onheilspellends) zien"). Valt er den ganschen dag een zachte regen, dan zal een geliefd edelman sterven, want de regen zijn de tranen, die velen voor hem zullen vergieten. Komt de voet van een regenboog in een dorp neer, dan zal daar een priester sterven; treft hij een persoon, dan zal diens lichaam opzwellen; treft de regenboog de legerplaats (*lambara*) van buffels, dan zullen de dieren sterven. Verslikt iemand op leeftijd zich, dan komt dit omdat zijn ziel schrikt op het zien van den dood van een bloedverwant; volgens anderen zal men niet lang leven, als men zich bij het begin van den maaltijd verslikt; gebeurt dit in het midden daarvan, dan zal men den middelbaren leeftijd bereiken; verslikt men zich bij het einde van den maaltijd dan mag men op een lang leven rekenen. Hoort men bij den oever van de rivier geween, dan zal daar weldra iemand verdrinken. Men moet dan een wit hoen laten afdrijven, als vervanger voor den bedreigde. Hoort men driemaal tegen den achterwand van het huis kloppen, dan is dit de ziel van een overledene die een zieke komt halen. Men zegt dan: „Laten we stil zijn, daar is hij!" nl. de doodenziel. Ziet men een fosforisch verschijnsel (*bantahia*), een opstijgende vlammenreeks (*mokoloro'nai'* of *moratoe-ratoe*), dan is dit de ziel van iemand, die gesneld zal worden, of van een edelman.

Een helderziende (*topebao*) kan aan iemands oogen zien, of hij zal sterven. Werpt een hond alleen vrouwelijke jongen, dan moet de eigenaar sterven; men doet dan goed de diertjes weg te werpen. Komt er een doodenziel, *toperaroea*, herkenbaar aan den stank, al kreunende in huis, dan zal daar iemand spoedig sterven; men spreekt dan van *meanditoe mporieroe* „zich vooraf als doodenziel manifesteeren"; in Besoa noemt men dit *metanoeana'*; de zieke klopt vóór zijn overlijden ergens anders aan; 't kan ook een ver verwijderde bloedverwant zijn, die pas gestorven is; hij heeft het haar over 't gezicht gespreid, opdat men zijn afzichtelijk gelaat niet zal zien; gooit men hem met water, dan blijft hij; werpt men hem met asch, dan gaat hij heen; hij kwam zijn overlijden melden. Verspreidt zich bij zonsondergang een gele gloed over den hemel, dan moet spoedig iemand sterven; men spreekt dan van *bada' to towaloe* „geel der weduwen"; daar de weduwe tijdens den rouw het lichaam met curcuma insmeert. Witte vlekjes op de nagels (*kaloepa to mopali* „nagels

van rouwdragenden") zeggen dat iemand spoedig zal heengaan. Ziet men twee oogen schitteren op een boom of in de lucht, dan weet men dat er spoedig een doode zal zijn.

Vooral vogels voorspellen geluk, tegenspoed en dood. Hoort men in Rampi' een gepiep als van een kuiken, dan wil dit zeggen, dat weldra een hoen aan een doode zal worden meegegeven; het gepiep werd door zijn vooruitgaande ziel voortgebracht. Hoort men den bons van een omvallenden boom, dan komt dit, omdat de boom geen kracht meer heeft te blijven staan, want zijn geest heeft gezien, dat men een doodkist van hem wil maken, en daarom vlucht hij. Hoort men in Besoa de *totokoe*-vogel dicht bij het dorp roepen, dan zegt hij dat spoedig een rouwkap (*totokoe*) zal worden gedragen; men roept dan: „Ga ons voorbij, wij willen nog niet sterven" (men vertelt van dezen vogel, dat hij haar op het lijf heeft van alle schepsels op aarde; als men hem ving, zou een heel dorp uitsterven). Als de uil een scherpen kreet laat hooren (*mokii'*), en dezen lang uithaalt, of eerst hard fluit en daarna zacht, dan zal spoedig iemand sterven. Kraait een haan in den nacht tweemaal, en zijn makkers antwoorden niet, dan moet een mensch sterven; men zegt, dat hij een lijklucht ruikt, en een doodenziel voorbij ziet gaan, die hij aanroept. Roept een ijsvogel des nachts van de nok van een huis af, dan zal daar in den vroegen ochtend een doode zijn (in Besoa zegt men dat de vogel een afwezige bloedverwant ziet, die sterven gaat); zit de vogel op het huis van een edelman, dan zal een van diens slaven sterven. Den dood aankondigend is ook het klagelijk gefluit van den *totohi*-vogel, terwijl hij op de nok van een huis zit. Is er een zieke in huis en laat de *keke*-vogel zijn gefluit 's avonds hooren, dan hoeft men niet op herstel te rekenen. In Napoe moet men in zoo'n geval leven maken en zeggen: „Ga naar een ander land; wij zijn hier maar met ons enkelen"; het lawaai wordt in alle huizen beantwoord. Men doet zoo ook, als men het geluid hoort van den *ngkolo-ngkolo* en van den *soeloepati*. Is men juist bezig met koken, als men de tonen van een dezer vogels hoort, dan neemt men een stuk hout, steekt dit in den grond en zegt: *Kekea watamoe* „graaf voor je eigen (een graf)". Hierdoor zou de toover dier tonen verbroken worden. Den dood aankondigend is het gefluit van den *koereoe*; het geluid van den kwikstaart (*tioe-tioe oewai-*), den ijsvogel (*tengke'*) den *dena anditoe*, dat men weergeeft met *montii-ntii* of *motirididi*, of hinneken ze als een paard, dan moet een edelman sterven. Komt er een vuurvlieg (*pio-pio*) in huis gevlogen, dan beduidt dit dat iemand zal sterven;

men moet het diertje dan vangen en inslikken, of in de scheede van zijn hakmes opsluiten; als men dan sterft, zal men een fakkel hebben op weg naar het zielenland, want de vuurvliegen zijn de fakkels der dooden (*boebenda tomate*); ze gaan de zielen voor, en wijzen ze den weg. Hoort men in Besoa een tik tegen den wand, en ziet men twee lichten als oogen, dan moet men tusschen die oogen wat roet op den wand smeren, dan kan men den volgenden morgen zien wiens oogen het zijn geweest, omdat die persoon dan een zwarten veeg over het voorhoofd zal hebben; hij moet dan sterven. Is men op het oorlogspad en vliegt een *tintiri* iemand achterop en voorbij, dan zal hij sneuvelen. Roept een kakatoe (*kekea*) in de buurt van een zieke ea, ea, ea!, dan zal spoedig een buffel voor dien zieke worden geslacht, m.a.w. hij zal sterven (ea! is ongeveer hetzefde geluid, dat een buffel maakt); roept deze vogel ke, ke, ke!, dan zal een varken worden geslacht; klinkt het geluid als keo, keo, keo!, dan krijgt de aanstaande doode slechts een hoen op zijn reis naar de doodenstad mee. In het eerste geval zal een edelman sterven, in het tweede iemand van den middenstand, in het derde een slaaf.

Maakt een soort tor (*lili*) bij het ondergaan van de zon een gonzend geluid, dan zal er iemand beweend worden (*ara womoke de'e ina raria'i*).

Is er een zieke en wil men weten hoe het met hem zal afloopen, dan wichelt (*mobolobia'*) men. Daartoe zet men op een stuk hout zijn span af van de punt van den duim tot de punt van den middelvinger, en geeft daar een teeken. Dan snijdt men den stok bij dat teeken af, en zet er vervolgens weer zijn span op uit; kan men dan het uiteinde van den stok niet meer met de punt van den middelvinger bereiken, dan moet de zieke sterven.

Als een muis snatert (*mokoemoko*), dan zal iemand sterven. Struikelt iemand van hoogen stand voortdurend op zijn weg, dan is dit een veeg teeken. Laat een soort krekel (*heda*) 's avonds zijn gesjirp in het dorp hooren, dan zal daar spoedig een doode zijn. Wordt een kattejong geboren met een langen achterteen (*kahili*), dan is dit *meitana* „onheilspellend". Breekt de tak van een waringinboom af, dan zal een edelman sterven.

Velen zeggen een voorgevoel te hebben, dat ze sterven zullen. Ze maken dan hun laatste wilsbeschikking (*moawili*). Er zijn er die kostbare voorwerpen verstoppen, of in den grond begraven; ze wijzen den boom aan, waarvan ze hun doodkist gemaakt willen hebben; soms doen ze dit zelf nog. Men wijst den man of de vrouw aan,

door wie(n) men is behekst, in de hoop, dat men hem of haar na zijn overlijden zal doodhakken, opdat hij of zij hem naar het zielenland zal volgen.

Merken de bloedverwanten, dat de zieke zal sterven, dan worden één of meer buffels bij het huis gebracht. Zoodra de zieke is gestorven, blaast men op de kruin van zijn hoofd, en wordt een buffel herhaaldelijk met een speer gestoken. Zoo'n buffel heet *botoe' inoha* „voor 't afbreken van den adem". Veelal wordt één buffel aan de Oostzijde, en een tweede aan de Westzijde van de woning gedood. In Bada' worden de koppen van deze dieren onder de woning gelegd tot zij geheel vergaan zijn; in Rampi' hangt men alleen een oor van het dier onder het sterfhuis op. De punt van den staart wordt in een zakje genaaid, en boven in de woning opgehangen. Dan begint men in het sterfhuis te weenen, en dit geschrei wordt in de andere huizen beantwoord. Elke vrouw, die in het sterfhuis komt, barst los in een luidruchtig gehuil. Men werpt zich languit op het lijk, en stelt zich als wanhopig aan. Mannelijke verwanten van den overledene neemt men vaak het hakmes af, opdat ze in hun smart geen dwaze dingen zullen doen. Telkens trekt men den doek die het gelaat van den doode bedekt weg, slaat met de handen op het lijk, buigt er zich over heen, en weent. Elke klaagzang zet in met den uitroep: *Adedeo*, en eindigt ook hiermee. Een moeder klaagt: *Adedeooo! ana'koe woë! Noepalaji nto ra'n, ana'koe? Adedeooo*! *to koekaharangi ebeko'*! *Adedeooo*! *ana'koe', to manoba' ebe, noepalahi nto ra'a? Adedeooo*!" Vreeselijk! mijn kind toch! Verlaat ge mij mijn kind? O vreeselijk! jij, van wie ik zooveel houd! O vreeselijk! mijn kind, dat zeer schoon is, verlaat ge mij toch? O vreeselijk!" Telkens en telkens weer herhaalt ze deze woorden.

Als iemand uit den adelstand is gestorven, worden dadelijk alle bewoners van het dorp gewekt, en dezen klimmen in het sterfhuis om te *motomate* „op den doode te passen, bij hem te waken". Zoo eenigszins mogelijk doet elke bezoeker van het sterfhuis van te voren een *koelambe* aan. Dit is een ronde lap foeja, met een gat in het midden; door dit gat wordt het hoofd gestoken, zoodat de lap over borst, rug en schouders valt. Dit is een kleedingstuk uit den ouden tijd, en dat men het aandoet als er een doode in het dorp is, kan wel geen andere bedoeling hebben, dan zich als levend persoon onkenbaar te maken voor de ziel van den gestorvene. Heeft men geen *koelambe*, dan bindt men zich een reepje foeja om den hals, als surrogaat, en daaraan veegt men zijn tranen af.

De mannen klimmen gewoonlijk niet in het sterfhuis op, maar leggen vuren rondom de woning aan. Allen arbeid laat men rusten. De meeste bezoekers brengen iets mee dat aan den doode als geschenk (*paola*) kan worden meegegeven, een matje, een kain, een lap katoen, een stuk witte foeja, en derg. Dit gaat straks alles in de kist. Sommigen brengen sirih-pinang mee, dat ze op de borst van het lijk leggen.

Alle bezittingen van den overledene worden rondom het lijk uitgestald; dit heet *rawaoa*. Katoenen goederen en kleeren worden op lijnen in het rond opgehangen, kisten en koffers worden naderbij geschoven, en opengezet. Bij zoo'n gelegenheid kan men zien, hoeveel dood kapitaal deze menschen zich verzamelen. Bij den dood van A. Wontoetoe te Bada ngkaia telde ik 36 koffers vol katoentjes. Men zegt deze uitstalling te houden, opdat de doode niet in de gedaante van muizen zijn bezittingen zal komen stuk maken; opdat hij zijn goederen niet zal komen halen en tegelijk de levenden kwaad doen. (Voor de beteekenis van het woord *rawaoa* vergelijke men *babao* „schaduw, schim", *mewao* „doorschijnend", *topebao* „helderziende", lett. „die de schim der dingen ziet"; *rawaoa* wil dus zeggen „de schim der goederen aan den doode toonen".)

Het lijk van een voornaam edelman wordt met het hoofd op de dij van een familieslaaf (*hawi' pampilo*) gelegd, tot het naar het graf wordt gedragen. De doode wordt met een lap foeja toegedekt, en onder het huis wordt een pot neergezet om het lijkvocht, dat door de reten van den vloer druppelt, op te vangen. Men past goed op, dat de honden er niet bij kunnen komen; deze pot met lijkvocht (*oewai bangka'na tomate*) wordt later in het graf (*taloembanga*) gezet.

Intusschen is er beraadslaagd wie als gezanten zullen worden gestuurd om aan een der naburige stammen om een mensch te vragen, die zal worden doodgehakt om den rouw op te heffen; wie het bericht van het overlijden aan familieleden en vrienden zullen overbrengen; wie de kist zullen maken; van welk hout deze moet wezen, enz.

Niet alle dooden krijgen een kist. Zonder kist worden begraven:

1. Slaven en weezen; men wikkelt ze in de kleeren die ze aan hebben in een matje en stopt ze in den grond; soms krijgen ze een omhulling van plat geslagen bamboe.

2. Doodgeboren kinderen en kinderen die spoedig na de geboorte sterven; dezen begraaft men in een aarden kookpot.

3. De eerste uit een gezin die overlijdt; als men hem een kist gaf, zouden spoedig meer leden van dat gezin komen te overlijden, „omdat ze weten goed begraven te zullen worden".

4. De laatstoverlevende uit een gezin of familie, omdat de doode zijn of haar ontstemming niet meer op de naaste bloedverwanten kan wreken; er is geen nijd meer tegen de overlevenden, want alle broers en zusters zijn nu bijeen; ook heeft de doode geen verlangen meer naar achtergelaten betrekkingen.

5. Lieden die verdronken zijn; men wikkelt ze alleen in witte foeja, en begraaft ze aan den rivieroever.

6. Gesneuvelden; voor hen maakt men echter thuisgekomen een klein kistje, roept de ziel van den gevallene, en begraaft dan het kistje.

7. Vreemdelingen; de adel zorgt gewoonlijk voor de teraardebestelling van vreemdelingen. Er wordt dan bericht gezonden naar de andere dorpen met de woorden: *Ara kana hea'nta,* „er is iemand door onzen strik getroffen", laten wij hem verzorgen, alsof het een der onzen was.

Verder neemt men de volgende regelen in acht: De eerste broer of zuster, die van een gezin sterft, wordt alleen in bruine foeja gewikkeld (*meola' i ranta'*). De tweede wordt verpakt in schutbladen van den aren-palm en in matjes (*meola' i panopo*). De derde krijgt een uitgeholden boomstam als kist, en wordt gedeeltelijk in witte foeja gewikkeld (*meola' i doela*). De vierde gaat in een planken kist, en wordt van het hoofd tot de voeten in witte foeja gewikkeld (*meola' i lobo*). De vijfde wordt als de eerste behandeld; de zesde als de tweede, enz.

Voor leden van den adelstand maakt men de kist van *pampolo-*, *oeroe-* of *bekawa*-hout, al naardat hun adel zuiverder is; voor de voornaamsten gebruikt men de eerste soort, en deze mag dan ook niet als brandhout worden aangewend. Voor lieden van den middenstand (*kabilaha* en *ana ntaoena*, of *taoena maro'a*) neemt men *hawole-*, *koemo-* of *oeroe*-hout. Gebeurt het een enkele maal, dat een geliefde slaaf een kist krijgt, dan neemt men daarvoor *lei-lei, tomodoei* of *poba'oea,* een uitgeholden sagoboom.

Heeft men een geschikten boom voor een doodkist gevonden, maar is hij met slingerplanten overwoekerd (*kewala'a*), dan moet men eerst een offer aan de geesten brengen; men hangt daartoe mooi katoen voor hen op (*rapobasei*), en plant een stok met foeja lapjes (*motoë*); daarna beweegt men de geesten tot verhuizen. Laat de

boom zich niet gemakkelijk splijten, dan moet er weer geofferd worden. Wanneer het niet lukt hem te splijten, heet het dat de doode een kist van ander hout wil hebben. In Rampi' neemt degeen, die het eerst een hak in den boom zal geven, een hoen, snijdt hem den hals af, smeert het bloed er van aan den boom, en hakt er dan in.

De eerste houw moet gegeven worden door iemand, die een man heeft gesneld in het Westen. Is zoo iemand niet te vinden in het dorp, dan zoekt men er elders een. Hij moet ook beginnen met de kist te disselen; zijn loon is een hakmes. Het boveneinde van de kist moet het eerst worden ingehakt door iemand, die een vrouw heeft gesneld in het Oosten. Beide lieden krijgen bij den doodenmaaltijd veel rijst en een poot van een buffel.

Den tweeden dag na het overlijden wordt een buffel geslacht, die den naam draagt van *lite kaoe* „het sap van den boom". De kop van dit dier wordt aan den linkerkant van het sterfhuis gehangen, en deze blijft daar tot hij geheel vergaan is. Het vleesch van dit dier wordt verdeeld onder de makers van de kist. De rechter-voorpoot wordt gegeven aan de 4 lieden, die op de doodkist moeten passen (*moiloehi kaoe*), zoolang deze nog niet naar het sterfhuis is gebracht. Dezen dag gaat men ook arenblad-nerven halen (*medidi*), waaraan bij het *motai'* de stukken vleesch worden geregen.

Den derden dag komen de menschen uit den omtrek om de kist te helpen maken; een schoonzoon van den overledene mag aan dit werk niet meedoen. Voordat men er toe overgaat de kist te disselen, wrijft men zich eerst het lichaam met curcuma in, opdat men niet ziek zal worden. Ook geeft men aan de doodenzielen sirih-pinang (*rapopomama' tomate*), met de woorden: „Hier is uw sirih-pinang, dooden, komt ons niet helpen" (*De'emi mama'mi tomate, inia' mai nioerei*). Is de boom gespleten, dan werpt men lapjes foeja voor de dooden weg, zeggende: „Hier zijn uw kleeren, dooden, komt ons niet telkens aanspreken (waardoor we ziek worden), want we hebben elkaar den rug toegekeerd, wij kennen elkaar niet meer (we hebben niets met elkaar te maken)". (*De'emi waroe'mi, tomate, inia' mai nikakambaroa kai', lawi' mombebengomoke', ti'arapoke mombeisa*).

Den vierden dag bindt men met lianen het deksel op de kist, en laat ze tot buiten den dorpswal brengen (*mampengoa' i tondo*); de oudste slaaf van den overledene moet er de wacht bij houden. Het bindsel mag straks niet worden doorgekapt, maar moet worden losgemaakt.

Den vijfden dag wordt de kist naar het sterfhuis, of naar het graf

gebracht, wat eigenlijk hetzelfde is, want vroeger werden de lijken onder 't huis begraven.

Is de kist zóó zwaar, dat men haar niet kan optillen, dan legt men er het zwaard van den doode in, samen met *topekae*-gras, om haar licht te maken. Is men er mee bij het sterfhuis gekomen, dan wordt het gras weggegooid.

De lijkkist in Bada' doet aan een prauw denken; gewoonlijk is zij uit één stuk boomstam gehouwen; er worden geen figuren in gesneden; alleen wordt wel eens in het deksel van een kist die voor een voornamen edelman bestemd is, het buffelhoorn-motief gesneden. In den bodem van de kist zijn gaten aangebracht, waardoor het lijkvocht kan afvloeien. De kist voor rijke edelen is van zeer groote afmetingen, omdat er zooveel geschenken (*paola'*) in moeten. Vroeger had men zelfs familie-kisten, waar meerdere lijken in werden opgeborgen.

Terwijl men bij het lijk waakt (*mampowata* of *mepowata*) jaagt men voortdurend met Dracaena-bladeren de vliegen weg. Men mag er niet bij slapen, want dan zou de *toperoeroe'a* de ziel van den slaper meevoeren. Daarom vertelt men elkaar allerlei verhalen (*laloeta mepowata*) om den tijd te korten (*rapoponangi wengi*). Men moet het vuur op den haard voortdurend laten opvlammen.

Het afleggen van het lijk heeft plaats op den *alo popoboengkoe* „dag van het inpakken". Het geschiedt door lijkbezorgers (*topetawoe*). Degeen van hen, die 't eerst de kleeren van den overledene losmaakt, moet ook 't eerst de spade in den grond steken om het graf te graven. Hij ontvangt een hooger loon dan de andere lijkbezorgers. Allen die zich op de eene of andere wijze met het lijk bemoeien, moeten loon ontvangen, daar ze anders ziek en zwakkelijk zouden worden.

Op het gelaat van vrouwen, die gestorven zijn, wordt aan weerszijden van den neus een stip met een soort zwarte verf aangebracht (*ranompi*). Dit is noodig, want anders zou de doode op weg naar het zielenland door andere zielen nog eens gedood worden; ook zegt men dit te doen, opdat de overledenen niet zullen komen spoken (*meanditoe*); ook al opdat ze een aangenamen geur zullen verspreiden. De lijken van kinderen behoeven niet met deze stippen voorzien te worden, daar hun ziel door een ouden man wordt opgehaald, die hen tegen booze machten beschermt. Verder wordt als reden voor het aanbrengen van deze stippen opgegeven, dat de dooden vuur zullen hebben op weg naar hun bestemming. Wordt het lijk daarvan niet voorzien, dan wordt toch in elk geval wat van de

verfstof (*nompi*) in de handen van het lijk gelegd (Zie ook Mythen en Sagen onder *mopanoembai* op bl. 55).

De nagels der dooden worden afgesneden (*rakeaki*), opdat ze het gewas niet zullen uitkrabben (*podana ara to rapopopioe hinoe'anta*), en opdat ze al hetgeen ze tijdens hun leven hebben bijeengebracht, niet zullen weghalen, doen verdwijnen (*podana napotio' iti sanggena to nahoemba-hoemba tanga'na toewo'*). Ook maakt men de nagels der lijken wit, door ze af te schrappen (*rakaiki*) of met kalk te besmeren, opdat de Lotsbedeeler (*Topebagi*) blij zal zijn. De afgesneden nagels worden door den hoofd-lijkbezorger (*topetawoe*) in zijn sirihtaschje (*kapipi*) bewaard; volgens anderen worden ze in het haar van den doode gelegd.

Het lijk mag niet gewasschen worden, maar moet zóó als het is in de lijkwade gewikkeld worden; alleen bij edelen worden de kleeren die ze aan hebben bij het uitblazen van den laatsten adem, door nieuwe vervangen. Zal men den doode de kleeren uittrekken, dan spreekt men hem eerst toe: „Houd je niet stijf, opdat je wellicht niet ongekleed zijt, niet welverzorgd" (*Inia' matodo-todo', boko pa'i matimama*).

De oogen worden toegedrukt met een kralen ketting, opdat de doode niet tusschen de oogleden door kan kijken; dit zou iemand het leven kunnen kosten; vooral als het lijk één oog geopend houdt, meent men, dat hij naar iemand omziet, en dan moet die persoon spoedig sterven.

Houdt de doode de vuist gebald met den duim tusschen de vingers, tegen het tweede kootje van den wijsvinger, dan beduidt dit dat er na een maand weer iemand zal sterven; rust de duim tegen het tweede kootje, dan zal dit over 2 maanden gebeuren.

De schaamgordel moet den doode naar links gewikkeld om gedaan worden; in het zielenland doet men immers alles tegenovergesteld aan hetgeen men op aarde gewend was te doen. Men bindt het lijk een pakje kleeren in een sarong op de borst, want de dooden hebben in het zielenland hun borst tot rug, hun kuiten tot scheenbeen, enz.

Het lijk van een voornaam mensch legt men goud op de oogen, in de ooren en in den mond, in de handpalmen, op de borst (dit laatste mag men bij lijken van kinderen niet doen), opdat de doode als een rijke het zielenland zal ingaan, en opdat hij dit goud zal kunnen gebruiken als fakkel (*napoboebe*) op reis naar het zielenland. In 't bizonder schijnt het als herkenningsteeken te zijn bedoeld, evenals het *menompi* (zie Mythen en Sagen, bl. 55). Volgens sommigen geeft

men den doode goud mee, opdat hetgeen hij achterlaat niet door de muizen (geincarneerde doodenzielen) zal worden aangevreten. Volgens anderen, opdat men veel goud zal vinden. Men geeft dus iets, opdat de doode niet alles zal weghalen.

Het lijk wordt ook geluisd; men noemt dit euphemistisch: haren tellen.

Lieden, die zijn doodgehakt (*to raboho'*) druppelt men citroensap op den afgehakten hals, „opdat zijn geest zinge: o, wat bijt dat!" (*bona polinga anditoena: o mapoie!*), en hij niet komt spoken.

Als haar zuigeling gestorven is, neemt de moeder een *lewoenoe*-blad, drukt er wat melk uit haar borsten in, en legt het opgevouwen in de hand van haar kind. In het zielenland, zegt men, zuigen kleine kinderen op *lewoenoe*-vruchten en schreeuwen voortdurend van honger.

Opdat hij niet naakt (*mebela*) en dus beschaamd in het zielenland zal aankomen, gaf men vroeger aan een rijken doode nog de volgende geschenken (*paola'*) in de kist mee: 3 zakjes met goud; 12 broekjes, elk ter waarde van f 15; 12 met zilverdraad bestikte baadjes (*badoe bandala*); 16 dure hoofddoeken; 2 beschilderde foeja sarongs; 14 kostbare sarongs; 4 omslagdoeken; 20 gewone hoofddoeken; 1 blok gestreept katoen; 1 blok rood katoen; 1 blok geel keper; 1 bronzen graafijzer; 1 zakje met 50 gulden aan rijksdaalders; eenige zwaarden, opdat ze als dapperen in het zielenland zouden aankomen, volgens anderen om vijandige geesten, die ze zouden tegenkomen te bestrijden; eenige hakmessen; eenige mooie speren. Dit alles wordt samen met het lijk tot een groot pak samengebonden, en dit wordt in de kist gewerkt; men moet er vaak met alle macht op drukken om alles er in te krijgen. Voor het inpakken van het lijk geldt ook hetgeen is opgemerkt bij het afleggen van lijken, die geen kist krijgen.

Vaak maakt men de wapens die meegegeven worden, na van hout; de doode denkt toch dat het echte zijn. Of men ruilt mooie dingen tegen minderwaardige in. Zijn de gereedschappen scherp, dan moeten ze eerst bot gemaakt worden (*ragoro-goro*), opdat de doode er het gewas niet mee zal beschadigen. Vervolgens legt men ze in de kist met de woorden: „Hier is je hakmes, dat al scherp is" (*De'emi ahe'moe to toemaroemo'i*). De vijfde doode uit een gezin krijgt het meeste mee in de kist.

Onder het afleggen van het lijk mag niet worden geweend.

Soms wordt het lijk reeds in het sterfhuis in de kist gelegd; dit doet men als de kist klein is; anders wordt het lijk naar buiten

gebracht, en op het woonerf in de kist gelegd; of de kist wordt leeg in het graf neergelaten, waarna het lijk er in wordt gelegd. Als de kist gesloten wordt, moet het hoofd van den doode naar links gewend worden, en de lijkwade wordt vóór het gelaat omgeslagen, zoodat dit vrij komt, opdat de overledene den weg naar het zielenland zal kunnen zien. Men moet er voor zorgen, dat het deksel niet verkeerd op de kist wordt gelegd. Om dit te voorkomen, maakt men kist en deksel naar het voeteneind toe wat smaller. Het deksel wordt met rotan op de kist gebonden.

Is alles tot zoover klaar, dan wordt een maaltijd gehouden. Men wil voor het laatst in tegenwoordigheid van den overledene eten. Lijken van slaven brengt men vóór het houden van den maaltijd weg.

Intusschen hebben de lijkbezorgers (*topetawoe*) het graf gedolven (begraven is *metawoe*, eig. „bedelven", of *mopatampoe* „doen ondergaan"). Anderen mogen dit werk niet doen, daar zij dan een opgezetten buik zouden krijgen. Zelfs een gewone put mag niet door andere menschen worden gegraven, „want alleen aan doodgravers staan de geesten het toe" (*lawi' topetawoe pea rapoboa' anditoe*).

Het baantje van lijkbezorger of doodgraver is erfelijk. Het zijn altijd slaven, en meestal gebrekkigen: idioten, stommen, dooven, lieden met een horrelvoet. In Rampi' daarentegen mag ieder een graf graven. De doodgravers worden bij het doodenfeest (*motai'*) beloond met rijst en ongekookt vleesch. Ook voor het begraven van een slaaf moeten ze beloond worden. Het beste hakmes van den overledene geeft men aan den lijkbezorger. Wanneer een ander het zou gebruiken zou hij er ziekelijk (*boento'*) van worden.

Voordat ze beginnen met graven, wrijven ze zich eerst het heele lichaam met aarde in, opdat ze niet ziekelijk zullen worden of een borstkwaal krijgen. Men meent dat lijkbezorgers een voorbehoedmiddel kennen tegen de slechte gevolgen van het in den grond woelen. Ze mogen het vleesch van den ijsvogel niet eten. Heeft het eerste sterfgeval in een gezin plaats, dan moet de lijkbezorger naar het graf gaande, zijn hakmes tusschen den broekband of den lendengordel gestoken dragen, dus niet aan de linkerzijde van het lichaam. Men noemt dit *mohili ahe*, het hakmes zóó dragen zooals vrouwen het reukgras doen.

Het graf mocht niet diep zijn; er in staande kwam de bovenrand tot aan de heup. De doode moest zijn ellebogen op den rand van het graf kunnen leggen, om er gemakkelijk uit te springen en een wandeling te gaan doen. Vroeger werd het graf onder of bij het

huis gemaakt. Lijken van kinderen worden nog graag bij hun overleden vader begraven.

Is het graf gereed, dan moet het lijk zoo spoedig mogelijk daarheen worden gebracht. In Rampi' wordt het graf pas gedolven, als het lijk naar de bestemde plek is gedragen. De grond die uitgegraven wordt, gooit men naar het Oosten, opdat men bij het dichtwerpen van de kuil de aarde naar het Westen (als de ziel uit het graf stijgt, volgt ze den loop van de zon naar het Westen) kan gooien.

Zoolang het lijk nog niet in het graf is gelegd, moet men het laatste bewaken; men moet o.m. oppassen dat geen vee over den kuil heen stapt, want dan zou het vleesch van zoo'n dier niet meer eetbaar zijn.

De richting der graven is Oost-West.

Voordat het lijk om een uur of vier, half vijf wordt uitgedragen, neemt men een jong hoen in de linkerhand, draait dit driemaal boven het hoofd van den doode, slaat het halfdood tegen 't hoofdeneind van de kist, en gooit het, na eenige veeren uitgetrokken te hebben, die op het lijk worden gelegd, de huisdeur uit. Dit hoen draagt den naam van *botoe inoha* „voor 't afbreken van den adem". De lijkbezorger neemt de kip voor zich. De veeren gebruikt de ziel van den overledene om er mee naar de doodenstad te vliegen.

In Rampi' wordt het hoen driemaal in de asch van den haard gerold, dan slaat men het driemaal tegen een stijl van de woning, de vierde keer tegen het voeteneind van de kist, de vijfde maal ter hoogte van de dijen, de zesde maal ter hoogte van de borst, en de zevende maal tegen het hoofdeneinde. Daarna loopt men er hard mee naar het graf. Voor een kind slacht men een rooden haan en werpt dien naar buiten.

Men heeft intusschen een groot aantal buffels in 't dorp samengebracht (ik herinner me dat er eens wel 500 waren). Als nu het lijk wordt uitgedragen, worden bij het afdalen van de trap een tiental buffels doodgestoken; deze heeten *peoeloe* „voor het neerlaten (uit het huis)". Men noemt ze ook wel *paola*, geleidegeschenk voor den doode.

Voordat het lijk wordt weggedragen, worden allen die in huis zijn, gemerkt of ingesmeerd op het voorhoofd (*raligi*) met bast van den *pakanangi*-boom, opdat de achterblijvenden niet „overwonnen" (*manangi*) zullen worden door den doode, d.i. door hem ziek gemaakt zullen worden. Ook de lieden die den begrafenisstoet tegenkomen, worden op deze wijze gemerkt.

De naaste bloedverwanten verbergen zich in huis. Men zegt tot

den doode: „Wij scheiden, laten we niet meer naar elkaar omzien, want we hebben elkaar den rug toegekeerd" (*Mogaa'moke', inia' worea tapombehahaile', lawi' mombebengomoke'*). Men noemt dit *motibe tomate* „den doode wegwerpen".

Het lijk wordt door de deur naar buiten gedragen met het hoofd vooruit; zoodra men echter op den grond gekomen is, wordt het omgedraaid, zoodat het met de voeten naar voren komt te liggen. Het lijk is de deur nog niet uit, of men stopt alle reten in den vloer zorgvuldig dicht, of men spreidt er matten overheen. Men vreest dat de ziel van den overledene anders door den vloer het huis zal binnendringen.

Lijken van leden van den adel werden niet begraven, maar op een stelling boven den grafkuil geplaatst (*ralangko*). Eerst wanneer er weer een familielid was overleden, werd de kist begraven. Had het lijk zóó lang in de kist gelegen, dat de vleeschdeelen waren vergaan, dan werden de beenderen gereinigd en in een koperen kom met water in een hoek aan het hoofdeneind van de kist gezet. Vervolgens werd het versche lijk in dezelfde kist gelegd met het hoofd in den anderen hoek. Daarna werd de kist in het graf geplaatst. Waren de vleeschdeelen nog niet vergaan, dan legde men het lijk van den pas overledene er bovenop. Het lijk van een man mocht echter niet samen met dat van een vrouw in één kist worden gelegd. In Bakekaoe had men eens het lijk van een jongen opgeborgen in de kist, waarin ook dat van zijn moeder lag. Toen mislukte de oogst, want er was bloedschande gepleegd, zooals men zeide. Alleen de lijken van lieden uit den hoogen adel werden op een stelling gezet (*ralangko*). Gewoonlijk werd het lijk dadelijk begraven, zoodra er iemand voor hem was gedood.

Bij het wegdragen van het lijk wordt dit gevolgd door vrouwen die voortdurend met *taba*-bladeren of *hili* „reukgras" op de kist slaan, naar 't heet om de vliegen en de lijklucht te verdrijven. De vliegen ziet men aan voor incarnaties van doodenzielen, die de levenskracht der levenden mee zouden kunnen nemen en in de kist brengen, waarna zoo'n beroofd mensch zou moeten sterven.

Het lijk moet op de handen worden gedragen (*rarande*). Het gaat daarbij vaak vreemd toe. De dragers dringen elkaar voortdurend opzij, en loopen in draf naar het graf, pratende, lachende, schreeuwende.

Slechts weinig lieden volgen het lijk. Soms gaat de weduwe mee, maar in dat geval moet ze zich het hoofd dekken met een regen-

matje. Gewoonlijk echter blijft ze thuis. Kinderen mogen den lijkstoet niet volgen; ze zouden door de doodenziel worden meegenomen (*meola' i tanoeana'na tomate*).

Onder 't loopen strooien de dragers witte foejareepjes met de woorden: „Spreek ons niet aan, die niets meer met elkaar te maken hebben" (*Inia' nikakambaroako', to dapoke mombeisa*). Men onderstelt dat andere doodenzielen den pas overledene komen halen.

In den stoet volgt een gezadeld paard, een hond, een kat, een hoen en een geit; deze dieren geeft men den doode als geleidegeschenk (*paola*) mee.

Bij het graf gekomen maakt men met de kist een halven boog, misschien om den doode het spoor naar huis bijster te maken. De doodgravers gaan in den kuil en nemen de kist aan, die ze op den bodem van het graf plaatsen. Een der naaste bloedverwanten zegt daarbij: „Het is zeer duidelijk dat we zullen scheiden; ik zeg je: Kom niet meer telkens in huis, want ons scheiden is zeker" (*Walo mpoe'oemi kainopogaata'; koehanga'ako: bopo'i noemao-mao i tambi, lawi' manontomi pogaa'ta*). In Rampi' tikt men, alvorens men den doode laat zakken, negenmaal tegen het hoofdeneind, en negenmaal tegen het voeteneind van de kist.

Wanneer de kist in het graf was neergelaten, had wel eens het *mowahe' lomoe* „de kist met bloed bestrijken" plaats. Hiervoor nam men gewoonlijk een mensch die van hekserij werd verdacht; het was meestal een slaaf. Deze werd met een rotan om den hals naar het graf gesleurd en aan den kant daarvan staande doodgehakt, zoodat het lichaam op de kist neerviel. Ook liet men het slachtoffer wel in den grafkuil gaan om zoogenaamd de kist te helpen plaatsen, en daar werd hij dan gedood. Het paard werd bereden; men liet het even met den kop boven het graf staan, ging er dan af, en joeg het dier de vlakte in; de hond werd doodgeslagen, evenals de andere dieren, en in den kuil geworpen.

Het graf moet zoo nauw mogelijk zijn, zoodat de kist er juist in past. Men let er op of de kist wel vast staat, niet kan wiebelen. Ze wordt in dat geval met aardkluiten en steenen vastgezet.

Nu ontbloot men ook het gelaat van het lijk en keert dit naar links; lijken van krijgsgevangenen snijdt men den hals af. Verder legt men een stukje foeja op den onderbuik. De lianen, waaraan men de kist naar beneden heeft laten zakken, laat men in het graf achter. Vervolgens slaat men éénmaal met het graafijzer op het voeteneind van de kist, en éénmaal op het hoofdeneind om den doode te wekken.

Ten slotte wordt een stuk rotan met het eene eind op de kist gelegd, terwijl het andere einde door de familie wordt vastgehouden, waarna men, na tot zeven geteld te hebben, den rotan doorkapt, waardoor alle gemeenschap met den doode wordt afgesneden. Terwijl het eene eind van den rotan in het graf valt, spreekt men: „Het lange is voor u, het korte voor ons" (*To hangkaoe i io, to rerembe i kai'*); terwijl men in letterlijken en figuurlijken zin aan het langste eind heeft getrokken, want het stuk van de lijn, dat in het graf achterblijft, is altijd kort. Daarna wordt in allerijl de kuil dichtgegooid.

Heel vaak wordt het deksel van de kist slechts met een dun laagje aarde bedekt en steekt een deel er van boven den grond uit. Boven het graf wordt de aarde tot een heuveltje opgeworpen.

De omstanders werpen nu *pakoelili*, de door de geesten gevreesde plant, op het graf met de woorden: „Neem mijn tegenspoed mee" (die ik op de jacht of bij de visscherij zou kunnen hebben) *Potio to boeikoe*!).

Verder legt of hangt men op het graf: 2 miniatuur roeispanen, waarmee de doode een meertje moet overroeien bij Nompi-nompi (zie beneden), een duit, een klein kokertje met palmwijn, een stukje aangestoken brandhout, een kookpot waarin een gat gemaakt is, een lepel waarvan men den steel heeft doorgebroken, wat sirih-pinang, een geroosterde maiskolf, wat uitjes, een kokosdop als drinknap, djamboe, pakjes met één korrel rijst er in, een stukje vleesch en een kalebas als watervat; aan kinderen geeft men ook een leesboekje van de school mee. Het overschot van het hout waarvan de kist gemaakt is, wordt mede op het graf gelegd; men mag dit niet als brandhout of voor een ander doel gebruiken, daar de doode dien persoon dan zou komen halen. De slaapmuts (*kakawanoea*) van den doode hangt men boven een schotel met eetwaren. Terwijl men een en ander neerlegt, spreekt men: „Wij scheiden!" (*mogaa'moke'*!).

Wordt een priester(es) begraven dan geeft men hem (haar) gereedschap mee, ook de *sangia*, het altaar in de priesterwoning. Ook krijgt hij een bamboe van 1 geleding mee (*tala halawa londoe*). Slaven krijgen niets mee.

Is de grafheuvel gereed, dan plant men er *taba*- en andere levenskrachtige planten op aan hoofden- en aan voeteneind. Er wordt een klein vuur op het graf aangelegd, opdat de doode niet naar huis zal komen om zich te verwarmen. Het vuur mag echter niet hoog opvlammen, want dan zou er vandaag of morgen iemand verbranden.

Stierf een slaaf kort nadat men het lijk van een edelman op een



Een Heidensch graf.

Op het graf zijn duidelijk een aantal gebruiksvoorwerpen te zien, die aan den doode worden meegegeven. De beide miniatuur roeispanen, waarmee de doodenziel zich in de lijkkist over de meren roeit, zijn aan een stok opgehangen. Overgebleven stukken van het hout, waaruit de doodkist is gehakt liggen op het graf.

stelling had geplaatst, dan werd dit dadelijk begraven, maar op een andere plaats dan men eerst van plan was te doen.

Een of meer nachten wordt het graf door eenige familieleden bewaakt om den doode te helpen (*mao pea metoeloengi indo'o*); volgens anderen om de kostbaarheden die zich in de kist bevinden te bewaken. Men noemt dit *mekatoro'i*.

Wanneer het lijk begraven is, gaan degenen, die daaraan deelgenomen hebben, zich baden. Ze gaan daarbij op het zoo juist gebruikte graafijzer staan, doopen *bariri*-kruid in water en besprenkelen zich daarmee. Als de weduwe meegegaan is, gaat ze zich ook baden, staande op het graafijzer. Sommigen zeggen dat men hiermee de moeielijkheden des levens en het verdriet afwascht. Volgens anderen wordt er mee bedoelt de ziektestof te verwijderen (*mohoerengi haki'*).

Is men in het dorp teruggekeerd, dan gaat men naar een plaats waar zoo mogelijk alle buffels van den overledene zijn samengebracht. Ieder dorp steekt nu één buffel doodt; al deze gedoode dieren worden als geleidegeschenk (*paola'*) aan den doode meegegeven. De inwoners van het dorp waar het sterfgeval heeft plaats gehad (de *poeë wanoea* „de eigenaars van het dorp"), steken er twee dood, en de familie van den overledene een zwanger wijfje. Deze laatste „opdat de overledene ook deel zal hebben aan hetgeen niet zichtbaar is, aan hetgeen nog staat geboren te worden".

Wanneer de lijkbezorgers in het sterfhuis zijn teruggekeerd, krijgen zij hun loon, terwijl men hen toevoegt: „Ik beloon u, opdat hij (de doode) (zijn ziekte) niet aan u zal overdoen; voor het afleggen van den doode, voor het aanraken van hem, en voor het graven van het graf" (*Koeangkakako', opdamoe napelinbai, pewaroe' imoe, peramaramamoe hai pokekemoe tampo'*). De lijkbezorgers moeten er op den sterfdag voor waken niet in de asch van den haard te trappen.

Alle deelnemers aan de begrafenis krijgen nu een stukje rauw vleesch, en keeren daarna naar hun dorp terug. Ook het vleesch dat men den lijkbezorgers geeft, moet ongekookt zijn.

Op den sterfdag mag niemand het gelaat met zwarte verf (*nompi*) beschilderd hebben.

Wij moeten nu nagaan hoe het met de weduwe gaat. Aan den avond van den sterfdag (*alo katampoea* „de dag van het ondergaan"), op welken dag meestal ook de begrafenis plaats heeft, worden de weduwe of de weduwnaar (*towaloe*) de knieën tegen de borst gebonden. Dit doet men met haar (zijn) eigen hoofddoek, nadat men eerst bladeren in de knieholte heeft gelegd om ontsteking van het

vel te voorkomen. Ook de handen worden gebonden. Zóó plaatst men haar (hem) onder een kap van witte foeja, waarin geen gaatje mag zijn, opdat zij (hij) niet blind zal worden. Als zij (hij) haar (zijn) banden losmaakte, zou ze (hij) krankzinnig worden. Men zet haar in een hoek van het huis of op haar slaapplaats. Hier moet ze gedurende 9 dagen verblijven tot aan het *petalia* (zie beneden). Haar behoefte doet ze door een gat in den vloer; ze mag echter niet door het gat naar beneden kijken. Ze mag nooit alleen gelaten worden, steeds moet ze gezelschap hebben; liefst moeten een jonge man en een jonge vrouw bij haar zijn; de eerste moet haar sirihpruim gereed maken, de tweede moet koken. Dit zijn de *toperewoe'* „verzorgers". Ze mag geen rijst, geen Spaansche peper, zout, *hepa'a-* en *roboe*-groenten, geen vleesch van muizen of varkens eten; ze eet alleen mais en jobstranen (*rire*). Men zegt, dat ze zoo doet, opdat de doode haar niet zal worgen (*podana naime' tomate*). Dit spijsverbod geldt ook voor degenen die met haar den rouw hebben aangenomen; dezen houden het vol tot het *motai'*, de weduwe tot het *moweiha*. In het dorp Bada ngkaia mag de weduwe wèl zout eten. In Rampi' moet de weduwe alleen rustig in een hoek van het vertrek blijven zitten. Wordt een vrouw voor de tweede maal weduwe, dan mag ze een plaatsvervangster stellen.

De bedoeling van dit *motowaloe* is blijkbaar om de weduwe (weduwnaar) tot een doode te maken, van wie ondersteld wordt dat ze de gewoonten volgt uit den tijd, toen er nog geen rijst was. Men is bang, dat de weduwe anders door de ziel van haar overleden man gehaald wordt, terwijl hij nu zal denken, dat zij ook al gestorven is. Dat haar lichaam in hurkende houding wordt gebonden, kan zijn om haar levensgeest te verhinderen zich van het lichaam te verwijderen. Maar het is niet onwaarschijnlijk, dat we hierin een overblijfsel moeten zien van de gewoonte, die vroeger moet hebben bestaan om namelijk de lijken in hurkende houding in aarden en steenen potten te plaatsen. In alle Berglandschappen worden deze potten aangetroffen; er zijn er bij van aanzienlijke grootte. Steenen potten worden vooral veel in Bada' en Behoa gevonden. Op het begraven in potten wijst ook de gewoonte, dat wanneer een edelman, die met een slavin was gehuwd, overleed, zijn weduwe wel in een houten trom, als surrogaat voor een pot, werd gezet. Dat kleine kinderen, doodgeborenen, in potten worden begraven, vermeldde ik reeds elders.

Van dit begraven in aarden en steenen potten leeft niets meer in de herinnering van de menschen voort; èn de aarden èn de steenen

potten schrijft men toe aan het werk van geesten, zooals men met alles doet waarvan men de herkomst niet weet, of 't bestaan niet begrijpt. Op verschillende plaatsen werden door mij van die potten gevonden. In één er van vond ik een paar kinderkiezen, koperen sterk geoxydeerde armbanden en wat kralen, zooals ze nu nog wel gedragen worden.

De pas beschreven bizondere rouw wordt in acht genomen door de weduwe en hare gezellinnen, of door den weduwnaar en zijn gezellen, en door enkele leden van de familie van den doode. Deze rouw duurt negen dagen, wanneer de overledene een man is; wanneer de overledene een vrouw is, neemt men den rouw gedurende tien dagen in acht. Die tijd wordt ook wel verdubbeld, zooals we beneden zullen zien. De dagen die op de begrafenis volgen dragen de volgende namen:

1ste dag *alo katampoea* „dag van den ondergang", de dag waarop de doode in het graf wordt neergelegd, in de aarde daalt; Behoa: *paoeloe* „(dag) van 't neerlaten". In Rampi' legt men elken dag eten voor den doode op 't rek boven den haard tot op het *motai'*. Op dien dag verzamelt men alles wat men den doode heeft aangeboden, en brengt dit naar het graf, waar het wordt neergelegd. Men onderstelt dus dat de ziel van den overledene elken dag in zijn woning komt eten. De bladeren waaruit men zijn voedsel heeft gegeten, moeten daarom door de reten van den vloer worden geworpen voor de rondwarende geesten.

2de dag, *poboso'a* „(dag) van het omheinen (van het graf)". Op dezen dag wordt de hut op het graf van een edelman opgericht. Men noemt dezen dag ook wel *kabongko'a* „verrotting", omdat het lichaam dan begint te ontbinden (*bongko'*). Er wordt dan voor aanzienlijke dooden een buffel geslacht en men werkt niet. Alleen armen en slaven nemen dit voorschrift niet in acht.

3de dag, *mata oewaina* „traan". De doode ziet, dat zijn lichaam zich oplost, en weent daarover (*mooewai matana*). Ook op dezen dag wordt een buffel geslacht en mogen de verwanten van den overledene niet werken.

4de dag, *ai' tokoei'* „muizendag". Als men op dezen dag zijn rijst plantte, zou ze later door muizen worden opgegeten. Men mag op dezen dag ook geen rijst uit de schuur halen. *Ai'* is een oud woord voor „dag" (vgl. Mal. *hari*, Bad. *mempoeai'*, in de zon drogen, stam *ai'* „zon").

5de dag, *ai' dena* „rijstvogeltjesdag", ook wel genoemd *pohobo'a*

„dag, waarop er een gat in komt". In Bada ngkaia vallen de 4de en de 5de dag samen. Ook nu wordt weer een buffel geslacht.

6de dag, *pangkama'a* „(dag) der aanraking"; door 't ontbinden van het lichaam komt de ziel vrij, en stijgt op uit 't graf; zij tracht nu alles, ook de nog levenden, te betasten; zij bevoelt de weduwe of weduwnaar (*towaloe*); volgens anderen betast ze zichzelf (*mengkama watana*). Deze dag wordt ook wel *alo peanditoe(na)* genoemd, omdat de ziel dan begint te spoken; alles wat de overledene niet goed vindt, komt hij op dezen dag mededeelen.

7de dag, *pangkama'a*. Deze tweede *pangkama'a* wordt alleen in acht genomen wanneer de overledene een vrouw is, voor wie een dag langer wordt gerouwd dan voor een man, zooals we boven reeds hebben gezien. Op een der beide dagen wordt een buffel geslacht, die door een ander dorp is geschonken.

8ste dag, *pemoemoe'a* „waarop toegedekt wordt". Op dezen dag wordt het eten dat op het *motaï* zal worden genuttigd, gekookt. Dit is vleesch en sago (*tabaro*). Groenten mogen dan slechts goed ingepakt (toegedekt, dus onzichtbaar gemaakt) door het dorp worden gedragen. Men noemt dezen dag ook wel *alo pohobo'a*, omdat dan een gat in de kap wordt gemaakt, die over de weduwe is gezet, zoodat ze het hoofd er door kan steken.

9e dag, *petalie* „het omdoen van den hoofddoek". Op dezen dag doet men de weduwe en haar gezellen rouwkleeding aan, waartoe o.m. behoort het ombinden van witte hoofddoeken (*tali*). Deze doeken blijft men dragen totaan het laatste doodenfeest (*moweiha*); de weduwe moet bovendien als ze uitgaat nog een regenmatje op het hoofd leggen. Op dezen dag viert men het *motaï*, zoo genoemd omdat dan de rouwkleeding wordt gesneden (*motaï*); op dezen dag mag niet worden gewerkt. Deze rouwkleederen worden gedragen tot het laatste doodenfeest (*moweiha*). Op dit *motaï*-feest worden alleen maïs en jobstranen gegeten. De met de knieën opgebonden weduwe (weduwnaar) wordt tot in het midden van de woning gedragen; de band wordt daar af gedaan en dan wordt zij gebaad en met medicijnen behandeld. In water gedoopte kruiden worden dan boven de kruin uitgeknepen, en de voorzijde van het lichaam wordt besprenkeld. Onder het sprenkelen zegt men :„Ik doop je opdat je overleden man je niet ziek zal maken" (*koedoiko de'e, podamoe boento-boento napalahiko tomoane*). Daarna trekt men haar de rouwkleederen aan. De weduwe levert gewoonlijk een beklagenswaardig beeld op; door het langen tijd gebonden zijn, kan ze zich haast niet bewegen; sommigen



Vrouwen in rouwkleeding.

De middelste der drie is de weduwe; de beide anderen zijn haar vriendinnen, die met haar den rouw hebben aangenomen voor haar overleden man.

gaan na 3 of 4 dagen beven, en besterven het bijna. Ze ziet er slecht uit; op een stok steunende strompelt ze na het baden naar haar schuilplaats terug. De kop van den buffel, die bij deze gelegenheid is geslacht, wordt onder de woning opgehangen, en deze blijft daar, tot hij geheel in ontbinding is overgegaan en een ondragelijken stank verspreidt.

Is de weduwe wat bijgekomen, dan gaat ze een geschenk (*pelangoe*) aan den doode brengen. Ze brengt dan sirih-pinang, vleesch en gekookte rijst naar het graf, en legt alles met de linkerhand daar neer. Alle rouwdragenden (*topopali*) volgen haar op dezen tocht. De weduwe houdt een gespleten *tile*-stengel (Eleusine indica), waarin een pisang van een bepaalde soort (*loka' boealo'*) is geklemd, in de hand. Dit is voor den doode bestemd, opdat hij den aanplant van de achterblijvenden niet zal verwoesten. Buiten het dorp gekomen, steekt ze den stengel in den grond, waarbij ze de oogen sluit.

In Rampi' gaan ook twee mannen naar het graf met zwaard, speer en schild gewapend en voeren daar een krijgsdans uit om den doode vrees aan te jagen, en van de woonplaatsen der menschen verre te houden.

Aan den maaltijd bij het *motai'* hebben zoowel familieleden als niet-verwanten meegeholpen. Ieder zorgt voor 5 of 10 pakjes gekookte mais (*ande'a poho'*). Op het *motai'* voor een slaaf eet men mais met gekookten pisangstam (*tiwo*) als toespijs; op dat van een edelman worden mais en sago, gekookt bloed van de geslachte dieren, cassave (*kawoewoe'*), palmspruiten en *hepa'a*-groente opgediend; voor iemand van den middenstand (*kabilaha*) zorgt men, dat er *kawoewoe'* en *kalaiko*, sago met zout en peper gekookt, is.

Eerst eten de lijkbezorgers, die elk 5 pakjes mais en vleesch krijgen. Degenen, die het lijk hebben gedragen, krijgen elk 2 pakjes. Hij die de weduwe met water heeft besprenkeld, krijgt er 4 met als groente gekookten pisangstam. Als men dit *motai'* niet vierde, zou de oogst mislukken. Bij den maaltijd heeft het *morora'* plaats, waarbij mannen aan vrouwen, en vrouwen aan mannen geschenken van etenswaren brengen; ook vreemdelingen die tegenwoordig zijn, krijgen van den dorpsadel een geschenk in voedsel. Dit heet *mombewalo*. 's Avonds worden *kambero-* en *raigo*-dansen uitgevoerd.

Bij het *motai'* ontvangt de lijkbezorger als zijn loon: gestampte rijst, ongekookt vleesch aan een stokje (*kandara*) geregen, dat van het staartstuk van het geslacht dier is genomen, en een meter katoen uit de nalatenschap van den overledene. Als men aan de lijkbezorgers

hun loon niet gaf, zouden ze ziekelijk worden (*boento'*); ze zouden een opgezwollen buik krijgen, gaan hoesten en niet lang daarna sterven. Zoodra ze hun deel hebben ontvangen, deelen de lijkbezorgers aan alle mannen en vrouwen twee ballen sago en gekookte visch rond. Wie dit voedsel aanvaardt, is verplicht tot aan het laatste doodenfeest (*moweiha*) den rouw aan te nemen (*mopali*). Bij het uitreiken wordt gezegd: „Wie dit niet wil aannemen, toont daarmee niet te willen wat goed voor ons is". Wie gedurende den rouwtijd verboden spijs eet, wordt beboet.

Gedurende den bizonderen rouw mogen de bewoners van het dorp waar het sterfgeval is, niet van hun woonplaats weggaan. Lieden van andere plaatsen laat men dan sago kloppen, welk voedsel op het *motai'* moet worden gegeten. Na het *motai'* legt men geen voedsel meer in huis of op het graf van den doode neer, alleen op den weg naar het graf. De ziel is dan blijkbaar niet meer aan een bepaalde plaats gebonden.

De 10de dag na het overlijden heet *alipopo*! „vuurvlieg". Op dezen dag verricht een priester zijn werk, en wordt rijst gestrooid op de kruin van zieken. De korrels die hiervoor gebruikt worden, mogen niet gebroken zijn. De verwanten van den overledene mogen op dezen dag niet werken.

De 11de dag draagt den naam van *pololoa ale* „(dag) van het oprollen van het slaapmatje" van den overledene. De lijkbezorger veegt het matje eerst af, waarbij hij spreekt: *Koehaiko de'e, inia' paka indo'o tomate, to lawi' mopalahimo'i* „Ik veeg je, kom blijf daar niet voortdurend doode, want je hebt het immers achtergelaten". Dan telt hij van 1—7, licht het matje op en bergt het weg. Men plant op dezen dag wat cassave en mais in het tuintje, dat men voor den overledene heeft aangelegd, en dan slingert men reepjes witte foeja en *kaloti'*-ranken om de heining van dit stukje akker. Op den dag na het begraven (in Rampi' pas na het *motai'*) treedt de *ombo*, de algemeene rouw in. Dan mag op een bepaald, door teekens aangegeven, terrein geen leven worden gemaakt, het dorp moet als uitgestorven zijn tot aan het laatste doodenfeest (*moweiha*) toe. De rijstblokken liggen omgekeerd onder het huis, want er mag niet gestampt worden; de trappen zijn omgedraaid met de treden naar binnen; men hoort geen foeja kloppen, en het aanheffen van den krijgskreet is streng verboden; er mag geen hout gekloofd worden; men mag lieden in een ander huis niet toeroepen, niet elkaars haar snijden, niet naaien, niet in den grond graven, geen rotan snijden;

de hanen mogen niet kraaien, en daarom brengt men ze weg naar een plek ver weg van het dorp. Zijn speer mag men niet met de taats in den grond stooten, maar men moet dit wapen tegen een huispaal aanzetten; men mag geen vlammend vuur buitenshuis brengen, wel smeulend, en dit moet men dan laag bij den grond houden; een grasveld afbranden is verboden in den rouwtijd; zijn eten koken doet men in den vroegen morgen, als het nog donker is (dit in verband met de voorstelling, die men heeft, dat het nacht is in het zielenland, wanneer het op aarde dag is); men mag geen levend hout (*to male-lewao*) hakken, geen cassave of pisang halen, dan alleen als de eigenaar van den akker dit zelf doet en hij de vruchten zorgvuldig verbergt. Schreeuwt een kind, dan houdt men het dadelijk de hand voor den mond. Haalt men water, dan mag de bamboekoker niet over den schouder worden gedragen, maar moet men hem onder den arm nemen.

Het overtreden van een dezer rouwvoorschriften, werd met een buffel beboet. Het land is gedurende dezen tijd voor vreemdelingen gesloten. Op de grenzen van het verboden terrein wordt een *hodoe* geplaatst, d.i. een bamboe die men ondersteboven in den grond plant. Komt iemand uit een andere streek daar voorbij, en ziet hij den omgekeerden bamboe, dan zal hij dadelijk terugkeeren; want ging hij door, dan zou hij worden beboet (*ragiwoe*). Overtrad een slaaf een rouwgebod, dan gebeurde het wel, dat hij werd doodgehakt als rouwoffer. In 1912 is het nog gebeurd, dat een slaaf door twee edelen werd meegenomen op de jacht. De twee hadden afgesproken om hun gezel op het etensuur te dooden. Toen de eene edelman het pakje met rijst aan den slaaf had overgegeven, en deze zich omwendde, teneinde het aan zijn anderen heer over te reiken, gaf de eerste hem een houw over den rug, en maakte men hem af als offer voor den overledene in het dorp. — Een andere slaaf werd beschuldigd op het matje van een zijner heeren te hebben geurineerd, en werd in een afgelegen dorp met een rotanlijn gewurgd. Door den dood van zoo'n slaaf wordt de rouw opgeheven.

Wanneer de tijd die verloopen moet tot het laatste doodenfeest (*moweiha*) wordt gevierd, te lang is en men geen kans ziet de kinderen zoolang stil te houden, of men bang is, dat de spijsverboden niet meer zullen zijn vol te houden, komen de notabelen van het dorp bijeen. Ze gorden hun zwaarden aan, binden de klokjes om het middel, en met de speer, waaraan de versiering van bokkehaar (*woeloe lai*) over den schouder, loopen ze achter elkaar alsof ze van een

koppensnellerstocht terugkwamen. Dan worden de kinderen onder de rijstschuur van den overledene verzameld, en daar snijdt men ieder, die zich aanmeldt, de rouwkleederen door; daartoe wordt de punt van het zwaard onder het baadje gestoken, en dan naar boven opengehaald (onder het rouwbaadje heeft men nog een tweede kleedingstuk aan). Degeen die dit doet, werpt daarna een kokosnoot, die een menschenhoofd moet voorstellen, in de woning van den overledene, en heft den krijgskreet aan onder het opklimmen. Voordat men tot het opensnijden van de rouwkleeren overgaat, wordt ieder met gekauwde gemberwortel bespuwd, en telt men van 1 tot 7; de persoon die dit doet, krijgt hiervoor later 8 pakjes eten. — Van dit oogenblik af is de algemeene rouw in naam opgeheven; kinderen mogen weer leven maken en alles eten, maar de ouderen moeten de verbodsbepalingen in acht blijven nemen (*mopali*). Eten zij rijst, dan worden ze bij het doodenfeest beboet.

De algemeene rouw kon feitelijk alleen worden opgeheven door het brengen van een menschenoffer. Van den buffel, die werd geslacht als de zieke den laatsten adem had uitgeblazen, werden hart, lever en tong genomen, en deze werden naar een anderen stam gebracht. De To Bada' brachten de genoemde zaken nu eens naar Napoe, dan naar Besoa, naar het Poso-meer, of naar Rampi'. Het aanbieden van hart, lever en tong van een buffel beteekende, dat men om een mensch vroeg, die als offer voor den overledene kon worden gedood. Vooral naar Rampi' brachten de To Bada' dit lugubere geschenk dikwijls, en dan in 't bizonder naar het dorp mBeloi, waarvan de inwoners zich weinig met de To Bada' hadden vermaagschapt, en die daarom door dezen als hun slaven werden beschouwd.

Bij de aanbieding van hart, lever en tong van den buffel ging het op de volgende wijze toe. De boodschappers maakten hun opwachting bij het Hoofd van den stam, tot welken ze waren gezonden. Het Hoofd vroeg: *Apa poloemaomoe, Bada'?* „Wat is de reden van uw reis, To Bada'?" De zendelingen antwoordden: *Poloemaongkoe de'e mamabawa laloe baoe', lawi' mapoho' boe'oengkoe, malcho' lehokangkoe, marope' hoele'koe; ba teoempoe' boe'oe lawa to mapoho', io pea; ba telomoe hoele' to marope, io pea.* „Het doel van mijn reis is ingewanden te brengen, want mijn beenderen zijn gebroken, ontwricht mijn gewrichten, mijn hart verscheurd; of de gebroken lange beenderen heel zullen worden, hangt van u af; of het verscheurde hart weer rond zal worden (zal worden geheeld), hangt van u af".

Het aangesproken Hoofd vergadert nu met zijn edelen, en zegt:

Koerewoeke'! mapoho' boe'oena To Bada'. „Wij zijn geruineerd! de beenderen der To Bada' zijn gebroken". Men komt nu overeen iemand die van hekserij wordt verdacht, uit te leveren; of als zoo iemand er niet is, zoekt men naar een idioot, of een minder bruikbaren slaaf. Voor een slaaf is de prijs 4 buffels; voor een van hekserij beschuldigd persoon verlangt men minder. Vaak vraagt men geen prijs voor een geleverd slachtoffer in de verwachting later op zijn beurt ook geholpen te zullen worden. Aanvaardt het Hoofd de meegebrachte ingewanden, dan heeft hij ook voor een slachtoffer te zorgen. Dit wordt onverwacht gegrepen en de handen gebonden (*rahiloe*); het koord dat hem om den hals wordt geknoopt, wordt door een bamboegeleding gehaald (*rabalola*), opdat de gevangene het niet zal doorknagen, en zóó voeren de zendelingen het met zich mee. Het slachtoffer smeekt om genade; het vraagt waarom men zóó met hem doet; men beschuldigt het van allerlei misdrijven; ontkennen baat niet; de redeneering „als je het niet gedaan hadt, zou men je niet aan ons verkocht hebben", acht men voldoende bewijs voor zijn schuld. Men kent geen medelijden. Wil de ongelukkige niet loopen, dan sleurt men hem mee. Wil hij weerstreven, dan stoot men hem met den bamboe tegen borst en hoofd. Nu nog kan men met een glans van genoegen op het gelaat vertellen van het doodhakken van een offer! Onderweg heft men voortdurend een zang, *mokoloa*, aan, waardoor het brengen van een menschenoffer wordt voorbereid.

Meestal werd het slachtoffer aan den buitenkant van het rouwende dorp gedood. In Rampi' hakte men het aan de voeten van het lijk dood. Had men iemand van het Poso-meer gekregen, dan werd deze al aan den bovenloop van de Malei gedood, dus als men reeds tweederde van den weg achter den rug had. Degeen, die 2 buffels tot den prijs van het slachtoffer had gegeven, bracht den eersten houw toe, en wel in de zijde; was het slachtoffer een zwangere vrouw dan in den buik om de ongeboren vrucht te dooden; deze man heette *tomamboeno*. Daarna gaf een tweede den ongelukkige een houw over den rug; deze man heette *tomantoebangi*. Een derde gaf hem een hak in den nek; deze was de *toiboeroko*, en een vierde, de *tomopapoedoe* sloeg hem het hoofd af. Deze drie personen hadden samen de andere helft van den prijs betaald, en daardoor het recht op de eerste houwen gekregen. Een vijfde eindelijk liep met het hoofd weg en ontdeed het van den scalp; dit was de *tomasini* „de vilder". Zoodra het slachtoffer dood was, moesten jongens op het lijk inhakken om hun vrees voor bloed te overwinnen en dapper te worden.

Men sneed een vinger van het lijk af, wikkelde dien in foeja, en legde hem in de grafhut. De scalp werd onder de mannen verdeeld; men droogde de huid en hing ze aan de greep van zijn zwaard. Dan werden twee ringen van rotan gemaakt, *tintilo* genaamd, waaraan weer twee reeksen van kleinere ringen, *kaleke*, werden gehangen, waaraan eveneens een stukje van de scalp werd bevestigd. De eene ring (*tintilo*) werd in de grafhut gelegd, de andere werd in den dorpstempel (*dochoenga*) geworpen. Ook werd een stukje van de scalp met een houten pen op de doodkist vastgenageld.

De van de scalp ontdane schedel werd òf in den tempel opgehangen òf onder een der palen van een nieuw opgerichten tempel begraven. Intusschen heeft de schare ook een buffel doodgehakt. Het hart van dit dier werd door degenen die het slachtoffer waren gaan halen, gegeten.

Wanneer de zendelingen met hun slachtoffer waren teruggekeerd, bouwde men eerst hutten buiten het dorp en verbleef daar 4 nachten (was men van een sneltocht teruggekomen, dan verbleef men 7 nachten in die hutten; dit heet *metombanoea*). Men mocht niet in het dorp komen, voordat de rouw was opgeheven, *mohoengka' ombo'*. *Mohoengka'* beteekent „openen", en *ombo'* is „omtuining, omheining", vgl. *tombo'* „bijeenbinden, omwinden". *Mohoengka' ombo'* wil dus zeggen „de ontruiming openen, verbreken", den rouw opheffen. Daartoe smijt iemand in het holle van den nacht een van de reeds genoemde rotanringen (*tintilo*) tegen de deur van het sterfhuis, en heft den krijgskreet aan. Dan ontstaat een groot rumoer, allen beginnen luid te weenen en de rouw is opgeheven (*mageromo ombo'*).

Zoodra de morgen is aangebroken gaan alle rouwdragenden naar 't graf om er te weenen; zijn ze weer thuis gekomen, dan wordt een buffel geslacht. Vervolgens heeft het *mobelo* „mooie kleeren, versierselen (*belo'a*) dragen" plaats. Men moet namelijk voor deze gelegenheid schitterend gekleed zijn. Alle mannen dragen een *binamba*, een hoofddoek van geklopte boomschors van ongeveer 1 meter lengte en 20 cM. breedte, half rood, half geel geverfd. *Binamba* is een wisselwoord dat „het geklopte" beteekent, stam *bamba* „geslagen". Bij den steen Torairoi legden de lieden van Gintoe bij deze gelegenheid *ampire*-bladeren (Caryota Rumphiana) neer.

Na het *mobelo* heeft het *moweiha* (Besoa: *moweha*) „verwijderen", nl. van de ziel van den overledene, die zich tot dien tijd in de omgeving van de levenden heeft opgehouden, plaats. Wanneer dit feest

niet gevierd werd, zegt men, zouden de dooden zich in rijstvogeltjes en muizen veranderen, en den aanplant verwoesten.

Den dag voor het feest heeft de hoofd-lijkbezorger de witte rouwkleederen van de rouwdragenden afgenomen. Hij houdt daartoe een hakmes in de hand samen met *bariri*-kruid. Terwijl hij het mes onder de rouwkap steekt, houdt hij met de linkerhand het *bariri*-kruid vast, dat hij in de rechter heeft gekneld. Op hetzelfde oogenblik dat hij met het mes den band waarmee de kap op het hoofd is vastgebonden doorsnijdt, scheurt hij ook het *bariri*-kruid vaneen, en werpt dit weg. De rouwdragenden gaan dan op hun rouwkleeren zitten.

Nu geeft men aan de weduwe (weduwnaar) eerst vleesch van een juist geslacht varken, samen met rijst. Dit moet ze opeten, voordat ze zich aan den eigenlijken maaltijd begeeft. Daarna eet zij iets van alle spijzen die gedurende den rouwtijd voor haar verboden waren. Daarna legt de weduwe haar eerste bezoek af, dat *mesonda'* „landen, het aan wal komen van een prauw" heet. Zij klimt daartoe in een daartoe aangewezen huis, waar men intusschen veel eten gereed gemaakt heeft, dat voor de weduwe en haar gezellen wordt neergezet; ieder krijgt een mandje vol spijzen. Dit mandje nemen de bezoeksters mee en eten den inhoud in het sterfhuis op. Van dit oogenblik af mogen ze overal heengaan.

De rouwkap wordt nu bij wijze van hoofddoek nog eenigen tijd om het hoofd gebonden. Dan zegt de lijkbezorger haar jobstranen (*rire*) te gaan stampen. De lijkbezorger zelf leidt het werk in, door met den stamper op den grond te stooten, waarbij hij spreekt: *Bongo' tampo', bongo' tokoei', agina pinatoewo' bongo', hane i kodo'*. „Doof zij de grond, doof zijn de muizen; laten de dieren (die schade aan het gewas kunnen doen) doof zijn in de plaats van mij". De rouwdragenden gaan met de rouwkap om het hoofd gebonden de menschen uitnoodigen tot het bijwonen van het *moweiha*.

In den namiddag worden de *tali lewali*, de rouwhoofddoeken, in het sterfhuis afgedaan, waarbij de oudste der rouwdragenden voor moet gaan.

Was een voornaam edelman in Bada ngkaia gestorven, die verwant was aan de hoofden in Rampi', dan werd naar dat land een kokosnoot en een pinangvrucht gezonden, en dan stuurden de familieleden in Rampi' een slaaf; deze werd niet doodgehakt, maar hij moest de kinderen van den overledene dienen.

Het *moweiha* is het laatste en groote doodenfeest, na afloop waarvan men niets meer met den overledene heeft te maken. Aan dit feest

mogen alleen deelnemen, die er toe worden uitgenoodigd, en dit zijn er zeer veel. De genoodigden dragen tot de maaltijden alleen *inahoe pare* „gekookte rijst" bij; voor al het andere moeten de naaste verwanten van den overledene zorgen. Het eten wordt door de lijkbezorgers in bladeren gepakt; de bladeren worden daartoe met den binnenkant naar buiten gekeerd.

Aan den avond van den feestdag komen de priesters hun werk doen (*monoentoe*), waarna het *mobaho'i* „afwasschen", *mohaingi* „af-, wegvegen" plaats heeft, waardoor de ziekmakende elementen worden verwijderd. Men veegt eerst met de rechterhand, daarna met de linker, en werpt ten slotte den bezem buitenshuis. In den tijd tusschen den sterfdag en het *moweiha* mag niet in huis geveegd worden. Door het werk der priesters (*monoentoe*) wordt de ziel van den doode uitgeleide gedaan naar het Zielenland, Palapi.

Den volgenden morgen vroeg heeft het *mampogaaka tomate* „de dooden doen afscheid nemen", ook wel kortweg *mogaa'* „scheiden" genoemd, plaats. Dan vaart de ziel van een vroeger overleden persoon in den priester en vraagt: „Waarom hebt ge ons laten roepen?" Men antwoordt: „Wij willen scheiden van den doode, die ons heeft verlaten, opdat hij niet telkens terugkeere en ons ziek make". De geest raakt dan door middel van den priester de aanwezigen aan, neemt kleine kinderen in zijn armen, geeft vermaningen en vertrekt dan, de ziel van den pas overledene met zich meenemende.

Dien dag neemt men verder rust, maar den volgenden wordt weer door een priester zijn werk gedaan (*monoentoe*). Ik zag dat hij een halsketting (*awolo*) nam; daarmee maakte hij het kruisteeken over de teenen, de knieën en de kruin van de weduwe; vervolgens strooide hij rijst op haar kruin om haar levenskracht te versterken, en liet daarna de vingers knappen. De halsketting deed hij de weduwe om den hals. Zoo deed hij bij iederen persoon, die samen met de weduwe den rouw hadden gedragen.

Hierna heeft nog het *molamboe* plaats; men brengt dan geschenken aan den doode, o.a. twijgjes voor brandhout, sirih-pinang, een korrel rijst, een snippertje vleesch; alles wordt met de linkerhand neergelegd.

We willen nu nagaan welke afwijkingen er ten opzichte van de rouwgebruiken bestaan. Wanneer de eerste van een aantal broers en zusters sterft, wordt het lijk zonder meer dadelijk begraven. Het *motai'* wordt gerekend op den dag der begrafenis zelf plaats te hebben; de lijkbezorgers worden dadelijk beloond.

Heeft een tweede sterfgeval in een groep broers en zusters plaats, dan *napekalai*, of *mekala pampenini'a* „foeja-reepjes als armband gebruiken"; de ouders van den overledene wikkelen dan foeja-reepjes om de polsen of om het hoofd bij wijze van *kala* „armband". Heeft de overledene geen ouders meer, dan doen een broer van den vader en een zuster van de moeder het. Na afloop van den maaltijd op den dag der begrafenis gaat men naar het water om het kwaad dat dit overlijden heeft veroorzaakt, af te laten drijven (*moholoei*). Daarbij worden reepjes foeja (*pampenini'a*) in 't water geworpen.

Wanneer een derde lid van een gezin sterft doen 2 mannen en 2 vrouwen reepjes foeja om 't hoofd; 2 dagen na het begraven heeft het *motai'* plaats; 4 dagen na 't *motai'* het *moweiha*.

Heeft een vierde sterfgeval in denzelfden broederkring plaats, dan nemen 4 mannen en 4 vrouwen den rouw aan (*mopali*); 4 dagen na de begrafenis *motai'*, en 8 of 2 × 8 dagen daarna het *moweiha*.

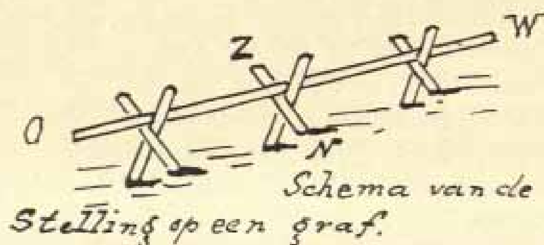
Sterft nummer 5 dan nemen 8 mannen en 8 vrouwen den rouw aan (*mopali*); 8 dagen na de begrafenis *motai'*, en na onbepaalden tijd het *moweiha*. Het gebeurt ook wel dat men het aantal rouwdragenden aanmerkelijk uitbreidt, soms tot 100 toe, voor de helft mannen, en voor de helft vrouwen. Ze mogen geen van allen rijst eten tot aan het *moweiha* toe, anders zouden ze zwarte nagels krijgen. Ze mogen ook niet eten: *loka' boealo* (Mol. Mal. pisang sepatoe), *hepa'a* (een groente), *tiwo* (pisangstam), *roboe* (bamboespruit), *tawe' oewi to malei* (bladeren van roode oebi), *lehoene pipi* (soort uien). Ze mogen wèl eten: *tawe' oewi to boela* (bladeren van de witte oebi), mais, *koelagoa* (Spaansche peper), *bangka*, *boere tonoe* (inlandsch zout), buffelvleesch, *lehoene mobalo'* (soort uien). Ze mogen gedurende den rouwtijd niet werken en het hakmes alleen onder den arm dragen. Als ze werkten, zouden ze zwaar ziek worden; als ze veel praatten in dien tijd, zouden ze krankzinnig worden. Elken dag moeten ze in een andere rivier gaan baden.

Als een zesde lid van hetzelfde gezin sterft, volgt men denzelfden regel als bij den dood van den eerste. Volgt een zevende lid, dan geldt voor hem hetzelfde voorschrift als voor den tweeden. Voor nummer 8 is de rouw dezelfde als voor nummer 3, enz. Wie geen familie meer heeft, wordt zonder veel omslag ter aarde besteld. Heeft de overledene nog maar één kind, dan past men voor hem de regels als voor een derden doode in hetzelfde gezin toe. Treft zoo iets een edelman, dan zegt men van hem *malaoe mempanai'* „verwelkt opstijgen".

Sterft een eenig kind, dan loopt met de begrafenis alles af. *Motai'* en *moweiha* hebben dan niet plaats. Sterft een klein kind, dan wordt daar voor niet gerouwd.

Wil men een varken slachten dat aan den overledene heeft toebehoord, dan moet men eerst sirih-pinang op zijn graf neerleggen. Huwt een weduwe voordat het *moweiha* voor haar overleden echtgenoot heeft plaats gehad, dan heet dit *mopalingka'i boe'oe* „over de beenderen heenstappen". De man die de weduwe huwt, moet dan 3 buffels boete betalen.

Zooals boven reeds gezegd is, wordt op den dag na de begrafenis het graf in orde gemaakt. De mate van zorg waarmee dit geschiedt, hangt af van den welstand en het aanzien van den doode. Op het graf van een voornamen edelman wordt gewoonlijk een stevige hut opgericht, met een extra zoldering voorzien. Op het graf van iemand van den middenstand (*kabilaha*) worden eenige stukken bamboe krui-



selings in den grond gestoken, zoodanig, dat de stokken, die met het toppunt naar het zuiden wijzen aan de oostzijde van die, welke naar het Noorden gericht zijn, komen te staan. Dit heet *mokabeo'* „links"; men mag het niet „rechts" (*mokoana*) doen, want zóó doet men het bij huizen van levenden. Over deze kruiselings in den grond geplante stokken wordt een lange bamboe gelegd, die dus in de richting Oost-West ligt.

Aan het graf van een slaaf wordt niets gedaan. 't Gebeurt wel dat men varkens tegenkomt met een stuk van het opgewoelde lijk in den bek.

Aan het schoonmaken van de graven denkt geen To Bada'; hierdoor zou het verlangen van den doode naar de levenden worden opgewekt, tot nadeel van de laatsten.

Komt men een graf voorbij, dan spuwt men op den grond en

zegt: *Inia'ko nikakambaroa tomate; bo ba ni'isa katoewo'ki wo'o to toewo'*. „Spreekt ons niet toe, dooden; ge hebt niets met het leven van ons levenden te maken".

Voordat we nagaan wat er van de ziel, *tanoeana'*, van den overledene wordt, moeten we trachten op te sporen, wat de To Bada' zich onder de ziel voorstelt. Men onderscheidt een onpersoonlijke ziel, beter gezegd „levenskracht", die op allerlei wijzen geschaad en versterkt kan worden. We zouden kunnen zeggen, als compacte massa vormt ze de eigenlijke ziel, die het lichaam kan verlaten bij droomen, ziekte en dood, en daarin weer kan terugkeeren. Manifesteert ze zich na den dood dan spreekt men van *anditoe*. Men kent echter weer twee *anditoe*: de eene behoudt zijn gedaante, die hij als mensch had, die soms te zien is; deze *anditoe* maakt zijn aanwezigheid kenbaar door de lijklucht, die hij meebrengt en de vliegen die hem vergezellen. Deze ziel blijft bij het graf en komt na het *moweiha* de nagelaten betrekkingen verontrusten. — De andere *anditoe* gaat naar het zielenland. Als deze ziel zich manifesteert, is het als een vogel of een muis, en ook zonder gedaante doet ze haar invloed gevoelen. Deze ziel is het ook die in den priester vaart. Volgens sommigen huist de *tanoeana'*, die na den dood naar het zielenland gaat, gedurende het leven op de kruin van het hoofd. De ziel die bij het graf blijft, woont tijdens het leven van den mensch in zijne wenkbrauwen. Komt een doode de *tanoeana'* van een levende gedurende zijn slaap halen, dan wordt het gelaat van den slapende zwart, zegt men.

Als de mensch slaapt, gaat zijn *tanoeana'* uit wandelen; ze „vliegt" zeer snel. Niezen is een teeken, dat de *tanoeana'* in het lichaam terugkeert; ook wel dat ze weggaat. In het laatste geval zegt men: „Verwijder je niet, de honden komen je misschien tegen". Als het onweert, moet men de kruin van het hoofd met de hand bedekken (*rakoemoe*), want anders zou de *tanoeana'* zich uit vrees voor het onweer kunnen verwijderen.

Anditoe zijn dus in de eerste plaats de zich manifesteerende zielen van overledenen, en verder duidt men met dit woord alle andere onzichtbare wezens aan, die wij gewoonlijk geesten noemen. Deze *anditoe* vervullen aarde en hemel, de zee, bergen en dalen. Neemt men een geluid waar als van iemand die weent, maar houdt het spoedig op, dan meent men dat dit afkomstig is van de ziel van een nog ongeboren mensch; houdt het lang aan, dan is het de ziel van een doode, die schreit. Er zijn menschen, die een *anditoe* hebben

gezien; het gelaat is altijd moeielijk te onderscheiden (*mowao pea*). De *anditoe* spreekt altijd Bada'sch.

Men onderstelt dat voordat de stervende den laatsten adem heeft uitgeblazen, de ziel het lichaam al verlaten heeft, d.i. de ziel, waarvan men zegt dat zij in de kruin des menschen huist. Tot aan het laatste doodenfeest (*moweiha*) blijft ze rondzwerven en bezoekt haar lijk af en toe. Daarnaast bestaat de voorstelling, dat de ziel aanvankelijk met het lijk ten grave daalt, maar later bij het ontbinden van de vleeschdeelen uit het lichaam vrij komt. Alle zielen gaan eerst naar een bepaalde pleisterplaats, die zich in de nabijheid van hun dorp bevindt. Zoo gaan de zielen van Pada naar mBonge, waar zij door de zielen van vroeger gestorvenen worden afgehaald en bezongen (*modondi*). Daarna gaan ze gezamenlijk over de groote rivier. De zielen doen dit vliegende; daarom geeft men haar bij het uitblazen van den laatsten adem een hoen. De ziel houdt met de rechterhand den rechtervleugel van den vogel vast, met de linkerhand den linkervleugel, en dan vliegt het hoen met de ziel over water, over bergen en dalen. Het gezelschap maakt dan hutten te Boesanga aan den voet van den berg Hantoboe, tusschen Bada' en Besoa. Vandaar vertrekken ze eerst na afloop van het *moweiha*.

De zielen van het dorp Bomba gaan eerst naar Kaloko' aan den overkant der rivier, tegenover hun dorp, en vandaar naar het reeds genoemde Boesanga. — De zielen van Boelili wachten te Peiha'a, dicht bij hun dorp, vandaar gaan ze naar Talea bij het dorp Pada. Vervolgens bestijgen ze het gebergte dat de Bada'-vlakte ten Noorden begrenst, en komen te Pointo'a „stampplaats", een grasvlakte, waar ze hun rijst voor de reis naar het Zielenland stampen; vandaar trekken ze naar Pembaho'a „waschplaats" waar ze hun handen wasschen; dan gaat het naar Pepioea'a „knijpplaats" of Potoëa „plaats waar foeja-reepjes als offer worden opgehangen" (ook de plek waar de teekens worden aangebracht om aan reizigers te kennen te geven dat ergens de rouw is ingetreden heet *potoëa*); hier staat een boom, hoog maar dun van stam, in welks bast alle dooden de nagels zetten (*mepioe'* „met de nagels knijpen"). Men zegt dat de nagelafdrukken op 3 hoogten worden aangetroffen: de bovenste zijn van degenen die een buffel als geleidegeschenk (*paola'*) bij hun dood hebben meegekregen, en wier ziel dit dier berijdt (de ziel zit achterste voren op het rijdier, in welks staart een ring is aangebracht in plaats van in de neus). De minder hooge nagelafdrukken zijn van lieden, die een varken meekregen. De teekenen die zich dicht bij den grond bevinden

zijn van hen, voor wie bij hun verscheiden slechts een hoen werd geslacht.

De ziel komt nu verder naar Polowe-lowea „plaats der slingering"; hier is een groote ronde steen, waarop de doode gaat zitten, en met zijn afhangende beenen heen en weer slingert. Hier zingt hij: *Lowe-lowe, kipalahimi tampo'ki, maomoka i Palapi* „Slingerdeslang, wij verlaten ons land, wij gaan naar Palapi". Van deze plek ziet men op het landschap Besoa neer. Van hier vliegen ze naar den berg Masora in het Oosten van Besoa, waar reidansen worden uitgevoerd (*moraigo'*); het zijn twee groepen die dansen: de eene groep bestaat uit zielen van menschen die reeds lang geleden zijn gestorven, en die de pas overledenen zijn komen halen; zij loopen bij den dans van links naar rechts; de andere groep bestaat uit zielen van pas gestorvenen; zij draaien van rechts naar links.

Het gaat nu verder naar Haloe ahe' „ijzerrivier", en Bare. Op de laatste plek is een boom, waar elke doode een tak van afscheurt (*mobare*). Dan komt de ziel in Pembalilia „plaats der omdraaiing", of Watoe pengkolika i ara, want hier draait de ziel zich om en merkt dan dat het in Bada' donker is; vóór zich in Napoe echter licht, dan is dit voor haar een bewijs dat de *dandi* „de vastgestelde tijd om te sterven" voor haar gekomen is; ziet ze dat het in Bada' licht, en in Napoe donker is, dan keert ze terug naar haar land, en de doodgewaande herleeft.

Reist de ziel verder, dan komt ze in Pohaloekia „de plek van den wetsteen", en vandaar vliegt ze naar Petandoe'a, waar de „heuvel der nederdaling (van de goden)" is; deze plek ligt in Napoe; ze rust hier uit, wascht zich het gelaat in zwart water, als de mensch een natuurlijken dood is gestorven; is hij door den vijand gedood, dan is het water waarmee hij zich wascht, rood. Dan gaat het naar Podoedoeanga'a „de plek waar men in een prauw vaart"; hier bevinden zich enkele kleine meertjes, die men in zijn doodkist als prauw overvaart; de zielen van de reeds lang geleden overleden menschen, de *tomewawa* „begeleiders (van den pas overledene)" trekken het vee voort, dat bij zijn teraardebestelling is geslacht.

Nu gaat het langs den bergrug naar den top Tineba, en vandaar slaat men links af naar Pekandoa, of Peloempa'a „springplaats", dicht bij de vroegere rustplaats Nompi-nompi, op den ouden weg van Poso naar Napoe. Dit Pekandoa is een vooruitstekend rotsblok, vanwaar men in een afgrond neerziet. Op den steen zou een plank liggen, die over den afgrond uitsteekt; de plank is versierd met het

buffelhoorn-motief. Op deze plek houdt een oude man met een grooten baard en wit haar de wacht; hij moet wel oud zijn, omdat hij daar van het begin der menschheid af de wacht houdt. Hij vraagt den doode: „Wat komt ge doen? Wilt ge dat ik je naar beneden laat duikelen?" Als de doode zegt, dat hij dit niet wil, dan keert de ziel naar zijn dorp terug, en de doode herleeft; hij was alleen schijndood. Wil de ziel wel naar beneden gestort worden, dan moet ze zich op de punt van de over den afgrond uitstekende plank neerzetten, en dan wipt de oude man haar naar beneden, en zóó komt ze in Palapi terecht. Daar is men aan het feestvieren om den nieuweling te ontvangen. De buffels en de varkens, die aan den overledene zijn meegegeven, worden langs een pad, dat linksaf gaat, naar het zielenland gevoerd (volgens enkelen zou de ziel van Pekandoa af Palapi per prauw bereiken).

De bewoners van Palapi bezingen (*radondi*) den pas aangekomene. Men vraagt hem „Waar zijn je kameraden?" De nieuweling antwoordt: „Ze zullen volgen; sommigen zijn nog bezig hun haren te tellen; anderen zijn hun foeja nog aan het beschilderen". Degenen van wie het eerste wordt gezegd, zullen nog lang leven; de anderen zullen spoedig sterven.

Het zielenland der To Bada' heet Palapi, waarmede een streek wordt bedoeld tusschen Tokorondo en Saatoe aan de Tominibocht, dicht bij Mapane. Anderen spreken van Saoesoe, weer anderen van Takoele (Mapane), en nog anderen meenen dat Palapi ligt te Kilo aan de Kameasi-rivier. Al de genoemde plekken liggen in elkaars buurt. Palapi is een vlakte waar veel menschen (zielen) wonen, die er veel buffels en varkens en kippen op na houden. De verschillende dorpen die men er aantreft, dragen de namen van de houtsoort, waarvan de kisten der dooden zijn gemaakt: Pampolo, Oeroe, Bekaka, Koemo. Lei-lei, Tomodoei, Poba'oea. Er groeit veel arĕn (*baroe*), sago (*tabaro*), reukgras (*hili*) en Dracaena (*taba*).

Uit het bovenstaande mag misschien worden opgemaakt, dat de To Bada' van overzee zijn gekomen, en het land hunner voorvaders overzee, dus niet op Celebes is. Hiervoor pleit ook de omstandigheid, dat de zielen niet loopen maar vliegen van de eene hoogte naar de andere; van Pekandoa vliegen ze overzee; waarheen is nog niet uit te maken.

Naast de voorstelling dat de ziel naar Palapi gaat, vindt men de gedachte, dat de ziel naar de onderwereld, *lapi tampo'*, verhuist. In mijn boek „Mythen en Sagen" deelde ik reeds mee, dat men aan zeven

lagen van den hemel en 7 lagen van de aarde gelooft; tusschen beide lagenreeksen in ligt de woonplaats der menschen. Zooals in den zevenden hemel de godheid, het gepersonifieerde uitspansel, een man, woont, zoo vindt men in de zevende aardlaag de gepersonifieerde aarde, een vrouw. In die zevende aardlaag komen de zielen der dooden, die met den ondergang der zon in 't doodenrijk afdalen.

Er is nog een derde voorstelling, namelijk deze dat sommige edelen als ze sterven, naar den hemel opstijgen. Anderen beweren dat de ziel die op de kruin van het hoofd zetelt, ten hemel stijgt, en die welke in het lichaam huist, naar Palapi gaat.

We vinden dus verschillende voorstellingen door elkaar, waarover we ons niet behoeven te verwonderen bij een volk, dat uit verschillende bestanddeelen is samengesteld.

Hoe is nu het leven in 't zielenland? Volgens sommigen hebben de zielen der afgestorvenen het beter dan de aardbewoners. Ze bezitten veel mooie kleeren, en ze hebben volop lekker eten, zoodat ze nooit honger lijden. Wie op aarde opgeruimd van hart was, is het in het Hiernamaals ook. Het voedsel der zielen bestaat uit wormen (*kalindohi*), dat voor de zielen paling is; vergaan hout (*wata tobongko*); een grassoort, *palemba* genaamd, dient hen tot rijst, en het *tile*-riet (Eleusine indica) dient hen tot mais. Als het op aarde licht is, is het bij de zielen der dooden donker en omgekeerd.

Volgens anderen is het in het zielenland minder prettig: de dooden zouden aarde tot voedsel (*ande'a*) hebben, en wormen tot vleesch. Kleine kinderen doen er niets dan schreien, daar ze niet anders dan *lewoenoe*-vruchten te eten krijgen. Het krioelt er van luizen; al legt men zijn kain even neer, dan zit ze dadelijk vol ongedierte.

De taal der zielen is Bada'sch, maar toch voor de levenden onverstaanbaar, omdat ze ongearticuleerde klanken uitstooten (*memoeoe-moeoe*); daarom moet er altijd iemand zijn om uit te leggen, wat de ziel die zich in een priester manifesteert, te zeggen heeft.

Van een oordeel over de dooden weet de To Bada' niet, tenzij hij hierover iets van Mohammedanen heeft gehoord. Dan worden in hun verhalen vreemde elementen ingevlochten, als: een warme bron, een groot vuur, een brug zoo scherp als een zwaard en dergelijke meer.

Over het Hiernamaals denkt, althans spreekt de To Bada' weinig of niet; het is hem genoeg als hij het op aarde maar niet al te slecht heeft. Toch vreest hij den dood: 1e door de gehechtheid aan het

leven; 2de door de onbekende toekomst, die hij tegemoet gaat. Hij weet er weinig van, en wat hij weet, is niet zeer bemoedigend, vooral omdat hij niet gelooft aan een onsterfelijke ziel. Eenmaal sterven is al erg genoeg, maar naar zijn voorstelling moet hij zevenmaal sterven.

Bij elken dood wordt het bestaan van de ziel vager en onbepaalder. Is ze voor de zevende maal gestorven, dan gaat ze over een brug, die over een groot vuur is gebouwd; daar verandert ze in waterdamp, die in de rijst komt. Als men de rijst eet keert dus de ziel in den levenden mensch terug; vandaar dat de menschen zoo vaak op ouders of grootouders lijken.

Heel wat verhalen van geestverschijningen doen onder de menschen de ronde. Men weet te vertellen van verwanten, die op reis stierven en dan des avonds aan den huiselijken haard verschenen. Als men een lijklucht waarneemt, gelooft men stellig, dat er een doodenziel in de buurt is. Zij die beweren wel eens zoo'n spook te hebben gezien, zeggen, dat ze met hun hoofdhaar het gelaat bedekken; de zielen van pasgestorvenen hebben een gele gelaatskleur (*mabada' lindo'nda*); hun oogen staan schuin (*toeloho*), als van Mongolen; ze hoesten (*memeke*); ze kloppen (*mokado-kado*) tegen allerlei voorwerpen; ze stampen hun sirih-pinang; ze rammelen (*moketo-keto*) met losse voorwerpen; ze sprenkelen (*mehiwe*) met water; ze gooien met zwarte aarde (*metoempa tampo maiti*); ze fluiten (*mepoë*).

Men kent verschillende middelen om een spook te verdrijven: men brandt foeja in de deuropening; men spuwt met gekauwde *pakanangi*-bast; ook gemberwortel is iets waarvoor geesten wijken; soms hangt men een spiegeltje in de deuropening op, en men beweert dan dat de geesten dit voor een zwaard houden, en niet binnen durven te gaan.

Krankzinnigheid en toevallen worden aan het werk van geesten (zielen van afgestorvenen) toegeschreven. De angst voor geesten zit er zóó in, dat men vaak bij den geringsten schrik uitroept: *o, anditoe!* „O, daar is een geest". Het gonzend geluid dat sommige insekten maken, wordt vaak opgevat als het grommen van geesten.

Verhalen van levenden die een kijkje in het zielenland zijn gaan nemen, komen ook voor. Een voorbeeld hiervan laat ik hier volgen: Er was eens een vrouw, die stierf terwijl haar man afwezig was. Toen deze thuis kwam en zijn vrouw gestorven vond, joeg hij haar ziel achterna om haar terug te brengen. Toen hij bij den ouden man kwam, was zijn vrouw juist door hem in den afgrond gewipt. Maar

de oude man gaf hem den raad: „Laat af je vrouw te volgen, want je heb nog menschenlucht aan je". De man vond echter toch een weg om zijn vrouw te achterhalen. Hij zei tot haar: „Laten we terugkeeren; ik voel me zeer ongelukkig, dat ge mij verlaten hebt". De vrouw antwoordde: „Als je mij sirih-pinang te pruimen geeft, ga ik met je mee". De man gaf haar het gevraagde, en toen zij gepruimd had, zei ze: „Sluit je oogen; als je je oogen niet dichthoudt, hebben we mekaar voor 't laatst gezien". Toen sloot hij de oogen. Even daarna zei ze weer: „Doe je oogen open!" En zie, toen waren ze thuis. De ziel van de overledene had haar man meegenomen op haar snelle vlucht. Toen herleefde de doode weer.

Een ander verhaal: Er was een man die van de reis terugkeerde, en opeens een groot lawaai en het gegrom van een geest hoorde. Het vloog hem voorbij, en dadelijk kreeg hij de overtuiging dat zijn vrouw overleden was. Hij ijlde naar huis en bevond zijn vermoeden waar te zijn. Dadelijk zette hij de vluchtende ziel achterna, en haalde haar op den berg Masora in. Maar ze wilde eerst niets van haar man weten. Eindelijk zei ze: „Als ik mijn lichaam nog in goeden staat vind, wil ik je vrouw blijven, anders niet". Samen keerden ze terug. De trap van zijn woning opklimmende zei de man tot de aanwezigen: „Weent niet! Daar is ze weer". Toen herleefde ze.

Ten slotte deel ik nog mee, dat iemand het ambt van lijkbezorger leert, door deze functionarissen bij hun werk te helpen. Hij gaat de lijken mee begraven, baadt zich, zooals de anderen doen, en dan legt een der doodgravers hem een hakmes op het hoofd, opdat zijn levensgeest sterk worde (*bona matoe'a tanoeana'na*). Thuis gekomen wordt hem geleerd welke kruiden hij moet gebruiken om zich te vrijwaren tegen de gevolgen van het wroeten in de aarde. Deze kruiden zijn: *legoeri* en *bariri*. De wortels van de *bare'a* (Poso: *bate'a*, Mal. *pakoe*), een varen, worden in kleine stukken gesneden, en deze gebruikt de lijkbezorger als zeep. Het moeten wortels zijn van planten welker bladeren naar het Oosten toe groeien.

DE GESCHIEDENIS VAN HET AMENDEMENT-POORTMAN OP HET ONTWERP-CULTUURWET (MEI 1866)

MEEGEDEELD DOOR

Prof. Mr. C. VAN VOLLENHOVEN.

Onderstaande mededeeling is ontleend aan een onuitgegeven werk van mr. F. J. Kiehl, gestorven 1873, getiteld: „Bouwstoffen voor eene levensbeschrijving van Thorbecke" en berustend bij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Wijlen professor dr. S. A. Naber, die de papieren doorlas en aan de Akademie afstond, teekende op dit punt aan: „De geschiedenis der cultuurwet van den Minister Fransen van de Putte wordt nog uitvoerig verhaald, op eene wijze, evenredig aan het belang der zaak en met inlassching van een paar tot nog toe niet bekende bijzonderheden nopens de geschiedenis van het amendement-Poortman" [1]).

Aangeteekend worde, dat minister Thorbecke op 22 Januari 1866 in den ministerraad had voorgesteld het twistpunt, waarop zijn tweede ministerie zou uiteenspatten, namelijk de vraag of een Indisch strafwetboek voor Europeanen ware vast te stellen bij wet dan wel bij algemeenen maatregel van bestuur, aan te houden tot ná de beslissing der kamers over Fransen van de Puttes ontwerp-cultuurwet. Zoodoende zou dit ontwerp hebben kunnen worden verdedigd en, waar noodig, verbeterd door Van de Putte en Thorbecke samen. Minister Van de Putte had echter dit voorstel onaannemelijk verklaard en op genoemden dag een stemming in den ministerraad doorgedreven, waarbij Thorbecke met drie tegen twee stemmen in het ongelijk werd gesteld en tot aftreden genoopt. Zie de staatscourant van 11 en 12 Februari 1866, blz. 4 en 6 aldaar.

C. v. V.

De wet kwam op 1 Mei 1866 in behandeling .... De reactie, door Rochussen meer openlijk en door Mijer meer handig aangevoerd, had minstens 26 stemmen tegen het geheel van 't ontwerp en zijne hoofdbepalingen gereed. De liberalen versplinterden zich in, dikwijls zeer gegronde, bedenkingen voor en tegen. Een leidend gezag, dat alle koloniale hervormers kon vereenigen, was er niet langer. Het werd waarschijnlijk, dat nu de eene, dan de andere onderafdeeling der liberalen zou moeten tegenstemmen en dat zoo doende de gesloten oppositie het ontwerp zou doen vallen.

Dat voorzagen en betreurden de meest welwillenden onder Thorbecke's en van de Putte's vrienden. Veertien dagen hadden de discussien reeds geduurd. Herhaaldelijk had de minister gezegd: „'t Is

---

[1]) Zie: Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1875, blz. 207.

mij niet te doen om de woorden, maar om de zaak". En met het oog daarop had zeker deze of gene meermalen zich zelven en anderen de vraag voorgelegd, of er dan niet eene uitdrukking was te vinden, die de zaak omvatte zonder grond te geven aan de bezwaren welke men in de redactie van het wetsontwerp meende te zien. Aan het einde der zitting van 15 Mei 1866 werd door van Limburg Brouwer, van van de Putte's kant, Poortman, van Thorbecke's zijde, aangesproken, zooals dat reeds vroeger geschied was. Poortman weigerde, maar Brouwer hield aan en verwierf van hem enkele uren later eene samenkomst, bij Brouwer aan huis, met de beide vaders der wet, Kappeyne en van Heukelom. De drie „Putteanen" werden het ten laatste met den „Thorbeckiaan" eens, en van Limburg Brouwer, aan de tafel gezeten, teekende den inhoud op van vier artikelen, zoo als zij dien met gemeen overleg hadden vastgesteld. Men verzocht Poortman, dat hij zich daarmee zou begeven tot Thorbecke, opdat deze zich ermee zou vereenigen. Poortman kon dit om persoonlijke bezigheden niet aannemen, maar deed de toezegging, aan van der Linden mededeeling te zullen doen, met verzoek dat deze Thorbecke er over spreken zou. Den volgenden dag gaf Thorbecke persoonlijk aan Poortman te kennen, dat hij zich met het voorstel kon vereenigen. Poortman stelde dien ten gevolge in de vergadering voor, artt. 1, 2 en 3 van het ontwerp te vervangen door drie andere artikels, gelijk hij met Kappeyne c.s. had afgesproken. Dat was op het slot der zitting van 16 Mei. Den volgenden dag, even vóór den aanvang der zitting, zeide Kappeyne aan Poortman, dat hij, bij nadere overweging, gemeend had te moeten besluiten niet tot aanneming van het amendement mede te werken. Deze antwoordde dat hij, Kappeyne, moest weten wat hij te doen had.

Men noodigt uit tot een compromis, onderhandelt drie tegen één, daaronder de beide beste kenners der wet, met een niet speciaal deskundige, laat dezen zijn deel van het contract vervullen tot het einde toe, zegt dan, eenvoudig weg, dat men zijn eigen aandeel maar niet vervullen zal.

Er is slechts één naam voor zulke handelwijze, en de bedrijvers zelven konden zich dat niet geheel ontveinzen. Van daar de logen, dat door toedoen van Thorbecke verandering gebragt was in hetgeen bij van Limburg Brouwer was vastgesteld. Maar het onderhoud tusschen Thorbecke en Poortman, die het amendement voorstelde, heeft in dat amendement niet de minste verandering ten gevolge gehad: het amendement is precies zóó gedaan als het bij van Limburg

Brouwer door Kappeyne c.s. met Poortman was overeengekomen en door van Limburg Brouwer was opgeschreven. Mogt dit tegenspraak ondervinden, dan zijn wij in staat het bewijs te leveren: geene regtbank zal dat bewijs kunnen wraken [2]).

Het amendement Poortman ging door. Trouw aan de afspraak, stemden *voor* Heydenrijck, Dullert, van der Linden, Cornelis, Dam, Poortman, Hoynck, Thorbecke, Reinders, van Mulken, Guljé, van Nierop, Westerhoff en Jespers, 14 liberalen of 17 zoo men Storm, Wybenga en Bieberstein wil mederekenen, voorts met handige frontverandering de 29 of 26 stemmen onder Mijer, te zamen 43. *Tegen* stemde Kappeyne met het gros der liberalen, 24, daaronder ook enkele vrienden en voorstanders van Thorbecke, voorts vier conservativen van Reenen, Luyben, van den Heuvel en Hoekwater, zamen 28.

De aaneming betrof art. 1 Poortman, waardoor art. 1 van het ontwerp verviel....

„Erfelijk individueel bezit, of wil men liever, *inlandsch eigendom*, is een regt dat beheerscht en bepaald wordt *door het inlandsch regt, beschreven of onbeschreven*.

„*Eigendom* daarentegen zonder meer, genoemd in eene wet voor Nederlandsch Indie, is een regt dat beheerscht en bepaald wordt *door het Burgerlijk wetboek voor Nederlandsch Indie*.

„Ziedaar het onderscheid."

Aldus luidde, in 1870, het advies van den oud-Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist aan de Eerste Kamer, dat van den eenigen die tevens regtskenner was en Gouverneur-Generaal was geweest. Dat advies is reeds in 1865, op van de Putte's aanvraag, meêgedeeld, wel niet onmiddellijk aan dezen zelven wien eene opgekomen ongesteldheid terughield, maar op zijn verzoek aan van Heukelom als zijnen plaatsvervanger. Van Twist deelde reeds toen de bezwaren mede, die bij hem voortdurend tegen het toekennen van *eigendom* aan den inlander zijn blijven bestaan.

Thorbecke schreef aan van Twist, 22 April 1866, acht dagen eer de wet in openbare beraadslaging kwam, geheel in denzelfden zin.

„Zullen wij met een wetsartikel aan den inlander een stuk *commercium juris privati*, een Europeesch eigendom opdringen, waarvan hij niets begrijpt, en die voor hem eene erge teleurstelling zal zijn?"

---

[2]) Het hier denkelijk bedoelde stuk in mijn bezit. S. A. N[aber].

HUBERT HUGO.

(EEN ZEEROOVER IN DIENST VAN DE OOSTINDISCHE COMPAGNIE)

DOOR

Dr. F. W. STAPEL.

Het corps ambtenaren van de Oostindische Compagnie is steeds van de meest heterogene samenstelling geweest. Men ontmoet onder hen ruwe zeebonken en verloopen studenten, aan lager wal geraakte aristocraten en „soldats de fortune", maar daarnaast ook degelijke kooplieden, belangstellende ontdekkingsreizigers, bekwame politici en ernstige geleerden. Velen hunner vonden op het slagveld of in ongezonde streken een vroegtijdigen dood, anderen gingen door een wilde levenswijze moreel en physiek te gronde, een niet onbelangrijk aantal zag kans, met een meer of minder groot fortuin te repatrieeren, terwijl enkelen de meest onwaarschijnlijke carrière maakten: een aantal Gouverneurs-Generaal en tientallen Raden van Indië zijn hun loopbaan begonnen als soldaat of scheepsgezel.

In de volgende bladzijden willen wij het leven schetsen van een hunner, die jaren lang een trouw dienaar van de Compagnie was, vervolgens als zeeroover een harer ergste vijanden werd, om ten slotte weer in een zeer geziene positie bij de Compagnie terug te keeren. De geschiedenis van zijn leven geeft ons tevens een kijkje op de politiek van de Bewindhebbers der Compagnie in het glanstijdperk van haar bestaan. [1])

Hubert Gerritszoon Hugo was omstreeks 1618 geboren te Delftshaven, waar de Kamer Delft van de Oostind. Comp. haar werf had, en waar tal van in onze geschiedenis beroemde zeelieden het levenslicht zagen. In 1639 werd hij door de Comp. aangenomen, om als assistent in haar dienst naar Indië te vertrekken, wat er op wijst, dat hij zekere ontwikkeling had opgedaan. Immers van de assistenten, de laagste in rang der z.g. gequalificeerde dienaren, werd geëischt,

---

[1]) De gegevens, in de volgende schets verwerkt, zijn voor het grootste deel geput uit tot dusver nog niet gepubliceerde stukken van het Compagnies-archief, dat berust in het Rijksarchief te 's-Gravenhage.

dat zij „in het cyferen ende boeckhouden wel ervaren" waren, en dat zij daarnaast, zoo mogelijk, nog een andere speciale geschiktheid of kennis bezaten. Zoo had de Comp. assistenten-diamantslijper, assistenten-indigokenner, een „sydecramer en assistent", zelfs een assistent-drogist, dat is een kruidenkenner. Den 20en Januari 1640 voer het schip Zeelandia, waarop Hugo de reis ondernemen zou, en dat door de Kamer Zeeland was uitgerust, de Wielingen uit, en het was vòòr September van dat jaar reeds te Batavia. Van hier zond de Indische regeering den jongen assistent naar Suratte, waar hij nu ruim twaalf jaar onafgebroken werkzaam bleef. De weinige gegevens, welke het Compagnies-archief voor deze jaren van hem verschaft, wijzen er op, dat hij als een zeer goed ambtenaar stond aangeschreven. Reeds in 1645 werd hij onderkoopman, in 1649 koopman, wat een snelle promotie is. Hij maakte voor den inkoop van indigo en geschilderde (gebatikte) doeken, groote reizen, en heeft, zooals de Bewindhebbers later verklaarden, „lange jaren ten dienste der Ed. Compagnie aldaer gesworven en geseten". In 1652 kreeg hij de leiding van het kantoor te Ahmadabad, en op het eind van 1653 verzocht hij te mogen repatrieeren, of, zooals men dat eigenaardig uitdrukte, „naar het vaderland te werden verlost". Dit werd toegestaan, en hij reisde naar Batavia, vergezeld van zijn gezin (hij was inmiddels gehuwd), om van daar huiswaarts te keeren met de eerste schepen der retourvloot, die in November 1654 uit Batavia vertrokken. Dit eskader stond onder bevel van den in 's Compagnies geschiedenis bekenden Huybert de Lairesse. Dat Hubert Hugo benoemd werd tot vice-commandeur, met opdracht, om De Lairesse bij ziekte of overlijden op te volgen, is een nieuw bewijs, dat hij uitnemend stond aangeschreven. Zij kwamen behouden in het vaderland aan, Hugo ontving zijn afrekening, en nam ontslag uit 's Compagnies dienst. Hiermede is de eerste, minst opvallende phase in zijn leven, afgesloten.

Wij verliezen onzen held nu eenigen tijd uit het oog, en hij zal, na een afwezigheid van 15 jaren, eerst eens in het oude land hebben rondgekeken, waarna hij zich vermoedelijk in den handel heeft begeven. Is dit laatste slechts een gissing, vast staat, dat hij Frankrijk heeft bezocht, en daar niet alleen relaties heeft aangeknoopt, maar ook vèrstrekkende plannen heeft gemaakt, waarin hooggeplaatsten waren betrokken. In het volle licht verschijnt hij eerst weer in 1661. [1])

[1]) De nu volgende gegevens over den tocht van Hugo zijn in hoofdzaak ontleend aan een geschrift, opgesteld door twee Nederlandsche zeelieden, Dirck

In dat jaar werd te Amsterdam een schip reisvaardig gemaakt, de Swarte Arent, naar het heette voor een koopvaardij-reis naar de Kust van Guinea en West-Indië. Daar in die beide streken koloniën der Portugeezen lagen, met wie ons land toen nog in oorlog was, lag er niets opvallends in, dat de Swarte Arent behoorlijk gewapend werd; niet minder dan 36 kanonnen bleken er later in het schip te zijn opgesteld. Het voer 20 Augustus 1661 onder bevel van schipper Jacob Jacobsz Stratjen, van Emden, het Tesselsche zeegat uit, „doch, soo drae w'buyten 't gat waren, quamen met een lootsboot aen boort eenen Huybert Huygo, denwelcken als 't hooft van 't schip wierde aengesien en gerespecteert, met noch een Franse capiteyn en eenige andere mindere". Men koerste nu allereerst naar „Habeldegraes" (bedoeld is Havre de Grace), naar de opvarenden meenden, om victualie in te nemen. Dit geschiedde ook inderdaad, maar wat de Hollandsche bemanning vreemd voorkwam, was, dat er 40 gewapende Franschen aan boord kwamen. Vervolgens stak men over naar de Torbay in Engeland, waar de officieren trachtten nog meer volk te werven. Het succes was hier echter niet groot, en men kreeg er maar 4 man bij. Nu ging het Zuidwaarts, doch de argwaan der Hollanders werd steeds grooter, zoowel door den koers, dien het schip volgde, als door het ongewoon strenge en tirannieke optreden van de overheden. Ten slotte vroegen zij Hugo om inlichtingen, en toen zij met een praatje werden afgescheept, verklaarden zij, geen hand meer te zullen uitsteken. Den volgenden morgen bemerkten zij tot hun schrik, dat alle Fransche en Engelsche opvarenden 's nachts van wapenen waren voorzien, „de man 2 pistoolen, houwers, etc." Nadat al het volk op het dek was bijeengeroepen, vroeg Hugo, „wie datter was, die niet meevaeren wilde, seggende dat de reyse naer 't roomeer (de Roode Zee) sou geschieden." Terwijl de Nederlanders eenparig antwoordden, dat zij niet mee wilden, kwam juist de bottelier, ook een Nederlander, naar boven, met een flesch in de hand, om het rantsoen uit te deelen. Een Fransch soldaat sprong met-een op hem toe, en trof hem met de punt van zijn degen boven het oog, waarop de bottelier, de flesch nederwerpende, „den Fransman by 't lijf greep ende ter neder smeet." Op dat oogenblik klonk een schot, en de maat

---

Jansen van Amsterdam en Claes Willemsen van Purmerend, die met nog zes landgenooten in 1662 nabij Mokka van Hugo's schip deserteerden. Men vindt dit geschrift in de overgekomen brieven van 1664, onder Choromandel, folio 854 e.v. Een uittreksel is gedrukt in het *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 566—567.

van den bottelier, eveneens een Nederlander, die achter zijn meester stond, werd in de borst getroffen. Daarop drongen de gewapenden de weerlooze Nederlanders naar de piek, waar ze vier der woordvoerders arresteerden; dezen werden eerst aan den mast gebonden, „ende seer jammerlijck geslagen", en vervolgens in de ijzers geklonken. Noodgedwongen moesten de anderen zich nu in hun lot schikken.

Men deed de Kaap niet aan, maar voer rechtstreeks naar St. Augustijn op Madagascar, waar een Fransch fort lag. Hier bleef het schip, dat inmiddels was omgedoopt in l'Aigle Noir, twintig dagen liggen, en werd er van levensmiddelen en andere benoodigdheden voorzien. De opvarenden vernamen nu ook, dat het voor Fransche rekening was uitgerust, en dat Hugo een commissiebrief bezat, die geteekend was door den hertog César de Vendome, natuurlijken zoon van koning Hendrik IV, „waerby hy alle Mooren (Mohamedanen) ende Indiaense natiën voor vyanden verclaert". Op grond van dien brief protesteerde Hugo later tegen de kwalificatie: zeeroover; hij noemde zich: kaper, of, deftiger: „commissievaerder", en dit was hem, naar hij meende, een waarborg tegen vijandelijk optreden van de Compagnie, die er niet licht toe zou overgaan geweld te gebruiken tegen iemand, die onder bescherming stond van een lid van het koninklijk huis van Frankrijk.

Hugo was voornemens, van Madagascar eerst naar de Perzische Golf te zeilen, in welk gebied hij door zijn vroeger verblijf goed thuis was, maar door tegenwind was hij genoodzaakt, rechtstreeks naar de Roode Zee te koersen, waar hij al spoedig eenige Arabische schepen aanhield, en van hun lading, bestaande uit koffie en rijst, beroofde. Ook de particuliere bezittingen der opvarenden nam hij in beslag, waarna hij de schepen liet gaan. Toen hij op zekeren dag met een aantal Fransche officieren en soldaten naar land was gezeild, om in een rivier te gaan visschen, wisten acht Nederlanders, die de bemanning der sloep uitmaakten, er met dit vaartuig van door te gaan. De vluchtelingen bereikten 3 April 1662 Mokka, waar zij hoopten, een Compagniesschip te zullen aantreffen. Dit was er op dat oogenblik niet, en 16 dagen later verscheen Hugo er met zijn Aigle Noir eveneens op de reede, bij zich hebbende „vier kloecke Moorse scheepen", die hij intusschen weer had buitgemaakt. Hij bood den gouverneur van de stad aan, een der veroverde schepen, met de lading, terug te geven, indien men hem de gevluchte Nederlanders uitleverde, doch dit aanbod werd afgeslagen. Vervolgens vroeg hij, welk bedrag men hem voor teruggave van alle vier de schepen

bood, en toen de Arabieren ook daarop niet wilden ingaan, nam hij de lading er uit, en stak ze in brand. Daarna bleef hij nabij Straat Bab-el-Mandeb kruisen, om nog meer vaartuigen op te vangen. Dit verontrustte de Arabieren zoo, dat zij besloten den strijd met het roofschip aan te binden; zij voeren daartoe uit met een groot schip en vijf barken, elk met 80 à 90 soldaten aan boord. Maar het gevecht liep voor hen al heel treurig af: het schip en een der barken werden al dadelijk door het geschut in den grond geboord, waarop de andere barken op de vlucht sloegen. Ongestoord zette Hugo zijn rooverijen nog eenigen tijd voort, waarna hij besloot met zijn buit naar Frankrijk terug te keeren. Eerst wendde hij den steven naar Mauritius, welk eiland de Compagnie in die jaren tijdelijk had verlaten. Niettemin trof hij er, tot zijn verrassing, een groot aantal Nederlanders aan. Van de retourvloot, die 23 December 1661 onder leiding van Arnold de Vlaming van Oudshoorn uit Batavia was vertrokken, waren door een zwaren storm vier schepen verongelukt. Slechts van een dier schepen, de Arnhem, werd een deel der opvarenden gered; ongeveer honderd man konden met de groote boot Mauritius bereiken.

Hugo, die versterking van zijn bemanning noodig had, wist 34 dier ongelukkigen over te halen, bij hem aan boord te komen, onder belofte, hen op Sint Helena te zullen afzetten. Inderdaad deed hij dit eiland aan, maar de meeste der schipbreukelingen bleven bij hem aan boord en maakten de reis via West-Indië naar Havre mee. [1]) Volgens berichten, die men in ons land uit Frankrijk kreeg, zou de buit van Hugo 4 à 5 ton hebben opgebracht, en zou hij te kennen hebben gegeven, het volgende jaar met twee groote schepen een nieuwen tocht naar de Indische wateren te zullen ondernemen.

Waarschijnlijk is Hugo tegen het eind van 1664 inderdaad nogmaals in de wateren bij de Roode Zee verschenen; althans 18 Januari 1665 werd van eenige Moorsche kooplieden uit Suratte bericht ontvangen, dat hij daar weer gesignaleerd was. Mocht dit zoo geweest zijn, dan is Hugo zoo verstandig geweest, spoedig te verdwijnen uit die streken, waar de Compagnie voer en handelde; ongetwijfeld had hij gehoord van de maatregelen, welke deze tegen hem had genomen. Het feit toch, dat hij in Voor-Indië als oud-dienaar van de Compagnie alom bekend was, had aanleiding gegeven, dat de benadeelde

---

[1]) Zie ook het *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 282—283, en Andries Stokram, *Korte Beschryvinge van de ongeluckige Weer-om-reys van het schip Aernhem*, Amsterdam 1663.

kooplieden bij de Compagnie hadden geprotesteerd, en op het betalen van schadevergoeding hadden aangedrongen. Tot dit laatste was de Compagnie natuurlijk niet overgegaan, maar wel had zij de noodige maatregelen tegen herhaling genomen. In het bezit gekomen (hoe, blijkt niet) van een afschrift van den commissiebrief, liet zij die in de inheemsche talen overzetten, en op alle plaatsen, waar zij kantoren had of handelsbetrekkingen onderhield, aanplakken, opdat de betrokkenen konden zien, dat het een Fransche en geen Nederlandsche onderneming gold. In haar correspondentie met de Inlandsche vorsten spreekt zij steeds van „den Francen rover". En de Bewindhebbers in Nederland waren nog verder gegaan. Allereerst hadden zij in Frankrijk laten protesteeren tegen de aan Hugo verleende commissie, waardoor de goede naam van de Compagnie werd aangetast. Verder hadden zij den last naar Indië gezonden, dat alle Compagniesschepen in de wateren der Westersche kwartieren goed zouden hebben uit te zien, en, „dat schip ontmoetende of bejegenende, denselven Hugo ende alle de Nederlanders, daerop sijnde, daeraff te ligten en na Batavia te senden, om aldaer teregt gestelt en volgens de placcaten van den lande gestraft te worden." Uit deze bewoordingen blijkt voldoende, dat Hugo er niet op behoefde te rekenen, dat men hem ter wille van zijn Franschen commissie-brief zou ontzien, en de Compagnie was inderdaad volkomen gerechtigd, tegen hem op te treden. Reeds den 9^den^ September 1606 hadden de Staten-Generaal, ter bescherming van het monopolie van de Compagnie, een plakkaat uitgevaardigd, waarbij aan alle ingezetenen der Nederlanden verboden werd, „direcktelijck of indirecktelijck, uyt dese landen, of andere koninckrycken of landen, in iemants dienst, anders dan van dese Compagnie, te vaeren of te handelen, in eenigher manieren, voorby de voorschreven Caep (de Goede Hoop) of door de Straat van Magellanes, en dat op de verbeurte van lijf, schepen en goederen." [1]) Dit plakkaat was later herhaalde malen herzien en verscherpt, en de pene uitgebreid tot de „straffe des doods". Heeft Hugo zich door een en ander laten afschrikken, of heeft de Fransche regeering ingegrepen? Wij weten het niet. Van invloed kan ook geweest zijn, dat de hertog van Vendome, die hem den commissie-brief had verleend, in 1665 is overleden. Hoe het zij, na dit laatste jaar wordt van Hugo's kaperijen niets meer vernomen, en verdwijnt hij ten tweeden male naar den achtergrond.

---

[1]) Zie voor deze plakkaten Stapel, *Pieter van Dam's Beschryvinge van de Oostindische Compagnie,* I, I, blz. 81 en volgende.

Wederom verloopen eenige jaren, en dan begint de derde periode van Hubert Hugo's leven, die, al is ze niet zóó romantisch als de hiervoor beschrevene, niettemin van belang is, doordat ze een weinig bekend gedeelte van 's Compagnies geschiedenis wat meer in het licht plaatst. In den aanvang van 1671 ontvingen Heeren-XVII een mededeeling van Hugo, dat hij in het bezit was van gegevens, die van veel belang voor de Compagnie waren, en die hij op zekere voorwaarden ter kennisse van de heeren wilde brengen. Nu zal men misschien verwachten, dat de Bewindhebbers elke relatie met den ex-zeeroover verontwaardigd zouden hebben afgewezen, doch dan vergist men zich. Zij hadden in dit opzicht leergeld betaald. Wij zullen ons bepalen tot de laatste door hen opgedane ervaring, welke hun juist nu, in 1671, helder voor oogen moest staan. De oud-Directeur-Generaal van de Compagnie,[1] François Caron, een zeldzaam geroutineerd kenner van den Indischen handel, was indertijd door hen ontslagen wegens particulieren handel, en toen hij later zijn diensten opnieuw aanbood, had men hem botweg afgewezen. Daarop had Caron zich naar Frankrijk begeven, waar hij Colbert als adviseur had gediend bij de oprichting van een Fransche Oostindische Compagnie. En juist in 1671 hadden Heeren-XVII bericht ontvangen, dat een Fransche oorlogsvloot naar de Indische wateren was vertrokken onder bevel van den admiraal De la Haye, wien als raadsman was toegevoegd François Caron, thans Directeur-Général de la Compagnie française in Suratte. Met dit verontrustende voorbeeld voor oogen, moesten zij wel eenigszins voorzichtig reageeren op de geheimzinnige mededeeling van Hugo, en in de voorjaarsvergadering kwam deze zaak aan de orde. Men besloot 12 Mei 1671 tot instelling van een commissie, bestaande uit een vertegenwoordiger van elke Kamer, den advocaat van de Compagnie en een afgevaardigde der hoofdparticipanten.[2] Dit gewichtige college kreeg in opdracht, „om te hooren de persoon van Huybert Hugo op hetgeene hij ten dienste en voordele van de Compagnie weet voor te stellen." Het is wel heel jammer, dat wij geen notulen bezitten van deze bijeenkomst, die reeds den volgenden dag plaats had; vermoedelijk zou een volledig verslag niet slechts leerzaam,

---

[1]) De Directeur-Generaal, hoofd van den handel en de boekhouding, was tevens eerste lid van den Raad van Indië, en hoogste ambtenaar onder den Gouverneur-Generaal, dien hij bij ziekte of afwezigheid verving.

[2]) Al wat met Hugo in Amsterdam is verhandeld, vindt men in het boek der resolutiën van Heeren-XVII, op het Rijksarchief.

maar ook humoristisch zijn geweest: de deftige bestuurderen der Ed. Compagnie tegenover den oud-zeeroover, dien zij in hun hart verfoeiden, maar dien zij in het belang der dividenden niet voor het hoofd durfden stooten. Wij weten slechts, dat Hugo, die speciaal het vaarwater aan de Oostkust van Afrika en ten Zuiden van Arabië goed kende, uiteenzette, welke winsten te behalen waren met den handel (hoofdzakelijk in slaven, olifantstanden en amber) in deze streken, die de Compagnie tot dusver geheel verwaarloosd had; dat daartoe als centrum Mauritius buitengewoon geschikt was, op welk eiland, bekend om zijn bizondere ‚fertiliteyt", een landbouw-kolonie moest worden gesticht. Verder gaf hij aan, welke artikelen men noodig had voor den ruilhandel op de Afrikaansche kust en aangrenzende eilanden, en legde ten slotte de teekening over van een scheepstype, dat veel sneller zeilen kon dan de Compagniesschepen, en daardoor in 't bizonder geschikt was voor het vervoer van slaven, die niet tegen lange zeereizen bestand waren. Een en ander werd door Hugo zoo „smakelijck" voorgesteld, dat de commissie reeds den 14den in de volle vergadering met een voorstel kwam, om met hem in zee te gaan. Men meene echter niet, dat zoo gewiekste kooplui, als de Bewindhebbers waren, de voorzichtigheid uit het oog verloren. Als ze Hugo weer in dienst zouden nemen, en hem een rijkgeladen schip toevertrouwen, dan moest hij allereerst den Franschen commissie-brief, die nog in zijn bezit was, uitleveren; de verleiding mocht hem anders eens te machtig worden! Bovendien zou hij nooit mogen komen op de kust van Indië, waar de herinnering aan hem nog niet was uitgewischt. Nadat een en ander uitvoerig besproken was, nam de vergadering de volgende resolutie aan:

„En is wyders tot coopman aengenomen onder een tractement van 100 gulden ter maent [1]) de persoon van Hubert Hugo, en dat om als opperhoofd op Mauritius, of oock well tot den handel aen de Majottes, mitsgaders daeromtrent aen de vaste cust van Africa, gebruyckt te worden, soo en invoegen als de heeren commissarissen, die naerder met hem sullen besoigneren, sullen comen ter neder te stellen, mits dat hy in die gewesten alleen sal moeten blyven resideren, sonder nae de cust van Indiën off elders versonden te mogen worden, oock volgens syne aenbiedinge overleveren de commissie, die hy, om nae het Roode Meer te gaen, ten fine als is bewust, van den koninck van Vranckrijck heeft becomen."

---

[1]) Gewoonlijk genoot een koopman niet meer dan f 65.

Deze resolutie werd, als is gezegd, Donderdag 14 Mei aangenomen, en wel „voor de middach". De mededeeling, daarvan aan den betrokkene gedaan, was voor dezen aanleiding, om, nu hij zoover geslaagd was, nog wat meer eischen te stellen. Nog in het middaguur had hij daarover een bespreking met de commissarissen, en het resultaat vernemen wij uit een nieuwe resolutie, genomen denzelfden 14den Mei „nae de middach".

„Gehoort sijnde het rapport van de heeren commissarissen, ingevolge van de resolutie, huyden voor de middach genomen, nader met Hubert Hugo gesproken hebbende, is na deliberatie goetgevonden en verstaen, dat het eylant Mauritius sall werden gesepareert van het commandement van de Caep, daeronder 't selve tot noch toe heeft gesorteert, verstaende soohaest den voorm. Hugo sijn residentie aldaer sal hebben genomen.

Noch is geresolveert, de Camer van Zeelant te authoriseren om, met weynich kosten te doen sijnde, een schip in sijn geraemte te brengen, als volgens het voorgeven van den voorn. Hugo tot Tanassery [2]) doorgaens gebouwt worden, sijnde van ongelijck sneller seylagie als de schepen van dese landen, om te sien, hoedanich 't selve soude mogen comen te bevallen, of van wat verwachtinge het sal wesen. Dan, gemerckt den voorn. Hugo niet voor tegens den herbst sall connen gereet vallen om te vertrekken, is goetgevonden, dat met het formeren van desselfs instructie sal werden gesupersedeert, totdat dese vergaderingh middelertijt weder bij den anderen sall sijn gecomen."

Het voornaamste van deze resolutie is wel, dat Hugo gedaan had gekregen, dat hij, in afwijking van wat steeds gebruikelijk was geweest, onder geen hoogere autoriteit zou staan, maar, als een oudzeeroover paste, de eenige kapitein zou zijn op zijn schip.

In de na eenige maanden volgende zomervergadering van het college der Zeventienen kwam de zaak-Hugo opnieuw aan de orde. Den 14den Augustus werd aan een commissie opgedragen, na overleg met Hugo een instructie voor dezen op te stellen, en tevens met hem te bespreken de samenstelling van bemanning en lading van het schip, waarmede hij naar Mauritius zou afzeilen. De heeren gingen terstond aan het werk, en Donderdag 18 Augustus waren ze gereed. De lijst van het cargazoen, dat Hugo noodig achtte, bedroeg „na ruyge cal-

---

[2]) Tanah-sari, ten Noorden van Malakka.

culatie" over de f 42.000. Ze werd goedgekeurd, evenals de 38 artikelen tellende instructie. In dit stuk, waarvan wij slechts enkele punten zullen bespreken, wordt als eerste doel gesteld, het eiland Mauritius, dat tot dusver slechts gediend had om er ebbenhout vandaan te halen, en er bannelingen (bandieten, zei men toen nog) heen te zenden, „meer en meer ter culture te brengen, en tot dien eynde 't selve met een goet aentall coloniers en andere te beslaen; oock mede by der hant te nemen den slavenhandell in de Majottes, mitsgaders te onderstaen, wat daer off daeromtrent wyders in 't stuck van de negotie en anders ten dienste en voordele van de Compagnie te doen en te verrichten soude mogen wesen .... Soo sall U.E. sigh met sijn familie [1]) hebben te embarqueren op 't schip de Pijll, staende by de Camer van Amsterdam te werden geëquippeert". De reis zal gaan over de Kaap, Mozambique, de Majotten en de Comoren naar Mauritius, overal zaken ziende te doen en slaven trachtende te koopen. Niet zonder humor is het artikel, dat hem aanstelt als censor morum over den toenmaligen Commandeur, George Frederik Wreden, die, naar Heeren-XVII hadden vernomen, „sich in den stercken dranck vry soude verlopen en sich alsdan onverdraechelijck in syne bevelen maecken." Na aankomst aldaar „sall U.E. sigh op desselfs doen nauwkeurich hebben te informeren, en, indien sijn fauten sodanigh souden mogen werden bevonden, dat hy nootsaeckelijck van daer sall dienen geremoreert, sal U.E. hem by d'eerste gelegentheyt nae de Caep hebben op te senden". Verder zal hij zich moeten toeleggen op het aanplanten van wijngaarden, toeback, indigo, etc. en de beruchte rattenplaag, die tot nu toe elke beginnende cultuur aldaar heeft doen mislukken, krachtig bestrijden, „'t sy met bonsems, (dat zijn bunzings) weseltges off andere diergelycke dieren". Ook moet hij de bewoners aansporen tot het zoeken naar het kostbare amber, dat op de kusten van het eiland aanspoelt; op het vinden daarvan wordt een premie gesteld, te betalen de helft aan den vinder en de helft aan den Commandeur. Van hun kant beloven de Bewindhebbers te zullen voortgaan met het zenden van families derwaarts als kolonisten, en stellen ten slotte een garnizoen van 50 man beschikbaar. [2])

In de najaarsvergadering legden Heeren-XVII steeds de laatste

[1]) Uit de verdere stukken blijkt, dat Hugo, behalve zijn vrouw, die op de reis overleden is, 5 kinderen meenam, waaronder een volwassen zoon en dochter.

[2]) Een resolutie van 27 Augustus spreekt nog van „seecker boeckge, by den Commandeur Hubert Hugo opgestelt, spreeckende van de gelegentheden van't eylant Mauritius". Dit boekje heb ik niet kunnen terugvinden.

hand aan de naar Indië en de Kaap vertrekkende schepen. Van deze gelegenheid maakte Hugo gebruik, om nog enkele persoonlijke wenschen ingewilligd te krijgen. Wij laten de genomen resolutie voor zichzelf spreken:

„Is goetgevonden en verstaen de Camer-Amsterdam mits desen te authoriseren, om op het versoeck van den Commandeur Hubert Hugo ten dienste van de residentie van de Compagnie op 't eylant Mauritius te doen maecken een chialoup van 45 à 50 voeten lang, om, 't sy in 't scheepge de Pijll, of in een ander, gesloopt wechgestuwt, en aen Madagascar in de baey van St. Augustin, off op 't eylant Mauritius, nae desselfs goetvinden en believen, opgeseth en affgemaeckt te worden. En is voort de Camer van Amsterdam geauthoriseert om op 't voorschreven scheepge de Pijll aen te nemen en te stellen een bequaem ondercoopman, neffens twee assistenten, tot een van welcke assistenten de gemelte Camer mits desen wort gerecommandeert de soon van den voornoemden Hugo, volgens desselfs schryven de vereyschte bequaemheyt daertoe hebbende. Noch is verstaen, dat, ingevalle den voorn. Hugo mochte komen afflyvich te worden, dat sijn huysvrouw en kinderen weder sullen vermogen herwaerts te keeren, en waervan hem een acte sal werden ter handen gestelt."

Zoo had dus de nieuwe Commandeur als een goed huisvader voor vrouw en kinderen gezorgd.

Nog eenmaal kwam, voor het vertrek van de Pijl, de zaak-Hugo in de vergadering ter sprake, en wel 24 November, toen een aanvulling van zijn instructie werd vastgesteld. Daarbij bepaalden de Zeventienen, dat de koopman Jan Nyhoff hem zal vergezellen als zijn secunde en vervanger, en dat deze, met den schipper Reynier Claesz, van Woerden, de Raden van den Commandeur zullen zijn. Sterk wordt in deze aanvullende instructie aangedrongen op het aankoopen van veel slaven, die noodig waren voor een snelle voltooiing van het nieuwe groote kasteel aan de Kaap, zulks met het oog op den dreigenden oorlog met Frankrijk.

Andermaal aanvaardde Hugo de reis naar de Indische wateren, thans als zelfstandig Commandeur van de Ed. Compagnie. Den 15den December 1671 vertrok de Pijl van Tessel's reede en begon haar niet zeer voorspoedige reis. [1]) Men bereikte eerst half April de Kaap,

---

[1]) De overgekomen brieven van de Kaap van de jaren 1672 en volgende bevatten tal van brieven, rapporten en journalen van Hugo.

en gedurende Hugo's verblijf aldaar, dat tot 31 Mei duurde, kreeg hij er zitting in den Raad, en nam de eerste plaats in na den waarnemend Commandeur, Albert van Breugel. De medegenomen zeilsloep werd in elkaar gezet en de Boog gedoopt (Eigenaardiger ware het geweest, als men het groote schip de Boog, en het kleine, dat op verkenningen uit moest, de Pijl had genoemd). Blijkens zijn brieven is Hugo vol groote plannen. Hij schrijft aan de Zeventien, dat een groot Engelsch schip naar Madagascar is vertrokken, om er slaven voor West-Indië te halen, maar hij zal „haer soo cort op de hacken volgen, als 't mogelijck is". Intusschen kunnen Haer Ed. uit het verschijnen van den Engelschman zien, dat zijn voorspellingen van een grooten winst op den slavenhandel niet overdreven zijn geweest. Voorts deelt hij mede, dat er aan de Kaap clandestien veel amber wordt verhandeld, door particulieren van Mauritius gesmokkeld. Daartegen hoopt hij kras op te treden, „doch, onder correctie, dienden UEd^s den vinder of vinders derselve meerder gratificatie, dan Haer Ed^s in myne medegegeven instructie stellen, toe te leggen, tot een derde of ten minsten een vierde van 't geheel."

Een nuttig helper heeft hij gevonden in een inboorling van Madagascar, die 9 jaar aan de Kaap heeft gewoond, en redelijk goed „Duyts" spreekt; hij heeft den man tot tolk aangesteld. Verder belooft hij zijn best te doen, en de heeren geregeld op de hoogte te houden, „soo als alle trouwe dienaars behoren te doen."

Zooals gezegd, verliet de Pijl, gevolgd door de Boog, 31 Mei de Kaap. Drie weken later lag men in de baai van St. Augustijn, Hugo welbekend. De handel wilde er echter niet best vlotten, en, terwijl Nyhoff met de Boog de kust Noordwaarts langs voer om een gunstiger plaats op te zoeken, stak Hugo met de Pijl over naar Mozambique. Daar vernam hij o.a. dat Nederland met Frankrijk en Engeland in oorlog was geraakt, en dat er op de Majotten geen slaven in voorraad waren. Naar Madagascar teruggekeerd, moest hij tot zijn spijt ervaren, dat Nijhoff nog steeds geen succes had gehad. Maanden lang zeilde men met even povere resultaten langs de kust, tot 7 October een groote ramp plaats greep. Nyhoff was dien dag, op toezegging van een vorst, dat hij slaven te koop had, met den tolk en drie Nederlandsche soldaten naar de kust geroeid, maar geen van allen keerde terug. Ze waren door de inlanders naar het binnenland gevoerd, en daar waarschijnlijk vermoord. Na nog eenige dagen gewacht te hebben, voeren de beide schepen door. Den vierden November, toen men in de baai van Antongil was gekomen, bleek, dat er

nog slechts voor 5 weken victualie aan boord was (met de inmiddels gekochte slaven waren er op de beide schepen 125 „eters"); daarom besloot men verdere pogingen op te geven en naar Mauritius over te steken. Den 20en passeerde men Bourbon; men zag er een schip op de reede liggen en kon de huizen op den wal onderscheidden, maar durfde, vanwege den oorlog, dit aan de Franschen behoorende eiland niet aandoen. Weldra bleek het onmogelijk, door de in dezen tijd van het jaar heerschende winden, Mauritius te bezeilen, en noodgedwongen moest men het roer omgooien en naar de Kaap terugkeeren, waar men 17 December aankwam, met slechts 22 slaven en een weinig karet of schildpadshoorn. Dit was de schamele oogst, ruim een jaar, nadat men uit Nederland was gezeild.

Ondanks het ongunstige jaargetijde was er ditmaal geen sprake van, dat Hugo aan de Kaap betere tijden kon afwachten. Men had daar bericht ontvangen, dat Commandeur Wreden, die er blijkbaar tegen opzag, rekening en verantwoording aan zijn opvolger te moeten afleggen, op zekeren dag het eiland in een sloep had verlaten, en, vermoedelijk bij een poging om naar de Franschen op Bourbon over te loopen, in de branding was omgeslagen en verdronken. Het was noodig, dat de nieuwe Commandeur onmiddellijk orde op de zaken ging stellen. Nadat beide schepen van victualie waren voorzien, en de overleden en zieke opvarenden door nieuwe krachten waren vervangen, stak men 1 Januari 1673 weer in zee, en tegen verwachting had Hugo met de Pijl een zeer voorspoedige reis. Hij liet 13 Februari in de baai voor de versterkte loge, die den grootschen naam van Fort Frederick Hendrick voerde, het anker vallen. Van den wal kwam een sloep roeien, waarin ter verwelkoming gezeten was de lantspassaet (korporaal) Pieter Philippi Colle, die na den dood van Wreden als waarnemend Commandeur was opgetreden; hij had een naar het eiland verbannen chirurgijn als zijn Raad bij zich. Hugo heeft in zeer duidelijke en vaak humoristische bewoordingen aan de Zeventien verslag uitgebracht van zijn aankomst. Hij begint met een beschrijving van de sloep, waarmee men hem van boord kwam halen, en „welckers zeyl als d'mantel van Lazerus van Tormes [1]) gegarneert, en den bodem gelijck een mant geperseert was, soodat deselve met hoosen pas boven water conde gehouden werden. Met pick nog teer

---

[1]) Zinspeling op een in de 17de eeuw veel gelezen en vertaalden Spaanschen schelmenroman, Lazarillo de Tormes, waarvan de held een landlooper is.

wasser geen noot om cleeren te besmetten, alzoo scheen met kerne-melck bespoelt te sijn."

Aan land was het al niet veel beter; wat de loge betreft, „een arme vervallen boereschuur in Hollant con niet slimmer sijn, dan 't daer vonden. Door d'halve maen (een soort batterij), die voor 't genoemde huys, dog verckenskot eer gelyckende, stont, most eerst passeren, die als een molshoop omgeroert en t'onderste boven lagh. Vier verroestte stuckjens van 3 en 4 pont lagen in 't gras; andre vier van deselve natuir stonden in rapaerden, al verrot, want wanneer daerop gingen sitten, soo braecken d'assen en vielen onder de voet. Aen den ingang lagen de darmen en onbruyckbaer stinckent vlees van geslagte bocken en geytten, soodat het onverdraegelijck stonck. Binnen comende, sagen een onopgemaeckt nieu huijs, door Wreden gesticht en op veel plaet-sen albereets verrot, en het dack aen alle cantten doorleckende, soodat geen plaets conde sien, waer logeeren, oock veel min 't goet bergen soude. De pagger was verrot en d'meeste part van de pallisaten lagen onder de voet en waren verbrant. Van een hoop onnutte honden krielden 't plain en hielden een disagreabel accoort . . . ."

De tuin zag er al even ongelukkig uit. Alle groenten waren „van rispen, wormen, sprinckhanen, mieren als ander gedrogt soo gehavent, dat alles doorboort geëten en verwelckt was". Als zijn voorganger beweerd heeft, uit dien tuin wel een heele retourvloot te kunnen pro-viandeeren, dan is dat „een vuyle logen . . . . of ten ware dat onkruyt voor groentte heeft willen reeckenen". Over het geheel vond Hugo den toestand op het eiland „veel slimmer dan over elff jaeren, wanneer 't eylant van de Compagnie was geabandonneert".

Na deze inleiding volgt een verslag (niet zonder veel ophef en dikke woorden) van hetgeen hij heeft gedaan om een begin van uitvoering te geven aan zijn groote plannen. Met spoed worden eenige loodsen gebouwd en daarin de goederen uit de Pijl ondergebracht. Tusschen deze werkzaamheden door houdt hij zich met den Raad bezig met het afsluiten der boeken van Wreden, waarin men een tekort vond van f 737. Ook op de voorraden bleek een groot tekort te zijn; men kon zich niet voorstellen, „waer de coopmanschap-pen, provisiën, noch materialen gebleven sijn". Bij dit drukke werk kon de Commandeur de eerste nachten niet slapen van de ratten, die met heele regimenten over de zoldering en door zijn kamer marcheer-den, en hem zelfs in de beenen beten; „liet datelijck den arcinicum apliceeren, die der sulcken ravage onder maeckte, dat 's morgens een gansche hoope, van de daecken gerolt, doot vonden". Doch nu

maakte de stank van de doode ratten tuschen de zoldering het huis voor eenige dagen onbewoonbaar.

Intusschen vergat Hugo ook het geestelijk welzijn der aan zijn zorgen toevertrouwde kudde niet; met nadruk wijst hij er op, dat hij reeds den eersten Zondag onder een tent een predikatie liet houden, „'t welck geschiedde van een soldaet, Johan Hoffman genaemt, uyt Hessenlant, sijnde door deugtsaem leven en suffisante attestatie, van dat onder de gereformeerde gemeente in 't vaderlant sulcx meermalen als proponent, gelijck oock op 't schip, in zee sijnde, tot contentement hadt gedaen, daertoe bequaem". [1])

Ofschoon hij ook met het personeel en de enkele vrije kolonisten veel moeite had, behaalde hij, volgens zijn eigen verklaring althans, reeds dadelijk veel succes. De tuin werd van onkruid en ongedierte gezuiverd, een ploeg gemaakt, van Batavia gezonden zaden en stekken uitgeplant, een primitieve leerlooierij en een arakbranderij opgericht, een weg tot het afvoeren van ebbenhout uit het bosch aangelegd, proeven genomen met het bereiden van boter en het rooken en zouten van vleesch. Uit den aard der zaak ondervond hij daarbij nog al eens teleurstellingen, niet het minst door het ontbreken van vakmenschen, het tekort aan slaven en het gemis van de noodige werktuigen. Een groote ramp was het uitblijven van de Boog, die verscheidene materialen aan boord had, en gelijk met de Pijl van de Kaap was vertrokken, doch nimmer te voorschijn kwam. Eerst ruim een jaar later vernam men, dat muitende matrozen op de kust van Madagascar het scheepje hadden afgeloopen en aan de Franschen verkocht. Van Batavia, waar men klaarblijkelijk Hugo's plannen wat opgeschroefd vond, zond men slechts een klein gedeelte van het vele, dat hij aanvroeg. Dit stemt hem kregelig, wat blijkt uit den sarcastischen toon zijner brieven. Want hij neemt, in tegenstelling met de meeste Compagnies-dienaren, geen blad voor den mond: „Wy hoopen mettertijt soo veel credit omtrent UEd[e] te vinden, dat, wat experimentere, voor gelovelijck aengenomen, en d'rapporten van vile oncondighen en quaet g'intentioneerde verworpen sullen werden". En op de mededeeling der regeering, dat de voor Mauritius bestemde secunde, vervanger van Nyhoff, bedankt had voor een plaatsing op dat eiland, reageert Hugo met de woorden: „daer wete niet, watt op

---

[1]) In een rol van de bezetting van Mauritius van 1674 staat achter den naam van Hoffman niet meer soldaat, maar dominee. Dit was echter bij de Comp. niet als thans een andere naam voor predikant, maar de gebruikelijke titel voor ziekentrooster, dat is een leekenprediker.

seggen sullen, alsoo nooyt wyser sijn geweest, oft meenden, soo de superioren, wanneer in dienst van de Comp. waeren en goetvonden ymant van de subalterne dienaren meerder utilité op d'eene plaets als d'andere conden bybrengen, subject waeren gesonden te weesen en mosten gaen, waer Haer Ed. goetvonden. Soo hierin geabuseert bennen, soo versoecke remissie van onse innosance!".

Toch konden dergelijke uitvallen niet verhinderen, dat hij in een volgend schrijven weer even optimistisch was. Den 8sten Februari 1674 heeft op het eiland een geweldige orkaan gewoed, die alle gebouwen, behalve een nieuw-gemetselde loods, heeft vernield, terwijl ook de meeste aanplantingen verwoest zijn. Onmiddellijk na de vermelding van deze catastrophe verklaart Hugo het mogelijk te achten, „d'Ed. Compagnie een revenu van 4000 realen jaerlijcx toe te brengen, en vry meer, wanneer ons maer behoorlijck d'hant gebooden wert, 't welck hoopen sal geschieden en in acht genomen werden, dewijl dit een suivre liquide nooyt voor desen hier gepractiseert winst sal opbrengen. Byaldien dan onse voorslagen valabel werden aengenomen en d'hant ons gereyckt wert, soo sien cans in weynich jaeren, dat het eylant niet alleen de soldyen, oock montcosten van 't garnisoen, maer oock een goede stuyver daerenboven sal aenbrengen, jae selffs van dese uire af. Dependeert maer aen de volunté van Haer Ed"."

Indien men alle rapporten van Hugo uit de jaren 1673 tot 1675 leest, kan men niet ontkomen aan den indruk, dat hij steeds grooter beloften doet en dikker woorden gaat gebruiken, terwijl de realiteit wat, dat Mauritius tot dusver nog niets van beteekenis had opgeleverd dan af en toe een lading ebbenhout, terwijl het verder bij „preuven" was gebleven. Een kenmerkend staaltje van zijn grootspraak of zelfingenomenheid is ook de beschrijving der zeilsloep, die hij op het eiland heeft doen bouwen naar zijn eigen ontwerp, en die hij derhalve St. Hubert heeft gedoopt. Na een proeftocht verklaart hij, dat deze sloep ongelooflijk best zeilt. Ook Wreden, zoo gaat hij verder, heeft indertijd een sloep gebouwd, en daarmede een tocht om het geheele eiland laten doen, waarvoor men rond 9 maanden noodig had. Met de St. Hubert zal dit in drie dagen kunnen geschieden. (Dat dit inderdaad gebeurt, vernemen wij echter niet).

Billijkheidshalve dient er evenwel op gewezen te worden, dat de omstandigheden hem niet mee zaten. Van handel met kleine scheepjes op de kust van Afrika en de daar bijliggende eilanden, een der hoofdpunten van zijn programma, kon niets komen door de aanwezigheid van Fransche en Engelsche oorlogsschepen in de Indische

wateren, en de nabijheid van Fransche versterkingen op Madagascar en Bourbon. De Pijl, kort na zijn aankomst naar Batavia gezonden, werd daar aangehouden. Diezelfde oorlog was ook oorzaak, dat er geen kolonisten en onvoldoende materialen uitkwamen. De Bewindhebbers hadden in die moeilijke jaren andere zorgen, dan die voor het kleine Mauritius, en het is teekenend, dat Hugo, die met elk passeerend schip, zelfs met Deensche en andere neutralen, rapporten en missiven naar de Zeventien zond, in drie volle jaren slechts eenmaal een klein briefje van hen ontving. Zijn instructies ontving hij overigens van Gouverneur-Generaal en Rade.

Tegen dergelijk gebrek aan medewerking is zelfs een optimisme als van Hugo niet bestand, en wanneer het jaar 1675 ten einde loopt, schrijft hij aan de Zeventien, dat zijn vijfjarig verband spoedig om zal zijn. Gaarne wil hij in den dienst van de Compagnie blijven, maar verzoekt dan een plaatsing elders. Immers op Mauritius kan hij niet bereiken, wat hij zich had voorgesteld, gedeeltelijk wel veroorzaakt door de oorlogsjaren, maar volgens zijn overtuiging voor een grooter deel door gebrek aan medewerking. Noch van Batavia, noch van de Kaap heeft men hem ooit gezonden, wat hij noodig had. Wel had de Gouverneur van de Kaap, IJsbrand Godske, hoewel het zijn chef niet was, hem „by forme van informatie" herhaaldelijk aanmerkingen gemaakt. Overigens heeft hij ook persoonlijk op Mauritius niets bereikt, want bij zijn groote gezin en het ontbreken van alle emolumenten, heeft hij niet alleen niets overgehouden, maar zelfs ingeteerd. [1])

Nog voor dat zijn verzoek om overplaatsing in Nederland kon zijn aangekomen, ontving Hugo een missive van Heeren-XVII, d.d. 28 September 1675, welke hem geheel buiten zichzelven bracht. Na de erkenning: „d'Ongemackelycke en becommerlycke tyden, die wy hebben beleeft, hebben ons onse gedachten van Mauritius wat doen affhouden, en deselve tot andere saecken van meerder importantie gewent", worden eerst eenige onaangename zinspelingen op groote woorden en kleine resultaten ten beste gegeven, waarna op zakelijken toon een aantal opdrachten en aanmerkingen volgen, als:

„In 't houden van de negotieboekies sullen U.E. hebben te houden en te volgen de methode van Indiën.

[1]) Deze laatste mededeeling doet vreemd aan, waar uit de boeken blijkt, dat hij nooit over zijn salaris had beschikt, maar dat steeds had laten staan. In het begin van 1676 verzocht hij de Kamer Amsterdam, waarvoor hij was uitgevaren, vier van de vijf jaren salaris, die hij tegoed had, aan zijn schoonmoeder te willen uitbetalen.

Dewyle het U.E. aen bequaeme stoffe tot rechters manqueert, sullen U.E. haer hebben te onthouden om in halssaecken off swaere delicten, verstaende wanneer 't saecken sijn, die uytstel kunnen lyden, recht te doen of justitie te administreren, maer sullen U.E. de delinquanten mette bescheyden, t'haerer laste leggende, hebben te senden t'sy nae Batavia, 't sy nae de Cabo de Bonne Esperance.

Het komt ons wat onaengenaem te vooren, dat de coloniers soodanigh klaegen over het hart tractement, dat haer wort aengedaen, en d'ellende, die sy lyden.

De baetsoeckentheyt, die den Commandeur Hugo is naegaende, willen wy vertrouwen, dat niet als quaede uytstroysels en calumniën sijn."

Men moet erkennen, dat de grieven, welke uit dit schrijven spreken, voor een deel gezocht en overdreven zijn. Op het houden van negotieboeken naar de wijze van Indië had reeds Gouverneur Godske zijn aandacht gevestigd, en Hugo had dit beantwoord met de afdoende opmerking, dat, waar geen negotie was, ook geen negotieboeken behoefden te worden gehouden, en dat voor een plaats als Mauritius een onkostenrekening voldoende was. En wat de mishandelde kolonisten aangaat, dat waren luie en onhandelbare elementen, die het eerst aan de Kaap hadden geprobeerd en daar waren mislukt. Voor baetsoeckentheyt bestond verder op het eiland al heel weinig gelegenheid, en bewijzen zijn daarvoor ook nimmer aangevoerd. Daarentegen was het ontnemen van het recht om zelfstandig justitie te administreeren, alleszins gemotiveerd, want er waren in dit opzicht op Mauritius inderdaad ergerlijke dingen gebeurd. Wij willen daarvan enkele sprekende bewijzen aanvoeren.

In 1674 had de Raad op voorstel van Hugo besloten, een varensgezel, die herhaaldelijk ongehoorzaam en brutaal was, op eigenaardige wijze tot rede te brengen, Men veroordeelde hem namelijk, pro forma, ter dood, en liet hem naar de executieplaats voeren, waar een peleton soldaten met geladen vuurroeren gereed stond. Slachtoffer en soldaten wisten niet anders, dan dat het een werkelijke executie gold. Toen de soldaten hadden aangelegd, fluisterde Hugo hun toe, dat zij, op zijn bevel tot vuren, over het hoofd van den delinquent moesten schieten. Maar een der soldaten had het gefluister niet verstaan of begrepen, en schoot den man dwars door het hoofd.

Zoo mogelijk nog erger was een ander geval, dat een volmaakt onschuldige betrof, en dat ons tot in finesses is overgeleverd in een

vele folio's tellenden brief, door Marie Hugo, dochter van den Commandeur, gericht aan den fiskaal van de Kaap, Pieter de Neyn, welk schrijven men niet zonder ontroering lezen kan. Dit meisje voelde zich op het eiland onder de ruwe bezettelingen en kolonisten niet thuis, en had gevraagd, naar familie op Batavia te mogen gaan, wat haar vader geweigerd had. Hugo wilde, na den dood van zijn vrouw, Marie aan het hoofd van zijn huishouding laten. Haer eenige afleiding lag in gesprekken met den hiervoor reeds genoemden Colle, die vóór Hugo's komst waarnemend Commandeur was geweest, en een hupsche jonge borst was. De jongelui kregen elkander lief, en toen Marie dat haar vader meedeelde, was deze laatste buiten zichzelf van woede. Hij verbood zijn dochter allen verderen omgang, en stelde Colle te werk bij het palmietbosch, dat ruim vier uur loopens van de loge was verwijderd, met streng verbod, om die plaats te verlaten. Op verzoek van het meisje had Colle niettemin op zekeren avond den langen afstand toch afgelegd, om een onderhoud met haar te hebben, en plannen voor de toekomst te bespreken. Om allen schijn van iets ongeoorloofds te vermijden, verzocht Marie op den bewusten avond haar broeder Gerrit, den assistent, met haar een wandeling te willen maken, en, achter den tuin gekomen, deelde zij hem mede, dat zij daar een onderhoud met Colle zou hebben. Gerrit antwoordde, dat hij haar dan alleen wilde laten, maar ging oogenblikkelijk zijn vader waarschuwen. Deze liet de beide jongelui overvallen, sloot zijn dochter in haar kamer op, en liet Colle in de boeien slaan. Maanden lang lag de ongelukkige in een hok, met zware ijzers aan de beenen, waardoor hij ten slotte een ernstige ontsteking opliep. Bovendien ontving hij maar halven kost, zoodat hij met den dag verzwakte. Marie slaagde er in, hem een mand eieren te doen toekomen, waarop Colle haar een trouwbelofte zond, met zijn bloed op een stuk papier geschreven, wat door het meisje met een gelijke belofte werd beantwoord. Bij een inspectie vond Hugo dit stuk en ook de eieren, uit zijn huis afkomstig (hij was gewoon, zelf alle eieren te merken met den datum, waarop zij gelegd waren) en nu besloot hij, voor goed met Colle af te rekenen. Op gefingeerde brieven en valsche beschuldigen daagde hij dezen voor den Raad, die den stakker veroordeelde tot geeseling en brandmerk, gevolgd door 5 jaar dwangarbeid in den ketting. Dit vonnis werd inderdaad tot uitvoering gebracht.

Kort voor haar vertrek naar Batavia, dat haar na alle geleden ellende eindelijk werd toegestaan, wist Marie met een passeerend

schip een brief mee te geven naar de Kaap, waarin zij den fiskaal smeekte om in te grijpen, doch deze, zoomin als Gouverneur Godske, konden dit doen, daar immers Mauritius geheel onafhankelijk van de Kaap was geworden. Zij moesten zich er toe bepalen, de zaak ter kennis te brengen zoowel van de Indische regeering als van de Bewindhebbers. Wij zagen, wat daarvan het eerste gevolg was.

Hugo, die onmiddellijk begreep, uit welken hoek de wind woei, gaf op de hem eigen temperamentvolle wijze uiting aan de gevoelens, welke de brief van Heeren-XVII in hem had gewekt. Dit schrijven, valt hij uit, „verseeckert ons genougsaem, 't geen gevreest hebben, namentlijck hoe de gouverneur Goske met alle quade, snoode, onware calangen 't soo verre heeft weten te brengen, dat d'Ed heeren jegens ons g'iriteert schynen te wesen.... wat heeft die heer sigh niet al vermeten en onderwonden, want 't is seecker, dat hy, Hugo, langh vóór d'heer Goske geweten heeft, hoe men d'Indische boucken moet waernemen". Op den last, om geen justitie meer te oefenen, antwoordt hij: „Patientie! Sijn daer niet drouvigh om, maer wel, dat soo een inhumain als Goske ons soo vilain by Haer Ed^e desnonseert [1]) en schier met schijn oft gelijck hat. 't Is hem geluckt, dat op sijn Caepse proceduren geen recharche volgt!" (Godske was inmiddels afgetreden en naar Nederland teruggekeerd). Hij eindigt met herhaling van zijn verzoek om overplaatsing, „soo sijn dienst U Ed^e behagelijck is".

Dit schrijven, dat Hugo op 10 September 1676 teekende, kruiste een missive van Heeren-XVII, d.d. 21 October van dat jaar, welke aanvangt met de woorden: „Op het versoeck van den Commandeur Hubert Hugo, aen ons gedaen, hebben wy goetgevonden hem van dat commandement te verlossen, en dienvolgende nae Batavia te doen gaen, om geëmployeert te worden daer en soo den Generael en de Raden sullen komen goet te vinden". Hem wordt verder opgedragen transport te doen aan zijn opvolger, Isaäc Johannes Lamotius, die van de Kaap zal overkomen. In het vervolg zal de Commandeur van Mauritius weer sorteeren onder den Gouverneur van de Kaap.

Den 17den September 1677 kwam Lamotius eerst op het eiland aan. Hij rapporteert, dat hij er „van den Ed Heer Commandeur Hubert Hugo met alle civiliteyt en beleeftheyt" ontvangen is, en dat hij er alles „wel geconditioneert" heeft aangetroffen. Alleen had Hugo zich zeer „gediscontenteert" getoond, dat er voor het transport van

---

[1]) Dénoncer: aanbrengen, verklikken.

hem en zijn familie naar Batavia slechts een klein hoekerscheepje was gezonden. „'t geen Sijn Ed. volcomentlijck oordeelde tot kleynachtinge en disrespect van Sijn Ed. te geschieden".

Juist drie maanden later, 17 December 1677, kwam Hugo op Batavia aan. Onderweg was hij ziek geworden; het Daghregister van Batavia vermeldt, dat hij wegens „impotentheyt" niet persoonlijk verslag in den Raad van Indië kon komen uitbrengen, maar dat hij zijn papieren door den schipper moest laten binnenbrengen. Toch knapte de nu 60-jarige, die heel wat campagnejaren achter den rug had, weer wat op; 10 Januari 1678 wordt hij althans genoemd onder de notabelen, die een eereplaats krijgen bij de plechtige installatie van den nieuwen Gouverneur-Generaal, Rijckloff van Goens. Dit is evenwel de laatste maal, dat 's Compagnies papieren melding van hem maken, waaruit wij niet anders kunnen afleiden, dan dat hij kort daarop gestorven is. Evenmin vonden wij verder nog eenig gewag gemaakt van Marie, noch van Gerrit Hugo. Een jongere zoon, Thomas Hugo, na aankomst van de familie op Batavia als assistent in dienst van de Compagnie getreden, wordt in 1680 tegelijk met een aantal andere dienaren ontslagen, „sommige, omdat se tegens ordre buyten licentie van haare plaatsen opgecomen, andre, omdat se niet seer bequaam, te luy off wel onnut sijn." Zoo verdwijnt op weinig eervolle wijze de familie Hugo uit de gelederen der Compagnie.

Als in 1682 Bewindhebbers worden ingelicht, dat de keurvorst van Brandenburg eenige oorlogsschepen heeft uitgerust, die wel voor twee jaar van victualie zijn voorzien, schrijven zij naar Indië, dat men daar op zijn hoede moet zijn. Want zij achten het heelemaal niet onmogelijk, dat deze schepen bestemd zijn, „om na Oost-Indiën te gaan en daarmede te doen en te handelen als Hubert Huge voormaals heeft gedaan." En in de „Beschryvinge van de Oostindische Compagnie" door Mr. Pieter van Dam (1701) wordt hij slechts genoemd in verband met de vele moeiten, die de Nederlandsche consul te Rouen had „in en omtrent het werck van Hubert Hugo, mitsgaders de Moren, tot Havre de Grace opgebracht". Wij zien daaruit, dat zijn naam was blijven voortleven, niet als plichtgetrouw ambtenaar op Suratte, noch als plannenrijk Commandeur van Mauritius, maar als zeeroover. En opnieuw erkennen wij de juistheid van Shakespeare's diagnose:

Men's evil manners live in brass; their virtues
We write in water.

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1929—1930.

BESTUURSVERGADERING
van 15 December 1929.

Aanwezig de Heeren: Prof. J. C. van Eerde (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder (Penningmeester), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Dr. H. H. Juynboll en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

Prof. Dr. N. J. Krom had bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter, die na zijne Indische reis thans weder zitting neemt, opent de vergadering met de volgende woorden:

Voordat wij onze werkzaamheden beginnen, heb ik enkele mededeelingen te doen, daar ik het mij tot plicht reken in dezen kring allereerst een woord van herdenking te spreken van Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, die op den eersten van deze maand is ontslapen. Zijn nagedachtenis zal hier, in het bestuur van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, in herinnering blijven als een medelid, dat met warme belangstelling onze beraadslagingen volgde, dat immer met algeheele toewijding de belangen van het Instituut behartigde, dat met zijn groote gaven van hart en verstand de Indologische wetenschap op uitnemende wijze heeft gediend.

Vervolgens heb ik mij te kwijten van een schuld der dankbaarheid jegens onzen Onder-Voorzitter, Prof. van Ronkel, die gedurende mijn lange afwezigheid wel Uwe vergaderingen heeft willen leiden en ook overigens de voorzitterswerkzaamheden heeft op zich willen nemen, waarvoor wij allen hem onze erkentelijkheid willen betuigen.

En ten slotte dien ik U in het kort verslag te doen van het vierde Pacific Science Congress, dat in Mei j.l. op Java is gehouden en dat ik mede als Uw afgevaardigde heb mogen bijwonen. Wat de door ons bestuur beoefende wetenschappen betreft, was daaraan op dit

congres meer aandacht geschonken dan op de daaraan voorafgaande congressen in Honoloeloe, Australië en Japan, hetgeen moge blijken uit de tegenwoordigheid o.a. van de buitenlandsche ethnologen en anthropologen: O. Beyer (Philippijnen), D. Black (China), G. A. Dorsey (U. S. A.), G. Elliot Smith (Engeland), V. Goloubew (Indo-China), D. Jenness (Canada), A. Matsumura (Japan), P. B. Means (U. S. A.), R. E. Park (U. S. A.), A. R. Radcliffe-Brown (Australië), J. L. Shellshear (Hongkong), N. K. Sunavat (Siam), R. O. Winstedt (Singapore).

Zoo kon als een der hoogtepunten van de beraadslagingen te Bandoeng worden genoemd het debat in de ethnologische sectie op 20 Mei j.l. tusschen de Heeren Elliot Smith en Radcliffe-Brown over de historische factor in de volkenkunde, om hier geen melding te maken van tal van andere onderwerpen, welke door verschillende sprekers werden ingeleid en die geheel of ten deele betrekking hadden op geographische en ethnologische vraagstukken.

Trouwens U is uit de ter gelegenheid van het congres verschenen edita reeds gebleken, dat de congressisten niet verstoken bleven van inlichtingen op volkenkundig, oudheidkundig en taalkundig gebied. Bijdragen in het in Nederland uitgegeven boek Science in the Netherlands East Indies, zoomede het in Nederlandsch Indië samengestelde werk The effect of western influence on native civilisations in the Malay Archipelago, geven er reeds een denkbeeld van, dat door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië beoefende wetenschappen zich deden gelden. Hetgeen ook bleek uit de door enkele groepen van congressisten onder deskundig geleide gemaakte excursies naar de Tjandi's Ngawan, Pawon, Mendoet, Baraboedoer, naar de Tjandi's Kalasan, Prambanan, Sewoe en Soekoeh, zoomede naar de vindplaatsen van praehistorica in den omtrek van Poenoeng, Sampoeng, Trinil, enz. De op deze excursies betrekking hebbende gedrukte gidsjes van de hand der dr's. Krom, Lulius van Goor en Van Stein Callenfels werden dan ook dankbaar aanvaard.

Er zijn bovendien twee belangrijke omstandigheden, waarop ik Uwe aandacht wil vestigen.

De Javaansche zelfbesturen hebben aan de deelnemers van het congres ontvangsten bereid, waarop het beste werd getoond, dat op het gebied der hofdansen en het Javaansch tooneel kan worden geboden: bedaja-dansen, wajang-wong (Langendrija, Langen Mondra Wanara). Bovendien had het Bestuur van het Kon. Bataviaasch Ge-

nootschap voor Kunsten en Wetenschappen aan het denkbeeld uitvoering gegeven vertegenwoordigers van tal van volken uit den Nederlandsch-Indischen Archipel naar Batavia te doen komen, teneinde daar uitingen van hun kunstleven te doen zien. Op den 14en Mei j.l. werden door allerlei volksgroepen dansen uitgevoerd in de groote zaal van den Dierentuin te Batavia, terwijl in het Museum van het Genootschap van 12 tot 20 Mei j.l. een nijverheidstentoonstelling werd gehouden, waarop de producten der volkskunst werden getoond van Atjèhers, Niassers, Bataks, Minangkabauers, Indragiriërs, Djambiërs, Palembangers, Redjangers, Seloemaneezen, Lampongers, Javanen, Soendaneezen, Baliërs, Dajaks, Toradja's, lieden van Boni, Donggala, Menado, Sangi, Ambon, West-Ceram, Djailolo, Nieuw-Guinee, Soemba en Kisar.

Al de vertegenwoordigers der genoemde volken bijeen te zien te midden van het schoone werk van hun volkskunst was een ongemeen schouwspel, dat vooral op de talrijke buitenlandsche bezoekers van het congres indruk maakte.

Met belangstelling werd van deze rede kennis genomen.

Vervolgens wordt het woord gegeven aan Prof. Kleintjes, wiens tegenwoordigheid elders vereischt wordt. Z. H. Gel. deelt mede met Prof. Van Vollenhoven overleg gepleegd te hebben in zake diens voorstel om door het Instituut het initiatief te doen nemen tot de samenstelling van een werk, bevattende de Handelingen der Regeering en den Staten-Generaal betreffende het nieuwe Regeeringsreglement van Ned.-Indië, te bewerken in den trant van de Instituutsuitgaaf t.a.v. de R. R. van Suriname en Curaçao, welke bezorgd is door Mr. Dr. H. W. C. Bordewijk. Met het oog op de hooge kosten, welke met de samenstelling daarvan gemoeid zullen zijn, wordt in overweging gegeven zich te wenden tot Z.Exc. den Minister van Koloniën met de vraag, of de Regeering om het hooge belang dezer aangelegenheid in beginsel bereid zoude zijn deze uitgave te subsidieeren, bijv. door in de kosten daarvan bij te dragen voor ¾ gedeelte. Mocht, naar gehoopt wordt, het antwoord bevestigend luiden, dan zoude vervolgens zijn over te gaan tot het opstellen van eene zoo nauwkeurig mogelijke raming van kosten, waarbij de hulp zou zijn in te roepen van eenige heeren.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Vervolgens worden de notulen van de November-vergadering gelezen en goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren C. A. Mees en W. Rienstra.

Bericht van overlijden was ontvangen van Prof. Dr. G. A. J. Hazeu en Mr. J. Slingenberg.

Voor het lidmaatschap hadden bedankt D. J. C. Kriebel en de N.V. Im- en Export-Mij. v/h. Plate en Van Heusde.

Aanteekening werd gehouden van het veranderd adres der leden: Mr. H. J. Bool, H. F. S. Visser, Dr. W. F. Stutterheim, Dr. G. Krause, Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge, J. Jongejans en de Cultuur-Mij. Pagottan.

Ter tafel werd gebracht:

1. eene uiteenzetting van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in zake eene „editio major" van Grotius' De jure belli ac pacis;
voor kennisgeving aangenomen;

2. eene mededeeling van de kosten voor aan het Instituutsgebouw te verrichten herstellingen; deze bedragen f 3637.—; met het werk is reeds aangevangen;

3. een verzoek van de Adatrechtstichting om den verkoopsprijs van Adatrechtbundel 30 te bepalen op f 4.—, voor de leden de helft;
conform besloten;

4. een brief van het Instituto Geografico Militaire d.d. 11 Dec. j.l. No. 175, tot ruil onzer Bijdragen met de revue „l'Universo";
wordt besloten daarop niet in te gaan;

5. eene uitnoodiging van de Vereeniging van Ind. Verlofgangers tot deelneming aan het feest van het 10-jarig bestaan;
voor kennisgeving aangenomen;

6. een afdrukje van een door Dr. Hallier-Schleiden opgesteld artikel over: Das Germanische als Urmutter aller Sprachen;
voor kennisgeving aangenomen;

7. een brief d.d. December j.l. van de Heeren J. P. B. de Josselin de Jong c.s., inhoudende de vraag of het Instituut bereid is om:

a. een commissie in te stellen voor het bevorderen van een wetenschappelijk onderzoek bij de Indianen en bij de Boschnegers van Suriname, — van welke instelling alsdan ware kennis te geven aan den Minister van Koloniën en de Gouverneurs van Suriname en Curaçao; en

b. in het belang van zoodanig onderzoek deels van andere particuliere instellingen en lichamen, deels van de Regeering een subsidie te vragen, waaruit alvast een eerste onderzoek van eenige opvolgende maanden zou kunnen worden bekostigd, terwijl de Commissie inmiddels zou hebben uit te zien naar een geschikt onderzoeker;

na eene gedachtenwisseling, waarbij geopperd wordt om samenwerking te zoeken met het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap en de Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën, wordt besloten eene beslissing aan te houden tot de volgende vergadering;

8. een missive vanwege het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 10 Dec. j.l. No. 5760 K. W. waarbij inlichtingen worden verzocht nopens den voortgang van de uitgave van het VI[e] (laatste) deel van het Gedenkboek van Jan Pietersz. Coen;

Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, die nopens dit punt reeds overleg heeft gepleegd met Prof. Colenbrander, deelt mede, dat de voltooiing van dit werk vermoedelijk in den loop van dit jaar, wellicht in Mei of Juni 1930 kan worden tegemoet gezien, in welken geest de vraag van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zal worden beantwoord;

9. een brief van Mr. F. G. Schalkwijk d.d. 27 Nov. j.l., waarbij bericht wordt, dat het drukken van het werkje van den Heer Karsten omtrent de Britsch-Indiërs in Suriname, met de bijbehoorende grammatica goed op gang is;

voor kennisgeving aangenomen;

10. eene schriftelijke uiteenzetting van den Heer Th. van Erp, d.d. 25 Nov. 1929, nopens den stand van de bouwkundige beschrijving van de Boroboedoer c.s., waaruit blijkt, dat de schrijver met dien arbeid tracht gereed te komen in het begin van 1930, waarna de quaestie aan de orde zal worden gebracht van de bedorven cliché's;

wordt besloten den Heer Van Erp te doen mededeelen, dat het Bestuur met groote belangstelling van deze uiteenzetting heeft kennis

genomen en de hoop uitspreekt, dat het den schrijver zal gelukken op den in het uitzicht gestelden tijd zijn nu reeds lang verbeide werk te voltooiën;

11. het Jaarverslag over 1928 van het Ned. Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen (groep Nederland, Internation. Committee of Historical Sciences);

voor kennisgeving aangenomen.

De Voorzitter deelt vervolgens mede, dat onder handen is genomen door een Commissie van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap de samenstelling van een wetenschappelijken atlas van Ned. Oost-Indië en brengt daarop ter sprake welke weg zal zijn in te slaan, opdat daarbij kunnen worden gevoegd speciale kaarten betreffende de verspreiding der talen a.a.; bij de daarover plaats vindende gedachtenwisseling blijkt, dat het meest raadzaam geacht wordt daartoe medewerkers te vinden op Java, in verband waarmede eenige namen worden genoemd.

In de tweede plaats brengt de Voorzitter ter sprake dat het voornemen bestaat bij den Heer Quarles van Ufford, Voorzitter van het Ned. Bijbelgenootschap, en eenige andere heeren, om de in den loop der jaren verschenen opstellen en studiën van Dr. N. Adriani verzameld op nieuw uit te geven, en bepleit te dien einde eene krachtige medewerking van de zijde van het Instituut;

wordt besloten een bijdrage van f 650.— daarvoor beschikbaar te stellen.

Tenslotte biedt de Voorzitter ter publicatie in de Bijdragen aan een artikel van den Heer Halie over „Het hoofdenvraagstuk in Ned. Nieuw-Guinea";

tot het uitbrengen van advies dienaangaande worden aangezocht de Heeren Van Ossenbruggen en Kleintjes.

Rondvraag:

Prof. van Ronkel biedt namens het Oostersch Genootschap ten geschenke voor de Koloniale Bibliotheek aan de jubileums-uitgaaf 1869—1929 van de Deli-Maatschappij;

onder dankbetuiging aanvaard;

en verzoekt vervolgens diligent te worden verklaard met betrekking tot de behandeling van het door Prof. Berg aangevangen Glossarium van het Middel Javaansch.

Mr. van Ossenbruggen deelt mede van Prof. van Vollenhoven vernomen te hebben dat te Batavia door Prof. Ter Haar is samengesteld een Register op het Eindrésumé van het Grondenrecht in N.-Indië en brengt ter sprake in hoever het Instituut bereid zou zijn dit uit te geven;

dit onderwerp wordt geacht meer te liggen op het terrein van de Adatrecht-commissie.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Joh. F. Snelleman, Dr. K. A. H. Hidding, G. Friederici, Prof. Dr. C. C. Berg, H. Koot alsmede van het Alg. Syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.Indië, de Contrôle der Belastingen te Paramaribo, het Ned. Bijbelgenootschap en het Instituttet for sammenlignende Kulturforskning te Oslo;

aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 JANUARI 1930.

Aanwezig de Heeren: Prof. J. C. van Eerde (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Dr. H. H. Juynboll en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder en R. A. Kern hadden bericht gegeven verhinderd te zijn.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Als nieuwe leden werden aangenomen Mr. O. W. van Ewijk, en Dr. J. Gonda.

Bedankt had de Heer H. A. von Dewall.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren

A. J. W. Harloff, F. P. J. Vester, Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. Th. O. B. Günther, Mr. J. van Schuijlenburg en G. Coedès.

Ter tafel werd gebracht:

1o. een brief van de Nederlandsche Handelmaatschappij dd. 16 Januari (Secretarie) No. 99, mededeelende dat ook voor dit jaar een bijdrage was verleend van f 500;

met erkentelijkheid vernomen; voor de schenking was inmiddels dank betuigd.

Hetzelfde geldt voor eene schenking tot een gelijk bedrag van de Bataafsche Petroleum Mij.; ook daarvoor is dank betuigd.

2o. een brief dd. 30 November 1929 van Dr. F. W. Stutterheim te Solo ter aanbieding van eene voortzetting zijner Oudheidkundige Aanteekeningen IX—XII;

zullen in de Bijdragen worden geplaatst.

De Voorzitter deelt mede, dat een dankbetuiging is ontvangen van de Heeren Quarles van Ufford c.s. voor de subsidie van f 650.— welke door het Bestuur is toegezegd voor de uitgave der verspreide geschriften van wijlen Dr. Adriani; ter verkrijging van het bovendien nog benoodigd bedrag wordt elders een poging gedaan.

Vervolgens stelt de Voorzitter aan de orde het plan om eene commissie in het leven te roepen voor het bevorderen van een wetenschappelijk onderzoek bij de Indianen en Bosch-negers van Suriname, zooals in de vorige vergadering te berde was gebracht. Op voorstel van Z. Hoog Gel. wordt besloten om ten deze samenwerking te zoeken met de Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën en het Koninklijk Ned. Aardrijkskundig Genootschap, en het Bestuur dezer lichamen bij het voorstel tot vorming van eene studie-commissie mede te deelen, dat dezerzijds bereid bevonden zijn daarin zitting te nemen Dr. J. W. IJzerman en Prof. J. C. van Eerde.

Tot vervulling van de vacatures, ontstaande bij de binnenkort plaats vindende periodieke aftreding van drie bestuursleden wordt besloten de volgende drietallen voor te dragen:

I. Vacature—Vissering:
Dr. J. W. IJzerman;
A. J. W. Harloff;
W. K. H. Ypes;

II. Vacature—Rassers:
Prof. Dr. C. C. Berg;
Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong;
Prof. Mr. G. André de la Porte.

III. Vacature—Borgerhoff Mulder:
Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder;
Mr. A. W. Hartman;
Mr. J. W. D. Francken.

Rondvraag:

Over de vraag, of in beginsel het Kon. Instituut bereid zou zijn om het door Prof. C. C. Berg aangevangen Glossarium van het Middel-Javaansch uit te geven, zooals de bewerking daarvan plaats zou vinden blijkens een aantal, bij wijze van proef overgelegde artikelen, wordt na een gedachtenwisseling besloten om in dit en dergelijke gevallen zich over het tot uitgaaf bereid zijn eerst uit te laten, wanneer het werk persklaar is overgelegd, en dus de zaak in haar volle consequenties kan worden overzien en beoordeeld.

Prof. Krom biedt ter publicatie in de Bijdragen aan eenige door Dr. G. P. Rouffaer nagelaten, voor de Encyclopaedie van N. I. bewerkte artikelen, zoomede diens tot dusver onuitgegeven breedvoerige verhandeling over de Beeldhouwkunst in Ned.-Indië.

Z. H. Geleerde deelt verder mede, dat hij bereid is om eene nieuwe bewerking van zijne Hindoe-Javaansche Geschiedenis op zich te nemen, indien hem eene opdracht daartoe zou worden gedaan, in welk geval over de voorwaarden nader zou zijn overeen te komen;

wordt besloten zich met een voorstel in dien zin te wenden tot Z.Exc. den Minister van Koloniën.

De Heeren Van Ossenbruggen en Kleintjes geven in overweging om het in hun handen gesteld artikel van den Heer Halie over het hoofdenvraagstuk in Ned. Nieuw-Guinea in de Bijdragen op te nemen;

conform besloten.

Voor de Bibliotheek waren boekgeschenken ontvangen van de Heeren Joh. F. Snelleman, P. de Roo de la Faille, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. P. Kruizinga, Dr. R. Broersma en Prof. Dr. J. H. Boeke.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 FEBRUARI 1930.

Aanwezig de Heeren: Prof. J. C. van Eerde (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder (Penningmeester), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Dr. H. H. Juynboll en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering met eene herdenking van Mr. J. H. van Hasselt, die vele jaren met toewijding de geldmiddelen van het Koninklijk Instituut heeft beheerd en wiens goede diensten in dankbare herinnering zullen worden gehouden.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Aangenomen worden als nieuwe leden de Heeren: L. J. Dijkstra, Mr. W. F. Gaymans, G. Oosterink, Ir. J. L. Moens en Dr. L. de Vries, de laatste drie via het Commissariaat te Weltevreden.

Bedankt had voor het lidmaatschap Mr. J. C. Ph. Loeff.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: Ch. Boonacker, H. Ch. Gooszen en Ir. H. Driebergen.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een brief van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap dd. 10 Februari j.l. waarbij volle instemming betuigd wordt met het plan van een wetenschappelijke studiereis naar Suriname en wordt medegedeeld, dat als vertegenwoordigers van dat Genootschap werden aangewezen Prof. Dr. S. R. Steinmetz en de Heer L. A. Bakhuis.

Voorloopig aangehouden in afwachting van het antwoord der Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën;

2o. een brief dd. 11 Februari j.l. Afd. A, No. 9, van het aan het Departement van Koloniën verbonden Commissariaat voor Indische Zaken, waarbij wordt medegedeeld, dat de Minister van

Koloniën bereid is nopens het samenstellen van een tweeden, bijgewerkten druk van de door Prof. Krom geschreven Hindoe-Javaansche Geschiedenis in overleg te treden met den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië, doch vooraf eenige inlichtingen worden gevraagd nopens de vermoedelijke kosten alsmede de te verwachten opbrengst van zoodanige uitgave;

aan de hand van een daaromtrent gegeven overzicht wordt besloten Z. Exc. te doen antwoorden, dat het Bestuur, op grond van de uitkomsten met de uitgaaf verkregen, het voornemen heeft de kosten van drukken enz. geheel voor eigen rekening te nemen, doch niet bij machte is om daarnaast het honorarium te voldoen voor het bijwerken van den tweeden druk, in verband waarmede in overweging wordt gegeven een opdracht dienaangaande aan Prof. Krom te geven onder met Z. H. Gel. in rechtstreeksch overleg vast te stellen voorwaarden;

3o. eene mededeeling van het Commissariaat voor Indische Zaken aan het Departement van Koloniën Afd. A. no. 24 dd. 7 Februari 1930, dat nopens het voorstel inzake de uitgaaf van een werk, waarin een volledige samenvatting zal worden gegeven van hetgeen geleid heeft tot de Wet op de Staatsinrichting van N.-I., overleg wordt gepleegd met den Gouverneur-Generaal van N.-I., en het Instituut zoodra dit overleg tot een resultaat heeft geleid, daarmede in kennis zal worden gesteld.

4o. een brief dd. 12 Februari j.l. van Dr. J. Gonda, waarbij een artikeltje over twee Oud-Javaansche eigennamen ter publicatie in de Bijdragen wordt aangeboden;

wordt t.g.t. opgenomen overeenkomstig het advies van Prof. Dr. N. J. Krom en Dr. H. H. Juynboll;

5o. de Secretaris leest het ontwerp-Jaarverslag over 1929 voor, waartegen geen bedenking wordt ingebracht;

6o. de Penningmeester legt over de rekening en verantwoording der geldmiddelen over het afgeloopen jaar, en licht deze bescheiden v.z.n. toe:

Besloten wordt de leden Mr. A. W. Hartman en O. L. Helfrich uit te noodigen dienaangaande verslag uit te brengen in de algemeene vergadering.

7o. Vervolgens brengt de Voorzitter ter sprake, of het niet gewenscht is te achten om een andere voorziening te treffen over eventueel door het Bestuur uit te keeren pensioenen, met het oog waarop indertijd een fonds werd aangelegd;

besloten wordt die aangelegenheid nader in beschouwing te nemen, nadat ook overleg zal zijn gepleegd met eene levensverzekeringmaatschappij over de kosten van een lijfrente.

Rondvraag:

De Heer Kern biedt voor de bibliotheek ten geschenke aan een Naam-Boekje van de Hooge Indiasche Regeering enz. te Batavia .... in 1791; waarvoor de Voorzitter dank betuigt.

Andere boekgeschenken waren ontvangen van de Heeren P. J. F. J. Schnebbelié, O. L. Helfrich, R. A. Kern, Pr. C. Wessels, Dr. Th. Lens, Prof. Dr. C. C. Berg en van de Redactie van het Indologenblad te Leiden.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING

OP 15 MAART 1930.

Aanwezig de Heeren: Prof. J. C. van Eerde (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder (Penningmeester), R. A. Kern, Dr. F. W. Stapel, O. L. Helfrich, Dr. H. H. Juynboll, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris het jaarverslag over 1929 voor te lezen.

Nadat op verzoek van den Voorzitter daarin een kleine rectificatie is aangebracht en gebleken is dat overigens geen der aanwezigen naar aanleiding van dat verslag een opmerking wenscht te maken, deelt de Voorzitter mede, dat de rekening en verantwoording van den Penningmeester, op verzoek van het Bestuur, is nagezien door de leden O. L. Helfrich en Mr. A. W. Hartman.

Mede namens Mr. Hartman verklaart de Heer Helfrich dat zij de geldelijke administratie hebben nagegaan en in de beste orde bevonden, op grond waarvan zij voorstellen den Penningmeester acquit en décharge te verleenen en dank te zeggen voor het gevoerde beheer.

Aldus wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de vergadering den Penningmeester dank betuigt, en de Heeren Helfrich en Mr. Hartman dank zegt voor de genomen moeite.

Aan de orde is vervolgens de verkiezing van drie bestuursleden ter vervanging van de aftredende leden Vissering, Rassers en Borgerhoff Mulder.

De Voorzitter noodigt de Heeren Kern en Stapel uit om als stemopnemers te fungeeren.

De uitslag is dat overeenkomstig de voordracht de Heeren Dr. J. W. IJzerman, Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder en Prof. Dr. C. C.

Berg deels met algemeene, deels met zoo goed als algemeene stemmen worden benoemd.

De Voorzitter zegt de Heeren stemopnemers dank, vraagt Mr. Borgerhoff Mulder of deze de herverkiezing aanvaardt, hetgeen geschiedt en deelt mede dat de uitslag van de twee andere verkiezingen ter kennis der benoemde Heeren zal worden gebracht. Hij wijdt een woord ten afscheid aan de aftredende leden en zegt hun dank voor de in het belang van het Instituut verrichte werkzaamheden.

Aangezien niemand meer het woord verlangt, sluit de Voorzitter de vergadering.

JAARVERSLAG OVER 1929.

Het Bestuur was in het afgeloopen jaar samengesteld als volgt: Prof. J. C. van Eerde, Voorzitter; Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Ondervoorzitter; Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder, Penningmeester; P. de Roo de la Faille, Secretaris; Mr. G. Vissering, R. A. Kern, Dr. W. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. Ph. Kleintjes en Dr. H. H. Juynboll.

Volgens art. 8 van het Reglement treden thans af de Heeren Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder, Mr. G. Vissering en Dr. W. H. Rassers, van wie eerstgenoemde herkiesbaar is.

De Heer W. C. Muller stond het Bestuur trouw ter zijde als Adjunct-Secretaris; de Heer A. G. de Bakker evenzoo als Assistent.

Aan de Commissarissen in Ned. Oost-Indië, de Heeren P. Gediking en Dr. F. D. K. Bosch is het Bestuur ook dit jaar dank verschuldigd.

Op 1 Januari 1930 telde het Instituut 674 leden, n.l.:

1 Beschermvrouwe (H. M. de Koningin);
4 Eereleden;
25 Buitenlandsche leden;
88 Leden-donateurs;
389 Gewone leden en contribueerende instellingen;
167 Instellingen, met welke door ruiling van uitgaven betrekkingen worden onderhouden.

Het was het Bestuur bijzonder aangenaam, dat de Voorzitter aanbood bij zijn verblijf op Java het Kon. Instituut te vertegenwoordigen bij het te Bandoeng in de maand Mei te houden Circumpacific Science Congress; zijne indrukken heeft Z.H. Gel. weergegeven in de notulen der December-vergadering.

Geregeld werden betrekkingen onderhouden met de Groep Nederland van het Internationaal Committee of Historical Sciences en met de vertegenwoordigers in de Union Académique Internationale.

Bij de in het eind van Juli j.l. in den Haag gehouden tentoonstelling over „het Koloniale Boek" verleende het Kon. Instituut medewerking door uit de Boekerij beschikbaar te stellen de werken, welke voor dit doel werden gewenscht.

Subsidies werden bewilligd: 1o. ten bedrage van f 500 aan het Instituut Kern om de publicatie mogelijk te maken van de jaarlijksche bibliografie van Indische Archaeologie over 1927, en 2o. van f 650 in het belang van een herdruk van door wijlen Dr. Adriani gepubliceerde verspreide verhandelingen.

Van het Ned. Ind. Gouvernement werd een opdracht ontvangen tot levering van 10.000 ex. van Dr. Van der Tuuk's: Beberapa Tjarita Melajoe, 9e druk; hieraan is voldaan.

Bij de Regeering werden een drietal verzoeken aanhangig gemaakt: 1o. betreffende eene nieuwe bewerking van Dr. N. J. Krom's Hindoe-Javaansche Geschiedenis, welke uitverkocht is; 2o. in het belang van een werk, houdende eene samenvatting van hetgeen met betrekking tot de Wet op de Staatsinrichting van N.-I. is verhandeld bij de Regeering en de Staten-Generaal; 3o. tot uitgaaf van eene door wijlen Dr. Adriani nagelaten verzameling van Bare'esche volksverhalen.

Nopens deze aangelegenheden is het overleg nog niet beëindigd.

Het is het Bestuur eene voldoening, dat de uitgaaf van Prof. Kern's Verspreide Geschriften in XV deelen thans voltooid is door de toevoeging van het in het afgeloopen jaar verschenen register met bibliografie.

De Bijdragenreeks werd voortgezet met deel 85. Voorts zagen het licht de Adatrechtbundels 30 en 31 met bijbehoorende literatuuropgaven nos. 5—7.

In bewerking is het IIe deel van Prof. Heeres' Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum; hiervan zijn dertig vellen in druk gereed gekomen.

Ten aanzien van de bouwkundige beschrijving van den Boro-Boedoer, heeft de Heer Van Erp medegedeeld, dat hij zijn arbeid in dit voorjaar hoopt te voltooien. In verband met die afwerking is de quaestie over het vervangen der bedorven lichtdrukken blijven rusten.

Goede verwachting mag thans ook worden gekoesterd van de afwerking van het zesde en laatste deel van het Leven en Bedrijf van Jan Pietersz. Coen, nu van Prof. Dr. H. T. Colenbrander bemoedigend bericht dienaangaande is ontvangen.

Het gebouw bleek aan het dak een grondige vernieuwing te behoeven, welke sedert heeft plaats gevonden.

De bibliotheek werd door geschenken, ruiling, en aankoop wederom belangrijk vermeerderd. Van de leeszaal wordt geregeld gebruik gemaakt.

De geldmiddelen verkeeren in bevredigenden stand. De begrooting-1930 sluit met een som van f 34.461.61 zoowel aan inkomsten als uitgaven.

BESTUURSVERGADERING

van 15 Maart 1930.

Aanwezig de Heeren: Prof. J. C. van Eerde, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder, R. A. Kern, Dr. F. W. Stapel, Dr. H. H. Juynboll, Mr. Dr. F. D. E. van Ossenbruggen en P. de Roo de la Faille.

Als oudste in leeftijd neemt Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel de leiding der vergadering voorloopig op zich en noodigt de Heeren uit over te gaan tot de verkiezing van een voorzitter, onder-voorzitter, penningmeester en secretaris. De uitslag is, dat met algemeene stemmen de Heer IJzerman tot voorzitter is gekozen en met meerderheid

van stemmen zijn herbenoemd Dr. Ph. S. van Ronkel als onder-voorzitter, Mr. W. G. Borgerhoff Mulder als penningmeester en P. de Roo de la Faille als secretaris.

Voor zichzelf zijn herbenoeming aanvaardend, vraagt Dr. van Ronkel of de Heeren Borgerhoff Mulder en De Roo de la Faille zulks ook doen, — welke vraag bevestigend wordt beantwoord, — en deelt als wn. Voorzitter mede na een woord van dank aan de Heeren stemopnemers Kern en Stapel dat de eenstemmige wensch van het Bestuur om het voorzitterschap aan te bieden aan Dr. J. W. IJzerman, aan dezen zal worden overgebracht, waarbij hij de hoop uitspreekt, dat Dr. IJzerman bereid zal worden bevonden zijne zeer gewaardeerde leiding weder te geven aan de bestuursvergaderingen. Aan Prof. van Eerde betuigt hij den dank van het Bestuur voor diens leiding en de vertegenwoordiging van het Instituut bij het vierde Pacific Congress te Batavia.

Hij verzoekt vervolgens den Secretaris de notulen der vorige vergadering voor te lezen, welke worden goedgekeurd.

Als nieuw lid wordt aangenomen de Heer E. J. van den Berg.

Het lidmaatschap hadden opgezegd de Heeren W. van West en B. J. J. Visser.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. J. H. Boeke, Dr. C. Hooykaas, G. C. Storm, Mr. P. G. Bijdendijk, H. Ch. Croes en R. M. Soeripto, benevens van het Oriëntalistisch Instituut te Praag.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een brief d.d. 15 Februari van Mevr. de Wed. Mr. J. H. van Hasselt waarbij dank betuigd wordt voor de door het Kon. Instituut bij de ter aardebestelling van wijlen haar echtgenoot gezonden bloemen, alsmede een gelijksoortige dankbetuiging namens het Bestuur van den Bond van Eigenaren van Ned. Indische Suikerondernemingen.

2o. een brief d.d. 15 Februari van de Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën, waarbij volle instemming wordt betuigd met het, door het Kon. Instituut genomen initiatief in zake de vorming van eene commissie voor de ethnographische exploratie van Suriname met betrekking tot de

aldaar wonende Indianen en Boschnegers, terwijl medegedeeld wordt, dat als vertegenwoordigers van het Bestuur zijn benoemd Mr. Dr. C. F. Schoch, en C. H. de Goeje.

Besloten wordt alsnu de Commissie te formeeren, waarbij de Secretaris bereid wordt bevonden als zoodanig ook daarin werkzaam te zijn, v. z. v. zulks mocht worden gewenscht, en aan de Commissie zelf de verdere behandeling van zaken toe te vertrouwen.

3o. een brief d.d. 1 Februari van het Zelfbestuurs Controle-Bureau van Jogjakarta, waarbij verzocht wordt toezending — zoo mogelijk gratis — van alle uitgaven, die door het Kon. Instituut over de Javaansche Vorstenlanden in het algemeen en het Gouvernement Jogjakarta in het bijzonder gepubliceerd worden.

In beginsel wordt dit verzoek ingewilligd, met het oog waarop de Secretaris wordt uitgenoodigd te doen nagaan, welke uitgaven voor dat doel in aanmerking komen.

Rondvraag:

Met het oog op de quaestie van de herziening van het Pensioenfonds van het Kon. Instituut verzoekt de Penningmeester, diligent te worden verklaard; voorloopig kunnen nog geen definitieve denkbeelden worden voorgebracht.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: A. C. Deenik, A. J. Wamsteker, A. M. P. A. Scheltema, Prof. J. C. van Eerde en O. L. Helfrich.

Den schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de w[d] Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 APRIL 1930.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), R. A. Kern, Prof. J. C. van Eerde, Dr. F. W. Stapel,

Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. C. C. Berg en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De overige Bestuursleden hadden bericht van verhindering gezonden.

De Voorzitter opent de vergadering met een woord van welkom en dank voor het blijkens zijne verkiezing tot president in hem gesteld vertrouwen, en spreekt het nieuwe lid Prof. Berg toe, hem toewenschend dat hij met genoegen in dit bestuur werkzaam zal zijn.

De notulen der vorige bestuursvergadering en van de Algemeene Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Als lid hadden bedankt de Heeren G. G. Schrieke en B. Ockerse.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: Prof. C. Spat, W. K. H. Ypes, Dr. F. D. K. Bosch, W. Ruinen, S. J. Esser, Mr. L. Schoutendorp en de Internationale Vereeniging voor Rubber- en andere Cultures.

Ter tafel werd gebracht:

1. een brief van Prof. Dr. C. C. Berg, d.d. 17 Maart, waarbij ZHGel. het lidmaatschap aanvaardt;

2. een brief, d.d. 28 Maart jl. No. 47 van de Afdeeling A van het Commissariaat voor Indische Zaken aan het Departement van Koloniën, waarbij kennis gegeven wordt, dat de Indische Regeering zich er mede kan vereenigen, dat aan het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië eene subsidie van ongeveer f 4000 wordt verleend voor de uitgave der door wijlen Dr. Adriani nagelaten verzameling volksverhalen in de Baré'e-taal met beschrijvenden inhoud en vertaling, mits hiervan een nader te bepalen aantal exemplaren kosteloos ter beschikking wordt gesteld;
wordt besloten: 1o. in beginsel een vijftig--tal exemplaren aan de Indische Regeering aan te bieden, onder bijvoeging dat, mocht een grooter aantal worden begeerd, het Bestuur zich aanbevolen houdt, tijdig daarvan mededeeling te ontvangen; en 2o. om Mevr. de Wed. Adriani te verzoeken het HS. persklaar aan het Kon. Instituut te doen toekomen, ten einde daarna met den drukker in overleg te treden omtrent den omvang der oplaag en de kosten daarvan;

3. een brief d.d. 14 April van Dr. M. Heydrich te Dresden, waarbij

wordt medegedeeld dat het op het oogenblik nog niet mogelijk is om in ruilverkeer te treden betreffende den Ethnologischen Anzeiger, en waarbij een voorslag wordt gedaan om tegen een bijzonderen prijs de jaargangen daarvan ter bespreking toe te zenden;

wordt besloten de zaak te laten rusten, onder aanteekening, dat een exemplaar van dezen Ethnologischen Anzeiger o.a. in de Bibliotheek van het Kon. Koloniaal Instituut is te raadplegen;

4. een oproepingsbrief voor de vergadering van het Ned. Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen te Utrecht op 26 April e.k. wordt in handen gesteld van Dr. F. W. Stapel;

5. een circulaire d.d. 10 April t.v. van de Nederlandsche Commissie voor internationale Natuurbescherming;

wordt voor kennisgeving aangenomen;

6. een verzoek van de Adatrechtcommissie om dit college aan te vullen met den Heer O. M. Goedhart, oud-Gouverneur van Atjeh;

conform besloten.

Rondvraag:

De Heer Kern biedt namens Dr. Rassers ter publicatie in de Bijdragen aan een door dezen samengestelde verhandeling over den oorsprong van het Javaansch tooneel;

tot het uitbrengen van een prae-advies worden uitgenoodigd Prof. Dr. C. C. Berg en Dr. H. H. Juynboll;

in de tweede plaats brengt de Heer Kern de wenschelijkheid ter sprake van eene vertaling in het Nederlandsch van het in 1913 ter Gouvernementsdrukkerij te Weltevreden gedrukte Soendaneesche werkje Bab Adat² oerang Priangan djeung oerang Soenda lian ti èta van de hand van den Hoofdpangoeloe te Bandoeng Hadji Hasan Moestapa;

wordt besloten bij den Hoofdambtenaar voor de Volkslectuur te Weltevreden eene vertaling en verkrijgbaarstelling van dit werkje van Gouvernementswege aan te bevelen;

Voor de Bibliotheek waren boekgeschenken ontvangen van de Heeren: Dr. F. R. J. Verhoeven, Mr. J. H. Meijer, J. F. Snelleman, Mevr. de Wed. J. A. Haver Droeze-Kersten, O. L. Helfrich, Instituut Kern, Directie van de Javasche Bank, Secretaris der Ver. Steun in Medische Aangelegenheden voor Inheemschen en Prof. Dr. N. J. Krom.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 MEI 1930.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. C. C. Berg en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Dr. J. W. IJzerman, Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder en Prof. J. C. van Eerde hadden bericht gezonden verhinderd te zijn.

Bij afwezigheid van den Voorzitter de vergadering leidend, opent Prof. van Ronkel de vergadering en verzoekt voorlezing van de notulen der vorige vergadering.

Deze worden gelezen en goedgekeurd.

Van veranderd adres hadden bericht gegeven de Heeren: Mr. O. W. van Ewijk, E. A. Boerenbeker, Mr. K. P. van der Mandele, J. van der Marel, H. Ch. Gooszen, A. C. Deenik, W. F. Zuur, Mr. W. F. Gaymans, de N.V. Explor. en Exploit. Mij. Bolaäng Mongondau en de Deutsche Gesellschaft für Islamkunde.

Ter tafel wordt gebracht:

1. een brief, d.d. 7 Mei van de Commissie van Gedelegeerden voor het Suriname-onderzoek, waarbij een overzicht wordt gegeven van den uitslag van het onderling gepleegd overleg, en wordt medegedeeld dat het gewenscht voorkomt rekening te houden met de mogelijkheid dat het onderzoek in Suriname wellicht reeds omstreeks Augustus 1931 zal kunnen worden aangevangen.

2. een brief, d.d. 14 Mei van Mevr. Adriani geb. Gunning, waarbij wordt medegedeeld, dat met blijdschap is vernomen het bericht, dat een subsidie van ongeveer f 4000 is toegezegd van Regeeringswege, teneinde de uitgaaf mogelijk te maken van de door wijlen Dr. Adriani

nagelaten verzameling volksverhalen in de Barée-taal met uitvoerige inhoudsopgaaf; dat evenwel het MS. nog niet persklaar is, en het nog wel eenigen tijd zal duren, vóór de laatste hand daaraan gelegd zal zijn; en waarbij de wensch wordt uitgesproken, dat de kosten voor het laten overschrijven van het MS. zullen worden vergoed, en een 25 exemplaren van het gedrukte werk te harer beschikking zullen worden gesteld;

Wordt besloten Mevr. Adriani te doen mededeelen, dat met belangstelling kennis is genomen van den inhoud van dezen brief; dat met de uitgesproken wenschen rekening zal worden gehouden, en dat het Bestuur Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel heeft bereid gevonden om als gedelegeerde te fungeeren bij het overleg over met deze uitgaaf verband houdende aangelegenheden;

3. een brief, d.d. 9 Mei, van Prof. Mr. C. van Vollenhoven, waarbij het denkbeeld wordt geopperd om te bepalen, dat, voor studenten op grond van een door hen te maken speciale studie van een onderwerp, de Adatrechtbundels worden verkrijgbaar gesteld tegen den halven prijs;

Conform besloten, onder aanteekening, dat voor dgl. beschikkingen de aanbeveling van den betrokken hoogleeraar als voorwaarde wordt gesteld.

Rondvraag:

Dr. H. H. Juynboll en Prof. Dr. C. C. Berg stellen voor om het in hun handen gesteld stuk van Dr. Rassers: Over den oorsprong van het Javaansche Tooneel in de Bijdragen te doen opnemen.

Dr. Stapel deelt mede, dat nog eenige afdrukjes beschikbaar zijn over het artikel betreffende de Instructies en Bestuursreglementen nopens het beleid der Regeering ter Kuste van Guinea, waaromtrent wordt besloten om deze beschikbaar te stellen voor de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam enz.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: V. I. van de Wall, R. M. Noto Soeroto, J. J. Moerman, J. Fortgens, Mr. L. F. H. J. Schöler, Dr. S. H. van den Berk, zoomede van de firma J. B. Wolters en de Vereeniging „Het Proefstation voor de Java-Suiker-industrie". Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de w[d] Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 JUNI 1930.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder (Penningmeester), Prof. J. C. van Eerde, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. C. C. Berg en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, R. A. Kern en Dr. F. W. Stapel hadden medegedeeld verhinderd te zijn.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt voorlezing van de notulen der vorige vergadering, welke vervolgens worden goedgekeurd.

Tot nieuwe leden worden benoemd de Heeren Mr. W. G. F. Jongejan en C. Nooteboom.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: Dr. L. de Vries, Dr. K. A. H. Hidding, Oei Yong Tjioe, Mr. H. A. Idema, Rn. Mr. Soekamto en J. W. Th. Heringa.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een dankbetuiging d.d. 7 Juni 1930 No. 218 V. van den Ondernemersraad voor Suriname, voor de 2 present-exemplaren van het werkje van den Heer R. Karsten over de Britsch-Indiërs in Suriname; naar aanleiding hiervan wordt besloten om de drie nog onverdeelde exemplaren te doen toekomen respectievelijk aan Mr. Schalkwijk, den Heer R. Karsten en de Bibliotheek van de Kon. Vereeniging het Koloniaal Instituut te Amsterdam;

2o. een tweetal mededeelingen van de Union académique internationale van 30 Mei 1930 Nos. 298 en 300-50 over het voorbereiden

van een uitgave van een corpus van oude latijnsche HHSS. en een corpus philosophorum medii aevi;

voor kennisgeving aangenomen;

3o. een dankbetuiging d.d. 14 Mei 1930 No. 2461/Z./Z. C. B. van den Rijksbestuurder van Jogjakarta voor de dezerzijds gezonden uitgaven, welke op de Javasche Vorstenlanden betrekking hadden;

naar aanleiding hiervan wordt op voorstel van Mr. van Ossenbruggen besloten toezending te verzoeken van de Rijksbladen, zoowel van Djokjakarta als van de Pakoe Alaman, en aanvulling van de ontbrekende exemplaren van Soerakarta en de Mankoenegaran;

4o. eene circulaire d.d. Mei 1930 van den Heer J. H. Kramers, Secretaris van het XVIIIe Congrès International des Orientalistes, waarbij de aandacht gevestigd wordt op de reeds in gang zijnde voorbereiding van deze bijeenkomst te Leiden in de week van den 7en tot den 12en September 1931;

in verband hiermede wordt medegedeeld, dat aan den Heer Th. van Erp gevraagd is, hoe het staat met de voltooiing van de Bouwkundige Beschrijving van den Bara-Boedoer, en dat in antwoord hierop door den schrijver is bericht, dat de afwerking van den tekst eenigszins belemmerd wordt door ongesteldheid, doch dat hij vertrouwt, dat de monografie het licht zal zien vóór den aanvang van het 18e Oriëntalisten Congres;

5o. een brief van Dr. W. F. Stutterheim, waarbij voor de Bijdragen worden aangeboden: Oudheidkundige Aanteekeningen XIII—XVII;

zullen t.z.t. worden opgenomen.

Rondvraag:

In verband met de op de Januari-vergadering gehouden beslissing, betreffende het door Prof. Berg opgezet Glossarium van het Middel-Javaansch, nl. dat het Bestuur als beginsel heeft aangenomen om in dit en dgl. gevallen zich over het tot uitgaaf bereid zijn eerst uit te laten, wanneer het werk persklaar is overgelegd, en dus de zaak in haar volle consequenties kan worden overzien en beoordeeld, brengt Z. H. Gel. de vraag ter sprake, of hierin geen wijziging zou kunnen worden gebracht, naar aanleiding van een aan hem gedane toezegging dat van particuliere zijde een bedrag van f 2000.— zou worden bijgedragen, indien reeds nu tot uitgaaf zou worden besloten;

na eenige gedachtenwisseling, waarbij blijkt, dat het Bestuur alles-

zins welwillend gestemd is ten opzichte van eene *spoedige* uitgaaf van het Glossarium, doch dat het niettemin meent bij het ingenomen besluit te moeten volharden, wordt Prof. Berg in overweging gegeven deze aangelegenheid nader in overweging te nemen;

Dr. Juynboll biedt ter opneming in de Bijdragen aan zijne vertaling van de XIXe Sarga van het Oudjavaansche Ramayana;

Prof. van Eerde deelt mede wat door hem is verricht tot bijstand van Mevr. Adriani bij de door haar op zich genomen taak om de door wijlen haar echtgenoot geschreven opstellen en studiën opnieuw uit te geven, — eene aangelegenheid, waarvoor het Instituut in de vergadering van 15 December 1929 een som van f 650.— beschikbaar heeft gesteld;

en 2o. brengt ter sprake een door hem van Pater W. Koppers ontvangen vraag, op welke wijze de Redactie van het internationale tijdschrift Anthropos, zich tot de Ned. Indische Regeering zou kunnen wenden met een verzoek om subsidie bij het uitgeven van een door P. Arndt samengestelde verhandeling, getiteld: die Soziologie der Ngadha, West-Flores, in de serie der door die revue uitgegeven ethnologische werken;

wordt besloten te doen mededeelen, dat het Instituut bereid is om te overwegen, of het zou willen overgaan tot eene publicatie dier verhandeling, doch daarover eerst kan worden beslist, wanneer het handschrift, persklaar gemaakt, aan het Instituut wordt toegezonden;

De Penningmeester deelt mede, dat hij overleg heeft gepleegd over de beste wijze, waarop het Instituut de pensioenregeling ten opzichte van den Adjunct-Secretaris zou hebben in te richten, en tot de slotsom is gekomen, dat het aanbeveling verdient op de gebruikelijke wijze vorjaarlijks een som van f 1.000 in de boeken te reserveeren tot de vorming van het z.g.n. pensioenfonds;

conform besloten.

Boekgeschenken waren voor de Bibliotheek ontvangen van de Heeren: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, F. Oudschans Dentz, J. F. Snelleman, Dr. F. W. Stapel, M. J. Lusink, Mr. P. A. F. Blom, C. J. Franssen, J. van Zwijndregt, H. J. Mollen en O. L. Helfrich.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 SEPTEMBER 1930.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (w[d] Voorzitter), Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder (Penningmeester), R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. J. C. van Eerde, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof Mr. Ph. Kleintjes, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. C. C. Berg en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

In de plaats van Dr. J. W. IJzerman, die in het buitenland vertoeft, als Voorzitter optredend, opent Prof. van Ronkel de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der vorige vergadering voor te lezen, welke vervolgens worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren: J. Doorenbos, Hans Overbeck en A. van Dijk.

Het lidmaatschap was opgezegd door: Dr. Ir. Han Tiauw Tjong, de N. V. Mij. tot expl. van de S. O. Djatie, de N. V. Explor. en Exploit Mij. Bolaäng Mongondou, H. E. Driessen, W. R. de Greve en G. J. Houtsma.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: J. Ritsema, W. Dunnebier, Raden Mr. Soekamto, F. A. Monsees, E. H. B. Brascamp, Dr. S. J. Esser, Dr. G. W. J. Drewes, Mr. R. Siegenbeek van Heukelom, J. G. van Heyst, J. A. Quist, F. A. Ramondt, Dr. H. Kraemer, R. S. Mellema, Dr. A. A. Cense, M. G. Emeis, F. J. F. van Hasselt, Dr. C. Hooykaas, Prof. Dr. Hoesein Djajadiningrat, A. Hueting en W. Ph. Coolhaas.

Ter tafel wordt gebracht.

1o. een brief, gedagteekend 21 Juli 1930, waarbij de Directeur der Ecole Française d' Extrême Orient, dank betuigt voor de tot aanvulling der bibliotheek gezonden werken;
voor kennisgeving aangenomen;

2. een brief d.d. 7 Juni t.v. van den Secretaris van het Bestuur van de Kirtya Liefrinck—Van der Tuuk, ter aanbieding van het jaarverslag 1929 c.a.;
voor kennisgeving aangenomen;

3. een brief d.d. 2 Aug. t.v. no. 56 C-4-II van den Rijksbestuurder van Soerakarta en d.d. 9 Aug. d.a.v. van den Secretaris van de Mangkoenagaran ten geleide van de voor de Bibliotheek bestemde Rijksbladen, die onder dankbetuiging worden opgenomen in de bibliotheek;

4. een brief d.d. 11 Juli t.v. Afd. A. no. 31 van het Commissariaat voor Indische Zaken aan het Departement van Koloniën, waarbij wordt medegedeeld, dat bij ministerieele beschikking aan Prof. Krom opdracht is verstrekt eene nieuwe bewerking te vervaardigen van zijn Hindoe-Javaansche Geschiedenis, en inlichtingen over de uitgaaf worden verzocht;

wordt besloten te doen mededeelen, dat de oplaag wordt bepaald op 600 (zes honderd) exemplaren, waarvan de verkoopsprijs p. e. wordt gesteld op f 15.— (voor de Instituutsleden de helft) en dat het Bestuur zich voorstelt tien exemplaren gratis ter beschikking van de Regeering te stellen;

5. een brief, d.d. 15 Aug. Afd. Boekerij No. 6 van het Departement van Koloniën, waarbij wordt medegedeeld, dat voortaan de gratis toezending gestaakt wordt van een 7-tal periodieken;

wordt besloten een abonnement te nemen op het Indisch Tijdschrift van het Recht en pogingen aan te wenden bij de betrokken redacties om gratis toezending te verkrijgen van het Archief voor de Suikerindustrie in N.-I. en het Tijdschrift voor Notarisambt, Venduwezen en Fiscaalrecht;

6. een brief d.d. 5 Aug. j.l. No. 7548 van het Kantoor voor de Volkslectuur, waarbij wordt medegedeeld, dat een gratis-exemplaar van de Volkslectuur-uitgaven het Instituut wordt toegezonden via het Commissiariaat voor Indische Zaken;

7. Voor de Bijdragen werden toegezonden:

a. een artikel van den Heer E. S. M. Kühr: Een overblijfsel uit den Hindoe-tijd in het landschap Deli, dat in handen gesteld wordt van de H. H. Krom en Juynboll;

b. een opstel Varia, van de hand van Dr. Gonda, waarover het oordeel wordt verzocht van de Heeren Juynboll en Berg;

c. een MS. beschrijving van de Aroe-eilanden door den Heer H. Zondervan, ten aanzien waarvan wordt besloten dezen arbeid ter beschikking van den schrijver te laten;

d. een verzameling Surinaamsche liedjes, bijeengebracht door Pater

K. F. Abbenhuis, waaromtrent de Heer Van Ossenbruggen bereid wordt bevonden van voorlichting te dienen; en

c. een opstel van Mr. C. van Vollenhoven: De geschiedenis van het amendement Poortman op het Ontwerp Cultuurwet Mei 1866, waartoe advies wordt verzocht aan de Heeren Kleintjes en Van Ossenbruggen;

8. een brief d.d. 3 Juli t.v. van de Redactie van Anthropos, waarbij wordt toegezonden het HS. van P. Paul Arndt, Die Soziologie der Ngadha, West-Flores;

in handen gesteld van de Heeren Van Eerde en Juynboll;

9. een brief d.d. 19 Aug. van Martinus Nijhoff ten geleide van een MS. inhoudende eene door den Heer K. Helbig samengestelde beschrijving van de stad Batavia;

wordt besloten mede te deelen dat de wijze, waarop het onderwerp is opgevat, het werk doet vallen buiten de grens van het door het Instituut voor zich afgebakende gebied;

10. eenige bescheiden, betreffende de uitgaaf van de door wijlen Dr. Adriani verzamelde Bareë-verhalen, waarbij de waarnemend Voorzitter uitvoerig de dienaangaande hem kenbaar gemaakte wenschen en inzichten uiteenzet;

wordt besloten Mevr. Adriani te doen mededeelen, dat als drukker de voorkeur gegeven wordt aan de Firma Smits alhier en dat, met het oog op noodzakelijk voorafgaande uitgaven, een crediet van f 500.— is geopend;

aanteekening wordt gehouden dat door de Regeering eene subsidie van ongeveer f 4000.— zal worden verleend, onder beding van 100 gratis-exemplaren; zoomede dat besloten is om het werk te doen verschijnen in twee deelen in een oplaag van 300 exemplaren (met inbegrip van de evengenoemde presentexemplaren voor de Ned. Ind. Regeering en 25 voor Mevr. Adriani);

11. een brief d.d. 30 Juni j.l. van den Heer W. K. H. Ypes, waarbij wordt aangeboden een uitvoerige studie over de stamverwantschap, de inheemsche rechtsgemeenschappen en het grondenrecht der Toba- en Daïri-Bataks met bijbehoorende kaarten;

wijl het niet in het belang dezer studie geoordeeld wordt om deze over verschillende afleveringen der Bijdragen te verbrokkelen, en de geldmiddelen niet toelaten om het werk als afzonderlijk boek te doen

verschijnen, wordt besloten den schrijver te verzoeken het Bestuur te machtigen om het HS. te doen toekomen aan de Adatrecht-Commissie;

12. eenige brieven, betrekking hebbende op eene eventueele opdracht van de Indische Regeering aan den door Haar aanbevolen Heer Dr. A. J. R. Heinsius tot samenstelling van eene samenvatting van hetgeen heeft geleid tot de wet op de Staatsinrichting van Ned. Indië;

wordt besloten den op die aangelegenheid betrekking hebbenden brief van Dr. Heinsius in handen te stellen van de Heeren Mr. Kleintjes en Van Ossenbruggen, en inmiddels aan de Regeering te berichten, dat de veranderde tijdsomstandigheden het Instituut beletten om uitvoering te geven aan het voornemen om het ¼ deel der met deze uitgaaf gemoeide kosten op zich te nemen, en daarbij de verwachting uit te spreken, dat dit geen afbreuk zal doen aan de uitgaaf zelf.

Rondvraag:

Prof. Krom deelt mede door tusschenkomst van den Heer Bernet Kempers een aantal jeugdbrieven van Dr. G. P. Rouffaer te hebben ontvangen van den Ir. Ecker;

besloten wordt deze bij de overige nagelaten bescheiden te voegen.

Prof. Berg brengt ter kennis van den heer D. van Hinloopen Labberton een tweetal kleine artikelen ontvangen te hebben ter eventueele plaatsing in de Bijdragen, één over den oorsprong van den naam China, en één over het woord paṇḍya, paṇḍe en zijn verklaring. Om advies gesteld in handen van de heeren Juynboll en Berg.

Verder deelde Prof. Berg mede, dat Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje hem verzocht had de aandacht van het bestuur te vestigen op een tekstuitgave van den Atjehschen roman Noen Parisi, voor den druk gereed gemaakt, vertaald en van aanteekeningen voorzien door Dr. C. de Vries te Weltevreden. Het werk was voor de Verhandelingen van het Bat. Gen. bestemd, maar was blijven liggen, daar de Verhandelingen niet meer uitgegeven worden. Prof. Sn. H. zou aparte uitgave door het Kon. Inst. hier een gelukkige oplossing der moeilijkheid achten. Het bestuur is van meening, dat aan afzonderlijke publicatie met het oog op de geldmiddelen niet kan gedacht worden, maar zal c.q. in overweging nemen het stuk in de Bijdragen te plaatsen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Mr. L. K. H. J. Schöter, Dr. R. Brandstetter, Joh. F. Snelleman, H. F. Tillema, Prof L. van Vuuren, Th. v. Erp, P. de Roo de la Faille, S. P. l'Honoré Naber, H. Hoogenbeek, zoomede van de Holl. Inl. Onderwijs-Commissie te Weltevreden, het Anthropologisch Laboratorium te Batavia en de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 OCTOBER 1930.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. J. C. van Eerde, Dr. F. W. Stapel, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. C. C. Berg en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

Mr. Borgerhoff Mulder (Penningmeester) had bericht tot zijn leedwezen verhinderd te zijn.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der vorige vergadering voor te lezen, welke, nadat op verzoek van Prof. Krom, eene rectificatie is aangebracht, worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen: Ch. J. Grader, Mas Prijohoetomo, Raden Mas Partono Handojonobo, J. W. de Klein en de N.V. Technische Handelsvereeniging Braat.

Voor het lidmaatschap hadden bedankt: Prof. G. Gonggrijp, de N.V. Mij. tot Expl. der Ondernemingen nagelaten door Mr. W. A. Baron Baud; Mr. A. G. N. Swart; J. Sibinga Mulder en de N.V. Moluksche Handelsvennootschap.

Overleden was Dr. J. W. H. Ferguson.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren W. K. H. Ypes, W. Chr. Thieme, A. C. Deenik en F. W. P. Roessel.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een brief d.d. October j.l. van Mevrouw Adriani, geb. Gunning, de vraag stellende, of geen bezwaar bestaat tegen het herdrukken van in de Bijdragen verschenen artikelen van de hand van wijlen haar echtgenoot;

geen bezwaar;

2o. een brief d.d. 26 September t.v. van den Heer Ypes, berichtende dat geen bezwaar bestaat om het door hem aangeboden MS. over de Toba- en Dairi-Bataks ter beschikking van de Commissie van het Adatrecht te stellen;

sedert is van den Secretaris dezer Commissie bericht ontvangen dat die zaak reeds in behandeling is genomen;

3o. een brief, d.d. 2 October No. 24 van de Afdeeling A van het Commissariaat voor Indische Zaken, waarbij wordt verzocht om het aantal present-exemplaren van Prof. Krom's Hindoe-Javaansche Geschiedenis bij den tweeden druk op twintig te stellen evenals de vorige maal;

conform besloten;

4o. een brief, d.d. 15 October No. 5 van de Afdeeling A van het Commissariaat voor Indische Zaken, waarbij wordt medegedeeld, dat de Indische Regeering bereid is bevonden de kosten van de uitgave der samenvatting van hetgeen heeft geleid tot de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië geheel ten laste van den Lande te brengen, mits dan ook de geheele oplaag van het werk gratis te Harer beschikking wordt gesteld;

besloten wordt mede te deelen, dat met deze voorwaarde wordt ingestemd;

5o. een brief, d.d. 5 October 1930, van den Heer H. J. Friedericy ten geleide van een voor de Bijdragen aangeboden artikel over het adatrecht in Ponre (Zuid-West-Celebes);

in handen gesteld van de Heeren Van Eerde en Van Ossenbruggen.

Rondvraag:

Prof. Van Ronkel bepleit, ook namens Mevr. Adriani, de uitgaaf van de Bareë-verhalen in een boekwerk van het formaat van de Verhandelingen van het Kon. Batav. Genootschap;

conform besloten.

Prof. Krom adviseert in samenwerking met Dr. Juynboll om het in hun handen gesteld artikel van den Heer Kühr ter beschikking van den schrijver te laten;

conform besloten.

Hetzelfde geschiedt op advies van de Heeren Juynboll en Berg met de beide aan het Instituut aangeboden artikelen van den Heer D. van Hinloopen Labberton.

Beide heeren verklaren zich bereid om van raad te dienen met betrekking tot een door Dr. Gonda aangeboden woordenlijst bij de Tantoe Panggelaran.

Prof. Van Eerde geeft, ook namens Dr. Juynboll, in overweging om het MS. van den Missionaris P. Arndt, Die Soziologie der Ngadha terug aan te bieden, wijl het zóó volkomen aansluit bij andere in het tijdschrift Anthropos verschenen aanverwante studiën, dat het niet in de Bijdragen van het Instituut, doch in Anthropos thuis behoort, terwijl overigens ware mede te deelen, dat het Bestuur niet in staat is om een weg aan te wijzen, ten einde voor het publiceeren dier studie een subsidie der Ned. Ind. Regeering te verkrijgen.

Voorts biedt Z.H.Gel. een artikel aan van Pater Geurtjens over de Marind-taal, hetwelk in handen gesteld wordt van de Heeren Van Ronkel en Juynboll.

Prof. Kleintjes stelt, ook uit naam van Mr. van Ossenbruggen, voor, om het door Mr. Van Vollenhoven aangeboden stuk: „De Geschiedenis van het amendement-Poortman op het ontwerp-Cultuurwet (Mei 1866)" in de Bijdragen te doen opnemen, onder mededeeling dat Prof. Van Vollenhoven geen bezwaar heeft om het artikel te onderteekenen.

Dr. Stapel biedt voor de Bijdragen een artikel aan, getiteld: „Een zeeroover in dienst van de V. O. I. C.", waarover het advies gevraagd wordt van de Heeren IJzerman en Krom.

Mr. Van Ossenbruggen geeft in overweging aan het in zijne handen gesteld artikel over Surinaamsche liedjes ter beschikking van de verzamelaars te laten, wijl dit minder in de Bijdragen dan bijv. in de West-Indische Gids op zijn plaats zou zijn.

Conform besloten.

Voor de Bibliotheek waren geschenken ontvangen van de Heeren G. Coedès, Joh. F. Snelleman, O. L. Helfrich, H. F. Tillema en P. de Roo de la Faille.

Aan de schenkers is v.z.n. dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 8: APRIL 1930.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

A. G. Deelman. Over de afschaffing van de domeinverklaring; Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

Dr. (mr.) I. A. Nederburgh. De aanstaande gelijkstelling met Europeanen; Indische Gids, 52 (1930).

Mr. J. M. J. Schepper. Voorwaardelijke veroordeeling; Indisch Tijdschrift van het Recht, 129 (1929), aflevering 4.

[Prof. mr.] D. Simons. Nederlandsch-Indisch Strafrecht; Themis, 80 (1919).

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

[C.] van Vollenhoven. Notice sur l'Etude pratique du droit coutumier de l'Indonésie; Académie des Sciences Coloniales, Comptes Rendus des Séances, Communications, X, 1927—1928 (1929), pp. 113—114, 561—562.

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatrechtbundel XXX: Register ('s-Gravenhage, 1929).

Adatvonnissen van:



28 September 1928, Borneo, T. 129: 117 [1])
25 April 1929. Middel-Java, T. 130: 947

B. Alkema. Iets over Magie [I]; De Macedoniër, 34 (1930).

R. A. dr. H. Djajadiningrat. De ceremonie van het „poela batèë" op het graf van Soeltan Iskandar II van Atjeh (1636—1641); Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 69 (1929). [2])

J. C. van Eerde. Primitieve handel; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1930.

N. Gervaise [S. J.]. Description historique du royaume de Macaçar (Paris, 1688; Ratisbonne, 1700). [3])

Dr. R. Goris. De positie der pande wesi, en Korte analyse van een lontar, door de pande wesi gebezigd; Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-Van der Tuuk, aflevering 1 (1929).

Th. O. B. Günther. De inlandsche dorpsgemeenschappen in Zuid-Sumatra (II; III, slot); Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

Mr. H. R. Hoetink. Over het verstaan van vreemd recht (Weltevreden, 1929).

Dr. W. Huender. Het Karo-Bataksche huis; Bijdragen Koninklijk Instituut, 85 (1929). [2])

Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan. Bijgeloof in den Indischen Archipel inzake overspel; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1930.

F. A. E. Laceulle. Eindverslag over het desa-autonomie-onderzoek op Java en Madoera samengesteld ingevolge het gouvernementsbesluit van 8 Mei 1926 no. 3x [4]), en Regentschapsverslagen behoorende bij het eindverslag over het desa-autonomie onderzoek (Weltevreden, 1929).

[J. P.] Mertens. Seizoenleeningen in het district Soebah, Kapok; Blaadje voor het Volkscredietwezen, 17 (1929), no. 11.

Njoman Kadjeng. Voorloopig overzicht der op Bali aanwezige literatuurschat; Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-Van der Tuuk, aflevering 1 (1929).

Mr. F. D. E. van Ossenbruggen. Verwantschaps- en huwelijksvormen in den Indischen Archipel; Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 1930.

Dr. C. van Vollenhoven. Jurisprudence in the Netherlands East Indies; Science in the Netherlands East Indies, 1929.

D. K. Wielenga v.d.m. Soemba (Onze zendingsvelden V) ('s-Gravenhage, z. j.).

P. Wink. Erkenning en vorming van rechtsgemeenschappen in het gewest Riouw en Onderhoorigheden; Mededeelingen van de

---

[1]) In Literatuuropgave no. 6 (October 1929) geplaatst onder III (uitheemsche oosterlingen), terwijl blijkens het vonnis de betrokkene evengoed Maleier als Arabier kan zijn geweest.

[2]) Weinig over adatrecht.

[3]) In Literatuuropgave no. 7 (December 1929) geplaatst met een verkeerd jaartal.

[4]) Zie Literatuuropgave no. 1 (December 1927), blz. 7, onder „Leidraad".

afdeeling Bestuurszaken der Buitengewesten van het Departement van Binnenlandsch Bestuur, Serie B, No. 3 (1929).
P. Wink. De Ontwikkeling der Inheemsche Rechtspraak in het Gewest Benkoelen; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 69 (1929).

C. *Formosa en Philippijnen.*

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

Le P. E.-M. Durand. Les Chams du Sud-Annam; La Géographie, 52 (1929), pp. 233—245.

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

IV. Godsdienstig recht.



LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 9: JULI 1930.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

D. Crommelin. De ontworpen huwelijksregeling voor Inlandsche Christenen; Mededeelingen (Tijdschrift voor zendingswetenschap), 74 (1930).

A. G. Deelman. Nogmaals over de afschaffing van de domeinverklaring [1]) [met aanteekening van mr. C. van Vollenhoven]; Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

[Mr.] B. t[er] H[aar]. De Volksraad en de vonnissen der inheemsche rechters; De Stuw, 1 (1930), no. 4 en no. 5.

Dr. J. H. A. Logemann. Direct gebied met inheemsche rechtspraak; Feestbundel van het Bataviaasch Genootschap, II, 1929.

Dr. (mr.) I. A. Nederburgh. Nog iets over Eenheid van Europeanenrecht in Indië [1]); De Indische Gids, 52 (1930).

Positie (De) en de toekomst van het ambtelijk en volkshoofdbestuur [congresleidraad]; De Bestuursgids, 6 (1930), no. 10.

J. H. Statius Muller. Het inlandsch gemeentewezen in Tapanoeli; Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

J. C. Vergouwen. Verslag omtrent den toestand der inheemsche rechtspraak in Tapanoeli; Mededeelingen van de afdeeling bestuurszaken enz., serie A, no. 10 (Weltevreden, 1930).

---

[1]) Naschrift bij het artikel, vermeld in Literatuuropgave no. 8 (April 1930), blz. 1.

Mr. C. van Vollenhoven. Bestuursopleiding en adatrecht; Koloniaal Weekblad, 16 Januari 1930; herdrukt Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

Van Vollenhoven, zie Deelman.

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

Prof. dr. A. W. Nieuwenhuis. Patriarchaat oorspronkelijk een sociaal-, matriarchaat een genealogisch begrip; Feestbundel van het Bataviaasch Genootschap, II, 1929.

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatgemeenschappen in Sarolangoen (1921); Adatrechtbundel XXXII, blz. 84—97.

Adatgeschil in Rantautidjang (1902—1928); Adatrechtbundel XXXII, blz. 426—429.

Adatrechtbundel XXXI: Selebes ('s-Gravenhage, 1929).

Adatrechtbundel XXXII: Zuid-Sumatra ('s-Gravenhage, 1930).

Adatvonnissen van:

19 October 1869,	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 432
28 Januari 1896,	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 357
......1904 (vijf),	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 359
29 Maart 1909,	Bataklanden, Vergouwen [1]) 124
11 November 1909,	Bataklanden, Vergouwen 130
24 Juni 1911,	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 388
17 Augustus 1911,	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 372
21 November 1911,	Bataklanden, Vergouwen 126
24 November 1911,	Bataklanden, Vergouwen 127
30 November 1911,	Bataklanden, Vergouwen 153
26 September 1912,	Bataklanden, Vergouwen 123
10 Maart 1913,	Bataklanden, Vergouwen 135
16 Juni 1913,	Bataklanden, Vergouwen 131
20 November 1913,	Bataklanden, Vergouwen 135
20 November 1914,	Bataklanden, Vergouwen 121
13 Juni 1918,	Bataklanden, Vergouwen 157
21 October 1918,	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 377
19 Augustus 1921,	Zuid-Selebes, T. 131: 204
9 Mei 1925,	Bataklanden, Vergouwen 157
22 Augustus 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 165
26 Augustus 1925,	Zuid-Sumatra, A. XXXII: 14
10 October 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 192

[1]) Vergouwen, Verslag enz., 1930; zie boven, blz. 1.

5 November 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 150
5 November 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 202
6 November 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 177
28 November 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 201
19 December 1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 197
......1925,	Zuid-Selebes, T. 131: 147
......1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 147
21 Januari 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 183
27 Januari 1926,	Bataklanden, Vergouwen 139
6 Februari 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 181
4 Maart 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 191
3 Juni 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 208
7 September 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 125
16 September 1926,	Bataklanden, Vergouwen 137
18 September 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 189
16 October 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 151
16 October 1926,	Zuid-Selebes, T. 131: 187
19 Mei 1927,	West-Java [1]), T. 131: 250
1 September 1927,	West-Java [1]), T. 131: 252
10 October 1927,	Zuid-Selebes, T. 131: 210
24 October 1927,	Zuid-Selebes, T. 131: 195
1 December 1927,	Minangkabau, T. 131: 82
......1928,	Minahasa, T. 131: 146
4 Januari 1928,	Bataklanden, Vergouwen 146
25 Januari 1928,	Oost-Java met M., T. 131: 45
24 Februari 1928,	Zuid-Selebes, T. 131: 210
28 Maart 1928,	Bataklanden, Vergouwen 148
20 April 1928,	Middel-Java, T. 131: 398
6 Juni 1928 [2]),	Vorstenlanden, zie T. 131: 43
4 Juli 1928,	Bataklanden, Vergouwen 144
6 Juli 1928,	Bataklanden, Vergouwen 141
6 Juli 1928,	Zuid-Selebes, T. 131: 210
17 Augustus 1928,	Bataklanden, Vergouwen 161
21 Augustus 1928,	West-Java, T. 131: 14
24 Augustus 1928,	Middel-Java, T. 131: 398
5 September 1928,	Minahasa, T. 131: 112
21 September 1928,	Middel-Java, T. 131: 43
29 October 1928,	West-Java, T. 131: 28
4 December 1928,	Zuid-Selebes, T. 131: 171
5 December 1928,	Zuid-Selebes, T. 131: 156
5 December 1928,	Zuid-Selebes, T. 131: 168
5 December 1928,	Zuid-Selebes, T. 131: 185
10 December 1928,	Ambon enz., T. 131: 141
22 December 1928,	West-Java, T. 131: 32

---

1) Over Bataviasche grondhuur.

2) In Literatuuropgave no. 4 (December 1928), blz. 2, geplaatst met een verkeerden datum (6 Juli 1928).

11 Januari 1929,	West-Java, T. 131 : 14
14 Januari 1929,	Minangkabau, T. 131 : 110
16 Januari 1929,	Zuid-Sumatra, T. 131 : 76
24 Januari 1929,	Zuid-Selebes, T. 131 : 127
25 Januari 1929,	Zuid-Selebes, T. 131 : 138
30 Januari 1929,	Ambon enz., T. 131 : 157
9 Februari 1929,	Oost-Java met M., T. 131 : 51
8 Maart 1929,	Zuid-Selebes, T. 131 : 160
15 Maart 1929,	Minahasa, T. 131 : 112
21 Maart 1929,	Borneo, T. 131 : 425
22 Maart 1929,	West-Java, T. 131 : 28
12 April 1929,	West-Java, T. 131 : 1
17 April 1929,	Bataklanden, Vergouwen 154
3 Mei 1929,	Zuid-Selebes, T. 131 : 127
3 Mei 1929,	Zuid-Selebes, T. 131 : 133
16 Mei 1929,	West-Java, T. 131 : 25
17 Mei 1929,	West-Java, T. 131 : 23
29 Mei 1929,	Oost-Java met M., T. 131 : 67
20 Juni 1929,	Oost-Java met M., T. 131 : 59
12 Juli 1929,	West-Java, T. 131 : 1
16 Juli 1929,	West-Java, T. 131 : 17
29 Juli 1929,	Minangkabau, T. 131 : 78
21 Augustus 1929,	Oost-Java met M., T. 131 : 71
30 Augustus 1929,	Minahasa, T. 131 : 112
30 September 1929,	Middel-Java, T. 131 : 38
9 Januari 1930,	Minangkabau, T. 131 : 82

Adel- en rangdistinctieven (1883); Adatrechtbundel XXXII, blz. 415—417.

Afstand van grond door marga's (bandaria's) voor een gouvernementsvestiging (1884); Adatrechtbundel XXXII, blz. 438.

B. Alkema. Iets over Magie [1]) [II, III, IV en V]; De Macedoniër, 34 (1930).

Baen, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra.

[Mr.] P. A. F. Blom. Beschouwingen over adatrecht van Nederlandsch-Indië. III. Canoniek recht en adatrecht [2]); Studiën, 1930 (Juni).

Boekoe Koetara adat Lampoeng, zie Rangen.

D. H. Burger. De zoutwatervischvijvers in het Regentschap Pati; Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

Codificatie van adatgrondenrecht in de Lampoengs (1913—1915); Adatrechtbundel XXXII, blz. 185—199.

Deelwinning van vee in Sarolangoen-Djambi (1928); Adatrechtbundel XXXII, blz. 244—246.

Adr. Drager, M. S. C. Een kindje koopen [op Nieuw-Guinee]; Annalen van O. L. V. van het Heilig Hart, 48 (1930), no. 7.

---

[1]) Zie Literatuuropgave no. 8 (April 1930), blz. 2.
[2]) Zie Literatuuropgave no. 4 (December 1928), blz. 2.

Francis, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra. [1])
Gegevens nopens Boven-Toelangbawang; Adatrechtbundel XXXII, blz. 439. [2])
Gegevens over Bangko (1928); Adatrechtbundel XXXII, blz. 242—243.
Gegevens over Enggano (± 1920); Adatrechtbundel XXXII, blz. 440—447.
Gewestelijke regelingen nopens de inheemsche rechtspraak (1928); Adatrechtbundel XXXII, blz. 451—456.
Graadverheffing van de pepadon (1907); Adatrechtbundel XXXII, blz. 424—425.
Grondenrecht in de Lampoengs (1878); Adatrechtbundel XXXII, blz. 167—184.
Grondenrecht in de Lampoengs (1883—1884); Adatrechtbundel XXXII, blz. 224—232.
Grondenrecht ter hoofdplaats Teloekbetoeng, Lampoengs (1866); Adatrechtbundel XXXII, blz. 202—217.
Th. O. B. Günther. De Inlandsche dorpsgemeenschappen in Zuid-Sumatra [3]) (IV, slot); Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).
Dr. B. J. Haga. Coöperatie in Djambi (1927); Adatrechtbundel XXXII, blz. 98.
Dr. B. J. Haga. Nota omtrent den toestand van het Inlandsch gemeentewezen in het gewest Palembang; Mededeelingen van de afdeeling bestuurszaken enz., serie B, no. 4 (Weltevreden, 1929).
Dr. B. J. Haga. Inwerking van de westersche bestuursvoering enz. [4]); Mededeelingen van de afdeeling bestuurszaken enz., serie B, no. 1 (Weltevreden, 1929).
Hakim (De) ketjil te Bengkoelen (1863—1911); Adatrechtbundel XXXII, blz. 386—397.
Helfrich, zie Midden-Maleische adatrechtstermen.
Dr. W. Hoven. Over de invoering van het margawezen enz. [4]); Mededeelingen van de afdeeling bestuurszaken enz., serie B, no. 1 (Weltevreden, 1929).
Inheemsche rechtspraak in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 53—64.
Inheemsche rechtspraak in Palembang (1917—1921); Adatrechtbundel XXXII, blz. 99—105.
Inkomsten van dorps- en margahoofden in de Lampoengs (1860); Adatrechtbundel XXXII, blz. 121—124.
Lampoengsche pepadon-kwestie (1879); Adatrechtbundel XXXII, blz. 398—404.

---

[1]) Zie Literatuurlijst[2], 1927, blz. 54.
[2]) Zie Literatuuropgave no. 2 (April 1928), blz. 4.
[3]) In Literatuuropgave no. 8 (April 1930) werd stuk III ten onrechte „slot" genoemd.
[4]) Zie Literatuuropgave no. 6 (October 1929), blz. 3.

C. Lekkerkerker. Desa en Desa-autonomie op Java; De Indische Gids, 52 (1930).

Marga-inkomsten in Bengkoeloe (1924); Adatrechtbundel XXXII, blz. 65.

Marga Liwa [in Bengkoeloe] (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 24—25.

Marga-, pasar- en doesoen-bestuur in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 26—35.

D. H. Meijer. De Desapolitie in het Regentschap Sragen (Soerakarta); Koloniale Studiën, 14 (1930).

Midden-Maleische adatrechtstermen (1929); Adatrechtbundel XXXII, blz. 51—52.[1])

V. Obdeyn. De langkah lama der orang Mamak van Indragiri; Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, 69 (1929).

Oude gegevens over Semangka (1839); Adatrechtbundel XXXII, blz. 113—120.

Oude gegevens over Zuid-Sumatra (1764—1862); Adatrechtbundel XXXII, blz. 302—356.

Pepadon, djoedjoer enz. in Semangka (1869); Adatrechtbundel XXXII, blz. 410.

Pepadon- en verdere tarieven [in de Lampoengs] (1868—1869); Adatrechtbundel XXXII, blz. 405—409.

Presgrave, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra.[2])

Rangen en onderscheidingsteekenen in de Lampoengs (1919); Adatrechtbundel XXXII, blz. 263—301.

Ratoe's in de Lampoengs (1915); Adatrechtbundel XXXII, blz. 165—166.

Recht op gewas in de Lampoengs (1913—1915); Adatrechtbundel XXXII, blz. 200—201.

Rechten op het eiland Lagoendi (1860—1913); Adatrechtbundel XXXII, blz. 250—261.

Rechtstoestand van het eiland Krakatau (1864—1886); Adatrechtbundel XXXII, blz. 233—241.

Reid, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra en zie Wright.[3])

Reynst, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra.[4])

P. de Roo de la Faille. Uit den Palembangschen Sultanstijd; Feestbundel van het Bataviaasch Genootschap, II, 1929.

Dr. J. W. van Royen. Inheemsche rechtspraak in de Lampoengs (1929); Adatrechtbundel XXXII, blz. 218—223.

Dr. J. W. van Royen. Njemalang-huwelijk (1928); Adatrechtbundel XXXII, blz. 112.

A. L. Samson. Adatgemeenschappen in Sarolangoen (1921); Adatrechtbundel XXXII, blz. 84—97.

---

[1]) Zie Literatuurlijst², 1927, blz. 5, en Literatuuropgave no. 2 (April 1928), blz. 5.

[2]) Zie Literatuurlijst², 1927, blz. 150.

[3]) Zie Literatuurlijst², 1927, blz. 213.

[4]) Zie Literatuurlijst², 1927, blz. 161.

A. L. Samson. Adatrecht van de Batan Tiga Ilir, Moearaboengo (1920); Adatrechtbundel XXXII, blz. 66—83.

Schuldvererving in de Lampoengs en pogingen het adatrecht terzake te wijzigen (1869—1870); Adatrechtbundel XXXII, blz. 430—436.

J. I. van Sevenhoven over „Eigendom van grond" enz. (1823); Adatrechtbundel XXXII, blz. 107—111.

Tj. G. R. Soekawati. Lezing over land en volk van Bali; Djâwâ, 10 (1930), afl. 1 en 2.

Dr. J. W. de Stoppelaar. Bemoeienis van de desa met bevloeiingswater; Koloniaal Tijdschrift, 19 (1930).

Strijd tegen „naik pepadon" en „naik sesaka" (1869); Adatrechtbundel XXXII, blz. 411—414.

Toenggoe toebang [in Palembang] (1929); Adatrechtbundel XXXII, blz. 106.

Verandering van rang en naam [in de Lampoengs] (1886); Adatrechtbundel XXXII, 418—423.

Vergouwen, zie onder Adatrechtpolitiek (boven, blz. 1).

Verkiezing, benoeming of erkenning, bestraffing, schorsing en ontslag van hoofden en godsdienst-ambtenaren in Bengkoeloe (1892—1924); Adatrechtbundel XXXII, blz. 1—12.

Verkiezing van volkshoofden in Djambi (1928); Adatrechtbundel XXXII, blz. 247—249.

Vermeende Oendang-oendang Moeko-moeko (± 1850); Adatrechtbundel XXXII, blz. 13.

G. J. Vink. Aanteekeningen over den landbouw op de droge bouwvelden der zuidhellingen van den Agoeng, den Batoer en het Bratancomplex (Bali); Landbouw, 5 (1929—1930), no. 5.

G. J. Vink. Over de koffiecultuur der Baliërs; Landbouw, 5 (1929—1930), no. 1. [1])

Volksordening in de Lampoengs (1866—1867); Adatrechtbundel XXXII, blz. 125—164.

Voorkeurrecht op ontgonnen, doch weer verlaten grond [in de Lampoengs] (1884); Adatrechtbundel XXXII, blz. 437.

P. Wink. Europeesche oendang-oendang en andere adatrechtcodificaties in Bengkoeloe (1862—1923); Adatrechtbundel XXXII, blz. 36—38. [2])

P. Wink. Huwelijks- en erfrecht in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 39—46. [2])

P. Wink. Inheemsche rechtspraak in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 53—54. [2])

P. Wink. Marga-, pasar- en doesoen-bestuur in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 26—27. [2])

P. Wink. Rechten op grond en water in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXXII, blz. 47—50. [2])

---

1) Weinig over adatrecht.

2) Ontleend aan P. Wink, De onderafdeeling Lais enz., Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, 66 (1926).

Wright, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra en zie Reid.[1])
Zelfstandige pasar's in Bengkoeloe (1921—1922); Adatrechtbundel XXXII, blz. 16—23.
Zollinger, zie Oude gegevens over Zuid-Sumatra.[2])

C. *Formosa en Philippijnen.*

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

Colançon, zie Rasamuel.
Maurice Rasamuel. Kabary am-panambadiana (Discours relatifs à la cérémonie du mariage), traduit par M. Colançon; Bulletin de l'Académie malgache, nouvelle série, XI (1928).

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

Adatvonnis van:
26 Juli 1928, Java enz., T. 131 : 281
Sarakata van een Chineesch panglima [in Atjèh] (1917); Adatrechtbundel XXVII, blz. 10—13.

IV. Godsdienstig recht.

Godsdienstige (De) rechter te Palembang; Adatrechtbundel XXXII, blz. 448.[3])
Hakim (De) ketjil te Bengkoelen (1863—1911); Adatrechtbundel XXXII, blz. 386.
Vonnis van 17 Augustus 1911 in Adatrechtbundel XXXII: 372.[4])

[1]) Zie Literatuurlijst[2], 1927, blz. 213.
[2]) Zie Literatuurlijst[2], 1927, blz. 215.
[3]) Zie Literatuurlijst[2], 1927, blz. 39, onderaan.
[4]) Ook vermeld onder II (boven, blz. 2).

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 10: DECEMBER 1930.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

Coöperatie en Overheid; Blaadje voor het volkscredietwezen, 18 (1930), no. 9.

[Th. A.] Fruin. Verruiming van de gelegenheid tot het verkrijgen van grondbezit voor den Indo-Europeaan; De Stuw, 1 (1930), no. 16.

[Mr.] B. ter Haar. Een groote winst of een groot gevaar voor de Indische rechterlijke macht; De Stuw, 1 (1930), no. 11.

[Mr.] B. ter Haar. Twee agrarische problemen; De Stuw, 1 (1930), no. 11.

Handelingen van het Nederlandsch-Indisch Juristencongres 1929, tweede stuk, beraadslagingen (De onderwerping voor een bepaalde rechtshandeling); Indisch Tijdschrift van het Recht, 130 (1929).

Holleman, zie onder Inheemsch recht, Nederlandsch-Indië (beneden, blz. 3).

Inlandsche hypotheek (De); De Stuw, 1 (1930), no. 9.

[Mr. R. D.] Kollewijn. Gemengde huwelijken tussen europese meisjes en mohammedaanse indonesiërs; De Stuw, 1 (1930), no. 10.

Mr. R. D. Kollewijn. Het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië en het intergentiel recht; Feestbundel van het Bataviaasch Genootschap, I, 1929.
[Mr. R. D.] Kollewijn. Intergentiel privaatrecht; Indisch Tijdschrift van het Recht, 131 (1930).
Dr. R. D. Kollewijn. Interracial Private Law; The Effect of Western Influence enz. (Batavia, 1929).
Mr. R. D. Kollewijn. De onderwerping voor een bepaalde rechtshandeling; Indisch Tijdschrift van het Recht, 127 (1929).
Prof. dr. J. H. A. Logemann en prof. mr. G. J. Nolst Trenité. Domeinbeginsel en erfpachtscontracten; Indisch Genootschap, 24 October 1930.
Margono. Het agrarisch probleem; De Stuw, 1 (1930), no. 14.
Nolst Trenité, zie Logemann.
Ch. O. van der Plas. Verkrijging van Inlandsch bezitrecht op grond door Indo Europeanen; De Stuw, 1 (1930), no. 15.
Positie (De) en toekomst van het ambtelijk en volkshoofdenbestuur [bespreking]; De Bestuursgids, 6 (1930), nis. 1—3.
Henry Solus. Conflit colonial et interracial private law; Indisch Tijdschrift van het Recht, 131 (1930).

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatvonnissen van:

...... 1909,	Zuid-Sumatra, TBB. 37: 331 [1])
25 Augustus 1928,	Middel-Java, T. 131: 508 [2])
...... 1929,	Atjèh, KT. [3]) 19: 67
13 Februari 1930,	Maleisch gebied [4]), T. 132: 106
6 Maart 1930,	West-Java [5]), T. 132: 113

B. Alkema. Iets over Magie [VI]; De Macedoniër, 34 (1930).
R. van Alphen. Het Chr. huwelijk onder de Rotineezen; De Zendingsbode, 5 (1930), no. 3.
Mr. Drs. P. A. F. Blom. Beschouwingen over [het] adatrecht van Ned.-Indië [6]). Hoe wordt het adatrecht gehandhaafd? (vervolg);

[1]) Zie Literatuurlijst[2], 1927, blz. 131, onder Moolenburgh.
[2]) Ook beneden onder III en onder IV.
[3]) Koloniaal Tijdschrift.
[4]) Over artikel 7 rechterlijke organisatie (adviseur).
[5]) Over staatsblad 1875 no. 179 (vervreemdingsverbod).
[6]) Zie Literatuuropgave no. 6 (October 1929), blz. 2.

Het Koloniaal Weekblad, 30 October 1930. Hoe komt een adatrechter achter de feiten? (vervolg en slot); Het Koloniaal Weekblad, 11 December 1930.

A. Boeken Kruger. Folklore van Alor; De Zendingsbode, 5 (1930), no. 2.

D. H. Burger. Vergelijking van den economischen toestand der districten Tajoe en Djakenan (Regentschap Pati, Afdeeling Rembang) (Weltevreden, z. j.).

A. A. van Dalen. De Tanimber-Zending; De Zendingsbode, 5 (1930), no. 3.

J. C. van Eerde. Investituur-steenen in Zuid-Celebes; Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 1930.

Fruin, zie Mertens (in Literatuuropgave no. 8, blz. 2).

Gadroen, zie Vink.

Mr. B. ter Haar Bzn. De rechtspraak van de landraden naar ongeschreven recht (Weltevreden, 1930).

Dr. B. J. Haga. Nota omtrent de Inlandsche rechtsgemeenschappen in het gewest Tapanoeli; Mededeelingen van de afdeeling bestuurszaken enz., serie B, no. 6 (Weltevreden, 1930).

N. Halie. Het hoofdenvraagstuk in Noord-Oost Nieuw Guinea; Bijdragen van het Koninklijk Instituut, 86 (1930).

F. J. F. van Hasselt. Or, Mana, For en verwante begrippen bij de Papoea's, voornamelijk van den Noemfoorschen stam; Mededeelingen (Tijdschrift voor zendingswetenschap), 74 (1930).

Mr. F. D. Holleman. De Gouvernementsrechtspraak en de verwarring in het Inlandsch grondbezit in de Minahasa; Koloniale Studiën, 14 (1930).

[Dr.] V. E. Korn. De verhouding van adat-functionarissen tot bijzondere diensttakken; De Stuw, 1 (1930), no. 14.

[Dr.] Alb. C. Kruyt. Huwelijken in Posso; Nederlandsch Zendingsblad, 13 (1930), no. 9.

I. S. Kijne. Mana en tabu in de talen van de Geelvinkbaai, Noord-Nieuw-Guinee; Mededeelingen (Tijdschrift voor zendingswetenschap), 74 (1930).

P. J. Lambooy. Feesten voor de Christen-Soembaneezen; De Macedoniër, 34 (1930).

P. J. Lambooy. De Godsnaam op Soemba [1]); De Macedoniër, 34 (1930).

J. H. Neumann. Poestaka Ginting; Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, LXX (1930).

Poertjaja Gadroen, zie Vink.

Ratu-Langie. De Kelakerangronden in de Minahassa; De Stuw, 1 (1930), no. 13.

Dr. J. H. Ronhaar. Trepanatie en moederrecht [2]); Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 1930.

---

[1]) Handelt over den term marapoe.

[2]) Weinig gegevens over Indonesisch gebied.

Dr. G. P. Rouffaer †. Gadjamati; Bijdragen van het Koninklijk Instituut, 86 (1930), blz. 202—204.

G. J. Vink en [ten deele] Poertjaja Gadroen. Schetsen van den inlandschen landbouw in Zuid-Djombang; Landbouw (1925—1926), nis. 4 en 6, 2 (1926—1927) no. 2, 3 (1927—1928), no. 11.[1])

H. A. N. Weyns. Seizoenleeningen in het district Poering-Klapperteelt; Blaadje voor het volkscredietwezen, 18 (1930), no. 8.

J. Woensdregt †. Zwangerschap en geboorte bij de To Bada' in Midden-Celebes; Koloniaal Tijdschrift, 18 (1929).

C. *Formosa en Philippijnen.*

Javier Gonzalez. Suggested Reforms of Civil Code Provisions on Intestate Succession based on Filipino Customs; Philippine Law Journal, VII (1927—1928), nis. 4—6.

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. N. Taylor. The customary law of Rembau; Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, VII (1929).

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

G. Maspero. L'Indochine, I [2]) (Paris, 1929), en wel blz. 66, 70—71, 233—234, 245—246, 253—255 (alles door Henri Maspero), en de Carte linguistique achterin [3]).

---

[1]) Verbetering van Literatuurlijst[2], 1927, blz. 198.

[2]) Deel II, 1930, bevat niets over Indonesische volksgroepen.

[3]) Als talen der famille malayo-polynésienne in Fransch-Indochina worden genoemd: Cham, Raglai, Jarai, Rade, Chur, Krung, Mdhur en Blao (Maleisch wordt genoemd, doch schijnt op de kaart te ontbreken).

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

Adatvonnissen van:
25 Augustus 1928, Java enz., T. 131: 508 [1])
22 Augustus 1929, Java enz., T. 131: 567
23 Januari 1930, Java enz., T. 132: 65
13 Februari 1930, Java enz., T. 132: 74
10 April 1930 [2]), Zuid-Sumatra, T. 132: 183
10 April 1930, Voorindiërs, T. 132: 180

J. Moerman Jr. In en om de Chineesche Kamp (z. pl., 1929).

IV. Godsdienstig recht.

Vonnis van 25 Augustus 1928 [3]).

[1]) Ook onder I en onder IV.
[2]) Over de domeinverklaringen van 1870 en 1875; vergelijk vonnis 28 September 1928 in Literatuuropgave no. 5 (Juni 1929), blz. 2.
[3]) Ook onder I en onder III.


CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
New Delhi

